

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

9. 7. 205

Harvard College Library

FROM THE

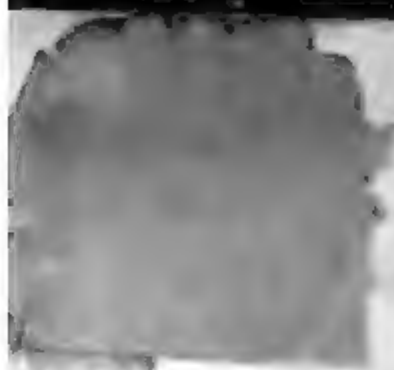
SALISBURY FUND.

In 1858 STEPHEN SALISBURY, of Worcester, Mass.
(Class of 1817), gave \$5000, the income to be applied
to "the purchase of books in the Greek
and Latin languages, and books in
other languages illustrating
Greek and Latin
books."

12

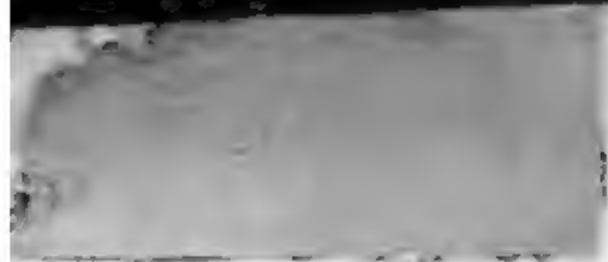

I

13-20

•

•

•

•

•

•

•

Lucius
C. IVLII CAESARIS
C O M M E N T A R I I

CVM SVPPLEMENTIS

Aulus
A. HIRTI ET ALIORVM.

CAESARIS HIRTIQVE FRAGMENTA.

CAROLVS NIPPERDEIVS

RECENSIT OPTIMORVM CODICVM AVCTORITATES ANNOTAVIT
QVAESTIONES CRITICAS PRAEMISIT.

BREITKOPFIVS ET HAERTELIVS

SVIS SVMPTIBVS ET TYPIS PRESSERVNT

LIPSIÆ A. MDCCCXLVII.

1870. June 25.
Halifax Fund.

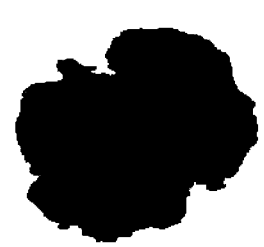
MAVRICIO HAVPTIO

PRAECEPTORI CARISSIMO

CAROLVS NIPPERDEIVS D.

•

•

•

•

•

CAROLI NIPPERDEII

QVAESTIONES CAESARIANAE.

Ec 7.205

CONFIDENTIAL

C. Iulius Caesar quo tempore commentarios rerum suarum composuerit, de ea re ueterum neminem retulisse arbitror praeter Frontonem, qui de bello Parthico ad M. Aurelium p. 203 ed. Rom. haec scribit: 'fac memineris et cum animo tuo cogites C. Caesarem atrocissimo bello Gallico cum alia multa militaria tum etiam duos de analogia libros scrupulosissimos scripsisse, inter tela uolantia de nominibus declinandis, de uerborum aspirationibus et rationibus inter classica et tubas'. Et libros de analogia Suetonius uit. Caes. c. 56 in transitu Alpium a Caesare, cum ex citeriore Gallia conuentibus peractis ad exercitum rediret, scriptos esse testatur. Verum ut hoc a Frontone oratorie exornatum est, ita quod de commentariis scribit (alia enim militaria Caesaris non fuerunt) non certa auctoritate, sed sua opinione ductus affirmasse existimandus est. Nam id quidem ipsa res docet, commentarios non inter belli certamina, sed certe gestis rebus per quietem hibernorum compositos esse. Atqui ne singulis quidem annis singulos commentarios scriptitauisse Caesarem, sed uno impetu libros de bello Gallico et postea de bello ciuili perfecisse recte Schneiderus in Wachl. philom. I, 108 Hirtii uerbis demonstrari dixit, qui §. 6 praef. libri VIII de b. Gall. commentarios a Caesare et facillime et celerrime perfectos affirmat. Idque de commentariis de bello Gallico idem Schneiderus Ciceronis epistolis confirmari monuit: qui, cum post reditum ab exilio Caesari ualde familiaris siue esset siue uideri cuperet et Quintum fratrem Trebatiumque sibi familiarissimum in eius exercitu haberet, Caesarem res suas litteris mandare neque celari potuisset neque, si certior factus esset, tacere. Verum tamen ante belli ciuilis initium commentarios de bello Gallico scriptos esse statuendum est, non

ea de causa, quod Pompeius et Labienus nusquam cum contumelia, sed et hic saepe et ille VI, 1, 4 et VII, 6, 1 cum honore appellantur (neque enim illud etiam post civilem dissensionem nisi ab homine pusilli ingenii neque admodum circumspecti factum esset), sed quod Caesar res duobus ultimis annis in Gallia gestas neque perscripsit neque tamen se noluisse plura scribere significavit. Nam si post dissensionem civilem hos libros composuisset, nulla causa erat, cur prius de civili bello scribere aggredieretur, quam illos ad finem perduxisset. Hanc rem Schneiderus ideo accidisse putat, quod hi commentarii iam priore parte anni 51 editi essent, idque a Caesare factum existimat, quia M. Marcellus consul tum maxime incubuisset, ut Caesari succederetur: ei Caesarem hos libros quasi quosdam uerecundos, sed eosdem luculentissimos meritorum suorum testes opposuisse. Quae mihi causa nulla uidetur. Nam qui res eius extollerent et in senatu et apud populum, Romae idonei homines Caesari deesse non poterant, quorum oratio et ad plures perueniebat quam hi libri neque ulla uerecundia impediabatur. Accedit, quod Caesar inde ab initio anni 52 usque ad annum 50 in Gallia ulteriore occupatissimus fuit, ita ut ne hibernum quidem tempus a continuis bellis intermitteretur. At annus 50, qui fuit postremus, quo Caesar provinciam obtinuit, pacata tota Gallia ab omni motu uacavit. Itaque appropinquante decessu, cum neque quicquam se iam in Gallia gesturum uideret et summum otium nactus esset, non potest dubitari, quin hoc tempus Caesari maxime idoneum uisum sit, quo res in provincia gestas perscriberet. Atque eius rei, quam paulo ante commemoravi, quod duorum ultimarum annorum res a Caesare relatae non sunt, ita mihi uidetur aptissime ratio reddi, ut eum civili tumultu in scribendo interpellatum, cum sibi ob eius belli occupationes otium non fore intellegeret, imperfectum opus interim edidisse statuamus, praesertim cui nec multa nec magni momenti decessent; postquam autem rursus otium suppetebat, prius res civili bello gestas componendas constituisset, quae et longe maiores essent et acutiore stilo scribendae. Commentarios igitur de bello Gallico proximo ante bellum civile tempore scriptos et initio eius belli uulgatos esse existimo. Libri autem de bello civili certe non prius editi sunt, quam M. Tullius Cicero Brutum suum scripsisset. Is enim in eo libro c. 75, 262 ita de commentariis Caesaris dicit: 'Atque etiam commentarios quosdam scripsit rerum suarum. Val-

de quidem, inquam, probandos: nudi enim sunt, recti et uenusti, omni ornatu orationis tamquam ueste detracta. Sed dum uoluit alios habere parata, unde sumerent qui uellent scribere historiam, ineptis gratum fortasse fecit, qui uolent illa calamistris inurere, sanos quidem homines a scribendo deterruit'. Quod iudicium Ciceronem facturum fuisse, si iam tum libri de bello ciuili editi fuissent, incredibile est. In hoc enim bello tradendo certum est alia omnia requisisse Ciceronem, quam ut Caesaris narratio calamistris inureretur. Cum autem dialogus ille anno 46, cum Caesar in Africa bellum gereret, scriptus sit (Ellendt. p. 328. Drumann. VI p. 290), commentarii de bello ciuili non possunt ante reditum ex Africa Caesaris editi uideri: mirorque Schneiderum, cum Ciceronis iudicium ad libros de bello Gallico tantum pertinere uidisset, tamen commentarios de bello ciuili a Caesare, antequam contra Pharnacen proficisceretur, compositos statuuisse. Mihi uero, cum hi quoque libri imperfecti sint (nam Caesarem plura scribere uoluisse inde apparet, quod belli Alexandrini initia tradidit), uerisimillimum uidetur eos deuictis demum Pompeii liberis inchoatos omnino non ab ipso Caesare, sed, cum morte occupatus esset, post caedem demum eius uulgatos esse.

Cum igitur aliquantum post gestas res Caesar scripsisse commentarios uideretur, hac re usus est Schneiderus ad quaestionem saepe iactatam et tamen neglectam, de ephemeridibus Caesaris, referendam atque confirmandam. Nimirum Caesarem praeter commentarios, quos habemus, librum quendam ephemerides inscriptum reliquisse Seruii testimonio quibusdam demonstrari uisum est: cui adiunxerunt, quod Plutarchus uit. Caes. c. 22 res contra Tenctheros et Vsipetes gestas *ἐν ταῖς ἐφημερίαις* easdemque Appianus uol. I p. 90 ap. Schweigh. *ἐν ταῖς ἰδίαις ἀναγραφαῖς τῶν ἐφημέρων ἔργων* relatas dicerent, item Symmachus epist. IV, 18 ephemeride Caesaris origines, situs, pugnas et quidquid fuisset in moribus aut legibus Galliarum tradi scriberet. Alii cum Plutarchum, Appianum, Symmachum ipsos commentarios de bello Gallico significasse contenderent, Seruio fidem habendam esse negauerunt. Atque illud quo minus recte indicatum esset, ne Schneiderus quidem repugnauit, de Seruio, quoniam eius testimonium fide dignum esse asseuerauit, uideamus. Is ad Vergilii Aen. XI, 743 haec annotauit: 'C. Iulius Caesar cum dimicaret in Gallia et ab hoste raptus equo eius portaretur armatus, occurrit

rum esse confusus est? Quam inepte autem Hirtius epist. ad Balbum §. 6 Caesarem commentarios celerrime facillimeque composuisse praedicaret, si is omnia iam habuisset in ephemeridibus perscripta, quamque peruerse idem §. 8 quereretur sibi res Alexandrino et Africano bello gestas sermone tantum Caesaris ex parte notas esse, si ephemeridibus a Caesare in ipso bello compositis uti potuisset, ne animaduertit quidem. An latuisse eos libros familiarissimum Caesaris neque ei his uti concessum fuisse, aut Caesarem in Gallia ephemerides composuisse, postea supersedisce existimauit? Sane mensuras itinerum, montium, fluminum, numeros captiuorum et interfectorum ne ego quidem credo sola memoria Caesarem custodire potuisse, sed idem haec eum ipsum, dum res gereret, perscripsisse, nisi certo testimonio comprobabitur, non magis credam. Huic enim negotio scriba aliquis par erat, et multo est uerisimilius tali homini id mandatum esse, quam Caesarem ei rei inter summas occupationes uacasse. Sed multa ex hoc genere in publicas rationes a quaestore referebantur (et tabulas in Heluetiorum castris repertas itemque eorum, qui sectionem oppidi Aduatucorum emissent, ad se relatos esse Caesar b. Gall. I, 29 et II, 33 extr. demonstrat), mensurae itinerum sine dubio a praefecto castrorum annotabantur. Et tamen quis non uidet talibus rebus breuiter notatis nullum potuisse eiusmodi librum concipi, qualem et Seruius et Schneiderus (p. 32) has ephemerides fuisse opinati sunt? Res gestas autem, quemadmodum in commentariis narrantur, nisi Caesarem memoria tenere potuisse crederem, iis quoque fides esset deneganda, qui summun eius ingenium laudibus tulerunt: mediocri enim memoria ad hanc rem opus erat. Nam ipsa multorum uerba eum accurate tradere uoluisse quis tandem sibi persuaderi pateretur? Enimuero cum Caesar quotannis de rebus gestis ad senatum referret, quas epistolas et ipse extremis libris II, IV, VII de bello Gallico commemorat et editas fuisse Suetonius testatur, et ad amicos inter ipsa bella epistolas mitteret, quas ipsas quoque editas esse scimus, legati autem, si quid absente Caesare gererent, dubitari non possit, quin ad eum perscripserint, item cum publicas rationes haberet, ea praesidia litterarum Caesari suppetisse apparet, ut, qui eum his adiutum componere commentarios post quamuis longum tempus potuisse negabit, is sibi Claudio aliquo obliuiosorem Caesarem fingat necesse sit. Neque firmitus reliquis argumentis est, quod

Schneiderus in ipsis commentariis ephemeridum uestigium sibi deprehendisse uisus est. Lib. enim IV de b. Gall. 6, 4 uerba 'Eburonum et Condrusorum, qui sunt Treuerorum clientes' ex ephemeridibus retenta putat, quod, cum commentarii componerentur, neque Eburones superfuerint, neque Treueri Gallia in prouinciam redacta clientes habere potuerint: 'erant' igitur tum Caesari scribendum fuisse. Quorum neutrum uerum est. Nam etsi Eburones uehementissime a Caesare uexati sunt, tamen nusquam relatum est eos plane excisos esse. Ita enim Hirtius b. Gall. VIII, 24 de extrema Caesaris expeditione dicit, eum Ambiorigis fines adeo uastandos duxisse ciuibus, aedificiis, pecore, ut odio suorum Ambiorix, si quos fortuna fecisset reliquos, nullum reditum propter tantas calamitates haberet in ciuitatem. Deinde adicit omnia caedibus, incendiis, rapinis uastata esse, magnum numerum hominum, non omnes, interfectum aut captum. Commemorantur autem Eburones a Strabone IV p. 296 Alm.; neque, quod postea non nominantur, indicio est eos iam tum interisse. Romanos autem in constituendis prouinciis, quantum salua summa imperii potestate fieri posset, ea instituta, quae fuerant, seruasse notum est. Quidni igitur Treueri clientelas retinuerint, praesertim qui a Plinio hist. nat. IV, 17, 106 dicantur 'liberi antea'? Eadem causa est horum locorum: V, 39 in., ubi de Neruiis refertur, 'Ceutrones, Grudios, Leuacos, Pleumoxios, Geidunos, qui sub eorum imperio sunt' et VII, 75, 2 'imperant Haeduis atque eorum clientibus, Segusianis, Ambluaretis, Aulercis Brannouicibus, Brannouiis, milia XXXV, parem numerum Aruernis adiunctis Eleutheris Cadurcis, Gabalis, Velauis, qui sub imperio Aruernorum esse consuerunt'. Quae cum ita sint, nullas fuisse Caesaris ephemerides a commentariis diuersas certum esse existimamus.

Cum autem Caesar neque Gallici neque ciuilis belli commentarios ipse perfecisset, ea, quae deerant, post mortem eius quatuor libris, octauo de bello Gallico, de bello Alexandrino, Africano, Hispaniensi suppleta sunt. De qua re in epist. ad Balbum octauo libro de b. Gall. praemissa ita relatum est: 'Caesaris nostri commentarios rerum gestarum Galliae non cohaerentibus superioribus atque insequentibus eius scriptis contexui nouissimumque imperfectum ab rebus gestis Alexandriae confeci usque ad exitum non quidem ciuilis dissensionis, cuius finem nullum uidemus, sed uitae Caesaris'. Nam 'cohaerentibus' recte emendauit Schnei-

derus in Wachl. phil. l. c., cum in optimo codice Bongarsiano primo scriptum sit ‘comparentibus’, in reliquis bonis et plerisque deterioribus ‘comparantibus’. His igitur uerbis si credere licet, omnia commentariorum Caesarianorum supplementa ab uno eodemque homine scripta sunt. Cuius nomen si quaerimus, in codicum quidem Caesarianorum maiore parte oblitteratum deprehendimus. Nam quod octauus commentarius de bello Gallico in calce Parisini primi et Vratislaviensis primi, quibuscum Vossianum primum et Egmondanum consentire ex cognatione horum codicum statuendum est, item bellum Alexandrinum et Africanum in Parisino secundo, de quo solo ex codicibus fide dignis in hac parte constat, Gaio Caesari tribuuntur, eandem nim habet atque si nihil in his codicibus de auctoris nomine traderetur, id quod de bello Hispaniensi in Parisino secundo et Vindobonensi primo factum est. Nam aut inuentum in exemplari nomen mutatum a librariis aut nullo inuento id, quod iis placebat, positum esse apparet. Verum in Parisino secundo octauus liber de bello Gallico initio quidem ineptum nomen ‘A. Hirtii Pansae’ inscriptum habet, quod idem huic libro Oudendorpius nescio quam recte in uetustioribus quibusdam codicibus ascriptum esse refert, sed in fine eius commentarii in illo codice A. Hirtii nomen legitur, eidemque homini is liber in Bongarsiano primo et Scaligerano tribuitur. Hoc autem testimonium codicum diuersae originis, ut infra uidebimus, optimorum confirmatur a Suetonio, qui uit. Caes. c. 56 Hirtium de Caesaris commentariis praedicare ait, quae in epist. ad Balb. §. 5 scripta sunt. Itaque cum octauus liber de b. Gall. Hirtii esse existimandus sit, si is uere de se ea, quae supra ex epist. ad Balb. posui, retulit, etiam reliquorum trium commentariorum idem auctor uideri debebit. De qua tamen re iam antiquis temporibus dubitationem illatam esse scimus. Idem enim Suetonius paulo ante de Caesaris commentariis haec scribit: ‘Reliquit et rerum suarum commentarios Gallici civilisque belli Pompeiani. Nam Alexandrini Africique et Hispaniensis incertus auctor est: alii Oppium putant, alii Hirtium, qui etiam Gallici belli nouissimum imperfectumque librum suppleuerit’. Haec uerba caue ita interpreteris, ut coniunctio ‘suppleuerit’ significari putes etiam octauum libri de b. Gall. incertum auctorem Suetonio uisum esse. Ita enim inepte paulo post uerba ex epist. ad Balb. Hirtii esse diceret: et si in illa sententia fuisset, octauum librum adiunxisset re-

liquis, quorum incertum auctorem esse retulerat. Coniunctio nihil aliud indicatur nisi ea uerba ab iis adiecta esse, qui reliquorum quoque librorum Hirtium auctorem esse contendebant. Quare octauum librum de b. Gall. ab omnibus Hirtio tributum esse statuendum est, et quod nemo aliter sensisse traditur, et quod epistola ei libro praemissa Hirtio sine dubitatione a Suetonio tribuitur. Atque illis, quibus omnium supplementorum Hirtius auctor uisus est, praeterquam quod scriptor epist. ad Balb. se commentarios Caesaris usque ad exitum eius uitae perduxisse affirmat, etiam hoc suffragatur, quod quae idem §. 8 de se refert, omnia optime conueniunt Hirtio, Oppium uero quaedam plane excludunt. Queritur enim ille sibi non contigisse, ut Alexandrino atque Africano bello interesset. Affuit igitur in Gallia duobus extremis annis, quorum res octauo commentario de b. Gall. comprehenduntur, itemque in Hispania, cum contra Pompeii liberos bellum gereretur. Iam anno 51 et 50 ubi Oppius et Hirtius commorati sint, accurate definire nequimus, nisi quod anno 51, quo tempore Cicero in Ciliciam proficiscebatur, illum Romae fuisse ex Cic. ep. ad Att. V, 1, 2 et 4, 3, hunc uero sub finem anni 50 a Caesare Romam cum mandatis ad Balbum missum statim ad Caesarem reuertisse ex eiusd. ep. ad eund. VII, 4, 2 constat. Alexandriae sane ne Oppius quidem fuit cum Caesare, sed eo tempore Romae siue in Italia commorabatur (Cic. ep. ad Att. XI, 7, 5. 8, 1. 14, 2. 17, 2. 18), neque in Africam Caesarem comitatus est (eiusd. ep. ad Fam. IX, 6, 1). Itaque Oppius legatus, qui b. Afr. 68 commemoratur, non fuit hic Gaius Oppius, notus Caesaris familiaris. Sed ne in Hispaniam quidem contra Pompeii liberos Oppius cum Caesare profectus est: nam Romae eum remansisse Cic. epp. ad Att. XII, 29, 2. 44, 4. XIII, 19, 2. 50 demonstratur. Hirtius uero, dum Caesar Alexandria morabatur, in Achaia erat. Cicero enim ad Att. XI, 14, 3 quaedam eum de Quinto fratre sibi nuntiasse scribit, qui Patris erat (ep. 10, 1. 11, 2). Inde profectus, cum Caesar Alexandria discessisset et in Syriam uenisset, Antiochiae apud eum fuit (Cic. ad Att. XI, 20, 1). Itaque Caesarem deinde contra Pharnacen proficiscentem comitatus esse et una Romam redisse uideri debet. Eundem, cum Caesar in Africa bellum gereret, in Italia remansisse Cic. epp. ad Att. XII, 2, 2 et ad Fam. IX, 6, 1 ostendunt. At in Hispania cum Caesare fuit. Suetonius enim Aug. 68 L. Antonium Octa-

uiano exprobrasse tradit, quod pudicitiam a Caesare delibatam Aulo etiam Hirtio in Hispania CCC milibus numum substrasset. Indidem eum Ciceroni librum misisse existimo, in quo collegerat uitia Catonis, ut ille scribit ad Att. XII, 40, 1, quem ep. 41, 4 πρόπλασμα sibi uideri ait eius uituperationis, quam Caesar de Catone scripsisset. Nam Anticatones a Caesare sub tempus Mundensis proelii confectos esse ex Suet. Caes. 56 scimus. XII autem, 37, 3 Cicero Atticum certiore facit ab Hirtio sibi scriptum esse Sextum Pompeium Corduba exisse et fugisse in Hispaniam citeriorem, item Gnaeum fugisse. Has litteras Hirtius dederat Narbone a. d. XIV Cal. Mai. hoc est unum fere mensem posteaquam ad Mundam pugnatum est, quod proelium Liberalibus, a. d. XVI Cal. April., factum est (b. Hisp. 31, 8). Nihil igitur etiam Hirtius de morte Cn. Pompeii adolescentis compererat, cuius caput b. Hisp. 39 extr. pridie Id. April. Hispalim allatum esse refertur. Itaque paulo post Mundense proelium ab exercitu discessisse et in Galliam profectus esse uidetur. His rebus consentiunt, quae in ipsis commentariis de scriptore referuntur, quae quidem librariorum errori obnoxia non fuerunt. Nam quae leguntur b. Alex. 3, 1 de rebus Alexandriae gestis ‘quae a nobis fieri uiderant’ et 19, 6 ‘pugnabatur a nobis ex ponte’, nemo dubitabit, quin illis hominibus sint tribuenda, et altero loco recte ante Oudendorpium ‘a nostris’ editum, idemque priore ponendum sit. Neque pro testimonio haberi potest, quod b. Hisp. 38, 5, quo loco de caede Cn. Pompeii relatum est, in Par. sec. Leid. pr. duobusque deterioribus codd. legitur ‘in aduentu nos depellunt’. Editur ibi ‘nostri depelluntur’: totus quidem locus perturbatissimus est. Supersunt haec. De b. Alex. 74, 3, ubi de proelio cum Pharnace a Caesare facto dicitur, ita scriptum est: ‘At Pharnaces impulsus siue loci felicitate siue auspiciis et religionibus inductus, quibus obtemperasse eum postea audiebamus’ cett., quae scribi non potuerunt nisi ab eo, qui pugnae interfuisset eamque rem ex captiuis cognosset. Nam qui non affuisset, inepte se id postea audisse diceret, quod antea audire omnino nequisset. Item qui librum de b. Hisp. composuit et ante Mundensem pugnam se affuisse demonstrat 11, 2 ‘eodem die Q. Marcius tribunus militum, qui fuisset Pompeii, ad nos transfugit’, §. 3 ‘hoc praeterito tempore C. Fundanius eques Romanus ex castris aduersariorum ad nos confugit’, 15 extr. ‘in conspectu nostro hospites, qui in

oppido erant, iugulare et de muro praecipites mittere coeperunt', 19, 3 'insequenti luce materfamiliae de muro se deiecit, ad nos transiit', 22, 2 'loricatus unus ex legione uernacula ad nos transfugit', 21, 1 'equites cum leui armatura ex aduersariorum castris ad nos transfugerunt', et Mundensi proelio interfuisse 29, 6 'itaque nostri procedunt, id quod aduersarios existimabamus facturos', et statim post pugnam cum Caesare Cordubam uenisse 33 in. 'Caesar ex proelio munitione circumdata Cordubam uenit. Qui ex caede eo refugerant, pontem occuparunt. Cum eo uentum esset, conuiciari coeperunt: nos ex proelio paucos superesse, quo fugeremus?' Omnia haec Hirtio conueniunt, ab Oppio et proxima aliena sunt, neque minus quae supra ex bello Alexandrino posuimus. Nam cum ultima epistola Ciceronis, unde Oppium Romae fuisse cognoscimus, ad Att. XI, 18, data sit a. d. XII Cal. Quint., Caesarem autem Quintili mense Antiochiae in Syria fuisse ex ep. 20 eiusd. l. constet, eundemque rebus in Syria, Cilicia, Cappadocia, Gallograecia celeriter confectis magnis itineribus in Pontum contendisse b. Alex. 65—69 referatur, non uidetur Oppius, etiamsi post illum diem Roma ad Caesarem profectus esset, prius ad eum peruenire potuisse, quam proelium cum Pharnace factum esset, quod calendaria Amiternina a. d. IV Non. Sext. accidisse demonstrant.

Adhuc quae disputauimus omnia Hirtium suppleuisse Caesaris commentarios persuadent. Superest, ut ipsos libros consideremus, utrum eos omnes ab Hirtio scriptos esse necne uerisimile uideatur. Ad quam rem ita aggredimur, ut octauum librum de b. Gall. Hirtii esse pro certo ponamus. Non esse enim Hirtii nihil est, quo probari possit, esse et Suetonii codicumque testimonia et ea, quae praeterea exposuimus, confirmant. Cum hoc igitur reliqui commentarii sunt comparandi (nam perbreuis epistola Hirtii, quae legitur apud Cic. ad Att. XV, 6, non potest ad hanc rem idonea uideri): qui si fieri potuit ut ab Hirtio scriberentur, ea, quae supra demonstrauius, eam uim habent, ut eius esse existimandi sint; si id de uno et altero credibile non erit, ita de his statuendum est, ut et ipsis commentariis et iis rebus, quas antea declarauimus, erit accommodatissimum.

Commentarii igitur de bello Gallico octauus et de bello Alexandrino res et commodo ordine habent dispositas et sermone narratas urbano et polito, qui praestantissimorum optimae aetatis

scriptorum proprius est. Sublatis enim quibusdam librariorum erroribus, quibus relictis nullus scriptor sui similis erit, nihil in hoc genere inuenitur in his commentariis, quod abhorrere a Ciceronis et Caesaris consuetudine uideri possit. At reliquis ex partibus si hos libros cum Caesaris commentariis comparamus, in octauo libro de bello Gallico desideramus et elegantem illam facilitatem et uigorem atque alacritatem, qua is nullis artificiis oratorius adhibitis naturali ingenii felicitate tamquam praesentem expressit rerum gestarum imaginem. Lentitudinem enim quandam et mediocritatem agnoscimus sine motu et, quod maxime reprehendas, sine uarietate. Nam immodice ea compositione usus est Hirtius, ut protasin per 'cum' particulam incipientem apodosi praemitteret, coniungeret autem sententias per pronomen relationum, quarum rerum illa longa fere enuntiata efficit, utraque tardam et motu carentem orationem. Atque ut forma complexionum uarietate caret, ita ordo quoque uerborum nimium saepe idem recurrit, hunc dico, ut pauca exempli causa ponam: 'qui primum aduentum potuerant effugere Romanorum' (3, 3), 'legionem ex hibernis euocat rursus undecimam' (6, 3), 'stultas cogitationes incitabat barbarorum' (10, 4), 'ex siluis instructa multitudo procedit peditum, quae nostros coëgit cedere equites' (19, 2). Quo ex genere etsi plurima iam legebantur, plura tamen ex codicibus ponenda fuerunt. Taedium, quod affert creber usus particulae 'cum', leniri poterat, si aliae non essent prorsus neglectae: ita 'postquam' ne semel quidem positum est, 'ut' de tempore bis (30, 1 et 35, 5), 'ubi' ter (15, 7. 36, 4. 48, 6), sed ita, ut semper eadem uerba ponantur 'quod ubi accidit'. Nam c. 48, 7, ubi editur 'quod ubi malum dux equi uelocitate euitauit, grauitur uulneratus praefectus, ut uitae periculum adiutus uideretur, refertur in castra', ex optimorum codicum scriptura efficitur: 'Quod malum dux equi uelocitate euitauit: ac sic proelio secundo grauitur ab eo uulneratus praefectus' cett., id quod ex parte iam a Dauisio et Oudendorpio animaduersum est. Frequenter leguntur particulae 'etsi' uel 'tametsi' — 'tamen' (9, 2. 10, 4 bis. 16, 1. 19, 7. 20, 1. 27, 3. 28, 4. 29, 1. 50, 3) et 'quamquam' — 'tamen' (praef. 8. 42, 3. 52, 3. 55, 2): numquam 'licet' aut 'quamuis'. 'Priusquam' scriptum est 3, 1. 13, 3. 14, 2. 50, 3: numquam 'antequam'. 'Repente' legimus 5, 1. 9, 1. 12, 3. 15, 7. 20, 2 bis. 27, 2. 29, 1. 36, 4. 42, 2. 43,

5. 48, 3; 'repentinus' 3, 1. 24, 3. 35, 5: 'subitus' bis ponitur 9, 1. 11 extr., numquam 'subito'. 'Proeliari' c. 19 quinques positum est, praeterea 13, 2. 18, 2. 28, 4. 36, 4. 41, 3. 42, 1. Formulae integrae repetitae sunt: 'magna praeda potiri' 5, 4. 27, 5. 36, 5, 'magna parte amissa suorum' 5 extr. 19, 7. 43, 4. 48, 8, 'dimittere in omnes partes' 5, 3. 7, 1. 24, 1. 25, 1, 'accidit, quod accidere fuit necesse' 3, 1. 10, 3. 48, 6, 'perturbatum agmen impedimentorum' 14, 2. 29, 2, 'frustra: nam' cett. 3, 4. 5, 3, et similiter c. 19, 6 legitur 'nequiquam'.

At commentarius de bello Alexandrino Caesarianis non multo est inferior: neque enim hic facilitatem neque motum neque uarietatem merito quisquam requireret. Non nimis frequens 'cum' particulae usus (et 'postquam' 12, 2. 14, 1. 20, 3. 21; 'ubi' 17, 5. 25, 3. 45, 3; 'ut' 27, 8. 31, 2. 47, 4. 64, 2 legimus), non longiores complexiones inter se continuatae (nam c. 41—45 id factum est breuitatis studio) eaeque cum pronomine uidebantur coniungendae, saepius demonstratiuum, quod est 'hic', ex Caesaris consuetudine quam relatiuum positum, collocatio uerborum apta neque eadem nimium saepe relata. Sed ne in hoc quidem libro usquam 'licet', 'quamuis', 'antequam' posita sunt, sed 'etsi' uel 'tametsi' (12, 3. 18, 1. 24, 1. 42, 3. 44, 1), 'quamquam' (11, 2. 42, 2. 44, 3), 'priusquam' (15, 3. 28, 2. 33, 3. 60, 1. 61, 5). Item 'repente' legitur 26, 2. 45, 2 et 4. 74, 1; 'repentinus' 19, 2. 29, 4. 36, 5; 'subitus' 30, 1. 44, 2. 75, 2. 77, 1: nusquam 'subito'. 'Proeliari' quater legimus (30, 2 et 4. 31, 1. 44, 3), saepius 'confligere' (13, 3 et 4. 25, 5. 46, 4. 60, 1 et 2 et 5. 61, 4. 74, 3. 75, 4), quod in octauo libro de bello Gallico inuenitur 28, 1 et 2. 29, 3. 'Frustra: nam' cett. ponitur 29, 5. Praeterea plura uerba coniuncta eadem in utroque libro haec reperi: 'At nostri equites' — 'laetitia uictoriae elati' VIII, 29, 3, 'at nostri uictoria elati' b. Alex. 76, 3: 'celerius opinione eorum' VIII, 8, 4, 'omnium opinione' b. Alex. 51, 4. 71, 2. 78, 5: 're bene gesta' VIII, 27, 5. 36, 1. b. Alex. 26, 3. 47, 1, 'felicissime' VIII, 37, 1, 'felicissime celerimeque' b. Alex. 32, 1. 46, 4. 48, 1. 78, 2 et 5, 'praeclame' b. Alex. 30, 1. 47, 5: 'conflare bellum' VIII, 6, 1. 'K. in.: 'tempus anni difficile' VIII, 6, 1. b. Alex. 43, 1: 'hinc tempestates' VIII, 5, 4. b. Alex. 43, 2.

pro inter hos commentarios differentiam quandam inter-

cedere confitendum est, sed ea in sola compositione uersatur. Neque uero genus scribendi diuersum est, sed, cum uterque liber narrationem rerum gestarum nudam habeat atque simplicem, posterior uenustior est magisque perpolitus et alacriore animo scriptus. Eae autem res nequaquam obstant, quo minus ab eodem scriptus sit. Nam homini in scribendo non admodum exercitato (solum autem Anticatoem Hirtius ante hos libros uidetur composuisse) facile accidebat, ut, quo longius progrediretur, eo ei melius cederet: et ipsa materia alterius libri, cum uarietate rerum ac locorum bellorumque magnitudine aliquantum praestaret, et animum scribentis magis permouebat et delectatione studium atque diligentiam addebat. In priore libri parte, quae est de rebus Alexandriae gestis, etiam Caesaris narrationi nonnihil uidetur tribuendum, qua sibi Hirtius ep. ad Balb. §. 8 hoc bellum notum esse scribit. Itaque librum de bello Alexandrino aequae atque octauum de bello Gallico Hirtii existimare non dubitabimus.

Alia causa est duorum reliquorum commentariorum. Nam in libro de bello Africano primum res gestae plenius sunt relatae, quam aut a Caesare aut ab Hirtio in superioribus commentariis factum est: et cum illi seriem narrationis ita instituerint, ut, quae re coniuncta erant, componerent, hic secundum temporis ordinem distracta omnia uidemus. Ita, ut pauca commemorem, cum inde a c. 12 usque ad c. 19 pugna quaedam narrata esset, c. 21, 2 inter res plane diuersas refertur Labienum suos, qui in ea pugna fuerant sauciati, plaustriis Adrumetum deportasse: res a Sittio gestae particulatim interiectae sunt c. 25. 36, 4. 95: c. 32, 3 Caesarem Gaetulorum perfugas ad seditionem concitandam in regnum Iubae dimisisse, c. 55 eosdem peruenisse et a rege populares suos diduxisse narratur. Mira quadam diligentia honores singulorum hominum praeterquam eorum, qui erant notissimi, notati sunt, neque solum quos cum maxime gerebant (id quod a Caesare quoque et Hirtio, sed et multo parcius neque sine idonea causa factum est), uerum etiam ad quem gradum dignitatis peruenerant, quo ex genere sunt c. 28, 1 'C. Vergilius praetorius', 33, 3 'C. Messius aedilicia functus potestate', 34, 2 'C. Decimius quaestorius', 85, 7 'Tullius Rufus quaestorius'. De consiliis Caesaris permagna modestia a scriptore iudicatum est, ut arbitrari se (c. 7, 4) uel existimare (9, 2) eam causam Caesari rei alicuius faciendae fuisse diceret. In Pompeianos praeter

unum M. Catonem, de quo c. 87 sqq. sine malignitate relatum est, omnes contumeliae conferuntur. Hic Considius se ad sanitatem perducere non patitur, ut Caesari aduenienti Adrumetum tradat (4, 1); Caesar miseratur tanta homines esse dementia, ut malint regis esse uectigales quam cum ciuibus in patria in suis fortunis esse incolumes (8 extr. cf. 57, 3); Labienus audacia fuit inflammatus, quod Caesarem a se oppressum iri sperabat (19, 6); Caesar queritur 'Africam prouinciam perire funditusque euertere ab suis inimicis: quod nisi celeriter sociis foret subuentum, praeter ipsam Africam terram nihil, ne tectum quidem, ab illorum scelere insidiisque reliquum futurum' (26, 4); idem, cum Scipio castris eius appropinquasset, nihil ea re mouetur: 'animaduvertebat enim, quamquam magnis essent copiis aduersarii freti, tamen saepe a se fugatis, pulsus perterritisque et concessam uitam et ignota peccata. Quibus ex rebus numquam tanta suppeteret ex ipsorum inertia conscientiaque animi uictoriae fiducia, ut castra sua adoriri auderent' (31, 3); Uticae Caesar ciues Romanos et negotiatores et eos, qui inter trecentos pecunias contulerant Varo et Scipioni, multis uerbis accusat et de sceleribus eorum longiorem orationem habet (90, 2). Haec siue ambitiose siue ex animi sententia scripta sunt, magnam certe simplicitatem produnt. Caesar quidem et Hirtius numquam adeo risum hominum contempserunt: neque a Caesariano de initio dissensionis ciuili et de turbis Hispaniensibus moderatius potuit scribi quam ab altero extremo libro octauo de b. Gall. et b. Alex. 48 seqq. factum est. Quod si orationem spectamus, non solum genus scribendi plane aliud, sed etiam in sermone multa diuersa a superioribus libris reperimus. Quaedam quidem in hac parte librarii peccauerunt aut interpretes. Nam illis nemo dubitabit haec tribuere: 'dum haec ita fierent' (25, 1), 'iamque Caesar dum exercitum intra munitiones suas reducere coepisset' (61, 2), 'qui dum anima nondum expirata concidisset' (88, 4), praesertim cum eo loco, quem extremum posui, uel tempus uerbi demonstret 'cum' particulam a scriptore esse positam. Nihil aget, si quis haec eo defendere conabitur, quod aliis quoque particulis contra consuetudinem coniunctiuum in hoc libro adiunctum dicat. Neque enim c. 4, 3 scripsit auctor, ut editur, 'quo simulatque captiuus peruenisset litterasque, ut erat mandatum, Considio porrigere coepisset', sed aut uerum est, quod in codd. legitur 'simulatque capti-

us cum peruenisset' (ipsum quoque inusitatum, sed non vitiosum, ut arbitror), aut, si cui hoc non probabitur, ei ita est emendandum, ut vitium ne importet. Neque c. 78, 4 cum haec poneret: 'Quod ubi coeptum est fieri, et equis concitatis Iuliani impetum fecissent', particulae 'ubi' eum coniunctivum adiunxisse prima enuntiati pars docet: sed oblitus illius et 'cum' se posuisse existimans ad hanc alterum verbum conformavit. At c. 91, 4 scripsit: 'postquam Iuba ante portas diu multumque primo minis egisset cum Zamensibus, dein, cum se parum proficere intellexisset, precibus orasset'. Et eadem forma fortasse c. 40, 5 et 50, 4 restituenda est, quorum locorum priore in tribus optimis et duobus deterioribus codd. haec leguntur: 'postquam Scipione eiusque copiis campo collibusque exturbatis atque in castra compulsis cum receptui Caesar cani iussisset', altero Oudendorpium de suis codd. recte tacere non credo, in Par. sec. sic scriptum est: 'Caesar postquam equitatu ante praemisso inscius insidiarum cum ad eum locum venisset'. Sed his duobus locis mihi quidem verisimilius videtur scriptorem prioris particulae oblitum alteram superaddidisse: c. 85, 3, cum in Par. sec. et Leid. pr. ita legatur: 'Qui postquam ad ea castra, quae petebant, perfugerunt, ut relictis castris rursus sese defenderent, ducemque aliquem requirerent, quem respicerent, cuius auctoritate rem gererent, qui postquam animadverterunt neminem ibi esse praesidio, prolinus armis abiectis in regia castra fugere contenderunt', hic igitur Oudendorpio assentior alterum 'qui', quod verba 'rem gererent' sequitur, delendum esse. Verum illo modo etiam Cicero-
nem composuisse de imp. Cn. Pomp. 4, 9 'posteaquam maximas aedificasset ornassetque classes' cett. grammatici annotaverunt. Addo eund. p. Cluent. 64, 181 'Oppianicus primo recusavit: posteaquam illa abducturam se filiam, mutaturam esse testamentum minaretur, mulieri crudelissimae servum fidelissimum non in quaestionem tulit, sed plane ad supplicium dedit'; Vitruv. II, 9, 16 'postquam flamma circa illam materiam virgas comprehendisset'; Valer. Max. V, 7, ext. 2 'postquam filium in cornu scribae humiliorem fortuna sua locum obtinentem conspexisset': ita enim, non 'conspexit', in plerisque codd. legi annotat Torrenius, edetque ex omnibus suis, quos habet optimos, amicus meus Carolus Kempfius. Taciti verba ann. XII, 54 manca esse interpretes docuerunt. Item librariis tribuo haec: 'ex oppido This-

drae' (36, 2) et 'ad oppidum Paradae' (87, 1). Nam hic genitius poëtis relinquendus est: neque eiusdem generis esse apparet, quae Oudendorpius contulit, 'Thapsi, oppido maritimo, praeerat' (28, 1), 'in oppido Vzitae' (58, 3), 'in oppido Zamae' (91, 3). Eodem errore apud Caes. b. Gall. VII, 56, 2 etiam in bonis codd. 'mons Ceuennae' natus est. His igitur remotis in oratione complura inuenimus a Ciceronis, Caesaris Hirtiique consuetudine abhorrentia, maximam quidem partem antiquiora et huius aetatis antiquariis usurpata, partim apud scriptores paulo recentiores demum legimus. Ex eo genere sunt primum uerba haec, quorum exempla idonea apud Forcellinium inuenies: 'tristimonia' (10, 3), 'condensus' (14, 2. 50, 1), 'cruciabiliter' (46, 2), 'exporrigere' (42, 4. 78, 4. cf. Vitruv. IX, 6, 6), 'cateruatim' (33, 3. cf. Sall. Jug. 97), 'suppetias ire', similia (5. 25 extr. 39, 4. 41, 2. 66, 3. 68, 3. 75, 5. cf. Varr. fragm. p. 304 Bip.). 'Protinus' eodem significatu atque 'porro', ut hic 49, 1 'progredi coepit et brachia protinus ducere', legitur quidem apud Cic. quoque de diuin. I, 24, 49, sed is ibi Caelii Antipatri uerba expressit. Quod 26, 4 ponitur 'nisi celeriter sociis foret subuentum' et 91, 3 'si forte bello foret superatus', eodem modo hac aetate dixerunt Sallustius, Cornelius Nepos, Liuius: at Cicero, Caesar, Hirtius infinitiuo tantum 'fore' usi sunt. 'Supercilium' de loco edito ponitur hic 58, 1 et apud Liuium XXVII, 18. XXXIV, 29: idem I, 29 'errabundum' dixit, quod uerbum in hoc libro legitur 2, 4. 21, 3. 44, 2. 45, 2. 'Insectatus' passiuè positum non uidetur alibi inueniri quam huius libri 71, 4, sed 'consectatum' eodem modo dixisse Laberium annotat Priscian. p. 792 Putsch.: idem ibi 'aspernari', quod passiuo significatu hic legimus 93, 3, Ciceronis exemplo tuetur. 'Persuasi', quibus aliquid persnasum est, dicuntur hic 55, 1 et ap. script. rhet. ad Herenn. I, 6, 9 'animus auditoris persuasus' et §. 10 'persuasus auditor'. 'Conuulnerare', quod in hoc libro saepe ponitur (5, 1. 7, 5. 15, 2. 17, 3. 41, 1. 52, 3. 61, 4. 69, 5), primum ex Seneca notatum uideo, neque ego antiquius exemplum habeo. Datium 'ui', qui legitur h. l. 69, 2, apud alium scriptorem non inueni. Valde auctor huius libri adamauit deminutiua (16, 1. 22, 2 et 3. 23, 1. 34, 2. 37, 3. 44, 1. 47, 5. 54, 1. 63, 2. 71, 2. 87, 2). Est hoc familiaris et uulgaris sermonis proprium: et eiusdem generis haec esse arbitror: 'sub-

ministrare c. 19, 2: 'tantam se multitudinem auxiliorum aduersariis subministraturum, ut etiam caedendo in ipsa uictoria defatigati uincerentur'; et **prosilire** c. 58, 2: 'sine dubio existimans ultro aduersarios, cum tam magnis copiis auxiliisque regis essent praediti promptiusque prosiluissent, ante se concursuros', et **concurrare** 81, 1 'ipse [Caesar] pedibus circum milites concursans'; et **paucum numerum** 68, 2, quomodo Vitruu. I, 1, 6 'paucam manum' dixit; et **sub manum submittere** 36, 1; et **eiusmodi genera** 71, 1, **cuiusquemodi generis** 19, 5. 23, 1. 36, 1, quamquam eodem modo Varro de ling. Lat. IX, 20 p. 474 Sp. et Sallustius Cat. 39 dixerunt; item **sauciis decem factis** 70, 4, quod habet Cato ap. Gell. III, 7. Eodem pertinet, quod constanter **plostra** secundum rusticam pronuntiationem dicantur (9, 1. 21, 2. 75, 4). Idem, quod de singulis uerbis obseruauimus, cadit in compositionem. **Potiri** in hoc libro positum est adiuncto ablatiuo 51, 1. 74, 2. 76, 1. 83, 4. 86, 1. 87, 1; genitiuo 18, 4. 50, 5. 61, 6. 74, 1; accusatiuo 36, 4. 39, 3. 68, 2. 87, 4. 89, 1. Hirtius semper usus est prima forma (VIII, 5, 4. 27, 5. 36, 5. b. Alex. 11, 5. 20, 4. 33, 1. 42, 4. 76, 3: 'spes prouinciae potiundae' 43, 5), altera extra peruagatam formulam **rerum potiri** nonnumquam Caesar (b. Gall. I, 3 extr.), Cicero (ad Fam. I, 7, 5. Off. III, 32, 113), Nepos (Lys. 1, 4. Dion. 5, 5), Sallustius (Cat. 47. Iug. 25. 74), Liuius (XXV, 14. 17. XXXIV, 21): accusatiuus a nullo horum positus est (nam Ciceronis loci, quibus Beier ad Off. II, 23, 81 usus est, eius rei non magis fidem faciunt, quam quae apud Corn. Nep. Eum. 3, 4 leguntur); uerum antiquiore aetate hoc genus frequentatum est, neque dubitari licet, quin inde **spes prouinciae potiundae** et similia repetenda sint, quibus optimi auctores non abstinnerunt. C. 12, 1 legimus **puluis ingens conspici coeptus est** et 82, 2 **cum idem a pluribus animaduerti coeptum esset**: atque ita Caesar et Hirtius semper dixerunt, Cicero quoque praeter unum locum Tusc. I, 13, 29 **sed qui nondum ea, quae multis post annis tractari coepissent, physica didicissent**, de quo dubitandum uidetur, etsi optimi codicis regii **tractare** ferri nequit. Sed hanc formam habemus hic 27, 2 **cum ab aduersariis lapides mitti coepissent** et 82, 4 **signa in hostem coepere inferri**, atque ita scripserunt Varr. de re rust. III, 19, 12. Sall. Cat. 12. Iug. 91. 96, Liuius et inferiores saepe. Contra

antiquiores constanter, quod sciam, dixerunt 'coepit fieri', cum hoc uerbo non ut passiuo, sed ut deponenti uterentur: hic eadem constantia ponitur 'coeptum est fieri' (69, 3. 78, 4), quod Liuii familiare est (XXIV, 47. 49. XXV, 34. XXVII, 42. XXXI, 23. XXXVII, 18). C. 10, 3 scriptum est: 'animum enim altum et erectum prae se gerebat: huic acquiescebant homines', quemadmodum Senecam ep. III, 3 (24) in. et Suetonium Vit. 14 locutos esse Forcell. annotauit: nam apud eund. Tib. 31 'negante eo destinatos magistratus abesse oportere, ut praesentes honori acquiescerent' necessario Wolfius Boherii coniecturam probauit 'assuescerent' emendantis. Sed quod h. l. 75, 2 legitur 'supersedere pugnae animaduertit', dubito, an recte Dauisio 'pugna' corrigendum uisum sit. Particulis 'que', 'et' sibi respondentibus duo uocabula componere, ut h. l. 72, 4 'speciemque et uirtutem' et 93, 3 'seque et sua omnia et oppidum' legimus, non est ex consuetudine Ciceronis, Caesaris, Hirtii, sed Plauti (Captiu. II, 2, 63), Terentii (Eun. V, 2, 37. Andr. IV, 1, 53. Adelph. I, 1, 39), Sallustii (Iug. 26. 55. 76. 89. 91), Liuii (XXXIII, 19. XXXV, 41. XXXVI, 19). Nam quod ap. Caes. b. ciu. III, 109 extr. duo enuntiata ita componuntur: 'magnamque regium nomen apud suos auctoritatem habere existimans et ut potius' cett. a consuetudine omnium abhorret, recteque Vascosanus et alii priorem copulam deleuerant. Participium futuri in fine designando positum est hic 25, 4 'dum alios adiuturus proficiscitur' et 65, 3 'insidiaturus locis certis consedit', quod non ante Liuium fieri consuesse grammatici docent. Frequenter in enuntiatis relatiuis plusquamperfectum positum est, ubi imperfectum requirebatur, ut 23, 1. 31, 1. 34, 4. 43. 44, 1. 75, 3. 89, 1 et adiecta temporis significatione 76, 2 'ad oppidum Thisdram peruenit, in quo Considius per id tempus fuerat', 88, 3 'liberis suis L. Caesari, qui tum ei pro quaestore fuerat, commendatis', 89, 2 'Q. Ligario, C. Considio filio, qui tum ibi fuerant, uitam concessit'. Hoc ab iis scriptoribus, qui accurate et eleganter scripserunt, perraro factum est. Caesaris et Hirtii exempla posuit Schneiderus p. 135, ex quibus tamen haec tantum apta sunt: b. Gall. II, 6, 4 'Iccius Remus, qui tum oppido praefuerat, nuntium ad Caesarem mittit', VIII, 2, 1 'adiungit legionem undecimam, quae proxima fuerat', 54, 3 'quintam decimam' (legionem dicit), 'quam in Gallia citeriore habuerat, ex senatus-

consulto tradi iubet', b. Alex. 10, 4 'naues omnes, quas paratas habuerant ad nauigandum, propugnatoribus instruxerunt', 57, 1 'L. Titius, qui eo tempore tribunus militum in legione uernacula fuerat, nuntiat'. De b. Gall. III, 7, 2 Caesar scripsit 'P. Crassus adolescens cum legione septima proxime mare Oceanum in Andibus hiemarat' de eo tempore cogitans, quo ipse ad exercitum uenit. Sallustii locos uid. ap. Kritz. ad Ing. p. 227. Ciceronis locum, quem is ascripsit, de orat. I, 7, 24 'dici mihi memini L. Crassum se in Tusculanum contulisse, uenisse eodem, socer eius qui fuerat, Q. Mucius dicebatur' huc non pertinere, cum Crassi uxor eo tempore mortua fuisse uideatur, recentiores Ciceronis interpretes monuerunt. Idem tamen in Verr. II, 29, 72 'peruellem adessent ii, qui affuerant antea causamque cognorant', et de orat. II, 7, 20 'praecisa, inquit, mihi dubitatio est, quoniam neque domi imperaram, et hic, apud quem eram futurus, tam facile promisit' plusquamperfectum posuit, pro quo accurata oratio perfectum requirebat. Sed uulgari sermone hoc genus frequentatum esse Vitruuius ostendit, qui plusquamperfectum et pro imperfecto et pro perfecto et in omni genere sententiarum posuit (II, praef. 1. IV, 1, 2. VII, praef. 5. c. 5, 5. 7, 1. VIII, 3, 25. IX, 9, 2. X, 2, 11. 15. 13, 2. 6. 15, 2. 3. 4. 5. 6. 7. 16, 3. 4. 9. 10. 11). Item ex uulgari sermone ascitum arbitror coniunctiuum in enuntiato relatiuo sine causa positum b. l. 35 in. 'Scipio quique cum eo essent' et 77, 1 'Thebanenses interim, qui sub ditione et potestate Iubae esse consuessent, legatos ad Caesarem mittunt'. Praeterea a peculiari Hirtii consuetudine haec discedunt. Constanter in hoc libro dicitur 'conuallis' (7, 6. 50, 1 bis. 2. 66, 2): Hirtius semper 'uallem', Caesar illud bis posuit (b. Gall. III, 20, 4 et V, 32, 2). Hirtium uidimus semper 'priusquam' ponere, numquam 'antequam': illud hic legitur 4, 3. 40, 2, hoc 50, 1. 74, 2. 92, 1. Ex concessiuis particulis unam in hoc libro inuenimus 'quamquam' (6, 2. 31, 3 et 7. 88, 5). 'Postquam', quod in libro octauo de b. Gall. nusquam, in b. Alex. quater legi notaui, hic uel maxime frequentatur (3 in. 5, 1. 6, 4. 37, 1. 38, 1 et 4. 39, 4. 40, 5. 44, 3. 48, 2 et 4. 49, 1. 50, 4. 57, 1. 68, 2 et 3. 73, 5. 75, 2. 76, 1. 78, 3 et 7. 79, 1. 80, 4. 81, 1. 83, 1. 84, 1. 85, 3 et 4 et 5. 86, 3. 87, 4. 91, 4 et 5. 93, 3): 'ubi' legitur 29, 4. 39, 5. 40, 4. 41, 3. 75, 4. 78, 4 et 5. 87, 1. 91, 4: parti-

cula 'ut' plane abstinuit scriptor. Satis frequenter posuit 'cum iam' uel 'iam cum' (12, 1 et 3. 18, 5. 25, 4. 42, 1. 52, 1. 69, 1 et 4. 70, 1. 94, 1). Apud Hirtium constanter 'repente' legi obseruauimus, numquam 'subito': eadem constantia in hoc libro illud exclusum, hoc usurpatum deprehendimus (6, 1 et 2. 7, 5 et 6. 11, 1. 14, 1 et 2. 18, 5. 23, 2. 35, 1. 40, 2. 47, 1 et 6. 61, 2 et 3. 66, 1 et 2. 80, 6. 82, 2 et 3. 89, 3. 90, 4: 'subitus' legitur 43, 1. 52, 2. 65, 1). Iam in scribendi genere eum, qui hunc librum composuit, facile apparet grandem quendam atque elatum uideri uoluisse, sed impar negotio effusus et redundans et tumidus euasit neque facere potuit, quin tota compositio impolita atque aspera existeret. Grande genus eum affectauisse cum tota narrandi ratio, qua omnia magno hiato proferantur, tum creberrimus infinitiui historici usus indicio est. Hic a Caesare raro interponitur, ab Hirtio omnino numquam in hoc libro legitur 1, 3 et 5. 6, 6. 7, 4. 8, 4. 12, 2. 15, 2. 16, 1 et 3. 20, 1. 21, 1. 24, 2. 25, 5. 26, 8. 30, 1. 32, 3. 35, 1. 39, 1. 52, 5. 61, 8. 70, 2. 71. 78, 6. 85, 3. Tumorem haec ostendent: 31, 1 'minutatim modesteque sine tumultu aut terrore', 36, 4 'ui expugnando est potitus', 49, 1 'capienda loca excelsa occupare contendit', 55, 1 'a rege Iuba desciscunt celeriterque cuncti arma capiunt contraque regem facere non dubitant', et totus locus c. 10, 3 'Omnibus in exercitu insciis et requirentibus imperatoris consilium magno metu ac tristimonia sollicitabantur. Parua enim cum copia et ea tironum neque omnia exposita in Africa contra magnas copias et insidiosae nationis equitatumque innumerabilem se expositos uidebant, neque quicquam solatii in praesentia neque auxilium in suorum consilio animaduvertebant, nisi in ipsius imperatoris uultu, uigore mirabilique hilaritate: animum enim altum et erectum prae se gerebat. Huic acquiescebant homines et in eius scientia et consilio omnia sibi procliuia omnes fore sperabant'. Atque hic quidem tumor etiam sententiam peruertere apparet, quod milites parua cum copia neque ea omnia exposita expositi dicuntur, id quod similiter factum est c. 27, 3. Nam uerbis: 'rudes enim elephantum multorum annorum doctrina usuque uetusto uix edocti tamen communi periculo in aciem producuntur' scriptor bestias bene domitas significare uoluit: non debebant igitur iidem rudes dici. C. 35, 6 scripsit: 'quorum orationem celeriter ueritas comprobauit', cum

orationem ueram fuisse euentu comprobatum ostendere uellet. Diffusam et dissolutam compositionem maxime animaduertere licet c. 5. 19. 20. 51, 3—6. Saepe oratio compluribus uerbis per parentheses interiectis interrupta est, ut 8, 4. 15, 1. 20, 2. 48, 3. Anacolutha non solum in longa oratione inueniuntur, ut c. 19 plura, de quo loco dicam, sed etiam in breuissimo spatio 25 in.: ‘Cum haec fierent, rex Iuba cognitis Caesaris difficultatibus copiarumque paucitate non est uisum dari spatium conualescendi’. Eodem pertinent, quae supra p. 17 dixi de particulis ‘ubi’ et ‘postquam’, cui ‘cum’ superadditum est, et quod c. 40, 5 pronomen demonstratiuum positum est Labieni commemoratione, ad quem referendum est, longe reiecta et aliis hominibus interim nominatis. Item c. 25, 2 statim post anacoluthon, quod supra commemoravi, recte in codd. ita scriptum est: ‘P. Sittius interim et rex Bocchus coniunctis suis copiis cognito regis Iubae egressu propius eius regnum copias suas admonere: Cirtamque, oppidum eius regni opulentissimum, adortus paucis diebus pugnando capit’ et ad eandem formam reliqua. Solum enim Sittium se commemorasse scriptor putabat, qui et princeps totius expeditionis erat et postea semper solus ponitur. Quod autem in octauo libro de b. Gall. uarietatem desiderauimus, hic ex similitudine fastidium quisque sentiet. Nam praeter ea, de quibus supra diximus, identidem haec repetuntur, quorum apud Hirtium nihil frequentatur: ‘aduersarii’ (1, 4. 3, 1. 8, 3. 11, 4. 14, 1. 18, 5. 19, 1 et 2. 20, 4 et 5. 21, 3. 24, 2. 26, 2 et 3. 27, 2. 31, 8. 32, 4. 38, 2. 39, 1. 41, 3. 52, 3. 57, 2. 58, 2. 59, 5. 61, 7. 76, 1. 78, 8. 79, 1); ‘contendit ire’ (6, 4. 25, 1. 33, 3. 39, 4. 41, 2. 75, 3. 83, 1. 87, 5. 89, 3. 92, 2) ‘iter facere’ (86, 5) ‘fugere’ (40, 2. 63, 3. 75, 6. 85, 4. 93, 1) ‘ruere’ (83, 3) ‘petere’ (50, 6) ‘occupare’ (49, 1) ‘mittere’ (16, 2); ‘non desistere’ (22, 1. 25, 3. 28, 2. 75, 7. 84, 2) et ‘non intermittere’ (26, 8. 29, 1 et 4. 32, 2 et 3. 36, 1. 52, 2. 61, 7) adiuncto infinitiuo; ‘commorari’ (2, 2. 3, 2. 5. 18, 5. 24, 1. 32, 1. 38, 2. 48, 6. 53. 63, 4 et 6 bis. 78, 3 et 8 et 9 et 10. 79, 2), ‘egredi’ (3 extr. 6, 2. 10, 2. 11, 2. 25, 1. 34, 5. 38, 3. 48, 1. 62, 5. 68, 2. 73, 4. 79, 2. 85, 1. 88, 7. 89, 3. 92, 2. 97, 1), ‘progredi’ (12, 1. 17, 2. 24, 2. 25, 3. 30. 38, 4. 42, 1. 48, 6. 49, 1 et 2. 61, 3. 62, 1. 65, 1 et 3. 75, 1. 78, 2. 79, 2. 89, 1) et maxime participia perfecti horum trium uerbo-

rum. Naues Caesaris dicuntur 'incertae locorum' 7, 3, 'incertae locorum atque castrorum suorum' 21, 3 et 28, 1: uerba 'natura loci perspecta' leguntur 3, 4. 38, 2. 76, 3; 'Caesarem non fefellerat' 3, 4. 56, 4. 75, 5. 80, 1; 'omnibus insciis' 10, 3 et 37, 2; 'luminibus accensis' 56 extr. 89 extr.; 'non arbitror esse praetermittendum' 59, 1 et 84, 1. Sed qua negligentia in hoc genere uersatus sit scriptor, inde optime perspicietur, quod noua res raro aliter quam aduerbio 'interim' adiungitur, quod sexages et sexies, si recte numeravi, in hoc libro scriptum est, bis 'interea' (8, 4. 44, 1).

Commentarius de bello Hispaniensi quamquam et corruptissimus est et multis partibus truncatus, non sunt tamen hae res impedimento, quo minus, quantum ad hanc quaestionem satis est, certo de eo iudicare possimus. Quod igitur in libro de bello Africano res gestas plenius quam in superioribus commentariis relatas diximus, hic liber in ea parte etiam Africanum bellum superat, ita ut ne minimae quidem res praetermissae uideantur, cum uel singulorum hominum transfugia neque solum militum, sed etiam mulierum atque seruorum, speculatores deprehensi aliaque huiuscemodi accuratissime perscripta sint. Item hic quoque liber res gestas secundum temporis ordinem habet dispositas, sed adeo fastidiose, ut in longe maxima parte, inde ab obsessione Vliae usque ad pugnam Mundensem, non tantum, quid unoquoque die gestum sit, separatim referatur, sed etiam dies et noctes atque partes earum diiungantur. Et si scriptor apertissime fauet Caesarianis, quorum in exercitu se fuisse saepe significat, Pompeianosque despicit et contemnit, tamen haec magis narratione rerum gestarum pro consilio instituta quam ratiocinationibus et iudiciis interponendis, ut in libro de bello Africano factum uidimus, declarauit. In oratione pauca inueniuntur belli Africani similia. Aequae frequenter atque illic leguntur 'aduersarii' (2, 2. 3, 8. 5, 6. 6, 1. 10, 4. 11, 3. 13, 8. 15, 4. 18, 5. 20, 2. 21, 1. 23, 1 et 6 bis. 24, 6. 25, 3 et 8. 29, 3 et 6 et 8. 31, 1 et 3 et 4 et 7 et 10. 32, 2. 38, 5 et 6). Item constanter dicitur 'conuallis' (7, 1. 25, 2. 28, 2): et 'potiri' hic quoque coniunctum est cum genitiuo 1, 1. 2, 2 et accusatiuo 16, 4, sed saepius cum ablatiua (13, 4. 19, 6. 34, 5. 40, 8). In enuntiatis relatiuis plusquamperfectum positum est pro imperfecto 13, 8. 14, 2. 16, 2. 40, 6; uerum longe frequentissime coniunctiuus

‘aucersos’ 22, 3; ‘administrare caedem’ 36, 4. 39, 2; ‘Lusitani ad Didium se reportant’ 40, 2; ‘Caesar Gadibus rursus ad Hispalim recurrit’ 40 extr. Eodem pertinent haec parum proprie et accurate dicta: ‘ut magno tamen periculo accessus eorum haberetur’ 30, 5; ‘balista missa a nostris turrem deiecit’ 13 extr.; ‘ut prope uideretur finem bellandi duorum dirimere pugna’ 25, 6; ‘cum certum comperissent legatorum responsa ita esse gesta, quemadmodum illi retulissent’ 22, 4. Hic id uituperandum est, quod responsa ita gesta dicuntur, quemadmodum legati responsa retulissent: illud uerum non est, quod Schneiderus (in specim. nouae edit. *Caes. comm. Vrat.* 1829) ad c. 1, 7 annotauit, respondere scriptorem posuisse pro dicendo uel eloquendo. Nam ‘responsa legatorum’ ea intellexit, quae percontantibus ciuibus legati exposuissent, et 18, 5 recte scripsit cohortanti Pompeio, ut Ategua clam ab obsessis desereretur, ‘unum respondisse, ut potius ad dimicandum descenderent, quam signum fugae ostenderent’, siquidem non interroganti solum, sed quidlibet dicenti respondemus: c. 1, 7 autem ‘mediisque eorum praesidiis cum essent, unus ex nostris respondit’ post uerbum ‘essent’, ut multis aliis huius libri locis quaedam exciderunt. Ablatiuus solus positus est, ubi praepositio erat adicienda, ut ‘in’ 9, 4 ‘cum ex castello repugnare coepissent, maioribusque castris Caesari nuntius esset allatus’ et 18, 3 ‘neque licere castris Cn. Pompeii nuntiare’, ‘ex’ 15, 2 ‘pedites leui armatura lecti ad pugnam’ et 20, 4 ‘saucii aliquot occiderunt leui armatura’. ‘Clam’ adiuncto accusatiuo scriptum est 3, 2. 35, 3 et ex necessaria emendatione 16, 1, cuius compositionis ibi ex Plauto et Terentio exempla ascripsit Dauisius. C. 40, 1 legitur: ‘Didius proximo se recepit castello’, cum castello recipi, se recipere in castellum dici consuerit. C. 24 extr. auctor scripsit: ‘ita pridie duorum centurionum interitio hac aduersariorum poena est litata’, cum interitioni litatum esse dicere deberet. C. 13, 5 uerbum ‘orare’ infinitiuum subiectum habet: ‘missos facere loricatedos, qui praesidii causa praepositi oppido a Pompeio essent, orabant’, ut Vergilius dixit *Ecl.* 2, 43; c. 36, 2 ‘animaduertere’ pro accusatiuo cum infinitiui particulam ‘ut’: ‘Quod Caesar cum animaduertere, si oppidum capere contenderet, ut homines perditos incenderent et moenia delerent’; c. 33, 4 ‘imperare’ et accusatiuum cum infinitiui et gerundium: ‘coenam afferri quam optimam im-

peravit, item optimis insternendum uestimentis'. Particula 'quod' subiecto coniunctiuo pro accusatiuo cum infinitiuo posita est 36, 1 'legati Carteienses renuntiarunt, quod Pompeium in potestate haberent', itemque 10, 2 recte restituit Dauisius 'suo loco praeteritam est, quod equites ex Italia cum Asprenate uenissent'. Hoc genus cum Maduigius opusc. alt. p. 232 ab emendatis scriptoribus alienum esse neque ante Hadriani tempora increbuisse demonstraret, tamen duo certe antiquorum scriptorum exempla relinquere est coactus Catonis ap. Plin. hist. nat. XXIX, 1, 14 'dicam de istis Graecis suo loco, Marce fili, quid Athenis exquisum habeam, et, quod bonum sit illorum litteras inspicere non perdiscere, uincam', et Plauti Asinar. I, 1, 37 'equidem scio iam, filius quod amet meus istanc meretricem e proximo Phileanium'. C. 22, 7 in oratione obliqua etiam in causali enuntiato perperam accusatiuus cum infinitiuo positus est: 'serui transfugae nuntiauerunt oppidanorum bona uenire neque extra uallum licere exire nisi disinctum, idcirco quod, ex quo die oppidum Ategua esset captum, metu conterritos complures profugere in Baetariam': nam quod Robertus Stephanus 'idcircoque' correxit, id sententiae est contrarium. Praeterea hunc librum cum bello Africano et duobus Hirtianis commentariis comparanti haec memorabilia uidebuntur. In bello Africano constanter dicitur 'neque opinans' (7, 3. 66, 2), itemque in Alexandrino (63, 5. 73, 2. 75, 1): nam in octauo libro de b. Gall. neque hoc uocabulum legitur neque 'inopinans', quo Caesar solo usus est. 'Neque opinans' praeter illos locos legere non memini nisi in Bruti epist. ad Cic. I, 4, 4, de quibus epistolis cum maxime disceptatur. Belli Hispaniensis scriptor semper posuit usitatum 'necopinans' (2, 2. 15, 2. 16, 4). In Hirtianis commentariis 'repente', in b. Africano 'subito' excluso altero poni animaduertimus: in bello Hispaniensi neque 'repente' neque 'subito' neque 'subitus' legitur, sed 'repentinus' 9, 3. Item scriptor belli Hispaniensis constanter posuit 'uulneribus afficere' (9, 3. 12, 4. 15, 4. 16, 4. 23, 2 et 8), numquam 'uulnerare' aut 'conuulnerare', quod in b. Afr. frequentari animaduerti. Proprius belli Hispaniensis est creber usus uerborum 'bene magnus' (1, 2. 4, 3. 12, 4. 13, 4. 15, 6. 16, 2. 22, 6. 35, 2 et 3. 40, 1. 41, 1): 'bene multi' 34, 5. 36, 4. 37, 4, 'bene longe' 25, 2 leguntur. Ex particulis temporalibus numquam ponuntur 'postquam', 'ut', 'ubi', neque 'antequam',

sed 'priusquam' 4, 4. 27, 4: ex concessivis particula 'quamquam', qua auctor belli Africani sola usus est, plane abstinuit scriptor belli Hispaniensis, plerumque posuit 'etsi', semel 'quamvis' 40, 1, itemque semel 'licet' 16, 4, quamquam ille locus truncatus est, hoc in optimis codd. 'et' legitur. Denique, ut de summa orationis forma dicamus, infinitivum historicum, quem Hirtius omnino non admisit, belli Africani scriptor toties, ut modum excederet, in bello Hispaniensi duobus locis inuenimus 1, 2 et 29, 5: totum autem scribendi genus humile et sordidum, hiulcum, durum atque difficile deprehenditur. Res gestae enim abiecta plerumque et breuibus enuntiatis concisa oratione narratae aut plane nullo vinculo inter se coniunguntur aut certis quibusdam et identidem repetitis temporum significationibus separantur, quae huiuscemodi sunt: 'postero die' (11, 1. 12, 1. 13, 1 et 4. 17, 1. 21, 1. 24, 1), 'sequenti' (28, 1) et 'insequenti die' (14, 2. 21, 3. 25, 1) et 'insequenti luce' (10, 1. 19, 3 et 5); 'eodem die' (11, 2), 'hoc' (11, 2) et 'eo die' (13, 2. 27, 3); 'insequenti' (7, 1), 'ea' (10, 3. 20, 5), 'eadem nocte' (18, 8), 'noctis uigilia secunda' (12, 4. 19, 1) et 'tertia' (11, 2); 'insequenti tempore' (18, 5. 23, 1. 27, 1 et 5), 'eius diei insequenti tempore' (15, 5), 'huius diei extremo tempore' (16, 1), 'idem temporis' (3, 1 et 4. 12, 3. 13, 3. 20, 4) et 'eodem tempore' (16, 5. 18, 3 et 6. 19, 1 et 5. 20, 2), 'hoc praeterito tempore' (11, 3. 20, 3. 22, 1 et 7), 'praeterito noctis tempore' (12, 5). C. 14, 1 cum in codd. legatur 'eius praeteriti temporis', nescio an 'eius diei praeterito tempore' scribendum sit. Cum autem ab humilitate discedit oratio et assurgere temptat, pingue quiddam et crassum exit, ut in oratione Caesaris extremo libro: 'An me deleto non animaduvertebatis habere legiones populum Romanum, quae non solum uobis obsistere, sed etiam caelum diruere possent?' Sed maxime hoc factum est in proeliorum descriptionibus: 5, 6 'hic alternis non solum morti mortem exaggerabant, sed etiam tumulos tumulis exaequabant'; 25, 6 'nam inter bellatores principes dubia erat posita uictoria, ut prope uideretur finem bellandi duorum dirimere pugna'; 31, 2 'itaque ex utroque genere pugnae cum parem uirtutem ad bellandum contulissent, pilorum missu fixa cumulat et concidit aduersariorum multitudo'. Sunt tamen alia meliora, ut 25, 7 'scutorum laudis insignia praefulgens opus caelatum'; 29, 5 'nostri laetari, nonnulli etiam timere, quod in eum locum res fortu-

naeque omnium deducerentur, ut, quidquid post horam casus tribuisset, in dubio poneretur'; 31, 6 'ita cum clamor esset intermixtus gemitu gladiatorumque crepitus auribus oblatus, imperitorum mentes timor praepediebat'. Huiusmodi locis etiam Ennius ad partes uocatur: 23, 2 'hic tum, ut ait Ennius, nostri cessere parumper'; 31, 7 'hic, ut ait Ennius, pes pede premitur, armis teruntur arma'; et fabulae commemorantur: 25, 4 'hic, ut fertur Achillis Memnonisque congressus, Q. Pompeius Niger, eques Romanus, Italicensis, ex acie nostra ad congregiendum progressus est'. Oscitantiam scriptoris arguit, quod c. 28 extr. et 29 in his eadem ponuntur, et c. 29 identidem inculcatur Caesarianos processisse, Pompeianos in aequum descendere noluisse. C. 12, 6, si recte de eo loco disputabimus, ipse scriptor emendandae orationis causa, quae modo retulerat, aliter conformata uidetur repetisse. C. 10, 1 praetermissum aliquid reprehenditur: 'suo loco praeteritum est, quod equites ex Italia cum Asprenate uenissent'. Difficilem et hiantem compositionem his locis perspicere possumus: 7, 2 'haec loca sunt montuosa et natura edita ad rem militarem, quae planities diuiduntur, Salso flumine, proxime tamen Ateguam ut flumen sit, circiter passuum duo milia'; 8, 5 'ita ab oppugnationibus natura loci distinentur, ut ciuitates Hispaniae non facile ab hoste capiantur'; 15, 4 'nostri ceciderunt III: saucii XII pedites et equites V'; extremo eodem cap.: 'hospites, qui in oppido erant, jugulare et de muro praecipites mittere coeperunt, sicuti apud barbaros: quod post hominum memoriam numquam est factum'; 23 extr. 'ex utroque genere pugnae complures sunt uulneribus affecti, in quis etiam Clodius Arquitius: inter quos ita comminus est pugnatum, ut ex nostris praeter duos centuriones sit nemo desideratus gloria se efferentes'; 27, 4 'ita castris motis Vcubim Pompeius praesidium, quod reliquit, iussit ut incenderent' hoc est 'Vcubim a praesidio iussit incendi'; 39, 3 'Pompeius se occultare coepit, ut a nostris non facile inueniretur, nisi captiuorum indicio. Ita ibi interficitur'. C. 35, 2 in his uerbis: 'clam quendam Philonem, illum, qui Pompeianarum partium fuisset defensor acerrimus (is tota Lusitania notissimus erat) — hic clam praesidia in Lusitaniam proficiscitur' oratio initio ita instituta est, quasi deinceps 'mittunt' uel simile uerbum sequeretur, sed interiectis quibusdam rebus ea forma deserta est. C. 6, 1 et 25, 1 'eius praesidium' ponitur Pompeio, qui pronomine significatur,

non commemorato. C. 27 inde a §. 3 et c. 28 in. subiectum saepe mutatur nulla alterius personae significatione posita. C. 8, 6 et 17 in. durissime a superioribus ad inferiora transitur.

His rebus commentarios de bello Africano et Hispaniensi non solum non ab Hirtio, sed ne ipsos quidem ab eodem homine scriptos esse iudicare cogimur. Cum Hirtianis enim libris plane nulla his similitudo intercedit, nisi forte octauum librum de bello Gallico ea ex parte comparari posse existimaueris, quod ipse quoque uarietate careat. Quae res omnium mediocrium scriptorum communis (in eodem enim uitio, ut unum ponam, Cornelius Nepos reprehendendus est) ita tantum momentum in hac quaestione faceret, si uerba aut orationis forma in omnibus libris eadem frequentaretur: id quod maxime contrarium esse uidimus. Contra discrimina maxima sunt. Primum dispositio materiae, quae in Hirtianis libris apta est, in his rudis atque omni arte destituta; deinde scribendi genus in illis rectum et simplex, in horum altero granditatem tumore captans, in altero abiectum, in utroque crassum longeque elegantia inferius; denique sermo in illis optimus et purissimus, in his antiquarius et uulgaris. Atque harum rerum duo extrema certe non ita comparata sunt, ut in eundem hominem etiam neglegenter scribentem et, quae postea emendaturus est, cadant. Nam in libro de bello Africano iudicium de compositione ab Hirtiano plane diuersum deprehendimus, neque pingue ingenium, quale is liber demonstrat, ad similitudinem superiorum librorum limare se et circumcidere potuit: nam is, qui librum de bello Hispaniensi scripsit, uel modica componendi facultate destituebatur, adeo, id quod de se Vitruuius fatetur, nisus est scribere. Neque uero, qui polite et urbane loqui didicit idque genus probauit, umquam plane in antiquarium et uulgare incidet: contra detergere sordes longe difficillimum est. Quibus autem causis, ne duos extremos libros Hirtio tribueremus, moti sumus, eadem hos ipsos a diuersis auctoribus scriptos euincunt. Nam dispositio materiae genere tantum similis est, sermo nisi in perpaucis rebus plane diuersus. Quamquam autem uterque liber pinguis est et impolitus, tamen multo haec sunt in bello Africano minora. Denique alterius scriptoris compositio copia uerborum redundat et effunditur, alter non astrictus est et circumcisis, sed iufans; ille genus tamen quoddam scribendi et artem licet rudem sequitur, hic ne aspirare quidem ad hanc curam potuit inscitus totus et rigidus.

Caesare, ac ne hos quidem voluntate ipsius interemptos putar~~unt~~. In sermone uero quod uitia quaedam idem Dodwellus in his commentariis deprehendisse sibi uisus est, fere omnia eiusmodi protulit, ut plane facultatem de his rebus iudicandi ei defuisse appareat: si qua recte notauit, a nobis supra religiose sunt relata. Verum quae in his libris obseruauimus ab usu reliquorum optimae aetatis scriptorum discrepantia, eo minus inferiore tempore hos commentarios compositos esse euincunt, cum vulgaris sermo, quo hos libros scriptos esse uidimus, neque satis nobis notus sit et permulta peculiaria et a recta dicendi ratione abhorrentia habuerit necesse sit. Quod si cui hi libri Hirtii aetate scripti et deperditis eius commentariis inferiore tempore ab alio homine, qui eos casu nactus esset, ad truncatum corpus supplendum adiecti esse uidebuntur, is uideat, ne rem aequae incredibilem comminiscatur, duos libros, quorum forma deterrebat potius a legendo quam alliciebat, aetatem laturus fuisse, nisi claro Caesaris nomine ab interitu essent uindicati. Itaque nullos alios libros de bello Africano et Hispaniensi cum Caesaris Hirtiique commentariis primum editos esse quam hos ipsos statuendum est. Hirtii autem uerba illa in epistola ad Balbum posita nihil huic rei obstabunt, modo eum praefationem prius quam ipsos libros scripsisse existimemus. Cum enim certo speraret se commentarios Caesaris usque ad mortem eius confecturum esse, de iis libris, quos scribere uolebat, tamquam de perfectis dixit; idque quo minus faceret, nihil impediabat, siquidem nisi una cum iis ne praefationem quidem editurus erat. Quod si causam quaerimus, cur inceptum non executus sit, subitam mortem prohibuisse apertum est. Nam Hirtium uix ante annum 43, quo consul cum Pansa fuit, hos libros scribere aggressum esse indicio est, quod ep. ad Balb. §. 2 se Caesaris commentarios perduxisse ait 'usque ad exitum non quidem ciuilis dissensionis, cuius finem nullum uidemus, sed uitae Caesaris'. Nam de ciuili dissensione hoc modo dici tum demum poterat, postquam Octavianus ueteranos contra Antonium concitauerat, isque ad obsidendum Brutum in Galliam discesserat, quae facta sunt Octobri mense anni 44 (Cic. Phil. III, 8, 20). Hirtius autem, cum ex aduersa uoletudine, qua extremo anno 44 fuerat correptus, nondum plane conualuisset, initio anni 43 paludatus ad Mutinam profectus est (Cic. Phil. VII, 4, 12) ibique mense Aprili cum Antonio congressus uictor in acie periit (Cic.

urbanitas desideraretur, doctrinae copia efficiebat. Et tamen Hispaniense certe bellum non Varronis scriptis, sed Vitruvio potius comparandum est: Itaque mihi quidem uerisimillimum uidetur hos libros ab inferioris condicionis hominibus scriptos esse. Atque tili homini et immodica atque inscita Pompeianorum reprehensio uehementer illa ab Hirtio aliena, postquam una cum reliquiis uictarum partium rempublicam administrabat, et curiosa honorum notatio conuenit, quae in altero meliore commentario deprehendimus. Quae autem peculiaris horum hominum condicio fuerit, nihil temere affirmauerim, neque, quod inferiore condicione fuisse dixi, quam qui in familiaritatem atque consuetudinem summorum in republica uirorum peruenire potuerint, gregarios milites fuisse indico. Nam militares quidem homines fuisse et ipsi commentarii docent, et de belli Hispaniensis scriptore ea res ipsius testimoniis constat (26, 6). At quomodo factum est, ut eiusmodi hominum sordes cum Caesaris Hirtiique scriptis coniungerentur? Vidimus Hirtium commentarios occupatissimo tempore scribere aggressum esse. Num igitur improbabile uidebitur, si eum ad minuendum laborem, praesertim cum Africano bello non interfuisset, sibi commentarios ab aliis faciendos curasse dicemus, unde ipse res gestae in suis commentariis componendis peteret? At eiusmodi consilio tota horum librorum forma optime respondet. Summa diligentia in referendis rebus gestis, temporis ordo accurate seruatus huius rei aptissima fuerunt. Neque elegantibus hominibus ad eam res opus erat (nam artem ipse Hirtius erat allaturus), sed qui aut ipsi rebus gerendis interfuissent aut in percontando a peritis euoluendisque litteris, si quae de his rebus extabant, industriam atque diligentiam adhiberent. Alii autem homini bellum Africanum alii Hispaniense perscribendum mandabatur siue ad conficiendi celeritatem siue quia eiusmodi homines quaerebantur, qui res gererent uidissent. Nam etsi scriptor prioris libri nihil eiusmodi de se prodidit, tamen adeo accurate uel spatia temporis atque interualla locorum nouit, ut eum in exercitu fuisse maxime uerisimile uideatur. Itaque cum Hirtius duobus commentariis confectis morte occupatus esset, hos duos de bello Africano et Hispaniensi inter libros eius inuentos reliquis adiectos esse atque ita totum corpus commentariorum editum existimo.

Commentarios autem hos libros a Caesare itemque ab Hirtio esse inscriptos testimonio constat Ciceronis Brut. 75, 262, Hirti

b. Gall. VIII, praef. §. 2 et 4 c. 4, 3. 30, 1. 38, 3. 48, 10 et 11, Suetonii Caes. 56. Similiter Strabo IV p. 267 Alm. *ὑπομνήματα* appellat. Verum Plutarchus Caes. 22 *ἐφημερίδας* et Appianus (I, p. 90 Schweigh.) parum apte hoc nomen distrahens *ιδίαις ἀναγραφαῖς τῶν ἐφημέρων ἔργων* dixerunt. Id Latini extremae antiquitatis imitati sunt. Nam Symmachus ep. IV, 18 ad Protadium sic scribit: ‘Priscas Gallorum memorias deferri in manus tuas postulas. Reuolue Patauini scriptoris extrema, quibus res Gaii Caesaris explicantur, aut, si impar est desiderio tuo Liuius, sume ephemeridem C. Caesaris decerptam bibliotheculae meae, ut tibi muneri mitteretur. Haec te origines, situs, pugnas et quidquid fuit in moribus aut legibus Galliarum docebit’. Idem nomen optimi et antiquissimi codices Caesaris, quibus soli octo libri de bello Gallico continentur, in calce subscriptum habent hoc modo: ‘C. Caesaris, pont. max., ephemeris rerum gestarum belli Gallici liber VIII explici’. Haec enim leguntur in Parisino primo, quem eundem esse atque Floriacensem a P. Daniele uisum demonstrabo, Vossiano primo, Egmondano, Vratislaviensi primo: nam in Bongarsiano primo extrema pars octauī libri periit. Initio autem totius corporis et in iis codicibus, quos nominaui, praeter Vossianum primum, cuius primum folium periit, et in Parisino secundo, Scaligerano, Leidensi primo, in quibus omnes commentarii leguntur, libri Gaii Caesaris belli Gallici de narratione temporum appellantur. Commentariorum nomen ex bonis codicibus in uno Parisino primo, quod sciam, seruatum est extremo libro VII de bello Gallico, cui haec subscripta leguntur: ‘commentarius Caesaris liber septimus explici’; deinde in deterioribus quibusdam postliminio restitutum est. Ephemeridem autem antiquiores scriptores appellauerunt libellum, in quem apposita die rationem rei familiaris et, si quid aliud notandum breuiter uidebatur, referebant; item calendarium, quo ex genere uidetur fuisse ephemeris a Terentio Varrone Cn. Pompeio scripta, in qua inclinatio Oceani et motus aërii erant annotati. Vid. Forcell. lex. et Schneid. ad Varr. p. 226. In his igitur propria uocabuli uis retenta est. Historiarum uero libros ita praeter Symmachum et Apollinarem Sidonium, qui ep. IX, 14 Balbi ephemeridem commemorat, Septimius ille dixit, homo incertae aetatis, sed certe Symmacho non multum antiquior, qui ephemeridem belli Troiani ex Graeco retenta Graeca appellatione uertit. Atque ut commentariorum nomen iam Symmachi

tempore sublatum fuit, ita Orosium uel Caesaris esse hos libros ignorasse inuenimus. Nam is, cum historiarum libro sexto inde a c. 7 usque ad 12 Caesaris septem commentariis de bello Gallico et octauo A. Hirtii ita usus sit, ut nonnulla ad uerbum transferret, initio c. 7 haec scribit: 'Hanc historiam Suetonius Tranquillus plenissime explicuit, cuius nos competentes portiuunculas decerpimus'. Item in optimo et antiquissimo codice Bongarsiano primo post uerba initio posita: 'incipit liber Gaii Caesaris belli Gallici Iuliani de narratione temporum' rubro ascripta sunt haec: 'incipit liber Suetonii'. Et in eodem errore fuisse Appollinarem Sidonium iam Sauaro animaduertit. Is enim ep. IX, 14 ad Burgundionem ita scribit: 'Eminet tibi thematis celeberrimi uotiuu redhibitio, laus uidelicet peroranda, quam edideras, Caesaris Iulii. Quae materia tam grandis est, ut studentum, si quis facit ille, copiosissimus nihil amplius in ipsa debeat cauere, quam ne quid minus dicat. Nam si omittantur, quae de titulis dictatoris inuicti scripta Patauinis sunt uoluminibus, quis opera Suetonii, quis Iuueni Martialis historiam quisue ad extremum Balbi ephemeridem fando adaequauerit?' Recte hic Sauaro opera Suetonii uel solos Caesaris commentarios uel certe et hos et Suetonii Iulium dici obseruauit: nam unum Suetonii librum non poterat opera appellare Apollinaris. Balbi autem ephemeridem, quam superstitem commentarium de bello Hispaniensi dici Cellarius sine ulla causa opinabatur, non equidem existimauerim deperditum librum fuisse Balbi Cornelii, Caesaris familiarissimi, quem Suetonius Caes. 81 quaedam de Caesare memoriae prodidisse refert, sed octauum librum Hirtii de bello Gallico, cum ei epistola ad Balbum praemissa esset, errore a Sidonio Balbo esse tributum. Sed illa opinio, ut Caesaris commentarii Suetonio tribuerentur, inde uidetur orta esse, quod libros C. Caesaris belli Gallici interpretabantur non a Caesare, sed de bello Gallico Caesaris scriptos; deinde, quia Suetonius uitam Caesaris scripserat, hos quoque libros ad eum referebant. Denique medio aeuo, cum saeculo decimo Flodoardus et undecimo Aimoinus, ille in historia ecclesiae Remensis, hic in praefatione gestis Francorum praemissa, quaedam ex libris de bello Gallico posuissent eamque Iulii Caesaris historiam belli Gallici appellauissent, postea nouus error ortus est, ut hi commentarii a Iulio Celso scripti uiderentur. Sub eius enim nomine et alii medii aeui scriptores, quos Io. Alb. Fabricius com-

memorat, Caesaris uerba afferunt, et Vincentius Bellouacensis spec. hist. VI, 2 p. 173 ed. Duac. ex omnibus commentariis et alia et sententias quasdam posuit. Haec ille ut aliorum auctorum non ex ipsorum scriptis petiit, sed ex excerptis quibusdam in libros a scriptorum distributione diuersos dispartitis. Excerptorum Caesarianorum quinque libri commemorantur, quorum primus commentarios de b. Gall., secundus duo priores de b. ciu., tertius tertium de b. ciu., quartus bellum Alexandrinum, quintus reliqua uidetur comprehendisse. In eodem errore Petrarcham fuisse Schneiderus et, cum historiam Caesaris ei uindicaret, et in libello de indagando belli Hispaniensis scriptore p. 6 demonstrauit. Haec opinio unde originem ducat, codices nostri docent.

Nam corpus commentariorum de rebus gestis C. Iulii Caesaris ad nos propagatum est duobus codicum generibus, quorum alterum idemque praestantius octo tantum commentarios de bello Gallico, alterum omnes seruauit. Illos integros uel optimos, hos interpolatos appellabimus. Ex priore genere collati sunt Bongarsianus primus, Parisinus primus, Vossianus primus, Egmondanus, Vratislauiensis primus, ex altero Parisinus secundus, Scaligeranus, Cuiacianus, Leidensis primus, Hanniensis primus, Vindobonensis primus. Nam reliqui omnes magno numero cur testimonii fidem non afferant, postea dicam. In omnibus uero codicibus extrema pars libri VIII de bello Gallico periit, in integris plura, in interpolatis ex libris de bello Gallico nihil praeterea, in libris de bello ciuili haud pauca. Integrae autem familiae codices duorum hominum nomina nobis prodiderunt, a quibus hi commentarii sunt recensiti. Nam ad calcem libri secundi in iis codicibus haec leguntur: 'Iulius Celsus Constantinus V. C. legi. Flavius Licorius Firminus Lupicinus legi'. Eadem ibi in Scaligerano inuenta dicuntur et in Andino atque Oxoniensi, de quibus infra dicam: ex reliquis interpolatis in nullo reperta sunt. Quare dubito, an in hos codices non ex exemplari, unde descripti sunt, sed ex integro aliquo translata sint, id quod de deterioribus quibusdam codicibus, quos ex utroque genere mixtos docebo, certum est, qui ea nomina etiam libris de bello ciuili et qui eos sequuntur ascripta habent. Et Flauii Licerii Firmini Lupicini nomen in optimis codicibus illo uno loco legitur, Iulii Celsi Constantini in Parisino primo omnibus libris subscriptum est, item puto in reliquis eius familiae codicibus, quamquam de ea re accurate non est relatum.

Ad octauum autem libri calcem in eodem Parisino et Vratislaviensi primo (et sine dubio in Vossiano primo et Egmondano, nam in Bongarsiano primo extrema, ut supra dixi, perierunt) haec leguntur: 'Iulius Celsus Constantinus V. C. legi tantum'. Hoc extremo uocabulo nihil potest aliud indicari nisi non plures commentarios a Celso esse lectos quam octo de bello Gallico, ita ut is prouinciam cum alio homine uideatur partitus esse, cuius nomen, cum interpolati codices nihil in fine commentariorum subscriptum habeant, ad nos non peruenit. In Vratislaviensi primo Celsi nomen etiam initio totius operis positum est in hunc modum: 'Incipiunt libri Gaii Caesaris belli Gallici Iulii Celsi de narratione temporum', cum in Bongarsiano primo et Parisino primo scriptum sit 'belli Gallici Iuliani'. Atque eiusmodi inscriptionem ei errori ansam dedisse apparet, quem apud Vincentium et Petrarcham uidimus. Sed hic Iulius Celsus neque quis fuerit neque quando uixerit, quicquam compertum est: de Flauio Licerio Firmino Lupicino probabilis est Iacobi Sirmondi coniectura (is enim ea, quae supra posuimus, in Vaticano codice inuenerat numero, ni fallor, ter millesimo octingentesimo sexagesimo quarto), fuisse eum filium Euprepiae, sororis Ennodii, episcopi Ticinensis, Arelate oriundum, atque adeo sub initium sexti saeculi uixisse. Vid. Sirmondi notae ad Ennod. p. 78 ed. Par. 1611. Etsi enim huic Lupicino praenomen Flauio fuisse non constat, tamen Ennodius in dictione scholastica altera, qua eum in auditorio tradidit Deuterio (p. 488 ed. Sirm.), auos eius appellat Firminum et Licerium, unde eum haec nomina ascuuisse scita est Sirmondi suspicio. Nam Flauium Lupicinum, qui anno 367 cum Iouino consul fuit, recte uidetur Oudendorpius reicere, quia Lupicino in Caesaris codd. uiri clarissimi dignitas non tribuitur.

Iam etsi in interpolatis codicibus praeter Scaligeranum et Andinum atque Oxoniensem, de quibus quae dubitatio esset monui, nomina Iulii Celsi Flauique Lupicini non leguntur, tamen recte Whittio omnes codices Caesaris, qui supersunt, ex uno eodemque exemplari extremo libro VIII de bello Gallico truncato et omnino satis mendoso originem ducere uisi sunt. Id constat ex copia non exigua additamentorum et aliorum mendorum, quae in omnibus reperiuntur. Hic codex, quem archetypum dicamus licet, si uera est Sirmondi de Lupicino sententia, neque sexto saeculo antiquior fuit neque octauo inferior: non enim saeculi codex

Bongarsianus primus superest et eiusdem familiae alter in Vaticana bibliotheca numero ter millesimus octingentesimus sexagesimus quartus, qui octavo uel nono saeculo scriptus dicitur. Codex autem, quo Orosius usus est, certe numeros quosdam rectius scriptos habebat, quam ille, unde nostri propagati sunt. Ita de b. Gall. I, 53, 1, ubi in nostris codd. est 'ad flumen Rhenum milia passuum ex eo loco circiter quinque peruenerunt', Orosius (VI, 7) inuenit 'quinguaginta' et ap. Hirt. VIII, 41, 5 'extruitur agger in altitudinem pedum sexaginta, collocatur in ea turris decem tabulatorum', non 'pedum sex', ut in Caesaris codd. scriptum est, etsi perperam haec ita contraxit (c. 11): 'extruitur agger et turris pedum sexaginta'. Iam ex codice archetypo unus originem duxit, qui octo tantum commentarios de bello Gallico continebat, alter, qui omnes. Ex illius generis exemplari descendunt integri, ex huius uno interpolati. Sed integri non sunt omnes ex eodem exemplari descripti. Proximus illi codici integrae familiae principi est Bongarsianus primus, qui Oudendorpio anno 1737 nongentorum annorum uidebatur. Antequam Amstelodamum perueniret, ubi nunc seruatur, Petri Danielis, Iacobi Bongarsii, Sixtini, Sixii fuit. A Bongarsio acceptum primus cum editione Gryphiana a. 1538 contulit Ianus Gruterus, sed non tolum: quae collatio una cum aliorum codicum excerptis nescio a quo priori editioni Danisianae ascripta est, quam Io. Alb. Fabricius possedit. Eo exemplari Fabriciano (ita enim uocant) usus est Oudendorpius et, cum Hauniam in bibliothecam uniuersitatis uenisset, Schneiderus atque Whittius. Oudendorpius praeterea ipsius Gruteri notas manu scriptas, quas Amstelodamensis bibliotheca possidet, adhibuit. Denuo Bongarsianum primum contulit ipse Oudendorpius, tertium Schneidero Plueschkius, professor Amstelodamensis. Hic codex omnium est praestantissimus. Nam et solus complura recte scripta seruauit et saepe cum codicibus interpolatae familiae in iis scripturis consentit, quae necessario sunt sequendae. A recentiore manu haud pauca suprascripta sunt, et ex pessimo codice duo folia ad calcem suppleta. Eas quattuor paginas (inde a 94 usque ad 97 secundum Vffenb. itin. III, 573) Schneiderus ab VIII, 39, 2 incipere refert, ut Oudendorpium errasse statuendum sit, qui c. 39, 2 uetustam manum desinere, sed inde a c. 43, 4 usque ad 52, 1 rursus apparere tradit. Ex alio codice ducti sunt Parisinus primus et Vossianus primus et is codex, ex quo Egmondanus at-

sectis reliquisque, qui ex urbe amicitiae causa Caesarem secuti non magnum in re militari usum habebant'. Demonstrant igitur uerba 'non magnum' aut 'magnum periculum miserabantur quod', quae in reliquis integris et in interpolatis post 'secuti' adiecta sunt, in codice archetypo in margine fuisse scripta. Nam haec eicienda esse recte Schneiderus demonstrauit.

Hos codices longe optimos esse etsi Apitzius demum (schedd. critt. in comm. de b. Gall. Lips. 1835) et Schneiderus intellexerunt (quamquam neuter satis accurate hos, quos commemorauimus, ab aliis dignitate longe inferioribus secreuit), tamen ita manifestum est, ut neminem posthac de ea re dubitaturum esse sperare liceat. Rarissime autem in his libris a scriptura codicis archetypi discessum esse uel paucitas atque ratio eorum additamentorum probat, quae in hac familia reperiuntur, cum in interpolata non sint. Nam I, 13, 3 ex margine illata sunt haec: 'legati ab Heluetiis missi pacem petunt cum denuntiatione terroris', II, 8, 3 uerbo 'castigatus', quod errore in codice archetypo pro 'fastigatus' scriptum erat, additum est 'castratus', IV, 22, 3 octogenario numero ascriptus octingenarius, VI, 7, 7 in uerbis 'nonnullos Gallicis rebus fauere' post primam uocem 'Gallos' adiectum, VII, 23, 3 uerbo 'coagmentatis' praepositum 'coagminatis' VII, 78, 2 in his 'illo tamen potius utendum consilio' post 'tamen' additum 'tempore', VIII, 24, 3 'incolae', 27, 3 'non'. In hac horum codd. praestantia uehementer dolendum est in iis neque quicquam praeter octo commentarios de b. Gall. seruatum esse et ne hos quidem aequae plenos atque in interpolatis. Nam et pluribus locis uerba quaedam exciderunt, et in libro VIII quae leguntur inde a uerbis 'nisi maiore' c. 11, 1 usque ad c. 12, 3. Item capita 51, 52, 53 usque ad uerba 'quo maiores' desunt in Par. pr. Voss. pr. Egm., sed in his duobus usque ad uerba c. 52, 4 'cum Caesaris causa', ita ut extrema sit syllaba 'Caes', ad calcem suppleta sunt. Nam de Bongarsiano primo ob ea, quae supra dixi, de posteriore lacuna incertum est.

Interpolatae familiae antiquissimus codex, qui quidem collatus sit, Parisinus secundus est, in regia bibliotheca numero quinquies millesimus septingentesimus sexagesimus quartus, saeculo undecimo in membranis maximis scriptus. Eodem modo atque primo Parisino usus est Achaintrius, mihi libri de bello ciuili, Alexandrino, Africano, Hispaniensi et in libris de bello Gallico

ea, quae in Parisino primo deerant, collata sunt a Beyerlio. Praeter hunc duo tantum codices interpolatae familiae in ea parte, quam soli seruarunt, paulo accuratius collati sunt, Leidensis primus et Scaligeranus. Leidensis primus, qui est Lugduni Batauorum in bibliotheca academiae, numero in catalogo nongentesimus septimus decimus, ab Oudendorpio, qui contulit, Bongarsiano primo et Vossiano primo aliquanto recentior dicitur. Hic bonitate reliquis huius generis inferior est. Nam et permulta habet plane temerarie et sine ulla causa a librario mutata et uestigia quaedam contagionis deteriorum codicum, de quibus codicibus infra dicam. Itaque cauimus, ne solum sequeremur, nisi ubi ratio id faciendum esse euincebat. Scaligeranus, qui Iosephi Scaligeri fuit, quo peruenit, incertum est. Contulit eum cum editione Plantiniana anni 1574 Dionysius Vossius, cuius excerptis in Leidensi bibliotheca seruatis, minus plenis illis, quam quae ipse ex Leidensi primo fecerat, usus est Oudendorpius. Pauciora etiam ex Cuiaciano codice notata sunt, quae in exemplari Fabriciano ascripta leguntur una cum reliquis Gruteri collationibus. Is ita de eo retulit: 'Praeterea enotaui e Cuiacii codice uarias lectiones, quas e ms. ad oram sui notarat, item emendationes aliquas ipsius nec non expositiones', et alibi: 'Comparet saepe Cuiacii codex, sed ea descripsi ex editione huic simili' [Gryphianam anni 1538 dicit], 'qua usus fuerat Cuiacius manuque sua annotarat'. De aetate codicis inde iudicare licet, quod in eo bellum Hispaniense ex Petrarchae historia Caesaris desumptum legebatur. Hau-niensis primus, qui in regia bibliotheca seruatur (in catalogo bibliothecae Thottianae VII, 319 numero est quingentesimus quadragesimus tertius), in membranis maximis saeculo quarto decimo uel sequentis initio scriptus, Elberlingio omnium optimus uisus est, sed uni Leidensi primo praestat. Contulit Elberlingius libros de bello Gallico, et posteriores quidem accuratius; ex libris de bello civili pauca retulit in observationibus criticis in comm. de b. cin. a. 1828 editis una cum scripturis quibusdam Cuiaciani codicis depromptis ex exemplari Fabriciano, quo, cum libros de bello Gallico ederet, usus non est. Vindobonensis primus, palatinae bibliothecae numero quingentesimus nonagesimus quartus, Endlichero sexagesimus quintus, in membranis maximis saeculo tertio decimo scriptus, collatus est a Schneidero, qui praeter discrepantias ad quattuor priores libros de bello Gallico pertinentes pauca

ex bello Hispaniensi publicauit. Adiungam statim duos codices singularis rationis, Andinum et Oxoniensem, qui, cum sint eiusdem generis cum superioribus, solos tamen commentarios de b. Gall. habent. Hos (siue unus est idemque codex, mire enim consentiunt) non solum superiores critici, sed etiam Schneiderus omnium huius familiae longe optimos iudicauerunt, et tamen hic certe raro, ubi a reliquis codicibus discedebant, sequi sustinuit. Nimirum hi codices non solum omnes interpolatae familiae correctiones atque interpolationes habent, sed nouas praeterea prope alterum tantum. Quae cuiusmodi sint, ex uno loco perspicere licet. Nam VII, 64, 1, cum reliqui codices haec exhibeant de Vergin- getorige: 'ille imperat reliquis ciuitatibus obsides. Denique ei rei constituit diem: huc omnes equites XV milia numero celeriter conuenire iubet', quae corrupta esse uidebimus, hi egregii testes haec Caesaris uerba proferunt: 'diemque bello constituit, equites ex sua pecunia ut singulos denarios accipiant, constituit: hos omnes celeriter iubet conuenire'. Itaque hos codices ut testes nequaquam audiendos putauit. Coniectura quaedam eos recte emendata habere non nego. Nonnulla autem ex huiusmodi codice ascripta sunt margini Haun. pr., habetque Cuiacianus quoque quibusdam locis eadem, et consimili codice Aldus usus est.

Hos codices alia stirpe atque integros ex ipso codice archetypo esse deductos uel hoc ostendit, quod et soli Caesaris libros de bello ciuili eorumque supplementa seruauerunt et in libris de bello Gallico defectus integrorum explent. Sed longe pluribus locis additamenta habent, quorum pars non est necessaria, pars certissimae fraudis conuincitur, item inde a c. 40 libri primi de b. Gall. (nam initio modestius actum est) nullum caput praetermissum est, quin ea scriptura, quam integri codd. seruauerunt, immutaretur, quia aut mendosa uidebatur aut minus elegans aut minus usitata, denique nulla perspicua de causa. Non pauca ex eo quoque genere sunt, ut explicandi causa ascripta esse appareat. Audacia quidem tanta conspicitur, ut uel numeri legionum spatiorumque rerum atque locorum adiecti sint. Harum rerum exempla ascribere superuacaneum est, cum adeo sint frequentia, ut ratio horum codd. in quacumque parte librorum de b. Gall. collatis huius et alterius generis scripturis facillime cognosci queat. Partim quidem huius discrepantiae iam in codice archetypo fuisse ascriptam et a scriptore codicis integrorum principis, cum ea tantum excri-

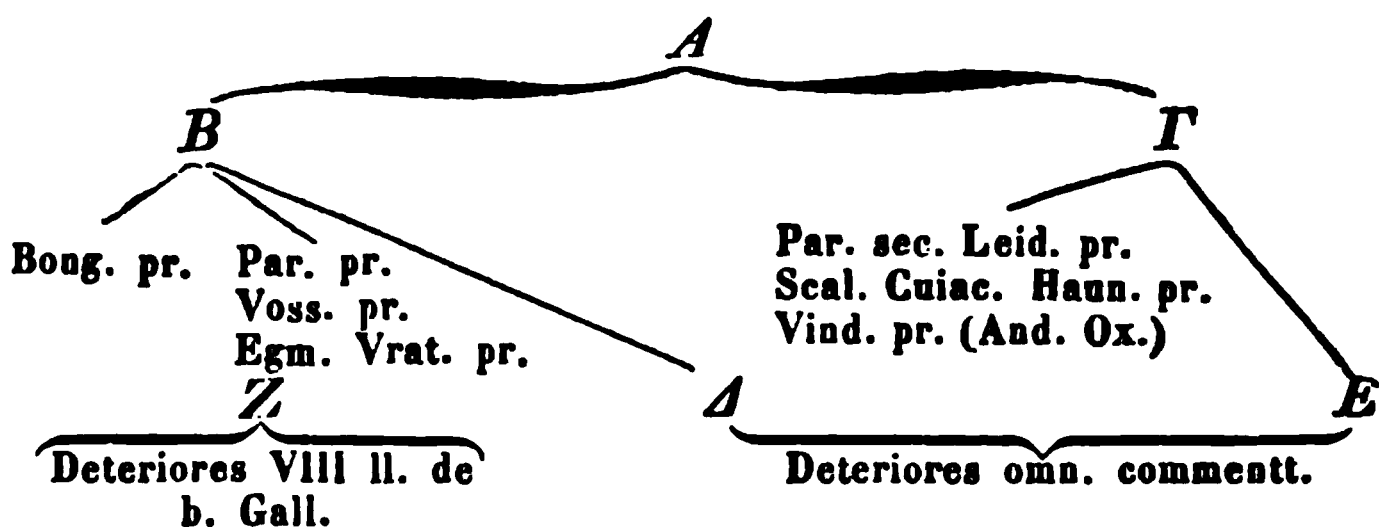
plane indoctus. Nam de b. Gall. III, 20, 2 Narboni et Tolosae tertium oppidum adiecit Carcasonem, de quo loco dicam, neque Heracleam quandam Sinticam fuisse ignoravit, etsi eam falso b. ciu. III, 79, 3 commemorari putavit: et quod eorund. comm. I, 16, 1 in omnibus codicibus legitur 'recepto Firmo expulsoque Lentulo', cum Caesarem scripsisse appareat, ut editur, 'recepto Asculo', potest sane illud petatum esse ex epistola Pompeii ap. Cic. ad Att. VIII, 12 B, 1, qui Caesarem Firmo progressum scribit. Satis autem antiquo tempore commentarios Caesaris interpolatos esse inde constat, quod Flodoardus, scriptor decimi saeculi, nonnulla ex eiusmodi Caesaris codice in historiam suam ecclesiae Remensis transtulit: et Parisinum secundum undecimo saeculo scriptum esse supra retulimus, eiusdemque aetatis codex huius familiae servatur in Vaticana bibliotheca, ubi est numero ter millesimus trecentessimus uicesimus quartus.

Praeter haec duo codicum genera nullus est, qui per se ipse testimonii fidem afferat. Maxima pars reliquorum codicum, quos uno nomine deteriores appellabimus, omnes commentarios continet, sex octo libros de bello Gallico, duo septem. Ex iis, qui octo commentarios de bello Gallico complectuntur, optimus est Bongarsianus secundus, sed quia nequaquam constanter cum integris consentit neque satis accurate a Grutero collatus est, ut certo de eo iudicare liceat, cum illis coniungere nolui; uehementer corrupti sunt hi quinque ex uno codice descripti: Gottorpianus siue Hauniensis alter, Leidensis tertius, Vossianus tertius, Vratislaviensis secundus, Bonnensis. Atque hi quidem ex integro codice Parisini primi et affinium simili (nam ne in his quidem extrema uerba c. 22 libri VII leguntur), sed librarii libidine deprauato originem ducunt: eorum codicum huius generis, quibus omnes commentarii continentur, haec est singularis condicio, ut in libris de bello Gallico ducti sint ipsi quoque ex integro codice, in reliquis uero ex interpolato. Id inde certissimum est, quod longe plurimis locis librorum de bello Gallico omnes reliqui codices a solis interpolatis discedunt, in commentariis autem de bello ciuili quique eos sequuntur deteriores in omnibus interpolationibus cum interpolatis consentiunt et raro ita ab iis discrepant, ut non librariorum iudicium uel errorem agnoscas. Haec res ideo uidetur accidisse, quod, cum hi codices scriberentur (neque enim ullus, de quo constet, saeculum quartum decimum excedit), omni-

um commentariorum soli interpolati supererant; casu autem factum est, ut is, qui codicem deteriorum principem scripsit, exemplar octo librorum de bello Gallico nancisceretur et postea deum, quam eos descripserat, alterum omnium commentariorum indeque suum apographum suppleret. Non sunt autem hi codices omnes eiusdem generis, sed hactenus differunt, quod alii aliis a librariis magis sunt deprauati et pro iudicio uniuscuiusque in libris de bello Gallico, cum interpolatum codicem nactus esset, correcti atque suppleti, ita ut nonnulli, uelut Dresdensis primus et Vindobonensis secundus, qui sunt ex eodem codice descripti, raro ab integris discedant, alii, ut Gothanus primus, fere omni ex parte interpolatorum similes sint. Admodum in hac re memorabilis est Petauianus codex, qui in libris de b. Gall., cum ex deteriore codice satis integro descriptus sit, a secunda manu omnes fere discrepantias interpolatorum codicum ascriptos habet. Duo codices, qui septem commentarios de b. Gall. continent, Dukerianus et Vindobonensis nonus, deprauatissimis huius partis adnumerandi sunt: neque certe meliorem habuit, qui eosdem libros Graece uertit, quem Schneiderus nescio quo iure impresso exemplari usum affirmat. Item Petrarcha in historia Caesaris admodum malum codicem omnium commentariorum expressit. Hi igitur codices, cum et librariorum iudicio et mixtis utriusque familiae scripturis adulteratum testimonium afferant, tum demum audiendi sunt, cum consensu omnium aut fere omnium, quid in codice eorum principe scriptum fuerit, ostenditur. Nam cum neque integer codex, unde libros de bello Gallico descriptos habent, neque interpolatus, ex quo in reliquis commentariis ducti sunt, supersit, uera quaedam seruauerunt, quae in integris et in interpolatis aut omnibus aut plerisque, quos habemus, oblitterata sunt. Ita de b. Gall. I, 39, 2, quem locum supra iam p. 41 commemoravi, cum Egm. et Vrat. pr. recte haec habent 'qui ex urbe amicitiae causa Caesarem secuti non magnum in re militari usum habebant' omissis iis, quae in reliquis integris et interpolatis adiciuntur, item II, 17, 4 'ut instar muri hae sepes munimenta praeberent', cum in integris 'munimentis' scriptum sit, in interpolatis 'munimentum', quod non recte a Schneidero praelatum est. Nam sepes, quae tota Neruiorum terra erant, necessario plura munimenta praebere dicenda erant, haec autem res non impediabat, quo minus singula muro compararentur. Memorabilius in libris de

bello civili et reliquis commentariis uera scriptura in deterioribus codd. seruata est, uelut b. ciu. II, 32, 9 'relinquitur noua religio', cum extremum uocabulum in interpolatis exciderit: et b. Afr. 60, 1, ubi auctor scripserat: 'ut ab sinistro eius cornu ordiar et ad dextrum perueniam. Habuit legionem' cett., altera pars horum uerborum in interpolatis legitur, altera in deterioribus. Verum huiusmodi perpauca sunt, neque ob ea maius pretium his codicibus constituere licet, quam a nobis constitutum est.

Subieci formam cognationis codicum secundum ea, quae disputauimus delineatam, ita ut eos codices, qui perierunt, Graecis litteris significarem.

Secundum haec non difficile est intellectu, quae ratio in recensendis Caesaris commentariis sequenda sit. Nam prima omnium cura conferenda erit ad scripturam codicis archetypi inueniendam. Ea in libris de bello Gallico efficietur aut ex omnium codicum consensu aut in dissensu utriusque familiae ex integris aut denique ex consensu alterius integrorum partis et interpolatorum. Apparet autem Bongarsianum primum eandem auctoritatem habere atque reliquos integros et deteriores ex eodem fonte ductos inter se consentientes, et propter ipsius codicis praestantiam paulo etiam maiorem. Reperta uero codicis archetypi scriptura aut ipsa uera erit, aut, si ita non potuisse a Caesare scribi demonstratum fuerit, coniectura illi fundamento innixa uerum eruendum erit. Etiam si autem mendosa erit integrorum codicum scriptura et interpolatorum aut deteriorum per se recta, tamen tum demum hos sequi licebit, cum ab eorum scriptura ita, ut in integris factum erit, aberrari potuisse apparebit. Menda enim integrorum codicum tamen ueritatem seruant licet obscuratam et inuolucris tectam, quae caute detrahenda sunt: reliquorum codicum omnia fraudis suspicio premit. Itaque cum quaeramus, quid

Caesar scripserit, non quid per se rectum sit, quae multa esse possunt, coniectura ex optimorum codicum uestigiis ducta sine ulla dubitatione blanditiis membranarum ea uestigia deserentibus praefenda est. Atque praestantia optimorum codicum factum est, ut commentarii de bello Gallico, maxime quidem priores, ea integritate nobis seruati sint, qua paucis ueterum libris ut nobis traderentur contigit. Eo miserior atque adeo desperata est condicio reliquorum commentariorum. Nam, cum hi solis interpolatis codicibus seruati sint, non solum uehementer genuinam formam adulteratam esse certum est, uerum etiam non pauca ita adulterata, ut fraudem ne agnoscere quidem liceat. Quot enim locos in libris de bello Gallico necessario ita a Caesare scriptos existimaremus, ut in interpolatis codicibus leguntur, nisi integri non Caesarem, sed magistrum ita scripsisse euincerent! Sed hanc partem deplorare licet: sicubi fraus se ipsa prodidit, acie mentis intenta certe coarguere eam possumus. Nam saepe hoc erit facilius quam demonstratis fallaciis inuestigare uerum. Saepe enim ne uestigia quidem antiquae scripturae seruata sunt, saepe interpolator, cum iam corruptam scripturam inuenisset, sua temeritate omne nobis emendandi fundamentum eripuit. Haec qui considerauerit, non mirabitur et interpolationes et uulnera grauissima nos in his libris detexisse. In qua re ita uersari studuimus, ut neue sine causa dubitaremus, neue, cum iustas causas uidissemus, dubitationem nostram premeremus. Superstitionem enim cum ubique tum maxime in hac parte scriptori exitio futuram, temeritate facile ipsum Caesarem pro magistro afflictum iri putabamus.

Hanc rationem atque uiam secutus uerba scriptoris recensui. Quo magis autem codicem archetypum exprimerem omnes interpolationes paulo maiores, quas in illo iam fuisse codices demonstrabant, uncis circumscribere quam eicere malui; quae exciderant et recte suppleri posse uidebantur, proclinatis litteris scripta addidi; neque codicum scripturam mutari, nisi ubi certam emendationem tenebam, corruptelas, quibus neque ego neque superiores mederi potuerant, cruce notatas reliqui. Orthographiam quoque antiquiorem reducere conatus sum, quantum per antiquos codices et diligentiam eorum, a quibus collati sunt, licebat; constantiae quidem laudem in hac re nequaquam quaesiui, a qua ueteres scriptores longissime afuisse antiquissima litterarum monumenta euincunt. Verbis scriptoris subieci omnes discrepantias integrorum

et interpolatorum codicum. Eas praeter collationes Parisinorum codicum a Beyerlio institutas suppeditauerunt editio Oudendorpii, editiones octo commentariorum de bello Gallico Elberlingii et Whittii, quattuor priorum de bello Gallico Schneideri, Elberlingii observationes criticae ad commentarios de bello ciuili, Schneideri apparatus critici ad Caesaris commentarios pertinentis specimen, specimen nouae editionis commentariorum Caesaris, noua belli Hispaniensis recensio, qui tres libelli academici Vratislaviae annis 1839, 1827, 1837 editi sunt. Achaintrii editionem non habui neque, cum mihi Parisini codices collati essent, desideravi. Cum autem ex iis, quae Daehnius, Kreyssigius, Schneiderus inde protulerunt, intellegerem non solum multa falso ab Achaintrio relata esse, sed etiam utrumque codicem permutatum et primi Parisini scripturas iis locis commemoratas, qui in eo ne leguntur quidem, referendis omnibus his sordibus librum meum inquinare nolui, sed Parisini secundi scripturas ab eo enotatas ibi tantum posui, ubi is codex mihi collatus non erat. Ceterum et in Beyerlii et in aliorum collationibus hoc tenui, ut, ubi quid in codice scriptum esse silentio conferentis significabatur, codicis notam uncis includerem, si quid minus recte relatum uidebatur, interrogationis signum ascriberem: collationes Bongarsiani primi et Vossiani primi ab Oudendorpio, Grutero, Gudio, Plueschkio institutas, ubicumque discrepabant, diligenter secreui. Deteriores codices, ut meum de iis iudicium ferebat, generatim et ibi tantum commemoravi, ubi uel soli necessario sequendi erant uel testimonium unius et alterius reliquorum codicum confirmabant. Coniecturas recentiorum grammaticorum praeter eas, quas recepi, paucas commemoravi, quae, etsi non certae, satis tamen probabiles uiderentur. Atque quorum locorum scriptura aut ab superioribus idoneis argumentis constituta erat, aut ubi ea, quam nos primi posuissemus, ipsa se satis tueri uidebatur, de iis cur uerba faceremus, causam non esse putauimus, de reliquis locis iam his, quae excipiunt, disputabimus.

De b. Gall. igitur I, 2, 4 et in integris et in interpolatis codd. et longe plurimis deteriorum ita scriptum est: 'His rebus fiebat, ut et minus late uagarentur, et minus facile finitimis bellum inferre possent: qua ex parte homines bellandi cupidi magno dolore afficiebantur'. Quod cum dictum uideretur insolentius, aliqua ex parte homines dolore affici, positum est 'qua de causa'. Sed

Latinorum uocabulum, quod est ‘pars’, multo latiore[m] habet usum quam uernaculum, quod ei respondet: qui usus ortus est diuersa diuidendi ratione, cum Latini res non solum secundum quantitatem, sed etiam secundum qualitatem partiantur et ea quoque, quae nobis rerum status atque condiciones aut ad eas aliquatenus pertinentia uidentur, ipsarum rerum partes existiment. Velut Cicero de inuent. I, 47, 88 his uerbis ‘ambiguum si concesseris ex ea parte, quam ipse intellexeris, eam partem si aduersarius ad aliam partem per complexionem uelit accommodare, demonstrare oportebit non ex eo, quod concesseris, sed ex eo, quod ille sumpserit, confici complexionem’, hic igitur uarias ambigui significationes partes eius dixit, non magis ex nostra consuetudine, quam ‘partes eloquentiae’ Brut. 93, 320 ‘longius autem procedens et cum in ceteris eloquentiae partibus, tum maxime in celeritate et continuatione uerborum adhaerescens’. Itaque saepe fit, ut, cum Latini aliqua ex parte aliquid accidisse dixerunt, nobis id factum esse dicendum sit insoferu, in einer beziehung, in einer hinsicht. Atque eadem ratione uerba ‘aliqua ex parte’ posita sunt a Caesare et eo loco, quem supra posui, et b. ciu. III, 57, 3 ‘Scipionem ea esse auctoritate, ut non solum libere, quae probasset, exponere, sed etiam ex magna parte compellere atque errantem regere posset’: a Cicerone ad Att. XV, 1 in. ‘O factum male de Alexioue! Incredibile est, quanta me molestia affecerit nec mehercule ex ea parte maxime, quod plerique mecum: ad quem igitur te medicum conferes?’, Verr. I, 31, 99 ‘Video enim et ex iis, quae legi et audiui, intellego, in qua ciuitate non modo legatus populi Romani circumsessus, non modo igni, ferro, manu, copiis oppugnatus, sed aliqua ex parte uiolatus sit, ei ciuitati bellum indici solere’ et 15, 41 ‘Cn. Dolabella cum proditione istius nefaria, tum improbo et falso eiusdem testimonio, tum multo ex maxima parte’ (hauptsächlich nos diceremus) ‘istius furtorum ac flagitiorum inuidia conflagrauit’, pro Cael. 24, 59 ‘quo quidem tempore ille moriens, cum iam ceteris ex partibus oppressa mens esset, extremum sensum ad memoriam reipublicae reseruabat’; a Varrone de ling. Lat. IX, 29 p. 484 Sp. ‘quod rogant, ex qua parte oporteat simile esse uerbum, ab uoce an a significatione, respondeamus a uoce’. Sic ‘ab aliqua parte’ dixit Liuius I, 32 ‘proximum regnum cetera egregium ab una parte haud satis prosperum fuerat, aut neglectis religionibus aut prae cultis’ et XXVI, 16 ‘ita ad Ca-

puam res compositae consilio ab omni parte laudabili'; et 'in aliqua parte' uel 'in aliquam partem' Cicero pro Font. 14, 31 'postremo ipse cum in omnibus uitae partibus integer, tum in re militari exercitatus', ad Att. XI, 6, 2 'Brundisii iacere in omnes partes est molestum'; Caelius ad Cic. Fam. VIII, 11, 4 'denique malo in hanc partem errare, ut, quae non desideras, audias'; Quintil. X, 1, 26 'si necesse est in alteram errare partem' et §. 64 'praecipua tamen eius in commouenda miseratione uirtus, ut quidam in hac eum parte omnibus eius operis auctoribus praeferrant'.

Initio c. 8 haec leguntur: 'Interea ea legione, quam secum habebat, militibusque, qui ex provincia conuenerant, a lacu Lemanno, qui in flumen Rhodanum influit, ad montem Iuram, qui fines Sequanorum ab Heluetiis diuidit, milia passuum decem nouem murum in altitudinem pedum sedecim fossamque perducit'. Sed cum constaret lacum Lemannum non influere in Rhodanum, sed Rhodanum per lacum perfluere, incisum illud 'qui in flumen Rhodanum influit' ab omnibus praeter Schneiderum pro corrupto habitum est. Is ita defendit. 'Rhodanum', inquit, 'non misceri lacu Lemanno geographi testantur. Itaque exiens aquas eius secum trahere et lacus in ipsum influere uidetur'. Ita puto: Caesari nimirum, cum locorum habitum describeret, quid ludibrio oculorum uideretur fieri, non, quid fieret, dicendum erat. Et tamen quid ea res ad munitionem Caesaris pertinebat? Corrupta esse haec uerba recte superiores iudicauerunt, sed emendationem neque illi inuenerunt neque mihi reperire contigit. Nam Glareani et Rhenani coniecturam 'quem flumen Rhodanum influit' pluribus nominibus uitiosam esse Schneiderus demonstraui. Id certum est, his uerbis situm munitionis accuratius fuisse definitum. Itaque aut, qua flumen Rhodanus flueret, aut, qua idem ex lacu proflueret, murum perductum esse Caesar demonstrasse uidetur.

C. 17, 2 Schneiderus ita edidit: 'Hos seditiosa atque improba oratione multitudinem deterrere, ne frumentum conferant: quod praestare debeat, si iam principatum Galliae obtinere non possint, Gallorum quam Romanorum imperia perferre; neque dubitare debeant, quin, si Heluetios superauerint Romani, una cum reliqua Gallia Haeduis libertatem sint erepturi'. In his 'praestare debeat' de Herzogii coniectura positum est: in codicibus legitur

'praestare debeant'. Verum uerbis *'praestare debeat'* non significatur, ut Schneidero uisum est, *'es müsse den vorzug haben'*, sed *'es müsse besser sein'*: sententia autem requirit, ut dicatur *'quod iis uideri debeat praestare'* uel *'quod praeferre debeant'*. Faërno scribendum uidebatur *'quod praestare dicant'*, Whittius Lippertum et Maduigium secutus *'quod'* post *'conferant'* et utrumque *'debeant'* deleuit, quae omnia longius a codicum scriptura discedunt. Nam Oudendorpium quis audiat, qui in editione minore retenta codicum scriptura *'ne frumentum conferant, quod praestare debeant'* post *'perferre'* ex duobus pessimis codd., Carriensi et Dukeriano, adiecit *'satius esse'*? Veram rationem iniit Daehnius, qui haec ita scribenda esse monuit: *'hos seditiosa atque improba oratione multitudinem deterrire, ne frumentum conferant, quod praestare debeant: si iam principatum Galliae obtinere non possint, Gallorum quam Romanorum imperia praeferre, neque dubitare, quin' cett. 'Debeant'*, quod in codd. post *'dubitare'* legitur, quam facili errore repeti potuerit, apparet: *'praeferre'* autem et nulla fere mutatione efficitur et legitur in interpolatis codd. Se uero praeferre neque dubitare dicebant illi, qui Haeduos a conferendo frumento deterrebant, cum suam sententiam tamquam omnibus sequendam ponerent, plane ut Vercingetorix VII, 14 extr. *'haec si graua aut acerba uideantur, multa illa grauius aestimare, liberos, coniuges in seruitutem abstrahi, ipsos interfici, quae sit necesse accidere uictis'*. Ita enim ea uerba in integris codd. leguntur. Quod autem Whittio uerba *'quod praestare debeant'* abundare uisa sunt, non est ea res a Caesare aliena.

C. 24, 2 in integris codd., quibuscum Whittius Hauniensem pr. consentire refert, ita scriptum est: *'Ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit legionum quattuor ueteranorum, ita, uti supra; sed in summo iugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proxime conscripserat, collocari ac totum montem hominibus compleri et eum ab iis, qui in superiore acie constiterant, muniri iussit'*. Haec seruauit Schneiderus atque ita tuetur, ut uerbis *'ita, uti supra'* respici dicat ad ea, quae leguntur c. 22, 2 *'Caesar suas copias in proximum collem subducit, aciem instruit': 'supra'* autem factum recte dici, quod *'antea'* accidisset, eodem modo, atque cum supra aliquid demonstratum esse dicatur. Sed cum supra aliquid demonstratum dicitur, perspicuum est id non tempore superiore, sed loco demonstratum dici, qui in libro supe-

rior est, ita ut 'supra' propriam et perpetuam significationem retineat. Similiter igitur hoc a Schneidero disputatum est, atque quod de b. Gall. II, 30, 4 uitiosam codicum scripturam 'nam plerumque omnibus Gallis prae magnitudine corporum suorum breuitas nostra contemptui est', ubi recte edebatur 'hominibus', ita defendit, ut 'plerumque omnes' intellegi iuberet, qui 'paene omnes' dici consuessent, et haec ascriberet V, 57, 3 'equites plerumque omnes tela intra uallum coniciebant' et VII, 84, 5 'omnia enim plerumque, quae absunt, uehementius hominum mentes perturbant': quibus locis quid impediret, quo minus 'plerumque' peruagata significatione uerbis coniungeretur, uellem exposuisset. Atque haec una res, quod necessario 'ita, uti antea' ponendum erat, illam optimorum codicum scripturam falsam esse comprobat. Itaque, ne longus sim, id omittam, quam recte Caesar ea, quae hic facta narrantur, cum iis, quae c. 22, 2 se fecisse demonstraueat, comparaturus fuisse uideatur. In reliquis codicibus praeter perpaucos scriptum est 'ita uti supra se in summo iugo' cett. Inde in uno Leidensi codice, secundo, ut arbitror, effectum est, quod Oudendorpius edidit: 'ita uti supra se in summo iugo duas legiones — et omnia auxilia collocaret' cett. Verum tum extrema 'ac totum montem hominibus compleri et interea sarcinas in unum locum conferri et eum ab iis, qui in superiore acie constiterant, muniri iussit' forma orationis coniunguntur cum primis, cum res pertineat ad ea, quae proxima superiora sunt. Itaque recte Oudendorpius suspicatus est retento illo 'sed' optimorum codicum uerba 'ita uti supra' ascripta existimanda esse ab eo, qui hic locum illum capitis 22, quem supra posui, conferendum iudicaret. Quod autem Schneiderus praeterea ex omnibus codicibus restituit 'legionum quattuor ueteranorum', mihi non persuadetur Caesarem ita scripsisse: constanter enim dicuntur 'ueteranae legiones'. Quod si quis alterum recte dici probare uolet, ei id ipsum exemplis erit confirmandum atque eiusmodi, de quibus dubitare non liceat. Nam quod tironum legiones dicuntur, alia eius uocabuli forma est.

C. 28, 3 recte Oudendorpius ediderat 'quod omnibus fructibus amissis domi nihil erat, quo famem tolerarent, Allobrogibus imperauit, ut iis frumenti copiam facerent'. Nam cum 'fructibus' scriptum sit in codice omnium optimo, Bong. pr., et ex altera integrorum parte in Egm. et Vrat. pr., horum auctoritas non cedit consensui Par. pr. et Voss. pr. cum interpolatis et plerisque de-

terioribus, in quibus 'frugibus' legitur. Neque cuiquam persuaserit Schneiderus, quo minus pernegatius nocabulum 'fruges' alteri a librario substitutum esse uideatur. Sed Latini non raro fructus in toto agrorum pronentu significando posuerunt. Cuius rei quoniam Oudendorpius unum Linii exemplum protulit, reliqua poetarum et scriptorum aetate inferiorum, plura atque antiquiora ascripsi. Praeter Varronem enim in libris de re rustica, apud quem frequentissimum est, dixerunt ita Cic. de imp. Cn. Pomp. 6, 14 'Asia uero tam opima est et fertilis, ut et ubertate agrorum et uarietate fructuum et magnitudine pastionis et multitudine earum rerum, quae exportantur, facile omnibus terris antecellat', pro Font. 4, 10 'nectigal esse impositum fructibus nostris dicitur', de leg. agr. II, 32, 88 'ut esset locus comportandis condendis fructibus', Cat. mai. 7, 24 'non serendis, non percipiendis, non condendis fructibus' et 19, 70 'uer enim tamquam adolescentia significat ostenditque fructus futuros, reliqua tempora demetendis fructibus et percipiendis accomodata sunt', ad Fam. XIII, 56, 2 'Heracleotae et Bargyletae, qui item debent, aut pecuniam soluant aut fructibus suis satisfaciant'; Sallustius in ep. Pomp. ad sen. p. 231 Gerl. 'Gallia superiore anno Metelli exercitum stipendio frumentoque aluit et nunc malis fructibus ipsa uix agit'; Linus II, 5 'forte ibi tum seges farris dicitur fuisse matura messi: quem campi fructum' cett., XXI, 63 'ad fructus ex agris uectandos', XXII, 15 'arbusta uineaeque et consita omnia magis amoenis quam necessariis fructibus', XLV, 13 'ea ex fructibus agri ab se dati, quae ibi proueniant'. Sed apud Caes. b. ciu. III, 58, 5 ferri nequit, quod in codicibus legitur: 'postquam non modo hordeum pabulumque omnibus locis herbaeque desectae, sed etiam fructus ex arboribus deficiebat'. Nam fructus ex arboribus necessario poma sunt intellegenda: at hic folia ex arboribus stricta (§. 3) significanda erant. Recte ibi Cellarius 'frons deficiebat' posuit.

C. 34, 1 perperam adhuc praelata est scriptura codd. Andini et Oxoniensis 'quamobrem placuit ei, ut ad Ariouistam legatos mitteret, qui ab eo postularent, uti aliquem locum medium utriusque colloquio diceret', cum in reliquis omnibus legatur 'deligeret'. Schneiderus uero causam etiam excogitanit, cur 'deligeret' falsum uideretur. 'Nam postulatio', inquit, 'Caesaris non ad delectum loci faciendum pertinebat, quasi multum retulisset, hic an ille de-

ligeretur, sed id postulabat, ut in colloquium ueniret, quod quo facilius impetraret, locum ipsi deligendum quidem relinquebat, sed non postulabat, ut deligeret, uerum ut constitueret locum, quem delegisset'. Enimuero nihil sane referebat, qui locus deligeretur: at num ideo nullus erat deligendus? Deligendum fuisse ipse Schneiderus concedit; et, antequam id factum esset, ne in colloquium quidem ueniri potuisse apparet. Cum autem deligere aliquis locum iubetur, profecto ea ipsa re postulatur, ut, quem delegerit, alteri significet. Nisi forte, ut hoc ntar, b. cin. I, 84, 2 uerbis 'uenitur in eum locum, quem Caesar delegit' declarari putamus in eum locum uentum esse, quem Caesar delegisset quidem, sed nulli significasset.

Sequuntur iam loci aliquot, ubi optimorum codicum scriptura ideo reiecta est, quia afferre aliquid uidebatur, quod alibi apud Caesarem non inueniretur. Quae causa nequaquam idonea uideri debet. Nam si id, quod optimi codices praebent, apud alios eisdem siue adeo proximae aetatis scriptores inuenitur, quidni Caesarem quoque semel ita scripsisse eorum codicum auctoritati credamus? Itaque 40, 5 cum in Bong. pr. Par. pr. Egm. Vrat. pr. et melioribus deteriorum codicum scriptum sit 'quos tamen aliquid usus ac disciplina, quae a nobis accepissent, subleuarent', illud 'quae' reliquorum scripturae 'quam' praeferendum est. Sane de b. cin. II, 2, 5 'eruptiones fiebant ex oppido, ignesque aggeri et turribus inferebantur: quae facile nostri milites repellebant' neutrum pronominis, ut Schneiderus monuit, non ad uocabula superiora, sed ad enuntiata refertur. Sed eo loco, quem initio posui, Caesarem usum ac disciplinam non ad unam rem significandam coniunxisse, sed unumquodque uocabulum separatim posuisse numerus uerbi 'subleuarent' indicio est, et semel eum neutrum pronominis ad duo uocabula alius generis retulisse eo minus mirari debemus, cum ea ratio a nullo scriptore pro occasionis copia frequentata esse uideatur. Sed dixit ita Cic. de nat. deor. III, 24, 61 'quam' (fortunam dicit) 'nemo ab inconstantia et temeritate sciunget, quae digna certe non sunt deo', Sall. Cat. 5 'inopia rei familiaris et conscientia scelerum, quae utraque his artibus auxerat'. Quod autem c. 44, 19 in Bong. pr. Egm. Vrat. pr. et longe plurimis deteriorum codicum legitur 'qui nisi decedat atque exercitum deducat ex his regionibus, sese illum non pro amico, sed hoste habiturum', cum in reliquis codd. sit 'sed pro hoste', id

similiter ipse Caesar dixit hor. comm. VI, 11, 2, ubi in omnibus codd. praeter interpolatos scriptum est 'non solum in omnibus ciuitatibus —, sed paene etiam singulis domibus'. Aliorum scriptorum exempla haec sunt: Cic. pro Flacco 7, 17 'non solum in Graecia, sed prope cunctis gentibus', pro Sulla 20, 56 'non modo ob causam, sed etiam necessariam causam'; Corn. Nep. Alc. 4, 6 'non aduersus patriam, sed inimicos suos bellum gessit', Con. 5, 2 'non solum inter barbaros, sed etiam omnes Graeciae ciuitates'; Liu. XXXVII, 7 'non per Macedoniam modo, sed etiam Thraciam'; Tac. hist. I, 4 'non modo in urbe apud patres aut populum aut urbanum militem, sed omnes legiones ducesque'. Omissa in altero membro praepositione, cum uocabula, quae componuntur, artius coniungantur, fit, ut ipsa magis emineant. (Einsd. cap. §. 22 apud Caesarem, ut hoc obiter moneam, inde, quod §. 19 scriptum est 'qui nisi decedat', effici non potest, quo minus in optimis et plurimis codd. recte legatur 'quod nisi discessisset et liberam possessionem Galliae sibi tradidisset'. Hic enim Arionistus id tantum postulat, ut abeat Caesar, ea postulatio, ut de possessione Galliae decedat, iis, quae adiuncta sunt, continetur.) Non rectius quam duobus superioribus locis Schneiderus egisse mihi uidetur c. 53, 4. Ibi enim cum duae essent scripturae, altera optimorum plurimorumque codd. 'duae fuerunt Ariouisti uxores — utraque in ea fuga perierunt', altera interpolatorum (nam Achaintrius errore Parisinum primum pro secundo nominauit) 'utraque — periit', Schneiderus, quia alibi duos singulares homines uel res Caesar non plurali numero utrosque uel utrasque diceret (b. ciu. enim II, 6 in optimis codd. legi monuit 'utraque ex concursu laborarent'), hac igitur de causa ex tribus nullius auctoritatis codd. asciuit 'utraque — perierunt'. Nos optimorum codd. auctoritatem exemplis Ciceronis, licet de eo dubitauerit Zumptius ad Verr. III, 60, 140, Sallustii, Cornelii Nepotis, Liuii facile tuebimur.

C. 45, 1 in integris codd. legitur 'Multa a Caesare in eam sententiam dicta sunt, quare negotio desistere non posset, et neque suam neque populi Romani consuetudinem pati, uti optime merentes socios desereret': in interpolatis est 'meritos'. Participium praesentis temporis ideo improbauit Schneiderus, quod Haedui in colloquio cum Ariouisto de pace habito non propterea laudari debuissent, quod eum impugnando bene de Caesare mereren-

tur. Sane id ita ab hac re alienum est, ut mirer Schneidero in mentem uenisse. Simplicius dixisset bello contra Ariouistum gerendo Haeduos non mereri de Romanis, sed Romanos de Haeduis, qui auxilium ab illis implorauerant, ut Ariouisti iniuriis liberarentur. Nihilo minus recte Haedui optime merentes dicuntur. Neque enim facto solum bene mereri licet, sed etiam, ubi eius copia deficit, animo et uoluntate. Cf. Cic. pro Planc. 33, 80 'qui sunt boni ciues, qui belli, qui domi de patria bene merentes, nisi qui patriae beneficia meminerunt?' In inscriptionibus autem etiam mortuos bene merentes dici notum est.

C. 51, 1 in his uerbis: 'Postridie eius diei Caesar praesidium utrisque castris, quod satis esse uisum est, reliquit, omnes alarios in conspectu hostium pro castris minoribus constituit, quo minus multitudine militum legionariorum pro hostium numero ualebat, ut ad speciem alariis uteretur', frequens codd. mendum, quod recte iam sustulerat Manutius, ita ut 'quod minus' scriberet, reduxit Schneiderus. Nimirum iam Oudendorpius eo artificio usus erat, ut uerba 'quo minus' referenda diceret ad altera 'eo magis' superioribus cogitatione adicienda. Sed eo magis aliquam rem fieri, quo minus altera fiat, tum demum recte dici apparet, cum uerbum gradationem recipit. Constitui autem neque magis neque minus quicquam potest. Itaque dicendum fuisset 'eo plures alarios constituit, quo minus', quod tamen hic plane alienum est: omnes enim alarios Caesar constituerat. Et ne quis melius se rem habere existimet, cum sententia ita conformetur: 'ut eo magis ad speciem alariis uteretur, quo minus', non pro portione alterius rei augebatur species, sed constitutis demum alariis accedebat, cum antea non fuisset. Recte igitur Manutius causam a Caesare significatam esse iudicauit. Idem mendum est b. ciu. III, 58, 4 'cogebantur Corcyra atque Acarnania pabulum supportare, quoque erat eius rei minor copia, hordeo adaugere', ubi item gradatio non adaugendi uerbo, sed hordei numero conuenit. Sed hoc iam in Leid. sec. emendatum erat: eorund. comm. I, 52, 4 nos correximus 'ciuitatibus —, quod minor erat frumenti copia, pecus imperabat'. Apud Hirt. b. Gall. VIII, 9, 4 recte editur 'alter' (ordo), 'qui propior hostem in ipso uallo collocatus esset': in codd. ibi quoque scriptum est 'quo propior'.

C. 53, 2 ex Heinsii coniectura posui: 'Ibi perpauci aut uiribus confisi tranare contenderunt aut lintribus inuentis sibi salutem

pepererunt', cum in codd. esset 'repererunt'. Nam et in coniunctione uerborum similia significantium 'inuentis repererunt' lusus quidam inest a Caesaris simplicitate alienus, et ipsa res artificiose declarata est. Neque enim re uera inuentis lintribus Germani salutem consequebantur, sed tum demum, cum ipsi flumen traiecissent.

Extremo huius commentarii capite cum in codd. haec legentur: 'Hoc prochio trans Rhenum nuntiato Sueui, qui ad ripas Rheni uenerant, domum reuerti coeperunt: quos ubi, qui proximi Rhenum incolunt, perterritos senserunt, insecuti magnum ex iis numerum occiderunt', Beatus Rhenanus et ex particula 'ubi' recte effecit 'Vbios' (inepte enim omnes, qui Rhenum accolebant, Sueui adorti esse dicerentur, ut monuit Schneiderus), neque minus recte 'senserunt' propter illam particulam a uetere grammatico adiectam esse indicauit. Id alio loco comprobatur. Nam hor. comm. VI, 9, 8 cum Caesar scripsisset 'cognita Caesar causa reperit ab Sueuis auxilia missa esse: Vbiorum satisfactionem accipit, aditus uiasque in Sueuos perquirat', in codice archetypo positum est 'ubi horum satisfactionem accepit' tempore uerbi ad particulam 'ubi' accommodato: neque enim in duobus extremis cauentis, quorum plane eadem condicio est, tempora uariari posse Clarkius intellexit. Schneiderus miratur, si uerbum 'senserunt' interpolatum sit, quid ita eodem loco in omnibus codd. legatur. Putes eum, ut omnes codices ex uno originem ducere ignouerit, ne mendam quidem ullum omnibus codd. commune in his libris inuenisse. Deinde, si 'senserunt' omittatur, Sueuos praeter expectationem perterritos dici queritur. Ipse igitur scripsit 'quos Vbii — ut perterritos senserunt' atque ita id, quod questus erat, remotum esse contendit. Haec quod non refello, ueniam me ab ipso impetraturum spero.

Initio secundi commentarii 'Cum esset Caesar in citeriore Gallia in hibernis, ita uti supra demonstrauius, crebri ad eum rumores afferebantur, litterisque item Labieni certior fiebat omnes Belgas, quam tertiam esse Galliae partem dixeramus, contra populum Romanum coniurare', recte Goerlitzius (in emendatt. Julian. Viteb. 1837 editis) uerba 'in hibernis' spuria esse docuit. In fine enim superioris libri, quo hic respicitur, Caesar retulerat hiberna exercitus se in Sequanis collocasse, ipsum ad conuentus agendos

in citeriorem Galliam profectum esse. Neque hibernis, si quidem multitudinis numero una res notatur, alia nisi castra hominum multitudini ad hiemandum constituta significantur. Schneiderus uero etiam in citeriore Gallia hiberna commentus est. Videri enim ibi quoque Cacsarem copias habuisse atque in earum hibernis conuentibus peractis commoratum esse. Habuit sine dubio copias, uerum non hiemandi causa eo deductas, sed quae praesidia in oppidis obtinerent. Deinde hiberna hoc loco, cum nulla re adiecta commemorarentur, non poterant alia intellegi quam ulterioris Galliae, quae sola legentes ex superiore commentario cognouerant.

C. 8, 3 restituenda erat haec scriptura: 'Vbi nostros non esse inferiores intellexit, loco pro castris ad aciem instruendam natura opportuno atque idoneo, quod is collis, ubi castra posita erant, paululum ex planitie editus tantum aduersus in latitudinem patebat, quantum loci acies instructa occupare poterat, atque ex utraque parte lateris deiectus habebat et in frontem leniter fastigatus paulatim ad planitiem redibat, ab utroque latere eius collis transuersam fossam obduxit' cett. Nam 'in frontem' est in integris codd. et longe plurimis deteriorum; 'frontem' ommissa praepositione in interpolatis. Posterius Oudendorpius posuit, Schneiderus ex duobus nullius pretii codd. reduxit 'in fronte', quod antea edebatur, quia 'in frontem' ab librariis positum uideretur, qui fronte cacumen collis significari putassent. Quod nequaquam uerum est. Collis enim in frontem fastigatus est is, qui a tergo in frontem assurgit, ut uernacule dicam, nach uorne ansteigend. Itaque ad sententiam plane idem est, utrum in fronte, an in frontem fastigatus collis dicatur: nam hic a tergo assurgens in frontem a fronte rursus ad planitiem redit, ille fastigatus in fronte tergum habet ad planitiem descendens.

C. 12, 1 haec leguntur: 'Postridie eius dici Caesar, priusquam se hostes ex terrore ac fuga reciperent, in fines Suessionum, qui proximi Remis erant, exercitum duxit et magno itinere confecto ad oppidum Nouiodunum contendit'. Magno itinere confecto Nouiodunum contendisse Caesar ita demum dici poterat, ut duo itinera tamquam inter se separata intellegerentur, prius magnum, posterius, quo illo confecto Nouiodunum contendebatur. Sed iter ad oppidum Nouiodunum, quod re uera unum erat, ita diducere ineptum erat, nisi finis aliquis significaretur, ubi magnum iter confectum fuisset, ut inde quasi alterum nasceretur. Eiusmodi cum

pertinere uideri poterat. Sed adicienda haec uerba magistro uidebantur, qui non magis quam Schneiderus intellexeret, quemadmodum omnibus rebus, quae inferri possent, Neruii relanguescere animos existimare potuissent. Hoc autem nequaquam improbabile est. Nam eas res, quae ad necessarium usum pertinebant, ipsi habebant Neruii. Itaque homines duri omnia, quae importarentur, ut superuacanea dissoluere uitae frugalitatem et duritiem molire arbitrabantur. Et re uera quae a mercatoribus Italicis et Massiliensibus, quos praecipue merces in has partes tuliasse probabile est, inferrentur, ita comparata fuisse consentaneum est, ut ab ferorum hominum consuetudine ad maiorem cultum uoluptatemque differrent. Ceterum quam recte Neruii in ea opinione fuerint, nihil ad nos: id dico, quo minus fuerint, nihil ob stare. Itaque uerba ‘ad luxuriam pertinentium’ eicienda sunt. Idem faciendum pronomine ‘eorum’, quod in omnibus codd. legitur. Nam primum in hac orationis forma: ‘quod iis rebus relanguescere animos eorum et remitti uirtutem existimarent’ necessario scribendum erat ‘animos suos’. Recte enim Maduigius opusc. prior. p. 420 monuit pronomen demonstratiuum pro reflexiuo nisi in enuntiatione secundaria et tali quidem, cuius aliud esset subiectum quam primariae, substitui non posse. Atque ita a Caesare positum est hor. comm. I, 5, 4 ‘persuadent Rauracis et Tulingis et Latobrigis finitimis, uti eodem usi consilio oppidis suis uicisque exustis una cum iis proficiscantur’, c. 6, 3 ‘Allobrogibus sese uel persuasuros existimabant uel ui coacturos, ut per suos fines eos ire paterentur’, c. 11, 3 ‘ita se omni tempore de populo Romano meritos esse, ut agri uastari, liberi eorum in seruitutem abduci, oppida expugnari non debuerint’. Accusatiuus autem cum infinitiuo non enuntiationem efficit, sed pars est enuntiationis. Itaque formam pronominis, quod ad accusatiuum pertinet, ad subiectum enuntiationis referre licet, ut factum est b. Afr. 79, 1 ‘aduersarios non uirtute eorum confidere, sed aquarum inopia fretos despiciere se intellexit’, contrarium numquam fieri potest. Vnus Caesaris locus VII, 21, 2 praeter hunc, de quo agimus, et ipse pronomen demonstratiuum uitiosum habet, qui quomodo corrigendus sit, infra dicetur. Eo autem loco, de quo dicere ingressi sumus, etiamsi pronomen reflexiuum positum esset, tamen sententiam ineptam esse iam alii monuerunt. Ridicule enim Neruii suam uirtutem suosque animos remitti existimasse dicerentur, quasi ex omnibus ipsi luxuriae

sint, dubium non est; sanauit autem dudum Morus ita scribendum esse iudicans: 'neque nostri longius, quam quem ad finem porrecta loca aperta pertinebant, cedentes insequi auderent'. Nul- lum enim uitium peruagatius est quam particulae copulativae per- uerse a librariis adiectae. Sic hor. comm. V, 18, 3 in Bong. pr. Leid. pr. Scal. Haun. pr. legitur 'ripa autem erat acutis sudibus praefixisque munita', et in codice archetypo fuit VII, 62, 8 'no- strorum militum uictorumque', VIII, 27, 2 'et Romanum et exter- num sustinere hostem', similiterque eiusd. lib. 10, 2 'aut nostri auxilia aut Gallorum Germanorumque'. Verba autem 'quem ad finem porrecta' coniungenda sunt cum uerbo 'pertinebant', et loca aperta ad aliquem finem porrecta pertinere eodem modo dicantur atque paulo post (§. 7) 'hostes in siluis abditum latere'. Cf. b. Gall VII, 59, 5 'legiones a praesidio atque impedimentis interclusum maximum flumen distinebat', b. ciu. I, 65, 1 'quos ubi Afranius procul uisos cum Petreio conspexit', 82, 4 'hinc duas partes acies occupabant duae, tertia uacabat ad incursum atque impetum re- licta'; Cic. pro Rab. perd. reo 7, 21 'utrum inclusum atque ab- ditum latere in occulto', de prou. cons. 4, 6 'cum Mithridaticorum impetus totumque Pontum armatum ceruicibus interclusum suis sustinerent'.

C. 24, 4 ante Aldum sic edebatur: 'Quibus omnibus rebus permoti equites Treueri, quorum inter Gallos uirtutis opinio es singularis, qui auxilii causa ab ciuitate ad Caesarem missi uene- rant, cum multitudine hostium castra nostra compleri, nostras le- giones premi ac paene circumuentas teneri, calones, equites, fun- ditores, Numidas diuersos dissipatosque in omnes partes fugeri uidissent, desperatis nostris rebus domum contenderunt' celt. Al- dus 'nostras', quod ante 'legiones' legitur, omisit secutus sine dubio codicem interpolatae familiae, cum neque in Haun. pr. e Vind. pr. ea uox extet, neque ex reliquis eiusdem familiae anno- tetur. Secuti sunt reliqui. Videbant enim non Romanas legiones discerni ab aliis legionibus, de quibus ne cogitari quidem poterat sed legiones a calonibus, equitibus reliquisque copiis. Schneiderus uero 'nostras legiones' restituit atque ita aptissime significari pu- tauit Treueros Romanorum potissimum res, qui longe alia fortuna uti consuessent, adeo afflictas miratos esse. Sed ea sententia al- hoc loco maxime aliena est. Neque enim ideo fugiebant Treueri quod ii, qui affligebantur, Romani erant, quasi remansuri fuissent.

scriptum fuisset, inde in integris codd. ‘pugnant quo’ effectum esse incredibile est. Itaque uerba ‘pugnant quo’ in codice archetypo ascripta esse arbitror ad proxima superiora ‘omnibus in locis’ explicanda, barbara oratione pro his: ‘ubi pugnant’; inde a magistro, elegantiore homine, ‘omnibus locis pugnae’ effectum esse. Idem accidisse VII, 38 Whittius intellexit. Ibi §. 1 relatum erat Litanicum Haeduis affirmasse omnem eorum equitatum a Caesare trucidatum esse atque hoc eos ab iis, qui ex caede fugissent, cognoscere iussisse. Deinde §. 4 in integris codd. haec leguntur: ‘producuntur ii, quos ille edocuerat, quae dici uellet, atque eadem, quae Litanicus pronuntiauerat, multitudini exponunt: multos equites Haeduorum interfectos’ cett., in interpolatis scriptum est ‘omnes equites’. Sed hoc magistro deberi, qui repugnantiam animaduenterat, inde certum est, quod in uno interpolatorum, Scalligerano, ‘multos’ seruatum est eique ‘omnes’ ascriptum. Quare et ibi recte Whittius ‘equites Haeduorum’ scribendum esse significauit, et eo loco, a quo digressi sumus, legendum est ‘omnibus in locis se legionariis militibus praeferrent’.

Lib. III, 9, 3 interpolationem dudum explosam reduxit Schneiderus. Ibi ita in codd. scriptum est: ‘Veneti reliquaeque item ciuitates cognito Caesaris aduentu certiores facti, simul quod, quantum in se facinus admisissent, intellegebant (legatos, quod nomen ad omnes nationes sanctum inuiolatumque semper fuisset, retentos a se et in uincula coniectos), pro magnitudine pericali bellum parare instituunt’. Verba autem illa ‘certiores facti’ in ed. Florent. a. 1508 pro spuris notata inde ab Aldo eiecta sunt. Schneiderus longa oratione defendit: sed summa totius disputationis haec est, ut certiores factos Venetos ita dici putet, quemadmodum uernacule dicatur ‘sie erfahren, woran sie waren’. En, quicum mices in tenebris! ‘Sie erfahren’ uideo, at ubi, o bone, est illud ‘woran sie waren’? Grammatica horum uerborum ratio defendi potest, si priora ‘cognito Caesaris aduentu’ non ad Venetos referimus, sed per se dicta statuimus (ut hor. comm. II, 4, 2 uerba ‘omni Gallia uexata’ et b. ciu. III, 38, 4 ‘cognitis insidiis’ non ad subiecta enuntiati relata sunt), intellecto autem pronomine demonstratiuo certiores factos Venetos de ipso illo Caesaris aduentu existimamus, hoc modo, ut uernacule dicam, ‘nachdem Caesars ankunft bekannt geworden war, dauon benachrichtigt’.

tialum fines exercitum introduxit'. Hic primum 'Carcasone', quod in interpolatis tantum codd. legitur, tollendum erat. Neque mirum potest uideri oppidum, quod medio aeuo constabat, magistro notum fuisse. Etenim certum interpolationis indicium est particula 'et' tertio loco posita, quam particulam non magis quam 'atque' uel 'ac' (nam encliticae 'que' alia causa est) tribus uel pluribus orationis membris aequaliter compositis neque Caesar neque Hirtius aequae atque reliqui huius aetatis scriptores extremis membris interponunt, sed aut omnibus locis aut nullo. Accurate de hac re exposuit Maduigius opusc. prior. p. 333 sqq. Eadem re hor. comm. VII, 24, 1 in uerbis 'luto, frigore et assiduus imbribus' cognoscitur 'lutum', quod in integris codd. scriptum non est, in interpolatis male adiectum esse. De b. ciu. II, 4, 4 in optimis codd., qui tamen sunt ipsi interpolati, legitur 'inuisis, latitatis atque incognitis rebus', editur 'latitantibus'. Sed siue 'latitatis' corruptum est ex 'latitantibus', siue ipsum male ab eo, qui adiecit, scriptum, recte Oudendorpius monuit id ad superius uocabulum explicandum interpolatum uideri, ut inuisa ea dici, quae non uiderentur, legentes admonerentur. Nam duo uocabula idem significantia nullo modo hic ferri possunt. Reliqui autem loci, quibus illae particulae secus poni uidentur, aut in codicibus recte scripti sunt, aut aliam rationem habent. Sic de b. Gall. VIII, 8, 2 Oudendorpius in codd. tantum non omnibus legi refert 'legiones VII, VIII, VIII', estque ita in Par. pr., et b. ciu. I, 15 extr. in Par. sec. scriptum est 'Alba, ex Marsis et Pelignis, finitimis ab regionibus'. De b. Gall. autem I, 23, 1 'rei frumentariae prospiciendum existimauit: iter ab Heluetiis auertit ac Bibracte ire contendit', et VII, 40, 7 'Haedui manus tendere, deditionem significare et proiectis armis mortem deprecari incipiunt' atque 63, 8 'magno dolore Haedui ferunt se deiectos principatu, queruntur fortunae commutationem et Caesaris in se indulgentiam requirunt, neque tamen suscepto bello suum consilium ab reliquis separare audent' bipertita est oratio: primo loco alterum membrum sine copula adiungitur, quia euentus ab iudicio Caesaris magis separandus uidebatur, duobus libri VII locis idem in duobus prioris membri partibus factum est ob concitationem orationis. Sed tamen I, 23, 1 Beyerlinus in Par. pr. 'ac' secunda demum manu adiecit. VII, 40, 7 'et deditionem' legitur in interpolatis. quibus ille pro meritis ciuitatem

eius immunem esse iusserat, iura legesque reddiderat atque ipsi Morinos attribuerat' discernuntur, quae ciuitati acciderunt, et quae ipsi Commio; neque duo priora membra, quae pro uno sunt, ob uersum ad maiorem rem copula coniunguntur. Neque minus bipertita sunt haec: b. ciu. I, 4, 3 'iudiciorum metus, adulatio atque ostentatio sui et potentium' (nam extremi genitiui ad utrumque nomen per 'atque' particulam coniunctum pertinent) et b. Gall. V, 39, 3 'Eburones, Neruii, Aduatuci atque horum omnium socii et clientes', ubi prius membrum est tripertitum. Haec igitur non magis offendunt, quam quae leguntur b. Gall. I, 46 in. 'equites Ariouisti propius tumulum accedere et ad nostros adequitare, lapides telaque in nostros conicere' et 50 in. 'Caesar e castris utrisque copias suas eduxit paulumque a maioribus castris progressus aciem instruxit, hostibus pugnandi potestatem fecit', ubi plura ex eodem genere ascripsit Schneiderus. Potest autem particula 'et' uel 'ac' siue 'atque' uno loco interponi, cum aequalitas membrorum aliqua ex parte tollitur: quod fit uni potissimum membro aliqua re adiecta aut pluribus eo, quam superioribus, rebus comprehensis. Ita b. Gall. VI, 2, 3 in Par. pr. et plurimis codd. Ond. recte scriptum est 'Neruios, Aduatucos ac Menapios adiunctis cisrhenanis Germanis', siquidem Germani cum Menapiis potissimum coniuncti fuisse dicuntur: et eandem rationem haec habent: b. ciu. III, 4, 6 'Macedones, Thessalos ac reliquarum gentium et ciuitatum', eiusd. lib. 12, 4 'Bullidenses, Amantini et reliquae finitimae ciuitates', b. Afr. 20, 2 'sagittariis Ityraeis, Syris et cuiusque generis', 70, 5 'circiter CCC amissis, multis uulneratis ac defessis instando omnibus'. Atque ut similem rem statim adiungam, eadem usus Caesariani ignorantia de b. Gall. VII, 54, 1 in interpolatis codd. scriptum est: 'ibi a Viridomaro atque Eporedorige Haeduis appellatus discit cum omni equitatu Litauicum ad sollicitandos Haeduos profectum esse opus esse et ipsos antecedere ad confirmandam ciuitatem', cum in reliquis codd. recte legatur 'opus esse ipsos', hac sententia, ut, cum Litauicus ad sollicitandam ciuitatem profectus sit, sese ad confirmandam proficisci debere Viridomarus et Eporedorix dicant. Etenim 'et' particulam (de qua re apud Ciceronem nondum constare scio) neque Caesar neque Hirtius in intentendo pro 'etiam' posuerunt. Nam b. Gall. I, 15, 3 'quo proelio sublatis Heluetii audacius subsistere nonnumquam et nouissimo agmine proelio nostros lacessere coeperunt' et

b. ciu. I, 14, 2 ‘Caesar enim aduentare iamiamque et adesse eius equites falso nuntiabantur’ mira pertinacia grammatici sibi ipsi illuserunt. Altero enim loco quis non uidet rectissime ipsum Caesarem (hoc est cum legionibus) statim aduenturum dici, equitatum autem, qui praecedere agmen solet, adesse? et priore apertum est ‘nonnumquam’ utrique membro commune esse. Quod fieri non posse Schneiderum locis quibusdam collectis, quibus idem uocabulum ad prius tantum membrum pertinet, se probasse putare non arbitror: si putauit, non sum equidem adeo ineptus, ut in re notissima exempla colligam. Qui idem, cum gradationem impedimento esse ait, quo minus uerba ‘subsistere’ et ‘laccessere’ copula coniungantur, quid faciet extremis uerbis c. 23 ‘nostros a nouissimo agmine insequi ac laccessere coeperunt’? Quae autem de b. Gall. VII, 65, 5 leguntur, etiam aliis de causis corrupta existimanda sunt, de quibus suo loco dicetur. Sed ut ad locum de b. Gall. III, 20, 2, quem paene dimisimus, reuertar, Ciacconius uidit corrupta esse haec uerba: ‘uiris fortibus Tolosa et Narbone, quae sunt ciuitates Galliae prouinciae finitimae, ex his regionibus nominatim euocatis’. Itaque deleta praepositione ‘ex’ ita haec constituenda dixit: ‘uiris fortibus Tolosa et Narbone, quae sunt ciuitates Galliae prouinciae finitimae his regionibus, nominatim euocatis’. Qua emendatione nihil cogitari uerius potest. Schneiderus codicum scripturae patrocínio suscepto ablatiuos ‘Tolosa et Narbone’ non cum participio ‘euocatis’ coniungendos esse, sed ‘uiros fortes Tolosa et Narbone’ dici contendit ut Tolosates et Narbonenses, ciuitates autem illas Aquitaniae finitimas dici per se intellegi putat. Sed neque hoc uerum est, et homines Tolosates et Narbonenses euocatos dici ex Aquitania (aliae enim ‘hae regiones’ hoc est, in quibus Crassus erat, intellegi non possunt) plane ineptum est. Nam quis homo satis quidem sanus eos ex Aquitania potius conuocasset, ubi tot fuisse, ut Crassus eorum auxilio iuuari posset, ne credibile quidem est, quam ex ipsis ciuitatibus, quae et propinquae erant et omnem copiam praebebant? Aliam rationem a I. Fr. Gronouio ad Liu. XXV, 27 propositam, qui orationem enuntiato relativo interruptam uerbis ‘ex his regionibus’ redintegrari existimabat, ob breuitatem enuntiati interiecti recte Schneiderus improbauit. Sed quod putat, si ipsius sententia, quam modo refutauimus, non probaretur, ablatiuus ‘Tolosa et Narbone’ locum designari posse, unde litterae a Crasso missae essent, aut ‘Tolosae’

antiquos et integros codd. non habemus, haec auctoritas desideratur: uno tamen loco, b. ciu. I, 36, 1 'classem quoque uersus dimittunt' scriptum est in Leid. pr; I, 25, 6. II, 8, 3. b. Afr. 24, 3 nihil ex bonis codd. notatur, nisi quod secundo loco in Par. sec. et Leid. pr. uox 'quoquo' omittitur. Ex aliis scriptoribus apud Vitruu. VIII, 1, 4 'quoque uersus' annotatur ex codice Coltoniano, ap. Colum. de arb. 4, 3 ex collatione Politiani, ap. Apul. Metam. II, 2, p. 88 Oud. ex Fuxensi et omisso 'uersum' ex Lipsiano, utroque deteriore. Reliquis locis, qui mihi noti sunt, Cat. de re rust. 15, Varr. de re rust. I, 10, 2, Cic. Phil. IX extr., Vitruu. II, 3, 3. III, 5, 3. IV, 1, 11. V, 1, 9. X, 14, 1 et 2, Colum. V, 1, 5. VIII, 3, 2. XI, 2, 28, de arb. 27, 2, Apul. Metam. VIII, 27, p. 580 Oud., Symmach. ep. I, 4 sine ulla discrepantia 'quoquo' editur. Quod in tanta criticorum securitate mirum uideri non debet.

C. 24 Caesar refert Aquitanos, quamuis sine periculo se dimicatuuros cum Crasso existimassent, tamen intercluso commeatu Romanos ad inopiam redigere eaque re recipere sese coactos in itinere impeditos adoriri maluisse. Deinde haec in codd. scripta sunt: 'Hoc consilio probato ab ducibus productis Romanorum copiis sese castris tenebant. Hac re perspecta Crassus, cum sua cunctatione atque opinione timidiore hostes nostros milites alacriores ad pugnandum effecissent, atque omnium uoces audirentur, expectari diutius non oportere, quin ad castra iretur, cohortatus suos omnibus cupientibus ad hostium castra contendit'. Hic uerba 'cum cunctatione sua atque opinione timidiore hostes' cett. inexplicabilem habent difficultatem. Hostium enim aliqua opinio, qua timidiore facti essent, intellegi non potest, quippe quos nulla ex parte timidos fuisse c. 25, 1 luculenter declaretur: 'cum item ab hostibus constanter ac non timide pugnaretur'. Potius his ipsis uerbis capitis 25 demonstratur Caesarem hoc loco, de quo agimus, Aquitanos timidos uisos esse Romanis militibus significasse. Itaque Schneiderus ita illa uerba conuertit: 'die ihrer zögerung und der meinung zufolge furchtsamer gewordenen feinde'. Sed cunctatione sua timidior non dicitur, quem timidiorem tu eius cunctatione commotus credas, sed qui re uera ipse cunctatione timidior factus est. Deinde cum haec uerba: 'cunctatione sua atque opinione timidiore' coniuncta existimantur, opinio necessario eorundem intellegenda est, quorum cunctatio erat, hoc est hostium.

rat. Qui tamen quod existimare uidetur, imperfecta ita tantum probari posse, si finis declararetur, eodem modo atque hic id tempus positum est a Cicerone ad Fam. I, 8, 10 'qui plus opibus, armis, potentia ualent, profecisse tantum mihi uidentur stultitia et inconstantia aduersariorum, ut etiam auctoritate iam plus ualerent'. Ipsum dicendi genus notissimum est.

C. 3, 3 haec est codd. scriptura: 'Ad alteram partem succedunt Vbii, quorum fuit ciuitas ampla atque florens, ut est captus Germanorum, et paulo quam sunt eiusdem generis et ceteris humaniores, propterea quod Rhenum attingunt, multumque ad eos mercatores uentitant, et ipsi propter propinquitatem quod Gallias sunt moribus adsuefacti'. Hic uerba 'et paulo' cett. Oudendorpius ita enarravit: 'et paulo humaniores, quam sunt homines eiusdem generis, et humaniores ceteris'. Quam sententiam ineptam esse Schneiderus uidit, cum et eiusdem generis homines et ceteri necessario utrique Germani intellegendi essent. Ipse Schneiderus unum codicem secutus, Leid. pr., ita edidit: 'et paulo, quam sunt eiusdem generis, sunt ceteris humaniores'; superius autem 'sunt' significare ait 'esse solent'. Id uero fieri nullo modo potest: neque singulari illius codicis scripturae maiorem auctoritatem quam coniecturae tribuendam esse apparet. Non probabiliora ab aliis proposita sunt. Vnus Th. Bentleius, et post eum Elberlingius, rectam orationis formam effecit, ut deletis utroque 'et' ita scriberetur: 'Vbii succedunt — paulo, quam sunt eiusdem generis ceteri, humaniores'. Mihi tamen potius in hunc modum haec constituenda uisa sunt: 'et paulo sunt eiusdem generis ceteris humaniores'. Nam haec forma orationis et ob superiora uerba 'ut est captus Germanorum' aptissima est (conceditur enim Germanorum iudicium aliqua ex parte etiam Romano homini probari posse) et, cum plura interiecta sint, melius haec plena oratione adiunguntur quam per appositionem. Denique origo interpolationis hac ratione facilius apparet. Nam particula 'quam' propter comparatum 'humaniores' adiecta est, ut III, 9, 6 eadem post 'plurimum'; deinde cum oratio hac re turbata esset, 'ceteris' interposito 'et' a superioribus uerbis separatum est. Neque enim antiqui librarii in forma orationis resarcienda sententiam curabant, ne formam quidem ultra proxima uerba. Et librariorum siue fraudem siue errorem hic uersatum esse sequentia probant, in quibus alterum 'quod', quod 'propinquitatem' sequitur, interpolatum esse omnes uiderunt.

C. 10 ex optimorum plurimorumque codd. consensu haec efficitur codicis archetypi scriptura: 'Mosa profluit ex monte Vosego, qui est in finibus Lingonum, et parte quadam ex Rheno recepta, quae appellatur Vacalus insulamque efficit Batavorum, in Oceanum influit neque longius ab Oceano milibus passuum LXXX in Rhenum influit'. Nam 'insulamquae' Bong. pr. et Voss. pr., 'insulaquae' Par. pr., 'insulaque' Par. sec. idem significare, quod in reliquis codd. legitur, 'insulamque', apertum est. Ea autem scriptura, quam supra posui, cur ferri non posset, satis est a Schneidero expositum. Nam neque idem flumen in Oceanum et aliquanto spatio antea in Rhenum influere potest, neque solus Vacalus, sed Vacalus Mosae coniunctus insulam Batavorum efficit. Itaque neque uerba 'in Oceanum influit' illo loco a Caesare poni potuisse et, cum illata essent, 'insulamque' adiecta particula copulativa ad explendam orationem scriptum esse certum est. Igitur Schneiderus codicum quorundam deteriorum correctionem secutus extrema ita edidit: 'et parte quadam ex Rheno recepta, quae appellatur Vacalus, insulam efficit Batavorum neque longius ab Oceano milibus passuum LXXX in Rhenum influit': uerba autem 'in Oceanum influit' ascripta ab aliquo putat, qui Mosam non in Rhenum, sed in Oceanum influere sciret. Equidem Caesarem in hac re potuisse errare non negauerim, uerba autem eius redigi in eam formam, ut error ei affingatur, tum demum probari potest, cum correctio est certissima. Id uero nequaquam de ea scriptura credi potest, quam Schneiderus intulit. Etenim si Caesarem ita scripsisse statuimus: 'Mosa profluit ex monte Vosego, qui est in finibus Lingonum, et parte quadam ex Rheno recepta, quae appellatur Vacalus, insulam efficit Batavorum neque longius ab Rheno milibus passuum LXXX in Oceanum influit', neque Caesar errauit et, unde orta sit codicum scriptura, optime explicari potest. In extremis enim uerbis a librario, qui codicem archetypum scripsit, 'Rhenns' cum 'Oceano' permutatus est, ut, cum eo modo scribere deberet, quemadmodum posui, in hanc scripturam aberraret 'neque longius ab Oceano milibus passuum LXXX in Rhenum influit'. Deinde animaduerso errore in margine uerum posuit, 'in Oceanum influit', alteram erroris partem, quod antea 'ab Oceano' scripserat, aut ipse non notauit aut, cum item in margine ascripsisset 'ab Rheno', hoc ab insequente librario neglectum est, illa uerba 'in Oceanum influit' alieno loco posita sunt. Atque 'ab

Rheno' et 'in Oceanum' iam correxit, qui codicem Vindobonensem quartum scripsit, sed retentis superioribus uerbis 'in Oceanum influit': Aldus omnia ita, ut supra posui, edidit, nisi quod minus probabiliter non 'ab Rheno', sed 'ab eo' scripsit. Mihi uero ita, ut dixi, Caesarem re uera scripsisse persuasum est. Quod enim Schneiderus non intellegi putat, cur Mosa non longius milibus passuum LXXX ab Rheno in Oceanum influere dicatur, quod genus loquendi ibi locum habeat, ubi longius spatium expectasses, hic quoque ea expectatio erat. Nam ut duo magna flumina tam propinquo spatio in mare exirent, sane praeter expectationem accidebat.

Satis difficilia sunt, quae c. 22, 3 leguntur: 'Nauibus circiter LXXX onerariis coactis contractisque, quot satis esse ad duas transportandas legiones existimabat, quod praeterea nuncium longarum habebat, quaestori, legatis praefectisque attribuit'. Codicum discrepantia hoc loco leuis est. Nam pro 'LXXX', qui numerus in codd. interpolatae familiae et quibusdam deterioribus legitur confirmaturque ab Orosio VI, 9, in reliquis scriptum est 'octingentis octoginta'. Deinde non 'quot satis' cett., sed ratione in inscriptionibus quoque peruagata 'quod' in optimis codd. scriptum est: numerale relatiuum necessario requiri postea uidebimus. Sed primum perperam octoginta naues onerariae coactae contractaeque dicuntur, duobus uerbis idem significantibus de una re positus. Neque id incommodum ita remouere licet, quemadmodum Schneidero uisum est, ut coactae naues intellegantur undique accitae et conuenire iussae, contractae, quae iam conuenerant. Hoc enim discrimen in illis uerbis non inest. Accedit altera difficultas eaque maior. C. enim 29, 2 haec leguntur: 'Ita uno tempore et longas naues, quibus Caesar exercitum transportandum curauerat quasque in aridum subduxerat, aestus compleuerat, et onerarias, quae ad ancoras erant deligatae, tempestas afflictabat'. Haec aperte iis, quae superiore loco leguntur, contraria sunt: solis enim onerariis ibi legiones transportatae esse dicuntur. Schneiderus autem miram quandam Caesaris consuetudinem excogitauit, quae eum, quod altero loco omiserat, altero supplere existimat: de qua re disputare nihil attinet. Ex illa duplici difficultate euadendi unam rationem reperio, ut contractas naues non easdem dici statuamus, quae coactae erant, LXXX onerarias, sed naues generaliter, uerba autem 'quot satis esse ad duas transportandas legiones

existimabat' ad alterum tantum participium 'contractisque' referamus atque sic haec uerba enarremus: 'nauibus circiter LXXX onerariis coactis et tot nauibus contractis, quot satis esse ad duas transportandas legiones existimabat'. Hoc modo et onerariis et longis nauibus exercitus traductus dicitur, ut recte c. 29, 2 longae naues commemorari potuerint, quibus id factum esset. Deinde iam recte duo uerba similis significationis ponuntur, utpote de duabus rebus, quemadmodum hor. comm. II, 25, 1 scriptum est 'centurionibus occisis signiferoque interfecto'. 'Quot' autem in hac ratione necessarium esse apparet. Orosium et eadem hic atque nos legisse neque aliter haec, quam uulgo fit, intellexisse uerba eius (VI, 9) ostendunt: 'nauibus circiter onerariis atque actuariis octoginta praeparatis in Britanniam transuehitur', nisi quod actuarias, ut alia aliis locis, ipse adiecit.

C. 38, 2 ex codicibus interpolatae familiae adhuc ita editum est: 'Qui cum propter siccitates paludum, quo se reciperent, non haberent, quo perfugio superiore anno erant usi, omnes fere in potestatem Labieni peruenerunt'. Sed in tribus optimis codd. legitur 'quo superiore anno perfuerant usi', cuius scripturae in reliquis correctio temptata est, uelut in Egm. et Vrat. pr. omisso 'per', in aliis 'semper' inde effecto. Verum uidit Weissenbornius, qui in Bergkii et Caesaris ephem. a. 1845 p. 53 scribendum dixit 'quo superiore anno perfugio fuerant usi'. Apertum est enim in optimis codd. ab eadem syllaba ad alteram aberratum, in interpolatis autem et uerborum collocationem et formam plusquamperfecti ad peruagatiorem rationem mutata esse. Nam quod Schneiderus scriptum fuisse putat 'quo superiore anno perfugio erant usi', ita causa aberrandi non erat. Plusquamperfecta autem eius formae, cuius est 'fueram usus', non solum ad alterum plusquamperfectum, sed aeque recte ad imperfectum, perfectum, praesens historicum referuntur: id enim Schneiderum negare, ex iis exemplis, quae ascripsit, colligo; nam ipsius uerba me parum intellegere fateor. Cf. igitur Cic. pro Sulla 22, 63 'poenam ambitus auferebat, quae fuerat nuper superioribus legibus constituta', ad Att. II, 24, 3 'addidit ad extremum, cum iam dimissa contione renocatus a Vatinius fuisset', ad Q. frat. II, 8, 2 'quod Idibus et postridie fuerat dictum de agro Campano actum iri, non est actum'; Sall. Jug. 52 'aduerso colle, sicuti praeceptum fuerat, euadunt', 59 'qui in proximo locati fuerant, paulisper territi perturbantur', 93 in.

‘Marius anxius trahere cum animo suo, omitteretne inceptum, an fortunam opperiretur, qua saepe prospere usus fuerat’, 109 ‘Iam rex, uti praeceptum fuerat, post diem decimum redire iubet’. Item in absoluta sententia ponitur apud Cic. in Pison. 7, 15 ‘huius populo ita fuerat ante uos consules libertas iasita’ cett. Itaque recte dudum praecipitur hanc plusquamperfecti formam usu eandem uim atque alteram accepisse.

Lib. V, 9 haec in codd. leguntur: ‘Caesar exposito exercitu et loco castris idoneo capto, ubi ex captiuis cognouit, quo in loco hostium copiae consedissent, cohortibus decem ad mare relictis et equitibus CCC, qui praesidio nauibus essent, de tertia vigilia ad hostes contendit, eo minus ueritus nauibus, quod in littore molli atque aperto deligatos ad ancoram relinquebat, et praesidio nauibus Quintum Atrium praefecit’. Verum extrema uerba non uno nomine mendosa sunt. Primum enim inepte Atrius praesidio nauibus praefectus esse dicitur, cum in uno homine nullum possit esse praesidium. Recte singularis homo praesidio, ut hoc utar, relictus esse uel restitisse dicitur, omnino, cum uerbum ita comparatum est, ut de militibus quoque poni possit. Tum enim duce commemorato copias cum eo fuisse sponte intellegimus. Praeficiendi autem uerbo milites excluduntur. Accedit alia res. Nam cum iam supra cohortes decem et equites trecentos ad mare relictos esse declaratum sit, ridicule deinde Atrius nauibus praesidio praefectus dicitur, quasi haec duo essent diuersa praesidiorum genera. Leue hic mendum est. Scribendum est enim: ‘et praesidio nauibusque Quintum Atrium praefecit’. Praesidium est illud ipsum decem cohortium et equitum trecentorum. Eodem modo hor. comm. VI, 29, 4 scriptum est: ‘ei loco praesidioque C. Volcatium Tullum adolescentem praefecit’.

C. 12 initium secundum codd. ita scribendum est: ‘Britanniae pars interior ab iis incolitur, quos natos in insula ipsi memoria proditum dicunt, maritima pars ab iis, qui praedae ac belli inferendi causa ex Belgio transierunt (qui omnes fere iis nominibus ciuitatum appellantur, quibus orti ex ciuitatibus eo peruenerunt) et bello illato ibi permanserunt atque agros colere coeperunt’. Nam ‘ipsi’ non solum in integris et deterioribus codd. legitur, sed etiam in Haun. pr., in reliquis interpolatis est ‘ipsa’, ut editur. Ipsi Britanni hanc originem memoria proditam dicebant, quemad-

edit, alteram in Nervios Q. Liceroni, tertiam in Esunios
io, quartam in Remis cum T. Labieno in confinio Treue-
niemare iussit, tres in Belgis collocavit, mirum visum est
his compluribus Belgarum populis Belgas ita commemorari,
cum nihil illi populi ad eos pertinuissent. Itaque cum in edd.
hunc et ex codicibus in Haun. pr. And. Ox. scriptum esset
in Belgio collocavit, id probatum est atque ea opinio orta,
quod certa aliqua pars eius terrae, quam Belgae incolerent,
nunc dicta existimaretur. Neque occurrebat, quanto esset
illae terrae nomine partem populi, qui eam terram habitaret,
lari. Atque huic opinioni codicum auctoritas plane refragatur.
V, 42, quem locum initio posui, ubi Belgae videbantur re-
cte edd. invenimus Belgiam, eiusd. lib. 24, 2, quem locum
testamentum, ubi Belgiam ponendum arbitrabantur, in omni-
bus. praeter paucos interpolatos Belgas: VIII autem, 46,
11, 1 Belgiam nullam habet certae partis significationem.
Spectare his, quae V, 24, 2 in codd. leguntur: 'tres in Bel-
giam: his M. Crassum quaestorem et L. Munatium Plan-
cium C. Trebonium legatos praefecit' et eiusd. lib. 25, 4 'L.
Cassius cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficisci
coepit: Belgiam, ut debet, plane eodem modo atque Belgas
nos. Item efficitur ex iis, quae VIII, 54, 4 scripta sunt:
bonum cum legionibus IV in Belgio collocat, C. Fabium
cum in Haeduos dedit. Sic enim existimabat tutissimam
stanti in Belgas. eorum maxima virtus. et Haedui. quo-

ierunt — et bello sedato ibi permanserunt atque agros colere coeperunt'. Firmas enim sedes ponere Belgae et agros colere non illato, sed finito demum bello poterant. Ita II, 29, 4 de Aduatunsi haec referuntur: Hi multos annos a finitimis exagitati, cum alia bellum inferrent alias illatum defenderent, consensu eorum omnium pace facta hunc sibi domicilio locum delegerunt'.

C. 15, 3 haec leguntur: 'At illi intermisso spatio imprudentibus nostris atque occupatis in munitione castrorum, subito se ex siluis eiecerunt impetuque in eos facto, qui erant in statione praecastris collocati, acriter pugnaverunt duabusque missis subsidiis cohortibus a Caesare atque iis primis legionum duarum, cum haec perexiguo intermisso loci spatio inter se constitissent. nouo generi pugnae perterritis nostris per medios audacissime perruerunt seque inde incolumes receperunt'. Sed eius uocabuli, quod est spatium, propria uis est, ut de loco intellegatur. Itaque 'temporis spatium' et recte dici potest et saepe dicitur: potest enim id, quod in ipso spatii uocabulo, cum accurate dicitur, non inest, alteri adiecto declarari; atque similiter Hirtius VIII, 31, 2 coniunctum utroque uerbo 'spatium ac tempus' posuit. 'Loci' autem 'spatium' tum demum recte dicitur, cum aut loci spatium discernitur a temporis spatio, aut, si solum spatium poneretur, obscura oratio esset ut apud Lucret. II, 162 'multiplexque loci spatium transcurreret eodem tempore' et Caes. de b. ciu. III, 71, 3 'temporibus rerum et spatiis locorum'. Itaque dubitari non potest, quin eo loco, quem supra posui, genitiuus 'loci' explicandi causa ascriptus sit, nimirum ab eo, qui paulo ante uerba eadem 'intermisso spatio' de tempore posita uideret. Nam ipsi Caesari in re apertissima satisque multis uerbis interiectis id faciendum uideri non poterat.

C. 25, 3 Caesar Tasgetium, quem regem apud Carnutes constituerat, interfectum narrat. Ea uerba in integris codd. et deterioribus, ut uidetur, plerisque ita leguntur: 'Tertium iam hunc annum regnantem inimicis iam multis palam ex ciuitate et iis auctoribus eum interfecerunt'. Quorum uerborum haec est aperta sententia, Carnutes Tasgetium, qui tertium iam hunc, qui agebatur, annum regnabat, cum ei multi ex ciuitate palam inimici iique caedis auctores essent, interfecisse; neque in ea codicum scriptura quicquam praeter alterum 'iam' reprehendi potest. Id igitur delendum est, utpote errore a librario repetitum. Sed haec orationis forma magistro non satis elegans uisa est. Itaque in Haun. pr. et

Oxon. scriptum est: 'Tertium iam hunc annum regnantem ini-
mici palam multis ex ciuitate auctoribus interfecerunt', idemque
in Leid. pr., nisi quod alterum 'iam' seruatum uidetur; uerba 'et
is' et 'eum' etiam in Scal. omissa sunt. Quod autem Achain-
trius primum Parisinum pronomine 'eum' carere ait, ex mea col-
latione eum secundum appellare debuisse certum est.

Paulo post, §. 5, in omnibus codd. scriptum est 'Interim
ab omnibus legatis quaestoribusque, quibus legiones tradiderat,
certior factus est in hiberna peruentum locumque hibernis esse
munum'. Hic cum id quaeritur, pluresne Caesar quaestores uno
tempore habuerit, fieri potest, ut, cum tres prouincias obtineret,
item tres quaestores ei fuerint attributi, quemadmodum in Sici-
lia, cum in duas prouincias diuisa esset, quamuis ab uno praetore
obtineretur, duos quaestores fuisse ex Cic. in Verr. II, 4, 11 et
12 uidemus. Sed si singulae prouinciae suum quaeque quaestorem
habuerunt, in Gallia ulteriore ad exercitum unus quaestor, reliqui
in suis prouinciis fuisse uideri debent. Itaque apud Caesarem nus-
quam nisi hoc loco et huius libri c. 53, 6 plures quaestores com-
memorantur. Atque hic id facere Caesar uel ideo non poterat,
quod capite superiore, ubi, quibus legiones in hiberna ducendas
dedisset, exposuit, unum tantum quaestorem, M. Crassum, nomi-
nauerat. Nam quod ibi §. 3 in codd. scriptum est 'his M. Cras-
sum Quintum et L. Munatium Plancum et C. Trebonium legatos
praefecit', certum est 'Quintum' ex compendio, quo 'quaestor'
notabatur, ortum esse. Recte igitur Ciacconius pro 'quaestoribus'
ponendum dixit 'quaestore', quod se in duobus codd. nescio qui-
bus inuenisse ait. Pluralis numerus hic in omnibus codd. eodem
errore ortus est, quo IV, 22, 3 in interpolatis scriptum est
'quaestoribus, legatis praefectisque', cum adiunctorum uerborum
numerus compendii male explicandi causam praeberet. Quamob-
rem ne altero quidem loco, hui. lib. 53, 6, dubitabimus, quin
codd. scriptura 'ab L. Roscio quaestore, quem legioni tertiae de-
cimae praefecerat, certior factus est' cett. ex compendio relatiui
per errorem repetito nata sit, recteque Oudendorpius uocem
'quaestore' delendam indicauerit. M. Crassus enim, ut modo mo-
nui, hoc anno quaestor Caesaris erat, qui etiam c. 46, 1 et VI,
6, 1 commemoratur.

C. 43 acerrima oppugnatio hibernorum Q. Ciceronis narra-
tur, cum Galli ignibus coniectis casas Romanorum stramenticias

incendissent. Ibi §. 6 haec in codd. leguntur: 'Paulum quidem intermissa flamma et quodam loco turri adacta et contingente uallum tertiae cohortis centuriones ex eo, quo stabant, loco recesserunt suosque omnes remouerunt, nulu uocibusque hostes, si introire uellent, uocare coeperunt. Quorum progredi ausus est nemo. Tum ex omni parte lapidibus coniectis deturbati turrisque succensa est'. Sed Romanos succendisse turrim hostium nequam credi potest. Nam cum uenti maximi opportunitate usi Galli tota hiberna incendissent, turri, quae uallum contingebat, incensa apertum est ipsos Romanos incendium paulum intermissum redintegraturos atque aucturos fuisse, cum flammam ex turri et propinquitate loci et uenti magnitudine in castra perferri necesse esset. Scripsi igitur 'turrisque succisa est'. Etenim lapidibus coniectis et homines deturbabantur, et ipsa turris succidebatur. Idem mendum recte iam sublatum est IV, 19, 1, ubi in optimis plurimisque codd. legitur 'omnibus uicis aedificiisque incensis frumentisque succensis'.

C. 49, 1 edebatur 'Galli re cognita per exploratores obsidionem relinquunt, ad Caesarem omnibus copiis contendunt. Eae erant armatorum circiter milia sexaginta'. Verum in optimis utriusque familiae codd., item deterioribus quibusdam legitur 'armatae'. Atque id quidem ipsum ferri non potest (significaret enim milia LX copiarum Gallos habuisse, quod ineptum est), sed scribendum erat 'hae erant armata circiter milia sexaginta', quemadmodum Caesar dixit hor. comm. II, 4, 5 'hos posse conficere armata milia centum' et ibid. §. 8 'polliceri milia armata quinquaginta', ne plura ascribam. 'Hae' autem et 'haec' Oudendorpius legi ait in codd. quibusdam: illud, quod posui, est in Par. pr. Voss. pr. Egm. Haun. pr., 'haec' in Bong. pr. Sed ad 'milia' pronominis forma accommodari non potest, cum non indefinite ponatur (quod cum sit, nos neutrum ponimus, Latini attractionis figura utuntur), sed ad certum uocabulum in superioribus uerbis positum pertineat. Haec enim sententia requiritur: hae copiae constabant armatis milibus LX. Hic etiam illud accedit, quod, si 'haec' scriptum fuisset, unde 'armatae' ortum esset, non intellexeretur.

C. 58, 4 secundum codd. ita scribendum est: 'Subito Labienus duabus portis omnem equitatum emittit, praecipit atque interdicat, proterritis hostibus atque in fugam coniectis (quod fore, sic-

et accidit, videbat) unum omnes peterent Induciomarum, neu quis quem prius uulneret, quam illum interfectum uiderit'. Nam 'petant' in interpolatis tantum inuentum est: in reliquis legitur 'peterent'. Contra 'uulneret' annotatur ex Bong. pr. Voss. pr. Egm. Leid. pr. Scal. Haun. pr. Oxon. plerisque deteriorum, et secundum Beyerlii silentium etiam in Par. pr. legitur. 'Viderit' autem auctoritate Bong. pr. et Par. pr. (hic quoque de eo meae collationis silentio confido) coniuncta cum Scal. Oxon. compluribusque deteriorum tutum uidetur: in reliquis et Haun. pr. est 'uideret'. Tempora in aptis enuntiationibus, cum per se plura recte poni possunt, a scriptoribus uariata esse complura exempla sunt. Ita Caesar de b. Gall. VII, 17, 3 scripsit 'summa difficultate rei frumentariae affecto exercitu usque eo, ut complures dies milites frumento caruerint et pecore extremam famem sustentarent', et secundum primam manum codicis Vaticani Cicero Phil. I, 15, 36 'qui ludis suis ita caruit, ut in illo apparatissimo spectaculo studium populus Romanus tribuerit absentis, desiderium liberatoris sui perpetuo plausu leniret'. Sed his duobus locis ipsi scriptores uideri possunt aliquod discrimen significare uoluisse, ut altera res in uniuersum facta indicaretur, altera ad certum tempus astringeretur. Alii loci hanc excusationem habent, quod diuersa tempora alia ad aliud uerbum referuntur aut in aliis enuntiationis ponuntur, ut haec apud Caes. b. Gall. I, 7, 3 'legatos ad eum mittunt, qui dicerent sibi esse in animo sine ullo maleficio iter per provinciam facere, propterea quod aliud iter haberent nullum: rogare, ut eius uoluntate id sibi facere liceat', VI, 9, 4 'legatos mittunt, qui doceant neque auxilia ex sua ciuitate in Treueros missa neque ab se fidem laesam: petunt atque orant, ut sibi parcat, ne communi odio Germanorum innocentes pro nocentibus poenas pendant: si amplius obsidum uellet, dare pollicentur': nam 'uelit' in interpolatis tantum codd. legitur; VII, 20, 7 'imperium se ab Caesare per prodicionem nullum desiderare, quod habere victoria posset, quae iam esset sibi atque omnibus Gallis explorata: quin etiam ipsis remittere, si sibi magis honorem tribuere, quam ab se salutem accipere uideantur'; b. ciu. I, 26, 3 'mandat, ut Libonem de concilianda pace hortetur, imprimis, ut ipse cum Pompeio colloqueretur, postulat'; Liu. XXII, 18 'prope precibus agens cum magistro equitum, ut plus consilio quam fortunae confidat et se potius ducem quam Sempronium Flaminiūque imitetur:

ne nihil actum censeret' cett. At ea, quae initio huius disputationis ex codd. posui, soli negligentiae scriptoris tribui possunt, similique in causa haec sunt: *Caes. b. Gall. VII, 86, 2* 'imperat, si sustinere non possit, deductis cohortibus eruptione pugnaret: id nisi necessario ne faciat', *VIII, 34, 4* 'quam ob causam C. Caninius toto oppido munitiones circumdare moratur, ne aut opus effectum tueri non posset aut pluribus in locis infirma disponat praesidia' (nam Caesaris loco 'pugnet' et Hirtii 'possit' in interpolatis tantum codd. leguntur); *Cic. pro Mur. 41, 89* 'quanta autem perturbatio fortunae atque sermonis, quod, quibus in locis paucis ante diebus factum esse consulem Murenam nuntii litteraeque celebrassent et unde hospites atque amici gratulatum Roman concurrerint, eo accedat ipse nuntius suae calamitatis'; *Liu. XXI, 30 extr.* 'proinde aut cederent animo atque uirtute genti per eos dies totiens ab se uictae, aut itineris finem sperent campum interiacentem Tiberi ac moenibus Romanis' et *XXXIII, 6* 'eos frumenti sibi centum milia imperasse: quod, quamquam sterilem terram arent ipsosque etiam agrestes peregrino frumento alerent, tamen, ne dessent officio, confecisse'; *Vitruu. II, 1, 6* 'cum ergo haec ita fuerint primo constituta, et natura non solum sensibus ornauisset gentes, sed etiam cogitationibus et consiliis armauisset mentes et subiecisset cetera animalia sub potestate, tum uero e fabricationibus aedificiorum gradatim progressi ad ceteras artes et disciplinas e fera agrestique uita ad mansuetam perduxerunt humanitatem' et c. *2, 2* 'ex his ergo congruentibus cum res omnes coire nascique uideantur et eae in infinitis generibus rerum natura essent disparatae, putauit oportere de uarietatibus et discriminibus usus earum exponere'. Haec non omnia librariorum ludibria existimanda esse demonstrant uersus Vergilii *Aen. I, 297* 'haec ait et Maiae genitum demittit ab alto, ut terrae utque nouae pateant Carthaginis arces hospitio Teucris: ne fati nescia Dido finibus arceret'. Verumtamen quae ex *Hirt. VIII, 34, 4* posui, tam incerta sunt, ut ibi 'possit' ponere equidem non dubitarim: 'possit' enim et 'posset' adeo fere semper in optimis codd. permutantur, ut eorum nulla in hac re auctoritas sit; item apud *Liu. XXXIII, 6* 'ararent' et apud *Ciceronem pro Mur. 41, 89* 'concurrerent' propter erroris facilitatem praeferenda arbitror. Reliqua mouenda non sunt. Sed apud *Caes. b. Gall. VII, 86, 2* ponendum est 'si sustinere non posset'. Omnibus enim locis, quibus

idem codd. forma aptae aut interpositae enuntiationis prima-
 non respondet, res in permutatione illa peruagata coniuncti-
 on 'possit' et 'posset' uertitur. Vid. b. Gall. I, 8, 2. V, 11,
 i, 4. VII, 2, 2. 71, 3. Nam quae b. Gall. VII, 15, 4 le-
 gitur 'procumbunt omnibus Gallis ad pedes Bituriges, ne pul-
 cram prope totius Galliae urbem, quae et praesidio et orna-
 to sit ciuitati, suis manibus succendere cogerentur: facile se
 natura defensuros dicunt, quod prope ex omnibus partibus
 ne et palude circumdata, unum habeat et perangustum adi-
 tem quae ex optimis codd. restitui VII, 61 extr. 'parua
 missa, quae tantum progrediatur, quantum naves processis-
 , et c. 66 extr. 'sanctissimo iureiurando confirmari oportere,
 clo recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ad uxorem adi-
 habeat, qui non bis per agmen hostium perequisset', et
 i 'proinde agmine impeditos adorirentur. Si pedites suis auxi-
 ferant atque in eo morentur, iter facere non posse' cett., haec
 r rectissime dicuntur. Nam coniunctius et futurum exactum
 operatiuus directae orationis in obliqua oratione, cum accurate
 ur, in coniunctiuum imperfecti et plusquamperfecti transeunt.
 tamen, 19, 5 retinui scripturam interpolatorum codd. 'quos
 sic animo paratos uideat, ut nullum pro sua laude periculum
 sent, summae se iniquitatis condemnari debere, nisi eorum
 sua salute habeat cariorum'. Nam si 'uideret' probamus,
 in reliquis codd. legitur, etiam 'recusarent' scribendum est,
 correctionem unus Bong. pr. adiuuat, in quo est 'recusarent'.

Lib. VI, 11, 2 in his uerbis: 'In Gallia non solum in omni-
 ciuitatibus atque in omnibus pagis partibusque, sed paene
 in singulis domibus factiones sunt' Dauisio 'partibusque' tel-
 um uisum est, quod partes ciuitatum Caesari pagi dicerentur.
 sane ratio nulla est, cum ciuitates non solum in pagos, sed
 a in alias partes diuisae esse potuerint. Sed quod Clarkius
 os partesque' eadem sententia dici existimabat atque 'pagos
 usque pagorum', forma orationis nullas alias nisi Galliae par-
 tellegi patitur. Atqui ciuitates, pagi, domus species sunt
 um Galliae. Haec uitium in eo positum est, quod partes cum
 orationis forma exaequantur, atque ita genus tamquam species
 ris ponitur. Atque hac de causa Dauisio assentiendum est.
 hic in codice archetypo factum est, idem I, 12, 4 in inter-

polatis accidit. Ibi enim in his uerbis: 'nam omnis ciuitas Heluetia in quattuor pagos diuisa est' in Par. sec. et Leid. pr. est 'partes uel pagos', in Voss. pr., sed sine dubio a secunda manu, 'partes' pro 'pagis' positae sunt.

C. 13, 9 restitui integrorum codd. scripturam 'His autem omnibus druidibus praeest unus, qui summam inter eos habet auctoritatem. Hoc mortuo aut, si qui ex reliquis excellit dignitate, succedit, aut, si sunt plures pares, suffragio druidum, nonnumquam etiam armis de principatu contendunt'. Quae uerba a nullo intellecta esse miror. Nam qui declarare uoluerunt, ad uerba 'suffragio druidum' suppleri iubent 'succedunt' neque animaduertunt, quam inepte plures succedere dicerentur, cum unum praeesse relatum esset. Ex ipsa orationis conformatione apparet 'contendunt' intellegendum esse. Suffragio enim druidum eodem modo atque armis contendebant, ut is, qui suffragiorum numero superasset, praeficeretur. Qui codicem interpolatorum principem recensuit, non magis haec perspexerat. Itaque et reliqua paulum immutauit et post uerba 'suffragio druidum' adiecit 'adlegitur'. Debebat certe 'deligitur', ut et Oudendorpius monuit, et is intellexit, qui id uerbum in Bong. pr. suprascriptit.

C. 26, 1 sic edebatur: 'Est bos cerui figura, cuius a media fronte inter aures unum cornu existit excelsius magisque directum iis, quae nobis nota sunt, cornibus. Ab eius summo sicut palmae rami quam late diffunduntur'. Et 'rami quam late' ex interpolatis codd. Oudendorpio scribendum uisum est. Secuti sunt reliqui, quamuis nemo, quae diceretur palma, intellexisse uideatur. De arbore enim, quae illo nomine appellatur, cogitasse arbitror. Quam si Caesar significasset, cornu illud, a quo rami diffunderentur, non palmae, sed stipiti palmae assimulauisset. Palmae dicuntur in arboribus nodi, unde rami prodeunt, quod cum prima ramorum parte, quasi digitis, dilatatae manus speciem praebent. Exempla huius uocabuli usus notauit Forcellinius ex Varrone, Columella, Plinio, quibus hoc Liuii addi potest XXXIII, 5 'quae cuiusque stipitis palma sit'. Iam si ita scribitur, ut supra posui, Caesar a summo cornus sicut a summo palmae ramos diffundi dicet. Quod non recte fit: non enim summum cornu summae palmae, sed toti palmae comparandum erat, cum inferior pars cornus stipiti similis esset. Sed, ut dixi, interpolatorum codd. ea scriptura est. In reliquis omnibus recte scriptum est 'Ab eius summo

sicut palmae ramique late diffunduntur'. Notum est dicendi genus, quo proprio uocabulo omisso figuratum, cui illud comparatur, substituitur: in qua re etsi particulae 'tamquam' et 'quasi' saepius ponuntur, tamen 'sicut' legitur etiam apud Cic. de inuent. II, 3, 8 'ex his duabus diuersis sicuti familiis'. Ab summo igitur cornu, quod stipitis locum obtinet, quasi palmae ramique diffundi dicuntur. Nam et plures palmae sunt, cum ii rami, qui a stipite nascuntur, rursus alios ramos emittant, et palmae non quidem ipsae per se, sed cum ramis coniunctae late diffunduntur.

C. 43, 4 in codd. haec scripta sunt: 'Ac saepe in eum locum ventum est tanto in omnes partes diuiso equitatu, ut non modo uisum ab se Ambiorigem in fuga circumspicerent captiui nec plane etiam abisse ex conspectu contenderent', cett. Hic 'non modo' ab eo positum esse apparet, qui responsurum his aliquid in sequentibus uerbis existimaret neque, quomodo solum 'modo' diceretur, intellexeret. Itaque 'non' recte in And. et Oxon. sublatum est. Sed cur omnes Vascosanum secuti 'circumspicerent' deleuerint, idoneam causam non reperio. Captiui enim Ambiorigem, quem modo uidissent, subito e conspectu ablatum toto circuitu circumlatis oculis quaerebant mirabundi, quo peruenisset, neque abire potuisse sibi ipsi credentes: et hercule etiamnum se eum uidere longinquo aliquo loco contendebant. Atque eodem modo circumspicere aliquid, ut circumspiciendo quaeri aliquid significaret, quod nos dicimus 'sich nach etwas umsehn', Caesar dixit hor. comm. VI, 5, 3 'reliqua eius consilia animo circumspiciebat': neque enim Caesar Ambiorigis consilia tenebat et perpendebat, sed, quae esse possent, anquirebat. Quae uerba ut alia aliorum scriptorum alieno loco a Forcellinio collocata sunt. Eadem significatione, atque apud Caesarem ostendi, uerbum illud positum est a Cic. pro Quint. 31, 96. de leg. agr. I, 8, 23; Sall. in orat. Philippi p. 220 et Cottae p. 246 ed. Gerl.; Verg. Aen. XII, 896; Ouid. Metam. V, 71; Sen. epist. III, 1 (22), 2; Tac. ann. XIV, 35; Iustin. II, 12, 26. XXXI, 1, 8.

Lib. VII, 3 haec leguntur: 'Vbi ea dies uenit, Carnutes Cotuato et Conetodunno ducibus, desperatis hominibus, Genabum signo dato concurrunt'. Hirtius VIII, 38, 3 ita, ut ad hunc Caesaris locum respiciat (sic enim scribit: 'Cum in Carnutes uenisset, quorum in ciuitate superiore commentario Caesar exposuit

initium belli esse ortum'), 'principem sceleris illius et concitatorem belli Gutruatum' ad supplicium Caesarem depoposcisse refert: idemque nomen iterum paulo post scriptum est. Non poterat autem fieri, ut aut Hirtius in nomine hominis erraret, aut Caesar eum, qui concitator belli et auctor fuisset, taceret. Et etiamsi hoc concederemus et sic statuere uellemus, Gutruatum quidem auctorem rebellionis fuisse, Cotuatam autem et Conetodunnum primos arma cepisse, ne hoc quidem Hirtii uerba patiuntur, qui Gutruatum principem sceleris illius appellat. Itaque recte Ciacconius et Vossius uidentur statuisse Cotuatam et Gutruatum eundem hominem esse nomenque altero utro loco a librariis esse corruptum. Atque mihi et plenior nominis forma et, quod apud Hirtium bis legitur, persuadet nomen ei homini fuisse Gutruato. Quod autem Conetodunnum ab Hirtio non commemoratur, facilem habet explicationem, ut eum aut in bello occidisse aut fuga elapsum esse statuamus.

C. 4, 2 restitui codicum scripturam 'Cognito eius consilio ad arma concurritur. Prohibetur ab Gobannitione, patruo suo, reliquisque principibus, qui hanc temptandam fortunam non existimabant, expellitur ex oppido Gergouia'. Verbum 'prohibetur' Aldus eiecit codicem secutus Andini et Oxoniensis similem, in quibus non legitur. Recte Dauisius reduxerat. Nam quod Oudendorpio ideo delendum uisum est, quod prohiberi aliquis a Caesare non diceretur nisi adiecta re, a qua prohibitus esset, his locis redarguitur: b. Gall. I, 6, 1. III, 6, 3. V, 9, 3. b. ciu. I, 66 extr. III, 23 extr. 25, 2.

C. 12 in. in integris codd. haec leguntur: 'Vercingetorix, ubi de Caesaris aduentu cognouit, oppugnatione destitit atque obuiam Caesari proficiscitur. Ille oppidum oppugnare instituerat'. Sed haec manca esse ex iis apparet, quae initio c. 14 scripta sunt: 'Vercingetorix tot continuis incommodis Vellaunoduni, Genabi, Nouioduni acceptis'. Nam Nouiodunum et secundum haec necesse erat autem commemorari neque poterat alio loco nisi eo, quem supra posui. Atque ibi lacuna integrorum codd. ex interpolatis re explatur: 'Ille oppidum Biturigum positum in uia Nouiodunum oppugnare instituerat', quae si a Caesare scripta credimus, causa, cur in integris codd. aberratum sit, apparet. Verum Oudendorpius, cum c. 55 hui. libri haec legerentur: 'Nouiodunum erat oppidum Haeduorum ad ripas Ligeris opportuno loco posi-

lum', neque, quin c. 12 idem oppidum significaretur, dubitare si-
nerent extrema uerba superioris capitis 'exercitum Ligerem tra-
ducit atque in Biturigum fines peruenit', eo descendit, ut reliqua,
quae in integris codd. non leguntur, omitteret, ex editione incerta
et uno deteriore codice, quem errore Louaniensem tertium pro
Leidensi tertio appellat, 'Nouiodunum' post 'oppidum' adiceret
idque oppidum Haeduorum fuisse in finibus Biturigum positum
arbitraretur. Sed qui fiebat, ut Caesar Haeduorum oppidum oppu-
gnaret, qui, cum haec gererentur, in amicitia Romanorum perse-
uerabant? Recte Nouiodunum et c. 12 oppidum Biturigum et c.
55 Haeduorum dicitur. Bituriges enim in fide Haeduorum fuerant
et ab iis descuerant seque cum Vercingetorige coniunxerant (c. 5).
Sed expugnatis eorum oppidis Nouioduno, id quod hoc ipso c. 12
et 13 narratur, et Auarico (c. 28) eos sub potestatem Haeduorum
redisse apertum est. Itaque hoc loco de ueritate eorum, quae in
interpolatis codd. scripta sunt, dubitandum non erat.

C. 14, 5 in oratione Vercingetorigis haec scripta sunt:
'Praeterea salutis causa rei familiaris commoda negligenda: uicos
atque aedificia incendi oportere hoc spatio a Boia quoque uersus,
quo pabulandi causa adire posse uideantur'. Disputant interpretes,
utrum Boia recte dicatur, an 'a Boiis' dicendum fuerit, neque
uident Boios omnino hic commemorari non potuisse. Vercingeto-
rix enim, cum oppidum Boiorum oppugnaret, cognito Caesaris
aduentu relicta oppugnatione obuiam ei profectus ad Nouiodunum,
Biturigum oppidum, Caesarem consecutus erat. Ibi fuso equitatu
Vercingetorigis et recepto Nouioduno Caesar Auaricum, quod
ipsum quoque Biturigum oppidum erat, castra mouerat. Haec nar-
rantur c. 12 et 13. Deinde habita illa oratione a Vercingetorige,
ex qua supra quaedam posui, Biturigum oppida a Gallis incensa
esse et, cum Auaricum conseruari placuisset, eo Vercingetorigem
Romanos secutum esse c. 15 et 16 refertur. Ex his rebus appa-
ret, cum illa oratio haberetur, et Romanos et Gallos in Biturigum
finibus fuisse, neque Vercingetorigem suadere potuisse, ut a Boia
quoque uersus uici aedificiaque incenderentur. Neque omnino
certa aliqua regio nominari potuit. Nam ea est illius consilii ratio,
ut, ubicumque Romani essent, omnia in circuitu incenderentur, ne
pabulari Caesar posset. Itaque generalis sententia requiritur.
Id ii assecuti sunt, qui pro illis 'a Boia' scribendum putauerunt
'ab hoste', ut Ciacconius et Vrsinus, aut 'ab Romanis', quod

Vlerto Gall. p. 323 faciendum uisum est. Sed neutra coniectura ullam habet probabilitatem. Sequendus est igitur Scaliger, qui uerba ‘a Boia’ spuria esse iudicauit. Ascripta sunt ab eo, qui certi alicuius loci significationem requiri et, cum supra c. 9, 6 Boiorum oppidum a Vercingetorige oppugnatum esse legisset, etiam hoc tempore Gallos ibi commoratos esse arbitraretur.

C. 18 Caesar, cum Vercingetorigem, ut pabulatoribus indiaretur, a castris discessisse comperisset, ad opprimendos Gallos in castris relictos sese profectum esse refert. ‘Illi’, inquit, ‘celeriter per exploratores aduentu Caesaris cognito carros impedimentaue sua in artiores siluas abdiderunt, copias omnes in loco edito atque aperto instruxerunt’. Deinde c. 19, 1 ille locus accuratius sic describitur: ‘Collis erat leniter ab infimo accliuus. Hunc ex omnibus fere partibus palus difficilis atque impedita cingebat, non latior pedibus quinquaginta. Hoc se colle interruptis pontibus Galli fiducia loci continebant generatimque distributi in ciuitates omnia uada ac saltus eius paludis obtinebant, sic animo parati, ut, si eam paludem Romani perrumpere conarentur, haesitantes premerent ex loco superiore’. In qua palude quemadmodum saltus commemorari potuerint, nulla ratione neque intellegi neque explicari potest. Nam et paludem planam atque demissam fuisse necesse est, et qui fieri potuit, ut in tam exiguo spatio, cum palus non esset latior pedibus quinquaginta, non unus, sed plures saltus essent? Nam is quidem, qui hic ‘waldige engpässe dieses sumpfes’ interpretatur et saltus Thermopylarum ex Liu. XXXVI, 13 comparat, ueritus uidetur, ne ridendi materia hominibus deesset. Ego, quod Caesar scribere potuerit, unum inuenio: ‘omnia uada ac transitus eius paludis’, ut Hirtius VIII, 13, 1 dixit ‘uada transitusque paludis’, quamquam a litterarum similitudine nullam eius coniecturae commendationem esse uideo. Sed ne ‘uada’ quidem ‘atque aditus’, quod paulo propius accedere uideri potest, recte dicerentur, cum non aditus paludis a Gallis obtinebantur, sed potius, ut ita dicam, exitus: in altera enim parte in colle collocati haesitantes in palude Romanos premere uolebant.

C. 20, 2 oratio, qua Vercingetorix prodicionis a suis insimulatus se defendit, his uerbis incipit: ‘Quod castra mouisset, factum inopia pabuli etiam ipsis hortantibus, quod propius Romanos accessisset, persuasum loci opportunitate, qui se ipsum munitione defenderet’. Hic unum uitium aperuit Apitzius, quod ante

eum uiderat Th. Bentleius, necessario dicendum fuisse 'qui se ipse defenderet'. Sed ne 'munitione' quidem ille locus se defendere poterat. Nam neque supra ulla munitio commemorata est (est autem idem locus, cuius descriptionem paulo ante posui), neque Galli eo tempore omnino castra muniebant. Postea enim deum, Auarico a Caesare capto, suasu Vercingetorigis id facere instituerunt, quae res c. 29 extr. et 30, 4 ut ualde memorabilis refertur. Si quis autem locum non manu, sed palude munitam significari existimabit, id dicendum erat 'naturali munitione' uel similiter aliqua re adiecta. Bentleius coniecit 'qui se ipse sine munitione defenderet'. Atque eiusmodi plura excogitari possunt, quae tamen, cum non magis quam Bentleii coniectura placeant, tacere melius existimo. Certam emendationem non reperio.

C. 21, 2 haec in integris codd. leguntur: 'Statuunt, ut decem milia hominum delecta ex omnibus copiis in oppidum mittantur, nec solis Biturigibus communem salutem committendam censent, quod penes eos, si id oppidum retinuissent, summam uictoriae constare intellegebant', nisi quod pro illis 'ex omnibus copiis', ut est in interpolatis, errore scriptum habent 'ex omnibus locis'. Sed uerba 'penes eos', si de Biturigibus intelleguntur, peruersam sententiam nasci apertum est, quasi ideo subsidium Galli in oppidum misissent, ne laus uictoriae ad solos Bituriges perueniret, quod eos communis salutis causa fecisse paulo ante declaratur. Et ne id quidem recte fit, ut summa uictoriae constare dicatur penes aliquem, quae aut stare penes Gallos hoc est in eorum potestate esse aut constare Gallis, qua re certa iis esse significaretur, dicenda erat. Nihil igitur lucramur eorum sententia, qui uerbis 'penes eos' omnes Gallos designari existimauerunt, etiamsi ita dici potuisse concederemus, quod fieri non posse supra p. 62 monui. Itaque cum corrupta esse illa uerba confitendum sit, recte Clarkio recipienda uisa sunt, quae in And. et Oxon. leguntur: 'quod paene in eo, si id oppidum retinuissent, summam uictoriae constare intellegebant'. Qua emendatione neque facilior neque aptior inueniri potest.

C. 28, 4 in omnibus codd. praeter interpolatos ita scriptum est: 'Sic et Genabi caede et labore operis incitati non aetate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt'; in interpolatis 'Genabensi caede' legitur, quod ab omnibus seruatum est. Et profecto, si genitiuus esset is, quo locus significatur, dure ponere-

tur, participiumque aliquod, uelut 'caede Genabi facta', desideraretur. Sed genitiuus 'Genabi' non alia ratione aptus est a 'caede', quam 'operis' a 'labore', et 'caedes Genabi' ea sententia ponitur, qua nos dicimus 'das blutbad uon Genabum', ita ut genitiui eadem uis sit atque adiectiui 'Genabensis'. Eandem rationem haec habent: Caes. b. Gall. V, 54, 4 'Gallici belli officia', b. ciu. I, 4, 5 'iter Asiae Syriaeque', II, 32, 13 'Corfiniensis ignominia, Italiae fuga, Hispaniarum deditio, Africi belli praecidia', Hirt. VII praef. §. 2 'commentarii rerum gestarum Galliae', c. 48, 10 'quod insequens annus nullas habet magnopere Galliae res gestas', b. Alex. 42, 4 'fuga Pharsalici proelii', Cic. Verr. V, 6, 14 'bellum Italiae fugitiuorum', quod c. 15, 39 dicitur 'Italicum fugitiuorum bellum', pro Sext. 50, 106 'ludorum gladiatorumque consessus', quos 54, 115 'gladiatorios consessus' appellat, pro Flacco p. 81 Orell. 'Hispaniae, Galliae, Cilliciae, Cretae uitia et flagitia', pro Plancio 9, 24 'officia quaesturae tribunatusque', Phil. I, 15, 26 'Apollinarium ludorum plausus', VII, 5, 15 'scelera urbani consulatus', epist. ad Q. fratr. I, 1, 25 'Mysiae latrocinia', orat. 31, 111 'oratio falsae legationis', Sall. Iug. 33 'Romae Numidiaque facinora', Tac. ann. XIV, 9 'uia Miseni'.

C. 30, 4 haec in codd. leguntur: 'Simul in spem ueniebant eius affirmatione de reliquis adiungendis ciuitatibus, primumque eo tempore Galli castra munire instituerunt et sic sunt animo consternati, homines insueti laboris, ut omnia, quae imperarentur, sibi patienda existimarent'. Non negauerim equidem consternatione quadam animi fieri posse, ut aliquis omnes labores ab altero iniunctos patienter perferat; uerum oratio Vercingetorigis, qua haec, quae supra excipsi, effecta sunt, non solum nihil, quo consternarentur Galli, afferebat, sed ita comparata erat, ut animos eorum expugnatione Auarici perterritos erigeret atque excitaret. Itaque posui 'et sic sunt animo confirmati'.

C. 34, 1 edidi 'Hoc decreto interposito cohortatus Haeduos, ut controuersiarum ac dissensionis obliuiscerentur atque omnibus omissis rebus huic bello seruirent' cett. Oudendorpius ex codd. 'omnibus omissis his rebus' restituerat has res controuersias et dissensionem dici monens. Id ne Beroaldum quidem, cum primus pronomen deleret, fugisse arbitror, sed uidebat, ni fallor, ea ratione eandem rem sine causa bis inculcari. Contra 'omnibus omissis rebus' ad summum studium significandum aptissimum est.

Compositis Haeduorum controuersiis Caesar partitis cum T. Labieno copiis ipse cum VI legionibus ad oppidum Gergouiam secundum flumen Elauer profectus est. 'Qua re cognita', inquit c. 34 extr., 'Vercingetorix omnibus interruptis eius fluminis pontibus ab altera fluminis parte iter facere coepit'. Ita enim in integris codd. haec leguntur: in interpolatis pro altero 'fluminis' positum est 'Elaueris', cum repetitio eiusdem uocabuli displiceret. Deinde initium c. 35 item ex integris codd. ita constitui: 'Cum uterque utrimque exisset exercitus, in conspectu fereque e regione castris castra ponebant. Dispositis exploratoribus, necubi effecto ponte Romani copias traducerent, erat in magnis Caesaris difficultatibus res, ne maiorem aestatis partem flumine impediretur, quod non fere ante autumnum Elauer uado transiri solet'. Ita oratione distincta omnia optime habent. Cum enim Caesar in altera Elaueris parte esset, in altera Vercingetorix, eodem tempore uterque utrimque exhibat itemque cotidie castra in conspectu fereque e regione ponebant. Nam Vercingetorix, ne Caesarem transire flumen pateretur, ex conspectu eum non dimittebat. In interpolatis codd. uerba 'in conspectu' superioribus coniuncta sunt et haec ita conformata: 'cum uterque utrique esset exercitui in conspectu', quemadmodum legitur in Par. sec. et Haun. pr. (idemque significat corruptela Leid. pr. 'exercitum conspectus'), uel, ut editur: 'cum uterque utrique esset exercitus in conspectu', quae in Scal. Cui. And. Oxon. scripta esse dicuntur. Tum necessario 'ponebant' mutatum est in 'ponerent' uel 'poneret'. Verba autem 'dispositis exploratoribus — traducerent' sequentibus coniunxi, quia hoc modo exploratores a Vercingetorige dispositos esse per se intellegitur; si superioribus adicerentur, et Caesarem et Vercingetorigem id fecisse intellegendum esset, quod propter uerba 'necubi effecto ponte Romani copias traducerent' ineptum est.

Excipiunt haec: 'Itaque, ne id accideret, siluestri loco castris positus e regione unius eorum pontium, quos Vercingetorix rescindendos curauerat, postero die cum duabus legionibus in occulto restitit, reliquas copias cum omnibus impedimentis, ut consueuerat, misit captis quibusdam cohortibus, uti numerus legionum constare uideretur'. Verba 'captis quibusdam cohortibus' corrupta esse omnes consentiunt. Quid Caesar significare uoluerit, apertum est. Nam cum ex sex legionibus, quas habebat (34, 2), duas retinuisset, quattuor reliquae ita ordinari debebant, ut sex legio-

num speciem praeberent. Iam cum in unaquaque legione essent manipuli triginta, in cohorte tres, ex quattuor legionibus sine centum et viginti manipulis uno modo sex legiones effici poterant, ut singulis legionibus pro tricenis manipulis uiceni tribuerentur. Hoc autem ita fiebat aptissime, ut singulis cohortibus singuli manipuli detraherentur: ita enim cohortium quoque numerus constabat. Itaque Caesarem ita scripsisse arbitror: 'cum duabus legionibus in occulto restitit, reliquas copias cum omnibus impedimentis, ut consuebat, misit manipulis singulis demptis cohortibus, uti numerus legionum constare uideretur': ea autem, quae in codicibus leguntur, 'captis quibusdam cohortibus' ita ex illis 'manipulis singulis demptis cohortibus' orta existimo, ut extritis syllabis, quas diuinae litterarum genere expressi, reliquae in formam quandam orationis corrumperebantur. 'Captis' autem 'quibusdam cohortibus' in omnibus codicibus scriptum est praeter Leid. tert. Doru. Dak., in quibus est 'demptis quibusdam cohortibus', et And. et Oxon., in quibus 'captis quartis quibusque' (in Oxon. 'quidem') 'cohortibus' legitur: 'quartis' etiam in Leid. sec. scriptum est. Hos pessimos et nullius auctoritatis codices secuti plerique 'demptis' aut 'captis quartis quibusque cohortibus' ediderunt: quibus enarrandis Feldbauschius (in ephem. scholast. a. 1830 II, 13) operam perdidit.

C. 46, 1 haec eduntur: 'Oppidi murus ab planitie atque initio ascensus recta regione, si nullus amfractus intercederet, MCC passus aberat. Quidquid huic circuitus ad molliendum cliuum accesserat, id spatium itineris augebat'. In his uerbis nullum est uocabulum, quo pronomen 'huic' referri possit. Sententia enim haec est. Si recta regione aduerso colle ad oppidum proficisci licuisset, spatium itineris MCC passus fuisset. Sed collis nimis erat arduus, quo minus id fieri posset. Itaque ut molliore accliuitate iretur, primum obliquo colle sinistrorsum proficiscendum erat (nam a dextra parte Haedui mittebantur, c. 45 extr.) et deinde flexo in alteram partem itinere ad oppidum perueniendum. Igitur quod Morus 'huic' ad ascensum referri ait, collis (is autem hic dicitur ascensus) neque breuiore itinere minuebatur neque longiori augebatur, sed idem, atque erat, manebat. Atque ut omnino circuitus colli accedere dici possit, hic certe id fieri non poterat, cum proficiscentes circuitum in ipso colle facerent. Sed ne rectae quidem regioni aliquid circuitus accedere potest, cum regio, quae est linea mente inter duas res ducta, nulla possit circuitu ducta intel-

legi. Apertum est scribendum esse 'huc' idque ad passuum numerum referri.

C. 47, 1 sic edebatur: 'Consecutus id, quod animo proposuerat, Caesar receptui cani iussit legionisque decimae, quacum erat contionatus, signa constitere', quemadmodum est in interpolatis codd., nisi quod in iis, de quibus constat, 'constiterunt' legitur. Atque illa uerba 'quacum erat contionatus' acriter interpretes nexauerunt, ita ut alii monstra inde efficerent, uelut 'qua tum erat comitatus', 'quacum erat commoratus', 'qua cum maxime erat concomitatus', alii desperatione emendandi, etiamsi contionari aliquis cum multitudine a nullo scriptore Latino diceretur, tamen id ferendum existimarent. Melius sane erat uerbum 'contionatus' delere, id quod Maduigii suasu Whittius fecit, quamquam ne eius quidem rei ulla est probabilitas. In integris codd. scriptum est 'legionisque decimae' et 'constituit'. Inde haec efficitur orationis forma: 'Consecutus id, quod animo proposuerat, Caesar receptui cani iussit legionisque decimae, quacum erat, contionatus signa constituit': quae omni ex parte recta sunt. Datius enim 'legioni decimae' ad 'constituit' pertinet: contionandi autem uerbum, ut uerissime, absolute ponitur. Nam apud decimam legionem Caesarem contionatum esse ipsa res docebat: neque, quid contionatus esset, obscurum erat, scilicet, cum id, quod proposuisset, consecutus esset, recipiendum esse. Deinde ex integris codd. edidi 'Ac reliquarum legionum milites non exaudito sono tubae, quod satis magna ualles intercedebat, tamen ab tribunis militum legatisque, ut erat a Caesare praeceptum, retinebantur'. Rectius enim copulatiua quam aduersatiua particula haec superioribus adiunguntur, cum idem tribuni legatique atque Caesar facerent.

C. 50, 2 in omnibus codd., de quibus constat, ita scriptum est: 'tametsi dextris humeris exsertis animaduvertebantur, quod insigne pacatum esse consuerat'. 'Pacatis', quod editur, Oudendorpius in Scal. Cuiac. Vrsin. And. Oxon. legi conicit, quia ex iis nihil annotatum sit, nullo argumento: nam in Haun. pr. quoque 'pacatum' legitur. Atque 'pacatum' Oudendorpius ita probabat, ut alteram genitiui formam esse existimaret: quae a Caesaris usu plane aliena est. 'Pacatum insigne' etiam remoto illo artificio recte dici demonstrant, quae Cicero scripsit pro Sext. 43, 93 'haurire cotidie ex pacatissimis atque opulentissimis Syriae gazis innumerable pondus auri'.

C. 55, 9 sic edebatur: 'si ab re frumentaria Romanos excludere aut adductos inopia ex prouincia excludere possent': atque in scriptum est in interpolatis codd., nisi quod in iis praepositio 'ex' omittitur. Hanc scripturam ferri non posse omnes intellexerunt. Nam prouinciam necessario eam intellegendam esse, quae postea Narbonensis appellata est, apertum est. Ab ea autem Romanos intercludere neque uolebant Galli neque poterant, omniaque, quae antea relata sunt, de incenso Nouioduno, frumento reliquoque commeatu asportato aut corrupto, de praesidiis ad Ligerim dispositis eam rationem habebant, ut Romani et progredi prohiberentur et commeatus inopia coacti se reciperent in prouinciam. Itaque Galli Labieno, qui in aliam partem missus erat, in colloquiis confirmabant interclusum itinere et Ligeri Caesarem inopia frumentum coactum in prouinciam contendisse, ut refertur c. 59, 1. In omnes codd. praeter interpolatos non 'ex prouincia excludere' sed 'ex prouincia expellere' exhibent. Itaque recte Nicasius Helebodius, Hotomanus, Lipsius scribendum dixerunt 'aut adductos inopia in prouinciam expellere possent'. Mendum inde ortum est quod expelli in aliquem locum minus recte dici uidebatur; deinde in interpolatis codd. 'excludere' aut errore repetitum est aut id positum, quod Romanos ex prouincia, in qua non essent, ne expelli quidem potuisse intellegebatur. Mire Whittius haec uerba ut scribenda dixi, constare negat cum sequentibus: 'quam ad speculum multum eos adiuuabat, quod Liger ex niuibus creuerat, ut omnino uado non posse transiri uideretur', nimirum quia magnitudo fluminis frumentationem impedire potuisset, non efficere, quo facilius Romani expellerentur. At apertum est ipsam frumenti in altera ripa inopiam coacturam fuisse Romanos, ut, nisi Ligerim transire possent, se in prouinciam reciperent. Ille tamen omnia illa 'aut adductos inopia ex prouincia expellere' deleuit.

C. 56, 1 ante Oudendorpium ita fere edebatur: 'Quibus rebus cognitis Caesar maturandum sibi censuit, si esset in perficiendis pontibus periclitandum, ut prius, quam essent maiores eo exactae copiae, dimicaret. Nam ut commutato consilio iter in prouinciam conuerteret, id ne tum quidem necessario faciendum existimabat, cum quod infamia atque indignitas rei et oppositus moras Ceuenna uiarumque difficultas impediabat, tum maxime quod a iuncto Labieno atque iis legionibus, quas una miserat, uehementer timebat'. In his prius 'quod' a Stephano adiectum est:

codd. omnibus abest. Sed ne illa quidem uerba 'id ne tum quidem' ita in codd. scripta sunt. In deterioribus enim est 'id ne metu quidem', in integris 'ut ne metu quidem', in Haun. pr. Oxon. Vrsin. 'ut nemo tunc quidem', idemque in reliquis eius familiae legi probabile est. Ex his codd. uestigiis recte Ciacconius effecit 'Nam ut commutato consilio iter in prouinciam conuerteret (ut nemo non tum quidem necessario faciendum existimabat), cum infamia — impediēbat, tum maxime, quod — timebat'. Vnum in his praetermissum est, quod Elberlingius recte animaduertit, ob uerbum 'impediēbat' scribendum fuisse 'nam ne commutato consilio' cett., idque, cum hae duae particulae saepe a librariis permutantur, corrigere non dubitauit. Tota quidem Ciacconii ratio ea de causa reici non debebat, multo minus Dauisiana praeferrī, qui relenta particula 'quod' uerbis 'cum infamia' a Stephano interposita, eadem orationis forma atque Stephanus scripsit 'id minime tum quidem necessario faciendum existimabat'. Quae quod Whittius detracto 'id' pronomine proxime ad optimos codd. accedere gloriatur, neminem crediturum arbitror: sed, quantumuis accedat, sententia ineptissima est. Qui enim conuenit eum, qui aliquid minime necessario faciendum existimat, eius sententiae hanc causam ponere, quod, quo minus id faciat, quibusdam rebus impediatur? Nam ut aliquis in illa sententia esse possit, liberam eum potestatem habere oportet, utrum facere uelit, an nolit. Illa uero causa ita recte adiceretur, si Caesar eam rem, de qua agebatur, necessario non faciendam existimasset. Eodem nomine ea reprehendenda esse apparet, quae ante Oudendorpium uulgata esse dixi.

Oppidum, quod c. 58, 2 et 6 et c. 60, 1 commemoratur, in editionibus Scaligerana antiquioribus et in recentioribus inde a Danisio Melodunum appellatur. Primo loco Oudendorpius in Oxon. legi ait 'Metiosedum' (idemque est in Par. sec.), in Leid. pr. 'Meodunum sedum', in reliquis suis codd. 'Mellodunum, Melledunum, Miladunum cett.', quorum primum scriptum est in Par. pr. Voss. pr. a m. sec. Haun. pr., 'Melledunum' in Voss. pr. a m. pr., 'Mellidunum' in Egm. Altero et tertio loco 'Metiosedo' est in omnibus interpolatis et tertio etiam in Bong. pr.: in Par. pr. his locis scriptum est 'Medodone', Oudendorpius aliquot suos habere refert 'Melodone' et 'Medodone'. Iam cum his tribus locis unum idemque oppidum commemorari appareat, c. 58, 2 autem cum integris codd. Haun. pr. et, ut uidetur, Scal. et Cuiac., de

quibus tacetur, consentiant, Leid. uero pr. demonstrat in eo codice, unde descriptus est, integrorum scripturam a prima manu positam fuisse, non potest dubium uideri, quin omnibus tribus locis integri codices sequendi sint, licet c. 60, 1 optimus Bong. pr. ab iis discedat. Retinui autem Melodunum, quod c. 58, 6 codicum testimoniis satis firmatum uidetur, etsi apud medii aevi scriptores, quorum loci collecti sunt a Bouqueto in indicibus vol. II et III scriptorum rerum Gallicarum et Francicarum, huius oppidi nomen iisdem fere discrepantiis atque apud Caesarem obnoxium fuit. In itiner. Ant. p. 383 'Medletum' appellatur, in tabula Peut. 'Meteglo'. Haec praemittenda erant, quo rectius de extremis uerbis c. 61 iudicarem, ubi in Bong. pr. et interpolatis omnibus commemoratur 'Metiosedum', in 'aliis' Oudendorpiis legi ait 'Etlosedum, Eliosedum, Glosedum, Iosedam': in Par. pr. scriptum est 'Metlosedum'. Quid de hoc nomine statuendum uideatur, intellegetur, cum, quae superioribus cc. narrantur, considerauerimus. Labienus Agedico Lutetiam, quod erat oppidum. Senonum positum in insula Sequanae, secundo flumine contendit, ut e regione eius oppidi flumen traiceret et ad hostes, qui ibi conserant, perueniret. Postquam id ob paludem, quae ripas Sequanae impendebat, efficere non poterat, eodem, quo uenerat, itinere Melodunum peruenit, quod oppidum ipsum quoque in insula Sequanae positum erat, ibique deprehensis nauibus flumen transiit et Lutetiam contendit. Hostes eo oppido incenso se in alteram ripam contulerunt (c. 57 et 58). Sed interim Labienus ad Lutetiam de defectione Haeduorum Caesarisque difficultatibus certior factus Agedicum, ubi impedimenta exercitus reliquerat, reuerti constituit. Itaque cum ei rursus Sequana transeunda esset, ut hoc tutus ab hostium impetu efficeret, hanc rationem iniit, quae c. 60 refertur. 'Sub uesperum consilio conuocato cohortatus, ut ea, quae imperasset, diligenter industrieque administrarent, naues, quas Meloduno deduxerat, singulas equitibus Romanis attribuit et prima confecta uigilia IV milia passuum secundo flumine progredi ibique se expectari iubet. Quinque cohortes, quas minime firmas ad dimicandum esse existimabat, castris praesidio relinquit: quinque eiusdem legionis reliquas de media nocte cum omnibus impedimentis aduerso flumine magno tumultu proficisci imperat. Conquirat etiam lintres: has magno sonitu remorum incitatas in eandem partem mittit. Ipse post paulo silentio egressus cum tribus legionibus eum

locum petit, quo naues appelli iusserat'. Eo cum uenisset, oppressis hostium exploratoribus celeriter copiae tramittuntur. Pergit Caesar (c. 61, 3): 'Vno fere tempore sub lucem hostibus nuntiat in castris Romanorum praeter consuetudinem tumultuari, et magnum ire agmen aduerso flumine sonitumque remorum in eadem parte exaudiri, et paulo infra milites transportari'. Itaque hostes, cum tribus locis Romanos transire existimarent, suas quoque copias in tres partes distribuerunt, quae res eo loco, de quo agimus, c. 61, 5, declaratur: 'Nam praesidio e regione castrorum relicto et parua manu Metiosedum uersus missa, quae tantam progredietur, quantum naues processissent, reliquas copias contra Labienum duxerant'. Hic Vkertus recte eos reprehendit, qui Metiosedum infra Lutetiam propius mare positum fuisse existimauerunt. Nam si ea pars hostium, quae Metiosedum uersus mittebatur, secundo flumine profecta esset, in eandem partem isset cum reliquis copiis, quae contra Labienum ducebantur. Itaque hanc paruam hostium manum aduerso flumine profectam esse apparet ad quinque cohortes, quae eo itinere a Labieno cum impedimentis missae erant, persequendas; et naues, quae hic commemorantur, eae intellegendae sunt, quas Caesar 60, 4 lintres appellauerat. Verum cum Caesar, quam in partem haec Gallorum manus profecta esset, significare uellet, incredibile est eum hoc eiusmodi oppido posito significasse, quod legentibus plane esset ignotum, praesertim cum c. 58, 2 et 6 et 60, 1 aliud oppidum in eadem regione positum commemorasset eiusque situm accurate declarasset. Itaque recte Scaliger et Vkertus idem hic oppidum positum fuisse statuerunt, quod illis locis erat nominatum, sed Scaliger interpolatos codices secutus est, nos cum Vkerto secundum ea, quae supra demonstrauimus, Melodunum restituemus. Neque id temere facimus. Nam cum c. 60, 1 Bong. pr. cum interpolatis 'Metiosedo' scriptum habeat, certo ea res indicio est iam in codice archetypo ei oppidi nomini, quod Caesar posuerat, aliud fuisse ascriptum. Id igitur ut reliquis locis ueram scripturam in parte codicum expulit, quid mirum est, quod c. 61, 5 idem in omnibus codd. factum est? Sed quae causa fuerit, ut pro Meloduno Metiosedum poneretur, aut quid hoc nomen significet, nescio. Melodunum autem praeter ea, quae de codicum auctoritate supra ostendi, ipso situ commendatur. Est enim id oppidum, quod hodie uocatur Melun: et in itiner. Ant. iter Lutetia Agedicum, quo Labienus profectus est, sic notatur:

‘Lutetiam, Mecletum, Condate, Agedincum’. Ascripsi locum ex uita S. Barboleni ap. Bouq. III p. 568, ubi quae narrantur, ex Caesare originem ducere apertum est: ‘Cum Iulius Caesar totum orbem Romano subiugasset imperio et nauali itinere ab urbe Senonum usque Meledunum castrum indeque Parisius cum sibi familiaribus Romanis ut ad Meldorum ciuitatem siue ad reliquas urbes adueniret, quae aquarum fluminibus muniebantur, contigit cum transitum hunc habere, sicut in gestis Romanorum legitur’.

C. 58, 6 non recte sic editur: ‘Hostes re cognita ab iis, qui Meloduno fugerant, Lutetiam incendi pontesque eius oppidi rescindi iubent: ipsi profecti a palude in ripis Sequanae e regione Lutetiae contra Labieni castra considunt’. Nam ex iis, quae c. 57 et paulo ante narrantur, apparet paludem, quae hic commemoratur, aut in utraque ripa Sequanae fuisse aut in ea tantum, quae Lutetiae erat contraria. Vtrum igitur uerum est, id constat, hostes, cum a Lutetia in aduersam ripam transirent, a palude non esse profectos. Siue enim palus in aduersa ripa erat, ad paludem potius proficiscebantur, siue in utraque, a palude non discedebant. Sed ‘profecti a palude’ in interpolatis tantum codd. legitur, in reliquis codd. Oudendorpii scriptum est ‘prospecta palude’ (atque ita est in Par. pr.), in duobus ‘perspecta’. Item in Bong. pr. Par. pr. Voss. pr. plurimisque Oudendorpii legitur ‘ad ripas’, in Haun. pr. ‘in ripas’. Itaque sic scripsi: ‘ipsi proiecta palude ad ripas Sequanae e regione Lutetiae contra Labieni castra considunt’. Considerabant enim post paludem, ut et Sequana et palude defenderentur. Quid requireretur, Ciacconius et Th. Benteleius uiderunt, quorum ille ‘protecti palude’, hic ‘obiecta palude’ scriptum fuisse coniecit.

Quae leguntur c. 64, 1: ‘Ipse imperat reliquis ciuitatibus ob-sides, denique ei rei constituit diem: huc omnes equites XV milia numero celeriter conuenire iubet, peditatu, quem antea habuerat, se fore contentum dicit’, haec igitur quin corrupta sint, dubitari non potest. Nam neque uox ‘denique’, in qua iam Hotomanus haeserat, ferri potest, cum una res antea posita sit et eiusmodi, quacum id, quod ea uoce adiungitur, coniunctum sit; neque ‘huc’ habet, quo referatur. Bibracte enim, quo c. 63, 5 concilium Gallorum, in quo haec gesta sunt, conuenisse relatum est, et longius ab his uerbis remotum est, neque tota forma orationis eo aduerbium referri patitur. Mibi illa scriptura, quam supra posui, ex

hac orta uidetur: 'Ipse imperat reliquis ciuitatibus obsides ^{diem} denique ^{huic} ei rei constituit: omnes equites' cett., ita ut, cum errore scriptum esset 'denique' et 'ei rei', uel supra eas uoces uel in margine ascriptum existimem 'diem huic', quo 'diemque huic rei' corrigendum esse significaretur. Eae uoces deinde, ut saepe factum est, alieno loco illatae sunt, et pro 'huic' peruagato errore 'huc' scriptum.

C. 65, 5 in his uerbis: 'Eorum aduentu, quod minus idoneis equis utebantur, a tribunis militum reliquisque, sed et equitibus Romanis atque euocatis equos sumit Germanisque distribuit' recte illa 'sed et' ante Scaligerum mittebantur. Nam ut 'et' particulam toleraremus, quam Caesarem numquam in intendendo posuisse p. 69 monui, quid ita mirabilius erat ab equitibus Romanis equos sumptos esse quam a tribunis, qua una ratione aduersatiua particula poni poterat? Idem autem uitium remanet, etiamsi alterum, quod 'reliquisque' nihil habet, quo referatur, ita remoueamus, ut excidisse uocabulum aliquod statuamus. Verba 'sed et' ab eo ascripta sunt, qui tribunos militum in equitum Romanorum numerum referri non posse existimaret et hos ab illis separare uellet. Sed tribunos militum iam temporibus liberae reipublicae equites Romanos fuisse (de inferioribus enim id satis notum est) dudum Lipsius de mil. Rom. II, 9 demonstraui. Nam Appianus Pun. c. 104 anulos aureos eos gestasse refert: ὁ Σκιπίων τινὰ λύσας τῶν αἰχμαλώτων ἔπεμψε πρὸς Ἀσδρούβαν καὶ παρήγει θάψαι τοὺς χιλιάρχους. Ὁ δ' ἐρευνησάμενος τὰ νεκρὰ καὶ ἀπὸ τῆς σφραγίδος εὐρῶν (χρυσοφοροῦσι γὰρ τῶν στρατευομένων οἱ χιλιάρχοι τῶν ἐλαττόνων σιδηροφορούντων) ἔταψεν αὐτούς. Et apud ipsum Caesarem hor. comm. III, 7, 3 cum narratum esset praefectos tribunosque militum complures a Venetis reliquisque maritimis ciuitatibus retentos esse, Caesar paulo post c. 10, 2 eas iniurias retentorum equitum Romanorum appellat, qui alii esse non possunt quam tribuni militum praefectique, quos antea retentos dixerat. Deinde b. ciu. I, 67, 2 de centurionibus et tribunis militum Afranii, qui apud Caesarem remanserant, haec leguntur: 'centuriones in priores ordines, equites Romanos in tribuniciū restituit honorem', ubi equites Romanos dioi uides, qui tribuni fuerant in exercitu Afranii. Nam 'in priores ordines' recte eo loco Ciacconius coniecit, cum in codd. legatur 'ampliores ordines' omissa praepositione: ampliores autem ordines non di-

cantur, sed superiores. Praeter illa ‘sed et’ Whittius etiam inferiora ‘atque evocatis’ uncis inclavit interpretem Graecum, si fallor, secutus. Evocatos in acie certe equis uti non potuisse et res ipsa docet, et, si exemplis opus est, Caes. de b. civ. III, 91. Qui igitur verba illa defendere volet, ei eo est confugiendum, si honoris causa illis hominibus concessum fuisse statuat, ut in itineribus equo ueherentur, eodemque ad reliquam privatam usum equos habuisse. Tamen nihil usquam de hac re significari adeo mirum est, ut fere a Caesare ‘atque legatis’ scriptum esse credam. Nam quemadmodum interpolari haec verba potuerint, non perspicio.

C. 66, 4 Vercingetorix praefectos equitum edocet, quemadmodum Romanos iter facientes premant, quae verba in optimis codd. ita scripta sunt: ‘Proinde agmine impeditos adorirentur. Si pedites suis auxilium ferant, iter facere non posse, si, id quod magis futurum confidat, relictis impedimentis suae salutis consulant, et usu rerum necessariarum et dignitate spoliatum iri’. Hic ob illa: ‘si relictis impedimentis suae salutis consulant’ dubitatum est, num recte haberent superiora verba ‘si pedites suis auxilium ferant’. Ex illis enim apparere visum est Vercingetorigem non hominibus, sed impedimentis auxilium laturos esse Romanos indicavisse. Itaque iam in Leid. pr. scriptum est ‘si impedimentis suis auxilium ferant’, in edd. quibusdam uett., ut Vascosani, ‘rebus’ post ‘pedites’ adiectum. Neque haec refutavit Clarkius, qui pronomine ‘suis’ et homines et res includi existimavit: eo enim praeter homines nihil hic significari potest. Recte hominibus auxilium laturos dici Romanos inde comprobatur, quod ‘agmine impeditos’, non impedimenta Vercingetorix equites adoriri iusserat. Itaque ‘pedites’ paulo aliter in prima enuntiati parte dici, aliter in altera intellegi statuendum est. Nam illic ea pars peditum significatur, quae ab incursu hostium libera erit, hic omnes. Iam quae sequuntur, ex interpolatis codd. ita edita sunt: ‘Nam de equitibus hostium, quin nemo eorum progredi modo extra agmen audeat, ne ipsos quidem debere dubitare. Id quo maiore faciant animo, copias se omnes pro castris habiturum et terrori hostibus futurum’. In hac orationis forma verba ‘ne ipsos quidem debere dubitare’ nulla possunt alia sententia intellegi, quam Romanorum equites tam nullius momenti esse, ut ne cum Gallorum quidem equitatu congredi auderent. Itaque suos ipse equites Vercingetorix non

magni faceret. Sed id plane contrarium est, cum equitibus tantum tribuat, ut eis uel legiones Caesaris se fugaturum confidat. In reliquis codd. legitur 'et ipsos quidem non debere dubitare'. Itaque haec ita scribenda censui: 'Nam de equitibus hostium, quin nemo eorum progredi modo extra agmen audeat, et ipsos quidem non debere dubitare, et, quo maiore faciant animo, copias se omnes pro castris habiturum et terrori hostibus futurum'. Ita his uerbis cum sequentibus coniunctis haec efficitur apta sententia: 'quin equites Romanorum progredi non auderent, ipsos quidem, etiamsi soli essent, dubitare non debere, sed quo maiore animo omnem dubitationem abiciant, se terrorem reliqui exercitus additurum'. Whittius optimorum codd. scripturam ita restituit, ut 'et' particulam, quae 'ipsos' praecedit, deleret et deinceps 'id' retineret: quo facto, quemadmodum uerba 'ipsos quidem' recte dicantur, non uideo.

C. 67, 3 Caesar scribere non potuit, quemadmodum editur: 'Impedimenta inter legiones recipiuntur'. Nam inter legiones impedimenta in agmine semper collocata erant, et inter singulas quidem legiones, cum nullus ab hoste timor erat: cum ad hostem appropinquabatur, maior pars legionum antecedebat, deinde impedimenta totius exercitus, his autem subsidio reliquae legiones sequebantur. Ita haec a Caesare referuntur hor. comm. II, 17, 2 et 19, 3. Hic autem cum equites Vercingetorigis a tribus partibus immissi essent, a primo agmine et duobus lateribus, ut supra narratum est, impedimenta undique legionibus circumdanda fuisse apparet. Itaque 'intra' posui.

C. 70, 3 sic edidi: 'Hostes in fugam coniecti se ipsi multitudine impediunt atque angustioribus portis relictis coaceruantur. Germani acrius usque ad munitiones sequuntur'. Nam in integris codd. (de Par. pr. falso, ut solet, Achaintrius retulit) scriptum est 'coacernati tum Germani': inde in deterioribus quibusdam effectum est 'coaceruantur. Tum Germani'. In interpolatis legitur 'coartantur. Germani'. Illud, quod posui integrorum scriptura satis aperte significatur: neque 'tum' particula hic ferri potest. Nequaquam enim Germani, ut Gallos sequerentur, coacervationem eorum expectabant: et omnino mora, quae illa particula insertur, ab hac concitata narratione aliena est. 'Coartantur' autem magister posuit, cui item ut recentioribus quibusdam magistris, Caesaris interpretibus, nini homines non recte coaceruari dici uide-

bantur. Sed et de uiuis et de cadaveribus id uerbum posuit Livius XXIV, 39 'caeduntur Hennenses caesa inclusi coaceruanturque non caede solum, sed etiam fuga, cum alii super aliorum capita ruerent atque integri sauciis, uini mortuis incidentes cumulatentur'.

Non constant sibi, quae c. 73, 2 in codd. leguntur: 'Truncis arborum aut admodum firmis ramis abscisis atque horum delibratis ac praeacutis cacuminibus perpetuae fossae quinos pedes altae ducebantur. Huc illi stipites demissi et ab infimo reuincti, ne reuelli possent, ab ramis eminebant'. Nam truncos arborum ramos habuisse itemque in firmis ramis alios ramos fuisse supra non commemoratum est: itaque, quemadmodum illi stipites eminare ab ramis potuerint, non intellegitur. Id nero commemorandum erat necessario, cum in iis ramis, qui eminebant, tota rei ratio uerteretur: reliqua enim stipitis pars terra obruebatur. Est hic idem mendum, quod hor. comm. II, 19, 5 (p. 64) reprehendimus. Scripsit enim Caesar 'Truncis arborum admodum firmis ramis abscisis'. Truncos firmis ramis dici, qui firmos ramos habebant, apertum est. Id cum non intellegeretur, 'aut' interpositum est. Atque ita demum recte habent uerba 'atque horum delibratis ac praeacutis cacuminibus'. Neque enim truncorum cacumina delibrabantur aut ramorum uicem eorum obtinentium, sed ramorum truncis adhaerentium, qui soli eminebant.

C. 74 haec in codd. leguntur: 'His rebus perfectis regiones secutas quam potuit aequissimas pro loci natura XIV milia passuum complexus pares eiusdem generis munitiones, diuersas ab his, contra exteriorem hostem perfecit, ut ne magna quidem multitudine, si ita accidat, eius discessu munitionum praesidia circumfundi possent; aut cum periculo ex castris egredi cogatur, dierum XXX pabulum frumentumque habere omnes conuectum iubet'. Hic uerba 'eius discessu' recte non habere sensit Elberlingius. Qui enim discedere potuerit, nemo praeter Caesarem cogitari potest. Sed is neque discedere uolebat et, ne cogeretur, omnes frumentum paratum habere iubebat. Neque enim ex eo, quod in codd. scriptum est 'aut cum periculo' cett., contrarium effici potest. Nam frumenti conuectio alio spectare non poterat, quam ne Caesar discederet. Atque 'aut' ideo in codd. positum esse, quia haec uerba cum superioribus coniungenda uidebantur, omnes intellexerunt. Id dubitari potest, utrum 'neu', quod editur, Caesar

scripserit, an 'ac ne' uel 'et ne': id quod diiudicari nequit, cum, qui 'aut' posuit, non uideatur antiquae scripturae uestigia pressisse. Itaque cum uerba 'eius discessu' corrupta esse certum sit, scriptum fuisse existimo 'eius accessu', ita ut accessus exterioris hostis intellegatur, contra quem hae munitiones institutae dicuntur. Discessus autem ex accessu non difficilius corrumpebatur, quam apud Sall. Cat. 55 ascendere ex descendendo et plura similia.

C. 73 initium secundum integros codd. ita edidi: 'Dum haec apud Alesiam geruntur, Galli concilio principum indicto non omnes eos, qui arma ferre possent, ut censuit Vercingetorix, conuocandos statuunt, sed certum numerum cuique ex ciuitate imperandum' cett. Vnum mutavi, quod necessario 'eos' posui, cum in illis codd. 'hos' legatur. Sed mirum uideri potest illud 'cuique ex ciuitate': ac sane longe apertius in interpolatis codd. scriptum est 'cuique ciuitati'. Illud uero recte dicitur. Nam 'cuique' ex superiore Gallorum commemoratione accipiendum est, quasi 'cuique populo' positum esset. Plane eandem rationem habent haec: hor. comm. II, 4, 4 'de numero eorum' [Belgas dicit] 'omnia se habere explorata Remi dicebant, propterea quod propinquitatibus affinitatibusque coniuncti, quantam quisque multitudinem in communi concilio Belgarum ad id bellum pollicitus sit, cognouerint' et eiusd. lib. 10, 4 'hostes constituerunt optimum esse domum suam quemque reuerti, et, quorum in fines primum Romani exercitum introduxissent, ad eos defendendos undique conuenirent'. Singulis igitur populis cuique ex sua ciuitate certum numerum conficiendum principes imperasse dicuntur.

Sequitur enumeratio copiarum singulis ciuitatibus imperatarum. Qui locus ita fere editur: 'Imperant Haeduis atque eorum clientibus, Segusianis, Ambiuaretis, Aulercis Brannouicibus, Brannouiis, milia XXXV; parem numerum Aruernis adiunctis Eleutheris Cadurcis, Gabalis, Velaunis, qui sub imperio Aruernorum esse consuerunt; Senonibus, Sequanis, Biturigibus, Santonis, Rutenis, Carnutibus duodena milia; Bellouacis X; totidem Lemonicibus; octona Pictonibus et Turonis et Parisiis et Heluiis; Suessionibus, Ambianis, Mediomatricis, Petrocoriis, Neruiis, Morinis, Nitiobrigibus quina milia; Aulercis Cenomanis totidem; Atrebatibus IV; Bellocassis, Lexouiis, Aulercis Eburonibus terna; Rauracis et Boiis XXX; uniuersis ciuitatibus, quae Oceanum attingunt quaeque eorum consuetudine Armoricae appellan-

tar, quo sunt in numero Curiosolites, Rhodones, Ambibari, Caltes, Osismii, Lemouices, Veneti, Vnelli, VT. Ex his, cum Bellouaci suum numerum non complerent, sed, ut postea ostendit, duo tantum milia misissent, c. 76, 2 secundum integros codd. equitum VIII, peditum circiter CCXL milia, secundum interpolatos equitum idem numerus, sed peditum circiter CCL milia et acta dicuntur. Atque integros codd. sine ulla dubitatione sequemur, nisi cum interpolatis consentiret Orosius VI, 11. Quoniam cum in numeris quibusdam emendatiore codice usum esse videmus (p. 39), interpolatos hic codicis archetypi scripturam servare statuendum videtur. Eorum autem numerorum, qui supra citati sunt, si pro decem Bellouacorum milibus duo ponimus, summo est milia CCLXXV: qua etsi codd. VI milibus minorum habent, tamen ea quoque iusto maior est; et complura hic turbata, eoque codices indicant. Ii primum pro Ambiuaretis habent Ambiuaretis. Lib. VII, 90, 6, ubi item Ambiuareti eduntur, in codd. Ambiuareti leguntur. Ambiuariti, quos IV, 9 extr. Caesar trans Mosam positos fuisse scribit, cum his Haeduum clientibus, quos iis propinquos fuisse statuendum est, coniungi nequeunt. Eadem de causa ne Ambiliatos quidem, qui III, 9, 10 se sum Venetis aliisque maritimis coniunxisse dicuntur, qui in interpolatis codd. Ambiani notiore nomine, ab Orosio VI, 8 Ambiuariti appellantur, Haeduum clientes fuisse existimabimus. Non sine specie Glaucianus Ambibarios, qui infra inter ciuitates Armoricas leguntur (nam 'Ambibarii', non 'Ambibari' sunt in 'plurimis codd.' Gud. et Par. pr.), eosdem existimauit atque Ambiliatos. Ambiuaretos autem, qui hic Haeduum clientes dicuntur, sane uerisimile est eosdem esse atque Ambilaretos, quos c. 90, 6 huius libri commemorari dixi. Ibi enim C. Antistius Reginus in Ambilaretos, T. Sextius in Bituriges missus dicitur: Bituriges autem ab Haeduis Ligeri diuisos fuisse ex c. 5, 4 huius libri scimus. Et quemadmodum Ambiliatos et Ambibarios eosdem fuisse recte forsitan Glaucianus coniecerit, ita fieri potest, quod Vrsino uisum est, ut Ambiuareti siue Ambilareti iidem sint cum Haeduis Ambarris, qui I, 11, 4 necessarii et consanguinei Haeduum appellantur. Sed cum haec omnia ob nimiam nominum discrepantiam incerta sint, ubique codices sequendos duxi. Deinde Brannonios sine idonea causa Ciacconius et Scaliger eiciendos putauerunt, utpote discrepanti scriptura Aulercorum Brannonicum ortos. Quidni enim et Branno-

vii fuerint, et pars Aulercorum, quod illis erat propinqua, Brannonicum cognomen ascinerit? Paulo post pro 'Velaunis' in Haun. pr. scriptum est 'Vellaunis', 'Vellauniis' in Scal. et Cuiac., in ceteris Oudendorpii 'Vellauis' uel 'Vellauis': posterius legitur in Par. pr. Hoc reposui. Nam Straboni IV p. 290 Alm. appellantur *Οὐελλάϊοι*, ibique Kramerus monuit singularem 'Vellauium' legi in inscriptionibus. Apud Ptolem. II, 7, 20 dicuntur *Οὐέλανοι*, ut in interpolatis codd. Caesaris. Statim in 'plerisque codd.' Oudendorpii, Par. pr. Haun. pr. inuerso ordine 'Sequanis, Senonibus' legitur. Et deinceps, ubi editur, 'Suessionibus, Ambianis, Mediomatricis' cett., pro 'Suessionibus', quos Vascosanus posuit, rursus in omnibus codd. scriptum est 'Senonibus'. Suessiones Hirtius VIII, 6, 2 Remis attributos fuisse refert, quod factum esse existimandum est secundo anno, quo Caesar in Gallia fuit, confecto bello Belgico, quo se ab Remis, quibuscum iam antea ciuitatem coniunxerant, separauerant (Caes. b. Gall. II, 3 extr.). Remi autem hoc totius Galliae bello constantissime in amicitia Caesaris permanserunt (hui. comm. 63, 7), neque Suessiones ab iis ad reliquos Gallos defecisse inde comprobatur, quod Hirtius illo loco, quem paulo ante commemorauimus, Bellouacos impressionem in fines eorum facere uoluisse narrat. Itaque Suessiones hic nominari non potuerunt: estque per se ipsum longe probabilius altero ntro loco Senonum nomen delendum esse. Ex mea autem ratione, quam in reliquis numeris ineundam docebo, posteriore delendum est, et ibi in margine Parisiorum nomini ascriptum puto ab eo, qui utrumque populum in insula Sequanae habitare aut ipse sciret aut ex h. l. 58, 3 cognosset. In eadem causa atque Senones sunt Lemouices, qui et post Bellouacos et iterum infra inter ciuitates Armoricas nominantur. Inter Armoricos autem (id est inter eos, qui mare accolebant: hoc enim illud nomen significat) plane incredibile est Lemouices a Caesare esse relatos, quos Aruernis propinquos fuisse ex Hirt. VIII, 46, 4 uideamus, quosque Ptolemaeus II, 7, 10 *ἐν τῇ μεσογείᾳ* habitasse referat. At deletis ibi Lemouicibus et priore loco post Bellouacos relictis ratio exitum non inuenit. Itaque mihi de hac re sic uidetur statuendum esse. Paulo inferius, ubi editur 'Atrebatibus IV; Bellocassis, Lexouiis, Aulerois Eburonibus terna', Oudendorpius annotat in 'mss. plerisque' legi 'et Aulercis', et eam particulam in optimis codd. ab eo esse inuentam indicio est, quod eadem mihi

ex Par. pr. annotatur. Quam partem cum p. 63 docuerim
ita a Caesare non poni, statim cogitur duos tantum populos
(Aulercos autem Eburonices decedens esse recte monuit Valesius)
a Caesare continentes fuisse. Bellocasses vero, qui in edd. ap-
pellantur, aliam numerum dedisse. Atqui cum populi hic secun-
dam multitudinem hominum enumerentur, et Atrebates IV milia
dederint, Aulerci Eburonices et populus proximis superior terna,
apparet Bellocasses totidem dedisse, quos Atrebates. Itaque illud
'totidem', quod supra 'Lemonicibus' ascriptum legitur, hic collo-
cari apte potest. Iam Lexovius ex Strab. IV p. 297 Alm.
et Ptolem. II, 8, 3 nominatus fuisse scimus, idemque a Caesare
III, 9, 10 adiunguntur Onomias, qui infra in enumeratione civita-
tum Armoricarum Lemonicas praecedunt. Haec cum considero,
vel maxime mihi videtur probabile non solum 'totidem', sed totum
illud 'totidem Lemonicibus' hoc esse transferendum et, cum errore
scriptum esset 'Bellocassis' (ita enim est in 'ms. multis' Oud.
et Par. pr.) 'Lexovius et Aulercis Eburonicibus terna', ea verba
in margine ascripta esse, ut corrigeretur 'Bellocassis totidem,
Lemonicibus et Aulercis Eburonicibus terna'. Superiore autem
loco post Bellouacos haec illata sunt ob similitudinem huius nomi-
nis cum Bellocassis. Lexovius vero ut hic errore pro Lemoni-
bus scriptos, ita contrario errore inter civitates Armoricas Lemo-
nices pro Lexoviis positos existimo. 'Bellocassis' autem scri-
ptum est, ut dixi, in Par. pr. et 'ms. multis' Oud.; 'Velliocassis'
in Haun. pr. Non est dubium, quin iidem sint, qui apud Caes. b.
Gall. II, 4, 9 'Velocasses' appellantur in omnibus codd. Eodem
apud Hirt. VIII, 7, 4 'Velliocasses' Oudendorpius in codd. dici
refert (atque ita est in Par. pr., 'Velocasses' in Haun. pr.), 'in
aliis', addit, 'bene Velocasses'. Apud Orosium VI, 7 et 11, qui
loci his duobus respondent, 'Velocasses' leguntur. Caesaris codi-
ces VII, 75, de quo loco agimus, et VIII, 7, 4 'Velliocasses' to-
nendos demonstrant: neque enim nomina populorum summa con-
stantia a Caesare scripta esse credo. Sed in superioribus verbis
superest, ut de Heluiis dicamus. Eos enim pro Heluetiis, qui in
codd. leguntur, Vossius posuit neque ulla de causa et magno
errore, cum Heluios in provincia fuisse constet, et Caesar h. l.
64, 4 et 65, 2 eos cum Aruernis ad defendendam provinciam proe-
lio congressos et in oppida compulsos esse narret. Heluetii au-
tem, etsi bello, quod primo anno, quo Caesar in Galliam venit,

tero et duorum numerus excederet. Cum autem in reue-
imi, hi in Haeduis positi essent (b. Gall. I, 28, 5. VII, 9, 6),
erat unus numerus utrisque coniunctim, sed idem tantum
populo separatim imperari. Iam supra monui ordinatos esse
secundum numeri, quem contulerint, magnitudinem. Rau-
er et Boii aut mille aut, id quod Stephanus et alii statue-
re milia dederunt. Atque hunc numerum ratio verum esse

Ita enim, si pro X Bellouacorum milibus duo ponimus, ex
aria, quos effecimus, summa conficitur milium CCLIX, de
se e, 76, 2 dici poterat fuisse eam equitum VIII milium et
circiter CCL. Ad nomina autem civitatum Armoricarum

linet, Redones Schneiderus ad II, 34, 1 docuit sine aspi-
scribendos esse, idem ad eundem locum Osismos, non
Caesarem nominasse. Veneti vero eiciendi sunt, quos

Caesar suo codice posuit, in quo ita erant collocati: 'Veneti,
os, Vaelli'; in reliquis codd. non leguntur. Et poterant

in emitti, quod Caesar quattuor annis antea omni senata
hpeato reliquos sub corona vendiderat, ut ipse retulit III,

Edidi autem totam locum ita, ut codices exprimerem
quia, nisi ubi certissima erat correctio, tollerem, hic

ut a Caesare scriptum existimo: 'Imperant Haeduis

nam clientibus, Segasianis, Ambluaretis, Aulercis Bran-
as, Brannovius, milia XXXV; parem numerum Arvernais

in Eleutheris Cadurois, Gabalis, Velavus, qui sub imperio
prum esse consueverunt; Sequanis, Senonibus, Biturigibus,

sunt in numero Curiosolites, Redones, Ambibarii, Caletes, Osismi, Lexouii, Vnelli'.

Quae excipiunt, ab Oudendorpio ita sunt edita: 'Ex his Belouaci suum numerum non contulerunt, quod se suo nomine atque arbitrio cum Romanis bellum gesturos dicerent neque cuiusquam imperio obtemperaturos, rogati tamen ab Commio pro eius hospitio bina milia miserunt'. 'Bina' haec 'milia' posita sunt de Holotmani coniectura plane inepta, cum numeri distributivi hic nulla neque ratio neque explicatio excogitari possit. Recte antea edebatur 'deo milia miserunt', quod in interpolatis codd. legi Haun. pr. demonstrat. Oudendorpius autem haec annotat: 'ita bene', inquit, 'Holom. e ms. 'una'; uti et in Bong. pr. Petan. in mss. decem 'XXI' vel 'XX una'. Quid in optimis codd. scriptum sit, Par. pr. demonstrat, in quo haec legi Beyerlinus notauit: 'pro eius hospitio XX una miserunt'. Haec scriptura nihil aliud significat quam hoc: 'oo oo una', id est 'pro eius hospitio duo milia una miserunt'. In interpolatis codd. 'una' omissum est, quia numerus uidebatur. Sed id aduerbium eodem modo positum est bor. comm. II, 29, 3 'impedimentis citra Rhenum dispositis custodiam ex suis ac praesidium sex milia hominum una reliquerunt', hoc est 'una cum impedimentis'. Cf. VI, 19 extr. VII, 50, 3. 56, 2. VIII, 14, 1. Item VII, 77, 3 restitui 'coactis una XL cohortibus' ex Par. pr. et plurimis codd. Oud.: in Bong. pr. scriptum est 'una de quadraginta', in Haun. pr. 'coactis de quadraginta', in Scal. Lejd. pr. Oxon. hic quoque 'una' omissum est. Illa non est quod minus recte dicta uideantur quam haec Taciti ann. I, 18: 'una tres aquilas et signa cohortium locant'.

Initium c. 88 in codd. ita scriptum est: 'Eius aduentu ex colore uestitus cognito, quo insigni in proeliis uti consuerat, tarmisque equitum uisis, quas se sequi iusserat, ut de locis superioribus haec decliua et deuexa cernebantur, hostes proelium committunt'. Sed primum incredibile est aduentum Caesaris et auxilium Romanis additum hostibus causam committendi proelii fuisse. Deinde hostes nequaquam tam demum proelium commiserunt, sed id longe antea fecerant, cum munitiones Romanorum oppugnare incipiebant, neque ex eo tempore impetum remiserant. Verum igitur uidit Iurinius, qui ita scribendum esse monuit: 'nostri proelium committunt'. Nam cum haec pars munitionum uehementissima oneraretur a Vercassiuellauno, Caesar Labieno, qui ibi

praerat, VI cohortes subsidio miserat eique imperauerat, ut, si sustinere non posset, deductis cohortibus eruptione pugnaret (86, 1). Iam certior factus Caesar a Labieno extremum illud auxilium experiendum uideri, ipse eo contendit. Itaque Romani Caesaris aduentu animaduerso eruptionem faciunt. Ii autem recte dicuntur proelium committere, quia adhuc se ab hostium impetu defenderant, iam ipsi impetum ultro faciunt. Atque ideo Caesar in fine sup. cap. scribit 'accelerat Caesar, ut proelio intersit'. Ceterum, ut hoc obiter moneam, ducem illum Aruernum, qui in editionibus appellatur Vergassillaunus, non solum auctoritate integrorum codicum, sed etiam certa ratione Vercassiuellaunum dictum esse euincitur. Hoc enim nomen coniunctum est ex Cassinellauno, cuius nominis rex Britannorum commemoratur hor. comm. VI, 11, 9, et Celtico uocabulo 'fear', quod uirum significat, quemadmodum 'fear go breith' (uirum ad iudicium) a Caesare I, 16, 5 uergobretum dictum esse ex Obrinio monuit Oberlinus. Eodem modo ex Cingetorige (Treuerum eius nominis Caesar commemorat V, 3 sqq. et Britannum eiusd. lib. 22, 1) ortum est nomen Vercingetorigis.

C. 90, 4 ex interpolatis codd. editur 'T. Labienum duabus cum legionibus et equitatu in Sequanos proficisci iubet: huic M. Sempronium Rutilum attribuit. C. Fabium et L. Minucium Basilum cum duabus legionibus in Remis collocat'. In reliquis codd. scriptum est 'C. Fabium legatum': 'inepte', inquit Oudendorpius, 'quasi alii non legati fuissent'. Hic quoque perspicitur, quid inter integros et interpolatos codd. intersit. Minucium enim Basilum non legatum, sed praefectum equitum fuisse ex VI, 29, 4 colligitur, ubi cum omni equitatu ad Ambiorigem praemissus dicitur. Et Hirtius VIII, 6, 3 Fabium duabus legionibus praefuisse scribit, ut Basilum ei eodem modo atque Sempronium Rutilum Labieno attributam fuisse appareat.

Finis praefationis libri octauī A. Hirtii omnium consensu ita editur: 'Sed ego nimirum, dum omnes excusationis causas colligo, ne cum Caesare conferar, hoc ipso crimen arrogantiae subeo, quod ne iudicio cuiusquam existimem posse cum Caesare comparari': et ita scriptum est in Par. sec. a m. pr. Haun. pr. Oxon.; in reliquis legitur 'ipsum', quod non minus rectum est. Hoc enim dicit Hirtius: ego dum omnes causas colligo, ne cum Caesare con-

ferar, hac re ipsum, quod vitare nolo, arrogantiae crimen subiciam. uideor enim existimare me iudicio cuiusquam posse cum Caesare comparari.

Lib. VIII, c. 4 haec in codd. scripta sunt: 'Caesar militibus pro tanto labore ac patientia, qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis studiosissime permanserant in labore, ducenos sestertios, centurionibus tot milia nummorum praeter nomen condonanda pollicetur'; nisi quod in iis 'condonata' perperam loco errore positum est. Sed singulis centurionibus duceno milia data esse incredibile est: neque statuere licet omnibus centurionibus duarum legionum (tot enim cum Caesare fuisse c. 2, 1 distinctum est) ducenta milia tributa esse. Nam ea summa neque inter CXX centuriones aequaliter distribui potest, neque inter XCVI, ut in his cohortibus utriusque legionis, quae c. 2, 2 ad impediendum relictæ dicuntur, nihil condonatum existimaremus. Et, etiam si fieri posset, tamen centurionibus nimia summa data esset; quæ parte item laborat, quod ab Oudendorpio ex uno deterrimo codice, Bong. tert., positum est, 'II milia' hoc est 'bina'. Notum est enim antiquitus institutum fuisse, ut centurionibus duplex eius summa acciperent, quae militibus tribuebatur: eamque rationem Caesaris tempore seruata esse Appiani uerba demonstrant, qui b. ciu. II, 102 ex pecunia a Caesare in triumpho traducta distributas refert *στρατιώτῃ μὲν ἀνὰ πεντακισχίλιας δραχμὰς Ἀττικὰς, λοχαγῷ δ' αὐτοῦ τὸ διπλάσιον καὶ χιλιάρχη καὶ ἱππάρχη τὸ εὖ διπλάσιον*. Itaque, quin ea, quae supra posuimus, corrupta sint, dubitare non licet; emendationem uero inuenire non potui.

C. 5, 2 codices ita exhibent: 'Caesar erumpentes eo maxime tempore acerrimas tempestates cum subire milites nollet, in oppido Carnutum Genabo castra ponit atque in tecta partim Gallorum partim, quae coniectis celeriter stramentis tentoriorum integendorum gratia erant inaedificata, milites contegit'. Verum in tecta contegi milites Latine dici recte iam Vossius negauit. Neque enim hoc eo defendi potest, ut quibusdam uisum est, quod ab aliquo in aliquem locum dicitur: quae enim abduntur, ea mouentur, id quod contrarium est in contegendo. Itaque Hirtio dicendum fuisset, ut Tacitus dixit Germ. 46 'nec aliud infantibus ferarum imbriumque suffugium, quam ut in aliquo ramorum nexu contendantur'. Ne id quidem credi potest ab instituta orationis forma deflexisse scriptorem, cum in satis breui enuntiato reliqua omnia

ordine procedant, neque quicquam interiectum sit, quod turbare posset. Quod autem Vossius pro contegendo ponendum putabat 'collegit', probari nequit, cum milites non dispersi essent, sed coniecti. 'Coniecit' scribendum esse Morus uidit: sed reliqua temptare non debebat. Tecta enim coniectis celeriter stramentis tentorium integrendorum gratia inaedificata recte dicuntur, quamquam paulo negligentius. Accurate ita dicendum erat, tecta inaedificata esse tentoriis positae eoque stramentis coniectis. Sed Hirtius, cum stramenta coniecta esse dixisset, ut tentoria tegerentur, tentoria antea posita esse et in ea stramenta coniecta, quod per se intellegebatur, planius declarare supersedit.

Verba c. 9, 3 in Par. pr., de quo errauit Achaintreus, et reliquis integris codd., ut a minoribus quibusdam discrepantiis discamus, ita scripta sunt: 'Haec' (castra dicit Hirtius) 'imperat uallo pedum duodecim muniri, loriculam pro hac ratione eius altitudinis inaedificari, fossam duplicem pedum denum quinquem lateribus deprimi directis, turres excitari crebras in altitudinem trium tabulorum, pontibus traiectionis constratisque coniungi, quorum frontes uimineae lorica munirentur: ut ab hostibus duplici fossa, duplici propugnatorum ordine defenderentur, quorum alter ex pontibus, quo tutior altitudine esset, hoc audacius longiusque permetteret tela, alter, qui propior hostem in ipso uallo collocatus esset, ponte ab incidentibus telis tegeretur'. Pro uerbis illis 'loriculam pro hac ratione eius altitudinis inaedificari' in interpolatis codd. haec tantum leguntur: 'coronis inaedificari'. Haec inde orta sunt, quod magister in margine ad illa uerba annotauerat 'coronis', quo significaret lorica summam ualli praecincturae inaedificatam esse. Quamquam neque multitudinis numero uti debebat neque in terreno uallo de corona cogitare: muri lapideae corona commemoratur apud Curt. IX, 4, 30, parietum coronae saepe apud Vitruvium. Sed librarius hanc unam uocem pro omnibus illis 'loriculam pro hac ratione eius altitudinis' ponendam existimauit. Verum haec uerba, quemadmodum in optimis codd. leguntur, recte habere non possunt. Neque enim lorica ullam poterat rationem habere ad altitudinem ualli, ut, quo hoc esset altius, eo ipsa quoque altior inaedificaretur. Nam cum ad eos defendendos institueretur, qui in uallo stabant, militis altitudini accommodari debebat, ut et ipse legeretur et tela desuper iacere et pugnare commode posset. Multo minus Hirtius pro hac ratione altitudinis ualli loricae inae-

dificatam dicere potuit, cum nulla ratio superioribus verbis declarata esset. Mihi scribendum uidetur 'loriculam per aggerationem eius altitudini inaedificari'. Per aggerationem hanc loricam inaedificatam esse notatur, quia infra in pontibus uimineae loricae commemoratur. VI, 40, 6 ex cratibus pinnae loricaeque ualle attectae dicuntur. Aggeratio, quo uocabulo usus est Vitruvius X, 16, 9 'naues supra aggerationem, quae fuerat sub aqua, sederunt', apud Hirtium eo minus offendere debet, cum non agger, sed ipsum aggerare significetur. Quod quorundam uerborum ordinem secundum optimos codd. mutavi, de reliquis nihil monendum uidetur: id contra uulgarem regulam fit, quod 'fossam pedum decem quinum' posui. Verum eodem modo Caes. b. Gall. I, 8, 1 'milia passuum decem novem' scripsit, et Priscian. p. 1170 Putsch. Lilius frequenter 'decem septem' dixisse tradit, apud quem XXXVIII, 38 uerba 'ne minores octonum denum annorum non maiores quinum quadragenum' ipsa quoque illi regulae repugnant. Verba 'at ab hostibus duplici fossa, duplici propugnatorum ordine defenderentur' referuntur ad superiora 'haec imperat' cett., et castra defendi dicuntur. In interpolatis codd. pro his uerbis inepta quaedam posita sunt, ex quibus et optimorum codd. scriptura Dauisius ea conglutinavit, quae apud Oudendorpium leguntur, de quibus dicere nihil attinet.

C. 12, 1 Oudendorpius ex pessimis quibusdam codd. ita edidit: 'Quod cum cotidie fieret ac iam consuetudine diligentia minueretur, quod plerumque accidit diuturnitate, Bellouaci delecta manu peditum cognitis stationibus cotidianis equitum nostrorum siluestribus locis insidias disponunt eodemque equites postero die mittunt, qui primum elicerent nostros insidiis, deinde circumuentos aggredierentur'. 'Insidiis' Oudendorpius recte dici existimabat pro eo, quod antea edebatur, 'in insidias'. Debebat certe sequentibus uerbis coniungere. Cum in integris codd. omnia a §. 1 sup. cap. usque ad §. 3 huius cap. exciderint, interpolati hic primam auctoritatem obtinent. In omnibus autem eius generis praeter Scalig., in quo Oudend. 'insidiis' legi ait, scriptum est 'insidiae'. Itaque uidit Whittius id uocabulum tollendum esse: erat enim in margine ascriptum, ut, quid hoc loco contineretur, indicaret. Similiter uocabulum paulo inferius, c. 24, 3, in optimis codd. interpolatum est, ubi ex interpolatis editur 'ne quod simile incommodum accideret decursione barbarorum, ac superiore aestate Terge-

stinis acciderat, qui repentino latrocinio atque impetu eorum erant 'oppressi'. In reliquis scriptum est 'impetu incolae illorum' leniter in quibusdam medio uocabulo corrupto. Recte iam Vascosanus eiectionis incolis edidit 'impetu illorum'.

C. 13 initium in codd. utriusque familiae sic scriptum est: 'Non intermittit interim cotidiana proelia in conspectu utrorumque castrorum, quae ad uada transitusque fiebant paludis'. Id ipsum probari nequit: nam quod Oudendorpius Caesarem proelia non intermisisse intellegi posse opinatur, neque adeo neglegenter scripsit Hirtius, et inferius 'fiebant' demonstrat certam personam ab eo non esse significatam. Ponendum erat, quod in Haun. pr. legitur, 'intermittunt'. Id eodem modo dixit Caesar b. Gall. I, 38, 5 'qua flumen intermittit' et Sen. epist. III, 8 (29), 7 'uitia eius, etiam si non excidero, inhibebo, si non desinent, intermittent: fortasse autem et desinent, si intermittendi consuetudinem fecerint'. Ita enim uerba 'non desinent, si intermittent' corrigenda uidentur: ineptule enim Seneca id tamquam certum poneret, quod statim mutari posse subiungit.

C. 14, 4 falsum non erat, quod Oudendorpius in prima editione posuerat: 'Ita cum paludem impeditam a castris castra diuidere (quae transeundi difficultas celeritatem insequendi tardare posset) atque id iugum, quod trans paludem paene ad hostium castra pertineret, mediocri ualle a castris eorum intercisum animum aduerteret, pontibus palude constrata legiones traducit'. In omnibus tamen codd. scriptum est 'palude impedita', et 'diuideret' in Voss. pr. Egm. Leid. pr. Scal. Cuiac. multisque deterioribus. In Bong. pr. haec ita leguntur: 'ita palude impedita a castris castra dum uideret'; in Par. pr. 'ita cum palude impedita a castris castra dum diuideret'; in Haun. pr. 'ita palude impedita castra castrisque dimitterent dum diuideret'; ex Par. sec. Achaintrius haec protulit: 'ita cum palude impedita castra castris dimitterent dum diuideretur', passuum 'diuideretur' ex hoc aequo falso, ut arbitror, atque quod idem in Par. pr. legi dixit. His discrepantiis motus Oudendorpius in altera editione tres deteriores codd. secutus haec posuit: 'ita cum palude impedita a castris castra diuiderentur', eademque Whittius, nisi quod 'cum' particulam post 'castra' retraxit. Haec ad codd. non propius accedunt quam ea, quae initio posui, et hoc nomine uitiosa sunt, quod prima enuntiatio ex Hirtii sententia ponitur, cum coniunctius adiuncti enuntiati 'quae diffi-

cultas — tardare posset' haec ex Caesaris mente declarata esse demonstret. Secundum scripturas binorum utriusque familiae codd., Bong. pr. Par. pr. Par. sec. Haun. pr., ita haec constituenda erant: 'Ita cum palude impedita a castris castra diuidi uideret', quae reliquorum quoque codd. scripturae optime conueniunt, si tamen accurate relatum est de omnibus.

C. 15, 5 in integris codd. haec leguntur: 'Bellouaci, cum Romanos ad insequendum paratos uiderent neque pernoctare aut diutius permanere sine periculo eodem loco possent, tale consilium sui recipiendi ceperunt. Fasces, ut consueuerant (namque in acie sedere Gallos consuesse superioribus commentariis Caesaris declaratum est), per manus stramentorum ac uirgultorum, quorum summa erat in castris copia, inter se traditos ante aciem collocarunt extremoque tempore diei signo pronuntiato uno tempore incenderunt'. Hic uerba 'namque in acie sedere Gallos consuesse superioribus commentariis Caesaris declaratum est' inexplicabilem habent difficultatem. Neque enim tale quicquam a Caesare usquam relatum est. Nam quod quidam Hirtium respicere arbitrati sunt ad ea, quae leguntur b. Gall. III, 18 extr. 'laeti ut explorata uictoria sarmentis uirgultisque collectis, quibus fossas Romanorum compleant, ad castra pergunt', neque de sedendo, in quo summa rei uertitur, ibi relatum est, et usus sarmentorum et uirgultorum ad fossas complendas Gallis non magis quam Romanis atque adeo omnibus populis familiaris uideri potest. Neque huius rei mentionem apud Caesarem perisse credibile est: superiores enim commentarii omni ex parte integri sunt. Et tamen haec res adeo notabilis erat, ut Caesarem, cum tot proelia narraret, eius non meminisse neque ullum alium scriptorem de ea mentionem iniecisse mirabile uideri deberet. Nam quae ex aliis auctoribus prolata sunt, quamquam de aliis populis, tamen ne similia quidem sunt, uelut quod Strabo III p. 249 Alm. de Vettonibus scribit: *τοὺς Οὐέντωνας, ὅτε πρῶτον εἰς τὸ τῶν Ῥωμαίων παρῆλθον στρατόπεδον, ἰδόντας τῶν ταξιαρχῶν τινὰς ἀνακάμπτοντας ἐν ταῖς ὁδοῖς περιπάτου χάριν μανίαν ὑπολαμβάνοντας ἔγχεισθαι τὴν ὁδὸν αὐτοῖς ἐπὶ ταῖς σκηνάς, ὥς δεῖον ἢ μένειν καθ' ἡσυχίαν ἰδρυθέντας ἢ μάχεσθαι*. Neque conferri possunt, quae apud Liu. XXXV, 11 de Gallis leguntur: 'qui primo intenti paratique, si lacesserentur, in stationibus fuerant, iam inermes sedentesque pars maxima spectabant': nam cum Galli exitum con-

haec uerba inepte adici apparet : causa adiciendi erat, a scribebantur, ut in interpolatis codd. factum est : consederant (namque in acie sedere Gallos consuesse commentariis declaratum est). Itaque sic statuendum i codice archetypo uerbis 'ut consueuerant' ascriptam rae discrepantiam 'ubi consederant' eique reliqua ta, quibus comprobaretur. Deinde in integris codd. ia scriptura additamentum tantum ascitum esse, in in- cum librarius ea, quae suprascripta essent, sequi con- bi consederant' quoque pro illis 'ut consueuerant' re-

, 2 restitui hanc scripturam : 'Equites cum intrare gum et flammam densissimam timerent' celt. Nam 'intrare fumum et flammam', in solis Haun. pr. And. tum est, cum iugum intrari non posse uideretur. Sed m intrandi uerbum poneret, de flamma potissimum co- nilia sunt haec Caes. b. Gall. III, 13 in. 'uada ac de- tus excipere', ubi mirabilia a Schneidero excogitata orum nescio quo hostili impetu; VI, 37, 7 'deleto ex- e imperatore'; b. ciu. III, 10, 9 'depositis armis auxi- 1. XXXIV, 2 'foro et contionibus et comitiis immi- quod haec maiorem excusationem habent, cum uerbum , cui accommodatum est, adiciatur. Sed id item ne- a Cicerone in Verr. 17, 51 'cum populo Romano et in oratia esse'. quae eadem leguntur I. 8. 21. et I. 1. 1

tuendas'. At c. 54, 3 haec legimus: 'Caesar tamen, cum de voluntate minime dubium esset aduersariorum suorum, Pompeio legionem remisit et suo nomine quintam decimam, quam in Gallia citeriore habuerat, ex senatus consulto iubet tradi. In eius locum tertiam decimam legionem in Italiam mittit, quae praesidia tueretur, ex quibus praesidiis quinta decima deducebatur'. Hinc recte iam Ciacconius statuit utroque loco eandem legionem ponendam esse, sed falsis quibusdam rationibus inductus eam quartam appellatam fuisse credidit. Neque duodecimam et quintam decimam in Gallia citeriore fuisse, sed unam; et quintam decimam utroque loco ponendam esse apparebit, cum, quot legiones Caesar in Gallia habuerit, exposuerimus. Cum Caesar pro consule in Galliam ueniret, in ulteriore prouincia una erat legio (I, 7, 2), tres circum Aquileiam hiemabant, duas ipse Caesar in citeriore prouincia conscripsit et has quinque in ulteriorem Galliam adduxit (I, 10, 3). Itaque primo anno sex legiones in exercitu Caesaris fuerunt, quum numerus I, 24, 2 legitur. Secundo anno duas legiones nouas conscripsit (II, 2): et II, 8, 5 octo legiones commemorari uidemus. Harum sex ueteranae initio Neruici proelii aderant, duae, quae eo anno conscriptae fuerant, sub finem proelii supervenerunt (c. 19, 2 et 5). Illae sex c. 23 appellantur VII, VIII, IX, X, XI, XII. Itaque cum eae legiones, quae in citeriore Gallia erant, primae numeratae esse uideantur, tres illas, quae aduentu in Galliam Caesaris circum Aquileiam hiemabant, septimam, octauam, nonam; unam, quae in ulteriore prouincia erat, decimam; duas, quae primo anno conscriptae sunt, undecimam et duodecimam; duas denique, quae hoc secundo anno accesserunt, tertiam decimam et quartam decimam appellatas esse statuemus. Et undecimam primo anno constitutam esse Hirtius VIII, 8, 2 confirmat, ubi septimam, octauam, nonam ueterrimas dicit, undecimam, licet octo stipendia meruisset, nondum tamen eandem uetustatis ac uirtutis cepisse opinionem. Proximis tribus annis nouas legiones conscriptas non esse et quinto anno exercitum etiamtum octo legionibus constituisse ex V, 8 uidemus, nisi quod eo anno quinque cohortes supra numerum fuerunt. Nam V, 24 Caesar legionibus hiberna ita distributa esse refert: 'unam', inquit, 'in Morinos ducendam C. Fabio legato dedit, alteram in Neruios Q. Ciceroni, tertiam in Esuuios L. Roscio' (hanc fuisse tertiam decimam c. 53, 6 declaratur), 'quartam cum T. Labieno in confinio Treuerorum

hiemare iussit, tres in Belgio collocavit (his M. Crassum quaestorem et L. Munatium Plancum et C. Trebonium legatos praefecit), nam, quam proxime trans Padum conscripserat, et cohortes quinque in Eburones misit: his militibus Q. Titurium Sabinum et L. Aurunculeium Cottam legatos praeesse iussit'. Quae uerba 'quam proxime trans Padum conscripserat' non ita intellegenda sunt, quasi ea legio hoc anno conscripta esset (octo enim legiones Caesarem iam secundo anno habuisse uidimus), sed significatur ea legio, quae secundo anno ultima constituta erat, quarta decima. Quindecim autem cohortes Sabini et Cottae insigni clade ab Ambiorige, rege Eburonum, in hibernis deletae sunt, uix ut pauci effugerent, quae res narratur inde a c. 26 usque ad c. 38. Itaque initio sexti anni Caesar et ipse delectum habuit et a Cn. Pompeio impetrauit, ut, quos ille consul ex Gallia cisalpina sacramento rogauisset, ad signa conuenire et sibi tradi iuberet. Inde tres legiones effectas esse, ita ut amissarum cohortium numerus duplicaretur, VI, 1, 4 et 32, 5 declaratur. Ex his tribus legionibus cum una c. 32, 5 quarta decima appelletur, hanc in locum quartae decimae cum Cotta et Sabino amissae successisse, alteram autem, quam item ipse Caesar conscripserat, quintam decimam appellatam fuisse apparet. Tertiam uero, quam Cn. Pompeius dederat, re-tento eo nomine, quod is indiderat, primam dictam esse Hirt. VIII, 54, 2 demonstrat. Itaque sexto anno Caesar decem legiones in exercitu habuit, septem ueteranas, tres nouas. Atque is numerus et VI, 32 et 33 legitur et extremo sexto commentario in hiberna distributus dicitur. Septimi anni initio Caesar delectum quidem tota citeriore prouincia habuit (VII, 1, 1) supplementumque in Galliam ulteriorem adduxit (7, 5), quod postea Labieno, cum eum in aliam partem dimitteret, attribuit (57 in.), sed ante defectionem Haednorum certe noua legio non accessit. Nam Caesar, cum hiberno etiam tum tempore anni ob rebellionem Galliarum ad exercitum uenisset et contra Vercingetorigem proficisceretur, duas legiones Agedici impedimentis praesidio reliquit (10, 4). Has initio ueris, cum Caesar quasi nouum belli initium caperet (32, 2), exercitui rursus adiunctas esse inde apparet, quod Labienus c. 57 Agedici supplementum illud, de quo modo dixi, reliquisse dicitur. Itaque initio ueris Caesar exercitum in duas partes diuisit: quatuor legiones Labieno in Senones Parisiosque ducendas dedit, sex ipse in Aruernos duxit (34, 2), ita ut totum exercitum etiam tum

decem legionum fuisse uideamus. Et numerus sex legionum Caesaris ponitur etiam c. 40, quattuor Labieni 57 in. et 60. Sed certe sub finem aestatis noua legio aderat, quae sexta appellabatur. Nam extremo libro septimo Caesar se legiones ita in hibernis collocasse scribit, ut T. Labienum cum II legionibus in Sequanis, C. Fabium item cum II in Remis, C. Antistium Reginum in Ambilaretis, T. Sextium in Biturigibus, C. Caninium Rebilum in Rutenis cum singulis legionibus, Q. Tullium Cicronem et P. Sulpicium Cabilloni et Matiscone ad Ararem poneret, ipse Bibracte hiemaret. Atqui ad Ararim quartam decimam, cui Cicero praeesse solebat (VI, 32, 5), et sextam legionem collocatas fuisse Hirt. VIII, 4, 3 refert ad extremum librum septimum respiciens. Mirum est autem neque, quando haec sexta legio conscripta sit, utquam referri (id quod in superioribus legionibus accurate a Caesare factum esse uidimus), neque eam numero notatam esse reliquis inferiorem, sed tamquam antiquissimam sextam esse appellatam. Itaque non sine causa conicere mihi uideor hanc fuisse legionem Alaudam, quam Suet. Caes. 24 ex transalpinis conscriptam postea uniuersam a Caesare ciuitate donatam esse scribit. Ea, cum auxiliaris omnia belli Gallici stipendia meruisset, numero quoque ueterrimis legionibus uidebatur adiungenda. Neque ignoro in inscriptionibus ap. Grut. 403, 2. 544, 2. 559, 7. Reines. 410, 35. Orell. 773 quintae legioni cognomen Alaudae apponi. Verum hanc quintam legionem inferiore tempore constitutam esse necesse est. Caesariana enim quinta legio anno 48 a Q. Cassio Longino in ulteriore Hispania conscripta est (Hirt. b. Alex. 50 et 53 extr.). Octauo igitur anno Caesar undecim legiones habuit. Nam cum eo anno unam legionem in Italiam misisset (VIII, 24, 3), deinde hiberna ita distributa esse Hirtius refert (46, 3), ut quattuor legiones in Belgio, duae in Haeduis, duae in Turonis, duae in Lemoicibus collocarentur. Nono autem anno Cicero ad Att. VII, 7, 6 Caesarem item undecim legiones tenere scribit. Sed hoc nono anno senatus consultum factum est, ut ad bellum Parthicum una legio a Cn. Pompeio, altera a C. Caesare traderetur. Itaque cum Pompeius eam legionem, quam Caesari sexto anno commodaue- rat, repeteret, Caesar et hanc tradidit et suo nomine eam, quam in citeriore Gallia habebat, dedit: in huius autem locum tertiam decimam in Italiam misit (VIII, 54). His igitur tribus detractis Caesar in ulteriore Gallia octo legiones retinebat: et nono anno

oni anni septem tantum legiones in ulteriore prouincia res-
sunt. Duodecimam autem legionem Pompeio non esse tra-
inde certum est, quod haec b. ciu. I, 15, 3 cum Caesare
licitur. Itaque c. 24, 3 pro duodecima legione quinta de-
nenda est. Quod autem supra dixi Ciacconium utroque
loco quartam legionem poni uoluisse, idem apud Caes. b.
I, 88, 1, ubi de acie a Pompeio ad Pharsalum instituta haec
est: 'erant in sinistro cornu legiones duae traditae a Ca-
sio disensionis ex senatus consulto, quarum una prima,
tertiam appellabatur', pro tertia item quartam a Caesare
esse existimaret. Causa, cur ita statueret, haec erat,
ut cum VII, 219 in sinistro Pompeii cornu primam et quar-
tam fuisse scriberet. Quod ad Hirtium attinet, non ui-
detur legioni quintae decimae aliud nomen a Pompeio in-
tribuisse, ne suarum legionum seriem turbaret: neque tantum
attributum est, ut apud Caes. b. ciu. III, 88, 1 codicum
fide deservimus. Non numerantur autem in recensu legionum
sed cohortes duas et uiginti, quas a L. Caesare legato, cum
in prouinciam irrumperent, ex ipsa prouincia ad omnes per-
tinentes esse VII, 65 refertur. Nam cum Caesaris aduentu
legionem decimam in ulteriore Gallia fuisse constet, neque
scriptas esse relatum sit, quam enumeramus, nostra
a Cicerone confirmetur, illas cohortes non legionarias,
sed fuisse statuendum est.

L. A. sic scripsi: 'acutissime tantum procedere ante

66, 1 'imperat porta decumana legiones se ueteranas sequi'. Quibus autem locis accusatinus cum actiuo infinitiuo ponitur, apud Caes. b. ciu. III, 42, 2 'eo partem nauium longarum conueniens frumentum commeatumque comportari imperat' et b. Afr. 11, 2 'de nauibus imperat omnes egredi atque armatos in littore reliquos aduenientes milites expectare', eos ita comparatos esse uidemus ut alter infinitiuus, qui passiuam formam habet, proximum imperandi uerbo locum teneat, actiuus negligentia quadam scriptoris ponatur aut illo uerbo se usurum non praecidentis aut ueni esse non attendentis. Ceterum quod apud Hirtium 'equitatum' posui, datiuum me intellegi uelle uix est, quod moneam.

C. 28, 2 haec edebantur: 'Cuius praeceptis ut res gereretur, Q. Atius Varus praefectus equitum, singularis et animi et prudentiae uir, suos hortatur agmenque hostium consecutus turmas partim idoneis locis disponit, partim equitum proelium committit'. Hic extrema eam tantum sententiam admittunt, ut Varus equestre proelium commisisse dicatur. Id autem et pulide addendum declaratur, cum nullas copias nisi equestres secum haberet, neque ita haec priori membro respondent. Edidi igitur 'turmas partim idoneis locis disponit, parte equitum proelium committit'.

C. 42, 4 in 'multis codd.' Oud. ita scriptum est: 'Res enim gerebatur et excelso loco et in conspectu exercitus nostri. Ita ut quisque poterat maxime insignis, quo notior testatiorque uirtus esset eius, telis hostium flammaeque se offerebat'; in Par. pr. et 'sex' codd. Oudendorpii 'ut' ante 'quisque', in Egm. 'poterat' omissum est. Interpolati hactenus discrepant, quod in iis legitur 'ita quam quisque'. 'Offerebant' ex paucis deterioribus editur. Sed codicum scriptura aperte falsa est. Aut enim dicendum erat 'ut quisque poterat maxime insigniter, telis se offerebat', aut 'ut quisque poterat, maxime insignem telis se offerebat'. Secundum 'sex' codd. Oud., inter quos optimos esse consensus Par. pr. docet, haec ita emendaui: 'Ita quisque, ut erat maxime insignis, quo notior testatiorque uirtus esset eius, telis hostium flammaeque se offerebat'.

Verba c. 48, 3 ita constituenda existimaui: 'Nouissime cum uehementius contenderetur, ac Volusenus ipsius intercipiendi Commii cupiditate pertinacius eum cum paucis insecutus esset, ille autem fuga uehementi Volusenum produxisset longius, inimicus homini suorum inuocat fidem atque auxilium, ne sua uulnera per fidem imposita paterentur impunita, conuersoque equo se a ceteris

incantius permittit in praefectum'. Hic uerba 'inimicus homini', quae in omnibus codd. leguntur, a criticis eiecta sunt; credo, quod inepte Commius, cum proelio cum Voluseno contenderet, huic inimicus dici uidebatur. Sed id hic rectissime fit. Commius enim cum Voluseno priuatas habebat inimicitias, quod per eum specie colloquii insidiis circumuentus grauiter erat uulneratus, quae res c. 23 narrata est. Itaque his uerbis declaratur, quid Commium permonerit, ut praefectum subito aggrederetur. Ante proxima uerba 'suorum inuocat fidem' uulgo haec inseruntur: 'repente omnium'. Verum ea in solis Haun. pr. Scal. Cuiac. leguntur. In Par. sec. et Leid. pr. 'repente', in Par. pr. Voss. pr. Egm. quibusdam deterioribus utrumque uocabulum omissum est. Itaque integros codices secutus sum. Deinde 'uulnera per fidem imposita' posui coniecturam Gruteri secutus. In interpolatis codd. scriptum est 'perfidia interposita'. In Par. pr. Voss. pr. et quibusdam deterioribus 'per fidem interpositam' legitur. De Egm. non constat per Oudendorpii oscitantiam, qui haec scribit: 'perfidia inposita' Egm. et Voss. sec. sed 'perfidia inposita' est in Andin. et Petauiano'. Neque 'per fidem interpositam' neque 'perfidia interposita' ferri possunt: illis enim participium aliquod ad 'uulnera' pertinens adiendum erat, perfidia interposita dici nequit. Par. pr. et Voss. pr. scriptura recte Gruterum emendasse demonstrat 'per fidem imposita'. Vulnera enim imposita dicuntur per fidem datam nec seruata, ut his locis: Caes. b. Gall. I, 46, 3 'committendum non putabat, ut pulsus hostibus dici posset eos ab se per fidem in colloquio circumuentos'; Cic. de inuent. I, 39, 71 'qui saepenumero nos per fidem fefellerunt, eorum orationi fidem habere non debemus', pro Rosc. Am. 40, 116 'ad cuius igitur fidem confugiet, cum per eius fidem laeditur, cui se commiserit?'; Liu. I, 9 'per fas ac fidem decepti', XXXVIII, 25 'maior multo pars per fidem uiolati colloquii poenas morte luerunt'; Sen. de prouid. 3, 7 'multa milia ciuium Romanorum uno loco post fidem, immo per ipsam fidem trucidata'. Quae exempla alia aliis locis a grammaticis posita coniunxi.

C. 51 sic scripsi: 'Cum liberis omnis multitudo obuiam procedebat, hostiae immolabantur, tricliniis stratis fora templaque occupabantur, ut uel spectatissimi triumphi laetitia praecipere posset. Tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores'. Nam cum Caesaris aduentus 'expectatissimi triumphi', id

quod edebatur, speciem praeuisse dicitur, eo epitheto nihil earum rerum continetur, quae antea commemoratae sunt, ne laetitia quidem. Spectatissimus autem triumphus solenni vocabulo is ipse appellatur, cuius hic similitudo declaratur, qui et magnificentia et studio atque frequentia hominum celebratur.

C. 52, 4 haec in codd. leguntur: 'Nam C. Curio, tribuns plebis, cum Caesaris causam dignitatemque defendendam suscepisset, saepe erat senatui pollicitus, si quem timor armorum Caesaris laederet, et quoniam Pompeii dominatio atque arma non minimum terrorem foro inferrent, discederet uterque ab armis exercitusque dimitteret: fore eo facto liberam et sui iuris civitatem'. Hic querenti Th. Bentleio, quid tandem pollicitus esset Curio, Oberlinus respondit fore eo facto liberam civitatem. Id vero inepte Curio pollicitus diceretur, quod aut re ipsa eventurum quisque uidebat, aut, si etiam dimissis a Caesare et Pompeio exercitibus dubium esse posset, non polliceri, sed affirmare aut spondere poterat. Quid Curio pollicitus sit, sequentia docent: 'neque hoc tantum pollicitus est, sed etiam per se discessionem facere coepit'; discessionem enim de ea tantum re facere poterat, ut et Caesar et Pompeius ab armis discederent. Itaque ea uerba, quae initio posui, accurate ita erant enuntianda: 'C. Curio saepe erat senatui pollicitus, si Pompeius exercitus dimitteret, idem Caesarem esse facturum'. Sed interiectis quibusdam uerbis oratio ad iussiuam formam deflexa est 'discederet uterque ab armis', tamquam supra non pollicendi uerbum, sed postulandi uel simile positum esset. At uerba 'quoniam Pompeii dominatio atque arma non minimum terrorem foro inferrent', quibus causa declaratur, cur non solum a Caesare, sed etiam a Pompeio exercitus dimittendi uideantur, nullo modo cum protasi illa 'si quem timor armorum Caesaris laederet' coniungi possunt. Itaque particula 'et', quae 'laederet' sequitur, delenda est. Hoc uidit Whittius; sed 'si' particula ante 'discederet' adiecta dum formam orationis corrigit, sententia eandem perversitatem nacta est, quam supra reprehendi. Ceterum sequentia quoque minus accurate conformata sunt: 'Neque hoc tantum pollicitus est, sed etiam per se discessionem facere coepit: quod ne fieret, consules amicique Pompeii iusserunt atque ita rem moderando discusserunt'. Extremum enim uerbum recte Iurinius ponendum dixit pro inepto 'discesserunt'. Sed idem 'moderando' insuper mutans, pro quo 'morando' poni uolebat, suam ipse emen-

ionem corrumpit. Haec igitur uerba ita scripta sunt, quasi superioribus accurate declaratum esset, quid Curio esset pollicitus. inde sequentis capitis initium 'Magnum hoc testimonium senatus erat uniuersi conueniensque superiori facto' cett. nihil habet in superioribus, quo referatur, cum senatum Curionis sententiam sequi uoluisse non declaratum sit. Id autem ita fuisse inde intellegendum est, quod consules rem artificio tantum moderando de discussisse dicuntur.

Cum finis octauī libri de bello Gallico perierit, dubitatum est, num Hirtius narrationem usque ad ea, quae hodie initio commentariorum de bello ciuili leguntur, perduxisset, an etiam horum initio quaedam perissent. Atque hoc Vossio et Glandorpio uisum est, quia non credebant Caesarem ab his uerbis: 'Litteris Caesaris consulibus redditis aegre ab iis impetratum est summa tribunorum libris contentione, ut in senatu recitarentur', ab his igitur Caesarem initium facturum fuisse, ita ut neque, quamobrem misisset litteras, neque, quas condiciones iis senatui tulisset, declararet. At Caesarem non totam causam ciuilis dissensionis exposuisse octauus Hirtii commentarius de bello Gallico docet, qui acta in hac re C. Sulpicio, M. Marcello consulibus et omnia fere sequentis anni persecutus est. Iam extrema res apud Hirtium c. 55 haec narratur, duas legiones a Caesare remissas per C. Marcellum Cn. Pompeio traditas atque in Italia retentas esse. Hoc autem exitu anni, quo L. Paullus, C. Marcellus consules fuerunt, gestum est anno ante Idus Decembres (nam Curio, quem tum affuisse scimus, post paulo peracto tribunatu profectus est ad Caesarem): neque nequaquam amplius ab illis consulibus actum est. Vid. Cass. Dion. XL, 64 — 66. Itaque inter ea, quae apud Hirtium supersunt, et initium librorum de bello ciuili nihil deest, quam ipsas illas litteras, quae hic commemorantur, a Caesare missas esse. Quam rem si a Caesare expositam esse statuimus, nihil relinquetur, quod apud Hirtium perire potuerit. Litterae autem Caesaris in senatu traditae sunt ipsis Calendis Ianuariis, ut Cassius Dio refert XLI in. Id uero plane conuenit Caesaris consuetudini, qui singulorum annorum singulos commentarios componere solebat, id quod Hirtius commemorat VIII, 48, 10: a qua consuetudine semel ita recessit, ut res primo anno belli ciuilis gestas ob copiam in duos libros distribueret, quorum tamen alter pleraque ab aliis gesta com-

plectitur. Abruptum autem exordium librorum de bello civili cum non offendet, qui Caesarem res duorum superiorum annorum non praetermisisse, sed distulisse reputaverit, eoquo minus, siquidem, ut nobis visum est, Caesar hos de bello civili commentarios ipse non edidit. Itaque recte Moros indicavit eorum initio nihil deesse videri.

Lib. I de b. civ. c. 2, 3, ubi ita editur: 'timere Caesarem abreptis ab eo duabus legionibus, ne ad eius periculum reservare et retinere eas ad urbem Pompeius videretur', illud 'abreptis' in solo Leid. sec. legitur. In reliquis codd. scriptum est 'correptis' pervagato errore pro 'creptis', cum praepositio, quae est 'con', littera c superducta lineola notaretur. Eripi aliquid ab aliquo dixit Cic. Verr. I, 41, 106. IV, 7, 14; in Vat. 12, 29.

C. 3, 2 in optimis codd. haec scripta sunt: 'Multi undique ex veteribus Pompeii exercitibus spe praemiorum atque ordinum evocantur, multi ex duabus legionibus, quae sunt traditae a Caesare, arcessuntur. Completur urbs et ius comitum tr. pl. centurio evocat'. Hic tria extrema verba non potest dubium esse quin Oudendorpius recte ita emendaverit: 'tribunis, centurionibus, evocatis'. Nam vox 'plebis' adiecta potius a librario, quam 'militum' pro ea ponendum videri debet. Sed quod idem pro illis 'et ius comitum' editionem Ven. a. 1494 secutus 'et eius comitum' scribendum existimavit, probari non potest. Nam aut comitum in urbe fieri inepte demonstraretur, aut urbis comitum ab altero discerneret, quod nullum erat. Neque omnino recte urbs evocatis et duarum legionum tribunis atque centurionibus compleri dicitur, quorum hominum non magnus numerus erat. Itaque illa 'et ius' reliquias esse credo vocabuli 'militibus', cuius priorem partem superior vox absorbuerit, et haec ita scribenda esse arbitror: 'completur urbs militibus, comitum tribunis, centurionibus, evocatis'. Tribuni enim, centuriones, evocati, ut honestiores, eam partem fori occupaverant, quae curiae proxima erat.

C. 5, 3 haec apud Oudendorpium leguntur: 'Decurritur ad illud extremum senatus consultum, quo nisi paene in ipso urbis incendio atque in desperatione omnium salutis latorum audacia numquam ante discessum est, dent operam consules, praetores, tribuni plebis quique consulares sunt ad urbem, ne quid republica detrimenti capiat'. Hic duo initia recte sublata sunt, alterum a Kohlio, qui 'descensum est' ponendum dixit, alterum a Pantaga-

tho, qui paulo inferius scribendum esse uidit 'quique procons. sunt ad urbem', siue 'proconsules' siue 'pro consulibus' interpretari malumus. Oudendorpius in suis codd. scribi ait 'consules' uel 'cons.': illud est in Haun. pr., hoc in Par. sec. In hoc autem et Leid. pr. atque Scal. 'sunt' non legitur, ut liberum fuerit coniunctiuum ponere: neque enim omitti uerbum in hac orationis forma poterat. Difficilius diiudicatur, quemadmodum uerba 'latorum audacia' corrigenda sint. Nam quod 'latores' Oudendorpius ita defendit, ut eos intellegi dicat, qui ad senatum tulissent, non ferebatur ad senatum, sed referebatur. Et tamen inepte audacia eorum, qui retulissent, ad illud senatus consultum descensum diceretur: neque enim referebatur, ut hoc uel illud decerneret senatus, sed de hac uel illa re quid uideretur, ut relatione quidem sententiae senatorum nulla ex parte impedirentur. Huc cum accederet, quod haec in generali sententia 'nisi paene in ipso urbis incendio numquam ante descensum esse' non recte poni uiderentur (nam quod I. Fr. Gronouius per exclamationem et admirationem adiecta putabat, a Caesaris genere alienum est), Dauisius uerba 'latorum audacia' delenda existimauit. Dubito tamen, an corrigendum sit 'paucorum audacia'. Pauci enim dicuntur Pompeiani propria factionis nobilium appellatione hui. lib. 22, 5. 85, 9 et ap. Hirt. b. Gall. VIII, 50, 2. 52, 3. Mauius latrones proposuit: sed ita paene ridicule summi in ciuitate uiri appellarentur. Dauisio autem ita occurremus, ut negligentia quadam duas sententias in unam enuntiationem coniunctas dicamus, alteram hanc, numquam id senatus consultum nisi in summo discrimine factum esse, alteram, numquam paucorum audacia. Quod item factum est b. Gall. III, 17, 7 'id ea de causa faciebat, quod cum tanta multitudine hostium, praesertim eo absente, qui summam imperii teneret, nisi aequo loco aut opportunitate aliqua data legato dimicandum non existimabat', ubi Ciacconius uocem 'legato' deleri uolebat.

C. 6, 2 secundum codd. Pompeius affirmare dicitur 'legiones habere sese paratas decem': quem numerum corruptum esse certum est. In Italia enim Pompeius tum duas legiones habebat a Caesare ex senatus consulto traditas (c. 3, 3), in Hispaniis, quas per legatos obtinebat, cum Afranio tres, cum Petreio duas, cum Varrone item duas (hui. l. 38, 1. 39, 1. II, 18, 1). Quod si quis Plutarcho Caton. 43 et Pomp. 52 atque Appiano b. ciu. II, 18

credet Pompeium etiam Africam tenuisse, id uel inde refellitur, quod eam prouinciam superiore anno C. Considium obtinuisse ex Cic. pro Lig. 1, 2 et hoc anno Tuberoni decretam esse ex Cass. c. 30 h. l. et aliis constat. Delectus autem ut in Italia haberentur, hoc demum tempore, quo Pompeius haec affirmavit, decretum esse §. 3 hui. cap. refertur. Itaque posui 'legiones habere sepe paratas nouem'.

Vehementer corrupta sunt uerba c. 6, 4, quae in codd. ita scripta leguntur: 'Prouinciae priuatis decernuntur, duae consulares, reliquae praetoriae. Scipioni obuenit Syria, L. Domitio Gallia. Philippus et Cotta priuato consilio praetereuntur, neque eorum sortes deiciuntur'. Nam 'Philippus et Cotta' nihil in Par. sec. legi notatur, idem de Haun. pr. affirmat Elbertingius, de Carrariensi Brutus, de suo codice Brantius, ut Oudendorpius errasse appareat, qui in Brantii codice, Carr. suisque Leid. pr. Scal. Cui. cett. 'Philippo et Cotta' scriptum esse refert. Marcellus, qui in editionibus pro Cotta legitur, a quo primum positus sit, nescio, nisi quod ab Aldo id factum esse suspicor. Disputant interpretes, qui Philippus et Cotta uel Marcellus dici uideatur, et, quamobrem in prouinciis decernendis ratio eorum fuerit habenda. Quae etsi pluribus argumentis conuinci possunt, tamen, ne longum sim, unum ponam, quo codicum scripturam falsam esse uanosque omnes explicandi conatus demonstratur. Caesar enim id notauit, quod prouinciae decretae essent priuatis, et quidem duae consulares Scipioni et L. Domitio Ahenobarbo. Itaque cum deinde duos homines nominaret, qui illas sortiri debuissent, apparet eos cum appellare oportuisse, qui tum non fuissent priuati. Ii uero nulli poterant alii esse, quam consules huius anni, C. Claudius Marcellus, L. Cornelius Lentulus Crus. Atque ex horum quidem nominibus ea, quae in codd. leguntur, oriri potuisse nemo sibi persuadebit. Mihi uero non dubium est, quin Philippus huc illatus sit ex superioribus uerbis 'de Fausto impedit Philippus, tribunus plebis'; Cotta autem ex nota, qua consules significantur, ortus, et deinde utrique nomini copula interiecta sit. Itaque haec sic scribenda arbitror: 'Scipioni obuenit Syria, L. Domitio Gallia: consules priuato consilio praetereuntur, neque eorum sortes deiciuntur'. At si Caesar sine cupiditate scripsisset, prouincias priuatis decretas esse reprehendere non poterat. Nam consules anni 53 Cn. Domitius Calvinus, M. Valerius Messalla senatus consultum

faciendum curauerant, ne praetores atque consules nisi post quinque annos prouinciam administrarent: idque senatus consultum sequenti anno per Cn. Pompeium tertium consulem lege confirmatum est. Referuntur haec a Cassio Dione XL, 46 *δὸγμα τε ἐποιήσαντο* (Domitium dicit et Messallam) *μηδένα μίτε στρατηγήσαντα μήθ' ὑπατεύσαντα τὰς ἐξω ἡγεμονίας, πρὶν ἂν πέντε ἔτη διέλθῃ, λαμβάνειν*, et de Pompeio c. 56 *τό τε δὸγμα τὸ μικρὸν ἔμπροσθεν γενόμενον, ὥστε τοὺς ἄρξαντας ἐν τῇ πόλει μὴ πρότερον ἐς τὰς ἐξω ἡγεμονίας, πρὶν πέντε ἔτη παρελθεῖν, κληροῦσθαι ἐπεκύρωσεν*. Non definiuit Dio, a quo initio quinque illi anni numerati sint, sed, cum antea consules et praetores prouincias iam superiore anno decretas statim inito magistratu sortirentur, non dubitandum uidetur, quin ab initio magistratus, non ab exitu quinquennium numeratum sit. Sed hac lege efficiebatur, ut certe non ante quinquennium, postquam lata erat, essent, qui ex ea in prouincias mitterentur. Itaque eo coniugendum erat, ut, qui superioribus annis consules praetoresue fuissent neque in prouincias profecti essent, eas, in quibus succedi placeret, sortirentur. Quae res quemadmodum instituta sit, ex senatus consulto perspicui potest, quod anno 51 de praetoriis prouinciis factum est, quod senatus consultum a Caelio ad Ciceronem perscriptum legitur ep. ad Fam. VIII, 8, 8: 'Itemque senatui placere in Ciliciam prouinciam, in octo reliquas prouincias, quas praetorii pro praetore obtinerent, eos, qui praetores fuerunt neque in prouinciam cum imperio fuerunt, quos eorum ex senatus consulto cum imperio in prouincias pro praetore mitti oporteret, eos sortito in prouincias mitti placere: si ex eo numero, quos ex senatus consulto in prouincias ire oporteret, ad numerum non essent, qui in eas prouincias proficiscerentur, tum, uti quodque collegium primum praetorum fuisset neque in prouincias profecti essent, ita sorte in prouinciam proficiscerentur: si ii ad numerum non essent, tum deinceps proximi cuiusque collegii, qui praetores fuissent neque in prouincias profecti essent, in sortem conicerentur, quoad is numerus effectus esset, quem ad numerum in prouincias mitti oporteret'. Senatus consultum, ex quo praetorii pro praetore mittendi dicuntur, apertum est illud intellegi, quod Domitio Caluino, Valerio Messalla consulibus factum erat. Itaque anno 50 primum ii sortito in prouincias proficisci iubentur, qui anno 55 praetores fuissent neque in prouincias profecti essent, si ii ad numerum non

essent, similiter sequentis anni praetores et ita deinceps, donec nouem praetores inuenti essent, qui in prouincias profecti non essent. Idem hoc anno, de quo Caesar scribit, etiam in consularibus prouinciis factum est. Certe L. Domitius Ahenobarbo, cui ultior Gallia euenit (cf. Cic. Fam. XVI, 12, 3), cum anno 54 consul fuisset, annus 49 legitimus erat prouinciae obtinendae. Eius enim legatus Appius ex consulatu Ciliciam prouinciam habuerat, id quod ex Ciceronis epistolis notum est: is enim ei successit. Itaque et sequentium annorum consules descendendum erat. Proximi anni consulum Messalla anno 51 lege Licinia ambitus condemnatus est (Caes. Fam. VIII, 2, 1. 4, 1). De Domitio Calpurnio, cui praetor sit, causam nescio; sed probabile est post consulatum idem ei, quod Messallae, accidisse: in eadem culpa fuisse verum est. Hoc si verum est, anno 48 cum reliquis exulibus a Caesare constitutus uideri debet, cuius bello civili legatus fuit. Nam Cn. Domitius, praefectus equitum Curionis, qui b. ciu. II, 42 commoratur, non fuit idem, ut Drumannus putauit. Praefecturae enim equitum non a consularibus, sed ab equitibus Romanis administrabantur. Sequebantur Cn. Pompeius tertium, Q. Caecilius Metellus Pius Scipio consules, quorum ille anno 49 etiam tum prouincias obtinebat, huic alteram consulare prouinciam decretam esse Caesar refert. Iam de eadem lege Pompeia siue senatus consulto Caesar etiam b. ciu. I, 85, 9 queritur, cum in oratione ad Afranium et Petreium haec commemorat: 'in se iura magistratuum commutari, ne ex praetura et consulatu, ut semper, sed per paucos probati et electi in prouincias mittantur'. Neque post civilem dissensionem ea lex seruata est. Ita, ut nonnulla exempla ponam, M. Lepidus ex praetura obtinuit Hispaniam citeriorem anno 48 (Caes. b. ciu. II, 21, 5. Hirt. b. Alex. 49, 3), Trebonius item ex praetura ulteriorem sequenti anno (Caes. b. ciu. III, 20, 1. Hirt. b. Alex. 63, 2): et M. Antonium atque Dolabellam ex consulatu in prouincias profectos esse notum est, eoque anno etiam reliquos magistratus sortitos esse ex Cic. Phil. III, 10 apparet. Augustus demum legem Pompeiam retulit, de quo Sueton. Aug. 36 scribit 'auctor fuit, ne magistratus deposito honore statim in prouincias mitterentur' et Cass. Dio LIII, 14 κοινῇ δὲ δὴ πᾶσιν αὐτοῖς ἀπηγόρευσε μηδὲνα πρὸ πάντε ἐτιῶν μετὰ τὸ ἐν τῇ πόλει ἄρξαι κληροῦσθαι, quod tamen de iis prouinciis constitutum esse, quae senatus populiue fuerunt, et ipsa res et superiora Dionis uerba

demonstrant. Itaque Caesar eo loco, unde disputatio nostra nata est, cum prouincias priuatis decretas esse reprehendit, legem Pompeiam dissimulat. Cuius rei hanc causam fuisse arbitror. Vider enim haec constitutio de tempore sortiendarum prouinciarum unum caput effecisse legis de iure magistratum, quam Suetonius. 28 Pompeium tulisse refert. De ea autem lege hoc accidit, quod idem Suetonius ibidem narrat: 'M. Claudius Marcellus cetero praefatus de summa se republica acturum retulit ad senatum, ut ei' (Caesarem dicit) 'succederetur ante tempus, quoniam bello confecto pax esset ac dimitti deberet uictor exercitus, et ne sentis ratio comitiis haberetur, quando nec plebiscito Pompeius ista abrogasset. Acciderat autem, ut is legem de iure magistratum ferens eo capite, quo a petitione honorum absentes summocabat, ne Caesarem quidem exciperet per obliuionem ac mox lege in aes incisa et in aerarium condita corrigeret errorem'. Quo recte Gronouio scribendum uisum est 'quando et plebiscito Pompeius postea obrogasset'. Plebiscitum autem illud, ut Caesar absentis consularibus comitiis ratio haberetur, Pompeio tertium consule ante legem de iure magistratum latum esse et Suetonius ostendit et Cicero ad Att. VIII, 3, 2. Hic Pompeium priuilegium Caesaris lege quadam sua ipsum sanxisse scribit: Marcellus Pompeium lege sua Caesare non excepto priuilegium Caesaris sustinere, quodque is postea lege iam in aerarium condita id correxit (cf. Lips. ad Tac. ann. III, 51), non recte factum interpretatur. Eo autem tempore, quo Caesarem hos commentarios scripsisse statuimus, cum lex Pompeia non seruaretur, sperare potest Caesar fore, ut haec dissimulatio legentes fugeret.

In iis uerbis, quae proxima sunt apud Caesarem: 'In reliquas prouincias praetores mittuntur', Pighio pro praetoribus 'praetorii' mendi uisi sunt. Etsi autem illa sic interpretari licet, ut missi sentiantur, qui pro praetoribus essent, tamen id male fit, quia Caesar, qui priuatis prouinciis decretas esse demonstrat, omnis eiusmodi ambiguitas uitanda erat. Huc accedit, quod supra iam declaratum erat reliquas prouincias praeter duas consulares praetorias fuisse, et quod haec uerba incommode praeponuntur insequentibus: 'neque expectant, ut de eorum imperio ad populum transferatur' cett., quae de omnibus, qui prouincias sortiti erant, intelligenda esse apparet. His de causis illa uerba spuria esse existimauimus. reliqua quoque pars sexti capitis et totum insequens caput uehe-

mentissime interpolata sunt. §. enim 6 haec eduntur: 'Neque expectant, quod superioribus annis acciderat, ut de eorum imperio ad populum feratur paludatique votis nuncupatis exeant. Consules, quod ante id tempus acciderat numquam, ex urbe proficiscuntur, lictoresque habent in urbe et Capitolio privati contra omnia vetustatis exempla'. Hic verba 'quod ante id tempus acciderat numquam' non posse Vossius intellexit. Nam etsi aliquantum ante hoc tempus consules per magistratum in urbe manere solebant, tamen nihil illud quidem impediabat, quo minus in ipso magistratu, quo non essent mitterentur. Itaque Cicero de hac ipsa consulum profectioe Atticum VIII, 15, 3 scribit 'ipsi consules, quibus more maiorum concessum est vel omnes adire prouincias', et duobus annis ante Caelius ad Ciceronem Fam VIII, 10, 2 consules omnino non debere habere nolle, quia timore Parthici belli oblato uererentur, ne consultum fieret, ut paludati exirent. Recte igitur Vossius haec uerba delenda esse iudicauit. Nam quam deinde excogitant rationem, ut hoc incisum ad sequentia traheretur 'lictioresque habent in urbe et Capitolio privati', neque fieri id potest, nisi eo transferatur (quamobrem Petauio post 'lictioresque' inserendum uidebatur), neque ullo modo iis, quae ibi leguntur, 'contra omnia uetustatis exempla' illa uerba superaddi possunt. Non melius Davisius haec ad superiora transferebat in hunc modum: 'neque expectant, quod superioribus annis acciderat, ut de eorum imperio ad populum feratur, paludatique votis nuncupatis exeant, quod ante id tempus acciderat numquam'. Nam in hac oratione Caesar 'numquam' omisisset: et ridicule singulis enuntiatis illa quasi cuncta agglutinatur. In omnibus autem codd. legitur 'exeunt': 'exeant' coniectura est Glandorpii, quam Vrsinus in suo codice inuenisse nideri uult. 'Exeunt' uerissimum est. In eo enim uersatur reprehensio, quod, cum imperium eorum a populo confirmatum non esset, tamen et insignia imperii gerebant et eodem modo, atque qui cum imperio exhibant, nota nuncupabant. Praeterea in Par. sec. Leid. pr. pluribus deterioribus scriptum est 'quod ante id tempus accidit numquam' tempore magistri obseruationculae, non Caesaris narrationi accomodato. Atque ab eodem magistro superiora quoque uerba 'quod superioribus annis acciderat' profecta sunt. Nam quod Caesar de imperio ad populum ferendum fuisse scribit, legem curiatam intellegi apertum est. Ea Liuius II, 52 rem militarem contineri dicit, Cicero de leg. agr. II, 12, 31 sine ea rem militarem

attingere non licere, idem de rep. II, 13, 25 eam iam Numam regem de imperio suo tulisse. Incredibile est igitur Caesari hanc rem, quae antiquissimis reipublicae institutis contineretur, superioribus annis accidisse uisam esse. Magister hic et ignorantiam et accidere illud suum retulit. Iam c. 7 plura eiusdem generis deprehendimus. Primum in uerbis §. 3 ‘*Nouum in republica introductum exemplum queritur, ut tribunicia intercessio armis notaretur atque opprimeretur, quae superioribus annis armis esset restituta*’. De tribunicia potestate a Sulla debilitata reliqui scriptores parum accurate tradiderunt, ut, quid tribunis ademptum, quid relictum esset, non definirent: in epitome Liuiani libri LXXXIX omne ius legum ferendarum ereptum esse refertur. Sed intercessionem quoque imminutam esse a Cicerone significari creditur, qui in Verr. I, 60, 155 ita scribit: ‘*petita multa est apud istum praelorem a Q. Opimio, qui adductus est in iudicium uerbo, quod, cum esset tribunus plebis, intercessisset contra legem Corneliam, re uera, quod in tribunatu dixisset contra alicuius hominis nobilis uoluntatem*’. De quo loco, cum tota res obscura sit, nihil affirmare ausim. Nam, utut haec res se habuit, Caesar certe intercedendi potestatem a Sulla imminutam esse aperte negat, quippe qui iis, quae supra posui, haec adiungat: ‘*Sullam nudata omnibus rebus tribunicia potestate tamen intercessionem liberam reliquisse*’. Itaque intercessionem ne restitutam quidem dicere poterat. Augetur peruersitas, quod id armis factum dicitur. Quod Oudendorpius ad inuidiam Pompeio faciendam Caesarem e mentium esse existimat. At non tam stolide mentiebatur Caesar, ut causam tribuniciam, quam se defendere simulat, ipse tamquam scelere contaminatam reprehenderet. Verba ‘*quae superioribus annis armis esset restituta*’ a magistro ad exornandam orationem ascripta sunt. Cum intercessio armis notata dicta esset, adiunxit armis restitutam, ut schema nasceretur, et illos suos superiores annos hic quoque infersit. Excipiunt haec: ‘*Sullam nudata omnibus rebus tribunicia potestate tamen intercessionem liberam reliquisse, Pompeium, qui amissa restituisset uideatur, dona etiam, quae ante habuerint, ademisse*’. Hic, si id ageretur, ut tribunicia potestas ludibrio haberetur, nihil poterat aptius dici quam iura tribunicia dona esse. Sed quaenam sunt illa dona, quae tribuni antea, hoc est, antequam tribunicia potestas a Pompeio restitueretur, habuerunt? Vnam intercessionem Caesar paulo ante a Sulla relictam dixit. Igitur ne multitudinis

quidem numerus aptus est. Eiectis alienis commentis Caesarem ita scripsisse statuendum est: 'Sullem nudata omnibus rebus tribunicia potestate tamen intercessionem liberam reliquissæ, Pompeium, qui amissa restituisse uideatur, admissæ'. Eodem modo sequenti interpolata sunt: 'Quotiescumque sit decretum, darent magistratibus operam, ne quid respublica detrimenti caperet, qua necesse est, quæ senatus consulto populus Romanus ad arma sit vocatus, factum in perniciosis legibus, in æi tribunicia, in secessione populi, templis locisque editioribus occupatis (atque hæc superioris ætatis exempla expiata Saturnini atque Gracchorum casibus docet): quantum rem illi tempore nihil factum, ne cogitatum quidem: nulla lex promulgata, non cum populo agi coeptum, nulla secessio facta'. Animadverti puto, quantopere post gravem illam clausulam 'ne cogitatum quidem' extremum tricolon langueat. Duo autem priora membra 'nulla lex promulgata, non cum populo agi coeptum' eam habent sententiam, ut ne ea quidem, quæ ab omnibus tribunis agi solabant, acta, et tamen illud senatus consultum factum dicatur. Plane contrarium est tertium membrum: id enim factum negatur, quo facto more maiorum ad senatus consultum illud decursum esse Caesar modo dixerat. Sed operam perdo compositionis uitia colligens, cum grammatica forma aperte soloeca sit. Omnia enim et superiora et insequentia obliquam orationem habent, hoc tricolon de improviso recta oratione ingruit. Itaque hæc eicienda sunt.

C. 10 initium ita scribendum erat: 'Acceptis mandatis Roscius a Caesare Capuam peruenit ibique consules Pompeiumque invenit: postulata Caesaris renuntiat. Illi deliberata re respondent scriptaque ad eum mandata remittunt' cett. Editur 'Roscius cum L. Caesare': ut posui, est in optimis codd. Deinde uulgatur 'mandata per eos remittunt', quod recepta illa optimorum codd. scriptura ferri non potest. Atque Oudendorpius in Leid. pr. et Scal. 'permittunt' legi dicit, ex mea collatione Par. sec. certum est 'mandata permittunt' in illis quoque scriptum esse. Itaque 'mandata remittunt' posui. Sane Caesar c. 8 narrauerat L. Caesarem adolescentem ad se Pompeii mandata detulisse eademque fere Roscium praetorem secum egisse: itaque se idoneos nactum homines ab his petisse, ut sua quoque mandata ad Pompeium deferrent. Quamobrem hoc quidem dubium non est, quin utrique mandata perferenda data sint. Atque Cicero ad Att. VII, 13 B, 6. 14, 1 et saepius solum L. Caesarem mandata a Caesare attulisse ait: sed

idem VIII, 12, 1 'condiciones pacis per L. Caesarem et Fabatum allatas' commemorat: Fabatus autem est L. Roscius. Neque quicquam obstabat, quo minus, ut Cicero unum L. Caesarem, sic Caesar solum Roscium nominaret, praesertim cum hic praetor esset, L. Caesar, quem Cic. ad Att. VII, 13 B, 6 'non hominem, sed scopas solutas' appellat et de quo a Caes. b. ciu. II, 23, 3 non optima referuntur, homo satis levis fuisse uideatur.

Seq. cap. §. 2 ita editur: 'polliceri se in prouinciam iturum neque, ante quem diem iturus sit, definire, ut si peracto Caesaris consulatu Pompeius profectus non esset, nulla tamen mendacii religione obstrictus uideretur'. Oudendorpius haec annotat: 'turbant hic', inquit, 'mss. In plerisque 'consulatu Caesaris'. 'Caesar' est in Voss. pro 'Pompeius' in Pet. Leid. pr. Cuiac. Voss. 'Cons'. deest in Louan. 'non' exulat quoque a Cui. Pet. Lou'. Haec quid sibi uelint, scriptura Par. sec. demonstrat, in quo mihi ita legi notatur: 'ut si peracto cons. Caesaris cons. praefectus esset nulla' cett. Scripsi igitur 'ut si peracto consulatu Caesaris non profectus esset'. Atque eo loco particula negatiua rectius ponitur, quia orationis uis in eam incumbit.

C. 14, 4 haec eduntur: 'gladiatoresque, quos ibi Caesar in ludo habebat, ad forum productos Lentulus libertati confirmat atque iis equos attribuit et se sequi iussit: quos postea monitus ab suis, quod ea res omnium iudicio reprehendebatur, circum familiares conuentus Campaniae custodiae causa distribuit'. Verum Latine gladiatores libertati non confirmantur, libertas confirmari gladiatoribus potest, cum promissa aut data stabilitur; hic autem promissa dicenda erat. In Par. sec. Scal. Cui. legitur 'libertatis confirmat', unde in Leid. pr. effectum est 'in libertatem confirmat'. Illa scriptura uocem aliquam excidisse demonstrat, a qua genitiuus aptus fuerit. Nam genitiuum confirmandi uerbo coniungi posse ludibrii causa, puto, a quibusdam defensum est. Scriptum fuit, ni fallor, '*spe* libertatis confirmat'. Infra pro familiaribus recte Danisius coniecit 'familias'. Vrsinus, siue potius Ciacconius, quod Cicero ad Att. VII, 14, 2 binos gladiatores singulis patribus familiarum distributos scribit, hic 'circum familiae patres' ponere uolebat, quae collocatio uerborum uitiosa est.

C. 15, 5, ubi edebatur 'in iis Camerino fugientem Vlcillem Hirrum', recte Glandorpius poni iussit 'Lucilium Hirrum'. In codd. scriptum est 'ucillum Hirrum'. Idem homo in senatus con-

sulto quodam a Caelio ad Ciceronem misso, quod legitur Fam. VIII, 8, 5, nunc quidem dicitur 'C. Lucius C. f. Pup. Hirrus' sed de coniectura P. Manutii: in ed. Victoriana a. 1836, quando codex Mediceus a Furia collatus est, 'C. Lucius' scriptum est neque a Furia ulla discrepantia notata. Hanc autem Hirrum est Cic. ad Q. frat. III, 8, 4. 9, 3 scimus tribanum plebis de cuncta tura Cn. Pompeio deferenda ad populum ferre voluisse. De quo re Plutarchus Pomp. 54 ita scribit: καὶ λόγος εὐθύς ἔχειται πρὸς αὐτὸν ὡς ἐπὶ δικτάτορος, ὃν πρῶτος εἰς μίσον ἀνεγχετο ἡ πόλις Λουκίλλιος ὁ δῆμαρχος τῇ δῆμῳ παραινὼν ἑλθεῖν δικτάτορα Πομπηϊόν. Itaque nomen huic homini fuit Gaius Lucilio Hirro. Neque apud Caes. b. civ. III, 82, 5 dubium est, quod Lucius Hirrus item ut apud Caelium errore pro Lucilio Hirro positus sit: idemque nomen ap. Varr. de re rust. II, 1, 2 restitutum est, ubi 'C. Lucilii Hirpi' scriptum est.

C. 22, 2 haec in codd. leguntur: 'Facta potestate ex oppido mittitur, neque ab eo prius Domitiani milites discedant, quam in conspectum Caesaris deducatur. Cum eo de salute sua orat atque obsecrat, ut sibi parcat, ucteremque amicitiam commemorat Caesarisque in se beneficia exponit' celt. Atque haec Dauisius descendit locis quibusdam Plauti Asin. III, 3, 71 'hanc iube petere atque orare mecum', Curcul. III, 62 'tecum oro et quaeso' (addo Cas. III, 4, 5 'quid tecum orau?', Pers. I, 3, 37 'hoc enim iam here narraui tibi tecumque orau') et Terentii Hec. IV, 4, 64 'egi atque orau tecum'. Sed hoc sine dubio ex familiari uulgarique sermone petatum est, in quo, ut multa sunt liberiora, ita in hac quoque formula factum est, ut, quod in orando cum altero agebatur, ad hoc uerbum quasi orando inclusum orationis forma accommodaretur. Neque sine causa accidisse arbitror, ut Terentius, multo ille Plauto cautior et elegantior, ipsum agendi uerbum adiceret. Praeterea animaduertendum est ne comicos quidem aliter nisi in personali pronomine hac libertate usos esse. Apud alium autem scriptorem hoc dicendi genus inueniri non arbitror: a Caesare certe atque ab exculpto et urbano sermone plane alienum est. Neque tamen, quod ante Dauisium fiebat, pro illo 'orat' ponendum erat 'agit', sed, ut Th. Bentleius uidit, hoc potius ante illud inserendum.

C. 35, 4 haec edantur: 'principes uero esse earum partium Cn. Pompeium et C. Caesarem, patronos ciuitatis, quorum alter

agros Volcarum Arecomicorum et Heluiorum publice iis concesserit, alter bello uictas Gallias attribuerit uectigaliaque auxerit'. Sed **ridicule** Caesarem Massiliensibus Gallias attribuisse dici a Gländorpio animaduersum est, idemque haec ita emendauit: 'alter bello uictos Sallyas attribuerit', quae emendatio et Oudëndorpio reliquisque probata est, neque ego aut meliorem aut certiore inueniri posse credo. Verum in eo, quantum scio, omnes errauerunt, quod Caesarem hoc fecisse statuunt. Nam Sallyes Massiliensibus uicinos fuisse notum est: Caesar autem cum iis populis, qui in prouincia fuerunt, nullum bellum habuit. Itaque hic factum esse statuendum est, quod saepe usu uenit, ut enuntiata, quae habent pronomen 'alter', inuerso ordine ad superiora nomina referrentur. Nam Pompeius, etsi ne eum quidem Sallyes uicisse relatum est, tamen et in ulteriore prouincia bellum gessit et ciuitates quasdam agris multauit. Sertoriano enim bello cum Pompeius in Hispaniam mitteretur, quaestor Sertorii L. Hirtuleius L. Valerio Praeconino legato et L. Mallio proconsule Galliae ulterioris fuis omnem ulteriorem prouinciam occupauerat et transitus Alpium praesidiis tenebat. Idem Hirtuleius apud Cic. pro Font. 1, 2 partis a Nieuburio repertae quaedam in Gallia instituisse dicitur. Itaque Pompeius apud Sallustium in historiis p. 230 Gerl. haec de se ad senatum scribit: 'quippe qui nomine modo imperii a uobis accepto diebus XL exercitum parauit hostesque in ceruicibus iam Italiae agentes ab Alpibus in Hispaniam summouit, per eas iter aliud atque Hannibal, nobis opportunius patefeci, recepi Galliam, Pyrenaeum' cett. Iam nonnulli Gallorum populi Hirtuleio se adiunxisse et aduenienti Pompeio restitisse uidentur. Nam Cic. de imp. Cn. Pomp. 11, 30 Pompeii legionibus iter in Hispaniam Gallorum interuentione patefactum esse commemorat. Idem autem pro Font. 2, 4 ex decreto Pompeii Gallos ait ex agris decedere coactos esse. Bello igitur Sertoriano etiam Sallyes a Pompeio uictos et Massiliensibus attributos esse existimandum est.

C. 38 in. manca codd. scriptura nescio a quo ita suppleta est: 'Aduentu L. Vibullii Rufi, quem a Pompeio missum in Hispaniam demonstratum est, Afranius et Petreius et Varro, legati Pompeii, quorum unus III legionibus Hispaniam citeriorem, alter a saltu Castulonensi ad Anam duabus legionibus, tertius ab Ana Vettonum agrum Lusitaniamque pari numero legionum obtinebat, officia inter se partiuntur'. Nam uerba 'III legionibus' et 'alter'

desunt in Par. sec. et octo codd. Oudendorpii. Supplementum ad sententiam rectum est. Nam et tres exercitus significandi sunt et Afranium tres legiones habuisse ex c. 39 certum est. Sed et formam orationis perspicendamque defectus causam rectiusque ita constituuntur: 'quorum unus Hispaniam citeriorem tribus legionibus, alter ulteriorem a salta Castalonensi ad Anam duabus legionibus, tertius ab Ana Vettonum agrum Lusitaniamque quatuor numero legionum obtinebat'.

Quemadmodum de multis locis desperandum est in his libris, qui in solis interpolatis codd. seruari sunt, ita omnia, quae a 48 leguntur, grauius corrupta sunt. Atque initio quidem ceterae haec scripta sunt: 'Erant, ut supra demonstratum est, legiones Afranii tres, Petreii duae, praeterea scutatae citerioris praenestinae et cetratae ulterioris Hispaniae cohortes circiter LXXX equitumque utriusque prouinciae circiter V milia'. Scutatarum cohortem alibi Caesar mentionem non facit: cetratae uero, cum hic uisus ulterioris Hispaniae dicantur, tamen c. 48, 6 ex citeriore prouincia commemorantur atque ita, ut error subesse non possit. Haec enim ibi leguntur: 'hos leuis armaturae Lusitani peritique earum regionum' (nimirum circa Ilerdam) 'cetrati citerioris Hispaniae consectabantur'. Deinde omnino auxilia ex ulteriore Hispania non aderant, quam prouinciam M. Varro obtinebat, qui huius belli circa Ilerdam gesti particeps non fuit. Sed ut minus accurate a Caesare ulteriorem Hispaniam pro Lusitania nominatam concedamus, illud discrimen, quasi citerioris prouinciae auxilia alio armorum genere usi essent atque Lusitani, inane est. Nam ut 48, 6 cetratos citerioris Hispaniae commemorari uidimus, ita 75, 2 praetoriam cohortem cetratorum Petreii legimus. Et Celtiberi, quibus c. 38, 3 ab Afranio auxilia imperata esse relatum est, apud Liu. XXVIII, 2 et grauis armaturae milites scutatos habuisse dicuntur et leuis armaturae, qui sine dubio cetrati fuerunt. Id enim uerum est utriusque armorum discrimen. Itaque uerba 'citerioris prouinciae' et 'ulterioris Hispaniae' spuria iudicanda sunt. Haec uero etiam inferiora 'utriusque prouinciae' trahunt. Nam equites ex utraque prouincia uenisse tum demum recte declararetur, si pedestria auxilia ex altera uia fuissent.

Commemoratis aduersariorum copiis de suis Caesar exponit. In qua re §. 3 haec leguntur: 'Audierat Pompeium per Mauritania cum legionibus iter in Hispaniam facere confestimque esse

nte omnia mouere uerebat, ut plures regiones in-
duceret, illares, ut exercitus animos sibi conciliaret, ut
ellum utilis, ita in aduentu Pompeii infirma erat. Atqui
e credidisse quidem Caesarem uerisimile est, qui co-
rum Pompeii infirmitate et longiore spatio ad instru-
n ei opus esse sciret et, si confestim per Mauritaniam
subuenire uoluisset, non in Graeciam, sed in Africam
n fuisse reputaret. Contra in Graecia eum mansurum
praenidisse satis ex iis, quae cc. 25 et 29 scripsit, per-
Quod si uerba de expectatione aduentus Pompeii hic tol-
time reliquo Caesaris apparatui subiungitur, quemadmo-
os militum sibi conciliarit. Itaque 'audierant' scriptum
e enuntiationem post primam h. c. §. positam fuisse exi-
franio enim atque Petreio haec fama animum addebat:
res atque condiciones Pompeii minus cognitae haberent
m de suarum partium secundis rebus facilius crederent,
abere poterant. Ceterum haec uerba hac de causa huc
nt. Nam cum post primam §. omissa et in margine es-
leta, ascriptumque, ut post uerba 'V milia' insererentur,
nem alterius §. item millenarius numerus legebatur, quem
se uidebimus, errore ibi sunt collocata.

Caesaris autem copiis §. 2 haec eduntur: 'Caesar legio-
spaniam praemiserat, ad VI milia auxilia peditum, equi-
ilia, quae omnibus superioribus bellis habuerat, et pa-
allia numerum. quem ipse parauerat, nominatim ex omni-

pius Ilerdam castra moueret, triplici acie instructa tertiam ariem castra a fronte fossa munisse refert. Postero autem die, cum tria latera munienda superessent, singula latera singulis attribuit legionibus, reliquas expeditas contra hostem constituit. Hae tres fuerunt (c. 42). Itaque omnino sex habuit. Idem numerus ex altero loco efficitur. Nam cum Afranium atque Petreium ab Ilerda discedentes persequeretur, unam legionem in castris reliquit (64, 5), in acie, quam postea contra Pompeianos instruxit, quinque legiones habuit (83, 2). Iam cum oppugnationem Massiliae appararet Caesar, c. 37 tres legiones cum C. Fabio legato in Hispaniam se praemisisse dixit, c. autem 40, 3 et 7 quattuor legiones Fabianae commemorantur, eoque biduo, quo ea, quae hoc c. 40 narrantur, gesta sunt, ipse Caesar cum equitibus nongentis, quos sibi praesidio reliquerat, aduenit et statim propius Ilerdam cum sex legionibus, ut modo uidimus, mouit (c. 41). Itaque cum reliquas tres legiones ad Fabium peruenisse nusquam relatum sit, etiam inde apparet, in hac, de qua agimus, copiarum enumeratione sex legiones sese praemisisse Caesarem retulisse. Atqui uerba 'ad sex milia auxilia peditum', etiamsi ita in codd. scripta essent, recta uideri non possent. Nam cum omnes copiae, quae deinceps enumerantur, auxilia sint, haec uox necessario initio erat ponenda. De codd. autem Oudendorpius haec scribit: 'nulla' uel addunt uel pro 'milia' habent mss. Ach. Stat. Brant. et mei septem'. Brantius autem in suo et Ciacconius in Statii libro ita legi referunt: 'ad VI milia auxilia peditum nulla, equitum' cett. Proxime ad uerum accedit Par. sec., in quo ita scriptum est: 'ad VI mil. auxilia peditum milla' hoc est 'milia'. Itaque cum relatiuum 'quae', quod uerba 'equitum III milia' sequitur, in nullo codice praeter Cuiac. legatur, haec ita scribenda esse apparet: 'Caesar legiones in Hispaniam praemiserat VI. Auxilia peditum . . milia, equitum III milia omnibus superioribus bellis habuerat'. Extremae litterae uerbi 'praemiserat' male repetitae praepositionem 'ad' genuerunt, 'milia' autem peruagato errore a librario adiectum est. Deinde manifestum est peditum auxiliarium numerum intercidissee. De auxiliis Caesaris Cicero ad Att. IX, 13, 4 sic scribit: 'nam ego hunc ita paratum uideo peditatu, equitatu, classibus, auxiliis Gallorum, quos *Ματίος ἐλάπειζεν*, ut puto, sed certe dicebat peditum decem milia, equitum sex polliceri sumptu suo annos decem'. Vbi cum de equitum numero recte referatur (nam auxilia, quae omnibus bellis ha-

baerat, Caesar a se duplicata esse statim demonstrat), non sine probabilitate coniciemus 'auxilia peditum V milia' apud Caesarem scriptum fuisse. Auxilia autem certe non omnia a Caesare in Hispaniam praemissa esse, id quod recte codd. scriptura significat, cc. 41 et 51 huius libri demonstrant. Priore loco ipse Caesar se cum nongentis equitibus in castra uenisse, altero aliquot diebus post aduentum suum sagittarios ex Rutenis, equites ex Gallia, praeterea cuiusque generis hominum milia VI aduenisse scribit. Quae excipiunt, optimos codd. secuti ita constituimus: 'et parem ex Gallia numerum, quam ipse pacauerat, nominatim ex omnibus ciuitatibus nobilissimo quoque euocato, hinc optimi generis hominum ex Aquitanis montanisque, qui Galliam prouinciam attingunt....' Apparet in fine et millenarium numerum et uerbum utrique enuntiato commune excidisse, neque, quod aut ipsum aptius sit aut ob sequens 'audierat' facilius omitti potuerit, inuenio quam 'addiderat' uel 'adiecerat', quod Iurinius addendd. p. 570 proposuit. Hoc si a Caesare positum est, supra non 'hinc', cui uocabulo nullum omnino accommodatum uerbum reperio, sed aut 'huc', ut in codice Achillis Statii legitur, aut, quod mihi quidem aptius uidetur, 'item' scripsit.

C. 40, 3 uulgo haec leguntur: 'Huc cum cotidiana consuetudine congressae pabulatoribus praesidio proprio legiones Fabianae duae flumen transissent, impedimentaue et omnis equitatus sequeretur, subito ui uentorum et aquae magnitudine pons est interruptus et reliqua multitudo equitum interclusa'. Hic primum 'congressae' ferri non potest. Nam quod aptum esset ad sententiam, ut congressae legiones dici existimarentur, quomodo Vossio uisum est, quae simul essent egressae siue ipsae siue cum pabulatoribus, id ab consuetudine omnium scriptorum abhorret. Quod autem Clarkius legiones in eum locum conuenisse dici putabat, non singulae ex castris missae, sed coniunctim uideri debent: neque tamen quisquam ita congredi legiones dixit. Recte Iurinius 'egressae' scribendum iudicauit, unde 'congressae' peruagato et facili errore nascebantur. Sed non magis sana sunt illa: 'praesidio proprio'. Proprium quidem praesidium per se recte dicitur, ut Dauisius interpretatus est, quod consuesset cum pabulatoribus mitti. Sed datiuo casu finis designatur, unde absurda nasceretur sententia, duas legiones ea de causa missas esse, ut praesidio essent consueto. Iam in Par. sec. legitur 'praesidio proprio relegiones'.

Inde, quamquam litterae 're' punctis notatae sunt, quibus eas delendas esse significatur, non dubito, quin suppleto vocabulo scribendum sit: 'cum cotidiana consuetudine egressae pabulatoribus praesidio propiore *ponte* legiones Fabianae duae flumen transissent'. Duos enim pontes Fabium in Sicore fecisse initio capituli declaratum est. Eum autem pontem, quo legiones traductae sunt, castris propiorem fuisse ex §. 7 apparet, ubi Fabius interclusis legionibus ulteriore ponte subsidium misisse dicitur. Similiter III, 94, 6 ex verbis 'ad praetorem' in Par. sec. Leid. pr. Scal. factum est 'ad praetorem

C. 48, 4 sic edunt: 'et Galliaque ueniebant, in castris nuntiatur Afranio magnos caesarem, ad flumen constitisse menti causa processerant, et imi comitatus, qui ex Italia enire poterant', item 51, 1, qui iter habebant ad Caesarem, ita comitatus et, qui suscepit'. Verum omnibus his locis aut errorem librariorum subesse aut a magistro de industria 'commeatus' in 'comitatus' mutatos esse mihi persuasum est. Nam apud Hirtium quoque de b. Gall. VIII, 30 in. in reliquis codd. recte scriptum est 'impedimenta et commeatus Romanorum interceperat', in Par. sec. Haun. pr. Cuiac. et inter versus Leid. pr., hoc est, ut saepius admoneam, in iis codd., ad quos solos hi libri de bello civili exigi possunt, 'comitatus'. C. 54, 5 autem, quem locum supra tertium posui, praeter Scal. et duos deteriores codd. in reliquis recte 'commeatus' seruati sunt. Comitatus Latine dicuntur homines, qui aliquem aut superiorem aut, cui officium praestare cupiunt, sequuntur; turba hominum una iter facientium, quemadmodum apud Caesarem explicant, ab antiquo certe scriptore nullo unquam comitatus est appellatus.

C. 58 in. haec eduntur: 'Ipsi Massilienses et celeritate nauium et scientia gubernatorum confisi nostros eludebant impetusque eorum excipiebant et, quoad licebat latiore spatio, producta longius acie circumuenire nostros aut pluribus nauibus adoriri singulas aut remos transcurrentes detergere, si possent, contendebant: cum propius erat necessario uentum, ab scientia gubernatorum atque artificiis ad uirtutem montanorum confugiebant'. Hic primum, cum in codd. scriptum esset 'latiore ut spatio', recte Vossius effecit 'quoad licebat latiore uti spatio'. Deinde notum est excipere impetum dici eam, qui locum non dimittit, sed aduersariam impetum facientem expectat et cum eo congreditur. Id autem

Asiatiae navis praeterueniens remos delugebant.

4 describitur, quemadmodum Afraniani a Caesaris equigmine carpti et male habiti sint. 'Prima luce', inquit 'ex superioribus locis, quae Caesaris castris erant conernebatur equitatus nostri proelio nouissimos illorum hementer, ac nonnumquam sustinere extremum agmen irumpi, alias inferri signa et universarum cohortium irres propelli'. Sustinuisse extremum agmen recte dicitur, sinister impetusque equitum exciperet atque perferret. iruptum esse agmen credibile non est: quod cum accidissimam partem ab altera excludi et circumueniri necesse ne res minime iis evenire poterat, qui impetum equitum erant. Itaque 'irumpi' posui. Equestri enim procella indubii primos proteri et deici necesse erat; sed tum Afraniani signis equites rursus propellebant.

15, 3 haec edebantur: 'Illi necessario maturius, quam volunt, castra ponunt. Suberant enim montes atque a milibus quinque itinera difficilia atque angusta excipiebant. et montes se recipiebant, ut equitatum effugerent Caesaris neque in angustiis collocatis exercitum itinere prohibere sine periculo ac timore Iberum copias traducerent. et illis conandum atque omni ratione efficiendum, sed tota magna atque itineris labore defessi, rem in posterum diem ferre'. Verum quod Afraniani se intra montes recipere distulerant superioribus verbis, quibus eos castra iam posu-

saris exercitum itinere prohiberent, ipsi sine periculo ac timore liberum copias traducerent'.

C. 79 in. ex Ciacconii coniectura editor: 'Expeditae cohortes nouissimum agmen claudabant pluriesque in locis campestribus subsistebant'; in codd. omnibus scriptum est 'pluresque'. At 'pluries' Latinum uocabulum esse recte Gerardus Ioannes Vossius de uitiis serm. I, c. 25 et eum secutus Elberlingius obscura crit. p. 80 negauerunt, idemque recte statuit, si maxime id inde defendi posset, quod Gellius V, 21 et Nonius p. 87 Merc. ex Pauli Persa (IV, 3, 65) et Catone 'complaries', sed ut minus usitatum, annotant, tamen tam antiquorum scriptorum usum nihil ad Caesarem pertinere. Quod autem ipsum 'pluries' nonnulli loco Trebellii Pollionis in Gallienis c. 1 defendunt, ibi quia 'pluries' errore a Boxhornio editum sit, non dubito. In aliis exemplaribus, quae Elberlingius inspexit, et eo, quod Lugd. Bat. a. 1671 ad Salmasianum expressum est, haec leguntur: 'Gallieno igitur et Voisiano consulibus Macrianus et Ballista in unum coeunt, exercitus reliquias conuocant et, cum Romanum in oriente notaret imperium, quem facerent imperatorem, requirunt Gallieno tam neglegenter se agente, ut eius ne mentio quidem apud exercitum fieret. Denique cum plureis eius rei causa conuenissent, placuit, ut Macrianum cum filiis suis imperatorem dicerent'. Accusatiuus ille 'plureis' tolerari potest: ob sequentia nominatiuus praefereendus uidetur. Sed apud Caesarem recte Iurinius in addend. p. 570 codicum scripturam defendit. Plures apertum est cohortes dici. In campestribus autem locis maior erat uis equitatus Caesariani, qui nouissimum agmen carpebat. Itaque huiusmodi locis plures cohortes, quam in nouissimo agmine esse consueuerant, subsistebant, quo maiore praesidio equites ad reliquum exercitum interim progredientem peruenire eumque male habere prohiberent. Nihil est igitur, quare Elberlingius 'equitesque' corrigere temptaret.

C. 80, 4 haec in codd. scripta sunt: 'Qua re animaduertens Caesar relictis legionibus subsequitur, praesidio impeditis paucas cohortes relinquit'. Relictas legiones Oudendorpius dici existimabat, quod eae dimissis equitibus in castris remansissent. Sed in hac orationis forma uerba illa aliter intellegi non possunt, nisi ut Caesar legiones reliquisse, ipse subsecutus esse dicatur. Quod contra est: cum ipsis enim legionibus profectus est, quia equites pabulandi causa dimissi statim aduersarios sequi non poterant.

et haec commemorat. Neque nam se morum humilitate
qua temporis opportunitate postulare, quibus rebus opes
e suae, sed eos exercitus, quos contra se multos iam
erint, uelle dimitti. Neque enim sex legiones alia de causa
Hispaniam septimamque ibi conscriptam, neque tot tan-
assis paratas, neque summissos duces rei militaris peritos'.
agnam classem, nedum plures magnas classes in Hispania
esse nusquam significatum est. Nam eae naues, quas M.
I, 18 faciendas curasse dicitur, non admodum multae fue-
enim Gadibus, complures Hispali instituerat. Contra de-
eius rei commemoratio, quae nullo modo omitti poterat,
im, quorum Afranium et Petreium h. l. c. 39 octoginta
V milia equitum, Varronem II, 18 triginta cohortes ha-
fertur. Itaque Caesarem scripsisse arbitror 'tot tantaque
rata', classes autem, ut permulta in hoc codicum genere,
o mutandi libidine positas esse.
is, quae in eadem oratione §. 9 leguntur: 'in se etiam aeta-
ationem nihil ualere, quod superioribus bellis probati ad
os exercitus euocentur', particula 'quod' sententiam per-
Neque enim inde, quod superioribus bellis probati ad obti-
exercitus euocabantur, effici poterat aetatis excusationem
ere, cum multi sine dubio essent superioribus bellis pro-
men ea aetate, quae excusationem non admitteret. Scri-
erat 'quom'. Tum enim, cum eiusmodi homines euocentur,
s quidem excusationem admitti queritur Caesar. Ceterum

dite, patres conscripti, me quoque non esse offensionum auidum', quamquam hic non negligentia, sed ad vim orationis augendam ita scripsit. Aliam rationem habent haec: Caes. b. Gall. VI, 43, 4 'nec plane etiam abisse ex conspectu contenderent' et Pomp. ap. Cic. ad Au. VIII, 12 D, 1 'neque etiam, qui ex delectibus conscripti sunt a consulibus, conueuerunt'. Nam in his 'neque etiam' est 'neque dum'.

Initium libri secundi in optimis codd. sic scriptum est: 'Dum haec in Hispania geruntur, C. Trebonius legatus, qui ad oppugnationem Massiliae relictus erat, duabus ex partibus aggerem, vineas turresque ad oppidum agere iussit. Una erat proxima portui navalibusque, altera ad partem, qua est aditus ex Gallia atque Hispania, ad id mare, quod adigit ad ostium Rhodani'. Ita enim haec distinguenda sunt, ut verbis 'ad partem, qua' cett., quo accuratius situs locorum declaratur, superaddantur altera 'ad id mare, quod' cett. Aditum ipsa res docet ad Massiliam dici. Inepte Oudendorpius aditum ad mare interpretatus est: eo enim ex Gallia atque Hispania longe a Massilia adiri poterat. Idem verba 'ad partem' delenda existimabat, quod haec mente ita supplerentur: 'altera pars ad partem'. Atqui in eo, quod 'pars' non posita est, sed intellegitur, idonea excusatio est. Verum 'adigit' corruptum esse omnes consentiunt: eos enim, qui idem atque 'adigitur' significare interpretantur, omittere possumus. Hoc ipsum 'adigitur' pro Caesaris simplicitate elatius est. Quod autem Stephanus edidit 'attingit ad ostium Rhodani', id potius relinquendum est. Recte Heinsius apud Ouid. art. am. II, 701 ex 'melioribus codd.' posuit 'ad Venerem quicumque uoles attingere seram, si modo duraria, praemia digna feres' ('at' enim ibi alienum est, cum exemplis positae res concludatur), isque ibi contulit Plant. Merc. I, 1, 32 'quae nihil attingunt ad rem'. Apud script. rhet. ad Herenn. IV, 43, 55 recte nunc ita oratio distinguitur: 'nunc breuiter, ad hanc rem quod satis est, attingemus'. Praeterea unus locus prolatus est Melae I, 4, 1 'qua ad fluvium attingit', ubi praepositionem in codice quodam a se uiso Oudendorpius omitti testatur. Apud Caesarem equidem scribere non dubitavi 'quod adiacet ad ostium Rhodani'. 'Adiacet' peruagato errore in 'adicit' et hoc in 'adigit' transiit.

Nihil peruersius est iis, quae c. 5, 3 eduntur: 'Facile erat ex castris C. Trebonii atque omnibus superioribus locis prospicere in urbem, ut omnis inuentus, quae in oppido remanserat, omnesque

: custodiisque aut muro', deinde autem 'manns' in eo considerari. Ex iis, quae Oudendorpius notauit, apparet uerba s custodiis' in margine ascripta fuisse iisque adiectum prius a 'ex muro', posterius ad illa 'quae in oppido remanserat' re. Itaque haec sic constituenda arbitror: 'ut omnis iuuentie custodiis in oppido remanserat, omnesque superioris aem liberis atque uxoribus aut supplicis ex muro ad caelum tenderent, aut templa deorum immortalium adirent et ante ra proiecti uictoriam ab diis exposcerent'. Peruagata sunt iae remanere', 'relinqui', alia, cum ad custodiam agendam esse significatur: pluralis numeri exemplum non habeo. men obstat, quo minus recte ponatur. Ex 'publicis' effeci is' retinuique accusatiuum, quia et supplex aliquis manus et supplices manus tendere dicitur. Hoc modo dixit Cicero ut. 16, 38 'tendit ad uos uirgo Vestalis manns supplices, quas pro uobis diis immortalibus tendere consueuit'. Ceteris enuntiatis 'aut' particula discretis prius ad iuuentutem re, alterum ad senes cum liberis atque uxoribus apertum est.

6, 2 haec edebantur: 'diductisque nostris paulatim nauificio gubernatorum mobilitati nauium locus dabatur, et, ideo nostri facultatem nacti ferreis manibus iniectis nauem rant, undique suis laborantibus succurrebant'. Verum monauium non artificio gubernatorum locus dabatur, sed diuansibus Caesarianorum, qua re Massilienses spatium nanci-

ita eduntur: 'Duae primum trabes in solo aequae longae distantes inter se pedes IV collocantur, inque eis columellae pedum in altitudinem V defiguntur. Has inter se capreolis molli fastigio coniungunt, ubi tigna, quae musculi legendi causa ponant, collocantur. Eo super tigna bipedalia iniciunt eaque laminis clavisque religant. Ad extremum musculi tectum trabesque extremas quadratas regulas IV patentes digitos defigunt, qui lateres, qui super musculo struantur, contineant. Ita fastigato atque ordinatim structo, et trabes erant in capreolis collocatae, lateribus lutoque musculus, ut ab igni, qui ex muro iaceretur, tutus esset, contegitur' cett. His recte constituta arbitror uerba 'ad extremum musculi tectum trabesque extremas', quamuis in Par. sec. et Leid. pr. legatur 'tectum trabes', in Scal. 'tecti trabes'. Nam ad extremum musculi, cum id ab extremo tecto discernitur, non apparet, quemadmodum regulae sustinendorum laterum causa defigi potuerint. Item recte in 'lateribus lutoque' musculus contectus dicitur, ut c. 9, 3 constitutionem summam lateribus lutoque constrictam legimus: in Leid. pr. Scal. compluribus deterioribus codd. Oudendorpii 'in lateribus luto' scriptum est, in Par. sec., si Beyerlius recte de extremo uocabulo tacuit, 'in lateribus lutoque'. Verum uerba 'qui super musculo struantur' (in Par. sec. et 'plurimis' codd. Oud. est 'musculos') non habent rectam orationis formam. Nam praepositio 'super', cum locus significatur, in pedestri oratione semper accusatiuum adiunctum habet. Alterum Caesaris locum, hor. comm. III, 39, 2, ubi item uitiose edebatur 'faucibusque portus nauem onerariam submersam obiecit et huic alteram coniunxit, super qua turrim effectam ad ipsum introitum portus opposuit', ex Par. sec. et 'mss. et edd uett.' Oudendorpii correxi, in quibus 'super quas' legitur. Hic non dubito, quin deletu uocabulo scribendum sit 'qui superstruantur'. Non rectiora sunt uerba 'ita fastigato atque ordinatim structo', cum et Caesar hoc genere dicendi abstinuerit, et alterum certe participium 'fastigato' poni non potuerit nisi re, quae fastigata esset, significata. Itaque aut post 'structo' excidit 'tecto', quod Oudendorpio in mentem uenit, aut paulo post 'musculus' delendum est, et hic adiciendum 'musculo'. Cui rei id suffragari uidetur, quod et supra eandem uocem delendam docuimus, et infra in Par. sec. non 'musculus', sed 'musculis' suprascripta littera o legitur.

C. 11, 3 in his uerbis: 'Musculus ex turri latericia a nostris telis tormentisque defenditur, hostes ex muro ac turribus submo-

et tormentis depellebant: qua re iis turris defendendae facultas eripiebant, non muri, quem nemo impugnabat. Id omittere videmus, quod Clarkius muri defendendi facultatem non datam ita dici existimabat, ut iis, qui in muro essent, se defendendi facultas erepta intellexeretur. Ciacconius uocem 'muri' tollendam abbat. Sed rectius Grutero omnia haec: 'non datur libera muri defendendi facultas' commenticia uidebantur. Nam cum hostes ex turribus summos esse declaratum esset, haec, quae et positis sponte intellegebantur et multo languidiora sunt, nihil attulit adicere. Enimuero inepte libera facultas data negatur, quasi hosti in defendendo concedere cuiquam in mentem uenire posset.

C. 15 haec in codd. leguntur: 'Aggerem noui generis atque in-um ex latericiis duobus muris senum pedum crassitudine: eorum murorum contignationem facere instituerunt aequa latitudine, atque ille congesticius ex materia fuerat agger'. Iuo muri per se aggerem non efficiebant: postquam contignati coniuncti erant, tum demum nascebatur id, quod eo nomine dari poterat. Itaque 'contignatione' scribendum est. Recte nam deinde Stephanus posuit 'altitudine': nam et tota aggeris consistebat in altitudine, et in congesticio aggere, ad cuius modum opus exstructus dicitur, supra c. 1 extr. altitudo erat declarata.

C. 24 in. contra Romanam consuetudinem edunt 'Curio Martiam nauibus praemittit', homine solo praenomine appellato. Significatur autem quaestor Curionis, qui classi praeerat,

C. 29 totam est perturbatissimum et foede laceratum. Quae ibi narrantur, referuntur ad res paulo ante gestas duobusque superioribus capitibus expositas. Earum rerum haec summa est. Castris a Curione prope Vticam positis proxima nocte centuriones Marsi duo cum manipularibus suis XXII ad Attium Varum perferant eique nuntiaverant militum animos a Curione alienos esse. Traduxerat autem Curio eas legiones, quae Corfinii in deditionem venerant. Itaque Varus productis copiis, cum Curio quoque aciem instruxisset, misit Sextum Quintilium Varum quaestorem una cum Curionis militibus Corfinii captum et dimissum, qui exercitum Curionis circumire et oratione habita ad defectionem sollicitare coepit. 'Hac habita oratione', inquit Caesar c. 38 extr., 'nullam in partem ab exercitu Curionis sit significatio: atque ita suas uterque copias reducit'. Iam c. 39 haec excipiunt: 'Atque in castris Curionis magnus omnium incessit timor. Nam is variis hominum sermonibus celeriter augetur. Unusquisque enim opiniones fingebat et ad id, quod ab alio audierat, sui aliquid timoris addebat. Hoc ubi uno auctore ad plures permanauerat, atque alius alii tradiderat, plures auctores eius rei uidebantur'. Hic a plerisque intellectum est pro particula 'atque' ponendam esse aduersatiuam 'at'. Timor enim, qui in castris ortus est, praeter expectationem accidit, cum milites a Quintilio Varo fide non essent demoti. Neque deinde 'nam' particulam ferri posse Vossius uidit. Quod autem is coniecit 'magnus omnium incessit timor animis: is variis' cett., et prauam habet uerborum collocationem, et 'animos' ponenda erat. Neque enim hor. comm. III, 74, 2 recte legitur 'exercitus quidem omni tantus incessit ex incommodo dolor': Caesar ablatiuum posuerat 'exercitu quidem omni', quem librarii datiuum interpretati sunt. Mihi 'nam' illud sequentibus uerbis uidetur superscriptum fuisse, ut 'nam unusquisque opiniones' cett. legi posset significaretur, quemadmodum in hoc codd. genere saepe uariata oratio est. Elberlingius magnas hic sibi ipse difficultates excitauit quae cum praeter ea, quae reprehendimus, nullae sint, de eius ratione dicere nihil attinet. Verba, quae supra excripsi, integra sunt, quae excipiunt, compluribus partibus truncata. Eduntur autem ita: 'Ciuille bellum, genus hominum, quod liceret libero facere et sequi, quod uellet, legiones eae, quae paulo ante apud aduersarios fuerant, nam etiam Caesaris beneficium mutauerat consuetudo, qua offerrentur municipia etiam diuersis partibus coniuncta: neque

C. 39, 5 recte Ciacconius et Hotomann etiamnum sit, 'capti homines equitesque pro-
dum contenderunt 'equique'. Iis Oberlinus
IX, 19, ubi haec scripta sunt: 'ipse traieciss
nis Macedonibus, non plus triginta milibus h
milibus equitum maxime Thessalorum'. Non di
equites ab hominibus tamquam peditibus, id qu
fecisse credebant, sed ueteranos Macedones ab

Extrema huius libri ita in omnibus fere o
sunt: 'Quarum cohortium milites postero die
conspicatus suam esse praedicans praedam mag
interfici iussit, paucos electos in regnum remisit
fidem ab eo laedi quereretur neque resistere aud
oppidum uectus prosequentibus compluribus se
numero erat Ser. Sulpicius et Licinius Damasipp
quae fieri uellet, Vticae constituit atque impera
post paucis se in regnum cum omnibus copiis
distinguenda esse, ut uerba 'cum Varus — auderet
sequentibus adiungerentur, monuit Maduigius
Sed infra inepte paucis diebus Iuba quaedam co
aeque post paucis profectus esse dicitur, quasi
set aut potuisset tam anxie et paene putide t
ultimis diebus nihil esse

legiones in Illyricum duxit, et insequente hieme Gabinus cum legionibus tironum, quae nuper erant conscriptae, eodem pervenit (Hirt. b. Alex. 42 et 43 in.). Verum haec legiones Gabinii ad nostram rationem non pertinent: cum enim tironum dicantur nuperque conscriptae, apertum est eas superioris anni exitu, quo Caesar Brundisium venit, nondum constitutas fuisse. Itaque quattuor Antonii legionibus et duabus Cornificii a duodecim legionibus, quae Brundisium venerant, deductis ipsum Caesarem cum sex legionibus profectum esse colligitur. Idem numerus alia ratione efficitur. Caesar enim, posteaquam Antonius cum quattuor legionibus ad eum pervenit, deducta Orico legione, quam ibi adueniens praesidii causa posuerat, tribusque cohortibus relictis (c. 39) L. Cassium Longinum cum una legione in Thessaliam, C. Calpurnium Sabinum cum cohortibus quinque in Aetoliam, Cn. Domitium Calpurnum cum duabus legionibus in Macedoniam misit (c. 34). Quindecim autem Cassii et Calpurnii cohortes postea Fufio Calpurno in Achaia ducendas dedit. De qua re c. 55 in. ita scriptum est: 'Aetolia, Acarnania, Amphilochois per Cassium Longinum et Calpurnium Sabinum, ut demonstraui, receptis temptandam sibi Achaiam et paulo longius progrediendum existimabat Caesar. Itaque eo Calpurnum misit ei que Sabinum et Cassium cum cohortibus adiungit'. Nam 'ei que' recte Glandorpheus scribendum coniecit, cum ~~oderetur~~ 'et Q. Sabinum': is enim Gaius Sabinus dicebatur. Quae verba ne quis ita interpretetur, ipsum Calpurnum praeterea secum aliquid cohortium adduxisse videri, ex Plut. Caes. 43 constat non plures quam quindecim cohortes cum eo in Achaia fuisse. Quintum autem Tillium et Lucium Canuleium, quos Caesar c. 42, 3 rei frumentariae causa in Epirum missos scribit, nullas copias secum habuisse ipsa res indicio est, cum ea regio statim post Caesaris adventum in eius potestatem venisset (c. 12 extr.). Sed cum deinde a Dyrrhachio in Thessaliam discederet Caesar, Apolloniae IV cohortes, Lissi unam, Orici III, quas ibi fuisse supra dixi, praesidio reliquit (c. 58), duas autem legiones, quas cum Domitio in Thessaliam miserat, rursus sibi coniunxit (c. 80). Iam de copiis, quae apud Pharsalum cum Caesare fuerunt, c. 89, 2 haec leguntur: 'Cohortes in acie LXXX constitutas habebat, quae summa erat milium XXII, cohortes II castris praesidio reliquerat'. At illam numerum octoginta cohortium, licet eundem ponat Orosius VI, 15, a Caesare positum non esse facile evincam. Caesarem enim ex

mortem legimus ap. Plut. Caes. 42, Pomp. 69, Appian. b. civ. II, 70), minus XXX milia ponat. Itaque computatis LXXV cohortibus, quae ad Pharsalum in acie erant, duabus, quae in castris remanebant, octo, quae Apolloniae, Orici, Lissi in praesidiis erant, quindecim, quae in Achaia missae erant, centum cohortes siue legiones decem efficiuntur. Ex quibus cum quattuor legiones Antonius adduxerit, ipsum Caesarem hac quoque ratione sex legiones tradaxisse reperimus. Itaque c. 2, 2 Caesarem 'LX cohortes legionariorum militum' scripsisse statuendum est: neque inde 'XV milia legionariorum militum' orta esse non verisimile videtur, si primo pro 'LX' pernegato errore 'XL' et pro hoc 'XV' posita, ex nota autem, qua cohortes significabantur, effectum esse 'eō', quomodo in Par. sec. 'mille' notatur, idque 'milia' librarium interpretatum esse existimamus. Equites ibi quingenti commemorantur, Plutarchus et Appianus sexcentos cum ipso Caesare traiecisse consentiant. Huc si adiciamus octingentos, quos Antonius adduxit (c. 29), secundum Caesaris locum mille et trecenti, secundum Graecos scriptores mille et quadringenti efficiuntur. Cum autem Caesar paucos equites cum Calpurnio et ducentos cum Cassio dimiserit (c. 34), quorum copias cum Calpurnio in Achaia missas ad Caesarem non revertisse docui, Domitio Calpurnio, cui quingentos attribuerat (c. 34), rursus sibi coniuncto c. 84 mille equites se habuisse ostendit. Atque eundem mille equitum numerum ponunt Plut. Caes. 42, Appian. b. civ. II, 70, Oros. VI, 13. Sed antequam a Dyrrachio discederet Caesar, a Pompeio fusus equites aliquot amiserat. Nam c. 71 in optimis codd. haec leguntur: 'Duobus his unius diei proeliis Caesaris desideravit milites DCCCCLX et notos equites Romanos Fleginatem Tuticanum Gallum, senatoris filium, C. Fleginatem Placentia, A. Granium Puteolis, M. Sacrativirum Capua, tribunos militum et centuriones XXXII'. Hic recte Aldus correxit 'Caesar desideravit': in deterioribus codd. ille genitivus causae fuit, ut deinde 'desiderati sunt' et pro proximis accusativis nominativi ponerentur; reliquaque in his codd. et edd. ante Aldum ex iis expressis vehementer corrupta sunt. Sed in illis, quae supra posuimus, primum apparet Fleginatem, quem Aldus sine causa Fleginatem appellare maluit, altero loco male repetitum esse. Deinde Tuticanus Gallus, senatoris filius, non poterat equitibus Romanis adnumerari, sed quamquam ipse non erat senator, ordinis tamen erat senatorii; quamobrem horum comm. I, 28 in simili

Contra in Cilicia et duas ueteranas legiones fuisse et infrequentes, quae causa erat, cur ex duabus una efficeretur, ex Cic. ep. ad Att. V, 15, 1 constat, qui se ‘duas legiones exiles’ habere scribit. Recte igitur Ciacconius.

Eiusd. c. §. 4 uerba ‘octingentos ex seruis suis pastorumque suorum coëgerat’ corrupta esse recte omnes consentiunt. Nam etiam non omnes pastores serui erant, quod Oudendorpio uisum est, tamen eos facultates rei familiaris tam tenues habuisse apparet, ut ridicule ex eorum seruis Pompeius aequae atque ex suis equites conscripsisse dicatur. Sed corrigendi rationes adhuc imitae sunt parum probabiles, quas, ne longus sim, non commemorabo. Neque enim mihi aliter uidetur scribi potuisse quam hoc modo: ‘octingentos ex seruis pastoribusque suis suorumque coëgerat’. Similiter ap. Cic. ad Att. IX, 13, 7 aberratum est in haec: ‘nos quae monstra cotidie intellegamus ex illo libello, qui in epistolam coniectus est’, cum scribendum esset ‘cotidie legamus, intelleges ex illo libello’ cett.

C. 6 optimos codd. secutus ita constitui: ‘Caesar, ut Brundisium uenit, contionatus apud milites — conclamantibus omnibus, imperaret, quod uellet, quodcumque imperauisset, se aequo animo esse facturos, II Non. Ian. naues soluit. Impositae, ut supra demonstratum est, legiones VI. Postridie terram attingit Germiniorum. Saxa inter et alia loca periculosa quietam nactus stationem et portus omnes timeus, quod teneri ab aduersariis arbitrabantur, ad eum locum, qui appellabatur † Pharsalia, omnibus nauibus ad unam incolumibus milites exposuit’. Numerum legionum secundum ea, quae supra disputaui, correxi. Sed editur ‘pridie Non. Ian. naues soluit impositis — legionibus VII’; in optimis codd. scriptum est ‘II Non. Ian. naues soluunt impositae — legiones VII’. Et primum quidem diei significatio eadem ap. Cic. ep. ad Brut. I, 14 extr. in codice Mediceo, b. Afr. 79, 2 et Hisp. 39 extr. in Par. sec., b. Afr. 19, 7 ‘II d. Non. Ian.’ in eodem legitur, quae a librariis, cum ‘pridie’ inuenissent, inuecta esse nequaquam probabile uidetur, et eadem in inscriptionibus inueniri docuit Marinius act. frat. Arual. p. 50. Deinde ‘soluit’ sane necessarium est, sed, quod hoc uerbum a librariis pro consuetudine proximis uerbis accommodatum est, ea, quae sequuntur, neque corrigenda neque uero eicienda esse, id quod Aldo Manutio uidebatur, euincere potest. Sequentia Victorius ita mutauit, ut scriberet ‘terram attingit Cerauniorum’

qui proelio congregitur, quod inauditum est, tamen hoc Bibulo ne in mentem quidem venire poterat, cum ipse in classe esset neque terrestres copias haberet, Caesaris naues abessent isque in terra esset. Deinde quid erat, cur Bibulus subsidium expectaret, qui maximam classem haberet? Scribendum est 'ne quod subsidium expectanti Caesari in conspectum venire posset'. Similia iam ab aliis proposita sunt, sed parum recte conformata. Sed ea, quae supra posui, manca esse ipsa codd. scriptura demonstrat; quod indicium a criticis ita obscuratum est, ut 'excubabat' ponerent. Quo facto sane haec verba plena sunt, sed quae deinceps leguntur, nullam omnino cum his coniunctionem habent. Superiore enim huius commentarii parte de rebus a Caesare in urbe actis, de ipsius atque Pompeii copiis, de traiectu exercitus Caesaris, de Bibuli in remissas naues acerbitate deque studio eiusdem reliquas Caesaris copias prohibendi relatum est. Iam c. 9 haec inferuntur: 'Discessu Liburnarum ex Illyrico M. Octavius cum iis, quas habebat, nauibus Salonas peruenit', sequiturque narratio de Salonarum oppugnatione ab Octavio temptata, qua omissa Octavianum appropinquante hieme Dyrrhachium ad Pompeium se recepisse extremo c. 9 refertur. Tum inde a c. 10 Caesar rursus suas res gestas, quas c. 8 reliquerat, persequitur, Vibullium se ad Pompeium misisse narrat verbisque c. 11, 3 'at ille expositis militibus eodem die Oricum proficiscitur' ad ea, quae initio c. 8 narrata erant, redit. Liburnas autem in Illyrico fuisse ibique quodam Pompeianis gesta esse nusquam antea relatum est. Iam illam Salonarum oppugnationem, de qua Caesar c. 9 refert, statim, postquam C. Antonius a Pompeianis in Illyrico captus esset, ab Octavio institutam esse ex Caes. Dion. XLII, 11 apparet, nisi quod is errore iam tum Gabinium in Illyricum venisse scribit et haec cum altera expeditione Octavii coniungit, quam post pugnam Pharsalicam factam narrauit Hirt. b. Alex. 43 — 48. Gaium autem Antonium et P. Cornelium Dolabellam illum Coreyrae Nigrae captum, hunc Illyrico eiectum esse ab eodem Octavio et Scribonio Libone Dio XLI, 40 narrauit. Atqui Libonem atque Octavianum Caesar c. 5, 3 Liburnicae atque Achaicae classi praefuisse, et c. 15, 6 Libonem se cum Bibulo coniunxisse scribit, ut eum afoisae et redisse item a Caesare relatum fuisse apertum sit. Itaque cum extrema c. 8 imperfectam habeant orationis formam, sequentia c. 9 cum superioribus non cohaerent, non potest dubitari, quin hoc

exciderit narratio rerum a Libone et Octauio in Illyrico
rum, quas paulo antea commemorauimus. Ita uerba initio c. 9
a 'discessu Liburnarum' apte referuntur ad discessum Libo-
Illas autem res in Illyrico gestas ab se narratas esse Caesar
, 5 significat, ubi se exercitum C. Antonii a T. Pulione pro-
demonstrasse scribit, eiusdemque rei c. 10, 5 meminit: 'mi-
deditione ad Corcyram'. Atque excidisse alicubi harum rerum
tionem interpretes uiderunt, sed minus recte in fine secundi
entarii hoc factum existimauerunt. Nam etsi haec eo tem-
gesta sunt, quo Caesar in Hispania erat, id quod ex Dionis
t. et Appian. b. ciu. II, 47 apparet, tamen res a Pompeianis
ecia gestae et multo aptius huic loco reseruabantur, ut Cae-
uem statum rerum apud aduersarios aduentu suo offendisset,
istraret, et hic ipse locus excidisse quaedam indicio est, quae
sse non potuerunt. Neque nostrae sententiae repugnat, quod
c. 4 in recensu copiarum Pompeii haec leguntur: 'His Anto-
s milites admiscuerat'. Ibi enim omnes copiae recensendae
, quas Pompeius aduentu Caesaris habebat, neque uerendum
ne legentes iis uerbis perturbarentur, praesertim cum paulo
le his rebus edocerentur. Neque omnino tam anxie Caesar
isse uideri debet. Subiciam autem, quae res praeter eas, quas
commemorauimus, ex his commentariis excidisse et quo loco po-
uisse uideantur. Primum quod nonnulli opinati sunt narra-
o seditionis militum apud Placentiam, quae sub reditum ex
nia Caesaris accidit, in his libris perisse, eam rem a Cae-
relatam esse uerisimile non est. Sed c. 88, 2 tertii huius
entarii cohortes Hispanas ab Afranio ad Pompeium tradu-
sse Caesar se docuisse scribit, de qua re nusquam relatum
Quando Afranius ad Pompeium peruenerit, nescimus, sed post
tum in Graeciam Caesaris id accidisse inde certum est, quod
a enumeratione copiarum, quas Pompeius in aduentu Caesa-
buit, Hispanae illae cohortes non commemorantur. Itaque
er octauum quidem et nonum caput haec res narrata esse
: quae enim ibi relata fuerunt, ante Caesaris aduentum gesta
locui. Praeter hunc autem locum uno c. 50 extremo lacuna
sed ibi permulta exciderunt. Earum rerum extrema fuisse
nationem Dyrrhachii a Caesare temptatam et oppugnationem
ris castrorum discessu eius a Pompeio institutam (quae nar-
: apud Cass. Dion. XLI, 50) ex initio c. 51 perspicitur. Eo
ur, ed. Nipperd.

igitur loco etiam illa de aduentu Afranii cum cohortibus Hispanis perisse et eam rem, dum Caesar Pompeium ad Dyrrhachium abigebat, gestam esse statuendum est. In primo et secundo commentario uerba quaedam alia alio loco exciderunt, integrae rerum gestarum narrationes non perierunt.

C. 10, 6 in mandatis, quae Caesar Vibullio ad Pompeium perferenda dedit, haec leguntur: 'proinde sibi ac reipublicae precerent: quantum in bello fortuna posset, iam ipsi incommodis suis satis essent documento'. Verum adhortatio illa: 'iam ipsi incommodis suis satis essent documento' ab his uerbis plane aliena est. Inepte enim Caesar Pompeium adhortaretur, ne documenta, quantum fortuna posset, aliorum hominum expectaret, quasi si Caesar et Pompeius bellum gerere persenerassent, ea re alii homines documento futuri fuissent, aut id actum esset, ut quisquam documento esset. Itaque ante 'quantum' particulam 'cum' inserui. Commonefacit enim Caesar Pompeium, si id adhuc incertum fuisset, quanta esset fortunae uis, iam eius rei ipsos satis esse documento.

Eiusd. c. §. 10 secundum codd. scripturam Caesar pollicetur: 'Haec quo facilius Pompeio probari possent, omnes suas terrestres urbiumque copias dimissurum'. Sed urbium copiae quamuis a terrestribus discerni possint, ut illis praesidia in urbibus posita, his reliquae copiae, quae in agris sunt, significantur, tamen hoc ita demum recte fit, cum idonea utriusque generis discernendi causa est, uelut c. 15, 6 'quorum alter oppidi muris, alter praesidiis terrestribus praeerat', quae uerba interpretes hic ascripserunt. Quamquam is locus non omni ex parte id, quod concessimus, probat. Nam cum Oricum, de quo ibi dicitur, maritimum oppidum esset, praesidia in eius muris disposita quodam modo maritima erant. In iis autem uerbis, quae initio posuimus, ut nulla causa erat terrestres copias in duo genera diducendi, ita maritimarum copiarum commemoratio desideratur. Itaque scribendum puto 'omnes suas terrestres nauiumque copias'. Error commutatione peruagata litterarum u et b ortus est.

Iam supra monui inde a c. 10 Caesarem ad suas res, quas c. 8 reliquerat, reuerti. Ibi igitur se Vibullium bis, Corfinii et in Hispania, captum et dimissum pro suis in eum beneficiis idoneum indicasse scribit, cui mandata ad Pompeium perferenda daret, eaque mandata deinceps exponit. Quibus statim initio c. 11 haec subiunguntur, ut quidem in codd. scripta sunt: 'Bibulus his expositis Cor-

eius aduentu cognito profectus inde redeuntibus Caesaris nauibus occurrerant easque incenderat et omnia littora a Salonis ad Oricum occupauerat, quae c. 8 referuntur, et deinde eum ad Oricum finem ex uerbis c. 15 apparet 'Bibulus, ut supra demonstratum est, erat cum classe ad Oricum'. Verba, quae paulo post leguntur, 'antequam de mandatis agi inciperet' rectam formam non habent. Nam res aliqua agi coepisse et incepisse recte dicitur, etsi Caesar hoc quoque genere abstinuit, ut p. 19 monui, re uero, quae agitur, non significata Latini constanter dixerunt 'agi coeptum est' et 'incipitur'. Neque enim apud Corn. Nep. Epam. 10, 3 tutum est, quod editur 'postquam apud Cadmiam cum Lacodaemoniis pugnari coepit'. Nam in optimo codice Danielino pluribusque mediocribus legitur 'pugnare coepit', in Guelpherbylano, qui Danielino bonitate proximus est, 'pugnatum est coepit': 'pugnari' in hoc et Sangallensi a secunda demum manu positum est. Itaque ibi scribendum est 'pugna coepit'; apud Caesarem 'agi inciperetur'. Deinde ex codd. scriptura 'atque eidem' recte nescio a quo effectum est 'atque ideo'. Sed uerba 'omnibus copiis' eo loco, quo in codd. ponuntur, cum ferri non posse intellectum esset, male ad extrema translata sunt in hunc modum: 'ut adesse Caesarem omnibus copiis nuntiaret'. Nam Vibullium, qui cum Caesare traiecisset, latere non poterat non omnes copias, sed dimidiam tantum partem ductam esse. Itaque Heldius uerba 'omnibus copiis' commenticia iudicauit. De qua re eo minus dubitare licet, quod ea ideo tam peruerse collocata esse apparet, quia in margine erant ascripta. Extrema uerba 'ut adesse Caesarem nuntiaret' pinguius adiciuntur, cum id Vibullium spectauisse supra iam declaratum sit. Non sine causa igitur Grutero haec quoque spuria uidebantur. Cum tamen uerba 'omnibus copiis' his ascripta esse certum sit, eam suspicionem non admiserim. Potius cum in Par. sec. et Leid. pr. scriptum sit 'et adesse' cett., correxi 'et adesse Caesarem nuntiavit'.

Magnae turbae leuibus de causis excitatae sunt initio c. 13. Ea uerba sic edebantur: 'At Pompeius cognitis iis rebus, quae erant Orici atque Apolloniae gestae, Dyrrhachio timens diurnis co nocturnisque itineribus contendit. Simulac Caesar appropinquare dicebatur, tantus terror incidit eius exercitui, quod properans noctem diei coniunxerat neque iter intermiserat, ut paene omnes in Epiro finitimisque regionibus signa relinquerent, complures arma proicerent ac fugae simile iter uideretur'. Hic mirum Heldio

modum tuto legati uenire et, quae uellent, exponere possent, eorumque ei rei tempus constituitur'. Hic recte in codice Noruicensi scriptum est 'locutus est'. Sequentia autem ab his uerbis separanda sunt. Nam neque uerbum substantiuum in tali oratione omisit Caesar, neque tam turpiter in breui oratione institutae formae oblitus est, quod scriptori belli Africani accidisse uidimus. Deinde uerba 'atque una etiam' cett. corrupta esse apertum est. In Par. sec. Haun. pr. Leid. pr. aliisque Oudendorpii haec ita scripta sunt: 'atque una uis utrumque'. Vnde admodum scite ab Elberlingio haec effecta sunt: 'atque una uisurum, quemadmodum tuto legati uenire et, quae uellent, exponere possent'. Sed 'una' in hac oratione ferri non posse ipse Elberlingius intellexit. Reliquis igitur retentis, quae is inuenit, 'atque und' hoc est 'atque eundem' ponendum putauit.

C. 22 recte Vossius scribendum dixit 'Interim Milo dimissis circum municipia litteris ea, quae faceret, iussu atque imperio facere Pompeii, quae mandata ad se per Vibullium delata essent' cett. Nam et codices, in quibus 'Bibullium' legitur, illud magis quam 'Bibulum' commendant, et I, 34 in., postquam ibi codices optimos secuti uerba 'in Hispaniam' sustulimus, Vibullium Massiliam adisse demonstratur, in qua urbe Milo exul degebat.

C. 25 Caesar de cunctatione suorum scribit, qui, quamuis hiems praecipitauisset, tamen nondum secundum commeatum a Brundisio traicere ausi erant. Ibi §. 2 haec in codd. leguntur: 'quantoque eius amplius processerat temporis, tanto erant alacriores ad custodias, qui classibus praeceperant, maioremque fiduciam prohibendi habebant; et crebris Pompeii litteris castigabantur, quoniam primo uenientem Caesarem non prohibuissent, ut reliquos eius exercitus impedirent: duriusque cotidie tempus ad transportandum lenioribus uentis expectabant'. Extrema uerba ita conformata sunt, ut necessario ad praefectos classis Pompeianae referenda sint: uerba autem 'ad transportandum lenioribus uentis' de Caesarianis tantum a Brundisio transmittere cupientibus dici potuerunt. Nam Heldius mirabiliter haec ita interpretatus est, quo leniores uenti futuri essent, eo difficilius a Caesarianis transmissum iri Pompeianos sperasse. Quasi, ut alia omittam, durius tempus aliud dici posset, quam hibernum tempestatibusque infestum. Neque, cum hiems praecipitauisset, leniores, sed uehementiores uenti consequebantur. Sed etiamsi forma orationis ad Caesarianos haec

referri pateretur, sententia tamen inepta esset, quae alia inesse non potest, nisi haec: expectabant cotidie durius tempus, quo lenioribus uentis transmitterent. Nam quae Oudendorpius sibi inuenisse uisus est, Caesarianos, dum leniores uentos expectarent, durius cotidie accepisse tempus, eorum nihil uideo. Sententiam requiri apertum est huiuscemodi: tempus cotidie durius spem lenioribus uentis tramittendi ademisse. Itaque sic scripsi: 'duriusque cotidie tempus ad transportandum lenioribus uentis non spectabat'. Particula negatiua separata est a copulatiua ad uim illius augendam. Cf. b. Gall. III, 29, 2 'uti opus necessario intermitteretur, et continuatione imbrium diutius sub pellibus milites contineri non possent', b. ciu. I, 81, 2 'et eo die tabernacula statui passus non est', Corn. Nep. Them. 3, 1 'longiusque barbaros progredi non paterentur'.

Quae c. 26 de Antonii et Caleni profectione leguntur, partim ex codd. scriptura bene constituit Elberlingius, de parte minus recte disputauit. Ea autem uerba ita scribenda sunt: 'nacti austrum naues soluunt atque altero die Apolloniam [Dyrrhachium] praeteruehuntur. Qui cum essent ex continenti uisi Coponius, qui Dyrrhachii classi Rhodiae praeerat, naues ex portu educit, et, cum iam nostris remissiore uento appropinquasset, idem auster increbruit nostrisque praesidio fuit. Neque uero ille ob eam causam conatu desistebat, sed labore et perseuerantia nautarum et uim tempestatis superari posse sperabat, praeteruectosque Dyrrhachium magna ui uenti nihilo secius sequebatur'. 'Apolloniam Dyrrhachium' scriptum est in Par. sec. Leid. pr. Scal. Haun. pr. compluribusque deteriorum. In quibus uerbis cum neque asyndeton ferri, neque hic iam Dyrrhachium praeteruehi Caesariani dici possint, quos postea demum, cum eos Coponius leniore uento paene assecutus esset, id oppidum uento rursus increbrescente praeteruectos esse declaretur, his de causis Elberlingius recte statuit Dyrrhachium interpolatum esse ex uerbis c. 30, 1 'praeteruectas Apolloniam Dyrrhachiumque naues uiderant'. Sed quod deinde scribendum existimauit 'et cum iam nostri — appropinquassent', mihi id, quod Vascosanus posuit ipseque supra scripsi, retinendum uidetur, licet in omnibus codd. legatur 'appropinquassent', et 'nostris' in Cuiac. tantum duobusque deterioribus. Quod autem Oudendorpius 'nostris' et 'appropinquassent' edidit et hoc ad 'naues' retulit, ea orationis forma nimis impedita est. Caesariani uero non

recte Coponio appropinquare dicuntur, quos neque sponte id fecisse probabile est, cum summum periculum afferret, neque ulla res, ut facerent, cogebat. Ante omnia, ut recte de his uerbis iudicetur, sciendum est Coponium longas naues habuisse, Antonium longe maximam partem onerarias. De illo quod dixi, et ipsa res et Appianus b. ciu. II, 59 demonstrat. Antonium perpaucas longas habuisse inde perspicitur, quod Caesar, qui iisdem nauibus traiecerat, h. l. c. 7 duodecim tantum longas secum fuisse scribit et in iis constratas non plures quam quattuor. Itaque Coponii naues omnibus rebus instructae et habiles erant ad remigandum, Antonianarum omnis uis in uelis consistebat, eaque *μεγάλα ἱστία* Appianus in his commemorat. Iam appropinquantibus Dyrrhachium Caesarianis cum Coponius ad eos contendisset, leniore uento fiebat, ut Caesariani tardius procederent, et Coponius eos paene consequeretur; sed cum uentus rursus increbruiisset, prius eum praeuertebant, quam ad eos perueniret, et durante eodem uento post se relinquebant. Coponius autem nihilo minus 'labore et perseuerantia nautarum uim tempestatis superari posse sperabat' hoc est, remigando ac celerius iturum, quam Antoniani uenti magnitudine ferebantur. Ita haec intellegenda esse et Appiani narratio ostendit et Caesaris uerba, quae statim sequuntur, 'Nostrī uis fortunae beneficio tamē impetum classis timebant, si forte uentus remisisset'.

C. 35, 1 in codd. ita scriptum est: 'Ex his Caluissius primū aduentu summa omnium Aetolorum receptus uoluntate praesidiū aduersariorum Calydone et Naupacto relictis omni Aetolia potius est'. Itaque 'a praesidiis' scripsi. 'Reiectis' enim, quod pro 'relictis' editur, in uno Par. tert. scriptum est, idque alienissimum exemplis Oudendorpius defendit. Si 'reiectis' in omnibus codd. legeretur, assentiendum esset Ciacconio, qui 'deiectis' coniecit. Paulo post in his uerbis: 'Hegesaretus, ueteris homo potentiae, Pompeianis rebus studebat: Petreius, summae nobilitatis adolescens, suis ac suorum opibus Caesarem enixe inuabat', nomen Petreium non conuenire homini Thessalo intellectum est. Apud Cic. Phil. XIII, 16, 33 Antonius in litteris ad senatum missis haec queritur: 'securi percussos Pactum et Menedemum, ciuitate donatos et hospites Caesaris, laudastis'. In codd. ibi scriptum est 'Petrum'. Eum eundem hominem esse atque hunc Petreium coniunctio cum Menedemo docet, quem principem Macedoniae liberae in suis partibus fuisse Caesar extremo superiore ca-

pile demonstrat. Petri tamen nomen in homine ipsius Graeciae ante Christiana tempora reperiri non uidetur. Itaque optime M. Hauptius Petraeum illum hominem dictum fuisse coniecit, quod nomen et ad Petreium et ad Petrum proxime accedit legiturque ap. Polyb. IV, 24 et V, 17.

C. 36, 1 haec leguntur: 'Eodemque tempore Domitius in Macedoniam uenit, et, cum ad eum frequentes ciuitatum legationes conuenire coepissent, nuntiatum est adesse Scipionem cum legionibus magna et opinione et fama omnium: nam plerumque in nouitate fama antecedit'. Haec extrema sententia inepte adicitur. Nam famam in noua re praecurrere, res adeo nota est, ut id putide moneatur. Ex iis autem, quae deinceps de Scipione narrantur, perspicitur eum famae non respondisse. Itaque scribendum uidetur 'nam plerumque in nouitate fama rem excedit'. Quo minus enim totam sententiam spuriam existimem, nouitas impedit, quo uocabulo ita magistrum usurum fuisse non arbitror.

Sequuntur haec: 'Hic nullo in loco Macedoniae moratus magno impetu tetendit ad Domitium et, cum ab eo milia passuum XX afuisset, subito se ad Cassium Longinum in Thessaliam conuertit. Hoc adeo celeriter fecit, ut simul adesse et uenire nuntiaretur'. Verum extrema superioribus uerbis non respondent. Neque enim aduentus solum, sed uel maxime discessus celeritas declaranda erat. Edidi igitur, quod me scriptum esse a Caesare M. Hauptius monuit, 'abisse et uenire'. Inuersus rerum ordo ipsam celeritatem significat.

C. 37, 2 sic scripsi: 'Sed cum esset inter bina castra campus circiter milium passuum VI, Domitius castris Scipionis aciem suam subiecit, ille a uallo non discedere perseuerauit. Ac tamen aegre retentis Domitianis militibus est factum, ne proelio contenderetur'. Nam 'attamen', quod in codd. legitur, contrariam sententiam inferret, quasi, cum Scipio in loco munitissimo constitisset, Domitius iniquo, id expectari debuisset, ut Domitiani proelium committerent. Eadem causa est uerborum c. 87, 5, ubi Labienus, postquam Caesaris exercitum maximam partem nouis militibus constare asseuerauit, non poterat adicere 'Attamen, quod fuit roboris duobus proeliis Dyrrhachinis interiit': recte ibi in Par. sec. et Leid. pr. scriptum est 'ac tamen'. Accurate de hoc uitio satis frequenti disputauit Maduigius ad Cic. de fin. p. 289 et 429.

C. 38 narratur Domitium, ut Scipionem ad pugnam eliceret,

se angustiis rei frumentariae adductum discedere simulauisse neque longe progressum omnem exercitum in insidiis collocasse. Interea quae excipiunt, ita eduntur: 'Scipio ad sequendum paratus equitum magnamque partem levis armaturae ad explorandum iter Demitii et cognoscendum praemisit. Qui cum essent progressi primaeque turmae insidias intrauissent, ex fremitu equorum illata suspicione ad suos se recipere coeperunt, quique hos sequebantur, celerem eorum receptum conspicati restiterunt. Nostri cognitis insidiis, ne frustra reliquos expectarent, duas nacti hostium turmas exceperunt'. Verum uerba illa 'levis armaturae' in nullo codice, de quo quidem constet, leguntur: in Louaniensi pro iis positum est 'exercitus'. Neque in iis, quae sequuntur, aliae copiae praeter equites commemorantur. Itaque 'equitum magnam partem' scriptum fuit, et peruagato errore factum est, ut ex 'equitum' efficeretur 'equitatum'. Deinde ad coniungendam orationem sequentibus uerbis copula adiecta est. Quod autem infra editur 'duas nacti hostium turmas', illud 'hostium' in omnibus codd. superioribus uerbis 'cognitis insidiis' interpositum est. Falso igitur ibi magister declarauerat, cuius insidiae cognitae dicerentur, recteque Vascosanus et alii hostes eiecerant.

Cn. Pompeius filius, cum ad Oricum cum classe uenisset, et nauem in introitu portus positam expugnauit et eodem tempore ex altera parte nauibus mole quadam traiectis in portum peruenit. Verba c. 40, 4, quibus posterior res declaratur, in tribus optimis totidemque deterioribus codd. ita scripta sunt: 'eodemque tempore ex altera parte molem tenuit naturalem obiectam, quae paene insulam oppidum effecerat, IV biremes subiectis scutulis impulsas uectibus in interiorem partem traduxit'. Situm horum locorum recte declarauit Ciacconius. Ex Caesaris enim uerbis perspicitur peninsulam a continente procucurrisse, ita ut caput eius, in quo oppidum Oricum positum erat, continenti rursus appropinquaret, et obiectu peninsulae portus angusto introitu efficeretur. Prima pars peninsulae, qua continenti cohaerebat, moles a Caesare appellatur. Confirmantur haec Plinii hist. nat. II, 89, 204 'Epidaurus et Oricum insulae esse desierunt', quae uerba Ciacconius ascripsit. Is uero, cum inepte ederetur, ut etiamnum fit, 'quae paene insulam contra oppidum effecerat', coniectura id ipsum inuenit, quod ex optimis codd. supra posui, nisi quod recte praeterea 'efficiebat' legendum dixit: plusquamperfectum enim positum est ab

eo, qui 'paene' non ad 'insulam', sed ad uerbum pertinere arbitrat^{ur}. Superiora uerba corrupta esse idem Ciacconius uidit, nihil lamen, quod probabile uideri possit, effecit. Quod uerba 'IV birenes in interiorem partem traduxit' sine copula adiunguntur, indicio est haec cum superioribus uerbis unam effecisse enuntiationem. Neque uero, si quis poneret 'et quattuor birenes — in interiorem partem traduxit', quod Clarkio uisum est, superiora recta essent. Nam cum moles diceretur obiecta, non poterat iis uerbis superaddi adiectiuum 'naturalis', sed 'moles naturaliter obiecta' diceuda erat. Itaque ita scriptum fuisse arbitror: 'eodemque tempore ex altera parte mole tenui naturaliter obiecta — quattuor birenes — in interiorem partem traduxit'. Ex his ea, quae nunc leguntur, ita orta sunt, ut primum exitus uocabulorum 'tenui naturaliter' permutarentur, quod item b. Gall. VI, 21, 5 factum est in optimo Bong. pr., ut 'feminam notitiae' scriberetur, cum deberet 'feminae notitiam'. Deinde cum pro 'tenuit' i. e. 'lenuiter' scriptum esset 'tenuit' idque uerbum uideretur, accusatiui 'molem naturalem obiectam' effecti sunt. Quos accusatiuos ideo non retinui, quia adieclo loco, in quem aliquid traductum esset, Latinis durum uisum est duplicem accusatiuum ponere, sed aut ea forma usi sunt, quam posui (eandem autem habent haec Liuii XXXV, 48 'equitum innumerabilem uim traici Hellesponto in Europam'), aut altera, quae est apud Caes. b. Gall. I, 35, 3 'ne quam multitudinem hominum amplius trans Rhenum in Galliam traduceret'. Denique 'scutula', quibus naues traductae dicuntur, qualia fuissent, nemo probabiliter explicauit. Hoc quoque emendauit Ciacconius suculas a Caesare positas esse docens. Suculae enim erant in machinis torcularibus ligna rotunda, quae uectibus uersabantur, quod apparet ex Vitruu. I, 1, 8. X, 2, 2 multisque aliis eius libri locis. Idem mendum, quod hic apud Caesarem uidimus, apud Catonem quoque de re rust. 68 recte criticis tollendum uisum est.

Eiusd. c. 40, 5 haec in codd. leguntur: 'Hoc confecto negotio D. Laelium ab Asiatica classe abductum reliquit, qui commeatus Bullide atque Amantia importari in oppidum prohibebat'. Sed si Laelius iam commeatus Oricum importari prohibuisset, non intellegitur, cur eum Pompeius ab Asiatica classe abductum Orici reliquisse dicatur. Apertum est eum relictum esse, ut tum demum commeatus importari prohiberet. Itaque 'prohibeat' scribendum erat. Coniunctiuum praesentis temporis Caesar etiam h. l. c. 20 extr. per-

lecto subiecit: 'legem promulgavit, ut sexenni die sine usuris creditae pecuniae solvantur'. 'Sexenni' enim 'die' recte Manutius coniecit, cum in codd. legeretur 'sexies seni dies'. Nam quae ibi ab aliis excogitata sunt, nullam habent verisimilitudinem.

C. 44, 4 ita in codd. scriptum est: 'Atque ut nostri perpetuas munitiones uidebant perductas ex castellis in proxima castella, ne quo loco erumperent Pompeiani et nostros post tergum adorirentur, timebant, ita illi interiore spatio perpetuas munitiones efficiebant, ne quem locum venire possent'. Illic primū indicasse apertum est, quod adiectum sit; causa in primis qui perpetuas munitiones perducuntur scriptum est, et in omnibus locis emendando proxime ad 'iungebant' coniciens: ceterum atque ipsos a tergo circumferendum 'timebant' delendum est, quo referatur, et, cui additur quidem supra 'nostri', ad 'qui' in nullo codice scribitur. In hoc inepto verbo sigilla accessit idem Faërus nondum reperta est. Muenchscherus in ephemer. scholast. a. 1828 p. 562 haec ita conformavit: 'atque ut nostris perpetuas munitiones uidebant perductas —, ita illi — efficiebant'. Sed, ne quid de duritie compositionis dicam, Caesaris munitiones nequaquam erant perfectae. Contendebant enim Caesariani etiam tum munitionibus cum Pompeianis, illi, ut Pompeium quam angustissime concluderent, hi, ut Caesarianos quam maxime extenderent, id quod superioribus et inferioribus verbis declaratur. Itaque 'a nostris perducere uidebant' scribendum fuisset.

C. 48 in. ita editur: 'Est etiam genus radicis inuentum ab iis, qui fuerant cum Valerio, quod appellatur chara', quae a quo posita sint, nescio: in codd. scriptum est 'qui fuerant ualeribus'. Nihil igitur attinet demonstrare, quantopere illa 'cum Valerio' et ipsa inepta sint et a Vossio inepte sint explicata. In codicum scriptura Gruterus oppidi nomen latere arbitrabatur, eique Oudendorpius assentitur. Sed neque est in his regionibus urbs similis nominis, neque in oppido radices inuentas esse credibile est; et eos milites hanc radicem reperisse apparet, qui Pompeium munitionibus obsidebant. Mihi scribendum uidetur 'qui fuerant in uallibus'. Valles in his locis commemorantur 49, 4: neque improbabile eam huius radicis fuisse naturam, ut maxime locis demissis nascere-
tetur.

C. 49, 4 dubitatum est de his uerbis: 'ut erant loca mon-

lucosa et ad specus angustiae uallium', neque forma orationis neque sententia satis intellecta. Valles adeo angustae fuisse dicuntur, ut specubus similes essent, superimpendentibus rupibus et fere coniectis. Praepostere specus interpretantur canales et hic et b. Alex. 6, 1 et 5, 1, ubi quod aquaeductus subterranei specus appellantur, non discedi a proprio significato apparet. 'Ad' praepositio in comparando eodem modo atque apud Caesarem posita est a Cic. pro Vareno (fragm. p. 443 Orell.) 'L. ille Septimius diceret (etenim est ad L. Crassi eloquentiam grauis et uehemens et inelabilis, Erucius hic noster Antoniaster est)...' Ita enim haec distinguenda sunt. Deinde ab Liu. XXII, 22 'homini non ad cetera Panica ingenia callido'; M. Aurel. ad Front. II, 9 (p. 54 ed. Rom.) 'iam conticinium atque matutinum atque diluculum usque ad solis ortum gelidum, ad Algidum maxime'.

Eiusd. c. §. 6 haec eduntur: 'At Caesaris exercitus optima saletudine summaque aquae copia utebatur, tum commeatus omni genere praeter frumentum abundabat: quibus cotidie melius succedere tempus maioremque spem maturitate frumentorum proponi uidebant'. Relativum 'quibus' Heldius neutro genere dictum ad res secundas antea commemoratas referri interpretatur. Sed aestiuum tempus (id enim instare inferiora demonstrant) neque maiorem salubritatem afferchat neque aquae copiam. Neque omnino haec commoda augeri Caesariani cupiebant, quibus plenissimis fruebantur, sed frumenti inopiam leuari. 'Succedere' uero sine consequi sine feliciter euenire interpretamur, ferri nequit. Prius enim plane ineptum est, altera ratione neque tempus succedere potest, sed res tantum, quam humano labore efficere licet, neque ulli quicquam nisi homini agenti. Ei ipsam actionem substituit Linius, cum incepto, spei, fraudi, facinori aliquid succedere diceret XXIV, 19. XXXIII, 5. XXXVIII, 25. XLIV, 11: antiquiores se ab hoc genere abstinerunt. Sed ne scriptum est quidem in codd. 'succedere', sed 'subterere' aut 'subterrere'. Inde quemadmodum haec emendanda sint, nescio. Nam Oudendorpius et Vossius, quorum alter 'succurrere', alter 'subuenire' scriptum fuisse coniecit, nitium, quod in pronomine inesse reprehendimus, non sustulerunt.

C. 50, 1 haec de Pompeianis referuntur: 'Illi cum animaduertissent ex ignibus nocte cohortes nostras ad munitiones excubare, silentio aggressi uniuersas intra multitudinem tela conicie-

bant et se confestim ad suos recipiebant'. Verum ita in quinque tantum deterioribus codd. scriptum est, in reliquis 'aduersi uniuersas'. Prius hac de causa pro 'adgressi' positum uidetur ('adgressi' autem certa coniectura scriptum arbitror, cum nullum uideatur alterum uerbum huic loco aptum reperiri posse), sed, ut dicere institueram, ex 'adgressi' factum est 'aduersi', quia sequenti uoci suprascriptum erat 'uersi', ut 'uniuersi' legendum esse significaretur. Et 'aggressi uniuersi intra multitudinem sagittas coniciebant' necessario requiri

Pompeiani uniuersas milites uno tempore satelis admoniti ab insequen-
quam Pompeiani se rece-

quia non tam id agebatur, ut recederent, quam ut omnes essent, ne Caesariani prioribus essent et celerius se expedirent.

C. 54 peruerse ita munitionibus reliquis diebus XV effectis operibus

Pompeius noctu magnis additis extruxit et in altitudinem pedum partem castrorum oblexit

et quinque intermissis diebus alteram noctem subnubilam noctis extructis omnibus castrorum portis et ad impediendum obiectis tertia inita uigilia silentio exercitum eduxit' cett. Nam neque extructi castrorum portae recte dicuntur, neque omnes portae: sed, ut sententia nasceretur, fores omnibus portis impositas esse dicendum erat. In optimis codd. legitur 'obstructis', nam 'obstruxit' Par. sec. idem significat. Id recepi et post 'omnibus' adieci 'rebus', quod facile excidebat. Ita omnes res (nos dicimus alles mögliche) castrorum portis obstructae et ad impediendum obiectae dicuntur. Nam si quis ascito illo 'obstructis' portas interpretari uellet fores easque obiectas dici existimaret, hae praepostere prius obstructae, deinde ipsae obiectae dicerentur: et erat maius impedimentum in iis, quae obstruebantur, quam in foribus.

C. 63, 6 in codd., de quibus constat, haec leguntur: 'Nam ut ad mare nostrae cohortes nonae legionis excubuerant, accessere subito prima luce Pompeiani exercitus aduentus extitit: simul nauibus circumuecti milites in exteriorum uallum tela coniciebant, fossaeque aggere complebantur, et legionarii interioris munitionis defensores scalis admotis tormentis cuiusque generis telisque terrebant'. Quod enim inde ab Oudendorpio post 'simul' adicitur 'ex' praepositio, eam errore primum in Oudendorpii exemplar irrepsisse monuit Elberl. obs. p. 75. Sed in superioribus uerbis, de quibus dicere constitui, inter uerba 'exercitus' et 'aduentus' uolgo inserun-

tur haec: 'nouisque eorum'. Quae siue in uno et altero deteriorum codd. siue in impresso libro primum posita sunt, certum est de coniectura ad supplendam orationem adiecta esse. Neque tamen eo additamento quicquam ad ea uerba emendanda profectum est. Nullo enim modo hic plures exercitus Pompeiani commemorari potuerunt. Nam cum cohortes Pompeianae numero sexaginta (62, 2) in aduersas Caesaris munitiones impetum facerent, et simul milites leuis armaturae sagittariiue nauibus circumuecti a tergo impugnarent, hae duae exercitus partes, quae ne coniunctae quidem Pompeii exercitum efficiebant (is enim nouem legionum erat eo tempore, uid. c. 4), peruerse singulae Pompeiani exercitus appellarentur. Iam in codd. scriptura, quam supra posui, recta sunt haec uerba: 'accessere subito prima luce Pompeiani', reliqua 'exercitus aduentus extitit' neque ulla ratione cum illis cohaerent et, quo minus corrupta uideantur, ipsorum uerborum integritas repugnat. Atqui ea uerba eandem sententiam referunt, quam superiora habent. Non dubitandum est igitur, quin hic duplicem deprehendamus scripturam, et genuinam et commentum a magistro suprascriptum. Cum enim Caesar scripsisset 'accessere subito prima luce Pompeiani', magistro pro his ponendum uisum est 'subito prima luce Pompeiani exercitus aduentus extitit': casus autem, quod neque ipse uerbum 'accessere' deleuit, neque consilium eius a librariis perspectum est, antiquam scripturam seruauit. Idem euenit hui. l. c. 9, 6, ubi in codd. haec leguntur: 'cum iis, quos nuper maximi liberauerant': 'maxime', quod editur, neque ad 'nuper' neque ad 'liberauerant' relatum aptum est. 'Maximi' siue potius 'maxumi' ortum est ex 'manumis', quas syllabas uerbo 'liberauerant' suprascripserat magister, ut 'manumiserant' legendum esse significaret. Item c. 13, 5 in his uerbis: 'Caesar praeoccupato itinere ad Dyrrhachium finem properandi facit' in codd. scriptum est 'praefecto occupato' uel 'perfecto' uel 'profecto', quorum medium poni uolebat magister. Nam cum praepositiones 'per' et 'prae' eodem compendio notarentur, duas tantum postremas syllabas supranotauerat. Quod autem 'perfecto itinere' eo loco poni non poterat, ineptiae a nostro homine non abhorrent.

C. 65, 4 haec in codd. leguntur: 'Neque multo post Caesar significatione per castella fumo facta, ut erat superioris temporis consuetudo, deductis quibusdam cohortibus ex praesidiis eodem uenit. Qui cognito detrimento cum animaduertisset Pompeium

extra munitiones egressum, castra secundum mare, ut libere pabulari posset nec minus aditum nauibus haberet, commutata ratione belli, quoniam propositum non tenuerat, iuxta Pompeium munire iussit'. Hic primum uerbis 'castra secundum mare', etiamsi per se suppleto 'animaduertisset' recte dicerentur, tamen adiciendum erat 'eius', ut Pompeii castra dici intellexeretur. Sed ut hoc toleretur, in extremis certe uerbis 'iuxta Pompeium munire iussit' desideratur castrorum commemoratio. Nam neque solo muniendi uerbo castrorum munitio indicatur, neque ex superioribus illis 'castra secundum mare' primum uocabulum hic intellegere licet, cum quia nimis multa sunt interiecta, tum quod ibi alius castra atque hic significantur. Haec incommoda ita nonnulli declinare sibi uisi sunt, ut uerba 'castra secundum mare iuxta Pompeium munire iussit' coniungerent omniaque et haec et interposita de Caesare dici opinarentur. Verum ea ratione primum tam contorta efficitur oratio, qualem nemo in scribendo mediocriter uersatus instituisse. Nam uerba 'commutata ratione belli, quoniam propositum non tenuerat' necessario subiungenda erant illis 'Pompeium extra munitiones egressum', et quia cum his sententia coniuncta sunt, et ne reliqua turbarent atque discinderent. Deinde, quod illam rationem plane euertit, uerba 'ut libere pabulari posset nec minus aditum nauibus haberet' uni conueniunt Pompeio. Is enim munitionibus a Caesare circumdatus summa pabuli inopia erat affectus eaque ipsa de causa erumpendi consilium ceperat (58, 4): Caesar incluso Pompeio neque pabulatione prohiberi poterat et, si eam facultatem retinere uoluisset, non iuxta Pompeium castra ponere, sed quam longissime discedere debebat, ne Pompeii equitatu longe superiore impediretur. Neque naues Caesaris ullae aderant (paucas enim, quas Orici et Lissi habuerat, a Cn. Pompeio filio incensas esse c. 40 relatum est), et de Italicis commeatibus dudum desperauerat (42, 3). Itaque transpositis potius uerbis 'castra secundum mare' haec ita constituenda censui: 'Qui cognito detrimento cum animaduertisset Pompeium extra munitiones egressum, ut libere pabulari posset nec minus aditum nauibus haberet, commutata ratione belli, quoniam propositum non tenuerat, castra secundum mare iuxta Pompeium munire iussit'.

C. 66, 2 ante Oudendorpium sic edebatur: 'Superioribus diebus nona Caesaris legio, cum se obiecisset Pompeianis copiis atque opere, ut demonstrauius, circummuniret, castra eo loco posuit';

et ita in optimis codd. legi indicio est, quod 'opere' ex Par. sec. annotatur. Sed in his uerbis desiderata est commemoratio eorum, qui opere a noua legione circummuniti essent. Cui rei Oudendorpius ita succurrit, ut ex quattuor deterioribus codd. ederet 'opera'. Verum num opera circummuniri ea dicere liceat, quae in circuitu muniuntur, uehementer dubito. 'Opere' uero 'circummuniret' rectissimum est: nam ex superioribus uerbis accusatiue 'Pompeianas copias' asciscendus est. Eodem modo oratio instituta est b. Gall. VII, 81, 3 'dat tuba signum suis Vercingetorix atque ex oppido educit'.

C. 67, 1 in his uerbis: 'Eo signo legionis illato speculatores Caesari renuntiarunt. Hoc idem uisum ex superioribus quibusdam castellis confirmauerant' necessario scribendum erat 'confirmauerant'. Confirmationem enim nuntium sequi tenemus, ni fallor. Item 'rem nuntiarunt' a Caesare scriptum esse certum est mihi: nam 'renuntiarunt', etsi non falsum, tamen durissimum est. Excipiunt haec: 'Is locus aberat a nouis Pompeii castris circiter passus quingentos. Hanc legionem sperans Caesar se opprimere posse et cupiens eius diei detrimentum sarcire, reliquit in opere cohortes duas, quae speciem munitionis praeberent, ipse diuerso itinere, quam potuit occultissime, reliquas cohortes numero XXXIII, in quibus erat legio nona multis amissis centurionibus deminutoque militum numero, ad legionem Pompeii castraque minora duplici acie duxit'. Verum, cum Caesar castra iuxta Pompeium muniret (c. 65 extr.), incredibile est eum duas cohortes eam speciem praebituras existimasse, ut Pompeius re uera castra muniri arbitraretur. Deinde quod deinceps Caesar reliquas cohortes ad legionem Pompeii opprimendam se duxisse scribit, omnes copias, quae praeter has cohortes aderant, in castris relictas esse demonstrat. Atqui longe plures XXXV cohortibus tum affuisse uel ex c. 75 uidemus. Nam cum Caesar statim post rem male gestam, quae deinceps refertur, in Thessaliam proficisceretur, unam legionem impedimentis praesidio praemisit, duas in castris retinuit, reliquas eodem itinere, quo impedimenta, misit et paulo post ipse secutus est. Itaque minimum quinque legiones affuerunt. Demonstrauimus autem supra p. 153 sqq. Caesarem omnino in Graecia decem legiones habuisse. Ex eo numero hoc tempore afuerunt duae legiones cum Domitio Caluino in Macedonia, quindecim cohortes cum Fufio Caleno in Achaia; tres cohortes Orici erant in praesidio

(39, 1), itemque Lissi praesidium erat (40, 6). Hic unam cohortem fuisse certo inde conicere licet, quod, cum Caesar in Thessaliam discederet, ibi una cohors relictæ dicitur c. 78, 5. Orici enim quoque tres cohortes, quas ibi fuisse uidimus, ibid. relictas scribit neque poterat, cum Dyrrhachio Apolloniam et inde per Epirum et Athamaniam in Thessaliam profisceretur, quam ad oppidum Gomphos ingressus est (75, 1. 78, 1. 5. 79, 2. 7. 80, 1), hoc itinere Lissum adire. Nam quod Caesarem per Epirum et Athamaniam profectum dixi, cum 78, 5 in codd. legatur 'per Epirum et Acarnaniam iter facere coepit', recte Drumannum hist. Rom. III, 501 posterius nomen emendasse ipse locorum situs docet. Praeterea ne Apolloniam quidem sine praesidio fuisse credibile est. Quam rem si quis ideo negare uellet, quod Caesar 78, 1 sibi a Dyrrhachio discedenti necesse fuisse scribit ad praesidium urbibus relinquendum adire Apolloniam et §. 5 eiusd. c. se praesidio Apolloniae cohortes quattuor, Orici tres, Lissi unam reliquisse, Orici et Lissi id praesidium iam fuisse uidimus, neque quicquam est, cur is, qui ex aliqua regione discedit, minus recte eos, qui in ea regione sunt, quam eos, quos ibi ponit, relinquere dicatur. Quamobrem Caesar Apolloniam ideo adisse existimandus est, ut praesidiis, quae collocauerat, mandata de tuendis oppidis daret, et uel maxime probabile uidetur Apolloniae quoque quattuor cohortes iam tum in praesidio fuisse, cum Caesar Dyrrhachii Pompeium obsideret. Summa igitur copiarum, quae hoc tempore aberant, cum cohortes quadraginta tres fuerint, cohortes quinquaginta septem apud Caesarem adfuerunt. Itaque eo loco, quem supra posui, plures quam triginta quinque cohortes a Caesare commemoratas esse certum est. Vtrum autem earum tantum cohortium numerus, quae in castris relictæ sunt, corruptus sit, an alter quoque trium et triginta, quae cum Caesare profectæ dicuntur, diiudicari nequit.

Res, quae c. 67 et sqq. narrantur, hoc modo gestæ sunt. Castra minora, quo legio Pompeii ducta erat, ad quam opprimendam Caesar proficisebatur, duplicem habebant munitionem alteram alteri inclusam, ita ut interior castelli obtineret locum. Ab angulo autem castrorum sinistro munitio erat ad flumen perducta passuum circiter CCCC (c. 66). Itaque cum Caesar duplici acie ad castra accessisset, hoc est acie in duo cornua diuisa, sinistro cornu, ubi erat ipse, legionem Pompeianam celeriter ex uallo de-

turbavit et, cum se illa in interius castellum recepisset, eo quoque irrupit (c. 67). Sed dextrum Caesaris cornu ad munitionem illam ad flumen pertinentem pervenit eamque, cum partem ualli castrorum existimaret, sequi coepit, ut per portam intraret; deinde animaduerso errore prorutis munitionibus defendente nullo transcendit, equitatusque Caesaris eas cohortes secutus est (c. 68). Verum interim re nuntiata Pompeius quinque legiones subsidio suis adduxit. Nam c. 69, 1, cum in optimis codd. legatur ‘V legione ab opere deducta subsidio suis duxit’, non ‘V legionem — deductam’, ut editur, sed ‘V legiones — deductas’ scribendum esse certum est. Caesar enim, cum amplius tres legiones eduxisset (c. 67, 3), c. 72, 2 paucitatem militum suorum commemorat; id quod inepte faceret, si duabus Pompeianis legionibus resistendum fuisset. Deinde Orosius VI, 15 Pompeium omnibus copiis oppressae legioni succurrisse scribit. Eae autem omnes copiae, cum Pompeius cum sex legionibus erupisset (c. 62, 2) et unam legionem in uetera castra remisisset (c. 66, 1), ipsae quinque legiones erant. Itaque Pompeio cum legionibus appropinquante, cum eodem tempore equitatus eius ad Caesaris equites accederet, legio Pompeiana in castris a Caesare oppressa et iam ad decumanam portam reiecta, ultro in Caesarianos impetum fecit, eaque consecuta sunt, de quibus ipsum Caesarem audiamus c. 69, 2. ‘Equitatus’, inquit, ‘Caesaris, quod angusto itinere per aggeres ascendebat, receptui suo timens initium fugae faciebat. Dextrum cornu, quod erat a sinistro seclusum, terrore equitum animaduerso, ne intra munitionem opprimeretur, ea parte, quam proruerat, sese recipiebat, ac plerique ex his, ne in angustias inciderent, ex X pedum munitione se in fossas praecipitabant’ cell. Ita enim haec emendanda erant. Editur primum ‘ex parte, qua proruebat’: quibus uerbis quid est ineptius, ibi milites Caesaris se recepisse dici, ubi proruerint? Neque uero ex parte, quam proruerat, cornu se recipiebat, sed ex circuitu munitionis se recipiens ea parte munitionum, quam proruerat (c. 68, 3), iter faciebat. Atque ‘ea parte’ iam Danisius correxit. Non rectius deinceps editur ‘X pedum munitionis se in fossas praecipitabant’. Hi enim milites ea parte ualli, quae proruta erat, ab aliis occupata ex integra munitione desiliebant. Quod si quis opinatur eum, qui se in fossas X pedum munitionis praecipitare dicatur, sponte intellegi ex munitione eius altitudinis desilire, neque hoc uerum est, cum sublata munitione fossae relinqui possint, neque quisquam satis qui-

dem sanus ita scribet, ut talem rem per ambages eloquatur. Haec igitur dextro cornu gerebantur, de sinistro, ubi ipso Caesar erat, §. 4 haec in edd. leguntur: 'Sinistro cornu milites, cum ex uallo Pompeium adesse et suos sugere cernerent, ueriti, ne angustiis intercluderentur, cum extra et intus hostem haberent, eodem, quo uenerant, receptui sibi consulebant, omniaque erant tumultus, timoris, fugae plena, adeo ut, cum Caesar signa fugientium manu prehenderet et consistere iuberet. alii dimissis equis eundem cursum conficerent, alii ex metu et omnino consisteret'. Verum tum est: recte Vascosanu haec ita dicenda erant: 'eorum'; sed quia hoc itineri substitutum et ea, quae illi Plane eodem modo scripsit Rurum, quae sequebantur, comitata remitterent, neque quisquam receptui ferri non posse aperiosuit. Quamquam accurate uenerant, itinere sibi consulere, generali uocabulo speciale est, huic accommodata sunt e fig. II §. 1 'magnus ancillabatur', cum haec significaret: 'magna multitudo comitatus appellabatur'. Perperam is locus corruptus uisus est. Ex eodem enim genere haec sunt: Cic. Phil. VIII, 1, 3 'maiores nostri tumultum Gallicum, praeterea nullum nominabant' et de off. III, 10, 44 'nam si omnia facienda sint, quae amici uelint, non amicitiae tales, sed coniurationes putandae sint', Caes. b. Gall. VI, 40, 6 'neque eam quam profuisse aliis uim celeritatemque uiderant imitari potuerunt', Sen. de benef. II, 1, 2 'nam cum in beneficio iucundissima sit tribuentis uoluntas' celt. et epist. I, 3, 5 'nam illa tumultu gaudens non est industria, sed exagitatae mentis concursatio, et haec non est quies', Tac. ann. XIV, 15 'nec ulla moribus olim corruptis plus libidinum circumdedit quam illa colluuius'. Sed grauius corrupta sunt inferiora uerba 'alii dimissis equis eundem cursum conficerent'. Primum enim qui fugientibus in mentem uenire poterat, ut equos dimitterent? Deinde ea, quae hic narrantur in sinistro cornu gerebantur, equitatus autem, ut supra dixi, omnis in dextro cornu erat (c. 68 extr.), idque a sinistro erat seclusum (69, 3). Apparet igitur nullos hic equos commemorari potuisse: nam ex legionariis, qui soli cum Caesare erant, nemo profecto equo uehebatur. Quod si quis haec postea coniuncto in fuga utroque cornu gesta existimare uellet, primum ita rebus in sinistro cornu gestis coniungantur ut de hoc tantum intellegi possint; deinde equitum tam exiguum erat momentum, ut Caesar perterritis legionariis et fugientibus de illis retinendis ne cogitare quidem posset. Et tamen uerba 'equis

dimissis nullam recipiunt corruptelae suspicionem. Itaque haec magistro tribuenda sunt, qui dimissos equos non sine schemate interpolauit, cum alios signa dimisisse legisset. Ceterum in codd., de quibus constat, scriptum est 'confugerent', non 'conficerent'. Inde effeci 'alii eundem cursum coniungerent'. Quae excipiunt, sic edebantur: 'His tantis malis haec subsidia succurrebant, quo minus omnis deleretur exercitus, quod Pompeius insidias timens (credo, quod haec praeter spem acciderant eius, qui paulo ante ex castris fugientes suos conspexerat) munitionibus appropinquare aliquamdiu non audebat, equitesque eius angustiis portisque a Caesaris militibus occupatis ad insequendum tardabantur. Ita paruae res magnum in utramque partem momentum habuerunt. Munitiones enim a castris ad flumen perductae expugnatis iam castris Pompeii propriam expeditamque Caesaris uictoriam interpellauerunt, eadem res celeritate insequentium tardata nostris salutem attulit'. Hic extrema uerba demonstrant angustias portasque a Caesarianis occupatas, quibus equites Pompeii ad insequendum tardati dicuntur, in munitionibus a castris ad flumen pertinentibus positas fuisse. Atque in eum locum equitatum Pompeii impetum fecisse ex c. 69, I scimus. At has munitiones nullam omnino portam habuisse eamque causam fuisse, cur a dextro Caesaris cornu proruerentur, itemque hac parte proruta id cornu se recepisse easque angustias fugientium multitudine occupatas fuisse supra c. 68 et 69 demonstratum est. Inde perspicuum est portas hic non magis commemorari potuisse quam paulo ante equos. In tribus optimis quattuorque deterioribus codd. ea uerba ita scripta sunt: 'angustis portis atque his a Caesaris militibus occupatis'. Itaque haec ita sunt constituenda: 'equitesque eius angustiis atque his a Caesaris militibus occupatis ad insequendum tardabantur'. In eo codice, quo magister usus est, 'angustis' erat scriptum, ut in antiquis libris solet. Id cum ei homini adiectuum uideretur, uocabulum deesse opinatus portas adiecit, quarum angustias in eiusmodi casu saepe fugientibus impedimento fuisse legerat. Poterit alicui in mentem uenire 'angustiis prorutis' effingendum esse. Verum angustiae neque per se recte prorui dicuntur et efficiebantur demum eo loco, quo uallum prorutum erat.

C. 73, 5 recte sic editur: 'Sed siue ipsorum perturbatio siue error aliquis siue etiam fortuna partem iam praesentemque uictoriam interpellauisset, dandam omnibus operam, ut acceptum in-

nus discedit, quod post 'egerunt' adicitur 'Cassius'. Quae in *Leid. pr.* et *Scal.* scripta sunt, deleta uerbo 'egerunt' optime habent. Id illatum est a magistro, qui se in paulo longiore enuntiatione non expediret et haec ad Caesarianos referenda existimaret. Ii uero plane nihil pari atque antea ratione egerunt. Nam Messanae, quae res paulo ante relata est, ne temptarunt quidem naues defendere, et uix oppidum retentum est, hic, ut deinceps refertur, non solum naues seruatae sunt, sed etiam Cassius cum detrimento repulsus. Contra Cassius eodem modo atque Messanae secundum iactus uentum naues ad incendia instructas immisit. Sed numerum quadraginta nauium onerariarum, quas Cassius ad incendium praeparatas immisisse dicitur, multis partibus uero maiorem esse et ex ipsa re apparet et ex eo, quod dicam. Nam Caesarianae classis dimidiam partem Vibone, dimidiam Messanae fuisse initio *b. c.* declaratum est. Messanae autem omnes naues incensae sunt, quae fuerunt numero XXXV. Itaque quadraginta nauibus immisis Cassius sibi ipse par detrimentum atque Caesari intulisset. Animaduerti arbitror, cum Messanae XXXV naues Caesaris fuerint, uel maxime probabile esse alteram dimidiam classis partem, quae erat Vibone, quadraginta nauium fuisse. Itaque hic non magis quam §. 2 numerum nauium a Cassio ad incendium immissarum declaratum putaui, sed uerba 'circiter quadraginta' post superiora 'applicatisque nostris ad terram nauibus' collocaui, ut hic item atque §. 2 numerus nauium Caesarianarum significaretur. In uerbis, quae paulo ante in *codd.* leguntur, 'sed opportunissime nuntiis allatis oppidum fuit defensum' Maduigijs opusc. alt. p. 222 demonstrauit 'fuit' ferri non posse. Ipse delendum iudicauit: mihi, quia deinde aliud subiectum infertur, propabilius uisum est 'oppidum st defensum' a Caesare scriptum fuisse, ex qua scriptura alijs locis illud 'fuit' natum esse idem Maduigijs docuit.

C. 105, 5 inter prodigia, quae uictoriam Caesaris portenderant, hoc refertur: 'Item Trallibus in templo Victoriae, ubi Caesaris statuam consecrauerant, palma per eos dies in tecto inter coagmenta lapidum ex pauimento extitisse ostendebatur'. Verum uerba illa 'in tecto' refragantur consentienti testimonio *Val. Max.* I, 6, 12 et *Plut. Caes.* 47, qui palmam sub statua Caesaris enatam esse referunt. Itaque non possunt haec eo defendi, quod etiam tecta pauisse antiquos scimus, id quod de Alexandrinis *Hirt. b. Alex.* 1, 3 refert. Potius Hirtii uerba 'tectaque sunt rudere aut

pauimentis' ansam dederunt magistro, ut hic 'in tecto' adiceret. Nam qui corrigere ea uerba uoluerunt, ex iis unus Oudendorpius effecit, quod speciem aliquam habeat, 'integra'. Verum integra palma non est palma iustae magnitudinis, qualem hanc fuisse Valerius scribit, sed nulla ex parte truncata, quae res inepte commemoraretur.

C. 108, 3 in codd., ut uidetur, omnibus praeter Leid. pr. haec scripta sunt: 'In testamento Ptolemaei patris heredes erant scripti ex duobus filiis maior et ex duabus ea, quae aetate antecede-
bat', atque haec grammaticis recta uisa sunt, quia datiuo *filiis* et filios et filias significare liceret. Verum id ita fieri posse, ut hic factum est, ut ex superiore filiorum commemoratione deinde datiuo 'duabus' cogitatione 'filiabus' adiciatur, neque credibile est neque ullo exemplo comprobatur. Itaque recte in Leid. pr. 'duabus filiabus' scriptum est. Nam etsi hunc unum codicem scripturam codicis archetypi seruasse non est probabile, praesertim qui apud Hirt. quoque b. Alex. 33, 2 pro 'duabus filiis' scriptum habeat 'duabus filiabus', tamen in eo coniectura uerum positum arbitror. Nam si quis 'filiabus' non adicere, sed pro 'duabus' ponere uelit, id hoc loco, ubi accuratissima oratio requiritur, admittendum non uidetur.

C. 112, 3 haec edebantur: 'In hac sunt insula domicilia Aegyptiorum et uicus oppidi magnitudine, quaeque ubique naues imprudentia aut tempestate paulum suo cursu decesserint, has more praedonum diripere consuerunt'. Sed Pharitas omnes naues, quae ubique cursu decesserint, diripere non potuisse apertum est. In Par. sec. scriptum est 'quaeque ubique naues', in Leid. pr. 'quicumque naues', in Leid. sec. 'quamquam ibique naues', in Vrs. et Pct. 'quaeque ubi naues', in Bong. et Voss. 'ubique' omissum est: de reliquis codd. tacetur. Ego sic edidi: 'quaeque ibi cumque naues — paulum suo cursu decesserunt'. Nam 'decesserunt' pro soloeco coniunctiuo recte est in 'quattuor codd.' Oud. et Par. sec. Paulo post (§. 5) posui 'Hoc tum ueritus Caesar hostibus in pugna occupatis militibus expositis Pharumprehendit'. Nam quod editur 'hostibus in pugna occupatis militibusque expositis', hoc modo res diuersissimae coniunguntur.

Apud Hirt. b. Alex. c. 1, 2 haec in codd. scripta sunt: 'Interim munitiones cotidie operibus augentur, atque omnes oppidi partes, quae minus esse firmae uidentur, testudinibus ac musculis aptantur, ex aedificiis autem per foramina in proxima aedificia

aptantur', eorum neutrum aptum est, prius ne codicum qui-
vestigia premit. Scribendum erat 'temptantur'.

C. 7 Oudendorpius retinuit hanc scripturam: 'Quo facto du-
one sublata tantus incessit timor, ut ad extremum casum peri-
omnes deducti uiderentur, atque alii morari Caesarem dicerent,
naues conscendere iuberet, alii multo grauiorem extimesce-
casum, quod neque celari Alexandrinis possent in apparanda
, cum tam paruo spatio distarent ab ipsis, neque illis imminen-
atque insequentibus ullus in naues receptus daretur'. Sed ipse
ndorpius probabat haec, quae in omnibus codd. leguntur: 'alii
grauius extimescerent casum', et casum cum dici interpre-
ur, quod aqua ab Alexandrinis erat corrupta. Verum tum di-
am erat 'illum casum', et ne hoc quidem ad sententiam aptum
Neque enim casum illum timebant Caesariani, quippe qui
et, sed ne effugere non possent. Fugiendum autem omnibus
atur, sed alteri fuga se salutem parere sperabant, alteri sal-
e fugere non posse intellegebant eoque maiore timore crucia-
ur. Itaque de M. Hauptii sententia retento illo 'grauius' o-
m codicum 'casum' deleui utpote a magistro ascriptum, qui
atum desiderabat et superiora memoria tenebat 'ut ad extre-
casum periculi omnes deducti uiderentur'. Deinde pro soloeco
o 'Alexandrinis' ex Par. sec. Scal. Voss. posui 'Alexan-
' . Neque uero hoc loco ex codicibus emendato dubitandum
quin uno, qui praeter hunc eodem uitio laborat, Corn. Nep.

C. 13, 5 haec in codd. leguntur: 'Caesar Rhodias naues IX habebat (nam decem missis una in cursu littore Aegyptio deferret), Ponticas VIII, Lycias V, ex Asia XII'. Verum uerba 'in cursu' et 'littore Aegyptio' inter se contraria sunt: cursus enim in littore Aegyptio erat confectus. Praeterea necessario 'in littore Aegyptio' ponendum erat. Itaque 'littore' a magistro adiectum iudicavi, cui cursus Aegyptius insolentius dici uideretur. Ceterum ne haec iis repugnare videantur, quae Caesar b. ciu. III, 106, 1 tradit, se nauibus longis Alexandriae peruenisse, Hirtius Alexandrino conflato Caesarem classem arces Alexandriae remissas esse.

C. 16, 1 cum in eadem autem par erat proelii neque mari effugium daretur

in incerto' cett., sponte apparet pro illo 'pulsis' non 'prorsus' ponendum, sed id spurium iudicandum fuisse. Nam 'uictis' et positione et propter inferius 'uictoribus' tutum est.

Eiusd. c. §. 6 retinenda erat uulgata scriptura haec: 'Itaque hoc animo est decertatum, ut neque maritimis nauticisque solertia atque ars praesidium ferret, neque numero nauium praestantibus multitudo prodesset, neque flexi ad uirtutem e tanta multitudine uiri uirtuti nostrorum possent adaequari'; nisi quod, cum in Par. sec. et Scal. 'adaequarent' legatur, ex Voss. et Leid. sec. 'adaequare' recepi. Verum, de qua re dicere uolebam, 'flexi' proxime accedit ad 'flecti' ('flecti' scriptum fuisse puta), quod in optimis et omnibus fere codd. legitur. Dauisius scribendum putabat 'electi', motus, ni fallor, uerbis 'e tanta multitudine'. Sed ea aequae recta sunt, cum 'flexi' ponuntur. Dicendum enimerat eos homines, siue flexos siue electos ad uirtutem, multos fuisse. Vtrum igitur posueris, cum ii homines ex magna multitudine prodisse dicantur, ipsos quoque multos fuisse sponte intellegitur. Flexi autem ad uirtutem rectissime dicuntur, qui omissa arte et solertia, qua nihil proficiebant, ad manus et corporis uires uertebantur. Kreyssigius uni deterrimo codici, Par. tert., in quo est 'frecti', tantum trahi ut 'erecti' efficeret.

Initium c. 17 ita editur: 'Hoc ne sibi saepius accidere posset, omni ratione Caesar contendendum existimauit, ut insulam

molemque ad insulam pertinentem in suam redigeret potestatem. Perfectis enim magna ex parte munitionibus in oppido et illam et urbem uno tempore temptari posse confidebat'. Haec uerba aliter intellegi non possunt, nisi ut Caesar eodem tempore et insulam Pharum et ipsam Alexandriam oppugnare uoluisse dicatur. Nam nicos, quem in insula fuisse Caesar b. ciu. III, 112, 3 demonstrauit, non poterat urbs appellari. At Alexandriam Caesarem non eodem tempore oppugnare uoluisse ex insequenti narratione certum est. Solam enim insulam aggressus est et cepit; per molem ab insula ad urbem pertinentem (quae moles *ἐπταστάδιον* dicebatur) postero demum die progressus est et alterum pontem ex duobus Alexandriae propiorem occupauit (c. 19, 2). Iam in Par. sec. scriptum est 'in oppido et illam urbem'; in Leid. pr. Scal. Cuiac. 'in oppido et illa in urbem'; in Pet. Vrs. Voss. 'in oppido et illam in urbe'. Itaque Hirtium ita scripsisse existimaui: 'Perfectis enim magna ex parte munitionibus in oppido etiam illa urbem uno tempore temptari posse confidebat'. Hoc enim Caesaris consilium erat, ut, cum perfectis munitionibus, quas in ipsa urbe instituerat, ibi omnibus copiis non indigeret, capta insula et heptastadio, quo insula cum urbe coniungebatur, uno tempore et ex suis munitionibus, quae perfectae erant, et illa parte ab heptastadio Alexandriam oppugnaret. Vrbs et oppidum Alexandria paruo spatio interiecto etiam c. 1, 4 et 5 appellatur. Oudendorpius, cum coniceret 'et illam et turrem', non meminerat turrem, quae ad orientalem insulae partem sita ipsa quoque Pharus dicebatur, statim moto bello a Caesare esse occupatam, quod narrauit b. ciu. III, 112.

Eiusd. c. §. 3 haec excipiebant: 'Quo capto consilio cohortes X et leuis armaturae electos, quos idoneos ex equitibus Gallis arbitrabatur, in nauigia minora scaphasque imponit, inde alteram insulae partem distinendae manus causa constratis nauibus aggreditur praemiis magnis propositis, qui primus insulam cepisset'. Hic primum recte Lipsius scribendum iudicauit 'quosque idoneos' cett. Nam etsi equites quoque leuis armaturae erant, tamen dicendum erat 'et equitum leuis armaturae electos', et incredibile est Caesarem peditibus eius generis usum non esse, qui multo facilius et imponi in scaphas et inde pugnare possent. Deinde ineptum est uocabulum 'inde': nam neque ex eodem loco ea fiebant, quae subiecta sunt, neque posteriore tempore. Scriptum est ita in duobus deterioribus codd., in aliis deterioribus legitur 'inque', in Par.

nero sec. et Leid. pr. 'in'. Hinc apparet librarium orationem conformandam putasse: 'imponit in alteram insulae partem'. que praepositionem 'in' deleui.

Quae sequuntur, ita a superioribus edita sunt: 'Ac primo petum nostrorum pariter sustinuerunt: uno enim tempore tectis aedificiorum propugnabant et littora armati defendebant, propter asperitatem loci non facilis nostris aditus dabatur, et phis naibusque longis quinque mobiliter et scienter angustias tuebantur. Sed pauci nostri in lu constanterque in- cerant, omnes tus relictas ad tuenda aedificia applicauerunt seque qui supra scaphis n- angustias loci tutati esse dicuntur. Itaque male in quibusdam prioribus codd. scriptum est 'hi pulsi'. Sed qui ita posuit, pers extremis uerbis subiectum addendum fuisse. In duobus deteri bus codd., Reg. et Noru., legitur 'custodia portus relictas ad littora et uicem applicauerunt': idque Oudendorpius in quoque plerisque codd. legi ait, si excerptis sit fides habenda ipsum uero neque in Leid. pr. neque in primis edd. 'naues' in nisse affirmat. Nunc in reliquis optimis legi mea collatio Par. sec cet. Sed licet, cum naues applicauisse dicuntur, prima uerba sint, tamen tum reliqua adici non poterant 'seque ex nauibus tuenda aedificia eiecerunt' nullo certo subiecto significato. R haec a Iuriuio ita emendata sunt: 'His pulsas custodias portus cli naues ad littora et uicem applicauerunt seque ex nauibus ad tuenda aedificia eiecerunt'.

Initio c. 21 haec legebantur: 'Caesar, quoad potuit cohortando suos ad pontem ac munitiones contendere, eodem in periculo uersatus est, postquam uniuersos cedere animaduertit, in nauigium se recepit'. Sed uerba 'quoad potuit — contendere' modo recte habent. Siue enim Caesarem cohortando suos, qui potuisset, ut ad pontem contenderent, in eodem periculo esse dici statuimus, siue quoad potuisset ipse ad pontem dare, utrumque ineptum est, cum ei neque cohortandi ne pontem contendendi facultas umquam eriperetur. Deinde

contendere' falsum est: Caesariani enim, cum pontem contra Alexandrinos praeuallarent (19, 4. 20, 5), in ipso ponte erant. Scribendum erat, ut coniecit Iurinius in addend. p 571, 'Caesar, eod potuit cohortando suos ad pontem ac munitiones continere, dem in periculo uersatus est'.

C. 22 duobus locis quaedam excidisse notandum erat in hunc modum: 'Hoc detrimento milites nostri tantum afuerunt, ut perirentur, ut incensi atque incitati magnas accessiones fecerint operibus hostium expugnandis, in proeliis cotidianis, quandoque fors obtulerat, procurrentibus et erumpentibus Alexandrinis manum . . . . comprehendit multum operibus . . . . et ardentibus studiis militum, nec diuulgata Caesaris hortatio subsequi leuatum aut laborem aut pugnandi poterat cupiditatem, ut magis terrendi et continendi a periculosissimis essent dimicationibus, am incitandi ad pugnandum'. Quae post uerba 'erumpentibus alexandrinis' leguntur, superioribus non cohaerere intellectum est, et lacuna ante 'manum' significata. Sed non magis haec: 'manum comprehendit multum operibus' in ulla forma coniungi poterunt. 'Manum' autem superioribus adiungere licet, ut inde excidisse statuamus 'conserentes' uel simile quid. Verba 'comprehendit multum operibus' reliquiae sunt huiusmodi sententiae, Caesarem comprehendit multum operibus noluisse, id est, cum milites Alexandrinos assidue premerent et repellerent, necessario conseqebatur. Proxima 'et ardentibus studiis militum' extrema fuerunt deperditi enuntiati: nam neque cum superioribus cohaerent, et a sequentibus uerbis 'nec diuulgata' nouum nuntiatum incipit, quod superiori illi coniunctum fuit.

C. 25, 2 haec legebantur: 'Itaque expeditis nauigiis locis nostris ad Canopum in statione dispositis nauibus insidiabantur stris commeatibus. Quod ubi Caesari nuntiatum est, classem iubet expediri atque instrui'. His uerbis ridicule Alexandrini aut, in nauigia expedissent, naues disposuisse dicuntur, aut uelocibus nauigiis dispositis commeatibus nauibus insidiati esse, quasi, cum id declaratum esset, alterum nauibus factum esse, cuiquam obuium esse potuisset. In optimis codd. non legitur 'commeatiis', sed 'commeatu'. Itaque Hirtius ita scripserat: 'nauibus insidiabantur nostris commeatuque. Quod ubi' cett. Deinde in iisdem codd. legitur 'unam classem iubet expediri'. Inde effeci 'suam classem'. Prius uocabulum recte praeponitur, cum Caesaris classis Caesar, ed. Nipperd.

omnibus Alexandrinorum opponitur. Cl. c. 46, 7 'sequuntur hunc
sunt naves novellae'.

Eiusd. c. §. 5 ita editur: 'Nam cum ad Canopum ventum
esset, instructaque utrinque classis conflaxisset, et sua consuetu-
dine Ephraon primas proelium commisit et illis artem
hostium perforasset ac demersisset, proximam longius insecutus
parum celeriter insequentibus reliquis circumventus ab Alexandri-
nis est'. Oudendorpius, cum in codd. non 'ille', sed 'illi' invenis-
set, hanc esse antiquam illius vocis formam defendit. 'Satis erat
docere, quid ita Hirtius significandum putasset eam rem eo loco
genam esse, quod mihi quidem putide fieri videtur. In optimis
qualliorque deterioribus codd. legitur 'illi — perforassent ac de-
mersissent'. Itaque cum verba errore multitudinis numeri formam
accepissent, quoniam ita subiectum desiderabatur, 'illi' interpola-
tum esse existimari.

C. 28, 3 in optimis codd. duobusque deterioribus sic scriptum
est: 'Consederat cum copiis rex loco natura munito, quod erat
ipse excelsior planitie ex omnibus partibus subiecta, tribus autem
ex lateribus variis generum munitionibus tegebatur': editur 'varii
genere'. Sed varium genere tum demum aliquid dicere licet, cum
generi sine cogitatione sine oratione alia res opponitur. Id ab hoc
loco alienum esse apparet. Codicum scriptura mihi indicari vide-
tar exitus vocabulorum permutatos esse (de quo vitii genere dixi
p. 171) scribendumque 'variis generibus munitionum tegebatur'.

C. 29, 4 haec edebantur: 'Itaque eodem tempore equites
Germani dispersi vada fluminis quaerentes partim demissioribus
ripis flumen tranarunt, et legionarii magnis arboribus excisis, quam
longitudine utramque ripam contingerent, proiectis repentinique
aggere iniecto flumen transierunt'. In Par. sec. Leid. pr. duobusque
deterioribus codd. legitur 'vada fluminum', quod mihi potius observa-
tionem prodere magistri, quae vada dicerentur, explicantis, quam
librarii errori tribuendum visum est, cuius causa non apparet.
Deinde non poterant duo participia hoc modo componi: 'magnis
arboribus excisis proiectis'. Diversum est enim, quod Clarkius
contulit ex Caes. b. civ. III, 100 extr. 'ante proelium in Thes-
sali

mitum': nam verba 'in Thessalia factum' pro ap-
udorpius plane, quid ageretur, non intellexit,
editos delectos equites' similiter dici existi-
mans et projectas sint eo tempore, quo

haec facta narrantur, neque excisae a legionariis repertae, non licebat alterum participium pro adiectiuo ponere, qua una ratione copulatiua particula recte mittebatur. Id perspexit, qui 'et proiectis' scripsit, quod legitur in quibusdam deterioribus codd. Sed cum complura uerba post 'excisis' interiecta essent, 'proiectis iis' ponere praestabat.

Quae c. 33 extr. de discessu ab Alexandria Caesaris leguntur: 'Sic rebus omnibus confectis et collocatis ipse itinere terrestri profectus est in Syriam', iis contraria esse, quae c. 66, 1 de eiusdem profectione ex Syria referuntur: 'ipse eadem classe, qua uenerat, proficiscitur in Ciliciam', Vsserium (annal. a. 3957) secutus posteriore loco notauit Dauisius eamque manifestam Hirtii *ἐναντιολογίαν* appellauit. Id plane incredibile est, Hirtium, quem Antiochiae apud Caesarem fuisse supra p. 10 demonstravi, non solum in hac re errasse, sed etiam altero loco uerum, altero falsum retulisse. Nos uero cognito codicum genere non dubitabimus hanc discrepantiam magistro acceptam referre. Itaque cum Ioseph. antiqq. XIV, 8, 3, ut monuit Dauisius, Caesarem in Syriam nauigasse referat, eundemque nauibus in Ciliciam uenisse ex Cic. Phil. II, 11, 26 constet, c. 33 uerba 'itinere terrestri' eicienda fuerunt.

C 36, 4 haec in codd. leguntur: 'Quibus ex castris cum locus angustus atque impeditus esset transeundus, Pharnaces in insidiis delectos pedites omnesque paene disposuit equites, magnam autem multitudinem pecoris intra eas fauces dissipari iussit paganosque et oppidanos in iis locis obuersari, ut siue amicus siue inimicus Domitius eas angustias transiret, nihil de insidiis suspicaretur, cum in agris et pecora et homines animaduerneret uersari tamquam amicorum aduentu, ut in hostium fines ueniret, praeda diripienda milites dissiparentur dispersique caederentur'. Nam 'ut siue amicus siue inimicus Domitius' in omnibus codd. scriptum est; 'aduentu ut in hostium fines' est in Par. sec. Leid. pr. Scal. Voss., nisi quod cum aliis codd. 'aduentus' exhibent. Editur supra 'ut si amicus Domitius' et deinde 'sin uero ut in hostium fines ueniret', quae nequaquam ex iis, quae supra posui, probabiliter effici apparet. A uerbis 'ut in hostium fines ueniret' alteram sententiae partem incipere idque ibi significandum fuisse, itemque uerba 'siue inimicus' supra, ubi in codd. leguntur, inepta esse, cum eadem sententia extremis uerbis declaretur, manifestum est. Itaque ea, quae in codd. leguntur, ita seruanda existimaui,

ut verba 'sine inimicus' praepoerem inferioribus 'ut in hostium fines veniret'. Adiuncta autem sunt superioribus cum propter formae similitudinem tum, quia duobus enantiatis duplici particula 'sine' discretis non recte singulis sua cuique apodosis subici videretur. Id autem eodem modo fit ap. Cic. Phil. XIV, 5, 13 'nam sine in communi gaudio populi Romani uni gratulabantur, magnum iudicium, sine gratias agebant, eo minus, sine utrumque, nihil magnificentius excogitari potest', et de fin. I, 1, 3 'sine enim ad sapientiam perveniri potest, non paranda nobis solum ea, sed fruenda etiam est, sine hoc difficile est, tamen nec modus est ullus inuestigandi veri, nisi inveniatis, et quaerendi defatigatio turpis est, cum id, quod quaeritur, sit pulcherrimum'.

C. 37, 5 ferri non possunt, quae Oudendorpius ex optimis codd. compluribusque deteriorum recepit: 'Perfecit inceptum castrorum opus Domitius parte copiarum pro uallo instituta'. Institutum enim ea tantum, quae non sunt, quemadmodum eo loco, quem Oudendorpius ascripsit, b. Gall. I, 23 in., duplex acies institui dicitur. Recte edebatur 'instructa': codices 'constituta' ponendum esse demonstrant.

C. 39 in. haec in codd. leguntur: 'Domitius autem, cum Caesaris magis periculo quam suo commoneretur neque se tuto discessurum arbitraretur, si condiciones, quas reiecerat, rursus appeteret aut sine causa discederet, ex propinquis castris in aciem exercitum eduxit'. Sed illa 'sine causa' inepta sunt. Nam Domitius et satis grauem causam discedendi habebat, quod a Caesare Alexandriae obsessio euocabatur (38, 1), neque ulla causa, quare ei discedendum fuisset, iter poterat tutius effici. Atque ut hic ea verba ponuntur, causam discedendi eam nancisci uoluisse Domitius uidetur, ut proelio cum Pharnace decertasset, quasi, cum acie victus esset, quod fieri posse eum fugere non poterat, tutius fuisset discessurus. Verum, quomodo haec verba emendanda sint, non inuenio.

Pharnaces ab oppido Nicopoli duas fossas directas in eum locum deduxerat, quo longius progredi non constituerat. Intra has fossas aciem instruebat equitatu ab utroque latere extra fossam collocato (c. 38, 3). Contra eum Domitius ita aciem disposuit, ut in dextro cornu legionem tricesimam sextam collocaret, Ponticam in sinistro, Deiotari legiones in media acie (39, 2). Proelio commisso legio XXXVI equitatum regis fugauit, fossam transiit auersosque hostes est aggressa. Deinde de Pontica legione c. 40, 2

unda putavi: 'fossam autem circumire ac transcendere co-
isset'. Recte Oudendorpius contra Clarkium disputat fossas
Pharnace institutas non a fronte et tergo aciei ductas fuisse
altera fossa quid poterat institui peruersius?), sed a duobus
us: id quod ita esse ipsa Hirtii uerba docent. Quod igitur
a legio fossam circumire uoluisse dicitur, ita est intellegen-
eam ad sinistram partem cessisse, ut regionem fossae supe-
deinde autem conuersa ad fossam perueniret eamque tran-
ret. Neque hic, quid requireretur, Iurinium fugit, sed
coniecit 'fossam autem transire acies secunda conata esset',
codicibus longius recedit, neque, quid ita secunda tantum acies
transire uoluerit, intellegitur.

L. 45, 2 edebatur 'distensis suis nauibus', eratque hoc uni-
quod sciam, exemplum, quo a distendendo formari disten-
confirmaretur. At in optimis codd. 'distersis' legitur, quod
rsis' scriptum fuisse demonstrat. Longe autem plurimorum
rum, quae a tendendo descendunt, et ualde rara sunt huius
e exempla et pleraque non satis a codicibus firmata.

L. 49, 2 haec eduntur: 'pecuniae locupletibus imperabantur,
Longinus sibi expensas ferri non tantum patiebatur, sed etiam
at, in gregem locupletium simultatium causae tenues conicie-
r'. Toto hoc loco de quaestu agitur, quem Cassius pecuniis
uincialibus exprimendis exercuerit. Ad quam rem quid per-
it, quod locupletes leui de causa odisset? Et quale hoc est

aut vernaculae legionis miles aut diuturnitate iam factus prouincialis, quo in numero erat secunda legio, non cum omni prouincia consenserat in odio Cassii. Verum incepte vernaculae legionis milites decernuntur ab iis, qui nati erant in prouincia: hos enim ipsos milites in prouincia fuisse natos nomen legionis demonstrat. Scribendum erat 'et vernaculae legionis miles'.

C. 35, 3 mihi non persuadetur sana esse haec uerba: 'Minutium libertis tradit excrucandum, item Calpurnium Saluianum, qui proficetur indicium coniatorumque numerum auget, uere, ut quidam existimant, et nonnulli queruntur, coactos. Iisdem cruciatibus affectus L. Mergilio. Squillos nominat plures, quos Cassius interfici iubet'. Nam ut 'affectus' positum concedamus pro 'affectus est', quod hic admodum dure ferret, tamen iis, quae de Mergilione referuntur, male sequentia a superioribus diiunguntur, cum utraque in eadem re uersentur. Et mirum est Mergilionem cruciatibus affectum aut nullos nominasse aut hoc non ab Hirtio esse relatum. Viderat haec Claeonius, sed, ut erat temerarius in coniectando, 'affectu' efficiebat, inter Mergilionem et Squillum copulam insererebat, denique 'nominant' scribebat. Aut ante uerba 'Squillos nominat plures' quaedam exciderunt, aut Squillos eiciendus est, quem c. 32, 4 statim post Mergilionem nominatum hic desiderare poterat magister, praesertim cum ad iacentem Cassium inuolasset eumque leuibus plagis sauciasset.

Initio c. 37 ita editur: 'Interim L. Titius, qui eo tempore tribunus militum in legione vernacula fuerat, nuntiat fama legionem XXX, quam Q. Cassius legatus simul ducebat, cum ad oppidum Leptim castra haberet, seditione facta centurionibus aliquot occisis, qui signa tolli non patiebantur, discessisse et ad secundam legionem contendisse, quae ad fretum alio itinere ducebatur'. Verum quid illud 'simul' sibi uellet, neque explicauit quisquam, neque explicari potest. Vere egregia est neque digna, quae Oberlinum tantum praeconem inueniret, emendatio Iurini ita haec conformantis: 'nuntiat eam a legione XXX, quam Q. Cassius legatus simul ducebat, — discessisse'. Haec inde confirmantur, quod §. 3 vernaculi re uera ad secundam legionem peruenisse dicuntur, triosimani autem ad imperatorem suum Carmonam. Deinde ita demum apparet, quamobrem haec a tribuno legionis vernaculae nuntiata sint. De Lepti mihi non magis quam aliis quicquam compertum est. Quod autem eiusdem nominis urbs in Africa fuit, recte non

tis causae uisum est Vkerlo, cur in Hispania fuisse negaretur. idem causa est eorum, quae §. 6 eiusd. c. in codd. leguntur: 'Cassius his rebus incensus mouet castra et postero die Segouiam flumen Siciliense uenit'. Nam quod Segouiam in citeriore provincia commemorat Plin. hist. nat. III, 3, 27, nihil obstat, quod minus plura oppida huius nominis, item ut aliorum, in Hispaniis fuerint. Siciliense uero flumen in Hispania appellatum esse satis mirum est. De Singuli fluuio iam cogitauerunt interpretes. Id igitur Hirtio 'flumen Singiliense' nominatum existimo adiectiuo de Singili oppido usitato, ut ex inscriptt. notauit Furlanettus in Forc. xico. Cassius Carmona Cordubam contendens altero die Segouiam uenit (57, 2. 59, 3): Singulis autem, qui in Baetim influunt, a Corduba non longe erat remotus.

C. 58 haec in codd. leguntur: 'Interim Thorius ad Cordubam ceteras legiones adducit; ac, ne dissensionis initium natum seditionis militum suaque natura uideretur, simul ut contra Q. Cassium, qui Caesaris nomine maioribus uiribus uti uidebatur, aequale uolentem opponeret dignitatem, Cn. Pompeio se provinciam recipere uelle palam dictitabat. Et forsitan etiam hoc fecerit odio Caesaris et amore Pompeii, cuius nomen multum poterat apud eas legiones, quas M. Varro obtinuerat. Sed id, qua mente, communis erat coniectura: certe hoc prae se Thorius ferebat' cett. Nam uerba 'sed id, qua mente, communis erat coniectura' ita scripta sunt in omnibus codd. Quae si eo modo distinguuntur, ut feci, ut uerba 'qua mente' explicationis causa pronomini adiciantur, nihil obest, quod reprehendi possit. Nam et 'faceret' ex superioribus uerbis 'et forsitan etiam hoc fecerit' recte intellegitur, et 'communis coniectura' dicitur, quae erat omnium. Itaque hoc dicit Hirtius, Thorium re uera Pompeio provinciam recipere uelle omnes suspicabantur: certum hoc est, eum hanc uoluntatem praetulisse.

Quae legebantur c. 62, 1: 'Paucis diebus Cassii litteris accessit rex Bogud cum copiis uenit adiungitque ei legionem, quam secum adduxerat, compluresque cohortes auxilarias Hispanorum', haec iis, quae sequuntur, repugnant. Nam §. 3 narratur Bogudem munitionibus, quibus Cassius Vliae clausus obsidebatur, repulsum se coniungere cum eo nequisse. Quod si adiungendi uerbum figurate positum interpretamur, ea significatione cohortibus Hispanis conueniret, non item legioni Bogudis, quae, cum huius imperio

plane esset subiecta, non poterat ad partes Cassii perducta dici. Recte Iurinius emendavit 'adiungitque ei legioni, quam secum adduxerat, complures cohortes auxilarias Hispanorum'.

C. 63, 5 edunt 'Non tantum indutiis factis, sed prope iam constituta opera cum complanarent' cett. Verum et nehelementer inconcinna est haec orationis forma, neque 'prope' quid sibi velit, intellegitur, neque constituta opera recte dicuntur. Itaque suppleto uocabulo sic scribendum iudico: 'Non tantum indutiis factis, sed prope iam *pax* constituta cum complanarent'. Desiderari aliquid iam Iurinius senserat, et probabiliter 'constitutis omnibus' coniecit.

C. 66, 6 sic editur: 'Fratrī autem Ariobarzanis Ariarathen, cum bene meritis regni hereditas Ariarathē Ariobarzani attribuit, qui neque haec ita gesta sunt, neque potuit, qui ipse erat ille heres. Frater autem intellegi posse potest heredem regni terruisse Ariobarzanem, hoc aliter fieri non potest, nisi scribatur 'aut ipse heres regni terreret'. Atqui in omnibus codd. praeter duos deteriores legitur 'fratři autem Ariobarzanis Ariarathi'. Itaque forma orationis, quae fuisset, Iurinius uidit, qui haec ita constituēbat: 'Fratři autem Ariobarzanis Ariarathi, cum bene meritis uterque eorum de republica esset, ne aut regni hereditas Ariarathen sollicitaret, aut heres regni terreret Ariobarzanem, *Armeniam minorem* attribuit, quae sub eius imperio ac ditione esset'. Atque Cic. Phil. II, 37, 94 et de diu. I, 15, 27 et II, 37, 79 Armeniam minorem Deiotaro ademptam scribit. Sed accuratius Cassius Dio XLI, 63 et XLII, 48 partem tantum Armeniae minoris ablatam esse Deiotaro refert neque eam Ariarathi tributam, sed Ariobarzani. Itaque retenta codd. scriptura haec uerba in hunc modum supplenda sunt: 'Fratři autem Ariobarzanis Ariarathi, cum bene meritis uterque eorum de republica esset, ne aut regni hereditas Ariarathen sollicitaret, aut heres regni terreret *Ariobarzanem, partem Armeniae minoris concessit eumque* Ariobarzani attribuit, qui sub eius imperio ac ditione esset'. Ita enim et causa defectus apparet, et haec narratio, nisi quod paulo est accuratior, cum Cassio Dione conuenit. Neque quae Cic. ad Att. XIII, 2, 2 scribit 'Ariarathes, Ariobarzanis filius, Romam uenit. Vult, opinor, regnum aliquod emere a Caesare. Nam quomodo nunc est, pedem

ubi ponat in suo, non habet', iis, quae apud Hirtium suppleuimus, repugnant, cum pars illa Armeniae minoris Ariarathi non propria concessa sit. Ne quis autem Ariarathen, Ariobarzanis filium, qui apud Ciceronem dicitur, alium putet atque Ariarathen, quem Hirtius fratrem Ariobarzanis appellat, id quod factum est in Orellii onomastico Tulliano, inde, quod Hirtius Ariarathen heredem regni appellat, fratrem eius Ariobarzanen filium non habuisse apparet. Ariobarzanen et Ariarathen apud Hirtium commemoratos filios fuisse Ariobarzanis Cic. ad Fam. II, 17, 2 demonstrat. Ceterum ipsa uerba, quae suppleui, me non praestare uix est, quod moneam.

C. 72 in. edebatur 'Zela est oppidum in Ponto positu ipso, ut in plano loco, satis munitum: tumulus enim naturalis ueluti manu factus excelsiore undique fastigio sustinet murum'. In codd. legitur 'Zela est oppidum in Ponto positum, ipsum ut in plano loco satis munitum'. Atque haec recta Oudendorpio uisa sunt. Verum ex iis, quae adiunguntur, apparet Zelam situ satis munitam fuisse, iis autem, quae in codd. leguntur, operibus munita diceretur. Ad sententiam igitur recta sunt, quae eduntur. Sed poterat paulo propius ad codd. accedi, ut ita scriberetur: 'Zela est oppidum in Ponto, positum ipsum, ut in plano, loco satis munito'. Oppidum ipsum satis munito loco positum dicitur, quia proxima plana erant, cum ipsum in monte iaceret. Similia haec sunt c. 28, 3 'consederat cum copiis rex loco natura munito, quod erat ipse excelsior planitie ex omnibus partibus subiecta' et 36, 3 'quod oppidum positum in Armenia minore est plano ipsum loco montibus tamen altis ab duobus lateribus obiectis'.

Initium c. 77 in codd. ita scriptum est: 'Tali uictoria totiens victor Caesar incredibili est laetitia affectus, quod maximum bellum tanta celeritate confecerat, quodque subiti periculi recordatione laetior, quod uictoria facilis ex difficillimis rebus acciderat'. Hic recte editur 'recordatio est laetior', quod primum in ed. Mediol. a. 1477 positum est. Sed restat alterum uitium. Peruerse enim altera laetitiae causa primae per copulam adiungitur, tertia copulam non habet. Deinde inepte Caesar ideo laetatus esse dicitur, quia subiti periculi recordatio esset laetior, quasi is delectatus esset reputando, quam uoluptatem ex memoria huius periculi capturus esset. Et quid ita subiti periculi recordatio laetior est alius periculi recordatione? Scribendum erat 'quoque subiti periculi

recordatio est laetior, quod victoria facilis ex difficillimis rebus acciderat'.

Bell. Afr. 2, 4 sic scripsi: 'Ita vento certo celerique nauigio uectus post diem quartum cum longis paucis nauibus in conspectum Africae uenit: namque onerariae reliquaeque praeter paucas uento dispersae atque errabundae diuersa loca petierunt'. Edebatur 'onerariae reliquae praeter paucas', quasi longae naues omnes cum Caesare fuissent. Sed et paucas cum eo fuisse modo dictum erat, et longarum quoque partem deerrauisse ex c. 7, 3 apparet 'eodem naues onerariae et longae nonnullae casu aduenerunt'.

Initium c. 3 in optimis siue potius omnibus codd. ita scriptum est: 'Postquam Adrumetum accessit, ubi praesidium erat aduersariorum, cui praeerat C. Considius, et a Clupeis secundum oram maritimam cum equitatu Adrumetum Cn. Piso, cum Maurorum circiter III milibus, apparuit, ibi paulisper Caesar ante portum commoratus, dum reliquae naues conuenirent, exponit exercitum': nisi quod Oudendorpius ex omnibus codd. posuit 'Mauris', ut ante Scaligerum edebatur. Sed recte hunc 'Maurorum' posuisse Par. sec. demonstrat, in quo legitur 'Mauro'. Cetera rectissime habent. A Clupeis Adrumetum Piso apparuisse dicitur, hoc est ita, ut Adrumetum peteret. Neque enim Adrumeti eum apparuisse, ut editur, inde perspicitur, quod nulla deinceps mentio eius infertur. Verba 'cum Maurorum circiter III milibus' per appositionem superaddita sunt superioribus 'cum equitatu': neque haec duriora sunt quam extrema c. 6 'Itaque eo die castra posuit ad oppidum Ruspina, Cal. Ian.'

C. 6, 3 haec in codd. leguntur: 'Accidit res incredibilis, et equites minus XXX Galli Maurorum equitum duo milia loco perlerent fugarentque in oppidum'. Verum equitum Gallorum numerus rectus non est. Cum enim Caesar cum omnibus copiis esset in itinere, si plures equites quam triginta habuit, apertum est eum non tam exiguum numerum duobus hostium milibus commissurum fuisse. Atqui supra c. 3, 2 cum centum et quinquaginta equitibus Caesarem in Africam peruenisse relatum est. Itaque hic ponendi sunt 'equites minus CC Galli'. Nisi c. 3, 2 'equites CL' errore scripti sunt pro 'CCL' et hic 'triginta' pro 'trecentis'.

In fine c. 7 quaedam deesse ipsa orationis forma indicio est. Leguntur ibi haec: 'Remiges interim, qui aequatum e nauibus exi-

erant, subito equites Mauri neque opinantibus Caesarianis adorti multos iaculis conuulnerarunt, nonnullos interfecerunt. Latent enim in insidiis cum equis inter conualles, non ut in campo comminus depugnent . . . . . Caesar interim in Sardiniam nuntios cum litteris et in reliquas prouincias finitimas dimisit' cett. Post 'depugnent' adici debebat contrarium, quod facerent Mauri. Vitiosam esse orationem Morus uidit, sed perperam omnia recta fore confusus est, si poneretur 'non, ut in campo, comminus depugnant'. Quasi in campo Numidae comminus depugnare soliti essent!

C. 8 ante haec uerba: 'interim cum X nauibus longis ad reliquas naues ouerarias conquirendas, quae decerrassent, et simul mare tuendum ab hostibus iubet proficisci', nomen eius hominis, qui missus esset (nisi plures fuerunt), excidisse recte Clarkius animaduertit. Nam quod adicit fieri posse, ut uocabulum 'interim' ex illo nomine ortum sit, quae Dausii sententia erat, ea uox, quae quauis fere pagina huius libri legitur, temptanda non est. Vt nunc illa uerba leguntur, necessario coniungenda essent cum superioribus 'exoneratisque partim nauibus longis Rabirium Postumum in Siciliam ad secundum commeatum arcessendum mittit', ita ut eidem Rabirio negotium datum diceretur nauium conquirendarum marisque tuendi. Verum ita ineptum erat nauium numerum ad posteriorem rem datum declarare in priore re nullo posito, quasi ad commeatum arcessendum aut nullas naues habuisset aut alium numerum. Deinde commeatus arcessi et naues conquiri mareque custodiri uno tempore non poterant: neque enim illa res eam moram ferebat, quam hae afferebant. Praeterea, cum c. 26, 3 litterae in Siciliam ad Alienum et Rabirium missae dicantur, ut quam celerrime secundum commeatum imponerent, Rabirium in Sicilia mansisse apparet.

Eiusd. c. §. 4 haec in codd. leguntur: 'Haec ita imperabat unicuique, ita praecipiebat, uti, fieri posset necne, locum excusatio nullum haberet nec moram tergiuersatio'. Certe, ut reliqua sana essent, 'possent' ponendum erat, cum id uerbum ad pronomen 'haec' pertineret. Verum quae est ista excusatio, utrum aliquid fieri potuerit necne? Nam in hac orationis forma equidem ne uestigium quidem sententiae uideo. Debebat autem id dici, Caesarem praeceptorum diligentia iis, quibus illas res mandauerat, omnem excusationem ademisse, ne re male gesta dicere liceret, ita eam comparatam fuisse, uti fieri non posset. Itaque sic posui:

‘Haec ita imperabat unicuique, ita praecipiebat, ut fieri non posse neque locum excusatio ullum haberet nec moram tergiuersatio’.

C. 17 haec in codd. scripta sunt: ‘Caesar interim consilia hostium cognito iubet aciem in longitudinem quam maximam porrigi et alternis conuersis cohortibus, ut una post alteram ante signa tenderet, ita coronam hostium dextro sinistroque cornu mediam diuidit et unam partem ab altera exclusam equitibus intrinsecus adortus cum peditatu telis coniectis in fugam uertit neque longius progressus uer-
pars equitum peditumque
guenda sunt, ut uerba ‘
coniungantur: ‘ita’ aule
quam maximam porrecta
ante signa tenderet’ rect
hostium circumuentus, ei
3). Itaque cum milites in
et ita dextro et sinistro cornu coronam hostium diuisisse dicitur, simplicem eum aciem instruxisse, hoc est singulas cohortes collocasse, apertum est. Hoc modo una pars hostium ante aciem erat, altera a tergo. Haec res quid postulauerit, perspicuum est. Ad eam enim quoque partem hostium, quae a tergo erat, pars suarum copiarum conuertenda Caesari erat, ut ab utraque parte impetu facto, id quod deinde accidisse legimus, hostes profligarentur. Iam uero si ita cohortes essent conuersae, ut una post alteram tenderet, omnes aut in dextrum aut in sinistrum cornu spectassent, hoc est in eam partem, ubi hostes non erant, latera autem aperta conuertissent, ubi hostes constiterant. Deinde quemadmodum ita alternae cohortes conuersae sint, item quomodo effectum sit, ut ante signa tenderent, ne intellegi quidem potest. Verum uidit Schnellius et ante eum Ablancurtius, qui Caesarem Gallice uertit, haec ita esse scribenda: ‘alternis conuersis cohortibus, ut una post, altera ante signa tenderet’. Etenim cum simplex esset acies, ut mouui, secunda, quarta, sexta, denique altera quaeque cohors (eae enim sunt alternae cohortes) in contrariam partem conuertebatur. Ita et in utramque partem acies instruebatur, et eae cohortes, quae non mouebantur, post signa tendebant, quae conue-
erant, ante signa. Denique longitudo aciei, id quod magni
momenti, non minuebatur.

C. 18, 4 sic edidi: ‘Cum ab hostibus eodem modo pugnare-

tur nec comminus ad manus rediretur, Caesarisque equites iumenta ex nausea recenti, siti, languore, paucitate, uulneribus defatigata ad insequendum hostem perseuerandumque cursum tardiora haberent, dieique pars exigua iam reliqua esset, cohortibus equitibus circumdatis cohortatur, ut uno ictu contenderent neque remitterent, donec ultra ultimos colles hostes repulissent atque eorum essent potiti'. In codd. scriptum est 'cohortibus equitibusque circumdatis'. Ea uerba in hanc tantum sententiam intellegi possunt, ut Caesar sibi cohortes equitesque dicatur circumdedit, quod ineptum est. Quae antea de defatigatione equitum leguntur, aliquid a Caesare factum esse demonstrant, quo huic incommodo mederetur. Recte igitur in ed. Basileensi, qua usus est Daehnus, legitur 'cohortibus equitibus circumdatis'. Nam cum equites essent ad pugnam inutiles, iis Caesar cohortes circumdedit, ut et ipsi requiescerent et ab hostium impetu defenderentur.

Sequitur c. 19, quod totum est perturbatissimum. Initium ita constitui: 'Interim ea re gesta et proelio dirempto ex aduersariis perfugere plures ex omni genere hominum, et praeterea intercepti [hostium] complures equites peditesque'. 'Perfugae', ut editur, intercipi non poterant, nisi qui a Caesare perfugissent, quod hic ineptum est. Recte Gudius coniecit, quod posui. 'Hostium' autem, quod rectius abesse Oudendorpio uidebatur, delendum est necessario. Neque enim alii quam hostium equites peditesque intercipi poterant, et illud uocabulum eam sententiam inferret, quasi ii, qui perfugissent, hostes non fuissent. Sequentia in codd. recte ita scripta sunt: 'Ex quibus cognitum est consilium hostium, eos hac mente et conatu uenisse, uti nouo atque inusitato genere proelii tirones legionarii paucique perturbati Curionis exemplo ab equitatu circumnenti opprimerentur'. Editur 'tirones legionarii pauci', quasi tirones non fuissent legionarii. Hoc dicit scriptor, hostes legionarios circumnere uoluisse, qui et tirones essent et pauci. Excipiunt haec: 'et ita Labienum dixisse pro contione, tantam sese multitudinem auxiliorum aduersariis subministraturum, ut etiam caedendo in ipsa uictoria defatigati uincerentur atque a suis superarentur'. Pro Labieno in omnibus codd. Iuba legitur, quem tum non affuisse ex c. 25 constat. Labieni autem hanc orationem fuisse docent, quae §. 6 leguntur: 'hac spe atque audacia inflammatus Labienus' cett. Iubae nomen etiam c. 30, 2 inepte in omnibus codd. adiectum est. Hic Labienus pri-

num in ed. Ven. a. 1482 positus videtur. Sequentia ita confor-
 manda arbitror: 'quippe qui in illa re sibi confideret, primum,
 quod audierat Romae legiones veteranas dissentire neque in Afri-
 cam uelle transire' cett. In omnibus codd. praeter Cuiac. et quosdam
 deteriores legi videtur 'quippe quis'. Deinde editur 'in illorum sibi
 confideret multitudine', quod scriptum est in Scal. Cuiac. Pet. Norb.,
 qui duo postremi tamen 'non illorum' exhibent. In Leid. pr. est
 'quippe quis in illorum fide sibi confideret'. In Par. sec. legitur
 'quippe quis in illorum sibi confideret', idemque in Lon. Dorb. Leid.
 sec. cod. Ciacc., nisi quod in illis duobus est 'quippe qui non', in
 his 'quippe qui in nullo'. Scripturam Par. sec. codicem archety-
 pum referre cum ex consensu deteriorum codd. tum ex discrepan-
 tia reliquorum bonorum perspicitur, quae indicio est et 'multitu-
 dine' et 'fide' librariorum supplementa esse. Ea igitur hic inepta esse
 quid demonstrem? Mibi illud 'illorum' (ita enim fere 'illorum' scri-
 bitur in codd.) ortum esse uisum est ex 'illa re': non repugnet ta-
 men, quo minus uocabulum excidisse et haec uerbi causa ita scri-
 pta fuisse uideantur: 'qui in illorum perniciem sibi confideret'. Ad-
 iunguntur haec, ut mihi quidem emendanda uisa sunt: 'deinde,
 quod triennio in Africa suos milites consuetudine retentos fideles
 sibi iam effecisset, maxima autem auxilia haberet Numidarum
 equitum levisque armaturae, praeterea ex fuga proelioque Pompe-
 iano [Labienus], quos secum a Brundisio transportauerat equites
 Germanos Gallosque ibique postea ex hybridis, libertinis seruisque
 conseripserat. armauerat, uti frenatos constituerat'. Labieni no-
 men deletum erat in ed. Ven. a. 1482; reduxit Oudendorpius
 omnes codd. secutus. Iam uerba 'praeterea ex fuga' cett. a superio-
 ribus separantur, et tota enuntiatio ita enarratur: Labienus equites
 armauerat, quos secum transportauerat ibique postea conscripserat'.
 Verum hoc modo inepte Labienus ex fuga proelioque Pompe-
 iano equites armasse diceretur: nam 'equites ex fuga proelioque Pom-
 peiano' interpretari non possumus, cum equites in enuntiatione
 relatiua positi sint. Apertum est igitur haec cum superioribus
 uerbis coniungenda esse, quemadmodum feci, ut 'haberet' cogita-
 tione repelatur. Tum autem certum est Labieni nomen hic poni
 non posse, cum tota haec oratio ipsius Labieni sit. At supra con-
 iectura tantum confisi Labienum pro Iuba posuimus. Fecimus id
 quidem certissima coniectura. Et tamen, etiamsi superiora alius
 locutus esset, hic Labieni nomen certe post relatiuum ponendum

fuiſſet. Qui ſupra Labieni nomen mutauerat, cum haec de Iuba dici non poſſe uideret, hic illud importune inculcauit. Extrema horum uerborum in Par. ſec. Leid. pr. Scal. duobuſque deterioribus codd. ita ſcripta ſunt: ‘conſcripſerat, armauerat, uti frenato condidicerat’. ‘Condidicerat’ etiam ex Cui. annotatur, in quo quin reliqua quoque eodem modo legantur, non dubito. Editur nescio qua auctoritate, ſed aut nulla aut peſſima, ‘armauerat equoque uti frenato condocuerat’. Ex codicum ſcriptura non moleſte formare mihi uiſus ſum ‘uti frenatos conſtituerat’. Frenatus Labieni eques c. 61, 3 a Numidis Gaetulisque ſine frenis diſcernitur. Conſtituendi autem uerbum eodem modo ponitur ab Hirtio b. Alex. 34, 4 ‘adiungit Domitius legioni XXXVI duas ab Deiotaro, quas ille diſciplina atque armatura noſtra complures annos conſtitutas habebat’, quae repetuntur 68, 4, ſimiliterque a Caesare b. Gall. VI, 1, 4 ‘tribus ante exactam hiemem et conſtitutis et adductis legionibus’. Excipiunt haec: ‘praeterea regia auxilia elephantis CXX equitatusque innumerabilis, deinde legiones conſcriptas ex cuiusque modi generis amplius XII milibus’. Editur ‘elephantes’ et ‘conſcriptae’. Sed cum haec ad ſuperiora pertinere et a uerbo ‘haberet’ apta eſſe appareat, in Par. autem ſec. et Voss. ‘elephantis’, in Leid. pr. ‘elephantī’, in Scal. et Pet. ‘elephantos’ legatur, ‘conſcriptas’ corrigere non dubitaui. Verum in illis: ‘legiones conſcriptas ex cuiusque modi generis amplius XII milibus’ numerus XII milium nimis exiguus quibuſdam uiſus eſt, cum de omnibus, ut arbitror, Pompeianorum copiis dici putarent. Verum Labienus auxilia tantum enumerat, quibus ſolis eum Caesarianos obruturum ſperasse §. 2 declaratum eſt, et paulo ante Numidis, Gallis Germanisque, reliquis, quos ipſe parauerat, commemoratis iam regia auxilia adiungit. Iuba autem quattuor legiones habebat (c. 1, 4); quae ſi XII milibus hominum conſtiterunt, unaquaeque erat trinorum milium, qui numerus nihil eſt, quod uero inferior uideatur. Concluditur hic locus his uerbis: ‘Hac ſpe atque audacia inflammatus Labienus cum equitibus Gallis Germanisque MDC, Numidarum ſine frenis VII milibus, praeterea Petreiano auxilio adhibito equitibus MDC, peditum ac leuis armaturae quater tanto, ſagittariis ac funditoribus hippotoxotisque compluribus, his copiis II d. Non. Ian. poſt diem VI, quam Africam attigit, in campis planiſſimis puriſſimisque ab hora diei quinta uſque ad ſolis occaſum eſt decertatum’. In his uerbis bis ab inſtituta oratione

rum est, primum inde a uerbis 'his copiis', quae secundum
 n 'hac spe atque audacia inflammatus Labienus' sequi debe-
 bat ~~decertauit~~; uerum interiecta sunt haec: 'post diem VI, quam
 Africam attingit', quasi sequeretur 'Caesar decertauit', sed ea quo-
 que forma relicta postremo ponitur 'decertatum est'. Quod autem
 in codd. legitur 'post diem III, quam Africam attingit', recte Cae-
 conius diem sextum ponendum iudicauit. Nam ex c. 1, 2 scimus
 Caesarem, cum a. d. VI Cal. Ian. Lilybaei naues conscendisset,
 post diem quartum in Africam uenisse, hoc est a. d.
 III Cal. Ian. Ab eo pridie Non. Ian. non tertius
 dies erat, sed sextus. e re dubitauit Oudendorpius
 statuitque pridie demu- Caesarem in terram egressum
 esse, deinde contra Ru- consuetudinem postremum diem,
 pridie Non. Ian., non n namque ita tres, sed quattuor
 dies efficit. Verum eod a conspectum Africae uenit,
 egressum esse Caesarem reliquorum dierum, qui no-
 tati sunt, certum est. Cum enim copias ad Adrumetum exposuis-
 set, ibi una nocte atque die fuit (5, 1) Ita enim dicit scriptor,
 non uno die et nocte, ut Oudendorpius refert. Ex illo ordine per-
 spicitur noctem esse eiusdem diei, quo egressus erat, diem autem
 ex consuetudine pro die ac nocte poni. Inde mouit et eodem die,
 quo mouerat, Ruspina peruenit, qui dies fuit Cal. Ian. (6, 6).
 A. d. IV Non. Ian. a Ruspina Leptim profectus est et III Non.
 Ruspina rediit (9, 1). Sub uesperum eius diei naues conscendit,
 ut suis nauibus, quae deerrassent, succurreret (10, 2), cumque
 noctem in nauibus consumpsisset, sub lucem naues, de quibus ti-
 mebat, aduenerunt (11, 1). Itaque militibus expositis frumenta-
 tum profectus est, in eoque itinere hoc proelium, de quo c. 12-19
 refertur, accidit. Sex igitur dies accurate notatos habemus.

C. 26, 2 ita edebatur: 'Interim nobiles homines ex suis op-
 pidis perfugere et in castra Caesaris deuenire et de aduersariorum
 eius crudelitate acerbitateque commemorare coeperunt. Quorum
 lacrimis querellisque Caesar commotus, cum antea constitisset in
 statiuis castris, aestate inita cunctis copiis auxiliisque actis bellum
 cum suis aduersariis gerere instituit'. Hic primum 'actis' ineptum
 est neque legitur nisi in deterioribus codd., in Leid. pr. est 'aggreg-
 tis', in Par. sec. et Scal. 'agitis'. Illud temeraria correctione positum
 esse apparet, ex hoc Scaliger recte effecit 'accitis'. Verum si Cao-
 sar cunctis copiis auxiliisque accitis aestate demum inita bellum

gesturus fuisset, quid erat, quod Afrorum lacrimis querellisque commotus uideretur? Atqui in Par. sec. Leid. pr. Scal. haec leguntur: 'cum antea constituisset e statiuis castris'. Haec scriptura, cum nihil adiciatur, quod constituerit Caesar, quaedam excidisse satis luculenter demonstrat. Is defectus in hunc fere modum supplendus est: 'Quorum lacrimis querellisque Caesar commotus, cum antea constituisset e statiuis castris aestate inita cunctis copiis auxiliisque accitis *bellum gerere, iam, simulac secundus commeatus aduenisset*, bellum cum suis aduersariis gerere instituit'. Hac ratione et, cur aberratum sit, apparet, et eorum uerborum, quae exciderunt, hanc fuisse sententiam, quam posui, sequentia demonstrant: 'litterisque celeriter in Siciliam [missis] ad Alienum et Rabirium Postumum conscriptis [et] per catascopum mittit, ut sine mora ac nulla excusatione hiemis uentorumque quam celerissime exercitus sibi transportaretur' cett. Ita enim haec in Par. sec. Leid. pr. Scal. scripta sunt, quae deletis iis uerbis, quae uncis circumscripsi, rectissime habent. Vulgo 'missis' omittitur et deinde 'et per catascopum missis' ponitur, quo facto oratio exitum non inuenit. Secundum autem commeatum expectasse Caesarem, ut rem gereret, etiam ex c. 31, 9 perspicitur: 'Itaque constituerat gloriam exultationemque eorum pati, donec sibi ueteranarum legionum pars aliqua in secundo commeatu occurrisset'. Et postquam secundus commeatus aduenit, re uera Caesarem ex statiuis castris progredi uidemus (c. 37, 1).

Initio c. 29 haec leguntur: 'Turmae interim equitum, quae pro uallo in stationibus esse solebant ab utrisque ducibus, cotidie minutis proeliis inter se depugnare non intermittunt'. Verba 'ab utrisque ducibus' Dauisius superioribus 'in stationibus esse solebant' adiungenda contendit. Nam Clarkium quis audiat iunctis his cum insequentibus uerbis subintellegere iubentem haec pauca: 'e castris emissae'? Verum ne Dauisii quidem ratio recta est. Nam turmae in statione esse ab utrisque ducibus plane insolenter dicuntur. Mihi non dubium est, quin uerba 'ab utrisque ducibus' errore hic repetita sint ex initio superioris cap. 'dum haec ad Ruspina ab utrisque ducibus administrantur'. Verisimile est enim haec uerba in altera pagina e regione illorum fuisse posita.

Initium c. 31 ita fuit emendandum: 'Quibus rebus cognitis Caesar iubet milites, qui extra munitiones processerant [quique] pabulandi aut lignandi *causa* aut etiam muniendi gratia uallum

petierant quaeque ad eam rem opus erant, omnes intra munitiones minutatim modestaque sine tumultu aut terrore se recipere atque in opere consistere. In codd. haec ita scripta sunt, quemadmodum Oudendorpius edidit: 'qui extra munitiones processerant quique pabulandi aut lignandi aut etiam muniendi gratia uallem petierant quique ad eam rem opus erant'. Sed primum ineptum est eos, qui extra munitiones processerant, separari ab iis, qui aliqua de causa idem fecerant. Itaque prius 'quique' delendum erat. Quo facto sponte apparebat petulandi aut lignandi' excipioribus adiungenda, sequens ad uerbum 'petierant' omnia coniungebant, quia ipsa superflua existimantur. Itaque oratio, post 'processerant' abruptam orationem ferendam duxerit et haec ita sonat: 'qui extra munitiones processerant, pabulandi aut lignandi aut etiam muniendi gratia uallem petierant', ut extremis uerbis explicetur, cur milites processerint, is opinionem abiciet, cum 'uallem' ferri non posse perspexerit. Nam cum milites muniendi gratia uallem petisse dicuntur, hoc ita tantum intellegi potest, eos in ualle nescio qua munitionem instituisse. At quales illae munitiones fuissent, unde milites, cum hostis accederet, essent reuocandi? Neque ualles ulla ante commemorata est. Recte ante Oudendorpium edebatur 'uallum petierant', quod nescio a quo primum positum sit. Vallum petere dicuntur ii, qui palos uallo faciendo siue uallos petunt, ut apud Liu. III, 27. VIII, 38; 'uallum ferre' legitur apud eund. XXIII, 16. XXXIII, 6. Flor. II, 18, 10, ubi uid. Duker. et Drakenb. ad Liu. VIII, 38. Denique item recte ante Oud. editum esse 'quaeque ad eam rem opus erant', uix est, quod moneam. Nam Oudendorpius nugatur, cum, qui ad eam rem opus erant, calones et lixas dici opinatur.

C. 34 in his uerbis: 'legiones equitesque ex nauibus egressos iubet ex languore nausaeque reficere, dimissos in castella munitionesque disponit', alienum est dimittendi uerbum, quasi Caesar milites nescio quo ablegasset, quos in castris misisse uerba 'in castella munitionesque' demonstrant. Posui i 'diuisos'.

C. 37 in., ubi haec leguntur: 'naues VI onerarias statim in

bet Lilybaeum ad reliquum exercitum transportandum proficisci', numerus navium nimis exiguus est. Singulas enim naues circiter ducentos milites sustulisse ex *Caes. b. Gall. IV, 37 in. , b. ciu. III, 28, 3* apparet. *C. 53* autem h. l. duae legiones Caesaris onerariis navibus a Sicilia profectae esse dicuntur. Quot naues in Siciliam missae sint, definire nequimus, cum, quo numero illae legiones fuerint, non teneamus. Sed mihi verisimile uidetur a scriptore nullum navium numerum esse positum et notam senarii numeri repetita extrema syllaba superioris uocabuli ortam esse.

Eiusd. c. §. 3 haec edebantur: 'Hic campus mirabili planitie patet milia passuum XII: quem iugum ingens a mari ortum neque ita praecaltum uelut theatri efficit speciem'. Ingens iugum Clarkius in longitudinem dici existimabat; quae longitudo definita iam erat: neque enim iugum longius erat quam planities. Sed qualis haec oratio est: iugum campum theatri speciem efficit? Scripserat auctor 'quem iugum cingens'.

Initium c. 38 sic edebatur: 'Caesar ad iugum, de quo docui, ascendit atque in unumquemque collem turres castellaque facere coepit'. De accusatio 'in unumquemque collem' postea uidebimus: iam Caesarem turres in unoquoque colle fecisse negamus. Turres enim fuisse in collibus extremo sup. cap. declaratum est: 'In hoc iugò colles sunt excelsi pauci, in quibus singulae turres speculaeque singulae perueletes erant collocatae', idque confirmatur inferioribus uerbis 'postquam non ita longe ab ultimo colle turrique fuit' cett. Atqui in *Leid. pr. et Pet.* non 'turres', sed 'turrem' scriptum est. Non dubitavi igitur, quin copula, quae castellis adiungitur, transposita haec ita scribenda essent: 'in unumquemque collem turremque castella facere coepit'. Accusatiuus autem praepositioni 'in' coniunctus distributionem designat, nobisque haec ita uertenda essent: 'hügel für hügel und thurm für thurm'. Pauca, ut frequentissimae rationis, exempla ascripsi. *Cic. de inuent. I, 12, 16* 'exempla autem cuiusque generis tum commodius expositari uidemur, cum in unumquodque eorum argumentorum copiam dabimus', *II, 3, 11* 'nunc certos confirmandi et reprehendendi in singula causarum genera locos tradendos arbitramur'; ad *Att. XI, 22, 2* 'itineria enim ita facit, ut multos dies in oppidum ponat'; *Planc. ad Cic. Fam. X, 24, 1* 'facere non possum, quin in singulas res meritaque tua tibi gratias agam'. Verum hoc modo defendi non possunt, quae c. 68, 2 leguntur, 'castris ex campo in collem ac

tutiora loca collocatis': ibi recte Lipsius 'collatis' ponendum dixit.

C. 40, 5 manifesto corrupta sunt haec verba: 'nonnulli, qui ex Curionis proelio capti conseruatique parem gratiam in fide partienda praestare uoluerant'. Nam quod Oudendorpius Gallos Germanosque ideo fidem partitos dici interpretatur, quia antea Curioni, nunc Labieno se addixissent, non partienda fide Labieno gratiam praestare poterant ~~sed conseruanda~~. Iam in Par. sec. legitur 'peruenta', eiqua ~~scribitur~~ inscriptum est. Ex illo non dubitavi efficere 'in

C. 41, 2 haec infimas iugi radices minus mille passuum erant legiones Iuliae unde aquari reli eductis omnibus copiis

Caesar instructa acie secundum es leniter accessit, iamque , quod Scipio tenebat, abritus, ne oppidum amitteret, ri eius exercitus conseruat, e instructa ex instituto suo,

prima equestri turmatim directa elephantisque turrilis interpositis armatisque, suppetias ire contendit. Quod ubi Caesar animaduertit, arbitratus Scipionem ad dimicandum paratum ad se certo animo uenire in eo loco, quo paulo ante commemorauimus, ante oppidum constitit suamque aciem mediani eo oppido texit, dextrum sinistrumque cornu, ubi elephantum erant, in conspectu patenti aduersariorum constituit'. Verum extrema uerba non posse ad Caesarem referri Clarkius intellexit. Caesar enim neque oppido Vzitta mediani aciem tegere poterat, cum id ab aduersariis lederetur, neque elephantos tum habebat, eos autem, quos c. 72, 3 ex Italia transportasse dicitur, ut milites bestiis assuescerent, in aciem non educebat. Contra et Scipionis elephantum paulo ante commemoratum sunt, et eum oppido se texisse cum ipsa res docet tum uerba cap. seq. §. 3 'hostesque mediani aciem suam oppido texisse'. Deinde quae initio seq. cap. leguntur: 'Cum iam prope solis occasum Caesar expectauisset, neque ex eo loco, quo constiterat, Scipionem progredi propius se animaduertisset', indicio sunt hic locum, in quo constitisset Scipio, fuisse declaratum. Recte igitur Clarkio quaedam excidisse uisa sunt, sed errauit, quod id ante uerba 'in eo loco, quo paulo ante commemorauimus' factum putauit. De Scipione enim nihil eiusmodi commemoratum erat: et referuntur illa ad superiora 'iamque minus mille passuum ab oppido Vzitta, quod Scipio tenebat, aberant legiones Iuliae'. Itaque, quae hic deside-

rantur, post uerba ‘ante oppidum constitit’ exciderunt. Videntur autem ea, quae de Scipione relata erant, ipsa quoque in ea uerba, quae modo posui, desisse eaque causa omittendi fuisse.

C. 42, 3 corrupta sunt haec: ‘praesertim cum milites a mane diei ieiuni sub armis stetissent defatigati’. Neque enim defatigati stetisse dici poterant, qui tum demum stando essent defatigati. ‘Defatigati’ eiciendi sunt, quos magister ieiunis substituere, aut omnino defatigatos fuisse milites significare uolebat.

Initio c. 43 in Par. sec. haec leguntur: ‘Interim Considius, qui Acillam et VIII cohortes stipendiarias Numidis Gaetulisque obsidebat’ cett., atque ita ante Dauisium edebatur, nisi quod ‘octo cohortes’ ponebantur. Is Pet. et Noru. secutus scripsit ‘qui Acillam VIII cohortibus stipendiariis — obsidebat’. Quibus quod Oudend. Leid. pr. et Scal. accedere scribit, in quibus ‘et IX’ legatur, non ‘cohortibus stipendiariis’ in iis codd. inuenisse existimandus est, sed illa ‘et IX’ scripta putabat pro nota octonarii numeri ‘ILX’, qua ipse uti solet. C. 33, 3 relatum est Considium, cum octo cohortes obsidendo oppido pares non iudicaret, praeterea equestres copias a Labieno adduxisse. Itaque codd. scriptura sic erat conformanda: ‘qui Acillam ... et VIII cohortibus stipendiariis Numidis Gaetulisque obsidebat’. Perit enim equitum commemoratio.

C. 45, 3 centurio legionis Caesarianae quartae decimae, cum captus esset a Scipione, inter alia haec dicit, ut quidem in codd. leguntur: ‘Egone contra Caesarem, imperatorem meum, apud quem ordinem duxi, eiusque exercitum, pro cuius dignitate uictoriaque amplius XXXVI annis depugnaui, aduersus armatusque consistam?’ Quartam decimam legionem p. 119 docui anno 53 conscriptam esse. Sed centurionem eius legionis iam antea in exercitu Caesaris militasse uerisimile est. Verum cum annos numeret, quibus pro dignitate Caesariani exercitus depugnauerit, non posse enim ultra annum 58 progredi, quo Caesar in Galliam uenit, apertum est, et uehementer errat Glandorpius, qui annos a praetura Caesaris numerandos existimauit. At uel ex eo inde tempore uix dimidium spatium conficitur eius, quod hic positum est. Itaque auctorem ita scripsisse arbitror: ‘pro cuius dignitate uictoriaque amplius tricies armis depugnaui’. Ita b. Alex. 74, 3 legati Pharnacis gloriati esse dicuntur exercitum eius uicies et bis in acie conflixisse. Hic uero, quia ‘amplius’ adicitur, plenus

numerus erat ponendus. Quamobrem ipsum numerum, quem posui, non praesto.

C. 49 haec et in codd. scripta et a superioribus edita sunt: 'Caesar, postquam animaduertit Scipioni auxilia fero, quae expectasset, omnia conuenisse neque moram pugnandi ullam fore, per iugum summum cum copiis progredi coepit et brachia protinus ducere et castella munire propiusque Scipionem capiendo loca excelsa occupare contendit. Aduersarii magnitudine copiarum confisi proximum collem occupauerunt atque ita longius sibi progrediendi eriperunt facultatem. Eiusdem collis occupandi gratia Labienus consilium ceperat et, quo propiore loco fuerat, eo celerius occurrerat'. Verum aduersarios colle occupando sibi longius progrediendi facultatem non adempturos, sed paraturos fuisse interpretes intellexerunt. Itaque pronomen reflexium pro demonstratio poni et ad Caesarem referri contenderunt. Quod etsi in *secundaria* tantum enuntiatione fieri potest, tamen sententia eo artificio nihilo aptior efficitur. Nam aduersarios collem occupauisse insequentibus demum uerbis refertur, et, quod ibi Labienus hunc eundem collem et occupare uoluisset et occupauisset dicitur, indicio est superioribus uerbis declaratum esse Caesarem hunc collem capere constituisse. Sensit haec Clarkius, sed, cum corruptae scripturae patrocinari cuperet, ineptias quasdam adiecit memoratu indignas. Mihi certum est sic scriptum fuisse: 'propiusque Scipionem capiendo loca excelsa occupare contendit, ne aduersarii magnitudine copiarum confisi proximum collem occuparent atque ita longius sibi progrediendi eriperent facultatem'. Cum 'ne' particula extrita esset, ad restituendam orationis formam perfecta sunt posita. Deinde scribendum esse 'eiusdem collis occupandi Labienus consilium ceperat' Clarkius animaduertit. Neque enim consilium aliquod, per quod colle potiretur, Labienus ceperat, qua una ratione 'causa' recte adiciebatur. Nam id consilium, quod deinceps exponitur, et post occupatum collem captum erat et ad insidias Caesari struendas pertinebat.

Harum insidiarum ratio explicatur c. 50, quae uerba sic eduntur: 'Erat conuallis satis magna latitudine, altitudine praerupta crebris locis speluncae in modum subrutis, quae erant transgredienda Caesari, antequam ad eum collem, quem capere uolebat, perueniretur, ultraque eam conuallem oliuetum uetus crebris arboribus condensum'. In Par. sec. Leid. pr. cod. Vrs. est 'transgre-

dae'. Recte Vascosanum posuit 'quae erat transgredienda': scriptorem haec ad conuallem retulisse docent uerba 'ultraque conuallem' et §. 2 'prius necesse esse conuallem oliuetumque ingredi'. Pluralis 'transgrediendae' positus est, quia supra 'con-' legebatur, quae forma in commentariis de bello Gallico con- ter in optimis codd.: seruata in reliquis libris a magistro mu- est. Sequentia sic eduntur: 'Hic cum Labienus animadu- t Caesarem, si uellet eum locum occupare, prius necesse esse allem oliuetumque transgredi, eorum locorum peritus in insi- cum parte equitatus leuique armatura consedit et praeterea montem collesque equites in occulto collocauerat, ut, cum ex improviso legionarios adortus esset, ex colle se equitatus aderet et re duplici perturbatus Caesar eiusque exercitus ne- retro regrediendi neque ultra procedendi oblata facultate cir- uentus concideretur'. In codd. post uerba 'et praeterea montem collesque' haec adiciuntur: 'Caesari subito se- deret', quae uerba uariandae orationis causa inferioribus colle se equitatus ostenderet' a magistro ascripta perperam illata esse nescio quis primus perspexerit. Sed una cum 'collesque' eiciendum erat. Nam neque plures colles hic com- morare licebat, et ridicule componuntur haec 'post montem col- me' (ita enim quidam ediderunt), cum mons idem sit atque s. Oudendorpius, cum infra poneudum putaret 'ex colle se- tatus subito Caesari ostenderet', id assecutus est, quod magistro eo scribendum uidebatur. Neque enim auctorem ibi ita scri- re indicio est, quod deinceps Caesaris nomen posuit. Excipiunt : 'Caesar postquam equitatu ante praemisso inscius insidiarum ad eum locum uenisset, abusi siue obliti praeceptorum Labieni ueriti, ne in fossa ab equitibus opprimerentur, rari ac singuli tpe prodire et summa petere collis: quos Caesaris equites secuti partim interfecerunt partim uiuorum sunt potiti, deinde inus collem petere contenderunt atque eum decusso La- i praesidio celeriter occupauerunt'. Qui hic abusi nescio re dicuntur, eos intellegi, quos Labienus in ipsa conualle oc- uerat, cum ex fossae commemoratione apparet, tum quod ma collis petiuerunt, et quod Caesariani insecuti collem ipauerunt et inde praesidium (qui sunt equites post montem ucati, uid. §. 3) decusserunt. Sed 'abusi' corruptum esse omnes runt. Nam etiamsi abusos siue oblitos praeceptorum con-

iungeremus et alterum 'sive' non superiori respondere sed sequentia adiungere statueremus, tamen ineptum erat abusus praeceptis dici, qui praeceptis plane contraria faciebant. Daehnus coniecit 'cum ad eum locum uenisset arbusti' idque arbustum oliuetum dici interpretatur. Verum hoc oliuetum ultra conuallum erat (§. 1), hi homines in conualle. Praeterea necessario declarandum erat, qui siue obliti praeceptorum siue ueriti essent, ne opprimerentur, neque id satis perspicue fit pronomine 'illi' adiecto, quod Daehnio faciendum uidebatur, cuius tamen rei ne ipsius quidem ulla est probabilitas. Pro abusus illis ponendierant 'abdit'.

Inde a fine c. 51 haec leguntur: 'Dum haec opera, quae ante dixi, fiebant a legionibus, interim pars acie instructa sub hoste stabat, equites barbari levisque armaturae proeliis minutis comminus dimicabant. Caesar ab eo opere cum iam sub uesperum copias in castra reduceret, magno incursu cum omni equitatu levisque armatura Iuba, Scipio, Labienus in legionarios impetum fecerunt. Equites Caesariani ui uniuersae subitaeque hostium multitudinis pulsati parumper cesserunt'. Animaduertit Dauisius extremis uerbis et iis, quae deinceps leguntur, hostes in equitatum Caesaris impetum fecisse demonstrari. Itaque uerba 'in legionarios impetum fecerunt' corrupta iudicauit. Et sane legionarii dici solent pedites legionum. Verum hic non moleste intelleguntur legionarii equites, cum proximis superioribus uerbis commemorantur 'equites barbari levisque armaturae'. Notum est autem aliquantum ante haec tempora equitatu ciuium Romanorum non usos esse Romanos. Relinquitur igitur, ut equites auxiliares diuisos fuisse statuamus partemque leui armaturae, partem item, ut antiquitus fiebat, legionibus attributam esse. Idque ita fuisse ex Tac. ann. IV, 73 et hist. I, 57 uidemus, ubi 'turmae sociales equitesque legionum' et 'equites legionis auxiliorumque' commemorantur. Sed ne quis hoc post liberam demum rempublicam institutum credat, ne de superiore quidem tempore testimonium deest. Plutarchus enim Anton. 37 haec de Antonii exercitu refert: ἦσαν δὲ Ῥωμαίων μὲν ἀντὶ τῶν ἑξακισμύριοι πεζοὶ καὶ τὸ Ῥωμαίοις συντεταγμένον ἵππικόν Ἰβήρων καὶ Κελτῶν μύριοι, τῶν δ' ἄλλων ἐθνῶν ἐγένοντο τρεῖς μυριάδες σὺν ἵππευσιν ὁμοῦ καὶ ψιλοῖς. Vnde simul id perspicitur, equites legionibus attributos Gallos et Hispanos fuisse. Levis autem armaturae equites praecipue Numidas fuisse consentaneum est. Atque eos barbaros dicit scriptor, quia a cultu Romanorum maxime abhorrebant.

Inde a c. 59 acies Scipionis et Caesaris declarantur. De iore haec in codd. leguntur: 'Scipio hoc modo aciem direxit. collocavit in fronte suas et Iubae legiones, postea autem Numidas (subsidiaria acie ita extenuatos et in longitudinem directos, ut vocal simplex esse acies media ab legionariis militibus uideretur a cornibus autem duplex esse existimabatur): elephantos dextro sinistroque cornu collocauerat aequalibus inter eos intervallis instructis, post autem elephantos armaturas leues Numidasque auxiliares substituerat'. Hic primum posui 'post eas autem Numidas' est. Nam 'post ea' de loco tum demum recte dicitur, cum neutrum pronominis superioribus uerbis accommodatum est. Deinde inderabilia sunt haec: 'in cornibus autem duplex esse existimabatur'. Antea enim cornua ne commemorata quidem sunt, sequentibus autem uerbis nihil eiusmodi refertur, quamobrem cornua duplicis aciei speciem praebere potuerint. Quamquam, ut apte illa uerba interponerentur, omnino antea ratio cornuum iis consentanea declarari debebat. Itaque haec ascripta sunt a magistro, quia scriptor mediam aciem simplicem uisam esse dixerat.

De Caesaris acie quae c. 60 legebantur, quin corrupta essent, non poterat dubium uideri. Ea, quantum fieri poterat, codices sensus sic conformaui: 'Caesaris autem acies hoc modo fuit collocata, ut ab sinistro eius cornu ordiar et ad dextrum perueniam. habuit legionem X, VIII in sinistro cornu, XXV, XXVIII, XIII, III, XXVIII, XXVI in media acie. In suo autem dextro cornu secunda acie ueteranarum legionum partem cohortium collocauerat, praeterea ex tironum paucas adiecerat. Tertiam autem aciem in sinistrum suum cornu contulerat et usque ad aciei suae mediam legionem porrexerat et ita collocauerat, uti sinistrum suum cornu triplex esset'. Hic quod numeros quosdam legionum mutauim, de ea re statim separatim dicam: reliqua utrum ex codicum scriptura probabiliter effecta sint necne, ipsa demonstrant; recta esse ostendam. In ipsa acie Caesar habuit octo legiones: unam, quae quinta appellabatur, equitibus praesidio remisit (§. 4). Illas octo legiones in sinistro cornu et media acie collocauerat triplici acie instructas (id quod secundae et tertiae aciei commemoratio docet), cuius triplicis aciei p. 155 hanc rationem fuisse demonstraui, ut in prima acie quaternae cohortes uniuscuiusque legionis ponerentur, in secunda ternae, in tertia item ternae. Itaque cum omnes legiones in sinistro

cornu et media acie essent dispositae, dextrum cornu non poterat aliter institui, nisi ut ex illis legionibus cohortes quaedam detraherentur. Igitur Caesar e secunda acie veteranarum legionum, quae fuerunt X et IX in sinistro cornu, XIII et XIV in media acie, partem cohortium detraxit eoque paucas ex tironum legionibus adiecit et has in dextro cornu posuit. Quot autem cohortes in dextro cornu collocatae sint, scriptor non declaravit, sed duodecim fuisse sequentia ostendunt. Tertia enim acies in sinistrum cornu collata esse dicitur: aciei legionem triplex esse autem totius aciei legio di in dextro cornu collocata. Iam cum tertia acies inita postea quattuor tantum legiones duodecim cohortes, reliquas e secunda acie detractas in dextro cornu positas esse apparet. Quo facilius haec intellegantur, formas aciei Caesarianae subieci. Initio igitur acies hoc modo fuit collocata:

Sinistr. cornu		Media acies					
X	IX	XXV	XXVIII	XIII	XIV	XXIX	XXVI

Deinde dextro cornu instituto haec fere eius forma erat:

Sinistr. cornu		Media acies						Dextr. cornu
X	IX	XXV	XXVIII	XIII	XIV	XXIX	XXVI	

Postremo haec efficiebatur:

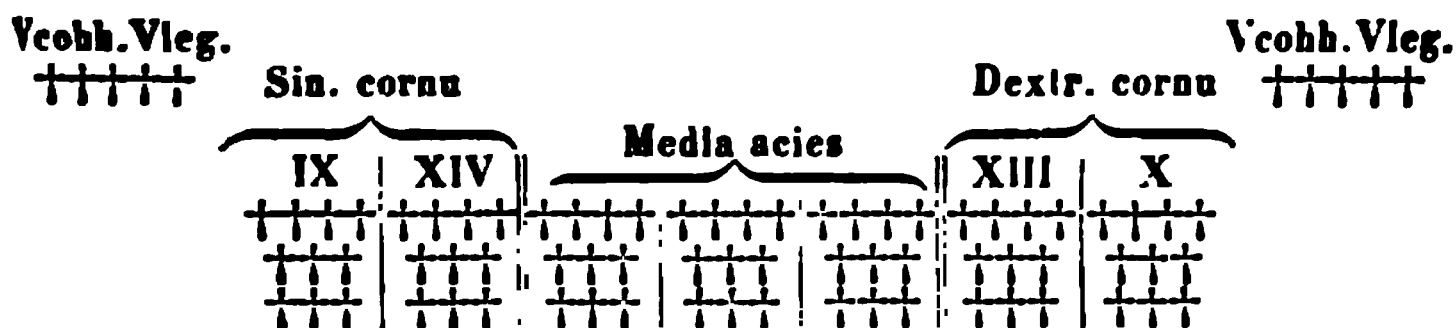
Sinistr. cornu		Media acies						Dextr. cornu
X	IX	XXV	XXVIII	XIII	XIV	XXIX	XXVI	

Iam de legionibus Caesaris dicendum est, quas hoc bello in Africa habuerit. Traiecit autem ipse in Africam cum sex legionibus, quinque tironum, una veterana, quae quinta appellabatur (1, 5. 2, 1). Praeter has sex legiones secundo commentu duas veteranae (c. 34, 4 et 37) et tertio commentu totidem (c. 53), ut ex numero videmus, item veteranae ad Caesarem venerunt. Itaque ex eo-

itus Caesaris in Africa fuit decem legionum, quinque ueteranarum, quinque tironum. Inde apparet c. 66, ubi VIII legiones ueteranae Caesaris commemorantur, numerum corruptum esse. Cum ad duas Labieni legiones excipiendas Caesar proficisceretur (65, 3) uerisimile est quinarium numeri notam delendam esse. Deinde quibusdam locis nomina legionum non recta seruata sunt. Duae legiones ueteranae, quae secundo comaeu aduenerunt, c. 34, 4 appellantur XIII et XIV, et c. 45 in. centurio XIV legionis commemoratur, qui cum commilitonibus aliquot in nauis, quae in secundo comaeu aberrauerat, a classe Vari et M. Octauii captus erat (c. 44, 2). Duae ueteranae, quae tertio comaeu traiectae sunt, c. 53 in. in Par. sec. recte dicuntur X et VIII (edebatur ibi 'IX et X'), in Leid. pr. aberratum est, in quo 'X et XI' legitur: item c. 54 eodem comaeu tribunum decimae legionis traiecisse refertur. Sed decimae legionis miles iam c. 16 commemoratur, aliquantum antequam decima legio in Africam traiceretur. Hoc inde factum est, quod Caesar ipse secum praeter sex legiones septem cohortes ueteranas traduxerat, quas scriptor belli Africani c. 10, 2 in classe cum Sulpicio et Vatinio rem gessisse scribit. Vterque autem classe dimicauerat paulo post pugnam Pharsalicam, Sulpicius in Sicilia contra C. Cassium, de qua re Caesar b. ciu. III, 101 retulit, Vatinius in Illyrico contra M. Octauium, quas res Hirtius narrauit b. Alex. 44 sqq. Vtroque loco eos milites aegrorum numero relictos esse demonstratur, cum Caesar contra Pompeium in Graeciam proficisceretur: atque ex aegris cohortes Brundisii factas esse Caesar b. ciu. III, 87, 4 ostendit. Ex harum igitur cohortium numero septem, quas ipse Caesar initio traiecit, ad eas legiones ueteranas pertinuisse, quae secundo et tertio comaeu aduenerunt, et rursus iis coniunctas esse inde apparet, quod post harum aduentum non commemorantur. Sed, ut ad nomina legionum reuertamur, c. 60 in descriptione aciei Caesarianae recte XIII et XIV in media acie collocatae esse dicuntur, sed in sinistro cornu in codicibus IX et VIII ponuntur. Pro his igitur X et VIII restitui, quorum nomina et iis, quae supra retuli, satis firmata sunt, et c. 81 in omnibus codd. leguntur. Cum autem c. 60 quinque legiones ueteranae commemorentur (quinta, quae equitibus praesidio praemissa erat, decima et nona, quae in sinistro cornu, tertia decima et quarta decima, quae in media acie collocatae erant), neque plures quam quinque ueteranas legiones Caesarem in Africa habuisse constet, quattuor reliquas, quarum

nomina ibidem ponuntur, tironum fuisse necesse est. Eae in codicibus appellantur XXX, XXVIII, XXIX, XXVI. Verum tricesima legio hoc tempore ueterana erat. Eam enim legionem a Caesare iam anno 49 Q. Cassio Longino in ulteriore Hispania attributam et paulo ante in Italia conscriptam esse Hirt. b. Alex. 53 extr. refert (cf. 54, 2. 57, 1 et 3). Itaque pro ea quintam et uicesimam posui cum propter mutationis facilitatem, tum quia illi ordo legionum in dextra parte, uicesimae sextae et uicesimae nonae, respondet ordinem legionum, uicesimae quinquagesimae legionem, cuius nomen cum Caesare in Africa erat, in praesidiis collocatae uobis locis nomina legio-
 num non recta in codicibus sec. et Leid. pr. legum
 Uticae hiemis gratia summa
 Sicilia aduentu celeriter deducit. Cum proxime antea, c. 53, legiones decimam et nonam ex Sicilia traiecisse relatum sit, horum nomina c. 62 restituenda uideri possunt. Sed Varii classis iam c. 44, 2 commemoratur ibique milites, qui secundo commeatu cum legionibus tertia decima et quarta decima traiecerant et aberrauerant, ab ea exceptos esse narratur. Itaque c. 62 scribendum est 'cognito legionis XIII et XIII ex Sicilia aduentu', id quod ad codicem quoque scripturam proxime accedit. Alter locus paulo grauius corruptus legitur c. 81. Ibi haec eduntur: 'Quo postquam Caesar peruenit et animaduertit aciem pro uallo Scipionis elephantosque dextro sinistroque cornu collocatos et nihilo minus partem militum castra non ignauiter munire, ipse acie triplici collocata legione decima secundaque dextro cornu, VIII et IX sinistro oppositis, V legionibus in quarta acie, ante ipsa cornua quinque cohortibus contra bestias collocatis' cett. Hic primum legiones 'X IIque' ortae sunt ex 'X XIIIque' altera denarii numeri nota extrita et pro ternario numero eodem errore binario posito, item VIII errore posita est pro XIII. Sed ne inferiora quidem 'V legionibus in quarta acie' cett. recta sunt. Decem enim legiones in Africa affuisse uidimus. Ex his Caesar, cum ad Thapsum eam aciem quae c. 81 describitur, instrueret, duas legiones cum Asprei castris praesidio reliquerat (c. 80, 4). At binis legionibus in quibus positae quinque cohortibus ante cornua, si praeterea quin-

e legiones in quarta acie essent collocatae, non octo, sed omnes decem legiones in in acie affuissent, et tamen nullae superfuissent, ac in media acie collocarentur. Denique plane incredibile est quinque legiones in quarta acie positas esse. Nam cum prima, secunda, tertia uel quocumque acies instructa dicitur, singulas cohortes poni intellegendum est. At quinquaginta cohortibus in quarta acie positis haec immanem longitudinem accepisset. In Par. sec. Leid. pr. Pet. scriptum est 'V legiones in quarta acie'. Iade facillima emendatione haec ita restituuntur: 'acie triplici collocata, legione decima tertiadecimaque dextro cornu, quartadecima et nona sinistro oppositis, quinta legione in quarta acie ad ipsa cornua quinis cohortibus contra bestias collocatis' cett. Itaque Caesar triplicem aciem instruxit legionum septem, ita ut binas ueteranas in cornibus poneret; tres tironum in media acie collocatas esse scriptor non declarauit, quia sponte intellegebatur, id quod eodem modo factum est a Caesare b. ciu. III, 89. Deinde in quarta acie quintam legionem opposuit, ita ut ad cornua quinas cohortes collocaret, id est dimidiam legionem ad dextrum, dimidiam ad sinistrum. Haec igitur fuit aciei forma:

Ita autem, ut dixi, auctorem scripsisse c. 84 confirmat, ubi certamen militis legionis quintae cum elephanto refertur. Et Appianus b. ciu. II, 96 legionem quintam, quia elephantis opposita rem bene gessisset, simulacra harum bestiarum in signis gestasse refert. Ceterum illo loco belli Africani, de quo modo diximus, in Par. sec. scriptum est 'animaduertit aciem pro uallo Scipionis contra elephantos dextro sinistroque cornu collocatis', similiaque in reliquis codd. leguntur. Quae scriptura indicio est uerba 'contra elephantos dextro sinistroque cornu collocatis' a magistro ascripta fuisse inferioribus 'ad ipsa cornua quinis cohortibus contra bestias collocatis', ut ea uel explicaret uel immutaret, deinde autem ex margine in alienum locum translata esse. Itaque illa uerba delenda esse significauimus. Sed ut, quae de legionibus Caesaris disputauimus, complectamur, decem legiones hoc bello in Africa fuisse uidimus,

quinque veteranas, quae appellabantur quinta, nona, decima, tridecima, quartadecima, item quinque tironum, quarum quattuor nominabantur vicesima quinta, vicesima sexta, vicesima octava, vicesima nona, unius nomen nescimus.

C. 61, 2 edidi 'Iamque Caesar cum exercitum intra suas munitiones reducere coepisset, subito universus equitatus ulterior Numidarum Gaetulorumque sine frenis ab dextra parte se movere propiusque Caesaris castra, quae erant in colle, se conferre coepit'. Nam ulterior equi quem Scipionem longius visse et ad radices collis, c. 59, 5 relatum est. V erant collocati. Itaque cum Caesarianos se recipientes partem se movebant, ut in nis parte ad sinistram Gaet.

rum Gaetulorumque is est, pram suisque copiis promer castra habebat, appulisset in dextro Scipionis cornu istra Caesaris conferrent, ut ent (59, 5), non ad dextram um est, sed a dextra Scipio de scribendum erat 'frenatus

tus autem Labieni eques in loco permanere legionesque destituere', quod optimi codd. Par. sec. et Leid. pr. confirmant, quorum in altero scriptum est 'destinere' primae syllabae i littera suprascripta, in altero 'destituere'. Prohibebantur enim legiones ab equilibus, quo minus se recipere possent. Quomodo distentae sint, ut editur, hoc est in pluribus rebus simul occupatae, non intellegitur. Sequuntur haec: 'cum subito pars equitatus Caesaris cum levi armatura contra Gaetulos iniussu ac temere longius progressi paludemque transgressi multitudinem hostium pauci sustinere non potuerunt leuique armatura deserti ac pulsati conuulneratique uno equite amisso, multis equis sauciis, levis armaturae XXVII occisis ad suos refugerunt'. Hic primum equites 'a leui armatura deserti' dicendi erant. Verum non equites a leui armatura esse desertos, sed hanc ab illis satis inde apparet, quod levis armaturae XXVII, eques omnino unus cecidit. Itaque sic posui: 'leuique armatura deserti pulsati conuulneratique'.

Sequentia ita edebantur: 'Quo secundo equestri proelio facto Scipio laetus in castra nocte copias reduxit. Quod proprium gaudium bellantibus fortuna tribuere non decreuit. Namque postero die Caesar cum parte equitatus sui Leptim frumenti gratia ~~max.~~ In itinere praedatores equites Numidas Gaetulosque ex improviso adorti circiter centum partim occiderunt partim uiuorum potiti sunt'. Relativum verbis 'proprium gaudium bellantibus fortuna tribuere non

remit' praemissum Iosephus Scaliger delendum significauerat: am reprehendunt et indignabundi, cur id fecerit, requirunt. Scitum uidebat ille relatiuo posito sententiam ad solum Scipionem referri, participio 'bellantibus' adiecto ad omnes, quicumque umquam eam gererent. Sed relatiuo sublato coniunctio horum uerborum a superioribus tollitur. Itaque potius 'bellantibus' delendum est. Igitro enim declarandum uidebatur, cui proprium gaudium triumphum non esset. In sequentibus uerbis haec: 'frumenti gratia' non uentur nisi in uno et altero deteriorum codd. et ne in his quidem re discrepantia. His deletis reliqua Clarkius uidit in Vossiano libere recte ita conformata esse: 'namque Caesar cum partem equitatus sui Leptim misisset, in itinere' cett. Quae edebantur, non solum durissima, sed ne sana quidem erant. Cum enim, quid cum parte militatus missum esset, nemo ipse intellegere posset, id necessario declarandum erat, item participio 'adorti' subiectum erat addendum.

Initium c. 63 sic edidi: 'Caesar interim celeriter per nuntios castris, cum opera circumiret, certior factus, quae aberant a castris milia passuum sex, equo admisso omissis omnibus rebus celeriter peruenit Leptim ibique hortatur, omnes ut se naues consecrarentur; [postea] ipse paruulum nauigiolum conscendit, in cursu milium multitudine nauium perterritum atque trepidantem nactus praestium classem sequi coepit'. Hic de reliquis rebus non est, quod addatur: pro illis 'postea ipse', quae leguntur in Par. sec. Leid. Scal., 'primum ipse' editur, cui, quid deinceps respondeat, non habeo. 'Postea' autem moram et cunctationem iufert a festinatione Caesaris alienissimam. Itaque hoc delendum significauimus.

C. 66 in. haec in codd. leguntur: 'Caesar interim de insidiis ibi ex perfugis certior factus paucos dies ibi commoratus, dum res cotidiano instituto saepe idem faciendo in negligentiam adcreuerentur, subito mane imperat porta decumana legiones se VIII leranas cum parte equitatus sequi atque equitibus praemissis neque inuitantes insidiatores subito in conuallibus latentes leui armatura percussit circiter D, reliquos in fugam turpissimam coniecit'. Nomen VIII legionum ueteranarum rectum non esse, supra p. 219 demonstrauimus. Verum paulo ante, quod Caesar 'paucos dies ibi commoratus' dicitur, peruerse 'ibi' ponitur, cum castra, quae sola intellegi possunt, longe antea, c. 65, 2, tota insidiarum declaratione interiecta, commemorantur. Atque ut hoc negligentiae scriptoris tribueremus, illis castris commoratum esse Caesarem ita demum recte de-

clararetur, si aut ante hanc expeditionem aut postea in iisdem castris non fuisset; quod contra est. Nam quod ipse cum parte copiarum expeditionem fecit, qua confecta eodem die in castra rediit, cum interim eadem castra teneret, nihilo minus ibi commorabatur. Neque enim aliter haec interpretari licet, nisi ut Caesaris commemoratione totum exercitum comprehendi intellegamus. Auctor scripserat 'paucos dies moratus'. Commorandi uerbum etiam b. Gall. VIII, 4, 3 pro morando in interpolatis codd. legitur. In extrema enuntiali parte offendit, quod armatura concidisse Labienum lenis armaturae fuisse uidimus adiecta ponitur, semper pedigessisse sequentia docent: 'in fugientibus suis suppetias octi equites pauci Caesariani iam haec ita correxi: 'subito in contumacia concidit circiter D'. Nam ab Labieno leuem armaturam in insidiis positam esse extremo sup. cap. declaratum est.

C. 67 extr. Scipionem ad Aggar sex milia passuum longe a Caesaris castris consedissee, et cum uterque eadem castra teneret, c. 75 in. Caesarem progressum ab suis castris milia passuum V a Scipionis circiter duum milium interiecto spatio, c. 77 extr. autem in edd. eundem VIII milibus passuum ab suis castris, ab Scipionis uero IV milibus longe aciem instruxisse narratur. Ex his locis quominus duobus prioribus numeros rectos existimemus, causa nulla est, cum Caesarem, quo aequiore loco aciem instrueret, ad dextram aut ad sinistram partem a suis castris discessisse probabile sit, ita ut spatium inter ipsius castra et aciem atque inter hanc et Scipionis castra longius intercederet quam inter utraque castra. Sed quemadmodum Caesar, cum sex milia passuum inter ipsius et Scipionis castra interessent, ita instruere aciem potuerit, ut ab illis octo, ab his quattuor abesset, non intellegitur. Iam quae c. 77 extr. in codd. pro quattuor milibus leguntur, aperte duo milia significant. Itaque pro VIII milibus quinque ponenda putari deleta ternarii numeri nota, quam repetita prima littera sequentis uocabuli, quod est 'milibus', ortam esse uerisimile est. Verum postquam c. 67 extr. inter Caesaris et Scipionis castra sex milia interfuisse declaratum est, initio c. 68 haec eduntur: 'Oppidum erat Zeta, quod aberat a Scipione milia passuum X, ad eius regionem et partem castrorum collocatum;

a Caesare autem diuersum ac remotum, quod erat ab eo longe milia passuum XVIII'. Hic apertum est non potuisse inter Caesaris castra et oppidum longius spatium intercedere, quam inter castra Caesaris et Scipionis atque huius castra et oppidum intererat: id nulla re cogimur ut cum Glandorpio inter Caesaris castra et oppidum id spatium intercessisse statuamus, quod ex illis interuallis conficitur. Nam si a Caesaris castris recta regione ad oppidum peruenire licebat Scipionis castra ad alteramutram partem reliquenti, breuius interuallum erat. Itaque Leidensem pr. secutus pro XVIII milibus XIV posui; ex quo numero et XIX milia, quae in Scal. sunt, et, modo secundum antiquiorem consuetudinem XIII scribamus, XVIII milia, ut in Par. sec. legitur, facile oriebantur.

C. 70 extr. ita edebatur: 'Scipio interim legiones productas cum elephantis, quos ante castra in acie terroris gratia in conspectu Caesaris collocauerat, reducit in castra'. Verum soli elephantum terrorem Caesarianis inferre non poterant, neque ii tantum, sed legiones quoque in acie erant collocatae. Itaque 'quas' scripsi.

C. 78, 7 scribendum fuit: 'Caesar alteram alam mittit, qui satagentibus celeriter succurrerent'. Nam 'occurrerent', quod editur, non comprehendit id, quod hic significandum erat, subsidio equites missos esse. Itaque 'subsidio' uel 'auxilio' uel 'suppetias occurrerent' auctor scripsisset, ut facere consuevit, cum hoc uerbo in tali re utitur.

C. 80 in. haec eduntur: 'Erat stagnum salinarum, inter quod et mare angustiae quaedam non amplius mille et quingentos passus intererant; quas Scipio intrare et Thapsitanis auxilium ferre conabatur. Quod futurum Caesarem non fefellerat. Namque pridie in eo loco castello munito ibique trino praesidio relicto ipse cum reliquis copiis lunatis castris Thapsum operibus circummuniuit'. Hoc trium praesidium nihili esse apertum est: neque in codd. ita legitur. Nam in Par. sec. et Scal. scriptum est 'III praesidio relicto', in Leid. pr. 'cohortibus tribus praesidio relicto', in deterioribus quibusdam 'magno praesidio'. Supplementum librarii, qui Leid. pr. scripsit, corripuit Oudendorpius 'cohortium trium' ponens. Potius ipsi suppleamus 'III legionum praesidio relicto': nam cohortibus tribus Caesar se Scipionem retenturum sperare non poterat.

C. 85, 4 sic edidi: 'Qui postquam ad ea castra, quae petebant, perfugerunt, ut relictis castris rursus sese defenderent, ducemque aliquem requirerent, quem respicerent, cuius auctoritate imperioque

rem gererent, [qui] postquam animadverteront neminem ibi esse [praesidio], protinus armis abiectis in regia castra fugere contendunt. Hic de reliquis rebus dictum est p. 17: 'praesidio' quod eiciendum significavi, haec causa fuit. Scipionis enim legiones ad antiqua castra, quae pridie reliquerant, fugisse c. 83 extr. relatum est. Itaque ibi se praesidium inuenturos esse plane expectare non poterant. Neque uero illi praesidium requirebant, ut quos suo praesidio confisos castra reficere et se defendere paulo ante dictum sit, sed ducem quaerebant, quem Deleto igitur 'praesidio' ad uerba 'neminem ibi esse' bus dux intellegendus est.

C. 86 in. haec in cod. tus occisisque hostium XL militibus amissis, paucis apud Thapsum constitit cum turribus ornamentis

t: 'Caesar trinis castris politis compluribus se recepit L. a et statim ex itinere ante oppidum LXIV ornatos armatosque uos ante oppidum instructos

constituit'. Hic numerum interfectorum hostium correxi ex Plut. Caes. 53, qui haec refert de Caesare: *ἡμέρας δὲ μίας μέρει μικρῶν τριῶν στρατοπέδων ἐγκρατὴς γεγωνῶς καὶ πεντακισμυρίους τῶν πολεμίων ἀνδρῶν οὐδὲ πενήκοντα τῶν ἰδίων ἀπέβαλεν*. Nam cum auctor superiore capite retulisset omnes Pompeianos, qui in castra refugerant, crudelissime esse interfectos, nihil erat, quod numerum uero minorem poneret. Deinde 'capit', quod 'captos' praecedit, delendum esse uidit Glandorpius. Ridicule enim Caesar ante Thapsum constitisse et cum exercitu elephantos uenatus diceretur, quos in proelio captos esse ipsa res docet. Vides magistrum rhetorem. Verum numerus quoque elephantorum emendandus erat. Aduersarii enim Caesaris CXX elephantos habuerunt (c. 1, 4): sed eos omnes Iuba fuisse inde apparet, quod 19, 5 inter regia auxilia enumerantur. Iuba uero cum contra Sittium in regnum proficisceretur, triginta tantum elephantos apud Scipionem reliquit (25, 5): neque plures affuisse, priusquam Iuba rediret, c. 30, 2 confirmatur, ubi Scipionem uniuersis copiis productis eum numerum habuisse refertur. Cum autem Iuba rediret, XXX elephantos adduxit (48, 1), ut cum reliquos sexaginta cum Saburra contra Sittium misisse statuendum sit. Itaque c. 48, 6 Scipio uniuersas suas regisque copias cum elephantis LX produxisse dicitur.

Quia plures postea non accesserint, is numerus hic quoque ponendus est: et eum proelio Thapsitano captum esse Orosius VI, 16 refert.

¶ In c. 97, 1 edebatur 'nectigalibusque regiis abrogatis ex rebusque prouincia facta'. Verum Caesarem, quem pecunia uel mē-

xime indignuisse scimus, nequaquam uerisimile est uectigalia regia sustulisse. Pro 'abrogatis' autem in Par. sec. et Cuiac. scriptum est 'togatis', in Scal. 'irrogatis', in Leid. pr. 'erogatis'. Hoc recepi atque uectigalia a Caesare exacta dici interpretor, qua significatione illud uerbum ponitur ap. Cic. ad Att. V, 21, 7. VI, 1, 1. Irrogari noua uectigalia dicuntur. Sequentia sic edebantur: Ibi bonis uenditis eorum, qui sub Iuba Petreioque ordines duxerunt, item Thapsitanis HS uicesies, conuentui eorum HS tricesies, drumetinis HS tricesies, conuentui eorum HS quinquagies mul-
e nomine imponit'. Verum in Par. sec. Leid. pr. Pet. Noru. scriptum est 'itemque Thapsitanis'. Hinc Clarkius excidisse uicemdam suspicabatur. Sed id, cum omnia oppida alicuius momenti enumerentur, probabile non uidetur. Nam Vticae quidem commemorationem Clarkium desiderare non debuisse c. 90 ostendit. Iamque potius illud 'itemque' collocandum existimaui ante uerba Adrumetinis HS tricesies'. Adrumetini enim tantundem, quantum conuentus Thapsitanus, pependerunt.

Superiores commentarios de bello ciuili, Alexandrino, Africano praeter interpolationes magistri grauioris corruptelae duobus generibus affectos animaduertere licuit, ut et complura omittentur, et oratio uerbis quibusdam in alienum locum translatis turberetur. Prioris generis maxime insignia exempla sunt b. ciu. I, 1, 1. 39, 2. II, 29. III, 8 extr. 22, 2. 50 extr. 71 in. b. lex. 12, 1. 22, 2. 66, 6. b. Afr. 2, 2. 7 extr. 26, 3. 41, 3. b. in., alterius b. ciu. I, 39, 3. 64, 7. II, 5, 3. 28, 1. III, 65, 101, 5. b. Alex. 36, 5. b. Afr. 54, 1. 87, 2. 97, 2. Iam commentarius de bello Hispaniensi, ad quem reliquis profligatis cedimus, praecipue illis mendorum generibus adeo corruptus est laceratus, uix ut unam et alteram paginam integram continuare pendo liceat. Cum autem optimorum codicum scriptura plerumque ipsa aperte mendii genus demonstret, de satis multis huius libri his hic disputandum non existimaui admonitionem et corruptelae notationem sufficere confisus. Nam mira quidem artificia, quibus Schneiderus (in specimine nouae recensionis commentariorum de illis C. Iulii Caesaris) omnia menda defendere sibi uisus est, ut futarem, a me impetrare non potui.

Compluribus uerbis omittendis statim ipsum libri initium dematatum est. Ibi haec eduntur: 'Pharnace superato, Africa re-

cepta qui ex his proeliis cum adolescente Cn. Pompeio profugissent, cum et ulterioris Hispaniae potitus esset, dum Caesar muneribus dandis in Italia detinetur, quo facilius praesidia contra compararet Pompeius, in fidem uniuscuiusque civitatis confugere coepit. Hic primum Pharnacem superatum plane inepte commemorari, cum ea res nihil omnino ad ea, quae deinceps referuntur, pertineat. neque alios fugit neque eum, qui in Leid. pr. scripsit 'Scipione superato'. Atqui res in Hispania gestae ^{Hirtius} b. Alex. c. 48 orsus a discessu ex Hispania Caesari quo loco Caesar b. civ. II, uit usque ad aduentum C. A. tor urbanus fuisset (Caes. Longino in ulteriore prouincas victus est, et Caesar rediit (Cic. ad Fam. XIV, consideranti una ratio appa-
 rano Petreioque et Varrone, spanienses reliquerat, narras autem, cum anno 48 praell, 20), anno 47 Q. Cassio sit: eodemque anno et Pharsuel Octobri mense Romam id Att. XI, 20. 21, 2). Haec qua initio commentarii de bello Hispaniensi apte Pharnaces commemorari potuerit. Nimirum post uerba 'Pharnace superato' quaedam excidisse statuendum est, quibus declarauerat scriptor, quid Caesar, cum ex Asia redisset, de Hispania constituisset, quaeque ibi res usque ad confectum in Africa bellum accidissent. Eas res plenius reliquis scriptoribus narrauit Cassius Dio XLIII, 29: auctor belli Hispaniensis item ut res post Africam receptam usque ad aduentum in Hispaniam Caesaris gestas breuiter et summatim significauerat. Verum non saniora sunt, quae uerba 'Africa recepta' excipiunt. Nam cum Gnaeo Pompeio, qui iam initio belli Africani in insulas Baleares profectus erat (b. Afr. 23), nemo poterat Africa a Caesare recepta profugere. Quod autem Glandorpio pro Cn. Pompeio Sextus ponendus uidebatur, omni probabilitate destituitur. Id uero nequaquam casu factum arbitror, quod in Par. sec. et Vind. pr. non 'cum adolescente', sed in illo 'cum adolescentes', in hoc 'cum adolescentules' scriptum est. Hic quoque omissis quibusdam uerbis reliqua turbata esse iudicio est, quod neque de illis, qui profugissent, quicquam deinceps refertur, quo ea uerba referri possint, et statim haec de Cn. Pompeio adiunguntur: 'cum et ulterioris Hispaniae potitus esset'. Nam etiamsi 'et' pro 'etiam' positum interpreteremur, quod neque in Caesaris Hirtiique libris aut in bello Africano factum est neque in hoc commentario nisi hic et c. 23, 7, ubi 'et' in Leid. pr. omissum est, tamen, ut Cn. Pompeius etiam

ulteriore Hispania potius dici posset, antea declarandum erat, quid praelerea fecisset. Denique ante uerba ‘quo facilius praesidia contra compararet Pompeius’ apertum est eius rei commemorationem desiderari, contra quam praesidia a Pompeio comparata sint. Ibi igitur ostenderat auctor Caesarem Fabium Maximum et Q. Pedium legatos cum exercitu misisse: et ad ea uerba etiam superiora ‘dum Caesar muneribus dandis in Italia detinetur’ pertinuisse uidentur.

Eiusd. c. §. 4, ubi haec leguntur de Cn. Pompeio: ‘ex quibus si qua oppida ui ceperat, cum aliquis ex ea ciuitate optime de Cn. Pompeio meritis ciuis esset, propter pecuniae magnitudinem aliqua ei inferebatur causa, ut eo de medio sublato ex eius pecunia latronum largitio fieret’, recte animaduertit Oudendorpius incredibile esse tanta Cn. Pompeium fuisse dementia, ut aut de se aut de patre suo optime meritos circumueniret et interliceret. Itaque ‘optime de C. Caesare meritis’ scribendum esse coniecit. At bene de C. Caesare meriti auctori omnino optime meriti uidebantur: illa ‘de Cn. Pompeio’ a magistro adiecta sunt, qui haec uerba explicare conatus turpiter errauit.

Initium c. 6 sic edebatur: ‘Id cum animaduerneret aduersarios minime uelle, quos ideo a uia retraxerat, ut in aequum deduceret, copiis flumen traductis noctu iubet ignes fieri magnos: ita, firmissimum eius castellum, Ateguam proficiscitur’. Illic cum nihil supra esset significatum, a uia aduersarios a Caesare retractos esse, sed c. 4 relatum Caesarem Cordubam profectum ea re Cn. Pompeium coëgissee, ut Vliae oppugnationem dimitteret et ipse quoque Cordubam iter faceret, recte Ciacconius ‘ab Vlia retraxerat’ scribendum indicauit. Verum neque ideo Caesar Pompeium ab Vlia retraxerat, ut eum in aequum deduceret, sed ut Vliam obsidione liberaret, neque ‘ideo’ in optimis codd. legitur, sed ‘quoniam’. Atque hoc quidem recepto oratio exitum non inuenit: et sequentia postulant, ut Caesar Pompeium eadem ratione in aequum deducere uoluisset dicatur, qua eum ab Vlia retraxerat. Nam utramque rem ita efficere conatus est, ut oppida partium Pompeianarum aggrediretur atque ita eo, quo uolebat, Pompeium sequi cogeret. Itaque cum ‘ut’, quod ante uerba ‘in aequum deduceret’ ponitur, in Leid. pr. et Doru. scriptum non sit, haec ita conformanda existimaui: ‘Id cum animaduerneret aduersarios minime uelle, quo eos, quomodo ab Vlia retraxerat, in aequum deduceret, copiis flumine’ [ita est enim in quinque codd. Oud. et Par. sec.] ‘traductis noctu iubet

ignes fieri magnoſ' cett. Nam 'quoniam' in codd. litteris 'qm' aut solis (Papias p. 1661 P.) aut, ut hic in Par. sec. factum est, superducta linea notatur: at easdem litteras 'qm' Probus p. 1529 et Paulus Diaconus p. 1629 P. 'quomodo' significare tradunt. Quae deinceps eduntur: 'Id cum Pompeius ex perſagis reſciſſet, ea die per viarum angustias carra complura multosque lanistas retraxit', nulla ex parte optimorum codd. ſcripturae ſimilia ſunt. Nam in Par. sec. legitur 'reſciſſet qua die ſacultatem et angustias carra complura multos lanist

'lanistas' retinere dictum
tellectum est: Lipsius
listas' coniecerunt. I
ductus per conuallem
retraxit', ex quibus 'n.

C. 7 extr., pos
maxime confidebat, enu

ex fugitiuis auxiliares conſiſtebant: nam de leui armatura et equitatu longe et uirtute et numero noſtri erant ſuperiores'. Hic leue est, quod reprehendunt, minus recte legiones ex fugitiuis conſiſtere dici, quae conſtare ex iis dicendae erant. Quis enim unquam legiones auxiliares audiuit? quod hic eo ineptius est, quod his uerbis nouem legiones, quas praeter quattuor illas antea enumeratas habebat Pompeius, ſignificantur. Quid autem auxiliaribus est cum fugitiuis? Denique quae est iſta collocatio uerborum 'reliquae ex fugitiuis auxiliares conſiſtebant'. C. 30 de copiis Pompeii haec leguntur: 'Erat acies XIII aquilis conſtituta, quae lateribus equitatu tegebatur cum leui armatura milibus VI: praeterea auxiliares accedebant prope alterum tantum'. Itaque illo loco, de quo diximus, aut 'auxiliares' a magistro, qui lecto initio c. 30 eorum commemorationem desiderabat, in margine aſcripti et perperam inter uerba auctoris poſiti ſunt, aut ipſe auctor hic quoque auxiliares commemorauit, uerbaque eius truncata ſunt.

Initio c. 8 inepte edebatur 'Accedebat huc, ut longius bellum duceret Pompeius, quod loca ſunt edita et ad caſtrorum munitiones non parum idonea': nihil enim antea erat relatum, quo haec accessiſſe dici poſſent. Correxi igitur 'accidebat hoc', uel potius ſcripturam Par. sec. reſtitui: nam 'accedebat' plerumque pro 'accidebat' in codd. ſcribitur, 'hoc' autem ('h' puncto ſupra aſcripto) nil Beyerliuſ. Oſtenderat auctor reliquas copias

Leid. pr. et Scal., niſi quod hic inepte commemorari in-
is', Scaliger 'multasque ba-
ndanda uidentur: 'reſciſſet,
arra complura mulos onnſtos
ecipere non dubitauit.

legiones Pompeii, quibus is
haec adiunguntur: 'reliquae

Pompeii praeter quattuor legiones non magni momenti fuisse. Itaque, ne quis miraretur, quod Pompeius tamen bellum longius duxisset, quamobrem id accidisset, declarauit. Adiunguntur autem his uerbis haec: 'Nam fere totius ulterioris Hispaniae regio propter terrae fecunditatem inopem difficilemque habet oppugnationem et non minus copiosam aquationem'. Hic inepte terrae fecunditatem causa fuisse dici, ut oppugnatio inops esset et aquatio non minus copiosa, Lipsius intellexit. Nam Oudendorpius quidem non leniter nugatur, qui ob terrae fecunditatem culturam siluarum neglectam putat ideoque res ad oppugnationem necessarias defuisse. Coniciebat autem Lipsius 'terrae infecunditatem' et deinceps 'non minus copiosam aquationem' scribendum esse. Verum et fecunditatem Hispaniae ulterioris Strabo et Plinius (hist. nat. III, 7) laudant, neque in ea aquae copiam desideres, atque in hac parte, ubi bellum gerebatur, flumen Salsum ab auctore belli Hispaniensis commemoratur. Neque uero id solum ineptum est, quod Lipsius reprehendit, sed etiam, quod oppugnationis difficultas et non minus copiosa aquatio coniunguntur, quae res diuersissimae sunt. Itaque mihi auctor sic uidetur scripsisse: 'Nam tota fere ulterioris Hispaniae regio propter terrae fecunditatem et non minus copiosam aquationem longam difficilemque habet oppugnationem'. Terrae enim fecunditate et copiosa aquatione efficiebatur, ut obsessi neque fame neque siti facile ad deditionem compellerentur. Transiendum autem uerborum remedio nos recte in hoc libro uti digni documento sunt, quae c. 9 leguntur.

Extremo c. 8 relatum est in colle quodam, qui Castra Postumiana appellabatur et a Pompeii castris milia passuum quattuor erat, Caesarem castellum constitutum habuisse. 'Quod Pompeius', inquit auctor c. 9 in., 'quod eodem iugo tegebatur loci difficultas et remotum erat a castris Caesaris, animaduvertebat loci difficultatem et, quia flumine Salso intercludebatur, non esse commensurum Caesarem, ut in tanta loci difficultate ad subsidium mittendum se committeret'. Sic enim extrema uerba emendanda sunt, cum in omnibus fere codd. legeretur 'ad subsidium committendum se mitteret': in uno cod. Vrsini scriptum est, quod editur, 'ad subsidium submittendum se mitteret', in Pet. et Noru. effectum est 'ad subsidium ueniret'. Iam Glandorpius coniecerat 'ad subsidium submittendum se committeret'. Reliqua, ut posui, scripta sunt in Par. sec. et, ut puto, in Vind. pr., cum Schneiderus quo-

que ita ediderit, leniter in quibusdam rebus reliquis bonis discrepantibus. Schneiderus 'quod' illud initio positum particulam esse iudicavit et verba sequentis §. 'ita fretus opinione tertia vigilia profectus castellum oppugnare coepit' superioribus adiunxit, ut oppositos efficerent. Verum hac ratione verba 'et remotum erat', quae ad castellum extremo superiore capite commemoratum referenda sunt, duritie ne in hoc quidem libro tolerabili inseruntur. Potius 'quod' illud pronomem esse existimaui et auctorem, cum initio constituisset verbo 'anima
accommodatum, deinceps
formam deseruisse. Ille
quod attinebat, Pompeius
castellum erat positum
Caesaris, animaduertens
flumine Salso inter
Ita enim, 'existimandum
cent, sed more suo neglectum. Nam quoque ad verbum 'animaduvertebat' retulit. Verum sequuntur haec: 'Ita fretus opinione tertia vigilia profectus castellum oppugnare coepit, ut laborantibus succurreret. Nostri, cum appropinquassent, clamore repentino telorumque multitudine iactus facere coeperunt, uti magnam partem hominum vulneribus afficerent. Quo peracto cum ex castello repugnare coepissent, maioribusque castris Caesari nuntius esset allatus, cum III legionibus est profectus: et, cum ad eos appropinquasset, fuga perterriti multi sunt interfecti, complures capti' cett. At Pompeius, cum castellum Caesaris oppugnaret, nullo modo id facere poterat, ut laborantibus succurreret. Nam laborantes partium Pompeii solos, qui Ateguae a Caesare obsidebantur, intellegere possumus, quamquam id ipsum vix fieri potest, cum si antea omnino non sint commemorati. Verum ne his quidem oppugnando castello succurrebat Pompeius, cum castellum ab oppido et castris Caesaris, quibus id obsidebatur, remotum esset atque ultra flumen Salsum positum, id quod paulo ante relatum est. Neque magis 'nostri' sequentibus verbis conuenit. Neque enim Caesariani appropinquarunt, ut qui in castello essent, neque eos clamorem sustulisse et iactus facere coepisse, sed Pompeianos proxima docent: 'Quo peracto cum ex castello repugnare coepissent'. Itaque illa verba 'ut laborantibus succurreret nostri' una littera adiecta, ut 'nostris' scriberem, collocaui post verba 'cum tribus legionibus est profectus'.

Ibi cum excidissent et in margine essent suppleta, errore superiore loco posita sunt, quia, ut altero uerba 'et cum ad eos appropinquasset', ita priore 'cum appropinquassent' legebantur.

Initium c. 12 sic edebatur: 'Postero die ex legione uernacula milites sunt capti ab equitibus nostris II, qui dixerunt se seruos esse. Cum uenirent, cogniti sunt a militibus: qui antea cum Fabio et Pedio fuerant et a Trebonio transfugerant'. Hic extrema uerba necessario maiore distinctione a superioribus separanda sunt, ut feci, et de duobus militibus legionis uernaculae intellegenda, qui a Caesarianis capti erant. Nam in Caesaris exercitu ii, qui a Trebonio, legato Caesaris, transfugerant, esse non poterant. Verum ne illa quidem ratione ea uerba tueri licet. Nam cum Fabium et Pedium aliquantum post Trebonium a Caesare in Hispaniam missos esse constet, qui a Trebonio transfugerant, numquam cum Fabio et Pedio fuisse apertum est: et utramque legionem uernaculam a Trebonio transfugisse auctor c. 7, 4 retulit: 'duae fuerunt uernaculae, quae a Trebonio transfugerant'. Si in omnibus codd. ita scriptum esset, ut supra posui, non posset dubitari, quin uerba 'a Trebonio transfugerant' ex hoc ipso loco c. 7, quem modo ascripsi, male hic illata essent. Sed cum in Leid. pr. legatur 'et cum Trebonio transfugerant', in Par. sec. 'et Trebonio transfugerant', uerbis 'et Trebonio' retentis solum 'transfugerant' interpolatum iudicavi. Hoc sublato minore distinctione post 'militibus' posita uerba 'qui cum Fabio et Pedio fuerant et Trebonio' referenda sunt ad proximum 'militibus'. Nam cum c. 7, 4 h. libri praeter duas uernaculas, quarum altera accuratius secunda appellabatur, nullae legiones a Trebonio transfugisse dicantur, tricesimam et uicesimam primam, quae praeter illas in ulteriore prouincia fuerunt (b. Alex. 53, 6: nam quintam Caesar secum in Africam duxerat, uid. har. qu. p. 218 sqq.), in fide mansisse apparet. Eae igitur postea in Pedii quoque et Fabii exercitu fuerant: et militibus earum legionum, cum Q. Cassio Longino pro praetore ulteriorem Hispaniam obtinente una cum uernaculis meruissent, uernacularum legionum milites noti erant.

Eodem capite inde a §. 5 haec leguntur: 'Praeterito noctis tempore eruptionem ad legionem VI fecerunt, cum in opere nostri distenti essent, acriterque pugnare coeperunt: quorum uis repressa a nostris, etsi oppidani superiore loco defendebantur. Hi cum eruptionem facere coepissent, tamen uirtute militum no-

strorum, [qui] etsi inferiore loco premebantur, tamen repulsi aduersarii bene multis uulneribus affecti in oppidum se contulerunt. Illic quod in codd. scriptum est 'l. cum eruptionem' celt., idem mendum etiam b. Afr. 87, 3 inuenitur, et b. ciu. II, 41, 4 in Par. sec. legitur 'sed hi erant numero CC, reliqui in itinere sublitterant. L. Hi quaecumque in partem impetum fecerant', qui tamen locus docet b. Afr. 87, 3 et b. Hisp. 12, 5, quo de loco agimus, non 'ii', ut editur, sed 'hi' ponendum fuisse, quod per se ipsum quoque probabilitur, recte Scaliger tollitatem etiam alterum 'u' uero Clarkio post 'qui' cionem hic non admiserim mirere, manifestum est coepissent' immutatis p: dem dici, quae proximis 'qui', quod ante 'etsi' legitur, sed idem ultra necessarii' deleri uolebat. Quod disse uisa sunt, tam suspicquod a nullo animaduersum 'Hi cum eruptionem facere et forma orationis plane erant narrata: quod incredibile est auctorem facere uoluisse. Et tamen, cum in his satis multa scriptori propria legantur, 'aduersarii', 'bene multis', 'uulneribus affecti', de quibus dixi p. 24 et 27, a magistro haec adiecta esse non arbitror, sed ipsum scriptorem utramque enuntiationem posuisse et siue dubitantem, utram relinqueret, neutram delesse siue, cum ipse alteram utram delendam notauisset, hanc rem a librariis praetermissam esse.

C. 13 restitula optimorum codd. scriptura duobus locis lacunam notari in hunc modum: 'glauc missa est inscripta, quo die ad oppidum capiendum accederent, se scutum esse positurum. Quaspe nonnulli, dum sine periculo murum ascendere et oppido potius posse se sperant, postero die ad murum opus facere coeperunt et bene magna prioris muri parte deiecta . . . . . Quo facto ab oppidanis, ac si suarum partium essent, conseruali . . . . . missos facere loricated, qui praesidii causa praepositi oppido a Pompeio essent, orabant. Quibus respondit Caesar se condiciones dare, non accipere consueuisse. Ibi cum in oppidum reuertissent, relato responso clamore sublato omni genere telorum emissio pugnare pro muro toto coeperunt'. Et priore quidem loco uel forma orationis quaedam excidisse demonstrat. Sed operae pretium est luculento exemplo ostendere optimorum codicum indicia non impune contemni. Etiam si enim illa obscurentur, quemadmodum factum est, ut 'pars deiecta est' scriberetur (poterat autem aliquanto callidius

st deiecta'), necessario tamen, ut proxima adiungi possent, ndum erat, qua ratione milites illi Caesariani, qui partem iecerant, in potestatem oppidanorum peruenissent. Allectum, quem post 'conseruati' notauimus, sola quidem sententia apertissime indicat. Nam neque milites Caesarianos ab his conseruatos probabile est Caesarem orasse, ut praesumptum dimitteret, et, ut hoc ita factum esset, certe non erat, quem orassent, itemque oppidanos dedendi oppidi non cepisse et captos milites Caesarianos remisisse iisque se, ut condiciones dedendi oppidi ad Caesarem perferrent.

Oppidanos per legatos ex suo numero condiciones persecurasse inferiora docent 'Ibi cum in oppidum reuertissent': minime Caesarianos milites ab oppidanis dimissos cum Caesaris iussu, quod refertur, in oppidum regressos esse credibile est. Nam autem inde ortam existimo, quod scriptum erat 'commissique sunt facti', ita ut hinc ad uerba 'missos facere' referretur.

In extremis uerbis c. 14 'Qui cum aliquo loco a nostris reuertissent, ut consuessent, ex simili uirtute clamore facto auertere proelium facere' coniunctius 'consuessent' tolerari neque debet, quomodo haec emendanda sint, non reperio. Cetera recta sunt. Nam uerba 'ex simili uirtute' per irrisionem interpretantur. Vt enim Pompeiani, cum cedentibus Caesarianis longinque egrediebantur, uirtutem sine periculo simulabant, ita, cum fugiendi copia esset, forti clamore ignauiam tegebant, sed uerum abnuebant.

Superior pars c. 15 interpolando corrupta est. Prima uerba sunt: 'Fere apud exercitus haec est equestris proclii consuetudo: cum eques ad dimicandum dimisso equo cum peditibus concurrat, nequaquam par habetur. Id quod in hoc accidit proelio'. quod supra demonstratum est, nequaquam in eo proelio quod deinceps refertur, sed plane contrarium. Cum enim Caesariani cum peditibus Pompeii congressi ex equis descendissent, ea re uicisse Pompeianos dicuntur. Neque equitem praesertim esse habitum ex Caes. b. Gall. V, 16, 2 perspicitur, milites suos magno cum periculo cum essedariis Britannorum praefectis refert, propterea quod hi ex essedis desilirent et peditibus pari proelio contenderent. Itaque illa 'dimisso equo' manifeste inaccepta tuli, ut ap. Caes. b. ciu. III, 69, 4 'dimissis equis'.

Et ne a proximis quidem idem homo se abstinuit. 'Cum pedites leui armatura lecti ad pugnam equitibus nostris necopinantibus venissent, idque in proelio animaduersum esset, complures ex equis descenderunt. Ita exiguo tempore eques pedestre, pedes equestre proelium facere coepit' celt. Cum equites Caesariani ex equis descendissent, sane fiebat, ut ii pedestre proelium facerent; pedites quidem quomodo equestre proelium fecerint, plane intellegi nequit. Verba 'pedes equestre' acque incpte interpolata sunt, atque b.

Afr. 59, 2, cum auctor n-
set, magister in cornibus

simplicem uisam esse dixi-
timatam esse adiecit.

C. 16, 2 haec in codi-
tudine iacta cum bene i-
Hic murus necessario ualli
gua, dici existimandus esset.
appellatur, et hic eo minus
quod uallum contra muri

'Ita igne telorumque multi-
tem muri consumpsissent'.
, quo circumdata erat Ate-
o neque per se recte murus
re factum esse credibile est,
ructum erat. Itaque 'bene

magnam partem temporis' posui. Similia leguntur c. 12, 4 'ignem multum telorumque multitudinem iactando bene magnum tempus consumpserunt'. Ex 'temporis' factum est 'muri', cum 'temporis' scriptum esset, et librarius alteram partem superioris uocabuli iterare neglexisset. Contrario errore apud Tac. ann. IV, 13 scriptum est 'ob atrocitatem temporum', cum deberet 'ob atrocitatem morum', ut recte Lipsius emendauit.

Orationem Tullii legati, quae c. 17 legitur, sic constitui: 'Vtinam quidem dii immortales fecissent, ut tuus potius miles quam Cn. Pompeii factus essem et hanc uirtutis constantiam in tua uictoria, non in illius calamitate praestarem. Cuius foestae laudes quoniam ad hanc fortunam reciderunt, ut ciues Romani indigentes praesidii . . . . . et propter patriae luctuosam perniciem dedimur hostium numero, qui neque in illius prospera acie primam fortunam, neque in aduersa secundam obtinuimus [uictoriam]'. Hic iis, quibus ipsa codd. scriptura non demonstrabit post uerba 'indigentes praesidii' quaedam deesse, uerbis perstudere non conabor. Sed 'uictoriam' ideo delendam significauit, quod ineptissime Tullius, cum partes, quas secutus erat, uincerentur, sibi uictoriam contingere flagicaret. Queritur ille, quod, cum rebus Pompeii prospere fluentibus ipse et ciues sui primum locum gratiae apud Pompeium non tenuissent, in aduersa fortuna non secundus locus, hoc est remotior a periculis iis tribueretur, sed obsessi maximas ex

omnibus calamitates perferrent. Sequuntur haec: 'Qui legionum tot impetus sustentantes, nocturnis diurnisque temporibus gladio-
rum ictus telorumque missus expectantes, relictī et deserti a Pom-
peio, tua uirtute superati salutem a tua clementia deprecamur, pe-
timus, ut qualem . . . . . gentibus me praestiti, similem in ciuium
deditione praestabo'. 'Nocturnis diurnisque temporibus' scripsi pro
'operibus', quae ut tolerari possent, haec uerba superioribus erant
adiungenda: operibus enim expectari nihil potest. Verum sequen-
tia ne inepta sint, adiungi aliquid, quo augeantur, necesse est: nam
gladiorum ictus et telorum missus in bello quis miles non expe-
ctat? Deinde 'relictī et deserti a Pompeio' ponendi erant: cum
enim 'uicti et deserti' dicuntur, ut editur, peruerse deinceps 'tua
uirtute superati' inferuntur, tamquam inter uictos et Caesaris uir-
tute superatos nescio quod discrimen intercederet. Ceterum nisi
lubricum esset in loco manco aliquid de forma orationis consti-
tuere, praecoptarem 'sustentamus' et 'expectamus', ut enuntiatio
primaria a uerbis 'relictī et deserti' inciperet. Sed inter uerba
'qualem' et 'gentibus' uel post hoc uocabulum finem orationis Tullii
et initium responsi Caesaris perisse manifestum est. Vt illa uerba
edidi, in Par. sec. leguntur, neque, quin reliqui boni consentiant,
dubito, etsi de codicibus neglegenter relatum est. Etenim ante
Dauisium haec sic edebantur: 'petimusque, ut, qualem te gentibus
praestitisti, similem in ciuium deditione praestes', atque ita in suis
codd. Oudendorpius legi refert, cui de Leid. pr. non credo, etsi
pro illo 'praestes' eum 'praestari' exhibere ait, quod mihi in eo
codice pro Parisini secundi 'praestabo' scriptum esse certum est.
Sed illis uerbis Dauisius ex codice Thuaneo Goduini haec adiecit,
quae in Regio quoque Clarkius se inuenisse ait: 'Et qualem, ait,
gentibus me praestiti, similem in ciuium deditione praestabo'. Ni-
mirum neque in codice Thuaneo neque in Regio haec uerba su-
perioribus addi, sed pro illis poni, codex pessimus Parisinus nu-
mero 5768 saec. XIV demonstrat, qui quin ipse ille Thuaneus
Goduini sit, dubium non est. In eo enim haec ita scripta sunt: 'sa-
lutem a tua clementia deprecamur petimusque. Et qualem, ait,
me gentibus praestiti, similem in ciuium deditione me praestabo'.
Itaque quae inde a Dauisio hoc loco edita sunt, nullius codicis au-
thoritate nituntur, sed duobus diuersis emendandi conatibus con-
glutinatis effecta sunt. In quibus ne id reprehendam, quod tam-
quam infans et elinguis Caesar extrema tantum Tullii uerba

repetit, quae res scriptori tribui potest, etsi non absurda Tullii oratio cum certe sententias orationum re vera habitatum expressisse demonstrat, — sed quis tandem scriptor aetatis quidem paulo antiquioris exterarum nationes nulla re adiecta gentes appellauit?

Initio c. 18 ne uestigium quidem sententiae relictum esse manifestum est. Temere igitur Glandorpius, quod hic nescio qui C. Antonius commemoratur, initio c. 17 pro Catone Lusitano C. Antonium ponendum coniecit. Atque Schneiderus, homo cautissimus, cum id nomen ibi in di Vind. sec., scriptum inuenit cui uel corruptissima sanare non sustinuisse sig rium et Tullium posuit. ubi defectus occiderit, ne

ibus codd., Dresd. pr. et ere non dubitauit, etsi eum, itium c. 18 integrum existimatio sunt, quae inter Tiberium manum esse certum est, niri posse.

C. 18, 4 sic edidi: stris fuisset (uxorem el ius dominus in Caesaris ca reliquerat), dominum ingulauit et ita clam a Caesaris praesentibus in Pompeii castra discessit et indicium glande scriptum misit, per quod certior fieret Caesar, quae in oppido ad defendendum compararentur. Ita litteris acceptis, cum in oppidum reuertisset, qui mittere glandem inscriptam solebat . . . . . Insequenti nocte duo Lusitani fratres transfugas nuntiarunt, quam Pompeius contionem habuisset cett. Hic primum mirum uideri potest seruum illum in castris Pompeii comperire potuisse, quae in oppido ad defendendum compararentur, cum oppidum Caesaris munitionibus esset circumdatum. Verum tamen, cum c. 16 in. legamus tabellarium a Pompeio missum in oppidum peruenisse, per huiusmodi occasiones seruum ea, quae Caesarianis enuntiabat, cognouisse statuendum est. Deinceps 'reuertissent' et 'solebant' edebatur, et, quae hoc uerbum sequuntur, superioribus coniungebantur. Sed Lusitanos fratres ex castris Pompeii transfugisse apparet: qui glandem inscriptam mittere solebant, in oppidum reuertisse dicuntur; et ne plures quidem glandem misisse nequam relatum est, sed unum illum seruum. In Par. sec. et tribus deterioribus codd. scriptum est 'reuertisset'. Hoc recepto Schneiderus reliqua seruauit, ut antea uulgabantur. Videtur igitur uerba 'cum in oppidum reuertisset' ad seruum retulisse, altera 'qui glandem inscriptam mittere solebant' ad fratres Lusitanos. Sed, ut iam dixi, unus seruus glandem miserat, neque uideo, quid reditus serui in oppidum ad transfugium Lusitanorum pertineat, aut, quem-

admodum aut hi aut servus litteras accepisse dici potuerint. Itaque 'solebat' scripsi et inferiora lacuna significata separavi. Litterae dicuntur, quae servus glandi inscripserat, easque Caesariani accepisse intellegendi sunt, sed uerba, ad quae haec pertinebant, perierunt. Servum autem ex castris Pompeii in oppidum reuertisse ex c. 20, 3 perspicitur, ubi haec referuntur: 'Hoc praeterito tempore in oppido, quod fuit captum, servus est pressus in cuniculo, quem supra demonstraui dominum iugulasse: is uiuus est combustus'.

C. 21, 2 haec in codd. scripta sunt: 'Et eo tempore circiter XI equites ad aquatores nostros excucurrerunt, nonnullos interfecerunt, item alios uiuos abduxerunt: e quibus capti sunt equites VIII'. 'E quibus' scriptum est in Par. sec. et Leid. pr., idemque Schneiderus consensu, ut arbitror, Vindobonensis primi ductus posuit: antea edebatur 'ex equitibus'. Illud ad aquatores Caesarianos refertur, similiterque haec dicta sunt atque b. Alex. 18 extr. 'multi tamen ex iis capti interfectique sunt, sed numerus captiuorum omnino fuit sexcenti'. Verum equites Pompeianos, qui nonnullos interfecerunt, octo uiuos abduxerunt, plures quam undecim fuisse necesse est. Itaque equidem non dubitavi 'XL equites' ponere.

C. 22, 1 in Par. sec. et Leid. pr. haec scripta sunt: 'Hoc praeterito tempore qui in oppido Ategua Bursauonenses capti sunt, legati profecti sunt cum nostris, uti rem gestam Bursauonensibus referrent', nisi quod in Par. sec. et 'codd.' Oud. pro 'Ategua' legitur 'Articula'. Antea edebatur 'Bursauolenses' et 'Bursauolensibus', cuius nominis oppidum in Hispania nemo commemorat: Schneiderus optimorum codd. scripturam restituit. Verum ne Bursauonenses quidem hic commemorari poterant. Ii enim, ut ex Plin. hist. nat. III, 3, 24 apparet, qui Bursauonenses appellat, in Hispania citeriore cis Iberum positi erant, quam omnem regionem Caesar tenebat. Recte Ciacconius et Glandorpius Vrsauonenses ponendos dixerunt, quos auctor hui. lib. c. 26. 41. 28, ubi in codd. legitur 'Versauonensium', commemorat et in partibus Pompeii fuisse ostendit: idemque oppidum Plinius quoque hist. nat. III, 1, 12 et Strabo III p. 208 Alm. in hac regione ulterioris prouinciae, ubi bellum gerebatur, positum fuisse demonstrant. Ego tamen Vrsauonenses scripsi, cum Vrsu, Vrsao, Vrsauo aequae recte dicantur, item ut Vrgao et Vrgauonenses. Refertur igitur, cum

legati ad oppidum uenissent, solos Vrsaonenses ausos intrare. Qui cum mandatis peractis ad Caesarianos, qui ante oppidum manserant, redirent, oppidanos praesidio insecutos legatos trucidasse. Deinde haec leguntur §. 3: 'Duo reliqui ex eis fugerunt, Caesarem gestam detulerunt et speculatores ad oppidum Ateguam miserunt. Qui cum certum comperissent legatorum responsa ita exsogesta, quemadmodum illi retulissent, ab oppidanis concursu facto eum, qui legatos ingulasset, lapidare et ei manus intentare coeperunt'. Verum apertum est quod legatos speculatores Ateguam misisse (quo quid as potest?), sed Vrsaonem aequa a Caesare capta esset, an excidisse notandum erat. Ceterum uerba 'legatos aliger cicienda significauit, quod, si in alio scripto, sine ulla dubitatione proprie huius libri auctorem locutulum esse p. 26 ostendit.

C. 24, 2 haec leguntur: 'Pompeius cum animaduerneret castello se excludi Aspauia, quod est ab Veubi milia passuum V, haec res necessario deuocabat, ut ad dimicandum descenderet, neque tamen aequo loco sui potestatem faciebat, sed ex grumo excelsum tumulum capiebat, usque eo, ut necessario cogeretur iniquum locum subire'. Verum primum eo, quod Pompeius excelsum tumulum capiebat, nullo modo effici poterat, ut ipse cogeretur iniquum locum subire, quam rem iis euenturam fuisse apparet, qui Pompeium tumulum illum obtinentem aggredierentur. Deinde, quae statim adiciuntur: 'Quo de facto cum utrorumque copiae tumulum excellentem petissent, prohibiti a nostris sunt, deiecti planitie', ne cepisse quidem tumulum Pompeium demonstrant, sed capere uoluisse, neque id eum fecisse ex grumo, quod ita demum recte diceretur, si tumulus in grumo positus fuisset, sed ex planitie. Itaque post uerba 'ex grumo' nonnulla perisse significauit. Fuerant autem eo loco haec fere declarata: inter utramque aciem excelsum tumulum fuisse; uter eum cepisset, eum aduersarios iniquum locum subire coacturum fuisse. Eiusd. c. §. 5 sic edidi: 'Vndique cedentibus aduersariis non parum magna in caede uersabantur. Quibus mons, non uirtus saluti fuit subsidio. Quod nisi aduersperasset, a paucioribus nostris omni auxilio priuati essent'. Editur uulgo 'quo subsidio, nisi aduersperasset, a paucioribus nostris omni auxilio priuati essent'. Verum qui fieri potest, ut uerbis 'quo subsidio' su-

peraddantur altera 'omni auxilio'? Itaque, cum in Par. sec. scriptum sit 'quod subsidio', illud uocabulum huic postposui. Similiter auctor scripsit c. 40, 8 'quae res eorum uitae fuit subsidio'.

C. 25, 2 eodem modo scripsi atque Schneiderus: 'Cum nostri in opere essent, equitum copiae concursus facere coeperunt, simulque uociferantibus legionariis, cum locum efflagitarent ut consueti insequi existimare posses paratissimos esse ad dimicandum, nostri ex humili conualle bene longe sunt egressi' cett. Nam scriptura Par. sec. 'existimare posse speratissimos esse' et Leid. pr., in quo eadem scripta sunt omissa tamen 'esse', satis aperte 'existimare posses paratissimos esse' significant. Longe tamen absum, ut illa uerba hac ratione in integrum restituta credam, quod Schneiderus minore distinctione post 'insequi' et maiore post 'dimicandum' posita se assecuturum sperasse uidetur. Ridicule enim legionarii locum efflagitarent, quod se consuetos esse insequi dicerent. Ea enim omnium, ni fallor, consuetudo erat, siquidem uicissent. Et longe uerisimilius est Caesarianos uociferatos esse, cum Pompeiani, quos Schneiderus id fecisse statuit, initio capitis praeter equites nullo loco aequo se commisisse dicantur.

Quae inde a §. 6 eiusdem capitis leguntur, ita exhibui, ut in Par. sec. et reliquis optimis codd. scripta sunt. In quibus ipsa codd. scriptura manifesto duas lacunas aperuit, unam ante uerba 'quorum pugna esset prope profecto dirempta', alteram ante inferiora 'castra constituit'. Praeterea uerba 'ita auidi cupidique suarum quisque ex partium uirorum fautorumque uoluntas habebatur' omni sententia destituta sunt. Satis autem multa hic desiderari facile est intellectu. Nam postquam §. 4 relatum est Antistium Turpionem Pompeianum et Q. Pompeium Nigrum Caesarianum ad singulare certamen utrimque esse progressos, de ipso certamine eorum ne uerbum quidem legimus. Deinde initio c. 26 narratur Caesarem turmam Cassianam et leuem armaturam ob uirtutem praemiis affecisse, quarum illa antea ne commemoratur quidem, haec commemoratur c. 25, 7, sed qua in re fortiter fecerit, nihil traditur. Neque §. 7 uerba 'ut supra demonstrauius' quicquam habent in superioribus, quo referri possint, ubi tamen probabile est 'equitum congressum' scribendum esse, et haec ad proelium equestre pertinere, quo scriptor turmam Cassianam insignem uirtutem praestitisse narrauerat.

C. 29 in. haec edebantur: 'Planities inter utraque castra in-

tercedebat circiter milia passuum V, ut auxilia Pompeii duabus defenderentur rebus, oppidi excelsi et loci natura'. Illic oppidi excelsi naturam nullam aliam interpretari licet, quam excelsum oppidi situm, ita ut his verbis eadem res atque proximis, 'loci natura', demonstraretur. At scriptor non una re, sed duabus Pompeium defensum esse declarare volebat. Eae quae essent, et supra c. 28, 4 ostendit his verbis: 'etenim et natura loci defendebatur et ipsius oppidi munitione, ubi castra constituta', et hui. cap. §. 8 haec scripsit de Pompeianis: 'neque tamen illi a sua consuetudine discedebant, ut aut ab excelso loco aut ab oppido discederent'. Itaque edidi 'oppido et excelsi loci natura'. Nam quod Clarkius scribendum coniecit 'oppido excelso et loci natura', ita id, quod reprehendimus, non tollitur, cum verbis 'oppido excelso' non munitione, sed situs oppidi significetur. Verum plane peruerse auxilia Pompeii his duabus rebus defensa dicuntur, id quod toti aciei Pompeianae contigisse apparet. Mihi non est dubium, quin auctor 'praesidia Pompeii' posuerit, quemadmodum c. 30, 1 aciem Caesaris 'nostra praesidia' appellauit: magister autem pro sua consuetudine praesidiis nomenclaturam affinis significationis, sed in hac re ineptum substituit. Sequuntur haec: 'Hinc dirigens proxima planities aequabatur. Cuius decursum antecedeat riuus, qui ad eorum accessum summam efficiebat loci iniquitatem: nam palustri et uoraginoso solo currens erat dextram'; quae mihi sana uidentur, etsi parum proprie et perspicue ab auctore scripta. Ab excelso loco, in quo oppidum erat positum, planities proxima direxisse, hoc est recta regione propagasse, et in ea re ipsa aequata esse dicitur. Decursus autem planitiei discessus eius a monte intellegendus est. Monti enim propinquum fuisse riuum et proxima et, quae extremo capite leguntur, demonstrant. Neque uero uerba 'currens erat' coniungenda sunt, sed flumen illud, quod uoraginoso solo currebat, ad dextram positum fuisse dicitur. Proxima sic edebantur: 'Et Caesar, cum aciem directam uidisset, non habuit dubium, quin media planitie in aequum ad dimicandum aduersarii procederent. Hoc erat in omnium conspectu. Huc accedebat, ut locus illa planitie equitatum ornaret et diei solisque serenitas, ut mirificum et optandum tempus prope ab diis immortalibus illud tributum esset ad proelium committendum'. Initio horum uerborum, cum in omnibus codd. Oudendorpii et Par. sec. non 'et', sed 'id quod' scriptum esset, 'itaque Caesar' edidi. In inferioribus uerbis reprehendere pos-

tem, quod locus illa planitie ornasse equitatum diceretur, qui ei accommodatus uel secundus dicendus erat: neque diei solisque serenitas equitatum magis quam reliquas copias ornabat. Verum haec omitto, id intolerabile est, scriptorem postulare, ut Pompeiani in planitiem descenderent, quia ea secunda esset equitalui, quo genere copiarum c. 7 extr. Caesarem longe superiorem fuisse declarauit. In Par. sec. et Leid. pr. scriptum est 'serenitatem', in hoc praeterea 'equitatem', hoc est 'aequitatem'. Inde haec ita emendavi: 'Huc accedebat, ut locus illa planitie aequitatem ornaret diei solisque serenitate'. Hoc dicit scriptor: locus illa planitie aequus erat, ea autem aequitas solis splendore maiorem speciem accipiebat. Quod aequitatem ab ipso loco ornatam dixit, cum aequitatem loci ornatam dicere deberet, simile est planitiei proxima dirigenti hui. c. §. 2 et balistae missae c. 13 extr. 'Et' particula, quae post 'ornaret' legitur, aut proximis superioribus litteris male repetitis orta est, aut a librariis, postquam 'serenitatem' scripserant, sarcindae orationis causa adiecta. Neque enim per particulas 'et' eique respondentem 'que' duo nomina componi Maduigius ad Cic. de fin. p. 730 demonstrauit. Nam b. Alex. 44, 5, ubi haec leguntur: 'quem tamen diutius in rebus secundis et fortuna, quae plurimum potest, diligentiaque Cornificii et uirtus Vatinii uersari passa non est', etsi aptius uideri potest ex altera parte fortunam, ex altera duorum hominum diligentiam atque uirtutem collocari, tamen non sine causa Hirtius fortunam Cornificiique diligentiam coniunxit et ab his uirtutem Vatinii separauit. Cum enim de hac deinceps esset dicturus, ea re consequebatur, ut uirtus Vatinii orationis pondere insigniretur, legentesque iam tum ad hanc potissimum animum attenderent.

C. 30 extr. demonstratur Mundensi proelio Caesarem dextro cornu legionem decimam, sinistro tertiam et quintam et in eodem cornu et reliqua auxilia et equitatum collocasse. Id eum hac de causa fecisse apparet, quod ad dextram aciei partem riuus erat palustri et uoraginoso solo currens (c. 29, 2), quae res equitatum ad rem gerendam inutilem fecisset. Sed c. 31, 4 haec edebantur: 'Dextrum demonstrauimus decumanos cornu tenuisse: qui etsi erant pauci, tamen propter uirtutem magno aduersarios timore eorum opera afficiebant, quod a suo loco hostes uehementer premere coeperunt, ut ad subsidium, ne ab latere nostri occuparent, legio aduersariorum traduci coepta sit ad dextrum. Quae simul est

mota, equitatus Caesaris sinistram cornu premere coepit. At illi eximia uirtute proelium facere incipiunt, ut locus in acie ad subsidium ueniendi non daretur'. Hic Glandorpius intellexit, cum legio decima dextro Caesaris cornu collocata sinistram Pompeianorum cornu premeret, legionem a Pompeianis non ad dextrum, sed ad sinistram cornu traductam esse, itemque equites Caesaris sinistro cornu collocatos non sinistram, sed dextrum Pompeianorum cornu pressisse. Idem prius mendum recte sustulit, ita ut 'a dextro' scribendum diceret, alterius neque ipse neque Schnellius probabile remedium inuenit: hic enim 'dextrum cornu premere coepit', Glandorpius 'equitatus Caesaris, qui sinistram cornu tenebat, premere coepit' proposuit. Sufficiebat leni correctione 'sinistro cornu' scribere. Proxima in Par. sec. Leid. pr. Scal. sic scripta sunt: 'ita ut illi eximia uirtute proelium facere possent, ut' (de Vind. pr. hoc unum traditur, eum 'possunt' exhibere), et in Par. sec. et Leid. pr. 'in aciem' legitur. Itaque suspicionem Oudendorpii secutus 'possent' delendum significavi et totum locum ita conformavi: 'Quae simul est mota, equitatus Caesaris sinistro cornu premere coepit: at illi eximia uirtute proelium facere, ut locus in acie ad subsidium ueniendi non daretur'. 'Illi' et necessarium est, ut haec ad decumanos referri possint, et propius ad codicum scripturam accedit. 'Ita', quod in codd. legitur, duabus postremis litteris uerbi 'coepit' male repetitis ortum est. 'Possent' autem, cum errore 'ita ut' scriptum esset, ad supplendam orationem adiectum est.

Quae initio c. 32 de uallo referuntur, quo Caesariani post pugnam oppidum Mundam circumdederunt, sic edebantur: 'Ex hostium armis pro cespite cadauera collocabantur, scuta et pila pro uallo, insuper occisi et gladii et mucrones et capita hominum ordinata ad oppidum conuersa uniuersa hostium timorem, uirtutisque insignia proposita uiderent et uallo circumcluderentur aduersarii, ita Galli tragulis iaculisque oppidum ex hostium cadaueribus sunt circumplexi, oppugnare coeperunt': in quibus uerbis tribus locis defectus signa ponebantur, ante uerba 'insuper occisi' et 'proposita uiderent' et 'ita Galli'. Verum primum omnium aperta est inepte cadauera 'ex hostium armis' collocata dici; deinde, cum cadauera pro cespite collocata esse declaratum esset, male deinceps repeti insuper occisos ordinatos esse. Neque in optimis codd. 'occisi et gladii et mucrones et capita' legitur, sed in Par. sec. scriptum est 'et gladio ut mucro et capita', in Leid. pr. 'in gladio

in ueru et capita'. Itaque haec sic conformaui: 'Ex hostium
nis scuta et pila pro uallo, pro cespite cadauera collocabantur,
aper [occisi] in gladiatorum mucrone capita hominum ordinata
oppidum conuersa uniuersa hostium timorem. . . .' Occisi illi a ma-
tro cadaueribus ascripti et deinde ex margine alieno loco illati
nt. Post 'timorem' autem quae leguntur, et forma orationis et sen-
tia plane a superioribus abhorrent. Itaque hic quaedam de-
e significaui. Sententiam superiorum uerborum ita explere
sumus: 'uniuersa hostium timorem augebant'. Vniuersa enim
antur res supra commemoratae, uallum ex cadaueribus et armis
uctum capitaque gladiis suffixa. Perperam deinceps post uerba
irtutisque insignia' lacuna notata est. Nam rectissime Pom-
ani uirtutis insignia proposita uidisse dicuntur, nimirum cada-
ra et arma suorum a Caesarianis in modum tropaei circum op-
um aggerata. Neque temere me fecisse existimo, quod Peta-
num codicem secutus 'sunt', quod post 'circumplexi' legitur,
lendum significaui. Hac ratione apodosin a uerbis 'ita Galli' in-
ere, coniunctiuos autem 'uiderent' et 'circumcluderentur' a par-
ula 'cum', quae cum alijs uerbis periit, aptos fuisse statuen-
m est.

C. 34 refertur, cum Caesar castra ad Cordubam posuisset,
oppido discordiam ortam esse inter Caesarianos atque Pompeia-
s. Deinde §. 2 haec in codd. scripta sunt: 'Erant hic legiones,
ae ex perfugis conscriptae, partim oppidanorum serui, qui erant
lexto Pompeio manumissi; qui in Caesaris aduentum descen-
te coeperunt. Legio XIII oppidum defendere coepit: nam, cum
a repugnarent, turres ex parte et murum occuparunt. Denuo
atos ad Caesarem mittunt, ut sibi legiones subsidio intromitte-
nt. Hoc cum animaduenterent homines fugitiui, oppidum incen-
te coeperunt' cett. Hic uerba 'qui in Caesaris aduentum de-
ndere coeperunt' per se ipsa referre licet ad ea, quae initio
terioris capitis narrantur, cum Caesar Cordubam appropinquas-
et, eos, qui ex Mundensi proelio eo confugissent, ponte occupato
esarianos transitu prohibere conatos esse. Verum tum proxima
essent intellegenda, ut legio tertiadecima oppidum contra Cae-
rianos defendisse diceretur, quod contra perfugas et liberti-
s factum esse sequentia docent. Deinde uerba 'nam cum
a repugnarent' corrupta sunt: neque enim qui neque cui rei
ugnauerint, intellegitur. Neque denuo Cordubenses legatos ad

Caesarem mittebant, quippe quos id iam antea fecisse nusquam relatum sit, nisi forte haec uerba eo referri posse putamus, quod primo aduentu in Hispaniam Caesaris legati Cordubenses ad eum uenerunt (c. 2). His rebus facillime ita subuentum iri existimavi, ut hoc modo scriberem: 'Erant hic legiones, quae ex perfugis conscriptae, partim oppidanorum serui, qui erant a Sexto Pompeio manumissi; qui in Caesaris aduentum discordare coeperunt. Legio XIII oppidum defendere coepit: nam, cum iam depugnarent, turres ex parte et murum occuparunt. Denique legatos ad Caesarem mittunt, ut sibi legiones subsidio intromitteret'. Perfugae et libertini, qui dedito oppido de salute desperabant, cum reliquis, quibus Caesar recipiendus uidebatur, discordabant. Ab his legio XIII oppidum defendit et, cum discordia iam eo peruenisset, ut armis inter se depugnarent, turres et murum occupauit. Denique Caesarem in oppidum ascuerunt.

Hispani cum Pompeiani clam adducta Lusitanorum manu praesidium Caesaris, quod initio oppido erat receptum, trucidassent. Caesar, ne Lusitani oppidum, si ui expugnare conaretur, incenderent, noctu eos eruptionem facere patitur. Tum c. 36, 3 haec in codd. legimus: 'Ita erumpendo naues, quae ad Baetion flumen fuissent, incendunt. Nostri dum incendio detinentur, illi profugiunt et ab equitibus conciduntur. Quo facto oppido recuperato Astam iter facere coepit'. Verum quid erat, quod Caesar Lusitanos consilio erumpere pateretur, si hoc facto nihil erat acturus, sed incendio nauium suos detineri sinebat? Quid autem Lusitanos mouebat, ut profugerent potius, quam in oppidum se recipere? Enimvero hoc erat Caesaris consilium, ut, dum Lusitani extra urbem essent hique nauium incendio detinerentur, ipse urbe potiretur et exclusos Lusitanos profugere cogeret. Itaque illa uerba mutila sunt et sic distinguenda: 'Nostri, dum incendio detinentur. . . . illi profugiunt et ab equitibus conciduntur', quae hoc modo supplere licet: 'Nostri, dum incendio detinentur illi, oppido potiuntur, illi profugiunt' cett.

C. 37 narratur Cn. Pompeium Carteiae, cum inter Caesarianos et Pompeianos seditio atque caedes orta esset, nauibus longis occupatis saucium profugisse. Reliqua eius cap. uerba inde a §. 2 sic edebantur: 'Didius, qui Gadis classi praefuisset, ad quem simul nuntius allatus est, confestim sequi coepit: partim peditatus et equitatus ad persequendum celeriter iter faciebant. Item quarto die

us. Neque enim satis probabiliter 'Gadibus' scribi existimo, Glandorpio uisum est, inauditum autem ablatium 'Gadi', qui in e Noruicensi legitur, satis inconsiderate a Schneidero receptum or. Deinde in Par. sec. et Leid. pr. scriptum est 'partim is et equitatus', et 'pedibus' item in omnibus fere deterioribus legitur. Aptissime autem, cum Didius classe Pompeium per- retur, reliqui pedibus, hoc est terrestri itinere, profecti dicun- Sed cum scriptor eos, qui pedibus iter faciebant, a nauiganti- iscerneret, non poterat eosdem ab equitibus separare, qui illa ie non minus pedibus iter faciebant. Itaque uerba 'et equita- magistro adiecta iudicaui, qui initio seq. cap. legisset equites iortes ad persequendum missas esse, neque, quemadmodum is iter fieri diceretur, teneret. Proxima uerba in Par. sec. Leid. pr. sec. sic scripta sunt: 'item quarto die nauigatione itim consequentes'. Hic quoque duabus uocibus transpositis i leniter correcta totum locum ita conformaui: 'Didius, qui praefuisset, simulatque Gadis nuntius allatus est, confestim coepit; partim pedibus ad persequendum celeriter iter facie- tem confestim consequentes. Quarto die nauigationis, quod atū a Carteia profecti sine aqua fuissent, ad terram applicant. aquantur, Didius classe occurrit, naues incendit, nonnullas

3x hoc proelio cum Cn. Pompeius cum paucis profugisset et . natura munitum occupasset, Caesariani, qui terrestri itinere iehant de ea re certiores facti diem et noctem iter faciunt.

quo navibus a Didio incensis et captis profugerat, et ex sequentibus verbis apparet (quae etsi corrupta sunt, tamen 'munilum locum natura' §. 4 commemorari videmus) et ex Appiani verbis b. cin. II, 105 καὶ διαπλεύσας ἐκ τοῦ χωρίου ἐθεραπεύετο. Itaque cum in Vind. pr. et compluribus deterioribus Schneideri scriptum esset 'ad turrem', in Par. sec. 'quem esset ablatum', in Leid. pr. 'cum esset oblatus', sic edidi: 'Ita lectica ad turrem cum esset allatus, in ea tenebatur'. Reliqua huius capituli ita exhibui, ut in optimis codd. scripta sunt. Ea adeo corrupta sunt, ut equidem ad emendandi desperationem adactus sim. Suspiciones tamen duas non reticebo, si quid aliis prodesse poterunt, primam, fieri posse, ut verba §. 4 'praesidio fuisset conspectus celeriter', quae eadem §. 3 leguntur, male repetita sint, alteram, paulo inferius scribendum esse 'quamvis magna multitudine perpauca homines ex superiore loco defendere possent'. Neque enim, qui adversarium a superiore loco propulsare vult, inde descendet, sed ipsa altitudine subeuntem premet.

C. 40 haec narratur: 'Didius, quem supra demonstravimus, illa affectus laetitia proximo se recepit castello nonnullasque naues ad reficiendum subduxit et, quamvis . . . . essent, brachium . . .'. Sic enim extrema verba, quae ex Par. sec. et Leid. pr. adici (neque, quin eadem in reliquis bonis legantur, mihi dubium est), distinguenda videbantur; quorum hanc sententiam fuisse arbitror, Didium, quamvis naues satis tuto vel satis propinquo loco collocatae essent, brachium a castello ad eas perduxisse. Quae sequuntur, ita erant constituenda: 'Lusitani, qui ex pugna superfuere, ad signum se receperunt et bene magna manu comparata ad Didium se reportant. Huic etsi non aberat diligentia ad naues tuendas, tamen nonnumquam ex castello propter eorum crebas excursiones eliciebatur et prope cotidianis pugnis . . . . insidias ponunt et tripertito signa distribuunt. Erant parati, qui naues incenderent, incensisque † qui subsidium repeterent: hi sic dispositi erant, ut a nullo . . . . conspectu omnium ad pugnam contenderent'. Prima lacuna ante verba 'insidias ponunt' ideo notanda fuit, quia incredibile est Lusitanos in cotidianis pugnis semper eodem modo insidias posuisse, ut tripertito signa distribuerent, qua re cognita insidiarum ratione omnem earum usum sustulissent. Deinde, si superiora illa verba coniungerentur, etiam, quae deinceps referuntur, cotidio a Lusitanis facta dicerentur, quae semel facta esse et iis insidiis

cumuentum Didium interisse sequentia docent. Itaque declararat scriptor Didium prope cotidianis pugnis cum Lusitanis con-
 risse, hos uero aliquot pugnis factis circumueniendi Didii con-
 iam cepisse et insidias posuisse, ita ut tripertito signa distri-
 rent. Sequentibus igitur uerbis, quemadmodum tres Lusitano-
 n partes dispositae fuerint, quidque unicuique parti mandatum
 , declarari necesse est. Eorum uerhorum postrema obscuratis
 licum indiciis sic edebantur: 'hi sic dispositi erant, ut a nullo
 aspecti omnium ad pugnam contenderent', quo facto non tres,
 l duae tantum partes demonstrantur: codicum scriptura, quam
 pra posui, etsi integram orationem non praestat, tamen aperte,
 o loco quaedam exciderint, ostendit. Etenim quae insidiarum
 io fuerit, narratione rei gestae, quae illa uerba excipit, doce-
 r. 'Ita cum ex castello Didius ad propellendum processisset
 n copiis, signum a Lusitanis tollitur, naues incenduntur, simul-
 e, qui ex castello ad pugnam processerant, eodem signo, fugien-
 latrones dum persequuntur, a tergo insidiae clamore sublato
 cumueniant'. Hic, quod ad propellendum Didius processisse
 itur, documento est unam Lusitanorum partem ad castellum ac-
 isse et Didium elicuisse, deinde simulata fuga produxisse. Al-
 a signo dato naues incendit, tertia eodem signo Didium primam
 tem persequentem a tergo circumuenit. Harum partium una
 nificatur superioribus uerbis: 'erant parati, qui naues incende-
 it'. Proximis uerbis 'incensisque qui subsidium repeterent' eam
 itinari necesse est, quae Didium a tergo circumuenit. Sed ea
 rba adeo corrupta sunt, ut non uideantur restitui posse: nam
 andorpïi coniectura 'repellerent' nihil proficimus. Reliqua sic
 ut supplenda: 'hi sic dispositi erant, ut a nullo *conspici pos-*
ut et, quae de ea parte, quae Didium ex castello eliceret, dicta
 unt, *reliqui in* conspectu omnium ad pugnam contendunt'.

C. 41, 2 de Vrsaone haec in Par. sec. et Leid. pr. scripta
 nt: 'quod oppidum magna munitione continebatur, sic ut ipse
 as non solum opere, sed etiam natura aditus ad oppugnandum
 etem appeteret'. Editur uulgo 'natura editus' et ex Scaligeri
 iectura 'abuerteret', quod debebat esse 'auerteret', ut Godui-
 uolebat. 'Aditus oppugnationis' legitur ap. Hirt. b. Alex. 35,
 , 'difficilis ad oppugnationem accessus' b. Afr. 5. Vtrum autem
 ita ad oppugnandum hostem aspelleret' uel 'absterreret', an 'adi-
 a—hostium' emendandum sit, nihil definitio. Quae sequuntur opti-

mos codices secutus sic edidi: 'Huc accedebat, ut aqua praeterquam in ipso oppido [nam] circumcirca nusquam reperiretur propius milia passuum VIII; quae res magno erat adiumento oppidanis. Tum praeterea accedebat, ut aggerem . . . . materiesque, unde soliti sunt turris † agi, propius milia passuum VI non reperiatur. † Ac Pompeius ad oppidum oppugnationem tutiorem efficeret, omnem materiem circum oppidum succisam intro conegessit'. Ex particula 'nam', quae post uerba 'in ipso oppido' legitur, Oodendorpius o
saone dicatur: et tam
Schneiderum retinuer
tus deleuit, quod imi
bimus. Proxima sic ea
materiesque, unde soli
sex non reperiabantur'.
kios monuit, 'quod — re
dam fuisse. Verum incredibile est propius milia passuum sex circa
oppidum neque terram neque lapides neque respites inuenta esse,
unde agger fieri posset. Itaque cum in Par. sec. Leid. pr. Doru.
scriptum sit 'aggerem', post hoc uocabulum nonnulla excidisse
statuendum est, quibus nescio quae difficultas aggeris extruendi
declarata erat. Proxima autem uerba non a particula 'ut' apta
fuerant, sed absoluta oratione posita sunt. Scripsi autem 'reperiatur',
ut est in Par. sec. et Petau., quia, quid praeter materiem commemorari potuerit, non inuenitur. Neque rectius 'unde
solitae sunt turres agi' editur. Turres enim agi ita dicuntur, ut
ad oppidum moueri intellegantur: hic extrui uel aedificari dicenda
erant. In Par. sec. autem et Leid. pr. legitur 'unde soliti
sunt' et in illo praeterea 'turris'. Illud nihil aliud significat, quam
quod in primis edd. scriptum est, 'soliti sunt', hoc uerbum actiuum
positum fuisse demonstrat. Iam sepositis paulisper his uerbis se
quentia consideremus. Ea aperte corrupta sunt, neque meliora
erant, quae edebantur: 'Ac Pompeius, ut oppidi oppugnationem
tutius efficeret' cett. Mihi ex omnium codicum scriptura, quam
supra posui (in solo Petauiano 'ut ad oppidum' legitur), haec ui
dentur efficienda esse: 'Pompeius, ut oppidum ad oppugnationem
tutius efficeret': certe hanc sententiam requiri apparet. Verum
ea, cum non noua res adiciatur, sed, cur materies prope oppidum
defecerit, declaretur, non copulatiua particula, sed causali supo

mira oscitantia, cum de Vr
oppido Munda' omnes ante
ianum et Noruicensem sec
, quo pertineat, statim uide
praeterea accedebat, ut agger
† agi, propius milia passuum
imo aspectu apparebat, Clar
it 'ut — reperirentur' scriben

tribus uerbis adiungenda erat. Huc igitur pertinere puto illud *am'*, quod supra deleuimus. Sed quid particula *'ac'* faciemus? In iis uerbis, a quibus modo digressi sumus, in Scal. et Leid. sec. in *'agi'*, sed *'et'* scriptum est. Id mihi uidetur indicio esse pro *lo 'agi'* ponendum esse *'ac'*, post hanc particulam autem et commemorationem alterius rei, quae materia fieri soleret (uineas esse puto), et uerbum actiuum excidisse. *'Nam'* et *'ac'* particulae, cum in margine fuissent ascriptae, alieno loco illatae sunt.

C. 42, 7, ubi haec in codd. scripta sunt: *'An me deleto non nimaduertebatis decem habere legiones populum Romanum, quae non solum nobis obsistere, sed etiam caelum diruere possent?'*, *enarium* numerum deleui. Nam cum Cn. Pompeius adolescens in Hispaniam ueniret, quod factum est initio belli Africani (b. Afr. 3), omnes prouinciae praeter Africam et Hispaniam ulteriorem in Caesaris potestate erant. In his igitur plures quam decem legiones fuisse quid demonstrari opus est? Numerus aut male repetita proxima superiore littera ortus est, aut a magistro interpolatus, qui b. Gall. VIII, 39, 4 item legionum numerum, II, 2, 5 uerba *'duodecimo die'* adiecit.

In scriptis discrepantiis uerbis scriptoris subiecta

A significat codicem Bongarsianum primum (*Aq* ex collatione Græci in exemplari Fabriciano, *Ac* ex collatione Oudendorpii, *Ax* ex collatione Plueschii),

<i>B</i>	—	—	Parisinum primum,
<i>C</i>	—	—	Vossianum primum (<i>Cq</i> ex collatione Gudii in exempl. Fabr., <i>Co</i> ex collatione Oudendorpii),
<i>D</i>	—	—	Egmoudanum,
<i>E</i>	—	—	Vratislaviensem primum,
<i>a</i>	—	—	Parisinum secundum,
<i>b</i>	—	—	Leidensem primum,
<i>c</i>	—	—	Scaligeranum,
<i>d</i>	—	—	Cuiacianum,
<i>e</i>	—	—	Hannensem primum,
<i>f</i>	—	—	Vindobonensem primum. Quæ notæ cum his ut-

eis ( ) circumscriptæ sunt, secundum silentium eius, quod contulit, de codice referri indicatur; cum iisdem interrogandi signum ascriptum est, de fide vel silentii vel diserti testimonii dubitandum uideri. Vid. qu. p. 37—50. Littera *u* notam scripturam uulgatam, id est editionis Oudendorpianæ. 1737, cuius tamen discrepantiæ ibi tantum relatæ est, ubi perspicuitatis causa id faciendum uidebatur. Eiusdem Oudendorpii uerba sua, quæ nullo nomine adiecto his signis ' ' inclusi. Littera *P.* numero appposito indicatur pagina quaestionum.

C. IVLII CAESARIS

C O M M E N T A R I I

CVM SVPPLEMENTIS

A. HIRTII ET ALIORVM.

C. IVLII CAESARIS
DE BELLO GALLICO
COMMENTARIUS PRIMVS.

Gallia est omnis diuisa in partes tres; quarum unam incolunt Belgae, aliam Aquitani, tertiam qui ipsorum lingua Celtae, nostra Galli appellantur. Hi omnes lingua, institutis, legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumen, a Belgis latrona et Sequana diuidit. Horum omnium fortissimi sunt Belgae, propterea quod a cultu atque humanitate prouinciae longissime absunt, minimeque ad eos mercatores saepe comeant atque, quae ad effeminandos animos pertinent, inportant, proximique sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt. Qua de causa Heluetii quoque reliquos Gallos praecedunt, quod fere cotidianis proeliis cum Germanis

SCRIPTURAE DISCREPANTIA. Incipit liber Gaii Caesaris belli Gallici Iuliani narratione temporum, tum rubro Incipit liber Suetonii *A*; Incipiat (sic) de Gaii Caesaris belli Gallici Iuliani de narratione temporum *B*; Incipiunt de Gaii Caesaris belli Gallici Iulii Celsi de narratione temporum *E*; Incipit libri Gaii Iulii Caesaris belli Gallici de narratione temporum *ac*. 'De narratione temporum hoc opus inscribunt *D b'*: in *f* inscriptio nulla est. *P*. contr. 1 omnis est *f*. tres partes *E f*, partis tres *a*, partes tris *b*. 2 alteram Aquitani *Aimoinus de gest. Franc. praef. c. 4* apud repositum, cuius tamen duo codd. aliam tenent. 3 nostra autem lib. b. hii *E*. 4 Garunna *BEf*, Garomna *Aimoinus*. conuenit *f*. 8 inportant *ABDE*. 9 Renum *BEf*. qui- s cum deleto cum et eodem ante quibus suprascripto *B*, cum quibus *Aimoinus*. 10 Heluitii *A* semper. 11 fore *f*. cotidianis *Et, ubicumque nihil annotauero, B*; cottidianis *f*. praeliis ante *rr. B*.

contendant, cum aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi in eorum
 5 finibus bellum gerunt. Eorum una pars, quam Gallos optinere
 dictum est, initium capit a flumine Rhodano; continetur Garumna
 flumine, Oceano, finibus Belgarum; attingit etiam ab Sequanis et
 6 Heluetiis flumen Rhenum; uergit ad septentriones. Belgae ab
 extremis Galliae finibus oriuntur; pertinent ad inferiorem partem
 fluminis Rheni; spectant in septentrionem et orientem solem.
 7 Aquitania a Garumna flumine ad Pyrenaeos montes et eam par-
 tem Oceani, quae est ad Hispaniam, pertinet; spectat inter occi-
 dum solem et septentriones.

2 Apud Heluetios longe nobilissimus fuit et ditissimus Orgeto-
 rix. Is M. Messala et M. Pisone consulibus regni cupiditate in-
 ductus coniurationem nobilitatis fecit et ciuitati persuasit, ut de
 2 finibus suis cum omnibus copiis exirent: perfacile esse, cum cir-
 3 cūte omnibus praestarent, totius Galliae imperio potiri. Id hoc
 facilius eis persuasit, quod undique loci natura Heluetii continen-
 tur: una ex parte flumine Rheno latissimo atque altissimo, qui
 agrum Heluetium a Germanis diuidit; altera ex parte monte Iura
 altissimo, qui est inter Sequanos et Heluetios; tertia lacu Lemano
 et flumine Rhodano, qui prouinciam nostram ab Heluetiis di-
 4 uidit. His rebus fiebat, ut et minus late uagarentur et minus li-
 cile finitimis bellum inferre possent; qua ex parte homines bellic-

- 1 cum *codd. constanter*, quum u. aut a suis *Aimoinus*.
 prohibeant *m. pr. f.* 2 optinere *ABE.* 3 Rodano *f.* 4 Oce-
 runa *ABEf*, Garumna *Aimoinus*. 5 Oceanum *codd. omnes*.
 fluis *B*, in finibus *Aimoinus*. a *E.* 6 Renum *Bf*.
 a septentrione *Aimoinus*. 7 partem *om. E.* 8 Rheni *Bf*.
 septentrionem *ABEf Aimoinus*, septentriones u. 9 Aquitanici *DE*.
 Garumna *ABCDEf*, Garumna *Aimoinus*. ad] usque ad *Al-*
 moinus. Pyrenaeos *Af*. et ad eam (*Am*)? *C? e.* 10 Oceani
om. Aimoinus. qua *DE.* est *ABCE*, *om. f. Aimoinus* et in *B*
postea delatum est. pertineas *DE.* 11 septentrionis *f.* septen-
 trionem *E Aimoinus.* 12 nobilissimos ante *corr. B.* fuit et ditis-
 simus '*ms. plerique*', *ABCD*, omnes *Schnoideri*; et ditissimus fuit u.
 Orgentorix *A semper.* 13 Marco Messala *E et sec. m. B.*
 et *P. M. Pisone ABC*, et *Publio Marco Pisone DE et sec. m. B.* 14 per-
 facile est *m. pr. A.* 15 omnes *m. pr. C.* praestarent] spectarent
C. Galliae sese imperio *b.* 16 natura *suprascripto m. sec. tua B*
et in marg. item sec. m. qua loci natura Heluetii continobantur.
 17 Reno *BCf.* 18 tertio *DE.* 19 Rodano *Bm. pr. et f.*
 qui] ubi *f.* 20 finitimis ut bellum *BC 'Loidd. 2'.* potuissent *f.*
 qua ex parte '*ueteres mss. 14*' *ABCDEdof*; qua de causa u. *P. 50.*

di cupidi magno dolore adiciebantur. Pro multitudine autem ho- 5
 minum et pro gloria belli atque fortitudinis angustos se finis ha-
 bere arbitrabantur, qui in longitudinem milia passuum CCXL in
 latitudinem CLXXX patebant. His rebus adducti et auctori- 3
 late Orgetorigis permoti constituerunt ea, quae ad proficiscendum
 pertinerent, comparare, iumentorum et carrorum quam maximum
 numerum coëmere, sementes quam maximas facere, ut in itinere
 copia frumenti suppeteret, cum proximis ciuitatibus pacem et ami-
 citiam confirmare. Ad eas res conficiendas biennium sibi satis 2
 esse duxerunt: in tertium annum profectionem lege confirmant.
 Ad eas res conficiendas Orgetorix deligitur. Is sibi legationem 3
 ad ciuitates suscepit. In eo itinere persuadet Castico, Cataman- 4
 taloedis filio, Sequano, cuius pater regnum in Sequanis multos
 annos optinuerat et a senatu populi Romani amicus appellatus
 erat, ut regnum in ciuitate sua occuparet, quod pater ante habue-
 rat; itemque Dumnorigi Haeduo, fratri Diuitiaci, qui eo tempore 5
 principatum in ciuitate optinebat ac maxime plebi acceptus erat,
 ut idem conaretur, persuadet eique filiam suam in matrimonium
 dat. Perfacile factu esse illis probat conata perficere, propterea 6
 quod ipse suae ciuitatis imperium optenturus esset: non esse du- 7
 bium, quin totius Galliae plurimum Heluetii possent; se suis copiis
 suoque exercitu illis regna conciliaturum confirmat. Hac oratione 8
 adducti inter se fidem et iusiurandum dant et regno occupato per
 tres potentissimos ac firmissimos populos totius Galliae sese potiri

- 1 adiciebantur *ABC*. autem] enim *m. sec. f.* 2 fortitudi
 et inter uersus *nis f.* finis *m. pr. A.* 3 longitudine *C.* mil'
AB, mille *DE f. et suprasc. ia C.*, milibus *b.* ducentorum quadraginta
DE. 4 hiis *E.* 5 proficiendum *E.*, perficiendum *D.* 7 se-
 mentis ante corr. *f.* 9 et 11 re addita *m. pr. s A.* 9 biennium
om. C. 10 dixerunt ascripto *m. pr.* duxerunt *C et cum u super i f.*
 tertiam annuam *C.*, tertio anno *f.* 11 res confirmandas *b.*
 delegitur *f.*, eligitur *m. sec. B.*, derigitur *b.* is ibi (*sed in inferiore*
marg. is sibi) *B.*, is ubi *CDE.* 12 Catamantaloedis *BDE*, Cataman-
 taloedis *A.*, Catamandoloedis *C.*, Catamanteloedis *f.* 14 optinuerat
ABC. ab *f.* senatu populi Romani *ABCDE abef, S. P.*
P. Q. R. u. 16 'Haeduo uel Heduo *mss. hic et infra*'. Haeduo
ACD f. et, nisi aliter referam, semper B.; Aeduo *E et semper u.*
 Diuitiaci *A.*, Diuiciati *C.* 17 in ciuitate in *marg. supplet f.*
 optinebat *AB.* 19 facile *E.* factum *C.*, facto *bf.*
 illis esse *E.* 20 suae *om. m. pr. B.* optenturus *A.* 21 totis *A.*
 22 consiliatorum *E.* hac] ac *suprasc. m. sec. h B.* 24 po-
 tissimos *E.* post potiri *m. sec. inter uers. imperio add. A.*
 Caesar, ed. Nipperd.

4 posse sperant. Ea res est Heluetiis per indicium enuntiata. Mo-
 ribus suis Orgetorigem ex uinculis causam dicere coegerunt. Da-
 2 matum poenam sequi oportebat, ut igni cremaretur. Die constituta
 : causae dictionis Orgetorix ad iudicium omnem suam familiam, ad
 hominum milia decem, undique coegit et omnes clientes obser-
 tosque suos, quorum magnum numerum habebat, eodem conduxit:
 3 per eos, ne causam diceret, se eripuit. Cum ciuitas ob eam rem
 incitata armis ius suum exsequi conaretur, multitudinemque homi-
 4 num ex agris magistratus cogere, Orgetorix mortuus est, ne-
 que abest suspicio, ut Heluetii arbitrantur, quin ipse sibi mortem
 5 conscuerit. Post eius mortem nihilo minus Heluetii id, quod con-
 2 stituerant, facere conantur, ut e finibus suis exeant. Vbi iam se
 ad eam rem paratos esse arbitrati sunt, oppida sua omnia, numero
 ad duodecim, uicos ad quadringentos, reliqua priuata aedificia in-
 3 cendant, frumentum omne, praeterquam quod secum portaturi
 erant, comburunt, ut domum reditionis spe sublata paratiores ad
 omnia pericula subeunda essent, trium mensum molita cibaria sibi
 4 quemque domo efferre iubent. Persuadent Rauracis et Tulingis
 et Latobrigis finitimis, uti eodem usi consilio oppidis suis uicisque
 exustis una cum iis proficiscantur, Boiosque, qui trans Rhenum
 incoluerant et in agrum Noricum transierant Noreiamque oppug-
 6 rant, receptos ad se socios sibi adsciscunt. Erant omnino itinera
 duo, quibus itineribus domo exire possent: unum per Sequanos,
 angustum et difficile, inter montem Iuram et flumen Rhodanum.
 uix qua singuli carri ducerentur; mons autem altissimus inpende-
 2 bat, ut facile perpauci prohibere possent: alterum per provinciam
 nostram, multo facilius atque expeditius, propterea quod inte-

1 ea res est 'mas. 13 uolustiores' ABCef, ea res d, postquam e
 res est DE, ea res ut est u. enuntiata itemque nuntius reliquaque
 quae inde descendunt, semper A et, ubi nihil monuero, B. 2 uinculi
 ABCDE. 3 constitutae DE. 4 ad iudicium A. familiam
 suam A. 5 decem milia C. 6 perduxit f. 7 per] et E.
 11 mortem eius f. 12 ut et finibus B. 15 praeterquam quod A
 praeter quod BC bcd ef. 17 mensum A et suprasc. m. sec. i B, mes-
 sium u. 18 neque f. Rauracis E. et om. b. Tulingis
 suprasc. extremae syll. u B, Tulingis Cf. 19 Latobrigis BCDEd
 Latouicis A, Latocucis f et m. sec. in marg. B. finitimis suis uti A
 uti om. m. pr. b. 20 cum his AB f, cum hiis E. Rho-
 num B, Renum f. 21 obpugnarent DEF. 22 adsciscunt (B) CDA
 adsciscunt f. 24 Rodanum f. 25 autem] eam f. inpendebat
 BCf. 26 alterum iter per A. 27 inter fines Heluetiorum eod.

finēs Heluetiorum et Allobrogum, qui nuper pacati erant, Rhodanus fluit isque nonnullis locis uado transitur. Extremum oppidum 3 Allobrogum est proximumque Heluetiorum finibus Genua. Ex eo oppido pons ad Heluetios pertinet. Allobrogibus sese uel persuasuros, quod nondum bono animo in populum Romanum uiderentur, existimabant, uel ui coacturos, ut per suos fines eos ire paterentur. Omnibus rebus ad profectionem comparatis diem dicunt, 4 qua die ad ripam Rhodani omnes conueniant. Is dies erat a. d. v Kal. Apr. L. Pisone, A. Gabinio consulibus.

10 Caesarī cum id nuntiatum esset, eos per prouinciam nostram 7 iter facere conari, maturat ab urbe proficisci et quam maximis potest itineribus in Galliam ulteriorem contendit et ad Genuam peruenit. Prouinciae toti quam maximum potest militum numerum 2 imperat (erat omnino in Gallia ulteriore legio una), pontem, qui 15 erat ad Genuam, iubet rescindi. Vbi de eius aduentu Heluetii 3 certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt nobilissimos ciuitatis, cuius legationis Nammeius et Verucloetius principem locum optinebant, qui dicerent sibi esse in animo sine ullo maleficio iter per prouinciam facere, propterea quod aliud iter haberent nullum: rogare, ut eius uoluntate id sibi facere liceat. Caesar, quod memoria 4 tenebat L. Cassium consulem occisum exercitumque eius ab Heluetiis pulsum et sub iugum missum, concedendum non putabat; neque homines inimico animo data facultate per prouinciam itineris 5 faciundi temperaturos ab iniuria et maleficio existimabat. Tamen, 6 25 ut spatium intercedere posset, dum milites, quos imperauerat,

Heluetiorum inter fines u. 1 Adlobrogum *ante corr.* B, Allogobrum *f.*
 pacti marg. B C. Rodanus *f.* 2 hisque A. 3 Allogobrum *f.*
 finibus om. b. Genua *codd.*, Geneua u. 5 populo Romano DE,
 publica re *f.* 7 rebus om. *f.* comparatis ABC. 8 Rodani *f.* flumi-
 nis Rhodani C. omnes ante ad rip. ponit E. ad v B et *codd.*
 Schneideri. 9 Kal. (AB), Kl' CDE, K. *f.* Apr. (AB), Aprilis
 E, Apl' *f.* Lucio Ef. Aulo AB Ef. 10 per inter uers. m.
 sec. *f.* 12 contendit ulteriorem *f.* 12 et 15 Genuam *codd.*, Gene-
 uam u. 13 prouincieque E. potest ABCDEef et int.
 uers. uel. m. b; om. u. 17 Nammeius ACDE, Nameius (B) d u,
 Namprocius uel Namprocus *f.* Verucloetius BC, Verucletius Aq,
 Verudoetius def (hic eius), Verudecius DE, Verudoctius Aπ dubis et u.
 principum ABCDE, principe *suprasc.* um a. Post principum in B
 folia 3, 4, 5, 6 exciderunt. optinebant Aa. 19 iter om. *f.*
 rogarent m. pr. Ao, rogaret Aq. 21 Lucium Ef. eius om. *f.*
 22 iugo ef et m. sec. C. 24 faciundi A.

conuenirent, legatis respondit diem se ad deliberandum sumpturum:
 8 si quid uellent, ad Id. April. reuenterentur. Interea ea legione,
 quam secum habebat, militibusque, qui ex provincia conuenerant,
 a lacu Lemanno, † qui in flumen Rhodanum influit, ad montem lo-
 ram, qui fines Sequanorum ab Heluetiis diuidit, milia passuum de-
 cem nouem murum in altitudinem pedum sedecim fossamque per-
 2 ducit. Eo opere perfecto praesidia disponit, castella communis,
 quo facilius, si se inuito transire conarentur, prohibere possit.
 3 Vbi ea dies, quam constituerat cum legatis, uenit, et legati ad eam
 reuenterunt, negat se more et exemplo populi Romani posse iter
 ulli per provinciam dare et, si uim facere conentur, prohibitorum
 4 ostendit. Heluetii ea spo deiecti nauibus iunctis ratibusque com-
 pluribus factis, alii uadis Rhodani, qua minima altitudo fluminis
 erat, nonnumquam interdum, saepius noctu, si percurrere possent,
 conati operis munitione et militum concursa et telis repulsi hoc
 9 conatu destiterunt. Relinquebatur una per Sequanos uia, qua Se-
 2 quanis inuitis propter angustias ire non poterant. His cum sua
 sponte persuadere non possent, legatos ad Dumnorigem Haeduum
 3 mittunt, ut eo deprecatore a Sequanis impetrarent. Dumnorix
 gratia et largitione apud Sequanos plurimum poterat et Heluetiis
 erat amicus, quod ex ea ciuitate Orgelorigis filiam in matrimonium
 duxerat, et cupiditate regni adductus nouis rebus studebat et
 4 quam plurimas ciuitates suo beneficio habere obstrictas uolebat.
 Itaque rem suscipit et a Sequanis impetrat, ut per fines suos

1 sumpturum, non sumturum, *Aa omnes Schneideri itemque postea
 similia, si nihil annotabo, semper B.* 2 ad codd., n. d. u. Id.
A, yd. E, Idus (af). April' *ACD*, April' *af.* ea om. *f.*
 legatione *DE.* 3 ex om. *f.* 4 qui cell. *P. 52.* in om. *b.*
 Rodanum fluit *f.* 5 decem et nouem *Ca, (P. 114), nouem b.*
 6 pedum *xv C.* fossam *f.* 8 possit *ACD (a) b d f et (secun-*
dum H'ittium) e, posset E. Addend. ad P. 85. 9 dies om. et sec. *m.*
 ante uenit ponit *f.* 10 reuenterentur *Ef, reuertuntur c '2 Leidd'.*
 publice rei *f.* 11 prohibitorum] se add. *DE.* 12 quam pluribus *C.*
 13 Rodani *f.* altitudo ipsius erat *b, altitudo erat fluminis C.*
 14 nonnumquam *f et corr. alia m. D, nonnumquam (a) u.* nocte *DE.*
 15 munitione] conatione *DE.* telis *A.* 18 persuadere
 non poterant 'niss. 11' *ACDE aef.* Dumnorigem *Aq, Dumnorigi-*
 nem *Am, Dumnorigem f.* Haeduum *a.* 19 eodem precatore *b.*
 21 matrimonia ante corr. *a.* 23 suo beneficio 'sedecim mei' *ACDE a d f;*
 suo sibi ben. *u.* 24 'suos] alueri add. *E, sed uirgula, ut uidetur,*
deletum' Schneid.

Heluetios ire patiantur, obsidesque uti inter sese dent, perficit : Sequa-
 ni, ne itinere Heluetios prohibeant; Heluetii, ut sine maleficio et in-
 iuria transeant. Caesari renuntiatur Heluetiis esse in animo per agrum 10
 Sequanorum et Haeduorum iter in Santonum fines facere, qui non
 5 longe a Tolosatium finibus absunt, quae ciuitas est in prouincia.
 Id si fieret, intellegebat magno cum periculo prouinciae futurum, 2
 et homines bellicosos, populi Romani inimicos, locis patentibus
 maximeque frumentariis finitimos haberet. Ob eas causas ei mu- 3
 nitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum praefecit; ipse in Ita-
 10 liam magnis itineribus contendit duasque ibi legiones conscribit et
 tres, quae circum Aquileiam hiemabant, ex hibernis educit et, qua
 proximum iter in ulteriorem Galliam per Alpes erat, cum his quin-
 que legionibus ire contendit. Ibi Centrones et Graioceli et Catu- 4
 riges locis superioribus occupatis itinere exercitum prohibere co-
 15 nantur. Conpluribus his proeliis pulsus ab Ocelo, quod est citerioris 5
 prouinciae extremum, in fines Vocontiorum ulterioris prouinciae
 die septimo peruenit; inde in Allobrogum fines, ab Allobrogibus
 in Segusianos exercitum ducit. Hi sunt extra prouinciam trans
 Rhodanum primi. Heluetii iam per angustias et fines Sequanorum 11
 20 suas copias traduxerant et in Haeduorum fines peruenerant eorum-
 que agros populabantur. Haedui, cum se suaque ab iis defendere 2
 non possent, legatos ad Caesarem mittunt rogatum auxilium: Ita 3
 se omni tempore de populo Romano meritos esse, ut paene in con-
 spectu exercitus nostri agri uastari, liberi eorum in seruitutem
 25 abduci, oppida expugnari non debuerint. Eodem tempore Haedui 4

- 1 ire Heluetios (*Aπ*)? et errore u.   perfecit 'mss. 10' *E a*.
 2 ne in itinere *a b* et *m. pr. f.*   3 renuntiantur *a* et *m. pr. f.*   4 He-
 duorum *a*.   Santonum *C a*.   6 intellegebat, non intelligebat, *E f* et
 semper *A* item *a* et postea *B*, cum tacebo.   cum magno *C D*.
 9 T. om. et ter sup. uers. ponit *a*, Titum *D E f.*   Labiaenum *A*.   in Ita-
 liam] militiam *C*.   10 legationes *m. pr. f.*   11 circa *b f* et ante
 corr. *a*.   Aquileam *f.*   hiemebant *A*.   exhibernis *f.*
 12 cum iis *A C*, cum hiis *E*.   13 Centrones 'mss. plerique' *A C D E a f.*
 Graiocaeli *A*, Gaioceli *a d f.*   15 conpluribus *A C a*.   iis *A D*, hiis *E*.
 citerioris] ulterioris *f.*   16 in finibus *b c*.   Vocotiorum *f.*
 17 Allobrocom *C*, Allogobrum *f.*   fines et ab *D E*.   18 Sebusia-
 ne 'plerique' *A C D E a*, Sebusiones *f.*   hii *E f.*   19 Rodanum *a f.*
 iam om. *m. pr. f.*   20 transduxerant, sed del. ns, *C* et semper *u*.
 Heduum et 21 Hedui *a*.   21 ab iis 'antiquiores mss.' *A*,
 ab hiis *E*, ab his *a f.*   22 legatos *A*.   23 poene *A*.   24 nostri
 om. *D E*, p. r. *a b d*, sui *f.*   25 Haedui del. *f*, Hedui *a*.

Ambarri, necessarii et consanguinei Haeduarum, Caesarem certior
liorem faciunt sese depopulatis agris non facile ab oppidis vim
5 hostium prohibere. Item Allobroges, qui trans Rhodanum vicis
possessionesque habebant, fuga se ad Caesarem recipiunt et de-
6 monstrant sibi praeter agri solum nihil esse reliqui. Quibus rebus
adductus Caesar non expectandum sibi statuit, dum omnibus for-
tunis sociorum consumptis in Santonos Heluetii peruenirent.

12 Flumen est Arar, quod per fines Haeduarum et Sequanorum
in Rhodanum insluit, incredibili lenitate, ita ut oculis, in utram
partem fluat, iudicari non possit. Id Heluetii ratibus ac lintibus 10
2 iunctis transibant. Vbi per exploratores Caesar certior factus est
tres iam partes copiarum Heluetios id flumen traduxisse, quartam
fere partem citra flumen Ararium reliquam esse, de tertia nocte
cum legionibus tribus e castris profectus ad eam partem peruenit,
3 quae nondum flumen transierat. Eos impeditos et inopinantes ad- 15
gressus magnam partem eorum concidit: reliqui sese fugae man-
4 darunt atque in proximas silvas abdiderunt. Is pagus appellaba-
tur Tigurinus: nam omnis ciuitas Heluetia in quattuor pagos
5 diuisa est. Hic pagus unus, cum domo exisset patrum nostrorum
memoria, L. Cassium consulem interfecerat et eius exercitum sub 21
6 iugum miserat. Ita siue casu siue consilio deorum immortalium,
quae pars ciuitatis Heluetiae insignem calamitatem populo Romano
7 intulerat, ea princeps poenas persoluit. Qua in re Caesar non so-
lum publicas, sed etiam priuatas iniurias ultus est, quod eius

1 Heduarum *a.* Caesarem *om. f.* 2 'com, sup. u super e,
dep. *Am' Schnid.*, depulatis et po int. uera. *f.* 3 Allobroges *E.*
Rodanum *E. f.* 6 expectandum (*a*) *f.* 7 Santonos *ADEb c of,*
Sanctonos *Ca.* 8 Heduarum *a.* 9 Rodanum *a. f.* fuit *f.*
utram] quam *Am*, *m. pr. Ao*, manu emendatoris eraso prioro *Aq*, quod
credo, et *f.* 10 insluit *m. pr. A*, defluit *m. pr. C*, indicare *f.*
non] uix *Aimoinus praef. c. 4.* id] in *Ao*, in id *Aq.* lintibus *A.*
11 esset *f.* 12 partes copiarum *ACDa omnes Schnid.*
cop. part. *u.* traduxisse *Cp*, traduxisse *Co.* 13 fere *ACDE,*
uero (*a*) *b c f.* circa *C.* 14 e *om. a.* 15 transierant *m. pr. f.*
inopinato *b.* adgressus *ACa f.* 16 partem eorum *A(D)Ea,*
eor. part. (*a*) *b f.* reliquis esse fugae *A*, reliqui se fugae *a f.* reliqui
fugae sese u contra *oedd. et edd. superiores.* 17 silvas proximas *a f.*
his *m. pr. f.* appellatur *C b.* 18 Tigurinus *A.* quat-
tuor *Aa.* pagos] partes *C?*, partes uel pagos *a b f. P. 85.* 19 est
diuisa *a f.* unus *om. f.* 20 Lucium *E. f.* 21 sine casu *f.*
immortalium *AD et, qui ante deorum ponunt, a f.* 22 publice rei *f.*
23 eas *m. pr. f.* princeps per poenas *E.* non solum Caesar *f.*

DE BELLO GALLICO

- I cum periculo fecerit, et ob eam causam, quam diu potuerat, tacuisse. Caesar hac oratione Lisci Dumnorigem, Diuitiacum, designari sentiebat, sed, quod pluribus praesentibus eas actari nolebat, celeriter concilium dimittit, Liscum retinet. quaerit ex solo ea, quae in consensu dixerat. Dicit liberius atque audacius. Eadem secreto ab aliis quaerit; reperit esse vera:
- 3 Ipsum esse Dumnorigem, summa audacia, magna apud plebem propter liberalitatem gratia, cupidum rerum nouarum. Compluris annos portoria reliquaque et
 4 nemo. His rebus et suam
 5 largiendum magnas comp
 6 sumptu semper alere et
 etiam apud finitimas ciu
 causa matrem in Bitur
 7 simo collocasse, ipsum u
 8 matre et propinquas suas nuptum in alias ciuitates collocasse. Fa- uere et cupere Heluetiis propter eam adfinitatem, odisse etiam suo nomine Caesarem et Romanos, quod eorum aduentu potentia eius deminuta, et Diuitiacus frater in antiquum locum gratiae atque
 9 honoris sit restitutus. Si quid accidat Romanis, summam in spem per Heluetios regni obtinendi uenire; imperio populi Romani non modo de regno, sed etiam de ea, quam habeat, gratia desperare.
- 10 Reperiebat etiam in quaerendo Caesar, quod proelium equestre aduersum paucis ante diebus esset factum, initium eius fugae fa- ctum a Dumnorige atque eius equitibus (nam equitatu, quem au- xilio Caesari Haedui miserant, Dumnorix praecerat): eorum fuga
 11 reliquum esse equitatum perterritum. Quibus rebus cognitis, cum ad has suspensiones certissimae res accederent, quod per fines Se- quanorum Heluetios traduxisset, quod obsides inter eos dandos

4 tractari b.   5 a solo quae b.   6 reperit a.   8 com-
 plaris 'ms. 10', complures (a); compluribus annis b.   9 Heduarum a.
 10 illo dicente 'ms. plerique' af.   liceri Aldus; licero ADE,
 dicere 'idem ms.', qui dicente, af.   15 Viturigibus 'ms. plerique' a.
 ac potentissimo om. a 'ms. 4'.   18 adfinitatem A af.
 etiam suorum a ante corr. et b.   23 habebat a 'ms. quidam'.
 24 repperiebat a.   in quaerendo 'ms. ueteres multi et uelutissimi'
 AE et m. sec. ? C; inquirendo af et m. pr. ? C.   25 esset om. C.
 26 equitatu u contra eodd.   27 Hedui a.   28 equitatum
 esso b.

, quod ea omnia non modo iniussu suo et ciuitatis, sed
 scientibus ipsis fecisset, quod a magistratu Haeduorum
 er, satis esse causae arbitrabatur, quare in eum aut ipse
 rteret, aut ciuitatem animaduertere iuberet. His omni- 2
 s unum repugnabat, quod Diuitiaci fratris summum in po-
 omanum studium, summam in se uoluntatem, egregiam
 uitiam, temperantiam cognouerat: nam, ne eius supplicio
 animum offenderet, uerebatur. Itaque prius, quam quic- 3
 aretur, Diuitiacum ad se uocari iubet et cotidianis inter-
 remotis per C. Valerium Procillum, principem Galliae
 ae, familiarem suum, cui summam omnium rerum fidem
 cum eo colloquitur: simul commonefacit, quae ipso prae- 4
 concilio Gallorum de Dumnorige sint dicta, et ostendit,
 aratim quisque de eo apud se dixerit. Petit atque horta- 5
 ine eius offensione animi uel ipse de eo causa cognita sta-
 . ciuitatem statuere iubeat. Diuitiacus multis cum lacrimis 20
 m complexus obsecrare coepit, ne quid grauius in fratrem
 t; Scire se illa esse uera, nec quemquam ex eo plus quam 2
 s capere, propterea quod, cum ipse gratia plurimum domi
 reliqua Gallia, ille minimum propter adolescentiam posset,
 uisset; quibus opibus ac neruis non solum ad minuendam 3
 sed paene ad perniciem suam uteretur. Sese tamen et
 atero et existimatione uulgi commoueri. Quod si quid ei 4
 e grauius accidisset, cum ipse eum locum amicitiae apud
 eret, neminem existimaturum non sua uoluntate factum;
 re futurum, uti totius Galliae animi a se auerterentur.
 m pluribus uerbis flens a Caesare peteret, Caesar eius 5
 prendit; consolatus rogat, finem orandi faciat; tanti eius
 gratiam esse ostendit, uti et reipublicae iniuriam et suum
 eius uoluntati ac precibus condonet. Dumnorigem ad se 6
 ratrem adhibet; quae in eo reprehendat, ostendit, quae

Haeduorum *a.* 6 Romanum 'abest ab mss. 12'. 8 quic-
f. quidquam *D.* quicquam *E.* 9 cotidianis *a.* 10 Pro-
 Troaucillum 'uetustissimi' *Schneid.*, Traucillum *af.* 'mss. nostri
 a uel Troaucillum uel Traucillum'. *Vid. c. 47, 4. 53, 5.*
C. 12 conloquitur *f.* 14 unusquisque *b.* 16 mul-
 17 complexans *m. pr. b.* 20 ille] ipse *C.* minime
. a. 21 creuissent *C.* creuisse 'mss. 9', eum creuisse *D.*
 bis haec cum incipit fol. 7 *B.* 28 dextram prendit 'mss. plures
 iores' (*B.*); dexteram prendit *E.* consolatusque eum rogat *D.*

DE BELLO GALLICO

ipse intellegat, quae ciuitas queratur, proponit; monet, ut in reliquum tempus omnes suspiciones mitet; praeterita se Divitiaco fratri condonare dicit. Domnorigi custodes ponit, ut, quae agat, quibuscum loquatur, scire possit.

- 21 Eodem die ab exploratoribus certior factus hostes sub monte consedis-
 2 se milia passuum ab ipsius castris octo, qualis esset uiam
 3 montis et qualis in circuitu ascensus, qui cognoscerent, misit. Re-
 4 nuntiatum est facilem esse. De tertia uigilia Titum Labienum,
 5 legatum pro praetori
 6 iter cognouerant, su-
 7 sui consilii sit, ostendit
 8 hostes ierant, ad eos
 9 P. Considius, qui in
 10 citu L. Sullae
 11 praemittitur. I
 12 ipse ab hostium
 13 abesset, neque, ut postea ex captiuis comperit, aut ipsius aduentus
 14 aut Labieni cognitus esset, Considius equo admissus ad eum ac-
 15 currit, dicit montem, quem a Labieno occupari uoluerit, ab hosti-
 16 bus teneri: id se a Gallicis armis atque insignibus cognouisse.
 17 Caesar suas copias in proximum collem subducit, aciem instruit.
 18 Labienus, ut erat ei praeceptum a Caesare, ne proelium commit-
 19 teret, nisi ipsius copiae prope hostium castra uisae essent, ut un-
 20 dique uno tempore in hostes impetus fieret, monte occupato nostros
 21 expectabat proelioque abstinebat. Multo denique die per explora-
 22 tores Caesar cognouit et montem a suis teneri et Heluetios castra
 23 mouisse et Considium timore perterritum, quod non uidisset, pro-
 24 uiso sibi renuntiasse. Eo die quo consuebat intervallo hostes se-
 25 quitur et milia passuum tria ab eorum castris castra ponit. Postri-
 26 die eius diei, quod omnino biduum supererat, cum exercitui fru-

2 Divitiaco ante corr. B. 7 ascensus et 10 ascendere B.
 7 cognosceret 'mas. 18' ABCDEef. 8 Titum ABCDEf, T. u.
 9 'iis uel his ACb', his B(E)ao(f). 11 ostendit ante corr. B.
 13 P. A, om. B et reliqui fere omnes. 15 a Labieno ego, 'a L. uo
 Lucio Labieno mas. plerique', a Lucio Labieno B; a T. Labieno u.
 17 ex] a D. 18 ad eum om. C. 20 a Gallicis (B) CDE^{aa}z^a
 Gallicis A, aut Gallicis e. 21 adducit b. 24 montem occup
 25 expectabat (B). die exacto per D. 26 castra] contra m. p.
 27 praeniso B, ex improviso D. 28 pronuntiasse D. 1000
 quitur b. 30 exercitum C, exercitu f 'mas. 3'.

mentum metiri oporteret, et quod a Bibracte, oppido Haeduorum longe maximo et copiosissimo, non amplius milibus passuum XVIII aberat, rei frumentariae prospiciendum existimavit: iter ab Helvetiis auertit ac Bibracte ire contendit. Ea res per fugitivos L. 2
 5 Acmilii, decurionis equitum Gallorum, hostibus nuntiatur. Hel- 3
 vetii, seu quod timore perterritos Romanos discedere a se existi-
 marent, eo magis, quod pridie superioribus locis occupatis proelium
 non commisissent, siue eo, quod re frumentaria intercludi posse
 confiderent, commutato consilio atque itinere conuerso nostros a
 10 nouissimo agmine insequi ac lacessere coeperunt. Postquam id 24
 animum aduertit, copias suas Caesar in proximum collem subdu-
 cit equitatumque, qui sustineret hostium impetum, misit. Ipse in- 2
 terim in colle medio triplicem aciem instruxit legionum quattuor
 veteranarum [ita, uti supra]; sed in summo iugo duas legiones,
 15 quas in Gallia citeriore proxime conscripserat, et omnia auxilia
 conlocari ac totum montem hominibus compleri et interea sarcinas 3
 in unum locum conferri et eum ab his, qui in superiore acie con-
 stiterant, muniri iussit. Heluetii cum omnibus suis carris secuti 4
 impedimenta in unum locum contulerunt; ipsi confertissima acie 5
 20 reiecto nostro equitatu phalange facta sub primam nostram aciem
 successerunt. Caesar primum suo, deinde omnium ex conspectu 25
 remotis equis, ut aequato omnium periculo spem fugae tolleret,
 cohortatus suos proelium commisit. Milites e loco superiore pilis 2
 missis facile hostium phalangem perfregerunt. Ea disiecta gladiis
 25 destrictis in eos impetum fecerunt. Gallis magno ad pugnam erat 3
 impedimento, quod pluribus eorum scutis uno ictu pilorum trans-
 fixis et conligatis, cum ferrum se inflexisset, neque euellere ne-
 que sinistra inpedita satis commode pugnare poterant, multi ut 4
 diu iactato brachio praeoptarent scutum manu emittere et nudo

4 ac, quod 'meliores plerique agnoscunt', supra uers. sec. m. B.
 P. 68. 5 nunciatur pr. m. B. 11 animum aduertit A(B) C, ad-
 uertit suprasc. anim f, animaduertit alii 13 quattuor ABCD.
 14 veteranarum duo dett.; ueteranorum B et reliqui. P. 54. ita uti
 supra 'suspisor esse glossam'. P. 53. sed AB, in quo d m. sec. del.,
 CDEe?; se reliqui fere omnes. 16 conlocari ABCDE. post
 compleri m. sec. uellet suprasc. habet f. 18 consecuti b. 19 inpe-
 dimenta AC. 20 nostro equitatu] nostro equitu A m. pr., 'a nos.
 exercitu b'. 24 ea disiecta — fecerunt om. E. 25 destrictis
 A(B) CD b c. erant ante corr. B. 26 eorum om. f. tran-
 fixis m. pr. B. 27 conligatis ABC f. inflexisset ABCDE b e,
 inflexisset f corr. 28 inpedita AC. 29 scuta e manu A.

5 corpore pugnare. Tandem vulneribus defessi et pedem referre ei,
 quod mons suberat circiter mille passuum, eo se recipere coepe-
 6 rant. Capto monte et succedentibus nostris Boii et Tulingi, qui
 hominum milibus circiter XV agmen hostium claudebant et nouis-
 simis praesidio erant, ex itinere nostros latere aperto adgressi et
 cumuenire, et id conspicati Heluetii, qui in montem sese recepe-
 7 rant, rursus instare et proelium redintegrare coeperunt. Romani
 conuersa signa bipartito intulerunt: prima et secunda acies, ut
 8 etis ac summotis resisteret, tertia, ut uenientes sustineret. In
 ancipiti proelio diu atque acriter pugnatum est. Diutius cum sus-
 tinere nostrorum impetus non possent, alteri se, ut coeperant, in
 montem receperunt, alteri ad impedimenta et carros suos se coo-
 9 tolerant. Nam hoc toto proelio, cum ab hora septima ad uesperum
 10 pugnatum sit, auersum hostem uidere nemo potuit. Ad multam
 noctem etiam ad impedimenta pugnatum est, propterea quod pro
 uallo carros obiecerant et e loco superiore in nostros uenientes
 tela coniciebant, et nonnulli inter carros rotasque mataras ac tri-
 11 gulas subiciebant nostrosque uulnerabant. Diu cum esset pugna-
 tum, impedimentis castrisque nostri polita sunt. Ibi Orgetorigi
 12 filia atque unus e filiis captus est. Ex eo proelio circiter
 13 hominum milia CXXX superfuerunt eaque tota nocte conti-
 nenter ierunt: nullam partem noctis itinere intermisso in
 fines Lingonum die quarto peruenerunt, cum et propter uul-
 nera militum et propter sepulturam occisorum nostri triduum
 14 morati eos sequi non potuissent. Caesar ad Lingonas litteras non-
 15 tiosque misit, ne eos frumento neue alia re iuuarent: qui si iuu-

- 2 mille *A* (*B*) *Ef*, *n. u.* 3 succedentibus *ante corr. B.*
 5 ex *om. D.* apertos *b.* adgressi *ABDf.* circumuenerunt
codd. omnes. 8 bipertito *E*; tripartito *C*, tripartito correctus in prima
syll. f, qui in antepenultima ubique per habet. 9 summotis, non sub-
 motis, *ABf*; semotis *E.* sustineret) exciperet *u cum uno et altero dett.*
 10 ancipiti addita *a sec. m. B.* sustinere nostrorum impetus *ABCDEo*,
 sust. nostr. impetum *f*; nostrorum impetus sustinere errore *u*: cum sustinere
 non possent nostros, alteri *b.* 12 receperunt, *sed corr. pr. m., B.*
 impedimenta *Af*, 'item 15 et 19, quibus tamen locis Fabriciani exemplaris
 testimonio de *A* contradicit Pluschkius' *Schneid.* 14 aduersum
 'ms. 12' *DE* et ante corr. *A*; in *f* int. *a* et *u* litura est. 16 abiacen-
 rant ante corr. *B.* 17 coniciebant et 18 subiciebant *B* atque ita cor-
 stanter omnia, quae a iaciendo descendunt, cum nihil annotabo.
 20 filiae *Cf.* 23 quarto (*B*) *Ef*, quarta *A*, *IV u.* 25 Lingonas
 non Lingones, (*B*) *Cbf*, Ligonas *A.*

sent, se eodem loco, quo Heluetios. habiturum. Ipse triduo inter-
 misso cum omnibus copiis eos sequi coepit. Heluetii omnium rerum 27
 inopia adducti legatos de deditioe ad eum miserunt. Qui cum eum 2
 in itinere conuenissent seque ad pedes proiecissent subpliciterque
 1) lenti flentes pacem petissent, atque eos in eo loco, quo tum es-
 sent, suum aduentum expectare iussisset, paruerunt. Eo postquam 3
 Caesar peruenit, obsides, arma, seruos, qui ad eos perfugissent,
 poposcit. Dum ea conquiruntur et conferuntur, nocte intermissa 4
 circiter hominum milia VI eius pagi, qui Verbigenus appellatur,
 siue timore perterriti, ne armis traditis supplicio adficerentur,
 siue spe salutis inducti, quod in tanta multitudine dediticiorum
 suam fugam aut occultari aut omnino ignorari posse existimarent,
 prima nocte e castris Heluetiorum egressi ad Rhenum finesque
 Germanorum contenderunt. Quod ubi Caesar rescit, quorum per 28
 fines ierant, his, uti conquirerent et reducerent, si sibi purgati esse
 uellent, imperauit: reductos in hostium numero habuit; reliquos 2
 omnes obsidibus, armis, perfugis traditis in deditioem accepit.
 Heluetios, Tulingos, Latobrigos in fines suos, unde erant profecti, 3
 reuerti iussit, et quod omnibus fructibus amissis domi nihil erat,
 1) quo famem tolerarent, Allobrogibus imperauit, ut iis frumenti co-
 piam facerent: ipsos oppida uicosque, quos incenderant, restituere
 iussit. Id ea maxime ratione fecit, quod noluit eum locum, unde 4
 Heluetii discesserant, uacare, ne propter bonitatem agrorum Ger-
 mani, qui trans Rhenum incolunt, e suis finibus in Heluetiorum
 15 fines transirent et finitimi Galliae prouinciae Allobrogibusque es-
 sent. Boios petentibus Haeduis, quod egregia uirtute erant cogniti, 5
 ut in finibus suis collocarent, concessit; quibus illi agros dederunt
 quosque postea in parem iuris libertatisque condicionem, atque

- 1 habitum *m. pr. B.*   2 eos *om. f.*   4 ad pedes] eius *add. DE b.*
 subpliciterque *B.*   5 pacem flentes *b*; flentes *om. E*; pecem *pr.*
m. B.   tum *sec. m. sup. uers. B*, tunc *f.*   6 suum aduentum] se *b.*
 expectare *B.*   9 sex (*B*).   Verbigenus *A (B) C D E e f alii-*
que, Vrbigenus cum aliquot delat. u.   10 adficerentur *ABC.*
 11 dediticiorum *CD f.*   16 reductus, *sed corr., B.*   18 Latobrigos *D.*
 19 fructibus *ADE*; frugibus *B* et reliquique fere omnes *P. 54.*
 20 ut his *AB E f*, ut hiis *C.*   21 restaurare *b c.*   22 ea *om. C.*
 24 e *om. ABC b f*, a *E.*   26 Heduis *B.*   27 in *om. b.*
 dederunt] contulerunt *D.*   28 quos postea *b c.*   in parem
Aldus; in partem *codd.*   libertatemque *m. pr. Co*, libertateque *Cp.*
 condicione *A dubitante de extrema syll. Plutschkio*, condicione
BCE f.   atque] ut *add. DE.*

- 29 ipsi erant, receperunt. In castris Heluetiorum tabulae repertae sunt litteris Graecis confectae et ad Caesarem relatae, quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum, qui arma ferre possent, et item separatim pueri, senes mulieresque. Quarum omnium rerum summa erat capitum Heluetiorum milia CCLXIII, Tulingorum milia XXXVI, Latobrigorum XIII, Rauracorum XXIII, Boiorum XXXII; ex his, qui arma ferre possent, ad milia nonaginta duo. Summa omnium fuerunt ad milia CCCLXVIII. Eorum, qui domum redierunt, censu habito, ut Caesar imperauerat, repertus est numerus milium C et X.
- 30 Bello Heluetiorum confecto totius fere Galliae legati, principes ciuitatum, ad Caesarem gratulatum conuenerunt: Intellegere sese, tametsi pro ueteribus Heluetiorum iniuriis populi Romani ab his poenas bello repetisset, tamen eam rem non minus ex usu terrae Galliae quam populi Romani accidisse, propterea quod eo consilio florentissimis rebus domos suas Heluetii reliquissent, uti toti Galliae bellum inferrent imperioque potirentur locumque domicilio ex magna copia deligerent, quem ex omni Gallia opportunissimum ac fructuosissimum iudicassent, reliquasque ciuitates stipendiarias haberent. Petierunt, uti sibi concilium totius Galliae in diem certam indicere idque Caesaris uoluntate facere liceret: sese habere quasdam res, quas ex communi consensu ab eo petere uellent. Ea re permissa diem concilio constituerunt et iureiurando, ne quis enuntiaret, nisi quibus communi consilio mandatum esset, inter se sanxerunt. Eo concilio dimisso idem principes ciuitatum, qui ante fuerant, ad Caesarem reuerterunt petieruntque, uti sibi secreto

3 erant *ante corr. B.* exissent *b.* 5 *Orosius VI, 7: Horum fuit, cum primum progressa est, omnis multitudo Heluetiorum, Tulingorum, Latobrigiorum, Rauracorum et Boiorum utriusque sexus ad centum quinquaginta et septem milia hominum. Ex his quadraginta et septem milia in bello ceciderunt: cetera in terras proprias remissa sunt.* 6 *xiii Af, xiv(B) u.* 7 *ferre possent] possent portare f.* 8 *ad milia — fuerunt om. f.* nonaginta duo *ABE, xxi u.* summe *m. pr. A.* fuerat *D, suorum b.* 9 *domum DEF, de domo A, domo B et ceteri tantum non omnes.* 13 *iam etsi CD et, in quo i correctione effectum est, B.* populi Romani *A(B) CDE; alii ambiguo compendio, ut p. R. o.* ab his *ABf, ab hiis E; ab iis u.* 15 *p. R. B, populo R. D.* 18 *deligerent corr. in i f, delegerint b.* 21 *indiceret m. sec. b.* 23 *concilium A.* constituerunt] statuerunt *C.* 24 *concilio m. pr. A.* 25 *idem ABCDEF, non iidem.* 26 *reuerterunt b et in marg. C.* secreto *A.*

in occulto de sua omniumque salute cum eo agere liceret. Ea re 2
 impetrata sese omnes flentes Caesari ad pedes proiecerunt: Non
 minus se id contendere et laborare, ne ea, quae dixissent, enun-
 tiarentur, quam uti ea, quae uellent, impetrarent, propterea quod,
 si enuntiatum esset, summum in cruciatum se uenturos uiderent.
 Locutus est pro his Diuitiacus Haeduus: Galliae totius factiones 3
 esse duas: harum alterius principatum tenere Haeduos, alterius
 Aruernos. Hi cum tantopere de potentatu inter se multos annos 4
 contenderent, factum esse, uti ab Aruernis Sequanisque Germani
 mercede arcesserentur. Horum primo circiter milia XV Rhenum 5
 transisse: posteaquam agros et cultum et copias Gallorum homines
 feri ac barbari adamassent, traductos plures: nunc esse in Gallia
 ad centum et XX milium numerum. Cum his Haeduos eorumque 6
 clientes semel atque iterum armis contendisse; magnam calamita-
 tem pulsos accepisse, omnem nobilitatem, omnem senatum, omnem
 equitatum amisisse. Quibus proeliis calamitatibusque fractos, qui 7
 et sua uirtute et populi Romani hospitio atque amicitia plurimum
 ante in Gallia potuissent, coactos esse Sequanis obsides dare no-
 bilissimos ciuitatis et iureiurando ciuitatem obstringere, sese neque
 obsides repetituros neque auxilium a populo Romano imploratorios
 neque recusatorios, quo minus perpetuo sub illorum ditione atque
 imperio essent. Vnum se esse ex omni ciuitate Haeduorum, qui 8
 adduci non potuerit, ut iuraret aut liberos suos obsides daret. Ob 9
 eam rem se ex ciuitate profugisse et Romam ad senatum uenisse
 auxilium postulatum, quod solus neque iureiurando neque obsidi-
 bus teneretur. Sed peius uictoribus Sequanis quam Haeduis uictis 10
 accidisse, propterea quod Ariouistus, rex Germanorum, in eorum
 finibus consedisset tertiamque partem agri Sequani, qui esset opti-
 mus totius Galliae, occupauisset et nunc de altera parte tertia Se-
 quanos decedere iuberet, propterea quod paucis mensibus ante Ha-
 rudum milia hominum XXIII ad eum uenissent, quibus locus ac
 sedes pararentur. Futurum esse paucis annis, uti omnes ex Gal- 11
 liae finibus pellerentur, atque omnes Germani Rhenum transirent:
 neque enim conferendum esse Gallicum cum Germanorum agro,

2 flentes] gentes *A*.   4 ea om. *b*.   6 littera t in Diuitiacus
 rec. m. *B*.   Haeduos suprasc. u *B*.   10 arcessirentur *b*.
 primum *A*.   12 in Galliam *b*.   13 centum *B*, c u.   20 inplo-
 ratorios *B*.   21 ditione (*B*) u.   31 xxiii *A C f*, xxiv (*B*) u, uiginti
 quatuor *E*.   34 cum om. *A*.

facultas daretur, Sequanis vero, qui intra fines suos Ariouistum
 vissent, quorum oppida omnia in potestate eius essent, omnes
 alas essent perferendi. His rebus cognitis Caesar Gallorum 33
 as verbis confirmavit pollicitusque est sibi eam rem curae fu-
 n: magnam se habere spem et beneficio suo et auctoritate ad-
 um Ariouistum finem iniuriis facturum. Hac oratione habita-
 liam dimisit. Et secundum ea multae res eum hortabantur, 2
 : sibi eam rem cogitandam et suscipiendam putaret, inpri-
 quod Haeduos, fratres consanguineosque saepenumero a se-
 appellatos, in servitute atque in ditione uidebat Germanorum
 i eorumque obsides esse apud Ariouistum ac Sequanos in-
 rebat; quod in tanto imperio populi Romani turpissimum sibi
 publicae esse arbitrabatur. Paulatim autem Germanos con- 3
 ere Rhenum transire et in Galliam magnam eorum multitudi-
 venire populo Romano periculosum uidebat, neque sibi ho- 4
 s. feros ac barbaros temperaturos existimabat, quin, cum
 m Galliam occupauissent, ut ante Cimbri Teutonique fecis-
 in provinciam exirent atque inde in Italiam contenderent,
 ertim cum Sequanos a provincia nostra Rhodanus diuideret;
 s. rebus quam maturrime occurrendum putabat. Ipse autem 5
 istas tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam sumpserat, ut
 las non uideretur. Quamobrem placuit ei, ut ad Ariouistum 34
 is mitteret, qui ab eo postularent, uti aliquem locum medium
 que conloquio deligeret: uelle sese de re publica et summis
 que rebus cum eo agere. Ei legationi Ariouistus respondit: 2
 id ipsi a Caesare opus esset, sese ad eum uenturum fuisse;
 d ille se uelit, illum ad se uenire oportere. Praeterea se ne- 3
 ine exercitu in eas partes Galliae uenire audere, quas Caesar
 deret, neque exercitum sine magno commeatu atque moli-
 in unum locum contrahere posse. Sibi autem mirum uideri, 4

2 recipissent <i>m. pr. B.</i>	4 futurae <i>b.</i>	6 hac] ac <i>m. pr. B.</i>
dimissit <i>ante corr. B.</i>	10 seruitutem <i>D.</i>	ditione <i>suprasc.</i>
. de <i>B</i> , deditione <i>C?</i> <i>b d.</i>	13 paulatim, <i>itemque</i> paulum, paullo,	
per contra <i>codd. ubique u.</i>	15 uidebat <i>m. sec. supra uers. B.</i>	
16 optemperaturos <i>A c</i> , obtemperaturos <i>B et reliqui praeter unum</i>		
17 occupauissent <i>ACDf alique</i> , occupauisset <i>E</i> ; occupassent		
19 Rodanus <i>suprasc. h B.</i>	21 tantam sibi arr. <i>D.</i>	
alique <i>b.</i>	(conloquio <i>ABCf</i>) colloqui <i>b.</i>	deligeret] diceret
55.	26 ipsi] ei <i>b.</i>	29 molimento <i>Faërnus</i> , emolimento
c. u super i posita <i>f</i> , emolumento <i>reliqui.</i>		

DE BELLO GALLICO

in sua Gallia, quam bello uicisset, aut Caesari aut omnino populo Romano negotii esset. His responsis ad Caesarem relatis terum ad eum Caesar legatos cum his mandatis mittit: Quoniam tanto suo populiue Romani beneficio adfectus, cum in consulatu suo rex atque amicus a senatu appellatus esset, hanc sibi populo-
 3 que Romano gratiam referret, ut in colloquium uenire inuitatus grauaretur neque de communi re dicendum sibi et cognoscendum
 4 putaret, haec esse, quae ab eo postularet: primum, ne quam mul-
 titudinem hominum am-
 deinde obsides, quos ha-
 1 permitteret, ut, quos i-
 ceret; neue Haeduos i-
 2 bellum inferret. Si id iu-
 tuam gratiam atque am-
 sese, quoniam M. Mess-
 set, uti, quicumque Galli
 reipublicae facere posset, Haeduos ceterosque amicos populi Ro-
 36 mani defenderet, se Haeduorum iniurias non neglecturum. Ad
 haec Ariouistus respondit: Ius esse belli, ut, qui uiciassent, his,
 quos uicissent, quemadmodum uellent, imperarent: item populum
 2 Romanum uictis non ad alterius praescriptum, sed ad suum arbi-
 3 trium imperare consuesse. Si ipse populo Romano non praescr-
 beret, quemadmodum suo iure uteretur, non oportere sese a po-
 4 pulo Romano in suo iure inpediri. Haeduos sibi, quoniam belli
 fortunam temptassent et armis congressi ac superati essent, sti-
 5 pendarios esse factos. Magnam Caesarem iniuriam facere, quod
 suo aduentu uectigalia sibi deteriora faceret. Haeduis se obsides
 redditurum non esse, neque iis neque eorum sociis iniuria bellum
 inlaturum, si in eo manerent, quod conuenisset, stipendiumque

2 relatis *Dresd. pr. et Vind. sec.*; legatis *B* e 'optimi' *Schneid.*,
 alii corruptiora. 4 adfectus *B*. 6 colloquium *AB*. 8 be-
 minum multitudinem *errore u.* 10 Heduis *B*. 12 sociisue (*B*)?
Faëni coniectura Scaliger atque u. 13 sibi] sui *D*. populique
 Ro *D b*. 15 sese] acire sese *b d*. M. Pisone *Glandorpis*,
 Pisone *E, L.* (sic *B* *suprase. o*) uel Lucio Pisone reliqui. 16 quicum-
 que *B*. prouintiam *pr. m. B*. optioeret *B*. 19 his, quos *ABDEf*.
 20 idem *B* 'ms. nouem', id ē *C*, id est *A e*. 23 sese *A*; se *B*
 et reliqui. 24 inpediri *B*. 25 stipendarios, sed a antepenultimis
suprase., B. 28 neque his *ABEf*. iniuriis *b*. 29 inlaturum
ABEf. conuenisset (*B*) *CD*, conuenissent *Af* et *m. pr. E*.

quotannis penderent; si id non fecissent, longe iis fraternum no-
men populi Romani afuturum. Quod sibi Caesar denuntiaret se 6
Haedunorum iniurias non neglecturum, neminem secum sine sua
pernicie contendisse. Cum uellet, congredieretur: intellecturum, 7
quid inuicti Germani, exercitatisissimi in armis, qui inter annos
XIII tectum non subissent, uirtute possent. Haec eodem tempore 37
Caesari mandata referebantur, et legati ab Haeduis et a Treueris
ueniebant: Haedui questum, quod Harudes, qui nuper in Galliam 2
transportati essent, fines eorum popularentur: sese ne obsidibus
quidem datis pacem Ariouisti redimere potuisse; Treueri autem 3
pagos centum Sueuorum ad ripam Rheni consedissee, qui Rhenum
transire conarentur; his praeesse Nasuam et Cimberium fratres.
Quibus rebus Caesar uehementer commotus maturandum sibi exi- 4
stimauit, ne, si noua manus Sueuorum cum ueteribus copiis Ario-
uisti sese coniunxisset, minus facile resisti posset. Itaque re fru- 5
mentaria quam celerrime potuit comparata magnis itineribus ad
Ariouistum contendit. Cum tridui uiam processisset, nuntiatum 38
est ei Ariouistum cum suis omnibus copiis ad occupandum Veson-
tionem, quod est oppidum maximum Sequanorum, contendere tri-
duique uiam a suis finibus profecisse. Id ne accideret, magnopere 2
sibi praecauendum Caesar existimabat. Namque omnium rerum, 3
quae ad bellum usui erant, summa erat in eo oppido facul-
tas, idque natura loci sic muniebatur, ut magnam ad ducendum 4
bellum daret facultatem, propterea quod flumen [alduas] Du-
bis ut circino circumductum paene totum oppidum cingit; 25
reliquum spatium, quod est non amplius pedum sexcentorum, 5
qua flumen intermittit, mons continet magna altitudine, ita, ut

1 longe his *B* et tantum non omnes, longe illis *b*. 2 afuturum
A(B)DE et *m. sec. C*, affuturum e 'nonnulli', abfuturum (*f*). 5 in-
uictissimi *b*. inter *ADE* *b e*, intra *Bf*. 6 xiv (*B*) *u*.
7 Treueris *A Ef* 'multi hic et dein', Treuiris (*B*) et ubique *u*. 8 quae-
stum ante corr. *B*. 9 ne] non *C*. 10 Treueri *ABDE f*.
12 his *AB Ef*, iis *u*. Natsuam *D*. 14 cum int. uers. *b*.
16 celerrime ante corr. *B*. 17 nuntiatum *m. pr. B*. 20 a om. *b*.
profecisse *ADE*, item *B*, in quo c super *f* et ss super c *m. sec. po-*
ant; processisse *a e f* alique. accideret suprasc. altera c *B*.
magnopere suprasc. o ante p *B*, magno opere *Cu*. 22 facultas] diffi-
cultas codd. praeter unum et alterum det. 24 alduas dubis *Bf* et con-
iunctim *ACDE* e reliquique plerique; Dubis *Valesius*. 25 circum-
ductum *C*. 26 non est *f*. sescentorum *B*. 27 ut] u *m. pr. B*,

DE BELLO GALLICO

6 radices montis ex utraque parte ripae fluminis contingant. Hunc
7 murus circumdatus arcem efficit et cum oppido coniungit. Huc Cae-
sar magnis nocturnis diurnisque itineribus contendit occupatoque
oppido ibi praesidium conlocat.

39 Dum paucos dies ad Vesontionem rei frumentariae commea-
tusque causa moratur, ex percontatione nostrorum uocibusque
Gallorum ac mercatorum, qui ingenti magnitudine corporum Ger-
manos, incredibili uirtute atque exercitatione in armis esse prae-
dicabant (saepenumero et ingressos ne uultum quidem
atque aciem oculorum obtuisse), tantus subito timor
omnem exercitum occi-
2 animosque perturbaret. ortus est a tribunis militum
praefectis reliquisque, qui nictitiae causa Caesarem se-
3 cuti non magnum in re uidebant: quorum alius alia
causa inlata, quam sibi tim necessariam esse diceret,
petebat, ut eius uoluntatem et; nonnulli pudore adducti,
4 ut timoris suspicionem uitarent, remanebant. Hi neque uultum
fingere neque interdum lacrimas tenere poterant: abditi in taber-
naculis aut suum fatum querebantur, aut cum familiaribus suis
5 commune periculum miserabantur. Volgo totis castris testamenta
obsignabantur. Horum uocibus ac timore paulatim etiam ii, qui
magnum in castris usum habebant, milites centurionesque quique
6 equitatus praeeant, perturbabantur. Qui se ex his minus timidos
existimari uolebant, non se hostem uereri, sed angustias itineris,
magnitudinem siluarum, quae intercederent inter ipsos atque Ario-

1 radices montis *ADE*, item *B*, in quo eius post radices *m.*
sec. suprasc.; radices eius montis *f.* 3 nocturnis *om. m. pr. C.*

diurnisque *BC*. 4 conlocat *ABf.* 5 dum] cum *B*. 6 percontatione *ABCf.*, percontatione (*E*) et ubique *u.*

9 bis *ABEf.*; eis *u.* 10 dicebant in marg. *b* suppletum *om.*
u paucique pessimi. 12 ab *f.* 13 reliquisque *B*. secuti non

magnum in re *DE* et *dett.* fere omnes: secuti non magnum periculum mise-
rabantur in re *B*, in quo uerba periculum miserabantur deleta et *sec. m.*
eadem et quod *5* magnum *suprascripta* sunt; secuti non magnum periculum
miserabantur, quod non magnum in re *C*; secuti magnum periculum misera-
bantur, quod non magnum in re *A* (*sed* miserabantur cum puncto sub
e ante a) a b (*hic* miserabantur) *d* *of. P.* 41 *extr.* et 47. 15 inlata *ABf.*

20 uolgo *B* et *m. sec. C.* 21 bi *ABEf.* 22 quique *C* et *corr. B*, et
quisque *AD* et ante *corr. B*, quique qui *b*. 23 equitatu *u* cum 'Ves-

stano'. 24 itineris, magnit. '*ms. plerique*' *ADE* et *m. pr. B*; itineris
et magnit. *u.* 25 intercederent inter ipsos atque Ariouistum *B*, '*ms.*
ueteres plerique', '*fere idem, qui et ante magnitudinem om.*' *Schneid.*:

rem frumentariam, ut satis commode supportari posset,
bant. Nonnulli etiam Caesari nuntiabant, cum castra 7
signa ferri iussisset, non fore dicto audientes milites ne-
r timorem signa laturos. Haec cum animaduertisset, 40
consilio omniumque ordinum ad id consilium adhibitis
us uehementer eos incusauit: primum, quod, aut quam
aut quo consilio ducerentur, sibi quaerendum aut cogi-
arent. Ariouistum se consule cupidissime populi Romani 2
appelisse: cur hunc tam temere quisquam ab officio dis-
iudicaret? Sibi quidem persuaderi cognitis suis postu- 3
aequitate condicionum perspecta eum neque suam neque
ani gratiam repudiaturum. Quod si furore atque amen- 4
bellum intulisset, quid tandem uererentur? aut cur de
aut de ipsius diligentia desperarent? Factum eius hostis 5
patrum nostrorum memoria, cum Cimbris et Teutonis
urio pulsus non minorem laudem exercitus quam ipse im-
eritus uidebatur; factum etiam nuper in Italia seruili tu-
ios tamen aliquid usus ac disciplina, quae a nobis acce-
bleuarent. Ex quo iudicari posse, quantum haberet in 6
stantia, propterea quod, quos aliquamdiu inermes sine
uissent, hos postea armatos ac uictores superassent.
ios esse eosdem, quibuscum saepenumero Heluetii con- 7
solum in suis, sed etiam in illorum finibus plerumque
; qui tamen pares esse nostro exercitui non potuerint.

que Ariouistum intercederent *f* (*hic intenderent*) *Aldus et seqq.*
In *B m. sec.* uerba inter — Ariouistum *inclusit et intercederent*
que Ariouistum *suprascriptis, sed cederent inter rursus delouit.*
nuntiant *AD et m. pr. B, in quo sec. m. initio re et b super r*
nuntiant *e u.* 3 *ferre CD.* 5 *concilio 'alii' f, et*
l. *e super s posuit.* omnium ord. *A.* concilium *'alii' E.*
is om. *A.* 10 *iudicasset siquidem persuadere A.* 11 *ae-*
dicionum *B;* *aequitate et conditione C? b c d, et in B sec. m. et*
cionum *et e super um posuit; aequitate conditionum u.*
B, *sed — sis ante corr.* 14 *hosti A.* 16 *Gaio ABCDEf,*
18 *usus ad disciplinam b.* quae *ADE et m. pr. B, quam u.*
19 *iudicare D.* posse *'mss. et edd. qdd.'*, posset *u.*
A *et m. pr. B, inermes a et reliqui fere omnes.* 21 *uictores*
B. 22 *hos esse eosdem ABD; hos esse Germanos e et sec.*
tiliaque *Oud. inuenit in 'mss. recentioribus'.* 23 *post in*
edibus *'mss. 10' et int. uers. sec. m. B.* illorum] suis *'mss.*
illorum *int. uers. sec. m. B.* 24 *superassent B e.*
cum uno et altero *det.*

DE BELLO GALLICO

- 8 Si quos aduersum proelium et fuga Gallorum commoueret, hos, si
 quacerent, reperire posse diuturnitate belli defetigatis Gallis Ario-
 nistum, cum multos menses castris se ac paludibus tenuisset neque
 sui potestatem fecisset, desperantes iam de pugna et dispersos so-
 9 bito adortum magis ratione et consilio quam uirtute uicisse. Cui
 rationi contra homines barbaros atque imperitos locus fuisset, hac
 10 ne ipsum quidem sperare nostros exercitus capi posse. Qui suum
 timorem in rei frumentariae simulationem angustiasque itineris
 conferrent, facere
 11 sperare aut praescribi-
 mentum Sequanos, Le
 in agris frumenta matura
 12 Quod non fore dicto a
 se ea re commoueri:
 audiens non fuerit, a
 13 quo facinore comperto
 14 perpetua uita, felicitatem Helueticorum bello esse perspectam. Ita-
 que se, quod in longiorem diem conlaturus fuisset, repraesentatu-
 rum et proxima nocte de quarta uigilia castra moturum, ut
 primum intellegere posset, utrum apud eos pudor atque officium,
 15 an timor ualeret. Quod si praeterea nemo sequatur, tamen se
 cum sola decima legione iturum, de qua non dubitaret, sibi que
 eam praetoriam cohortem futuram. Huic legioni Caesar et
 indulserat praecipue et propter uirtutem confidebat maxime.
 16 Hac oratione habita mirum in modum conuersae sunt omnium

- 1 moueret *m. pr. A.*   hoc ante corr. *B.*   2 quaererent]
 quaerere uellent *b.*   repperire *B.*   defetigatis *Ad, defatigatis (Ar)*
reliqui.   5 adortum] ad austrum *b, Arionistum D.*   6 hac] ac
ABCD e.   8 simulationem *deleta sec. m. postrema litt. B.*
itineris m. pr. B, 'mas. et odd. qdd.', 'sic mss. omnes, non itinerum, sed
extat tamen itinerum in C' Exempl. Fabr.; itinerum e u et m. sec. B.
 9 conferrent *f,* conferret *AB C D E.*   10 uiderentur] auderent
C? f 'mas. 6' et sec. m. B.   11 Lingonas *b f.*   12 sumministrare *B.*
 13 post audientes contra *codd. milites add. u.*   14 quibuscum-
 que (*B.*)   16 conuictam] coniuictam *codd. fere omnes.*   17 per-
 petua uita, felicitatem *Carrariensis: 'reliqui omnes uitae et pars perpetuae,*
pars felicitate exhibent' Schneid., perpetua uitae felicitate B et, qui porpo-
tuum, D; felicitatem om. f.   18 conlaturus *AB D E f.*   fuisset
AB B, esset C? d e f et sec. m. B.   repraesentaturum] esse *add.*
'mas. multi' et sec. m. B.   19 castra *om. A.*   21 ualeret *AB D (E),*
 plus ualeret *e f u et sec. m. B.*   23 eam *om. C.*   et *om. b d,*
 24 praecipuae cum puncto sub *a B.*   25 hac] ac *m. pr. B.*

mentes, summaque alacritas et cupiditas belli gerendi innata est, princepsque decima legio per tribunos militum ei gratias egit, quod 2 de se optimum iudicium fecisset, seque esse ad bellum gerendum paratissimam confirmavit. Deinde reliquae legiones cum tribunis 3 militum et primorum ordinum centurionibus egerunt, uti Caesari satisfacerent: se neque umquam dubitasse neque timuisse neque de summa belli suum iudicium, sed imperatoris esse existimauisse. Eorum satisfactione accepta et itinere exquisito per Diuitiacum, 4 quod ex aliis ei maximam fidem habebat, ut milium amplius quin- 10 quaginta circuitu locis apertis exercitum duceret, de quarta uigilia, ut dixerat, profectus est. Septimo die, cum iter non intermitte- 5 ret, ab exploratoribus certior factus est Ariouisti copias a nostris milibus passuum quattuor et XX abesse. Cognito Caesaris ad- 42 uentu Ariouistus legatos ad eum mittit: quod antea de colloquio 15 postulasset, id per se fieri licere, quoniam propius accessisset, seque id sine periculo facere posse existimare. Non respuit con- 2 dicionem Caesar iamque eum ad sanitatem reuerti arbitrabatur, cum id, quod antea petenti denegasset, ultro polliceretur, magnam- 3 que in spem ueniebat pro suis tantis populique Romani in eum 20 beneficiis cognitis suis postulatis fore, uti pertinacia desisteret. Dies conloquio dictus est ex eo die quintus. Interim saepe ultro 4 citroque cum legati inter eos mitterentur, Ariouistus postulauit, ne quem peditem ad conloquium Caesar adduceret: uereri se, ne per insidias ab eo circumueniretur: uterque cum equitatu ueniret: 25 alia ratione sese non esse uenturum. Caesar, quod neque conlo- 5 quium interposita causa tolli uolebat neque salutem suam Gallorum equitatu committere audebat, commodissimum esse statuit omni- bus equis Gallis equitibus detractis eo legionarios milites legionis decimae, cui quam maxime confidebat, inponere, ut praesidium

3 esse om. C. 4 deinde] denique b. cum tribunis — cen-
turiis ABE, per tribunos — centuriones C? b d e f et sec. m. B.
5 uti] per eos add. C? b d e f et sec. m. B. 6 se] seque b. nec um-
quam ADE (umquam ADf, non unquam). 7 esse om. A. 8 Diui-
tium m. pr. B. 9 ex aliis ei causis fidem maximam b. 13 quattuor
et xx B, iv et xx u. 14 ante f. 16 existimare ADE, existimaret
Bef. condicionem B, non conditionem. 21 conloquio B.
saepe ultro citroque cum ABE 'mss. plerique', cum saepe ultro citroque u:
ia f cum legati post saepe ponitur: saepe int. uers. C, om. b. 23 conlo-
quium B. 24 uterque] sed uterque b. 25 sese AE 'mss. 8', se (B)
u, om. bf. conloquium B. 27 esse om. m. pr. b. 28 eo] in
cos B C. 29 quam] quod A et m. pr. B. inponere ABf.

DE BELLO GALLICO

6 quam amicissimum, si quid opus facto esset, haberet. Quod cum
 fieret, non inridicule quidam ex militibus decimae legionis dixit:
 plus, quam pollicitus esset, Caesarem facere: pollicitum se in co-
 hortis praetoriae loco decimam legionem habiturum ad equum re-
 43 scribere. Planicies erat magna et in ea tumulus terrenus satis
 grandis. Hic locus aequo fere spatio ab castris Ariouisti et Cae-
 2 saris aberat. Eo, ut erat dictum, ad colloquium venerunt. Le-
 gionem Caesar, quam aequa deuexerat, passibus ducentis ab eo
 tumulo constituit. Item Ariouisti pari intervallo constite-
 3 runt. Ariouistus, ex eo uenerunt et praeter se denos
 4 ut ad colloquium adducere. Vbi eo uentum est, Cae-
 sar initio orationis suae, quod rex appellatus
 eum beneficia commemora-
 uit, quod amicus, quod munera
 contigisse et pro magnis homi-
 5 num officiis consuesse illum, cum neque aditam ne-
 que causam postulandam beneficio ac liberalitate sua ac
 6 senatus ea praemia consecutum. Docebat etiam, quam ueteres quam-
 7 que iustae causae necessitudinis ipsis cum Haeduis intercederent,
 quae senatusconsulta quotiens quamque honorifica in eos facta es-
 sent, ut omni tempore totius Galliae principatum Haedui tenuissent, 21
 8 prius etiam, quam nostram amicitiam appetissent. Populi Romani
 hanc esse consuetudinem, ut socios atque amicos non modo sui
 nihil deperdere, sed gratia, dignitate, honore auctiores uelit esse:

1 facto opus <i>Cb.</i>	2 inridicule <i>ADEf.</i>	3 facere <i>cf. d.</i>
facere <i>ABEb</i> , sed in <i>B</i> ei deletum est.	so <i>ABD(E)</i> , esse 'multa'	
<i>ef et m. sec. B.</i>	4 ad equum <i>ABCDEdf</i> , nunc ad equum <i>u.</i>	
rescribere <i>om. b.</i>	5 ea] itinere <i>D.</i>	terrenus contra <i>cod. u.</i>
6 aequum fere spatium <i>f.</i> , aequalio <i>C.</i>	a <i>f.</i>	Ariouisti
et Caesaris] utriusque <i>of</i> , utriusque <i>ou.</i>	7 dictum est <i>D.</i>	male-
quum <i>B.</i>	8 deuexerat <i>C? b f et m. sec. B.</i> , uexerat <i>ABDE.</i>	
10 equo <i>D.</i>	conloquerentur et 11 colloquium <i>B.</i>	11 adduceret <i>A.</i>
ubi] cum <i>A</i> , ut <i>f et m. sec. in marg. B.</i>	12 commemorauit]	
praedicauit <i>Oxon. et sec. m. in marg. B.</i>	14 amplissima <i>ABCE</i> , am-	
plissima <i>margo Cm. pr. ? pro uar. lect.</i> , tam amplissima <i>bc d f et m. sec.</i>		
<i>in marg. B.</i>	pro magnis] a Romanis pro maximis <i>e et Aldus</i> ,	
a Romanis proximis <i>C? et m. sec. in marg. B.</i>	15 illum docebat <i>C.</i>	
dicebat illum <i>d.</i>	cum] quando <i>C? b f et m. sec. B.</i>	16 benefi-
ciom ante <i>corr. B.</i> , beneficium <i>D.</i>	ac] hac <i>D.</i>	17 docebat] di-
cebat <i>b</i> , 'item <i>d</i> cum glossa al' referebat', referebat uel dicebat <i>m. sec. in</i>		
<i>marg. B.</i> , id est referebat uel dicebat <i>margo C.</i>	18 Hoduis <i>B.</i>	
19 quotienscumque <i>b.</i>	22 atque (<i>an et hoc et amicos?</i>) <i>om. b.</i>	
suis <i>A</i>	23 auctores <i>m. pr. B.</i>	

quod uero ad amicitiam populi Romani adtulissent, id iis eripi quis
 pati posset? Postulauit deinde eadem, quae legatis in mandatis 9
 dederat, ne aut Haeduis aut eorum sociis bellum inferret; obsides
 redderet; si nullam partem Germanorum domum remittere posset,
 5 at ne quos amplius Rhenum transire pateretur. Ariouistus ad po- 44
 stalata Caesaris pauca respondit, de suis uirtutibus multa praedi-
 canit: Transisse Rhenum sese non sua sponte, sed rogatum et 2
 accessum a Gallis; non sine magna spe magnisque praemiis do-
 mum propinquosque reliquisse: sedes habere in Gallia ab ipsis con-
 10 cessas, obsides ipsorum uoluntate datos; stipendium capere iure
 belli, quod uictores uictis inponere consuerint. Non sese Gallis, 3
 sed Gallos sibi bellum intulisse: omnes Galliae ciuitates ad se op-
 pugnandum uenisse ac contra se castra habuisse; eas omnes co-
 pias a se uno proelio pulsas ac superatas esse. Si iterum experiri 4
 15 uelint, se iterum paratum esse decertare; si pace uti uelint, ini-
 quum esse de stipendio recusare, quod sua uoluntate ad id tempus
 pependerit. Amicitiam populi Romani sibi ornamento et praesi- 5
 dio, non detrimento esse oportere, idque se ea spe petisse. Si
 per populum Romanum stipendium remittatur et dediticii subtra-
 20 hantur, non minus libenter sese recusaturum populi Romani ami-
 citiam, quam adpetierit. Quod multitudinem Germanorum in Gal- 6
 liam traducat, id se sui muniendi, non Galliae inpugnandae causa
 facere: eius rei testimonium esse, quod nisi rogatus non uenerit
 et quod bellum non intulerit, sed defenderit. Se prius in Galliam 7
 25 uenisse quam populum Romanum. Numquam ante hoc tempus
 exercitum populi Romani Galliae prouinciae finibus egressum.
 Quid sibi uellet, cur in suas possessiones ueniret? Prouinciam 8

- 1 populum R. D.   adtulissent A f.   id his A B longe plurimi
 Schneideri, id a se f.   2 deinde om. 'mss. 11' et m. pr. B.   6 suis]
 quidem add. f.   7 Rhenum om. e f.   sese om. f.   9 concessa C.
 11 inponere A B f.   12 expugnandum b c d f.   13 omnes
 cum puncto sub e et i suprasc. B.   14 a se in proelio D.   pulsas
 A B C D E, fusas b f et in marg. m. sec. B.   experiri uellent in marg.
 sec. m. B.   15 se iterum paratum esse A C D E, se iterum paratum B, se pa-
 ratum f.   pace uti] pacem e f.   uellent, iniquum E; mallent, iniquum e f.
 17 perpenderit D E, dependerit C? b c e f et m. sec. in marg. B.
 18 idque se ea spe] idque se hac spe A, id per se ac saepe b.   21 adpe-
 tierit A B, in quo punctum sub d et p suprasc., D E f.   22 se] facere
 add. C.   (inpugnandae B) oppugnandae b.   23 testimonio C? b d f
 et m. sec. B.   25 numquam A D f, nunquam (B).   26 fines d e f.
 ingressum e f.   27 quid sibi] quod si A.   cur] quod m. pr. C.

DE BELLO GALLICO

- suam hanc esse Galliam, sicut illam nostram. Vt ipsi concedi non oporteret, si in nostros fines impetum faceret, sic item nos esse iniquos, quod in suo iure se interpellaremus.
- 9 Quod fratres Haeduos appellatos diceret, non se tam barbarum neque tam imperitum esse rerum, ut non sciret neque bello Allobrogum proximo Haeduos Romanis auxilium tulisse neque ipsos in his contentionibus, quas Hardui secum et cum Se-
- 10 quanis habuissent, auxilio populi Romani usos esse. Debere se suspicari simulata Caesaris, quod exercitum in Gallia
- 11 habeat, sui opprimendi et exercitum deducat ex e. Qui nisi decedat atque
- 12 sed hoste habiturum. Quibus principibusque populi sese illum non pro amico, interfecerit, multis sese nobilitatem esse facturum: id se ab
- 13 tiam atque amicitiam eius habere, quorum omnium gratum sisset et liberam possessionem habere posset. Quod si discerneret sibi tradidisset, magno se illum praemio remuneraturum et quaecumque bella geri uellet
- 45 sine ullo eius labore et periculo confecturum. Multa ab Caesare in eam sententiam dicta sunt, quare negotio desistere non posset, et neque suam neque populi Romani consuetudinem pati, uti optime merentes socios desereret, neque se iudicare Galliam potius esse
- 2 Arionisti quam populi Romani. Bello superatos esse Aruernos et Rutenos ab Quinto Fabio Maximo, quibus populus Romanus ignouisset
- 3 neque in provinciam rede-gisset neque stipendium inposuisset. Quod si antiquissimum quodque tempus spectari oporteret, populi Romani

1 sicut om. b. 3 quod] qui u cum 'mss. quibusdam', quos deterioribus fuisse Schneiderus docuit. 4 quod fratres Haeduos appellatos diceret ABCD(E): quod a se Haeduos amicos appellatos diceret Schneiderus ait legi in a ef 'uariato tamen nominis amicos loco', quod in e ante diceret positum est; a se et amicos Oud. inuenit in b c d, sed in nullo suo codice illo ordine Haeduos appellatos amicos. In C pro uar. lect. ascriptum est ai amicos, et in B sec. m. in marg. a f^{ca} micos posuit. (Heduos e).

6 bellum A. 7 ipsis BCD. 10 discedat f. 12 sed hoste ADE, sed pro hoste u. P. 56. se f: in A sese an esso scriptum esset, dubitabat Pluschkius. 13 decessisset b e f et in marg. pro uar. lect. C, item in marg. B sec. m. de posuit. P. 57. 16 Galliam D. 17 quaecumque A(B) f. 18 ab A(B)DE, a (f). 20 et om. ef. pati] esse pati D. 21 merentes ABCDE, meritos b ef. P. 57. 22 Rutones A. 23 Quinto B, Q. u. Maximo cum puncto sub u et i suprasc. B. 24 inposuisset ABef. 25 quodque om. m. pr. b. spectare A, expectari D. populo Ro b.

iustissimum esse in Gallia imperium; si iudicium seuatus ob-
 seruari oporteret, liberam debere esse Galliam, quam bello
 victam suis legibus uti uoluisset. Dum haec in conloquio ge- 46
 rantur, Caesari nuntiatum est equites Ariouisti propius tamulum
 accedere et ad nostros adequitare, lapides telaque in nostros coni-
 cere. Caesar loquendi finem facit seque ad suos recepit suisque 2
 imperauit, ne quod omnino telum in hostes reicerent. Nam etsi 3
 sine ullo periculo legionis delectae cum equitatu proelium fore ui-
 debat, tamen committendum non putabat, ut pulsus hostibus dici
 20 posset eos ab se per fidem in conloquio circumuentos. Postea- 4
 quam in uolus militum elatum est, qua adrogantia in con-
 loquio Ariouistus usus omni Gallia Romanis interdixisset, im-
 petumque in nostros eius equites fecissent, eaque res conloquium
 ut diremisset, multo maior alacritas studiumque pugnandi maius
 15 exercitui iniectum est. Biduo post Ariouistus ad Caesarem legatos 47
 mittit: Velle se de his rebus, quae inter eos agi coeptae neque
 perfectae essent, agere cum eo: uti aut iterum conloquio diem
 constitueret aut, si id minus uellet, e suis legatis aliquem ad se
 mitteret. Conloquendi Caesari causa uisa non est, et eo magis, 2
 20 quod pridie eius diei Germani retineri non poterant, quin in no-
 stros tela conicerent. Legatum e suis sese magno cum periculo ad 3
 eum missurum et hominibus feris obiecturum existimabat. Com- 4
 modissimum uisum est Gaium Valerium Procillum, C. Valeri Caburi
 filium, summa uirtute et humanitate adolescentem, cuius pater a Gaio

1 esse in Gallia imperium in *B* sec. *m.* inclusit eademque in marg. ascripsit et 284, 25 ante quodque ponenda significauit: in Galliam *C*.

2 debere om. *C*. 3 in om. *b*. conloquio *B*. 5 ad om. *d e f*. conicere praeter *B* etiam 'mss. ut apud nostrum et alios ubique in compositis a iacio'; coicere *b* et *m. sec.* in marg. *B*. 6 facit *A B D E f*; fecit *m. sec.*

B u. recipit *A*. 8 delectae] commissum add. *C*? *b* et *m. sec.* in marg. *B*. 9 ut] ne *d*. 10 conloquio *B*. 11 uolus *B C*. est om. *D*.

adrogantia *B*. conloquio *B*. 12 usus om. *b*. omnem Galliam *D E*. impetumque — fecissent om. *D*. 13 eius om. *f*.

fecisset *f*. res om. *f*. conloquium *B*. 14 ut *A (B) C c*, om. *D E d e f*. 15 exercitu (*B*)? et cum uno det. *u*. 17 conloquio *B*.

18 e *A B*, om. *D E*, ex *f*. 19 conloquendi *B*. 21 ad conicerent in marg. co posuit sec. *m.* *B*. e *A B D E* et x suprasc. *C*, ex *f*.

magno] ex magno *C*. 22 Verba §. 4 in marg. *B* sec. *m.* repetita sunt cum iis discrepantiis, quas indicabo. 23 Gaium *B*, om. sec. *m.* in marg., *C. u.* Pricillum *D E*. Valeri *B C b* et corr. *f*, qui ante

corr. Veleri; Valerii *u*. Cabuli *b*. 24 adolescentem *m. pr. A* et *m. sec.* in marg. *B*, adolescentem (*B*) *u*. Gaio *B*, *C. m. sec.* in marg. *B* et *u*.

ercitatione celeritas, ut iubis equorum subleuati cursum adaequa-
rent. Vbi eum castris se tenere Caesar intellexit, ne diutius 49
commeatu prohiberetur, ultra eum locum, quo in loco Germani
concederant, circiter passus sexcentos ab iis, castris idoneum lo-
cum delegit acieque triplici instructa ad eum locum uenit. Primam 2
et secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire iussit.
Hic locus ab hoste circiter passus sexcentos, uti dictum est, abe- 3
rat. Eo circiter hominum numero sedecim milia expedita cum
omni equitatu Ariouistus misit, quae copiae nostros perterrerent
et munitione prohiberent. Nihilo secius Caesar, ut ante consti- 4
tuerat, duas acies hostem propulsare, tertiam opus perficere iussit.
Munitis castris duas ibi legiones reliquit et partem auxiliorum, 5
quattuor reliquas in castra maiora reduxit. Proximo die instituto 50
suo Caesar e castris utrisque copias suas eduxit paulumque a ma-
ioribus castris progressus aciem instruxit, hostibus pugnandi po-
testatem fecit. Vbi ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter 2
meridiem exercitum in castra reduxit. Tum demum Ariouistus
partem suarum copiarum, quae castra minora oppugnaret, misit.
Acriter utrimque usque ad uesperum pugnatum est. Solis occasu 3
suas copias Ariouistus multis et inlatis et acceptis uulneribus in
castra reduxit. Cum ex captiuis quaereret Caesar, quamobrem 4
Ariouistus proelio non decertaret, hanc repperiebat causam, quod
apud Germanos ea consuetudo esset, ut matresfamiliae eorum
sortibus et uaticinationibus declararent, utrum proelium committi
ex usu esset, necne; eas ita dicere: non esse fas Germanos su- 5
perare, si ante nouam lunam proelio contendissent. Postridie eius 51
diei Caesar praesidium utrisque castris, quod satis esse uisum

2 sese m. sec. B, quod Oud. 'mss. fere omnes' secutus mutauit.

4 passum b. sescentos m. pr. B. ab his ABEf, ab eis Clarkius et u.

6 muniri A. 7 hic] is b c. sescentos m. pr. B.

8 numero om. cf. 9 terrerent D et m. pr. B. 10 munitiones b.

13 quattuor A, quatuor (B) E, iii f. reliquas] legiones add.

'mss. nonnulli' et m. sec. B. 14 paulumque ACDE, paulumque (B);

paululumque f 'mss. 4'. 15 castris om. cf u. hostibus ADE,

hostibusque B (diserto testimonio) (f) u. P. 69. 17 in om. m. pr. C.

18 quae] ut b. 19 utrimque Af, utrinque (B). uesperam D.

20 inlatis ABEf. 22 repperiebat B. 23 ea om. b.

matresfamilias D. eorum om. D. 24 sortibus uaticinationibusque

declarent m. pr. b. 25 esset int. uers. C. 26 nonam C? Oxon.

et m. sec. B. 27 praesidium (Ao) BEe ('sed, ut uidetur, alia lectio

ibi prius fuit postea ead. m. mutata' Elberl.) f; praesidio (Aπ)? C b, et

in B litteris iam punctis notatis ead. m. o suprasc. esse om. m. pr. b.

DE BELLO GALLICO

est, reliquit, omnis alarios in conspectu hostium pro castris minoribus constituit, quod minus multitudine militum legionariorum pro hostium numero ualebat, ut ad speciem alariis uteretur; ipse triplici instructa acie usque ad castra hostium accessit. Tum demum necessario Germani suas copias castris eduxerunt generatimque constituerunt paribus interuallis, Harudes, Marcomanos, Triboces, Vangiones, Nemetes, Sedusios, Sueuos, omnemque aciem suam redis et carris circumdederunt, ne qua spes in fuga relinqueretur. Eo mulieres senescentes passis manibus flebant, ne se in seruitutem Regionibus singulos legatos et ac quisque uirtutis haberet; minime firmam hostium esse. Ita nostri acriter in hostes hostes repente celeriterque procurrerunt, ut spatium pugnandi coniciendi non daretur. Reiectis pilis comminus gladiis pugnatum est. At Germani celeriter ex consuetudine sua phalange facta impetus gladiatorum exoperunt. Reperti sunt complures nostri milites, qui in phalangas insilirent et scuta manibus reuellerent et desuper uulnerarent. Cum hostium acies a sinistro cornu pulsa atque in fugam conuersa esset, a dextro cornu uehementer multitudine suorum nostram

1 reliquit *C*. omnis *ABE*. alarios *A*. 2 quod *P*.
Manutius, quo *codd. P. 58.* pro *om. b.* 4 demum] uero *pro uar. lect. C.*
6 instituerunt *C?* '3 alii' et *m. sec. B.* paribus *ADE*,
paribusque *B* *diserto testim. (f) u.* Arudes *Orosius VI, 7.*
Marcomanos 'A et alii', Marcomannos *B* 'quidam'; Marcomani *Orosius Hauercampi, sed Marcomones cod. Langobardicus, Marcomani Portensis cum Freulpho.*
Triboces *ABE*, Tribocos *C?* *f* et *m. sec. B* itemque Triboci *Orosius.*
7 Vangiones, Nemetes *om. b.* Sedusios *om. b.*,
Edures *Orosius Hauercampi, qui tamen in omnibus codd. a se consultis*
Edures inuenit. Sueuos *ABD.* 8 redis *ADEf*, rhedis (*B*).
9 in] ad *b.* proficiscentes *ABD(E)f*; proficiscentes milites
C? *b c o*, et milites in *B* *sec. m. sup. uers. posuit.* 10 passis] passim
D, expansis *b*; sparsis *suprase. in C.* manibus *ABCDEa b d e f*,
cruibus cum paucis pessimis *u.* inplorabant *B.* 12 testis, sed
cum *e* super *i*, *A.* 13 esse *om. BCD.* 14 animum aduerteret *f*, animo
aduerterat *b.* 16 procucurrerunt *D.* ut ad spatium *C.*
coniciendi 'mss. et semper', coniciendi (*B*). 17 reiectis] relictis *b d*
et *pro uar. lect. C* et *m. sec. in marg. B.* 19 complures *B.*
milites *om. b.* phalangas *A(BD)E*, phalangam *C?* *b f*, phalangem *d.*
20 et scuta] et *om. b.* 21 fuga *A.* conuersa] coniecta
Oxon. et m. sec. in marg. B.

aciem premebant. Id cum animaduertisset Publius Crassus adu- 7
lescens, qui equitatu praecerat, quod expeditior erat quam ii, qui
inter aciem uersabantur, tertiam aciem laborantibus nostris sub-
sidio misit. Ita proelium restitutum est, atque omnes hostes terga 53
uerterunt neque prius fugere destiterunt, quam ad flumen Rhenum
milia passuum ex eo loco circiter quinquaginta peruenerunt. Ibi 2
perpauci aut uiribus confisi tranare contenderunt aut lintribus in-
uentis sibi salutem pepererunt. In his fuit Ariouistus, qui nauiculam 3
deligatam ad ripam nactus ea profugit: reliquos omnes equitatu
consecuti nostri interfecerunt. Duae fuerunt Ariouisti uxores, 4
una Sueua natione, quam domo secum duxerat, altera Norica, re-
gis Voctionis soror, quam in Gallia duxerat a fratre missam:
utraque in ea fuga perierunt. Duae filiae harum, altera occisa,
altera capta est. Gaius Valerius Procillus, cum a custodibus in 5
fuga trinis catenis uinctus traheretur, in ipsum Caesarem hostis
equitatu persequentem incidit. Quae quidem res Caesari non mino- 6
rem quam ipsa uictoria uoluptatem adtulit, quod hominem honestissi-
mum prouinciae Galliae, suum familiarem et hospitem, ereptum e
manibus hostium sibi restitutum uidebat, neque eius calamitate de
tanta uoluptate et gratulatione quicquam fortuna deminuerat. Is se 7
praesente de se ter sortibus consultum dicebat, utrum igni statim
necaretur, an in aliud tempus reseruaretur: sortium beneficio se esse
incolumem. Item Marcus Metius repertus et ad eum reductus est. 8

- 1 Publius *B*, *P. u.*   adolescens *B* et *suprasc. o A.*   2 equi-
tatu cum uno pessimo *u.*   bi, qui *codd. et edd.*   3 intra *C? Ozon.*
et *m. sec. B.*   aciem] partem (*? f et m. sec. B.*   6 milibus *b.*
quinquaginta *Orosius VI, 7; quinque codd. Caesaris.*   perue-
nerunt *e (f)*, peruenerint *A (B) DE*, peruenirent *b.*   7 tranatare *b c*,
transnatare *f.*   8 pepererunt *Heinsius*, repererunt *codd. (sed repper.*
B). P. 58.   9 equites consecuti *c*, consecuti equites *b ef.*   10 nostri
om. D.   11 quam a domo *C? b c d e f et m. sec. B.*   duxerat
ADE; eduxerat *B C b c d e*, adduxerat *f.*   Norici *sec. m. in marg. B.*
12 Voctionis *Af*, Voccionis *E*, Boccionis *CD*, hoccionis *linea per*
superiorem partem litterae h ducta B.   13 utraque — perierunt
ABC (E) b, utraque — periit *a d e f. P. 57.*   harum] earum *b.*
14 Gaius *ABCDE*, *G. d, C. fu.*   Procillus *DE.*   15 (hostis
ABD b c) hostium *C? d e et m. sec. B.*   16 equitatu *BD d*, equitatum
AC b c e.   insequentem *b d e.*   17 adtulit *B.*   18 eruptum *A.*
e] de *C? b.*   19 uiderat *AD et m. pr. B.*   20 quicquam *B.*
deminuerat *B 'mss. plerique'.*   is] hic *b.*   21 ter sortibus]
tergoribus *AD*, terroribus *m. pr. B.*   22 necaretur] cremaretur *m. pr. C.*
23 Marcus *B, M. u.*   Metius *ACD d f 'mss. longe plurimi et*
uolustiores', Mecius E, Mettius (B) u.   ad ipsum omissio et *b.*
Caesar, ed. Nipperd.

DE BELLO GALLICO

54 Hoc proelio trans Rhenum nuntiato Sueni, qui ad ripas Rhen-
uenerant, domum reuerſi coeperunt; quos Vbii, qui proximi Rhen-
num incolunt, perterritos [ſenſerunt] inſecuti magnum ex his num-
2 morum occiderunt. Caesar una aeſtate duobus maximis bellis con-
fectis maturius paulo, quam tempus anni poſtulabat, in hiberna in-
3 Sequanos exercitum deduxit; hibernis Labienum praepoſuit; ipſe
in citeriorem Galliam ad conuentus agendos profectus eſt.

[illegible]

COMMENTARIVS SECVNDVS.

Cum esset Caesar in citeriore Gallia [in hibernis], ita ut supra demonstrauius, crebri ad eum rumores afferebantur, litterisque item Labieni certior fiebat omnes Belgas, quam tertiam esse Galliae partem dixeramus, contra populum Romanum coniurare 2 obsidesque inter se dare. Coniurandi has esse causas: primum,

1 Renum *f.* Suebi *B C.* Reni *f.* 2 Vbii *Rhenanus,*
 ubi *codd.* 3 *senserunt delcuit Rhenanus: in f post insecuti legifut,*
sed impositis litteris b a. P. 59. ex his magnum *f (hiis E).*
 5 postulat *f.* biberna *C,* hyberna *hic et b hybernis f.* 6 pro-
 posuit *E.* Iulius Celsus Constantinus u. c. legi. C. Caesaris C. f. belli
 Gallici liber I expliciit *B et, qui Caesaris, E.* Expliciit liber primus *f.* In *B*
sec. m. ascripsit in alio ita: Iulii Caesaris b. G. liber I expliciit.

Incipit liber secundus *Baf*; incipit n feliciter *m. sec. B.* 1 caete-
riore *ante corr. B*, interiore *ante corr. C*, *om. E.* in hibernis *delendum*
vidit Goerlitzius. P. 59. hibernis, *omisso in, f (hic hyb.) et Vaticanus 3324.*
ut *B.* 2 supra *om. f Vaticanus 3324*, superius *b.* demon-
stravimus] dispositis *inf. vers. add. f.* rumores ad eum *f.*
adferrebantur (*a*). 3 omnia *Vaticanus 3324.* terciam *m. pr. B.*
4 Gallia *ante corr. a.* 5 dare *om. A.* causas esse *a f.*

ererentur, ne omni pacata Gallia ad eos exercitus noster
eretur; deinde, quod ab nonnullis Gallis sollicitarentur, par- 3
ti, ut Germanos diutius in Gallia uersari noluerant, ita po-
tissimi exercitum hiemare atque inueterascere in Gallia mo-
erebant, partim qui mobilitate et leuitate animi nouis imperiis
ant, ab nonnullis etiam, quod in Gallia a potentioribus atque 4
ti ad conducendos homines facultates habebant, uulgo regna-
bantur, qui minus facile eam rem imperio nostro consequi
nt. His nuntiis litterisque commotus Caesar duas legiones 2
riore Gallia nouas conscripsit et inita aestate, in interiorem
m qui deduceret, Quintum Pedium legatum misit. Ipse, cum 2
m pabuli copia esse inciperet, ad exercitum uenit. Dat ne- 3
a Senonibus reliquisque Gallis, qui finitimi Belgis erant, uti
uae apud eos gerantur, cognoscant seque de his rebus cer-
a faciant. Hi constanter omnes nuntiauerunt manus cogi, 4
atum in unum locum conduci. Tum uero dubitandum non 3
imauit, quin ad eos proficisceretur. Re frumentaria compa- 6
astra mouet diebusque circiter quindecim ad fines Belgarum
nit. Eo cum de inproviso celeriusque omni opinione uenis- 8

- 1 pacata ante corr. A.   2 ab cum puncto sub b B, int. uers.
nonnullis] numero nullis f.   3 qui] a int. uers. add. f.
et dett.; om. reliqui.   uersari nollent a (hic suprasc. uel no-
t) cef Vaticanus 3324.   4 hyemare f, gemare ante corr. B.
ascere DE.   5 super qui add. a f.   6 ab] a C.   quod
f.   a om. f.   7 his A(B) CD(Ef) u.   ad ducendos f.
uolgo Vaticanus 3324.   8 eam rem] ea DE.   imperio
ef Vaticanus 3324, in imperio BCD(E) d.   nostro om. DE; n
re. o et separatim n B, non C Vaticanus 3864.   9 his ABCDE
nus 3864 aef Vaticanus 3324, iis u.   duos E.   10 ceteriore
corr. B.   inita ABDEd, incunte C? a bcf Vaticanus 3324 et
. B.   aestate] hyeme d.   in ulteriorem Galliam bcf Vatica-
24.   11 qui deduceret om. m. pr. C.   Quintum ABE,
um f, Q. u.   12 inceperat b.   13 senioribus f.   14 se-
nte corr. B.   15 hii E, huic f.   nuntiabant b.   manum
rr. a.   16 exercitum AB(E Vaticanus 3864), exercitus C?
f Vaticanus 3324 et m. sec. B.   non int. uers. f.   17 ad
odecimo die add. C? a d o et int. uers. m. sec. B, xii diebus add. f.
proficiscerentur m. pr. f.   comparata ABE Vaticanus 3864,
a a (hic suprasc. uel comparata) cdef (Vaticanus 3324).
nit DE.   diebusque] et diebus bf Vaticanus 3324.   quinde-
(B) CDE, xv a(f) u.   19 de om. Vaticanus 3324.   in-
o (A) BCD f.   omni A(B) C Vaticanus 3864 (a) b ocf Vati-
3324, omnium E Flodoardus hist. eccl. Rem. I, 2 ed. Coluener.
eth. patr. Lugdun. Tom. XVII p. 506 b).   oppinione euenisset A.

DE BELLO GALLICO

set, Remi, qui proximi Galliae ex Belgis sunt, ad eum legatos
2 Iccium et Andocumborium, primos ciuitatis, miserunt, qui dicerent
 se suaque omnia in fidem atque in potestatem populi Romani per-
 mittere, neque se cum Belgis reliquis consensisse neque contra
3 populum Romanum coniurasse, paratosque esse et obsides dare et
 imperata facere et oppidis recipere et frumento ceterisque rebus
4 iuuare; reliquos omnes Belgas in armis esse, Germanosque, qui
5 cis Rhenum incolant, sese cum his coniunxisse, tantumque esse
 eorum omnium furorem
 guineosque suos, qui ei
 imperium unumque magi
4 tuerint, quin cum his co
 ciuitates quantaeq
 repperiebat: plerosque
 antiquitus traductos
2 losque, qui ea loca in-

pes quidem, fratres consan-
 dem legibus utantur, unum
 psis habeant, deterrere po-
 um ab his quaereret, quae
 quid in bello possent, sic
 s ab Germanis Rhenumque
 itatem ibi consedissee Gal-
 le solosque esse, qui patrum

2 Iccium *C*, Siccium *AB* (*hic corr. in S*) *DE Vaticanus* 3864 *a de Vaticanus* 3324, Sicium *f. Vid. e. 6, 4. 7, 1.* Andocumborium *AB CE Vaticanus* 3864 et 3324, Andocium borium *D*, Andecomborium *d*; Andobrogium *a* (*hic suprasc. cumborium*) *ef Flodoardus*, *margines C Vaticanus* 3324 et *sec. m. marg. B.* ciuitatis] suae *add. C? a ef Vaticanus* 3324 *Flodoardus et int. vers. sec. m. B.* qui dicerent *om. ef Vaticanus* 3324, *inter vers. ponit a.* **3** se] seque *f. fide A.* atque in potestatem *AB CD Vaticanus* 3864, atque potestatem reliqui (atque amicitiam *Flodoardus*, qui *uu. permittit — Romanum om.*). **4** neque se] Suessiones *f. Belgis reliquis ABCD (E)*, reliquis Belgis *ef Vaticanus* 3324. consensisse] se *inter vers. add. f.* **5** ante coniurasse *add. omnino (a) b ef Flodoardus.* **6** caeterisque *A Vaticanus* 3324. **7** omnis *Vaticanus* 3324 et *suprasc. e a.* **8** cis Rhenum] ripas Rhoni *a ef Vaticanus* 3324 *Flodoardus* (*hic et f. Reni*), et in *B m. sec. ripas in marg. et i super eorum nomen Rhenum posuit; in a suprasc. est uel qui cis Rhenum.* incolant *AB Vaticanus* 3864, incolant *CD (E f) Flodoardus et m. sec. B.* **9** eorum *om. b.* furores *A.* ut nec *DE.* Suessionis *m. pr. f.*, Suessiones *Flodoardus.* fratres et consanguineos suos *b.* **10** eodem] eorum *DE.* iure et isdem *ABCD Vaticanus* 3864; iure, isdem *E et litura interiecta suprascriptoque et a;* iure, eisdem *ef Vaticanus* 3324 *Flodoardus.* utantur *C? et m. sec. B.* et unum imperium unumque magistratum *f;* unumque magistratum *Flodoardus;* unum magistratum *Vaticanus* 3324 et, qui *uu. imperium unumque int. vers. habet, a.* **11** cum illis *a b ef Vaticanus* 3324 *Flodoardus.* **12** quis] qui *DE et m. pr. Vaticanus* 3864. cum iis *Vaticanus* 3324 et *m. pr. ? C et m. sec. B.* ab hiis *E.* quaererent *m. pr. a.* quae *ef.* **14** repperiebat *ABCDE f Vaticanus* 3324. Belgos *E.* ab *A (B) CD (E), a a f Vaticanus* 3324. Renumque *f.* **15** transductos *f et m. pr. a.* **16** qui in ea loca *o.* expulissent *ante corr. AB.*

eos Bellouacos et uirtute et auctoritate et hominum numero
 ; hos posse conficere armata milia centum, pollicitos ex eo
 ro electa sexaginta totiusque belli imperium sibi postulare.
 siones suos esse finitimos; latissimos feracissimosque agros 6
 lere. Apud eos fuisse regem nostra etiam memoria Diuitia- 7
 totius Galliae potentissimum, qui cum magnae partis harum
 um, tum etiam Britanniae imperium optinuerit: nunc esse
 Galbam: ad hunc propter iustitiam prudentiamque suam to-
 belli summam omnium uoluntate deferri; oppida habere nu-
 XII, polliceri milia armata quinquaginta; totidem Neruios, 8
 maxime feri inter ipsos habeantur longissimeque absint; quin- 9

1 Teutonos cum e super os a. 2 snos fines a f Vaticanus 3324.
 prohibuissent f Vaticanus 3324 et ante corr. a. 3 memoriam
 i. pr. f. 5 adfinitatibusque B. 6 quisque] quis f.
 illo E. sit A(B) C D(E), esset a b f Vaticanus 3324.
 ierant E, cognouerant a Vaticanus 3324, cognoscerant et corr.—rent f.
 8 Bellouagos D E a b c f Vaticanus 3324; et Bellouagi Langobardi-
 versis VI, 7, Bellouagi semper Portensis. 9 eos f Vaticanus
 mililia ante corr. B. centum] c f. pollicitus C et
 lum Oth. Iahnium B. ex quo Beyerlius pollicitosque notauit.
 etiam ex d. 10 lecta! e f, iidemque et (a) et m. sec. int. uers.
 in addunt. Orosius: Bellouagi, qui ceteris numero et uirtute prae-
 uiderentur, habere lectissima sexaginta milia armatorum. sexa-
 A B C D E, lx (f) u. totius belli D E et addito que int. uers. a.
 siones codd. Orosii. finitimos; latissimos B (D E) et A, qui
 mos int. uers. habet m. pr. secundum Pluschke., sec. m., ut Ouden-
 uisum est: finitimos; fines latissimos C? a b c f, et fines in B m. sec.
 rs. posuit. ferocissimosque C. agros om. A, post possidere
 t a f. 12 Denitiacum C et deleta e a. Deniciacum A et deleta e

DE BELLO GALLICO

decim milia Atrebates, Ambianos decem milia, Morinos XXV milia, Menapios VII milia, Caletos X milia, Velocasses et Veromandos totidem, Aduatucos decem et nouem milia; Condrusos, Eburones, Caerecos, Paemanos, qui uno nomine Germani appellantur, arbitrari ad XL milia.

5 Caesar Remos cohortatus liberaliterque oratione prosecutus omnem senatum ad se conuocare principumque liberos obsides ad se adduci iussit. Quae omnia ab his diligenter ad diem facta sunt.

2 Ipse Diuitiacum Haedu cohortatus docet, quanto intersit manus hostium detineri, ne cum tanta tempore colligendum sit.

3 Id fieri posse, si suas egressas in fines Bellouacorum intro duxerint et eorum

4 ab se dimittit. I. trum copias in unum locum coactas ad se venire uoce abesse ab iis, quos mi-

decim *ABE*, xv (*f.*) u. 1 milia *ter om. d*; in *a f* primo loco linea numero superscripta significatur, item infra aliquoties in iisdem et Vaticano 3324. Ambianos *m. pr. f.* decim cum *o* super *i B*; Orosius: Atrebates et Ambiani decem milia. Morenos Vaticanus 3864 et ante corr. *B.* niginquingue *E*, xxi *f.* 2 Menapios *m. pr. a f.* vii 'mss. plerique' *AB* Vaticanus 3864, septem *E*; viii de Vaticano 3324, viii *a f* Orosius. decem *E*. Velocasses *A*, Ceulocasses *DE*. Veremandos *E*; Veromandos Langobardicus et Portensis Orosii. 3 Aduatucos *a d e* (Vaticanus 3324), Aduatucos et corr. — uicos *f*; Catuatos *ABE* Vaticanus 3864. In *B. m. sec. in marg.* Hatuatucos posuit, in *a* uel Catuatos superscriptum est. Aduatici Orosius Haucroampi, Atuati Portensis cum Froculpho. decem et nouem *AE*, decem et viii *B* Vaticanus 3864, x et viii *C*, x et ix *D*; xviii *a f* Vaticanus 3324, xix *e*; octodecim Orosius. Condrusos Vaticanus 3864 et cum puncto sub *o* penultimae *B*, Condrusos suprascr. *a* super *o* antepen. *A*, Condrusos *DE*; Condrusos Langobardicus Orosii, Condrusos Portensis. 4 Eburones ante Condrusos ponunt *a*, qui et interpunit, et *f*, in quo Eburones sunt. Eburones Portensis Orosii. Caerecos *ABDE* Vaticanus 3864, Cerecos *A*; Caerecos Vaticanus 3324 et Orosii Langobardicus, Cerecos *a b d f* et Portensis Orosii. Caemanos Vaticanus 3324 et Orosius, Cemannes *a b d f* et, qui Cemannes, *f*; Procmannos *E*. 5 arbitrari ante corr. *A*; arbitrati *E*. quadraginta *E*. milia *om. a*. 9 Diuitiacum *A* et *m. pr. B*, Diuitiacum *f*. Haeduum praeter *B* etiam *C* Vaticanus 3864, Heduum *A a*. magnopere cum *o* super *o* *B*, magno opere *C*. 10 reip. et in marg. *m. antiqua* popularis *C*. salutis *om. A*. manus omnium hostium *C*. detineri *C*, destinari *f*. 12 Bellouacorum Vaticanus 3864 et *m. pr. A B*, Bellouagorum *DE a f*. intro duxerint] destinari cum *a* super *se* add. *f*. 13 cum ad *eo A*, cum *a* *eo a f*. 14 omnia cum *o* super *i a*. 15 his, quos eodd. (*hinc E*) et Flodoardus.

rat, exploratoribus et ab Remis cognouit, flumen Axonam, quod
 in extremis Remorum finibus, exercitum traducere maturauit
 que ibi castra posuit. Quae res et latus unum castrorum ripis 5
 minis muniebat et, post eum quae essent, tuta ab hostibus red-
 bat et, commeatus ab Remis reliquisque ciuitatibus ut sine peri-
 lo ad eum portari posset, efficiebat. In eo flumine pons erat. 6
 praesidium ponit et in altera parte fluminis Quintum Titurium
 binum legatum cum sex cohortibus relinquit; castra in altitudi-
 m pedum XII uallo fossaque duodeuiginti pedum munire iubet.
 his castris oppidum Remorum nomine Bibrax aberat milia 6
 ssuum octo. Id ex itinere magno impetu Belgae oppugnare coe-
 runt. Aegre eo die sustentatum est. Gallorum eadem atque 2
 lgarum oppugnatio est haec. Vbi circumiecta multitudine homi-
 m totis moenibus undique in murum lapides iaci coepti sunt,
 urusque defensoribus nudatus est, testudine facta portas succe-
 nt murumque subruunt. Quod tum facile fiebat. Nam cum tanta 3
 altitudo lapides ac tela conicerent, in muro consistendi potestas
 at nulli. Cum finem obpugnandi nox fecisset, Iccius Re- 4
 is, summa nobilitate et gratia inter suos, qui tum oppido

1 et om. D E. Axona d, Anxonam c, Xxonam m. pr. A.
 inibus Remorum A. 4 munitum Flodoardus. et post —
 ldebat om. m. pr. A. quae erant a d e f Flodoardus, quae erat b.
 6 possent (An)? C? a b c e f Flodoardus et m. sec. B. effi-
 bant m. pr. a. fons erat A. 7 Quintum A B E, Q. u, om. f
 Flodoardus et m. pr. a. 8 sex B E, vi a (f). cohortibus f.
 inquit A B (hic cum puncto sub n) D (E), reliquit (a) e f (hic reliquit)
 Flodoardus. altitudine A B C D Vaticanus 3864 a. 9 pedum XII
 samque pedum XVIII Flodoardus Colueneri, cuius tamen codd. ea, quae
 pra leguntur, tenent. duodecim E. duo de XX A B.
 iniri A. iussit b. 10 ab ipsis castris b e Flodoardus.
 Bibrax quod aberat Flodoardus. 11 octo] XVIII Flodoardus Colue-
 ri, sed codd. eius octo praebent. id om. Flodoardus; in B ei
 et mla (sic) m. sec. superscriptum est. opugnare B.
 sustentata Flodoardus. estque Gallorum f. eadem om. C
 Flodoardus. 13 est om. Flodoardus. haec C D E Flodoardus
 deleta e B, deletum in f; hac a, ac A, at b c d e. 14 moenibus]
 antibus b e et pro uar. lect. d. in murum lapides A B E f Flodoar-
 s edd. ante u, quae tacite lapides in murum. 15 portis Flodoardus.
 succedunt duo delt. et Flodoardus, succendunt reliqui. 16 quod
 m] quod tam A, aditu apud Flodoardum duo codd. Colueneri.
 unque tanta b e f Flodoardus. 17 coicerent B n super o sec. m. ad-
 eta; coniciebant e Flodoardus, coiciebant f, coniciebat b. ante in
 are add. ut b e f Flodoardus. potestas esset iidem. 18 nulla b.
 obpugnandi B. Iccius D, Iccius b et superscripto Iccius c.

praefuerat, unus ex iis, qui legati de pace ad Caesarem venerant, nun-
 tium ad eum mittit, nisi subsidium sibi submittatur, sese diutius sus-
 7 tinere non posse. Eo de media nocte Caesar isdem ducibus usus,
 qui nuntii ab Iccio venerant, Numidas et Cretas sagittarios et fun-
 2 ditores Balcares subsidio oppidanis mittit; quorum aduentu et Re-
 mis cum spe defensionis studium propugnandi accessit, et hosti-
 3 bus eadem de causa spes potiundi oppidi discessit. Itaque paulisper
 apud oppidum morati agrosque Remorum depopulati omnibus vicis
 aedificiisque, quos adire potuerant, incensis ad castra Caesaris
 omnibus copiis contenderunt et ab milibus passuum minus duobus 10
 4 castra posuerunt; quae castra, ut fumo atque ignibus significaba-
 8 tur, amplius milibus passuum octo in latitudinem patebant. Cao-
 sar primo et propter multitudinem hostium et propter eximiam
 2 opinionem virtutis proelio supersedere statuit, colidie tamen eque-
 stribus proeliis, quid hostis virtute posset et quid nostri anderent, 12
 3 periclitabatur. Vbi nostros non esse inferiores intellexit, loco pro
 castris ad aciem instruendam natura opportuno atque idoneo, quod
 is collis, ubi castra posita erant, paululum ex planicie editus tan-
 tum aduersus in latitudinem patebat, quantum loci acies instructa
 occupare poterat, atque ex utraque parte lateris deiectus habebat 19
 et in frontem leniter fastigatus paulatim ad planiciem redibat, ab
 utroque latere eius callis transversam fossam obduxit circiter pas-
 4 suum quadringentorum et ad extremas fossas castella constituit
 ibique tormenta conlocavit, ne, cum aciem instruxisset, hostes,

- 1 praecerat DE. unus Flodoardus, unum codd. Caesaris.
 ex his A(B)CD ef Flodoardus, ex hiis E. nuntium codd. et Flo-
 doardus, nuntios Aldus u. 2 ad eum om. b. sibi mittatur
 b c e Flodoardus. 3 isdem f, hiisem ADE, ibidem deleta h B. Eo
 C in exempl. Fabr. et isdem et hiisem refertur. 5 Balcaresque B
 'ms. 4'. 7 potiundi cum e super u sec. m. posita B, potiendi C et m.
 pr. A. 9 aedificiisque] Remorum add. m. pr. A. quae A(B)
 CDE, quo ef Flodoardus. Vid. Cic. Fam. V, 21, 5 et de nat. deer. II,
 62, 156. potuerant ABD, poterant E ef Flodoardus. 10 con-
 tenderent C. a C Flodoardus. 11 ut ex fumo igneque b.
 12 latitudine II. 13 eximiam] nimiam m. pr. A. 15 virtutis d.
 16 periclitabatur] sollicitationibus exquirebat C? a b d ef et m. sec.,
 quae periclitabatur deleta, B. 17 oportuno B. 18 planitie
 m. pr. B. editas eum u super o B. 20 occupare] tenere e d f.
 delectis eum u super tis B. 21 in frontem ABCE, fron-
 tem (omisso in) b d e f. P. 60. fastigatus Aldus; castigatus
 codd., qui ABDE add. castratus, quod in B deletum est. rodie-
 bat AD. 24 conlocavit B.

quod tantum multitudine poterant, ab lateribus pugnantes suos circumuenire possent. Hoc facto duabus legionibus, quas proxime 5 conscripserat, in castris relictis, ut, si quo opus esset, subsidio duci possent, reliquas sex legiones pro castris in acie constituit. Hostes item suas copias ex castris eductas instruxerant. Palus 9 erat non magna inter nostrum atque hostium exercitum. Hanc si nostri transirent, hostes expectabant; nostri autem, si ab illis initium transeundi fieret, ut impeditos adgrederentur, parati in armis erant. Interim proelio equestri inter duas acies contendebatur. 2 Vbi neutri transeundi initium faciunt, secundiore equitum proelio nostris Caesar suos in castra reduxit. Hostes protinus ex eo loco 3 ad flumen Axonam contenderunt, quod esse post nostra castra demonstratum est. Ibi vadis repertis partem suarum copiarum tradu- 4 cere conati sunt, eo consilio, ut, si possent, castellum, cui prae- 13 erat Quintus Titurius legatus, expugnarent pontemque interscinderent; si minus potuissent, agros Remorum popularentur, qui 5 magno nobis usui ad bellum gerendum erant, commeatuque nostros prohiberent. Caesar certior factus ab Titurio omnem equitatum 10 et levis armaturae Numidas, funditores sagittariosque pontem traducit atque ad eos contendit. Acriter in eo loco pugnatum est. 2 Hostes impeditos nostri in flumine adgressi magnum eorum numerum occiderunt: per eorum corpora reliquos audacissime transire 3 conantes multitudine telorum repulerunt; primos, qui transierant, equitatu circumuentos interfecerunt. Hostes ubi et de expugnando 4 oppido et de flumine transeundo spem se fefellisse intellexerunt 25

1 ab, non a, 'ms. meliores' D E f et cum puncto sub h B.

3 si quod b, si qua cum uno Petau. u.

5 adductas D.

in-

struxerant A.

paulus cum puncto sub u B.

6 nostrum] a

puncto supposito et m suprascripta m. pr. B.

7 expectabant B.

8 adgrederentur A B C f.

10 nostris equitum proelio b, equi-

ta nostrorum proelio D. Codd. Achaintrii equitum proelio nostri habere dicuntur; sed in B nostris legi diserto Beyerlii testimonio constat.

12 esse etiam post Flodoardus.

13 copiarum suarum Flodoar-

du. transducere f Flodoardus.

15 Quintus B, Q. u.

intersiderent D, interciderent Flodoardus Colueneri, sed interscinderent codd. eius.

17 commeatusque nostros sustinebant Aldus et Flodoardus.

18 Caesar post certior supra uers. add. f, post Titurio ponunt DE b, ubi in C Arionistus legitur; om. reliqui, etiam Flodoardus, ut Vossius refert, sed apud Coluenerum scriptum est Caesar certior.

ab A (B) C D, a edd. ante u.

omnem aequitatem Flodoardus.

21 impeditos B.

adgressi A B f.

23 telorum] et audacia add.

Flodoardus.

repulerunt B.

primosque qui b.

25 sese b.

neque nostros in locum iniquiorem progredi pugnandi causa uiderunt, atque ipsos res frumentaria deficere coepit, concilio convocato constituerunt optimum esse domum suam quemque reuertiet, quorum in fines primum Romani exercitum introduxissent, ad eos defendendos undique conuenirent, ut potius in suis quam in alienis finibus decertarent et domesticis copiis rei frumentariae uterentur.

5 Ad eam sententiam cum reliquis causis haec quoque ratio eos deduxit, quod Diuitiacum atque Haeduos finibus Bellouacorum adpropinquare cognouerant. His persuaderi, ut diutius morarentur neque suis auxilium ferrent, non poterat. Ea re constituta secunda

11 uigilia magno cum strepitu ac tumultu castris egressi nullo certo ordine neque imperio, cum sibi quisque primum itineris locum peteret et domum peruenire properaret, fecerunt, ut consimilis sagae profectio uideretur. Hac re statim Caesar per speculatores cognita insidias ueritus, quod, qua de causa discederent, nondum

2 perspexerat, exercitum equitatumque castris continuit. Prima luce confirmata re ab exploratoribus omnem equitatum, qui nouissimum agmen moraretur, praemisit. His Quintum Pedium et Lucium Aurunculeium Cottam legatos praefecit. Titum Labienum legatum

4 cum legionibus tribus subsequi iussit. Hi nouissimos adorti et multa milia passuum prosequuti magnam multitudinem eorum fugientium conciderunt, cum ab extremo agmine, ad quos uentum erat, consisterent fortiterque impetum nostrorum militum sustine-

5 rent, priores, quod abesse a periculo uiderentur neque ulla necessitate neque imperio continerentur, exaudito clamore perturbatis

6 ordinibus omnes in fuga sibi praesidium ponerent. Ita sine ullo periculo tantam eorum multitudinem nostri interfecerunt, quantum fuit diei spatium, sub occasumque solis destiterunt seque in castra,

12 ut erat imperatum, receperunt. Postridie eius diei Caesar, prius-

2 ipsis *b.* concilio *Ef*, consilio *ABCD*. 3 et circumscriptione
circumscriptionem est in *B*, item 5 ut. 8 Diuitiacum] quoque *add.*
'*mes. 7*' et *m. sec. int. uers. B.* Bellouacorum *CD b c et m. sec. B.*
adpropinquare *Af*. 10 ferre *ba.* 11 ac tumultu in
marg. b. 14 ac re *m. pr. B.* 15 quod *om. C.* discederunt
m. pr. B. 17 equitum *A.* 18 morarentur *m. pr. b.* his
ABD(E), eique *ef et m. sec. B.* Quintum *B, Q. u.* Lucium
B, L. u. 19 Titum *B, T. u.* 20 tribus *om. D.* adorti *b.*
22 ad quod *b.* uentum fuerat *b.* 24 a *om. b.* 26 po-
nerent] posuerunt *DE b*, sumerent *c.* 28 sub occasu solis *b f.*
ante destiterunt *add. sequi ef et m. sec. B.* 29 post tridie *D.*

quam se hostes ex terrore ac fuga reciperent, in fines Suessionum, qui proximi Remis erant, exercitum duxit et magno itinere [confecto] ad oppidum Nouiodunum contendit. Id ex itinere oppugnare 2 conatus, quod uacuum ab defensoribus esse audiebat, propter latitudinem fossae murique altitudinem paucis defendentibus expugnare non potuit. Castris munitis uineas agere quaeque ad 3 oppugnandum usui erant comparare coepit. Interim omnis ex fuga 4 Suessionum multitudo in oppidum proxima nocte conuenit. Celeriter uineis ad oppidum actis, aggere iacto turribusque constitutis 10 magnitudine operum, quae neque uiderant ante Galli neque audierant, et celeritate Romanorum permoti legatos ad Caesarem de deditione mittunt et petentibus Remis, ut conseruarentur, impetrant. Caesar obsidibus acceptis primis ciuitatis atque ipsius Galbae re- 13 gis duobus filiis armisque omnibus ex oppido traditis in deditionem 15 Suessiones accepit exercitumque in Bellouacos ducit. Qui cum se 2 suaque omnia in oppidum Bratuspantium contulissent, atque ab eo oppido Caesar cum exercitu circiter milia passuum quinque abesset, omnes maiores natu ex oppido egressi manus ad Caesarem tendere et uoce significare coeperunt sese in eius fidem ac potestatem 20 uenire neque contra populum Romanum armis contendere. Item, cum ad oppidum accessisset castraque ibi poneret, pueri mulieresque ex muro passis manibus suo more pacem ab Romanis petierunt. Pro his Diuitiacus (nam post discessum Belgarum di- 14 missis Haeduorum copiis ad eum reuerterat) facit uerba: Bello- 2 uacos omni tempore in fide atque amicitia ciuitatis Haeduae fuisse: 25 impulsos ab suis principibus, qui dicerent Haeduos ab Caesare in seruitutem redactos omnes indignitates contumeliasque perferre, et ab Haeduis defecisse et populo Romano bellum intulisse. Qui 4 eius consilii principes fuissent, quod intellegerent, quantam calamitatem ciuitati intulissent, in Britanniam profugisse. Petere non 5

1 hostes se *f.*   ex pauore *cf.*   2 proxime remanserant ex-
 ercitum *D.*   [confecto] *P.* 60.   3 Nouodunum *b.*   expugnare *b.*
 4 cognatus *A.*   6 quae ad *b.*   7 omnes *A.*   8 Suesso-
 num *m. pr. B.*   proxima in nocte *A.*   12 detione *m. pr. B.*
 13 ipsius Galliae *b.*   15 Suessiones *m. pr. B.*   Bellouagos *B C D b c.*
 17 milia *om. A B D*, mit *int. uers. m. sec. B.*   21 accessisset]
 uenisset *b.*   22 sparsis manibus *C.*   24 reuersus erat *b.*   Belloua-
 gos *B.*   26 impulsos *ABf.*   ab suis (*B*) *C D E f*, a suis (*Aπφ*)?
 ab Caesare *Oudendorpius*, ad Caesarem *AB*, a Caesare *m. sec. B u.*
 29 eius *ABDE*, huius *C? f et m. sec. B.*   30 Brittaniam *m. pr. B.*

solum Bellouacos, sed etiam pro his Haeduos, ut sua clementia ac
 6 mansuetudine in eos utatur. Quod si fecerit, Haeduorum aucto-
 ritatem apud omnes Belgas amplificaturum; quorum auxiliis atque
 15 opibus, si qua bella inciderint, sustentare consuerint. Caesar bo-
 noris Diuitiaci atque Haeduorum causa sese eos in fidem receptu-
 rum et conseruaturum dixit; quod erat ciuitas magna inter Belgas
 auctoritate atque hominum multitudine praestabat, sexcentos ob-
 2 sides poposeit. His traditis omnibusque armis ex oppido conlatis
 ab eo loco in fines Ambianorum peruenit, qui se suaque omnia sine
 3 mora dederunt. Eorum fines Neruii attingebant; quorum de na-
 4 tura moribusque Caesar cum quaereret, sic reperiēbat: Nullum
 aditum esse ad eos mercatoribus; nihil pati vini reliquarumque re-
 rum inferri, quod iis rebus relanguescere animos [eorum] et re-
 5 mitti uirtutem existimarent: esse homines feroces magnaeque uirtu-
 tis: increpitare atque incusare reliquos Belgas, qui se populo Ro-
 6 mano deditissent patriamque uirtutem proiecissent; confirmare
 sese neque legatos missuros neque ullam condicionem pacis acce-
 16 pturos. Cum per eorum fines triduum iter fecisset, inueniebat ex
 captiuis Sabim flumen ab castris suis non amplius milia passuum
 2 X abesse: trans id flumen omnes Nervios consedissee aduentumque
 ibi Romanorum expectare una cum Atrebatibus et Veromandois, fini-
 3 timis suis (nam his utrisque persuaserant, uti eandem belli fortu-
 4 nam experirentur); expectari etiam ab his Aduatucorum copias
 5 atque esse in itinere: mulieres quique per aetatem ad pugnam
 inutiles uiderentur in eum locum coniecisse, quo propter paludes
 17 exercitui aditus non esset. His rebus cognitis exploratores cea-
 2 turionesque praemittit, qui locum idoneum castris deligant. Cum

- 1 Bellouagos *m. sec. B.* pro his *B.* sua *om. h. f.*
 4 incident *D.* 6 dixit; quod *ABCDE*, dixit et quod *esf.*
 7 sexcentos *B.* 8 conlatis *ABf.* 9 Ambianorum *A et m.*
pr. B. 12 ad hos *b.* rerum in ferri *ABDE*; rerum ad luxuriam
 pertinentium inferri *aef*, et in *B* tria media uerba *m. sec. in inferiore*
marg. posuit. P. 61. 13 iis *AB(E)*, hiis *C*; his *esf.* In-
 guescere *b.* [eorum] *P. 62.* et remitti uirtutem *A(B)CDE*,
 uirtutemque remitti *esf.* 16 dedissent *ABCDE.* proiecissent]
prae m. sec. in marg. B. 17 se *b.* condicionem *B.* 18 tri-
 duo *b. esf.* 19 captiuis] eorum *add. C? b d et m. sec. B.* Sabini
Ef. 21 expectare *B.* Atrebatibus *ABDE*, Atrebatibus *sec. m.*
B u. Viromanduis *b.* fictissimis *A.* 23 expectari *B.*
 Aduatucorum *c d*, Aduatinorum *D.* 25 inutiles] esse *add. C? b 'duo*
alio' et sec. m. B. paludis *m. pr. B.* 26 essent *b.* 27 ca-
 stris idoneum *f.* cum *BE esf 'mss. 13', cumque (Aπ)? u.*

dediticiis Belgis reliquisque Gallis conplures Caesarem secuti
 iter facerent, quidam ex his, ut postea ex captiuis cognitum
 eorum dierum consuetudine itineris nostri exercitus perspecta
 te ad Nervios peruenerunt atque his demonstrarunt inter sin-
 las legiones impedimentorum magnum numerum intercedere, ne
 esse quicquam negotii, cum prima legio in castra uenisset,
 quaeque legiones magnum spatium abessent, hanc sub sarcinis
 iri; qua pulsa impedimentisque direptis futurum, ut reliquae 3
 atra consistere non auderent. Adiuuabat etiam eorum consilium, 4
 i rem deferebant, quod Neruii antiquitus, cum equitatu nihil
 essent (neque enim ad hoc tempus ei rei student, sed, quidquid
 sunt, pedestribus ualent copiis), quo facilius finitimorum equi-
 am, si praedandi causa ad eos uenissent, impedirent, teneris
 oribus incisis atque inflexis crebrisque in latitudinem ramis
 tis et rubis sentibusque interiectis effecerant, ut instar muri
 e sepes munimenta praeberent, quo non modo non intrari, sed
 perspici quidem posset. His rebus cum iter agminis nostri im- 5
 diretur, non omittendum sibi consilium Neruii existimauerunt.
 ci natura erat haec, quem locum nostri castris delegerant. Col- 18
 ab summo aequaliter decliuus ad flumen Sabim, quod supra no-
 nauimus, uergebat. Ab eo flumine pari adcliuitate collis nasce- 2
 tur aduersus huic et contrarius, passus circiter ducentos infimus
 ertus, ab superiore parte siluestris, ut non facile introrsus per-
 ici posset. Intra eas siluas hostes in occulto sese continebant; 3

- 1 conplures *B*. 4 bis *Af*, iis (*B*) *CDE*. 5 impedimen-
 um *B*. 6 quicquam *B*. 7 magno spatio *b*, magna spatia *c*.
 impedimentisque *B*. 9 adiuuabant *ADE* et ante corr. *B*, adiura-
 t *C*. etiam om. *b*. 10 differebant *AD*, differebat *B* suprascri-
 a ante t rursusque deleta; deferebat *C?*, et in *B* sec. *m*. e deletis *if*
 praecepit. cum om. *ADE* et *m*. pr. *B*. 11 quicquid *B*.
 impedirent *BCf*. 14 inflexis crebrisque *D?* secundum exempl.
 br. (*bc*) *cf*, inflexis crebris *a*; om. *AB*, in quo sec. *m*. inflexis cre-
 isque suprascripsit, *E* et secundum *Oud. D*. 15 enatis om. *abcef*.
 ertextis *b*. effecerat *C*, effecerunt *D*. 16 munimenta deterio-
 ; munimentis *ABCDE*; munimentum *bc*, monimentum *f. P. 47*.
 e] quod *b*. non modo non *ABEef*, non modo *b*. 17 posset *ef*,
 mit 'longo plurimi' *DE* et *m*. pr. *B*. 18 obmittendum *AC*.
 i om. 'mss. 8' et *m*. pr. *B*. extimauerunt *AB*, aestimauerunt *DE*.
 20 decliuus *C*. Sabinum *f*. 21 (adcliuitate *ABC*) de-
 nitate *bdf*. 22 passibus 'mss. 5' et sec. *m*. *B*. ducentos cum
 per o sec. *m*. posita *B*. infimis *b*. 23 a *f*, et in *B* punctum
 sub *b*. 24 possit *ADE*. inter *b*.

DE BELLO GALLICO

rto loco secundum flumen paucae stationes equitum uideban-
 luminis erat altitudo pedum circiter trium. Caesar equitatu
 emisso subsequebatur omnibus copiis; sed ratio ordoque agmi-
 aliter se habebat, ac Belgae ad Nervios detulerant. Nam
 id ad hostis adpropinquabat, consuetudine sua Caesar sex le-
 5 giones expeditas ducebat; post eas totius exercitus impedimenta
 conlocarat; inde duae legiones, quae proxime conscriptae erant,
 6 totum agmen claudebant praesidioque impedimentis erant. Equi-
 tes nostri cum fundis
 5 hostium equitatu proelu-
 siluas ad suos reciperent
 cerent, neque nostri lon-
 aperta pertinebant, cedi-
 sex, quae primae uener-
 6 rant. Vbi prima inope
 abditi latebant, uisa sunt
 7 lii conuenerat, ut intra siluas aciem ordinesque constituerant at-
 que ipsi sese confirmauerant, subito omnibus copiis prouolauerunt
 7 impetumque in nostros equites fecerunt. His facile pulsus ac pro-
 turbatis incredibili celeritate ad flumen decucurrerunt, ut paene 10
 uno tempore et ad siluas et in flumine et iam in manibus nostris
 8 hostes uiderentur. Eadem autem celeritate aduerso colle ad nostra
 20 castra atque eos, qui in opere occupati erant, contenderunt. Cae-
 sari omnia uno tempore erant agenda: uexillum proponendum,
 quod erat insigne, cum ad arma concurrere oporteret, signum tuba 25
 dandum, ab opere reuocandi milites, qui paulo longius aggeris pe-

- 2 circiter pedum trium *sf.*   3 subseq. cum omnibus *D.*   5 quod ad
m. pr. Co?; quoad *det m. pr.?* itemque *sec. Cp*, quo ad *bef*; quod *AE* et
B, in quo *sec. m. d* deleta ad *suprascript.*   hostis *AC* (*hio m. pr*)
E bdf, hostes (*B*) *e.*   adpropinquabat *Af.*   6 totius *m. pr. B.*
     impedimenta *Af.*   7 conlocarat *B.*   proxime *cum i super*
a B.   8 impedimentis *Af.*   9 transgressis *m. pr. C.*   10 id-
 dem *b.*   12 porrecta loca aperta *Morus*, porrecta ac loca aperta *codd.*
P. 63.   14 sex *om. bf.*   primae] ante *bdf.*   opere dimisso *ae.*
 15 impedimenta *B.*   iis *B*, his *u.*   in silua *C b*, in siluas *e.*
 17 conuenerant *C* et ante *corr. B.*   ut *BC*; ita ut *u*, sed ita in
ADE post ordinesque legitur, in *B sec. m. int. vers. adiectum est.*
 19 proturbatis *A(B) D* et pro *uar. lect.?* *C*, turbatis *f*, perturbatis (*E*) *e*
reliqui.   20 decucurrerunt *A(B) D b ef* 'aliquo', non decurrerunt.
 21 et iam *DE*, etiam *ABC*, et *bdf.*   23 Caesari autem
 omnia *A.*   25 signum tuba dandum *om. d.*   26 reuocari *b c.*

li causa processerant, arcessendi, acies instruenda, milites
ortandi, signum dandum. Quarum rerum magnam partem 2
poris breuitas et successus hostium inpediebat. His difficulta- 3
is duae res erant subsidio, scientia atque usus militum, quod
erioribus proeliis exercitati, quid fieri oporteret, non minus
umode ipsi sibi praescribere, quam ab aliis doceri poterant, et
d ab opere singulisque legionibus singulos legatos Caesar dis-
ere nisi munitis castris uetuerat. Hi propter propinquitatem 4
eleritatem hostium nihil iam Caesaris imperium expectabant,
per se, quae uidebantur, administrabant. Caesar necessariis 21
us imperatis ad cohortandos milites, quam in partem fors optu-
decucurrit et ad legionem decumam deuenit. Milites non lon- 2
re oratione cohortatus, quam uti suae pristinae uirtutis memo-
n retinerent neu perturbarentur animo hostiumque impetum
iter sustinerent, quod non longius hostes aberant, quam quo 3
um adici posset, proelii committendi signum dedit. Atque in 4
ram partem item cohortandi causa profectus pugnantibus oc-
rit. Temporis tanta fuit exiguitas hostiumque tam paratus ad 5
icandum animus, ut non modo ad insignia adcommodanda, sed
m ad galeas induendas scutisque tegimenta detrudenda tempus
erit. Quam quisque ab opere in partem casu deuenit quaeque 6
na signa conspexit, ad haec constitit, ne in quaerendis suis
nandi tempus dimitteret. Instructo exercitu, magis ut loci na- 22
a deiectusque collis et necessitas temporis, quam ut rei milita-
ratio atque ordo postulabat, cum diuersis legionibus aliae alia
arte hostibus resisterent, sepibusque densissimis, ut ante de-

- 1 arcessiendi *D.*   2 signum] tuba *add. d.*   3 temporum *b.*
successus *A (is m. pr. subcessus) BDE*, incursus *bef*; in *B sec.*
et incursus *suprascrit.*   inpediebat *B.*   9 expectabant *BCD*,
spectabant (*AE*) *e*; spectabant *bef*.   10 necessariis *supra uers.*, sed
rr., *B.*   11 fors *A(B) CD(E)*; sors *ef*.   optulit *B.*
12 decucurrit *A(B) C(E)*, decurrit *f*.   decumam *D et m.*
AB.   13 cohortatus *ABD(E)* 'mss. 14', est cohortatus *C?ef*
l. sec. B.   15 quam quod telum *d.*   16 (adici *praeter B* 'mss.
adigi *d*, abici *b.*   17 causa] 'gratia *C suprasc. causa*'.
urrit *om. A.*   19 adcommodanda *m. pr. B.*   20 inducendas *ABC*
bef.   scutorumque *suprasc. in A.*   detrudenda *AB* '9 alii', detra-
la (*Ef*) reliqui plerique et *m. sec. B.*   21 ab opere in partem *ABC*
ef, in partem ab opere *u.*   quaque *b.*   22 signa prima *b c.*
quaerendo suos *c*, ne inquirendo suos *bef*.   24 delectusque *AB*
abc.   25 diuersis legionibus *ABCD b e omnes Schneideri praeter*
m det., diuersis locis legiones *u.*   26 sepibusque] sentibusque *C*.

monstrauimus, interiectis prospectus impediretur, neque certa subsidia conlocari neque, quid in quaque parte opus esset, provideri
 2 neque ab uno omnia imperia administrari poterant. Itaque in tanta
 23 rerum iniquitate fortunae quoque eventus uarii sequebantur. Legionis nonae et decimae milites, ut in sinistra parte acie constiterant, pilis emissis cursu ac lassitudine exanimatos uulneribusque confectos Atrebates (nam his ea pars obuenerat) celeriter ex loco superiore in flumen compulerunt et transire conantes inserui
 2 gladiis magnam partem eorum impeditam interfecerunt. Ipsi transire flumen non dubitauerunt et in locum iniquum progressi rursus
 3 resistentes hostes redintegrato proelio in fugam coniecerunt. Item alia in parte diuersae duae legiones, undecima et octaua, profligatis Veromanduis, quibuscum erant congressi, ex loco superiore in
 4 ipsis fluminis ripis proeliabantur. At totis fere a fronte et ab sinistra parte nudatis castris, quom in dextro cornu legio duodecima et non magno ab ea intervallo septima constitisset, omnes Nervii confertissimo agmine duce Boduognato, qui summam imperii
 5 tenebat, ad eum locum contenderunt; quorum pars aperto latere legiones circumuenire, pars summum castrorum locum petere coepit.
 24 Eodem tempore equites nostri leuisque armaturae pedites, qui cum iis una fuerant, quos primo hostium impetu pulsos dixeram, cum se in castra reciperent, aduersis hostibus occurrebant ac
 2 rursus aliam in partem fugam petebant, et calones, qui ab decumana porta ac summo iugo collis uostros uictores flumen transisse conspexerant, praedandi causa egressi, cum respexissent et hostes
 25 in nostris castris uersari uidissent, praecipites fugae sese mandabant. Simul eorum, qui cum impedimentis ueniebant, clamor fremitusque oriebatur, aliquae aliam in partem perterriti ferebantur.
 4 Quibus omnibus rebus permoti equites Treueri, quorum inter

- 2 conlocari *B.*   nec quid *b.*   5 acie *A(B) DE b ef*, aciei *i.*
 6 lassitudine *A.*   7 nam iis *B.*   8 compulerunt *B.*
 10 rursus resistentes *ABDE*; rursus regressos ac resistentes *ef*, et in *B* *sec. m.* regressos ac *suprascripsit*; rursus regressi ac resistentes *C?*
 11 (coiecerunt *A*) dederunt *b c d ef*.   13 Viromanduis *ABCD b.*
 ex eo loco *C.*   14 at totis *ef*, a totis *sec. m.* in *margin. B*; adtonitis *BC*, attonitis *reliqui*.   ab sinistra *ABDE*, a sinistra (*f*).
 15 quom] quo *ABCDE*, cum (*f*).   17 Boduognato *D.*   19 coeperunt *b.*
 21 quique cum *C? D? f et m. sec. B.*   22 castris *b.*
 23 ab *C? b c ef et sec. m. B*, om. *ABDE*.   decuma *s*, decima *b*, decumana *suprase. A.*   24 et summo *s*; ac de summo, sed deleta *de, A.*
 transisse *A(B) CD(E)*, transire *ef*.   29 Treueri *B 'mss'.*

illos uirtutis opinio est singularis, qui auxilii causa ab ciuitate
 .Caesarem missi uenerant, cum multitudine hostium castra com-
 eri, legiones premi et paene circumuentas teneri, calones, equi-
 s, funditores, Numidas diuersos dissipatosque in omnes partes
 gere uidissent, desperatis nostris rebus domum contenderunt;
 omanos pulsos superatosque, castris impedimentisque eorum ho- 5
 es potitos ciuitati renuntiauerunt. Caesar ab decimae legionis 25
 hortatione ad dextrum cornu profectus, ubi suos urgeri signis-
 ie in unum locum conlatis duodecimae legionis confertos milites
 bi ipsos ad pugnam esse impedimento uidit, quartae cohortis omni-
 is centurionibus occisis signiferoque interfecto, signo amisso,
 liquarum cohortium omnibus fere centurionibus aut uulneratis
 t occisis, in his primipilo P. Sextio Baculo, fortissimo uiro,
 altis grauibisque uulneribus confecto, ut iam se sustinere non
 asset, reliquos esse tardiores et nonnullos ab nouissimis deserto
 oelio excedere ac tela uitare, hostis neque a fronte ex inferiore
 eo subeuntes intermittere et ab utroque latere instare et rem
 se in angusto uidit neque ullum esse subsidium, quod summitti
 asset, scuto ab nouissimis uni militi detracto, quod ipse eo sine 2
 uito uenerat, in primam aciem processit centurionibusque nomi-
 tim appellatis reliquos cohortatus milites signa inferre et mani-
 dos laxare iussit, quo facilius gladiis uti possent. Cuius aduentu 3
 e inlata militibus ac redintegrato animo, cum pro se quisque in
 nspectu imperatoris etiam in extremis suis rebus operam nauare
 peret, paulum hostium impetus tardatus est. Caesar, cum septi- 26

2 ad Caesarem missi *ABCDE*, missi ad Caesarem *fu*. castra
 impleri *BE*; castra compleri nostra *D?*; castra nostra compleri *e (f) u*,
 in *B sec. m.* nostra *suprascriptit*. 3 legiones *efu*, nostras legio-
 nes *ABCDE*. *P. 64.* 8 cohortamine *C*. a dextro *D*.
 conlatis *m. pr. B*. 10 ipsis in *codd.* *Achaintrii legi dicitur, quod*
 in *B falsum est, neque de a credo, cum ipsos ex omnibus suis reduxerit*
Quid, idque etiam in e scriptum sit. uidit *codd. omnes, om. u.*
 11 signifero interfecto *bf*. 13 primipilo *ABE 'mss. plerique'*; primo-
 pilo *be*, primo pilo *ef*. Baculo] Baccio, sed correctum *ead. m.* Ba-
 culo, *C? et sec. m. in marg. B*, Pactio *a*. fortissimo uiro *om. f*.
 14 grauioribus *b*. se *om. c*. 15 esse traditores *A*. deserto
A, desertos reliquit. 16 tela uidere *m. pr. B*. hostis *ADE*.
 a *om. bc*. 18 ullum subsidium *bc*. summitti *B*. 22 huius
 aduentu *e*. 23 inlata *AD et m. pr. B*. 24 in extremis *Aφ? def*,
 extremis *Aon BCE*. nouare *D b*. 25 cuperent *bef*, cuperam *E*.
 paululum *b*.

mam legionem, quae iuxta constiterat, item urgeri ab hoste uidisset, tribunos militum monuit, ut paulatim sese legiones coniungerent et conversa signa in hostes inferrent. Quo facto cum alii alii subsidium ferret, neque timerent, ne auersi ab hoste circumvenirentur, audacius resistere ac fortius pugnare coeperunt. Interim milites legionum duarum, quae in nouissimo agmine praesidio impedimentis fuerant, proelio nuntiato cursu incitato in summo colle ab hostibus conspiciebantur, et Titus Labienus castris hostium potius et ex loco superiore, quae res in nostris castris gererentur, conspicius decimam legionem subsidio nostris misit. Qui, cum ex equitum et calorum fuga, quo in loco res esset, quantoque in periculo et castra et legiones et imperator uersaretur, cognouissent, nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt. Horum aduentu tanta rerum commutatio est facta, ut nostri etiam qui uulneribus confecti procubuissent, sculis innixi proelium redintegrarent, tum caldnes perterritos hostes conspicati etiam inermes armatis occurrerent, equites uero, ut turpitudinem fugae uirtute delerent, omnibus in locis [pugnant quo] se legionariis militibus praeferrerent. At hostes etiam in extrema spe salutis tantam uirtutem praestiterunt, ut, cum primi eorum cecidissent, proximi iacentibus insisterent atque ex eorum corporibus pugnarent; his deiectis et coaceruatis cadaueribus, qui superessent, ut ex tumultu tela in nostros conicerent et pila intercepta remitterent: ut non nequiquam tantae uirtutis homines iudicari deberet ausos esse transire latissimum flumen, ascendere altissimas ripas, subire iniquissimum locum; quae facilia ex difficillimis animi magnitudo red-

- 1 iuxta] uix *D b c.*   urgeri *DE et ante corr. B.*   hosti-
 bus *b.*   3 inferret *m. pr. B.*   cum] in *DE.*   alia *A*
 (hic i *suprasc.*) *BC*, aliis *DE e f.*   4 alii *om. DE.*   ferret
ABC, ferrent *DE e f.*   5 audacius *m. pr. B.*   repugnare *b.*
 7 incitata *A.*   8 Titus *B, T. u.*   9 potius *m. pr. B.*
 ex eo loco *b.*   superiore *om. m. pr. b.*   11 cum equitate *b.*
 essent *D.*   12 impericulo *B.*   imperator uersaretur *b.*
 14 commutatione facta *ante corr. A*, commutatio facta est *facile contra*
codd. u.   15 procubuerant *f.*   16 tum *om. d f.*   17 occurre-
 rent *e f.*, occurrerunt *ABE 'mss. plerique'*.   18 pugnant quo *ABCDE*,
 pugnae *e f. P. 65.*   19 at *om. D.*   22 coaceruatis *A et m. pr. B.*
 ex eo tumultu *b.*   23 nostris *D et m. pr. B.*   conicerent
 praeter *B 'mss.'*, coicerent *b.*   24 nequiquam *AC et corr. B*, nequie-
 quam *E f et ante corr. B.*   deberet (*B*)? *Aldus*, deberent *codd. omnes.*
 ausos esse] ausi quod essent *e f.*   25 ascendere *B.*   26 redo-

1. Hoc proelio facto et prope ad internecionem gente ac 28
 2. Neruiorum redacto maiores natu, quos una cum pueris
 3. ribusque in aestuaria ac paludes coniectos dixeramus, hac
 4. nuntiata, cum uictoribus nihil impeditum, uictis nihil tutum
 5.arentur, omnium, qui supererant, consensu legatos ad Cae- 2
 6. r miserunt seque ei dediderunt et in commemoranda ciuitatis
 7. itate ex sexcentis ad tres senatores, ex hominum milibus LX
 8. & quingentos, qui arma ferre possent, sese redactos esse
 9. unt. Quos Caesar, ut in miseros ac supplices usus miseri- 3
 10. uideretur, diligentissime conseruauit suisque finibus atque
 11. is uti iussit et finitimis imperauit, ut ab iniuria et maleficio
 12. neque prohiberent.

Aduatuci, de quibus supra scripsimus, cum omnibus copiis 29
 13. Neruiis uenirent, hac pugna nuntiata ex itinere domum
 14. terunt; cunctis oppidis castellisque desertis sua omnia in 2
 15. oppidum egregie natura munitum contulerunt. Quod cum 3
 16. nibus in circuitu partibus altissimas rupes despectusque ha-
 17. uia ex parte leniter adcliuis aditus in latitudinem non am-
 18. ducentorum pedum relinquebatur; quem locum duplici altis-
 19. simo muro munierant: tum magni ponderis saxa et praecutas tra-
 20. muro conlocabant. Ipsi erant ex Cimbris Teutonisque pro- 4
 21. qui, cum iter in prouinciam nostram atque Italiam facerent,
 22. pedimentis, quae secum agere ac portare non poterant, citra
 23. Rhenum depositis custodiam ex suis ac praesidium sex mi-

C et m. sec. B. 1 internecionem (*AB*), internicionem *Ef*, in-
uacem D. gente agnomine *BC*. 3 coniectos *Glandorpius*; con-
(A), collectos *reliqui codd.* *Vid. c. 16, 5.* hac] ac *ABC et m.*
 5 superarent cum a *super e ultimas sec. m. posita B*, su-
 6 *et C.* 7 *DC (B).* 111 (*B*). 8 *D (B).* sese *om. m.*
 11 iniuriis *b.* 13 Aduatuci '*mss. meliores*', Aduatuci *B.*
 14 de quibus supra scripsimus *om. m. pr. b*, de q. s. diximus *f.*
 15] ac *ABC.* ex itinere *A*, ex itinere *suprasc. li C.* 15 reuersi
 16 oppidis et castellis *des. b.* 18 adcliuis *B.* latitu-
 19 , altitudinem *A*, altitudine *D idque in B sec. m. suprascrpsit.*
 20 satorum mit pedum *B*, cc milium pedum *C.* 20 munierunt
 21 21 conlocabant *B*, collocabant *ACDE et m. sec. B*; collo-
 22 *f*, collocarunt *e*, collocauerant *b.* 22 iter per prouinciam *b et*
 23 *r. lect. C.* 23 iis (*B*) *CD*, is *E*, his *Af.* circa flumen *C.*
 24 depositus *B.* custodiam ex suis ac praesidium *ADE*, cu-
 25 ex suis ac praesidio *B (diserto testim.) Cf*, custodiam ex suis ac
 26 *ho b c.*

DE BELLO GALLICO

5 lia hominum una reliquerunt. Ili post eorum obitum multos annos
a finitimis exagitati, cum alias bellum inferrent, alias inlatum de-
fenderent, consensu eorum omnium pace facta hunc sibi domicilia
30 locum delegerunt. Ac primo aduentu exercitus nostri crebras ex
oppido excursions faciebant paruulisque proeliis cum nostris con-
2 tendebant; postea uallo pedum XII in circuitu quindecim milium
3 crebrisque castellis circummuniti oppido sese continebant. Vbi
uineis actis aggere extructo ~~intra~~ ⁱⁿ moenibus constitui uiderunt, pri-
mum inridere ex muro a
4 ebatio ab tanto spatio
bus uiribus praesertim ho-
minibus Gallis prae
stra contemptui est) tan-
31 confiderent? Vbi uero
runt, noua atque inusita
2 pace miserunt, qui ad hunc
nos sine ope diuina bellum gerere, qui tantae altitudinis machina-
3 tiones tanta celeritate promouere possent, se suaque omnia eorum
4 potestati permittere dixerunt. Vnum petere ac deprecari: si forte
pro sua clementia ac mansuetudine, quam ipsi ab aliis audirent, ^{et}
statuisset Aduatucos esse conseruandos, ne se armis despoliaret.
5 Sibi omnes fere finitimos esse inimicos ac suae uirtuti inuidere; a
6 quibus se defendere traditis armis non possent. Sibi praestare, si
in eum casum deducerentur, quamuis fortunam a populo Romano
pati, quam ab his per cruciatum interfici, inter quos dominari con-
32 suessent. Ad haec Caesar respondit: Se magis consuetudine sua

1 hii B.	2 inlatum m. pr. B.	6 XII (B) C, om. ADEb f.
xv (B) d f.	milium om. d f.	7 se A.
non exstructo, B) constructo b.	9 inridere m. pr. B.	8 (extracto,
quo tanta contra omnes codd. Scaliger et u.		crepitare b.
b c d e f. Vid. Sen. uit. beat. c. 26.	11 plerumque hominibus tres de-	
	terioribus; plerisque omnibus c, et plerisque post Gallia Cq habere dicitur;	
plerumque omnibus reliqui codd. P. 54.	13 contemptui (B).	in
muro b c f, in muros reliqui.	conlocare B.	14 adpropinquare
AB f.	moenibus] muris b c f.	15 atque] et C.
16 non ex-	stimare ABDE, non se existimare (f) u et m. seo. B.	17 diuina]
deorum b c e f.	18 promouere possent ABDE; promouere et ex pro-	
	pinqnitate pugnare possent a e (f), et in B quattuor media uerba seo. m.	
in inferiore marg. posuit.	19 precari b.	20 audirent A (B) CD
(E) b e, audissent f.	21 statuissent cum puncto sub n B.	despe-
riaret cum l super priore r A.	25 his] aliis b.	cruciatu b f.
26 ante ad haec add. quibus C? b f (is habet ad hoc) et seo. m. B.		

quam merito eorum ciuitatem conseruaturum, si prius, quam mu-
rum aries attigisset, se dedidissent: sed deditionis nullam esse 2
conditionem nisi armistraditis. Se id, quod in Neruiis fecisset, fa-
darum finitumisque imperaturum, ne quam dediticiis populi Romani
5 iniuriam inferrent. Re nuntiata ad suos, quae imperarentur, fa- 3
cere dixerunt. Armorum magna multitudine de muro in fossam, 4
quae erat ante oppidum, iacta, sic ut prope summam muri aggeris-
que altitudinem acerui armorum adaequarent, et tamen circiter
parte tertia, ut postea perspectum est, celata atque in oppido re-
10 tenta portis patefactis eo die pace sunt usi. Sub uesperum, Caesar 33
portas claudi militesque ex oppido exire iussit, ne quam noctu
oppidani ab militibus iniuriam acciperent. Illi ante inito, ut intel- 2
lectum est, consilio, quod deditione facta nostros praesidia dedu-
cturos aut denique indiligentius seruatuos crediderant, partim cum
5 iis, quae relinuerant et celauerant, armis, partim scutis ex cortice
factis aut uiminibus intextis, quae subito, ut temporis exiguitas
postulabat, pellibus induxerant, tertia uigilia, qua minime arduus
ad nostras munitiones ascensus uidebatur, omnibus copiis repen-
tino ex oppido eruptionem fecerunt. Celeriter, ut ante Caesar 3
10 imperarat, ignibus significatione facta ex proximis castellis eo
concursum est, pugnatumque ab hostibus ita acriter est, ut a uiris 4
fortibus in extrema spe salutis iniquo loco contra eos, qui ex uallo
tarribusque tela iacerent, pugnari debuit, cum in una uirtute omnis
spes salutis consisteret. Occisis ad hominum milibus quattuor 5
15 reliqui in oppidum reiecti sunt. Postridie eius diei refractis por- 6
tis, cum iam defenderet nemo, atque intromissis militibus nostris
sectionem eius oppidi uniuersam Caesar uendidit. Ab iis, qui eme- 7

2 dedidissent *B* 'mss. 7'.3 condicionem *B*.Neruios *e f*.4 finitumisque *A et m. pr. B*.populo Romano *sec. m. B*.5 nuntiata *m. pr. B*.suos] illi se *add. b c e f*.

dixerunt fa-

cere *e*.8 adaequarentur *D*; coaequarent, *sed suprasc. ead m. ad, C*.9 perspectum] *eo super per sec. m. B*, compertum *b f*.

10 pace]

parte *e*.sub uespere *b c f*.12 ab (*A B C D (E)*), *a f*.

13 de-

ducturos *A B D (E)*, in *B sec. m.* in *super de scripsit*; non inducturos *b c d**e f*, non inducturos *C?*14 indulgentius *b c et int. uers. C et sec. m.*in marg. *B*.cum his *codd. et u.*18 ascensus *B*.

repentino

A B D E; repente *e (f)* atque, ut arbitror, *a*, quem *Achaintrius de B ta-*cens repentino exhibere narrat, item *sec. m. B et reliqui plerique*.21 acriter est *A B C D E f* 'undecim', acriter *u.*23 in *om. A*.24 salutis *om. f*.milia *D E f*.quattuor *A B*, quatuor (*E f*).26 cum nemo defenderet *f*.atque ultro inmissis *b c*.27 ab his *codd. et u.*

DE BELLO GALLICO

rant, capillum numerus ad eum relatus est milium quinquaginta-
trium.

- 34 Eodem tempore à Publico Crasso, quem cum legione una
miserat ad Venetos, Vnellos, Osismos, Curiosolitas, Esuvios,
Aulercos, Redones, quae sunt maritimae ciuitates Oceanumque
attingunt, certior factus est omnes eas ciuitates in dicionem pote-
35 statemque populi Romani esse redactas. His rebus gestis omni
Gallia pacata tanta huius belli ad barbaros opinio perlata est, ut
ab iis nationibus, quae incolebant, mitterentur le-
gati ad Caesarem, qui si cereretur. Quas legationes
2 properabat, inita prope Carnutes, Andes Tur-
3 erant, ubi bellum ges-
4 Italiam profectus est quindecim supplicatio deci-

ras, imperata facturas polli-
quod in Italiam Illyricumque
d se reuerti iussit. Ipse in
ciuitates propinquae his locis
in hibernacula deductis in
es ex litteris Caesaris dies
od ante id tempus accidit nulli.

3 Publico *B*, *P.* u. 4 Osismos *ABCf*, Osimos *DE*, Osismios u.
Coriosolitas *A*, Coriosolitos *f*. Esuvios *Hittius*, Esbion *c*, Sesu-
uios reliqui boni omnes. *Vid.* III, 7 extr. V, 24, 2. 5 Redones *f*, Rhe-
dones (*A*) *B(E)* u. *Vid.* VII, 75, 4. maritimae *m. pr. B.* 6 in dila-
nem *e*, in deditionem reliqui. 8 opinio *B.* prolata est *A*, venit *B.*
9 ab his *codd. et u.* 10 qui se *AE*, quae nationes se *b*, quae
se (*B*) *e* et reliqui. 11 quod] eo quod *sec. m. pro var. lect. A.*
12 initio proximae aetatis *bdf*. 13 Carnutes *A.* Turones quae
que *As*. 14 hibernacula *ABDE*; hiberna *e(f)* plerique, et in *B*
cula, nescio an *sec. m.*, deletum est. Iulius Celsus Constantinus u. c.
legi. Flavius Licinius Firminus Lupicinus legi *ABCDEc*. Belli Galli
liber secundus explicit *B.*

C. IVLII CAESARIS
DE BELLO GALLICO
COMMENTARIUS TERTIVS.

Cum in Italiam proficisceretur Caesar, Seruium Galbam cum
ione XII et parte equitatus in Nantuatis, Veragros Sedunosque
sit, qui ab finibus Allobrogum et lacu Lemanno et flumine Rho-
no ad summas Alpes pertinent. Causa mittendi fuit, quod iter 2
r Alpes, quo magno cum periculo magnisque cum portoriis mer-
tores ire consuerant, patefieri uolebat. Huic permisit, si opus 3
ie arbitraretur, uti in his locis legionem hiemandi causa conlo-
ret. Galba secundis aliquot proeliis factis castellisque conplu- 4
us eorum expugnatis missis ad eum undique legatis obsidibus-
e datis et pace facta constituit cohortes duas in Nantuatibus
nlocare et ipse cum reliquis eius legionis cohortibus in uico
ragrorum, qui appellatur Octodurus, hiemare; qui uicus positus 5
ualle non magna adiecta planicie altissimis montibus undique
atinetur. Cum hic in duas partes flumine diuideretur, alteram 6
rtem eius uici Gallis ad hiemandum concessit, alteram uacuam

Incipit liber III feliciter B. 1 Seruium A(B) C D E f, Seru. u.
a] ac D. in Nantuatis B, in Nantuatis C, inantuatis A ('is accus. est
hem in b c'); in mantuates D E, in antuates sec. m. in marg. B, in atua-
n f. 3 ab (B) D E et tacite u, a (f). 4 Alpis C. 5 magnisque cum
rt. (B) C D (E) 'mss. omnes'; magnisque port. e, magnis port. f. 6 con-
uerant A(B) C D (E), consueuerant f. 7 esset cum puncto sub t B.
is A B C f, hiis E, iis D d; eis ex uno det. u. conlocaret B. 8 ali-
quod B. conpluribus B. 9 undique int. uers. C. 10 cohortes cum
super e B, cohortis C. in mantuatibus D E, in antuatibus A B C,
Nantuatibus f. 11 conlocare B. 12 Octodurus A et Orosius VI, 8;
Octodurus B C D reliqui. 13 abiecta b. planiciae A, planitie B f.
14 hinc A B (is ante corr.) D E b c. flumen A D et m. pr. B.
diuideretur ante flumine ponit f. alteram — concessit om. C;
itam partem c. 15 ad gemandum m. pr. B; ad hiemandum p. 312, 1
est cohortibus de Hotomanni coni. posita habet u.

· DE BELLO GALLICO ·

ab his relictam cohortibus adtribuit. Eum locum uallo fossaque
2 munivit. Cum dies hibernorum conplures transissent, frumen-
tumque eo comportari iussisset, subito per exploratores certior
factus est ex ea parte uici, quam Gallis concesserat, omnes nocte
discessisse, montesque, qui impenderent, a maxima multitudine
2 Sedunorum et Veragrorum teneri. Id aliquot de causis acciderat,
ut subito Galli belli renouandi legionisque opprimendae consilium
3 caperent: primum, quod legionem neque eam plenissimam detra-
ctis cohortibus duabus .. singillatim, qui commeatus
4 petendi causa missi erant .. uacillatorem despiciebant; tum
etiam, quod propter iniquitatem decurrerent et tela .. cum ipsi ex montibus in cal-
lem decurrerent et tela .. te primum quidem posse im-
5 .. Accedebat, quod suos ab se
.. molebant et Romanos non so-
.. nae possessionis culmina Al-
.. itimae provinciae adiungere
3 sibi persuasum habebant. His nuntiis acceptis Galba, cum neque
opus hibernorum munitionesque plene essent perfectae, neque de
frumento reliquoque commeatu satis esset prouisum, quod dedilio-
ne facta obsidibusque acceptis nihil de bello timendum existima-
uerat, consilio celeriter convocato sententias exquirere coepit.
2 Quo in consilio, cum tantum repentini periculi praeter opinionem
accidisset, ac iam omnia fere superiora loca multitudine armorum
completa conspicerentur, neque subsidio ueniri neque commeatus
3 subportari interclusis itineribus possent, prope iam desperata sa-
lute nonnullae huiusmodi sententiae dicebantur, ut impedimentis

1 ab his *B*, 'ab iis et ab his *ms. et edd. qdd.*'; ab illis *sec. m. B*
et *Schneiderus*, qui tacet. attribuit *B*. 2 complures *B*.
frumentumque] et frumentum *b f*. 3 comportari *B*. 5 mentes,
qui *C*. (impenderent *A f*) impedirent *D b*. 6 aliquid *B*.
8 eam *e f*, tam *ABCDE*. detractis cohortis cohortibus *C*.
9 singillatim *AD et m. sec. B*, singilatim *m. pr. B*, singulatim *C*.
10 amissi *m. pr. A*. erant] absentibus *add. u*, quod *om. ABDE*, in
B sec. m. int. vers. posuit. 11 quod *om. b e d f*, cum *m. pr. C*.
12 decurrerent *A*. impetum suum posse *f*. 13 sustineri *AD*
(*E*) *b e*, sustinere *B C f*. 16 finitima *Vossius propter inferiora sibi*
persuasum habebant. *Sed cf. b. Hisp. 22*, 8 'neque sibi ullam spem victo-
riae propositam habere'. 18 opus] tempus *f et sec. m. in marg. B et*
pro nar. lect. item in marg. C. plenae *AC*. 20 timendo *A*.
21 et 22 consilio *ABD (E) e*, concilio *f et m. sec. B*. 22 cum in tan-
tum *C D e*. opinationem *m. pr. A*. 25 subportari *BC f*.
26 eiusmodi dicebantur sententiae *b*.

relictis eruptione facta isdem itineribus, quibus eo peruenissent, ad salutem contenderent. Maiori tamen parti placuit hoc reser- 4
uato ad extremum consilio interim rei euentum experiri et castra defendere. Breui spatio interiecto, uix ut iis rebus, quas consti- 4
5 tuissent, conlocandis atque administrandis tempus daretur, hostes ex omnibus partibus signo dato decurrere, lapides gaesaeque in uallum conicere. Nostri primo integris uiribus fortiter repugnare 2
neque ullum frustra telum ex loco superiore mittere, ut quaeque pars castrorum nudata defensoribus premi uidebatur, eo occurrere
10 et auxilium ferre, sed hoc superari, quod diuturnitate pugnae ho- 3
stes defessi proelio excedebant, alii integris uiribus succedebant; quarum rerum a nostris propter paucitatem fieri nihil poterat, ac 4
non modo defesso ex pugna excedendi, sed ne saucio quidem eius loci, ubi constiterat, relinquendi ac sui recipiendi facultas dabatur.
15 Cum iam amplius horis sex continenter pugnaretur, ac non solum 5
uires, sed etiam tela nostros deficerent, atque hostes acrius insta- rent languidioribusque nostris uallum scindere et fossas complere
coepissent, resque esset iam ad extremum perducta casum, Pu- 2
blius Sextius Baculus, primi pili centurio, quem Nervico proelio
20 compluribus confectum uulneribus diximus, et item Gaius Voluse- nus, tribunus militum, uir et consilii magni et uirtutis, ad Galbam
adcurrunt atque unam esse spem salutis docent, si eruptione facta
extremum auxilium experirentur. Itaque conuocalis centurioni- 3
bus celeriter milites certiores facit, paulisper intermitterent proe-
25 lium ac tantummodo tela missa exciperent seque ex labore refi-

- 1 isdem *DEf*, hisdem *ABC*. 3 et *om. A*. 4 iis *C?* et
no. m. B, *om. ABDE*, his *u*. 5 (conlocandis *B*) conloquendis *cum*
puncto sub u A. 6 decurrere] in pedes *add. C?* et *sec. m. B*.
caesaeque *AB* (*is g sec. m. in marg.*) *C*; telaque *DE*, tela *f*, hastas tela *b*.
Orosius: raros per uallum propugnatores saxis telisque onerant. 7 ual-
lem *b*. coicere *B*. propugnare *f*. 8 ut quaque *DE*, et
quaecumque *b c d f*. 9 concurrere *b*. 10 ostes *m. pr. B*.
11 proelio] *cum proel. int. uers. C*. succedebant *m. pr. B*. 13 eius]
et *b*, eo *c*. 14 recipiendi] *parciendi b*. 15 sex *A(B)E*; *vi (f)*,
qui ante horis ponit. 16 nostros *Heinsius*, nostris *codd. Vid. II*,
10, 4. V, 33, 1. b. ciu. II, 41, 7: apud Val. Max. V, 1 ext. 3 scriben-
dum est nisi uinum nobis defuisset. 17 et] *ac f*. fossam *A*.
18 ante perducta *add. deducta, sed duobus punctis suppositis, E*.
Publius B, P. u. 19 Baculus *Orosio appellatur Pacuuius*.
20 Gaius *ABCDE, C. (f) u*. 21 uiri *c*. 22 (adcurrunt
ABC) occurrunt *b*. docerent *cum punctis sub re B*.
24 facti *C*.

DE BELLO GALLICO

cerent, post dato signo ex castris erumperent atque omnem spem
6 salutis in uirtute ponerent. Quod iussi sunt, faciunt ac subito
 omnibus portis eruptione facta neque cognoscendi, quid fieret, ne-
2 que sui colligendi hostibus facultatem relinquunt. Ita commutata
 fortuna eos, qui in apem potiundorum castrorum uenerant, undi-
 que circumuentos interficiunt et ex hominum milibus amplius XXX,
 quem numerum barbarorum ad castra uenisse constabat, plus ter-
 tia parte interfecta reliquos perterritos in fugam coniciunt ac ne
3 in locis quidem superic hostium copiis suis armis
 suas recipiunt. Quo pr Galba nolebat atque
 aliis occurrisset rebus inopia permotus poster
5 prouinciam reuerti con- morante incolumem legi-
 duxit ibique hiemauit.
7 His rebus gestis cum omnibus de causis Caesar pacatam Gal-
 liam existimaret, superatis Belgis, expulsis Germanis, uictis in
 Alpibus Seduuis, atque ita inita hieme in Illyricum profectus esset,
 quod eas quoque nationes adire et regiones cognoscere uolebat,
2 subitum bellum in Gallia coortum est. Eius belli haec fuit causa.
 Publius Crassus adulescens cum legione septima proximus mare
3 Oceanum in Andibus hiemarant. Is, quod in his locis inopia fru-
 menti erat, praefectos tribunosque militum complures in finitimas
4 ciuitates frumenti causa dimisit; quo in numero erat Titus Terra-

1 ex (AB) CDE, a f. 3 quid facerent b. 4 itaque Cb.
 5 potiundorum AD '6 alii' et m. pr. B. 7 plus tertia parte]
 amplius triginta milia barbarorum tunc caesa referuntur Orosius.
 10 exustis C. in castra munitionesque] intra munitiones f. 11 suas
 om. C. receperunt m. pr. C. 12 alio sese f et sec. m. B, alio
 quam b. 15 prouincia C. 16 in actuatis B et coniunctim A ('per
 i etiam b et 4 alii'); in manuantes DE, in actuates f, in actuatos C? et
 sec. m. B. inde om. C. Allobroges ABCEf 'ms. plerique',
 Allobroges u. 18 Caesar om. m. pr. b. 20 ita 'om. b d': sed
 uide seq. discrep. iuta] in f. in om. A b e f. 21 et om. f.
 23 Publius B, P. u. adulescens ABDE: in A et B e est su-
 per u, sed in hoc sec. m. 24 in Andibus] qui in Andibus C? b et sec.
 m. B, qui andibus f: apud Andegauos Orosius. hiemarant ABCEf, hie-
 mauerat CDE. P. 21. 25 complures B. 26 frumenti commen-
 tusque petendi causa b e d e f. erat] et CD, est Ef, qui addit in Se-
 suuios. Titus B, T. fu.

sidius missus in Esuuios, Marcus Trebius Gallus in Curiosolitas, Quintus Velanius cum Tito Silio in Venetos. Huius est ciuitatis 8 longe amplissima auctoritas omnis orae maritimae regionum earum, quod et naues habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam .
 5 nauigare consuerunt, et scientia atque usu nauticarum rerum reliquos anteccedunt et in magno impetu maris atque aperto paucis portibus interiectis, quos tenent ipsi, omnes fere, qui eo mari uti consuerunt, habent uectigales. Ab his fit initium retinendi Silii 2 atque Velanii, quod per eos suos se obsides, quos Crasso dedissent, recipituros existimabant. Horum auctoritate finitimi ad- 3 ducti (ut sunt Gallorum subita et repentina consilia) eadem de causa Trebium Terrasidiumque retinent, et celeriter missis legatis per suos principes inter se coniurant nihil nisi communi consilio acturos eundemque omnis fortunae exitum esse laturos, reliquas- 4
 15 que ciuitates sollicitant, ut in ea libertate, quam a maioribus acceperant, permanere quam Romanorum seruitutem perferre malent. Omni ora maritima celeriter ad suam sententiam perducta 5 communem legationem ad Publium Crassum mittunt, si uelit suos recipere, obsides sibi remittat. Quibus de rebus Caesar ab Cras- 9
 20 so certior factus, quod ipse aberat longius, naues interim longas aedificari in flumine Ligere, quod influit in Oceanum, remiges ex prouincia institui, nautas gubernatoresque comparari iubet. His 2 rebus celeriter administratis ipse, cum primum per anni tempus

- 1 in Esubios (A) B C D E 'optimi', numellos sesuuios e, in Vnel-
 los f. M. Trebius (B) u, Trebius omisso praenomine f, intrepris e.
 Coriosolitas f. 2 Quintus B, Q. u. Velonius A.
 Tito B, T. u. Sillio A B C f 'plurimi', filio D. 3 maritimae om. f.
 4 habeant m. pr. b. Venetii b, Naneti suprasc. rec. m. A sem-
 per. Brittaniam B D, Brittaniam C et fere ubique f, Britanniam E.
 5 consuerint m. pr. C. nauticarum om. f, nautarum D E.
 rerum b c f, om. A B C D E. reliquos] ceteros b e f. 7 eo] eodem
 b f; idemque de D tradit Oud., sed falso, ut exempl. Fabr. docet.
 8 his A B C D E f, iis u. Sillii A B C D E f.
 9 Velanii altera i postea ead. m. adiecta f, Velanii an Velonii dubie
 4x, Vellanii B C D E, Vellani b: atque hic cum a d e f add. et si quos in-
 tercipere potuerunt. 10 recipituros A B e, omnes cum u super i,
 sed in B sec. m. scripta. 11 de om. b. 14 eundemque — laturos
 om. f. 15 acciperint e f. 16 malint e f. 18 Publium B, P. u.
 19 recipere (B) C D (E), om. A; recuperare b d e f. sibi om.
 b d f. ab B C D (E) 'mss.', a f. 21 Ligere A B D E; Ligeri f et
 sec. m. B, Ligeris b o. influit Oceanum b c e f 'Parisienses' Schneid.,
 sed non B. 22 instituit b f. comparare suprasc. i C.

DE BELLO GALLICO

3 | it, ad exercitum contendit. Veneti reliquaeque item ciuitates
 ito Caesaris aduentu [certiores facti], simul quod, quantum in
 se iacinus admisissent, intellegebant, legatos, quod nomen ad
 omnes nationes sanctum inuiolatumque semper fuisset, retentos ab
 se et in uincla coniectos, pro magnitudine periculi bellum parare
 et maxime ea, quae ad usum nauium pertinent, providere institua-
 4 unt, hoc maiore spe, quod multum natura loci confidebant. Pede-
 stria esse itinera concisa aestuariis, navigationem ineditam pro-
 5 pter inscientiam locorum neque portuum sciebant, neque
 nostros exercitus propiam diutius apud se morari
 6 posse confidebant: ac contra opinionem acciderent,
 tamen se plurimum na- pmanos neque ullam facultat-
 tem habere nauium ne rum, ubi bellum gesturi es-
 7 sent, nada, portus, in- se longe aliam esse naviga-
 tionem in concluso ma- tistissimo atque apertissimo
 8 Oceano perspiciebant. asiliis oppida muniunt, fru-
 9 menta ex agris in oppida conportant, naues in Venetiam, ubi Cae-
 sarem primum esse bellum gesturum constabat, quam plurimas
 10 possunt, cogunt. Socios sibi ad id bellum Osismos, Lexouios,
 Namnetes, Ambiliatos, Morinos, Diablintres, Menapios adsciscunt;
 auxilia ex Britannia, quae contra eas regiones posita est, arces-
 10 sunt. Erant hae difficultates belli gerendi, quas supra ostendimus,
 2 sed multa Caesarem tamen ad id bellum incitabant: iniuriae re-

1 contendit] peruenit, *sed illo ead. m. superscripta, C.* 2 [cer-
 tiores facti] *P. 66.* 3 intelligebant *sec. m. B.* ad *ABCDE*,
 apud *e f.* 4 ab se (*AB*) *Es*, a se *f.* 5 uincla *BCD*.
 6 instituerent *D.* 8 ineditam *B.* 11 acciderant *ABC*.
 12 tamen *om. f.* posse quam Romanos *codd. omnes.* ullam *om.*
m. pr. A. 14 nosse *bc.* 15 in concluso uastissimo mari *bc* (*M*
cluso) *f.* atque in uastissimo atque apertissimo (*BCDE*); atque in
 uastissimo *A*; atque in apertissimo *e* (*in cuius marg. ead. m. iustissimo pe-*
suit) et omissio in *f*, atque in aperto *b*, atque in paratissimo *c.* 16 per-
 spiciebant] respiciunt *b.* 17 conportant *B.* 18 primum esse bel-
 lum *ABCDE*, primum bellum *b d f.* constabant complurimas *auto*
corr. B. 19 Osismos *A f* et *Orosii Langobardicus*, Ossismos *BE d* et
Portensis Orosii; Osismios *u.* Lexouios *b d*, Lexobios *B.* 20 Na-
 mnetes *B* et *Orosii Langobardicus* atque *Portensis*, Nannetes *u.* Am-
 biliatos *d?*, Ambianos *a b c e f* et pro *uar. lect. ? d* (*contra, puto*); Ambia-
 ritos *Orosius*. Diablintres *ABE*, Dialintres *C*; Diablintes *bc*, Diablintes
fu et apud *Orosium Langobardicus* et *Portensis*. 21 Britannia *B.*
 arcessiunt *b.* 22 hae] hec *B*, hec *C*, eo *D*; unde *eo Whittius*.
 belligerandi *b.* 23 sed tamen Caesarem multa *CD*, sed multa tamen
 Caesarem *E*, sit tamen multa Caesarem *f.* iniuria *f.*

tentorum equitum Romanorum, rebellio facta post deditionem, defectio datis obsidibus, tot ciuitatum coniuratio, inprimis, ne hac parte neglecta reliquae nationes sibi idem licere arbitrarentur. Itaque cum intellexeret omnes fere Gallos nouis rebus studere et 3
 5 ad bellum mobiliter celeriterque excitari, omnes autem homines natura libertati studere et condicionem seruitutis odisse, priusquam plures ciuitates conspirarent, partiendum sibi ac latius distribuendum exercitum putauit. Itaque Titum Labienum legatum in Tre- 11
 ueros, qui proximi flumini Rheno sunt, cum equitatu mittit. Huic 2
 10 mandat, Remos reliquosque Belgas adeat atque in officio contineat Germanosque, qui auxilio a Belgis arcessiti dicebantur, si per uim nauibus flumen transire conentur, prohibeat. Publium Crassum 3
 cum cohortibus legionariis XII et magno numero equitatus in Aquitaniam proficisci iubet, ne ex his nationibus auxilia in Galliam 15
 mittantur, ac tantae nationes coniungantur. Quintum Titurium 4
 Sabinum legatum cum legionibus tribus in Vnellos, Curiosolites Lexouiosque mittit, qui eam manum distinendam curet. Decimum 5
 Brutum adolescentem classi Gallicisque nauibus, quas ex Pictonibus et Santonis reliquisque pacatis regionibus conuenire iusserat, 20
 praeficit et, cum primum posset, in Venetos proficisci iubet. Ipse eo pedestribus copiis contendit. Erant eiusmodi fere situs oppi- 12
 dorum, ut posita in extremis lingulis promunturiisque neque pedibus aditum haberent, cum ex alto se aestus incitauisset, quod [bis] accidit semper horarum XII spatio, neque nauibus, quod rur-

- 2 tot ciuium coniuratio *f.* 3 licere *om. C.* 4 intellexeret *sec. m. B.* 6 libertati studere] 'libertatis studiose incitari uel studio inc. *bed' e f, quorum studiose f, studio se de.* conditionem (*B*).
 8 Titum *B, T. u., om. Flodoardus p. 507 a.* in] inter *b.* Tre-
 ueros *B, Treuiros Flodoardus.* 9 flumini *om. f.* Rheno *m. pr. A, Reno Flodoardus.* sunt *om. b.* aequitatu *B.* misit *C.*
 11 ab Belgis *B et b uel ab int. uers. posito C, abbellis A* ('ab ante *b Caesar nusquam uidetur posuisse' Schneid.*); Gallis *omisso a f.*
 12 Publium *B, P. u.* 13 duodecim (*B*). 15 Quintum *B, Q. u.*
 16 Curiosolites *A, Coriosolites B C D, Curiosolitos E, Coriosolitas f.* 17 Lexouiosque *b, Lexobiosque B.* Decimum *A B E, D. u et adiecto sec. m. int. uers. ecium f.* 18 adolescentem *B D E et cum o super u A.* 19 Sanctonis *C, Santoniis f.* conuenire *fecerat, praefecit f.* 21 eo] cum *f.* obpidorum *A.* 22 linguris et in marg. Lingurum *e.* promunturiisque *B C, promunturiisque cum o super mu A, promuntoriisque 'plerique', promuntoriisque D E f. Vid. insc. Orell. 3671.* 24 bis *om. Oxon., his e. P. 67.* accedit *A B C D E.* duodecim *E.*

DE BELLO GALLICO

2 sus minuento aestu naues in uadis adhaerarentur. Ita utraque re
 3 oppidorum oppugnatio impediabatur; ac si quando magnitudinis
 operis forte superati, extruso mari aggere ac molibus atque his
 oppidi moenibus adaequalis, suis fortunis desperare coeperant,
 magno numero nauium adpulso, cuius rei summam facultatem ha-
 bebant, sua deportabant omnia seque in proxima oppida reci-
 4 piebant: ibi se rursus isdem opportunitatibus loci defendebant.
 5 Haec eo facilius magnam partem aestatis faciebant, quod nostrae
 naues tempestalibus de hummaque erat uasto atque
 aperto mari, magnis ac- b prope nullis portibus, diffi- 10
 13 cultas nauigandi. Namq- haue ad hunc modum factae
 armataeque erant: c planiores quam nostrarum
 nauium, quo facilius tum aestus excipere possent;
 2 prorae admodum ero m puppes ad magnitudinem
 3 fluctuum tempestatum atae; naues totae factae ex
 4 robore ad quamuis uim et m perferendam; transtra pe-
 dalibus in altitudinem trabibus confixa clauis ferreis digiti pollicis
 5 crassitudine; ancorae pro funibus ferreis catenis reuinctae;
 6 pelles pro uelis alutaeque tenuiter confectae, hae siue propter lini
 inopiam atque eius usus inscientiam, siue eo, quod est magis ue- 20
 risimile, quod tantas tempestates Oceani tantosque impetus uen-
 torum sustineri ac tanta onera nauium regi uelis non satis com-
 7 mode posse arbitrabantur. Cum his nauibus nostrae classi eius-
 modi congressus erat, ut una celeritate et pulsu remorum praesta-
 ret, reliqua pro loci natura, pro ui tempestatum illis essent aptiora 25

- 1 imminente b. adhaerarentur B. 2 (impediabatur B) im-
 pedibatur m. pr. A. at si b. 3 fortius ante corr. B. extruso
 pro mari aggere c et, qui corr. extructo, f; extruso mari pro aggere b (ex-
 cluso uer. loc. A). his] hisdem c et m. sec. f et secundum exempl.
 Fabr. d, isdem b et pr. m. f et secundum Oud. d; his ferme contra
 codd. u. 4 moenibus oppidi b d. 5 adpulso B. 7 isdem A B
 C et m. pr. f, qui hisdem sec. m.; id est D E. oportunitatibus B.
 8 magna parte satisfaciebant D E. 9 detenebantur pr. m. A B.
 10 magno D. portibus corr. f. 12 erant om. b. 13 uadis
 om. f. a decessum addita c int. uers. C, ac cessum interiecta litura f.
 15 adcommodatae B. 16 robor m. pr. B. quasuis — per-
 ferendas D. transtra ex pedalibus c, transtra sexpedalibus corr. f.
 17 in latitudinem contra codd. u. 18 grossitudine sec. m. B.
 ancorae A B 'mas. plerique', ancorae D E f. 20 eo om. c f.
 22 sustinere A B C D. 23 posse om. c d e f et m. pr. a b.
 24 ut in una b. celeritate B. pulsu remorum] incitationem add.
 b, incitatione add. d.

et accommodatiora. Neque enim his nostrae rostro nocere pote- 8
 rant (tanta in iis erat firmitudo), neque propter altitudinem facile
 telum adiciebatur, et eadem de causa minus commode copulis con-
 tinebantur. Accedebat, ut, cum saeuire uentus coepisset et se 9
 vento dedissent, et tempestatem ferrent facilius et in uadis consi-
 sterent tutius et ab aestu relictæ nihil saxa et cautes timerent;
 quarum rerum omnium nostris nauibus casus erat extimescendus.
 Conpluribus expugnatis oppidis Caesar, ubi intellexit frustra tan- 14
 tum laborem sumi neque hostium fugam captis oppidis reprimi ne-
 que iis noceri posse, statuit expectandam classem. Quae ubi con- 2
 uenit ac primum ab hostibus uisa est, circiter CCXX naues eorum
 paratissimæ atque omni genere armorum ornatissimæ profectæ
 ex portu nostris aduersæ constiterunt; neque satis Bruto, qui 3
 classi præerat, uel tribunis militum centurionibusque, quibus sin-
 gulæ naues erant adtributæ, constabat, quid agerent aut quam 4
 rationem pugnae insisterent. Rostro enim noceri non posse co-
 gnouerant; turribus autem excitatis tamen has altitudo puppium ex
 barbaris nauibus superabat, ut neque ex inferiore loco satis com-
 mode tela adici possent et missa ab Gallis grauius acciderent.
 Vna erat magno usui res præparata a nostris, falces præacutæ 5
 insertæ adfixæque longuriis, non absimili forma muralium fal-
 cium. His cum funes, qui antemnas ad malos destinabant, con- 6
 prehensi adductique erant, nauigio remis incitato præerumpeban-
 tur. Quibus abscisis antemnae necessario concidebant, ut, cum 7

- 1 accommodatiora *m. pr. B*, commodatiora *b*. 2 in eis *b u*, in
 his reliqui *codd. et edd.* 3 copulis *Palatinus*; scopulis *cum u super*
pe B, scopulis *reliqui*. 4 cum] cum se *C*. saeuire uentus coe-
 pisset *om. e f.* et se, ita ut se *int. uers. legatur, sed ead.*, ut *Beyer-*
ho uidetur, m. scriptum, B; se, omisso et, *C? D? e f*; utrumque *om.*
A E. 5 vento se dēdissent *DE*. et ante tempestatem *om. b*.
 6 totius *m. pr. B*. relictæ *f*, rei relictæ *A B C D E b*, derelictæ *u*.
 nil *b*. cotes *b c f*. 7 erant extimescendi *b c f*. 8 con-
 pluribus *B*. expugnatis] oppugnatis *add. C*. 10 iis *A B E*, his *u*.
 expectandam *B*. 11 ab *om. b*. ducentas *xx A B C*, du-
 centas uiginti *DE*. 12 profecta ex portu *A*, e portu profectæ *f*.
 14 tribunus *m. pr. B*. 15 adtributæ *B*. quam rationem *A (B)*
C D E f, qua ratione '*mss. plerique*'. 16 non posse *om. C*. 19 ab
(B) C D (E) 'mss.', a *f*. 21 insertæ *om. f*. (adfixæque *A B C*)
 affixæ *f*. moralium *B C D*, ruralium *c*. faccium *C*. 22 an-
 temnas '*mss. uetustissimi et hic et ubique*', antemnas *hic B*. ad ma-
 los *om. f*. destinabant *a b c*, destinebant *E f*, distinebant *A e et corr.*
m. sec. B, delinebant *C et ante corr., ut uidetur, B*. comprehensi *B*.
 23 prorumpebantur *b f*. 24 quibus præcisis *b e f*.

DE BELLO GALLICO

omnis Gallicis nauibus spes in uelis armamentisque consisteret,
 8 his ereptis omnis usus nauium uno tempore eriperetur. Reliquum
 erat certamen positum in uirtute, qua nostri milites facile supera-
 bant, atque eo magis, quod in conspectu Caesaris atque omnis ex-
 ercitus res gerebatur, ut nullum paulo fortius factum latere pos-
 9 set, omnes enim colles ac loca superiora, unde erat propinquus
 15 despectus in mare, ab exercitu tenebantur. Disiectis, ut diximus,
 antennis, cum singulas binas ac ternas naues circumsteterant,
 milites summa ui trans- ostium naues contendebant.
 2 Quod postquam barbari orterunt, expugnatis complu- 16
 ribus nauibus, cum ei eriretur auxilium, fuga salu-
 3 tem petere contenderu uersis in eam partem nau-
 bus, quo uentus fereb y malacia ac tranquillitas ex-
 4 titit, ut se ex loco com- possent. Quae quidem res ad
 5 negotium conficiendu oportuna: nam singulas no- 17
 stri consecuti expugnatae paucae ex omni numero no-
 ctis interuentu ad terram peruenerint, cum ab hora fere quarta
 16 usque ad solis occasum pugnaretur. Quo proelio bellum Veneto-
 2 rum totiusque orae maritimae confectum est. Nam cum omnis
 iuuentus, omnes etiam grauioris aetatis, in quibus aliquid consilii 18
 aut dignitatis fuit, eo conuenerant, tum nauium quod ubique fuerat
 3 in unum locum coëgerant; quibus amissis reliqui neque quo se re-
 ciperent, neque quemadmodum oppida defenderent, habebant.
 4 Itaque se suaeque omnia Caesari dediderunt. In quos eo grauius
 Caesar uindicandum statuit, quo diligentius in reliquum tempus a 25

- 3 nostri] nisi *pr. m. B.*   5 gerebantur *cum puncto sub a B.*
 paullo (*B.*).   7 disiectis *a*; igitur *add. C.*   8 ac (*B.*) *C e (f)* 'omnes';
 et *D*, aut *E.*   circumsteterant *b c e f*, circumsteterant, ut *Achaintius*
refert, *B*, pro quo *a* appellandum fuisse et *Beyerlii* silentium et scri-
 ptura *b c e f* docet.   10 fieri *om. b.*   animaduertent *D.*
 compluribus *B.*   11 repperiretur *B.*   12 contendebant *b e f.*
 13 quo] in quam *e f* et *sec. m. b.*   malacia *B* (*diserto festim.*),
 malacia *A*, malicia *C D E*; mollities *b* et *corr. f.*   extitit *B.*
 14 mouero *b e d* et, qui ante ex loco ponit, *f.*   15 maximae *b e d* (*de*
quo Oudendorpio refragatur exempl. Fabr.) *e f* et *m. pr. B.*   oportu-
 nitati *b e d e f*, sed hic oportunitati, ut oportuna *A B D.*   16 sectati *D.*
 17 peruenerint *b f.*   quarta *A E*, in *suprase. a f.* *iv (B).*
 18 quod proelio *pr. m. B.*   19 totius ante totiusque *add. pr. m. B.*
 maritimae *B D.*   20 iuuentus *m. pr. B.*   grauiores et *sec. m. etate*
 super aetatis *B.*   22 unum in locum *f.*   24 dederunt *m. pr. B.*
 25 quo] quod *D b.*

barbaris ius legatorum conseruaretur. Itaque omni senatu ne-
cato reliquos sub corona uendidit.

Dum haec in Venetis geruntur, Quintus Titurius Sabinus 17
cum iis copiis, quas a Caesare acceperat, in fines Vnellorum per-
5 uenit. His praeerat Viridouix ac summam imperii tenebat earum 2
omnium ciuitatum, quae defecerant, ex quibus exercitum magnas-
que copias coëgerat; atque his paucis diebus Aulerci Eburouices 3
Lexouique senatu suo interfecto, quod auctores belli esse nole-
bant, portas clauserunt seque cum Viridouice coniunxerunt;
10 magnaque praeterea multitudo undique ex Gallia perditorum ho- 4
minum latronumque conuenerat, quos spes praedandi studiumque
bellandi ab agricultura et cotidiano labore reuocabat. Sabinus 5
idoneo omnibus rebus loco castris sese tenebat, cum Viridouix con-
tra eum duum milium spatio consedisset cotidieque productis co-
15 piis pugnandi potestatem faceret, ut iam non solum hostibus in
contemptionem Sabinus ueniret, sed etiam nostrorum militum uo-
cibus nonnihil carperetur; tantamque opinionem timoris praebuit, 6
ut iam ad uallam castrorum hostes accedere auderent. Id ea de 7
causa faciebat, quod cum tanta multitudine hostium praesertim eo
20 absente, qui summam imperii teneret, nisi aequo loco aut oppor-
tunitate aliqua data legato dimicandum non existimabat. Hac con- 18
firmata opinione timoris idoneum quendam hominem et callidum
delegit, Gallum, ex iis, quos auxilii causa secum habebat. Huic 2
magnis praemiis pollicitationibusque persuadet, uti ad hostes trans-
25 eat, et, quid fieri uelit, edocet. Qui ubi pro perfuga ad eos uenit, 3
timorem Romanorum proponit, quibus angustiis ipse Caesar a Ve-
netis prematur, docet, neque longius abesse, quin proxima nocte 4
Sabinus clam ex castris exercitum educat et ad Caesarem auxilii
ferendi causa proficiscatur. Quod ubi auditum est, conclamant 5
30 omnes occasionem negotii bene gerendi amittendam non esse, ad

1 obseruaretur <i>b</i> .	3 Quintus <i>ABDE</i> , Q. (<i>f</i>) <i>u</i> .	4 iis
(<i>B</i>) <i>D</i> , is <i>C</i> , hiis <i>E</i> , his <i>f</i> .	5 is <i>B</i> , iis <i>AE</i> .	Viridouix <i>d</i> , Viri-
duouix ' <i>D et deinceps</i> '.	7 iis <i>ABDE</i> .	Aulerci <i>ABCDE</i> , Au-
reluci <i>bc</i> .	8 Lexobiique <i>D</i> .	9 seque Viridouici <i>b</i> .
13 se re-	14 duorum <i>b</i> .	16 contemptum <i>bf</i>
linebat <i>A</i> , se tenebat <i>bf</i> .	(Ceterum contemptionem, non contemtionem, <i>ACDE</i> et ubique <i>B</i> et hoc	et similia, nisi aliud monuero).
18 de <i>om. f</i> .	21 legato <i>P. 127</i> .	
hac] ac <i>B</i> ' <i>mss. multi</i> '.	23 dilegit <i>m. pr. B</i> , deligit <i>b</i> .	
ex his <i>codd. edd. ante Ald. et u</i> .	25 et <i>om. c</i> .	uellet <i>m. pr. C</i> .
ubi profuga <i>b</i> .	27 premebatur <i>b</i> .	30 occasionem <i>B</i> .

- 6 castra iri oportere. Multae res ad hoc consilium Gallos hortaba-
 tur: superiorum dierum Sabini cunctatio, perfugae confirmat⁷o,
 inopia cibariorum, cui rei parum diligenter ab iis erat provisum⁸,
 spes Venetici belli et quod fere libenter homines id, quod uolunt,
 7 credunt. His rebus adducti non prius Viridovicem reliquosque da-
 ces ex concilio dimittunt, quam ab his sit concessum, arma uti ca-
 8 piant et ad castra contendant. Qua re concessa laeti ut explorata
 victoria sarmentis uirgultisque collectis, quibus fossas Romanorum
 10 compleant, ad castra pergunt. Locus erat castrorum editus et
 paulatim ab imo adeliuis circiter passus mille. Huc magno cursu¹⁰
 contenderunt, ut quam minimum spatii ad se colligendos arma-
 2 dosque Romanis daretur, exanimatique peruenerunt. Sabinus
 snos hortatus cupientibus signum dat. Impeditis hostibus propter
 ea, quae ferebant, onera subito duabus portis eruptionem fieri in-
 3 bet. Factum est opportunitate loci, hostium inscientia ac defa-¹⁵
 gatione, uirtute militum et superiorum pugnarum exercitatione,
 ut ne unum quidem nostrorum impetum ferrent ac statim terga
 4 uerterent. Quos impeditos integris uiribus milites nostri consecuti
 magnum numerum eorum occiderunt; reliquos equites consecuti
 5 paucos, qui ex fuga euaserant, reliquerunt. Sic uno tempore et
 de nauali pugna Sabinus et de Sabini victoria Caesar certior fa-
 6 ctus est, ciuitatesque omnes se statim Titurio dederunt. Nam ut
 ad bella suscipienda Gallorum alacer ac promptus est animus, sic
 mollis ac minime resistens ad calamitates perferendas mens eo-
 rum est.
- 20 Eodem fere tempore Publius Crassus, cum in Aquitaniam
 peruenisset, quae pars, ut ante dictum est, et regionum latitudine
 et multitudine hominum ex tertia parte Galliae est aestimanda,

2 perenunctatio b. 3 ab his *ABf*, ab hiis *E*. 6 consilio b.
 arma uti capiant] ut copiam faciant *f*. 8 sarmentis] sacre-
 mentis *A*. 10 adeliuis *B*. 11 spatium b. 13 hortatur *C*.
 14 ea om. b. 15 oportunitate *B*. defatigatione *Ac DE*
 et cum a super se sec. m. posita *B* et cum puncto sub e et a supraro. *f*,
 defatigatione (*An*) u. 16 et superiorum *ABCDEf*, superiorum
 inuito *Oud. u*. 18 uerterunt *D*. impeditos *B*, om. *f*.
 nostri] nisi m. pr. *B*. 19 equites] eorum add. b e. 21 certior
 factus est deleta sec. m. est *D*; est certior factus e, certior factus *A(B)*
C(Ef). 22 ciuitates, omissa que, *E*. omnes se m. pr. *B*.
 dederunt b. 24 ferendas b. 26 Publius *B*, *P. u*. 28 Gallia
A et m. pr. *B*. estimanda *A*.

cum intellegeret in iis locis sibi bellum gerendum, ubi paucis ante
 annis Lucius Valerius Praeconinus legatus exercitu pulso inter-
 fectus esset, atque unde Lucius Mallius proconsul impedimentis
 amissis profugisset, non mediocrem sibi diligentiam adhibendam
 5 intellegebat. Itaque re frumentaria prouisa, auxiliis equitatuque 2
 comparato, multis praeterea uiris fortibus Tolosa et Narbone, quae
 sunt ciuitates Galliae prouinciae finitimae his regionibus, nomina-
 tim euocatis in Sontiatum fines exercitum introduxit. Cuius ad- 3
 uentu cognito Sontiates magnis copiis coactis equitatuque, quo plu-
 10 rimum ualebant, in itinere agmen nostrum adorti primum equestre
 proelium commiserunt, deinde equitatu suo pulso atque insequen- 4
 tibus nostris subito pedestres copias, quas in conualle in insidiis
 conlocauerant, ostenderunt. Ili nostros disiectos adorti proelium
 renouarunt. Pugnatum est diu atque acriter, cum Sontiates su- 21
 15 perioribus uictoriis freti in sua uirtute totius Aquitaniae salutem
 positam putarent, nostri autem, quid sine imperatore et sine reli-
 quis legionibus adolescentulo duce efficere possent, perspicui cu-
 perent: tandem confecti uulneribus hostes terga uertere. Quorum 2
 magno numero interfecto Crassus ex itinere oppidum Sontiatum
 20 oppugnare coepit. Quibus fortiter resistentibus uincas turresque
 egit. Illi alias eruptione temptata, alias cuniculis ad aggerem ui- 3
 neasque actis, cuius rei sunt longe peritissimi Aquitani, propterea
 quod multis locis apud eos aerariae † secturaeque sunt, ubi dili-

- 1 in illis locis *e f*, in his locis *reliqui codd. et u.* 2 Lucius
ABDE, L. (*f*) *u.* Varius *c.* Praeconinus *A(B)DE*; P. coninus
ef, P. communis *b.* legatus] legionum *b.* 3 Lucius *ABDE*, L.
f (*is post nomen ponit suprasc. litt. ha*) *u.* Mallius *ABCDE*; Man-
 lius *af*, Manilius *e.* proconsul (*B*) *f*, praeproconsul *E*, procons. *AC*.
 4 ammissis *B.* 5 equitatumque *m. pr. B.* 6 comparato *B.*
 Tolose *A*: Carcasone *add. bcd f* (*hic Circasone*). *P. 67.* Nar-
 bonae *AB*, Narbona *bf*. In marg. *B sec. m. scripsit* Tolosa, Narbona,
 quorum ciuitat. 7 finitimae Galliae prou. *f.* his regionibus *Ciac-*
conius, ex his regionibus *codd. P. 70.* 8 Sontiatum *ABCDE*; Son-
 tium *f*, Sotiatum *e.* Sotiates *Orosii Langobardicus*, Sociates *suprasc. t*
Portensis. 9 Sonciates *DE.* 10 in *om. b.* nostrum *sup.*
uers. sec. m. B. 11 commiserunt *B.* 12 pedestris *f.* 13 con-
 locauerant *B.* ii nostros *B.* 14 Sonciates *E*, Sociates *D*, So-
 tiales *corr. in tiales f.* 16 nostri] *n supraposita i m. pr. B.*
 17 adolescentulo duce *om. f* (*adolescentulo BDE et cum o super u A*).
 18 tandem *f*, tamen *reliqui.* uerterunt *bef.* 19 Soncia-
 tum *E*, Sontiatum (*sed prius ti int. uers.*) *f.* 22 Equitani *m. pr. B.*
 23 aerarii *f.* secturaeque *ABC e et plerique*, securaeque *DE*,
 aeseccuraeque *f*: secturae *u.* *Mihi scribendum uidetur ferrariaeque.*

gentia nostrorum nihil his rebus profici posse intellexerunt, legatos ad Crassum mittunt seque in deditionem ut recipiat, petunt
23 Qua re impetrata arma tradere iussi faciunt. Atque in ea re omnium nostrorum intentis animis alia ex parte oppidi Adiatunnus, quae summam imperii tenebat, cum de devotis, quos illi soldarios oppellant, quorum haec est condicio, ut omnibus in vita commodis una cum iis fruantur, quorum se amicitiae dediderint, si quid his per vim accidat, aut eundem casum una ferant aut sibi mortem consciscant; neque adhuc hominum memoria repertus est quisquam, qui eo interfecto, cuius se amicitiae deuovisset, mori recusaret;
4 cum his Adiatunnus eruptionem facere conatus clamore ab ea parte munitionis sublato, cum ad arma milites concurrissent, vehementerque ibi pugnatum esset, repulsus in oppidum tamen, uti eadem deditionis condicione uteretur, ab Crasso impetrauit. Armis obsequiisque acceptis Crassus in fines Vocalium et Tarusatum profectus est. Tam vero barbari commoti, quod oppidum et natura loci et manu munitum paucis diebus, quibus eo ventum erat, expugnatum cognouerant, legatos quoque uersum dimittere, coniurare, obsides inter se dare, copias parare coeperunt. Mittuntur etiam ad eas ciuitates legati, quae sunt citerioris Hispaniae finitimae Aquitaniae: inde auxilia ducesque arcessuntur. Quorum aduentu magna cum auctoritate et magna cum hominum multitudine bellum gerere conantur. Duces uero ii deliguntur, qui una cum Quinto

4 intenti animi C. alios b. Adiatunnus ABDE, Adiatunnus C; Adeatoannus ef et secundum exempl. Fabr. d, Adcantuannus b et secundum Oud. d idemque uel Adiatunnus c. Nicolaus Damascenus ap. Athen. VI, 249 b' Ἀδιάρων τὸν τῶν Σωριανῶν βασιλῆα appellat.
 5 cum sec. m. sup. uers. B. sexcentis (B). ante deuotis add. conductis D. soldarios f: οἰλοδοῦργους editur ap. Athenaeum ex epitome et Eustathio, qui eam sequitur; antea erat οἰλοδοῦργους. 6 conditio (B). ut ABE, uti f u. 7 cum his codd. et edd. perfruantur b. quid his f; quid is E, quid una cum duobus punctis sub A, quid iis (B) u. 8 una om. b. 9 consciscant] aduocent uel inferant pro uar. lect. sec. m. A. 10 mortem recusaret b ef.
 11 his ADEf, hiis C, iis (B) u. Adiatunnus hic etiam C; Schneideriani et B ut supra. 12 munitionis] eruptionis b d. 14 condicione (B). ab Crasso A (B) CDE; a Crasso f, qui haec post impetrauit ponit. 15 Vocalium d et syllaba ca suprasc. f; Vocaturum AB CD, Vocaluarum E. 18 quoque ABDE e, quoque C? f et sec. m. B. P. 71. uersum ABCDE, uersus ef. 20 legati suprasc. in A. finitimae AB. 21 arcessiuntur b. 22 auctoritate] maturitate D. 23 uero hi B. diliguntur m. pr. B. Quinto B, Q. u.

Sertorio omnes annos fuerant summamque scientiam rei militaris habere existimabantur. Hi consuetudine populi Romani loca capere, castra munire, com meatibus nostros intercludere instituunt. Quod ubi Crassus animaduertit, suas copias propter exiguitatem non facile diduci, hostem et uagari et uias obsidere et castris satis praesidii relinquere, ob eam causam minus commode frumentum com meatumque sibi supportari, in dies hostium numerum augeri, non cunctandum existimauit, quin pugna decertaret. Hac re ad consilium delata, ubi omnes idem sentire intellexit, posterum diem pugnae constituit. Prima luce productis omnibus copiis duplici acie instituta, auxiliis in mediam aciem coniectis, quid hostes consilii caperent, expectabat. Illi, etsi propter multitudinem et ueterem belli gloriam paucitatemque nostrorum se tuto dimicatu- ros existimabant, tamen tutius esse arbitrabantur obsessis uis com meatu intercluso sine ullo uulnere uictoria potiri et, si propter inopiam rei frumentariae Romani sese recipere coepissent, impeditos in agmine et sub sarcinis infirmiore animo adoriri cogitabant. Hoc consilio probato ab ducibus productis Romanorum copiis sese castris tenebant. Hac re perspecta Crassus cum sua cunctatione atque opinione timoris hostes nostros milites alacriores ad pugnandum effecissent, atque omnium uoces audirentur, expectari diutius non oportere, quin ad castra iretur, cohortatus suos omnibus cupientibus ad hostium castra contendit. Ibi cum alii fossas conplerent, alii multis telis coniectis defensores uallo munitionibusque depellerent, auxiliaresque, quibus ad pugnam non multum Crassus confidebat, lapidibus telisque subministrandis et ad aggerem cespitibus conportandis speciem atque opinionem pugnantium praeberent, cum item ab hostibus constanter ac non timide pugnaretur, telaque ex loco superiore missa non frustra

2 exestimabantur hii cum ~ super h B. 3 insistunt b c f.
5 deduci A B C D, 'plerique', omnes Schneideri praeter unum det.
hostem euagari D. 8 exestimauit B, putauit b. ac re B.
ad sec. m. sup. uers. B. 10 duplici aciae B. 11 coniectis C c d,
collectis A B D E e f. 12 expectabat B. et ueterum C, et propter
ueterem b. 13 toto et 14 totius m. pr. B. 15 ullo om. b f.
17 infirmiore A B E 'plurimi uetustissimique'; inferiore b c d e, inferiori f.
20 atque om. f. opinione A. timoris Stephanus, timi-
diores eodd. P. 72. 21 ad pugnam f. effecissent A B (sed hic
eff-) C D E; effecisset e, fecisset f. 22 expectari B. 23 ubi cum
fossas b f. 24 conplerent B. 26 lapidibusque et telis C.
27 conportandis B.

2 acciderent, equites circumitis hostium castris Crasso renuntiauerunt
 non eadem esse diligentia ab decumana porta castra munita *fauci-*
 26 lemque aditum habere. Crassus equitum praefectos cohortatus,
 ut magnis praemiis pollicitationibusque suos excitarent, quid fieri
 2 uelit, ostendit. Illi, ut erat imperatum, eductis iis cohortibus,
 quae praesidio castris relictæ intritæ ab labore erant, et longiore
 itinere circumductis, ne ex hostium castris conspici possent, omni-
 um oculis mentibusque ad pugnam intentis celeriter ad eas, quas
 3 diximus, munitiones peruenerunt atque his prorolis prius in hosti-
 um castris constiterunt, quam plane ab his uideri aut, quid rei ge-
 4 reretur, cognosci posset. Tum uero clamore ab ea parte audito
 nostri redintegratis uiribus, quod plerumque in spe uictoriae acci-
 5 dere consuevit, acrius impugnare coeperunt. Hostes undique cir-
 cumuenti desperatis omnibus rebus se per munitiones deicere et
 6 fuga salutem petere intenderunt. Quos equitatus apertissimis
 campis consecutus ex milium L numero, quæ ex Aquitania Can-
 tabrisque conuenisse constabat, uix quarta parte relicta multa
 27 nocte se in castra recipit. Hac audita pugna maxima pars Aquita-
 niae sese Crasso dedit obsidesque ultro misit; quo in numero
 fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Ptianii, Vocates, Tarusates, Elu-
 2 sates, Gates, Ausci, Garumni, Sibuzates, Cocosates: paucae ul-
 timae nationes anni tempore confisae, quod hiems suberat, hoc fa-
 cere neglexerunt. (1)
 28 Eodem fere tempore Caesar, etsi prope exacta iam aestas

1 accederent *DE*, accedere *ABC*. *ante equites add. sisuba-*
 tes *f.* renuntiauerunt (*B*). 2 diligentia esse *b*. 5 uelit (*Δπ*),
 uellit *cum puncto sub priore* *l B*; uellet *DE f* 'mei 10'. iis *A et cum*
puncto sub priore *l B*, is *C*; inde *DE*; *nn a b c d e f*. cohortibus] le-
 gionibus *a*. 6 intritæ *E e*, interritæ *ABC* (*hic int. uera.*) *D d*, in-
 tegræ *f*. 7 circumspici possent *b*. 8 celeriter *om. f*. 9 per-
 uenerant *A*. prorolis *Fuërnus*; proraptis *ABE e* 'omnes', prae-
 ptis *f*. 10 his *A f*, hiis *E*, iis (*B*) *u*. 12 nostri] nihil *m. pr. B*.
 13 impugnare *B*. 15 contenderunt *f*. 16 quinquaginta (*B*).
 18 recipit *ABCD*, recepit *u*. hac] *eo B*. 19 dedit *A*.
 misit] obtulit *b*, detulit *f*. 20 Ptianii *ABDE*, Ptiani *C d*,
 Pthiciani *f*; Preciani *u*. Elusates *d*, Elustates *dubio Δπ*, Flustates
BE f et 'ceteri uel Frustates'. 21 Gates *ADE d f*, Gaites *cum*
puncto sub priore *l B*, Gartes *C*; Garites *u*. Garumni *B*. Sib-
 zates *A b c*, Sibutzates *BE*: Liberones. Saniua. Calesta. rusates. ausci.
 bulates *f* 'h. e. Liberones, Sani, Vacates, Tarusates, Ausci, Sibulates'
Schneid. 22 nationes] ciuitates *e*. hiemps *B*.
 hoc] *id e*.

erat, tamen, quod omni Gallia pacata Morini Menapiique super-
 rant, qui in armis essent neque ad eum umquam legatos de pace
 misissent, arbitratus id bellum celeriter confici posse eo exercitum
 adduxit; qui longe alia ratione ac reliqui Galli bellum gerere coe-
 8 perunt. Nam quod intellegebant maximas nationes, quae proelio 2
 contendissent, pulsas superatasque esse continentesque siluas ac
 paludes habebant, eo se suaque omnia contulerunt. Ad quarum 3
 initium siluarum cum Caesar peruenisset castraque munire insti-
 tuisset, neque hostis interim uisus esset, dispersis in opere nostris
 10 subito ex omnibus partibus siluae euolauerunt et in nostros impe-
 tum fecerunt. Nostri celeriter arma ceperunt eosque in siluas re- 4
 pulerunt et conpluribus interfectis longius inpeditionibus locis se-
 cuti paucos ex suis deperdiderunt. Reliquis deinceps diebus Cae- 29
 sar siluas caedere instituit, et ne quis inermibus imprudentibusque
 15 militibus ab latere impetus fieri posset, omnem eam materiam,
 quae erat caesa, conuersam ad hostem conlocabat et pro uallo ad
 utrumque latus extruebat. Incredibili celeritate magno spatio pau- 2
 cis diebus confecto, cum iam pecus atque extrema inpedimenta ab
 nostris tenerentur, ipsi densiores siluas peterent, eiusmodi sunt
 20 tempestates consecutae, uti opus necessario intermitteretur et con-
 tinuatione imbrium diutius sub pellibus milites contineri non pos-
 sent. Itaque uastatis omnibus eorum agris, uicis aedificiisque in- 3
 census Caesar exercitum reduxit et in Aulercis Lexouiiisque, reliquis
 item ciuitatibus, quae proxime bellum fecerant, in hibernis conlocauit.

- 1 Menapique *A*, Menapii *E*. 2 essent] erant *A*. ad eum
 post pace ponit *f*. umquam *ABC f*. 3 mississent *B*. cae-
 leriter confici *B*, confici celeriter *f*. 4 adducit cum *x super c C*, du-
 xit *f*. natione *m. pr. B*. bellum agere instituerunt *abce f et*
secundum Oud. d, in quo exempl. Fabr. bellum gerere instituerunt *legi*
refert. 5 nam *om. bcd f*. 6 continentes siluas *b*. 7 palu-
 des quas habebant *bcd f*. 8 Caesar cum peruenisset *ef*. 10 silua
 euolauerunt *m. pr. B*. 11 nostri] nihil *m. pr. B*. coeperunt *B*.
 silua *A*, siluam *ef*. reppulerunt *B*. 12 conpluribus *B*.
 inpeditionibus *B initio in sec. m. suprasc.* 13 ex] de *D se-*
cundum Oud., qui errauit. deperdiderunt *ABCDE de*, disperdide-
 runt *b f*. 14 instituit] coepit *b*. imprudentibusque *A (is que m. pr.*
om.) BCD f. 16 conlocabat *B*. 17 extruebat *B*. 18 inpedimenta
AB f. a nostris *b f*. 19 tempestate sunt *f*, tempestates sunt *Aldus*
et seqq. ante u. 23 Caesar *om. b f*. reduxit *f*, perduxit *ABCDE*.
 Lexouiiisque *B 'mss. plurimi'*. 24 item in ciuitatibus *bc*. proxi-
 me (*d*) *est, qui proximae, f; maxime AB (is maximae) CDE 'omnes mei'*.
 conlocauit *B*. Iulius Celsus Constantinus u. c. legi belli Gallici
 liber tertius explicit *B*.

C. IVLII CAESARIS
DE BELLO GALLICO
COMMENTARIUS QVARTVS.

Ea, quae secuta est, hieme, qui fuit annus Gneo Pompeio, Marco Crasso consulibus Vsipetes Germani et item Tencteri magna cum multitudine hominum flumen Rhenum transierunt, non longe a mari, quo Rhenus influit. Causa traueseundi fuit, quod ab Sueuis complures annos exagitati bello premebantur et agricultura prohibebantur.

3 Sueuorum gens est longe maxima et bellicosissima Germa-
4 norum omnium. Hi centum pagos habere dicuntur, ex quibus
quotannis singula milia armatorum bellandi causa ex finibus edu-
5 cunt. Reliqui, qui domi manserunt, se atque illos alunt. Hi rur-
6 sus in uicem anno post in armis sunt, illi domi remanent. Sic ne-
7 que agricultura nec ratio atque usus belli intermittitur. Sed pri-
uati ac separati agri apud eos nihil est, neque longius anno rema-
8 nere uno in loco incolendi causa licet. Neque multum frumento,
sed maximam partem lacte atque pecore uiuunt multumque sunt in

Incipit liber un lego feliciter *B*. 1 qui fuit] quiescit *C*. Gneo
ABCDE, Gneio *f*; *Cn. u.* 2 Marco Crasso *ABCDE*, M. Crasso *a*;
et M. Crasso *b*, et Crasso *f*. consule *b*. Tenctheri *A*, Tenctheri
D, Tonetheri *E*, Tonetheri *C*, Tunctheri *B*, optencheri *omissis* et item et
corr. in opt et ri f; Tenctheri *Aldus et u.* 4 quo] cui *f*. 5 Sue-
uis *e f* 'ms. qdd.' 5 complures *B*. exagitata *m. pr. B*.
premebantur *B*. et ab agricultura *b*. 8 hii *E*. 9 quodannis
m. pr. B, singulis annis *f*. bellandi ex causa *B et sec. m. C et*,
qui *pr. m. causa om.*, *A*. ex finibus *A(B)C*; ex finibus suis *D E*,
suis ex finibus *a (is o ut 'ms. qdd.')* *f*. producant *m. pr. b*.
10 manserunt *ABCDE*, remanserunt *a*, remanserint *a f*; manserint *u.*
ollos *ante corr. B*. 11 in uicem *om. CE*. 12 nec *A(B)C*
DE a, neque *f*. atque] neque *C*. 14 colendi *a f*. 15 ma-
xima parte *D b*.

nationibus; quae res et cibi genere et cotidiana exercitatione et 9
 libertate vitae, quom a pueris nullo officio aut disciplina adsuefacti
 nihil omnino contra uoluntatem faciant, et uires alit et inmani
 corporum magnitudine homines efficit. Atque in eam se consue- 10
 tudinem adduxerunt, ut locis frigidissimis neque uestitus praeter
 pellis haberent quicquam, quarum propter exiguitatem magna est
 corporis pars aperta, et lauarentur in fluminibus. Mercatoribus 2
 aditus magis eo, ut, quae bello ceperint, quibus uendant, ha-
 rant, quam quo ullam rem ad se inportari desiderent. Quin etiam 2
 mentis, quibus maxime Galli delectantur quaeque inpenso parant
 elio, Germani inportatis non utuntur, sed quae sunt apud eos
 la, parua atque deformia, haec cotidiana exercitatione summi ut
 t laboris efficiunt. Equestribus proeliis saepe ex equis desiliunt 3
 pedibus procliantur, equosque eodem remanere uestigio adsue-
 erunt, ad quos se celeriter, cum usus est, recipiunt; neque eo- 4
 n moribus turpius quicquam aut inertius habetur, quam ephip-
 i uti. Itaque ad quemuis numerum ephippiatorum equitum quam- 5
 pauci adire audent. Vinum ad se omnino inportari non sinunt, 6
 d ea re ad laborem ferendum remollescere homines atque effe-
 vari arbitrantur. Publice maximam putant esse laudem, quam 3
 ssime a suis finibus uacare agros: hac re significari magnum
 nerum ciuitatum suam uim sustinere non posse. Itaque una ex 2
 le a Sueuis circiter milia passuum sexcenta agri uacare dicun-
 . Ad alteram partem succedunt Vbii, quorum fuit ciuitas am- 3

- 2 quod a pueris *codd. P. 25.* adsuefacti *B.* 3 inmani *A*
D. 5 abduxerunt *BCD.* neque] non *DE.* 6 pellis,
 pelles, *ABC b 'alii'.* haberent *ABC (hic ante praeter) f 'fore*
ms', habent *b;* habeant *DE.* quicquam *B.* 7 lauantur *codd.*
ms. P. 73. 8 est aditus *ABCDE c b e f,* est ad eos aditus *u.*
 regis *b c f.* 9 ulla ad se *b.* inportari *ABCD.* desi-
 unt *A.* 10 Gallia delectatur *e f.* (inpenso *B*) immenso *b d f.*
 11 importatis *e f;* importatis his *reliqui (sed inportatis ABCDE);*
 utaticis *Oudondorpius.* 12 parua *a b c d e f;* paua *cum r super*
et p punctis circumscripta A, praua (*B*) *CDE.* 14 adsuefecerunt
CDE; assuefaciant *b c d et, qui asuef., f.* 15 est] poscit *b c d e f.*
 16 quicquam *B.* etphiapiis *B,* ephiapiis '*ms. nonnulli*' et
m. B. 17 ephiapiatorum *B 'ms. nonnulli'.* 18 inportari
CD. sinunt] patiuntur *f.* 21 ab suis *b.* uacare] uagari
D. 22 ciuitatum *A;* ciuitatem *f,* ciuitatum *reliqui,* non
 esse *e f.* ita una *C.* 23 sexcenta *A,* sescenta *B,* de *D,*
 centi *E;* centum *d, c f, e e.* 24 Vbii] ubi hi *C,* ubi et *DE.*

pla atque florens, ut est captus Germanorum, et paulo [quam] sunt
eiusdem generis [et] ceteris humaniores, propterea quod Rhenum
attingunt, multumque ad eos mercatores uenitant, et ipsi propter
4 propinquitatem [quod] Gallicis sunt moribus adsuefacti. Hos cum
Sueui multis saepe bellis experti propter amplitudinem grauitatem
que ciuitatis sinibus expellere non potuissent, tamen uectigales sibi
4 fecerunt ac multo humiliores infirmioresque redegerunt. In eadem
causa fuerunt Vsipetes et Tencteri, quos supra diximus, qui com-
2 plures annos Sueuorum uim sustinuerunt; ad extremum tamen
agris expulsi et multis locis Germaniae triennium uagati ad Rhe-
num peruenerunt; quas regiones Menapii incolebant et ad ultram-
3 que ripam fluminis agros, aedificia uicosque habebant, sed tanta
multitudinis aditu perterriti ex iis aedificiis, quae trans flumen ha-
buerant, demigrauerunt et cis Rhenum dispositis praesidiis Ger-
4 manos transire prohibebant. Illi omnia experti, cum neque ui con-
tendere propter inopiam nauium neque clam transire propter co-
stodias Menapiorum possent, reuersti se in suas sedes regionesque
5 simulauerunt et tridui uiam progressi rursus reuerterunt atque
omni hoc itinere una nocte equitatu confecto inscios inopinantes
6 que Menapios oppresserunt, qui de Germanorum discessu per ex-
ploratores certiores facti sine metu trans Rhenum in suos uicos
7 remigrauerant. His interfectis nauibusque eorum occupatis, pri-
usquam ea pars Menapiorum, quae citra Rhenum erat, certior
fieret, flumen transierunt atque omnibus eorum aedificiis occupa-
tis reliquam partem hiemis se eorum copiis aluerunt.

5 His de rebus Caesar certior factus et infirmitatem Gallorum
ueritus, quod sunt in consiliis capiendis mobiles et nouis plerum-

1 quam sunt C. P. 74 et addend. 2 et] sunt b. 3 multi-
que e, quod Oud. secundum 'longe plurimos' mutauit. uenditant m.
m. B. 4 Gallicis om. f. adsuefacti B. 5 grauitatem
ciuitatis praemisso int. uers. et f, ciuitatis et grauitatem b. 6 Ten-
cteri A, Tenchteri BCDE, Eptencheri f. complures ABCD.
10 locis Germaniae ABE et, qui Germani, f; Germaniae locis ne-
glegentia u. triennio b. 11 et] hi bcd f. 13 aditu A(B)C,
aduento e et edd. ante u, om. b. ex his codd. et edd., nisi quod b
his om. 14 demigrauerunt f, demigrare e. et] eo D. 20 op-
presserunt] percusserunt C. 22 remigrauerunt sec. m. f (remigrauerunt
pr.), transmigrauerant C. 23 quae om. f. citra B, circa b.
Rhenum qui in suis sedibus erat e f, qui sec. m. quae pro qui habet;
Rhenum quieta in suis sedibus erat c. 24 eorum om. b. 25 reli-
qua parte b c.

que rebus student, nihil his committendum existimauit. Est enim 2
 hoc Gallicae consuetudinis, uti et uiatores etiam inuitos consistere
 cogant et, quid quisque eorum de quaque re audierit aut cogno-
 uerit, quaerant, et mercatores in oppidis uulgus circumstet qui-
 busque ex regionibus ueniant quasque ibi res cognouerint, pro-
 nuntiare cogant. His rebus atque auditionibus permoti de summis 3
 saepe rebus consilia ineunt, quorum eos in uestigio poenitere ne-
 cesse est, cum incertis rumoribus seruiant, et plerique ad uolun-
 tatem eorum ficta respondeant. Qua consuetudine cognita Cae- 6
 sar, ne grauiori bello occurreret, maturius, quam consuerat, ad
 exercitum proficiscitur. Eo cum uenisset, ea, quae fore suspica- 2
 tus erat, facta cognouit: missas legationes ab nonnullis ciuitatibus 3
 ad Germanos inuitatosque eos, uti ab Rheno discederent, omnia-
 que, quae postulassent, ab se fore parata. Qua spe adducti Ger- 4
 mani latius uagabantur et in fines Eburonum et Condrusorum,
 qui sunt Treuerorum clientes, peruenerant. Principibus Galliae 5
 euocatis Caesar ea, quae cognouerat, dissimulanda sibi existima-
 uit eorumque animis permulsis et confirmatis equitatuque imperato
 bellum cum Germanis gerere constituit. Re frumentaria compa- 7
 rata equitibusque delectis iter in ea loca facere coepit, quibus in
 locis esse Germanos audiebat. A quibus cum paucorum dierum 2
 iter abesset, legati ab iis uenerunt, quorum haec fuit oratio:
 Germanos neque priores populo Romano bellum inferre neque ta- 3
 men recusare, si lacescantur, quin armis contendant, quod Germa-
 norum consuetudo haec sit a maioribus tradita, quicumque bellum

1 est enim hoc *A B C D E*; est autem hoc *u*, est hoc inquam *Aimoi-*
nus praef. c. 8. 3 quid *Aimoinus*, quod *codd. Caesaris.* de
 qua re *b*, de quacunque re *Aimoinus.* 6 cogat *b e f.* rebus (*A*) *B C*
D E Aimoinus, rumoribus *b c d e f.* 7 in uestigio *A B C D E b e f*, e ue-
 stigio *Aimoinus u.* *Vid. Liu. XXII, 49. Tac. hist. IV, 60. Verus ad Front.*
p. 187 ed. Rom. 8 incertis moribus *A B C D E* *codd. Aimoini* (motibus
Bouquetus). 10 ni grauiori *m. pr. B.* consueuerat *f.*
 11 suspicatus fuerat *b.* 12 a nonnullis *e f.* 13 a Rheno *f.*
 omnia quaeque *B C D E e f 'mss.'* 14 a se *f.* abducti *C.*
 15 latius uagabantur *A B C D E*; latius iam uagabantur *e f*, iam latius ua-
 gabantur *b.* in finibus *b f.* *inter* Eburonum et clientes *posita*
om. f. Condrusorum *b 'alii'*, Condrusonum *A B E 'plerique'*.
 16 Treuerorum *B 'mss.'* peruenerunt *f.* 17 euocatis *e f*, uocatis
A B C D E. 19 gerere] agere *E.* 20 equitatibusque *b.* fa-
 cere coepit *post* audiebat *ponit b.* 21 locis *om. b.* 22 ab his
codd. 23 haec *om. A.* tradita] ut *add. D b.* quicum
 bellum *B.*

- inferant, resistere neque deprecari. Haec tamen dicere, uenisse
 4 inuitos, eiectos domo; si suam gratiam Romani uelint, posse in
 utiles esse amicos; uel sibi agros adtribuunt uel patiantur eos te-
 5 nere, quos armis possederint: sese unis Sueuis concedere, quibus
 ne dii quidem immortales pares esse possint; reliquum quidem in
 8 terris esse neminem, quem non superare possint. Ad haec quae
 uisum est Caesar respondit; sed exitus fuit orationis: Sibi nullam
 2 cum his amicitiam esse posse, si in Gallia remanerent; neque
 uerum esse, qui suos fines tueri non potuerint, alienos occupare;
 neque ullos in Gallia uacare agros, qui dari tantae praesertim mul-
 3 titudini sine iniuria possint; sed licere, si uelint, in Vbiorum fini-
 bus considerare, quorum sint legati apud se et de Sueuorum iniuriis
 9 querantur et a se auxilium petant: hoc se Vbiis imperaturum. Le-
 gati haec se ad suos relatueros dixerunt et re deliberata post diem
 2 tertium ad Caesarem reuersuros: interea ne propius se castra mo-
 ueret, petierunt. Ne id quidem Caesar ab se impetrari posse dixit.
 3 Cognouerat enim magnam partem equitatus ab iis aliquot diebus
 ante praedandi frumentandique causa ad Ambinarios trans Mo-
 sam missam: hos expectari equites atque eius rei causa moram
 interponi arbitrabatur.
- 10 Mosa profluit ex monte Vosego, qui est in finibus Lingonum,
 et parte quadam ex Rheno recepta, quae appellatur Vacalus † in-
 2 sulamque efficit Batavorum, in Oceanum influit neque longius ab

2 eiectos de domo *a f.* iis *ADE*, is *C*; eis (*B*) *f a.*
 3 adtribuunt *ABCDE f.* 5 immortales *ACD.* possent *A*, pat
E, possunt *b.* reliquum — possint *om. D.* 6 quae uisum est
 Caesar *ABCDE*, Caesar quae uisum est *corr. in a f Ald. u.* 8 can
 hiis *E.* 10 multitudino *ante corr. B.* 11 uellat *cum puncto sub*
priori l B. 13 querantur *B.* hoc se Vbiis imperaturum
b; hoc suebis imperaturum *A* (*is cum ii super his*) *BC et*, qui sueuis,
DE; hoc se ab Vbiis imperaturum *a f et*, qui hoc se idem *ab, a*; hoc se
 ab iis imperaturum *Morus* (*inper. B*). 15 proprius *B.* mouerent *b.*
 16 petiuerunt *b f.* ab se imperare *ante corr. B.* 17 ab his
ABE f. 19 (expectari *B*) spectari *D.* 21 Lingonum *b.*
 22 et] ex *E.* Vacalus *ABDE o f et sec. m. C*; Vaculus *m. pr. C et*
Aimoinus praef. c. 4, qui addit uulgo autem dicitur Walis; Walis *d*, Va-
 lis *margo C.* insulamque *DE b e f*, insulamque *AC*, insulaque *B*,
 insulaque *a*; insulam *c Aimoinus. P. 75.* 23 efficiens *lett. ens altera*
scriptione ead. m. additis f. Batavorum *f et Aimoinus*, qui addit
 uerbis quae rustico sermone uocatur Battua *desinit*; Vatauorum *ACDE et*,
 in quo *sup. uers. sec. m. add.* uulgo dicitur batua, *B.* in Oceanum
 influit *om. c.*

Oceano milibus passuum LXXX in Rhenum influit. Rhenus autem 3
itur ex Lepontiis, qui Alpes incolunt, et longo spatio per fines
antuatium, Heluetiorum, Sequanorum, Mediomatricum, Tribor-
um, Treuerorum citatus fertur et, ubi Oceano adpropinquauit, 4
plures defluit partes multis ingentibusque insulis effectis, qua-
m pars magna a feris barbarisque nationibus incolitur, ex quibus 5
nt, qui piscibus atque ouis auium uiuere existimantur, multisque
pitibus in Oceanum influit.

Caesar cum ab hoste non amplius passuum XII milibus abes- 11
t, ut erat constitutum, ad eum legati reuertuntur; qui in itinere
ngressi magnopere, ne longius progrederetur, orabant. Cum id 2
n inpetrassent, petebant, uti ad eos equites, qui agmen anteces-
issent, praemitteret eosque pugna prohiberet, sibiue ut potesta-
n faceret in Vbios legatos mittendi; quorum si principes ac se- 3
tus sibi iureiurando fidem fecisset, ea condicione, quae a Cae-
re ferretur, se usuros ostendebant: ad has res conficiendas sibi
dui spatium daret. Haec omnia Caesar eodem illo pertinere 4
bitratur, ut tridui mora interposita equites eorum, qui abes-
nt, reuerterentur; tamen sese non longius milibus passuum quat-
or aquationis causa processurum eo die dixit: huc postero die 5
am frequentissimi conuenirent, ut de eorum postulatis cognosce-
t. Interim ad praefectos, qui cum omni equitatu antecesserant, 6
tuit qui nuntiarent, ne hostes proelio lacerarent et, si ipsi la-
sserentur, sustinerent, quoad ipse cum exercitu propius acces-
set. At hostes, ubi primum nostros equites conspexerunt, quo- 12
m erat V milium numerus, cum ipsi non amplius octingentos

1 influit] transit <i>contra codd. notos u.</i>	3 Nautantium <i>BC</i> ,
tuatium <i>D</i> , Natuancium <i>E</i> ; Namuetum <i>e</i> , Nemetum <i>f</i> ; <i>om. Aimoinus</i>	
<i>ref. c. 1.</i> Sequanorum <i>om. Aimoinus.</i>	Mediomatricum <i>ABE</i>
<i>ss. qdd.</i> Aimoinus, Mediomatricorum <i>f u.</i>	Tribucorum <i>codd., om.</i>
<i>simoinus.</i> 4 Treuerorum, <i>non Treuir., B</i> ; 'Treuerorumque <i>mss. non-</i>	
<i>lli</i> , atque Treuerorum Aimoinus. Oceanum <i>f.</i> adpropinquauit <i>AB</i>	
<i>D f et. qui appr., Ee</i> ; appropinquat <i>b c Aimoinus, idemque de D falso</i>	
<i>fert Oud.</i> 5 defluit <i>ABCDE Aimoinus, diffluit f u.</i> 'multis-	
<i>e ieg. b'.</i> 7 qui solis piscibus Aimoinus. atque qui ouis <i>b.</i>	
8 fluit Aimoinus. 11 longius] ulterius <i>b.</i> 12 inpetras-	
at <i>B.</i> 13 ut <i>ACDE</i> , uti <i>(B)? f u.</i> 14 mitendi <i>m. pr. B.</i>	
fecisset <i>ABCDE a b e f</i> , fecissent <i>u.</i> condicione <i>(B).</i> 16 ho-	
adebant <i>ante corr. B.</i> 19 quattuor <i>AB</i> , quatuor <i>E</i> , <i>iiii f.</i>	
20 hunc <i>C.</i> 21 frequentissime <i>D b.</i> 25 at <i>om. D.</i>	
<i>v, omissio milium, A</i> ; duorum milium <i>DE.</i> octingentos <i>ABE,</i>	
<i>re suprase. tos f.</i>	

equites haberent, quod ii, qui frumentandi causa ierant trans Mo-
sam, nondum redierant, nihil timentibus nostris, quod legali co-
rum paulo ante a Caesare discesserant atque is dies indutiis erat
2 ab his petitus, impetu facto celeriter nostros perturbauerunt; rur-
sus resistentibus consuetudine sua ad pedes desiluerunt, subfossis
equis conpluribusque nostris deiectis reliquos in fugam coniecerant
atque ita perterritos egerunt, ut non prius fuga desisterent, quam
3 in conspectum agminis nostri uenissent. In eo proelio ex equiti-
4 bus nostris interficiuntur quattuor et septuaginta, in his uir for-
tissimus Piso Aquitanus, amplissimo genere natus, cuius auus in
ciuitate sua regnum obtinuerat amicus ab senatu nostro appellatus.
5 Hic cum fratri intercluso ab hostibus auxilium ferret, illum ex
periculo eripuit, ipse equo uulnerato deiectus, quoad potuit, fortis-
6 sime restitit: cum circumuentus multis uulneribus acceptis cecidis-
set, atque id frater, qui iam proelio excesserat, procul animadu-
13 tisset, incitato equo se hostibus optulit atque interfectus est. Hoc
facto proelio Caesar neque iam sibi legatos audiendos neque con-
ditiones accipiendas arbitrabatur ab iis, qui per dolum atque insi-
2 dias petita pace ultro bellum intulissent: expectare uero, dum ho-
stium copiae augerentur equitatusque reuerteretur, summae demen-
3 tiae esse iudicabat, et cognita Gallorum infirmitate, quantum iam
apud eos hostes uno proelio auctoritatis essent consecuti, sentie-
bat; quibus ad consilia capienda nihil spatii dandum existimabat.
4 His constitutis rebus et consilio cum legatis et quaestore commu-
nicato, ne quem diem pugnae praetermitteret, opportunissima res
accidit, quod postridie eius diei mane eadem et perfidia et simula-

- 1 quod hii corr. in ii f, quod reliqui DE. trans Mosam ierant
CD, erant trans Mosam profecti b f. 3 inditiis B, inditus C, indolis
cum l super du f; inducis u. Gall. I, 25. 4 ab his ABC f, ab eis
Eu. turbauerunt A. rursus resistentibus ABCDE; rursus
his resistentibus b e f, rursus resistentibus nostris u. 5 desiluerunt
A(B)CD, desilierunt E et corr. f. subfossis 'ceteri' BCD et, qui
suff., E; suffossisque (An)? b e f u. 6 (conpluribusque B) conpluri-
bus b. coniecerunt] coegerunt b e. 8 in conspectu E a b e f.
nostri soc. m. int. uers. B, u. C. 9 quattuor ABCD, quatuor B,
iii f. septuaginta (B) DE, lxx cum rasura post alteram x f.
in iis AB, in is E. uir] fuit add. b. 11 a senatu f.
nostro] uoc m. pr. B. 12 ex om. b e. 14 decidisset b.
15 at id m. pr. B. procul om. b. animum aduertisset f.
16 optulit B. 17 conditiones (B). 18 ab iis B, ab his u.
19 expectare B. 25 opportunissima res (An)? e f, opportunis-
sime res BCDE. An res delenda est? 20 prius et om. b. simula-

usi Germani frequentes omnibus principibus maioribusque
 adhibitis ad eum in castra uenerunt, simul, ut dicebatur, sui
 5 purgandi causa, quod contra, atque esset dictum et ipsi petissent,
 limum pridie commisissent, simul ut, si quid possent, de indu-
 ciis impetrarent. Quos sibi Caesar oblato gauisus illos 6
 purgari iussit; ipse omnes copias castris eduxit equitatumque,
 recenti proelio perterritum esse existimabat, agmen subse-
 quens. Acie triplici instituta et celeriter octo milium itinere 14
 recto prius ad hostium castra peruenit, quam, quid ageretur,
 animi sentire possent. Qui omnibus rebus subito perterriti, et 2
 celeritate aduentus nostri et discessu suorum, neque consilii ha-
 bili neque arma capiendi spatio dato perturbantur, copiasne ad-
 us hostem ducere, an castra defendere, an fuga salutem petere
 staret. Quorum timor cum fremitu et concursu significaretur, 3
 castra nostri pristini diei perfidia incitati in castra intruperunt.
 In loco, qui celeriter arma capere potuerunt, paulisper nostris 4
 iterunt atque inter carros impedimentaue proelium commise-
 runt: at reliqua multitudo puerorum mulierumque (nam cum omni- 5
 suis domo excesserant Rhenumque transierant) passim fugere
 coepit; ad quos consectandos Caesar equitatum misit. Germani 15
 terga clamore audito, cum suos interfici uiderent, armis ab-
 s signisque militaribus relictis se ex castris eiecerunt, et cum 2
 confluentem Mosam et Rheni peruenissent, reliqua fuga despe-
 rimagno numero interfecto reliqui se in flumen praecipitauerunt
 e ibi timore, lassitudine, ui fluminis oppressi perierunt. No- 3
 ad unum omnes incolumes perpaucis uulneratis ex tanti belli
 ore, cum hostium numerus capitum CCCXXX milium fuisset,
 in castra receperunt. Caesar iis, quos in castris retinuerat, 4
 ad edendi potestatem fecit. Illi supplicia cruciatusque Gallorum 5

1 et perfidia Germani usi *f.* 2 purgandi sui *f.* 4 induciis
 u. 5 gauisus *e f.*, gauis *a*; grauius *ABCDEbc* et *sec. m. a.*
 bet *b.* 11 consilium *b.* 13 ducere *ABCDE*; educere *e f.*,
 ris educere *b.* 15 pristinae *b.* intruperunt *ABEf.* 16 quo
ABCDE; quorum *abdef* et, 'ut uidetur', *c.* 21 terga *f.*
 castris *f.* 24 reliquis se ante *corr. B.* in flumen ante se
et E; in flumine *bc.* 25 ui fluminis *Abcef*; *om. C*, in fluminis
 a fluminis alueo *DE*, flumine *sec. m. BC.* 27 cum et hostium *b.*
 cccxxx *A* et *suprasc.* torum et *ta Bf*, quadringentorum triginta
 . *Orosius*: ad quadringenta quadraginta milia. 23 iis *Aldus*,
 add.

ueriti, quorum agros uexauerant, remanere se apud eum uelle dixerunt. His Caesar libertatem concessit.

- 16 Germanico bello confecto multis de causis Caesar statuit sibi Rhenum esse transeundum; quarum illa fuit iustissima, quod, cum uideret Germanos tam facile impelli, ut in Galliam uenirent, suis quoque rebus eos timere noluit, cum intellegent et posse et 20-
2 dere populi Romani exercitum Rhenum transire. Accessit etiam, quod illa pars equitatus Vsipetum et Tencterorum, quam supra commemorari praedandi frumentandique causa Mosam transisse neque proelio interfuisse, post fugam suorum se trans Rhenum in 10
3 fines Sugambrorum receperat seque cum iis coniunxerat. Ad quos cum Caesar nuntios misisset, qui postularent, eos, qui sibi Gal-
4 liaeque bellum intulissent, sibi dederent, responderunt: Populi Romani imperium Rhenum finire: si se invito Germanos in Gal-
5 liam transire non aequum existimaret, cur sui quicquam esse im-
6 perii aut potestatis trans Rhenum postularet? Vbi autem, qui uix ex Transrhenanis ad Caesarem legatos miserant, amicitiam fece-
7 rant, obsides dederant, magnopere orabant, ut sibi auxilium fer-
8 ret, quod grauitur ab Sueuis premerentur; uel, si id facere occu-
9 pationibus reipublicae prohiberetur, exercitum modo Rhenum 20
transportaret: id sibi ad auxilium spemque reliqui temporis satis
7 futurum. Tantum esse nomen atque opinionem eius exercitus Ariouisto pulso et hoc nouissimo proelio facto etiam ad ultimos
Germanorum nationes, uti opinione et amicitia populi Romani tui
8 esse possint. Nauium magnam copiam ad transportandum exerci- 20
17 tum pollicebantur. Caesar his de causis, quas commemorari, Rhe-
num transire decreuerat; sed nauibus transire neque satis tutum
esse arbitrabatur, neque suae neque populi Romani dignitatis esse
2 statuebat. Itaque, etsi summa difficultas faciendi pontis propone-

2 hiis f. 4 esse om. m. pr. b. 5 in om. D. 8 Ten-
cterorum BCD; Tenetherorum AE, Tenetherorum f. 9 memorari A.
11 Sugambrorum ABCDEF et ap. Orosium VI, 9 plerique Har-
uerampi et Portensis, Sigambrorum u. iis] populis f. 12 cum
om. a. 13 quicquam B. 16 Vbi B. 17 legatos om. ef,
ante ad Caesarem ponit b. 19 a Sueuis DE. 20 reipublicae
abcdef, populi Romani ABCE 'ceteri'. 21 ad supplens Aldus,
om. ABCDEF 'plerique'. 22 nomen] apud eos add. abcde.
eius exercitus] exercitus Romani abcde. 23 Ariouisto m. pr. B.
25 ad transportandum Rhenum exercitum b. 27 ante neque add. se b.
28 prius esse om. Eb. arbitrabantur ante corr. B.
29 faciendi A(B) CDEF 'mss.', faciendi u.

batur propter latitudinem, rapiditatem altitudinemque fluminis, ta-
 men id sibi contendendum aut aliter non traducendum exercitum
 existimabat. Rationem pontis hanc instituit. Tigna bina sesqui- 3
 pedalia paulum ab imo praeacuta dimensa ad altitudinem flumi-
 nis interuallo pedum duorum inter se iungebat. Haec cum ma- 4
 chinationibus inmissa in flumen defixerat fistucisque adegerat, non
 sublicae modo directe ad perpendicularum, sed prone ac fastigate, ut
 secundum naturam fluminis procumberent, his item contraria duo 5
 ad eundem modum iuncta interuallo pedum quadragenum ab in-
 feriore parte contra uim atque impetum fluminis conuersa statue-
 bat. Haec utraque insuper bipedalibus trabibus inmissis, quantum 6
 eorum tignorum iunctura distabat, binis utrimque fibulis ab extre-
 ma parte distinebantur; quibus disclusis atque in contrariam par- 7
 tem reuinctis tanta erat operis firmitudo atque ea rerum natura,
 ut, quo maior uis aquae se incitauisset, hoc artius inligata tene-
 rentur. Haec directa materia iniecta contexebantur ac longuriis 8
 cratibusque consternebantur; ac nihilo secius sublicae et ad in- 9
 feriores partem fluminis oblique agebantur, quae pro ariete sub-
 iectae et cum omni opere coniunctae uim fluminis exciperent, et 10
 aliae item supra pontem mediocri spatio, ut, si arborum trunci
 siue naues deiciendi operis essent a barbaris missae, his defensori-
 bus earum rerum uis minueretur, neu ponti nocerent. Diebus de- 18
 cem, quibus materia coepta erat conportari, omni opere effecto
 exercitus traducitur. Caesar ad utramque partem pontis firmo 2

- 2 aut] haud *C et sec. m. B.* 3 sequipedalia *A.* 4 paulu-
 lum *b.* dimensa in marg. *A.* 5 iungebant *b.* cum machina-
 tionibus *m. pr. B.* 6 inmissa *ACD f.* in flumine *b.* disti-
 xerat *B.* fistucisque *DE*, festuculisque *bcd f.* 7 directe *E d f*;
 directe *e et cum i super de A*, directae *B*, directae *C D et sec. m. B*; de-
 recta *u.* prone *ACDE de et sec. m. f (fuerat proni)*, pronae *B*;
 prona *u.* fastigate *AE e f*, fastigatae *B*, fatigatae *b*, fastigiate *C ?*
D ? d ?; fastigata *u.* 8 his *BE f*, iis *A u.* duo *codd.*, non *ii.*
 9 disiuncta *abe.* inferiori *C.* 11 (inmissis *AB f*) inmissa *b.*
 12 utrimque *A(B) D f*, non utrinque. 13 destinebantur *f*, de-
 tinebantur *C et sec. m. B*, destinabantur *E.* 14 operis fortitudo *b.*
 15 (inligata *ABCDE*) ligata *f.* 16 directa (*B*) *et sec. m. C*
(fuerat iniecta 'uel tale' Ex. Fabr.), directae *'mss.' DE e f et cum i super*
de A. materiae *b d f*, materiae *e.* ac] et (*B*)? *f et tacite u.*
 17 subliquae *b.* et *A(B) CDE e*, *om. f.* 18 obliquae *C f*: obli-
 que — 19 fluminis *om. DE.* pro pariete cum *tribus dett. u.* 20 su-
 per *b.* 21 operis *A(B) CDE*, operis causa *e. f.* 22 neu] nec *b.*
 23 conportari *B.* opere] ponte *b.* 24 transducitur *f.*

- 3 praesidio relicto in fines Sugambrorum contendit. Interim a com-
 pluribus ciuitatibus ad eum legati ueniant; quibus pacem atque
 1 amicitiam petentibus liberaliter respondit obsidesque ad se adduci
 4 iubet. Sugambri ex eo tempore, quo pons institui coeptus est,
 1 fuga comparata hortantibus iis, quos ex Teneteris atque Vsipectibus
 apud se habebant, finibus suis excesserant suaque omnia exporta-
 19 uerant seque in solitudinem ac siluas abdiderant. Caesar paucos
 dies in eorum finibus moratus omnibus uicis aedificiisque incensus
 frumentisque succisis se in fines Vbiorum recepit atque iis auxili-
 um suum pollicitus, si ab Sueuis premerentur, haec ab iis cogno- 10
 2 uit: Sueuos, posteaquam per exploratores pontem fieri comperis-
 sent, more suo concilio habito nuntios in omnes partes dimisisse,
 ut de oppidis demigrarent, liberos, uxores suaque omnia in siluis
 deponerent, atque omnes, qui arma ferre possent, unum in locum
 3 conuenirent: hunc esse delectum medium fere regionum earum, 15
 quas Sueui optinerent: hic Romanorum aduentum expectare atque
 4 ibi decertare constituisse. Quod ubi Caesar comperit, omnibus
 rebus iis confectis, quarum rerum causa traducere exercitum con-
 stituerat, ut Germanis metum iniceret, ut Sugambros ulcisceretur,
 ut Vbios obsidione liberaret, diebus omnino decem et octo trans 20
 Rhenum consumptis satis et ad laudem et ad utilitatem profectum
 arbitratus se in Galliam recepit pontemque rescidit.
- 20 Exigua parte aestatis reliqua Caesar, etsi in his locis, quod
 omnis Gallia ad septentriones uergit, maturae sunt hiemes, tamen
 in Britanniam proficisci contendit, quod omnibus fere Gallicis bel- 25

1 Sugambrorum *f*; Sygambrorum *BC*, Sigambrorum *ADE*.
 intendit *b d f*. 3 liberaliter respondit *om. f*. . obsides ad *f*.
 4 Sugambri *e f*, Sigambri *A(B)CDE*: ante Sugambri *add.* at *b c f*, ut *e*.
 quod pons *C*. 5 his *f*. Teneteris *A*, Teneteris *f*; The-
 teris *BCDE*. 9 frumentis, *omisso* quo, *D*. succisis pauci *delt.*,
 succosis *reliqui* (succensis *e*). atque his *f*. 10 pollicitus est
 si *b*. Suebis et deinde Suebos *A* 'aliqua' et *m. pr.* *B*. ante haec
add. et *C*. ab his *f*, habis *C*; omnia *b*. . congruit *b*. . 12 con-
 silio *e* misisso *C? b et sec. m. B* (*fuera* dimisse). 13 in siluis
ABCDE e e, *om. f*; in siluas *v*. 15 medio *m. pr. C*. 16 opti-
 nerent *B*. (expectare *B*) spectare *e*. 18 rebus his *ABCDE*,
 his rebus *f v*. exercitum traducere *f*. 19 Sugambros *BCDE* et
eum i super u A, Sugambros *f*. 20 decem et octo *A(B)DE*, *x et*
octo C; *xviii f*, *xvii b c*. 21 profectum *BCDE*; pfectum *a*, perfectum
Ab c f. 24 septentriones *Ab c e et corr f* (*erat septentrionis*), septen-
 trionem *BE*. maturae sunt] matuesunt et in marg. mansuescant *A*.
 25 Britanniam *B*, Brittaniam *A*, Brittaniam *CD f*.

ostibus nostris inde sumministrata auxilia intellegebat et, si 2
us anni ad bellum gerendum deficeret, tamen magno sibi usui
arbitrabatur, si modo insulam adisset et genus hominum per-
isset, loca, portus, aditus cognouisset; quae omnia fere Gallis
incognita. Neque enim temere praeter mercatores illo adit 3
quam, neque iis ipsis quicquam praeter oram maritimam atque
regiones, quae sunt contra Gallias, notum est. Itaque uocatis 4
undique mercatoribus neque quanta esset insulae magnitudo,
e quae aut quantae nationes incolerent, neque quem usum
haberent aut quibus institutis uterentur, neque qui essent ad
rum nauium multitudinem idonei portus, reperire poterat.
haec cognoscenda, priusquam periculum faceret, idoneum esse 21
ratus Gaium Volusenum cum naui longa praemittit. Huic 2
lat, ut exploratis omnibus rebus ad se quam primum reuer-
tatur. Ipse cum omnibus copiis in Morinos proficiscitur, quod inde 3
breuissimus in Britanniam traiectus. Huc naues undique ex 4
imis regionibus et quam superiore aestate ad Veneticum bel-
fecerat classem iubet conuenire. Interim consilio eius co- 5
et per mercatores perlato ad Britannos a conpluribus insulae
atibus ad eum legati ueniunt, qui polliceantur obsides dare at-
imperio populi Romani obtemperare. Quibus auditis liberali- 6
sollicitus hortatusque, ut in ea sententia permanerent, eos do-
remittit et cum iis una Commium, quem ipse Atrebatibus su- 7
tis regem ibi constituerat, cuius et uirtutem et consilium pro-
t et quem sibi fidelem esse arbitrabatur, cuiusque auctoritas
is regionibus magni habebatur, mittit. Huic imperat, quas 8

- 1 sumministrata *B*.   2 defecerat *b c*.   3 et genus *ABE*
igne'; genus, *omisso* et, *efu*.   5 illo adit *pauci dett.*, illo adiit
7 *DE*; 'adit illos uel illos adit *b*', adit ad illos *ef* et 'forsan *d*'.
que is *E*, neque his *f*.   7 Gallias *ABCDE ef*, Galliam *a*.
da *ABCDE*, euocatis *abef*.   8 undique *om. C*.   10 ad
rem *E*, ad maioris *bc*.   11 nauigium *bc*, nauigiorum *f*.
multitudinis *bce et*, qui *corr. sec. m.* multitudines, *f*.   reppe-
4, reperiri *bc*.   12 periculum *A et m. pr. B*.   13 Gaium *AB*
E, C. fu.   naue *b*.   14 ut *BE edd. ante u*, uti (*Aπ*)? *b fu*.
rebus *om. D*.   16 Britanniam *B*.   18 fecerat *ef et*, 'ut pu-
ed'.   19 Britanos *B*.   conpluribus *B*.   insulae *BCDE*
tque', eius insulae (*Aπ*)? *fu*.   20 pollicerentur *bce*   22 pol-
er *b*.   eos *om. m. pr. C*.   23 cum iis *ABCDE*, cum his
25 esse *om. Eu*.   26 his *Af*, hiis *E*, is *BC*.
ni *ABCEabce*, magna *f*.

DE BELLO GALLICO

sit, adcat ciuitates horteturque, ut populi Romani fidem sequar-
 9 *...*, seque celeriter eo venturum nuntiet. Volusenus perspectis
 regionibus omnibus, quantum ei facultatis dari potuit, qui nau-
 egredi ac se barbaris committere non auderet, quinto die ad Cae-
 22 sarem reuertitur quaeque ibi perspexisset renuntiat. Dum in his
 locis Caesar nauium parandarum causa moratur, ex magna parte
 Morinorum ad eum legati uenerunt, qui se de superioris temporis
 consilio excusarent, quod homines barbari et nostrae consuetudi-
 nis imperili bellum pop-
 2 perasset, facturos pollic-
 accidisse arbitratus, q-
 uolebat neque belli
 habebat neque has
 anteponendas iudicaba-
 3 Quibus adductis eos in
 onerariis coactis contr-
 portandas legiones existimabat, quod praeterea nauium longarum
 4 habebat, quaestori, legatis praefectisque distribuit. Huc accede-
 bant XVIII onerariae naues, quae ex eo loco ab milibus passuum
 octo uento tenebantur, quo minus in eundem portum uenire pos-
 5 sent: has equitibus distribuit. Reliquum exercitum Quinto Tita-
 rio Sabino et Lucio Aurunculeio Cottae legatis in Menapios atque
 in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non uenerant,
 6 ducendum dedit; Publium Sulpicium Rufum legatum cum eo prae-

1 hortaturque *m. pr. B.* ut *A a b e f; om. C D E et secundum*
Achaintrium B, de quo Heyerlius minus recte tacere uidetur. 2 sed-
 que *A.* 3 regionibus omnibus *so B C (E) 'multi alii'; regionibus,*
omisso omnibus, (Aπ)? b c e f. ei] et *B C D E.* facultatis *(B) C*
D E f, facultas A. qui ex naue *b.* 4 diem *D.* 5 in
 iis *B.* 7 ueniunt *b.* 9 seque] sed quae *A.* 10 polli-
 cerentur *e f, pollicentur A B E 'multi'; pollicebantur b.* hanc *b f.*
 Caesar satis opportune *A B C E 'ms. fere',* satis opportune Caesar
f u. 13 tantularum *e f, tantarum A B C D E.* occupationes]
 sibi *add. b c e f.* Britaniae *B.* 14 iis *A B C D E, his f.*
 obsidum numerum *ex uno b u.* 15 recipit *f.* LXXX *a b c e f*
Orosius, octingentis octoginta B C D E et cum punctis sub octoginta A.
 16 quod satis *A B C D E e f. P. 76.* legiones transportandas,
sed prius int. uers., f. 17 quod praeterea *A B C, quot praeterea D E;*
 quicquid praeterea *f u.* 18 habebat] id *add. b c.* quaestoribus *e*
d f. P. 81. 19 xviii] viii *A, octodecim (B).* ab *A (B) C D E b,*
a e f. 20 uenire *B E e f 'plurimi', peruenire (Aπ)? u.* 21 tri-
 buit *f.* Quinto *B, Q. u.* 22 Lucio *B, L. u.* 23 a quibus *f.*
 24 ducendum *A B E, deducendum a b c d e f.* Publium *B, P. u.*

sidio, quod satis esse arbitrabatur, portum tenere iussit. His con- 23
stitutis rebus nactus idoneam ad nauigandum tempestatem tertia
fere uigilia soluit equitesque in ulteriorem portum progredi et na-
ues conscendere et se sequi iussit. A quibus cum paulo tardius 2
esset administratum, ipse hora circiter diei quarta cum primis na-
uibus Britanniam attigit atque ibi in omnibus collibus expositas
hostium copias armatas conspexit. Cuius loci haec erat natura, 3
atque ita montibus angustis mare continebatur, uti ex locis supe-
rioribus in litus telum adigi posset. Hunc ad egrediendum nequa- 4
quam idoneum locum arbitratus, dum reliquae naues eo conueni-
rent, ad horam nonam in ancoris expectauit. Interim legatis tri- 5
bunisque militum conuocatis et quae ex Voluseno cognosset, et
quae fieri uellet, ostendit monuitque, ut rei militaris ratio, maxi-
me ut maritumae res postularent, ut quae celerem atque instabi-
lem motum haberent, ad nulum et ad tempus omnes res ab iis ad- 15
ministrarentur. His dimissis et uentum et aestum uno tempore 6
nactus secundum dato signo et sublatis ancoris circiter milia pas-
sum septem ab eo loco progressus aperto ac plano litore naues
constituit. At barbari consilio Romanorum cognito praemisso 24
equitatu et essedariis, quo plerumque genere in proeliis uti con- 20
suerunt, reliquis copiis subsecuti nostros nauibus egredi prohibe-
bant. Erat ob has causas summa difficultas, quod naues propter 2
magnitudinem nisi in alto constitui non poterant, militibus autem
ignotis locis, impeditis manibus magno et graui onere armorum
25 oppressis simul et de nauibus desiliendum et in fluctibus consisten-

- 3 uigilia naues soluit *f*, uigilia noctis naues soluit *b*. equites
quos in *D*, equites in *b*. progredi nauesque *b*. 4 cum paulo *AB*
Eae f, cum id paulo *bc*. 5 hora circiter diei quarta *ABE edd. ante*
u, hora diei circiter quarta *fu*. 6 Britaniam *B*. 7 armatas *om. m.*
pr. b. erat *om. m. pr. b*. 8 atque ita *ABCD Ee*; adeo *bcd*,
adeo eo *f*. montium angustis *f*. ut *f*. 9 adigi *ABCD E*
abef, adici ('uel adici') '*forsan c*' *u*. hunc adgrediendum *d*, hunc
adgrediendi *b*. nequaquam idoneum locum arbitratus *ABCDE*; lo-
cum nequa. idon. arb. *f et omisso* idoneum *b*, nequa. idon. arb. locum *u*.
11 ancoris *B*, anchoris *u*. (expectauit *B*) spectauit *D*.
12 cognosset *B* '*uetustiores*', cognouisset *e et sec. m. B*. 13 maxime-
que ut *bcd*. 14 maritumae *A(B)*. ut quae *Lipsius*, ut quam
codd. 15 ab iis *A(B)C*, ab his *Ef*. 16 et aestatem *b*.
17 secundum] simul *b*. ancoris *AB*, anchoris *u*. mille passus *c*.
18 aperto *om. ABC* '*8 alii*'. 24 onore armorum *m. pr. B*;
armorum onere cum uno *b u*. 25 expressis *m. pr. C*, pressis *ef*.
et de] et *ace*, *ef*, et cum *b*.

DE BELLO GALLICO.

et cum hostibus erat pugnandum, cum illi aut ex arido
 alium in aquam progressi omnibus membris expeditis, notissimè
 audacter tela conicerent et equos insuefactos incitarent.
 his rebus nostri perterriti atque huius omnino generis pugnae
 periti non eadem alacritate ac studio, quo in pedestribus uli
 procliis consuerant, nitebantur. Quod ubi Caesar animaduertit,
 naues longas, quarum et species erat barbaris inusitata et motus
 ad usum expeditior, paulum remaneri ab onerariis nauibus et re-
 mis incitari et ad latus
 dis, sagittis, tormentis h
 2 rex magno usui nostris
 motu et inositato genere
 3 ac paulum modo pedem
 ctantibus, maximo prop
 aquilam ferebat, conte-
 niret, 'desilite', inquit,
 dere: ego certe meum reipublicae atque imperatori officium prae-
 4 stitero'. Hoc cum uoce magna dixisset, se ex naui proiecit atque
 5 in hostes aquilam ferre coepit. Tum nostri cohortati inter se, ne
 6 tantum dedecus admitteretur, uniuersi ex naui disiluerunt. Hoc
 item ex proximis [primis] nauibus cum conspexissent, subsecuti
 26 hostibus adpropinquarunt. Pugnatum est ab utrisque acriter. Ne-
 stri tamen, quod neque ordines seruare neque firmiter insistere
 neque signa subsequi poterant, atque alius alia ex naui, quibuscum-
 que signis occurrerat, se adgregabat, magnopere perturbabantur;

- 1 *prius cum om. m. pr. b.* aut — aut] uel — uel *b.* 2 *pau-*
lum ABCDE a 'longe plurimi et uetustiores', paululum fu. expedi-
 tis *A e f*, expediti reliqui. 3 factos, *supra. sec. m. in suo, C.*
 5 non eadem (*A*) *B* (*hic ante corr. eandem*) *CDE f*; omnes eadem *e*, non
 omnes eadem '*forsan c d*' *u.* 6 *cosuerant f*, consueuerant '*C solus*'.
 nitebantur *Oxon.*, nitebantur *A*; utebantur reliqui. *animum*
 aduertit *f.* 7 erat *om. ABCDE.* 8 paulo *e*, paululum *f.*
 10 hostis *A.* *summoneri ABCDE, non submoueri.* 13 *rotta-*
 lerunt *cum puncto sub altera t B.* atque] at *b c d e f.* 15 *obte-*
 status *b d f.* 16 milites *ABCDE*, commilitones *a b e d e f* (*Achaia-*
trium codd. permutasse mea collatio codicis B docet). *Vid. Liv. III, 27.*
 nisi si uultis *f.* 18 uoce magna *ABCDE f*, magna uoce *u.*
 se ex naui proiecit *ABE add. ante u*, ex naui se proiecit *fu.*
 19 hortati *A.* 20 *ex*] de *b.* desiluerunt *A(B)CD f*, desilierunt
E et sec. m. CD. 21 *primis eiciendum dixit Hotomannus.*
 22 adpropinquarent *BC*, adpropinquauerunt *b* (*Ceterum adpr., non appr.,*
ABCD f). 24 quibuscumque (*B*). 25 adgregabat *ABC f.*
 magno opere *ante corr., ut uidetur, fu.* perturbantur *ABCDE.*

hostes uero notis omnibus uadis, ubi ex litore aliquos singu- 2
lares ex naui egredientes conspexerant, incitatis equis impeditos
adoriebantur, plures paucos circumsistebant, alii ab latere aperto 3
in uniuersos tela coniciebant. Quod cum animaduertisset Caesar, 4
scaphas longarum nauium, item speculatoria nauigia militibus
compleri iussit et, quos laborantes conspexerat, his subsidia sub-
mittebat. Nostri, simul in arido constiterunt, suis omnibus con- 5
secutis in hostes impetum fecerunt atque eos in fugam dederunt
neque longius prosequi potuerunt, quod equites cursum tenere at-
que insulam capere non potuerant. Hoc unum ad pristinam fortu-
nam Caesari defuit. Hostes proelio superati, simul atque se ex 27
fuga receperunt, statim ad Caesarem legatos de pace miserunt,
obsides daturus quaeque imperasset facturos esse polliciti sunt.
Vna cum his legatis Commius Atrebas uenit, quem supra demon- 2
straueram a Caesare in Britanniam praemisum. Hunc illi e naui 3
egressum, cum ad eos oratoris modo Caesaris mandata deferret,
comprehenderant atque in uincula coniecerant: tum proelio facto 4
remiserunt et in petenda pace eius rei culpam in multitudinem con-
iecerunt et propter imprudentiam ut ignosceretur, petiuerunt. Cae- 5
sar questus, quod, cum ultro in continentem legatis missis pacem
ab se petissent, bellum sine causa intulissent, ignoscere impruden-
tiae dixit obsidesque imperauit; quorum illi partem statim dede- 6
runt, partem ex longinquiore locis arcessitam paucis diebus sese
daturus dixerunt. Interea suos remigrare in agros iusserunt, prin- 7
cipesque undique conuenire et se ciuitatesque suas Caesari com-
mendare coeperunt. His rebus pace confirmata post diem quar- 28
tum, quam est in Britanniam uentum, naues XVIII, de quibus su-
pra demonstratum est, quae equites sustulerant, ex superiore por-
tu leni uento soluerunt. Quae cum adpropinquarent Britanniae et 2

- 2 naue b. 4 animum aduertisset fu. 6 his A B C D E f,
iis u. 10 non potuerant Lipsius, non potuerunt codd. 12 de pa-
ce legatos C. 13 facturos esse B C D E, facturos sese A; sese factu-
ros b c d e f. 15 Britanniam B. 16 oratoris modo Caesaris] impe-
ratoris Andin. Oxon. u. deferret A B C D E, perferret b c d e f.
17 comprehenderant B. 18 et om. A B C D. impetenda B.
coniecerunt] contulerunt b d e f. 19 imprudentiam A f. 21 impru-
dentiae A B C D f. 23 paucis post diebus b d f. se daturus esse
dixerunt b f. 25 conuenire A B C D E; conuenere e f, conuenerunt c.
commendare coeperunt A B C D E; commendare e, commendauerunt f.
26 quartam (B)? 27 Britanniam B. octodecim (B), x et viii D.
supra om. A. 29 adpropinquarent A B C D f. Britanniae B.

ex castris uiderentur, tanta tempestas subito coorta est, ut nau-
 carum cursum tenere posset, sed aliae eodem, unde erant profe-
 ctae, referrentur, aliae ad inferiorem partem insulae, quae est pro-
 3 pius solis occasum, magno sui cum periculo deicerentur; quae ta-
 men ancoris iactis cum fluctibus complerentur, necessario aduersa
 29 nocte in altum proeclae continentem petierunt. Eadem nocte ac-
 cidit, ut esset luna plena, qui dies maritimos aestus maximos in
 2 Oceano efficere consuevit, nostrisque id erat incognitum. Ita uno
 tempore et longas naues, quibus Caesar exercitum transportandum
 curauerat quasque in aridum subduxerat, aestus compleuerat, et
 onerarias, quae ad ancoras erant deligatae, tempestas adfligebat,
 neque ulla nostris facultas aut administrandi aut auxiliandi daba-
 3 tur. Compluribus nauibus fractis reliquae cum essent funibus, an-
 coris reliquisque armamentis amissis ad nauigandum inutiles, ma-
 gna, id quod necesse erat accidere, totius exercitus perturbatio
 4 facta est. Neque enim naues erant aliae, quibus reportari possent,
 et omnia deerant, quae ad reficiendas naues erant usui, et, quod
 omnibus constabat hiemari in Gallia oportere, frumentum his in
 30 locis in hiemem prouisum non erat. Quibus rebus cognitis prin-
 cipes Britanniae, qui post proelium ad Caesarem conuenerant, in-
 ter se conlocuti, cum equites et naues et frumentum Romanis de-
 esse intellegerent et paucitatem militum ex castrorum exiguitate
 cognoscerent, quae hoc erant etiam angustiora, quod sine impedi-
 2 mentis Caesar legiones transportauerat, optimum factu esse du-
 xerunt rebellionem facta frumento commeatuque nostros prohibere
 et rem in hiemem producere, quod his superatis aut reditu inter-
 clusis neminem postea belli inferendi causa in Britanniam transi-
 turum confidebant. Itaque rursus coniuratione facta paulatim ex

- 1 subito tempestas b.   quohorta deletis qu et c suprasc. B,
 orta b.   3 referentur B.   propie, suprasc. prope, A.   4 cum
 periculo sui f.   (deicerentur ADEf) deicerentur BC.   5 anco-
 ris AB, anchoris u.   6 petiuerunt f.   10 compleuerat An (qui
 secundum Oud. pr. m. om.) BCDE, complebat b c d e f.   11 ancoras
 AB.   adfligebat ABCDf.   12 nequa ulla B.   13 cum plu-
 ribus ABCef.   cum om. ef.   ancoris AB.   14 reliquisque
 om. b.   15 id om. f.   17 naues erant usui] eas usui sunt b c d e f.
 18 hiemari abc ef, hiemare reliqui.   19 in hieme Cb.
 20 post proelium factum ad ea, quae iusserat Caesar, facienda conuenerant
 b c d e f.   21 conlocuti ABCf.   cum et equites f.   23 quae
 hoc] quia haec f.   impedimentis f.   24 factum BCD b.
 26 bis Ef; hiis D, iis (AB) C.   27 Britanniam B.   28 confidebant
 m. pr. B.   rursus C.

castris discedere ac suos clam ex agris deducere coeperunt. At 31
 Caesar, etsi nondum eorum consilia cognouerat, tamen et ex
 euentu nauium suarum et ex eo, quod obsides dare intermiserant,
 fore id, quod accidit, suspicabatur. Itaque ad omnes casus subsi- 2
 dia comparabat. Nam et frumentum ex agris cotidie in castra
 conferebat et quae grauissime afflictatae erant naues, earum mate-
 ria atque aere ad reliquas reficiendas utebatur et quae ad eas res
 erant usui ex continenti conportari iubebat. Itaque, cum summo 3
 studio a militibus administraretur, XII nauibus amissis, reliquis ut
 nauigari commode posset, effecit. Dum ea geruntur, legione ex 32
 consuetudine una frumentatum missa, quae appellabatur septima,
 neque ulla ad id tempus belli suspicione interposita, cum pars ho-
 minum in agris remaneret, pars etiam in castra uentitaret, ii, qui
 pro portis castrorum in statione erant, Caesari nuntiauerunt pul-
 15 uerem maiorem, quam consuetudo ferret, in ea parte uideri, quam
 in partem legio iter fecisset. Caesar id, quod erat, suspicatus, 2
 aliquid noui a barbaris initum consilii, cohortes, quae in stationi-
 bus erant, secum in eam partem proficisci, ex reliquis duas in sta-
 tionem cohortes succedere, reliquas armari et confestim sese sub-
 20 sequi iussit. Cum paulo longius a castris processisset, suos ab 3
 hostibus premi atque aegre sustinere et conferta legione ex omni-
 bus partibus tela conici animaduertit. Nam quod omni ex reliquis 4
 partibus demesso frumento pars una erat reliqua, suspicati hostes
 huc nostros esse uenturos noctu in siluis delituerant; tum disper- 5
 25 sos depositis armis in metendo occupatos subito adorti paucis in-
 terfectis reliquos incertis ordinibus perturbauerant, simul equitatu
 atque essedis circumdederant. Genus hoc est ex essedis pugnae. 33
 Primo per omnes partes perequitant et tela coniciunt atque ipso

- 1 ac] aut *A B C D E*, et *b c f*. ad Caesar *B*. 2 ex *om*.
D. 5 comparabat *B*. 6 grauissime *B*. afflictatae *A B C D*.
 8 ex] in *b*. (conportari *B*) comparari *b d e f*. cum
 summo *A B C D E f* 'mss. 12', cum id summo *u*. 9 duodecim (*B*).
 10 possit, efficit *b*. 11 una *om. b*. appellabatur *f*, appella-
 tur *b*. 13 in castris *E*. ii *A D E*, i *B*; hi *f*. qui per portis
m. pr. B. 14 nuntiauerunt *B C D E* 'plerique', renuntiauerunt (*Aπ*)?
f u (— ciauerunt (*B*)). 16 inter fecisset ante *corr. B*. 17 ali-
 quidque *D*. nouum *b*. 18 ex reliquis duas *A B E*, duas ex reliquis
C? e f u: 'mss. omnes duas ex reliquis uel ex reliquis duas'. 19 cohor-
 tes *A B C D E*, *om. b c f*. se subsequi *f*. 21 conserta *b*.
 22 animum aduertit *f*. 23 una pars *f*. 26 perturbauerunt *E b f*.
 27 atque] ex *add. b*. circumdederunt *b*, circumdaueraunt *A*.
 28 equitant *b*.

1. . . . . rotarum ordines plerumque pertur-
 2. . . . . equitum turmas insinuauerunt, ex essedis
 3. . . . . perchantur. Anrigae interim paulatim ex
 4. . . . . da currus conlocant, ut, si illi a multita-
 5. . . . . , expeditum ad suos receptum habeant.
 6. . . . . , stabilitatem peditum in proeliis praestant,
 7. . . . . et exercitatione efficiunt, uti in declui-
 8. . . . . uo iucitatos equos sustinere et breui moderari ac
 9. . . . . monem percurrere et in iugo insistere et se inde
 10. . . . . recipere consuerint. Quibus rebus perturbatis
 11. . . . . pugnae tempore opportunissimo Caesar auxilium
 12. . . . . eius aduentu hostes constiterunt, nostri se ex timo-
 13. . . . . perunt. Quo facto ad lacessendum et ad committendum
 14. . . . . alienum esse tempus arbitratus suo se loco continuit et
 15. . . . . tempore intermisso in castra legiones reduxit. Dum haec
 16. . . . . , nostris omnibus occupatis qui erant in agris reliqui dis-
 17. . . . . serunt. Secutae sunt continuos conplures dies tempestates,
 18. . . . . et nostros in castris continerent et hostem a pugna prohibe-
 19. . . . . rent. Interim barbari nuntios in omnes partes dimiserunt pauci-
 20. . . . . atemque nostrorum militum suis praedicauerunt et, quanta prae-
 21. . . . . faciendae atque in perpetuum sui liberandi facultas daretur, si
 22. . . . . Romanos castris expulissent, demonstraerunt. His rebus celeri-
 23. . . . . ter magna multitudine peditatus equitatusque coacta ad castra ue-
 24. . . . . nerunt. Caesar, etsi idem, quod superioribus diebus acciderat,
 25. . . . . fore uidebat, ut, si essent hostes pulsi, celeritate periculum effu-
 26. . . . . gerent, tamen nactus equites circiter XXX, quos Commius Atre-
 27. . . . . bas, de quo ante dictum est, secum transportauerat, legiones in
 28. . . . . acie pro castris constituit. Commisso proelio diutius nostrorum
 29. . . . . militum impetum hostes ferre non potuerunt ac terga uerterunt.

2 insinuauerunt *ADf*, insinuauerint (*B*) *CE* et *sec. m. f.*

et] et ex *ef*. 3 pedites *b ef*. paulatim *ABCDE* 'omnes'; paulatim *ee*, paululum *f*. 4 cursus *bc*, se *a ef*. conlocant *ABCDf*.

7 uti *ABCDE*, ut *f*. 9 se inde *ABCDE*, inde se *fu*.

10 telissime *m. pr. B*. 11 opportunissime *m. pr. B*. 12 se *op*.

e, post timore *ponit Aldus et int. uers. f*. 13 ad lacessendum *A(B)*

C *K b*, ad lacessendum hostem *ef*. et committendum *ef*. 15 le-

giones conduxit *C*. 16 inter agros *D*. discerunt *m. pr. B*.

17 dies conplures *f* (conplures *ABC*). 18 hostes *b*. 22 demon-

strauerant *C D*. rebus] diebus *bd f*. 23 multitudo *A*.

24 ut *el ef*, et si *ABCDE*. 26 triginta (*B*).

os tanto spatio secuti, quantum cursu et uiribus efficere potue- 3
 t; conplures ex iis occiderunt, deinde omnibus longe lateque
 ificiis incensis se in castra receperunt. Eodem die legati ab 36
 tibus missi ad Caesarem de pace uenerunt. His Caesar nume- 2
 i obsidum, quem ante imperauerat, duplicauit eosque in conti-
 tem adduci iussit, quod propinqua die aequinoctii infirmis na-
 u hiemi nauigationem subiciendam non existimabat. Ipse ido- 3
 m tempestatem nactus paulo post mediam noctem naues sol-
 ; quae omnes incolumes ad continentem perucenerunt, sed ex 4
 merariae duae eosdem, quos reliqui, portus capere non potue-
 t et paulo infra delatae sunt. Quibus ex nauibus cum essent 37
 ositi milites circiter trecenti atque in castra contenderent, Mo-
 , quos Caesar in Britanniam proficiscens pacatos reliquerat,
 praedae adducti primo non ita magno suorum numero circum-
 erunt ac, si sese interfici nollent, arma ponere iusserunt. Cum 2
 orbe facto sese defenderent, celeriter ad clamorem hominum
 iter milia sex conuenerunt. Qua re nuntiata Caesar omnem
 castris equitatum suis auxilio misit. Interim nostri milites in- 3
 m hostium sustinuerunt atque amplius horis quattuor fortis-
 e pugnauerunt et paucis uulneribus acceptis conplures ex his
 iderunt. Postea uero quam equitatus noster in conspectum ue- 4
 , hostes abiectis armis terga uerterunt magnusque eorum nu-
 us est occisus. Caesar postero die Titum Labienum legatum 38
 i iis legionibus, quas ex Britannia reduxerat, in Morinos, qui
 allionem fecerant, misit. Qui cum propter siccitates paludum, 2

- 1 quanto cursu *e f.*   2 conplures *B.*   iis *A(B) CDE*, his *f.*
 lateque afflictis incensisque se *cum solis And. Oxon. u.*   5 an-
 BCDE, antea *fu.*   7 hiemi *ABD a b c d e f*, hiemis *CE et sec.*
B.   subiciendam *AE f et, de quibus*, subic. *an* subiic. *habeant*,
constat, b c d e; subicienda *B*, subitienda *C.*   8 nactus *AO*, nan-
Ax; nactus *u.*   9 in continentem *b.*   sed *om. e f.*
is ABCDE, his *f u.*   eosdem] duos *add. A.*   quos reliqui,
is ABCDE; portus, quos reliquae *e (hic relique) f.*   11 quum
?   12 trecenti *A(B) CDE*, *ccc suprasc. ti f.*   13 Britani-
B.   pacato, *sed s ab ead. m. supra ascripta, B.*   16 sese de-
ut m. pr. B.   17 sex *A(B) E*, *vi (f).*   18 auxilium *A.*
inpetum *B.*   19 quattuor *AB*, quatuor *E*; *iii suprasc. or f.*
20 conplures *B.*   his *A f et sec. m. B*, *is B*, *hiis E*; *iis u.*
21 in conspectu *A.*   23 Titum *B*, *T. u.*   24 iis *(B) E*, *is*
his *A*; *om. b f.*   Britania *B.*   25 siccitatem *b f.*
udis *f.*

DE BELLO GALLICO

quo se reciperent, non haberent, quo superiore anno perfugio fuerant
3 rati, omnes fere in potestatem Labieni pervenerant. At Q. Titurius et L. Cotta legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerant, omnibus eorum agris vastatis, frumentis succisis, aedificiis incensis, quod Menapii se omnes in densissimas silvas abdiderant,
4 se ad Caesarem receperunt. Caesar in Belgis omnium legionum hiberna constituit. Eo duae omnino civitates ex Britannia obsides
5 miserunt, reliquae neglexerunt. His rebus gestis ex litteris Caesaris dierum viginti super
 tu decreta est.

C. IVL

ESARIS

DE BELLO GALLICO

COMMENTARIUS QUINTVS.

L. Domitio, Ap. Claudio consulibus discedens ab hibernis Caesar in Italiam, ut quotannis facere consuevit, legatis imperat, quos legionibus praefecerat, uti, quam plurimas possent, hieme
2 naues aedificandas veteresque reficiendas curarent. Earum modum

1 habebant *b.* quo superiore anno perfugio fuerant usi *Weissenbornius*; quo superiore anno perfuerant usi *AB* et quattuor litteris post quo orasis et d super ne posita rursusque deleta *C*, quo superiore anno fuerant usi *DE*, quo perfugio superiore anno erant usi *a b d e f. P. 77.*

2 omnes fere *om. b c d f*; fere *om. m. pr. C.* uenerunt *b c d f.*

at quem Titurius *B.* **3** Lucius *B.* **4** aedificiisque incensis *b c e f.*

6 ad Caesarem se *f.* **7** Britania *B.* **8** reliqui *b.* Iulius Celsus Constantius u. c. legi belli Gallici liber un explicit *B.*

Incipit liber v lege feliciter in Domino *B.*
'plerique'. Ap., *suprasc. sec. m. io, B.*

1 Lucio *u, om. B*
2 consuevit, non consueuerat, (*B*) e '*mei quindecim*'; instituerat, *ascripto pro uar. lect. consueuerat, c.*
4 modum] rerum *C.*

formamque demonstrat. Ad celeritatem onerandi subductiones-
 que paulo facit humiliores, quam quibus in nostro mari uti con-
 sueuimus, atque id eo magis, quod propter crebras commutationes
 aestuum minus magnos ibi fluctus fieri cognouerat, ad onera, ad
 multitudinem iumentorum transportandam paulo latiores, quam
 quibus in reliquis utimur maribus. Has omnes actuarias imperat 3
 fieri, quam ad rem multum humilitas adiuuat. Ea, quae sunt usui 4
 ad armandas naues, ex Hispania adportari iubet. Ipse conuentibus 5
 Galliae citerioris peractis in Illyricum proficiscitur, quod a Pirustis
 finitumam partem prouinciae incursionibus uastari audiebat. Eo 6
 cum uenisset, ciuitatibus milites imperat certumque in locum con-
 uenire iubet. Qua re nuntiata Pirustae legatos ad eum mittunt, 7
 qui doceant nihil earum rerum publico factum consilio, seseque
 paratos esse demonstrant omnibus rationibus de iniuriis satisfac-
 cere. Percepta oratione eorum Caesar obsides imperat eosque ad 8
 certam diem adduci iubet; nisi ita fecerint, sese bello ciuitatem
 persecuturum demonstrat. Iis ad diem adductis, ut imperauerat, 9
 arbitros inter ciuitates dat, qui litem aestument poenamque con-
 stituant. His confectis rebus conuentibusque peractis in citerio- 2
 rem Galliam reuertitur atque inde ad exercitum proficiscitur. Eo 2
 cum uenisset, circuitis omnibus hibernis singulari militum studio
 in summa omnium rerum inopia circiter sexcentas eius generis,
 cuius supra demonstrauius, naues et longas XXVIII inuenit in-
 structas neque multum abesse ab eo, quin paucis diebus deduci
 25 possint. Conlaudatis militibus atque iis, qui negotio praefuerant, 3
 quid fieri uelit, ostendit atque omnes ad portum Itium conuenire

1 demonstrant *c*, demonstraui *b*. 4 ad onera, ad multitudinem
B; ad onera et ad multitudinem *u*, sed '*mss. carent et, alii ad, in b ac*'.

5 paulo altiores *b e* (paulo latiores etiam *Priscian. p. 770 P.*).

quam quibus in reliquis utimur maribus *Priscian. (B)* '*mss. mei quindecim*',
 quam quibus in reliquis maribus uti adsueuerant *b c d e*. 7 adiuuabat *b*.

8 adportari *B*. 9 a piratis *d et pro uar. lect. c*. — 10 fini-

tumam *AD*. eo conuenisset *m. pr. B*. 12 ad eum legatos *b*.

13 nihil eorum publico *D*. facto *b*. seque *b*. 14 rationibus

em. e. 15 percepta *ABCD*, accepta *b c d e*. *Vid. VI, 8, 7*.

ratione eorum *b c e*. 17 iis *B Aldus*, his *edd. ante Ald. Steph. u*.

18 ciuitatem *A*. aestument *ABD*. 19 iis conf. *B*.

conuentisque *AD*. peractis] paratis *b*. 21 cum peruenisset *b*.

circuitis *b*. 22 sescentas *m. pr. B*. 23 cuius] quas *b*.

longas duodetriginta *b c*. 24 qui *m. pr. B*. 25 possint *ABC*

D e '*plerique*', possent *u* conlaudatis *B*.

DE BELLO GALLICO

iubet, quo ex portu commodissimum in Britanniam traiectum esse cognouerat, circiter milium passuum XXX [transmissum] a conti-
 4 nenti: huic rei quod satis esse uisum est militum reliquit. Ipse cum legionibus expeditis III et equitibus DCCC in fines Treuerorum proficiscitur, quod hi neque ad concilia ueniebant neque im-
 perio parebant Germanosque Transhebuanos sollicitare dicebantur.
 3 Haec ciuitas longe plurimum totius Galliae equitatu ualet magnasque habet copias peditum Rhenumque, ut supra demonstrauimus,
 2 tangit. In ea ciuitate Indutiomarus et Cingetorix, alter, simulatque de Caesaris
 3 Indutiomarus et Cingetorix legionumque aduentu et omnes in officio futuros, ad eum uenit, se suosque
 4 ros confirmauit quaeque in Indutiomarus equitatum pericula iurgia
 in armis esse non potera iurgia iis, qui per aetatem in Arduennam abditis, quae
 ingenti magnitudine pericula iurgia Treuerorum a flumine Rhe-
 5 no ad initium Remorum pertinet, bellum parare instituit. Sed posteaquam nonnulli principes ex ea ciuitate et familiaritate Cingetorigis adducti et aduentu nostri exercitus perterriti ad Caesarem uenerunt et de suis priuatis rebus ab eo petere coeperunt,
 6 quoniam ciuitati consulere non possent, ueritus, ne ab omnibus desereretur, Indutiomarus legatos ad Caesarem mittit: Sese idcirco ab suis discedere atque ad eum uenire noluisse, quo facilis ciuitatem in officio contineret, ne omnis nobilitatis discessu plebs
 7 propter imprudentiam laberetur: itaque esse ciuitatem in sua potestate, seseque, si Caesar permitteret, ad eum in castra

1 Britanniam B.	2 mille passus e.	triginta (B).
transmissum delendum uidit Faërnus (transmissum e).	3 huic regi ante	
corr. B.	reliquit A C b e, relinquit B.	4 iv (B).
rum B 'mss. plerique'.	10 Indutiomarus B e 'mss. plurimi et uotatiores' u; atque ita legitur apud Cic. p. Font. 8, 17. 12. 26. 17, 36 et, de cuius codd. non satis constat, Flor. III, 10, 7. At Caesaris codd. non constare B demonstrat, et Indutiomarus tuetur Cass. Dio XL, 11. 31 et Oros. VI, 10.	13 Treuerum B.
Indutiomarus (B), Indutiomarus u.	15 Arduennam AD.	
16 Treuerorum B.	18 familiaritate] auctoritate b e d e.	Cingetorix m. pr. B.
20 priuatis b d e.	ab eo] habeo B, ad eum b.	
21 possent b d, posset B e 'ceteri omnes'.	ueritus, ne ab omni-	
bus desereretur, Indutiomarus B et reliqui praeter b d, qui Indutiomarus ante ueritus ponunt (Indutiomarus hic deserto testim. B, Indutiomarus u).		
23 imprudentiam B.	26 seseque B, 'sese uel seseque mss. nonnulli'; seque u.	

uenturum, suas ciuitatisque fortunas eius fidei permissurum. Caesar, 4
 etsi intellegebat, qua de causa ea dicerentur, quaeque cum res ab
 instituto consilio deterreret, tamen, ne aestatem in Treueris con-
 sumere cogeretur omnibus ad Britannicum bellum rebus compara-
 5 tis, Indutiomarum ad se cum CC obsidibus uenire iussit. His ad- 2
 ductis, in iis filio propinquisque eius omnibus, quos nominalim
 euocauerat, consolatus Indutiomarum hortatusque est, uti in offi-
 cio maneret; nihilo tamen secius principibus Treuerorum ad se 3
 conuocatis hos singillatim Cingetorigi conciliauit, quod cum merito
 10 eius a se fieri intellegebat, tum magni interesse arbitrabatur eius
 auctoritatem inter suos quam plurimum ualere, cuius tam egregiam
 in se uoluntatem perspexisset. Id tulit factum grauitur Indutioma- 4
 rus, suam gratiam inter suos minui, et, qui iam ante inimico in
 nos animo fuisset, multo grauius hoc dolore exarsit.

15 His rebus constitutis Caesar ad portum Itium cum legionibus 5
 peruenit. Ibi cognoscit LX naues, quae in Meldis factae erant, 2
 tempestate reiectas cursum tenere non potuisse atque eodem, un-
 de erant profectae, reuertisse; reliquas paratas ad nauigandum
 atque omnibus rebus instructas inuenit. Eodem equitatus totius 3
 20 Galliae conuenit numero milium quattuor principesque ex omnibus
 ciuitatibus; ex quibus perpauca, quorum in se fidem perspexerat, 4
 relinquere in Gallia, reliquos obsidum loco secum ducere decre-
 uerat, quod, cum ipse abesset, motum Galliae uerebatur. Erat 6
 una cum ceteris Dumnorix Haeduus, de quo ante ab nobis dictum
 25 est. Hunc secum habere in primis constituerat, quod eum cupi-
 dum rerum nouarum, cupidum imperii, magni animi, magnae inter

- 1 uenturum, suas *B* 'mss. longe plurimi'; uenturum et suas *u*.
 fide *b*. 2 qua de causa haec dicebantur *b*. quaeque cum *b*, quae-
 cumque cum *B C D*. 3 Treueris *B*. 4 Britannicum *B*. con-
 paratis *B*. 5 Indutiomarum *B u*. ducentis (*B*). iis adductis
m. pr. B. 6 in his *e*. filiis *a b c d e*. 7 Indutiomarum (*B*),
 Indutiomarum *u*. est *om. b*. 8 maneret *A B C e* 'aliquae 4', per-
 maneret *u*. Treuerorum *B*. 9 uocatis *b*. 10 a se *B* et reli-
 qui, ab se *b c u*. tum] tamen *b*. 11 quam plurimum] multum *C*.
 tam *om. d*. 12 id tulit factum grauitur *B* 'mss. aliorum et mei
 11', id factum grauitur tulit *e u*. Indutiomarus (*B*), Indutiomarus *u*.
 16 sexaginta *D*. 19 equitatus totius Galliae *B* edd. reliquae,
 totius Galliae equitatus *Stephanus et sine annotatione u*. 20 perue-
 nit *D*. quattuor *B*, non quatuor. omnibus ex cum uno pessimi-
 mo *u*. 21 paucos *A*. 24 ante ab nobis *A B* 'plerique' et, de qui-
 bus, ab *an a* habeant, non constat, *C D*; ab nobis antea *u*. 25 ha-
 bere *A B b e* et in marg. *d*; habere sec. *m B*, abire *C D c d*.

DE BELLO GALLICO

- 2 Gallos auctoritatis cognouerat. Accedebat huc, quod in concilio
Haeduum Dumnorix dixerat sibi a Caesare regnum ciuitatis de-
ferri; quod dictum Haedui grauitur serebant neque recusandi aut
deprecandi causa legatos ad Caesarem mittere audebant. Id factum
3 ex suis hospitibus Caesar cognouerat. Ille omnibus primo preci-
bus petere contendit, ut in Gallia relinqueretur, partim, quod in-
suetus nauigandi mare timeret, partim, quod religionibus impedi-
4 sese diceret. Posteaquam id obstatum sibi negari uidit, omni spe
inpetrandi adempta principij
5 hortarique coepit, uti in
non sine causa fieri, ut G
consilium Caesaris, ut, q
6 reretur, hos omnes in Bri
quis interponere, insiuram-
liae intellexissent, commu-
7 pluribus ad Caesarem defer-
tantum ciuitati Haeduae dignitatis tribuebat, coercendum atque
deterrendum, quibuscumque rebus posset, Dumnorix statuere;
2 quod longius eius amentiam progredi uidebat, prospiciendum, ne
3 quid sibi ac reipublicae nocere posset. Itaque dies circiter XXV
in eo loco commoratus, quod Corus uentus nauigationem impe-
diebat, qui magnam partem omnis temporis in his locis flare con-
suevit, dabat operam, ut in officio Dumnorix contineret, nibilo
4 tamen secius omnia eius consilia cognosceret: tandem idoneam
nactus tempestatem milites equitesque conscendere in naues iubet. 25
5 At omnium inpeditis animis Dumnorix cum equitibus Haeduum
6 a castris insciente Caesare domum discedere coepit. Qua re nun-
tiata Caesar intermissa profectioe atque omnibus rebus postposi-
tis magnam partem equitatus ad eum insequendum mittit retrahi-

1 quod in <i>D</i> et ceteri, quod iam in <i>b c</i> .	3 graue <i>m. pr. C</i> .
5 ex suis hospitibus <i>A</i> .	6 relinqueretur] remitteretur <i>b</i> et pro
uar. lect. <i>c</i> .	7 quod legionibus <i>b</i> .
' <i>ms. plerique</i> ', sese diceret impedi u.	impediri sese diceret <i>ABD</i>
ta (<i>B</i>).	9 inpetrandi <i>B</i> .
liae <i>m. pr. B</i> .	12 in conspectum <i>c</i> .
17 tribuebat <i>B</i> et reliqui, tribuerat <i>b c a</i> .	14 ut, quid esset <i>b</i> .
buscumque, non — canque, (<i>B</i>).	18 qui-
dam'. 20 noceri <i>c</i> .	19 perspicendum <i>ABCD</i> ' <i>ms. qui-</i>
21 Chorus <i>B</i> ' <i>ms. plerique</i> '.	dies <i>om. B C</i> ; circiter xxv diebus <i>D</i> .
22 in is <i>B</i> .	locis <i>a c</i> , <i>om. ABC</i> .
25 in naues <i>A(B) C b c</i> , naues <i>e</i> .	26 omnibus <i>A</i> .
27 nesciente <i>D</i> .	29 misit <i>b c a</i> .

imperat; si uim faciat neque pareat, interfici iubet nihil hunc 7
absente pro sano facturum arbitratus, qui praesentis imperium
lexisset. Ille enim reuocatus resistere ac se manu defendere suo- 8
que fidem implorare coepit saepe clamitans liberum se liberaeque
ciuitatis. Illi, ut erat imperatum, circumstant hominem atque 9
efficiunt: at equites Haedui ad Caesarem omnes reuertuntur.

His rebus gestis Labieno in continente cum tribus legio- 8
is et equitum milibus duobus relicto, ut portus tueretur et rem
mentariam prouideret quaeque in Gallia gererentur cogno-
et consiliumque pro tempore et pro re caperet, ipse cum quin- 2
legionibus et pari numero equitum, quem in continenti reli-
rat, ad solis occasum naues soluit et leni Africo prouectus me-
circiter nocte uento intermisso cursum non tenuit et longius
tus aestu orta luce sub sinistra Britanniam relictam conspexit.
n rursus aestus commutationem secutus remis contendit, ut 3
partem insulae caperet, qua optimum esse egressum superiore
late cognouerat. Qua in re admodum fuit militum uirtus lau- 4
da, qui uectoriis grauibque nauigiis non intermisso remigandi
ore longarum nauium cursum adaequarunt. Accessum est ad 5
anniam omnibus nauibus meridiano fere tempore, neque in eo
hostis est uisus; sed, ut postea Caesar ex captiuis cognouit, 6
magnae manus eo conuenissent, multitudine nauium perterri-
, quae cum annolinis priuatisque, quas sui quisque commodi-
rat, amplius octingentae uno erant uisae tempore, a litore dis-
serant ac se in superiora loca abdiderant. Caesar exposito ex- 9
itu et loco castris idoneo capto, ubi ex captiuis cognouit, quo
oco hostium copiae consedissent, cohortibus decem ad mare
ctis et equitibus trecentis, qui praesidio nauibus essent, de ter-

1 imperauit *b c e*. hunc] eum *b c*. 2 facturum] futurum *b*.
5 esse ciuitatis *A B C D*, cinitatis esse *u*. 6 equites Haedui *A*
D e, Aedui equites *u* (Aedui (*B*)). 7 continenti *b c e*. 8 rem
mentariam *D*, re frumentaria *A B C*; rei frumentariae *a e*. 9 quae-
] ne quae *b*. gererentur] fierent *b d*. 11 reliquerat, ad solis
usum *B et ceteri*; relinquebat, solis occasu *a b c d e*. 14 Britani-
B. 15 consecutus *b*. 18 remigandi] nauigandi *b*. 20 Bri-
am *B*. 21 cognouit *B* '*mss. plurimi*', comperit *u*. 22 magna *A*.
multitudo *m. pr. B*. 23 sui quisque commodi *A (B) C D*, sui
modi quisque causa *e*. 24 *cccc (B)*. uno erant uisae tempore
diserto testim.) '*mss. mei omnes*'; una erant uisae, timore *a e et pro uar.*
. e. disceserant *B*. 25 superiore loco *pro uar. lect. A*.
ccc (B). de *om. d*.
Caesar, ed. Nipperd.

DE BELLO GALLICO

1 via uigilia ad hostes contendit eo minus ueritus nauibus, quod in
 litore molli atque aperto deligatas ad ancoram relinquebat, et prae-
 2 sidio nauibusque Quintum Atrium praefecit. Ipso noctu progres-
 3 sus milia passuum circiter XII hostium copias conspiciat est. Ili
 equitatu atque essedia ad flumen progressi ex loco superiore no-
 4 stros prohibere et proelium committere coeperunt. Repulsi ab
 equitatu se in siluas abdiderunt locum nauti egregie et natura et
 opere munitum, quem domestici belli, ut uidebantur, causa iam
 5 ante praeparauerant: tribus succisis omnes intrui-
 6 tus erant praecclusi. tri propugnabant nostrosque
 7 intra munitiones ing At milites legionis septimae
 testudine facta et nes adiecto locum ceperunt
 8 eosque ex siluis ex lueribus acceptis. Sed eos
 fugientes longius C- tuit, et quod loci naturam
 ignorabat, et quod consumpta munitioni castro-
 10 rum tempus relinqui die eius diei mane tripartito
 milites equitesque in expeditionem misit, ut eos, qui fugerant, per-
 2 sequerentur. His aliquantum itineris progressis, cum iam extremi
 essent in prospectu, equites a Quinto Atrio ad Caesarem uenerunt,
 qui nuntiarent superiore nocte maxuma coorta tempestate prope
 omnes naues adflictas atque in litore eiectas esse, quod neque an-
 corae funesque subsisterent, neque nautae gubernatoresque uim
 3 tempestatis pati possent: itaque ex eo concursu nauium magnam
 11 esse incommodum acceptum. His rebus cognitis Caesar legiones
 equitatumque reuocari atque in itinere resistere iubet, ipse ad na-
 2 ues reuertitur; eadem fere, quae ex nuntiis litterisque cognouerat,
 coram perspicit, sic ut amissis circiter XL nauibus reliquae tamen
 3 refici posse magno negotio uiderentur. Itaque ex legionibus
 4 bro deligit et ex continenti alios arcessi iubet; Labieno scribit,

- 2 ancoram *B*, 'anchoram *ms. plurimi et meliores*'; ancoras *e*.
 3 nauibus *codd. et edd. P. 78.* Quintum *B, Q. u.* 7 nauti *C*,
 nauti *u.* 8 uidebantur *B 'ms. 5', uidebatur u.* 12 et om. *b e*.
 munitiones *B.* 16 tripartito *AC, non tripartito.* 17 mi-
 lito *ABC.* 18 his aliquantum *B.* 19 Quinto *B, Q. u.* Atrio]
 Titurio *b.* 20 maxuma *B.* cohorta *B.* 21 adflictas *B.*
 in litus *b e d e.* ancoras *B, non anchoras.* 22 funesque] neque
 funes *b.* nim tempestatis pati *B e edd. ante u, nim pati tempestatis u.*
 24 'equit. reu. et leg. b': reuocare *A.* 25 in itinere resistere *B*
 'ms. plerique', itinere desistere *b e d e.* 26 litteris cognouerat *b.*
 27 prospicit *B, praespicit D.* 29 deligi *e, deligit ex b et aliquot*
 dett. *u.* arcessi *B e 'plerique', arcessiri b e d.*

ut, quam plurimas posset, iis legionibus, quae sunt apud eum, na-
 ues instituat. Ipse, etsi res erat multae operae ac laboris, tamen 5
 commodissimum esse statuit omnes naues subduci et cum castris
 una munitione coniungi. In his rebus circiter dies X consumit ne 6
 nocturnis quidem temporibus ad laborem militum intermissis. Sub- 7
 ductis nauibus castrisque egregie munitis easdem copias, quas an-
 te, praesidio nauibus reliquit, ipse eodem, unde redierat, profici-
 scitur. Eo cum uenisset, maiores iam undique in eum locum co- 8
 pie Britannorum conuenerant summa imperii bellique admini-
 10 strandi communi consilio permissa Cassiuellauno; cuius fines a
 maritimis ciuitatibus flumen diuidit, quod appellatur Tamesis, a
 mari circiter milia passuum LXXX. Huic superiore tempore cum 9
 reliquis ciuitatibus continentia bella intercesserant; sed nostro ad-
 uentu permoti Britanni hunc toti bello imperioque praefecerant.
 15 Britanniae pars interior ab iis incolitur, quos natos in insula 12
 ipsi memoria proditam dicunt, maritima pars ab iis, qui praedae 2
 ac belli inferendi causa ex Belgio transierunt (qui omnes fere iis
 nominibus ciuitatum appellantur, quibus orti ex ciuitatibus eo per-
 uenerunt) et bello inlato ibi permanserunt atque agros colere coe-
 20 perant. Hominum est infinita multitudo creberrimaeque aedificia 3
 fere Gallicis consimilia, pecorum magnus numerus. Utuntur aut 4
 aere [aut nummo aereo] aut taleis ferreis ad certum pondus exa-
 minatis pro nummo. Nascitur ibi plumbum album in mediterrea- 5
 neis regionibus, in maritimis ferrum, sed eius exigua est copia;
 25 aere utuntur importato. Materia cuiusque generis ut in Gallia est
 praeter fagum atque abietem. Leporem et gallinam et anserem 6
 gustare fas non putant; haec tamen alunt animi uoluptatisque causa.

1 quam] quas b.	possit c c. Addend. ad p. 85.	4 sub-
iungi A.	rebus om. C.	decem (B).
nauibus] quae ante praesidio nauibus fuerant b c d e.		6 quas ante, praesidio
redierat] uenerat b.	9 Britanorum B.	7 relinquit c c.
uel Casimellano mss. quidam': Cassouellauno Langobardicus Orosii VI, 9.		10 'Casibellano
11 diuit m. pr. B.	14 praefecerunt D.	15 interior om. A,
inferior a b c.	16 ipsi B c 'ceteri', ipsa b c d. P. 78.	maritima
A, mari tum B C; maritimi D.	17 Belgis cum paucis dett. u. P. 79.	
transierunt 'mss. qdd.', transierant B u.		19 inlato B. P. 79
extr. permanserunt B 'ceteri', remanserunt b c d e.		21 pecorum
(B) 'cuncti', pecoris c.	magnus] ingens b c d et, qui post numerus	
ponit, c.	22 'aut nummo aereo uel aureo multi codd.': aut nummo	
aereo a c, aut nummo aureo B.	aut taleis a b c, aut aliis A B C D e.	
23 pro nummo om. c.	24 maritimis A.	eius om. b.

DE BELLO GALLICO

Loca sunt temperatiora quam in Gallia remissioribus frigoribus.
13 Insula natura triquetra, cuius unum latus est contra Galliam. Hu-
 ius lateris alter angulus, qui est ad Cantium, quo fere omnes ex
 a Gallia naues appelluntur, ad orientem solem, inferior ad meridiem
2 spectat. Hoc pertinet circiter milia passuum quingenta. Alterum
 uergit ad Hispaniam atque occidentem solem; qua ex parte est
 Hibernia, dimidio minor, ut aestimatur, quam Britannia, sed pari
3 spatio transmissus atque ex Gallia in Britanniam. In hoc me-
 dio cursu est insula, q
 minores subiectae insulae
4 scripserunt dies contin
 1. nihil de eo percontati
5 suria breuiores esse quai
 est longitudo lateris, u
6 um. Tertium est contra
 terra, sed eius angulus
 Hoc milia passuum octingenta in longitudinem esse existimatur.
7 Ita omnis insula est in circuitu uicies centum milium passuum.
14 Ex his omnibus longe sunt humanissimi, qui Cantium incolunt,
 quae regio est maritima omnis, neque multum a Gallica differunt
2 consuetudine. Interiores plerique frumenta non serunt, sed lacte
 et carne uiuunt pellibusque sunt uestiti. Omnes uero se Britanni
 uitro inficiunt, quod caeruleum efficit colorem, atque hoc horridiores

- 1 remissior et frigoribus *e*, rem. etiam frig. *b*.   2 insulae *D*.
 triquetra *e*, triquadra *abc*; utriusque *B*: '*ms. plerique* utrique, utri-
 usque, utrisque, utique'.   3 omnes Galliae naues *b*.   5 expectat
BCD.   hoc pertinet *ABCD*, hoc latus tenet *bcd e*.   *e* (*B*).
 7 Hibernia] insula *add. bcd e*.   aestimatur (*B*) '*ms. nouem*, in
 quibus *b*'; existimatur *e*.   Britannia *D*.   8 transmissus] transitus *b*.
 Britanniam *B*.   9 cursu *om. b*.   conplures *B*.   10 sub-
 iectae *B et reliqui*, obiectae *bcd e*.   insulae *om. m. pr. C*.
 11 xxx (*B*).   12 percontationibus, non percontet., *B*, et 'percontationi-
 bus sine potius percontationibus *ms. omnes*'.   repperiebamus *B*.
 13 uidebamus *om. e*.   14 ut eorum fert opinio *bce*.   uice (*B*).
 16 expectat *BCD*.   17 hoc *B* '*mei sedecim*', huic *bcd e*.
 uice (*B*).   in latitudinem *D*.   existimatur] arbitrantur *bce*.
 18 centum milium (*B*) atque ita '*uel e milium*' *ACD b*, *e* mill. *e*.
 19 ex iis *B*.   20 maritima *AB*.   a Gallica *bce*, Gallica
ABCD.   21 frumenta conserunt *D*.   22 Britanni *B*.   23 ui-
 tro an uitro in *e* legeretur, *Elberlingius discernere non potuit*; uitro *B*
 '*ms. 14*'.   horridiores *B* '*ceteri omnes*'; horribiliores *be*, horribiliore
e; horridiore *u*.

sunt in pugna aspectu; capilloque sunt promisso atque omni 3
 parte corporis rasa praeter caput et labrum superius. Vxores ha- 4
 bent deni duodenique inter se communes et maxime fratres cum
 fratribus parentesque cum liberis; sed qui sunt ex his nati, eorum 5
 5 habentur liberi, quo primum uirgo quaeque deducta est.

Equites hostium essedariiue acriter proelio cum equitatu 15
 nostro in itinere conflixerunt, tamen ut nostri omnibus partibus
 superiores fuerint atque eos in siluas collesque compulerint; sed 2
 conpluribus interfectis cupidius insecuti nonnullos ex suis amise-
 10 runt. At illi intermisso spatio imprudentibus nostris atque occu- 3
 patis in munitione castrorum subito se ex siluis eiecerunt inpetu-
 que in eos facto, qui erant in statione pro castris collocati, acriter
 pugnaverunt duabusque missis subsidio cohortibus a Caesare atque 4
 his primis legionum duarum, cum hae perexiguo intermisso [loci]
 15 spatio inter se constitissent, nouo genere pugnae perterritis no-
 stris per medios audacissime perruperunt seque inde incolumes re-
 ceperunt. Eo die Quintus Laberius Durus, tribunus militum, in- 5
 terficitur. Illi pluribus submissis cohortibus repelluntur. Toto 16
 hoc in genere pugnae, cum sub oculis omnium ac pro castris di-
 20 micaretur, intellectum est nostros propter grauitatem armorum,
 quod neque insequi cedentes possent neque absignis discedere au-
 derent, minus aptos esse ad huius generis hostem, equites autem 2
 magno cum periculo proelio dimicare, propterea quod illi etiam
 consulto plerumque cederent et, cum paulum ab legionibus nostros
 25 remouissent, ex essedis desilirent et pedibus dispari proelio con-
 tenderent. Equestris autem proclii ratio et cedentibus et insequen- 3

- 1 adpectu capillorum sunt promiscuo *b* (aspectu (*B*), non adpectu).
 atque] et *b c*. 3 deni duas denique *D*. 4 parentes cum *D*.
 sed qui *A b c e*, sed si qui (*B*) *u*. ex iis *B*. 5 quo *A (B) C*
D, quibus *b e*. primo *e*. uirgines quaeque ductae sunt *c e e t*, qui
 deductae, *b*. 6 essedarii acriter *b*. proelium *C*. 7 nostro]
 non *m. pr. B* tamen *A (B) C D*, ita tamen *b c e*. ut nostri] utrum
B C D. 8 eos] omnes *B C D*. compulerint *B*. 9 conpluribus
B. 10 imprudentibus *B*. 11 munitiones *D*. inpetuque *B*.
 12 in nostros facto *D*. 13 atque iis *B*. 14 'cum haec uel
 haec *A b*'. [loci] *P. 80*. 15 pertemptis nostris *A B C*, pertempla-
 tis nostris *sec. m. A*. 16 perruperunt (*B*) *e* 'ceteri', proruperunt *b u*.
 17 Quintus *B*, *Q. u*. Laberius] Labienus *b d e Orosius. P. 44*
extr. 18 immissis *b c d e*. 19 dimicarentur *A*. 20 armorum]
 armaturae *b c d e*. 23 proelio *A B C D*, om. *a b c d e*. 24 ab om.
b c. 25 desilirent *B*.

DE BELLO GALLICO

- 4 tibus par atque idem periculum inferebat. Accedebat hoc, ut nunquam conferti, sed rari magnisque internallia procliarentur stationesque dispositas haberent, atque alios alii deinceps exciperent, 17 integrique et recentes defetigatis succederent. Postero die procul a castris hostes in collibus constiterunt rarique se ostendere et lenius quam pridie nostros equites proelio laessere coeperunt. Sed meridie, cum Caesar pabulandi causa tres legiones atque omnem equitatum cum Gaio Trebonio locata misisset, repente ex omnibus partibus ad pabulatores 2 uti ab signis legionibus eos impetu facto repulerunt 10 subsidio confusi equites, cum hostes egerunt magnoque colligendi neque consistendi derant. Ex hac fuga proflia discesserunt, neque post 15 copiis hostes contenderunt.
- 18 Caesar cognito consilio eorum ad flumen Tamesim in fines Cassiellauni exercitum duxit; quod flumen uno omnino loco pedibus, atque hoc aegre, transiri potest. Eo cum venisset, animum aduertit ad alteram fluminis ripam magnas esse copias hostium instructas. Ripa autem erat acutis sudibus praefixis munita, cunctaque generis sub aqua defixae sudes flumine tegebantur. His rebus cognitis a captiuis perfugisque Caesar praemisso equitatu 5 confestim legiones subsequi iussit. Sed ea celeritate atque eo impetu milites ierunt, cum capite solo ex aqua extarent, ut hostes 20 impetum legionum atque equitum sustinere non possent ripasque dimitterent ac se fugae mandarent. Cassiellaunus, ut supra demonstrauius, omni deposita spe contentionis dimissis amplioribus copiis milibus circiter quattuor essedariorum relictis itinera nostra

- 1 nouquam (B). 2 conserti b. 3 alii om. b. c. 4 defetigatis A (is cum puncto sub se et a supraro.) B et, qui pro praemittit, D. 5 lenius ABCD; lentius e, latius b. 6 laescere B. 8 Gaio B, C. u; Q. bc. 9 partibus e, om. B 'ms. 13'. 10 repulerunt B. 11 quoad d, quod Ae; quo reliqui. 12 post se (B) ? b e d e; post, omisso se, 'ms. 15'. 13 magno eorum b. 14 prius ex om. b. ex ac B. 15 undique om. b. 16 unquam B. 17 Tamesim B, 'Thamesim ms. plerique' Orosius (sed in eius codd. praeter alia Tamensim legitur); Tamesin u. Cassiellauni B. 21 praefixisque A b c e. 22 his rebus B. 23 atque eo impetu AB C D a, atque impetu e. 25 extarent B. 27 Cassiellaunus B. 29 quattuor (B). relictis] retentis (c).

seruabat paulumque ex uia excedebat locisque impeditis ac silue-
 stribus sese occultabat atque iis regionibus, quibus nos iter factu-
 ros cognouerat, pecora atque homines ex agris in siluas compelle-
 bat et, cum equitatus noster liberius praedandi uastandique causa 2
 se in agros eiecerat, omnibus uiis semitisque essedarios ex siluis
 emittebat et magno cum periculo nostrorum equitum cum iis con-
 fligebat atque hoc metu latius uagari prohibebat. Relinquebatur, 3
 ut neque longius ab agmine legionum discedi Caesar pateretur, et
 tantum in agris uastandis incendiisque faciendis hostibus nocere-
 10 tur, quantum labore atque itinere legionarii milites efficere pote-
 rant. Interim Trinobantes, prope firmissima earum regionum ci- 20
 uitas, ex qua Mandubracius adolescens Caesaris fidem secutus ad
 eum in continentem Galliam uenerat, cuius pater in ea ciuitate
 regnum obtinuerat interfectusque erat a Cassiuellauno, ipse fuga
 15 mortem uitauerat, legatos ad Caesarem mittunt pollicenturque se- 2
 se ei dedituros atque imperata facturos; petunt, ut Mandubracium 3
 ab iniuria Cassiuellauni defendat atque in ciuitatem mittat, qui
 praesit imperiumque optineat. His Caesar imperat obsides qua- 4
 draginta frumentumque exercitui Mandubraciumque ad eos mittit.
 20 Illi imperata celeriter fecerunt, obsides ad numerum frumentumque
 miserunt. Trinobantibus defensis adque ab omni militum iniuria 21
 prohibitis Icenii, Cangi, Segontiaci, Ancalites, Bibroci, Cassi le-
 gationibus missis sese Caesari dedunt. Ab his cognoscit non longe 2
 ex eo loco oppidum Cassiuellauni abesse siluis paludibusque muni-
 25 tum, quo satis magnus hominum pecorisque numerus conuenerit.
 Oppidum autem Britanni uocant, cum siluas impeditas uallo atque 3
 fossa munierunt, quo incursionis hostium uitandae causa conuenire

1 paulumque *B* *ceteri*, paululumque *C*.2 se *b c*.5 eiecerat *A B C D*, effunderet *b c d e*.uiis] notis add. *e And. Oxon.*11 Trinobantes *b*.12 Mandubracius *B* *plerique*, Mandubra-tius ubique *v. Orosius VI, 9, apud quem editur Trinobantum firmissima ciuitas cum Androgorio duce, sed cum Androgio est in Langobardico, uidetur cum Mandubragio scripsisse, quod ap. Caes. c. 22 extr. in B legitur; certe M initio adicienda est.*adolescens *B*.

13 pater] Im-

auentius add. *edd. et Imannuetitius e*.14 interfectus a Cass. *m. pr. A*.16 Mandubracium *B*.18 optineat *B*.iis Caesar *A B D*.xl (*B*).19 Mandubraciumque *B*.20 frumentaue *b c*.21 Trinobantibus *A B C b*.adque *B*, non atque.

22 Icen-

ii, Cangi *Lipsius ad Tac. ann. XII, 32; Cenomagni et in marg. Cenomanni D, Cenimagni reliqui codd. et edd.*23 ab iis *B*.

27 munierint

b c.incursiones hostium uitandi *b c*, non *e*.

DE BELLO GALLICO

4 consuerunt. Eo profleiscitur cum legionibus : locum reperit egre-
 gie natura atque opere munitum ; tamen hunc duabus ex partibus
 5 oppugnare contendit. Hostes paulisper morati militum nostrorum
 impetum non tulerunt seseque alia ex parte oppidi eiecerunt.
 6 Magnus ibi numerus pecoris repertus , multique in fuga sunt co-
 22 prehensi atque interfecti. Dum haec in his locis geruntur, Cassi-
 uellaunus ad Cantium, quod esse ad mare supra demonstraui-
 mus, quibus regionibus quattuor reges praecerant, Cingetorix, Caruilus,
 Taximagulus, Segou- atque his imperat, uti co-
 actis omnibus copiis i- improviso adorianlar atque 10
 2 oppugnent. Ii id nostri eruptione facta mul-
 tis eorum int- i duce Lugotorige suos in-
 3 columnes reduxe- loc proelio nuntiato tot de-
 trimentis accept- axime etiam permotus de-
 fectione ciuitatum, gem Comnium de deditione 12
 4 ad Caesarem mittit. i- stituisset hiemare in conti-
 nenti propter repentinos Galliae motus, neque multum aestatis su-
 peresset, atque id facile extrahi posse intellexeret, obsides imperat
 et, quid in annos singulos uectigalis populo Romano Britannia pen-
 5 deret, constituit ; interdicit atque imperat Cassinellauno, ne Man- 20
 23 dubratio neu Trinobantibus noceat. Obsidibus acceptis exercitum
 2 reducit ad mare, naues inuenit resectas. His deductis, quod et
 captiuorum magnum numerum habebat, et nonnullae tempestate
 deperierant naues, duobus commeatibus exercitum reportare in-
 3 stituit. Ac sic accidit, uti ex tanto nauium numero tot nauigatio- 25
 nibus neque hoc neque superiore anno ulla omnino nauis, quae
 4 milites portaret, desideraretur ; at ex iis, quae inanes ex conti-
 nenti ad eum remitterentur et prioris commeatus expositis militi-
 bus et quas postea Labienus faciendas curauerat numero LX, per-

1 repperit B.	5 comprehensi B.	6 cum haec B 'mss. 11'.
in iis B.	8 quattuor B, non quatuor.	Cartuilins b.
9 Segonax A B C D b e, Segonax u.	atque iis B.	12 Lugotorige
A (B) C D, Legotorige a; Cingetorige e 'mss. quidam'.		15 ciuitatium a.
16 constituisset hiemare B et reliqui; statuisset hiemem, adiecto ago-		
re post motus, b c d e.	19 quid e; quod m. pr. et quot sec. B, 'quod	
	uel quot mss. plerique, sed quod uetustiores'.	Britania B.
20 Casuellauno B.	Mandubragio, deleta g et e sec. m. suprasc., B.	
21 Trenouantibus B.	noceat B reliqui et sec. m. a, bellum fa-	
ciat a d e.	22 iis deductis B.	23 captiuorum in magnum A.
24 deportare b d e.	constituit e.	25 ac si m. pr. B.
A b d e.	27 atque ex iis b.	29 Labienus A C.
		26 nulla

icae locum caperent, reliquae fere omnes reicerentur. Quas 5
a aliquamdiu Caesar frustra expectasset, ne anni tempore a na-
atione excluderetur, quod aequinoctium suberat, necessario
ustius milites conlocavit ac summa tranquillitate consecuta, se- 6
ida inita cum soluisset uigilia, prima luce terram attigit omnes-
: incolumes naues perduxit.

Subductis nauibus concilioque Gallorum Samarobriuae per- 24
e, quod eo anno frumentum in Gallia propter siccitates angus-
as prouenerat, coactus est aliter ac superioribus annis exercitum
hibernis conlocare legionesque in plures ciuitates distribuere.
e quibus unam in Morinos ducendam Gaio Fabio legato dedit, 2
eram in Neruios Quinto Ciceroni, tertiam in Esuuios Lucio
oscio; quartam in Remis cum Tito Labieno in confinio Treue-
rum hiemare iussit; tres in Belgis conlocavit: his Marcum Cras- 3
m quaestorem et Lucium Munatium Plancum et Gaium Trebo-
um legatos praefecit. Vnam legionem, quam proxime trans Pa- 4
m conscripserat, et cohortes V in Eburones, quorum pars ma-
ma est inter Mosam ac Rhenum, qui sub imperio Ambiorigis et
Catuolci erant, misit. His militibus Quintum Titurium Sabinum 5
Lucium Aurunculeium Cottam legatos praeesse iussit. Ad hunc 6
nam distributis legionibus facillume inopiae frumentariae sese
deri posse existimauit. Atque harum tamen omnium legionum 7
berna praeter eam, quam Lucio Roscio in pacatissimam et quie-
simam partem ducendam dederat, milibus passuum centum con-
uebantur. Ipse interea, quoad legiones conlocatas munitaque 8
berna cognouisset, in Gallia morari constituit. Erat in Carnu- 25

1 reicerentur e, reficerentur B 'mss. fere omnes'.	2 expectas-
: B. a om. b e, et c.	4 conlocavit B. summam tranquil-
item consecutus e et 'forsan d'.	5 inita om. d e f. attingit D.
7 Samarobriue corr. B, Samorobrinae b.	8 quo anno Flo-
ardus. in Gallia om. idem.	9 ac] a b. 10 conlocare B.
11 quibus] his Flodoardus.	Gaio B, C. u. 12 Quinto B,
u. Esuuios Whittius, Essuos codd. et Flodoardus.	Lucio B,
u. 13 Tito B, T. u.	Treberorum cum a super b B, Treuiro-
m Flodoardus.	14 in Belgio d e. P. 79. conlocavit B.
ircum B, M. u.	15 quaestorem 'forsan d'; om. e, Quintum reliqui.
81. et L. (B) u.	Municium B: 'Municium, Minutium, Minu-
um, Munacium mss'.	Gaium B, C. u. 19 Catuolci B 'mss. 14',
tinolci u. Vid. c. 26, 1. VI, 31, 5.	Quintum B, Q. u. 20 Lu-
m B, L. u.	praeesse] esse b c. 21 facillume A.
Lucio B, L. u.	Ruscio B. 24 mililibus ante corr. B.
(conlocatas B) collocasset b e.	26 in Galliam e. Carno-

nia quidam, qui iam ante missu Caesaris ad Ambiorigem
 are consuerat; apud quos Ambiorix ad hunc modum locutus
 Sese pro Caesaris in se beneficiis plurimum ei confiteri de- 2
 quod eius opera stipendio liberatus esset, quod Aduatucis,
 nis suis, pendere consuesset, quodque ei et filius et fratris
 ab Caesare remissi essent, quos Aduatuci obsidum numero
 s apud se in seruitute et catenis tenuissent; neque id, quod 3
 de oppugnatione castrorum, aut iudicio aut uoluntate sua
 e, sed coactu ciuitatis, suaque esse eiusmodi imperia, ut non
 haberet iuris in se multitudo, quam ipse in multitudinem.
 atque porro hanc fuisse belli causam, quod repentinae Gallorum 4
 rationi resistere non potuerit. Id se facile ex humilitate sua
 re posse, quod non adeo sit imperitus rerum, ut suis copiis
 um Romanum superari posse confidat. Sed esse Galliae com- 5
 consilium: omnibus hibernis Caesaris oppugnandis hunc esse
 m diem, ne qua legio alterae legioni subsidio uenire posset.
 facile Gallos Gallis negare potuisse, praesertim cum de recu- 6
 da communi libertate consilium initum uideretur. Quibus 7
 am pro pietate satisfecerit, habere nunc se rationem officii
 eneficiis Caesaris: monere, orare Titurium pro hospitio, ut
 ae militum saluti consulat. Magnam manum Germanorum 8
 etiam Rhenum transisse; hanc adfore biduo. Ipsorum esse 9
 lium, uelintne prius, quam finitimi sentiant, eductos ex hi-
 s milites aut ad Ciceronem aut ad Labienum deducere, quo-
 dter milia passuum circiter quinquaginta, alter paulo amplius
 absit. Illud se polliceri et iureiurando confirmare tutum iter 10
 nes daturum. Quod cum faciat, et ciuitati sese consulere, 11

- 1 missi *A*, iussu *corr. e* (*fuerat missu, ut uidetur*). 2 consue-
CD, consuerant *A*; consueuerant *b e*, consueuerat *u*. ad hunc
a (B) 'ceteri', in hunc modum *b c d e*. 3 se post in *om. m*.
 5 finitumis *A B C D*. 7 missi *A*. id] hii *b c*.
 rint *b c e*. de impugnatione *b*. 10 haberent *C*. 13 quod
 - posse *om. e*. 14 superari posse *B et reliqui*, se superare posse
 16 alterae *AB et, qui altere, CD*; alteri *a e*. possent *C*,
 17 recipienda ante *corr. e*. 18 initium ante *corr. B*.
 miam proprietate *B 'mss. 8'*. 20 hospicio *B*. 21 manum]
 um *B*. 23 finitimi *AB D*. 24 milites ad Cic. *b c e*. aut
 rum *b*. 26 ab iis *B*; ab his 'mei *mss.*', idemque *codd. Achaintrii*
cere dicuntur; *om. e*. tutum iter *A(B) CD*, tutum se iter *e*.
 27 per fines *ABCD*; per suos fines *e*, et 'suos seruant *b c*'; per fines
e.

quod hibernis leuatur, et Caesari pro eius meritis gratiam referre.
 28 Ilac oratione habita discedit Ambiorix. Arpineius et Iunius, quae
 audierunt, ad legatos deferunt. Illi repentina re perturbati, etsi
 ab hoste ea dicebantur, lumen non negligenda existimabant maxi-
 meque hac re permouebantur, quod ciuitatem ignobilem atque ba-
 2 uix erat credendum. Itaque ad consilium rem deferunt, magnaue
 3 inter eos existit controuersia. Lucius Aurunculeius compluresque
 tribuni militum et a- centuriones nihil temere
 agendum neque ex aesaris discedendum existi-
 4 mabant: quantasuis, n opias Germanorum sustineri
 posse munitis hibernis se testimonio, quod primum
 hostium impetum mu ibus inlatis fortissime susti-
 5 nuerint: re frumentari derea et ex proximis hiber-
 6 nis et a Caesare conue postremo quid esse leuius
 aut turpius, quam auc ummis rebus capere consili-
 29 um? Contra ea Titurius sero facturos clamitabat, cum maiores
 manus hostium adiunctis Germanis conuenissent, aut cum aliquid
 calamitatis in proximis hibernis esset acceptum. Breuem consu-
 2 lendi esse occasionem. Caesarem arbitrari profectum in Italiam; 20
 neque aliter Carnutes interficiendi Tasgetii consilium fuisse captu-
 ros, neque Eburones, si ille adesset, tanta contempitione nostri ad
 3 castra uenturos esse. Non hostem auctorem, sed rem spectare:
 subesse Rhenum; magno esse Germanis dolori Arionisti mortem
 4 et superiores nostras uictorias; ardere Galliam tot contumeliis ac- 21
 ceptis sub populi Romani imperium redactam superiore gloria rei

- 2 discessit *b*. Arpineus *ABCDbe* (*de suis codd. Oud. recte ad 27, 1, hic minus accurate tradidit Arpineius in iis legi*), Arpinus *e*.
 3 audierunt *B* 'ms. plerique'; audierant *e* et *edd. ante Cellarium*, quocum
 audierint *u*. 4 tamen non *ABCe*, non tamen *u*. negligenda *A*
CD et semper *B*, non negligenda. 8 extitit controuersia *b*, controuer-
 sia orta est *a*, ex iis tot causis controuersia orta est *d*. Lucius *B*,
 L. *u*. compluresque *B*. 10 existimabant *BD*. 11 sustinere *b*.
 13 inlatis *B*. 14 proximis *AB*. 15 quid esse *b c d e*, quid
 esset *B* 'ceteri'. 16 capere *m. pr. B*. 18 manus hostium *B* et
edd. ante u, quae tacite hostium manus. aut] ut *BCD*. 21 in-
 terficiendi *ABDb*, non interficiendi. 22 tanta *ABCDb*, tanta cum *v*.
 contentione 'ms. plurimi' et cum puncto sub secunda *u* et *p* sec. *m*.
 suprasc. *B*. 23 spectare *a*, expectare *B* 'ex meis mss. 9'.
 24 magnum *A*. Germanos *b*. doloris *D*. Arionisti sortem
Cluuerius. 26 populo Romano *a*. imperio *b*. superiorem
 gloriam *de*.

militaris extincta. Postremo quis hoc sibi persuaderet, sine certa 5
 re Amborigem ad eiusmodi consilium descendisse? Suam senten- 6
 tiam in utramque partem esse tutam: si nihil esset durius, nullo
 cum periculo ad proximam legionem peruenturos; si Gallia omnis
 1 cum Germanis consentiret, unam esse in celeritate positam salu-
 tem. Cottae quidem atque eorum, qui dissentirent, consilium quem 7
 habere exitum? in quo si non praesens periculum, at certe lon-
 ginq̃ua obsidione fames esset timenda. Hac in utramque partem 30
 disputatione habita, cum a Cotta primisque ordinibus acriter resi-
 10 steretur, 'uincite', inquit, 'si ita uultis', Sabinus, et id clariore
 uoce, ut magna pars militum exaudiret; 'neque is sum', inquit, 2
 'qui grauissime ex uobis mortis periculo terrear: hi sapient; si
 grauius quid acciderit, abs te rationem reposcent; qui, si per te 3
 liceat, perendino die cum proximis hibernis coniuncti communem
 15 cum reliquis belli casum sustineant, non reiecti et relegati longe
 ab ceteris aut ferro aut fame intereant'. Consurgitur ex consilio; 31
 comprehendunt utrumque et orant, ne sua dissensione et pertina-
 cia rem in summum periculum deducant: facilem esse rem, seu 2
 maneant, seu proficiscantur, si modo unum omnes sentiant ac pro-
 20 bent; contra in dissensione nullam se salutem perspicere. Res 3
 disputatione ad mediam noctem perducitur. Tandem dat Cotta
 permotus manus: superat sententia Sabini. Pronuntiatur prima 4
 luce ituros. Consumitur uigiliis reliqua pars noctis, cum sua
 quisque miles circumspiceret, quid secum portare posset, quid ex
 25 instrumento hibernorum relinquere cogeretur. Omnia excogitan- 5
 tur, quare nec sine periculo maneatur, et languore militum et ui-
 giliis periculum augeatur. Prima luce sic ex castris proficiscuntur, 6
 ut quibus esset persuasum non ab hoste, sed ab homine amicissimo

- 1 extinctam *de* (extincta *B*). 2 re] *spe de*. descendisse *ante*
corr. B. 3 in utramque partem *b c d e*, in utraque parte *B* 'ceteri'.
 si nihil esset *B* 'ceteri', si nil sit *b c d*. 4 cum *om. Graeuus u*.
 5 consentiret *B* 'ceteri', consentiat *b c d*. 7 habere *Stephanus*, haberet
edd. non post periculum ponunt *B* 'mss. multi'. longa *e*. 8 ti-
 menda *B* 'ceteri', pertimescenda *b d e*. hac] ac *B*. in utramque par-
 tem *e*, in utraque parte *B* 'mss. multi'. 10 inquit *B*. 12 mortis in
 periculo *b c*. sapient; si *A B C D e*: sapient et, si *u*. 14 *super* perendi-
 ao *ponit* adū biū temporis (*sic*) *B*. 15 non reiecti *B e* 'mss. mei 13',
 nec reiecti *b d*. 16 consurgitur ex] cum se *b*. 17 comprehendunt *B*.
 18 summam *m. pr. A*. 20 in discessione *b*. 22 manum *A*.
 23 consummitur *B*. reliqua *om. b*. 24 milites *m. pr. C*.
 portari possit *b*. 26 ne sine *b*. languore *b*.

Ambiorige consilium datum, longissimo agmine maximisque impedi-
 33 dementis. At hostes, posteaquam ex nocturno fremitu uigiliisque
 de profectione eorum senserunt, conlocatis insidiis bipertito in sil-
 uis opportuno atque occulto loco a milibus passuum circiter duo-
 2 bus Romanorum aduentum expectabant, et cum se maior pars
 agminis in magnam conuallem demisisset, ex utraque parte eius
 uallis subito se ostenderunt nouissimosque premere et primos pro-
 hibere ascensu atque iniquissimo nostris loco proelium committere
 33 coeperant. Tum dem-
 pidare et concurrere
 mide atque ut cum om-
 accidere consuevit, qui
 2 At Cotta, qui cogitasse
 eam causam profectioni
 saluti deerat et in appe-
 3 et in pugna militis effu-
 agminis minus facile omnia per se obire et, quid quoque loco fa-
 ciendum esset, providere possent, iusserunt pronuntiare, ut im-
 4 pedimenta relinquerent atque in orbem consisterent. Quod con-
 silium etsi in eiusmodi casu reprehendendum non est, tamen in- 24
 5 commodum accidit: nam et nostris militibus spem minuit et hostes
 ad pugnam alacriores effecit, quod non sine summo timore et de-
 6 speratione id factum uidebatur. Praeterea accidit, quod fieri ne-
 cesse erat, ut uulgo milites ab signis discederent, quae quisque
 eorum carissima haberet, ab impedimentis petere atque arripere 25

- 1 impedimentis *B*. 2 ex] de *b*. 3 eorum] eius *b*.
 (conlocatis *B*) conlatis *m. pr. C*. bipertito *B*, non bipartito.
 5 expectabant *B*. et om. *b c e*. maior om. *b c e*. 6 demis-
 sisset *B*, dimisisset '*mss. plerique*'. 7 nouissimoque *C*. 8 ascen-
 su *B*, non adscensu. nostris *b c d e*, nostrorum *B 'ceteri'*. 9 Ti-
 turius, qui *B 'ceteri'*; Titurius, ut qui *b c e*. 10 et cum uno del. om. *u*.
 11 ut ei *b e*. 12 accedere *B C D*. 13 co-
 gitasse uideretur haec *d e*. 14 cum *B 'mss. fere omnes'*; quod cum *b*,
 cumque *u*. 15 minus facile *e*, non facile *b*; minus facere *B 'mss. plu-*
rimi'. omnia per se *A B C D*, per se omnia *Aldus u*. obire] obe-
 16 dire *D*. 17 providere] scire *a o*. iusserunt] tamen add. *b*.
 pronuntiare *A B C D a b*. pronuntiori *e*. 18 reprehendum *m. pr. B*.
 incomode *B*. 19 hostem *b*. 20 ad pugnam *A b e*, ad pu-
 gnandum *B et reliqui*. alacriorem *b*. fecit *b d e*. 21 propto-
 rea *b*. 22 ut om. *b*. quae quisque *A*, quaeque quisque *reliqui*.
 23 abripere cum quattuor del. *u*.

properaret, clamore et fletu omnia complerentur. At barbaris 34
consilium non defuit. Nam duces eorum tota acie pronuntiare
iusserunt, ne quis ab loco discederet: illorum esse praedam atque
illis reservari, quaecumque Romani reliquissent: proinde omnia
in victoria posita existumarent. Erant et uirtute et numero pu- 2
gando pares nostri; tametsi ab duce et a fortuna deserebantur,
tamen omnem spem salutis in uirtute ponebant, et quotiens quae-
que cohors procurrerat, ab ea parte magnus numerus hostium ca-
debat. Qua re animaduersa Ambiorix pronuntiare iubet, ut pro- 3
cul tela coniciant neu propius accedant et, quam in partem Ro-
mani impetum fecerint, cedant (leuitate armorum et cotidiana ex- 4
ercitatione nihil iis noceri posse), rursus se ad signa recipientes
insequantur. Quo praecepto ab iis diligentissime obseruato, cum 35
quaequam cohors ex orbe excesserat atque impetum fecerat, ho-
stes uelocissime refugiebant. Interim eam partem nudari necesse 2
erat et ab latere aperto tela recipi. Rursus, cum in eum locum, 3
unde erant egressi, reuerti coeperant, et ab iis, qui cesserant, et
ab iis, qui proximi steterant, circumueniebantur; sin autem locum 4
tenere uellent, nec uirtuti locus relinquebatur, neque ab tanta
multitudine coniecta tela conferti uitare poterant. Tamen tot in- 5
commodis conflictati, multis uulneribus acceptis resistebant et
magna parte diei consumpta, cum a prima luce ad horam octauam
pugnaretur, nihil, quod ipsis esset indignum, mittebant. Tum 6
Tito Baluentio, qui superiore anno primum pilum duxerat, uiro
forti et magnae auctoritatis, utrumque femur tragula traicitur;
Quintus Lucanius, eiusdem ordinis, fortissime pugnans, dum cir- 7

1 et fletu *B C D E*, ac fletu *u* et '*sic mss. mei omnes uel et fletu*'.

2 pronuntiare *A B C D*, pronuntiarī *e*. 4 reservare *B*.

quaecumque (*B*), non quaecunque. 5 posita] esse *add. b c*. exi-
stumarent *B D*. pugnando *b* et aliquot *dett.*, pugnandi *reliqui*.

6 tamen etsi *e*. 7 salutis spem *b*. quotienscumque cohors *b* (quo-
tiens *B* et '*semper mss.*'). 8 procurrerat *B* et *reliqui*, procurreret *a*

b c e. numerus hostium *B*, hostium numerus *edd.* 10 neu] ne ut
C, nec *b c*. 12 nihil his *B*, nihil ex his *e* et sic '*uel ex hiis*' *b c*.

13 diligentissime *B*. 16 recipi *A (B) C D*, recipere *b c d e*. rur-
sum *b*. 17 progressi *a b e*. ab his *C*. 18 ab his *C*.

19 nec uirtuti *A (B) C D* (*Oudendorpii nota*: '*sic mss.*, non nec' ad proxi-
mum neque pertinet). ab, non *a*, (*B*) *C D* '*mss. meliores* 9'. 20 te-

la a confertis nitari *b e*. tot tamen *b*, tamen tam multis *e*. 21 con-
flictati] afflicti *b*. 24 Tito *A B C D*, *T. u.* deduxerat *b*.

25 auctoritatis *C*. traicitur praeter *B* etiam *AC*, trahicitur *D*.

26 Quintus *B C D*, *Q. u.* Lucianus *b*. fortissime *A*.

DE BELLO GALLICO

1 *genu filio subuenit, interficitur; Lucius Cotta legatus omnes
 .tes ordinesque aduersus in aduersum os funda uulneratur,
 rebus permotus Quintus Titurius, cum procul Ambiorigem
 2 ~~anno~~ cohortantem conspexisset, interpretem suum Gneum Pompe-
 3 ~~um~~ ad eum mittit rogatum, ut sibi militibusque parcat. Ille ap-
 pellatus respondit: si uelit secum colloqui, licere; sperare a mul-
 tudine impetrari posse, quod ad militum salutem pertineat; ipsi
 uero nihil nocitum iri, in quo eam rem se suam fidem interponere.
 3 Ille cum Cotta saucio et uideatur, pugna ut excedant
 et cum Ambiorige una et sperare ab eo de sua ac mi-
 4 litum salute impetrari p ad armatum hostem itorum
 37 negat atque in eo perse- is quos in praesentia tribu-
 nos militum circum se morum ordinum centuriones
 se sequi iubet et, cum rigem accessisset, iussus ar-
 ma abicere imperatum, ut idem faciant, imperat.
 2 Interim, dum de condic- e agunt, longiorque consulo
 ab Ambiorige instituitur sermo, paulatim circumuentus interfici-
 3 tur. Tum uero suo more uictoriam conclamant atque ululatum
 4 tollunt impetuque in nostros facto ordines perturbant. Ibi Lucius
 Cotta pugnans interficitur cum maxima parte militum. Reliqui se
 5 in castra recipiunt, unde erant egressi. Ex quibus Lucius Petro-
 sidius aquilifer, cum magna multitudo hostium premeretur, aquilam
 intra uallum proiecit, ipse pro castris fortissime pugnans oc-
 6 ciditur. Illi aegre ad noctem oppugnationem sustinent; noctu ad
 7 unum omnes desperata salute se ipsi interficiunt. Pauci ex proe-
 lio lapsi incertis itineribus per siluas ad Titum Labienum legatum
 in hiberna perueniunt atque cum de rebus gestis certiore faciant.*

1 Lucius <i>BCD</i> , <i>L. u.</i>	2 in aduersum os <i>A(B)CD</i> ; aduersus os <i>d et</i> , qui hos, <i>e et</i> , de quibus, os an hos habeant, incertum est, <i>b c.</i>
3 Quintus <i>BCD</i> , <i>Q. u.</i>	4 Gneum <i>ABCD</i> ; <i>Gn. d</i> , <i>Cn. u.</i>
5 appellatus <i>B.</i>	6 colloqui <i>B.</i>
8 nihil nocitum iri <i>A(B)CD</i> ; non nocitum iri <i>e et secundum exempl. Fabr. d</i> , non nociturum <i>b et secundum Oud. d.</i>	in quam rem <i>b c a.</i>
se suam <i>A(B)CD</i> , se suamque <i>'msa. 8'.</i>	10 (conloquantur <i>BD</i>) conlocantur <i>C.</i>
sperare <i>A(B)CD</i> , sperare se <i>e.</i>	ab eo habeo <i>C.</i>
11 impetrari <i>B e et reliqui</i> , impetrare <i>Ab.</i>	12 persenerat] constitit <i>e d a.</i>
15 abicere <i>propter B etiam ACD.</i>	ut] id ut <i>b</i> , is ut <i>c.</i>
imperant <i>D.</i>	16 conditionibus <i>(H).</i>
19 facito <i>C.</i>	Lucius <i>B</i> , <i>L. u.</i>
20 reliquis <i>se ante corr. B.</i>	21 unde fuerant <i>b.</i>
Lucius <i>BCD</i> , <i>L. u.</i>	26 lapsi <i>ABCD</i> , elapsi <i>b c d e.</i>
Titum <i>BCD</i> , <i>T. u.</i>	27 hibernia <i>C.</i>

Hac victoria sublatus Ambiorix statim cum equitatu in Adua- 38
 lucos, qui erant eius regno finitimi, proficiscitur; neque noctem
 neque diem intermittit peditatumque subsequi iubet. Re demon- 2
 strata Aduatucisque concitatis postero die in Nervios peruenit
 hortaturque, ne sui in perpetuum liberandi atque ulciscendi Roma-
 nos pro iis, quas acceperint, iniuriis occasionem dimittant: inter- 3
 fectos esse legatos duos magnamque partem exercitus interisse de-
 monstrat; nihil esse negotii subito oppressam legionem, quae cum 4
 Cicerone hiemet, interfici; se ad eam rem profitetur adiutorem.
 Facile hac oratione Nervii persuadet. Itaque confestim dimissis 39
 nuntiis ad Centrones, Grudios, Leuacos, Pleumoxios, Geidunnos,
 qui omnes sub eorum imperio sunt, quam maximas manus possunt
 cogunt et de inproviso ad Ciceronis hiberna aduolant nondum ad
 eum fama de Titurii morte perlata. Huic quoque accidit, quod fuit 2
 necesse, ut nonnulli milites, qui lignationis munitionisque causa
 in siluas discessissent, repentino equitum aduentu interciperentur.
 His circumuentis magna manu Eburones, Nervii, Aduatuci atque 3
 horum omnium socii et clientes legionem oppugnare incipiunt. No-
 stri celeriter ad arma concurrunt, uallum conscendunt. Aegre is 4
 dies sustentatur, quod omnem spem hostes in celeritate ponebant
 atque hanc adepti uictoriam in perpetuum se fore uictores confide-
 bant. Mittuntur ad Caesarem confestim ab Cicerone litterae ma- 40
 gnis propositis praemiis, si pertulissent: obsessis omnibus uiis
 missi intercipiuntur. Noctu ex materia, quam munitionis causa 2
 conportauerant, turres admodum CXX excitantur incredibili cele-
 ritate; quae deesse operi uidebantur, perficiuntur. Hostes postero 3
 die multo maioribus coactis copiis castra oppugnant, fossam com-

- 1 hac] ac B.   Atuatucos Dd, Antuatucos ABC.   2 regni C.
 finitimi A.   3 peditatum omissa copula b.   subsequi Ab;
 sese subsequi BCφD 'alii', sese sequi Co 'alii', se subsequi u.   6 pro
 his B.   7 duo cum solo Andino u.   interisse] interipere C.
 9 interfici sed eam A et a inter se et d suprasc. B; interfici posse ad eam
 bd.   rem] se add. b.   10 ac oratione B.   11 Pleumoxios A
 d, Pleumoximos BCbc.   Geidunnos ACo d, Geidunnos BCφD, Gei-
 dunos bc; Geidunos u.   12 sunt] continebantur bcde. P. 8.
 13 cogant b.   inproviso B.   aduolent b.   14 fama] forma C.
 15 qui de lignationis b.   17 iis BD, is C.   Atuatuci d.
 atque orum B.   18 socii clientesque b.   22 ab, non a, A
 (B)C.   23 pertulissent B.   24 missi om. b.   ex materia B
 'ms. 15'; ea materia bc, ex ea materia u.   25 conportauerant B.
 27 coactis copiis ABCDe, copiis coactis u.

DE BELLO GALLICO

4 plent. Eadem ratione, qua pridie, ab nostris resistitur. Hoc idem
 5 reliquis deinceps sit diebus. Nulla pars nocturni temporis ad labo-
 rem intermittitur; non aegris, non vulneratis facultas quietis da-
 tur. Quaecumque ad proximi diei oppugnationem opus sunt, no-
 6 etu comparantur; multae praestae sudes, magnus muralium pilo-
 rum numerus instituitur; turres contabulantur, pinnae loricaeque
 7 ex cratibus attexuntur. Ipse Cicero, cum tenuissima valetudine
 esset, no noctu
 41 ut ultro militum cor
 [duces principesque N
 samque amicitiae cum
 2 cunt. Facta potestate
 3 commemorant: omnem
 4 transisse; Caesaris
 etiam de Sabini mo
 5 causa. Errare eos dicunt, qui suis rebus dissident; sese tamen hoc esse in Ciceronem popu-
 lumque Romanum animo, ut nihil nisi hiberna recusent atque hanc
 6 inueterascere consuetudinem nolint: licere illis incolumibus per se
 ex hibernis discedere et, quascumque in partes uelint, sine metu
 7 proficisci. Cicero ad haec unum modo respondit: non esse con-
 suetudinem populi Romani accipere ab hoste armato condicionem:
 8 si ab armis discedere uelint, se adiutore utantur legatosque ad
 Caesarem mittant; sperare pro eius iustitia, quae petierint, im-
 42 petratos. Ab hac spe repulsi Neruii uallo pedum IX et

1 eadem ratione, qua pridie, ab nostris *B et edd. ante Aldum*; a ae-
 stris eadem ratione, qua pridie *Aldus et u*, nisi quod haec cum *AC* ab ha-
 bet. 2 reliquis deinceps *B Stephanus*, deinceps reliquis *ceteras edd.*:
 'in mss. sedes uocis deinceps ita uariatur, ut in his sit reliquis deinceps,
 in illis reliquis sit deinceps, in aliis, ut uulgo; atque in *C* non comparet,
 nisi sec. m. ad marg.' 3 datur] non aegris *add. B*, sed punctis infra
 et supra positis. 4 quaecumque (*B*), non quaecumque. opus sunt]
 opposunt *BC*, opposent *D*; sed in *CD* *Oudendorpius* oppugnationem de-
 siderari significare uidetur. 6 loricaeque *ABCD b*. 7 conte-
 xuntur *b*. ualitudine *B 'mss.'* 9 incursum *c*. tum *b c*.
 11 colloqui *B*. 13 omnes esse in armis Gallos *D*. 16 quidquam
 (*B*). praesidiis *D b*. 17 in Cicerone *b*. populique (et sequens
 uocabulum per notam, ut arbitror) *b c*. 19 inueterescere *ABCD*.
 20 quascumque (*B*). in *b c*, om. *B 'mss. 13'*. 22 accipere
B 'ceteri', ullam accipere *b c d e*. conditionem (*B*). 23 legatos
 ad Caesarem *C*. 24 sperare] *ae add. b c d e*. 25 ix, supra ascripto *mo*,
B et 'nonem uel ix AC D'; *x s Orosius VI*, 10; *xi u*: *xii*, omisso et, *Whitti-*
us. Vid. II, 5, 6. 30, 2. VII, 72, 4. VIII, 9, 3. b. cin. I, 61 extr. et hic §. 2.

fossa pedum XV hiberna cingunt. Haec et superiorum annorum con- 2
suetudine ab nobis cognouerant et quosdam de exercitu habebant ca-
ptiuos, ab his docebantur; sed nulla ferramentorum copia, quae 3
esset ad hunc usum idonea, gladiis cespites circumcidere, manibus
5 sagulisque terram exhaurire nitebantur. Qua quidem ex re homi- 4
num multitudo cognosci potuit: nam minus horis tribus milium
passuum XV in circuitu munitionem perfecerunt reliquisque diebus 5
turres ad altitudinem ualli, falces testudinesque, quas idem captiui
docuerant, parare ac facere coeperunt. Septimo oppugnationis die 43
9 maximo coorto uento feruentes fusili ex argilla glandes fundis et
feruefacta iacula in casas, quae more Gallico stramentis erant *te-*
ctae, iacere coeperunt. Hae celeriter ignem comprehenderunt et 2
uenti magnitudine in omnem locum castrorum distulerunt. Hostes 3
maximo clamore sicuti parta iam atque explorata uictoria turres
5 testudinesque agere et scalis uallum ascendere coeperunt. At tanta 4
militum uirtus atque ea praesentia animi fuit, ut, cum undique
flamma torrerentur maximaque telorum multitudine premerentur
suaque omnia impedimenta atque omnes fortunas conflagrare in-
tellegerent, non modo demigrandi causa de uallo decederet nemo,
20 sed paene ne respiceret quidem quisquam, ac tum omnes acerru-
me fortissimeque pugnarent. Hic dies nostris longe grauissimus 5
fuit; sed tamen hunc habuit euentum, ut eo die maximus numerus
hostium uulneraretur atque interficeretur, ut se sub ipso uallo

- 1 fossa p̄., *suprasc. sec. m. pedum, B.* quindecim (B).
2 ab nobis B et sic 'uel a nobis, quod est in recentioribus, ceteri'; a no-
stris b c d e. exercitu m. pr. B. habebant B 'oeteri', nacti
a b c d e. 3 ab iis B. nulla (B) 'mss. 19', nulla his e.
quae esset B et reliqui, quae sunt b c e. 4 cespites 'mss. plerique',
caespites B; cespitem e u. 5 haurire D. nitebantur aliquot
dett., nidebantur A B C D; cogeantur b c d e. 6 milium p̄. xv in cir-
cuitu munitionem perfecerunt A B C D (sed in circuitum A B D; pedum
sec. m. super p̄. B); decem milium in circuitu munitionem pedum xv per-
fecerunt b c d e. Orosius: uallum pedum x et fossam pedum xv per milia
passuum xv in circuitu perfecerunt. 8 ad latitudinem b.
idem B 'mss. plerique', non iidem. 10 cohorto B. fundas b.
11 casa C. nstramentis ante corr. B. 13 locum castro-
rum B, castrorum locum Aldus et u. 14 sicuti B 'ceteri', insecuti
quasi a b c d e. peracta iam et explorata b. 15 ascendere B.
16 undique e, ubique B 'mss. 10'. 17 telorum] tuorum m. pr. B.
20 ne om. b. acerrume A B D. 22 maximus] magnus m.
pr. b. numerus hostium B e edd. reliquae, hostium numerus Ste-
phanus u.

tegunt, in hostem tela uniuersi coniciunt neque dant regrediendi
ultatem. Transfigitur scutum Pulioni et uerutum in balteo de- 7
tur. Auertit hic casus uaginam et gladium educere conanti 8
stram moratur manum, impeditumque hostes circumstant. Suc- 9
rit inimicus illi Voreus et laboranti subuenit. Ad hunc se 10
festim a Pulione omnis multitudo conuertit: illum ueruto arbi-
trar occisum. Gladio comminus rem gerit Voreus atque uno 11
perfecto reliquos paulum propellit; dum cupidius instat, in locum 12
deiectus inferiorem concidit. Huic rursus circumuento fert subsi- 13
dit Pulio, atque ambo incolumes compluribus interfectis summa
a laude sese intra munitiones recipiunt. Sic fortuna in conten- 14
tione et certamine utrumque uersauit, ut alter alteri inimicus au-
to salutique esset, neque diiudicari posset, uter utri uirtute an-
tior uideretur.

Quanto erat in dies grauior atque asperior oppugnatio, et 45
maxime quod magna parte militum confecta uulneribus res ad pau-
citate defensorum peruenerat, tanto crebriores litterae nuntiique
Caesarem mittebantur; quorum pars deprehensa in conspectu
trorum militum cum cruciatu necabatur. Erat unus intus Ner- 2
uus nomine Vertico, loco natus honesto, qui a prima obsidione ad
ueronem perfugerat suamque ei fidem praestiterat. Hic seruo 3
libertatis magnisque persuadet praemiis, ut litteras ad Caesa-

1 protegunt, in hostem *B* 'mss. aliorum et mei 5' (puto 15); prote-
gunt hostes, in illum *b c d e*. tela uniuersi *A (B) C* 'mss.', tela uni-
uersi *D*; uniuersi tela (*e*) 'alii'. progrediendi *b c e*, progrediendi *d*,
regrediendi *u*. 2 tran- gitor, *suprasc. sec. m. sñ, B*; transigitur
s. T. Pulloni *B*, Pullonis *C b et sec. m. A*. uerutum *B*, ue-
D. 3 hic *e*, huic *B* 'mss. 13'. adducere *D*. conanti
B) b e et u, cum fuisset conantis. 4 impeditumque *B et reliqui*,
editum *c d e*. 5 illic *b*. Voreus *B*. 6 Pullone *B*.
conuertit incipit lacuna in *B*. illum ueruto arbitrantur occisum
tim pr. m. (occisum, *sec. transfixum*) *partim sec.* (ueruto, *fuerat* nero)
torpiensis: illum uero obscurantur occisum *A C D*; illum ueruto trans-
m arbitrantur *a e et pars codd. Oud.* 7 gladio comminus rem gerit
eius *A C D*; Voreus gladio rem comminus gerit *a et*, qui gladiatorem
minus, *e itemque*, sed comminus rem, *pars codd. Oud.* (Voreus *a*).
8 in locum deiectus inferiorem *edd. ante Aldum et rursus tacite u*,
eum inferiorem deiectus *a Aldus*. 9 hinc rursus *a*. subsidi-
fert *a*. 10 Pullo *a*. incolomes cum *u super lo a*. 11 se
t, qui post munitiones ponit, *a*. 12 utrumque seruauit *C*.
utri *om. b*. 15 et maxime quidem quod *b*. 19 necabantur *b*.
unus inter Nerviios *D*. 21 hinc seruo *A*, huic seruo *b d e*.

tatus peditatusque copias Treuerorum tria milia passuum longe
 nis castris consedissee. Caesar consilio eius probato, etsi opi- 48
 e trium legionum deieetus ad duas redierat, tamen unum com-
 is salutis auxilium in celeritate ponebat. Venit magnis itine- 2
 s in Neruiorum fines. Ibi ex captiuis cognoscit, quae apud
 xonem gerantur, quantoque in periculo res sit. Tum cuidam 3
 quitibus Gallis magnis praemiis persuadet, uti ad Ciceronem
 tolam deferat. Hanc Graecis conscriptam litteris mittit, ne in- 4
 epta epistola nostra ab hostibus consilia cognoscantur. Si adi- 5
 ion possit, monet, ut tragulam cum epistola ad amentum deli-
 i intra munitionem castrorum abiciat. In litteris scribit se cum 6
 onibus profectum celeriter adfore; hortatur, ut pristinam uir-
 m retineat. Gallus periculum ueritus, ut erat praeceptum, 7
 gulam mittit. Haec casu ad turrin adhaesit neque ab nostris 8
 io animaduersa tertio die a quodam milite conspicitur, dempta
 Ciceronem defertur. Ille perlectam in conuentu militum recitat 9
 ximaque omnes laetitia adficit. Tum sumi incendiorum procul 10
 abantur; quae res omnem dubitationem aduentus legionum
 ulit. Galli re cognita per exploratores obsidionem relinquunt, 49
 Caesarem omnibus copiis contendunt. Hae erant armata circi-
 milia LX. Cicero data facultate Gallum ab eodem Verticone, 2
 m supra demonstrauius, repetit, qui litteras ad Caesarem de-
 t; hunc admonet, iter caute diligenterque faciat: perscribit in 3
 ris hostes ab se discessisse omnemque ad eum multitudinem
 uertisse. Quibus litteris circiter media nocte Caesar adlatis 4
 r facit certiores eosque ad dimicandum animo confirmat. Po- 5
 o die luce prima mouet castra et circiter milia passuum quat-
 r progressus trans uallem et riuum multitudinem hostium con-

1 Treuerorum (a).	iii suprasc. a a.	3 communis salutis
communi salute a (is comuni) b e.	10 deligatam C D.	11 mu-
nem 'mss. plerique', munitiones (a) e u.		obiiciat b (abiciat e,
ciat (a)).	cum legione esse profectum a b.	13 a uoce pericu-
rursus incipit B, sed alia manu.	14 turrem b.	adhesit B.
15 dempta] tollitur cum punctis sub t et tur b.		16 perlecta b.
17 adficit B.	20 haec B C D, he e, haec A; eae u.	armata
, armatae A B C b e 'et alii 5'; armatorum u. P. 82.		21 sexaginta
Gallum eundem Verticonem b d e.	22 reperit 'mss.' praeter	
e dott., repperit B.	deferat B et reliqui, referat b d e.	
discesse b.	25 mediam noctem e.	Caesar post litteris ponit b.
adlatis B.	26 postera B 'mss. 7'.	27 mouit b.
r, non quatuor, B.	28 uallem B et ceteri, uallem magnam b c d e.	quat-

rumpere uidebantur, alii uallum manu scindere, alii fossas com-
 re inciperent. Tum Caesar omnibus portis eruptione facta equi- 5
 que emisso celeriter hostes in fugam dat, sic uti omnino pu-
 ndi causa resisteret nemo, magnumque ex eis numerum occi-
 atque omnes armis exuit. Longius prosequi ueritus, quod sil- 52
 paludesque intercedebant neque etiam paruulo detrimento illo-
 a locum relinquere uidebat, omnibus suis incolumibus copiis eo-
 a die ad Ciceronem peruenit. Institutas turres, testudines mu- 2
 onesque hostium admiratur; legione producta cognoscit non de-
 um quemque esse reliquum militem sine uulnere: ex his omni- 3
 i indicat rebus, quanto cum periculo et quanta cum uirtute res
 t administratae. Ciceronem pro eius merito legionemque con- 4
 dat; centuriones singillatim tribunosque militum appellat, quo-
 a egregiam fuisse uirtutem testimonio Ciceronis cognouerat.
 casu Sabini et Cottae certius ex captiuis cognoscit. Postero 5
 contione habita rem gestam proponit, milites consolatur et con-
 nat: quod detrimentum culpa et temeritate legali sit acceptum, 6
 a equiore animo ferendum docet, quod beneficio deorum im-
 rtalium et uirtute eorum expiato incommodo neque hostibus
 tina laetatio neque ipsis longior dolor relinquatur. Interim ad 53
 bienum per Remos incredibili celeritate de uictoria Caesaris fa-
 perfertur, ut, cum ab hibernis Ciceronis milia passuum abes-
 circiter LX, eoque post horam nonam diei Caesar peruenisset,
 e mediam noctem ad portas castrorum clamor oreretur, quo
 more significatio uictoriae gratulatioque ab Remis Labieno fie-
 . Hac fama ad Treueros perlata Indutiomarus, qui postero die 2
 tra Labieni oppugnare decreuerat, noctu profugit copiasque
 nes in Treueros reducit. Caesar Fabium cum sua legione re- 3

- 1 manu om. m. pr. b.   2 aequitatuque B.   3 in fugam dat
 dd. ante Ald., dat in fugam Aldus u.   sic] set ante corr. B.
 is (B) C D 'aliquo' u, his edd. ante u.   5 prosequi noluit ueritus
 e.   6 neque etiam P. 145.   7 locum eos relinquere b e.   co-
 om. b c e.   9 legione producta B edd. ante u, quae tacite producta
 iene.   10 quemquam b e.   reliquum B 'ceteri', relictum b c d e.
 ex iis B.   11 quanta uirtute b c e.   12 conlaudat B.
 egregio D.   16 concione (B).   18 ferendum A C D.
 laetatio A B C D, laetitia e 'alii'.   22 milia passuum abesset circi-
 LX A (B) C b; milia passuum XL abesset e, et 'circiter om. quoque c d'
 exaginta (B)).   24 ad] ante b.   oreretur A B C.   26 ac
 na B.   Treueros B.   Indutiomarus (B), Induciomarus u.
 istera b.   28 Treueros B.   cum sua legione remittit in hiber-

DE BELLO GALLICO

mittit in hiberna, ipse cum tribus legionibus circum Samarobriam
 trinis hibernis hiemare constituit et, quod tanti motus Galliae exti-
 4 terant, totam hiemem ipse ad exercitum manere decrevit. Nam
 illo incommodo de Sabini morte perlato omnes fere Galliae civita-
 tes de bello consultabant, nuntios legationesque in omnes partes
 dimittebant et, quid reliqui consilii caperent, atque unde initium
 belli fieret, explorabant nocturnaque in locis desertis concilia ha-
 5 bebant. Neque ullum fere totius hiemis tempus sine sollicitudine
 Caesaris intercessit, q
 6 nuntium acciperet. In
 gioni terliaedecimae pra
 rum copias earum ciuita
 7 gnandi sui causa conue
 hibernis suis afuisse, si
 8 sisse, adeo ut fugae sin
 cipibus cuiusque ciuita
 scire, quae fierent, denuntiaret, anas cohortando magnam partem
 2 Galliae in officio tenuit. Tamen Senones, quae est ciuitas imprimis
 firma et magnae inter Gallos auctoritatis, Cauarinum, quem Cae-
 sar apud eos regem constituerat, cuius frater Moritasgus aduentu
 in Galliam Caesaris cuiusque maiores regnum obtinuerant, inter-
 ficere publico consilio conati, cum ille praesensisset ac profugisset,
 3 usque ad fines insecuti regno domoque expulerunt et missis ad
 Caesarem satisfaciendi causa legatis, cum is omnem ad se sena-
 4 tum venire iussisset, dicto audientes non fuerunt. Tantum apud
 homines barbaros ualuit esse aliquos repertos principes inferendi

na *ABC*, cum legione in sua remittit hiberna *b c e*. (*Falso Oud. suos omnes praeter b c cum legione sua remittit in hiberna exhibere narrat*).

1 Samarobrium *B* 'mss. uetustiores multi'.

2 extiterant *B*.

9 consiliis *B e* et reliqui, conciliis *b c*.

10 Lucio *B*, *L. u.*

quaestore *B* 'ceteri omnes', quod delendum suspicatus est *Oud.*; legato *e* *And. Ozon. u. P. 81.*

11 factus est *ABC e* 'mss. plerique', est fa-

ctus *u.*

12 Armonicae *b*.

13 milium *B* 'mss. 8'.

14 fuisse

e (afuisse *ABCD*, non abfuisse).

16 enocatis *A(B)CD*; conuocatis

b, uocatis *e*.

alios territando *sec. m. e.*

cum sciret *d e*.

17 quae fierent] deficere *d e*.

denuntiaret post cohortando ponunt *B*

'mss. omnes fere', *om. d e* (denunciaret (*B*)).

alios cohortando *sec.*

m. e.

18 in primis (*B*).

20 Moritasgus ante, cuius mai. regi.

obt. ante aduentum Caes. in Gall. *b c*.

22 ac profugisset *om. b*.

23 usque in fines *A*.

prosecuti *m. pr. C*, et secuti *A*.

24 satis-

faciendi *B*, satisfaciendi 'mss. plerique'.

26 esse aliquos repertos *B*

'mss.'; aliquos esse repertos *e*, esse repertos aliquos *u.*

inferendi

belli tantamque omnibus uoluntatum commutationem attulit, ut praeter Haeduos et Remos, quos praecipuo semper honore Caesar habuit, alteros pro uetere ac perpetua erga populum Romanum fide, alteros pro recentibus Gallici belli officiis, nulla fere ciuitas fuerit non suspecta nobis. Idque adeo haud scio mirandumne sit, cum compluribus aliis de causis, tum maxime, quod ei, qui uirtute belli omnibus gentibus praeferebantur, tantum se eius opinionis deperdidisse, ut a populo Romano imperia perferrent, grauissime dolebant. Treueri uero atque Indutiomarus totius hiemis nullum tempus intermiserunt, quin trans Rhenum legatos mitterent, ciuitates sollicitarent, pecunias pollicerentur, magna parte exercitus nostri interfecta multo minorem superesse dicerent partem. Neque tamen ulli ciuitati Germanorum persuaderi potuit, ut Rhenum transiret, cum se bis expertos dicerent, Ariouisti bello et Tenctherorum transitu: non esse amplius fortunam temptaturos. Hac spe lapsus Indutiomarus nihilo minus copias cogere, exercere, a finitumis equos parare, exules damnatosque tota Gallia magnis praemiis ad se allicere coepit. Ac tantam sibi iam his rebus in Gallia auctoritatem comparauerat, ut undique ad eum legationes concurrerent, gratiam atque amicitiam publice priuatimque peterent. Vbi intellexit ultro ad se ueniri, altera ex parte Senones Carnutesque conscientia facinoris instigari, altera Neruios Aduatucosque bellum Romanis parare, neque sibi uoluntariorum copias defore, si ex finibus suis progredi coepisset, armatum concilium indicit. Hoc more Gallorum est initium belli: quo lege communi omnes puberes armati conuenire consuerunt; qui ex iis nouissimus con-

- belli *B* 'mss. plerique', belli inferendi (*e*) *u.* 1 tantamque] tanquam *b.*
omnibus uoluntatum *A(B)C* (uoluntatem et uoluptatem in aliis inuenit *Oud.*), omnium uoluntatis *a b c e* *Flodoardus.* commutationum
A, commutationemque *D.* 2 Heduos *Flodoardus.* 4 Gallici belli
(*B*) 'mss. omnes', belli Gallici *Flodoardus.* 6 quod *el*, qui *B* et sic
'uel hi uel ii, qui reliqui'; quod qui *b c d e.* 8 a populo Romano *ABD*
et, qui ea pro *a*, *C*; populi Romani *e* *Aldus.* 9 Treueri *B.* uero
om. *b.* Indutiomarus (*B*), Induciomarus *u.* 10 Renum *B.*
11 magna ex parte *C.* 14 Thinctherorum *B* et sic aut 'Tencatherorum
cell. mss.' 15 temptaturos *B* et sic uel tentaturos *e* et reliqui, tentan-
dam *a b e.* ac spe *B.* 16 Indutiomarus (*B*), Induciomarus *u.*
exercere] exarare *D.* finitumis *AD.* 18 his *B* *edd. priores*, iis
P. Manutius u. 22 instigare *A e.* 24 indixit *b e.* 25 initum
bellum *D.* quod lege *b e.* 26 puberes armati *e*, puberes et armati
B 'mss. 12'. consuerunt] coguntur *e.* conuenit *ABC* '9 alii',

21 principu. Labienus, cum
 castris sese teneret, de suo
 2 quam occasionem rei bene g
 a Cingetorige atque eius pro
 quam in concilio habuerat,
 equitesque undique euocat:
 3 Interim prope cotidie cum on
 eius uagabatur, alias ut situr
 loquendi aut territandi causa:
 4 uallum coniciebant. Labienus
 58 timorisque opinionem, quibusc
 maiore in dies contemptione
 nocte una intromissis equitib
 quos arcessendos curauerat, ta
 intra castra continuit, ut null
 2 Treucros perferri posset. Inte
 dutionarus ad castra accedit at
 mit; equites tela coniciunt et
 3 nostros ad pugnam euocant. N
 4 uisum est, sub uesperum disper

uenit e u. *Vid. II, 37, 6 et conuocare*
 4 indicat] indicandum curat *c d e*.

hunc *b*. iturum *B et reliq*
 finibus *m. pr. B*. 8 castra Labien
Gracilius u. obpugnatum *B*
 10 ne quis

Labiennus duabus portis omnem equitatum emittit; praecipit atque interdicat, proterritis hostibus atque in fugam coniectis (quod fore, sicut accidit, uidebat) unum omnes peterent Indutiomarum, ne quis quem prius uulneret, quam illum interfectum uiderit, quod mora reliquorum spatium nactum illum effugere nolebat; magna 5 proponit iis, qui occiderint, praemia; summittit cohortes equitibus subsidio. Comprobat hominis consilium fortuna, et cum unum 6 omnes peterent, in ipso fluminis uado deprehensus Indutiomarus interficitur, caputque eius refertur in castra: redeuntes equites, quos possunt, consecantur atque occidunt. Hac re cognita omnes 7 Eburonum et Neruiorum, quae conuenerant, copiae discedunt, pauloque habuit post id factum Caesar quietiorem Galliam.

C. IULII CAESARIS DE BELLO GALLICO COMMENTARIUS SEXTUS.

Multis de causis Caesar maiorem Galliae motum expectans per Marcum Silanum, Gaium Antistium Reginum, Titum Sextium

1 dimittit *b.* 2 proterritis *A B C D* et, ut uidetur, *e*; perterritis
edd. ante u. 3 accedit *m. pr. B.* peterent *B* et reliqui, petant
b c c. P. 82 entr. Indutiomarum (*B*), Induciomarum *u.* neu]
nes b. 4 quis quem *A (B) C D*, quisquam alium *b c.* quam] pri-
us C. uiderit *A (B) c*, uideret *e* et reliqui. 6 his *B.* qui
cecidissent c. summittit *B*, non submittit. 8 Indutiomarus (*B*),
Induciomarum u. 10 ac re *B.* Iulius Celsus Constantinus *u. c.*
legi. C. Cesari (sic) belli Gallici liber v explicit B.

incipit liber III (*sic*) *B.* 1 multum Caesar *b.* expectans *B.*
2 Marcum *B*, *M. u.* Silanum *b.* Gaium *B*, *C. u.*
Titum *B*, *T. u.*

DE BELLO GALLICO

- 2 legatos delectum habere instituit; simul ab Gneo Pompeio procon-
sule petit, quoniam ipse ad urbem cum imperio reipublicae causa
remaneret, quos ex Cisalpina Gallia consulis sacramento rogauit-
3 set, ad signa conuenire et ad se proficisci iuberet, magni interesse
etiam in reliquum tempus ad opinionem Galliae existumans tantas
videri Italiae facultates, ut, si quid esset in bello detrimenti ac-
ceptum, non modo id breui tempore resarciri, sed etiam maioribus
4 augeri copiis posset. (1) — Pompeius et reipublicae et ami-
citiae tribuisset, celerit per suos delectu tribus ante
exactam hiemem et cotinuis legionibus duplicatoque
earum cohortium numeri Q. Titurio amiserat, et cele-
ritate et copiis docuit, Romani disciplina atque opes
possent.
- 2 Interfecto Indutiomaro Treueris imperium defert
3 pecuniam polliceri non desistunt. — ab proximis impetrare non
possent, ultiores temptant. Inuentis nonnullis ciuitatibus iure-
iurando inter se confirmant obsidibusque de pecunia cauent: Am-
3 borigem sibi societate et foedere adiungunt. Quibus rebus cogni-
tis Caesar, cum undique bellum parari uideret, Neruios, Aduatu-
cos ac Menapios adiunctis Cisterneanis omnibus Germanis esse in
armis, Senones ad imperatum non uenire et cum Carnutibus fin-
itimisque ciuitatibus consilia communicare, a Treueris Germanos
crebris legationibus sollicitari, maturius sibi de bello cogitandum
3 putauit. Itaque nondum hieme confecta proximis quattuor coactis 25
2 legionibus de inproviso in fines Neruiorum contendit et, priusquam
illi aut conuenire aut profugere possent, magno pecoris atque ho-
minum numero capto atque ea praeda militibus concessa uastatis-
3 que agris in deditionem uenire atque obsides sibi dare coëgit. Eo

1 dilectum *A(B)CD*, delatum *a*. ab negeo *B*, ab *Ca. u.*
3 remaneret (*B*) '*mss. 15*'; remanebat *b d e*, manebat *c*. quod ex *b*.
consules *b*. rogasset *b*. 5 existumans *AB*. 7 resar-
ciri *B et reliqui*, sarciri *e Oxon.* 8 augeri *B 'plurique'*, adaugeri *b e*
d e. 9 dilectu *A(B)CD*. 10 duplicato earum *b*. 11 nume-
rum *C et ante corr. B*. 14 Indutiomaro (*B*), Induciomaro *u*.
15 Treueris *B*. imperium] regnum *m. pr. b*. 18 obsidibusque et
de *b*. 19 coniungunt *b*. 20 uiderat *A*, uideretur *C*. Atre-
tucos *B*. 21 ac *B et reliqui*, om. *b c e. P. 69.* Cisterneanis *B*.
22 finitimisque *ABD*. 23 ab Treuiris *b*, ad Treuiros *A (Tre-*
ueris *B)*. 25 quattuor *B*, non quatuor. 26 inproviso *B*.

celeriter confecto negotio rursus in hiberna legiones reduxit. Concilio Galliae primo uere, ut instituerat, indicto, cum reliqui 4 praeter Senones, Carnules Treucrosque uenissent, initium belli ac defectionis hoc esse arbitratus, ut omnia postponere uideretur, 5 concilium Lutetiam Parisiorum transfert. Confines erant hi Se- 5 nonibus ciuitatemque patrum memoria coniunxerant, sed ab hoc consilio afuisse existimabantur. Hac re pro suggestu pronuntiata 6 eodem die cum legionibus in Senones proficiscitur magnisque itineribus eo peruenit. Cognito eius aduentu Acco, qui princeps eius 4 10 consilii fuerat, iubet in oppida multitudinem conuenire. Conantibus, priusquam id effici posset, adesse Romanos nuntiatur. Ne- 2 cessario sententia desistunt legatosque deprecandi causa ad Caesarem mittunt: adeunt per Haeduos, quorum antiquitus erat in fide ciuitas. Libenter Caesar petentibus Haeduis dat ueniam excusa- 3 15 tionemque accipit, quod aestium tempus instantis belli, non quaestionis esse arbitrabatur. Obsidibus imperatis centum hos Haeduis 4 custodiendos tradit. Eodem Carnutes legatos obsidesque mittunt 5 usi deprecatoribus Remis, quorum erant in clientela: eadem ferunt responsa. Peragit concilium Caesar equitesque imperat ciuitati- 6 20 bus. Hac parte Galliae pacata totus et mente et animo in bellum 5 Treuerorum et Ambiorigis insistit. Cauarinum cum equitatu Se- 2 nonum secum proficisci iubet, ne quis aut ex huius iracundia aut ex eo, quod meruerat, odio ciuitatis molus existat. His rebus 3 constitutis, quod pro explorato habebat Ambiorigem proelio non 25 esse concertaturum, reliqua eius consilia animo circumspiciebat. Erant Menapii propinqui Eburonum finibus, perpetuis paludibus 4 siluisque muniti, qui uni ex Gallia de pace ad Caesarem legatos numquam miserant. Cum his esse hospitium Ambiorigi sciebat;

2 Gallia <i>b</i> .	ut <i>B</i> et reliqui, uti <i>b c</i> .	3 Treucrosque <i>B</i> .
5 Parisaeorum <i>B</i> , Pariseorum <i>C</i> .	hii <i>B</i> .	6 sed] et <i>b</i> .
7 afuisse, non abfuisse, <i>A (B) C D</i> ; affuisse <i>e</i> .	ac re <i>B</i> .	
9 Acco <i>A B C D b c</i> , Accho <i>e</i> .	10 ante conantibus <i>add.</i> et <i>b</i> .	
13 adeunt] ad eum <i>B</i> 'mss. 7'.	Heduos <i>B</i> .	14 Heduis <i>B</i> .
15 accepit <i>b</i> .	16 arbitratur <i>A B C D</i> .	Heduis <i>B</i> .
17 tradi-	18 depraeatoribus <i>B</i> , deprecationibus <i>Flodoardus</i> .	Re-
mis, in quorum erant clientela <i>Flodoardus</i> .	20 ac parte <i>B</i> .	in
bello <i>A</i> .	21 Treuerorum <i>B</i> .	Amborigis <i>B</i> .
<i>B</i> ; prius <i>om. b</i> .	23 odii <i>b c</i> .	22 and — aud
explorato <i>A</i> .	25 concertaturum <i>reliqui</i> ; concertaturum tenturum <i>B C</i> ,	24 pro <i>om. c</i> .
concertaturum temptaturum <i>D</i> ; contenturum <i>a e. P. 45</i> .	26 Ebu-	
rum <i>B</i> .	28 nunquam (<i>B</i>).	his <i>B edd. ante Aldum</i> , illi <i>Aldus u</i> .

DE BELLO GALLICO

item per Treueros uenisse Germanis in amicitiam cognouerat.
 5 Haec prius illi detrahenda auxilia existimabat, quam ipsum bello
 lacesseret, ne desperata salute aut se in Menapios abderet aut cum
 6 Transrhenanis congregari cogeretur. Hoc iuito consilio totius exer-
 citus impedimenta ad Labienum in Treueros mittit duasque legio-
 nes ad eum proficisci iubet; ipse cum legionibus expeditis quinque
 7 in Menapios proficiscitur. Illi nulla coacta manu loci praesidio
 freti in siluas paludesque ~~conferunt~~ suaeque eodem conferunt.
 6 Caesar partitis copiis cum quaestore celeriterque ui-
 uicosque incendit, magis Quibus rebus coacti Me-
 2 mittunt. Ille obsidibus ac firmat, si aut Ambioriges
 3 His confirmatis rebus Ca-
 4 loco in Menapiis relinquit;
 7 Dum haec a Caesare geruntur, Treueri magnis coactis pedi-
 tatus equitatusque copiis Labienum cum una legione, quae in co-
 2 rum finibus hiemauerat, adoriri parabant, iamque ab eo non lon-
 gius bidui uia aberant, cum duas uenisse legiones missu Caesaris
 3 cognoscunt. Positis castris a milibus passuum XV auxilia Germa-
 4 norum expectare constituunt. Labienus hostium cognito consilio
 sperans temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem prae-
 sidio quinque cohortium impedimentis relicto cum uiginti quinque
 cohortibus magnoque equitatu contra hostem proficiscitur et mille
 5 passuum intermisso spatio castra communit. Erat inter Labie-
 num atque hostem difficili transitu flumen ripisque praeruptis. Hoc
 neque ipse transire habebat in animo neque hostes transituros

1 Treueros B.	Germanis b c e, Germanos B 'reliqui'.	
2 bellum A, bellum CD.	3 Menapiis b e.	4 Transrhenanis B.
5 Treueros B.	9 Gaius B, C. u.	legato om. e. M.
superducta linea B.	10 adit (B) c e, adit reliqui.	tripertito B
'mas. plerique', non tripartito.	11 succendit m. pr. C.	12 qui-
bus ex rebus b e.	13 se habiturum in numero b e, se numero habita-	
rum e.	14 legatos in finibus b	16 reliquit b. Treueros B.
17 geruntur] aguntur C.	Treueri B.	19 hiemauerat B et
reliqui, hiemabat b c e.	21 quindecim (B).	22 expectare B.
23 temeritatem b e, non e.	praesidio quinque cohortium B C D;	
quinque cohortium praesidio e Aldus 'contra mas.', praesidio cohortium quis-		
que add. ante Ald. u.	24 xxv (B).	27 difficile D.
28 habe-		
- bat in animo B et reliqui, in animo habebat b e (e).

existimabat. Augebatur auxiliorum cotidie spes. Loquitur in 6
concilio palam, quoniam Germani adpropinquare dicantur, sese
suas exercitusque fortunas in dubium non deuocaturum et postero
die prima luce castra moturum. Celeriter haec ad hostes deferun- 7
tar, ut ex magno Gallorum equitum numero nonnullos Gallicis
rebus fauere natura cogeat. Labienus noctu tribunis militum 8
primisque ordinibus conuocatis, quid sui sit consilii, proponit et,
quo facilius hostibus timoris det suspicionem, maiore strepitu et
tumultu, quam populi Romani fert consuetudo, castra moueri iu-
bet. His rebus fugae similem profectionem effecit. Haec quoque 9
per exploratores ante lucem in tanta propinquitate castrorum ad
hostes deferuntur. Vix agmen nouissimum extra munitiones pro- 8
cesserat, cum Galli cohortati inter se, ne speratam praedam ex
manibus dimitterent; longum esse perterritis Romanis Germano-
rum auxilium expectare, neque suam pati dignitatem, ut tantis
copiis tam exigua manum praesertim fugientem atque impeditam
adoriri non audeant, flumen transire et iniquo loco committere
proelium non dubitant. Quae fore suspicatus Labienus, ut omnes 2
citra flumen eliceret, eadem usus simulatione itineris placide pro-
gredebatur. Tum praemissis paulum impedimentis atque in tu- 3
mulo quodam collocatis 'habetis', inquit, 'milites, quam petistis,
facultatem: hostem impedito atque iniquo loco tenetis: praestate 4
eandem nobis ducibus uirtutem, quam saepenumero imperatori
praestitistis, atque illum adesse et haec coram cernere existimate'.
Simul signa ad hostem conuerti aciemque dirigi iubet et paucis 5
turmis praesidio ad impedimenta dimissis reliquos equites ad latera
disponit. Celeriter nostri clamore sublato pila in hostes immittunt. 6
Illi, ubi praeter spem quos fugere credebant infestis signis ad se
ire uiderunt, impetum modo ferre non potuerunt ac primo concursu
in fugam coniecti proximas siluas petierunt. Quos Labienus equi- 7

1 cotidie (B).	2 concilio Aldus, consilio (B) e 'mss. mei 14, in
quibus optimi quique'.	adpropinquare B. dicebantur b.
4 prima luce om. b.	celeriterque haec C. 5 equitum B et reli-
qui, equitatus b c e.	nonnullos Gallicis b c e, nonnullos Gallos Gallicis
B et reliqui.	7 conuocatis B et reliqui, coactis e And. Oxon.
8 suspensioem A.	et tumultu] multo D. 10 effecit B 'mss. 8', effi-
cit u.	13 intra se C. 15 auxilio et in marg. auxilia A. expe-
ctare B.	17 committere proelium B, proelium committere u.
19 citra] extra C.	22 in impedito D. 24 atque illum adesse B
'reliqui', adesse eum b c.	29 uidere b. 30 proximas AD.
petierunt A b c e, petierunt B et reliqui.	

item per Treas

5 Haec prius illi
laccesseret, et

6 Transhens
citus impe
nes ad ei

7 in Men
freti i

¶ Caesar
quæ
uic

20v

3 mi

1

41

1

item per Treuer
Haec prius illi
laccesseret, et
Transrhena
citius impe
nes ad ei
in Men
freti i
Caes
quae
uice
Qu
mi
fi
I
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

quae sub eorum sint imperio, denuntiare, ut auxilia peditatus
equitatusque mittant. His cognitis rebus rem frumentariam pro- 2
uidet, castris idoneum locum deligit; Vbiis imperat, ut pecora de-
ducant suaeque omnia ex agris in oppida conferant, sperans barba-
5 ros atque imperitos homines inopia cibariorum adductos ad iniquam
pugnandi condicionem posse deduci, mandat, ut crebros explora- 3
tores in Sueuos mittant quaeque apud eos gerantur cognoscant.
Illi imperata faciunt et paucis diebus intermissis referunt: Sueuos 4
omnes, posteaquam certiores nuntii de exercitu Romanorum uene-
10 rint, cum omnibus suis sociorumque copiis, quas coëgissent, peni-
tus ad extremos fines se recepisse: siluam esse ibi infinita magni- 5
tudine, quae appellatur Bacenis; hanc longe introrsus pertinere
et pro nativo muro obiectam Cheruscos ab Sueuis Sueuosque ab
Cheruscis iniuriis incursionibusque prohibere: ad eius initium sil-
15 uae Sueuos aduentum Romanorum expectare constituisse.

Quoniam ad hunc locum peruentum est, non alienum esse ui- 11
detur de Galliae Germaniaeque moribus et, quo differant hae na-
tiones inter sese, proponere. In Gallia non solum in omnibus ci- 2
uitatibus atque in omnibus pagis [partibusque], sed paene etiam
20 singulis domibus factiones sunt, earumque factionum principes 3
sunt qui summam auctoritatem eorum iudicio habere existuman-
tar, quorum ad arbitrium iudiciumque summa omnium rerum con-
siliis et redeat. Itaque eius rei causa antiquitus institutum ui- 4
detur, ne quis ex plebe contra potentiores auxilium egeret: suos
25 enim quisque opprimi et circumueniri non patitur, neque, aliter si
faciat, ullam inter suos habet auctoritatem. Haec eadem ratio est 5
in summa totius Galliae: namque omnes ciuitates in partes diuisae
sunt duas. Cum Caesar in Galliam uenit, alterius factionis prin- 12

1 sint *A(B)CD*, sunt *e*.   uti cum uno *Oxon. u.*   4 ex]
de *b*.   5 adductos] affictos *b*.   ad iniquam] ad aliquam *d*, in ali-
quam *ce*.   6 conditionem cum *c* super *t* sec. *m.* posita *B*.   addu-
ci *b*.   7 Suebos *B*.   8 Suebos *B*.   11 se *Be* 'mss. omnes fere',
sese inuise *Oud. u.*   12 Bacinis *b e*.   hanc *b e e*, ac *B* 'ceteri'.
13 Cheruscos ab *A(B)CD*, non Cheruscos *a*.   Suebis Suebos-
que *B*.   15 Suebos *B*.   expectare *B*.   17 quo] quod *C*;
modo *int. uers. add. A*.   19 plagis *e*.   partibusque delen-
dam uidebatur *Danisia*, partibus omissa copula *C. P. 85*.   pene *B*.
etiam singulis *B* et reliqui, etiam in singulis *b e e. P. 57*.
21 existumantur *ABD*.   22 consiliumque *b e*.   23 itaque *B* 'reli-
qui'; idque *b d e*, id *e*.   Post antiquitus defectus est in *B*.   25 et] ac *b*.
26 faciant (*a*) *b e u*.   inter suos ullam *a*.   habent con. *Oud. u.*

DE BELLO GALLICO

2 cipes erant Haedui, alterius Sequani. Hi cum per se minus nalerent, quod summa auctoritas antiquitus erat in Haeduis magnaeque eorum erant clientelae, Germanos atque Ariouistum sibi adiunxerant eosque ad se magnis iacturis pollicitationibusque perduxerant. Procliis uero compluribus factis secundis atque omni nobilitate Haeduorum interfecta tantum potentia antecesserant, ut magnam partem clientium ab Haeduis ad se traducerent obsidesque ab iis principum filios et publicos iurare cogerent nihil se contra Sequanos et partem finitimi agri per uim occupatam possidere etque totius principatum obtinerent. Qua necessitas uitiacus auxilii petendi cuncta re redierat. Aduentu obsidibus Haeduis redditis, per Caesarem comparatis, quod hi, qui se ad eos gregauerant, meliore conditione atque aequiore imperio se uiuere uidebant, reliquis rebus eorum gratia dignitateque amplificata Sequani principatum dimiserant. In eorum locum Remi successerant: quos quod adaequare apud Caesarem gratia intellegebatur, ii, qui propter ueteres inimicitias nullo modo cum Haeduis coniungi poterant, se Remis in clientelam dicabant. Hos illi diligenter tuebantur: ita et nouam et repente collectam auctoritatem tenebant. Eo tum statu res erat, ut longo principes haberentur Haedui, secundum locum dignitatis Remi obtinerent. In omni Gallia eorum hominum, qui aliquo sunt numero atque honore, genera sunt duo. Nam plebes paene seruorum habetur loco, quae nihil audet per se, nullo adhibetur consilio. Plerique, cum aut aere alieno aut magnitudine tributorum aut iniuria potentiorum premuntur, sese in seruitutem dicant nobilibus. In

1 Haedui hic et deinceps etiam a. 2 erat om. D. 3 erant om. a b c d e. Ariobixtum C et Ariobistum cum x super e a.
 6 tanta b. 8 ab his a. 9 finitimi A C. 12 infecta e And. Oxon. et per inter n et f superscripto a, imperfecta reliqui. 14 clientelis ueteribus a. 15 hii a. adgregauerant a. conditione (a).
 17 dignitateque reliqui, dignitate (a) b e. 19 hi, qui a.
 21 dicabant A (a) b d e; dicebant C, dicebant D. 22 eo cum stata a, eo tum in statu D. erant b. 23 Haedui haberentur a. 24 qui in aliquo a b e. 25 plebes A C D (a) b c e, plebs Aimoinus praef. c. b. habentur b. 26 quae] qui b. nihil habet per se 'mss. 11' Aimoinus, per se nihil audet (a) u. nullo A C D Aimoinus, nulli a e: et nullo u, sed et om. 'mss. 11' a e Aimoinus. concilio b. 27 cum aere b e. 28 potentium b. in seruitutem sese a. dicant] addicent Aimoinus.

hos eadem omnia sunt iura, quae dominis in seruos. Sed de his duobus generibus alterum est druidum, alterum equitum. Illi re- 4
bus diuinis intersunt, sacrificia publica ac priuata procurant, reli-
giones interpretantur: ad eos magnus adolescentium numerus di-
5 sciplinae causa concurrit, magnoque hi sunt apud eos honore.
Nam fere de omnibus controuersiis publicis priualisque constitu- 5
unt, et, si quod est admissum facinus, si caedes facta, si de here-
ditate, de finibus controuersia est, idem decernunt, praemia poe-
nasque constituunt; si qui aut priuatus aut populus eorum decreto 6
10 non stetit, sacrificiis interdicunt. Haec poena apud eos est gra-
uissima. Quibus ita est interdictum, hi numero impiorum ac sce- 7
leratorum habentur, his omnes decedunt, aditum sermonemque de-
fugiant, ne quid ex contagione incommodi accipiant, neque his pe-
tentibus ius redditur neque honos ullus communicatur. His autem 8
15 omnibus druidibus praeest unus, qui summam inter eos habet au-
ctoritatem. Hoc mortuo aut, si qui ex reliquis excellit dignitate, 9
succedit, aut, si sunt plures pares, suffragio druidum, nonnumquam
etiam armis de principatu contendunt. Hi certo anni tempore in 10
finibus Carnutum, quae regio totius Galliae media habetur, consi-
20 dunt in loco consecrato. Huc omnes undique, qui controuersias

- 1 sunt omnia *Aimoinus*. 4 ad eos ego, ad hos *codd. Aimoinus*.
Addend. ad P. 105. 5 hi *a Aimoinus edd. ante Ald., ii Aldus u.*
7 facinus admissum *a.* si de hereditate, de finibus *a e Aimoinus omnes-*
que Oud. praeter D; si de hereditate, si de finibus D u. 8 idem *a*
'mss. uetustiores', non iidem. decernunt *(a) b c*, discernunt *A C D e*
Aimoinus. 9 si qui *D (a) b e 'quinque alii'*, si quia *suprasc. autem A;*
si quis *Aimoinus edd. ante u.* priuati *a b e.* populus *A C a b o e*
Aimoinus Hotomani, publicus u Aimoinus Bouqueti. 10 steterit *b c*
Aimoinus, non (a) neque e. 11 ita *om. e.* hi *a Aimoinus edd.*
ante Ald., ii Aldus u. 12 his *Aimoinus edd. ante Ald., iis u; ab his*
a e, ab iis b c Aldus. discedunt *b c e, non (a).* aditum *reliqui et*
Aimoinus, aditum eorum a b e. sermonemque] atque sermonem *a.*
diffugiant *Aimoinus.* 13 incomodi *a.* his *a Aimoinus edd.*
ante Ald., iis Aldus u. 14 onos *A.* 16 hoc mortuo aut si *reliqui*
('D ulterius interpolauit si mortuo succedit eius heres, aut si'); hoc mortuo
si *(a) b c d e Aimoinus.* qui *C D (a) b e et m. pr. A, quis Aimoinus*
edd. ante u. dignitati succedit *Aimoinus.* 17 aut si *e reliqui*
Aimoinus, at si (a) And. Oxon. pares plures *a.* suffragio drui-
dam, nonnumquam *reliqui et Aimoinus; suffragio druidum adlegitur, non-*
numquam *a c d et m. pr., ut Elberlingio uisum est, e (Whittius alligitur*
legit) et, qui adligitur b: in A sec. m. deligitur, in e item sec. m. eligitur
suprascrpsit. P. 86. (nonnumquam (a)). 18 tempore anni *a.*
19 qua regio *b.*

DE BELLO GALLICO

38

2 ci

re

4

3

4

3

4

3

4

3

4

3

4

3

4

3

4

3

4

3

4

3

4

3

4

3

4

3

4

3

4

3

4

3

4

3

4

3

4

3

4

3

4

11 habent, conueniant eorumque decretis iudiciisque parent. Disci-
 plina in Britannia reperia atque inde in Galliam translata esse exi-
 17 stimatur, et auar, qui diligenter eam rem cognoscere uoluit,
 18 plerumque illo discendi causa profectus. Druides a bello ab-
 esse conserunt neque tributa una cum reliquis pendunt. *maior* 1
 2 uacationem omniumque rerum habent immunitatem. Tantis ex-
 3 tati praeui et sua sponte multa in disciplinam conueniunt et a
 4 parentibus praeuique mittuntur. Magnum ibi numerum ar-
 5 sum reuocare dicuntur. Itaque annos nonnulli uicenas in *scri-*
 6 plus permanent. Neque fas esse existimant ea litteris manere,
 7 ne a reliquis fere rebus, publicis priuatisque rationibus *Genes*
 8 litteris utantur. Id mihi duabus de causis insubuisse uidentur,
 9 quod neque in uulgum disciplinam efferri uelint neque eos, *et*
 10 dicunt, litteris confisos minus memoriae studere; quod fere *pr-*
 11 riq; accidit, ut praesidio litterarum diligentiam in perdiscendo
 12 a memoria remittant. Inprimis hoc uolunt persuadere, non u-
 13 tere animas, sed ab aliis post mortem transire ad alios, atque
 14 hoc maxime ad uirtutem excitari putant metu mortis *neglecta*
 15 Multa praeterea de sideribus atque eorum motu, de mundi ac *ter-*
 16 rae magnitudine, de rerum natura, de deorum immortalium *et*
 17 a potestate disputant et iuuentuti tradunt. Alterum genus est
 18 equitum. Hi, cum est usus atque aliquod bellum incidit (quod *est*
 19 ante Caesaris aduentum quotannis accidere solebat, uti aut *qui*
 20 iniurias inferrent aut inlatas propulsarent), omnes in bello *uersa-*
 21 tur, atque eorum ut quisque est genere copiisque amplissimas, *et* 2
 22 plurimos circum se ambactos clientesque habet. Hanc unam *gr-*
 23 tam potentiamque nouerunt. Natio est omnis Gallorum admodum

1 decretis iudicisque a a 'mas.' Stephanus, iudiciis decretisque re-
 2 quae edd. ante u Aimoins. Verbo parent incipit rursus B.
 3 Britannia m. pr. B. existimatur D. 5 consueuerunt Aimoins.
 4 una] umquam b e. 6 immunitatem B. 11 in om. A.
 12 litteris utantur B reliquit Aimoins,
 13 utantur litteris b e. 14 discunt B reliquit Aimoins, discant b e.
 15 in primis (B). 18 maxime om. b e. 19 multi b. ac se-
 20 rum Aimoins. 20 immortalium B. uia m. pr. A. 22 quod
 23 fere ante Caesaris aduentum B (is Caesaris) Aimoins edd. ante Ald.; 'quod
 24 fere ante aduentum Caesaris mas. plerique?', quod ante Caesaris aduentum
 25 fere Aldus u. 23 quod annis m. pr. B. accedere B C D.
 26 ut Aimoins. 24 inlatas B. 25 est om. Aimoins. copia
 27 amplissimus e, et eadem post copiisque amplissimus add. b. 26 habet
 27 B reliquit Aimoins, habent b e. 27 omnia b d e, omnium A (B) C D
 Aimoins.

ta religionibus, atque ob eam causam, qui sunt adfecti grauio- 2
 s morbis quique in proeliis periculisque uersantur, aut pro ui-
 is homines immolant aut se immolatu- uouent administrisque
 a sacrificia druidibus utuntur, quod, pro uita hominis nisi ho- 3
 is uita reddatur, non posse deorum immortalium numen pla-
 arbitrantur, publiceque eiusdem generis habent instituta sa-
 cia. Alii inmani magnitudine simulacra habent, quorum con- 4
 a uiminibus membra uiuis hominibus complent; quibus succen-
 xrennenti flamma exanimantur homines. Supplicia eorum, 5
 in furto aut in latrocinio aut aliqua noxia sint comprehensi,
 iara dis immortalibus esse arbitrantur; sed, cum eius generis
 ia defecit, etiam ad innocentium supplicia descendunt. Deum 17
 iue Mercurium colunt: huius sunt plurima simulacra. Hunc
 ium inuentorem artium ferunt, hunc uiarum atque itinerum
 om, hunc ad quaestus pecuniae mercaturasque habere uim ma-
 iam arbitrantur. Post hunc Apollinem et Martem et Iouem et 2
 ieruam. De his eandem fere, quam reliquae gentes, habent
 tionem: Apollinem morbos depellere, Minervam operum atque
 scierum initia tradere, Iouem imperium caelestium tenere,
 iom bella regere. Huic, cum proelio dimicare constituerunt, 3
 quae bello ceperint, plerumque deuouent: quom superauerunt,
 alia capta immolant reliquasque res in unum locum conferunt.
 tis in ciuitatibus harum rerum exstructos tumulos locis conse- 4
 is conspicari licet; neque saepe accidit, ut neglecta quispiam 5
 gione aut capta apud se occultare aut posita tollere auderet,
 iissimumque ei rei supplicium cum cruciatu constitutum est.

- 1 adfecti *B*. 4 nisi *e* *Aimoinus*, non nisi *A B C D b c*.
 mis uita *A e*, uita hominis reliqui *Aimoinus*. 5 non posse *B* 're-
 f' *Aimoinus*, non posse aliter *b c e* et *m. sec. A*. 7 alii magnitu-
 dinary *b et*, qui humani, *e* (inmani *B*). habent *om. e*.
 ammantur *B*. 10 aut in latrocinio *A (B) C D Aimoinus*, aut latro-
 e. noxia *A e*, noxa (*B*) *e* reliqui *Aimoinus*. sunt *Aimoinus*.
 comprehensi *B*. 11 dis *A B D*, non diis. 12 defecit *B*
 8', deficit (*e*) *Aimoinus u*. 'innocentium *D*' (puto nocentium).
 13 plura *A*. 19 initium *A*. caeleste *Aimoinus* (coelestium
 21 ceperint *B* (is coeperint) 'mei omnes' *Aimoinus*, ceperunt *e*.
 quom superauerunt *Clarkius*, quae superauerint *codd. et Aimoinus*.
 22 reliquasque res *B* 'ceteri' *Aimoinus*, reliquas res *b c d*.
 istructos *D*. consecratis locis *b*. 24 namque saepe sicut ac-
 b. 25 relegione *A*. apud se *om. e*. and posita *B*.
 26 grauissimumque ibi supplicium ('uel suppl. ibi') horum delictorum
 cruciatu *a b d e*.

2 matione facta cum dotibus com
 coniunctim ratio habetur fructu
 superarit, ad eum pars utriusq
 3 porum peruenit. Viri in uxores
 habent potestatem; et cum pater
 cessit, eius propinqui conueniunt
 nem uenit, de uxoribus in seru
 et, si conpertum est, igni atque
 4 interficiunt. Funera sunt pro c
 ptuosa; omniaque, quae uiuis co
 inferunt, etiam animalia, ac pau
 cientes, quos ab iis dilectos esse
 20 sectis una cremabantur. Quae ci
 blicam administrare existimantur,
 quid de republica a finitimis rumor
 2 gistratum deferat neue cum quo ali
 mines temerarios atque imperitos
 facinus inpelli et de summis rebus

1 pronatos b. idque ex drui
 Aimoinus. spatium b e. 3 fin
 pr. B. 5 a Aimoinus.
 Aimoinus u. 7 ad se ire b.
 8 adsistere (B). niri que quantas b.
 puto). 11 ante uter addunt ut b, et
 Aimoinus. cum fructu b.

stratus quae uisa sunt occultant quaeque esse ex usu in- 3
erunt multitudini produnt. De republica nisi per concilium
non conceditur. Germani multum ab hac consuetudine diffe- 21

Nam neque druides habent, qui rebus diuinis praesint, ne-
sacrificiis student. Deorum numero eos solos ducunt, quos 2
nt et quorum aperte opibus iuuantur, Solem et Vulcanum et
m, reliquos ne fama quidem acceperunt. Vita omnis in ue- 3
ribus atque in studiis rei militaris consistit: ab paruulis la-
e duritiae student. Qui diutissime impuberes permanserunt, 4
nam inter suos ferunt laudem: hoc ali staturam, ali uires
eque confirmari putant. Intra annum uero nicesimum semi- 5
otitiam habuisse in turpissimis habent rebus; cuius rei nulla
eultatio, quod et promiscue in fluminibus perluuntur et pelli-
nt paruis rhenonum tegimentis utuntur magna corporis parte
. Agriculturae non student, maiorque pars eorum uictus in 22
, caseo, carne consistit. Neque quisquam agri modum cer- 2
ant fines habet proprios; sed magistratus ac principes in an-
ingulos gentibus cognationibusque hominum, qui una coierunt,
um et quo loco uisum est agri adtribuunt atque anno post
ransire cogunt. Eius rei multas adferunt causas: ne adsidua 3
eludine capti studium belli gerendi agricultura commutent;
los fines parare studeant, potentioresque humiliores posses-
us expellant; ne accuratius ad frigora atque aestus uitandos

- 1 quae uero ex usu *b.*   indicauerunt *ABCe*, indicauerint *a*
ius.   2 re populi *b.*   3 multum a consuetudine Gallorum dif-
Aimoinus praef. c. 2.   5 ante deorum add. de Aimoinus.
ntur *m. pr. B.*   Solem] scilicet add. Aimoinus.   7 nec fa-
ceperunt Aimoinus.   omnis inuentionibus *m. pr. B.*   8 a
b.   9 impubes *b.*   10 maxime *A.*   suos] Suenos *b.*
laudem ferunt Aimoinus.   ali uires *B* reliqui Aimoinus, ali hoc
b de (sed alii hic et antea *Be* 'mss. plurimi' Aimoinus).   11 fe-
notitiae *A.*   14 rhenonum (*B*) *Ce* Aimoinus; 'rhenorum uel re-
ceteri uelustiores, renonum, rerum uel renum alii'.   tegimentis
non per u'; tegumentis *B* Aimoinus.   15 eorum uictus *Be* reliqui
inus, uictus eorum *b* 'aliquae' *u.*   in lacte, caseo, carne (*B*) *CD* reli-
a lacte, caseo carneque Aimoinus; in lacte et caseo et carne *bce*.
nationesque *BC*, cognationique *D*, cognationibus omissa copula *b.*
a una *B* 'mss. 11', qui sua *D*, quique una *bce*.   coierunt *B* (is
it) *e* reliqui Aimoinus, coierint *b u.*   19 et quo *e* Aimoinus, ei
'plerique'.   adtribuunt *B.*   post annum Aimoinus.
ferunt *B.*   ne] quod neque *b.*   adsidua *B.*   21 bellige-

DE BELLO GALLICO.

aedificent; ne qua oriatur pecuniae cupiditas, qua ex re factiones
 4 dissensionesque nascuntur; ut animi aequitate plebem contineant,
 23 cum suas quisque opes cum potentissimis aequari uideat. Ciuita-
 tibus maxima laus est quam latissime circum se uastatis finibus
 2 solitudines habere. Hoc proprium uirtutis existimant, expulsos
 agris finitimos cedere, neque quemquam prope audere consistere;
 3 simul hoc se fore tutiores arbitrantur repentinae incursionis timore
 4 sublato. Cum bellum ciuitas aut iulatum defendit aut infert, ma-
 gistratus, qui ei bello pra-
 5 tem, delignantur. In pac-
 principes regionum atque
 6 siasque minuunt. Latro-
 fines cuiusque ciuitatis hu-
 7 desidia minuendae causa
 22 cipibus in concilio dixit
 tur, consurgunt ii, qui
 8 auxilium pollicentur atque ab multitudine conlaudantur: qui ex his
 secuti non sunt, in desertorum ac proditorum numero ducuntur,
 omniumque his rerum postea fides derogatur. Hospitem uiolare
 9 fas non putant; qui quacumque de causa ad eos uenerunt, ab in-
 iuria prohibent, sanctos habent, hisque omnium domus patent
 24 ctusque communicatur. Ac fuit antea tempus, cum Germanos
 Galli uirtute superarent, ultro bella inferrent, propter hominum
 multitudinem agrique inopiam trans Rhenum colonias mitterent.
 2 Itaque ea, quae fertilissima Germaniae sunt, loca circum Hercy-
 niam siluam, quam Eratostheni et quibusdam Graecis fama notam

1 neque oriatur 'mas. 3' <i>Aimoinus</i> .	4 latissime <i>B</i> 'plerique'
<i>Aimoinus</i> ; latissimis <i>a b c</i> , latissimas <i>u</i> .	5 expulsis <i>B C</i> .
tumos <i>A</i> .	6 finitimos <i>A</i> .
prope se audere <i>b c</i> .	8 iulatum <i>B</i> .
<i>D b</i> .	9 praesent
10 nullis <i>A</i> .	12 latrocinium <i>D</i> .
14 desidia <i>A</i> .	
ubi quisque ex <i>b</i> .	15 dixerit <i>Aimoinus</i> .
16 hi, qui <i>B Aimoinus</i>	
edd. ante <i>Aldum</i> .	17 a b.
conlaudantur <i>B</i> .	ex his <i>B At-</i>
<i>moinus</i> edd. ante <i>Ald.</i> , ex iis <i>Aldus u</i> .	18 dicuntur ante corr. <i>B</i> .
19 his <i>B Aimoinus</i> edd. ante <i>Ald.</i> (sed haec post rerum), iis <i>Aldus</i>	
(is quoque post rerum) <i>u</i> .	hospitem <i>B 'plerique' Aimoinus</i> , hospitem
<i>eu</i> .	uiolari <i>b c</i> .
20 quacumque <i>b c</i> , quaque (<i>B</i>) reliqui <i>Aimoi-</i>	
<i>nus</i> .	nenerunt <i>B e reliqui</i> , uenerint <i>b c Aimoinus</i> .
ab om. <i>a b c</i> .	
21 sanctos habent <i>B 'plerique' Aimoinus</i> , sanctosque habent <i>eu</i> .	
hisque <i>B e Aimoinus</i> et sic 'uel iisque plerique' (iisque edd. ante	
<i>Ald.</i>), iis <i>Aldus u</i> .	23 inferrent ac propter <i>Aimoinus</i> .
25 itaque]	
atque <i>b</i> .	Germaniae sunt <i>B C Aimoinus praef. c. 1</i> , sunt Germaniae <i>u</i> .
Hircaniam <i>b 'et dein'</i> , Herciniam <i>Aimoinus</i> .	26 quae <i>b</i> .
Eratosteni <i>B 'omnes'</i> .	nota <i>b</i> .

esse uideo, quam illi Orcyniam appellant, Volcae Tectosages occupauerunt atque ibi consederunt; quae gens ad hoc tempus his sedibus sese continet summamque habet iustitiae et bellicae laudis opinionem. Nunc quidem in eadem inopia, egestate patientiaque Germani permanent, eodem victu et cultu corporis utuntur; Gal-
lis autem prouinciarum propinquitas et transmarinarum rerum notitia multa ad copiam atque usus largitur, paulatim adsuefacti superari multisque uicti proeliis ne se quidem ipsi cum illis uirtute comparant. Huius Hercyniae siluae, quae supra demonstrata est, latitudo nouem dierum iter expedito patet: non enim aliter finire potest, neque mensuras itinerum nouerunt. Oritur ab Heluetiorum et Nemetum et Rauracorum finibus rectaque fluminis Danubii regione pertinet ad fines Dacorum et Anartium; hinc se flectit sinistrorsus diuersis ab flumine regionibus multarumque gentium fines propter magnitudinem adtingit; neque quisquam est huius Germaniae, qui se [aut audisse] aut adisse ad initium eius siluae dicat, cum dierum iter LX processerit, aut, quo ex loco oriatur, acceperit: multaque in ea genera ferarum nasci constat, quae reliquis in locis uisa non sint; ex quibus quae maxime differant ab ceteris et memoriae prodenda uideantur, haec sunt. Est bos cerui figura, cuius a media fronte inter aures unum cornu existit excelsius ma-

- 1 Orcyniam *A(B) C b* 'alique nulli', Orciniam *Aimoinus*.
 Volcae *B C D* 'alii' *Aimoinus*, ungo *e* 'plerique'. occupauerunt]
 occupauerunt *Aimoinus*. 2 ad] usque ad *Aimoinus*. his *B Ai-*
moinus *edd. priores*, *lis P. Manutius u.* 3 iustitiam *b.* 4 nunc
 quidem *Dukerianus* et *Aimoinus*; nunc quod *B* 'longe plurimi' *Aldus*, nunc
 quoniam *b c e*, nuncque *edd. ante Ald. et nunc quoque ex Petauiano u haec*
superioribus uerbis coniungentes. patientiaque *Aldus*; patientia, qua
edd. Aimoinus edd. ante Ald. u. Oudendorpii et primarum edd. ratio
uerba uersus 8 cum illis contra sententiam scriptoris ad Volcas Tecto-
sages referre cogit; Aldus apodosi paulatim adsuefacti cett. pronomem hi
praemittere debebat. (pacientia B). 6 prouinciarum *B e* 'reliqui' *Ai-*
moinus, prouinciae *m. pr. Dukerianus u.* 7 usum *b c e.* ante
 paulatim *edd. qui Aimoinus.* adsuefacti (*B*). 8 nec se quidem
Aimoinus. 9 Hercyniae *Aimoinus.* 10 expedito itinere *b.*
 11 Heluitiorum *B* 'mss. uetustiores'. 12 Rauracorum *e Aimoinus*, Ra-
 uacorum *b*; Rauriacorum *C*, Tauriacorum *B* 'plurimi'. 13 regione et
 pertingit ad *Aimoinus.* huc *b.* 14 a flumine *Aimoinus.*
 15 adtingit *B.* nec quisquam *b.* 16 aut audisse *om. And. Oxon.*
 ad *om. Aimoinus.* 17 sexaginta (*B*), *LXIX b c*: in *A XL supra-*
scriptum est. processerint *A.* 18 multaque *B e Aimoinus* 'mss.
omnes praeter unum *det., quocum multa u.* 19 non sunt *Aimoinus.*
 ceteris] aliis *Aimoinus.* 20 memoria *b c e.* 21 unum cornu
 inter aures *b.* existit *B.*

2 gisque directum his, quae nobis nota sunt, cornibus: ab eius
 3 summo sicut palmae ramique late diffunduntur. Eadem est semi-
 27 nae marisque natura, eadem forma magnitudoque cornuum. Sunt
 1 item, quae appellantur alces. Harum est consimilis capris figura
 et uarietas pellium, sed magnitudine paulo antecedunt mutilaeque
 sunt cornibus et crura sine nodis articulisque habent neque quietis
 2 causa procumbunt neque, si quo adflictae casu conciderunt, erigere
 3 sese aut subleuare possunt. Hae sunt arbores pro cubilibus: ad
 5 eas se adplicant atque ita 1
 4 Quarum ex vestigiis cum
 recipere consuerint, om
 accidunt arbores, tantum
 5 quatur. Huc cum se con
 28 pondere adfligunt atque u
 1 eorum, qui uri appellantur
 2 phantos, specie et colore et uari. Magna uis eorum est et
 magna uelocitas, neque homini neque ferae, quam conspexerunt,
 3 parcunt. Hos studiose foueis captos interficiunt. Hoc se labore
 durant adulescentes atque hoc genere uenationis exercent, et qui
 plurimos ex his interfecerunt, relatis in publicum cornibus, quae
 4 sint testimonio, magnam ferunt laudem. Sed adsuescere ad homi-
 5 nes et mansuefieri ne paruuli quidem excepti possunt. Amplitudo
 cornuum et figura et species multum a nostrorum bouum cornibus

- 1 ab] et b, et ab *Aimoinus*. 2 ramique late *B* 'reliqui'; rami
 quam late *b c d e*, rami late *Aimoinus*. *P.* 86. diffundunt *b c e*.
 4 alces *B* 'ms. longe plurimi'. capreis *Oxon.* et *Salmasius exercit.*
Plin. p. 164 ed. *Traiect.* 1689. Sed uid. *Schreber. Saeugethiere V*, 1 p.
 1324. 5 paellium ante corr. *B*. mutilaeque *B*. 6 articulisque
ABCD. 7 sine quo ante corr. *B*. adflictae *B*. concide-
 runt *B e* reliqui, acciderunt *C*; conciderint *D b c Aimoinus*. 8 aut]
 ac b. 9 adplicant *B*. paulo m. pr. *B*, paululum *Aimoinus*.
 11 consueuerint *Aimoinus*. 12 abscidunt *b d* (non *e*), absciadunt *Ai-*
moinus. 13 reclinauerunt *B C D e*, reclinauerint *u Aimoinus*.
 14 adfligunt *B*. 15 earum, quae *Aimoinus*. elefantos *B* 'pleri-
 que'. 16 et figura om. *b*. uis eorum est *B* 'plerique' *Aimoinus*;
 uis est eorum *e*, est uis eorum 'alii': in *b* est int. uers. legitur, om. cum
 aliquot dett. *u*. 17 uelocitas et neque *b*. conspexerunt *B* 'ms.
 et edd. qdd.', conspexerint *u Aimoinus*. 18 captos foueis *Aimoinus*.
 19 durant adulescentes *B e* reliqui *Aimoinus*, durant homines adole-
 scentes *b c* (adul. *B C*). uenationis se exercent *Aimoinus*. 20 in-
 terfecerint *c Aimoinus*. 21 adsuescere (*B*). 22 mansuefieri *A b*
e e, mansueti fieri *B* 'ceteri' *Aimoinus*. 23 a *b c e Aimoinus*, om.
ABCD.

differt. Haec studiose conquisita ab labris argento circumcludunt 6
atque in amplissimis epulis pro poculis utuntur.

Caesar, postquam per Vbios exploratores conperit Sueuos 29
sese in siluas recepisse, inopiam frumenti ueritus, quod, ut supra
5 demonstrauius, minime omnes Germani agriculturae student,
constituit non progredi longius; sed, ne omnino metum reditus sui 2
barbaris tolleret atque ut eorum auxilia tardaret, reducto exerci-
tu partem ultimam pontis, quae ripas Vbiorum contingebat, in lon-
gitudinem pedum ducentorum rescindit atque in extremo ponte 3
10 turrim tabulatorum quattuor constituit praesidiumque cohortium
duodecim pontis tuendi causa ponit magnisque eum locum muni-
tionibus firmat. Ei loco praesidioque Gaium Volcatium Tullum
adulescentem praefecit. Ipse, cum maturescere frumenta incipe- 4
rent, ad bellum Ambiorigis profectus per Arduennam siluam, quae
15 est totius Galliae maxima atque ab ripis Rheni finibusque Treue-
rorum ad Nervios pertinet milibusque amplius quingentis in lon-
gitudinem patet, Lucium Minucium Basilum cum omni equitatu
praemittit, si quid celeritate itineris atque opportunitate temporis
proficere possit; monet, ut ignes in castris fieri prohibeat, ne qua 5
20 eius aduentus procul significatio fiat: sese confestim subsequi di-
cit. Basilus, ut imperatum est, facit. Celeriter contraque omnium 30
opinionem confecto itinere multos in agris inopinantes deprehen-
dit: eorum indicio ad ipsum Ambiorigem contendit, quo in loco
cum paucis equitibus esse dicebatur. Multum cum in omnibus re- 2
25 bus tum in re militari polest fortuna. Nam *sicut* magno accidit

1 studiosae B.	3 conperit B.	Suebos B.	4 se b.
5 demonstramus C, ostendimus b.		9 extrema parte D.	
10 turrem b.	quattuor B, non quatuor.	12 praesidio ommissa co-	
pula D.	Gaium B, C. u; Quintum b c.	Vulcatium 'mss. omnes',	
Vulcacium B.	13 adulescentem B C.	inciperent] cepissent b.	
14 quae est om. b.	15 maximam b.	a ripis Aimoinus	
praef. c. 4.	Treuerorum B Aimoinus.	16 ad Nervios pertinet om.	
Aimoinus.	milibus amplius Aimoinus.	quingentis codd. et Ai-	
	moinus, quinquaginta Orosius VI, 10 (Hauercampus tacite contra codd.		
	quingenta posuit. Vid. Grubitz. emend. Oros. p. 35).	17 Lucium B,	
L. u.	'Munitium, Minutium mss.'	Basilium B 'mss.'	18 oport-
unitate B.	19 perficere C.	possit tres dett., posset B c 'reliqui'.	
Addend. ad P. 85.	ignes in castris fieri B c 'mss. plerique'; in castris		
ignes fieri 'alii', ignes fieri in castris u.	21 Basilus B.	est]	
erat b.	23 ipsum om. b.	25 sicut adiecit R. Stephanus, om. B.	
c 'mss. plerique'.			

- casu, ut in ipsum incautum etiam atque imparatum incideret, priusque eius aduentus ab omnibus uideretur, quam fama ac nuntius adferretur, sic magnae fuit fortunae omni militari instrumento, quod circum se habebat, crepto, redis equisque comprehensis ipsum
- 3 effugere mortem. Sed hoc quoque factum est, quod aedificio circumdato silua, ut sunt fere domicilia Gallorum, qui uitandi aestus causa plerumque siluarum atque fluminum petunt propinquitates, comites familiaresque eius armati in loco paulisper equitem
- 4 atroxum nim sustinuerunt, quibus illum in equum qui-
dam ex suis intulit: su-
texerunt. Sic et ad sub-
m fortuna ualuit. Ambiorix
81 eundem periculum et ad-
copiam suas iudicione m-
non existimarit, an temp-
te prohibitus, cum reliqu-
2 est. Sed certe dimissis
iussit. Quorum pars in
siluam, pars in continentes
- 3 paludes profugit; qui proximi Oceano fuerunt, his insulis sese oc-
4 cultauerunt, quas aestus efficere consuerunt: multi ex suis finibus
5 egressi se suaeque omnia alienissimis crediderunt. Catuolens, rex
dimidiae partis Eburorum, qui una cum Ambiorige consilium ini-
erat, aetate iam confectus, cum laborem aut belli aut fugae ferre
non posset, omnibus precibus delectatus Ambiorigem, qui eius
consilii auctor fuisset, taxo, cuius magna in Gallia Germaniaeque
32 copia est, se exanimauit. Segni Condrusique, ex gente et numero
Germanorum, qui sunt inter Eburones Treuerosque, legatos ad

- 1 etiam atque *B* o 'quidam', atque etiam *u.* (imparatum *B*) et
imparatum *b.* 2 aduentus eius *bcd*, non *e.* ab omnibus *Abcd*,
ab hominibus (*B*) *u.* ac) aut *b.* nuntius *ABCD*; nuntius aduen-
tus *bcd*, nuntius *u.* 3 adferretur (*B*). 4 rhedis *B*, rhedis *u.*
Vid. I, 51, 2. comprehensis *B.* 5 hoc quoque factum est *B* 'co-
teri', hoc factum est *bce*, hoc eo factum est cum quattuor dett. *u.*
6 ferre *B.* domicilia] aedificia *bce*. 7 atque *B* 'ms. et edd.
qdd.', ac *u.* 9 quidam de suis *b.* 10 sic et ad (*B*) 'ms. mei tan-
tum non omnes', sic ad *e.* 13 existimaret *D.* equitatus *ba*.
15 certe clam dimissis cum solis *And. Oxon. u.* 17 qui hinc proximi
bce, qui hinc proximi *d* et alterumutrum *e.* Oceanum cum solis *And.*
Oxon. u. his insulis *bde*; hi in siluis *B*, 'il in siluis *ms. mei 12*' et
omisso in *A* (sed cum 'plerique' habeant hi, in *ms. 12 Oudendorpii idem*,
quod in *B*, in *A* hi siluis legi apparet). 18 consueuerunt *b.*
19 Catuolens *ABCDbe*, Catuolens *u.* 21 laborem aut belli *Abce*,
laborem belli *B* 'reliqui'. 22 praecibus *B.* 23 cui *C.*
25 Eburones *D.* Treuerosque *B.*

Caesarem miserunt oratum, ne se in hostium numero duceret ne-
 se omnium Germanorum, qui essent citra Rhenum, unam esse
 causam iudicaret: nihil se de bello cogitauisse, nulla Ambiorigi
 auxilia misisse. Caesar explorata re quaestione captiuorum, si 2
 qui ad eos Eburones ex fuga conuenissent, ad se ut reducerentur,
 imperauit; si ita fecissent, fines eorum se uiolaturum negauit.
 Tam copiis in tris partes distributis impedimenta omnium legionum 3
 Aduatucam contulit. Id castelli nomen est. Hoc fere est in me- 4
 diis Eburonum finibus, ubi Titurius atque Aurunculeius hiemandi
 causa consederant. Hunc cum reliquis rebus locum probarat, tum 5
 quod superioris anni munitiones integrae manebant, ut militum
 laborem subleuaret. Praesidio impedimentis legionem quartamde-
 cimam reliquit, unam ex his tribus, quas proxume conscriptas ex
 Italia traduxerat. Ei legioni castrisque Quintum Tullium Cicero- 6
 nem praeficit ducentosque equites adtribuit. Partito exercitu Ti- 33
 tum Labienum cum legionibus tribus ad Oceanum uersus in eas
 partes, quae Menapios adtingunt, proficisci iubet; Gaium Trebo- 2
 nium cum pari legionum numero ad eam regionem, quae ad Adua-
 tuos adiacet, depopulandam mittit; ipse cum reliquis tribus ad 3
 flumen Scaldem, quod influit in Mosam, extremasque Arduennae
 partis ire constituit, quo cum paucis equitibus profectum Ambiori-
 gem audiebat. Discedens post diem septimum sese reuersurum 4
 confirmat; quam ad diem ei legioni, quae in praesidio relinqueba-
 tur, deberi frumentum sciebat. Labienum Treboniumque horta- 5
 tar, si reipublicae commodo facere possint, ad eum diem reuertan-
 tur, ut rursus communicato consilio exploratisque hostium ratio-

1 mittunt <i>b</i> .	3 Ambiprigo <i>m. pr. B</i> .	4 misisse <i>B</i> .
7 tris <i>A</i> , non tres.	impedimenta <i>B</i> .	9 atque] et <i>b</i> .
10 pro-		10 pro-
barat <i>B</i> 'mss. 4', probaret 'mss. 6'; probabat <i>e u</i> .		tunc <i>B</i> 'mss. 5'.
12 impedimentis <i>B</i> .	13 ex his <i>B</i> <i>edd. priores</i> , ex iis <i>Stephanus u</i> .	
proxume <i>B</i> .	14 Quintum <i>B</i> , <i>Q. u</i> .	15 praeficit <i>A(B) C D</i> ,
praefecit <i>e</i> .	ducentisque <i>m. pr. B</i> .	equites] ei <i>add. b</i> .
adtribuit <i>B</i> .	partitoque exercitu <i>A</i> , parthico exercitu <i>D</i> .	Titum
<i>B</i> , <i>T. u</i> .	17 adtingunt <i>B</i> .	Gaium <i>B</i> , <i>C. u</i> .
18 quae ad		
Aduatucos <i>B D</i> 'reliqui' et <i>m. sec. C</i> , quae Aduatucos <i>m. pr. C</i> ; quae Adua-		
tucis <i>b e d</i> et, qui Atuatucis, <i>e</i> .	20 'Scaldem uel Scaldim <i>mss. omnes</i> ':	
Scaldem (<i>B</i>), Scaldin <i>e</i> .	21 partis <i>A B C</i> , non partes.	22 aude-
bat <i>m. pr. B</i> .	descendens <i>B</i> 'mss. 3'.	24 deberi frumentum <i>B</i>
<i>edd. ante u</i> , frumentum deberi (<i>e</i>) et tacite <i>u</i> .	25 rei pop. <i>Ri A C D</i> ,	
rei <i>P R B</i> .	eum <i>B</i> 'mss. plurimi', eam <i>Aldus u</i> .	26 rur-
sum <i>b</i> .		

DE BELLO GALLICO

34 nibus aliud initium belli capere possint. Erat, ut supra demon-
 strauimus, manus certa nulla, non oppidum, non praesidium, quod
2 se armis defenderet, sed omnis in partis dispersa multitudo. Vbi
 cuique aut ualles abdita aut locus siluestris aut palus impedita
3 spem praesidii aut salutis aliquam offerebat, consederat. Illae
 loca uicinitatibus erant nota, magnamque res diligentiam require-
 bat non in summa exercitus tuenda (nullum enim poterat uniuersum
 ab perterritis ac dispe-
 militibus conseruandis;
4 citus pertinebat. Nam e-
 bat, et siluae incertis oc-
5 bebant. Si negotium coi-
 interfici uellet, dimittenda
6 tes; si continere ad signi
 consuetudo exercitus Ro-
 barbaris, neque ex occulto
7 singulis deerat audacia. Vt in eiusmodi difficultatibus, quantum
 diligentia prouideri poterat, prouidebatur, ut potius in nocendo
 aliquid praetermitteretur, etsi omnium animi ad ulciscendum ar-
8 debant, quam cum aliquo militum detrimento noceretur. Dimittit
 ad finitimas ciuitates nuntios Caesar: omnes ad se uocat spe prae-
 dae ad diripiendos Eburones, ut potius in siluis Gallorum uita quam
 legionarius miles periclitetur, simul ut magna multitudine circum-
9 fusa pro tali facinore stirps ac nomen ciuitatis tollatur. Magnus

1 belli initium <i>b (e) u.</i>	possint <i>e</i> , possent (<i>B</i>) et reliqui. Ad-
dend. ad <i>P.</i> 85.	2 praedum <i>ABCDe</i> .
3 omnis in partis <i>Ab</i> ,	
in omnes partes <i>B</i> et reliqui.	ubi cuique <i>ee</i> , ubicumque <i>B</i> 'reliqui'.
4 aud ter <i>B</i> .	ualles <i>ABC</i> , uallis <i>u.</i>
locis siluestribus palus <i>e</i> <i>And. cod. Vrs.</i>	5 praesidiis <i>be</i> .
consideret <i>D</i> .	6 uicinitatibus] in ciuitatibus <i>bd</i> .
nota] cognita <i>b</i> .	8 ab <i>And. Oxon.</i> , om. reliqui.
que <i>b</i> .	ante itineribus add. in <i>bc</i> .
interfici uellet <i>And. Oxon.</i> , interfici uellent <i>Be</i> 'mei omnes'.	11 occultatis-
diquo 'mss. 3' et sec. m. <i>B</i> .	confertis <i>BCD</i> .
14 contineri <i>bc</i> .	13 in-
15 postulabant <i>C</i> .	
erat ipse <i>b</i> .	17 audacia <i>B</i> .
ut <i>Be</i> 'mei 11', at cum <i>And. u.</i>	
19 praetermitteretur <i>B</i> 'reliqui', ommitteretur <i>e</i> 'forsan <i>d</i> ' <i>u.</i>	
ad ulciscendum] adolescentum <i>D</i> .	20 noceret <i>A</i> .
dimittit ad fin-	
timas ciuitates nuntios Caesar <i>B</i> 'mss. plerique', Caesar ad finitimas ciui-	
tates nuntios dimittit (<i>e</i>) <i>u.</i>	21 omnes ad se uocat <i>B</i> 'ceteri'; omnes
euocat <i>bcd</i> .	23 legionarios ante corr. <i>B</i> .
periclitatur <i>A(B)</i>	
<i>CDe</i> , periclitaretur <i>e</i> .	

undique numerus celeriter conuenit. Haec in omnibus Eburonum 35
 partibus gerebantur, diesque adpetebat septimus, quem ad diem
 Caesar ad impedimenta legionemque reuerti constituerat. Hic, 2
 quantum in bello fortuna possit et quantos adferat casus, cognosci
 potuit. Dissipatis ac perterritis hostibus, ut demonstrauius, ma- 3
 nus erat nulla, quae paruam modo causam timoris adferret. Trans 4
 Rhenum ad Germanos peruenit fama, diripi Eburones atque ultro
 omnes ad praedam euocari. Cogunt equitum duo milia Sugambri, 5
 qui sunt proximi Rheno, a quibus receptos ex fuga Tencleros at-
 que Vsipestes supra docuimus. Transeunt Rhenum nauibus rati- 6
 busque triginta milibus passuum infra eum locum, ubi pons erat
 perfectus praesidiumque ab Caesare relictum: primos Eburonum
 fines adeunt; multos ex fuga dispersos excipiunt, magno pecoris
 numero, cuius sunt cupidissimi barbari, potiuntur. Inuitati praeda 7
 longius procedunt. Non hos palus in bello latrociniisque natos,
 non silvae morantur. Quibus in locis sit Caesar, ex captiuis quae-
 runt; profectum longius reperiunt omnemque exercitum discessisse
 cognoscunt. Atque unus ex captiuis 'Quid uos', inquit, 'hanc mi- 8
 seram ac tenuem sectamini praedam, quibus licet iam esse fortu-
 natissimis? Tribus horis Aduatucam uenire potestis: huc omnes
 suas fortunas exercitus Romanorum contulit: praesidii tantum 9
 est, ut ne murus quidem cingi possit, neque quisquam egredi extra
 munitiones audeat'. Oblata spe Germani quam nacti erant prae- 10
 dam in occulto relinquunt; ipsi Aduatucam contendunt usi eodem
 duce, cuius haec indicio cognouerant. Cicero, qui omnes supe- 36
 riores dies praeceptis Caesaris cum summa diligentia milites in ca-
 stris continuisset ac ne calonem quidem quemquam extra munitio-
 nem egredi passus esset, septimo die diffidens de numero dierum

- 2 (adpetebat *B*) accedebat *b*.   3 impedimenta *B*.   4 adferat
 (*B*).   5 adferret *B*.   7 ad Germanos om. *b*.   diripiendi *b*.
 8 Sigambri (*B*) *u*.   9 proximi *A B C D*.   Tencleros *B*,
 Tencitheros *u*.   10 transeunt *A b c d*; transeunt *BC*, transeunt hii *D*.
 ratibus omissa copula *D*.   12 perfectus *A B C D b e*, imperfe-
 ctus *u*.   17 repperiunt *B*.   18 hanc om. *A*.   19 fortunatissi-
 mis *B* (secundum silentium *Beyerlii*, testimonium *Achaintrii*) *cd et m*.
pr. C, fortunatissimos *e* 'reliqui mei'.   20 conuenire *b*.   22 ut ne
 murus quidem *bcd*, ut numerus quidem *B* 'reliqui'.   ne quisquam *A*.
 23 Germani] romani *m. pr. B*.   24 relinquunt *B*.   25 qui
 omnes *B et reliqui*, qui per omnes *bcd e* (in *Oud.* nota male 'praepositio
 id est' scriptum est, cum deberet 'praepositio adest').   26 cum summa
B C D reliqui, summa *bcd e*.   27 tenuisset *B*

DE BELLO GALLICO

Caesarem fidem seruaturum, quod longius progressum audiebat,
 2 neque ulla de reditu eius fama adferebatur, simul eorum permotus
 vocibus, qui illius patientiam paene obsessionem appellabant, si-
 quidem ex castris egredi non liceret, nullum eiusmodi casum
 expectans, quo nouem oppositis legionibus maximoque equitate
 dispersis ac paene deletis hostibus in milibus passuum tribus offen-
 3 dit, quas inter et castra ~~opus omnia~~ collis intererat. Conplures
 erant ex legionibus aegri quibus qui hoc spatio dierum
 conualuerant, circiter CC millo una mittuntur; magna
 praeterea multitudo calonu his iumentorum, quae in ca-
 37 stris subsederant, facta pot- itur. Hoc ipso tempore et
 caso Germani equites interi- stinusque eodem illo, quo no-
 nerant, cursu ab decuma castra inrumpere conantur,
 2 nec prius sunt nisi obiectis a siluis, quam castris adpro- 15
 pinquarent, usque eo ut qui- tenderent mercatores reci-
 3 piendi sui facultatem non haberent. Inopinantes nostri re noua
 perturbantur, ac uix primum impetum cohors in statione sustinet.
 4 Circumfunduntur ex reliquis hostes partibus, si quem aditum re-
 5 perire possent. Aegre portas nostri tuentur, reliquos aditus locum 20
 6 ipse per se munitioque defendit. Totis trepidatur castris, atque
 alius ex alio causam tumultus quaerit; neque quo signa ferantur,
 7 neque quam in partem quisque conveniat, prouident. Alius iam
 castra capta pronuntiat, alius deleto exercitu atque imperatore
 8 uictores barbaros uenisse contendit; plerique nouas sibi ex loco 25
 9 occiderint castello, ante oculos ponunt. Tali timore omnibus per-

- 1 longius progressum *B et reliqui*, longius eum progressum *b c d e*.
 2 adferebatur *B*. 3 paene *B*, plane *b*. obsidionem *b*.
 5 expectans *B*. expositis *A*. 6 paene *B*. 7 mittit *B* 'reliquit';
 misit *c d e et*, qui post intererat ponit, *b*. 8 complures *B*. 9 erat
 ex legionibus *B* 'ceteri', erant in castris ex legionibus *b c d e*. qui hoc]
 quos ad hoc *A*. 10 trecenti (*B*). 12 subsederant *B et reliqui*,
 subsederant *b c d e*. subsequitur *b*. casu et tempore *b*. 13 su-
 perueniunt *b*. 14 decimam *A B D*. in castris *D*, om. *b d e*.
 (inrumpere *B*) erumpere *D*. 15 adpropinquarent *B*. 17 nostri]
 nihil *m. pr. B*. 18 in stationem *A*. 19 repperire *B*. 20 no-
 stri *erasum in B*, om. *C D*. reliquosque aditus *b*. 23 prouidet *b*.
 iam castra capta *B Haun. sec.*; castra iam capta *e Stephanus*, iam
 capta castra reliquas *edd. ante u* 'contra mas.', capta iam castra *u*.
 25 nouas ibi *D*. 26 quae in eodem acciderit castello *sec. m. A*.

territis confirmatur opinio barbaris, ut ex captivo audierant, nul-
lam esse intus praesidium.~ Perrumpere nituntur seque ipsi adhor- 10
lantur, ne tantam fortunam ex manibus dimittant. Erat aeger 38
cum praesidio relictus Publius Sextius Baculus, qui primum pilum
ad Caesarem duxerat, cuius mentionem superioribus proeliis feci-
mus, ac diem iam quintum cibo caruerat. Hic diffusus suae atque 2
omnium saluti inermis ex tabernaculo prodit: uidet imminere ho-
stes atque in summo esse rem discrimine: capit arma a proximis
atque in porta consistit. Consequuntur hunc centuriones eius co- 3
hortis, quae in statione erat: paulisper una proclium sustinent.
Relinquit animus Sextium grauibz acceptis uulneribus: aegre per 4
manus tractus seruatur. Hoc spatio interposito reliqui sese con- 5
firmant tantum, ut in munitionibus consistere audeant speciemque
defensorum praebeant. Interim confecta frumentatione milites no- 39
stri clamorem exaudiunt: praecurrunt equites; quanto res sit in
periculo, cognoscunt. Hic uero nulla munitio est, quae perterri- 2
tos recipiat: modo conscripti atque usus militaris imperiti ad tri-
bunum militum centurionesque ora conuertunt; quid ab his prae-
cipiatur, expectant. Nemo est tam fortis, quin rei nouitate per- 3
turbetur. Barbari signa procul conspicati obpugnatione desistunt: 4
redisse primo legiones credunt, quas longius discessisse ex capti-
uis cognouerant; postea despecta paucitate ex omnibus partibus
impetum faciunt. Calones in proximum tumultum procurrunt. 40
Hinc celeriter deiecti se in signa manipulosque coniciunt: eo ma-
gis timidos perterrent milites. Alii, cuneo facto ut celeriter per- 2
rumpant, censeant, quoniam tam propinqua sint castra, et si pars
aliqua circumuenta ceciderit, at reliquos seruari posse confidunt;
alii, ut in iugo consistent atque eundem omnes ferant casum. 3
Hoc ueteres non probant milites, quos sub uexillo una profectos 4
docuimus. Itaque inter se cohortati duce Gaio Trebonio, equite

3 e manibus b.	4 cum praesidio B 'reliqui', in praesidio b c d e.
Publius B, P. u.	5 ad Caesarem A (B) C D b, apud Caesarem e.
adduxerat b.	7 imminere B.
rem esse (e) et sine annotatione u.	8 esse rem B edd. ante u,
11 relinquit B, reliquit A b.	9 consequatur B, sequuntur e.
13 spemque defensorum b.	15 res sit B edd. ante
u, sit res (e) et facile u.	17 impediti b.
19 expectant B.	20 obpu-
25 cuneo] cum eo B.	27 ceciderint
D, occiderit b.	30 Gaio B, C. u.

DE BELLO GALLICO .

Romano, qui eis erat praepositus, per medios hostes perrumpunt
5 incolomesque ad unum omnes in castra perueniunt. Hos subsecuti
6 calones equitesque eodem impetu militum uirtute seruantur. At
ii, qui in iugo constiterant, nullo etiam nunc usu rei militaris per-
cepto neque in eo, quod probauerant, consilio permanere, ut se
loco superiore defenderent, neque eam quam prodesse aliis uim
celeritatemque uiderant imitari potuerunt, sed se in castra recipere
7 conati iniquum in locum demiserunt. Centuriones, quorum non-
nulli ex inferioribus ordi- rum legionum uirtutis causa
in superiores erant ordines, his traducti, ne ante partem
rei militaris laudem amitte- sime pugnantes conciderunt.
8 Militum pars horum uirtute hostibus praeter spem inco-
41 lomis in castra peruenit, i- ris circumuenta periit. Ger-
mani desperata expugnati- m, quod nostros iam consti-
tisse in munitionibus uide- praeda, quam in siluis de-
2 posuerant, trans Rhenum sese receperunt. Ac tantus fuit etiam
post discessum hostium terror, ut ea nocte, cum Gaius Volusenus
missus cum equitatu ad castra uenisset, fidem non faceret adesse
3 cum incolumi Caesarem exercitu. Sic omnino animos timor pra-
occupauerat, ut paene alienata mente deletis omnibus copiis equi-
tatum se ex fuga recepisse dicerent neque incolumi exercitu Ger-
4 manos castra oppugnatu- fuisse contenderent. Quem timorem
42 Caesaris aduentus sustulit. Reuersus ille euentus belli non igno-
rans unum, quod cohortes ex statione et praesidio essent emissae,
questus — ne minimo quidem casu locum relinquere debuisset —
multum fortunam in repentino hostium aduentu potuisse iudicauit,
2 multo etiam amplius, quod paene ab ipso uallo portisque castrorum
3 barbaros auertisset. Quarum omnium rerum maxime admirandum
uidebatur, quod Germani, qui eo consilio Rhenum transierant, ut

2 incolomesque B.	4 ii om. b.	6 prodesse B 'mss. pleri- que', profuisse e u.
mss. multi'. sese b	7 potuerunt e, potuerant B et sic 'et poterant ante Ald.; dimiserant 'mss. 9', demiserant prima u.	8 demiserunt B Aldus, dimiserunt e odd.
ante hostibus add. paulisper b.	12 summotis B.	14 oppugnatione b.
16 se b.	17 Gaius B, C. u.	18 ad] in b.
m. pr. B.	omnino B 'reliqui', omnium b c d e.	19 cum incolumem
rat b c d.	20 pene B.	timor occupauit
se a c d e.	25 casui e e.	equitatum se B 'ceteri', equitatum tantum
26 indicauit A (B) C b: in e utrum indi- cauit an iudicauit esset, Elberlingius discernere non potuit.	27 ca-	28 auertisset A (B) C b c, auertissent e.
strorum om. d.	29 con-	
silio] animo m. pr. b.		

biorigis fines depopularentur, ad castra Romanorum delati optimum Ambiorigi beneficium obtulerunt.

Caesar rursus ad uexandos hostes profectus magno coacto 43
aero ex finitumis ciuitatibus in omnes partes dimittit. Omnes 2
atque omnia aedificia, quae quisque conspexerat, incendeban-
; praeda ex omnibus locis agebatur; frumenta non solum tanta 3
titudine iumentorum atque hominum consumebantur, sed etiam
i tempore atque imbribus procubuerant, ut, si qui etiam in
esentia se occultassent, tamen his deducto exercitu rerum omni-
inopia pereundum uideretur. Ac saepe in eum locum uentum 4
tanto in omnis partis diuiso equitatu, ut modo uisum ab se Am-
rigem in fuga circumspicerent captiui nec plane etiam abisse ex
spectu contenderent, ut spe consequendi inlata atque infinito 5
ore suscepto, qui se summam ab Caesare gratiam inituros pu-
ent, paene naturam studio uincerent, semperque paulum ad
nmam felicitatem defuisse uideretur, atque ille latebris aut sal- 6
ns se eriperet et noctu occultatus alias regiones partesque pete-
non maiore equitum praesidio quam quattuor, quibus solis ui-
i suam committere audebat. Tali modo uastatis regionibus 44
rcitum Caesar duarum cohortium damno Durocortorum Remo-
n reducit concilioque in eum locum Galliae indicto de coniura-
re Senonum et Carnutum quaestionem habere instituit et de 2
cone, qui princeps eius consilii fuerat, grauiore sententia pro-
itiata more maiorum supplicium sumpsit. Nonnulli iudicium 3
iti profugerunt. Quibus cum aqua atque igni interdixisset, duas
iones ad fines Treuerorum, duas in Lingonibus, sex reliquas

- 2 obtulerunt *B* 'mss. mei 12'; obtulerant *e Aldus*, obtulerint *edd.*
e Ald. u. 3 rursus *om. c.* 4 finitumis *A B C D.* 5 omnia
b. incendebantur] pecora interficiebantur *add. e And. Oxon.*
6 tanta *B* 'reliqui', a tanta *b d e.* 7 hominum iumentorumque
titudine *b.* etiam *om. e Oxon.* 9 his *B edd. ante Ald., iis*
lus u. 11 omnis partis *A*, omnis partes *B*; omnibus partibus *m.*
C. ut modo *And. Oxon.*, ut uon modo *reliqui. P. 87.* 12 in
ra A. circumspicerent *B e reliqui*, conspicerent *b c d*; *om. u.*
13 inlata *B.* 14 ab Caesare *A (B) C D*, non a Caesare.
pene *B.* paululum *b.* 16 latebris aut saltibus *B* 'longe plu-
is'; latebris aut siluis aut saltibus *b e et*, qui ac siluis, *d.* 17 et]
b. noctu occupatus *b c*, non *e.* 18 equitatum *C b et ante corr.*
quattuor *B*, non quatuor. 20 duarum cohortium damno *om.*
doardus c. 1. 21 deducit *D.* 23 pronuntiat more *B*, 'pronun-
ac more *mss. et edd. qdd.'* 25 aquam atque ignem *b.* 26 Tre-
orum *B.* sex] et *B C D* 'mss. et edd. quaed.'

DE BELLO GALLICO

in Senonum finibus Agedici in hibernis collocavit frumentoque exercitui prouiso, ut instituerat, in Italiam ad conuentus agendos profectus est.

C. IVI DE BEL COM ESARIS GALLICO SEPTIMVS.

Quieta Gallia Caesar, ut constituerat, in Italiam ad conuentus agendos proficiscitur. Ibi cognoscit de Clodii caede senatusque consulto certior factus, ut omnes iuniores Italiae coniurarent, delectum tota prouincia habere instituit. Eae res in Galliam Transalpinam celeriter perferuntur. Addunt ipsi et adfingunt rumoribus Galli, quod res poscere uidebatur, retineri urbano motu Caesarem neque in tantis dissensionibus ad exercitum uenire posse. Hac impulsione, qui iam ante se populi Romani imperio subiectos dolerent, liberius atque audacius de bello consilia inire incipiunt. Indictis inter se principes Galliae conciliis siluestribus ac remotis locis queruntur de Acconis morte; posse hunc casum ad ipsos recidere demonstrant: miserantur communem Galliae sortem.

1 Agedici *B et sic aut Agedici 'ceteri', Agedinci A b c e.* conlocavit *B.* 2 exercitu *b u.* Iulius Celsus Constantinus u. e. lege (*sic*) Gai Caesaris belli Gallici liber vi explicit.

Incipit liber vii *B.* 2 de Clodii (*B*) '*ms.*', de P. Clodii *e.* senatusque consulto *B o 'mei, quotquot ipse consului';* de senatusque consulto '*fortasse d' Aldus u. Vid. Plut. Marc. c. 9.* 3 dilectum *A (B) C.* 4 habere *om. b c.* 5 proferuntur *C.* adfingunt *B.* 9 incipient] ceperunt *b.* 10 consiliis *B 'ms. plerique'.* 11 quaeruntur *B.* posse hunc casum ad ipsos recidere *B 'ms. plurimi',* hunc casum ad ipsos recidere posse (*e*) *Aldus u (recedere m. pr. B).* 12 monstrant *b.*

nam: omnibus pollicitationibus ac praemiis deposcunt, qui belli initium faciant et sui capitis periculo Galliam in libertatem vindicent. Inprimis rationem esse habendam dicunt, priusquam eorum clandestina consilia efferantur, ut Caesar ab exercitu intercludatur. 5 Id esse facile, quod neque legiones audeant absente imperatore ex 7 hibernis egredi, neque imperator sine praesidio ad legiones pervenire possit. Postremo in acie praestare interfici, quam non veterem belli gloriam libertatemque, quam a maioribus acceperint, recuperare. His rebus agitatis profitentur Carnutes se nullum periculum 10 communis salutis causa recusare principesque ex omnibus bellum facturos pollicentur et, quoniam in praesentia obsidibus cavere inter se non possint, ne res efferatur, ut iureiurando ac fide sanciat, petunt, conlatis militaribus signis, quo more eorum gravissima caerimonia continetur, ne facto initio belli ab reliquis deserantur. 15 Tum conlaudatis Carnutibus dato iureiurando ab omnibus, qui aderant, tempore eius rei constituto ab concilio disceditur. Vbi ea dies venit, Carnutes Cotuato et Conetodunno ducebus, desperatis hominibus, Genabum signo dato concurrunt ciuesque Romanos, qui negotiandi causa ibi constiterant, in his Gaium 20 Fusum Citam, honestum equitem Romanum, qui rei frumentariae inssu Caesaris praecerat, interficiunt bonaque eorum diripiunt. Celeriter ad omnes Galliae ciuitates fama perfertur. Nam ubicumque maior atque inlustrior incidit res, clamore per agros regionesque

2 initium *b c d e*, initia *B* 'reliqui'.

faciat — vindicet *b c e*.

3 inprimis *B* 'reliqui', eius inprimis *b c d e* (in primis (*B*)).

rationem esse habendam *B e* 'plerique'; rationem habendam *b u*, ante quam erat rationem habendam esse.

absente imperatore audeant *u*.

5 audeant absente imperatore *B C D e*,
7 possit (*B*) *e*, posset 'mss. plerique';

om. m. pr. b.

8 acceperint (*B*) *e*, acceperant 'mss. plerique'.

10 communis om. b.

11 cauere inter se *B e* edd. ante *u*, inter se cauere 'ex mss. optimis' ? *u*.

12 possint *b c e*, possent *B* et reliqui.

efferantur *D*.

ut] aut *B* 'plerique'.

13 conlatis *B*.

quo *b*

c e, quod *B* 'longe plurimi'.

gravissima caerimonia continetur *B*

'longe plurimi', gravissimae caerimoniae continentur *b c e* (ceremonia (*B*)).

15 conlaudatis *B*.

dato om. *D*.

17 Cotuato *P*. 87.

Conetodunno *e*; Conconnetodumno *B* 'et sic fero *C D*' *W'hitt.*, 'Conconetoduno, dunno, domno mss. plerique'; Conetoduno *u*.

18 Genabum (*B*)

'hic loci nullus meorum habet, sed uel Genabin uel Genabim uel Genebin';

Genabi m. sec. b.

signo dato *B e* 'mss. plurimi', dato signo *u*.

19 negociandi *B*.

Gaium *B*; *G*. et *b*, *C*. *u*.

20 Fusum *A B C D*,

Fusum *u*.

Citam *A (B) C D b d*, Citan *e*.

rei frumentariae] causa

add. *b e*.

21 praecerant *b*.

22 ubicumque *D*, ubique *B e* et sic

'uel ubicumque mss. qdd.'; ubi *u*.

23 inlustrior *B*.

DE BELLO GALLICO

significat; hunc alii deinceps excipiunt et proxumis tradunt, ut
3 tam accidit. Nam quae Genabi oriente sole gesta essent, ante pri-
 mam confectam uigiliam in finibus Aruernorum audita sunt, quod
4 spatium est milium passuum circiter centum LX. Simili ratione
 ibi Vercingetorix, Celtilli filius, Aruernus, summae potentiae adu-
 lescent, cuius pater principatum Galliae totius obtinuerat et ob
 eam causam, quod regnum adpetebat, ab ciuitate erat intersectus,
2 conuocatis suis clientibus facile incendit. Cognito eius consilio ad
 arma concurritur. Prohibe
 quisque principibus, qui h
3 bant, expellitur ex oppido
 agris habet delectum ege
4 quoscumque adit ex ciuit
 tur, ut communis liberta
 copiis aduersarios suos,
5 ex ciuitate. Rex ab suis
 tiones; obtestatur, ut in fide maneant. Celeriter sibi Senones,
 Parisios, Pictones, Cadurcos, Turonos, Aulercos, Lemonices,
7 Andos reliquosque omnes, qui Oceanum adtingunt, adiungit: omni-
 um consensu ad eum deferitur imperium. Qua oblata potestate
 omnibus his ciuitatibus obsides imperat, certum numerum militum
8 ad se celeriter adduci iubet, armorum quantum quaeque ciuitas
9 domi quodque ante tempus efficiat, constituit; inprimis equitatis
 studet. Summae diligentiae summam imperii seueritatem addit;
10 magnitudine supplicii dubitantes cogit. Nam maiore commisso
 delicto igni atque omnibus tormentis necat, leuiore de causa auri-

1 hunc <i>And. Oxon.</i> , hinc <i>b e</i> ; hanc <i>B</i> 'reliqui'.	proximis <i>A</i>
<i>BD.</i> 2 nam cum haec Genabi <i>b</i> .	4 milium passuum circiter <i>B</i> et
<i>reliqui</i> , milium circiter <i>b d e</i> .	5 ubi <i>A</i> .
7 regnum] obtinebat, <i>sed punctis circumscriptum</i> , add. <i>B</i> .	adulescent <i>BCD</i> .
adpetebat <i>B</i> .	interdictus <i>e</i> .
8 facile incendit <i>A (B) CD</i> , fa-	
cere intendit <i>b c d e</i> .	9 prohibetur cum 4 <i>dett. om. u. P. 88</i> .
ab Gobannitione <i>B</i> 'longe plurimi', a Gobannitino <i>b c d</i> ; ab Gobannitione <i>v</i> .	
10 tentandi <i>b</i> .	11 Gergobia <i>ABC</i> .
desistit <i>e</i> .	destitit <i>A (B) CD</i> ,
12 dilectum <i>A (B) C</i> .	hac] ac <i>B</i> .
13 quos-	
cumque (<i>B</i>), non — eunque.	16 appellatur <i>B</i> .
<i>BCD</i> , quoquo uersus <i>u. P. 71</i> .	18 Turonos <i>ABCD e d</i> , Tursomnes
<i>e</i> ; Turones <i>u</i> .	Auleurcos 'ms. plurimi', Auleurcos <i>B</i> .
19 Andos	
<i>ABCD d e</i> , Andros <i>b e</i> ; Andes <i>u</i> .	adtingunt <i>B</i> .
<i>BC</i> .	adiungunt <i>A</i>
22 iussit <i>B</i> 'plurique'.	23 in primis (<i>B</i>).
'ms. 11'.	26 igne <i>B</i>

bus desectis aut singulis effossis oculis domum remittit, ut sint reliquis documento et magnitudine poenae perterreant alios. His 5 suppliciis celeriter coacto exercitu Lucretium Cadurcum, summae hominem audaciae, cum parte copiarum in Rutenos mittit; ipse in Bituriges proficiscitur. Eius aduentu Bituriges ad Haeduos, quorum 2 erant in fide, legatos mittunt subsidium rogatum, quo facilius hostium copias sustinere possint. Haedui de consilio legatorum, 3 quos Caesar ad exercitum reliquerat, copias equitatus peditatusque subsidio Biturigibus mittunt. Qui cum ad flumen Ligerim uenissent, quod Bituriges ab Haeduis diuidit, paucos dies ibi morati neque flumen transire ausi domum reuertuntur legatisque nostris 5 renuntiant se Biturigum perfidiam ueritos reuertisse, quibus id consilii fuisse cognouerint, ut, si flumen transissent, una ex parte ipsi, altera Aruerni se circumstiterent. Id eane de causa, quam 6 legatis pronuntiarunt, an perfidia adducti fecerint, quod nihil nobis constat, non uidetur pro certo esse proponendum. Bituriges eorum 7 discessu statim cum Aruernis iunguntur.

His rebus in Italiam Caesari nuntiatis, cum iam ille urbanas 6 res uirtute Cn. Pompei commodiorem in statum peruenisse intellexeret, in Transalpinam Galliam profectus est. Eo cum uenisset, 2 magna difficultate adiciebatur, qua ratione ad exercitum peruenire posset. Nam si legiones in prouinciam arcesseret, se absente in 3 itinere proelio dimicaturas intellegebat; si ipse ad exercitum contenderet, ne iis quidem eo tempore, qui quieti uiderentur, suam salutem recte committi uidebat. Interim Lucretius Cadurcus in 7 Rutenos missus eam ciuitatem Aruernis conciliat. Progressus in 2 Nitiobriges et Gabalos ab utrisque obsides accipit et magna coacta manu in prouinciam Narbonem uersus eruptionem facere contendit: Qua re nuntiata Caesar omnibus consiliis anteuertendum exi- 3

2 deterreant <i>b.</i>	7 possent <i>b.</i>	9 subsidio] consilio <i>A.</i>
Biturigibus <i>B.</i>	13 consilium <i>D.</i>	cognouerunt <i>D.</i>
ex parte <i>b.</i>	15 pronuntiarint <i>B</i> 'mss. fere omnes', pronuntiauerint <i>b e.</i>	ipsi
16 proponendum <i>A B C D</i> , ponendum <i>b c d e.</i>	17 statim cum	
Aruernis iunguntur <i>A B C D</i> , statim se cum Aruernis coniungunt <i>b c d e.</i>		
18 Italia <i>b.</i>	19 Gnei <i>m. sec. B.</i>	Pompei <i>B.</i>
21 adiciebatur <i>B.</i>	peruenisse <i>b.</i>	22 prouintiam <i>B.</i>
arcessiret <i>sec. m. C.</i>	24 ne his quidem <i>B.</i>	eo tempore qui quieti
'ustustiores' et, in quo qui <i>sup. uers. est, B</i> ; qui eo tempore pacati <i>d e</i> 'et ceteri eius sectae'.	25 Lucretius <i>B</i> 'mss. 6'.	26 in iciobriges <i>A.</i>
27 Gabales <i>b c.</i>	accepit <i>b.</i>	28 prouintiam <i>B.</i>
bonam 'hic et infra <i>C b c</i> '.		Nar-

DE BELLO GALLICO

4 stimavit, ut Narbonem proficisceretur. Eo cum venisset, timen-
tes confirmat, praesidia in Rutenis provincialibus, Volcis Aretoc-
micis, Tolosatibus circumque Narbonem, quae loca hostibus erant
5 finitima, constituit, partem copiarum ex provincia supplementum-
que, quod ex Italia adduxerat, in Heluios, qui fines Aruernorum
6 contingunt, convenire iubet. His rebus comparatis represso iam
Lucterio et remoto, quod intrare intra praesidia periculosum pe-
7 tabat, in Heluios proficiscitur. Etsi mons Ceuenna, qui Aruernos
ab Heluiis discludit, duris
impediebat, tamen discu-
8 ita viis patefactis summo
3 uenit. Quibus oppressis
munitos existimabant, ac
tempore anni semitae pat-
time possint uagentur el-
4 rant. Celeriter haec fam-
runtur; quem perterriti omnes Aruerni circumsistunt atque obse-
crant, ut suis fortunis consulat, neue ab hostibus diripiantur, prae-
5 sertim cum uideat omne ad se bellum translatum. Quorum ille
precibus permotus castra ex Biturigibus mouet in Aruernos uer-
6 sus. At Caesar biduum in his locis moratus, quod haec de Ver-
cingetorige usu uentura opinione praeceperat, per causam supple-
7 menti equitatusque cogendi ab exercitu discedit, Brutum adulescen-
tem his copiis praeficit; hunc monet, ut in omnis partes equites
quam latissime peruagentur: daturum se operam, ne longius tride-
8 ab castris absit. His constitutis rebus suis inopinantibus quam

2 prouintialibus *B*. Aretomicis '*ms. fere omnes*'. 3 ho-
stibus *B*. 5 in Heduos *b*. 6 in rebus *B*. 8 mons *om. B* '*ple-*
rique'. 9 durissimo tunc tempore *c*. iter *om. b*. 10 discessit
b c e, discessit *d*. uex post pedum ponunt *b c d e*. altitudine *b e*.
11 audore *ABCD*, labore *e* et interpolati. *Vid. Cic. diu. in Caec.*
22, 72. *de leg. agr. II*, 26, 69. 13 quidem *om. b c e*. umquam *B*,
non umquam. 15 possint (*B*) *e* et cum *CD b e* '*aliisque*' *u*, cum fuisset
possent. 16 haec fama ac nuntii — perferuntur *BD*, haec fama ac
nuntii — perferunt *a*, haec fama nuntii — perfertur *b c e*. 18 neue ab
hostibus diripiantur *B* '*reliqui*', neu se ab hostibus diripi patiatur *b c d e*.
19 uideant *A*. 20 praecibus *B*. in] per *ABCD*.
21 ad Caesar *m. pr. B*. his *B* *edd. priores*, iis *P. Manutius u*.
Vercingetore *d*. 22 natus *B* '*ms. 9*'. 23 discessit *b*. ad-
ulescentem *ABCD*. 24 his copiis *B* *edd. priores*, iis copiis *P. Manu-*
tius (sed errore is) u. praefecit *b*. omnis *ABC*. 26 ab
om. b. ante his *add. sed A*. ante suis *add. omnibus b c d e*.

maximis potest itineribus Viennam peruenit. Ibi nactus recen- 4
tem equitatum, quem multis ante diebus eo praemiserat, neque di-
urno neque nocturno itinere intermisso per fines Haeduorum in
Lingones contendit, ubi duae legiones hiemabant, ut, siquid etiam
5 de sua salute ab Haeduis iniretur consilii, celeritate praecurreret.
Eo cum peruenisset, ad reliquas legiones mittit priusque omnes in 5
unum locum cogit, quam de eius aduentu Aruernis nuntiari posset.
Hac re cognita Vercingetorix rursus in Bituriges exercitum redu- 6
cit atque inde profectus Gorgobinam, Boiorum oppidum, quos ibi
10 Heluetico proelio victos Caesar conlocauerat Haeduisque adtri-
buerat, oppugnare instituit. Magnam haec res Caesari difficulta- 10
tem ad consilium capiendum adferebat, si reliquam partem hiemis
uno loco legiones contineret, ne stipendiariis Haeduorum expugna-
tis cuncta Gallia deficeret, quod nullum amicis in eo praesidium
15 uideretur positum esse; si maturius ex hibernis educeret, ne ab re
frumentaria duris subuectionibus laboraret. Praestare uisum est 2
tamen omnis difficultates perpeti, quam tanta contumelia accepta
omnium suorum uoluntates alienare. Itaque cohortatus Haeduos 3
de supportando commeatu praemittit ad Boios, qui de suo aduentu
20 doceant hortenturque, ut in fide maneant atque hostium impetum
magno animo sustineant. Duabus Agedici legionibus atque impe- 4
dimentis totius exercitus relictis ad Boios proficiscitur. Altero die 11
cum ad oppidum Senonum Vellaunodunum uenisset, ne quem post
se hostem relinqueret, quo expeditiore re frumentaria uteretur,
25 obpugnare instituit idque biduo circumuallauit; tertio die missis 2
ex oppido legatis de deditione arma conferri, iumenta produci,
sexcentos obsides dari iubet. Ea qui conficeret, C. Trebonium 3

- 1 uenit *b.* nactus *A* et ante corr. *B*, nactus *u* et corr. *B*.
4 si quod *B* 'mss. 7'. 8 ac re *B*. Vergingetorix *B*.
reduxit *b.* 9 Gorgobinam *ABCD*, Gortonam *abcde* (Gergobinam
edd. ante *Ald.* et *Stephanus*, Gergobiam *Aldus*, Gergouiam *P. Manutius u*).
quod sibi *ABC*. 10 Heluetio *c.* uictor *A*. conloc-
uerat *B*. adtribuerat *B*. 12 adferebat *B*. 13 uno loco *AB*
CDe, uno in loco *u*. stipendiis *b*. 14 defeceret *m. pr. B*.
amicis *om. c.* in ea *b*. 15 uideret *BD bce*. 'ab esse us-
que ad ne exulant ab *b*'. si maturius *Bo* 'reliqui', sin maturius *cd*.
17 omnis *B*. 18 cohortatos *m. pr. B*. 21 Agedinci *Bo*
'mss. tantum non omnes', Agendici *u*. 23 Vellaundunum *C*.
25 obpugnare *B*. idque] eoque *bc*. 26 conferri *ABCD*, offerri
b; proferri *eu*. 27 sescentos *B*. Gaium *sec. m. B*.

DE BELLO GALLICO

legatum relinquit. Ipse, ut quam primum iter faceret, Genabum
4 Carnutum proficiscitur; qui tum primum adlato nuntio de oppugna-
tione Vellaunoduni, cum longius eam rem ductum iri existimarent,
praesidium Genabi tuendi causa, quod eo mitterent, comparabant.
5 Huc biduo peruenit. Castris ante oppidum positis diei tempore
exclusus in posterum oppugnationem differt quaeque ad eam rem
6 usui sint militibus imperat et, quod oppidum Genabum pons flumi-
nis Ligeris continebat, ~~venit~~ noctu ex oppido profugerent,
7 duas legiones in armis et
mediam noctem silentio ex-
8 runt. Qua re per explor-
expeditas esse iusserat, p-
positur perpaucis ex hostium
pererentur, quod pontis alu-
9 intercluserant. Oppidu-
donat, exercitum Ligerem
12 uenit. Vercingetorix, ubi de Caesaris aduentu cognouit, oppugna-
2 tione destitit atque obuiam Caesari proficiscitur. Ille oppidum
3 Biturigum positum in uia Nouiodunum oppugnare instituerat. Quo
ex oppido cum legati ad eum uenissent oratum, ut sibi ignosceret
suaeque uitae consuleret, ut celeritate reliquas res conficeret, qua
pleraque erat consecutus, arma conferri, equos produci, obsides
4 dari iubet. Parte iam obsidum tradita, cum reliqua administraren-
tur, centurionibus et paucis militibus intromissis, qui arma iumen-
taque conquirerent, equitatus hostium procul uisus est, qui agmen
5 Vercingetorigis antecesserat. Quem simulatque oppidani conspexe-
runt atque in spem auxilii uenerunt, clamore sublato arma capere,
6 portas claudere, murum complere coeperunt. Centuriones in op-

1 iter conficeret <i>a b e.</i>	Genabio <i>b e</i> ; Cenapum <i>Orosius VI, 11.</i>
qui id cum <i>Auarico</i> confudit.	2 adlato <i>B.</i> 3 Vellaunoduni <i>C.</i>
6 expugnationem <i>b.</i>	8 contingebat <i>a b c d e</i> ; quod recepissem, nisi ad
continebat recte cum altera ripa cogitatione adici existimarem.	10 ce-
perunt <i>B.</i>	11 nutiata <i>B.</i> Caesari <i>B 'ms. 9'.</i> 13 cuncti <i>B</i>
et reliqui, uiui <i>b d e</i> ; cuncti uiui peruersa <i>Oud. con. u.</i>	14 itineris <i>b.</i>
multitudinis <i>B et reliqui</i> , multitudinē <i>b c d e.</i>	16 Ligerem <i>AB</i>
<i>C D</i> , Ligerim <i>u.</i>	17 cognouit, ab oppugnatione <i>b.</i> 18 destitit
<i>A(B) C</i> , desistit <i>a.</i>	uerba inter oppidum et oppugnare interiecit
om. <i>ABCD. P. 88.</i>	19 Noboiodunum <i>b.</i> 21 celeriter <i>C.</i>
quas plerasque <i>b.</i>	22 conferri <i>ABCD</i> , proferri <i>b c d e.</i> 23 tre-
dita] data <i>a.</i>	28 ceperunt <i>B.</i>

pido, cum ex significatione Gallorum noui aliquid ab iis iniri con-
 siliū intellexissent, gladiis destrictis portas occupauerunt suosque
 omnes incolumes receperunt. Caesar ex castris equitatum educi 13
 iubet, proelium equestre committit: laborantibus iam suis Germa-
 nos equites circiter CCCC summittit, quos ab initio habere secum
 instituerat. Eorum impetum Galli sustinere non potuerunt atque 2
 in fugam coniecti multis amissis se ad agmen receperunt. Quibus
 profligatis rursus oppidani perterriti comprehensos eos, quorum
 opera plebem concitatam existimabant, ad Caesarem perduxerunt
 et seque ei dediderunt. Quibus rebus confectis Caesar ad oppidum 3
 Avaricum, quod erat maximum munitissimumque in finibus Bitu-
 rigum atque agri fertilissima regione, profectus est, quod eo oppi-
 do recepto ciuitatem Biturigum se in potestatem redacturum con-
 fidebat.

Vercingetorix tot continuis incommodis Vellaunoduni, Ge- 14
 nabi, Nouioduni acceptis suos ad concilium conuocat. Docet longe 2
 alia ratione esse bellum gerendum, atque antea gestum sit. Omni-
 bus modis huic rei studendum, ut pabulatione et commeatu Romani
 prohibeantur. Id esse facile, quod equitatu ipsi abundant et quod 3
 anni tempore subleuentur. Pabulum secari non posse; necessario 4
 dispersos hostes ex aedificiis petere: hos omnes cotidie ab equiti-
 bus deleri posse. Praeterea salutis causa rei familiaris commoda 5
 negligenda: uicos atque aedificia incendi oportere hoc spatium
 [a Boia] quoque uersus, quo pabulandi causa adire posse uideantur.
 Harum ipsis rerum copiam suppetere, quod, quorum in finibus bel- 6
 lum geratur, eorum opibus subleuentur: Romanos aut inopiam non 7

- 1 aliquid *om. b.* ab iis *B Aldus*, ab his *edd. ante Ald. Ste-*
phanus u. 2 destrictis (*B*) *CD b e*, non districtis. 3 ex castris]
exercitum b. 4 proelium *ABC*, proeliumque *u.* 5 summittit *B*,
non submittit. habere secum *B 'codd. multi'*, secum habere *u.*
 7 ammissis *B.* recipiunt *m. pr. B.* 8 comprehen-
sos B. 9 excitatam *m. pr. b.* produxerunt *ce.* 10 se-
que b. rebus *b c d e*, *om. B 'reliqui'*. 11 in] a *b c.*
 13 in potestatem se *b.* 15 tot] tum *D.* 17 'esse *b'* (*an om. ?*).
 gestum sit *B 'mss. plerique'*, sit gestum *Aldus u.* 18 et *c*,
aut B 'mss. plurimi'. 19 facile, quod *e*; facile, ut *ABD.*
abundant B. 20 secare *b c e.* 21 hos *om. b d*, os *B.*
ab equitatu b e. 22 deleri *a c d e*, delere *b*; diligi *ABCD.*
 23 negligenda, non negligenda, praeter *B etiam ACD.* uicos aedi-
ficiaque b. 24 a Boia uncis inclusit *Scaliger. P. 89.* quoque
 uersus *B 'mss. multi'*, quoque uersus *u. P. 71.*

DE BELLO GALLICO

2 pabulatum venturos arbitraretur. Quibus rebus cognitis media
 3 nocte silentio profectus ad hostium castra mane pervenit. Illi ce-
 leriter per exploratores aduentu Caesaris cognito carcos impedi-
 mentaque sua in artiores silvas abdiderunt, copias omnis in loco
 4 edito atque aperto instruxerunt. Qua re nuntiata Caesar celeriter :
 19 sarcinas conferri, arma expediri iussit. Collis erat leniter ab in-
 fimo adclivis. Hunc ex omnibus fere partibus palus difficilis atque
 2 impedita cingebat non lat^{us} ————— quinquaginta. Hoc se colle
 interruptis pontibus Galli continebant generatimque
 distributi in civitates om^{nes} † saltus eius paludis optine- 10
 bant sic animo parati, ut, lem Romani percurrere co-
 3 narentur, haesitantes pren co superiore, ut, qui propia-
 quitatem loci uideret, par aequo Marte ad dimicandum
 existimaret, qui iniquitat is perspiceret, inani simula-
 4 tione sese ostentare co indignantes milites Caesar, 15
 quod conspectum suum hostes perire possent, tantulo spatio in-
 teriecto et signum proclii exposcentes edocet, quanto detrimento
 et quot virorum fortium morte necesse sit constare uictoriam;
 5 quos cum sic animo paratos uideat, ut nullum pro sua laude peri-
 culum recusent, summae se iniquitatis condemnari debere, nisi 20
 6 eorum vitam sua salute habeat cariorem. Sic milites consolatus
 eodem die reducit in castra reliquaue, quae ad oppugnationem
 20 pertinebant oppidi, administrare instituit. Vercingetorix, cum ad
 suos redisset, prodicionis insimulatus, quod castra propius Roma-
 nos mouisset, quod cum omni equitatu discessisset, quod sine im- 25
 perio tantas copias reliquisset, quod eius discessu Romani tanta
 2 opportunitate et celeritate uenissent: non haec omnia fortuito aut

2 illic B 'mss. 4'. 4 artiores (B)? 'contra mss. orthogra-
 phiam'. omnis A C D et pr. m. B. 5 aperto A. 6 leniter
 b d e, leniter B 'alii'. 7 adclivis B. 10 distributis B 'mss. 8'.
 † saltus P. 90. paludis] certis custodiis add. b c d e, quae B
 et 'reliqui' omittunt. optinebant B. 12 praemerent B.
 13 uideret — (14) existimaret — perspiceret — (15) cognosceret A (B)
 C D; uiderent — existimarent — perspiceret — cognosceret b e, uiderent —
 existimarent — perspicerent — cognoscerent c. 14 condicionis B, non
 conditionis. 15 indignatis militibus b c. 16 perferre B 'reliqui',
 ferre b c d e. 18 et quod B. 19 uideat b e, uideret B et reliqui.
 P. 85. 20 recusent (B) C D b e, recusarent A. condemnari B.
 deberi A. 21 habeat] estimant m. pr. b. consolatos A B
 C D. 22 reliqua quaeque B 'mss. qdd.' 23 pertinebant oppidi B
 'mss. qdd.', oppidi pertinebant u. 24 Romanis D. 25 omni om. b.
 27 fortuito C b c e et pr. m. B et sec. † A, fortuito sec. m. B.

sine consilio accidere potuisse; regnum illum Galliae malle Caesaris concessu quam ipsorum habere beneficio — tali modo accusatus ad haec respondit: Quod castra mouisset, factum inopia pa-
 buli etiam ipsis hortantibus; quod propius Romanos accessisset,
 5 persuasum loci opportunitate, qui se † ipsum munitione defenderet: equitum uero operam neque in loco palustri desiderari debu-
 4 isse et illic fuisse utilem, quo sint profecti. Summam imperii se
 consulto nulli discedentem tradidisse, ne is multitudinis studio ad
 dimicandum impelleretur; cui rei propter animi mollitiem studere
 10 omnes uideret, quod diutius laborem ferre non possent. Romani
 si casu interuenerint, fortunae, si alicuius indicio uocati, huic ha-
 bendam gratiam, quod et paucitatem eorum ex loco superiore co-
 gnoscere et uirtutem despicere potuerint, qui dimicare non ausi
 turpiter se in castra receperint. Imperium se ab Caesare per pro-
 15 ditionem nullum desiderare, quod habere uictoria posset, quae iam
 esset sibi atque omnibus Gallis explorata: quin etiam ipsis remit-
 tere, si sibi magis honorem tribuere, quam ab se salutem accipere
 uideantur. ‘Haec ut intellegatis’, inquit, ‘a me sincere pronun-
 tiari, audite Romanos milites’. Producit seruos, quos in pabula-
 20 tione paucis ante diebus exceperat et fame uinculisque excrucia-
 uerat. Hi iam ante edocti, quae interrogati pronuntiarent, milites
 se esse legionarios dicunt; fame et inopia adductos clam ex castris
 exisse, si quid frumenti aut pecoris in agris reperire possent: si-
 11 mili omnem exercitum inopia premi, nec iam uires sufficere cuius-
 25 quam nec ferre operis laborem posse: itaque statuisset imperato-
 rem, si nihil in oppugnatione oppidi profecissent, triduo exercitum
 deducere. ‘Haec’, inquit, ‘a me’, Vercingetorix, ‘beneficia habe-
 12 tis, quem prodicionis insimulatis; cuius opera sine uestro sanguine
 tantum exercitum uictorem fame consumptum uidetis; quem tur-

- 1 accidisse *b*.   5 que se ipsum *A. P.* 90.   6 desiderare *m.*
pr. A.   7 illic *e*, illis *B* ‘*mss. plerique*’.   8 ne his *B*.   9 in-
 pelletur (*sic*) *B*.   11 interuenerint *e*, interuenirent *B* et sic ‘et interue-
 nissent *mss. et edd. qdd.*’   habenda gratia *b*.   15 possit *b*.
 16 remittere *Stephanus*, remitteret *B* et ‘*plerique*’.   18 ut
om. C.   inquit *B*.   21 quae] quae cum *e* super u *sec. m.* posita *B*.
 22 fame atque inopia adductos *b*.   23 reperiri possit *b* (repperire
B).   24 praemi *B*.   cuiusquam *B* et omnes *Oud.* praeter 4 *dott.*,
 quibuscum cuiquam *u*.   26 profecissent *B* (*is* profic.) ‘*reliqui*’, profe-
 cisset *b c d e*.   triduum *A*.   27 perducere *m. pr. B*, prodeducere *D*.
 29 fame consumptum *B* ‘*reliqui*’, fame paene consumptum *b c d e*.

DE BELLO GALLICO

piter se ex fuga recipientem ne qua ciuitas suis finibus recipiat,
21 a me prouisum est'. Conclamat omnis multitudo et suo more ar-
 mis concrepat, quod facere in eo consuerunt, cuius orationem ad-
 probant: summum esse Vercingetorigem ducem, nec de eius fide
2 dubitandum, nec maiore ratione bellum administrari posse. Sta-
 tuunt, ut X milia hominum delecta ex omnibus copiis in oppidum
3 mittantur, nec solis Biturigibus communem salutem committendam
 censeant, quod paene in eo oppidum retinuissent, summam
 uictoriae constare intel-
22 Singulari militum Gallorum occurrebant, et
 omnia imitanda et efficien-
2 mum. Nam et laqueis fal-
 tormentis introrsus redu-
 co scientius, quod apud
3 nus cuniculorum notum atque usuatum est. Totum autem murum
 ex omni parte turribus contabularant atque has coriis intexerant.
4 Tum crebris diurnis nocturnisque eruptionibus aut aggeri ignem
 inferebant aut milites occupatos in opere adoriebantur et nostra-
 rum turrium altitudinem, quantum has cotidianus agger expresse-
5 rat, commissis suarum turrium malis adaequabant et apertos cu-
 niculos praecusta et praeacuta materia et pice seruefacta et maximi
 ponderis saxis morabantur moenibusque appropinquare prohibe-
23 bant. Muri autem omnes Gallici hac fere forma sunt. Trabes di-
 rectae perpetuae in longitudinem paribus interuallis, distantes in-
2 ter se binos pedes, in solo collocantur. Hae reuinciuntur introrsus

1 ex fuga *B* 'reliqui', ex hac fuga *a b c*. 2 clamat *A*.
 3 adprobant *B*. 4 Vercingetorigem *b*. 6 xl. milia *D*; x supra-
 scripta in *B*, x (omisso milia) *C*. dilecti *C*, delecta *e*. copiis *b c*
d e, locis *B* 'ceteri'. 7 mittantur *B* 'ceteri', submittantur *b c d e*.
 8 paene in eo *And. Oxon.*, penes eos reliqui. *P. 91*. 10 uirtute *b*.
 huiuscemodi *b c d e*. 11 solertiae *B*, non sollertiae. 12 et
 efficienda (*B*) 'max. praeter unum alterumque', atque efficienda *e Aldus*.
 qua ea quoque *b c*. traduntur *B e* et reliqui, tradantur *b c d*.
 13 aduertebant *d*. 15 sunt magnae *b*. 17 omnibus *C*.
 18 crebrius cum puncto sub u *B*. 20 altitudini *e*. quoti-
 diani aggeres *D*, quotidianas aggere *b*, quotidiano aggere *e*. expre-
 serant *D b c*. 21 et apertos — (23) prohibebant *om. B C D*.
 24 muri autem omnes Gallici hac fere forma sunt *B* (is ac) 'reliqui', muris
 autem omnibus Gallicis haec fere forma est *b c e*. directe *A b* 'et alii',
 directae *e*. 26 collocantur *B*. 'haec uel ene reuinciuntur *A C b e*',
 haere uinciuntur *B*, aere uinciuntur *e*. introrsus *D b c d*, extrorsus *B e*
 reliquique.

et multo aggerem uestiuntur: ea autem, quae diximus, intervalla
 grandibus in fronte saxis effarciuntur. His conlocatis et coagmen- 3
 tatis alius insuper ordo additur, ut idem illud intervallum serue-
 tar, neque inter se contingant trabes, sed paribus intermissae spa-
 tiis singulae singulis saxis interiectis arte contineantur. Sic de- 4
 inceps omne opus contexitur, dum iusta muri altitudo expleatur.
 Hoc cum in speciem uarietatemque opus deforme non est alternis 5
 trabibus ac saxis, quae rectis lineis suos ordines servant, tum ad
 utilitatem et defensionem urbium summam habet opportunitatem,
 10 quod et ab incendio lapis et ab ariete materia defendit, quae per-
 petuis trabibus pedes quadragenos plerumque introrsus reuincta
 neque perrumpi neque distrahi potest. His tot rebus impedita op- 24
 pugnatione milites, cum toto tempore frigore et adsidiis imbris
 tardarentur, tamen continenti labore omnia haec superauerunt et
 15 diebus XXV aggerem latum pedes CCCXXX, altum pedes LXXX
 extruxerunt. Cum is murum hostium paene contingeret, et Cae- 2
 sar ad opus consuetudine excubaret militesque hortaretur, ne quod
 omnino tempus ab opere intermitteretur, paulo ante tertiam uigi-
 liam est animaduersum fumare aggerem, quem cuniculo hostes
 20 succenderant, eodemque tempore toto muro clamore sublato dua- 3
 bus portis ab utroque latere turrium eruptio fiebat, alii faces atque 4
 aridam materiem de muro in aggerem eminus iaciebant, picem re-
 liquasque res, quibus ignis excitari potest, fundebant, ut, quo pri-
 mum curreretur aut cui rei ferretur auxilium, uix ratio iniri pos-
 25 set. Tamen, quod instituto Caesaris semper duae legiones pro ca- 5
 stris excubabant pluresque partitis temporibus erant in opere, ce-
 leriter factum est, ut alii eruptionibus resisterent, alii turres redu-
 cerent aggeremque interseinderent, omnis uero ex castris multi-

2 conlocatis *B.* et coagminatis coagmentatis *ABCD.*

3 additur *B* *'reliquit omnes'*, adicitur *cum solo Doru. n.* 4 partibus

ante corr. B. intermissis *b.* 5 arte] in arce *b.* 6 iuxta *AD.*

compleatur *b c e.* 7 hoc tum *b.* 8 saxisque rectis *m. pp. B.*

11 quadringenos *A.* 12 his *B* *edd. priores*, iis *P. Manutius n.*

impedita *B.* 13 frigore *B 'reliquit'*; lato, frigore *b c d e.*

P. 68. adsidiis *B.* 14 tardarentur *A c e*, traderentur *BC*

D. 15 extruxerunt *B.* is om. *A.* pene *B.*

et om. *B 'mss. 10'.* 17 consuetudinem *A.* hortaretur *B* *'reli-*

qui', cohortaretur *e And. Oron.* 19 fumigare *b.* 20 eodem tem-

pore *b c, non e.* 21 ab utraque parte turrium *b.* 22 materiem *A,*

materiam *B 'plerique'.* reliquas res *BCD e.* 24 curreteretur *B*

et reliqui, occurreretur *a b c e.* 25 semper duas *B edd. ante Ald.,*

duas semper *Aldus n.* 28 inter se seinderent *c.*

DE BELLO GALLICO

25 tudo ad restinguendum concurreret. Cum in omnibus locis consumpta iam reliqua parte noctis pugnaretur, semperque hostibus spes victoriae redintegraretur, eo magis, quod deustos plateos turrium uidebant nec facile adire apertos ad auxiliandum animaduvertebant, semperque ipsi recentes defessis succederent omnemque Galliae salutem in illo uestigio temporis positam arbitrarentur, accidit inspectantibus nobis, quod dignum memoria uisum praeter-
2 eundum non existimauimus ante portam oppidi Gallus per manus seui ac picis hunc in ignem e regione turris proiciebat: scorpione ab o traiectus exanimatusque
3 concidit. Hunc ex proximo sentem transgressus eodem illo munere lungebatur; ei ictu scorpionis exanimato
4 alteri successit tertius et l, nec prius ille est a pro- pugnatoribus uacuis relic- am restincto aggere atque
26 omni ex parte summotis ne est pugnandi factus. Omnia
 experti Galli, quod res nulla successerat, postero die consilium ceperunt ex oppido profugere hortante et iubente Vercingetorige.
2 Id silentio noctis conati non magna iactura suorum sese effecturos sperabant, propterea quod neque longe ab oppido castra Vercingetorigis aberant, et palus, quae perpetua intercedebat, Romanos
3 ad insequendum tardabat. Iamque hoc facere noctu apparabant, cum matresfamiliae repente in publicum procurrerunt flentesque proiectae ad pedes suorum omnibus precibus petierunt, ne se et communes liberos hostibus ad supplicium dederent, quos ad capien-
4 dam fugam naturae et uirium infirmitas impediret. Vbi eos in sen-
 tentia perstare uiderunt, quod plerumque in summo periculo timor misericordiam non recipit, conclamare et significare de fuga Ro-

4 animum aduertebant ex solis And. Oxon. u.	5 ipsi] illi A.
7 praetereundum B et 'reliqui', praetermittendum And. Oxon. u.	
8 Gallus per manus B et reliqui; Gallus, qui per manus b c.	
9 sebi d.	10 proiciebat (B). scorpione B et 'hic et mox' AC.
11 hunc et ex A.	proximis BD.
12 altero b c d e.	13 alteri B et reliqui,
14 locus om. b.	15 omni ex parte a, omni ea parte
B et reliqui; omni parte b c d e.	summotis B, non submotis.
16 hostibus om. e.	17 ceperunt] fecerunt b c.
18 e et, qui alterum habet pro uar. lect., c.	19 sperabant] putabant
b c.	Vercingetoria (— rix puto)
20 aberant] habebat b c.	quae perpetua B et reliqui, per-
petua quae b c e.	21 tardebat D.
22 publicum] medium b.	haec ABC b c.
procurrerant b c.	23 praecibus B.
b c.	24 quae D b c e.
25 impediebat b (impediret B).	petiuerunt
praesentia A.	27 recepit A.

manis coeperunt. Quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Ro- 5
manorum uiae praeoccuparentur, consilio destiterunt. Postero die 27
Caesar promota turri directisque operibus, quae facere instituerat,
magno coorto imbre non inutilem hanc ad capiendum consilium
5 tempestatem arbitratus est, quod paulo incautius custodias in muro
dispositas uidebat, suosque languidius in opere uersari iussit et,
quid fieri uellet, ostendit. Legionibusque intra uineas in occulto 2
expeditis cohortatus, ut aliquando pro tantis laboribus fructum
uictoriae perciperent, iis, qui primi murum ascendissent, praemia
10 proposuit militibusque signum dedit. Illi subito ex omnibus parti- 3
bus euolauerunt murumque celeriter compleuerunt. Hostes re no- 28
ua perterriti muro turribusque deiecti in foro ac locis patentiori-
bus cuneatim constiterunt, hoc animo, ut, si qua ex parte obuiam
contra ueniretur, acie instructa depugnarent. Vbi neminem in ae- 2
5 quum locum sese demittere, sed toto undique muro circumfundi
uiderunt, uerili, ne omnino spes fugae tolleretur, abiectis armis
ultimas oppidi partes continenti impetu petiuerunt, parsque ibi, 3
cum angusto exitu portarum se ipsi premerent, a militibus, pars
iam egressa portis ab equitibus est interfecta. Nec fuit quisquam,
10 qui praedae studeret. Sic et Genabi caede et labore operis inci- 4
tati non aetate confectis, non mulieribus, non infantibus peperce-
runt. Denique ex omni numero, qui fuit circiter milium XL, uix 5
DCCC, qui primo clamore audito se ex oppido eiecerunt, incolumes
ad Vercingetorigem peruenerunt. Quos ille multa iam nocte si- 6

- 1 ceperant *B*. 3 directisque *B C e* et secund. *Achaintr. a*, qui
falso in B perfectisque legi narrat; perfectisque *b c d* et, ut arbitror, *a*.
4 cohorto *B*. imbre *B* 'reliqui', imbri *d e*. 5 est om. *e*.
6 suosque *B* et reliqui, suos quoque *c d e*. 7 legionibusque *AB*
CD, legiones *e u*. intra uineas *e u*; extra uineas *A*, extra castra ni-
neas *B C D*, iuxta uineas *pro uar. lect. b*. in occulto om. *b c*, non *e*.
8 expeditis *AB C D*, expeditas *e u*. cohortatus reliqui, cohort-
atur (*B*)? *b c e u*. 9 iis *Aldus*, his (*B*) *edd. ante Ald. u*. pri-
mum *b*. (ascendissent *B*) escendissent *m. pr. a*, ut puto, quod falso
Achaintrius de Bretulit, excondissent *e*. 10 subito] celeriter *m. pr. b*.
12 patentibus *b e* (patencioribus *B*). 14 pugnarent *b*.
17 continuo impetu *cod. Vrsini Oxon. et omisso impetu e*. 18 porta-
rum exitu cum uno *b u*. praemerent *B*. 19 iam om. *D*.
20 sic] sed *b*, sed et *D*. Genabi *B* et reliqui, Genabensi *b c d e*.
P. 91. 22 omni numero *B* et reliqui, omni eo numero *a b c d e*.
milium *xl B* 'mss. plurimi', *xl* milium (*e*) *Aldus* (is quadraginta) *u*.
uix octoginta *Orosius VI*, 11. 23 eiecerunt *B* 'mss. plurimi',
eiecerant *u*. 24 Vercingetorigen *b*. nocte silentio ex fuga exco-

DE BELLO GALLICO

lentio ex fuga excepit ueritus, ne qua in castris ex eorum concursu
 et misericordia vulgi seditio oreretur, ut procul in uia dispositis
 familiaribus suis principibusque ciuitatum disparandos deducendos-
 que ad suos curaret, quae cuique ciuitati pars castrorum ab initio
 29 obuenerat. Postero die concilio conuocato consolatus cohortatus-
 que est, ne se admodum animo demitterent, ne perturbarentur in-
 2 commodo. Non uirtute neque in acie uicisse Romanos, sed arti-
 ficio quodam et scientia oppugnationis, cuius rei fuerint ipsi impe-
 3 riti. Errare, si qui in b ecundos rerum prouentus
 4 expectent. Sibi numquam uaricum defendi, cuius rei 10
 testes ipsos haberet; sed la dentia Biturigum et nimia
 5 obsequentia reliquorum, ut modum acciperetur. Id ta-
 6 men se celeriter maioribus sanaturum. Nam quae ab
 reliquis Gallis ciuitates dis is sua diligentia adiunctio-
 rum atque unum consilio lae effecturum, cuius con- 15
 sensui ne orbis quidem ter, obsistere; idque se prope
 7 iam effectum habere. Interea aequum esse ab iis communis salutis
 causa impetrari, ut castra munire instituerent, quo facilius repen-
 30 tinos hostium impetus sustinerent. Fuit haec oratio non ingrata
 Gallis, et maxime, quod ipse animo non defecerat tanto accepto 20
 incommodo neque se in occultum abdiderat et conspectum multitu-
 2 dinis fugerat; plusque animo providere et praesentire existimaba-
 tur, quod re integra primo incendendum Auaricum, post deserren-
 3 dum censuerat. Itaque ut reliquorum imperatorum res aduersae
 auctoritatem minuunt, sic huius ex contrario dignitas incommodo 25
 accepto in dies augebatur. Simul in spem ueniebant eius adfirma-
 4 tione de reliquis adiungendis ciuitatibus; primumque eo tempore
 Galli castra munire instituerunt et sic sunt animo confirmati, ho-
 mines insueti laboris, ut omnia, quae imperarentur, sibi patienda

pit (B) 'reliqui, etiam c d'; nocte silentio sic excepit a b, nocte sic ex fuga
 excepit e. 1 ex cursu eorum b. 2 oreretur ABC. 6 animo

om. b. ne perturbarentur B 'mss. plerique', nene perturbarentur w.

9 omnis ABC. prouentus B a e reliqui, euentus b d.

10 nunquam (B). 11 imprudentia B. 12 tamen sceleriter A, ta-

men celeriter b. 13 senaturum m. pr. AC. 14 Galliae D.

desentirent A. 15 consensui e et reliqui, consensu (B) ? b c.

17 ab his B. 18 repetentinos B. 19 sustinerent B 'reliqui', su-

stinere possent b c d e. 20 et maxime B 'mss. plur.', maxime e w.

21 se om. B 'mss. fero'. 22 ante fugerat add. non D.

23 postea b. 25 e contrario b. 26 affirmatione B. 28 con-

firmati ego, consternati codd P. 92. 29 patienda existimarent B 'reli-

existimarent. Nec minus, quam est pollicitus, Vercingetorix ani- 31
mo laborabat, ut reliquas ciuitates adiungeret, atque eas donis
pollicitationibusque alliciebat. Huic rei idoneos homines deligebat, 2
quorum quisque aut oratione subdola aut amicitia facillime capere
5 posset. Qui Auarico expugnato refugerant, armandos uestiendos- 3
que curat; simul, ut diminutae copiae redintegrarentur, imperat 4
certum numerum militum ciuitatibus, quem et quam ante diem in
castra adduci uelit, sagittariosque omnes, quorum erat permagnus
numerus in Gallia, conquiri et ad se mitti iubet. His rebus cele-
10 riter id, quod Auarici deperierat, expletur. Interim Teutomatus, 5
Ollouiconis filius, rex Nitiobrigum, cuius pater ab senatu nostro
amicus erat appellatus, cum magno equitum suorum numero et
quos ex Aquitania conduxerat ad eum peruenit.

Caesar Auarici complures dies commoratus summamque ibi 32
15 copiam frumenti et reliqui commeatus nactus exercitum ex labore
atque inopia refecit. Iam prope hieme confecta cum ipso anni tem- 2
pore ad gerendum bellum uocaretur et ad hostem proficisci con-
stituisset, sine eum ex paludibus silisque elicere siue obsidione
premere posset, legati ad eum principes Haeduorum ueniunt ora-
20 tum, ut maxime necessario tempore ciuitati subueniat: summo 3
esse in periculo rem, quod, cum singuli magistratus antiquitus
creari atque regiam potestatem annum obtinere consuessent, duo
magistratum gerant et se uterque eorum legibus creatum esse di-
cat. Horum esse alterum Conuictolitauem, florentem et inlustrem 4
25 adolescentem, alterum Cotum, antiquissima familia natum atque
ipsum hominem summae potentiae et magnae cognationis, cuius
frater Valetiacus proximo anno eundem magistratum gesserit.

qui', patienda et perferenda existimarent *b c d e*. 2 atque eas *B* 'reli-

qui', atque earum principes *b c d e*. donis pollicitationibusque *a b c*

d e, bonis pollicitationibus *B* 'reliqui'. 3 alliciebat *A*. diligebat

C. 4 capere *A*, capi *e u*; *om. B* 'nouem ex meis' et in iis *C*.

5 effugerant *b*. 6 diminutae *b c d*, diminutae *B* 'reliqui'. 7 diem

et castra *A*. 8 magnus *A*. 9 numerus in Gallia *B et reliqui*, in

Gallia numerus *b (e)*. 10 Teutomatus (*B*), Tautomatus *C*; Teutomotus

A b c d e. 11 Sollouiconis *D*, Allouiconis *b c d*. Nitiobrigum *B*

'*ms. plerique*'. 14 Auarici *e et, ut puto, a, in quo Achaintrius Aua-*

rico legi tradit; Auarico *A B C D*. 15 nactus *A*, nactus *reliqui*.

16 refecit *A*. 17 instituisset *A*. 19 praemere *B*. uenerunt *b*.

20 subueniret *b*. 22 annuam *b e*. 24 Conuictolitauem *B*

'*ms.*', Conuictolitauim *b*, Conuictolitatem *e*; Conuictolitatem *u*. inlu-

strem *B*. 25 adolescentem *A C D*, aduliscentem *B*. Cottum *b*.

27 Valetiacus *B D c d*, altiatus *e*; 'Valeliatus uel Valeciatus *A C b*'.

DE BELLO GALLICO

5 Civitatem esse omnem in armis; divisum senatum, divisum popu-
 lum, suas cuiusque eorum clientelas. Quod si diutius alatur con-
 troversia, fore, uti pars cum parte civitatis confligat. Id ne acci-
83 dat, positum in eius diligentia atque auctoritate. Caesar, etsi a
 bello atque hoste discedere detrimentosum esse existimabat, tamen
 non ignorans, quanta ex dissensionibus incommoda oriri consues-
 sent, ne tanta et tam coniuncta populo Romano civitas, quam ipse
 semper atuisset omnibusque rebus ornasset, ad vim atque arma
 descenderet, atque ea p
2 Vercingetorige arcesseret, quod legibus Haeduorum
 excedere ex finibus non
 rum deminuisse videretu
 tumque omnem et quos
3 evocavit. Cum prope o
 paucis clam convocatis a
 fratrem a fratre renuntiatum, cum leges duo ex una familia uno
 utroque non solum magistratus creari vetarent, sed etiam in se-
4 natu esse prohiberent, Cottum imperium deponere coëgit, Coni-
 ctolitanum, qui per sacerdotes more civitatis intermissis magistra-
31 libus esset creatus, potestatem obtinere iussit. Hoc decreto inter-
 posito cohortatus Haeduos, ut controversiarum ac dissensionis ob-
 liviscerentur atque omnibus omissis rebus huic bello servirent ea-
 que, quae meruissent, praemia ab se devicta Gallia expectarent
 equitatumque omnem et peditum milia decem sibi celeriter mitte-
25

1 esse omnem *A B C e*, omnem esse *u.*   populum, suas *B a e* 're-
 liqui'; populum in suas *Scaliger*, 'cui stipulari videntur *And. Ozon.*', *v.*
 4 etsi bello *b e.*   8 rebus] iisque *v. suprasc. in b.*   atque
 arma *B e* 'plerique', atque ad arma *u.*   9 descenderet *b c d e*, discedo-
 ret *B* 'reliqui'.   minus confideret *B* 'iidem *mss.*, qui discederet exhi-
 bent'; minus sibi confideret *b c d.*   Vercingetorige *B.*   11 *lia Aldus*,
 his *B edd. ante Ald. u.*   12 de iure aut de legibus *A (B) C D u* (*fuert*
 de iure aut legibus), de legibus aut iure *e.*   14 ad se Decetiam *A a* (*is*
Decetia) *b c d et omissis* ad se *e*, ad se etiam *B et sic* 'vel etiam ad se aut
 simpliciter ad se *mss. plerique*'.   15 convenisse doceretur perpauis *A.*
 16 evocatis *b.*   17 fratrem ex fratre *D.*   duo *A (B) C e*,
 non duos.   19 Cottum *b.*   Coniuctolitanum *B* '*mss.*', Coniuctolita-
 num *b*; Coniuctolitanum *v.*   22 dissensionis *B* '*mss. multi*', dissensio-
 num *b c d.*   23 omissis rebus *Beroaldus*, omissis his rebus *codd. P. 92.*
 ea, quae *e* '*mss. plerique*; atque *b*'.   24 expectarent *B.*
 25 *x (B).*

rent, quae in praesidiis rei frumentariae causa disponderet, exerci-
tum in duas partes diuisit: quattuor legiones in Senones Parisios- 2
que Labieno ducendas dedit, sex ipse in Aruernos ad oppidum
Gergouiam secundum flumen Elauer duxit; equitatus partem illi
5 adtribuit, partem sibi reliquit. Qua re cognita Vercingetorix omni- 3
bus interruptis eius fluminis pontibus ab altera fluminis parte iter
facere coepit.

Cum uterque utrimque exisset exercitus, in conspectu fere- 35
que e regione castris castra ponebant. Dispositis exploratoribus,
10 ne cubi effecto ponte Romani copias traducerent, erat in magnis
Caesaris difficultatibus res, ne maiorem aestatis partem flumine
impediretur, quod non fere ante autumnum Elauer uado transiri
solet. Itaque, ne id accideret, siluestri loco castris positus e re- 2
gione unius eorum pontium, quos Vercingetorix rescindendos cu-
15 rauerat, postero die cum duabus legionibus in occulto restitit; re- 3
liquas copias cum omnibus impedimentis, ut consueuerat, misit
† captis quibusdam cohortibus, uti numerus legionum constare uide-
retur. His quam longissime possent egredi iussis, cum iam ex diei 4
tempore coniecturam ceperat in castra peruentum, isdem sublicis,
20 quarum pars inferior integra remanebat, pontem relicere coepit.
Celeriter effecto opere legionibusque traductis et loco castris ido- 5
neo delecto reliquas copias reuocauit. Vercingetorix re cognita, 6
ne contra suam uoluntatem dimicare cogeretur, magnis itineribus
antececessit. Caesar ex eo loco quintis castris Gergouiam peruenit 36
25 equestrique eo die proelio leni facto perspecto urbis situ, quae po-

2 quattuor <i>B</i> , non quatuor.	Parasiosque <i>B</i> .	5 adtribuit <i>B</i> .
cognita a Vercingetorige <i>b e</i> .	6 ab altera fluminis parte <i>B et</i>	
<i>reliqui</i> , ab altera Elaueris parte <i>a b c d e</i> .	7 cepit <i>B</i> .	8 uterque
utrimque exisset <i>B (sed excesset) 'reliqui'</i> , uterque utrique esset <i>a b c d e</i> .		
<i>P. 93.</i> exercitui in conspectu <i>a e</i> , exercitum conspectus <i>b</i> .		9 po-
nebant <i>A B C D</i> ; ponerent <i>b</i> , poneret <i>a e</i> .	11 Caesaris difficultatibus	
<i>B e et sic 'uel diff. Caesaris mss. et edd. qdd.'</i> , Caesari difficultatibus <i>b e</i> .		
12 non nisi fere <i>b</i> .	13 accederet <i>m. pr. B</i> .	castris posi-
tis] <i>'omisso castris habent sitis mss. 9, situs D; positus int. uers. b'</i> .		
14 rescinendos <i>B</i> .	15 postero die] postridie <i>b d e</i> .	17 captis, ut
<i>Elberlingio uidetur, e. P. 93.</i>	18 egredi <i>B 'reliqui'</i> , progredi <i>b c d e</i> .	
diei <i>om. b e</i> .	19 coniecturam <i>m. pr. B</i> .	ceperat <i>B 'ce-</i>
<i>tert'</i> , ceperit <i>A</i> ; caperet <i>b c d e</i> .	in castra <i>om. b</i> .	prouentum <i>b</i> .
hisdem <i>B</i> , iisdem <i>u</i> .	sub locis qua <i>b</i> .	20 permaneret
<i>D</i> .	21 traductis <i>e 'ceteri'</i> ; <i>om. A B C D</i> .	22 Vergingeto-
rix <i>B</i> .	25 eo die proelio <i>B C D e 'mss. multi'</i> , proelio eo die <i>u</i> .	

DE BELLO GALLICO

- sita in altissimo monte omnis aditus difficilis habebat, de expugnatione desperavit, de obsessione non prius agendum constituit, quam rem frumentariam expedisset. At Vercingetorix castris prope oppidum positis mediocribus circum se intervallis separatim singularum civitatum copias collocaverat atque omnibus eius ingi colibus occupatis, quae despici poterat, horribilem speciem praebebat principesque earum civitatum, quos sibi ad consilium capiendam delegerat, prima luce cotidie ad se convenire iubebat, seu quid communicandum, seu quid fere diem intermittebat, riis, quid in quoque esse. Erat e regione oppidi omnis munitus atque ex omni pastri, et aquae magna par videbantur. Sed is locus tur. Tamen silentio nocti subsidio ex oppido venire posset, deiecto praesidio potius loco duas ibi legiones collocavit fossamque duplicem duodenum pedum a maioribus castris ad minora perduxit, ut tuto ab repentino hostium incursu etiam singuli commeare possent.
- 37 Dum haec ad Gergoviam geruntur, Conuictolitanis Haedus, cui magistratum adiudicatum a Caesare demonstravimus, sollicitatus ab Aruernis pecunia cum quibusdam adolescentibus conloquitur; quorum erat princeps Litauicus atque eius fratres, amplissima familia nati adolescentes. Cum his praemium communicat

1 omnia *BD.* de oppugnatione *b c.* 2 desperavit, de ob-
 sessione *e*; om. *ABCD.* instituit *b.* 3 prope oppidum posi-
 tis *ABCDd*, prope oppidum in monte positus *eu.* 5 civitatum *AC*
D, civitatum (*B*). collocaverat *B.* 7 civitatum *ACD*, civita-
 tum (*B*). 8 cotidie om. *b d e.* convenire iubebat *B et reliqui*, iu-
 bebat convenire *b (e) u.* seu quit — seu quit *B.* 11 perspiceret
duo dott., perspicere *B 'reliqui'*; periclitaretur *e et*, 'nisi imponant
excerpta', *cd.* 15 ab his *B edd. ante Ald.*, ab iis *Aldus u.* non
 minus *b*, atque idne an non nimis in *e* legeretur, discernere *Elberlingius*
 non potuit; non minimis *sec. m. A.* 16 ex om. *D b.* 17 vocare
 possent *e.* deiectus *BC.* 18 collocavit *B.* 21 geruntur]
 aguntur *b.* Conuictolitanis *ABCD*, Conuictaius *bo*; Conuictolitanis *u.*
 22 adiudicatum] adsignatum *b c d e.* 23 adolescentibus *B.*
 conloquitur *B.* 24 Litauicens *B*, 'Litauius, Lictauicens, Lictauictus,
 Litauiccus, Litauictus *cett. mss. hic et infra'*. *Vid. c. 40, 7 et Cass. Dion.*
XL, 37. 25 adolescentes *B 'AC et semper'*. cum his *B edd. ante*
Ald., cum iis *Aldus u.* praemium (*B*) *ae 'longe plurimi'*, primum *b d.*

hortaturque, ut se liberos et imperio natos meminerint. Vnam esse 3
 Haeduum civitatem, quae certissimam Galliae uictoriam detineat;
 eius auctoritate reliquas contineri; qua traducta locum consistendi
 Romanis in Gallia non fore. Esse nonnullo se Caesaris beneficio 4
 affectum, sic tamen, ut iustissimam apud eum causam obtinuerit;
 sed plus communi libertati tribuere. Cur enim potius Haedui de 5
 suo iure et de legibus ad Caesarem disceptatorem, quam Romani
 ad Haeduos ueniant? Celeriter adolescentibus et oratione magi- 6
 stratus et praemio deductis, cum se uel principes eius consilii fore
 profiterentur, ratio perficiendi quaerebatur, quod civitatem temere
 ad suscipiendum bellum adduci posse non confidebant. Placuit, 7
 ut Litaenicus decem illis milibus, quae Caesari ad bellum mitteren-
 tur, praeficeretur atque haec ducenda curaret, fratresque eius ad
 Caesarem praecurrerent. Reliqua qua ratione agi placeat, consti-
 tuunt. Litaenicus accepto exercitu, cum milia passuum circiter 38
 XXX ab Gergouia abesset, convocatis subito militibus lacrimans,
 ‘Quo proficiscimur’, inquit, ‘milites? Omnis noster equitatus, 2
 omnis nobilitas interit; principes civitatis, Eporedorix et Virido-
 marus, insimulati prodilionis ab Romanis indicta causa interfecti
 sunt. Haec ab ipsis cognoscite, qui ex ipsa caede fugerunt: nam 3
 ego fratribus atque omnibus meis propinquis interfectis dolore pro-
 hibeor, quae gesta sunt, pronuntiare’. Producentur hi, quos ille 4
 edocuerat, quae dici uellet, atque eadem, quae Litaenicus pronun-
 tiaverat, multitudini exponunt: equites Haeduum interfectos, 5
 quod conlocuti cum Aruernis dicerentur; ipsos se inter multitudi-
 nem militum occultasse atque ex media caede fugisse. Concla- 6
 mant Haedui et Litaenicum obsecrant, ut sibi consulat. ‘Quasi 7

1 hortaturque, ut *ABCD*; hortaturque eos, ut *e*. 2 delincent
 ‘alii’, dedistinct *ABCD*; distinct *e* u. 3 reliquos *b* *e*. 7 dis-
 ceptatorum *d*. 8 adolescentibus *B*. 9 forte *A*. 10 pro-
 stentur *b*. 12 uti (*B*)? et cum solo *Oxon.* u. Litaenicus *B*; Li-
 tonitains cum *b*, Conuictolitaenis *e*. Caesarem *m. pr. B*. 14 in-
 stituit *b*. 15 Litaenicus *B*. passus *b*. circiter *xl b d*.
 18 Eporedorix *e*. 20 ab ipsis *B* ‘*mes. fere omnes*’; ab his *e Aldus*,
 ab his *Stephanus* u. 22 hi *B* *e* *edd. ante Ald.*, ii *Aldus* u; duo su-
 prae. habet *A*. 23 docuerat *b*. Litaenicus *B*. 24 equi-
 tes *Whittius*; multos equites *B* ‘*plurimi*’ et *sec. m. a*, omnes equites *a d e*
 et pro uer. lect. *c. P. 86*. 25 conlocuti *B*. 26 fugisse *B* ‘*pleri-
 que*’; profugisse *b*, profugisse *u*. 27 Litaenicum *B*. obse-
 rant, ut sibi consulat *B e* *edd. ante u*; ut sibi consulat, obsecrant sine an-
 notatione *u*.

DE BELLO GALLICO

uero', inquit ille, 'consilii sit res, ac non necesse sit nobis Gergo-
 8 uiam contendere et cum Aruernis nosmet coniungere. An dubita-
 mus, quin nefario facinore admissio Romani iam ad nos interficien-
 dos concurrant? Proinde, si quid in nobis animi est, persequamur
 9 eorum mortem, qui indignissime interierunt atque hos latrones in-
 terficiamus'. Ostendit ciues Romanos, qui eius praesidii fiducia
 una erant: magnum numerum frumenti comعاتusque diripit,
 10 ipsos crudeliter excruciatos interficit. Nuntios tota ciuitate Ha-
 duorum dimittit, eodem caede equitum et principum
 permouet; hortatur, ut atque ipse fecerit, suos in-
 11 iurias persequantur. Ep- ednus, summo loco natus adu-
 lescent et summae domi t una Viridomarus, pari aetate
 et gratia, sed genere di- Caesar ab Diuitiaco sibi tra-
 ditum ex humili loco ad- nitatem perduxerat, in equi-
 12 tum numero conuenerant ub eo euocati. His erat inter
 se de principatu contentio a magistratuum controversia
 alter pro Conuictolitani, alter pro Coto summis opibus pugnaue-
 13 rant. Ex iis Eporedorix cognito Litauici consilio media fere no-
 cle rem ad Caesarem desert; orat, ne patiatur ciuitatem praui
 adolescentium consiliis ab amicitia populi Romani deficere; quod
 futurum prouideat, si se tot hominum milia cum hostibus coniu-
 xerint, quorum salutem neque propinqui negligere, neque ciuitas
 14 leui momento aestimare posset. Magna affectus sollicitudine hoc
 nuntio Caesar, quod semper Haeduorum ciuitati praecipue indol-
 serat, nulla interposita dubitatione legiones expeditas quattuor
 15 equitatumque omnem ex castris educit, nec fuit spatium tali tem-
 pore ad contrahenda castra, quod res posita in celeritate uideba-
 16 tur; Gaium Fabium legatum cum legionibus duabus castris praec-

1 ille om. C.	4 quit B.	in nobis animi est B et re-
liqui, est in nobis animi b And. Oxon. u.		5 atque os B.
7 erant magnum B 'reliqui', erant: continuo magnum b c d e.		fr-
menti om. b.	8 intercept b.	9 ante eodem add. in b c d e.
10 permouet (B) et tres dett., permouet reliqui.		11 adulescent B.
13 ab Diuitiaco sibi B 'mss. plerique', sibi ab Diuitiaco e u.		
14 loco om. b.	16 magistratus b.	17 Conuictolitani A, Conuictol-
litane, 'mss. 4'; Conuictolitani BC, Conuictolitani b c; Conuictolitane u.		
Cotto AB b.	pugnauerant ABCD, pugnauerat e.	18 Li-
tauicci B.	fere om. b.	20 adolescentium B.
ret c.	si] ne B 'mss. 10'.	21 prouide-
23 leni b.	24 quod] qui b d e.	praeipuae B.
25 quattuor B, non quatuor.	26 fuerit c.	28 Gaium om. B
'mss. multi', C. u.		

sidio relinquit. Fratres Litauici cum comprehendi iussisset, paulo ante reperit ad hostes fugisse. Adhortatus milites, ne necessario tempore itineris labore permoueantur, cupidissimis omnibus progressus milia passuum XXV agmen Haeduorum conspicatus inmisso equitatu iter eorum moratur atque inpediit interdicitque omnibus, ne quemquam interficiant. Eporedorigem et Viridomarum, quos illi interfectos existumabant, inter equites uersari suosque appellare iubet. His cognitis et Litauici fraude perspecta Haedui manus tendere, deditionem significare et proiectis armis mortem deprecari incipiunt. Litauicus cum suis clientibus, quibus more Gal- lorum nefas est etiam in extrema fortuna deserere patronos, Gergouiam profugit. Caesar nuntiis ad ciuitatem Haeduorum missis, qui suo beneficio conseruatos docerent, quos iure belli interficere potuisset, tribusque horis noctis exercitui ad quietem datis castra ad Gergouiam mouit. Medio fere itinere equites a Fabio missi, quanto res in periculo fuerit, exponunt. Summis copiis castra oppugnata demonstrant, cum crebro integri defessis succederent nostrosque adsiduo labore defatigarent, quibus propter magnitudinem castrorum perpetuo esset isdem in uallo permanendum. Multitudine sagittarum atque omnis generis telorum multos uulneratos; ad haec sustinenda magno usui fuisse tormenta. Fabium discessu eorum duabus relictis portis obstruere ceteras pluteosque uallo addere et se in posterum diem similemque casum apparare. His rebus cognitis Caesar summo studio militum ante ortum solis in castra peruenit.

Dum haec ad Gergouiam geruntur, Haedui primis nuntiis ab Litauico acceptis nullum sibi ad cognoscendum spatium relinquunt. Impellit alios auaritia, alios iracundia et temeritas, quae maxime

1 reliquit <i>b</i> .	Litauicci <i>B</i> .	comprehendi <i>B</i> .	iussit set
ante corr. <i>B</i> .	2 repperit <i>B</i> .	fugisse <i>B</i> 'reliqui', profugisse <i>b c d e</i> .	
4 inmisso <i>B</i> .	5 inpediit <i>B</i> .	6 Eporedorigem <i>A B C D</i> .	
7 existumabant <i>A B C D</i> .	8 his <i>B</i> edd. priores, iis <i>P</i> . Manutius <i>u</i> .		
Litauicci <i>B</i> .	9 tendere, deditionem <i>A (B) C</i> (is de ditione) <i>D</i> ; tendere et deditionem <i>e</i> . <i>P</i> . 68.	deprecare <i>D</i> .	10 incipiunt] ceperunt <i>b</i> .
	Litauicus 'hic retinent mss. meliores' et diserto testimonio <i>B</i> .		
12 uerbis Caesar nuntiis redit antiquior manus <i>B</i> .			
13 mouet <i>b</i> .	ab Fabio cum solis <i>And. Oxon. u</i> .	17 crebo <i>B</i> .	
18 adsiduo <i>B</i> .	19 isdem <i>B</i> 'plerique'; eisdem <i>b</i> 'et alii' <i>u</i> , eodem <i>D</i> .	20 omni genere <i>a b c e</i> .	23 similemque casum apparare <i>B</i> 'reliqui', similem ad casum parare <i>b c d e</i> .
		iis rebus <i>B</i> .	26 pri- mis] trinis <i>e d e</i> , tribus <i>b</i> .
	27 Litauicco <i>B</i> .	relinquunt <i>m. pr. B</i> .	
28 impellit <i>B</i> .			

DE BELLO GALLICO

[illegible]

- 1 generis *B.* habeant *a* e 'reliqui', habent *BCD*. 2 con-
 perta *B.* 3 inclinatam *bcd* e. Conuictolitanis *u et cum u super i*
sec. m. posita B tarento de n ultimae Beyerlio. 4 plebem ad sacre-
 rem *b.* inpellit *B.* salanitatē ante corr. *B.* 5 reuerti pu-
 deat *B et reliqui*, pudeat reuerti *b(e) 'alii'*. Marcum *B, M. u.*
 6 fide data *B et reliqui*, data fide *b(e) 'alii'*. Cauillono *B 'ms. ad*
unum omnes'. 8 in om. *B e 'ms. plurimi'*. 9 utrimque *B, non*
 utrinque. 10 armatorum *B 'reliqui'*, ad arma *bcd* e. 12 nihil in
 publico *e.* questionem *B.* 13 Litanieci *B.* fratrumque *m.*
pr. B, 'fr. eius b'. 14 recipiendorum *cum u super i sec. m. posita B.*
 15 compendio *B.* 16 timore *B 'reliqui'*, et timore *bcd* e.
 17 extriti *C.* ciuitates reliquas *D.* 20 incitiam et lenitatem
 vulgi *b.* 21 Aeduos (*B*)? beneuolentia (*B*), beniuolentia 'pluri-
 que'. deminuere *B*, diminuere 'plurique'. maiorem] deinde *add.*
D. 22 expectans *B.* ciuitatibus om. *e And. Oxon.* 23 ab
 Gergouia *A*, ad Gergouiam *D*; a Gergouia *B reliquique.* rursum *b.*
 24 contrabere *B.* ab timore (*B*) 'ms. 10 meliores', non a li-
 more. 25 similisque fugae *e Oxon.* cogitandi *m. pr. B.*

facultas bene rei gerendae. Nam cum in minora castra operis
perspiciendi causa venisset, animaduertit collem, qui ab hostibus
tenebatur, nudatum hominibus, qui superioribus diebus uix prae
multitudine cerni poterat. Admiratus quaerit ex perfugis causam; 2
1 quorum magnus ad eum cotidie numerus confluebat. Constabat 3
inter omnes, quod iam ipse Caesar per exploratores cognouerat,
dorsum esse eius iugi prope aequum, sed hunc siluestrem et an-
gustum, qua esset aditus ad alteram partem oppidi; uehementer 4
huic illos loco timere nec iam aliter sentire uno colle ab Romanis
10 occupato, si alterum amisissent, quin paene circumuallati atque
omni exitu et pabulatione interclusi uiderentur: ad hunc munien- 5
dum omnes a Vercingetorige euocatos. } Hac re cognita Caesar 45
mittit complures equitum turmas; eis de media nocte imperat, ut
paulo tumultuosius omnibus locis uagarentur. Prima luce magnum 2
15 numerum impedimentorum ex castris mulorumque produci deque
his stramenta detrahi milionesque cum cassidibus equitum specie
eo simulatione collibus circumuehi iubet. His paucos addit equites, 3
qui latius ostentationis causa uagarentur. Longo circuitu easdem
omnes iubet petere regiones. Haec procul ex oppido uidebantur, 4
10 ut erat a Gergouia despectus in castra, neque tanto spatio, cer-
ti quid esset, explorari poterat. Legionem unam eodem iugo mit- 5
tit et paulum progressam inferiore constituit loco siluisque occul-
tat. Augetur Gallis suspicio, adque omnes illo munitionum copiae 6
traducuntur. Vacua castra hostium Caesar conspicatus tectis in- 7

- 1 rei gerendae *B et reliqui*, gerendae rei *b And. Oxon.* in mi-
nora *B e 'plerique'*, minora in *u.* 7 sed hunc siluestrem *A B C D b*;
sed siluestrem *c d*, sed siluestre *e u.* 8 partem oppidi; uehementer
huic illos loco *B et reliqui*; oppidi partem; huic loco uehementer illos *b d (e)*.
10 altero cum *u super o B.* amisissent *B.* ante quin
add. non dubitari *b d e.* 11 muniendum omnes *B 'mis. plerique'*, mu-
niendum locum omnes *e u.* 12 Vercingetorige *B.* ac re *B.*
13 complures *B.* turmas eisdem media nocte imperat *B 'reliqui'*: tur-
mas eodem media nocte his imperat *d et*, qui imperat his, *b et*, qui imperat
his, *e*: turmas eo de media nocte; his imperat *e u.* 14 omnibus locis
B e 'ceteri', omnibus in locis *b c d.* uagarentur *B 'ceteri'*; peruaga-
rentur *c d e*, peruagantur *b.* 15 mulorumque produci neque his stra-
menta *e et*, qui his habere dicuntur, *b c d*; *om. B 'reliqui'*: deque *Davi-*
sius, eque *Scaliger*, atque *Cicconius.* 16 quassidibus *C.* specie
adsimulatione *A (specie m. pr. B).* 18 latius] cautius *pro uar. lect. c.*
uagantur *b.* 20 Gergouia *B.* 22 paulum *B e reliqui*, paulo
AD b. 23 suspitio *B.* adque *B.* illo munitionum *B et reli-*
qui, illo ad munitionem *b c d e.*

tercedebat, tamen ab tribunis militum legatisque, ut erat a Caesare praeceptum, retinebantur. Sed elati spe celeris uictoriae et 3 hostium fuga et superiorum temporum secundis proeliis nihil adeo arduum sibi esse existimauerunt, quod non uirtute consequi possent, neque finem prius sequendi fecerunt, quam muro oppidi portisque adpropinquarent. Tum uero ex omnibus urbis partibus orto 4 clamore qui longius aberant repentino tumultu perterriti, cum hostem intra portas esse existumarent, sese ex oppido eiecerunt. Matresfamiliae de muro uestem argentumque iactabant et pecto- 5 re nudo prominentes passis manibus obtestabantur Romanos, ut sibi parcerent neu, sicut Auarici fecissent, ne a mulieribus quidem atque infantibus abstinerent: nonnullae de muris per manus de- 6 missae sese militibus tradebant. Lucius Fabius, centurio legionis 7 VIII, quem inter suos eo die dixisse constabat excitari se Auari- 15 censibus praemiis neque commissurum, ut prius quisquam murum ascenderet, tres suos nactus manipulares atque ab iis subleuatus murum ascendit: hos ipse rursus singulos exceptans in murum extulit. Interim ii, qui ad alteram partem oppidi, ut supra demon- 48 strauimus, munitionis causa conuenerant, primo exaudito clamore, 20 inde etiam erebris nuntiis incitati, oppidum a Romanis teneri, praemissis equitibus magno concursu eo contenderunt. Eorum ut 2 quisque primus uenerat, sub muro consistebat suorumque pugnantium numerum augebat. Quorum cum magna multitudo conuenisset, matresfamiliae, quae paulo ante Romanis de muro manus tene- 25 debant, suos obtestari et more Gallico passum capillum ostentare liberosque in conspectum proferre coeperunt. Erat Romanis nec 4

cedebat *ABD* et, qui intercedebant cum puncto sub *n*, *C*; magnae ualles intercedebant *a b e*. 1 ab tribunis *A(B) C D*, non a tribunis.

3 et superiorum *B* 'reliqui', superiorumque *b c d e*. 4 sibi esse existimauerunt *B* 'reliqui', sibi existimabant (omisso esse) *b c d e*. posset ante corr. *B*. 5 finem prius *Be* 'plurimi', prius finem *u*. 6 appropinquarent *BD* reliqui, appropinquauerunt *C*; appropinquarent *b e* 'aliqui' (adp. *B*). 7 tumulto *B*. hostem (*B*) 'plerique', hostes *e*.

8 existumarent *ABC*. se *b*. eiecerunt *D*. 9 uestes *b*. pectoris sine prom. cum solis *And. Oxon. u*. 11 ne a mulieribus *ABCD*, ne mulieribus *e u*. 12 de muro *b d e*. 13 *L. Fabius u*, *Labi*us *ABC*. 16 ascenderet *B*. nactus *m. pr. B*.

17 ascendit *B*. hos *BD* 'plerique', hoc cum *s super c C*; eo *d*, eos (*e*) *u*. 18 interim hi *B*. 20 deinde etiam *b*. a Romanis *B* 'ms. plerique', ab Romanis *u*. 21 concurso ante corr. *B*, concursu *A*; cursu *a b e*. 24 de muro *om. e Oxon*. 25 sparsum capillum *b d e*. 26 coepere *b*.

DE BELLO GALLICO.

loco nec numero aequa contentio; simul et cursu et spatio pugnae
49 defatigati non facile recentes atque integros sustinebant. Caesar,
 cum iniquo loco pugnari hostiumque augeri copias uideret, praem-
 etuens suis ad Titum Sextium legatum, quem minoribus castris
 praesidio reliquerat, misit, ut cohortes ex castris celeriter educe-
2 ret et sub infimo colle ab dextro latere hostium constitueret, ut,
 si nostros loco depulso uidisset, quo minus libere hostes insequere-
3 rentur, terreret. Ipse paulum ex eo loco cum legione progressus,
50 ubi constiterat, euentum spectabat. Cum acerrime com-
 minus pugnaretur, hostes uiderent, subito sunt Haedui
 sar ab dextra parte alio loco conueniunt. Hi similitudine armorum
 tametsi dextris humeris pacatum esse consueverat
2 ab hostibus factum existimant. Eodem tempore Lucius Fabius
 centurio quique una murum ascenderant circumuenti atque inter-
4 fecli muro praecipitabantur. Marcus Petronius, eiusdem legionis
 centurio, cum portas excidere conatus esset, a multitudine oppres-
 sus ac sibi desperans multis iam uulneribus acceptis manipularibus
 suis, qui illum secuti erant, 'Quoniam', inquit, 'me una uobiscum
 seruare non possum, uestrae quidem certe uitae prospiciam, quos
 cupiditate gloriae adductus in periculum deduxi. Vos data facul-
5 tate uobis consulite'. Simul in medios hostis inrupit duobusque
6 interfectis reliquos a porta paulum summouit. Conantibus auxiliari
 suis 'Frustra', inquit, 'meae uitae subuenire conamini, quem iam
 sanguis uiresque deficiunt. Proinde abite, dum est facultas, nos-

2 fatigati <i>A.</i>	3 copias augeri <i>b.</i>	4 Titum <i>B.</i> , <i>T. u.</i>
5 misit <i>ABCD a b c</i> , mittit 'alii' <i>u.</i>	ex castris <i>om. b d e.</i>	6 ab
extro <i>m. pr. B.</i>	latere <i>om. A.</i>	7 dispulso <i>b.</i>
ex <i>c</i> , paulatim ab <i>b.</i>	9 expectabat <i>B.</i>	8 paulatim
12 ascensu <i>B.</i>	10 pugnaretur <i>om. ABCD.</i>	
15 pacatum <i>B a e</i> 'reliqui mei omnes'; pacatis, 'ut uidetur, <i>cd And. Osm. cod. Vrs.</i> , ex quibus nihil uarietatis annotatum est', <i>Aldus u. P. 95.</i>		
16 Lucius <i>B.</i> , <i>L. u.</i>	Fabius] Sabinus <i>A.</i>	17 ascenderant <i>B.</i>
18 muro <i>B et reliqui</i> , de muro <i>b c d e.</i>	praecipitabantur <i>B a</i> 'ceteri',	
praecipitantur <i>b c d.</i>	Marcus <i>B.</i> , <i>M. u.</i>	Petronius <i>B</i> 'reliqui' <i>et</i> ,
qui et praemittit, <i>D</i> ; praetor <i>b</i> , Petreius <i>de.</i>	19 a <i>om. b.</i>	20 u.
sui desperans <i>ABCD.</i>	iam <i>om. c.</i>	23 facultata <i>m. pr. B.</i>
24 hostis <i>BCD.</i>	(inrupit <i>B</i>) erupit <i>b.</i>	25 paulo <i>D</i> , paululus
<i>b c e.</i>	summouit <i>B</i> , non subm.	27 proinde abite <i>B e</i> 'reliqui',
proinde hinc abite <i>d u.</i>		

que ad legionem recipite'. Ita pugnans post paulum concidit ac
 suis saluti fuit. Nostri, cum undique premerentur, XLVI centu- 51
 rionibus amissis deiecti sunt loco. Sed intolerantius Gallos inse-
 quentes legio decima tardavit, quae pro subsidio paulo aequiore
 loco constiterat. Hanc rursus XIII legionis cohortes exceperunt, 2
 quae ex castris minoribus eductae cum Tito Sextio legato cepe-
 rant locum superiorem. Legiones, ubi primum planiciem adtige- 3
 runt, infestis contra hostes signis constiterunt. Vercingetorix ab 4
 radicibus collis suos intra munitiones reduxit. Eo die milites sunt
 paulo minus septingenti desiderati. Postero die Caesar contione 52
 advocata temeritatem cupiditatemque militum reprehendit, quod
 sibi ipsi indicavissent, quo procedendum aut quid agendum uidere-
 tar, neque signo recipiendi dato constitissent neque ab tribunis
 militum legatisque retineri potuissent. Exposuit, quid iniquitas loci 2
 posset, quid ipse ad Avaricum sensit, cum sine duce et sine
 equitate deprehensis hostibus exploratam victoriam dimisisset, ne
 paruum modo detrimentum in contentione propter iniquitatem loci
 accideret. Quanto opere eorum animi magnitudinem admiraretur, 3
 quos non castrorum munitiones, non altitudo montis, non murus
 oppidi tardare potuisset, tanto opere licentiam adrogantiamque re-
 prehendere, quod plus se quam imperatorem de victoria atque exitu
 rerum sentire existimarent; nec minus se ab milite modestiam et 4
 continentiam quam uirtutem atque animi magnitudinem desiderare.
 Hac habita contione et ad extremam orationem confirmatis militi- 53
 bus, ne ob hanc causam animo permonerentur neu, quod iniquitas
 loci adtulisset, id uirtuti hostium tribuerent, eadem de protectione

- 1 paulum *B* et reliqui, paululum *b c*.
 vi et xl *b*. 4 pro int. uera. *b*. 2 nostri] nisi *m. pr. B*.
B, T. u. lacum cepersunt cum *b Oxon. u*. 6 adnotae *B*. Tito
 adtigerunt *B*. 8 hostem *c*. extiterunt *b*. 7 plautium (*B*).
 ses recepit reduxit *b*. sunt ante desiderati ponit *b*. 9 munitiones
 ABC. sextingenti *B*. contione *B*, non concione. 10 paulum
 cassent *b*. 13 constituisent *m. pr. B*. ab tribunis *A(B)CD*,
 non a tribunis. 14 exposuit *B* et reliqui, exposito *b c*. 12 iudi-
 quid *b*. 16 dimississet *B*. 18 accideret *A(B)CD b c*, acciperet *c*.
 quanto opere et 20 tanto opere *A(B)CD*, non quantopere et tanto-
 pere. 19 quos *b c d e*, quod *B* 'reliqui'. muros *BC*, muri *D*.
 20 potuissent *D*. (adrogantiamque *B*) et arrogantiam *b*.
 22 ab milite *B* et sic 'vel a milite reliqui', in milite *b c d e*. et conti-
 nentiam om. *b d e*. 23 atque om. *b*. 24 contione *B*. ad
 extremam orationem *ABCD*, ad extremum oratione *b c d e*. 26 adtu-
 lisset *B*. id om. *D*. uirtuti hostium] hosti *c And. Oxon*.
 28*

DE BELLO GALLICO

- cogitans, quae ante senserat, legiones ex castris eduxit aciemque
 2 idoneo loco constituit. Cum Vercingetorix nihilo magis in aequum
 locum descenderet, leui facto equestri proelio atque secundo in
 3 castra exercitum reduxit. Cum hoc idem postero die fecisset, sa-
 tis ad Gallicam ostentationem minuendam militumque animos con-
 4 firmandos factum existimans in Haeduos mouit castra. Ne tum
 quidem insecutis hostibus tertio die ad flumen Elauer pontes refi-
 5 cit eoque exercitum i
 Haeduis appellatus d
 tandos Haeduos profect
 2 mandam ciuitatem.
 perspectam habebat
 ciuitatis existimabat,
 inferre iniuriam uider
 3 Discedentibus his bre
 4 et quam humiles accepisset, compulso in oppida, multatos agris
 omnibus ereptis copiis, inposito stipendio, obsidibus summa cum
 contumelia extortis, et quam in fortunam quamque in amplitudi-
 nem deduxisset, ut non solum in pristinum statum redissent, sed
 omnium temporum dignitatem et gratiam antecessisse uiderentur.
 55 His datis mandatis eos ab se dimisit. Nouiodunum erat oppidum

i quem ante *deleta sec. m. m B.* eā castra *A.* 2 con-
 stituit *B.* nihilo magis *Vascosanus*, nihilo minus *codd.* 3 atque
 secundo *B 'reliqui'*, atque eo secundo *b c d e.* 6 mouit castra *B 'ple-*
rique', castra mouit *u.* ne *om. b c.* 7 flumen *om. D.* Elau-
 ber *B*, laber *A.* pontes *B 'reliqui'*, pontem *b c d e.* *Vid. 34, 3. 35, 2.*
 56, 1. reficit *B 'reliqui'*; refecit *d*, effecit *e*, fecit *b c.* 8 eoque
 exercitum *ABC '4 alii'*; atque exercitum *c d alii*, exercitumque *b.* *Vid.*
VIII, 27, 2. b. Hisp. 6, 1. traducit *'reliqui'*, traduxit *b c d e et secun-*
dum Beyerlii de duabus ultimis silentium B. adque *B.* Eperi-
 dorige *'ms. multi hic et infra'*, Operidorige *C*, Operidigne *B.* 9 Li-
 tauicum *B.* 10 ipsos *B 'reliqui'*, et ipsos *b c d e. P. 69.* antec-
 dere *ABCD a b c e*, praecedere *u.* 11 etsi multis iam rebus perfidiam
 Haeduorum *A(B)CD*; etsi multis iam rebus Aeduorum perfidiam Caesar *e*,
 et *'in nonnullis Caesar ponitur ante etsi, in aliis Caesar perf. Aed.'*
 12 atque eorum *b.* maturari *e*, maturandi *b e.* 13 pertinendos
And. Oxon. non constituit *B '10 mei'*; non sensuit constituit *e*, non
 censuit *Aldus u.* 14 daret *b e.* aliquam timoris *b.* suspi-
 tionem *B.* 15 discedentibus *m. pr. B.* Aeduos *(B) ?* expe-
 nit cum 2 *dett. u.* 16 accepisset] et *add. B 'mas. plurimi'*, non *e.*
 compulso *B.* in oppida] inopia *D.* 17 copiis] sociis *d e.*
 iuposito *B.* 18 et in eam fortunam amplitudinemque duxisset
b c e. 20 antecessisse *B.* 21 dimittit cum *b e u.* Nouio-
 dunum *BC.*

Haeduorum ad ripas Ligeris opportuno loco positum. Hac Caesar 2
 omnes obsides Galliae, frumentum, pecuniam publicam, suorum
 atque exercitus impedimentorum magnam partem contulerat; huc 3
 magnum numerum equorum huius belli causa in Italia atque Hi-
 5 spania coemptum miserat. Eo cum Eporedorix Viridomarusque 4
 uenissent et de statu ciuitatis cognouissent, Litauicum Bibracti ab
 Haeduis receptum, quod est oppidum apud eos maximae auctorida-
 tis, Conuictolitauim magistratum magnamque partem senatus ad
 cum conuenisse, legatos ad Vercingetorigem de pace et amicitia
 10 concilianda publice missos, non praetermittendum tantum commo-
 dum existimauerunt. Itaque interfectis Nouioduni custodibus qui- 5
 que eo negotiandi causa conuenerant pecuniam atque equos inter
 se partiti sunt; obsides ciuitatum Bibracte ad magistratum dedu- 6
 cendos curauerunt; oppidum, quod a se teneri non posse iudica- 7
 15 bant, ne quoui esset usui Romanis, incenderunt; frumenti quod su- 8
 bito potuerunt nauibus auexerunt, reliquum flumine atque incen-
 dio corruerunt. Ipsi ex finitimis regionibus copias cogere, prae- 9
 sidia custodiasque ad ripas Ligeris disponere equitatumque omni-
 bus locis iniciendi timoris causa ostentare coeperunt, si ab re fru-
 20 mentaria Romanos excludere aut adductos inopia in prouinciam
 expellere possent. Quam ad spem multum eos adiunabat, quod 10
 Liger ex niuibus creuerat, ut omnino uado non posse transiri ui-
 deretur. Quibus rebus cognitis Caesar maturandum sibi censuit, 56
 si esset in perficiendis pontibus periclitandum, ut prius, quam es-
 25 sent maiores eo coactae copiae, dimicaret. Nam ne commutato 2

- 3 impedimentorum *B*. 5 coemptum *Abu* (*fuerat* coemptorum),
 ceptum *e*; coemptus *CD* et tacente *de* emt *Beyerlio B*. 6 Litauicum *B*.
 Bibracti *ABCD*, Bibracte *e u*. 8 Conuictolitauim *B* et sic aut
 — uim aut — uem '*mss.*'; Conuictolitauim *u*, et in *B* sec. *m*. *b* deleta *n* su-
 prascript. 9 Vercingetorigem *B*. 10 concilianda *int. vers. b*.
 pretermitt. *B*. 11 Nouiodunis, sed *s* sec. *m*. adiecta, *B*, Nouio-
 denis *C*. 12 negotiandi causa *B* '*reliqui*', negotiandi aut itineris causa
b c d e. 13 ciuitatis *suprasc. A*. 14 a se *ABCD* '*plerique*', ab
 se (*e*) *u*. indicabant] putabant *m. pr. b*. 15 quoui *Oudendorpius*,
 quo *BCD* '*quinque alii*'; cui *e u*. 16 aduexerunt *b*. 17 corru-
 puerunt *C* et *m. pr. B*. regionibus] ciuitatibus *b*. 19 iniciendi *B*.
 si ab re *A(B)CD*; si re *b c*, ut ab re *d*, aut re si re *e*. 20 in-
 oppia *B*. in prouinciam *Nicasius Hollebodius*; ex prouincia (*B*) et re-
 liqui, prouincia *b c d e*. *P. 96*. 21 expellere *B* et *reliqui*, excludere
b c d e. 22 transsiri *B*. 24 si esset] nec esse *b*. 25 eo *om. b*.
 nam ut commutato *codd. et edd. P. 96*.

DE BELLO GALLICO

consilio iter in provinciam converteret, ut nemo non tum quidem
necessario faciundum existimabat, cum insania atque indignitas
rei et oppositus mons Ceuenna uiarumque difficultas impedi-
tum maxime, quod abiuncto Labieno atque iis legionibus, quas una
3 miserat, uehementer timebat. Itaque admodum magnis diurnis
nocturnisque itineribus confectis contra omnium opinionem ad Li-
4 gerem uenit uadoque per equites inuento pro rei necessitate oppor-
tuno, ut brachia modo atque humeri ad sustinenda arma liberi ab
aqua esse possent, dispos
atque hostibus primo asp
5 traduxit frumentumque in
his rebus exercitu iter in
57 Dum haec apud Cae
to, quod nuper ex Italia
dimentis praesidio, cum
Id est oppidum Parisiorum.
2 Sequanae. Cuius aduentu ab hostibus cognito magnae ex finitimis
3 ciuitatibus copiae conuenerunt. Summa imperii traditur Camulo-
geno Aulerco, qui prope confectus aetate tamen propter singula-
4 rem scientiam rei militaris ad eum est honorem euocatus. Is cum
animaduertisset perpetuam esse paludem, quae influeret in Sequa-
nam atque illum omnem locum magnopere impediret, hic consedit
58 nostrosque transitu prohibere instituit. Labienus primo vineas
agere, cratibus atque aggera paludem explere atque iter manite
2 conabatur. Postquam id difficiliter confieri animaduertit, silentio e
castris tertia uigilia egressus eodem, quo uenerat, itinere Melodu-

1 ut nemo non tum quidem *Ciacconius*; ut ne metu quidem *ABCD*,
ut nemo tunc quidem *o Oxon. cod. Vrs.*, id ne metu quidem *'reliqui'*.

2 faciundum *ABCD*, non faciendum. 3 Ceuennae *BCD. P. 17 extr.*

impediabat *B*. 4 abiuncto *bcd*, adiuncto *Be 'mss. mei 10'*.

atque his *sec. m. B*. 5 diurnis nocturnisque *BCDe*, diurnis

atque nocturnis *u*. 6 Ligerem *A et m. pr. B*, Ligerim *u et sec. m. B*.

7 uenit *Be 'mss. longe plurimi'*, peruenit *u*. re *c*. 8 su-

stentanda *b*. 9 restringeret *b*. 10 aspectu *B*. 12 his *Bedd.*

priora, iis *P. Manutius u*. in *sec. m. super uers. B*, inter *e*.

Senones *B et reliqui*, Senonas *bce*. 14 Agedinci *B 'plerique'*, Agedincum *D*; Agendici *u*. ut esset] in ciuitate sed *D*. impedimen-

tis *B*. 15 *iv (B)*. 16 id] quod *bc*, non *e*. quod positum est

B et reliqui, positum *bcd*. 17 Sequani *D*. statim *B*.

19 confectus erat aetate *b*. 21 animum aduertisset *e And. Oxon.*

22 magno impediret opere *e (in. B)*. 23 confieri *B*. animum

aduertit *e*. 26 Meliodunum *Be et sec. m. C*, Melledunum *m. pr.*

num peruenit. Id est oppidum Senonum in insula Sequanae posi- 3
tum, ut paulo ante de Lutetia diximus. Deprensus nauibus circi- 4
ter quinquaginta celeriterque coniunctis atque eo militibus iniectis
et rei nouitate perterritis oppidanis, quorum magna pars erat ad
5 bellum euocata, sine contentione oppido potitur. Refecto ponte, 5
quem superioribus diebus hostes resciderant, exercitum traducit
et secundo flumine ad Lutetiam iter facere coepit. Hostes re co- 6
gnita ab iis, qui Meloduno fugerant, Lutetiam incendi pontesque
eius oppidi rescindi iubent; ipsi proiecta palude ad ripas Sequanae
10 e regione Lutetiae contra Labieni castra considunt. Iam Caesar 59
a Gergouia discessisse audiebatur, iam de Haeduorum defectione
et secundo Galliae motu rumores adferebantur, Gallique in conlo-
quiis interclusum itinere et Ligeri Caesarem inopia frumenti coa-
ctum in provinciam contendisse confirmabant. Bellouaci autem 2
15 defectione Haeduorum cognita, qui ante erant per se infideles, ma-
nus cogere atque aperte bellum parare coeperunt. Tum Labienus 3
tanta rerum commutatione longe aliud sibi capiendum consilium,
adque antea senserat, intellegebat neque iam, ut aliquid acquire- 4
ret proelioque hostes lacesseret, sed ut incolumem exercitum Age-
20 dicum reduceret, cogitabat. Namque altera ex parte Bellouaci, 5
quae ciuitas in Gallia maximam habet opinionem uirtutis,

C, Mellidunum *D* ('*mss.* Meliodunum, Melodunum, Miladunum *cell.*'); Meo-
dunum sedum *b*, Metiosedum *a Oxon.* 1 Senonum *om. b.* in in-
sula ante corr. *B*, l. in. siluae *A*, in ins. — *C*, in insula fluminis *D*.
Sequanae *AD*, Sequana *BCcde.* 2 de Lutetia *B* (*is* — *cia*) e '*reli-*
qui', Lutetiam *And. Oxon. u.* deprensus *ABCD*, prehensis *u.*
3 iniectis *B* '*reliqui*', impositis *b c d e.* 4 ad bellum erat cum
b et 2 dett. u. 5 refecto *A.* 6 resciderant *b.* traduxit *D.*
8 ab his *B.* qui *AC b e* '*aliqui*', qui *a (B) u.* '*Melodone*
et Medodone aliqui', in *Medodone* super lacunam *e sec. m. posita B*; Metiosedo
e b c d e. fugerant '*plerique*' et *sec. m. B* (*pr. fugerent*), profugerant
om. incendunt *b e.* 9 proiecta palude *ego*; prospecta palude *B*
'*reliqui*', profecti a palude *b c d e* (*hic ab*). *P. 100.* ad ripas *ABC*
'*5 alii*'; in ripas *e*, in ripa *b*, in ripis *u.* 10 ex regione *B* '*mss. 3*'.
11 a *om. b.* Gergouia *B* '*multi*'. 12 et *om. b.* adfereban-
tur *B.* conloquiis *B.* 13 Ligeri (*B*) *CD* '*6 alii*', non Ligere.
14 autem *om. b c e.* 15 quia ante erant *B* (*is anta*) *D et m. pr.*
C, qui erant ante *e.* 16 cum Labienus *B* '*mss. 10*'. 17 commu-
tatione *suprasc. o* (*super u puto*) *A.* 18 adque *B.* acquireret *B.*
19 proelio quo *C.* lacesserent *punctis infra et supra u posi-*
tis B. Agedincum '*mss.*', Egedincum *B*, et integrum (*neque deinceps*
reduceret, sed lacesseret) *D*; Agendicum *u.* 20 nam cum ex altera
parte *e.* 21 magnam *b.* opinionem *B.*

DE BELLO GALLICO 1

instabant, alteram Camulogenus parato atque instructo exercitu te-
nebat; tum legiones a praesidio atque impedimentis interclusas ma-
ximum flumen distinebat. Tantis subito difficultatibus obiectis ab
60 animi uirtute auxilium petendum uidebat. Sub uesperum consilio
convocato cohortatus, ut ea, quae imperasset, diligenter industrie-
que administrarent, naues, quas Meloduno deduxerat, singulas
equitibus Romanis adtribuit et prima confecta uigilia quattuor mi-
lia passuum secundo flumine silentio progredi ibique se expectari
2 iubet. Quinque cohortes, p firmas ad dimicandum esse
3 existimabat, castris praes- it; quinque eiusdem legionis 16
reliquis de media nocte o impedimentis aduerso flumine
4 magno tumultu proficisci conquirat etiam lintres: has
magno sonitu remorum eandem partem mittit. Ipse
post paulo silentio egr- us legionibus eum locum pe-
61 tit, quo naues appelli i- am esset uentum, explorato- 18
res hostium, ut omni b- rant dispositi, inopinantes,
quod magna subito erat coortu uirginitas, ab nostris opprimuntur;
2 exercitus equitatusque equitibus Romanis administrantibus, quos
3 ei negotio praefecerat, celeriter transmittitur. Vno fere tempore
sub lucem hostibus nuntiatur in castris Romanorum praeter con- 20
suetudinem tumultuari et magnum ire agmen aduerso flumine soni-
tumque remorum in eadem parte exaudiri et paulo infra milites
4 nauibus transportari. Quibus rebus auditis, quod existimabatur
tribus locis transire legiones atque omnes perturbatos defectione
Haeduorum fugam parare, suas quoque copias in tres partes distri- 25
5 buerunt. Nam praesidio e regione castrorum relicto et parua ma-

1 instabat B 'ms. 8'.	instructo m. pr. B.	2 cum legiones
B 'ms. 8'.	3 destinabat b c.	4 auxilium m. pr. B.
5 penten-	6 sub uesperum B 'reliqui', itaque sub uesperum	
dum ante corr. B.	7 consilio A(B) C D e '5 alii', non concilio.	8 5 industriae-
b c d e.	9 quas A b c e, quas a (B) u.	10 Medodone B, Metione d o
quae B.	11 equitibus om. b.	12 adtribuit B.
A a b c d e.	13 8 ibi se A.	14 expectari B.
	15 9 ad] id B.	16 10 reliquit b.
	17 11 auerso b.	18 12 tumultu cum u super o B.
	19 pr., lintres sec. B.	20 13 eadem m. pr. B.
	21 e signum inuertendi ordinis est.	22 petiit b.
	23 14 paulo post b, et in	24 15 qua A.
	25 16 ut 'agnoscunt optimi meorum, ut A b c d'; om. B.	26 18 equitatus-
	27 quae B.	28 20 sub luce b.
	29 B.	30 21 auerso b.
	31 audiri b c.	32 22 romorum m. pr.
	33 23 tres (B) odd. ante u (unus Aldus treis), tris	
	34 tacite u.	35 26 nam praesidio B e 'reliqui', nam et praesidio c d.
	36 e om. B 'ms 8'.	

Melodunum versus missa, quae tantum progrediatur, quantum
 ues processissent, reliquas copias contra Labienum duxerunt.
 ima luce et nostri omnes erant transportati, et hostium acies
 rnebatur. Labienus milites cohortatus, ut suae pristinae uirtu- 2
 et secundissimorum proeliorum retinerent memoriam atque
 am Caesarem, cuius ductu saepenumero hostes superassent,
 aesentem adesse existimarent, dat signum proelii. Primo con- 3
 rsu ab dextro cornu, ubi septima legio constiterat, hostes pel-
 lur atque in fugam coniciuntur; ab sinistro, quem locum duo- 4
 cima legio tenebat, cum primi ordines hostium transfixi telis
 acidissent, tamen acerrime reliqui resistebant, nec dabat suspi-
 nem fugae quisquam. Ipse dux hostium Camulogenus suis ad- 5
 at atque eos cohortabatur. Incerto nunc etiam exitu uictoriae, 6
 m septimae legionis tribunis esset nuntiatum, quae in sinistro
 rnu gererentur, post tergum hostium legionem ostenderunt si-
 aque intulerunt. Ne eo quidem tempore quisquam loco cessit, 7
 d circumnenti omnes interfectique sunt. Eandem fortunam tulit 8
 umulogenus. At ii, qui praesidio contra castra Labieni erant re-
 ti, cum proelium commissum audissent, subsidio suis ierunt col-
 aque cepèrunt neque nostrorum militum uictorum impetum su-
 pèrè potuerunt. Sic cum suis fugientibus permixti, quos non 9
 nae montesque lexerunt, ab equitatu sunt interfecti. Hoc nego- 10
 confecto Labienus reuertitur Agedicum, ubi inpedimenta totius

1 Melodunum *Vkertus*; Metiosedum *A a b c d*, Metlosedum *B*, 'etlo-
 lum, eliosedum et glosedum, iosedum alii'. *P. 97 sqq.* progre-
 tur *A B C D*, progredieretur *e u.* *P. 85.* 3 nostri] nihil *m. pr. B.*
 4 cohortatur *b.* 5 et secundissimorum *B* 'reliqui', et tot se-
 cidissimorum *b c d e.* retinerent memoriam *B*, memoriam retinerent
 et sic 'uel inuerso ordine' *A C D b c*: in *e*, ex quo *Elberlingius* nihil
 ueter retinerent annotat, idem ordo atque in *u* esse uidetur. 6 su-
 passet ante corr. *B.* 7 praesentem *om. e And. Oxon.* 8 ho-
 s pelluntur atque *om. A e And. Oxon.* 9 duodecima *e Aldus et sic*
 f xii *A d*; quinta decima *B et sic 'uel xv reliqui'*. 10 telis *B* 'reli-
 i', pilis *c d e.* 13 atque eos] eosque *b.* cohortatus *B* 'mss. 8',
 rtabatur *b e.* incerto *B* 'mss. plerique', at incerto *e u.* nunc
 am *B* 'iidem codd.', etiam nunc *u.* 14 cum a septima legione *B*, 'cum
 n legione *mss. iidem*'. 16 intulerunt *B.* neo quidem *m. pr. B.*
 17 ciruenti *m. pr. B.* interfecti sunt *b e.* 18 at hi *B.*
 ntra castra Labieni *b c d e*, contra Labienum *B* 'ceteri'. 19 commis-
 m] esse *add. b.* 20 coeperant *B.* uictorum *e And. Oxon.*, ui-
 orumque *B* 'reliqui'. 23 Agedincum *B* 'plerique', Adgedincum *b*;
 gedincum *u.* inpedimenta *B.*

DE BELLO GALLICO

exercitus relictæ erant: inde cum omnibus copiis ad Caesarem peruenit.

63 Defectione Haeduorum cognita bellum augetur. Legationes
2 in omnes partes circummittuntur: quantum gratia, auctoritate, pe-
3 conia ualent, ad sollicitandas ciuitates nituntur; nacti obsides, s
 quos Caesar apud eos deposuerat, horum supplicio dubitantes ter-
4 ritant. Petunt a Vercingetorige Haedui, ut ad se ueniat rationes-
5 que belli gerendi communicet. Re impetrata contendunt, ut ipsis
 summa imperii tradatur, et ouersiam deducta totius Gal-
6 liae concilium Bibracte in- em conueniunt undique fre- 10
 quentes. Multitudinis sub- mittitur: ad unum omnes
7 Vercingetorigem probant. a. Ab hoc concilio Remi,
 Lingones, Treueri asu- quod amicitiam Romanorum
 sequebantur; Treueri, longius et ab Germanis pre-
 mebantur, quæ fuit c- loto abessent bello et neu- 12
8 tris auxilia mitterent. re Haedui ferunt se deie-
 ctos principatu, querunt commutationem et Caesaris
 indulgentiam in se requirunt, neque tamen suscepto bello sum-
9 consilium ab reliquis separare audent. Inuiti summae spei adale-
64 scentes Eporedorix et Viridomarus Vercingetorigi parent. Ipse 20
 imperat reliquis ciuitatibus obsides† denique ei rei constituit diem
 hac. Omnes equites, quindecim milia numero, celeriter conuenire
2 iubet; peditatu, quem antea habuerat, se fore contentum dicit, ne-
 que fortunam temptaturum aut in acie dimicaturum, sed, quoniam
 abundet equitatu, perfacile esse factu frumentationibus pabulatio- 25
3 nibusque Romanos prohibere, aequo modo animo sua ipsi frumenta
 corrumpant aedificiaque incendant, qua rei familiaris iactura per-

1 inde e, indiem ABCD.	3 augebatur b c.	legiones B
'ms. 6'.	6 disposuerat b.	7 ut cum 5 possimis om. u.
ligerandi b.	9 et om. b.	rem — deduci B 'ms. 10'.
dem post conueniant ponit b, om. d e.	11 multitudinis And. Oron.,	10 co-
multitudines reliqui.	12 Vercingetoriginem ante corr. B.	13 Tre-
ueri hic et deinceps B.	afuerunt, non abfuerunt, ABCD; affuerunt.	
15 neutri b.	16 ferunt] fuerant D.	sed eiectos m. pr. C.
17 quaeruntur B.	18 indulgentiam in se requirunt B et reli-	
qui; in se indulgentiam requirunt b u, in se indulgentia requiritur e.		
19 adulescentes B.	20 ipse B 'plerique', ille e u.	21 † denique
— hac. P. 100.	22 milia om. B, linea numeri notas superducta	
significatur in a.	23 quam m. pr. B.	antea habuerat B
'plerique'; antea habuerit e, ante habuerit u.		24 aut in acie A
(B) CD, aut acie c.	25 factum b c, non e.	27 quo ab rei b
et, qui a, c.		

num imperium libertatemque se consequi uideant. His consti- 4
is rebus Haeduis Segusianisque, qui sunt finitimei provinciae,
rem milia peditum imperat; huc addit equites octingentos. His 5
eficit fratrem Eporedorigis bellumque inferri Allobrogibus iu-
. Altera ex parte Gabalos proximosque pagos Aruernorum in 6
luios, item Rutenos Cadurcosque ad fines Volcarum Areconi-
um depopulandos mittit. Nihilo minus clandestinis nuntiis le- 7
ionibusque Allobrogas sollicitat, quorum mentes nondum ab
riori bello resedisse sperabat. Horum principibus pecunias, 8
itati autem imperium totius provinciae pollicetur. Ad hos omnes 65
us prouisa erant praesidia cohortium duarum et uiginti, quae
ipsa provincia ab Lucio Caesare legato ad omnes partes oppo-
bantur. Heluii sua sponte cum finitimis proelio congressi pel- 2
tur et Gaio Valerio Donnotaurum, Caburi filio, principe ciuita-
, compluribusque aliis interfectis intra oppida ac muros compel-
tur. Allobroges crebris ad Rhodanum dispositis praesidiis ma- 3
a cum cura et diligentia suos fines tuentur. Caesar, quod ho- 4
s equitatu superiores esse intellegebat et interclusis omnibus
ieribus nulla re ex provincia atque Italia subleuari poterat,
us Rhenum in Germaniam mittit ad eas ciuitates, quas superio-
us annis pacauerat, equitesque ab his arcessit et leuis armatu-
pedites, qui inter eos proeliari consuerant. Eorum aduentu, 5
ad minus idoneis equis utebantur, a tribunis militum reliquisque
d et] equitibus Romanis atque euocatis equos sumit Germanis-

- 1 se (B)? b c d e, om. A C D a? (Et Beyerlium et Achaintrium hic
casu arbitror, illum silentio, hunc, quod pro consuetudine B et a per-
tenuerit). contitulis m. pr. B. 2 Segusianisque B. fini-
i ei provinciae B e et reliqui, finitimi provinciae e u. 3 x (B).
equites dcccc b c. 4 Eporedorigis B. inferri B 'reliqui',
erre b d e. 5 Gaballos B 'plerique'. 6 item in Rutenos b e.
Volgarum B 'fere omnes'. Aremicorum A B C, Aremicarum e,
menicorum b. 8 Allobrogas A (B) C D, Allobroges e. solici-
B, sollicitant b. 9 residisse B C, redisse b. 10 provinciae]
itatis b. 12 ex ipsa provincia B 'mss. 16', ex ipsa coacta provincia
Lucio B, L. u. 13 congressis ante corr. B, congressus C.
14 Gaio B, C. u. Donnotaurum B et sic 'uel Donnotaurum mss.
idem'; duummiro d, Donotaurum u. Cabuli b. 15 compluribus
B. oppida ac muros B et sic 'uel et muros reliqui'; oppida muros
e d et, qui pr. m. murosque om., sec. m. b. compelluntur B
17 Aues om. errore Graec. u. 19 nulla in re b. 20 u. u.
pr. b. 22 consuerant A B C D e, consueuerant u. 21 u. u. u.
add. ante Lips. et Scal., sedeat ante corr. B. P. 101. 22 u. u.
102. assumit b.

DE BELLO GALLICO

66 que distribuit. Interea, dum haec geruntur, hostium copiae ex
 Aruernis equitesque, qui toti Galliae erant imperati, conueniunt.
 2 Magno horum coacto numero, cum Caesar in Sequanos per extre-
 mos Lingonum fines iter faceret, quo facilius subsidium provinciae
 ferri posset, circiter milia passuum decem ab Romanis trinis ca- 5
 3 stris Vercingetorix consedit conuocatisque ad concilium praefectis
 equitum uenisse tempus uictoriae demonstrat. Fugere in provin-
 4 ciam Romanos Galliaque excedere. Id sibi ad praesentem obti-
 nendam libertatem satis
 otium parum profici: mai-
 que finem bellandi factur- 10
 5 tur. Si pedites suis auxil-
 cere non posse; si, id quod
 dimentis suae salutis con-
 6 gnitate spoliatum iri. I-
 rum progredi modo extr-
 bere dubitare, et quo maiore riant animo, copias se omnes pro
 7 castris habiturum et terrori hostibus futurum. Conclamant equi-
 tes: sanctissimo iureiurando confirmari oportere, ne lecto recipia-
 tur, ne ad liberos, ne ad parentes, ad uxorem aditum habeat, qui 10
 67 non bis per agmen hostium perequitalasset. Probata re atque omni-
 bus iureiurando adactis postero die in tres partes distributo equi-
 tatu duae se acies ab duobus lateribus ostendunt, una primo agni-
 2 ne iter impedire coepit. Qua re nuntiata Caesar suum quoque
 3 equitatum tripartito diuisum contra hostem ire iubet. Pugnatur 15

2 tota Gallia <i>a c d e</i> . <i>m. pr. B.</i> provinciae <i>B</i> . 10 proficere <i>m. sec. C.</i> 11 bellandi <i>B e</i> reliqui, belli <i>b d</i> . 12 pedites] impedimentis <i>b. P. 102.</i> 13 confidebat <i>e et</i> , qui credat praemittit, <i>b</i> . 14 necessarium <i>B C</i> . 15 spoliari <i>b</i> . 16 ne- do <i>om. b e</i> . 17 et ipsos quidem non debere <i>B 'mei reliqui'</i> , ne ipsos qui- dem debere <i>b c d e</i> . 18 ter- rori hostibus non defuturum <i>a d</i> , terrori hostium non defuturum <i>e e</i> , terro- rem hostium non defuturum <i>b</i> . 19 uxorem <i>B e (is et b uxores) 'reliqui'</i> , ne ad uxorem <i>c d et sec. m. A</i> . 20 ad 21 bis <i>om. A e</i> . perequitalasset <i>B et reliqui</i> , perequitarit <i>e And. Ozon.</i> (hic — tauerit) <i>u. P. 85.</i> 22 iureiurando <i>B 'reliqui'</i> , ad iusiurandum <i>b c d e</i> . actis <i>b</i> . tres (<i>B</i>) <i>edd. ante u (solus Aldus treis), tris</i> sine annotatione <i>u.</i> 23 una primo <i>B 'mss. multi'</i> ; una a prima <i>b</i> , una a primo <i>e u.</i> 25 tripartito <i>B</i> , non tripartito.	3 in Sequanos <i>om. b d e</i> . 5 ferre <i>b e</i> . x (<i>B</i>). 8 Gal- liamque ante corr. <i>B</i> . 10 proficere <i>m. sec. C.</i> 11 bellandi <i>B e</i> reliqui, belli <i>b d</i> . 12 pedites] impedimentis <i>b. P. 102.</i> 13 confidebat <i>e et</i> , qui credat praemittit, <i>b</i> . 14 necessarium <i>B C</i> . 15 spoliari <i>b</i> . 16 ne- do <i>om. b e</i> . 17 et ipsos quidem non debere <i>B 'mei reliqui'</i> , ne ipsos qui- dem debere <i>b c d e</i> . 18 ter- rori hostibus non defuturum <i>a d</i> , terrori hostium non defuturum <i>e e</i> , terro- rem hostium non defuturum <i>b</i> . 19 uxorem <i>B e (is et b uxores) 'reliqui'</i> , ne ad uxorem <i>c d et sec. m. A</i> . 20 ad 21 bis <i>om. A e</i> . perequitalasset <i>B et reliqui</i> , perequitarit <i>e And. Ozon.</i> (hic — tauerit) <i>u. P. 85.</i> 22 iureiurando <i>B 'reliqui'</i> , ad iusiurandum <i>b c d e</i> . actis <i>b</i> . tres (<i>B</i>) <i>edd. ante u (solus Aldus treis), tris</i> sine annotatione <i>u.</i> 23 una primo <i>B 'mss. multi'</i> ; una a prima <i>b</i> , una a primo <i>e u.</i> 25 tripartito <i>B</i> , non tripartito.	4 Lig orum 8 Gal- liamque ante corr. <i>B</i> . 10 proficere <i>m. sec. C.</i> 11 bellandi <i>B e</i> reliqui, belli <i>b d</i> . 12 pedites] impedimentis <i>b. P. 102.</i> 13 confidebat <i>e et</i> , qui credat praemittit, <i>b</i> . 14 necessarium <i>B C</i> . 15 spoliari <i>b</i> . 16 ne- do <i>om. b e</i> . 17 et ipsos quidem non debere <i>B 'mei reliqui'</i> , ne ipsos qui- dem debere <i>b c d e</i> . 18 ter- rori hostibus non defuturum <i>a d</i> , terrori hostium non defuturum <i>e e</i> , terro- rem hostium non defuturum <i>b</i> . 19 uxorem <i>B e (is et b uxores) 'reliqui'</i> , ne ad uxorem <i>c d et sec. m. A</i> . 20 ad 21 bis <i>om. A e</i> . perequitalasset <i>B et reliqui</i> , perequitarit <i>e And. Ozon.</i> (hic — tauerit) <i>u. P. 85.</i> 22 iureiurando <i>B 'reliqui'</i> , ad iusiurandum <i>b c d e</i> . actis <i>b</i> . tres (<i>B</i>) <i>edd. ante u (solus Aldus treis), tris</i> sine annotatione <i>u.</i> 23 una primo <i>B 'mss. multi'</i> ; una a prima <i>b</i> , una a primo <i>e u.</i> 25 tripartito <i>B</i> , non tripartito.

una omnibus in partibus. Consistit agmen; impedimenta intra legiones recipiuntur. Si qua in parte nostri laborare aut grauius 4 premi uidebantur, eo signa inferri Caesar aciemque constitui iubebat; quae res et hostes ad insequendum tardabat et nostros spe auxilii confirmabat. Tandem Germani ab dextro latere summum 5 iugum nacti hostes loco depellunt; fugientes usque ad flumen, ubi Vercingetorix cum pedestribus copiis consederat, persequuntur compluresque interficiunt. Qua re animaduersa reliqui, ne circum- 6 irentur, ueriti se fugae mandant. Omnibus locis fit caedes. Tres 7 nobilissimi Haedui capti ad Caesarem perducuntur: Cotus, praefectus equitum, qui controuersiam cum Conuictolitaui proxumis comitiis habuerat, et Canarillus, qui post defectionem Litanici pedestribus copiis praefuerat, et Eporedorix, quo duce ante aduentum Caesaris Haedui cum Sequanis bello contenderant. Fugato 68 omni equitatu Vercingetorix copias, ut pro castris conlocauerat, reduxit protinusque Alesiam, quod est oppidum Mandubiorum, iter facere coepit celeriterque impedimenta ex castris educi et se subsequi iussit. Caesar impedimentis in proximum collem deductis 2 duabus legionibus praesidio relictis secutus, quantum diei tempus est passum, circiter tribus milibus hostium ex nouissimo agmine interfectis altero die ad Alesiam castra fecit. Perspecto urbis situ 3 perterritisque hostibus, quod equitatu, qua maxime parte exercitus confidebant, erant pulsati, adhortatus ad laborem milites circumvallare instituit.

Ipsa erat oppidum Alesia in colle summo admodum edito 69

1 una omnibus *B* et reliqui, una tunc omnibus *b c* (istum) *de*. consistit (*B*) *b c d e*, constitit 'reliqui'. intra ego, inter *codd.* *P.* 103.

2 nostri] nihil *m. pr.* *B*. 3 constitui *A B C D*; conferri *b*, conuertere *e u*. 4 spes *C*. 6 nacti puncto notata *n B C*, nacti *A*; nacti *u*.

7 persequuntur *B*. 8 (compluresque *B*) pluresque *b*. circumirentur *B C D* et, qui circuire, 'reliqui'; circumuenirentur *b c d e*.

10 Cotys *B* et sic 'uel Cotis *mss.* 7', Cottus *b*. 11 Conuictolitabi *B* et sic 'uel aui uel aio *mss.*', Conuictolitane *u*. proxumis *A C D*.

12 Litanicci *B*. 13 Eboredorix *B*. 14 bello *om. b*. 15 copias *B* et reliqui, copias suas *b c d e*. conlocauerat *B*. 16 Alexiam *D*. 17 ex *om. b*. 18 impedimentis *B*. proximum *B D*.

19 duabus *A B C D b* 'ceterisque', duabusque *e u*. secutus] hostem *add. A b d e* (hic hostes). 20 passum ante *corr. B*.

21 Alaesiam *B*. 22 territisque *b*. qua *Vascosanum*, quo *codd.* maxime *a b d e*, maxima reliqui (maxima *B*). parte exercitus

om. d e et *m. pr. a b*. 23 confidebant *a c d e*; confidebat reliqui, etiam *b*. circumvallare *A B C D*, Alesiam circumvallare *e u*.

25 Alesia *B* et reliqui omnes, *om. e And. Oxon.*

DE BELLO GALLICO

2 loco, ut nisi obsidione expugnari non posse uideretur; cuius col-
 3 lis radices duo duabus ex partibus flumina subinebant. Ante id
 oppidum planities circiter milia passuum tria in longitudinem pa-
 4 tebat: reliquis ex omnibus partibus colles mediocri interiecto spa-
 5 tio pari altitudinis fastigio oppidum cingebant. Sub muro, quae
 pars collis ad orientem solem spectabat, hunc omnem locum co-
 6 piae Gallorum compleuerant fossamque et maceriam sex in altitu-
 7 dinem pedum praeduxerant. Eius munitionis, quae ab Romanis
 instituebatur, circuitus XI milia passuum tenebat. Castra oppar-
 tunis locis erant posita ibique castellis interdum stationes pre-
 70 tur. Opere instituto sit equis terminissam collibus tria et
 2 praedemonstrauimus. Sorantibus nostris Caesar Germanis
 stris constituit, ne qua subito inruptio ab hostium peditatu fiat.
 3 Praesidio legionum addito nostris animus augetur: hostes in fugam
 coniecti se ipsi multitudine inpediunt atque angustioribus portis
 4 relictis coaceruantur. Germani acrius usque ad munitiones se-
 5 cuntur. Fit magna caedes: nonnulli relictis equis fossam transire
 et maceriam transcendere conantur. Paulum legiones Caesar,
 6 quas pro uallo constituerat, promoueri iubet. Non minus, qui in-
 tra munitiones erant, perturbantur Galli: ueniri ad se confestim

1 non posse <i>B</i> et reliqui, posse non <i>b d</i> .	2 duo <i>om. sec. m. C.</i>
id <i>om. e.</i>	3 planities <i>B</i> , non planities.
<i>m. p. m. pr. B.</i>	ut (<i>B</i>).
4 cingebat <i>e.</i>	5 muroque pars 'mas.
6 solem <i>om. b d e.</i>	huc <i>D.</i>
7 praeduxerant <i>D</i> , produxerant <i>b e.</i>	8 per-
9 xi milia <i>D</i> , xi <i>suprascripta m B</i> ; x	
10 xxiii (<i>B</i>).	quibus in castellis
11 ponebantur <i>B</i> 'reliqui', disponebantur <i>b d e.</i>	12 praesi-
13 planities (<i>B</i>).	14 mil' <i>e</i> , 'mill. unus et
15 in longitudinem <i>om. a b e.</i>	16 summittit <i>B</i> , non submittit.
17 (inruptio	
18 addito et nostris <i>b e.</i>	anims <i>C</i> et <i>m. pr. B.</i>
19 inpediunt <i>B</i> .	20 coaceruantur tam Germani <i>B</i> et sic 'uel
21 cum Germ.' <i>ACD</i> , coartantur Germani <i>b d e. P. 103.</i>	acriusque (<i>om.</i>
22 materiam <i>B</i> .	
23 qui <i>om. b.</i>	24 erant <i>om. b.</i>
25 perturbantur Galli <i>BCD</i> (<i>apud Whitt. errore perturbabantur scriptum</i>	
est) 'plerique', Galli perturbantur (<i>e</i>) <i>u.</i>	ueniri <i>e d e</i> , uenire <i>B</i> 'plerique'.

existimantes ad arma conclamant; nonnulli perterriti in oppidum
 inrumpunt. Vercingetorix iubet portas claudi, ne castra nudentur. 7
 Multis interfectis, conpluribus equis captis Germani sese recipiunt.
 Vercingetorix, priusquam munitiones ab Romanis perficiantur, 71
 5 consilium capit, omnem ab se equitatum noctu dimittere. Disce- 2
 dentibus mandat, ut suam quisque eorum ciuitatem adeat omnes-
 que, qui per aetatem arma ferre possint, ad bellum cogant. Sua 3
 in illos merita proponit obtestaturque, ut suae salutis rationem ha-
 beant neu se optime de communi libertate meritum in cruciatum
 10 hostibus dedant. Quod si indiligentiores fuerint, milia hominum
 delecta octoginta una secum interitura demonstrat. Ratione inita 4
 se exigue dierum triginta habere frumentum, sed paulo etiam lon-
 gius tolerari posse parcendo. His datis mandatis, qua opus erat 5
 intermissum, secunda uigilia silentio equitatum mittit. Frumentum 6
 15 omne ad se referri iubet; capitis poenam iis, qui non paruerint,
 constituit: pecus, cuius magna erat copia ab Mandubiis compulsa, 7
 uiritim distribuit; frumentum parce et paulatim metiri instituit. 8
 Copias omnes, quas pro oppido collocauerat, in oppidum recepit.
 His rationibus auxilia Galliae expectare et bellum parat admini- 9
 20 strare. Quibus rebus cognitis ex perfugis et captiuis Caesar haec 72
 genera munitionis instituit. Fossam pedum uiginti directis lateri-
 bus duxit, ut eius fossae solum tantundem pateret, quantam sum-

- 2 inrumpunt *B*. iubet portas *B* *edd. ante u*, portas iubet (*e*) et
sine annotatione u. 3 conpluribus *B*. 5 demittere *B* '*mss. 3*'.
 discendentibus *B C*, conscendentibus *D*. 6 omnes qui *b e*.
 7 possent *B* '*mss. 11*'. 8 obtestatur ut *e*. 9 optime de communi
 libertate *B C D* *edd. ante Ald.*, de communi libertate optime (*e*) *Aldus u*.
 10 quod si *A (B) C D b*, qui si *e*. indulgentiores *b*. 11 lxxx
 (*B*). una *om. e*. ratione inita se exigue dierum triginta habere
 frumentum *A*, ratione inita exigue dierum triginta frumentum (*omissis se et*
habere) *B C* '*plerique*'; ratione inita frumentum se exigue dierum triginta
 habere *b c d e* (*xxx (B)*). 13 tolerari *B* '*mss. 11*'; *om. b*, tolerare *e u*.
 his datis mandatis] his dictis *a e*. quam opus erat *B C D*, et
 'quam uel quia uel qua opus erat *mss. plerique*'; qua erat nostrum opus *e u*.
 14 ante equitatum *add* exercitum *b*. mittit *A B C D*, dimittit
e u. 16 copia ab Mand. compulsa *B* '*mss. multi, in quibus etiam Man-*
dubiis' (*ut item in B*); ab Mand. compulsa copia *Aldus u*. 18 recepit
B '*mss. 11*', recipit *e u*. 19 expectare *B*. parat administrare *B*
 '*mss. 11*', administrare parat *Aldus u*. 20 cognitis ex perfugis et ca-
 ptiuis *B et reliqui*, ex perfugis et captiuis cognitis *b (is profugis) And. Oxon.*
 21 xx (*B*). directis *A B C e*. 22 eius fossae *A B et reli-*
qui, eius d e f. solum *om. A*. summae fossae labra *B reliquique*

DE BELLO GALLICO

- 2 mae fossae labra distarent. Reliquas omnes munitiones ab ea fossa pedes quadringentos reduxit, id hoc consilio, quoniam tantum esset necessario spatium complexus, nec facile totum corpus corona militum cingeretur, ne de inproviso aut noctu ad munitiones hostium multitudo aduolaret, aut interdum tela in nostros operi-
 3 destinales conicere possent. Hoc intermisso spatio duas fossas quindecim pedes latas, eadem altitudine perduxit; quarum interior-
 4 rem campestribus ac demissis locis aqua ex flumine derivata con-
 5 pleuit. Post eos aggerem
 6 Huic loriceam pinnaeque
 7 commissuras pluteorum ad-
 8 darent, et turres toto op-
 9 se distarent. Erat eode
 10 tantas munitiones fieri ne-
 11 gius ab castris progredi
 12 li temptare atque eruptio-
 13 nem facere conabantur. Quare ad haec rursus opera addendum Cae-
 14 sar putauit, quo minore numero militum munitiones defendi pos-
 15 sent. Itaque truncis arborum admodum firmis ramis abscisis atque
 16 horum delibratis ac praecutis cacuminibus perpetuae fossae qui-
 17 nos pedes altae ducebantur. Huc illi stipites demissi et ab infimo
 18 reuincti, ne reuelli possent, ab ramis eminebant. Quini erant or-
 19 dines coniuncti inter se atque implicati; quo qui intrauerant, se

et, qui summa, b; summa labra d e. 1 distarent B et reliqui, distabant
 c d e. munitiones B. 2 pedes quadringentos B et (de quibus, nu-
 merum litteris an nota scriptum habeant, non constat) A C D; pedibus eod-
 e Aldus. 3 spatium e b (sed hic spat. necess. esset); spatio A B C D.
 complexus B. nec facile B e reliqui, ne facile b c d. cor-
 pus (H) reliqui; om. e, opus b c d. 4 corona militum (B) Gualtherius
 Steph. Graeu. et sine annotatione u, militum corona reliquae edd.
 ante u. inproviso B. ad] in b e. 6 coicere B. 7 xv
 (B), om. A c. 8 demissis B 'plerique'. compleuit B. 9 post-
 ea agg. b. uallem b. xii (B), xv C. extraxit B.
 10 loriceam b. pinnaeque C. grandibus acerviis D. eminea-
 libusque d, non e. 11 aggeris e, aggeres B 'mss. multi'. qui] et
 b d. ascensum B. 12 turres ex toto m. pr. b. 13 eodem
 b e, eo B et reliqui. 15 nonnumquam B. nostra] n suprase. sec.
 m. secta B. 18 quod minore D. 19 truncis arborum admodum
 firmis ramis ego, truncis arborum aut admodum firmis ramis codd. P. 104.
 20 delibratis cum uno et altero det. u. ac praecutis A C D
 b c, atque praecutis (B)? 21 ducuntur b. demisi B.
 22 erant b c d e, om. B 'reliqui'. 23 (implicati B) complicati b.

COMM. VII CAP. 73—75.

ipsi acutissimis uallis induebant. Hos cippos appellabant. Ante quos obliquis ordinibus in quincuncem dispositis scrobes tres in altitudinem pedes fodiebantur paulatim angustiore ad infimum fastigio. Huc teretes stipites feminis crassitudine ab summo praeacuti et praeusti demittebantur, ita ut non amplius digitis quattuor ex terra emerent; simul confirmandi et stabiliendi causa singuli ab infimo solo pedes terra exculcabantur, reliqua pars scrobis ad occultandas insidias uiminibus ac uirgultis integebatur. Huius generis octoni ordines ducti ternos inter se pedes distabant. Id ex similitudine floris liliū appellabant. Ante haec taleae pedem longae ferreis hamis infixis totae in terram infodiebantur mediocribusque intermissis spatiis omnibus locis disserebantur; quos stimulos nominabant. His rebus perfectis regiones secutus quam potuit ac quissimas pro loci natura quattuordecim milia passuum complexus paris eiusdem generis munitiones, diuersas ab his, contra exteriorē hostem perfecit, ut ne magna quidem multitudine, si ita accidat, eius + discessu munitionum praesidia circumfundi possent; ac ne cum periculo ex castris egredi cogatur, dierum triginta pabulam frumentumque habere omnes conuectum iubet.

Dum haec apud Alesiam geruntur, Galli concilio principum indicto non omnes eos, qui arma ferre possent, ut censuit Vercingetorix, conuocandos statuunt, sed certum numerum cuique ex ciuitate

- 1 ipse *m. pr. B.* cippos *D.* adpellabant *B?* ante *b c d e*,
u. B 'reliqui'. 2 quos *B 'reliqui'*, hos *b c d e*. obliquis *e pars*
id. Oud., obliquos *A B C D*. quincuncem *B*. tres in alt. pedes *B*
'reliqui'; trium in alt. pedum *b c d*, in alt. trium pedum *e* (in altitudine *A*).
3 ad summum fastigio *d*. 4 feminis] uiminis *b*. crassitudine
e supra B. 5 demittebantur *B*. digitis *iii* contra emerent *b c*
quattuor B). 6 singuli et ab *b c*. 7 pedes] tres *add. b c et, ut arbi-*
'e, quod falso Achaintrius de B tradit: de e incertum est iii, an in
ist. terra *om. b*. 8 uirgultis integebatur *b c d e*; uinculis tegeba-
4, uinculis impediabatur B (is inop.) et sic 'uel uinctis reliqui'. 9 du-
ode, iuncti B et sic 'uel uincti reliqui'. 10 taliae '*mss. quidd.*',
no D, tala m. pr. et talia sec. B. 11 amis *c*. infixis *c d e*,
e B 'reliqui'. effodiebantur *b c e*. mediocribus intermissis
12 timulos *A*. 14 *xiv (B)*. milia passuum] pedes *b*.
complexus *B*. 15 paris *Oudendorpius*, pari *A B C D*; pares *u.*
17 eius + discessu. *P. 104.* ac ne] aut *B 'mss. fere omnes'*, ut
u. 18 cogantur cum uno *det. u atque ita e, sed cum puncto*
xxx (B). 19 omnes habere *b*. 20 apud *B 'reliqui'*,
21 omnes hos, qui *B 'reliqui'*; omnes, qui *c d e. Addend. ad*
22 cuique ex ciuitate *B 'ceteri'*, cuique ciuitati *b c d e. P. 105.*
, ed. Nipperd.

DE BELLO GALLICO .

imperandum, ne tanta multitudine confusa nec moderari nec
 2 discernere suos nec frumentandi rationem habere possent. Im-
 perant Haeduis atque eorum clientibus, Segusianis, Ambluaretis,
 Aulercis Brannonicibus, Brannouis, milia XXXV; parem nume-
 rum Aruernis adiunctis Eleutheris Cadurcis, Gabalis, Vellauiis, 3
 3 qui sub imperio Aruernorum esse consuerunt; Sequanis, Senoni-
 bus, Biturigibus, Santonis, Rutenis, Carnutibus duodena milia;
 Bellouacis X; totidem Lemonieibus; octona Pictonibus et Turonis
 et Parisiis et Heluetiis 4
 trocoriis, Neruiis, Mor- 5
 Cenomanis totidem; At- 6
 4 Aulercis Eburonicibus ti- 7
 sis ciuitatibus, quae Oc- 8
 dine Armoricae appella- 9
 5 dunt, Ambibarii, Ca- 10
 Bellouaci suum numerum 11
 atque arbitrio cum Romanis bellum gesturos dicebant neque cuius-
 quam imperio optemperaturos; rogati tamen ab Commio pro eius
 76 hospitio duo milia una miserunt. Huius opera Commii, ut antea

- 1 nec emoderari *C D.*   2 frumentandi rationem *e And. Oron.*
cod. Vrs., frumenti rationem *d*, 'ni fallunt excerpta': frumentationem *B*
 'reliqui'.   *De §§. 2 — 4 uid. P. 105 sqq.*   3 Haeduis et eorum *b.*
 Ambluaretis *codd.*, Ambluaretis *Steph. u.*   4 Blannouicibus *A.*
 Blannouis *B et sic 'uel Blamnouis mss. 10 meliores'*.   5 Eleutheris *B*, Eleutetis '*mss. plerique*', Heluetetis et *b.*
 numerum *B.*   6 Gaballis '*mss. quid.*'   7 Vellauiis *B et sic 'uel Vellauis ceteri'*;
 Vellauiis *c d e*, Vellauiis *u.*   8 Sequanis, Senonibus *B e 'mss. plerique'*,
 Senonibus, Sequanis *u.*   9 Turonibus *b c d.*   10 Heluetiis *B et ne*
 '*uel Eluetiis mss. omnes*', Heluetiis *Vossius u.*   11 Senonibus *codd.*, Sues-
 sionibus *Vascosanus u.*   12 Petragoriis *b.*   13 Nitiohrogibus *B 'ple-*
 'rique'.   14 milia *om. c d.*   15 Cenomannis *B.*   16 Adrebatibus *B.*
 17 *iv (B).*   18 Velliocassis *e*; Bellocassis *B et sic 'uel Baiocassis*
mss. multi', Bellocassis *u.*   19 Lexouii et Aulercis *B 'mss. plerique'*;
 Lexouii, Aulercis *u*; Aulercis *om. b d.* (*Lixonis B et sic 'et Lexobis mss.*
multi').   20 12 Eburonicibus *Valesius*, Eburonibus *codd.*   21 *defectum*
post Boiis ego notauit.   22 14 Coriosolites *B 'plerique'*.   23 Redones *A*
B, Rbedones *u.*   24 15 Ambibarii *B e 'plurimi'*, Ambarii *b e*; Ambibarii *u.*
 Caletes *cod. Ortelii*, Cadetes *reliqui.*   25 Osismi *B e*, Osismii *u.*
 Lemonices, Vnelli *B 'reliqui'*; Veneti, Lemouices, Vnelli *c*; Lemo-
 uices, Veneti, Vnelli *vi u*, sed *vi quattuor tantum dett. addunt.*
 16 complenerunt *B 'reliqui'*, contulerunt *a c d e.*   17 gesturos] *om.*
add. b.   18 dicebant *B 'mss. 10'*, dicerent *u.*   19 optemperaturos *B.*
 20 19 duo milia *e*, *xx B. P. 110.*   21 una miserunt *B*, miserunt *e.*
 22 ut *B et reliqui*, ita ut *b c d e.*   23 antea *om. b.*

demonstrauimus, fideli atque utili superioribus annis erat usus in Britannia Caesar; quibus ille pro meritis ciuitatem eius immunem esse iusserat, iura legesque reddiderat atque ipsi Morinos attribuerat. Tamen tanta uniuersae Galliae consensio fuit libertatis uindican-
 5 dicandae et pristinae belli laudis recuperandae, ut neque beneficiis neque amicitiae memoria mouerentur, omnesque et animo et opibus in id bellum incumberent. Coactis equitum VIII milibus et pedum circiter CCL haec in Haeduorum finibus recensebantur, numerusque inibatur, praefecti constituebantur. Commio Atrebatii,
 10 Viridomaro et Eporedorigi Haeduis, Vercassiuellauno Aruerno, consobрино Vercingetorigis, summa imperii traditur. His delecti ex cinitatibus attribuuntur, quorum consilio bellum administraretur. Omnes alacres et fiduciae pleni ad Alesiam proficiscuntur, neque erat omnium quisquam, qui aspectum modo tantae multitudinis sustineri posse arbitraretur, praesertim ancipiti proelio, cum
 15 ex oppido eruptione pugnaretur, foris tantae copiae equitatus peditatusque cernerentur.

At ii, qui Alesiae obsidebantur, praeterita die, qua auxilia suorum expectauerant, consumpto omni frumento inscii, quid in
 20 Haeduis gereretur, concilio coacto de exitu suarum fortunarum consultabant. Ac uariis dictis sententiis, quarum pars deditionem, pars, dum uires suppeterent, eruptionem censebat, non praeter-

- 2 Britania *B*. quibus ille pro meritis *B et reliqui*, pro quibus meritis (*omisso ille*) *b c d e*. immunem *B*. 3 reddiderat quae ipsi Morinos *BC*; reddiderat quae ipse Morinis *A et*, qui ipsis, *D*: redd. ipsique Morinos *deteriores aliquot. P. 68.* 4 tamen tanta *B 'mss. plurimi'*, tanta tamen *u.* consensio *om. b.* 5 belli *om. b.* recipiendae *m. pr. e*: causa *int. uers. add. b.* 6 omnes et *e.* 7 in hoc bello *D.* milibus *om. B.* et pedum *m. pr. B.* 8 ccl *b c e Orosius VI, 11; cxxxx altera c sec. m. addita B, ccxl u. P. 106.*
- 9 inibantur *B.* Commius Atrebas, Viridomarus et Eporedorix Haedui *b c d e* (*Eporiderige B*). 10 Vercassiuellauno *B*, 'Vercassiuellauno, Vercassiuellauno et similiter *mss. multi*'; Vergasillauno *b c d e*, Vergasillauno *u. P. 111.*
- 11 consubrino *B.* dilecti *m. pr. A.* 12 attribuuntur] traduntur *b.* 13 fiducia *b c e.* Alaesiam *B.* 14 aspectum *B.* modo *om. b e.* 15 sustinere *BCD.* 18 at hi *B.*
- obsidebantur *C.* auxilia suorum *B 'mss. plurimi'*, suorum auxilia *u.* 19 expectauerant *B.* 20 concilii *BC*, consilio *A e.* coacti *m. sec. C.* suarum fortunarum *B 'mss. plurimi'*, fortunarum suarum *u.*
- 21 ac uariis *B et reliqui*, apud quos uariis *a b d e.* sententiis dictis *e.* quarum *int. uers. b*, quorum *e.* 22 censebat *B e 'mss. 11'*, censebant *u.*

DE BELLO GALLICO

eunda oratio Critognati uidetur propter eius singularem et nefariam crudelitatem. Hic summo in Aruernis ortus loco et magnae habitus auctoritatis, 'Nihil', inquit, 'de eorum sententia dicturus sum, qui turpissimam seruitutem deditionis nomine appellant, neque hos habendos ciuium loco neque ad concilium adhibendos censeo. Cum his mihi res sit, qui eruptionem probant; quorum in consilio omnium uestrum consensu pristinae residere uirtutis memoria uidetur. Animi est ista mollitia, non uirtus, paulisper inopiam ferre non posse. riuntur, quam qui dolori tentiam probarem (tantum praeterquam uitae nostra capiendū omnem Galliam concitauimus. Quid hoc propinquis consanguineis paene in ipsis cadaueribus uestro auxilio expoliare, qui uestrae salutis causa suum periculum neglexerunt, nec sultitia ac temeritate uestra aut animi imbecillitate omnem Galliam prosternere et perpetuae seruituti subicere. An, quod ad diem non uenerunt, de eorum fide constantiaque dabitatis? Quid ergo? Romanos in illis ulterioribus munitionibus animine causa cotidie exerceri putatis? Si illorum nuntiis confirmari non potestis omni aditu praesepto, his utimini testibus adpropinquare eorum aduentum; cuius rei timore exterriti diem noctem-

1 oratio Critognati uidetur *B* et 'idem mss.', uidetur oratio Critognati *u.* et 'idem mss.' edd. ante *Ald.*, ac (*B*)? edd. post *Ald.*

3 consilium *e* 'mss. 5'. 6 cum his *B* edd. ante *Ald.*, cum iis *Aldus u.*

8 mollitia *a b e* et *sec. m. A*, molestia *AB* 'mss. 8'; mollities 'forse' *cd* *u.* uirtutis *b.* paulisper inopiam *BCD* 'plerique', inopiam paulisper (*e*) *u* (inopiam *B*). 9 reperiantur *B* (*is repp.*) *CD*.

11 tantum apud me *B* 'maxima matorum turba', nam apud me tantum *a b d e*. 12 fieri *om. b.* 13 quum ad *B.* ausilium] consilium *A*. 14 quid hominum *e*, quid in hominum *ABCD b.*

15 existumatis *B.* 16 hos uestro auxilio expoliare *ABCD e*; hoc uestro auxilio spoliare eos *b d e*, sed *e* nostro (expoliare *B*). 18 neglexerunt *BCD e* 'mss. et edd. qdd.', neglexerint *u.* animi imbecillitate *B* edd. ante *Ald.*, imbecillitate animi *Aldus u.* 19 subicere *B* et reliqui, addicere *b d e*. 21 Romanos in illis ult. mun. animine causa *a d e*; Romanorum animos in illis ult. mun. sine causa reliqui et *sec. m. a*, sed in *om. Ab.* 23 praescripto *A*, praerepto *b c*. bis *B* et edd. ante *Ald.*, iis *Aldus u.* adpropinquare *B.* 24 timore *om. b.*

que in opere uersantur. Quid ergo mei consilii est? Facere, quod 12
 nostri maiores nequaquam pari bello Cimbrorum Teutonumque fe-
 cerunt; qui in oppida compulsi ac simili inopia subacti eorum cor-
 poribus, qui aetate ad bellum inutiles uidebantur, uitam tolerane-
 runt neque se hostibus tradiderunt. Cuius rei si exemplum non 13
 haberemus, tamen libertatis causa institui et posteris prodi pulcher-
 rimum iudicaret. Nam quid illi simile bello fuit? Depopulata 14
 Gallia Cimbri magnaue inlata calamitate finibus quidem nostris
 aliquando excesserunt atque alias terras petierunt; iura, leges,
 10 agros, libertatem nobis reliquerunt. Romani uero quid petunt 15
 aliud aut quid nolunt, nisi inuidia adducti, quos fama nobiles po-
 tentesque bello cognouerunt, horum in agris ciuitatibusque consi-
 dere atque his aeternam iniungere seruitutem? Neque enim ulla
 alia condicione bella gesserunt. Quod si ea, quae in longinquis 16
 5 nationibus geruntur, ignoratis, respicite finitimam Galliam, quae
 in prouinciam redacta iure et legibus commutatis securibus sub-
 iecta perpetua premitur seruitute'. Sententiis dictis constituunt, 78
 ut ii, qui ualeitudine aut aetate inutiles sunt bello, oppido excedant,
 atque omnia prius experiantur, quam ad Critognati sententiam de-
 10 scendant: illo tamen potius utendum consilio, si res cogat atque 2
 auxilia morentur, quam aut deditionis aut pacis subeundam condi-
 tionem. Mandubii, qui eos oppido receperant, cum liberis atque 3
 uxoribus exire coguntur. Hi, cum ad munitiones Romanorum ac- 4
 cessissent, flentes omnibus precibus orabant, ut se in seruitutem
 15 receptos cibo iuarent. At Caesar dispositis in uallo custodibus 5
 recipi prohibebat.

- 1 est consilii *b*.   2 nostri] *m m. pr. B*.   3 compulsi *B*.
 4 ad bellum inutiles *B* *edd. ante Ald.*, inutiles ad bellum *Aldus u.*
 7 ille *m. pr. B*.   8 inlata *B*.   quidem *A (B) C D b c, om. e*.
 9 recesserunt *A*.   petierunt *b c*.   10 libertatem *om. b*.
 13 ulla alia *B* *edd. ante Ald. et sine dubio 'reliqui', in quibus et*
'edd. pp.' Oud. umquam ulla legi narrat; umquam alia b c d e. Coniungo
ulla bella.   14 condicione (*B*).   15 respice *m. pr. B*.
 16 communitatis *d*.   17 praemittitur *B*.   18 ut hi *B* *et sic 'uel*
ut ii mss. 10', ut e u.   ualeitudine *B*, ualitudine *e* *'mss. fere omnes'*
et sec. m. B.   sint *e*.   19 experiantur *e*, expediantur *A B*
C D.   ad Critognati sententiam descendant *Aldus*; ab Critognati sen-
 tentia discedant *codd.*, nisi quod abegritognati *B*, discedant sententia *e*.
 20 illo tamen potius *c d et, qui prius, e*; illo tamen tempore potius
reliqui.   utendo *b*.   21 auxilia *B*.   quam aut deditionis (*B*)
'mss.', quam deditionis *e*.   conditionem (*B*).   23 Romanorum *om. e*.
 24 praecibus *B*.   orabant *b c d e*, orant *B* *'reliqui'*.   25 cu-
 stodibus *B* *'reliqui'*, custodiis *c d e*.

DE BELLO GALLICO

79 Interea Commius reliquique duces, quibus summa imperii
 permissa erat, cum omnibus copiis ad Alesiam perveniunt et colle
 2 nibus considunt. Postero die equitatu ex castris educto omnem
 eam planiciem, quam in longitudinem tria milia passuum patere 5
 demonstrauius, complent pedestresque copias paulum ab eo loco
 3 abditas in locis superioribus constituunt. Erat ex oppido Alesia
 despectus in campum. Concurrunt his auxiliis uisis; fit gratulatio
 4 inter eos, atque omnis laetitia excitantur. Itaque
 productis copiis ante op-
 5 pida et proximam fossam cra-
 6 tibus integunt atque a-
 7 que ad eruptionem atque
 80 omnes casus comparant. exercitu ad utramque par-
 tem munitionum dispositi-
 teneat et noverit, equi-
 2 iubet. Erat ex omnibus teniat, suum quisque locum
 nebant, despectus, atque educi et proelium committi
 3 expectabant. Galli inter equites raros sagittarios expeditosque le-
 uis armaturae interiecerant, qui suis cedentibus auxilio succurre-
 rent et nostrorum equitum impetus sustinerent. Ab his complures
 4 de inopriso vulnerati proelio excedebant. Cum suis pugna su-
 periores esse Galli confiderent et nostros multitudine premi uide-
 rent, ex omnibus partibus et ii, qui munitionibus continebantur,
 et hi, qui ad auxilium conuenerant, clamore et ululatu suorum
 5 animos confirmabant. Quod in conspectu omnium res gerebatur
 neque recte ac turpiter factum celari poterat, utrosque et laudis 25
 6 cupiditas et timor ignominiae ad uirtutem excitabant. Cum a me-
 ridie prope ad solis occasum dubia victoria pugnaretur, Germani

1 reliquique <i>B</i> 'mss. plurimi', et reliqui <i>e u.</i>	2 Alesiam <i>B.</i>
3 longius <i>b d</i> et addito quam <i>e</i> , longe <i>B</i> 'reliqui'.	4 passibus
cum solis <i>And. Oxon. u.</i>	5 planitiem (<i>B</i>).
6 paulo <i>A</i> , paululum <i>b e</i> .	7 abditas <i>e</i> , additas <i>B</i> 'mss. 7'.
8 concurrunt <i>B</i> 'reliqui', concurrunt <i>c d e</i> .	9 laeticiam <i>B</i> .
10 'proximam <i>AC</i> ' (an proximam?)	11 itaque] at-
12 gratibus <i>m. pr. B.</i>	
13 munitionis <i>b e</i> .	14 ut suis subueniat <i>b</i> .
15 intenti <i>B</i> 'plerique', omnium militum intenti animi <i>b c d e</i> .	16 omnes milites
17 expecta-	
bant <i>B</i> .	18 cadentibus <i>b e</i> .
19 sustinerent <i>m. pr. B</i> .	20 in-
21 in-	
22 pugnare <i>a b e</i> (hic pugnae).	23 hi <i>B</i> <i>edd. ante Ald.</i>
(sed haec etiam paulo ante), ii <i>Aldus u.</i>	24 conuenerunt <i>B</i> .
25 recti	
<i>B C</i> , tegi <i>D</i> .	26 factam <i>om. B</i> 'mss. 9'.
27 ad uirtutem <i>om. b</i> .	
28 poterat <i>om. B</i> 'mss. 7'.	
29 excitabant (<i>B</i>) 'mss. plerique', excitabat <i>e</i> .	30 prope usque
31 ad <i>b</i> .	

una in parte confectis turmis in hostes impetum fecerunt eosque
 propulerunt; quibus in fugam coniectis sagittarii circumuenti inter- 7
 sectique sunt. Item ex reliquis partibus nostri cedentes usque ad 8
 castra insecuti sui colligendi facultatem non dederunt. At ii, qui 9
 ab Alesia processerant, maesti prope victoria desperata se in op-
 pidum receperunt. Vno die intermisso Galli atque hoc spatio ma- 81
 gno cratium, scalarum, harpagonum numero effecto media nocte
 silentio ex castris egressi ad campestris munitiones accedunt.
 Subito clamore sublato, qua significatione qui in oppido obsideban- 2
 tur de suo aduentu cognoscere possent, crates proicere, fundis,
 sagittis, lapidibus nostros de uallo proturbare reliquaque, quae ad
 oppugnationem pertinent, parant administrare. Eodem tempore 3
 clamore exaudito dat tuba signum suis Vercingetorix atque ex op-
 pido educit. Nostri ut superioribus diebus, ut cuique erat locus 4
 adtributus, ad munitiones accedunt; fundis librilibus sudibusque,
 quas in opere disposuerant, ac glandibus Gallos proterrent. Pro- 5
 spectu tenebris adempto multa utrimque uulnera accipiuntur. Con-
 plura tormentis tela coniciuntur. At Marcus Antonius et Gaius 6
 Trebonius legati, quibus hae partes ad defendendum obuenerant,
 qua ex parte nostros premi intellexerant, his auxilio ex ulteriori-
 bus castellis deductos sumittebant. Dum longius ab munitione 82
 aberant Galli, plus multitudine telorum proficiebant; posteaquam
 propius successerunt, aut se stimulis inopinantes induebant aut in
 scrobes delati transfodiebantur aut ex uallo ac turribus traieci
 pilis muralibus interibant. Multis undique uulneribus acceptis nulla 2

1 confectis <i>b c.</i>	hostem <i>b c e.</i>	2 interfecti sunt <i>b.</i>
3 usque <i>om. b d e.</i>	ad <i>b c d e</i> , in <i>B</i> 'reliqui'.	4 consecuti <i>b e.</i>
qui Alesiae <i>e</i> (Elesia <i>B</i>).	5 maesti <i>B</i> , non moesti.	7 arpa-
gonum <i>B</i> 'mss. fere omnes'.	8 ex <i>om. b.</i>	11 proturbare <i>A B C D</i>
<i>e</i> ; perturbare adiecto ceperunt eodemque punctis notato <i>b</i> , deturbare <i>c d.</i>		
reliqua quaeque <i>B.</i>	12 parant <i>B e</i> 'mss. tantum non omnes',	
pararent <i>b</i> ; <i>om. Aldus u.</i>	14 ut cuique <i>A B C</i> , suis cuique <i>D b e</i> (hic	
cuiusque) <i>d e.</i>	erat locus <i>B e</i> <i>edd. ante Graeu.</i> , locus erat <i>Graeu. u.</i>	
15 attributus <i>reliqui</i> , definitus <i>And. Oxon. u</i> (adtr. <i>B</i>).	librilibus	
<i>om. d e.</i>	16 Gallos glandibus, omisso <i>ac</i> , <i>B</i> 'mss. 9'.	proterrent <i>A</i>
<i>B C D a e</i> , perterrent <i>u.</i>	17 utrimque <i>B</i> , non utrinque.	conplura <i>B.</i>
18 coiciantur <i>B.</i>	Marcus <i>B</i> , <i>M. u.</i>	Gaius <i>B</i> , <i>C. u.</i>
19 Atrebonius <i>c.</i>	hae <i>B</i> <i>edd. ante Ald.</i> ; eae <i>Aldus u.</i> , eas <i>b.</i>	defen-
dum <i>m. pr. B.</i>	uenerant <i>A.</i>	20 his <i>B</i> <i>edd. ante Ald.</i> , his <i>Aldus u.</i>
21 sumittebant <i>B</i> , non subm.	ad munitionem <i>B</i> 'mss. 9'.	
23 proprius <i>B.</i>	se stimulis <i>B</i> '10 mei', se ipsi stimulis <i>u.</i>	
24 delati <i>B</i> 'reliqui', delapsi <i>a b c d e.</i>	25 muralibus] in ualli-	
bus <i>b.</i>	interiebant <i>A B C D.</i>	

DE BELLO GALLICO

munitione perrupta, cum lux adpeteret, ueriti, ne ab latere aperto
 ex superioribus castris eruptione circumuenirentur, se ad suos re-
 3 ceperunt. At interiores, dum ea, quae a Vercingetorige ad eru-
 4 ptionem praeparata erant, proferunt, priores fossas explent, dis-
 tius in his rebus administrandis morati prius suos discessisse co-
 gnouerunt, quam munitionibus adpropinquarent. Ita re infecta in
 83 oppidum reuerterunt. Bis magno cum detrimento repulsi Galli,
 quid agant, consulunt; locorum peritos adhibent: ex his superio-
 2 rum castrorum situs | gnoscunt. Erat a septen-
 trionibus collis, quem | tudinem circuitus opere cir-
 complecti non potuerant. | ssario paene iniquo loco et
 3 leniter decliui castra f | Gaius Antistius Reginus et
 Gaius Caninius Rebilu | abus legionibus oblinebant.
 4 Cognitis per explorat | duces hostium LX milia ex
 omni numero deligi | m, quae maximam uirtutis
 5 opinionem habebant, | to agi placeat, occulte inter
 se constituunt; adeundi tempus occurrunt, cum meridies esse uidea-
 6 tur. His copiis Vercassiuellaunum Aruernum, unum ex quattuor
 7 ducibus, propinquum Vercingetorigis, praeficiunt. Ille ex castris
 prima uigilia egressus prope confecto sub lucem itinere post mon-
 tem se occultauit militesque ex nocturno labore sese reficere iua-
 8 sit. Cum iam meridies adpropinquare uideretur, ad ea castra,
 quae supra demonstrauius, contendit; eodemque tempore equi-
 tatus ad campestris munitiones accedere et reliquae copiae pro

1 (adpeteret <i>B</i>) appareret <i>b</i>. <i>C D a b e</i>. morati] occupati <i>b</i>. adpropinquarent <i>B</i>. ab his <i>b c d e</i>. 11 poterant <i>b e</i>. 12 leniter <i>e</i>, leniter <i>B</i> '11 mei'. <i>b c e</i>. Gaius <i>B</i>, <i>C</i>. <i>u</i>. Reuilus <i>B</i> 'decem mei' et suprasc. <i>b A</i>. nibus <i>A B C D</i>. ciuitatium <i>D</i>. 17 meridio <i>A B C b c e</i>. <i>Ald.</i>, iis (<i>B</i>) <i>Aldus u</i>. 20 prope <i>om. D</i>. propinquare, <i>b e</i> (adprop. <i>B</i>). tempore <i>B</i>, eodem tempore <i>b c</i>.	4 praeparauerant proferant <i>A B</i> 5 his <i>B</i> <i>edd. ante P. Manut.</i>, iis <i>P. Manutius u</i>. 6 mutionibus <i>ante corr. B</i>, munitiones <i>m. pr. C</i>. 7 reuertuntur <i>b</i>. 8 ex his <i>B</i> 'reliqui', 9 septentrionibus <i>m. pr. B</i>. 10 complecti <i>b</i>. necessario <i>B et reliqui</i>, necessarioque <i>b c e</i>. fecerunt <i>B et reliqui</i>, fecerant 13 <i>C. Caninius P. Manutius u</i>, Cani- nius omissa praenomine <i>B</i>; 'L. uel Lucius Caninius <i>A C D</i> 6 <i>alii</i>'. n (<i>B</i>). 14 legio- 15 diligunt <i>A</i>, delegunt <i>B C D</i>. quoquo <i>A B C D a b c</i>, quo <i>e</i>. uideretur <i>A</i>. 18 his <i>e</i> <i>edd. ante</i> Vercassiuellaunum <i>B</i>, 'Vercasiuellaunum <i>met.</i> fers omnes', Cassiuellaunum <i>b</i>; Vergasillaunum <i>u</i>. quattuor <i>B</i>. 22 iam ad meridiem appropinquare <i>e et</i>, qui 23 condit <i>m. pr. B</i>. eodemque in

castris sese ostendere coeperunt. Vercingetorix ex arce Alesiae 84
 suos conspicatus ex oppido egreditur; cratis, longurios, musculos,
 falces reliquaque, quae eruptionis causa parauerat, profert. Pu- 2
 gnatur uno tempore omnibus locis, atque omnia temptantur: quae
 5 minime uisa pars firma est, hac concurritur. Romanorum manus 3
 tantis munitionibus distinctetur nec facile pluribus locis occurrit.
 Multum ad terrendos nostros ualet clamor, qui post tergum pu- 4
 gnantibus extitit, quod suum periculum in aliena uident salute
 constare: omnia enim plerumque, quae absunt, uehementius ho- 5
 10 minum mentes perturbant. Caesar idoneum locum nactus, quid 85
 quaque ex parte geratur, cognoscit; laborantibus summittit. Vtris- 2
 que ad animum occurrit unum esse illud tempus, quo maxime con-
 tendi conueniat: Galli, nisi perfregerint munitiones, de omni sa- 3
 lute desperant; Romani, si rem optinuerint, finem laborum omnium
 15 expectant. Maxime ad superiores munitiones laboratur, quo Ver- 4
 cassiellaunum missum demonstrauius. Iniquum loci ad decli-
 nitatem fastigium magnum habet momentum. Alii tela coniciunt, 5
 alii testudine facta subeunt; defatigatis in uicem integri succedunt.
 Agger ab uniuersis in munitionem coniectus et ascensum dat Gal- 6
 20 lis et ea, quae in terra occultauerant Romani, contegit; nec iam
 arma nostris nec uires suppetunt. His rebus cognitis Caesar La- 86
 biennum cum cohortibus sex subsidio laborantibus mittit: imperat, 2
 si sustinere non posset, deductis cohortibus eruptione pugnaret;
 id nisi necessario ne faciat. Ipse adit reliquos, cohortatur, ne la- 3

- 2 cratis *Vrsinus*, castris *B* 'plurimi'; a castris *b c d e*. mulcu-
 les *B* 'mes. 8'. 3 reliqua quoque *er. B*, reliquaque *er. c*. para-
 uerant *b c d e*, parauerant *B* 'reliqui'. profert *om. c*. 4 locis] oc-
 currit *add. c*, acriter *add. b*. qua ex uno *det. u*. 5 minimae
 om puncto sub *a B*. uisa *om. b c*. firma esset *b c*. 7 ualet
b c 'reliqui', ualuit *d And. Oxon.* postergum *B*. 8 (extitit *B*)
 extitit *b c*. uident *b*. salute *A B C D b c et sec. m. a*, uirtute
a. 9 constare (*B*) *a* 'reliqui'; consistere 'uidetur logi in *d And.*: nam
scripta nihil de uarietate monent'. 11 quaque] qua *B* 'mes. 11'.
 ex parte *B* 'mes. 13', in parte *b c d e*. laborantibus] auxilium
add. D. summittit *B*, non subm. utrimque, *sed corr. ead. m., B*.
 12 esse illud *B add. ante Ald.*, illud esse *Aldus u*. tempus]
praedicat add. b c. 14 optinuerint *B*. 15 expectant *B*.
Vercassinellaunum B et cetera ut p. 456, 18. 16 iniquum *B a* 'reli-
 quies omnes', exiguum *c And. Oxon.* declinitatem] adscensus *D*.
 17 ascensum *B*. 20 in terra *B c reliqui*, in terram *d And. Oxon.*
 23 posset *Louaniensis*, possit *reliqui*. pugnaret *B et reliqui*,
 pugnaret *b c. P. 84.* 24 adit] ad id *b c*, id *c*. cohortatur *a*, cohor-
 tatus *B* 'mes. 12'.

DE BELLO GALLICO

6 ~~no~~ quam ab finitimis Bellouacis calamitatem accipiant. Gaium
Antistium Reginum in Ambilaretos, Titum Sextium in Bituriges,
7 Gaium Caninium Rebilum in Rutenos cum singulis legionibus mit-
tit. Quintum Tullium Ciceronem et Publium Sulpicium Cabillonem
et Matiscone in Haeduas ad Ararim rei frumentariae causa collo-
8 cat. Ipse Bibracte hiemare constituit. † His litteris cognitis Ro-
mae dierum viginti supplicatio redditur.

A.

T I I

DE BELLO GALLICO

COMMENTARIUS OCTAVVS.

Coactus adsiduis tuis vocibus, Balbe, cum cotidiana mea re-
cusatio non difficultatis excusationem, sed inertiae uideretur de-
2 precationem habere, rem difficillimam suscepi. Caesaris nostri

1 Minutium <i>B.</i>	Basilum <i>om.</i> <i>Flodoardus.</i>	legionibus dua-
bns <i>B</i> <i>Flodoardus</i> , duabus legionibus <i>u.</i>	conlocat <i>B.</i>	2 ab (<i>B</i>) <i>C</i>
<i>D b</i> , non <i>a.</i>	finitimis <i>A D.</i>	3 Ambilaretos
<i>B</i> 'mss.', Ambilaretos <i>u.</i> <i>P.</i> 106.	Gaium <i>B</i> , <i>C.</i> <i>u.</i>	4 Gaium <i>B</i> ,
<i>C.</i> <i>u.</i>	Titum <i>B</i> , <i>T.</i> <i>u.</i>	Cabilloni
5 Quinctum <i>B</i> , <i>Q.</i> <i>u.</i>	Publium <i>B</i> , <i>P.</i> <i>u.</i>	6 ad ad Ar.
'mss. plerique', Cabillonem <i>B</i> , Cabiloni 'alii'; Canillonem <i>b.</i>	7 his litteris cognitis <i>A B C D e</i> , huius anni rebus	
<i>B.</i>	conlocat <i>B.</i>	8 xx (<i>B</i>).
cognitis <i>a b e</i> ; his rebus litteris Caesaris cognitis <i>u.</i>	8 xx (<i>B</i>).	
redditur <i>codd.</i> , indicitur <i>u.</i>	Iulius Celsus Constantinus <i>u.</i> <i>e.</i> legi. Com-	
	mentarius Caesaris liber septimus explicit <i>B.</i> Explicit liber septimus <i>a d</i> ,	
	qui vii, <i>e.</i>	

A. Hirtii *A c*; A. Hirtii Panse rerum gestarum *C.* Caesaris *a*, et Bir-
tio Pansae hunc librum ascribunt *mss.* aliquot uetustiores, praenomen Hir-
ti add. *b'*. Incipit liber octauus feliciter *B.* Incipit viii *e.* *P.* 9. 1 ad-
sidois *B.* 3 rem *om.* *B* 'mss. *b'*', post difficillimam ponunt *edd.*

commentarios rerum gestarum Galliae non conhaerentibus superio-
 ribus atque insequentibus eius scriptis contexui nouissimumque
 imperfectum ab rebus gestis Alexandriae confeci usque ad exitum
 non quidem civilis dissensionis, cuius finem nullum videmus, sed
 vitae Caesaris. Quos utinam qui legent scire possint quam in- 3
 nitus susceperim scribendos, quo facilius caream stultitiae atque
 arrogantiae crimine, qui me mediis interposuerim Caesaris scri-
 ptis. Constat enim inter omnes nihil tam operose ab aliis esse 4
 perfectum, quod non horum elegantia commentariorum superetur.
 20 Qui sunt editi, ne scientia tantarum rerum scriptoribus deesset, 5
 adeoque probantur omnium iudicio, ut praerepta, non praebita sa-
 cultas scriptoribus uideatur. Cuius tamen rei maior nostra quam 6
 reliquorum est admiratio: ceteri enim, quam bene atque emen-
 date, nos etiam, quam facile atque celeriter eos perfecit, scimus.
 25 Erat autem in Caesare cum facultas atque elegantia summa scri- 7
 bendi, tum uerissima scientia suorum consiliorum explicandorum.
 Mibi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino atque Africano bello 8
 interesssem; quae bella quamquam ex parte nobis Caesaris ser-
 mone sunt nota, tamen aliter audimus ea, quae rerum nouitate
 30 aut admiratione nos capiunt, aliter, quae pro testimonio sumus
 dicturi. Sed ego nimirum, dum omnes excusationis causas colligo, 9
 ne cum Caesare conferar, hoc ipsum crimen adrogantiae subeo,
 quod me iudicio cuiusquam existimem posse cum Caesare compa-
 rari. Vale.

25 Omni Gallia deuicta Caesar cum a superiore aestate nullum 1
 bellandi tempus intermisisset militesque hibernorum quiete reficere
 a tantis laboribus uellet, complures eodem tempore ciuitates reno-
 uare belli consilia nuntiabantur coniurationesque facere. Cuius 2
 rei uerisimilis causa adferebatur, quod Gallis omnibus cogni-
 30 tum esset neque ulla multitudo in unum locum coacta resisti

1 conhaerentibus *Schneiderus*; comparentibus *A*, comparantibus *B C*
 id est '6 alii'; comparandos *Aldus u.* 2 nouissimum quae *B*, nouissime-
 quo *c.* 3 imperfectum *B.* 5 legerent *A.* 6 atque *B.*
 7 operosum *b c.* 10 rerum] gestarum *add. a b c d e.* deesset *b c*
d e, desit *B et reliqui.* 13 quam bene quam emendate *b.* 14 eos
m. b. perfecit] perscripserit *Suetonius Caes. c. 56.* 17 illud
B. 18 quamquam (*B*). 19 sunt *B D*, et *C*; sint *A b c d e.*
 audiamus *b.* 22 ipsum (*B*) et reliqui, ipso *a c Oxon*: 'de d dubito'.
P. 111. adrogantiae *B.* 26 intermisisset *m. pr. B.* 29 adfe-
 rebatur *B.*

DE BELLO GALLICO

posse Romanis, nec, si diuersa bella conplures eodem tempore intulis-
 sent ciuitates, satis auxilii aut spatii aut copiarum habiturum exerci-
 3 tum populi Romani ad omnia persequenda; non esse autem alicui
 ciuitati sortem incommodi recusandam, si tali mora reliquae possent
 2 se vindicare in libertatem. Quae ne opinio Gallorum confirmaretur,
 Caesar Marcum Antonium quaestorem suis praefecit hiber-
 nis; ipse equitum praesidio pridie Kal. Ianuarias ab oppido Bi-
 bracte proficiscitur a
 Haeduorum conlocauer
 2 gionem XI, quae proxi-
 tuenda relictis reliquum
 gum inducit, qui, cum
 unius legionis hibernis
 3 rent coniurationesque
 dit, quod inparatis disi-
 ullo rura colentes prius ab equitatu opprimerentur, quam confugere
 2 in oppida possent. Namque etiam illud vulgare incursionis ho-
 stium signum, quod incendiis aedificiorum intellegi consuevit, Cae-
 saris erat interdicto sublatum, ne aut copia pabuli frumentique, si
 longius progredi uellet, deliceretur, aut hostes incendiis terreren-
 3 tur. Multis hominum milibus captis perterriti Bituriges, qui pri-
 mum aduentum potuerant effugere Romanorum, in finitimas ciui-
 tates aut priuatis hospitibus confisi aut societate consiliorum confu-
 4 gerant. Frustra: nam Caesar magnis itineribus omnibus locis
 occurrit nec dat ulli ciuitati spatium de aliena potius quam de do-
 mestica salute cogitandi; qua celeritate et fideles amicos retinebat
 5 et dubitantes terrore ad condiciones pacis adducebat. Tali condi-
 cione proposita Bituriges, cum sibi uiderent clementia Caesaris

1 posse a Romanis <i>A B C D b e</i>	conplures <i>B.</i>	intulissent
(<i>B</i>) a reliqui, iussent <i>And. Oxon. u.</i>	3 prosequenda <i>b.</i>	4 incom-
modae <i>B.</i> incommode <i>C D.</i>	recusandam <i>B.</i>	6 Marcum <i>B.</i> <i>M. u.</i>
7 equitum praesidio <i>B 'reliqui'</i> , cum equitatus praesidio <i>b e d e.</i>		
cal. (<i>B</i>). Ianuarias <i>A B C D</i> , Ian. <i>e.</i>	8 xii <i>Glareanus</i> , xii <i>codd.</i>	
(duodecimam <i>B</i>). <i>Fid. c. 11, 1 et 111, 51, 2. 90, 6.</i>	9 conlocauerat <i>B.</i>	
10 undecimam <i>B.</i>	impedimenta <i>B.</i>	11 tuenda <i>om. e And. et u.</i>
<i>pr. unus Achaintri. a, m fallor.</i>	13 potuerant <i>A B C D e</i> ; poterant	
<i>b d</i> , potuerant <i>e.</i>	15 inparatis <i>B.</i>	disiectisque <i>Vascosanus</i> , de-
iectisque <i>codd.</i>	17 incursionibus <i>m. pr. C.</i>	hostium signum <i>A</i>
(<i>B</i>) <i>C D</i> , signum hostium <i>b d e</i>	18 aedificiorum <i>B.</i>	Caesaris
erat <i>A (B) C D</i> , Caesaris id erat <i>b e d e.</i>	20 uellent <i>D.</i>	deserret
<i>b.</i>	22 potuerant effugere <i>A B C D e 'mss. tantum non omnes'</i> , effugere	
potuerant <i>u.</i>	23 societate <i>B.</i>	27 condiciones et conditione (<i>B</i>).

reditum patere in eius amicitiam finitimasque ciuitates sine ulla
 poena dedisse obaides atque in fidem receptas esse, idem fecerunt.
 Caesar militibus pro tanto labore ac patientia, qui brumalibus die- 4
 bus itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis studiosissime per-
 manserant in labore, ducenos sestertios, centurionibus † tot milia
 annuum praedae nomine condonanda pollicetur legionibusque in
 hiberna remissis ipse se recipit die XXXX Bibracte. Ibi cum ius 2
 diceret, Bituriges ad eum legatos mittunt auxilium petatum contra
 Carnutes, quos intulisse bellum sibi querebantur. Qua re cognita, 3
 cum dies non amplius decem et octo in hibernis esset moratus, le-
 giones XIII et VI ex hibernis ab Arare educit, quas ibi conlocatas
 explicandae rei frumentariae causa superiore commentario demon-
 stratum est: ita cum duabus legionibus ad persequendos Carnutes
 proficiscitur. Cum fama exercitus ad hostes esset perlata, cala- 5
 mitate ceterorum ducti Carnutes desertis vicis oppidisque, quae
 tolerandae hiemis causa constitutis repente exiguis ad necessitatem
 aedificiis incolebant (nuper enim deuicti conplura oppida dimise-
 rant), dispersi profugunt. Caesar erumpentes eo maxime tempore 2
 acerrimas tempestates cum subire milites nollet, in oppido Carnu-
 tum Genabo castra ponit adque in tecta partim Gallorum, partim
 quae coniectis celeriter stramentis tentoriorum integendorum gra-
 tia erant inaedificata, milites coniecit. Equites tamen et auxilia- 3
 rios pedites in omnes partes mittit, quascumque petisse dicebantur
 hostes; nec frustra: nam plerumque magna praeda potiti nostri
 reuertuntur. Oppressi Carnutes hiemis difficultate, terrore periculi, 4

- 2 in *lido e.* 3 patientia *B.* 5 sestios *B.* tot reliqui
 omnes, 11 cum *Bong. tert. u. P. 111.* 6 condonanda *Bong. tert.*, con-
 donata reliqui. 7 so om. *m. pr. B.* recipit *A b*, recepit *B e* reli-
 qui. xxx *BC*, tricesimo *D.* 9 Carnutes *b semper.* quere-
 bantur *B.* 10 dies hic ponunt *B edd. ante Ald. Steph.*, post decem et
 octo *Aldus u.* moratus *B e 'reliqui'*, commoratus *ed.* legionem *b.*
 11 sextiam (*B*). Arari *b e.* educit *Aldus*, et 'ex e d nihil
 ueritatis enotatum est'; ducit *AB e 'reliqui omnes'*. conlocatas *B.*
 15 ceterum *m. pr. B.* 16 constitutis — aedificiis] ad necessita-
 tem repente exigua constituerant aedificia *e And. Oxon.* 17 conplura
B. amiserant *b e d e.* 18 profugerunt *D.* 19 'acerrimas *A*
C D' (an acerrimas?) nollet *b.* 20 Genabo *B 'mss.'*
 adque *B*, non atque. partim ante Gallorum om. *b.* partim quae
 e; partimque *B*, partemque 'mss. longe plurimi, non omnes tamen'.
 21 tentorium *b e c*, centuriorum *C.* 22 coniecit *Morus*, contegit *codd.*
P. 112. 23 dimittit *b.* quascumque (*B*), non — eunque.
 25 periculi] periculi *b.*

DE BELLO GALLICO

cum tectis expulsi nullo loco diutius consistere auderent nec
 silvarum praesidio tempestatibus durissimis legi possent, dispersi
 6 magna parte amissa suorum dissipantur in finitimas ciuitates. Cae-
 sar tempore anni difficillimo, cum satis haberet convenientes ma-
 nus dissipare, ne quod initium belli nasceretur, quantumque in
 ratione esset, exploratum haberet sub tempus aestiuorum nullum
 summum bellum posse conflare, Gaium Trebonium cum duabus le-
 2 gionibus, quas secum ha- . . . . . rnis Genabi collocauit; ipse,
 cum crebris legationibus . . . . . certior fieret Bellouacos, qui
 belli gloria Gallos omnes . . . . . praestabant, finitimasque his
 ciuitates duce Correo . . . . . Commio Atrebate exercitus
 comparare atque in unum . . . . . ere, ut omni multitudine in
 fines Suessionum, qui R . . . . . dtributi, facerent impressio-
 nem, pertinere autem . . . . . dignitatem, sed etiam ad sa-
 lutem suam iudicaret . . . . . alem socios optime de repu-
 3 blica meritos accipere, legionem ex hibernis euocat rursus undeci-
 mam, litteras autem ad Gaium Fabium mittit, ut in fines Suessio-
 num legiones duas, quas habebat, adduceret, alteramque ex dua-
 4 bus ab Labieno arcessit. Ita, quantum hibernorum opportunitas
 bellique ratio postulabat, perpetuo suo labore in uicem legionibus 20
 7 expeditionum onus iniungebat. His copiis coactis ad Bellouacos
 proficiscitur castrisque in eorum finibus positis equitum turnas
 dimittit in omnes partes ad aliquos excipiendos, ex quibus hostium
 2 consilia cognosceret. Equites officio functi renuntiant paucos in
 aedificiis esse inuentos, atque hos, non qui agrorum colendorum 25
 causa remansissent (namque esse undique diligenter demigratum),
 3 sed qui speculandi causa essent remissi. A quibus cum quaereret
 Caesar, quo loco multitudo esset Bellouacorum quodue esset con-

5 quantumcumque b.	6 esset om. b.	7 Gaium B, C. u.
8 Cenabi B.	conlocauit B.	9 con B.
10 his A		
'ms. omnes', iis B.	11 Correo b c semper optimique Oroz. VI, 11;	
Corbeo B et reliqui.	Comio (B).	13 Suessionum hic et infra B
'ms. plerique'.	adtributi B.	inpressionem B.
17 Gaium		
B, C. u.	uti ex 2 dett. u.	19 ab B 'cuncti', a e.
e, Lucio Labieno B et sic 'uel L. Labieno reliqui' praeter 2 dett., T. La-		Labieno
bieno u.	itaque b c e.	21 onus impingebat e.
A.	cognoscerent b e.	23 incolendorum And. Oxon., et in e ante
colendorum litura est.	26 remansisset ante corr. B.	27 specu-
landi causa B 'reliqui', speculandi gratia b c d e.	28 esset post multitudo	
om. b.	quodue, ut uidetur, e.	

Alium eorum, inueniebat: Bellouacos omnes, qui arma ferre pos- 4
sent, in unum locum conuenisse, itemque Ambianos, Aulercos,
Caletos, Velliocassis, Atrebatas; locum castris excelsum in silua
circumdatus palude delegisse, impedimenta omnia in ultiores sil-
5 uas contulisse. Conplures esse principes belli auctores, sed mul-
titudinem maxime Correo otemptare, quod ei summo esse odio
nomen populi Romani intellēxissent. Paucis ante diebus ex his 5
castris Atrebatem Commium discessisse ad auxilia Germanorum
adducenda; quorum et uicinitas propinqua et multitudo esset infi-
6 nita. Constituisse autem Bellouacos omnium principum consensu, 6
summa plebis cupiditate, si, ut diceretur, Caesar cum tribus le-
gionibus ueniret, offerre se ad dimicandum, ne miseriore ac duriori
postea condicione cum toto exercitu decertare cogerentur; si ma- 7
iores copias adduceret, in eo loco permanere, quem delegissent,
7 pabulatione autem, quae propter anni tempus cum exigua tum dis-
iecta esset, et frumentatione et reliquo commeatu ex insidiis pro-
hibere Romanos. Quae Caesar consentientibus pluribus cum co- 8
gnosset atque ea, quae proponerentur, consilia plena prudentiae
longeque a temeritate barbarorum remota esse iudicaret, omnibus
8 rebus inseruiendum statuit, quo celerius hostis contempta sua pau-
citate prodiret in aciem. Singularis enim uirtutis ueterrimas le- 2

1 inueniebat] cognoscebat *e And. Oxon. cod. Vrs.* 2 Aulercos
B et sic aut 'Aulercos, Amuras, Muloritos mss.', Aulercos apud Orosium
mss. quidam Hauercampi. 3 Caletos, non Caletes, *B e 'plerique'*; Sa-
letes apud Orosium *mss. quid. Hauercampi et Portensis.* Velliocassis
B et Velliocassas 'mss. plerique', Velliocassas *e et sic uel Velocarsas uel Ve-*
locarsas uel Velocassas apud Orosium mss. quidam Hauercampi; Velocas-
ses 'et.' et Orosius. P. 108. Atrebatas *B 'mss. plerique' et ap. Oro-*
sium tres Leidenses et Portensis, Atrebatos A et 'alii'; Atrebatos *e et Oro-*
sus. In silua circumdata palude *A B c d e 'eteri'*, impedita circumda-
tum palude *And. Oxon.* 4 impedimenta omnia *B add. ante Ald. Ste-*
phanus, omnia impedimenta Aldus u. 5 conplures *B.* 6 Cor-
reo hic *A(B) C b c d.* otemptare *B.* 7 nomen *B.* po-
puli *om. d.* 8 Atrebatem *A B e 'mss. omnes', om. e Oxon.*
11 dicebatur cum 3 *dett. u.* Caesar ante ut diceretur *ponit e.*
12 offerre (*B*) ? *b c d e, offerrent reliqui.* 13 aose *b et, qui ante offerre*
ponit, e. 13 condicione (*B*). 14 adduceret et in eo loco perma-
neret *B.* 17 Caesar cum sentientibus *e.* cum *om. e.* co-
gnosset *A B C D 'mss. T', cognouisset (e) u.* 19 esset *m. pr. B.*
20 rebus *om. e And.* hostis *A, hostes B D e reliqui.* sua
A b e, suorum C; suorum (B) reliqui. 21 prodiret *A B D, prodireat*
e reliqui.

DE BELLO GALLICO

giones VII, VIII, VIII habebat, summae spei delectaeque iuventutis XI, quae octavo iam stipendio tamen in conlatione reliquarum nondum eandem vetustatis ac virtutis ceperat opinionem. Itaque concilio aduocato rebus iis, quae ad se essent delatae, omnibus expositis animos multitudinis confirmat. Si forte hostes trium legionum numero posset elicere ad dimicandum, agminis ordinem ita constituit, ut legio septima, octava, nona ante omnia irent impedimenta, deinde omni mediocri, ut in expone maioris multitudinis ipsi depoposcissent. Hinc in conspectum hostium Com repente instructi Galli viderent, quorum perlata, siue certamine tione nostri consilii copias instruunt pro castris nec loco superiore decedunt. Caesar, etsi dimicare optauerat, tamen admiratus tantam multitudinem hostium ualle intermissa magis in altitudinem depressa quam late patente castra castris hostium confert. Haec imperat uallo pedum XII muniri, loriculam $\frac{1}{2}$ pro hac ratione eius altitudinis inaedificari; fossam duplicem pedum denum quinum lateribus deprimi directis; turris excitari crebras in altitudinem tri-

1 VII, VIII B; VIII et IX u, sed et om. e 'mss. tantum non omnes';
VIII et IX D (puto VII et VIII). electaeque b e. 2 iam om. b e.
stipendio B 'mss. plerique', stipendio functa b c d e. in om.
b c d e. (conlatione B) collocatione e e. 3 concilio Vasconius
et 'forsan unus et alter mss.', consilio B reliquit. 4 conuocato D.
5 fortue B. 7 septima et octava atque nona b. irent
(B) C b e e 'alii' u (fuerat irent). 8 quod ita tamen D. 11 po-
poscissent b. hac] ne B. quadrato D. 12 in conspectu
omnium scelerius hostium opinione eorum exercitum adduxit e; in conspectu
etiam C D. 13 cum] quas cum e, quas legiones b d e. legiones
om. b d e. 14 Galli] cum add. b d e. uiderent e, uiderant B
'mss. et edd. qdd.' fiducia b e. 15 sine expectatione A e, cum
expectatione (B) u (expect. B). 19 depressam D. patentem B,
patentia b. 20 muniri e, munire B 'mss. 12'. loriculam pro hac
ratione eius altitudinis inaedificari B et, ex quibus nonnulli loricam uel lu-
ricam habent, 'ceteri' et, qui et praemittit et hac om. (id quod de B que-
que falso Achaintrius retulit), sec. m a; coronis inaedificari a e. P. 113.
21 denum quinum B 'mss. plerique', denum et quinum D; quindenum
b, quinum denum u. P. 114. 22 deprimi directis A B C D 'mss. pluri-
mi', directis deprimi (e) u (direct. A B C e). turris A B C.
excitari crebras B edd. ante Ald., crebras excitari Aldus u.

um tabulatorum, pontibus traiectionis constratisque coniungi, quorum
frontes viminea lorica munirentur: ut ab hostibus duplici fossa, 4
duplici propugnatorum ordine defenderentur, quorum alter ex pon-
tibus, quo tutior altitudine esset, hoc audacius longiusque permit-
5 teret tela, alter, qui propior hostem in ipso uallo conlocatus esset,
ponte ab incidentibus telis tegeretur. Portis fores altioresque tur-
res imposuit. Huius munitionis duplex erat consilium. Namque 10
et operum magnitudinem et timorem suum sperabat fiduciam bar-
baris allaturum, et cum pabulatum frumentatumque longius esset
10 proficiscendum, paruis copiis castra munitione ipsa uidebat posse
defendi. Interim crebro paucis utrimque procurrentibus inter bina 2
castra palude interiecta contendebatur; quam tamen paludem non-
numquam aut nostra auxilia Gallorum Germanorumque transibant
acriusque hostes insequiebantur, aut uicissim hostes eadem trans-
15 gressi nostros longius summonebant. Accidebat autem cotidianis 3
pabulationibus (id quod accidere erat necesse, cum raris disiectis-
que ex aedificiis pabulum conquireretur), ut impeditis locis dispersi
pabulatores circumuenirentur; quae res, etsi mediocre detrimentum 4
iumentorum ac seruorum nostris adferebat, tamen stultas cogita-
20 tiones incitabat barbarorum, atque eo magis, quod Commius, quem
profectum ad auxilia Germanorum arcessenda docui, cum equiti-
bus uenerat; qui tametsi numero non amplius erant quingenti,
tamen Germanorum aduentu barbari nitebantur. Caesar, cum 11

2 lorica *ABC b*, lorica *D*. ut ab hostibus duplici fossa, du-
plici propugnatorum ordine defenderentur *B* et sic 'uel defenderetur' *AC*
D; ut hostis a duplici propugnatorum ordine depelleretur *a c* et, qui post
depelleretur addit fossa duplici, *e*; ut hostis a duplici fossa duplici propu-
gnatorum ordine defenderetur *u*. *P*. 114. 3 quorum] quo *b*.
4 permetteret tela *B* et sic 'uel tela permetteret *mss. constanter*'; tela per-
mitterentur *b*, tela permetteret *u*. 5 qui *And. Oxon.*, quo reliqui.
P. 58. propior *B*. hostem *om. b*. in ipso *e*; *om. B*, atque
'ipso et in ipso abest a *mstis* et add. quibusdam'. conlocatus *B*.
9 ablatum *b*. 11 interea *b*. crebra *m. pr. D*. utrimque (*B*).
12 nonnumquam *B*. 13 auxilia Gallorum *Oxon.*, auxilia aut Gallo-
rum reliqui. 14 hostes] nostri *e And. Oxon.*, hostes nostri *b*.
inseq. ac uicissem *b*. eadem *b c e*, eodem *B 'ceteri'*. 15 summo-
nebant *B*. 17 ex *om. b c*. impedimentis *B 'mss. 7'*. di-
persi *b c d e*, dispersis *B et reliqui*. 18 pabulatoriis *B 'mss. 8'*.
19 adferebat *B*. 22 tamen etsi *b c*, non *e*. quingenti (*B*) '*mss.*'
Praeter unum det., *o e*. 23 tamen] sed tamen *b c e*. nitebantur
1 *B 'mss. innumeri'*, inflabantur *a b c d e*.

DE BELLO GALLICO

animaduenteret hostem complures dies castris palude et loci natura
munitis se tenere neque oppugnari castra eorum sine dimicatione per-
piciosa nec locum munitionibus claudi nisi a maiore exercitu posse,
litteras ad Trebonium mittit, ut quam celerrime posset legionem
XIII, quae cum T. Sextio legato in Biturigibus hiemabat, arcesse-
ret atque ita cum tribus legionibus magnis itineribus ad se veni-
2 ret; ipse equites in vicem Remorum ac Lingonum reliquarumque
civitatum, quorum ni-
12 lationibus mittit, qui cum cotidie fieret, ac
plerumque accidit diu cognitis stationibus ca-
2 insidias disponunt e-
tum elicerent nostr
3 tur. Cuius mali sor-
neris obuenerat. Namque hi, cum repente hostium equites ani-
maduertissent ac numero superiores paucitatem contempsissent,
4 cupidius insecuti peditibus undique sunt circumdati. Quo facto
perturbati celerius, quam consuetudo fert equestri proelio, se re-
ceperunt amisso Vertisco, principe civitatis, praefecto equitum;
5 qui cum vix equo propter aetatem posset uti, tamen consuetudine
Gallorum neque aetatis excusatione in suscipienda praefectura
6 usus erat neque dimicari sine se uoluerat. Infantur atque incitan-
tur hostium animi secundo proelio, principe et praefecto Remorum
7 interfecto, nostrique detrimento admonentur diligentius exploratis
locis stationes disponere ac moderatius cedentem insequi hostem.
13 Non intermittunt interim cotidiana proelia in conspectu utrorum-
2 que castrorum, quae ad uada transitusque fiebant paludis. Qua

1 animum aduerteret ex <i>And. Oxon u.</i>	hostes e <i>And. Oxon.</i>
complures <i>B.</i>	locis <i>B e 'mss. et edd. qdd.'</i>
<i>B 'mss. et edd. qdd.'</i>	2 oppugnari
3 nisi — (14) aggrederentur om. <i>ABCD.</i>	
4 ad Gaium Trebonium <i>b.</i>	possit <i>b.</i>
5 quam magnis <i>b.</i>	6 magnis e et reliqui,
7 in uicos <i>b.</i>	8 quarum e <i>Oxon.</i>
9 eretur] inueniretur <i>b c.</i>	10 min-
11 insidiis e u: inclusit <i>Whittius. P. 114.</i>	13 eademque <i>b c e.</i>
12 dies <i>B 'mss.'</i> , ille locus a e.	14 insidias add.
15 mala e <i>Oxon.</i>	16 hi <i>B edd. ante Ald., ii Aldus u.</i>
17 animum aduertissent ex <i>And. Oxon u.</i>	18 peditibus <i>B 'reliqui',</i>
19 peditibus <i>b c d e.</i>	19 equestri se proelio receperunt <i>b.</i>
20 Ver-	20 Ver-
21 tisco] Verutius add. <i>ed.</i> Neruto add. <i>b.</i> <i>Vid. Cic. Verr. II, 76, 187.</i>	
22 neque dimicari — uoluerat om. <i>b.</i>	23 infantur a e 'forsan etiam ed',
24 inflammantur <i>B et reliqui.</i>	27 intermittunt e, intermittit <i>ABCD;</i>
25 intermittuntur u. <i>P. 115.</i>	utrorumque <i>B.</i>

contentione Germani, quos propterea Caesar traduxerat Rhenum, ut equitibus interpositi proeliarentur, cum constantius universi paludem transissent paucisque resistentibus interfectis pertinacius reliquam multitudinem essent insecuti, perterriti non solum ii, qui
 5 aut comminus opprimebantur aut eminus vulnerabantur, sed etiam, qui longius subsidiari consuerant, turpiter refugerunt nec prius 3
 finem fugae fecerunt saepe amissis superioribus locis, quam se aut in castra suorum reciperent, aut nonnulli pudore coacti longius profugerent. Quorum periculo sic omnes copiae sunt perturbatae, 4
 10 ut nix iudicari posset, utrum secundis minimisque rebus insolentiores, an aduerso mediocri casu timidiores essent. Conpluribus 14
 diebus isdem in castris consumptis, cum propius accessisse legiones et Gaium Trebonium legatum cognoscent, duces Bellouacorum ueriti similem obsessionem Alesiae noctu dimittunt eos, quos aut
 15 aetate aut uiribus inferiores aut inermes habebant, unaque reliqua impedimenta. Quorum perturbatum et confusum dum explicant 2
 agmen (magna enim multitudo carrorum etiam expeditos sequi Gallos consuevit), oppressi luce copias armatorum pro suis instruant castris, ne prius Romani persequi se inciperent, quam longius
 20 agmen impedimentorum suorum processisset. At Caesar neque 3
 resistentes aggredundos tanto collis ascensu iudicabat, neque non usque eo legiones ad mouendas, ut discedere ex eo loco sine periculo barbari militibus instantibus non possent. Ita, cum palude 4
 impedita a castris castra diuidi uideret, quae transeundi difficultas

2 equitibus *om. e.* interpositi *e And. Oxon.*, interpositis *B et reliqui.* 3 transisset *ante corr. B.* resistentibus *A e.*, in resistentibus *B 'mss. fore omnes'.* pertinacius *B.* 4 reliqui *D.* 6 consuerant *B C D*, consueuerant *u.* 8 nonnulli *C.* pudore *B a e 'mss. omnes',* pudore *u.* longius effugerent *A.* 10 iudicare *B.* minimisque *AB 'mstorum turba';* paruulisque *b c d,* paruulis *a e.* 11 aduerso mediocri casu *AB 'reliqui';* aduersis mediocribus *a et,* qui casu addit, *b.* compluribus *B.* 12 hisdem *B,* hisdem *u.* in *And. Oxon. Voss. sec., om. reliqui.* proprius *B.* 13 Gaium *B, C. u.* cognoscent *A et m. pr. B.* 14 obsidionem *b.* 18 pro *cod. Ciceronii,* in *reliqui.* 20 processissent *C.* at *om. A.* Caesar neque resistentes aggredundos tanto collis ascensu iudicabat *AB et reliqui;* Caesar neque resistentes neque credentes tanto collis ascensu lacessendos iudicabat *b d e* (aggredundos *ACD et* adgredundos *B idemque ascensu).* 22 ex loco *e And. Oxon.* 23 cum *om. A e.* palude impedita *codd.,* paludem impeditam *u* (impedita *B).* 24 a castris castra] castra castris dimitterent *a et,* qui castrisque, *e.* diuidi uideret ego; dum diuideret *B e,* dum diuideretur *a,* dum uideret *A,* diuideret *C D e d;* diuidere *u. P. 113.*

. DE BELLO GALLICO .

- celeritatem insequendi tardare posset, adque id iugum, quod trans
paludem paene ad hostium castra pertineret, mediocri ualle a ca-
stris eorum intercisum animum aduerteret, pontibus palude con-
strata legiones traducit celeriterque in summam planitiem iugi
peruenit, quae declui fastigio duobus ab lateribus munebatur.
- 5 Ibi legionibus instructis ad ultimum iugum peruenit aciemque eo
loco constituit, unde tormento missa tela in hostium cuneos conici
15 possent. Barbari eo ————— cum dimicare non recusarent,
si forte Romani su- ————— ntur, paulatim copias distri-
butas dimittere non ————— persi perturbarentur, in acie
2 permanserunt. Qua ————— gnita Caesar XX cohortibus
3 instructis castrisque ————— moniri iubet castra. Absolu-
tis operibus pro u ————— ctas conlocat, equites frena-
4 tis equis in statione ————— tati, cum Romanos ad inse-
quendum paratos u. ————— lectare aut diutius permanere
sine periculo eodem loco possent, tale consilium sui recipiendi ce-
5 perunt. Fasces, ut consueuerant [namque in acie sedere Gallos
consuesse superioribus commentariis Caesaris declaratum est],
per manus stramentorum ac uirgultorum, quorum summa erat in
castris copia, inter se traditos ante aciem conlocarunt extremoque 20
6 tempore diei signo pronuntiato uno tempore incenderunt. Ita con-
tinens flamma copias omnes repente a conspectu texit Romanorum.
- 16 Quod ubi accidit, barbari uehementissimo cursu refugerunt. Cao-
sar, etsi discessum hostium animaduertere non poterat incendiis

1 tardari b.	adque B, non atque.	id] ad AD.	2 per-
ne usque ad b.	3 animum aduerteret A(B)CD, non animadu.		
4 planitiem (B).	iugi an pro eo uallis int. uers. b.	5 peruenit e.	
qui b.	a lateribus C.	6 ubi A b e.	9 paulatim B
'reliqui', paulatimque b c d e.	10 possent B 'celeri', auderet b c d e.		
turbarentur b e.	11 Caesar cognita b.	12 castris b.	
eo] e A.	munire A a, Menapios munire b c d e.	absolutis b e d,	
absolutos e; ac uolutis B 'reliqui', idque Achaintrius de B tacens in a			
legi falso, ut arbitror, refert.	13 pro uallo legiones B 'mss. plurimi',		
legiones pro uallo u.	conlocat B.	14 statione B 'mss. qq.', sta-	
tionibus u.	15 remanere b.	16 periculo A B a 'mss. mei', ciba-	
rius cum And. Oxon. u.	ante eodem add. in b.	coperunt B	
'mss. mei', receperunt A; iuierunt cum And. Oxon. u.		17 ut consue-	
uerant B et reliqui, ubi consederant b c d e.	namque B 'mss. omnes'		
nam e. Vncos de Wassii sententia posui. P. 116.	18 consuesse om.		
Caesaris B 'reliqui', om. b c d e.	19 per manus post copia d		
Faërne coniectura posita habet u.	20 collocarunt B 'alii', collocare		
runt b c d (concl. B).	24 animum aduertere ex And. Oxon. u.		

oppositis, tamen id consilium cum fugae causa initum suspicaretur, legiones promouet, turmas mittit ad insequendum; ipse ueritus insidias, ne forte in eodem loco subsistere hostis atque elicere nostros in locum conaretur iniquum, tardius procedit. Equites cum 2 intrare summum iugum et flammam deusissimam timerent ac, si qui cupidius intrauerant, uix suorum ipsi priores partes animadu- uerterent equorum, insidias uerili liberam facultatem sui recipiendi Bellouacis dederunt. Ita fuga timoris simul calliditatisque plena 3 sine ullo detrimento milia non amplius decem progressi hostes loco munitissimo castra posuerunt. Inde cum saepe in insidiis equites 4 peditesque disposerent, magna detrimenta Romanis in pabulationi- bus inferebant. Quod cum crebrius accideret, ex captiuo quodam 17 conperit Caesar Correum, Bellouacorum ducem, fortissimorum milia sex peditum delegisse equitesque ex omni numero mille, quos in insidiis eo loco collocaret, quem in locum propter copiam fru- menti ac pabuli Romanos missuros suspicaretur. Quo cognito 2 consilio legiones plures, quam solebat, educit equitatumque, qua consuetudine pabulatoribus mittere praesidio consuerat, praemit- tit: huic interponit auxilia leuis armaturae; ipse cum legionibus 3 quam potest maxime adpropinquat. Hostes in insidiis dispositi, 18 cum sibi delegissent campum ad rem gerendam non amplius paten- tem in omnes partes passibus mille, siluis undique aut impeditissi- mo flumine munitum, uelut indagine hunc insidiis circumdederunt.

- 1 inita *BCD*. 2 promouet, turmas mittit *e et*, qui mouet *b*; promouet et turmas mittit *ca*: promouit *A*, promouit et *B* reliquique (et *hi et A* omissis turmas mittit). 3 subsistere *e* 'reliqui omnes', subsisteret (*B*)? *Norn.* et 'forsan *Oxon.*' 4 iniquum *B*. 5 summum iugum *A* *B* 'met omnes', fumum *e* *And. Oxon. P.* 117. 6 animaduuerterent (*B*) 'ceteri'; animum aduerterent *e*, aduerterent cum *And. Oxon. u.*
- 10 equites peditesque] castra *m. pr. b.* 12 cum *om. B.* crebrius] saepius *b.* 13 conperit *B.* Corbeum *m. pr. B.* fortissimum *b.* 14 sex] ex *B.* ex *om. m. pr. B.* quos insidiis *e Oxon.*
- 15 collocaret *e reliqui et secundum Beyerli de extrema silentium B*, collocarat *CD b c* (concl. *B*). in quem *b e* locum omittentes.
- 16 Romanos missuros *AB* 'ceteri', Romanos pabulatum missuros *a b e d e*.
- 17 consilio legiones *B* 'reliqui', consilio Caesar legiones *b d e*. celeret *e Oxon.* 18 praesidio *B e reliqui*, praesidia *A*; *om. b.*
- 20 adpropinquat *B.* hostes insidiis positi *e And. Oxon.* 21 ge- rendum *m. pr. C.* 22 passus *b.* siluis undique aut impeditissimo flumine munitum *A* (*is m. pr. impetissimo et recent. impetuosissimo*) *BCD*; siluis undique impeditissimis aut altissimo flumine munitum *a c d et*, qui flu- mine altissimo, *b e*.

DE BELLO GALLICO

2 Explorato hostium consilio nostri ad proeliandum animo atque ar-
 mis parati, cum subsequentibus legionibus nullam dimicationem
 3 recusarent, turmatim in eum locum deuenerunt. Quorum aduentu
 cum sibi Correus oblatam occasionem rei gerendae existimaret,
 primum cum paucis se ostendit atque in proximas turmas impetum
 4 fecit. Nostri constanter incursum sustinent insidiatorum neque
 plures in unum locum conueniunt; quod plerumque equestribus
 proeliis cum propter alionem ~~timorem~~ accidit, tum multitudine ipso-
 19 rum detrimentum acci- positis turmis in uicem rari
 proeliarentur neque ab sumueniri suos paterentur, 19
 2 erumpunt ceteri Corre- , siluis. Fit magna contem-
 tione diuersum proeliu- diutius pari Marte iniretur,
 paulatim ex siluis inst- procedit peditum, quae no-
 stros coëgit cadere i- deleriter subueniunt leuis ar-
 maturae pedites, qu- missos docui, turmisque no- 15
 3 strorum interpositi con- antur. Pugnatur aliquandiu
 pari contentione; deinde, ut ratio postulabat proelii, qui sustinne-
 rant primos impetus insidiarum, hoc ipso sunt superiores, quod
 4 nullum ab insidiantibus imprudentes acceperant detrimentum. Ac-
 cedunt propius interim legiones, crebrique eodem tempore et ne- 20
 stris et hostibus nuntii adferuntur, imperatorem instructis copiis
 5 adesse. Quare cognita praesidio cohortium confisi nostri acerrime
 proeliantur, ne, si tardius rem gessissent, uictoriae gloriam con-
 6 municasse cum legionibus uiderentur; hostes concidunt animis at-
 que itineribus diuersis fugam quaerunt. Nequiquam: nam quibus 25
 difficultatibus locorum Romanos claudere uoluerant, iis ipsi ten-
 7 bantur. Victi tamen percussique maiore parte amissa consternati

1 expl. host. cons. nostri *ABCD*, nostri expl. host. cons. *bcd*.
 2 demicationem *B*. 3 conuenerunt *b*. aduentu] aditus
And. Oxon. 4 Corbeus *m. pr. B*. 5 primum *Abde*, primus *B*
 'reliqui'. proximas *B* 6 incursum *B et reliqui*, impetum *a b*.
 8 timorem *om. bc*. accidit *om. b*. tum] cum *bc*.
 9 rare *bce*. 10 *a b*. circumuenire *bo*. 11 ceteri] celeriter
add. e. 12 inirentur *B*. 13 ex] in *A*. 14 coëgit *B 'mss. 16*
meliores, cogit *e*. 15 missos] esse *add. bc*. 16 interpositi *e*, in-
 terpositis *B 'mss. plerique*. 19 imprudentes *B*. 20 proprius *B*.
 crebrisque *bc*. tempore nostris *e And.* 21 nuntia def-
 runtur *e And. Oxon.* (adferuntur *B*). 24 atque in itineribus *B 'mss. 16*
 10'. 25 nequiquam *ABCD*. 26 iis *om. e And.* 27 percussique *b*.
 amissa consternati *AB 'reliqui'*; amissa, quo fors tulerat, co-
 sternati *bcd*.

profugiunt partim silois petitis, partim flumine (qui tamen in fuga
a nostris acriter insequentibus conficiuntur), cum interim nulla ca- 8
lamitate victus Correus excedere proelio siluasque petere aut in-
uitantibus nostris ad deditionem potuit adduci, quin fortissime
1 proeliando compluresque vulnerando cogeret elatos iracundia victo-
res in se tela conicere. Tali modo re gesta recentibus proelii ue- 20
stigii ingressus Caesar, cum victos tanta calamitate existumaret
hostes nuntio accepto locum castrorum relicturos, quae non lon-
gius ab ea caede abesse plus minus octo milibus dicebantur, ta-
10 meti flumine impeditum transitum uidebat, tamen exercitu tra-
ducto progreditur. At Bellouaci reliquaeque ciuitates repente ex 2
fuga paucis atque his vulneratis receptis, qui siluarum beneficio
casum euitauerant, omnibus aduersis, cognita calamitate, interfecto
Correo, amisso equitatu et fortissimis peditibus, cum aduentare
14 Romanos existimarent, concilio repente cantu tubarum conuocato
conclamant, legati obsidesque ad Caesarem mittantur. Hoc omni- 21
bus probato consilio Commius Atrebas ad eos confugit Germanos,
a quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat. Ceteri e uestigio 2
mittunt ad Caesarem legatos petuntque, ut ea poena sit contentus
20 hostium, quam si sine dimicatione inferre integris posset, pro sua
clementia adque humanitate numquam profecto esset inlaturus.
Adfectas opes equestri proelio Bellouacorum esse; delectorum pe- 3
ditum multa milia interisse, uix refugisse nuntios caedis. Tamen 4
magnum ut in tanta calamitate Bellouacos eo proelio commodum
25 esse consecutos, quod Correus, auctor belli, concitator multitudi-
nis, esset interfectus. Numquam enim senatum tantum in ciuitate
illo uino quantum imperitam plebem potuisse. Haec orantibus 22
legatis commemorat Caesar: Eodem tempore superiore anno Bel-
louacos ceterasque Galliae ciuitates suscepisse bellum: pertinacis-
30 sime hos ex omnibus in sententia permansisse neque ad sanitatem

1 profugiunt <i>c.</i>	fugam <i>c.</i>	2 a om. <i>e And.</i>	conficiun-
lar] interficiuntur <i>b.</i>	3 Corbeus <i>B.</i>	5 compluresque <i>B.</i>	ela-
tes om. <i>e And. Oxon.</i>	6 coicere <i>B.</i>	regasta <i>m. pr. B.</i>	
7 existumaret <i>ABC.</i>	9 ix milibus <i>c.</i>	13 uitauerant <i>b.</i>	
14 Corbeo <i>B.</i>	16 mittantur <i>C b.</i>	17 confugit <i>B 'reliqui'</i> ; profu-	
git <i>b ed</i> , profugit <i>c.</i>	18 erat ad bellum aux. mut. <i>b c.</i>	21 adque	
<i>B.</i> numquam <i>B.</i>	inlaturus <i>B.</i>	22 (adfectas <i>B</i>) affectas <i>a b c.</i>	
23 magnum tamen <i>b.</i>	25 esse om. <i>bc.</i>	Corbeus <i>B.</i>	
Conciliator <i>e And. Oxon.</i> , consiliator <i>c.</i>		26 interfectos <i>m. pr. B.</i>	
numquam (<i>B</i>).			

3 suam committere salutem. Nam superius
 Caesare in Gallia ceteriore ius dicente,
 set sollicitare ciuitates et coniurationem
 4 infidelitatem eius sine ulla perfidia iudicauit
 quia non arbitrabatur uocatum in castra
 cautiorem faceret, Gaium Volusenum Qui
 per simulationem conloqui curaret inter
 5 delectos idoneos ei tradit centuriones. Cum
 esset, et, ut conuenerat, manum Commi
 centurio uel insueta re permotus uel cel
 hibitus Commii conficere hominem non
 6 primo ictu gladio caput percussit. Cum
 essent, non tam pugnandi quam diffugiend
 lium: nostrorum, quod mortifero uulnere
 fectum; Gallorum, quod insidiis cognitis
 extimescebant. Quo facto statuisset Com
 in conspectum cuiusquam Romani uenire.

1 deductos *b.*   intellere *m. pr. B.*
Graeu. u.   5 sibi *om. b.*   ipsi *om. c.*
 7 ciuitatium *A B C*, non ciuitatum.   qui *A*
b e.   10 Titus *B, T. u.*   11 caeterio
 15 Gaium *B, C. u.*   16 conloqui *m.*
 17 idoneos *om. m. pr. b*, idoneos ei *om. a e.*
exempl. Fabr. ex A et tradit et tradidit, quod
est.   conloquium *B.*   18 et *om. e.*
 arripuisset] et *add. A b c d e.*   19 uel in
codd.   *normatus*

Bellicosissimis gentibus deuictis Caesar, cum uideret nullam 24
iam esse ciuitatem, quae bellum pararet, quo sibi resisteret, sed
nonnullos ex oppidis demigrare, ex agris diffugere ad praesens
imperium euitandum, plures in partes exercitum dimittere consti-
tuit. M. Antonium quaestorem cum legione duodecima sibi con- 2
iungit. C. Fabium legatum cum cohortibus XXV mittit in diuer-
sissimam partem Galliae, quod ibi quasdam ciuitates in armis esse
audiebat neque C. Caninium Rebilum legatum, qui in illis regio-
nibus erat, satis firmas duas legiones habere existumabat. Titum 3
Labienum ad se euocat; legionem autem XV, quae cum eo fuerat
in hibernis, in togatam Galliam mittit ad colonias ciuium Roma-
norum tuendas, ne quod simile incommodum accideret decursione
barbarorum, ac superiore aestate Tergestinis acciderat, qui re-
pentino latrocinio atque impetu illorum erant oppressi. Ipse ad 4
uastandos depopulandosque fines Ambiorigis proficiscitur; quem
perterritum ac fugientem cum redigi posse in suam potestatem
desperasset, proximum suae dignitatis esse ducebat, adeo fines
eius uastare ciuibus, aedificiis, pecore, ut odio suorum Ambiorix,
si quos fortuna reliquos fecisset, nullum reditum propter tantas
calamitates haberet in ciuitatem. Cum in omnes partes finium 25
Ambiorigis aut legiones aut auxilia dimisisset atque omnia caedi-
bus, incendiis, rapinis uastasset, magno numero hominum inter-

- 1 uictis *be*. 2 iam *om. be*. bellum pararet *Abcde*, bel-
lum id pararet *B* 'mss. 11'. quo *ABde*, quod 'plurimi' et *sec. m. B*.
3 diffugere *B* 'mss. 14', defugere *Ae*. 5 *M. superducta linea*
B, om. A. duodecima *B* et sic 'uel xii mss. tantum non omnes' *e*, un-
decima *P. Manutius u.* 6 *G. superducta linea B*. 7 Galliae par-
tem cum *b Oxon. u.* 8 *G. linea superducta B*. in illis reg. erat
ABCD, in illis reg. praeerat *d* et omissio in *bce*. 9 existumabat *AB*
(is exist.) *C*. Titum (*B*), *T. u.* 10 uocat *b*. legionem au-
tem *B* et reliqui, legionemque *bcd e*. xv ego; xii *codd.*, sed duodeci-
mam (*B*). *P. 117.* fuerat hibernis *A*. 12 decursione *A(B) Ce* et
'multi ex meis', de incursione *bcd*. 13 superiori *Ab*. acciderat
B 'mss. plerique', accideret *D*; accidisset *Aldus u.* qui] quod *D*.
14 latrocinio *B*. impetu illorum *Vascosanus*; impetu incolae il-
lorum *B* et sic 'uel in colle uel incole ceteri', impetu eorum *bcd e. P. 114.*
15 depopulandosque] oppugnandosque *be*, oppugnandosque occupan-
dos *d*. 16 praeterritum *A*. ac 'mss. tantum non omnes', atque (*B*).
17 educebat *A*. 19 reliquos fecisset *B edd. ante Ald.*, fecisset
reliquos *Aldus u.* 20 habeat *b*. omnis ex uno *Oxon. u.*
partes finium *Abcde*; partes fines *BCD* (is finis), fines partium *a*.
21 dimisisset *B*. atque *om. be*.

...atque ex captiuis cert
 minum milibus a Dumnaco, duce Andu
 mone oppugnari neque infirmas legione.
 3 deret, castra posuit loco munito. Dum
 Caninium cognosset, copiis omnibus ac
 4 Romanorum oppugnare instituit. Cum c
 tione consumpsisset et magno suorum
 munitionum conuellere potuisset, rursus
 27 redit. Eodem tempore C. Fabius legat
 fidem recipit, obsidibus firmat litterisque
 tior, quae in Pictonibus gerantur. Quib
 2 scitur ad auxilium Duratio ferendum. Al
 bii cognito desperata salute, si tempore
 Romanum externum sustinere hostem et

1 Treueros *B* 'mss. uetustiores', non Tri
 exercita *A B C D*. 4 umquam *B*. 5 (C
 nius] Rebilus *add. bc*. 6 Pectonum *B*.
 potius Durati *mss. per t hic et infra, non c*. 7
 7 manserat Romanorum *B* 'reliqui', Ron
 cum *om. A*. 8 Limonem *ed. inc. a*.
 uetustiores' *u*. 10 a *A B C D*, *om. e*.
 Lemonem *mss. tantum non omnes*. Limonem *B*.
 Lemoni *u*. 12 posuit loco munito *B edd. a*
Aldus u. dum *C*. adpropinquare *B*.
 c, cognoscet *c*; cognouisset *inuito Oud. u*.
 gnationem *a ce*. 16 Limonem (*B*) et *et sic*
D b c d u.

ios, repente ex eo loco cum copiis recedit nec se satis tutum
 e arbitratur, nisi flumine Ligeri, quod erat ponte propter ma-
 tudinem transeundum, copias traduxisset. Fabius, etsi non- 3
 a in conspectum venerat hostibus neque se Caninio coniunxe-
 , tamen doctus ab iis, qui locorum nouerant naturam, potissi-
 me credidit hostes perterritos eum locum, quem petebant, petitu-
 . Itaque cum copiis ad eundem pontem contendit equitaloque 4
 tum procedere ante agmen imperat legionum, quantum cum
 cessisset, sine defatigatione equorum in eadem se reciperet ca-
 a. Consecuntur equites nostri, ut erat praeceptum, innadunt- 5
 : Damnaci agmen et fugientes perterritosque sub sarcinis in
 iere adgressi magna praeda multis interfectis potiuntur. Ita re
 ue gesta se recipiunt in castra. Insequenti nocte Fabius equi- 28
 praemittit sic paratos, ut configerent atque omne agmen mo-
 entur, dum consequeretur ipse. Cuius praeceptis ut res gere- 2
 or, Quintus Atius Varus, praefectus equitum, singularis et ani-
 et prudentiae uir, suos hortatur agmenque hostium consecutus
 mas partim idoneis locis disponit, parte equitum proelium com-
 tit. Configit audacius equitatus hostium succedentibus sibi 3
 litibus; qui toto agmine subsistentes equitibus suis contra no-
 os ferunt auxilium. Fit proelium acri certamine. Namque no- 4
 i contemptis pridie superatis hostibus, cum subsequi legiones
 minissent, et pudore cedendi et cupiditate per se conficiendi
 relii fortissime contra pedites proeliantur, hostesque nihil am- 5

- 1 ex eo B 'mss. plerique', eo ex u. se om. b. 2 fore] fu-
 e B. arbitrabatur b. flumine Ligeri B 'reliqui', flumen Lige-
 b e d e. 4 conspectu a e et secundum Achaintrium, cui Beyerlii
 ntium refragatur, B. uenerat hostium a, hostium uenerat b c e.
 se Caninio B 'mss. 13'; secum Caninium b, se cum Caninio e u.
 irritos b e. eum locum b e d e, non enim locum B 'reliqui'.
 ebant B et reliqui, petebat b a. 7 equitaloque ego, equitatumque
 d. P. 121. 9 defatigatione B C D. 10 consecuntur B.
 eis erat C. praeceptum] imperatum b. 11 in e, om. B 'mss.
 . 12 adgressi B. ita (B) 'omnes', itaque e. 13 inse-
 into B 'mss. 6'. 14 configeret b. omne om. e Oxon. cod. Vrs.
 16 Quintus B b, Q. u. Atius Vrsinus; Tattius D, Citatius b e,
 atius B e (hic — eius) 'reliqui'. Vid. b. ciu. III, 37, 5. Varus] Du-
 b. 18 turbas A. parte ego, partim codd. P. 122.
 configit B a e 'reliqui', consistit And. Oxon. u. audacius B.
 subsistentes b e d e, subsistentibus B 'reliqui'. 22 superatis Ciac-
 ius, superatisque B e 'mss. plerique'. 23 recedendi m. pr. C.

DE BELLO GALLICO

plius copiarum accessurum credentes, ut pridie cognouerant, de-
 29 lendi equitatus nostri nacti occasionem uidebantur. Cum aliquam-
 dia summa contentione dimicaretur, Dumnacus instruit aciem,
 quae suis esset equitibus in uicem praesidio: cum repente confer-
 2 tac legiones in conspectum hostium ueniunt. Quibus uisis percuti-
 sae barbarorum turmae ac perterritae acies hostium perturbato
 3 se mandant. At nostri paulo ante cum resistantibus
 fortissime conflixerant, inae elati magno undique cla-
 more sublato cedentibus quantum equorum uires ad
 4 persequendum dextrae quam ualent, tantum eo proelio
 interficiant. Itaque si aut armatorum aut eorum,
 qui eo timore arma peractis omnis multitudo capitur
 30 impedimentorum. Qui constaret Drappetem Seno-
 nem, qui, ut primus a, collectis undique perditis
 hominibus, seruis ad libertatem uocatis, exulibus omnium ciuita-
 tum ascitis, receptis latronibus impedimenta et commeatus Roma-
 norum interceperat, non amplius hominum milibus ex fuga quinque
 collectis prouinciam petere unaque consilium cum eo Lucterium
 Cadurcum cepisse, quem superiore commentario prima defectione
 2 Galliae facere in prouinciam uoluisse impetum cognitum est, Ca-
 ninus legatus cum legionibus duabus ad eos persequendos conten-
 dit, ne detrimento aut timore prouinciae magna infamia perditorem

- 1 credentes om. A. cognouerunt B. 2 nati A, nacti reli-
 qui. 3 summe m. pr. B. 4 cum B et reliqui, tum b c d e.
 5 conspectu c. uenerant b e, non e. 6 ac (B) et reliqui, om. b d e.
 perterrita b d e. 7 impeditorum agmine b, agmine impedito-
 rum e. magno om. d e. 8 mandant m. pr. B. 12 milibus
 passuum add. B 'mss. 9'. duodecim (B). aut ante armatorum
 om. b e. 13 eo B 'reliqui', om. b c d e. timore b c d e, tempore
 B 'reliqui'. 14 dum b. Drappelem A B C D; Drappen a, Drap-
 petem u cum hac annotatione: 'sic mss. constanter, non Drapetem, et in
 nominatiuo Drappes celt., nisi quod b c d' (itemque e et Orosius VI, 11)
 'Draptēs, Draptis in gen. et in accus. Drapten perpetuo; in b tamen ali-
 quando Diraptēs'. 16 exulibus omnibus omnium a b e. ciuitatibus
 ex uno And. u. 17 ascitis A b c d e, om. B C D. latronibus A b
 c d e, latrocinis B C D. comitatus a d e et int. uers. b. 18 homi-
 nibus b e, non e. milibus ex fuga quinque B edd. ante Ald. (haec v);
 duobus milibus ex fuga quinque A, duobus milibus ex fuga e And. Oxon.
 21 uoluisse impetum B edd. ante Ald., impetum uoluisse Aldus u.
 23 ne detrimento aut timore A B c 'uotustissimi' et cum litura post
 ne e (timore aut detrim. alii Oud.), ne de detrimento aut timore And. Oxon. u.
 proditorum b.

ominum latrociniis caperetur. Gaius Fabius cum reliquo exercitu 31
 e Carnutes ceterasque proficiscitur ciuitates, quarum eo proelio,
 mod cum Dumnaco fecerat, copias esse accisas sciebat. Non 2
 nim dubitabat, quin recenti calamitate summissiores essent futu-
 ae, dato uero spatio ac tempore eodem instigante Dumnaco pos-
 sent concitari. Qua in re summa felicitas celeritasque in recipien- 3
 is ciuitatibus Fabium consequitur. Nam Carnutes, qui saepe ne-
 cati numquam pacis fecerant mentionem, datis obsidibus ueniunt
 n deditionem, ceteraeque ciuitates posita in ultimis Galliae fini- 4
 us, Oceano coniunctae, quae Armoricae appellantur, auctoritate
 iductae Carnutum aduentu Fabii legionumque imperata sine mo-
 a faciunt. Dumnacus suis finibus expulsus errans latitansque so- 5
 as extremas Galliae regiones petere est coactus. At Drappes 32
 maque Lucterius, cum legiones Caniniumque adesse cognoscerent
 se se sine erta pernicie persequente exercitu putarent provin-
 iae fines intrare posse nec iam libere uagandi latrociniorumque
 sciendorum facultatem haberent, in finibus consistent Cadurco-
 um. Ibi cum Lucterius apud suos cines quondam integris rebus 2
 cultum potuisset, semperque auctor nouorum consiliorum magnam
 ped barbaros auctoritatem haberet, oppidum Vxellodunum, quod
 a clientela fuerat eius, egregie natura loci munitum, occupat suis
 t Drappetis copiis oppidanosque sibi coniungit. Quo cum confe- 33
 tim Gaius Caninius uenisset animaduerneretque omnes oppidi par-
 es praecruptissimis saxis esse munitas, quo defendente nullo tamen
 matis ascendere esset difficile, magna autem impedimenta oppi-
 lanorum uideret, quae si clandestina fuga subtrahere conarentur,
 fugere non modo equitatum, sed ne legiones quidem possent,

- 1 Gaius B, C. u.   2 Carnutes 'b semper'.   3 accisas A B C
 , occisas D; accitas e, ascitas b.   4 summissiores B, non subm.
 instigante A B 'reliqui', instante b c d e.   5 concitari B.   6 sum-
 nam B, non aung.   7 Oceanoque e Oxon.   8 nec tam B et alti-
 uel Oud.   9 libere A B 'ceteri', liberam a b c e.   10 latrociniorumque
 sciendorum A B b c 'ceteri', latrocinandique a e.   11 in finibus consi-
 stunt A et, qui constituunt, B C D (sed de D et illud et consistere in eo legi-
 tud. tradit); consistent in finibus b c, consistunt in agris a e.   12 post
 ueter add. esset e d idemque post nouorum e et post consiliorum b.
 13 Vx l dunum, priori lacunae el et alteri u sec. m. superscriptis, B; Au-
 illis denum A C D b c d; Veludunum sec. m. C, et hoc atque similia ap-
 tronum in codd. Hauercampi leguntur, Velotunum in Portensi.
 14 egregie natura loci A B C D, natura loci egregie (e) u.   15 festim
 u. pr. B.   16 Gaius B, C. u.   17 aduerteretque b.   18 quo (B)
 c d e, quod 'ms. plurimi'.   19 ascendere B.

DE BELLO GALLICO . .

2 tripartito cohortibus diuisis trina excelsissimo loco castra fecit; n
 quibus paulatim, quantum copiae patiebantur, uallum in oppidi
 34 circuitum ducere instituit. Quod cum animaduicerent oppidani
 miserrimaque Alesiae memoria solliciti similem casum obsessiois
 uererentur, maximeque ex omnibus Lucterius, qui fortunae illius
 periculum fecerat, moneret frumenti rationem esse habendam, con-
 stituunt omnium consensu parte ibi relicta copiarum ipsi cum expe-
 2 ditis ad importandum ~~frumentum~~ ^{frumentum} transire. Eo consilio probato
 proxima nocte duobus
 3 pido Drappes et Lucterius cum copiarum reliquis reliquos ex op-
 bus Cadurcorum, qui i
 bant, partim prohibere
 gnum numerum frume
 4 tionibus nocturnis ca
 sam Gaius Caninius te
 tiones circumdare moratur, 15
 ne aut opus effectum tuere non possent aut plurimis in locis infirma
 35 disponat praesidia. Magna copia frumenti comparata considunt
 Drappes et Lucterius non longius ab oppido X milibus, unde pau-
 2 latim frumentum in oppidum subportarent. Ipsi inter se provincias
 partiantur: Drappes castris praesidio cum parte copiarum restitit; 20
 3 Lucterius agmen iumentorum ad oppidum ducit. Dispositis ibi
 praesidiis hora noctis circiter decima siluestribus angustisque ite-
 4 neribus frumentum importare in oppidum instituit. Quorum stre-
 pitum uigiles castrorum cum sensissent, exploratoresque missi,
 quae gererentur, renuntiassent, Caninius celeriter cum cohortibus 25
 armatis ex proximis castellis in frumentarios sub ipsam lucem im-
 5 petum fecit. Ii repentino malo perterriti diffugiunt ad sua praesi-
 dia; quae nostri ut uiderunt, acrius contra armatos incitati nemi-

1 tripartito <i>B</i> , non tripart.	excelsissimo <i>de</i> , celsissimo <i>B</i> 're-
liqui'; excellentissimo <i>b c</i> .	facit <i>e Oxon</i> .
3 animum aduerteret	
ex uno <i>And. u</i> .	4 solliciti ante corr. <i>B</i> .
causam <i>A</i> .	obsi-
dionis <i>b</i> .	5 illius ante corr. <i>B</i> .
7 ibi om. <i>b</i> .	8 comportan-
dum <i>b</i> .	9 proxima <i>A</i> .
10 hi <i>B</i> edd. ante <i>Ald.</i> , ii <i>Aldus u</i> .	
11 eos om. <i>C</i> .	13 comparant <i>B</i> .
nonnumquam <i>B</i> .	15 Gaius
<i>B, C. u</i> .	moratur] conatur <i>b c</i> .
16 possit <i>b c d e</i> , posset <i>B</i> 'reli-	
qui'. <i>P. 84</i> .	plurimis locis <i>b</i> , pluribus locis <i>c</i> .
17 considet <i>B</i>	
'mss. 10'.	18 non] nec <i>C</i> .
longe <i>b</i> .	decem (<i>B</i>).
19 subportarent <i>B</i> .	20 patiuntur <i>B</i> .
21 ad] in <i>a b c</i> .	ducit
<i>B</i> 'reliqui', duxit <i>e</i> ; adducit <i>a et</i> , 'nisi excerpta fallunt, <i>e d</i> '.	23 in-
25 gererentur <i>B C b c et sec. m. ? A</i> , agerentur <i>u</i> .	
27 facit <i>b c</i> .	in] in <i>B C</i> .
28 nostri] nihil <i>m</i> .	
<i>a b Oxon</i> .	

nem ex eo numero uiuum capi patiuntur. Profugit inde cum pau-
cis Lucterius nec se recipit in castra. Re bene gesta Caninius ex 36
captiuis comperit partem copiarum cum Drappete esse in castris a
milibus longe non amplius XII. Qua re ex compluribus cognita,
5 cum intellegeret fugato duce altero perterritos reliquos facile op-
primi posse, magnae felicitatis esse arbitrabatur neminem ex caede
refugisse in castra, qui de accepta calamitate nuntium Drappeti
perferret. Sed in experiundo cum periculum nullum uideret, equi- 2
tatum omnem Germanosque pedites, summae uelocitatis homines,
10 ad castra hostium praemittit; ipse legionem unam in trina castra
distribuit, alteram secum expeditam ducit. Cum propius hostis 3
accessisset, ab exploratoribus, quos praemiserat, cognoscit castra
eorum, ut barbarorum fere consuetudo est, relictis locis superio-
ribus ad ripas fluminis esse demissa; at Germanos equitesque in-
15 prudentibus omnibus de inproviso aduolasse proeliumque commi-
sisse. Qua re cognita legionem armatam instructamque adducit. 4
Ita repente omnibus ex partibus signo dato loca superiora capiun-
tur. Quod ubi accidit, Germani equitesque signis legionis uisis
uehementissime proeliantur. Confestim cohortes undique impetum 5
20 faciunt omnibusque aut interfectis aut captis magna praeda potiun-
tur. Capitur ipse eo proelio Drappes. Caninius felicissime re ge- 37
sta sine ullo paene militis uulnere ad obsidendos oppidanos reuer-
titur externoque hoste deleto, cuius timore antea diuidere praesi- 2
dia et munitione oppidanos circumdare prohibitus erat, opera un-
25 dique imperat administrari. Venit eodem cum suis copiis postero 3
die Gaius Fabius partemque oppidi sumit ad obsidendum.

- 1 profugit *B* 'ceteri', effugit *c e*. 4 longe ante non collocaui,
quod in *B* et reliquis post eam uocem legitur, in *b c d e* omittitur.
re om. *B* 'mss. 4'. pluribus *b*. 5 perterreri reliquos facile et op-
primi *b e* (pro facile ante corr. facere *B*). 6 infelicitatis *Dauisius*: tu
sequentia sic explica: si nemo — refugisset. nemines *A*. ex
caede fugisse *C*; ex caede refugere *b c*, excedere fugere *e*. 8 referret *b*.
9 uelocitatis] felicitatis *A*. homines *B C D a b c e u* (fuerat
omnes). 10 in trina *a e*, intra *B* et reliqui plerique. 11 proprius
B. hostis *A B C D*, hostes *e* 'reliqui'. 13 fere consuetudo est *B e*
'reliqui', fert consuetudo cum *And. Oxon. u*. 14 dimissa *b e*.
equitesque (*B*) *C D*, equites *A b e*. imprudentibus *B*. 15 omnibus]
hominibus *b c e*. inproviso *B*. proeliumque *B e* 'mss. plerique',
et proelium *u*. commississe *B*. 18 equitesque (*B*) *C D*, equites *A*
b d e. 22 poene *B*. 23 antea diuidere *A B d* 'reliqui'; diuire uel
diuire *e*, augere *And. Oxon. et sec. m. d*, et hi et *e* omisso antea.
26 Gaius *B, C. u*.
Caesar ed. Nipperd.

DE BELLO GALLICO

- 38 Caesar interim M. Antonium quaestorem cum cohortibus XV
in Bellouacis relinquit, ne qua rursus novorum consiliorum capien-
2 dorum Belgis facultas daretur. Ipse reliquas civitates adit, obsi-
des plures imperat, timentes omnium animos consolatione sanat.
3 Cum in Carnutes venisset, quorum in civitate superiore commen-
tario Caesar exposuit initium belli esse ortum, quod praecipue eos
propter conscientiam facti timere animadvertibat, quo celerius ci-
uitatem timore liberaret, ~~principem~~ aeleris illius et concitatore
4 belli, Gutruatum, ad sup-
quidem suis se committeba
5 tus in castra perducitur.
suam naturam concursu n
detrimenta belli Gutruato
39 exanimatum corpus secu
st certior, quae de Dra
2 consilio permanerent oppugnatio...
bat, tamen pertinaciam magna poena esse adficiendam iudicabat,
ne universa Gallia non sibi vires defuisse ad resistendum Roma-
nis, sed constantiam putaret, neue hoc exemplo ceterae civitates
3 locorum opportunitate fretae se vindicarent in libertatem, cum 20
omnibus Gallis notum esse sciret reliquam esse unam aestatem
suae provinciae, quam si sustinere potuissent, nullum ultra peri-
4 culum vererentur. Itaque Q. Calenum legatum cum legionibus

1 xu m. pr. A. 2 Bellouacis] Belgis B 'mss. 9'. relinquit
B 'mss. 9', relinquit u. capiendorum Belgis] ad capiendum bellum ss.
5 in post cum om. A. quorum in civitate B 'ceteri', quorum con-
silio in civitate de. 7 conscientia B. animum aduertebat ex solu
And. Oxon. u. quod celerius D. 8 timore B 'reliqui', metu b ed.
9 Gutruatum d'plerique meliores'; Gutruatium A, Gutuatrum B;
Gutruatum e et praemisso M. b, M. Gutruatum c. P. 87. depoposcit
B C D b '4 alii', deposcit u. nec civibus A. 10 suis om. A.
11 producit b c, non e. supplicio e. 12 suam naturam
A B C D 'mss. quidd.', naturam suam (e) u. concursu maximo militum
B 'mss. quidd.', maximo militum concursu u. qui omnia B et reliqui;
qui ei omnia A b, qui et omnia e. 13 belli] a add. codd., quod delensil
Vascosanus. Gutruato hic A B C b d. accepto B. 14 ferretur
B. Conini 'mss. multi'. 15 quoque in] et in quo b.
17 portinaciam B. magoam C. adficiendam B.
iudicabit sec. m. B, indicavit C. 18 non ibi vires defuisse B C D, non
vires sibi defuisse e; non defuisse vires sibi u cum hac annotatione: 'in
mss., non u. sibi d.; def. ibi mss. 9'. 'Hic autem desinit manus ve-
rusta A'. P. 39. 21 esse om. a Oxon. 23 Quintum sec. m. B.
legionibus B et reliqui, legionibus duabus b d e.

reliquit, qui iustis itineribus subsequeretur; ipse cum omni equitatu quam potest celerrime ad Caninium contendit.

Cum contra expectationem omnium Caesar Vxellodunum venisset oppidumque operibus clausum animadverteret neque ab oppugnatione recedi nideret ulla condicione posse, magna autem copia frumenti abundare oppidanos ex perfugis cognosset, aqua prohibere hostem temptare coepit. Flumen infimam uallem diuidebat, quae totum paene montem cingebat, in quo positum erat praeruptum undique oppidum Vxellodunum. Hoc auertere loci natura prohibebat: in infimis enim sic radicibus montis ferebatur, ut nullam in partem depressis fossis deriuari posset. Erat autem oppidanis difficilis et praeruptus eo descensus, ut prohibentibus nostris sine uulneribus ac periculo uitae neque adire flumen neque arduo se recipere possent ascensu. Qua difficultate eorum cognita Caesar sagittariis funditoribusque dispositis, tormentis etiam quibusdam locis contra facillimos descensus conlocatis aqua fluminis prohibebat oppidanos. Quorum omnis postea multitudo aquatorum unum in locum conueniebat sub ipsius oppidi murum, ubi magnus fons aquae prorumpebat ab ea parte, quae fere pedum CCC intervallo fluminis circuitu uacabat. Hoc fonte prohiberi posse oppidanos cum optarent reliqui, Caesar unus uideret, e regione eius uincas agere aduersus montem et aggerem instruere coepit magno cum labore et continua dimicatione. Oppidani enim loco superiore

1 reliquit *'mss. longe plurimi'*, reliquit *B*; relinquit *o u.* subsequeretur *'reliqui'*, se subsequeretur (*B*) ? *b c d e.* 3 (expectationem *B*) exspectationes *D.* Vxellodunum cum *u* super *o* sec. *m.* posita *B,* Vxellodunum *C,* Vxellodunum *b;* Auxiliodunum sec. *m.* *D.* 4 animum aduerteret ex uno *Oxon. u.* 5 condicione (*B*). 6 profugis *b.* cognosset *B C D,* cognouisset *e;* conuenisset *A.* 7 temptare int. *uers. b.* 9 Vxellodunum cum *u* super *lo* sec. *m.* posita *B;* *C* et *b,* ut *supra.* hoc auertere (*B*) et reliqui; flumen auerti *o And. Oxon. et, ut fallor, a,* de quo tacens *Achaintrius* in *B Oudendorpii* coniecturam hoc flumen auerti *legi* narrat. 10 in infimis enim sic *B 'reliqui'*, sic enim imis (*sine lo*) *a e.* 11 depresso *B.* possit *o Oxon.* 12 descensos ante *corr. B.* 14 ascensu *B.* 15 conlocatis *B.* 17 aquatorum *B C D b c d e,* aquatum *u.* 18 sub ipsius oppidi murum, ubi magnus (*B*) *C D;* sub ipsius enim oppidi murum magnus *c d et, qui* muro, *b et, qui* ipsum, *e.* 19 aquae *B C D, om. e.* pede *B C D.* trecentorum (*B*). 20 ante fluminis *add. a c e.* circumita *A.* 21 uideret *B C a b c d e;* uideret, quanto cum periculo id fieret *D;* uideret non sine magno periculo *u.* *o om. B 'mss. b'.* 22 aduersus] contra *o And. Oxon.* aggerem instruere *B 'reliqui'*, aggeres struere *b o d e.* magno cum labore] cum magna *b o d e.* 23 enim] uero *b e.* superiori *b.*

DE BELLO GALLICO

decurrunt et eminus sine periculo proeliantur multosque pertinaciter succedentes vulnerant; non deterrentur tamen milites nostri vineas proferre et labore atque operibus locorum vincere difficultates. Eodem tempore cuniculos tectos ab vineis agunt ad caput fontis; quod genus operis sine ullo periculo, sine suspitione hostium facere licebat. Extruitur agger in altitudinem pedum sexaginta, conlocatur in eo turris decem tabularum, non quidem quae moenibus aequaret (id enim nullis acribus effici poterat), sed quae superare fontis fastigium possent ad fontis aditum, ne non tantum pecora adque multitudo siti consumebatur. pice, scandulis complent; que tempore acerrime prae ea cum tela tormentis iaculo possent aquari oppidani, etiam magna hostium multitudo territi oppidani cupas seuo, in opera prouoluunt eodemque ab incendio restinguendo

- 1 decurrunt et *B et reliqui*, ut tamen secundum parum accuratam Oudendorpii annotationem et omitti existimandum esset; decurrentes *c d e*, discurrentes *b*. eminus *B c d et reliqui*, om. *b e*.
 proeliantur — vulnerant; non deterrentur tamen *B et reliqui*: proeliabantur — vulnerabant, ut tamen non deterrentur *c d et*, qui terrerentur, *b e*.
 3 et labore om. *a b c e*. locorum vincere (*B*) *edd. ante u*, vincere locorum sine annotatione *u*. 4 cuniculos tectos *B edd. ante Ald.*, tectos cuniculos *Aldus u*. ab vineis agunt ad caput *Davisius*, ad vineas agunt et caput *B (is caput) e 'mss. 12 uel plures'*; agunt ad caput *And. Oxon. et pro uar. lect. e*, ad aggeres ac vineas agunt ad caput *A*.
 5 periculo, sine *B 'mss. 10'* et etiam post sine addito *D*; periculo et sine *e*. suspitione] susceptione *B C*. 6 extruitur (*B*). pedes *B 'mss. 11'*. sexaginta *Orosius VI, 11 et LX in marg. pro uar. lect. e*, sex *B et sic uel vi e 'reliqui'*; ix ex *And. Oxon. u. P. 39*. 7 conlocatur *B*. tabularum *m. pr. B*. quidem om. *e And. Oxon.*
 8 aequaret *B C*, idque legisse *Orosius uidetur (uid. seq. annot.)*; adaequaret *b c e u (fuerat aequaretur)*. *Cic. off. I, 1, 3*. 9 superare fontis fastigium posset *B (is superare) reliqui*; superaret fontis fastigium *e And. Oxon. cod. Vrs. et, ut puto, a*, ex quo *Achaintrius de B tacens alteram scripturam retulit. Codd. Orosii*: extruitur agger et turris pedum sexaginta, cuius vertex aequare ad fontis locum possit; quae *Hauercampus* sua coniectura mutauit. *Vid. Grubitz. emend. Oros. p. 36*. 10 aditum *B 'mss. plerique'*, aditus *e And. Oxon.* possent aquari *B 'ceteri'*; possent adaquari *b c d*, adaquarentur *e (is adeq.) And. Oxon.*, adaquaretur *e*.
 11 adque *B*, non atque. magna om. *e And. Oxon.* hostium multitudo *B edd. ante Ald. et, qui mult. hostium?*, *'mss. 10'*; hominum multitudo *e u. Orosius*: oppidani autem, ubi exanimari siti non solum pecora sua, uerum etiam infirmiores hominum aetates uident *cett.* 12 sibi *C et sec. m. B*. sebo *D*. 13 scandulis ex aliquot *dett. et codd. Orosii u.* implet et eas ardentes (*an eas om.?*) *b*, completas et ardentes *e And. Oxon.* eodemque *B 'mss. 8'*, eodem *u*.

dimicationis periculo deterreant Romanos. Magna repente in ipsis 2
 operibus flamma extitit. Quaecumque enim per locum praecipitem
 missa erant, ea vineis et aggere suppressa comprehendebant id
 ipsum, quod morabatur. Milites contra nostri, quamquam pericu- 3
 5 loso genere proelii locoque iniquo premebantur, tamen omnia for-
 tissimo sustinebant animo. Res enim gerebatur et excelso loco et 4
 in conspectu exercitus nostri, magnusque utrimque clamor orieba-
 tur. Ita quisque, ut erat maxime insignis, quo notior testatiorque
 uirtus esset eius, telis hostium flammaeque se offerebat. Caesar 43
 10 cum complures suos uulnerari uideret, ex omnibus oppidi partibus
 cohortes montem ascendere et simulatione moenium occupandorum
 clamorem undique iubet tollere. Quo facto perterriti oppidani, 2
 cum, quid ageretur in locis reliquis, essent suspensi, reuocant ab
 impugnandis operibus armatos murisque disponunt. Ita nostri fine 3
 15 proelii facto celeriter opera flamma comprehensa partim restin-
 guunt, partim interscindunt. Cum pertinaciter resisterent oppidani, 4
 magna etiam parte amissa siti suorum in sententia permanerent,
 ad postremum cuniculis uenae fontis intercisae sunt adque auersae.
 Quo facto repente perennis exaruit fons tantamque attulit oppida- 5
 20 nis salutis desperationem, ut id non hominum consilio, sed deorum
 uoluntate factum putarent. Itaque se necessitate coacti tradide-
 runt. Caesar, cum suam lenitatem cognitam omnibus sciret neque 44

1 dimicationis periculo *B* 'ceteri', dimicatione et periculo *e* *And.*
Oxon. cod. Vrs. deterrentur Romani *And. cod. Vrs. et inuerso or-*
dine e. in] ex *A.* 2 extitit *B.* quaecumque (*B*), non — cun-

que. locum *om. A.* 3 comprehendebant *B.* 5 praemebantur
B. fortissimo *B* *e* 'reliqui', paratissimo *And. Oxon. et in marg. e.*

6 et ante excelso *om. b.* 7 magnus *b.* 8 ita quisque, ut
 erat ego, ita quisque poterat *B* 'mss. 6'; ita ut quisque poterat 'mss. multi'
 (poterat *om. D*), ita quam quisque poterat *a b c e. P. 122.* 9 esset eius
B edd. ante Ald., et 'eius locum uariat in mss. fere omnibus'; eius esset
Aldus u. offerebant ex 2 *delt. et A u.* 10 complures *B.*

11 ascendere *B.* moeniorum *b.* 12 attollere *b.* territi *b e.*
 13 suspensi *B C D b c d e*, ignari *And. Oxon. et in marg. e.*

15 opera *om. b.* (comprehensa *B*) compressa *b.* 17 magna
 etiam *B e* 'mss. mei omnes', et iam magna *cod. Vrs. u.* amissa siti
 suorum *B* 'plerique', suorum siti amissa *e u.* permanerent *e And.*
Oxon. et 'm. pr. uetusta, quae hic rursus apparet' (at uid. P. 39) A; per-
 manebant *B et reliqui (apud Oud. permaneant errore scriptum est).*

18 adque *B.* 19 facto *om. D.* repente perennis exaruit fons tan-
 tamque *B C D A et, qui m. pr. tantam, b;* repente fons perennis exhaustus
 tantam *e And. Oxon.* 21 se necessitate coacti *B edd. ante Ald., ne-*
 cessitate coacti se *Aldus u.* 22 Caesar] itaque *add. C et seo. m. sup.*
uers. B.

DE BELLO GALLICO .

- uereretur, ne quid crudelitate naturae uideretur asperius fecisse, neque exitum consiliorum suorum animaduverteret, si tali ratione diuersis in locis plures consilia inissent, exemplo supplicii deterrendos reliquos existimauit. Itaque omnibus, qui arma tulerant, manus praecidit uitamque concessit, quo testatior esset poena im-
2 proborum. Drappes, quem captum esse a Caninio docui, siue indignitate et dolore uinculorum siue timore grauioris supplicii pau-
3 cis diebus cibo se abstinuit atque ita interijt. Eodem tempore Lucterius, quem profugisse e-
 nisset Epasnacti Aruerni fidei se committebat, quod n-
 ras uidebatur, cum sibi com-
 sarem habere), hunc Epi-
 Romani, sine dubitatione
45 Labienus interim in-
 dum compluribusque Treuer-
 aduersus Romanos auxilia denegabant, principes eorum uiuos red-
2 igit in suam potestatem atque in his Surum Haeduum, qui et uir-
 tutis et generis summam nobilitatem habebat solusque ex Haeduis
46 ad id tempus permanserat in armis. Ea re cognita Caesar, cum ¹⁰
 in omnibus partibus Galliae bene res geri uideret iudicaretque
 superioribus aestiuis Galliam deuictam subactamque esse, Aquita-
 niam numquam adisset, per Publium Crassum quadam ex parte

- 2** consilii sui *be.* **3** consilia inissent *B 'ceteri',* rebellare co-
 pissent *e Oxon. et pro uar. lect. c.* **5** uitamque *B 'reliqui',* uitam *be.*
Orosius: Caesar autem omnibus, qui arma tulerant, manus sustulit et uitam
 reliquit, quo testatior esset etiam posteris poena improborum. **6** indi-
 gnitate *B C D a b c e A,* indignatione *d And. Oxon.* **7** et dolore *om. a*
b c d e A. **8** cibo se *B 'reliqui',* se cibo *e et*
inuito Oud. u. **9** exscripsi *D.* **10** mutatis *b.* **12** Caesar *b.*
13 Treueris *B, non Treuir.* **14** facit secundum *B 'mss. multi',* se-
 cundum facit *u.* **16** compluribus et Treu. et Germanis interfectis *b et,*
qui etiam pro priore et, e (compl. et Treueris B). **17** denegabant *m. pr. B.* **18** his *B edd. ante Ald.,* his *Aldus u.* **19** virtutem *B C.*
21 in *om. b.* **22** aestiuis] **23** num-
 et sine annotatione *u.* **24** bellis *D.* **25** quam *B, non nunq.*
 subactamque *B 'reliqui',* et subactam *b c d e.* **26** adisset *B 'reliqui',* ipse adisset *e And. Oxon. A.*
 per *B 'plerique',* sed per *e u.* **27** Publium *B. P. u.*

denicisset, cum duabus legionibus in eam partem Galliae est pro-
fectus, ut ibi extremum tempus consumeret aestiuorum. Quam 2
rem sicuti cetera celeriter feliciterque confecit. Namque omnes
Aquitaniae ciuitates legatos ad Caesarem miserunt obsidesque ei
5 dederunt. Quibus rebus gestis ipse equitum praesidio Narbonem 3
profectus est, exercitum per legatos in hiberna deduxit: quattuor 4
legiones in Belgio collocauit cum M. Antonio et C. Trebonio et
P. Vatinio legatis, duas legiones in Haeduos deduxit, quorum in
omni Gallia summam esse auctoritatem sciebat, duas in Turonis
6 ad fines Carnutum posuit, quae omnem illam regionem coniunctam
Oceano continerent, duas reliquas in Lemouicum finibus non longe
ab Aruernis, ne qua pars Galliae uacua ab exercitu esset. Paucos 5
dies ipse in prouincia moratus, cum celeriter omnes conuentus per-
cucurrisset, publicas controuersias cognosset, bene meritis prae-
mia tribuisset (cognoscendi enim maximam facultatem habebat, 6
quali quisque fuisset animo in totius Galliae defectione, quam
sustinuerat fidelitate atque auxiliis prouinciae illius), his confectis
rebus ad legiones in Belgium se recipit hibernatque Nemetocennae.
Ibi cognoscit Commium Atrebatem proelio cum equitatu suo conten- 47
disse. Nam cum Antonius in hiberna uenisset, ciuitasque Atreba- 2
tam in officio esset, Commius, qui post illam uulnerationem, quam
supra commemorauimus, semper ad omnes motus paratus suis ciuibus

- 1 Galliae *B* 'mss. longe plurimi', om. *e u.* 2 ut ibi *B A* 'reli-
qui', ubi *e Oron.* 3 sicuti *B e* 'mss. plerique', sicut *u.* caetera
(*B*). 4 ad Caesarem *B* 'reliqui', ad eum *b c d e.* 5 equitum prae-
sidio *B* 'plerique'; cum equitum praesidio *a* (is equitatum) *b* (hic equitatus)
e d, cum praesidio equitum *e.* Narbonam *b c e A.* 6 quattuor *B*,
non quattuor. 7 collocauit *B.* Marco sec. *m. B.* *G. supraso.*
sec. *m. aio B.* 8 Publio sec. *m. B.* Vatinio legatis *B* 'mss. ple-
rique'; Vatinio Tullio legatis *b c e* (is legato, ut 'mss. 5'), Vatinio et Q. Tul-
lio legatis *Aldus u.* legiones *B* 'mss. plurimi', om. *e u.* Haeduis
e b e (Heduos *e*). deduxit *B C A*, dedit *D*; constituit *a b c e*, misit eum
And. Oron. u. 9 Turonis *b c d e*; Turones 'reliqui', Torones *B.*
10 illam *B C D A*, om. *e u.* 11 finibus (*B*) *A* 'reliqui', fines *b o d e.*
12 ipse paucos dies *b e.* 13 percucurrisset *b.* 14 cognosset
D A, cognosset *B*, cognosceret *C*; cognouisset (*e*) *u.* 15 habuerat *b e.*
16 fuisset animo in tot. Gall. def. *B* 'plerique'; animo in republi-
cam fuisset tot. Gall. def. *c d et*, qui republica, *b et*, qui R. P., *e.*
17 his *e*, om. *B C D.* confectis rebus *B* *edd. ante Ald.*, rebus confe-
ctis *e Aldus u.*: 'rebus confectis uel confectis rebus plerique'. 18 re-
cepit *b e.* hibernauitque *e A*, hiernauitque *b.* Nemetocennae *b.*
20 Adrebatum *B.* 21 in om. *b.* esset *B* 'reliqui', ma-
neret *b c d e.* 22 commemorauimus 'mss. fere omnes', commemorauimus
(*B*) ? *e.*

DE BELLO GALLICO

esse consuesset, ne consilia belli quaerentibus auctor armorum
duxque deesset, parente Romanis ciuitate cum suis equitibus latro-
ciniis se suosque aiebat infestisque itineribus commeatus complu-
res, qui conportabantur in hiberna Romanorum, intercipiebat.
48 Erat attributus Antonio praefectus equitum C. Volusenus Quadra-
tus, qui cum eo hibernaret. Hunc Antonius ad persequendum equi-
2 tatum hostium mittit. Volusenus ad eam uirtutem, quae singularis
erat in eo, magnum odium Commii adiungebat, quo libentius id
faceret, quod imperabatur.
3 tes eius adgressus secunda
hementius contenderetur,
mii cupiditate pertinacius e-
tem fuga uehementi Volus-
mini suorum inuocat fidem
inposita paterentur impu-
4 cautius permittit in praefect
tes paucosque nostros conuertunt atque insequuntur. Commius
incensum calcaribus equum coniungit equo Quadrati lanceaque in-
6 festa magnis uiribus medium femur traicit Voluseni. Praefecto
vulnerato non dubitant nostri resistere et conuersis equis hostem
7 pellere. Quod ubi accidit, complures hostium magno nostrorum im-

- 1 esset *m. pr. B.* querentibus *B.* 2 Romanis] sibi omni
D. latrocinii se suosque *BCDA*, se suosque latrocinii (*e*) *u.*
4 (conportabantur *B*) portabantur *m. pr. b.* 5 C. Volusenus Quadratus
ante hunc (*6*) ponunt *b c d e* (*G* *supra* *sec. m.* eius *B*). 6 hibernaret *B*
'reliqui', hibernaret *b c d e.* equitatum hostium (*B*) *edd. ante u.* hosti-
um equitatum (*e*) *u.* 7 Volusenus ad *B e* 'ceteri', Volusenus autem ad
d And. Oxon. eam] partis *add. a b c*, partem *add. e.* quae] qui
b. 8 erat in eo *B* 'ms. plerique', in eo erat *u.* quod libentius *B*
CD. 9 imperabatur] iniungebatur *b.* equites eius *B Gualtheri-*
nus Stephanus, eius equites *Aldus u.* 10 adgressus *B.* 13 pro-
duxisset longius (*B*) *CD A*, longius produxisset (*e*) *u.* inimicus homini
B (*is* inimicos) *C* (*hic* tum praemittit) *D a b c d e*, om. aliquot *delt. u. P.*
122. 14 ante suorum *add. omnium a b*, repente omnium *c d e*, repente
A. per fidem inposita *Gruterus*, per fidem interpositam *BC et sup.*
uers. A; perfidia interposita *b c d e. P. 123.* 15 paterentur impunita
BCDA; inulta paterentur *b e et inuerso ordine u* (impunita *B*). 16 hoc
B 'ceteri', om. *d e.* 17 atque] et *b.* insequuntur *B.* 18 con-
iungit *B* 'alii', iungit *b c d e.* 19 magnis uiribus medium femur traicit
Voluseni *B et*, qui a ante magnis *add.*, *CD b* (*hic* medium om.) *e et*, qui
ibidem ac ponit, *A*; medium femur eius magnis uiribus traicit *e And. Oxon.*
20 vulnerato et statim uulnerantur *A.* conuersis equis *B et re-*
liqui; conuersi equis *b*, conuersi *e And. Oxon.* 21 complures *B.*

petu perculsi vulnerantur ac partim in fuga proteruntur, partim
intercipiuntur; quod malum dux equi uelocitate euitauit: ac sic
proelio secundo grauitur ab eo uulneratus praefectus, ut uitae pe-
riculum aditurus nideretur, refertur in castra. Commius autem 8
sine expiato suo dolore siue magna parte amissa suorum legatos
ad Antonium mittit seque et ibi futurum, ubi praescripserit, et ea
factorum, quae imperarit, obsidibus firmat; unum illud orat, ut 9
timori suo concedatur, ne in conspectum ueniat cuiusquam Romani.
Cuius postulationem Antonius cum iudicaret ab iusto nasci timore,
10 ueniam petenti dedit, obsides accepit.

Scio Caesarem singulorum annorum singulos commentarios 10
confecisse; quod ego non existimaui mihi esse faciendum, propter-
ea quod insequens annus, L. Paulo, C. Marcello consulibus,
nullas habet magnopere Galliae res gestas. Ne quis tamen igno- 11
15 raret, quibus in locis Caesar exercitusque eo tempore fuissent,
pauca esse scribenda coniungendaque huic commentario statui.

Caesar in Belgio cum hiemaret, unum illud propositum habe- 49
bat, continere in amicitia ciuitates, nulli spem aut causam dare
armorum. Nihil enim minus uolebat, quam sub decessu suo ne- 2
cessitatem sibi aliquam inponi belli gerendi, ne, cum exercitum
deducturus esset, bellum aliquod relinqueretur, quod omnis Gallia
libenter sine praesenti periculo susciperet. Itaque honorifice ciui- 3
tates appellando, principes maximis praemiis adficiendo, nulla onera

- 1 ac *B* 'mss. et edd. qdd.', et *u.* in fugam *b c e.* prote-
runtur] 'peterr. *b*'. 2 intercipientur *B.* quod malum *Noruegensis*,
quod ubi malum *reliqui.* uitaui *b e.* ac sic proelio secundo gra-
uiter ab eo uulneratus *Noruegensis* et, qui si pro sic, *B* 'reliqui' et int.
uers. *A*; grauitur uulneratus *a e* et *m. pr. A.* 5 suo int. uers. *b.*
6 seque et ibi *B C D b c d A*, seque ibi *e.* 7 imperarit *B e* 'meliores ple-
rique' u (*fuorat* imperauerit), imperat *A.* obsidibus firmat *B* 'ceteri',
obsidibus datis firmat *b c d e A.* 9 cuius *B A* 'reliqui', quam *b c d e.*
iudicaret] aestimaret *b.* 12 propterea om. *e Oxon.*
13 *L. Aldus*, *T. B e* et sic 'seu Tito mss. fere omnes'; tribuno sec. *m. B.*
Paulo (B) Aldus, *Paullo P. Manutius u.* *C.]* consulatu sec. *m.*
B. consulibus] concessa *B.* 14 nullas habet magnopere Galliae
res gestas *B* 'alii': nullas res Galliae habet magno opere gestas *u*, qui 'ordo
est fide mstorum omnium antiquorum' ? et *e*; magno opere est in *C D e A*:
gesta *C*, egestas *A.* 15 fuisset *e* 'mss. 5'. 16 esse *B* 'mss. 9',
om. *u.* 17 illud om. *b e.* 18 continendi *b e.* amicitiam *e*
Oxon. 19 decessu suo *C*, decessum suum *e*; discessu suo *B* et *reliqui.*
20 inponi *B.* 22 susciperent *e.* 23 (adficiendo *B*) donando
D. onera *B* (*is m. pr. honera*) 'reliqui', onera noua *b c d e.*

DE BELLO GALLICO

iniungendo defessam tot aduersis proeliis Galliam condicione pa-
 50 rendi meliore facile in pace continuit. Ipse hibernis peractis con-
 tra consuetudinem in Italiam quam maximis itineribus est profe-
 ctus, ut municipia et colonias appellaret, quibus M. Antonii, quae-
 2 storis sui, commendauerat sacerdotii petitionem. Contendebat
 enim gratia cum libenter pro homine sibi conjunctissimo, quem
 paulo ante praemiserat ad petitionem, tum acriter contra factionem
 et potentiam paucorum, qui M. Antoni repulsa Caesaris deceden-
 3 tis gratiam conuellere cup- e etsi augurem prius factum,
 quam Italiam attingeret, i- uiderat, tamen non minus it- ti
 stam sibi causam municipi- is adeundi existimauit, ut iis
 gratias ageret, quod freq- se officium suum Antonio prae-
 4 stitissent, simulque se e- uum sequentis anni commen-
 daret, propterea quod i- uersarii sui gloriarentur L.
 Lentulum et C. Marcelli- creatos, qui omnem honorem
 et dignitatem Caesaris spo- tum Ser. Galbae consulatum,
 cum is multo plus gratia suffragiisque ualuisset, quod sibi coniu-
 51 ctus et familiaritate et consuetudine legationis esset. Exceptus
 est Caesaris aduentus ab omnibus municipiis et coloniis incredibili
 honore atque amore. Tum primum enim ueniebat ab illo uniuersae
 2 sae Galliae bello. Nihil relinquebatur, quod ad ornatum portarum,
 itinerum, locorum omnium, qua Caesar iturus erat, excogitari pos-
 3 erat. Cum liberis omnis multitudo obuiam procedebat, hostiae
 omnibus locis immolabantur, tricliniis stratis fora templaque occu-

- 1 iniungendo *BCDA*, imponendo *bc de et sec. m. A.* defes-
 sam *om. A.* condicione (*B*). parocendi *b et pro uar. lect. A.*
 4 M. Antonium quaestorem suum *D.* 5 commendauerat *BCD*,
 commendaret *eu.* petitione *BD.* 6 tum libenter *sec. m. b.*
 8 M. *om. e Oron., in b.* Antoni *C.* decentis *D et m. pr. B,* de-
 cedentem *b.* 9 gratiam conuellere *BCDA*, conuellere gratiam (*e*) *u.*
 10 audiuit *e.* 13 sequentis anni *B et reliqui,* in sequentis anni
b ed e. commendaret *B 'mas 12'*, commendaret petitione *b ed e A.*
 14 Lucium *sec. m. B.* 15 *G. B.* 16 spoliarent *B e reliqui,*
 exspoliarent *And. Oron. u.* Ser. *Be, Sergio u.* consulatum *m.*
pr. B. 17 suffragii ualuisset *e And* 18 consuetudine *BCDA et*
pro uar. lect. e, necessitudine e u. exceptus — (*p 492, 1*) admonerantur
om. BCD, sed ad calcem CD usque ad syllabam Caes. uerborum cum
Caesaris causam (p. 491, 16) suppleta sunt. 19 est *om. e Oron.*
 20 honore atque *om. b,* atque amore *om. e et m. pr. a.* tum] cum *A.*
 enim ueniebat primum *a.* 22 locorum *Ca b e e Au (fuerat lo-*
 eorumque). esset *a.* poterat *a e 'mss. plerique', posset u.*
 23 cum liberis post procedebat *ponit a.* omnium *C.* procedit *b.*
 omnibus locis hostiae *a.*

pabantur, ut uel spectatissimi triumphi laetitia praecipi posset. Tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores. Cum omnes regiones Galliae togatae Caesar percurrens- 52 set, summa celeritate ad exercitum Nemetocennam rediit legioni- 3 busque ex omnibus hibernis ad fines Treuerorum euocatis eo profectus est ibique exercitum lustrauit. T. Labienum Galliae toga- 2 tae praefecit, quo maiore commendatione conciliaretur ad consularis petitionem. Ipse tantum itinerum faciebat, quantum salis esse ad mutationem locorum propter salubritatem existimabat. Ibi 3 10 quamquam crebro audiebat Labienum ab inimicis suis sollicitari certiorque fiebat id agi paucorum consiliis, ut interposita senatus auctoritate aliqua parte exercitus spoliaretur, tamen neque de Labieno credidit quicquam neque, contra senatus auctoritatem ut aliquid faceret, potuit adduci. Indicabat enim liberis sententiis pa- 4 15 trum conscriptorum causam suam facile optineri. Nam C. Curio, tribunus plebis, cum Caesaris causam dignitatemque defendendam suscepisset, saepe erat senatui pollicitus, si quem timor armorum Caesaris laederet, quoniam Pompei dominatio atque arma non minimum terrorem foro inferrent, discederet uterque ab armis exercitusque dimitteret: fore eo facto liberam et sui iuris ciuitatem. Neque hoc tantum pollicitus est, sed etiam per se discessionem 5 5 facere coepit; quod ne fieret, consules amique Pompei iusserunt atque ita rem moderando discusserunt. Magnum hoc testimonium 53 senatus erat uniuersi conueniensque superiori facto. Nam Marcellus proximo anno, cum impugnaret Caesaris dignitatem, contra 25 legem Pompei et Crassi retulerat ante tempus ad senatum de Caesaris prouinciis, sententiisque dictis discessionem faciente Marcello, qui sibi omnem dignitatem ex Caesaris inuidia quaerebat, senatus frequens in alia omnia transiit. Quibus non frangebantur 2

1 spectatissimi ego, expectatissimi rodd. P. 123. percipi a o
 'mss. 4'. 2 humiliores a; meliores C b e et sec. m. a, opulentiores a.
 4 summa celeritate (a) et reliqui, summa cum celeritate b o e et A,
 'cuius hio rursus incipit manus recens' (P. 39). Nemetocennam b.
 redit a 'mss. 3'. 5 Treuerorum a. 11 fieret b.
 13 quicquam a, non quidq. 14 poterat b. abduci a. 15 (opti-
 neri a) obtinere A. Curio] centurio a. 18 laederet] et add. codd.
 P. 124. Pompei a. 19 foro] foro e, sero b. inferret a b a.
 20 suo a. 22 fieret] faceret b. consules amique] omnes
 amici A And. Oxon. Pompei a. 23 discusserant iurinus, dis-
 cesserant codd. P. 124. 25 impugnaret a. 26 Pompei a.
 27 prouinciis a. 28 ex] de b. 29 transiit a a '3 alt'.

1um suorum, Pompeio legionem i
 cimam, quam in Gallia citeriore
 bet tradi. In eius locum tertiam
 tit, quae praesidia tueretur, ex
 4 deducebatur. Ipse exercitui distri
 legionibus quattuor in Belgio coll
 5 Haeduos deducit. Sic enim exis
 si Belgae, quorum maxima virt
 summa esset, exercitibus continer
 55 est. Quo cum uenisset, cognoscit
 giones duas ab se remissas, quae
 Parthicum bellum duci, Cn. Pom
 2 tentas esse. Hoc facto quamqua
 contra Caesarem pararetur. tamen

1 admovebantur e. quo] ut
 et, qui pararent sec. m. in marg., B.
 var. lect. A, necessitudines su.
 non B. mitteretur (B) e reliqua
 5 dunc B 'mss. 6', hae dunc e u.
 uni Caesari u. Cn. B. 6 mise
 Caesaris e b e, Caesari B et reliqui.
 D. de voluntate minime dubium est
 plerique; de voluntate adversariorum se
 nulli) e d A et, qui se exspoliari, e.
 peli C, Cn. Pompeio u. 10 SC, a
 infra B. iubet tradi (m)

statuit, quoad sibi spes aliqua relinqueretur iure potius disceptandi quam belli gerundi. Contendit . . .

C. IVLII CAESARIS
DE BELLO CIVILI
COMMENTARIUS PRIMVS.

Litteris [a Fabio C.] Caesaris consulibus redditis aegre ab his impetratum est summa tribunorum plebis contentione, ut in senatu recitarentur; ut uero ex litteris ad senatum referretur, impetrari non potuit. Referunt consules de republica [in ciuitate]. L. Len- 2
tulus consul senatui reique publicae se non defuturum pollicetur, si audacter ac fortiter sententias dicere uelint; sin Caesarem re- 3
spiciant atque eius gratiam sequantur, ut superioribus fecerint temporibus, se sibi consilium capturum neque senatus auctoritati obtemperaturum: habere se quoque ad Caesaris gratiam atque ami- 4
citiam receptum. In eandem sententiam loquitur Scipio: Pompeio

2 belli gerundi *BD*, belligerandi *Ca b c d e*. contendit *BC b et additis* quadam utraque die futurum *D, om. e*. A. Hirtii rerum gestarum C. Caesaris lib. viii explicit *a*. Iulius Celsus Constantinus u. c. legi tantum feliciter *B. G. Caesaris pont. max. ephimeris (sic) rerum gestarum belli Gallici* liber viii explicit feliciter *B et omissio* feliciter *E*: 'ephemeridis titulum in librorum fronte nullus exhibet codex, sed post librum octauum ita finit *CD adduntque pontificis maximi*'.

Incepit liber primus belli civilis feliciter *a*. 1 a Fabio cum Caesaris *a*, a Fabio Caesare *b*; 'C. Caesaris a Fabio *ms. plerique*': uncos Scaliger posuit. Vid. Appian. b. ciu. II, 32. Cass. Dio XLI in. his *a* add. ante Ald. Stephanus, iis Aldus u. 3 refertor *a*. 4 in ciuitate inclusit Scaliger. Vid. c. 6 in. 5 senatui *a 'alii' et soo. m. b*, senatu u. reip. *a b*. 6 ac] aut *a b*. sin G. Caesarem ante corr. *a*. 10 recepturum *a*.

DE BELLO CIVILI

esse in animo reipublicae non deesse, si senatus sequatur; si cunctetur atque agat lenius, nequiquam eius auxilium, si postea velit, **2** senatum imploraturum. Haec Scipionis oratio, quod senatus in urbe habebatur Pompeiusque aderat, ex ipsius ore Pompeii mitti **2** uidebatur. Dixerat aliquis leniorem sententiam, ut primo M. Marcellus, ingressus in eam orationem, non oportere ante de ea re ad senatum referri, quam delectus tota Italia habitus et exercitus conscripti essent, quo praesidio tuto et libere senatus, quae uellet, **3** decernere auderet; ut M. hi censebat, ut Pompeius in
 suas provincias proficiscer ia esset armorum causa: ti-
 mere Caesarem ereptis ab legionibus, ne ad eius peri-
4 culum reservare et retin bem Pompeius uideretur; ut
 M. Rufus, qui sententia tis fere mutatis rebus seque-
5 batur. Hi omnes conu li consulis correpti exagita-
 bantur. Lentulus senti . pronuntiaturum se omnino
 negavit. Marcellus peric itiis a sua sententia discessit.
6 Sic uocibus consulis, terrore praesentis exercitus, minis amicorum
 Pompei plerique compulsi inuiti et coacti Scipionis sententiam se-
7 cuntur: uti ante certam diem Caesar exercitum dimittat; si non
8 faciat, eum aduersus rempublicam facturum uideri. Intercedit M. **20**
 Antonius, Q. Cassius, tribuni plebis. Refertur confestim de in-
 tercessione tribunorum. Dicuntur sententiae graues: ut quisque
 acerbissime crudelissimeque dixit, ita quam maxime ab inimicis
9 Caesaris conlaudatur. Misso ad uesperum senatu omnes, qui sunt
 eius ordinis, a Pompeio euocantur. Laudat Pompeius atque in po- **25**
2 sterum confirmat, segniores castigat atque incitat. Multi undique
 ex ueteribus Pompei exercitibus spe praemiorum atque ordinum
 euocantur, multi ex duabus legionibus, quae sunt traditae a Cae-
3 sare, arcessuntur. Completur urbs † et ius, comitium tribunis,
4 centurionibus, euocatis. Omnes amici consulum, necessarii Pompei **30**

1 si cunctetur a 'mss.', sin cunctetur u.   2 nequiquam a.
 5 Marcello b.   6 antea ante corr. a.   7 dilectus a b.   10 ne-
 que esset a 'mss. 4'.   11 ereptis ego, correptis codd. P. 126.
 13 Callidii ante corr. a.   14 consulis om. b.   15 pronuntiaturum,
 non — ciat., itemque nuntius reliquaue, quas inde descendunt, ubicum-
 que tacebo, a.   18 Pompei a.   secuntur a.   20 facturam m.
 pr. a.   21 Q.] quo a.   24 conlaudatur a.   26 seniores a b.
 27 Pompei a.   29 arcessuntur a, arcessiuntur b.   et ius
 comitium a b c d. P. 126.   tribunis, centurionibus, euocatis Oudendor-
 pius; tr. pl. centurio euocat a b c d.   30 Pompei a.

atque eorum, qui ueteres inimicitias cum Caesare gerebant, in senatum coguntur; quorum uocibus et concursu terrentur infirmiores, dubii confirmantur, plerisque uero libere decernendi potestas eripitur. Pollicetur L. Piso censor sese iturum ad Caesarem, item 6
 8 L. Roscius praetor, qui de his rebus eum doceant: sex dies ad eam rem conficiendam spatii postulant. Dicuntur etiam ab nonnullis sententiae, ut legati ad Caesarem mittantur, qui uoluntatem senatus ei proponant. Omnibus his resistitur, omnibusque oratio 4 consulis, Scipionis, Catonis opponitur. Catonem ueteres inimicitiae Caesaris incitant et dolor repulsae. Lentulus aeris alieni magnitudine et spe exercitus ac provinciarum et regum appellandorum largitionibus mouetur seque alterum fore Sullam inter suos gloriatur, ad quem summa imperii redeat. Scipionem eadem spes provinciae atque exercituum impellit, quos se pro necessitudine partitum cum Pompeio arbitratur, simul iudiciorum metus, adulatio 15 atque ostentatio sui et potentium, qui in republica iudiciisque tum plurimum pollebant. Ipse Pompeius ab inimicis Caesaris incitatus et quod neminem dignitate secum exaequari uolebat totum se ab eius amicitia auerterat et cum communibus inimicis in gratiam redierat, quorum ipse maximam partem illo adfinitatis tempore iniunxerat Caesari; simul infamia duarum legionum permotus, quas 5 ab itinere Asiae Syriaeque ad suam potentiam dominatumque conuerterat, rem ad arma deduci studebat. His de causis aguntur 5 omnia raptim atque turbate. Nec docendi Caesaris propinquis eius 10 spatium datur, nec tribunis plebis sui periculi deprecandi neque etiam extremi iuris intercessionem retinendi, quod L. Sulla reliquerat, facultas tribuitur, sed de sua salute septimo die cogitare coguntur, quod illi turbulentissimi superioribus temporibus tribuni plebis VIII denique mense suarum actionum respicere ac timere 20 consueuerant. Decurritur ad illud extremum atque ultimum senatus- 3

1 amicitias b.	4 iterum m. pr. a.	6 ab a, a u.
8 pro oratio spatium vacuum est in a.	12 Syllam (a).	13 Scy- pionem a.
15 arbitrabatur b.	16 obtestatio b.	potentum b.
republica] rebus a.	18 dignitate secum a edd. ante u, secum	
dignitate sine annotatione u.	20 adfinitatis a.	21 Caesari Aldus,
Caesar a 'mess.'	22 Asiae a.	23 hiis a.
raptim a b c d.	eius om. b.	24 raptim Aldus,
26 Sylla (a).	25 sui post periculi repetit a.	
'mei decem' t. e. omnes.	29 octavo denique mense Aldus, octo denique menses a	
	suarum] uariarum a b c.	30 con- sueuerat a.

DE BELLO CIVILI

consultum, quo nisi paene in ipso urbis incendio atque in desperatione omnium salutis † latorum audacia numquam ante descensum est: dent operam consules, praetores, tribuni plebis quique pro consulibus sint ad urbem, ne quid respublica detrimenti capiat.

4 Haec senatusconsulto perscribuntur a. d. VII Id. Ian. Itaque V primis diebus, quibus haberi senatus potuit, qua ex die consulatum iniit Lentulus, biduo excepto comitali et de imperio Caesaris et de amplissimis viris, tribunia ~~ulabia~~, gravissime acerbissimeque 5 decernitur. Profugiunt s be tribuni plebis seseque ad Caesarem conferunt. Is e rat Rauennae expectabatque 16 suis lenissimis postulatis r i qua hominum aequitate res ad otium deduci posset. 1 bus habetur extra urbem senatus. Pompeius eadem i Scipionem ostenderat, agit; senatus virtutem constan audat; copias suas exponit: 2 legiones habere sese para terea cognitum comperitum- 13 que sibi alieno esse animo n m milites neque iis posse per- 3 suaderi, uti eum defendant aut sequantur saltem. De reliquis rebus ad senatum refertur: tota Italia delectus habeatur; Faustus Sulla propere in Mauritaniā mittatur; pecunia uti ex aerario 4 Pompeio detur. Refertur etiam de rege Iuba, ut socius sit atque 20 amicus: Marcellus uero passurum in praesentia negat. De Fausto 5 impedit Philippus, tribunus plebis. De reliquis rebus senatusconsulta perscribuntur. Prouinciae priuatis decernuntur, duae consulares, reliquae praetoriae. Scipioni obuēnit Syria, L. Domitio Gallia: † Philippus et Cotta priuato consilio praetereuntur, neque 25 6 eorum sortes deiciuntur. [In reliquas prouincias praetores mittuntur.]

1 pene a.   2 † latorum P. 126.   nunquam (a).   de-
scensum *Kohlius*, discessum *codd.*   3 praett. d, P. R. b e.   plebis
om. d.   pro consulibus *Pantagathus*; cons. a, consules e et alterum-
utrum 'mss.'   4 sint om. a b c, sunt *edd.*   5 SCto a b e.
ad e et ante corr. a.   vii a e et reliqui, viii 3 dett. u.   Id. las.
a e.   10 expectabatque a.   11 lenissimis a.   12 ocium a.
extra urbem senatus a *Stephanus*, senatus extra urbem reliquae *edd.*
13 agit om. b.   14 conlaudat a.   15 ix ego, x *codd.* P. 127.
16 hiis a.   18 dilectus a b c d.   habetur b, habeantur cum
2 dett. u.   Faustus illa a.   19 propere *codd.*, pro praetore P. Ma-
nutius u.   mittitur a 'mss. plerique'.   21 uero] non a b c d.
passurum a b, passurum se u.   22 Phylippus a.   24 Domicio a.
25 Phylippus a. P. 128.   Cotta a b c d e, Marcellus u (quod no-
men male existimaui ab Aldo esse positum; legitur iam in superioribus
edd.).   26 deiciuntur similiterque reliqua ab iaciendo ducta, ubi-
que tacebo, a.   De uncis hoc et sequente capite positis uid. P. 131—134.

Neque expectant, [quod superioribus annis acciderat,] ut de eorum imperio ad populum feratur, paludatique notis nuncupatis exeunt. Consules [quod ante id tempus accidit numquam,] ex 7 urbe proficiscuntur, lictoresque habent in urbe et Capitolio privati ■ contra omnia uetustatis exempla. Tota Italia delectus habentur, 8 arma imperantur; pecuniae a municipiis exiguntur, e fanis tolluntur: omnia diuina humanaque iura permiscentur.

Quibus rebus cognitis Caesar apud milites contionatur. 7 Omnium temporum iniurias inimicorum in se commemorat; a quibus 10 deductum ac deprauatum Pompeium queritur inuidia atque obtreptione laudis suae, cuius ipse honori et dignitati semper fauerit adiutorque fuerit. Nouum in republica introductum exemplum queritur, ut tribunicia intercessio armis notaretur atque obprimeretur [quae superioribus annis armis esset restituta]. Sul- 3 lam nudata omnibus rebus tribunicia potestate tamen intercessionem liberam reliquisse; Pompeium, qui amissa restituisse uideatur, [dona etiam, quae ante habuerint,] ademisse. Quotienscum- 5 que sit decretum, darent operam magistratus, ne quid respublica detrimenti caperet (qua uoce et quo senatusconsulto populus Romanus ad arma sit uocatus), factum in perniciosis legibus, in uir- 20 tribunicia, in secessione populi templis locisque editioribus occupatis; atque haec superioris aetatis exempla expiata Saturnini atque Gracchorum casibus docet; quarum rerum illo tempore nihil factum, ne cogitatum quidem [: nulla lex promulgata, non cum po- 25 pulo agi coeptum, nulla secessio facta]. Hortatur, cuius imperatoris ducta VIII annis rempublicam felicissime gesserint plurimaeque proelia secunda fecerint, omnem Galliam Germaniamque pacauerint, ut eius existimationem dignitatemque ab inimicis defendant. Conclamant legionis XIII, quae aderat, milites (hanc enim initio 7 ■ tumultus euocauerat; reliquae nondum uenerant): sese paratos

1 expectant a. 3 exeunt a 'reliqui', exeant cod. Vrs. u. P. 132.
 accidit a b, acciderat u. nunquam (a). 4 et P. Manutius,
 ex codd. privati Stephanus, priuati codd. 5 dilectus a b.
 8 concionatur (a). 10 deductum a 'mss. tantum non omnes',
 deductum b. Vid. b. Gall. VII, 37, 6. Cic. Fam. XIV, 4, 2. deprauatum a.
 12 exemplum reliquaeritur ante corr. a. 13 tribunicia (a),
 itemque 15; sed 21 tribunicia. obprimeretur a. 14 Syllam (a).
 17 habuerint a b c, habuerit cum 2 del. u. quocienscumque a.
 18 sit b. operam magistratus a Stephanus, magistratus operam
 reliquae add. 22 exemplis a. 23 successio b. 26 VIII anni
 a. 30 uenerant a b d, conuenerant u.

DE BELLO CIVILI

8 esse imperatoris sui tribunorumque plebis iniurias defendere. Co-
gnita militum voluntate Ariminum cum ea legione proficiscitur ibi-
que tribunos plebis, qui ad eum confugerant, conuenit; reliquas
2 legiones ex hibernis euocat et subsequi iubet. Eo L. Caesar ado-
lescens uenit, cuius pater Caesaris erat legatus. Is reliquo ser-
mone confecto, cuius rei causa uenerat, habere se a Pompeio ad
3 eum privati officii mandata demonstrat: Velle Pompeium se Cae-
sari purgatum, ne ea, quae reipublicae causa egerit, in suam con-
tumeliam uertat. Semper
situdinibus habuisse potior
debere et studium et irac
adeo grauius irasci inim
4 publicae noceat. Pauca
Pompeii coniuncta. E
scius agit cum Caesare
9 strat. Quae res etsi ni
tur, tamen idoneos nactus nomines, per quos ea, quae uellet, ad
eum perferrentur, petit ab utroque, quoniam Pompeii mandata ad
se detulerint, ne grauentur sua quoque ad eum postulata deferre,
si paruo labore magnas controuersias tollere atque omnem Italiam 24
2 metu liberare possint. Sibi semper primam reipublicae fuisse di-
gnitatem uitaeque potiorem. Doluisse se, quod populi Romani be-
neficium sibi per contumeliam ab inimicis extorqueretur, ereptoque
semenstri imperio in urbem retraheretur, cuius absentis rationem
3 haberi proximis comitiis populus iussisset. Tamen hanc iacturam 25
honoris sui reipublicae causa aequo animo tulisse: cum litteras ad
senatum miserit, ut omnes ab exercitibus discederent, ne id quidem
4 impetrauisset. Tota Italia delectus haberi, relineri legiones II,
quae ab se simulatione Parthici belli sint abductae, ciuitatem esse
in armis. Quoniam haec omnia nisi ad suam perniciem pertinere?

4 hibernis a.	7 priuatim b.	9 conuertat b.	necessi-
tudinibus a b c d e, necessitatibus u.	10 potiora a.	12 ut a b d,	
ne u. se om. b.	speraret b.	14 uerbis <i>Clarkius</i> ; rebus a b	
et reliqui, de quibus constat, u; de rebus <i>Aldus et aeqq. ante u.</i>			
21 primam P. R. a b c et secundum <i>Oud. d</i> , P. R. primam secundum <i>ex.</i>		22 quod pro beneficio a	
<i>Fabr. d</i> , primam e; reipublicae primam <i>edd.</i>	23 ab inimicis om. b.	24 semenstri a 'mss. 3'.	
'mei praetor d'.	cuius] sibi b.	27 miserat ante corr. a.	
28 impetrauisset a b.	26 sui] proprii b.	29 Partici a.	
	dilectus a b.		

Sed tamen ad omnia se descendere paratum atque omnia pati rei- 5
publicae causa. Proficiscatur Pompeius in suas provincias, ipsi
exercitus dimittant, discedant in Italia omnes ab armis, metus e
ciuitate tollatur, libera comitia atque omnis respublica senatui po-
puloque Romano permittatur. Haec quo facilius certisque condi- 6
cionibus fiant et iureiurando sanciantur, aut ipse propius accedat
aut se patiaturs accedere: fore, uti per colloquia omnes controuer-
siae componantur. Acceptis mandatis Roscius a Caesare Capuam 10
peruenit ibique consules Pompeiumque inuenit: postulata Caesaris
renuntiat. Illi deliberata re respondent scriptaque ad eum manda- 2
ta remittunt; quorum haec erat summa: Caesar in Galliam reuer- 3
teretur, Arimino excederet, exercitus dimitteret; quae si fecisset,
Pompeium in Hispanias iturum. Interea, quoad fides esset data 4
Caesarem factorum, quae polliceretur, non intermissuros consules
Pompeiumque delectus. Erat iniqua condicio postulare, ut Caesar 11
Arimino excederet atque in prouinciam reuerteretur, ipsum et pro-
uincias et legiones alienas tenere; exercitum Caesaris uelle di-
mitti, delectus habere; polliceri se in prouinciam iturum neque, 2
ante quem diem iturus sit, definire, ut, si peracto consulatu Cae-
sar non profectus esset, nulla tamen mendacii religione obatri-
ctus uideretur: tempus uero colloquio non dare neque accessurum 3
polliceri magnam pacis desperationem adferebat. Itaque ab Ari- 4
mino M. Antonium cum cohortibus V Arretium mittit; ipse Ari-
mini cum duabus [legionibus] subsistit ibique delectum habere in-
stituit; Pisaurum, Fanum, Anconam singulis cohortibus occupat.
Interea certior factus Iguuium Thermum praetorem cohortibus V 12
tenere, oppidum munire, omniumque esse Iguuinorum optimam
erga se uoluntatem, Curionem cum tribus cohortibus, quas Pisaari

1 atque — causa om. b.

2 proficiscitur m. pr. a.

4 tol-

lantur b.

5 conditionibus (a).

6 sanctiatur a.

8 a Caesare

a b c d, com L. Caesare u. P. 134.

10 re suppluit Gruterus, om.

eodd.

11 remittunt ego, permittunt a b c; per eos remittunt u.

15 dilectus a, dilectum b.

conditio (a).

16 ipsum in prouincias

m. pr. a.

18 dilectus a b.

19 consulatu Caesaris 'mss. plerique'

et, qui cons., a; Caesaris consulatu u.

20 non profectus esset ego;

cons. profectus esset a (is praef.) d, cons. profectus non esset b; Pompeius

profectus non esset u. P. 135.

22 adferebat a.

24 legionibus

delendum uidit Davisius.

dilectum a b.

25 Pisaurum ante corr.

a. 26 Iguuium et 27 Iguuinorum et 500, 4 Iguuium Aldus nepos, Tigu-

lum et Tiguinorum et Tigium a b c d.

28 cohortibus] legionibus b.

delectumque colonorum, qui lege Julia Capuam deducti erant, habere instituunt; gladiatoresque, quos ibi Caesar in ludo habebat, ad forum deductos Lentulus *spe* libertatis confirmat atque his equos adtribuit et se sequi iussit; quos postea monitus ab suis, quod ea
 5 res omnium iudicio reprehendebatur, circum familias conuentus Campaniae custodiae causa distribuit.

Auximo Caesar progressus omnem agrum Picenum percurrit. 15
 Conctae earum regionum praefecturae libentissimis animis eum recipiunt exercitumque eius omnibus rebus iuuant. Etiam Cingu- 2
 10 lo, quod oppidum Labienus constituerat suaque pecunia exaedificauerat, ad eum legati ueniunt quaeque imperauerit se cupidissime facturos pollicentur. Milites imperat: mittunt. Interea legio XII 3
 Caesarem consequitur. Cum his duabus Asculum Picenum profisciscitur. Id oppidum Lentulus Spinther X cohortibus tenebat; qui
 15 Caesaris aduentu cognito profugit ex oppido cohortesque secum abducere conatus magna parte militum deseritur. Relictus in iti- 4
 nere cum paucis incidit in Vibullium Rufum missum a Pompeio in agrum Picenum confirmandorum hominum causa. A quo factus Vibullius certior, quae res in Piceno gererentur, milites ab eo ac-
 20 cipit, ipsum dimittit. Item ex finitimis regionibus quas potest con- 5
 trahit cohortes ex delectibus Pompeianis; in his Camerino fugientem Lucilium Hirrum cum sex cohortibus, quas ibi in praesidio habuerat, excipit; quibus coactis XIII efficit. Cum his ad Domiti- 6
 um Ahenobarbum Corfinium magnis itineribus peruenit Caesarem-
 25 que adesse cum legionibus duabus nuntiat. Domitius per se circi- 7
 ter XX cohortes Alba, ex Marsis et Pelignis, finitimis ab regioni-

- 1 dilectumque *a* 'mss. 5'. 3 deductos *a* *b*, productos *d* *u*.
spe libertatis *ego*, libertatis *a* *c* *d*; in libertatem *b*, libertati *u*. *P.* 135.
 atque *om.* *b*. his *a* *edd.* ante *Ald.* *Stephanus*, iis *Aldus* *u*.
 4 adtribuit *a*. 5 familias *Rubentius*, familiares *codd.* *P.* 135; ubi *falso*
Dauisium pro Rubenio nominauit. 7 maximo Caesar progressu *a* *b* *c* *d*.
 13 Piceumque *c*. 14 Spinter ante *corr.* *a*, Pisther *b*.
 16 adducere *a* 'mss. 5'. magna *a* 'mss. 4', a magna *u*. 17 Bibul-
 lium *a* 'mss. 7', Bibillium *c*. 19 Ribullius *ao* 'mss. 7'. 21 dile-
 ctibus *a*. his *a* *edd.* ante *Ald.* *Stephanus*, iis *Aldus* *u*. fugiente
a *b* *c*. 22 Lucilium *Glandorpius*, uellum *a* *b* *c* *d*; Vellum *u*. *P.* 135.
 Hirrum *d*, Hyrrum *a*; Hircum *b*. ibi praesidio *b*. 23 exce-
 pit *b*. effecit *b*. his *a* *edd.* ante *Ald.* *Stephanus*, iis *Aldus* *u*.
 Domicium *a*. 24 Achenobarbum *a*, 'Aenob. Enob. Hoaob. Ahe-
 nobardum *mss.*' Cohorsium *b*, Cohortinium *a*. Caesarem que
 que adesse *b*. 26 finitimis *a* *b* *d*, et finitimis *u*.

DE BELLO CIVILI

- 16** bos coëgerat. Recepto Asculo expulsoque Lentulo Caesar con-
 quiri milites, qui ab eo discesserant, dilectumque institui iubet;
 ipse unum diem ibi rei frumentariae causa moratus Corfinium con-
2 tendit. Eo cum venisset, cohortes V praemissae a Domitio ex op-
 pido pontem fluminis interrompebant, qui erat ab oppido milia pas-
3 suum circiter III. Ibi cum antecursoribus Caesaris proelio com-
 misso celeriter Domitiani a ponte repulsi se in oppidum receperunt.
4 Caesar legionibus traductis in castra constitit iuxtaque murum
17 castra posuit. Re cognita Pompeium in Apuliam pe-
 ritos regionum magno prelo petant atque orent, ut si-
 bus et locorum angustiis
2 beri. Quod nisi fecerit, ne amplius XXX magnamque
 numerum senatorum atque
3 venturum. Interim suo tormentis in muris disponit
4 certasque cuique partes ad urbem attribuit; militibus in
 contione agros ex suis possessionibus pollicetur, quaterna in sin-
18 gulos iugera et pro rata parte centurionibus evocatisque. Interim
 Caesari nuntiatur Sulmonenses, quod oppidum a Corfinio VII mi-
 lium intervallo abest, cupere ea facere, quae vellet, sed a Q. Lu-
 cretio senatore et Attio Peligno prohiberi, qui id oppidum VII co-
2 hortium praesidio tenebant. Mittit eo M. Antonium cum legionis
 XIII cohortibus V. Sulmonenses, simulatque signa nostra vider-
 runt, portas aperuerunt, universique, et oppidani et milites, obui-
3 am gratulantes Antonio exierunt. Lucretius et Attius de muro se
 deiecerunt. Attius ad Antonium deductus petit, ut ad Caesarem
 mitteretur. Antonius cum cohortibus et Attio eodem die, quo pro-
4 fectus erat, reuertitur. Caesar eas cohortes cum exercitu suo con-
 iunxit Attiumque incolumem dimisit. Caesar primis diebus castra
 magnis operibus munire et ex finitumis municipiis frumentum com-
5 portare reliquasque copias expectare instituit. Eo triduo legio VIII

1 Asculo <i>Aldus</i> , Firmo <i>a b c d. P. 46.</i>		2 dilectumque <i>a b.</i>	
3 commoratus <i>b.</i>	4 Domicio <i>a.</i>	7 recipiant <i>b.</i>	8 transde-
elis <i>a.</i>	13 cohortes amplius <i>b.</i>	15 venturam] missuram <i>b.</i>	
disposuit <i>b.</i>	17 concione (<i>a</i>).	quaterna margo <i>Vascosani</i> , <i>xl</i>	
<i>codd.</i>	20 sed] seque <i>b.</i>	21 Actio ' <i>mss. plerique</i> '.	23 <i>xiii</i>
<i>Vastius</i> , <i>viii codd.</i>	signa nostra <i>a</i> , nostra signa <i>edd.</i>	25 Anto-	
nio] animo <i>b illo superscripto.</i>	29 incolumem <i>a.</i>	primis <i>a 'mss.</i>	
<i>mai omnes</i> , tribus primis <i>Aldus u.</i>	30 finitumis <i>a.</i>	31 expe-	
ctare <i>a.</i>			

ad eum uenit cohortesque ex nouis Galliae delectibus XXII equi-
 lesque ab rege Norico circiter CCC. Quorum aduentu altera ca-
 stra ad alteram oppidi partem ponit: his castris Curionem praefe-
 cit. Reliquis diebus oppidum uallo castellisque circumuenire in- 6
 stituit. Cuius operis maxima parte effecta eodem fere tempore
 missi a Pompeio reuertuntur. Litteris perlectis Domitius dissimu- 19
 lans in concilio pronuntiat Pompeium celeriter subsidio uenturum
 hortaturque eos, ne animo deficiant quaeque usui ad defendendum
 oppidum sint parent. Ipse arcano cum paucis familiaribus suis col- 2
 loquitur consiliumque fugae capere constituit. Cum uultus Domi-
 tii cum oratione non consentiret atque omnia trepidantius timidius-
 que ageret, quam superioribus diebus consuesset, multumque cum
 suis consiliandi causa secreto praeter consuetudinem colloqueretur,
 concilia conuentusque hominum fugeret, res diutius tegi dissimu-
 larique non potuit. Pompeius enim rescripserat: sese rem in sum- 3
 mum periculum deducturum non esse, neque suo consilio aut no-
 luntate Domitium se in oppidum Corfinium contulisse: proinde, si 4
 qua fuisset facultas, ad se cum omnibus copiis ueniret. Id ne fieri
 posset, obsidione atque oppidi circummunitione fiebat. Diulgato 20
 Domitii consilio milites, qui erant Corfinii, prima uesperis secessio-
 nem faciunt atque ita inter se per tribunos militum centurionesque
 atque honestissimos sui generis conlocuntur: obsideri se a Cae- 2
 sare, opera munitionesque prope esse perfectas; ducem suum Do-
 mitium, cuius spe atque fiducia permanserint, proiectis omnibus
 fugae consilium capere: debere se suae salutis rationem habere. 15
 Ab his primo Marsi dissentire incipiunt eamque oppidi partem, 3
 quae munitissima uideretur, occupant, tantaque inter eos dissensio 4
 existit, ut manum conserere atque armis dimicare conentur; post
 paulo tamen internuntiis ultro citroque missis quae ignorabant, de
 L. Domitii fuga, cognoscunt. Itaque omnes uno consilio Domi- 5
 tium productum in publicum circumsistunt et custodiunt legatosque
 ex suo numero ad Caesarem mittunt: sese paratos esse portas
 aperire quaeque imperauerit facere et L. Domitium uiuum eius
 potestati tradere. Quibus rebus cognitis Caesar, etsi magni inter- 21

1 dilectibus *a b.*6 a Pompeio *a b d*, ad Pompeium *u.*7 concilio '*ms. plerique*', consilio *a u.*9 sint *om. b.*

arcano

b c d, archaico *a.*suis *om. d.*18 fuisset facultas *a b*, facultasfuisset *u.*20 milites *int. uers. b.*21 tribunum *a b.*

22 con-

locuntur *a.*28 (existit *a*) existit (*b*).30 Domitii *m. pr. a.*33 eius potestati *a b d*, in eius potestatem *u.*

esse arbitrabatur quam primum oppido potiri cohortesque ad se in castra traducere, ne qua aut largitionibus aut animi confirmatione aut falsis nuntiis commutatio fieret voluntatis, quod saepe in bello

2 parvis momentis magni casus intercederent, tamen ueritus, ne militum introitu et nocturni temporis licentia oppidum diriperetur, eos, qui uenerant, collaudat atque in oppidum dimittit, portas ma-

3 rosque adseruari iubet. Ipse his operibus, quae facere instituerat, milites disponit non certis spatiis intermissis, ut erat superiorum dierum consuetudo, sed p

4 tingant inter se atque omnitum et praefectos circumspectionibus caueant, sed

5 adseruent. Neque uero

6 omnium fuit, qui ea nec expectatio, ut alius intur, quid ipsis Corfinien-

illis stationibusque, ut coenam expleant; tribunos mi- 10 hortatur, non solum ab erum hominum oculos exitus ac languido animo quisquam 11 it. Tanta erat summa rerum mente atque animo trahere- 12 Domitio, quid Lentulo, quid

22 reliquis accideret, qui quosque euentus exciperent. Quarta uigilia circiter Lentulus Spinther de muro cum uigiliis custodibusque nostris colloquitur: uelle, si sibi fiat potestas, Caesarem conuenire.

2 Facta potestate ex oppido mittitur, neque ab eo prius Domitiani 20

3 milites discedunt, quam in conspectum Caesaris deducatur. Cum eo de salute sua agit, orat atque obsecrat, ut sibi parcat, ueteremque amicitiam commemorat Caesarisque in se beneficia expo-

4 nit; quae erant maxima: quod per eum in collegium pontificum uenerat, quod prouinciam Hispaniam ex praetura habuerat, quod 25

5 in petitione consulatus erat subleuatus. Cuius orationem Caesar interpellat: se non maleficii causa ex prouincia egressum, sed uti se a contumeliis inimicorum defenderet, ut tribunos plebis in eare ex ciuitate expulsos in suam dignitatem restitueret, ut se et populum Romanum factione paucorum oppressum in libertatem uindi- 30

6 caret. Cuius oratione confirmatus Lentulus, ut in oppidum reuer-

4 intercederent b.	7 adseruari a.	his a.	11 et] at-
que b.	13 adseruent a.	nero Faernus, eo codd.	14 sum-
mae Lipsius, summa codd.	15 expectatio a.	17 exciperent b c,	
excipient a.	circiter uigilia b u.	21 conspectu a b c.	
22 agit Th. Bentleius, om. codd. P. 136.		ut sibi a edd. ante Ald.,	
sibi ut Aldus u.	25 Hispaniam a.	ex praefectura a b.	
26 petitione a.	erat a b, ab eo erat u.	subleuatus] sublimatus b.	
28 in ea re a b c, ea re u.	30 factione paucorum a, paucorum		
factione edd.	31 uti (a)? et cum uno dot. u.		

liceat, petit: quod de sua salute impetrauerit, fore etiam reliquis ad suam spem solatio; adeo esse perterritos nonnullos, ut suae uitae durius consulere cogantur. Facta potestate discedit. Caesar, 23 ubi luxit, omnes senatores senatorumque liberos, tribunos militum equitesque Romanos ad se produci iubet. Erant † quinquaginta 2 ordines L. Domitius, P. Lentulus Spinther, L. Vibullius Rufus, Sex. Quintilius Varus quaestor, L. Rubrius; praeterea filius Domiti alique complures adolescentes et magnus numerus equitum Romanorum et decurionum, quos ex municipiis Domitius euocauerat. Hos omnes productos a contumeliis militum conuiciisque 3 prohibet; pauca apud eos loquitur, quod sibi a parte eorum gratia relata non sit pro suis in eos maximis beneficiis; dimittit omnes incolumes. HS LX, quod aduexerat Domitius atque in publico de- 4 posuerat, adlatum ad se ab Iluiris Corfiniensibus Domitio reddit, 15 ne continentior in uita hominum quam in pecunia fuisse uideatur, etsi eam pecuniam publicam esse constabat datamque a Pompeio in stipendium. Milites Domitianos sacramentum apud se dicere 5 iubet atque eo die castra monet iustumque iter conficit VII omnino dies ad Corfinium commoratus et per fines Marrucinatorum, Frenta- 10 norum, Larinatum in Apuliam peruenit.

Pompeius his rebus cognitis, quae erant ad Corfinium gestae, 24 Luceria proficiscitur Canusium atque inde Brundisium. Copias 2 undique omnes ex nouis delectibus ad se cogi iubet; seruos, pastores armat atque iis equos adtribuit: ex his circiter CCC equites 15 conficit. L. Manlius praetor Alba cum cohortibus sex profugit, 3

4 luxit *a b*, illuxit *u*. senatorum liberos *b*. 5 quinquaginta ordines *codd.*, senatorii ordinis *u*: quinque senatorii ordinis *Dauisius*; quod ita probabile uidetur, si senatorii post ordinis colloretur ibique a excidisse existimetur. 6 Domitius *a*. L. Vibullius *Scaliger* (*Vibullius Aldus*); L. Caecilius Spinther *a* (*is Ccc.*) *e* (*hic Spinter*) '*ms. mei omnes*', *om. edd. ante Ald.* *Vid. c. 15, 4. 34, 1. III, 10, 1. Caecilius ex Cic. Fam. VIII, 8, 5 oscitanter Domitio ascriptus et deinde cum cognomine Lentuli alieno loco illatus genuinam scripturam expulso uidetur, ut P. 46 de Firme monui.* 7 Sextus *a*. Domiti *a*. 8 quamplures *a*. 11 sibi aperte *a*. 13 incolomes *a*. 'HS LX uel HLX d', H LX *a*; LX (*omisso HS*) *c*, peculium LX *suprasc.* stipendium *b*. publico *a b*, publicum *u*. 14 adlatum *a*. duomiris *Aldus*; iis uiris *a*, his uiris *b edd. ante Ald.*, his uiris *d*. reddidit *b*. 16 esse] fuisse *b*. 19 ad] apud *b*. 21 his *a edd. priores*, iis P. Manutius *u*. 23 dilectibus *a*. 24 atque hiis *a*, atque his *edd.* ex his *a edd. ante Ald. Stephanus*, ex iis *Aldus u*. 25 Albam *a* '*ms. plerique*'.

Rutilius Lupus praetor Tarracina cum tribus; quae procul equita-
tum Caesaris conspicatae, cui praerat Vibius Curius, relicto prae-
4 tore signa ad Curium transferunt atque ad eum transeunt. Item
reliquis itineribus nonnullae cohortes in agmen Caesaris, aliae in
equites incidunt. Reducitur ad eum deprensus ex itinere N. Ma-
5 gius Cremona, praefectus fabrum Cn. Pompeii. Quem Caesar ad
eum remittit cum mandatis: quoniam ad id tempus facultas collo-
quendi non fuerit, atque iuse Brundisium sit venturus, interesse
6 reipublicae et communis huiusmodi Pompeio colloqui; neque
vero idem profici longo it-
25 ferantur, ac si coram de-
datis mandatis Brundis-
III et reliquis, quas ex
2 compleuerat: Domitiana
ciliam miserat. Reper-
magna parte exercitus, et
3 libus uiginti; neque certum inueniri poterat, obtinendine Brundi-
sii causa ibi remansisset, quo facilius omne Hadriaticum mare
extremis Italiae partibus regionibusque Graeciae in potestate ha-
beret atque ex utraque parte bellum administrare posset, an inopia
4 nauium ibi restitisset, ueritusque, ne ille Italiam dimittendam non
existimaret, exitus administrationesque Brundisini portus impedire
5 instituit. Quorum operum haec erat ratio. Qua fauces erant an-
gustissimae portus, moles atque aggerem ab utraque parte litoris
6 iaciebat, quod his locis erat uadosum mare. Longius progressus, 25
cum agger altiore aqua contineri non posset, rates duplices quo-
7 que uersus pedum XXX e regione molis conlocabat. Has quater-
nis ancoris ex IIII angulis destinabat, ne fluctibus mouerentur.

1 Rutilius a.	Tarracina a b.	quae om. a.	2 Vibi-
us Glandorpius; Buius reliqui codd., Buius b.	Curius] praetor add.		
b.	4 aliam a.	5 deprensus a, deprehensus edd.	N. Perizonius, Cn. codd. Vid. Plut. Pomp. 63.
6 Cremonae a b c.	8 ipse		
Ciacconius, ad se codd.	Brundisium a.	9 et] ut a b c.	
10 profici a b, perfici u.	conditions et 11 conditionibus (a).		
13 et Petavianus, ut a b; om. u.	dilectu a.	15 Dyrrachium (a).	
19 regionibusque om. b.	potestate 'mss. omnes' et linea extre-		
mae opposita a, potestatem u.	21 ille Italiam a, Italiam illo edd.		
22 administrationesque int. uers. b.	impedire a.	24 moles a et	
deteriores, molem edd. ante u.	26 quoque uersus ego, quoque uersus		
(a) edd. P. 72.	conlocabat a.	28 ancoris (a),	
anchoris u.	destinabat a b c d.		

His perfectis collocatisque alias deinceps pari magnitudine rates 8
iungebat. Has terra atque aggere iungebat, ne aditus atque in- 9
cursus ad defendendum impediretur; a fronte atque ab utroque
latere cratibus ac pluteis protegebat; in quarta quaque earum tur- 10
res binorum tabulatorum excitabat, quo commodius ab impetu na-
vium incendiisque defenderet.¹ Contra haec Pompeius navis ma- 26
guas onerarias, quas in porta Brundisinoprehenderat, adorna-
bat. Ibi turres cum ternis tabulatis erigebat easque multis tormen-
tis et omni genere telorum completas ad opera Caesaris appellebat,
10 ut rates perrumperet atque opera disturbaret. Sic cotidie utrim-
que eminus fundis, sagittis reliquisque telis pugnabatur. Atque 2
haec Caesar ita administrabat, ut condiciones pacis dimittendas
non existimaret; ac tametsi magnopere admirabatur Magium, quem
ad Pompeium cum mandatis miserat, ad se non remitti, atque ea
15 res saepe temptata etsi impetus eius consiliaque tardabat, tamen
omnibus rebus in eo perseverandum putabat. Itaque Caninium 3
Rebilum legatum, familiarem necessariumque Scriboni Libonis,
mittit ad eum colloquii causa; mandat, ut Libonem de concilianda
pace hortetur; imprimis, ut ipse cum Pompeio colloqueretur, po-
10 stulat: magnopere sese confidere demonstrat, si eius rei sit pote- 4
stas facta, fore, ut aequis condicionibus ab armis discedatur; cuius
rei magnam partem laudis atque existimationis ad Libonem per-
venituram, si illo auctore atque agente ab armis sit discessum.
Libo a colloquio Canini digressus ad Pompeium proficiscitur. 5
15 Paulo post renuntiat, quod consules absint, sine illis non posse
agi de compositione. Ita saepius rem frustra temptatam Caesar 6
aliquando dimittendam sibi indicat et de bello agendum. Prope 27
dimidia parte operis a Caesare effecta diebusque in ea re consum-
ptis VIII naues a consulibus Dyrrhachio remissae, quae priorem
20 partem exercitus eo deportauerant, Brundisium reuertuntur. Pom- 2

2 ne om. a c.   6 navis a, non naues.   8 turris b.
ternis] donis b.   9 et] ex b.   appellabat a.   10 perrumperet
b.   cotidie, nisi aliter referam, semper a.   utrinque (a), om. b.
12 Caesar ita a, ita Caesar odd.   condiciones (a).   14 re-
mitti] reuerti b.   15 temptata, ubicumque tacebo, a.   17 necessa-
rium omissa copula a 'ms. 6'.   Scriboni a b.   19 in primis (a).
21 conditionibus (a).   24 a] ad ante corr. a.   colloquio a.
Canini a.   25 non posse agi de compositione a b c d, de compo-
sitione agi non posse u.   28 diebus in b.   consumptis, non con-
sumtis, et similiter omnia huius generis, ubicumque nihil monuero, a.
29 Dyrrachio a.

debatur. Interea ueterem exercitum, duas Hispanias confirmari, 3
 quarum erat altera maximis beneficiis Pompei deuincta, auxilia,
 equitatum parari, Galliam Italiamque temptari se absente nolebat.
 Itaque in praesentia Pompei sequendi rationem omittit, in Hispa- 30
 1 niam proficisci constituit: duumuiris municipiorum omnium impe-
 rat, ut naues conquirant Brundisiumque deducendas curent. Mit- 2
 tit in Sardiniam cum legione una Valerium legatum, in Siciliam
 Curionem pro praetore cum legionibus III; eundem, cum Siciliam
 recepisset, protinus in Africam traducere exercitum iubet. Sar-
 10 diniam obtinebat M. Cotta, Siciliam M. Cato; Africam sorte Tu-
 bero obtinere debebat. Caralitani, simul ad se Valerium mitti au- 3
 dierunt, nondum profecto ex Italia sua sponte Cottam ex oppido
 eiciunt. Ille perterritus, quod omnem prouinciam consentire intel-
 legebat, ex Sardinia in Africam profugit. Cato in Sicilia naues 4
 13 longas ueteres reficiebat, nouas ciuitatibus imperabat. Haec ma-
 gno studio agebat. In Lucanis Brutiisque per legatos suos ciui-
 um Romanorum delectus habebat, equitum peditumque certum nu-
 merum a ciuitatibus Siciliae exigebat. Quibus rebus paene per- 5
 20 fectis aduentu Curionis cognito queritur in contione sese proiectum
 ac proditum a Cn. Pompeio, qui omnibus rebus imparatissimis
 non necessarium bellum suscepisset et ab se reliquisque in senatu
 interrogatus omnia sibi esse ad bellum apta ac parata confirmauis-
 set. Haec in contione questus ex prouincia fugit. Nacti uacuas 31
 ab imperiis Sardiniam Valerius, Curio Siciliam cum exercitibus
 25 eo perueniunt. Tiberio, cum in Africam uenisset, inuenit in pro- 2
 uincia cum imperio Attium Varum; qui ad Auximum, ut supra
 demonstrauius, amissis cohortibus protinus ex fuga in Africam

1 Hispanias a. 2 erat altera a *Stephanus*, altera erat ceteras
 edd. Pompei a et Pompeii edd. ante u, Pompeio sine annotatione u.
 4 Pompei a. sequendi a, sequi b; insequendi u. Hispan-
 niam a. 8 pro praetore *Petanianus*, prop. R. a b; propraetorem u.
 III *Dauisius*, III edd. *Fid. II, 23, 1. 37, 4.* 9 Africa trans-
 ducere a. 10 Cotta a. 12 profectum b. Cottam ex oppido
 a *Stephanus*, ex oppido Cottam ceteras edd. 13 intellegebat a et 3
 dett., intellegeret u (intelligere, non intelligere, ubique a). 15 hoc b.
 16 Brutiisque a et omissa copula e. 17 dilectus a. 18 pe-
 ne a. 19 concione (a). 20 imparatissimis a (is imper.) *mas. et*
edd. qdd., imparatissimus u. 21 reliquisset in senatum cum *punctis*
sub set et suprasc. que a. 23 concione (a). 24 imperiis] prouin-
 cias add. b. Syciliam a. 26 cum imperio om. b. ad auxilli-
 um m. a. a.

peius 3 120
 Italia
 3 incipi
 secti
 tear
 4 de
 in
 5
 6
 26
 3
 4
 5
 6
 7
 8

promerit atque cum sua sponte uacuum occupauerat delectuque
 habito duas legiones effererat hominum et locorum notitia et uso
 eius provinciae natus aditus ad ea conanda, quod paucis ante an-
 nis ea praetura eam provinciam obtinuerat. Hic uenientem Vticam
 omnibus Tiberinem portu atque oppido prohibet neque adfectum
 uoletudinem suam exponere in terram patitur, sed sublatis ancoris
 excedere eo loco cogit.
 Haec rebus confectis Caesar, ut reliquum tempus a labore in-
 termitteretur, milites in proxima municipia deducit; ipse ad urbem
 2 profectus. Coacto senatu iniurias inimicorum commemorat.
 Docet se nullum extraordinarium honorem appetisse, sed expecta-
 to legitimo tempore consulatus eo fuisse contentum, quod omnibus
 3 crederetur. Latum ab X tribunis plebis contradicentibus ini-
 micit. Catone uero acerrime repugnante et pristina consuetudine
 decendi mora dies extrahente, ut sui ratio absentis haberetur, ipso
 consule Pompeio; qui si improbasset, cur ferri passus esset? si
 4 probasset, cur se uti populi beneficio prohibuisset? Patientiam
 proponit suam, cum de exercitibus dimittendis ultro postulauisset;
 5 in quo iacturam dignitatis atque honoris ipse facturus esset. Acer-
 bitatem inimicorum docet, qui, quod ab altero postularent, in se
 recusarent atque omnia permisceri mallent, quam imperium exer-
 6 citusque dimittere. Iniuriam in eripiendis legionibus praedicat,
 crudelitatem et insolentiam in circumscribendis tribunis plebis;
 condiciones a se latas, expetita colloquia et denegata commemo-
 7 rat. Pro quibus rebus hortatur ac postulat, ut rempublicam susci-
 8 piant atque una secum administrarent. Sin timore defugiant, illis se
 generi non futurum et per se rempublicam administraturum. Lega-
 tos ad Pompeium de compositione mitti oportere: neque se refor-
 midare, quod in senatu Pompeius paulo ante dixisset, ad quos le-

1 dilectuque a.

Adest et deinde usum.

tudine 'mas. ut semper'.

10 coactis] et actis a b c.

pl. a.

6ori b.

nti a.

22 legionibus Aldus, legibus codd.

ob (is exped.) c, et expetita u.

a b c d, om. u.

paulo ante Pompeius reliquas edd.

2 notitia om. m. pr. b, qui noticiam in marg

5 adfectum a.

terra a b.

6 uoletudinem a, uol-

ancoris (a), non anchoris.

11 expectato a.

13 ab octid-

14 Catonem — repugnantem — extrahentem a b.

16 car

si probasset a 'mas. 8', sin probasset Aldus u.

17 cursu

19 atque] et b.

20 quid quod ab alterorum a b.

24 condiciones (a).

expetita

25 hortatur a b c d, orat u.

et

29 Pompeius paulo ante a Stephanus,

gati mitterentur, his auctoritatem attribui timoremque eorum, qui mitterent, significari. Tenuis atque infirmi haec animi uideri. Se uero, ut operibus antecire studuerit, sic iustitia et aequitate uelle superare. Probat rem senatus de mittendis legatis; sed, qui mit-
 5 terentur, non reperiiebantur, maximeque timoris causa pro se quisque id munus legationis recusabat. Pompeius enim discedens ab 2 urbe in senatu dixerat eodem se habiturum loco, qui Romae remansissent et qui in castris Caesaris fuissent. Sic triduum dispu- 3 tationibus excusationibusque extrahitur. Subicitur etiam L. Metellus, tribunus plebis, ab inimicis Caesaris, qui hanc rem distrahat reliquasque res, quascumque agere instituerit, impediat. Cuius 4 cognito consilio Caesar frustra diebus aliquot consumptis, ne reliquum tempus amittat, infectis iis, quae agere destinauerat, ab urbe proficiscitur atque in ulteriorem Galliam peruenit. Quo cum ue-
 15 nisset, cognoscit missum a Pompeio Vibullium Rufum, quem paucis ante diebus Corfinio captum ipse dimiserat; profectum item 2 Domitium ad occupandam Massiliam nauibus actuariis septem, quas Igili et in Cosano a priuatis coactas seruis, libertis, colonis suis compleuerat; praemissos etiam legatos Massilienses domum, 3
 20 nobiles adulescentes, quos ab urbe discedens Pompeius erat adhortatus, ne noua Caesaris officia ueterum suorum beneficiorum in eos memoriam expellerent. Quibus mandatis acceptis Massi- 4 lienses portas Caesari clausuerant; Albicos, barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant montesque supra Massiliam incole-
 25 bant, ad se uocauerant; frumentum ex finitimis regionibus atque 5 ex omnibus castellis in urbem conuexerant; armorum officinas in urbe instituerant; muros, portas, classem reficiebant. Euocat ad 35

1 his a edd. ante Aldum, iis Aldus u.	attribuit a b.
2 significare a b.	se uero] sin cum o super u a.
anteire ed, anteiri a b.	et] atque b.
9 excusati omnibusque a, omnibusque b.	11 quascunque (a).
13 amittat ego, mittat a b; omittat u.	infectis is a.
que] et b.	14 at-
com peruenisset b.	15 missum a b c, missum in Hispaniam Aldus u. P. 166.
Vibellium a, labellium c et alterum utrum 'mas. plerique'.	17 occupandam (a) 'mas. plerique', occupandum u.
18 Sigili a c d, Sigilli b; Igili u.	Casano a, Casano b.
19 Massilienses a.	20 adulescentes a.
22 Maxilienses a.	23 Albicos a.
25 atque in omnibus a b.	26 officinas in urbem a b.
27 instituerant] conuexerant m. pr. a.	portas classem c, portis classem a, portas claustris b; classem portas u.

patronos ciuitatis: quorum alter agr
et Heluorum publice iis concesserit, a
5 tribuerit uectigaliaque auxerit. Qua
parem se quoque uoluntatem tribuere
36 contra alterum iuuare aut urbe aut po
inter eos aguntur, Domitius nauibus
iis receptus urbi praeficitur: summa ei
2 titur. Eius imperio classem quoque
naues, quas ubique possunt, deprehen
cunt, parum clauis aut materia atque a
3 liquas armandas reficiendasque utuntur
est in publicum conferunt; reliquas m
4 sidionem urbis, si accidat, reseruant.
Caesar legiones tres Massiliam adduci
pugnationem urbis agere, naues longas
5 instituit. Quibus effectis armatisque di
teria caesa est, adductisque Massilian
C. Trebonium legatum ad oppugnationem

1 Massilia *aliquot del.*, Massiliam *a*
is *a.* inferendi *om. b.* 5 oratio
quo', legati orationem domum *a.* 6 re
b. 7 Romanum *om. a 'mss. 7'.*
8 decernere *I. Fr. Gronovius*, discerni
9 illarum *b.* 10 Volgarum *a 'mss.*
(Heluorum *P. Marcellus*), Heluorum *a.*, Helu
qui Volgarum. *'et Heluorum'*

Dum haec parat atque administrat, C. Fabium legatum cum 37
 legionibus III, quas Narbone circumque ea loca hiemandi causa
 disposuerat, in Hispaniam praemittit celeriterque saltus Pyrenaeos
 occupari iubet, qui eo tempore ab L. Afranio legato praesidiis te-
 5 nebantur. Reliquas legiones, quae longius hiemabant, subsequi 2
 iubet. Fabius, ut erat imperatum, adhibita celeritate praesidium 3
 ex saltu deiecit magnisque itineribus ad exercitum Afranii con-
 tendit. Aduentu L. Vibullii Rufi, quem a Pompeio missum in Hi- 38
 spaniam demonstratum est, Afranius et Petreius et Varro, legati
 10 Pompeii, quorum unus Hispaniam citeriorem *tribus legionibus, al-*
ter ulteriorem a saltu Castulonensi ad Anam duabus legionibus,
 tertius ab Ana Vettonum agrum Lusitaniamque pari numero le-
 gionum optinebat, officia inter se partiuntur, uti Petreius ex Lu- 2
 sitania per Vettones cum omnibus copiis ad Afranium proficiscatur,
 15 Varro cum iis, quas habebat, legionibus omnem ulteriorem Hi-
 spaniam tueatur. His rebus constitutis equites auxiliaque toti Lu- 3
 sitaniae a Petreio, Celtiberiae, Cantabris barbarisque omnibus,
 qui ad Oceanum pertinent, ab Afranio imperantur. Quibus coa- 4
 ctis celeriter Petreius per Vettones ad Afranium peruenit, consti-
 20 tuuntque communi consilio bellum ad Ilerdam propter ipsius loci
 opportunitatem gerere. Erant, ut supra demonstratum est, legio- 39
 nes Afranii III, Petreii duae, praeterea scutatae [citerioris provin-
 ciae] et cetratae [ulterioris Hispaniae] cohortes circiter LXXX
 equitumque [utriusque provinciae] circiter V milia. Caesar legio- 2
 25 nes in Hispaniam praemisera[nt] [ad] VI [milia]. Auxilia peditum . .
 milia, equitum III milia omnibus superioribus bellis habuerat et pa-
 rem ex Gallia numerum, quam ipse pacauerat, nominatim ex omni-

3 Hispaniam a. saltus Pyrenaeos a, Pyrenaeos saltus *edd.*
 (Pirenos b). 5 hiemabant a. 7 ex saltu a. 8 L. a 'ceteri',
 om. b. Vibullii a, Iubuli e: 'Vibuli, Bibuli, Vibelli, Vibili, Iubili' *ms.*
 Hispania a e. 10 tribus legionibus, alter ulteriorem ego *sup-*
plevi, om. a 'ms. 8'. P. 137; ubi quod me originem uulgaris scripturae
 ignorare dixi, ea Aldo debetur. 12 ab om. b e. Bettonum a:
 'Betonum, Bettonum, Velonum, Vectonum *ms.* hic et mox'. 13 opti-
 nebat a. 15 cum is a. 16 toti Stephanus, totius *codd.*
 17 Celtiberiae a 'reliqui', Celtiberis 2 *dott. u.* 19 ad erarium a b.
 constituuntque a b, constituunt u. 20 Ilerdam a.
 22 et 23 et 24 uncas ego posui. P. 138. 24 peditumque a b, equitum a.
 De §. 2 *uid.* P. 139. 25 ad vi mil. auxilia peditum milia a.
 26 omnibus reliqui, quae omnibus d. 27 quam b d, quamquam
 a; quem u. pacauerat a b o d, parauerat u.
 Caesar, ed. Nipperd.

uterque legiones reducit in castra. Eo biduo Caesar cum equiti- 41
bus DCCCC, quos sibi praesidio reliquerat, in castra pervenit.
Pons, qui fuerat tempestate interruptus, paene erat reffectus: hunc
nocte perfici iussit. Ipse cognita locorum natura ponti castrisque 2
5 praesidio sex cohortis reliquit atque omnia impedimenta et postero
die omnibus copiis triplici instructa acie ad Ilerdam proficiscitur
et sub castris Afranii constitit et ibi paulisper sub armis moratus
facit aequo loco pugnandi potestatem. Potestate facta Afranius
copias educit et in medio colle sub castris constituit. Caesar, ubi 3
10 cognovit per Afranium stare, quo minus proelio dimicaretur, ab
infimis radicibus montis intermissis circiter passibus CCCC castra
facere constituit et, ne in opere faciundo milites repentino hostium 4
incursu exterrerentur atque opere prohiberentur, nullo muniri ve-
luit, quod eminere et procul videri necesse erat, sed a fronte con-
15 tra hostem pedum XV fossam fieri iussit. Prima et secunda acies
in armis, ut ab initio constituta erat, permanebat; post hoc opus
in occulto a III acie fiebat. Sic omne prius est perfectum, quam 5
intellexeretur ab Afranio castra muniri. Sub vespertinum Caesar 6
intra hanc fossam legiones reducit atque ibi sub armis proxima
10 nocte conquiescit. Postero die omnem exercitum intra fossam 42
continet et, quod longius erat agger petendus, in praesentia simi-
lem rationem operis instituit singulaque latera castrorum singulis
attribuit legionibus munienda fossasque ad eandem magnitudinem
perfici iubet; reliquas legiones in armis expeditas contra hostem
15 constituit. Afranius Petreiusque terrendi causa atque operis im- 2
pediendi copias suas ad infimas montis radices producant et proe-
lio laecessunt, neque idcirco Caesar opus intermittit confusus prae- 3
sidio legionum trium et munitione fossae. Illi non diu commorati 4
nec longius ab infimo colle progressi copias in castra reducant.
30 Tertio die Caesar nullo castra communit; reliquas cohortes, quas 5
in superioribus castris reliquerat, impedimenta ad se traduci

- 2 sibi *Aldus*, ibi *a b d*. 3 pene *a*. 4 nocte *a b c*, noctu *v*.
5 ex cohortis *a*, x cohortis *b*. reliquid *a* et reliquit '*ms. 2*'
edd. ante Graev. praeter Steph., relinquit Steph. Graev. v. 6 ante
omnibus *edd. cum b*. 10 per *om. a 'ms. 8'*. 11 infirmis *a*.
12 faciundo *a b*, non faciundo. 13 prohibentur *a*. metuit *a b*.
14 contra *Aldus*, castra contra *a 'ms. plerique'*. 16 post hoc
b. 17 a III] xiii *a b*. 18 Caesar] castra ante *corr. a*. 21 prae-
sentiam *b c*. 25 Petroniusque ante *corr. a*. terendi *a*.
26 suas copias *b*. 27 intermisit *c*. 29 infirmo ante *corr. a*.
30 quas *om. a*.

5 itinere ad eundem occupandum lo
proelio, et quod prius in tumultum A
pelluntur atque aliis summissis subsi
44 gna legionum recipere coguntur. G
rum, ut magno impetu primo procur
rent, ordines suos non magnopere se
2 gnarent; si premerentur, pedem refe
existimarent cum Lusitanis reliquis
3 pugnae adsuefacti; quod fere fit, qui
ueterauerit, ut multum earum regie
4 Haec tum ratio nostros perturbauit in
circumiri enim sese ab aperto latere
trabantur; ipsi autem suos ordines se
dere neque sine graui causa eum loci
5 consuerant oportere. Itaque perturba
in eo cornu constiterat, locum non te
45 lem sese recepit. Caesar paene omni
ter opinionem consuetudinemque acci

1 inter oppidum Ilerdam et proximum
Ilerda et proximo colle *codd.* 2 Pretei
cies *sive* planities *mei omnes'*, planitia *a.*

4 occupauisset *a b*, occupasset *u.*
5 contulerat *a.* 7 structa *secundum*
non retulit, Oudendorpius in duobus dett.
occupare a Stephanus, occupare cum tumultu.

nem nonam subsidio ducit; hostem insolenter atque acriter nostros insequentem subprimit rursusque terga uertere seque ad oppidum Ilerdam recipere et sub muro consistere cogit. Sed nonae legio- 2 nis milites elati studio, dum sarcire acceptum detrimentum nolant, 5 temere insecuti longius fugientis in locum iniquum progrediuntur et sub montem, in quo erat oppidum positum Ilerda, succedunt. Hinc se recipere cum uellent, rursus illi ex loco superiore nostros 3 premebant. Praeruptus locus erat, utraque ex parte directus ac 4 tantum in latitudinem patebat, ut tres instructae cohortes cum lo- 10 cum explerent, ut neque subsidia ab lateribus submitti neque equi- tes laborantibus usui esse possent. Ab oppido autem decliuis lo- 5 cus tenui fastigio uergebat in longitudinem passuum circiterCCCC. Hac nostris erat receptus, quod eo incitati studio inconsultius pro- 6 cesserant; hoc pugnabatur loco, et propter angustias iniquo et 15 quod sub ipsis radicibus montis constiterant, ut nullum frustra te- lum in eos mitteretur. Tamen uirtute et patientia nitebantur atque omnia uulnera sustinebant. Augebatur illis copia, atque ex castris 7 cohortes per oppidum crebro mittebantur, ut integri defessis succederent. Hoc idem Caesar facere cogebatur, ut summissis in 8 eundem locum cohortibus defessos reciperet. Hoc cum esset modo 46 pugnatum continenter horis quinque, nostrique grauius a multitu- dine premerentur, consumptis omnibus telis gladiis dextris im- petum aduersus montem in cohortis faciunt paucisque deiectis re- liquos sese conuertere cogunt. Submotis sub murum cohortibus 2 ac nonnulla parte propter terrorem in oppidum compulsis facilis 25 est nostris receptus datus. Equitatus autem noster ab utroque la- 3 tere, etsi deiectis atque inferioribus locis constiterat, tamen in summum iugum uirtute conititur atque inter duas acies perequitans commodiorem ac tutiorem nostris receptum dat. Ita uario certa- 4 mine pugnatum est. Nostri in primo congressu circiterLXX ceci- derunt, in his Q. Fulginius ex primo hastato legionis XIII, qui

1 nonam a 'ms. 3'.	sub dio ducit b.	2 subprimit a.
3 nouae 'ms. 3'.	5 longius a b, om. u.	fugientis a.
8 monte c.	positum int. vers. b.	10 et neque a b, et neque
a.	ab lateribus a, a lateribus edd.	11 decliuis a c d et m. pr. b,
editus sec. m. b.	15 in eos telum b.	17 augebatur illis copia
a b o, augebatur illis copia u.	19 summissis m. pr., submissis sec. a.	
22 dextris 3 dett., districtis (a) edd. ante u.	23 cohortis a b.	
delectis a.	27 dilectis a.	in summum edd. ante u, sum-
mem a; summum in b u.	28 conititur a.	30 nostri primo b.
31 Fulginius primus hastatus Vascosanus: at uid. II, 35, 1.		

co atque impari congressi numero q
 nuissent, quod montem gladiis destruc
 eo superiore terga uertere aduersari
 4 dum compulissent. Illi cum tumulum,
 48 gnis operibus munierunt praesidium
 etiam repentinum incommodum biduo,
 enim tempestas cooritur, ut numqua
 2 fuisse constaret. Tum autem ex omi
 ac summas ripas fluminis superauit poi
 3 bius fecerat, uno die interrupit. Qu
 exercitui Caesaris attulit. Castra eni
 est, cum essent inter flumina duo, Sici
 lium XXX, neutrum horum transiri pot
 4 his angustiiis continebantur. Neque c
 amicitiam accesserant, frumentum supp
 latum longius progressi erant, interclus
 maximi commeatus, qui ex Italia Galli
 5 peruenire poterant. Tempus erat autem
 frumenta in hibernis erant neque multae
 ciuitates exinanitae, quod Afranius pa
 Caesaris aduentum Ilerdam conuexera

2 uulneratur <i>a.</i>	interficiunt <i>a.</i>
6 cominus (<i>a.</i>).	tam <i>a b c.</i> tamen <i>a</i>
districtis <i>edd. ante a.</i>	ascendissent (<i>c</i>
15 gestas tanta <i>a.</i>	16 quo oritur
maioris <i>a.</i>	17 . . .

Caesar superioribus diebus consumpserat : pecora, quod secundum 6
 poterat esse inopiae subsidium, propter bellum finitimae ciuitates
 longius remouerat. Qui erant pabulandi aut frumentandi causa 7
 progressi, hos leuis armaturae Lusitani peritique earum regionum
 5 cetrati citerioris Hispaniae consectabantur; quibus erat proclive
 tranare flumen, quod consuetudo eorum omnium est, ut sine utri-
 bus ad exercitum non eant. At exercitus Afrani omnium rerum 49
 abundabat copia. Multum erat frumentum prouisum et conuectum
 superioribus temporibus, multum ex omni prouincia comportaba-
 10 tur; magna copia pabuli suppetebat. Harum omnium rerum facul- 2
 tates sine nullo periculo pons Ilerdae praebebat et loca trans flumen
 integra, quo omnino Caesar adire non poterat. Hae permanse- 50
 runt aquae dies complures. Conatus est Caesar reficere pontes:
 sed nec magnitudo fluminis permittebat, neque ad ripam dispositae
 15 cohortes aduersariorum perfici patiebantur; quod illis prohibere 2
 erat facile cum ipsius fluminis natura atque aquae magnitudine,
 tum quod ex totis ripis in unum atque angustum locum tela iacie-
 bantur; atque erat difficile eodem tempore rapidissimo flumine 3
 opera perficere et tela uitare. Nuntiatur Afranio magnos commea- 51
 20 tas, qui iter habebant ad Caesarem, ad flumen conuulisse. Vene-
 rant eo sagittarii ex Rutenis, equites ex Gallia cum multis carris
 magnisque impedimentis, ut fert Gallica consuetudo. Erant prae- 2
 terea cuiusque generis hominum milia circiter VI cum seruis libe-
 risque; sed nullus ordo, nullum imperium certum, cum suo quis-
 25 que consilio uteretur, atque omnes sine timore iter facerent usi
 superiorum temporum atque itinerum licentia. Erant complures 3
 honesti adulescentes, senatorum filii et ordinis equestris; erant le-
 gationes ciuitatum; erant legati Caesaris. Hos omnes flumina
 continebant. Ad hos opprimendos cum omni equitatu tribusque 4
 30 legionibus Afranius de nocte proficiscitur imprudentesque ante mis-
 sis equitibus adgreditur. Celeriter sese tamen Galli equites expe-

2 inopiae] in opere a 'mss. 6'.

6 tranare a, non transuare.

earum ante corr. a.

utribus Aldus, utrisque a 'mss. 6'.

7 Afrani a.

10 omnium rerum a Stephanus, rerum omnium ceterae edd.

16 cum a b, tum u.

17 tum om. a b.

19 comitatus eodd.

P. 142.

23 libertisque Holomanus; sed liberos recte Apitius rixu interpretatus est.

25 consilio] iudicio m. pr. b.

usu a b d.

27 adulescentes a.

legiones ante corr. a.

29 et tribus b.

30 imprudentisque b (ispr. a).

31 adgreditur a.

sese tamen a,

tamen sese edd.

propter eximiam uirtutem ex infer-
 5 peruenerat; uulnerantur ampli-
 tur T. Caecilius, primi pili
 47 III, milites amplius CC. S
 2 se utrique superiores disc-
 cum esse omnium iudici
 stetissent et nostrorum
 lumque tenuissent, o
 3 congressu terga ue-
 co atque impari r
 nuissent, quod u
 co superiore te
 4 dum compulsi
 48 gnis operibu
 etiam repen-
 enim temp-
 2 fuisse cor-
 ac sumu-
 3 bius se
 exerci-
 est, r
 lium
 4 his
 ami-
 lat-
 m
 5 i
 St Cum in his angustiis res esset, atque omnes uiae ab Afranianis
 militibus equitibusque obsiderentur, nec pontes perfici possent, im-
 perat militibus Caesar, ut naues faciant, cuius generis eum supe-
 rioribus annis usus Britanniae docuerat. Carinae ac prima statu-

- 1 id dom a d, hi dom edd. 3 sese in proximos montes a Str-
 phannus; in montes proximos se b, sese in montes proximos ceteros edd.
 5 superiora loca b. 10 ad denarios L Aldus, ad xl, 'mss, mei' et
 cum a super x a. 11 deminuerat (a) b, diminuerat u. 13 mutatio
 b. hac a. necessarium a. 14 habundarent a. 15 Cac-
 earis ciuitatibus a. 16 quod Stephanus, quo codd. P. 58, ubi non re-
 cte a me hunc locum correctum dixi. 20 multa rumore affingebantur
 ego (multa rumor affingebat Stephanus); multarum rumore orat fingeant a
 et, qui fingeat, b, 'm. rumores fingeant c'; multa rumor fingeat u.
 21 pene a. 22 magnaeque a b, magne u. 24 tale b. 29 ac
 prima ego, ac primum a b c d; primum ac u.

mina leui materia fiebant; reliquum corpus nauium uiminibus contextum coriis integebatur. Has perfectas carris iunctis deuehit 3 noctu milia passuum a castris XXII militesque his nauibus flumen transportat continentemque ripae collem improviso occupat. Hunc 4 celeriter, priusquam ab aduersariis sentiatur, communit. Huc legionem postea traicit atque ex utraque parte pontem instituit, bi- duo perficit. Ita commeatus et qui frumenti causa processerant 5 into ad se recipit et rem frumentariam expedire incipit. Eodem 55 die equitum magnam partem flumen traiecit. Qui inopinantis pabulatores et sine ullo dissipatos timore adgressi magnum numerum iumentorum atque hominum intercipiunt cohortibusque cetratis 2 subsidio missis scienter in duas partes sese distribuunt, alii ut praedae praesidio sint, alii ut uenientibus resistent atque eos propellant, unamque cohortem, quae temere ante ceteras extra aciem 3 procurrerat, seclusam ab reliquis circumueniunt atque interficiunt incolumesque cum magna praeda eodem ponte in castra reuertuntur.

Dum haec ad Ilerdam geruntur, Massilienses usi L. Domitii 56 consilio nauis longas expediunt numero XVII, quarum erant XI lectae. Multa hac minora nauigia addunt, ut ipsa multitudine nostra 2 classis terreatur. Magnum numerum sagittariorum, magnum Albicorum, de quibus supra demonstratum est, imponunt atque hos praemiis pollicitationibusque incitant. Certas sibi deposcit naues 3 Domitius atque has colonis pastoribusque, quos secum adduxerat, 26 complet. Sic omnibus rebus instructa classe magna fiducia ad nostras naues procedunt, quibus praecerat D. Brutus. Hae ad insulam, quae est contra Massiliam, stationes obtinebant. Erat multo 57 inferior numero nauium Brutus; sed electos ex omnibus legionibus fortissimos uiros, antesignanos, centuriones, Caesar ei classi 28 adtribuerat, qui sibi id muneris depoposcerant. Hi manus ferreas 2

1 leui *b cd*, ex leui (*a*) *u*.   intextum *b*.   6 transicit *a*, 'traiecit *uel* transiecit *aut* traiecit *mss. mss.*   ex] ab *b*.   instituit *a* *le*, institutum *u*.   perficit biduo *c*.   7 commeatus *a* 'reliqui', committas *eu. P. 142*.   9 inopinantis *a b*.   pabulatoris *a*.   10 adgressi *a*.   magnum ego; iam magnum *a b c*, quam magnum *u* praeter uerbum *Caesaris*.   11 cohortibus *a*.   cetratis *P. Manutius*, centurialis *cod.*   19 nauis *a*.   22 monstratum *b*.   23 et pollicitationibus *b*.   28 nauium numero *b u*.   electos *a* 'mss. plerique', electos *u*.   30 adtribuerat *a*.   hi *a* *edd. ante Ald. Stephanus*, it *Aldus u*.

58 operam studebant. Ipsi Massilienses
 tia gubernatorum confisi nostros elu-
 cipiebant et, quoad licebat latiore uti
 circumuenire nostros aut pluribus na-
 2 mos transcurrentes detergere, si possi-
 pius erat necessario uentum, ab scier-
 3 liciis ad uirtutem montanorum confug-
 exercitatis remigibus minusque periti
 qui repente ex onerariis nauibus eran
 uocabulis armamentorum cognitis, tum
 nauium impediabantur: factae enim su-
 4 eundem usum celeritatis habebant. Ita
 pugnandi daretur, aequo animo singu-
 atque iniecta manu ferrea et retenta
 bant atque in hostium naues transcendit
 bicorum et pastorum interfecto parten-
 nullas cum hominibus capiunt, reliquas
 die naues Massiliensium cum iis, quae
 59 Hoc primum Caesari ad Ilerdam
 2 ponte celeriter fortuna mutatur. Illi per-
 nus libere, minus audacter uagabantur.

1 numero *om. a, ante* instruxerant *po*
Stephanus, utrimque est *reliquae edd.* (utrimque)

6 *ante exercitati add. et a b.*

ii *Ildus u.*

deprossit

progressi spatio, ut celerem receptum haberent, angustius pabula-
bantur, alias longiore circuitu custodias stationesque equitum ui- 3
tabant, aut aliquo accepto detrimento aut procul equitatu uiso ex
medio itinere proiectis sarcinis fugiebant. Postremo et plures in-
termittere dies et praeter consuetudinem omnium noctu constitue-
rant pabulari. Interim Oscenses et Calagurritani, qui erant cum 60
Oscensibus contributi, mittunt ad eum legatos seseque imperata
facturos pollicentur. Hos Tarraconenses et Iacetani et Ausetani 2
et paucis post diebus Illurgauonenses, qui flumen Hiberum atlin-
gunt, insecuntur. Petit ab his omnibus, ut se frumento iuuent. 3
Pollicentur atque omnibus undique conquisitis iumentis in castra
deportant. Transit etiam cohors Illurgauonensis ad eum cognito 4
ciuitatis consilio et signa ex statione transfert. Magna celeriter
commutatio rerum. Perfecto ponte, magnis quinque ciuitatibus 5
ad amicitiam adiunctis, expedita re frumentaria, extinctis rumori-
bus de auxiliis legionum, quae cum Pompeio per Mauritaniam ue-
nire dicebantur, multae longinquiores ciuitates ab Afranio descis-
cunt et Caesaris amicitiam sequuntur. Quibus rebus perterritis 61
animis aduersariorum Caesar, ne semper magno circuitu per pon-
tem equitatus esset mittendus, nactus idoneum locum fossas pedum
XXX in latitudinem complures facere instituit, quibus partem ali-
quam Sicoris auerteret uadumque in eo flumine efficeret. His 2
paene effectis magnum in timorem Afranius Petreiusque perueni-
unt, ne omnino frumento pabuloque intercluderentur, quod multum
Caesar equitatu ualebat. Itaque constituunt ipsi *his* locis excede-
re et in Celtiberiam bellum transferre. Huic consilio subfragaba- 3
tur etiam illa res, quod ex duobus contrariis generibus quae su-
periore bello cum L. Sertorio steterant ciuitates uictae nomen at-
que imperium absentis Pompeii timebant, quae in amicitia manse-
rant magnis adfectae beneficiis eum diligebant; Caesaris autem
erat in barbaris nomen obscurius. Hic magnos equitatus magna-

1 pabulantur <i>a b.</i>	8 Terraconenses <i>b.</i>	Auscitani <i>a.</i>
9 Hiberum <i>b.</i> , Hyberum <i>a.</i> ; Iberum <i>ubique u.</i>		10 insecuntur <i>a.</i>
12 Lurgauonensis <i>a b.</i>	15 extinctis <i>a.</i>	18 amiciciam <i>a.</i>
21 latitudinem (<i>a</i>) <i>reliqui</i> , altitudinem <i>b.</i>		22 Sicores <i>a.</i> , Sicosos <i>b.</i>
23 pene <i>a.</i>	25 ipsi <i>his</i> <i>Oudendorpius</i> (<i>sed iis</i>), ipsi <i>a</i> ' <i>ms.</i>	
<i>omnes</i> '. 26 subfragabatur <i>a.</i>	28 cum Sestorio <i>b.</i>	29 Pompeii
post absentis ponendum uidit <i>Dauisius</i> , ante magnis (30) ponunt <i>codd.</i>		
30 adfectae <i>a.</i>	31 erat in barbaris <i>a</i> <i>Stephanus</i> , in barbaris erat	
<i>ceterae edd.</i>	hic <i>a b edd. ante Strph.</i> , hinc <i>Stephanus u.</i>	magna

que auxilia expectabant et suis locis bellum in hiemem ducere cogitabant. Hoc inito consilio toto flumine Hiberno naues conquirere et Octogesam adduci iubent. Id erat oppidum positum ad Hiberum miliaque passuum a castris aberat XX. Ad eum locum fluminis navibus iunctis pontem imperant fieri legionesque duas flumen Sicorim traducunt, castra muniunt uallo pedum XII. Qua re per exploratores cognita summo labore militum Caesar continuato diem noctemque opere in flumina anastando hac iam redoxerat rem, ut equites, etsi difficulter atque laborabant, possent tamen atque aut tantummodo humeris ac summo pectore extare et cum fluminis ad transeundum tempore pons in Hiberno prope reperiebatur. Iamque aestimabant. Itaque duabus diebus relictis omnibus copiis, quas superioribus diebus traduxerant, castra iungunt. Relinquebatur Caesari nihil, nisi uti equitatu agmen aduersariorum male haberet et carperet. Pons enim ipsius magnum circuitum habebat, ut multo breuiore itinere illi ad Hiberum peruenire possent. Equites ab eo missi flumen transeunt et, cum de tertia vigilia Petreius atque Afranius castra mouissent, repente sese ad nouissimum agmen ostendunt et magno multitudine circumfusa morari atque iter impedire incipiunt. Prima luce ex superioribus locis, quae Caesaris castris erant coniuncta, cernebatur equitatus nostri proelio nouissimos illorum premi uehementer ac nonnumquam sustinere extremum agmen atque inrumpi, alias inferri signa et uniuersarum cohortium impetu nostros propelli, dein rursus

auxilia b. 1 expectabant a. hyemem a. 2 Hiberno 'mss. semper' et, ubicumque tacebo, a. nauis cum 3 dett. et 'aliis' u.
conquirere totogesma a b. 4 miliaque passuum a castris aberat xx Stephanus; milia v passuum a castris aberat xx a edd. ante Steph., 'milia v p. aberat a c. xx mss. omnes et edd. pp.' 5 Sicorum b. 6 traducunt a. castra a b, castraque u. 8 reduserat a 'ceteri', duxerat unus del.; deduxerat Achilles Statius u. 11 exstare et ac, exstarent b (ext. a). 12 impedirentur 3 dett., non impedirentur a 'plurique' (inop. a). 13 Hybero a. 16 Sicoram a, Sicorum b.
17 traduxerunt b. iungunt a b, coniungunt u. 19 pons] post a. 20 Hyberum a. 24 locis] castris illo suprasc. b. 25 quas om a. 26 (nonnumquam (a)) nunquam b. 27 inrumpi ego, interrumpi codd. P. 143. ferri a 'mss. 4'.

versos insequi. Totis uero castris milites circulari et dolere 3
 tem ex manibus dimitti, bellum *non* necessario longius duci;
 turiones tribunosque militum adire atque obsecrare, ut per eos
 esar certior fieret, ne labori suo neu periculo parceret: paratos
 e sese, posse et audere ea transire flumen, qua traductus esset
 iatus. Quorum studio et uocibus excitatus Caesar, etsi time- 4
 tantae magnitudini fluminis exercitum obicere, conandum ta-
 n atque experiendum iudicat. Itaque infirmiores milites ex omni- 5
 centuriis deligi iubet, quorum aut animos aut vires nidebantur
 tinere non posse. Hos cum legione una praesidio castris relin- 6
 t; reliquas legiones expeditas educit magnoque numero iumen-
 um in flumine supra atque infra constituto traducit exercitum.
 uci ex his militibus abrepti ui fluminis ab equitatu excipiuntur 7
 subleuantur; interit tamen nemo. Traducto incolumi exercitu
 nas instruit triplicemque aciem ducere incipit. Ac tantum fuit 8
 militibus studii, ut milium sex ad iter addito circuitu magnoque
 uadum fluminis mora interposita eos, qui de tertia uigilia exis-
 it, ante horam diei VIII consequerentur. Quos ubi Afranius 65
 uel uisos cum Petreio conspexit, noua re perterritus locis su-
 ioribus constitit aciemque instruit. Caesar in campis exercitum 2
 icit, ne defessum proelio obiciat: rursus conantes progredi in-
 puitur et moratur. Illi necessario maturius, quam constituerant, 3
 tra ponunt. Suberant enim montes, atque a milibus paasum V
 iera difficilia atque angusta excipiebant. Hos montes intrare 4
 uebant, ut equitatum effugerent Caesaris praesidiisque in angu-
 s collocatis exercitum itinere prohiberent, ipsi sine periculo ac
 ore Hiberum copias traducerent. Quod fuit illis conandum at- 5
 omoi ratione efficiendum; sed totius diei pugna atque itineris
 ore defessi rem in posterum diem distulerunt. Caesar quoque
 proximo colle castra ponit. Media circiter nocte iis, qui ada- 66

2 non 3 *dett.*, *om. reliqui*. 5 eo b. 7 magnitudini fluminis
 magnitudinis flumini u. 8 indicabat b. infirmioris a.
 paucis a b c. abrepti ui fluminis ego, arma in flumine a b c; ui fl-
 uis abrepti Aldus u. 14 interit a 'Lou. et 3 alii', lateriit u.
 ad uadum hic ponit c, post addito (16) a (is adudum) 'reliqui'. exi-
 it a. 18 'quos ubi uidit Afr. coll. b'. 20 constitit *codd.*, con-
 it Ciacconius u. 21 conantis b. progredi] proficisci b.
 montes intrare cupiebant ego, montes intra se recipiebant *codd.*; intra
 itos se recipiebant Aldus u. P. 143. 27 Hyberum a. 28 sed
 t reliqui. 30 proximum collem b. his a, 'hi uel ii b'.

quo 7
 4 gita'
 et
 in
 62
 1
 2
 3
 4
 5
 6
 7
 8
 9
 10
 11
 12
 13
 14
 15
 16
 17
 18
 19
 20
 21
 22
 23
 24
 25
 26
 27
 28
 29
 30
 31
 32
 33
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40
 41
 42
 43
 44
 45
 46
 47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100

1. correpti a b. 2. castris om. b. 3. militaria more a c et, qui more super uera. habet, b. 10. intercidere a itemque, pulo, 'ms. 5', quos Oud. intercedere habere ait. 12. prohibere a 'ms. mei omnes praeter Voss.' 13. ab Petreio atque a b, a Petreio et u. 15. sentiretur a et 2 dott., sentirentur reliqui. 16. in om. a b. Caesaris castris a, castris Caesaris edd. 17. equitatu b. 18. atque itinera in marg. b. obsidere a b c, obsideri u. 20. consueuerit a, consueuit 'reliqui'; consuevit 2 dott. u. ad lucem eodd. 22. adferre a. coerceri a. 23. esse om. b. 24. aliquando a, aliquanto b. accepta a. 25. vincit Louanionensis, euincit a b; euicit c. 26. consilio 'ms. omnes', concilio (a). sententiarum a. 27. coelo (a). 28. magnoque in circuitu c. ducit Aldus, educit a b c. nam quas b c, namque a. 29. Hyberum a. Otogesam a.

ae oppositis tenebantur. Ipsi erant transcendendae ualles ma- 2
ae ac difficillimae, saxa multis locis praerupta iter impedi-
., ut arma per manus necessario traderentur, militesque in-
i subleuatique alii ab aliis magnam partem itineris confice-
t. Sed hunc laborem recusabat nemo, quod eum omnium la- 3
um finem fore existimabant, si hostem Hiberno intercludere et
rento prohibere potuissent. Ac primo Afraniani milites uisen- 69
ansa lacti ex castris procurrebant contumeliosisque uocibus
uequebantur: necessarii nictus inopia coactos fugere atque ad
dam reuerti. Erat enim iter a proposito diuersum, contrariam-
in partem iri uidebatur. Duces uero eorum consilium suum 2
libus ferebant, quod se castris tenuissent; multumque eorum
uonem adiuuabat, quod sine iumentis impedimentisque ad iter
factos uidebant, ut non posse inopiam diutius sustinere confi-
mt. Sed, ubi paulatim retorqueri agmen ad dextram conspe- 3
ant iamque primos superare regionem castrorum animum ad-
terunt, nemo erat adeo tardus aut fugiens laboris, quin statim
tris exeundum atque occurrendum putaret. Conclamatur ad ar- 4
atque omnes copiae paucis praesidio relictis cohortibus exe-
rectoque ad Hiberum itinere contendunt. Erat in celeritate 70
ae positum certamen, utri prius angustias montesque occupa-
t: sed exercitum Caesaris uiarum difficultates tardabant, Afra-
nianas equitatus Caesaris insequens morabatur. Res tamen ab 2
anianiis huc erat necessario deducta, ut, si priores montes,
ae petebant, attigissent, ipsi periculum uitarent, impedimenta
ae exercitus cohortisque in castris relictas seruare non possent;
ae interclusis exercitu Caesaris auxilium ferri nulla ratione
erat. Confecit prior iter Caesar atque ex magnis rupibus na- 3
ae planiciem in hac contra hostem aciem instruit. Afranius,
ae ab equitatu nouissimum agmen premeretur, ante se hostem

- 3 ut om. a b.   necessaria ante corr. a.   inermi 3 del.,
mis a b; inermes edd. ante u.   7 frumento Vossianus, frumentum
int.   9 necessarii Aldus, nec necessarii a b d; nec non necessarii
ff. u.   ad om. b.   10 Herdar a.   11 in om. a b.   con-
m suum a Stephanus, suum consilium reliquae edd.   12 ae om. a b.
14 possent a 'ms. 3'.   inopiam diutius a, diutius inopiam edd.
15 dexteram a 'alii'.   16 animum aduerterunt (a) b, non ani-
a.   18 putarent b u.   20 Hyberum a.   21 utri (a), 'ut uel
ms.'   24 Afranis a.   ducta a b.   montis ex uno det. u.
26 cohortisque a, om. b.   relictas b.   29 planitiem (a).
Stephanus, hanc a 'ms. 7'.   30 ab om. b.   ante a, et ante edd.

uero id Caesarem fugiebat, tanto
perterritum exercitum sustinere
tum undique equitatu, cum in loc
2 tur; idque ex omnibus partibus a
legati, centuriones tribunique n
3 committere. Omnium esse militu
nos contra multis rebus sui timori
subuenissent, quod de colle non d
cursus sustinerent conlatisque in
4 que ordines neque signa seruarent
ret, datum iri tamen aliquo loco p
inde decedendum esset Afranio n
72 Caesar in eam spem uenerat, se
rum rem conficere posse, quod r
2 clusisset. Cur etiam secundo pro
cur uulnerari pateretur optime de
fortunam periclitaretur? praeserti
3 toris consilio superare quam gladio
dia ciuium, quos interficiendos uic
4 lumibus rem optinere malebat. H
non probabatur; milites uero palan
talis occasio uictoriae dimitteretur,

2 cohortis *a b.*   excellentiss
gensam *a.*   6 cohortis *a b.*
u. om. a   *u. om. a*

non esse pugnatorios. Ille in sua sententia perseuerat et paulum
ex e loco degreditur, ut timorem aduersariis minuatur. Petreius 5
atque Afranius oblata facultate in castra sese referunt. Caesar
praesidiis montibus dispositis omni ad Hiberum intercluso itinere
quam proxime potest hostium castris castra communit. Postero 73
die duces aduersariorum perturbati, quod omnem rei frumentariae
fluminisque Hiberi spem dimiserant, de reliquis rebus consultabant.
Erat unum iter, Iberdam si reuerti uellent; alterum, si Tarraco- 2
nem peterent. Haec consiliantibus eis nuntiantur aquatores ab
equitatu premi nostro. Qua re cognita crebras stationes disponunt 3
equitum et cohortium alariarum legionariasque intericiunt cohortis
uallumque ex castris ad aquam ducere incipiunt, ut intra munitionem
et sine timore et sine stationibus aquari possent. Id opus in-
ter se Petreius atque Afranius partiuntur ipsique perficiendi ope-
ris causa longius progrediuntur. Quorum discessu liberam nacti 74
milites colloquiorum facultatem uulgo procedunt, et quem quisque
in castris notum aut municipem habebat conquirunt atque euocat.
Primum agunt gratias omnes omnibus, quod sibi perterritis pridie 2
pepercissent: eorum se beneficio uiuere. Deinde imperatoris fidem
quaerunt, rectene se illi sint commissuri, et, quod non ab initio
fecerint armaque cum hominibus necessariis et consanguineis con-
tulerint, queruntur. His prouocati sermonibus fidem ab imperatore 3
de Petreii atque Afranii uita petunt, ne quod in se scelus conce-
pisse neu suos prodidisse uideantur. Quibus confirmatis rebus se
statim signa transluros confirmant legatosque de pace primorum
ordinum centuriones ad Caesarem mittunt. Interim alii suos in 4
castra inuitandi causa adducunt, alii ab suis abducuntur, adeo ut
una castra iam facta ex binis uiderentur; compluresque tribuni
militum et centuriones ad Caesarem ueniunt seque ei commendant.
Idem hoc fit a principibus Hispaniae, quos euocauerant et secum 5
in castris habebant obsidum loco. Hi suos notos hospitesque quae-
rebant, per quem quisque eorum aditum commendationis haberet

1 paululum cum 2 dett. 'et 3 alits' u. 2 degreditur a b, digre-
ditur u. 4 ante montibus add. in 2 dett. u. 9 aunitatur a b,
aunitatur u. 11 (intericiunt etiam e) interficiunt b. (cohortis a)
cohortibus b. 13 ut sine timore a. 14 perficiendi a. 21 ar-
ma quicum a. 24 prodidisset ante corr. a. 25 legatos de b.
27 ab suis adducuntur (a). 28 iam facta om. b. 29 et
om. a b. 30 quos a b, quos illi u. 31 hi a add. ante Ald. Ste-
phanus, ii Aldus u.

DE BELLO CIVILI

6 ad Caesarem. Afranii etiam filius adolescens de sua ac parentis
 7 sui salute cum Caesare per Sulpitium legatum agebat. Erant ple-
 na laetitia et gratulatione omnia, eorum, qui tanta pericula vitasse,
 et eorum, qui sine vulnere tantas res confecisse videbantur, ma-
 gnumque fructum suae pristinae lenitatis omnium iudicio Caesar
 75 ferebat, consiliumque eius a cunctis probabatur. Quibus rebus
 nuntiatis Afranio ab instituto opere discedit sequi in castra reci-
 pit, sic paratus, ut videbatur, ut, quicumque accidisset casus, hunc
 2 quieto et sequo animo, vero non deserit sese. Ar-
 mat familiam: cum hac, phorte cetratorum barbaris- 10
 que equitibus paucis, be, quos suae custodiae causa
 habere consuevit, imp, aduolat, colloquia militum
 interrumpit, nostros, quos deprendit interficit.
 3 Reliqui coeunt inter se, uiculo exterriti sinistras sa-
 gia inuoluunt gladiosq, atque ita se a cetratis equiti- 15
 busque defendant cas, itate confisi seque in castra
 recipiunt et ab iis cohortibus, quae erant in statione ad portas,
 76 defenduntur. Quibus rebus confectis flens Petreius manipulos cir-
 cumit militesque appellat neu se neu Pompeium, imperatorem suum,
 aduersarius ad supplicium tradant, obsecrat. Fit celeriter concur- 20
 2 sus in praetorium. Postulat, ut iurent omnes se exercitum ducis-
 que non deserturos neque prodituros neque sibi separatim a reli-
 3 quis consilium capturos. Princeps in haec uerba iurat ipse; idem
 iusiurandum adigit Afranium: subsequuntur tribuni militum centu-
 4 rionesque; centuriatim producti milites idem iurant. Edicunt, pe- 25
 nes quem quisque sit Caesaris miles, ut producatur: productos pa-
 lam in praetorio interficiunt. Sed plerosque ii, qui receperant, ce-
 5 lant noctuque per uallum emittunt. Sic terrore oblato a ducibus
 crudelitas in supplicio, noua religio iurisiurandi spem praesentis
 deditionis sustulit mentesque militum conuertit et rem ad pristi- 30
 77 nam belli rationem redegit. Caesar qui milites aduersariorum in
 castra per tempus colloqui uenerant summa diligentia conqueri et

1 adolescens a.	2 sui om. b.	Sulpitium a.	5 leniti-
tis om. b.	8 quicumque (a).	10 praetoriam cohortem a b.	
12 colloquia a.	13 a a, ac 'mas. 4' (i. e. a c., ni fallor); ab u.		
deprendit a, non deprehendit.	17 ab his a.	stationes a.	
18 circumit a 2 dett, circuit u.	19 Pompeium a b, Pompeium absen-		
tem u.	21 postulant eodd.	iurent] uenirent a 'mas. 2'.	
26 sit om. b.	27 'u uel hi b c', hi (a) u.	28 terrore oblato a c et,	
qui ablato, b; terror oblatus u.			

remitti iubet. Sed ex numero tribunorum militum centurionumque 2
 nonnulli sua voluntate apud eum remanserunt. Quos ille postea
 magno in honore habuit; centuriones in priores ordines, equites
 Romanos in tribuniciū restituit honorem. Premebantur Asra- 78
 5 niani pabulatione, aquabantur aegre. Frumenti copiam legionarii
 nonnullam habebant, quod dierum XXII ab Ilcrda frumentum iussi
 erant efferre, cetrati auxiliaresque nullam, quorum erant et facul- 2
 tates ad parandum exiguae et corpora insueta ad onera portanda.
 Itaque magnus eorum cotidie numerus ad Caesarem perfugiebat.
 10 In his erat angustia res. Sed ex propositis consiliis duobus expli- 3
 citius videbatur Ilcrdam reuerti, quod ibi paulum frumenti relique-
 rant. Ibi se reliquum consilium explicaturos confidebant. Tarraco 4
 aberat longius; quo spatio plures rem posse casus recipere intelle-
 gebant. Hoc probato consilio ex castris proficiscuntur. Caesar 5
 15 equitatu praemisso, qui nouissimum agmen carperet atque impedi-
 ret, ipse cum legionibus subsequitur. Nullum intercedebat tempus,
 quin extremi cum equitibus proeliarentur. Genus erat hoc pugnae. 79
 Expeditae cohortes nouissimum agmen claudebant pluresque in lo-
 cis campestribus subsistebant. Si mons erat ascendendus, facile 2
 20 ipsa loci natura periculum repellebat, quod ex locis superioribus
 qui antecesserant suos ascendentes protegebant: cum uallis aut lo- 3
 cus declinis suberat, neque ii, qui antecesserant, morantibus opem
 ferro poterant, equites uero ex loco superiore in auersos tela con-
 ciebant, tum magno erat in periculo res. Relinquebatur, ut, cum 4
 25 eiusmodi locis esset appropinquatum, legionum signa consistere
 iuberent magnoque impetu equitatum repellerent, eo summo re-
 pente incitati cursu sese in uallis uniuersi demitterent atque ita
 transgressi rursus in locis superioribus consisterent. Nam tantum 5
 ab equitum suorum auxiliis aberant, quorum numerum habebant

3 in priores *Claconius*, ampliores *abc*; in ampliores *u. P. 101.*

equitum in *b.* 4 tribuniciū (*a*). 5 legionari *a.*

6 nonnullam *Gryphus*, nonnulli *codd.* 7 auxiliaresque *b.* 8 ad
 prandium *a* 'omnes mei'.

10 explicitus *a* et sic aut explicitis 'ms. qdd.', expeditus pro *uar. lect. c.* 11 paulum *a* 'ms. plerique', paulum *u.*

12 Terraquo *a b.* 16 intercedebat *b.* 18 pluriesque *Claconius u. P. 144.*

19 ascendendus (*a*). 21 ante suos *add. desuper ex 5 dott., quorum tres suos om., u.*

adscendens *b* (*asc. (a)*). 22 hi *a, om. b.* 23 auersos *Vrsinus*, aduersos *codd.*

24 res. Relinquebatur *Oudendorpius*; res rei inquirebatur *a*, res relinquirebantur *b*, rei tum inquirebatur *a.*

26 summo *a*, non subm. 27 uallis *a* 'ms. 3', uallem *b.* dimitterent *a* 'ms. plerique'.

...missos equites pau-
runt, sese subito proripiunt hora
spem nacti morae discessu nostroru

4 Qua re animum aduersa Caesar † r
praesidio impedimentis paucas coh
qui pabulatores equitesque reuocari

5 cotidianum itineris officium reuerti
uissimum agmen, adeo ut paene te
milites, etiam nonnulli centuriones, i

81 Caesaris atque uniuersum immineba-
randum idoneum locum castris neq
cultate consistunt necessario et pro

2 loco castra ponunt. Sed isdem de ca
demonstratae, proelio non lacessit et
sus non est, quo paratiores essent.

3 noctu siue interdiu erumperent. Illi
tota nocte munitiones proferunt castr
idem postero die a prima luce faciunt
sumunt. Sed quantum opere proces-

4 tanto aberant ab aqua longius, et pra
dia dabantur. Prima nocte aquandi

5 stris; proximo die praesidio in castri
copias educunt, pabulatum emittitur n
lis habere Caesar et necessariam sul

decertare malebat. Conatur tamen eos nullo fossaque circummu-
nire, ut quam maxime repentinas eorum eruptiones demoretur;
quo necessario descensuros existimabat. Illi et inopia pabuli ad 6
ducti et quo essent ad id expeditiores omnia sarcinaria iumenta
5 interfici iubent. In his operibus consiliisque biduum consumitur; 82
tertio die magna iam pars operis Caesaris processerat. Illi impe-
diendae rei [quae munitionis fiebat] causa hora circiter VIII si-
gno dato legiones educunt aciemque sub castris instruunt. Caesar 2
ab opere legiones renocat, equitatum omnem convenire iubet, aciem
10 instruit: contra opinionem enim militum famamque omnium uideri
proelium defugisse magnum detrimentum adferebat. Sed eisdem 3
de causis, quae sunt cognitae, quo minus dimicare uellet, moueba-
tur, atque hoc etiam magis, quod spatii breuitas etiam in fugam
coniectis aduersariis non multum ad summam victoriae iuuare pot-
15 erat. Non enim amplius pedum milibus duobus ab castris castra 4
distabant: hinc duas partes acies occupabant duae; tertia uacabat
ad incursum atque impetum militum relicta. Si proelium commit- 5
teretur, propinquitas castrorum celerem superatis ex fuga rece-
ptum dabat. Hac de causa constituerat signa inferentibus resistere,
20 prior proelio non lacessere. Acies erat Afraniana duplex legio- 83
nam V; tertium in subsidiis locum alariae cohortes obtinebant:
Caesaris triplex; sed primam aciem quaternae cohortes ex V le- 2
gionibus tenebant, has subsidiariae ternae et rursus aliae totidem
suae cuiusque legionis subsequiebantur; sagittarii funditoresque
25 media continebantur acie, equitatus latera cingebat. Tali instru- 3
cta acie tenere uterque propositum uidebatur: Caesar, ne nisi co-
actus proelium committeret; ille, ut opera Caesaris impediret.
Producitur tum res, aciesque ad solis occasum continentur: inde
utriusque in castra discedunt. Postero die munitiones institutas Cae- 4

1 circummunire a 'reliqui omnes', circumuenire 3 *dett. u.*
6 impediendi rei b. 7 quae munitionis fiebat causa a *et, qui munitiones, b; quae munitionis causa fiebat reliqui: uncis inclusa spuria esse P. Arnus uidit.* VIII a, 'ix mss. 5'; VIII n. 8 educunt Stephanus, educunt a 'mss. plerique'. 10 instruunt a. 11 proelium defugisse Hotomanus, proelio defugisse codd. adferebat a. 16 dase a c h *dett. 'et alii', om. u.* uocabatur d. 17 occursum b. 19 desistere a 'mss. plerique'. 21 tertium Ciacconius, tertia codd. 23 et rursus aliae om. a, rursus aliae om. b. 24 legio a, legionum b c. 25 cingebant b. 26 ne nisi — committeret ego, nisi — committere a b; nisi — non committere a. 28 producantur b. tam ego, tamen codd. 29 in castra om. b.

gantia accidere soleat, uti eo recurrant et id cupidissime petant, quod paulo ante contempserint. Neque nunc se illorum humilitate 5 neque aliqua temporis opportunitate postulare, quibus rebus opes augeantur suae; sed eos exercitus, quos contra se multos iam annos aluerint, nolle dimitti. Neque enim sex legiones alia de causa 6 missas in Hispaniam septimanque ibi conscriptam neque † tot tantisque classis paratas neque submissos duces rei militaris peritos. Nihil horum ad pacandas Hispanias, nihil ad usum provinciae pro- 7 uisum, quae propter diuturnitatem pacis nullum auxilium desiderarit. Omnia haec iam pridem contra se parari: in se noui generis 8 imperia constitui, ut idem ad portas urbanis praesideat rebus et duas bellicosissimas provincias absens tot annis obtineat; in se 9 iura magistratum commutari, ne ex praetura et consulatu, ut semper, sed per paucos probati et electi in provincias mittantur; 10 in se etiam aetatis excusationem nihil ualere, quom superioribus bellis probati ad optinendos exercitus euocentur; in se uno non 11 seruari, quod sit omnibus datum semper imperatoribus, ut rebus feliciter gestis aut cum honore aliquo aut certe sine ignominia domum reuertantur exercitumque dimittant. Quae tamen omnia et 12 se tulisse patienter et esse laturum: neque nunc id agere, ut ab illis abductum exercitum tenent ipse, quod tamen sibi difficile non sit, sed ne illi habeant, quo contra se uti possint. Proinde, ut es- 13 set dictum, provinciis excederent exercitumque dimitterent; si id sit factum, se nociturum nemini. Hanc unam atque extremam esse 14 pacis conditionem. Id uero militibus fuit pergratum et iucundum, 15 ut ex ipsa significatione cognosci potuit, ut, qui aliquid iusti incommodi expectauissent, ultro praemium missionis ferrent. Nam 16 cum de loco et tempore eius rei controuersia inferretur, et uoce et manibus uniuersi ex uallo, ubi constiterant, significare coeperunt, 17 ut statim dimitterentur, neque omni interposita fide firmum esse posse, si in aliud tempus differretur. Paucis cum esset in utram- 18

2 humilitate *Aldus*, humanitate *codd.* 3 oportunitate *a.*
 6 neque † tot *P.* 143. 7 classis *a b.* 8 quorum *a b.* 11 *Hispanias a.*
 11 praesident *Aldus*, praesidia *codd.* *Vid. Vell. II, 48, 1.*
 12 annis *a b.*, annos *u.* 14 sed *Aldus*, sit *codd.* 15 etiam
a b., om. *u.* quom ego, quod *codd.* *P.* 145. 16 optinendos *a.*
 23 si *Aldus*, sed si *codd.* 24 se nociturum *a* 'mss. plerique',
 nociturum se *Aldus u.* esse pacis *a Stephanus*, pacis esse reliquas
edd. 26 cognosci potuit *a Stephanus*, potuit cognosci reliquas *edd.*
 aliqui *a* 'mss. 4'. iusti *a b c*, victi *u.* 27 expectauissent *a.*

2 quascunque postea controuersia
 3 sponte ad Caesarem in ius adier
 stipendium ab legionibus paene s
 illi diem nondum uenisse diceren
 4 latum est, eoque utrique, quod
 circiter tertia exercitus eo biduo
 cedere, reliquas subsequi iussit,
 stra facerent, eique negotio Q. F
 5 Hoc eius praescripto ex Hispania
 atque ibi reliqua pars exercitus di

1 ei *a b*, ii *u*.   2 possession
 mentum *a b c d*, sacramento *u*.   6
 amiserant *codd.*, amiserint *u*.

codd.   8 his *a edd. priores*, iis *F*
 (*a*), non — cunque.   habuerunt *a*
lielmus: intus *a et reliqui boni*, iustius
 11 pene *a*.   flagitarontur *A*

stulatum est '*reliqui*', postulatum *a uni*
 16 Fusum *cod. Irs.*; Fuseium *a et sic*

Calenum (*a*) '*omnes*', Kalenum *u*
 missa est *a et reliqui*, dimissa *m. pr. b*.
 civilis *a*.

C. IVLII CAESARIS
DE BELLO CIVILI
COMMENTARIUS SECVNDVS.

Dum haec in Hispania geruntur, C. Trebonius legatus, qui ad oppognationem Massiliae relictus erat, duabus ex partibus aggerem, vineas turresque ad oppidum agere instituit. Una erat 2 proxima portui naualibusque, altera ad partem, qua est aditus ex 3 Gallia atque Hispania, ad id mare, quod adiacet ad ostium Rhodani. Massilia enim fere ex tribus oppidi partibus mari adluitur; 3 reliqua quarta est, quae aditum habeat ab terra. Huius quoque spatii pars ea, quae ad arcem pertinet, loci natura et ualle altissima munita longam et difficilem habet oppugnationem. Ad ea per- 4
10 ficienda opera C. Trebonius magnam iumentorum atque hominum multitudinem ex omni prouincia uocat; uimina materiamque comportari iubet. Quibus comparatis rebus aggerem in altitudinem pedum LXXX extruit. Sed tanti erant antiquitus in oppido omni- 2 um rerum ad bellum apparatus tantaque multitudo tormentorum, 15 ut eorum uim nullae contextae uiminibus vineae sustinere possent. Asseres enim pedum XII cuspidibus praefixi atque hi maximis bal- 2 listis missi per IIII ordines cratium in terra defigebantur. Itaque 3 pedalibus lignis coniunctis inter se porticus integebantur, atque hac agger inter manus proferebatur. Antecedebat testudo pedum 4
20 LX aequandi loci causa facta item ex fortissimis lignis, conuoluta omnibus rebus, quibus ignis iactus et lapides defendi possent. Sed 5 magnitudo operum, altitudo muri atque turrium, multitudo tormen- torum omnem administrationem tardabat. Crebrae etiam per Al- 6

Incipit liber secundus eiusdem operis a.

1 legatus om. c.

4 portu b.

quae est a.

5 adiacet ego; adigit codd., nisi quod a

ante corr. adgit. P. 146.

hostium a.

6 tribus ex 'msa. et edd.

gdd.'

adluitur a.

7 ab terra a, ad terram unus det. et '3 alii';

a terra u.

11 euocat Ciacconius.

13 extruit a.

16 ballistis

(a), non balistis.

20 conuoluta a o, euoluta reliquis.

23 crebrae

etiam ego, crebrae tamen codd.

liam uersus perlicit praemissaque cla
 liensisque de suo aduentu certiores fa
 tur, ut rursus cum Bruti classe ad
4 Massilienses post superius incommodi
 rum ex naualibus productas nauis re
 armauerant (remigum, gubernatoru
2 piscatoriasque adiecerant atque conte
 lorum remiges tuti: has sagittariis
3 Tali modo instructa classe omnium
 uirginum precibus et fletu excitati, e
 uenirent, non minore animo ac fiduci
4 naues conscendunt. Communi enim
 [latitatis] atque incognitis rebus magis
 exterreamur; ut tum accidit. Aduen
5 spe et uoluntate ciuitatem compleuer
 ex portu exeunt et Tauroënta, quod
 ad Nasidium perueniunt ibique naues
 configendum animo confirmant et cor
5 pars adtribuitur Massiliensibus, sinist
 contendit aucto nauium numero. Nan
 Arelate per Caesarem, captivae Mas
 Has superioribus diebus refecerat atque

2 milites repellebant *a* miss. pleriqu
 3 opidum *a*. 6 Picibae *a*nta *a*nta *a*nta

Itaque suos cohortatus, quos integros superauissent ut uictos con- 2
temnerent, plenus spei bonae atque animi aduersus eos proficisci-
tur. Facile erat ex castris C. Treboni atque omnibus superiori- 3
bus locis prospicere in urbem, ut omnis iuuentus, quae in oppido
remanserat, omnesque superioris aetatis cum liberis atque uxori-
bus † ex publicis custodiis quae aut muro ad caelum manus ten-
derent, aut templa deorum immortalium adirent et ante simulacra
proiecti uictoriam ab dis exposcerent. Neque erat quisquam omni- 4
um, quin in eius dici casu suarum omnium fortunarum euentum
consistere existimaret. Nam et honesti ex iuuentute et cuiusque 5
aetatis amplissimi nominatim euocati atque obsecrati nauis conscen-
derant, ut, si quid aduersi accidisset, ne ad conandum quidem sibi
quicquam reliqui fore uiderent; si superauissent, uel domesticis
opibus uel externis auxiliis de salute urbis confiderent. Commisso 6
proelio Massiliensibus res nulla ad uirtutem defuit; sed memores
eorum praeceptorum, quae paulo ante ab suis acceperant, hoc ani-
mo decertabant, ut nullum aliud tempus ad conandum habituri ui-
derentur, et quibus in pugna uitae periculum accideret non ita
multo se reliquorum ciuium fatum antecedere existimarent; qui-
bus urbe capta eadem esset belli fortuna patienda. Diductisque 2
nostris paulatim nauibus artificio gubernatorum mobilitati nauium
locus dabatur, et si quando nostri facultatem nacti ferreis manibus
iniectis nauem religauerant, undique suis laborantibus succurre-
bant. Neque uero coniuncti Albicis comminus puguando deficie- 3
bant neque multum cedebant uirtute nostris. Simul ex minoribus
nauibus magna uis eminus missa telorum multa nostris de impro-
uiso imprudentibus atque impeditis uulnera inferebant. Conspica- 4
taeque naues triremes duae nauem D. Bruti, quae ex insigni facile
agnosci poterat, duabus ex partibus sese in eam incitauerant. Sed
tantum re prouisa Brutus celeritate nauis enisus est, ut paruo mo-

1 ut om. m. pr. b.

contempnerent a.

3 Treboni a.

6 ex publicis custodiis quae aut muro 'mss. plerique', publicis custodiisque
aut muro a; publicisque custodiis aut ex muro Aldus u. P. 146. coe-

lum (a). manus om. a.

7 immortalium a.

8 dis a, 'his uel

his mss.'; diis u.

9 in om. a b c.

10 consistere] sustinere b.

11 nauis a.

13 quicquam a, non quidquam.

18 acciderat

a et sic 'uel accideret mss. plerique'.

20 pacienda a.

21 artifi-

cio b 2 dett., et artificio reliqui. P. 147.

23 nauim b.

27 impru-

dentibus a.

28 insigni 2 dett.; igni a c, igne d, signis b.

29 agnosceret a.

30 deuotus b.

navium nulla desiderata est: ea
pressae, IIII captae, una cum Na
3 teriorem Hispaniam petiuerunt.
Massiliam huius nuntii perferen
urbi, omnis sese multitudo effu
4 excepit, ut urbs ab hostibus capta
silienses tamen nihilo secius ad de
coeperunt.

8 Est animaduersum ab legion
ris administrabant, ex crebris ho
esse praesidio posse, si ibi pro c
latere sub muro fecissent. Quam
2 humilem paruumque fecerunt. Hu
maior oppresserat vis, propugnabat
sequendum hostem procurrebant. I
3 des XXX, sed parietum crassitudo
rerum omnium magister usus, hom
est magno esse usui posse, si haec e
9 Id hac ratione perfectum est. Vbi
contabulationem, eam in parietes in
rum extrema parietum structura te
2 ignis hostium adhaeresceret. Hanc

1 concitatae b.   2 utraque a
bu (*fuerat* perfracto), praefecto (sic) a
det. u.

tum tectum plutei ac vinearum passum est, latericulo adstruxerunt supraque eum locum II tigna transuersa iniecerunt non longe ab extremis parietibus, quibus suspenderent eam contignationem, quae turri tegimento esset futura, supraque ea tigna directo transuersas trabes iniecerunt easque axibus religauerunt (has paulo longiores atque eminentiores, quam extremi parietes erant, effecerant, ut esset, ubi tegimenta praependere possent ad defendendos ictus ac repellendos, cum inter eam contignationem parietes extruerentur) eamque contabulationem summam lateribus lutoque constrauerunt, ne quid ignis hostium nocere posset, centonesque insuper iniecerunt, ne aut tela tormentis immissa tabulationem perfringerent, aut saxa ex catapulis latericium discuterent. Storias autem ex funibus ancorariis tres in longitudinem parietum turris lateras III pedes fecerunt easque ex tribus partibus, quae ad hostes uergebant, eminentibus trabibus circum turrim praependentes religauerunt; quod unum genus tegimenti aliis locis erant experti nullo telo neque tormento traici posse. Vbi uero ea pars turris, quae erat perfecta, tecta atque munita est ab omni ictu hostium, pluteos ad alia opera abduxerunt; turris tectum per se ipsum pressionibus ex contignatione prima suspendere ac tollere coeperunt; ubi, quantum storiarum demissio patiebatur, tantum eleuabant. Intra haec tegimenta abditi atque muniti parietes lateribus extruebant rursusque alia pressione ad aedificandum sibi locum expetebant. Vbi tempus alterius contabulationis uidebatur, ligno ita ut primo tecta extremis lateribus instruebant exque ea contiguatione rursus summam contabulationem storiasque eleuabant. Ita tuto ac sine nullo uulnere ac periculo sex tabulationes extruxerunt nostrasque quibus in locis uisum est ad tormentis sustinendis idoneo reliquerunt. Vbi ex ea turri quae circum turrim supra caput

1 latericulo redd. latericium
 longe a 'mai 7', ii non longt
 a b. 5 eaque b. 8 interea a.
 effecerant a. 11 immissa a b, missa u.
 anch. 14 eosque a. 16 quod ad unum a b c.
 a b. 20 ceperunt a. 23 prensione a c,ensione b
 storiasque omissis mediis c.
 struenda a b.

DE BELLO CIVILI

- se posse confisi sunt, musculum pedes LX longum ex materia bipedali, quem a turri latericia ad hostium turrim murumque perducere, facere instituerunt; cuius musculi haec erat forma. Duae primum trabes in solo aequae longae distantes inter se pedes III collocantur, inque eis columellae pedum in altitudinem V designantur. Has inter se capreolis molli fastigio coniungunt, ubi tigna, quae musculi tegendi causa ponant, collocentur. Eo super tigna bipedalia iniciunt eaque laminis clavisque religant. Ad extremum musculi tectum trabesque digitos deligunt, quae latineant. † Ita fastigato a capreolis collocatae, lat muro iaceretur, tutus cunctur, ne canalibus ac autem, ne rursus igni at teguntur. Hoc opus onunt subitoque inopinantibus hostibus machinatione navali, phalangis subiectis, ad turrim hostium admovent, ut aedificio iungatur.
- 11 Quo malo perterriti subito oppidani saxa quam maxima possunt uectibus promouent praecipitataque muro in musculum deuoluunt. Ictum firmitas materiae sustinet, et quidquid incidit fastigio musculi elabitur. Id ubi uident, mutant consilium: cupas taeda ac pice refertas incendunt easque de muro in musculum deuoluunt. Inuolutae labuntur, delapsae a lateribus longuriis forcisque ab opere remouentur. Interim sub musculo milites uectibus infima saxa turris hostium, quibus fundamenta continebantur, conuellunt. Ma-

1 pedes 2 dett., pedum reliqui. *Vid. Maduig. obseru. ad gramm. Lat. p. 81.* xi. puto, cum trabes bipedales sexaginta pedes longae satis quidem firmae materiae reperiri non uideantur. Quod autem Lipsius musculum ix pedes longum fuisse putauit, id spatium neque idoneum hominum numerum neque uectes satis longos capiebat. 2 quae a 'mss. 4'. lateritia (a). 4 longe b. pedum b. 5 columellae (a) 3 dett., non columellae. 7 eos super b. 8 immittunt ea laminis b. 9 tectique trabes a b, tecti trabes c. patentis a 'plerique'. 10 musculo P. Manutius, musculos a 'mss. plurimi'. P. 147. struantur] conantur b. 11 fastigato (a) 3 dett., non fastigato. 12 lateribus Aldus, in lateribus a b c. luto omitta copula b c. musculis cum o super i a. igni 'mss. potiores' et corr. a, igni ante corr. a. 14 iomissa a. possit b. 16 ipsum a. perducunt] perducunt pro uar. lect. c. 18 coniungatur b. 20 permovent b. 24 a lateribus a 'mss. et edd. qdd.', ab lateribus u. forcis omitta copula c.

seculus ex turri latericia a nostris telis tormentisque defenditur; hostes ex muro ac turribus submonentur [: non datur libera muri defendendi facultas]. Compluribus iam lapidibus ex ea, quae sub- 4 erat, turri subductis repentina ruina pars eius turris concidit, 5 pars reliqua consequens procumbebat: cum hostes urbis direptione 12 perterriti inermes cum infulis se porta foras universi proripiunt, ad legatos atque exercitum supplices manus tendunt. Qua nova re 2 oblata omnis administratio belli consistit, militesque aversi a proelio ad studium audiendi et cognoscendi feruntur. Vbi hostes ad 3 10 legatos exercitumque pervenerunt, universi se ad pedes proiciunt; orant, ut adventus Caesaris expectetur. Captam suam urbem ui- 4 dere; opera perfecta, turrim subrutam: itaque ab defensione desistere. Nullam exoriri moram posse, quo minus, cum venisset, si imperata non facerent ad nutum, e uestigio diriperentur. Docent, 5 15 si omnino turris concidisset, non posse milites contineri, quin spe praedae in urbem irrumperent urbemque delerent. Haec atque eiusdem generis complura ut ab hominibus doctis magna cum misericordia fletuque pronuntiantur. Quibus rebus commoti legati 13 milites ex opere deducunt, oppugnatione desistunt; operibus cu- 10 stodias relinquunt. Indutiarum quodam genere misericordia facto 2 adventus Caesaris expectatur. Nullum ex muro, nullum a nostris mittitur telum: ut re confecta omnes curam et diligentiam remittant. Caesar enim per litteras Trebonio magnopere mandauerat, 3 ne per vim oppidum expugnari pateretur, ne gravius permoti mi- 25 lites et defectionis odio et contemptione sui et diutino labore omnes puberes interficerent; quod se facturos minabantur, aegreque tunc 4 sunt retenti, quin oppidum irrumperent, graviterque eam rem tulerant, quod stetisse per Trebonium, quo minus oppido potirentur, videbatur. At hostes sine fide tempus atque occasionem fraudis 14 30 ac doli quaerunt interiectisque aliquot diebus nostris languentibus atque animo remissis subito meridiano tempore, cum alius disces-

2 *uncta inclusa suspecta orant Grutero. P. 148.*

3 iam] tum b.

ex illa b.

5 procumbebat a.

cum a b c, tum u.

ho-

stes urbis a b d 5 *dett.*; hostes turris repentina ruina commoti, inopinato male turbati, deorum ira percussi, urbis u.

6 se a 'ms. plerique', se-

se u.

10 proiciunt (u).

11 expectetur a.

captant a.

12 turrim a, turrem u.

ab defensione a 3 *dett.*, ad defensionem b; a

defensione u.

14 faceret a.

15 spo] se a b.

19 ex] ab b.

diducunt a b.

oppugnatione a.

operis custodias a b.

20 indu-

ciarum (a).

21 expectatur a.

25 contentione a 'ms. plurimi'.

4. . . . . gentes petis
 . . . . . sculum turri
 5. . . . . nam labor hos
 . . . . . aterit. Temptat
 6. . . . . nacti tempest
 . . . . . aggeremque eruptione
 . . . . . Sed ut superioris tempo
 . . . . . ita proximi diei casu
 . . . . . Itaque multis interfecti
 . . . . . at. Trebonius ea, quae s
 . . . . . adio administrare et reficere
 . . . . . res et apparatus male cecidisse
 . . . . . atis suam uirtutem irrisui fore p
 . . . . . uino comportari posset. nihil era
 . . . . . age lateque in finibus Massiliensi
 . . . . . rem noui generis atque inauditum c
 . . . . . num pedum crassitudine atque coru
 . . . . . cere instituerunt aequa fere altitudi
 2 materia fuerat agger. Vbi aut spatii
 . . . . . materiae postulare uideretur, pilae
 . . . . . gna iniiciuntur, quae firmamento ess
 3 lignatum eratibus consternitur, erat

1 quieti dedisset *a.*   2 rumpu
 aduerti *ca. m. a. d. t.*   3 rumpu
 . . . . . *ca. m. a. d. t.*   4 . . . . .
 . . . . . *ca. m. a. d. t.*   5 . . . . .

miles dextra ac sinistra muro tectus, aduersus plutei obiectu operi
 quaecumque sunt usui sine periculo subportat. Celeriter res admi- 4
 nistratur: diuturni laboris detrimentum solertia et uirtute militum
 breui reconciliatur. Portae quibus locis uidetur eruptionis causa
 5 in muro relinquuntur. Quod ubi hostes uiderunt, ea, quae diu lon- 16
 goque spatio refici non posse sperassent, paucorum dierum opera
 et labore ita resecta, ut nullus perfidiae neque eruptioni locus esset
 nec quicquam omnino relinqueretur, qua aut ui militibus aut igni
 operibus noceri posset, eodemque exemplo sentiunt totam urbem, 2
 10 qua sit aditus ab terra, muro turribusque circummuniri posse, sic
 ut ipsis consistendi in suis munitionibus locus non esset, cum paene
 inaedificata in muris ab exercitu nostro moenia uiderentur ac te-
 lum manu coniceretur, suorumque tormentorum usum, quibus ipsi 3
 magna sperauissent, spatio propinquitatis interire parique condi-
 15 cione ex muro ac turribus bellandi data se uirtute nostris adae-
 quare non posse intellegunt, ad eandem deditionis condiciones re-
 currunt.

M. Varro in ulteriore Hispania initio cognitis iis rebus, quae 17
 sunt in Italia gestae, diffidens Pompeianis rebus amicissime de
 20 Caesare loquebatur: praecoccupatum sese legatione ab Cn. Pom- 2
 peio, teneri obstrictum fide; necessitudinem quidem sibi nihilomi-
 norem cum Caesare intercedere, neque se ignorare, quod esset
 officium legati, qui fiduciarium operam obtineret, quae uires suae,
 quas uoluntas erga Caesarem totius prouinciae. Haec omnibus
 25 ferebat sermonibus neque se in ullam partem mouebat. Postea 3
 uero, cum Caesarem ad Massiliam detineri cognouit, copias Pe-
 treii cum exercitu Afranii esse coniunctas, magna auxilia conue-
 nisse, magna esse in spe atque expectari et consentire omnem ci-
 teriorem prouinciam quaeque postea acciderant, de angustiis ad
 30 Iberdam rei frumentariae, accepit, atque haec ad eum latius atque

1 dextera (a) u: at dextra hic quoque codd. tueri Schneiderus p. 43
 affirmat. obiectu Aldus, obiecto a 'mel 5'. 2 quaecumque a,
 non — eoque. sunt usui a, usui sunt edd. subportat a.
 3 solertia a. 4 reconciliatur codd., reconcionatur Aldus w.
 7 ita om. b. nullus Stephanus, nullius a b. 8 nec a, neque edd.
 quicquam a, non quidquam. qua a 'ms. 7', quo u. ni] eis
 a b, ab eis c. 10 circummuniri Aicardus, circumiri codd. 11 pene a.
 12 media a. telum — coniceretur a b c, tela — conicerentur u.
 13 suorum omissa copula b. 14 condillone (a). 15 se
 uirtute a, uirtute so edd. 16 condiciones (a). 18 ulteriori b.
 Hispania a. hiis a. 21 minus b. 22 expectari a.
 Caesar, ed. Nipperd. 35

sisset,
 arma u.
 2 punt,
 sic d
 tori
 3 qu
 p.
 4
 5
 6
 7
 8
 9
 10
 11
 12
 13
 14
 15
 16
 17
 18
 19
 20
 21
 22
 23
 24
 25
 26
 27
 28
 29
 30
 31
 32
 33
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40
 41
 42
 43
 44
 45
 46
 47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100

- 1 praescribebat a. motus a b, motum u. 2 dilectum a.
 4 Pompeioque a 'mss. 7'. 5 faceret b. 6 complures a.
 Hispali P. Manutius, in Hispali codd 7 Gadis 'mas plerique',
 Gades a. 8 Gaiumque Gallonium a, Gaium Callonium b; Caiumque
 Gallonium u. 11 Galloni a. 12 conciones (a). 15 perterritis a, perterritus b. ciuis a b. 16 HS] CH a. 18 Caesaris a b c. his a edd. ante Ald., iis Aldus u. 20 orationes b.
 21 provincia a. 23 his a. 24 ratio eum haec erat b c, ratio haec eum erat a. Gadis a et 'hic et infra b et plerique mss.' 28 Italia a. 31 Hispaniam a.

cum Q. Cassio, tribuno plebis, ipse de equitibus magnis itineribus
 progreditur edictumque praemittit, ad quam diem magistratus prin-
 cipesque omnium ciuitatum sibi esse praesto Cordubae uellet. Quo 2
 edicto tota prouincia pernulgato nulla fuit ciuitas, quin ad id tem-
 5 pus partem senatus Cordubam mitteret, non ciuis Romanus paulo
 notior, quin ad diem conueniret. Simul ipse Cordubae conuentus 3
 per se portas Varroni clausit, custodias uigiliasque in turribus mu-
 roque disposuit, cohortes duas, quae colonicae appellabantur, cum 4
 eo casu uenissent, tuendi oppidi causa apud se retinuit. Isdem 5
 10 diebus Carmonenses, quae est longe firmissima totius prouinciae
 ciuitas, deductis tribus in arcem oppidi cohortibus a Varrone
 praesidio per se cohortes eiecit portasque praecclusit. Hoc uero 20
 magis properare Varro, ut cum legionibus quam primum Gadis
 contenderet, ne itinere aut traiectu intercluderetur: tanta ac tam
 15 secunda in Caesarem uoluntas prouinciae reperiebatur. Progresso 2
 ei paulo longius litterae Gadibus redduntur, simulatque sit cogni-
 tum de edicto Caesaris, consensisse Gaditanos principes cum tri-
 bunis cohortium, quae essent ibi in praesidio, ut Gallonium ex op-
 pido expellerent, urbem insulamque Caesari seruarent. Hoc inito 3
 20 consilio denuntiauisse Gallonio, ut sponte sua, dum sine periculo
 liceret, excederet Gadibus; si id non fecisset, sibi consilium ca-
 pturos. Hoc timore adductum Gallonium Gadibus excessisse. His 4
 cognitis rebus altera ex duabus legionibus, quae uernacula appel-
 labatur, ex castris Varronis adstante et inspectante ipso signa
 25 sustulit seseque Hispalim recepit atque in foro et porticibus sine ma-
 leficio consedit. Quod factum adeo eius conuentus ciues Romani 5
 comprobauerunt, ut domum ad se quisque hospitio cupidissime re-
 ciperet. Quibus rebus perterritus Varro, cum itinere conuerso 6
 sese Italicam uenturum praemisisset, certior ab suis factus est
 10 praecclusas esse portas. Tum uero omni interclusus itinere ad Cae- 7

1 de equitibus a b, cum de equitibus u.	2 praegreditur edictum
praemittit b.	3 ciuitatum f.
5 Cordubae a b.	non a b, nullus u.
pr. b.	8 appellantur m.
9 hisdem a, iidem u.	11 deductis b.
totius (10) ponit a.	12 iniecit a b c.
13 Gadis a.	15 repperiatur a.
16 Gadibus a 3 dett.; ei a Gadibus b, a Gadibus Aldus v.	
17 a b.	18 in om. b.
20 sponte sua a, sua sponte add.	
21 Gadibus excederet b.	ibi a b.
23 appellatur b.	
24 ipso a.	25 Hispali a b.
27 a se b.	29 Italicam Faërus,
Italianam eodd.	uenturum] esse add. b.
praemisisset eodd.	praemisisset 'uir doctus',

DE BELLO CIVILI

sarem mittit paratum se esse legionem, cui iusserit, tradere. Ille
8 ad eum Sextum Caesarem mittit atque huic tradi iubet. Tradita
legione Varro Cordubam ad Caesarem venit; relatis ad eum pu-
blicis cum fide rationibus quod penes eum est pecuniae tradit et,
21 quid ubique habeat frumenti et navium, ostendit. Caesar contione
habita Cordubae omnibus generatim gratias agit: civibus Romanis,
quod oppidum in sua potestate studuissent habere; Hispanis, quod
praesidia expulissent; Gaditanis, quod conatus adversariorum in-
fregissent seseque in libe-
tationibusque, qui eo pra-
2 lia sua uirtute confirmass
Varroni ciues Romani p-
liberius locutos hanc pe-
dam publicis privatisqu
3 complet biduumque Cor-
cunias monumentaque, q-
uatam domum, referri in templum iubet. Prouinciae Q. Cassium
4 praeficit: huic III legiones attribuit. Ipse iis nauibus, quas M.
Varro quasque Gaditani iussu Varronis fecerant, Tarraconem
paucis diebus peruenit. Ibi totius fere citerioris prouinciae lega- 20
5 tiones Caesaris aduentum expectabant. Eadem ratione priuatim
ac publice quibusdam ciuitatibus habitis honoribus Tarracone dis-
cedit pedibusque Narbonem atque inde Massiliam peruenit. Ibi
legem de dictatore latam seseque dictatorem dictum a M. Lepido
praetore cognoscit. 25

22 Massilienses omnibus defessi malis, rei frumentariae ad sum-
mam inopiam adducti, bis nauali proelio superati, crebris eruptio-
nibus fusi, graui etiam pestilentia conflictati ex diutina conclusione
et mutatione uictus (panico enim uetere atque ordeo corrupto

1 sese a.	cuius erit a.	2 Sextum a, Sex. u.	tradere
iubet b.	5 quid ubique a b, quod ubique u.	et nauium a b. ac na-	
u.	contione (a).	6 agi a.	7 Hispanis b, Hispalis c.
9 in om. a.	11 confirmauissent b.	12 remitti a.	
his a.	13 cognouit b.	quibusdam popl'is c.	15 Gadis a.
16 monumentaque a b, non monum.	17 prouinciaeque Cassium		
a, prouinciaeque Q. Cassium b.	18 bis a.	19 Tarraconam ac	
20 fere om. b.	21 expectabant a.	22 quibusquedam c.	
quibus quaedam a; quibusque c.	23 Narbonam b.	24 de dicta-	
tore] deditionis a, deditionis b c.	Lepido P. R. a.	27 nauali	
proelio a, proelio nauali edd.	crebis a.	28 ex] et b.	29 or-
deo 'mss.', hordeo (a) u.			

omnes alebantur, quod ad huiusmodi casus antiquitus paratum in publicum contulerant) deiecta turri, labefacta magna parte muri, auxiliis provinciarum et exercituum desperatis, quos in Caesaris potestatem uenisse cognouerant, sese dedere sine fraude constituerunt. Sed paucis ante diebus L. Domitius cognita Massiliensium 2 uoluntate nauibus III comparatis, ex quibus duas familiaribus suis attribuerat, unam ipse conscenderat, nactus turbidam tempestatem profectus est. Hunc conspicatae naues, quae missu Bruti consue- 3 tudine cotidiana ad portum excubabant, sublati ancoris sequi coeperunt. Ex his unum ipsius nauigium contendit et fugere persequerantur auxilioque tempestatis ex conspectu abiit, duo perterrita concursu nostrarum nauium sese in portum receperunt. Massi- 5 lienses arma tormenta ex oppido, ut est imperatum, proferunt, nanis ex portu naualibusque educunt, pecuniam ex publico tradunt. Quibus rebus confectis Caesar magis eos pro nomine et uetustate 6 quam pro meritis in se ciuitatis conseruans duas ibi legiones praesidio reliquit, ceteras in Italiam mittit; ipse ad urbem proficiscitur.

Isdem temporibus C. Curio in Africam profectus ex Sicilia 23 et iam ab initio copias P. Atti Vari despiciens duas legiones ex III, quas a Caesare acceperat, Dequites transportabat biduoque et noctibus tribus nauigatione consumptis adpellit ad eum locum, qui appellatur Aquilaria. Hic locus abest a Clupeis passuum XXII mi- 2 lia habetque non incommodam aestate stationem et duobus eminentibus promuntoriis continetur. Huius aduentum L. Caesar filius 3 cum X longis nauibus ad Clupeam praestolans, quas naues Vticae ex praedonum bello subductas P. Attius reficiendas huius belli causa curauerat, ueritus nauium multitudinem ex alto refugerat adpulsaeque ad proximum litus trireme constrata et in litore relicta

2 magna om. b.	5 Massiliensibus a.	8 profectus est a
' <i>mas. plerique</i> ', est profectus u.	nauesque a.	missu a b ' <i>et alii</i> ',
missu u.	9 anchoris (a) u.	10 his a <i>edd. ante Ald.</i> , lis Aldus u.
11 tempestatis om. a.	conspecto abit b.	14 nauis a b.
17 reliquit a b, relinquit u.	18 isdem u, hisdem ' <i>de more plerique</i> '; isdem u.	Curio] centurio b o.
Africam a.	19 Atti a b.	Varri a ' <i>plurimi</i> '.
20 acceperat quas a Caesare a.	21 adpellit a.	22 Aquilaria
b; Anquilaria a, Anquillaria c; Anguillaria b <i>dott. et schol. Lucan. II</i> , 586.	passus b.	23 incommoda a b.
24 promuntoriis a, non promont.	flicum x a.	25 Clippeam a.
26 subductos a.	P. Attius] Varras b.	27 ueritus Carrariensis, ueritusque relittore a.
28 adpulsaeque a.		

sarem mittit parat¹
 8 ad eum Sextum²
 legione Varro
 blicis cum li³
 21 quid ubique⁴
 habita Co⁵
 quod op⁶
 praesi⁷
 fregit⁸
 turio⁹
 2 lia¹⁰
 Vi¹¹
 lit¹²
 d¹³
 3 i¹⁴
 vel hoc itinere est fons, quo mare succedit longius, lateque is lo-¹⁵
 25 oppidum peruenit. Hoc explorato loco Curio castra Vari conspi-
 cit, auro oppidoque coniuncta ad portam, quae appellatur bellica,
 admodum munita natura loci, una ex parte ipso oppido Utica, al-
 tera a theatro, quod est ante oppidum, substructionibus eius ope-²⁰
 2 res maximis, aditu ad castra difficili et angusto. Simul animaduer-
 sit multa undique portari atque agi plenissimis viis, quae repentinum
 tumultus timore ex agris in urbem conferantur. Huc equitatum
 mittit, ut diriperet atque haberet loco praedae; eodemque tempore
 his rebus subsidio DC equites Numidae ex oppido peditesque CCCC²⁵
 mittuntur a Varo, quos auxilii causa rex Iuba paucis diebus ante
 4 Uticam miserat. Huic et paternum hospitium cum Pompeio et si-

- 1 perfrugerat a b, profugerat u. oppidum a. 3 se Adra-
 metum a, Adrumetum se edd. hanc errore u. consecutus b.
 Marcius ego, M. eodd. P. 149. 4 honorariis a. 6 remulgo b, re-
 milgo a. ad C. Curionem c et omisso ad a. 7 Marcium a et
 'Martium mss. plerique', Marcum P. Manutius u. 8 Bragadam b.
 9 reliquit 'mss. 4', reliquit a; reliquit Stephanus u. 10 Ca-
 indianna (sic) a, Candianna b, Canidiana c. his locus perbidoneus a.
 11 detectum uel desectum a (puto directum). 13 leniore a b.
 14 detecto a b. passus 'mss. 3', pas. a; passuum ex Vrs. cod.
 Scaliger u. mil. a, milia b. 15 quo Vossianus, quod reliqui.
 16 res stagnat a. si qui 2 dell. u (fuerat si quis); sibi a, si b.
 noluerunt b. 17 peruenit a b, perueniet u. 20 a theatro
 a 'mei omnes', theatro u. substructionibus a b c. 24 dimittit b.
 25 Numidae a. 26 Varro a.

multas cum Curione intercedebat, quod tribunus plebis legem promulgauerat, qua lege regnum Iubae publicauerat. Concurreunt 5 equites inter se; neque uero primum impetum nostrorum Numidae ferre potuerunt, sed interfectis circiter CXX reliqui se in castra ad oppidum receperunt. Interim aduentu longarum nauium Curio 6 pronuntiare onerariis nauibus iubet, quae stabant ad Vticam numero circiter CC, se in hostium habiturum loco, qui non e uestigio ad castra Cornelianam uela direxisset. Qua pronuntiatione facta 7 temporis puncto sublati ancoris omnes Vticam reliquunt et quo 10 imperatum est transeunt. Quae res omnium rerum copia completit exercitum. His rebus gestis Curio se in castra ad Bagradam 26 recipit atque uniuersi exercitus conclamatione imperator appellatur posteroque die exercitum Vticam ducit et prope oppidum castra ponit. Nondum opere castrorum perfecto equites ex statione nun- 2 liant magna auxilia equitum peditumque ab rege missa Vticam uenire; eodemque tempore uis magna pulueris cernebatur, et uestigio temporis primum agmen erat in conspectu. Nouitate rei Cu- 3 rio permotus praemittit equites, qui primum impetum sustineant ac morentur; ipse celeriter ab opere deductis legionibus aciem instruit. Equitesque committunt proelium et, priusquam plane le- 4 giones explicari et consistere possent, tota auxilia regis impedita ac perturbata, quod nullo ordine et sine timore iter fecerant, in fugam coniciunt equitatuque omni fere incolumi, quod se per litora celeriter in oppidum recepit, magnum peditum numerum interfici- 15 unt. Proxima nocte centuriones Marsi duo ex castris Curionis 27 cum manipularibus suis XXII ad Attium Varum perfugiant. Hi, 2 siue uere quam habuerant opinionem ad eum perferunt, siue etiam auribus Vari seruiunt (nam, quae uolumus, et credimus libenter

7 e uestigio (a), ex uestigio cum 'mss.' u. 8 uela direxisset
Stephanus; uela duxisset 'mss. 4', traduxisset a b c. 9 ancoris (a) u.
 reliquerunt b. 10 repleuit b. 12 recipit a 3 *deff.*, recepit
 'ceteri'. 13 exercitum Vticam a, Vticam exercitum *edd.* 15 per-
 uenire eodem tempore b. 16 uestigio a 'mei 10', e uestigio u.
 20 equitesque a e 'mss. omnes', equites *Svaliger* u. legiones *fortasse*
magistro debentur, cum explicari minus apte dicantur milites in opere
disperat, aptissime perturbatum auxiliorum regionum agmen. 23 con-
 ciunt *Elbertingius*; coniciunt se a (*sed coic.*), se conciunt *reliqui*.
 quod semper littera cum o *super te* a. 24 recipit a. interficiun-
 tur a. 25 Curionis] centurionis b. 26 Atticum a. 27 siue
 uere a 'mss. 6', seu uere u. 28 namque uolumus a.

DE BELLO CIVILI

et, quae sentimus ipsi, reliquos sentire speramus), confirmant qui-
 3 dem certe totius exercitus animos alienos esse a Curione maxime-
 que opus esse in conspectum exercitum venire et colloquendi dare
 4 facultatem. Qua opinione adductus Varus postero die mane legio-
 nes ex castris educit. Facit idem Curio, atque una valle non ma- 5
 28 gna interiecta suas uterque copias instruit. Erat in exercitu Vari
 Sextus Quintilius Varus, quem fuisse Corfini supra demonstratum
 est. Hic dimissus a Caesare in ~~Attium~~ ^{Attium} venerat; legionesque cas-
 traduxerat Curio; quas sup- temporibus Corfinio receperat
 Caesar, adeo ut paucis mut- lionibus idem ordines mani- 10
 2 pulique constarent. Hanc pellationis causam Quintilius
 circuire aciem Curionis atque milites coepit, ne primam
 sacramenti, quod apud Doi- le apud se quaestorem dixis-
 3 sent, memoriam deponeren- ra eos arma ferrent / qui ea-
 dem essent usi fortuna e- obsidione perpassi, neu pro 13
 his pugnarent, a quibus cum contumelia perfugae appellarentur.
 Huc pauca ad spem largitionis addidit, quae ab sua liberalitate, si
 4 se atque Attium secuti essent, expectare deberent. Hac habita
 oratione nullam in partem ab exercitu Curionis fit significatio, at-
 29 que ita suas uterque copias reducit. At in castris Curionis ma- 20
 gnus omnium incessit timor. [nam] Is variis hominum sermonibus
 celeriter augetur. Vnusquisque enim opiniones fingebat et ad id,
 2 quod ab alio audierat, sui aliquid timoris addebat. Hoc ubi uno
 auctore ad plures permanauerat, atque alius alii tradiderat, plures
 3 auctores eius rei uidebantur. Civile bellum; genus hominum, cui
 liceret libere facere et sequi, quod uellet; legiones eae, quae paulo
 ante apud aduersarios fuerant (nam etiam Caesaris beneficium ma-
 4 lauerat consuetudo, qua offerrentur . . . . . municipia etiam

1 quidam <i>a</i> .	2 certe <i>om. b</i> .	maximeque <i>a</i> 'mss. plerique',
maxime <i>P. Manutius u.</i>	3 conspectum <i>Stephanus</i> , conspecto <i>a b c</i> .	
et <i>om. a</i> .	4 postera <i>a b</i> .	legionem <i>b</i> .
<i>a</i> 'mss.', Quintilius <i>P. Manutius u.</i>	Corfini <i>a</i> 'mss.'	7 Quintilius
struimus <i>b</i> .	9 traduxerat <i>a</i> .	Curio quas <i>Aldus</i> , quas Curio
(is quos) <i>b</i> .	10 idem <i>a b</i> 'aliquae', iidem <i>u</i> .	11 Quintilius <i>a</i> ,
Quintilius <i>u</i> .	12 circuire <i>a b</i> , circumire <i>u</i> .	primam 2 <i>dett. edd.</i>
ante <i>Seal</i> , prima <i>a</i> 3 <i>dett.</i> ; primi <i>cod. Vrs. Scaliger u.</i>		16 his <i>a edd.</i>
prioris, iis <i>P. Manutius u.</i>	cum contumelia <i>ego</i> , contumelia <i>a b c</i>	
17 huc <i>a b</i> , his <i>u</i> .	18 expectare <i>a</i> .	<i>ahie</i>
<i>c</i> . 29 <i>uid. P. 150 sqq.</i>	at <i>P. Manutius</i> , atque <i>no</i>	
25 cui <i>Oudendorpius</i> , quod <i>codd.</i>	21	
uel <i>a</i> .	hae 'mss. multi'.	28 <i>Lacu</i>
<i>ego posui</i> .		

aduersis partibus coniuncta († neque enim ex Marsis Pelignisque
ueniebant, ut qui superiore nocte . . . . . in contuberniis † commi-
litesque nonnulli grauiora . . . . . sermones militum dubii durius
accipiebantur, nonnulli etiam ab iis, qui diligentiores uideri uolo-
bant, fingebantur. Quibus de causis consilio uocato de summa re- 30
rum deliberare incipit. Erant sententiae, quae conandum omnibus
modis castraque Vari oppugnanda censerent, quod in huiusmodi
militum consiliis otium maxime contrarium esse arbitrarentur:
postremo praestare dicebant per uirtutem in pugna belli fortunam 2
experiri, quam desertos et circumuentos ab suis grauissimum sup-
plicium perpeti. Erant, qui censerent de tertia uigilia in castra 3
Cornelia recedendum, ut maiore spatio temporis interiecto militum
mentes sanarentur, simul, si quid grauius accidisset, magna mul-
titudine uanum et tutius et facilius in Siciliam receptus daretur.
15 Curio utrumque improbens consilium, quantum alteri sententiae 31
deesset animi, tantum alteri superesse dicebat: hos turpissimae fu-
gae rationem habere, illos etiam iniquo loco dimicandum putare.
‘Qua enim’, inquit, ‘fiducia et opere et natura loci munitissima 2
castra expugnari posse confidimus? Aut uero quid proficimus, si 3
10 accepto magno detrimento ab oppugnatione castrorum discedimus?
Quasi non felicitas rerum gestarum exercitus beneuolentiam im-
peratoribus et res aduersae odia colligant! Castrorum autem mu- 4
tatio quid habet nisi turpem fugam et desperationem omnium et
alienationem exercitus? Nam neque prudentes suspicari oportet
25 sibi parum credi, neque improbos scire sese timeri, quod illis li-
centiam timor augeat noster, his studia deminuat. Quod si iam’, 5
inquit, ‘haec explorata habeamus, quae de exercitus alienatione
dicuntur, quae quidem ego aut omnino falsa aut certe minora opi-

1 aduersis Carrariensis, diuersis reliqui.	2 commilitesque
codd., commilitonesque P. Manutius u.	3 grauiora a b c, grauiiores u.
dubii 2 del., dubia a b c; uulgo u.	4 accipiebantur nonnulli
a b c; accipiebant, nonnulla u.	ab iis a.
b.	5 quibus] rebus add.
uocato a b, conuocato u.	7 in suppluit Clarkius, om. codd.
9 praestare a.	11 perpeti a b, pati. Porro u.
a b c, Cornelianae u.	12 Cornelia
13 si quid] quicquid ante corr. a.	15 quan-
tum sententiae a, quantum uel sententiae b.	18 inquit a.
19 felicitas ‘mei?’, et felicitas (a)? Aldus u.	beniuolentiam a ‘msr.’
imperatoris c.	22 colligant b c, colligent a; conciliant u.
23 alienationem] desperationem b.	24 alic-
25 aliqui, sed prudentis b.	26 diminuat a ‘msr. et codd. qdd.’
quid a.	27 in-
hypothesis a 2 del., habemus Aldus u.	

DE BELLO CIVILI

nione esse confido, quanto haec dissimulare et occultari, quam per
6 nos confirmari praestet? An non, ut corporis vulnera, ita exer-
citus incommoda sunt legenda, ne spem aduersariis augeamus?
7 At etiam, ut media nocte proficiscamur, addunt, quo maiorem,
credo, licentiam habeant, qui peccare conentur. Namque huius-
modi res aut pudore aut metu tenentur; quibus rebus nox maxime
8 aduersaria est. Quare neque tanti sum animi, ut sine spe castra
oppugnanda censeam, neque tantis sum viris, ut ipse deficiam, atque
omnia prius experienda a vobis, atque ex parte iam me una
32 vobiscum de re iudicium ta- fido. Dimisso consilio con- 10
tionem advocat militum. C- l, quo sit eorum usus studio
ad Corfinium Caesar, ut a- rtem Italiae beneficio atque
2 auctoritate eorum suam f- is enim vestrumque factum
omnia, inquit, deinceps i- ut seruta, neque sine causa
et Caesar amicissime de- li gravissime iudicauerunt. 11
Pompeius enim nullo proelio pulsus uestri facti praeiudicio demo-
tus Italia excessit; Caesar me, quem sibi carissimum habuit, pro-
vinciam Siciliam atque Africam, sine quibus urbem atque Italiam
3 tueri non potest, uestrae fidei commisit. Adsunt, qui vos horten-
tur, ut a nobis desciscatis. Quid enim est illis optatius, quam uno 20
tempore et nos circumvenire et vos nefario scelere obstringere?
4 aut quid irati gravius de vobis sentire possunt, quam ut eos pro-
datis, qui se vobis omnia debere iudicant, in eorum potestatem ve-
5 nialis, qui se per vos perisse existimant? An vero in Hispania
res gestas Caesaris non audistis? duos pulsos exercitus, duos sa- 25
peratos duces, duas receptas provincias? haec acta diebus XL, qui-
6 bus in conspectum aduersariorum venerit Caesar? An, qui inco-
lumes resistere non potuerunt, perditis resistant? vos autem incerta
victoria Caesarem secuti diiudicata iam belli fortuna victum sequa-
7 mini, cum uestri officii praemia percipere debeatis? Desertos 30
enim se ac proditos a vobis dicunt et prioris sacramenti mentionem

- 1 hoc *b.* occultari (*a*) *b.*, occultare *u.* 2 praestet *b* 3 *dett.*
 praestat (*a*) (*is* prest.). 4 at *Aldus*, aut *codd.* 10 concionem (*a*).
 14 omnia inquit *a* (*sed* inquit), inquit omnia *edd.* 15 amicissis-
 me *a.* gauissime *ab.* 17 prouinciam *a* 'mei 4', prouinciamque *u.*
 18 urbem] urbs. ē. ante corr. *a.* 19 adsunt] nobis *add. a b.*
 20 discedatis *b.* 24 periisse *Graeu. et sine annotatione u.*
 Hispaniam *b.* 27 conspectum 4 *dett.*, conspectu *reliqui.*
 28 incerta *Aldus*, certa *a* 'ms. plurimi'.

faciant. Vosne uero L. Domitium, an uos Domitius deseruit? 8
 Nonne extremam pati fortunam paratos proiecit ille? nonne sibi
 clam nobis salutem fuga petiuit? nonne proditi per illum Caesaris
 beneficio estis conseruati? Sacramento quidem uos tenere qui po- 9
 5 tuit, cum proiectis fascibus et deposito imperio priuatus et captus
 ipse in alienam uenisset potestatem? Relinquitur noua religio, ut
 eo neglecto sacramento, quo tenemini, respiciatis illud, quod dedi-
 tione ducis et capitis deminutione sublatum est. At, credo, si Cae- 10
 sarem probatis, in me offenditis. Qui de meis in uos meritis prae-
 10 dicaturus non sum, quae sunt adhuc et mea uoluntate et uestra
 expectatione leuiores; sed tamen sui laboris milites semper euentu
 belli praemia petierunt, qui qualis sit futurus, ne uos quidem du-
 bitalis: diligentiam quidem nostram aut, quem ad finem adhuc res 11
 processit, fortunam cur praeteream? An poenitet uos, quod sal- 12
 15 num atque incolumem exercitum nulla omnino naue desiderata
 traduxerim? quod classem hostium primo impetu adueniens profligauerim? quod
 ex porta sinuque aduersariorum CC naues onerarias adduxerim
 eoque illos compulerim, ut neque pedestri itinere neque nauibus
 20 com meatu iuuari possint? Hac uos fortuna atque his ducibus re- 13
 pudiat Corfiniensem ignominiam, Italiae fugam, Hispaniarum de-
 ditionem, Africi belli praeciudicia sequimini! Equidem me Caesa- 14
 ris militem dici uolui, uos me imperatoris nomine appellauistis.
 Cuius si uos poenitet, uestrum nobis beneficium remitto, mihi me-
 25 um nomen restituite, ne ad contumeliam honorem dedisse uideamini. Qua oratione permoti milites crebro etiam interpellabant, 33

- 1 uosne uero *deleto* ne a, uos uero b. Domitius a 'mes. multi', L. Domitius u. 2 nonne sibi a b, non sibi u. 3 nonne proditi a b, non proditi u. 4 reseruari b. 6 religio om. a b c. 7 quo a b, quo nunc u. te memini a. 9 in me *Potavianus*, iam me a 'mes. plerique'. praedicaturus *Stephanus*, praeciudicaturus a c b *dett.*
 11 expectatione a. 13 res om. e. 14 fortunam a b c e, fortunamque u. praeterea a. poenitet a. 16 adueniens om. b.
 18 oneratas a c. 20 possent b. trepidatis b. 21 Italiae fugam, Hispaniarum deditionem, Africi belli praeciudicia *Ciacconius*; in Italiae fuga, in Hispaniarum deditionem, in Africi bellum praeciudicia a et, qui deditione et Africae, b (*praeterea Oud. haec de codd. tradit, cunctos habere in Italiae fuga, plerisque an in H. deditione in uel an in Af b. praeciudicio; sed deditionem seruare e et 3 dett. et duos ex his 3 dett. cum b praeciudicia*) Aldus u. 24 poenitet a. 25 nomen restituito a, restituito nomen *edd.* 26 etiam a b, etiam dicentem u.

ut magno cum dolore infidelitatis suspicionem sustinere uideren-
2 tur, discedentem uero ex conuisione uniuersi cohortantur, magno
 sit animo, ne cubi dubitet proelium committere et suam fidem uir-
3 tutemque experiri. Quo facto commutata omnium et uoluntate et
 opinione consensu summo constituit Curio, cum primum sit data **5**
4 potestas, proelio rem committere posteroque die productos eodem
5 loco, quo superioribus diebus constiterat, in acie collocat. Ne
 Varus quidem Attius dubitat aciem producere, siue sollicitandi
 milites siue aequo loco di-
34 mittat. Erat uallis in-
 est, non ita magna, at d
 si aduersariorum copiae ti
2 quiore loco proelium com
 tili equitatus omnis et ui
3 cam se in uallem demitter
 tum et duas Marrucinorum cohortes mittit; quorum primum impo-
 tum equites hostium non tulerunt, sed admissis equis ad suos re-
 fugerunt: relictis ab his qui una procurrerant leuis armaturae cir-
 cumueniebantur atque interliciebantur ab nostris. Huc tota Vari
4 conuersa acies suos fugere et concidi uidebat. Tunc Rebilus, le- **20**
 gatus Caesaris, quem Curio secum ex Sicilia duxerat, quod ma-
 gnum habere usum in re militari sciebat, 'perterritum', inquit,
 'hostem uides, Curio: quid dubitas uti temporis opportunitate?'
5 Ille unum elocutus, ut memoria tenerent milites ea, quae pridie
 confirmassent, sequi sese iubet et praecurrit ante omnes. Adeo **25**
 erat impedita uallis, ut in ascensu nisi subleuati a suis primi non
6 facile eniterentur. Sed praecoccupatus animus Attianorum militum
 timore et fuga et caede suorum nihil de resistendo cogitabat,

2 concione (a).	3 ne cubi a b c, neu u.	dubitent b.
4 et uoluntate a 'mss. et edd. qdd.', uoluntate u.	5 summo Hotoma-	
nus, suo codd.	6 posteroque a 3 dell., postero u.	7 nec a b.
9 militis a b c.	11 est om. m. pr. b.	magna Ciacconius,
magno codd. l id. c. 27, 4.	at Fossianus, aut reliqui.	ascensu
(a).	12 expectabat a.	14 armaturae Aldus, armatura et codd.
interiectio a b c.	15 dimitterent codd.	cernebatur b c.
16 cohortis a b.	17 admissis 2 dell., amissis reliqui.	
18 armatura a b.	20 tunc a b, tum Aldus u.	23 uidens a.
oportunitate a.	21 pridie a; pridie sibi edd, sed sibi pridie Stepha-	
nus.	25 se iubet 'mss. plerique'.	adeo b, adeoque a edd.
26 ascensu (a).	ab suis b.	28 timore Aldus, tempore a 'mss. l'

omnesque se iam ab equitatu circumueniri arbitrabantur. Itaque priusquam telum abici posset, aut nostri propius accederent, omnis Vari acies terga uertit seque in castra recepit. Qua in fuga Fa- 35
 bius Pelignus quidam ex infimis ordinibus de exercitu Curionis
 5 primum agmen fugientium consecutus magna uoce Varum nomine
 appellans requirebat, uti unus esse ex eius militibus et monere
 uello aliquid ac dicere uideretur. Vbi ille saepius appellatus aspe- 2
 xit ac resilit et, quis esset aut quid uellet, quaesivit, humerum
 apertum gladio appetit paulumque afuit, quin Varum interficeret;
 10 quod ille periculum sublato ad eius conatum scuto uitauit. Fabius
 a proximis militibus circumuentus interficitur. Hac fugientium 3
 multitudine ac turba portae castrorum occupantur atque iter impe-
 ditur, pluresque in eo loco sine uulnere quam in proelio aut fuga
 intereunt, neque multum afuit, quin etiam castris expellerentur, 4
 15 ac nonnulli protinus eodem cursu in oppidum contenderunt. Sed 5
 cum loci natura et munitio castrorum aditum prohibebant, tum quod
 ad proelium egressi Curionis milites iis rebus indigebant, quae ad
 oppugnationem castrorum erant usui. Itaque Curio exercitum in 6
 castra reducit suis omnibus praeter Fabium incolumibus, ex na-
 20 mero aduersariorum circiter DC interfectis ac . . uulneratis; qui
 omnes discessu Curionis multique praeterea per simulationem uul-
 nerum ex castris in oppidum propter timorem sese recipiunt. Qua 7
 re animaduersa Varus et terrore exercitus cognito bucinatore in
 castris et paucis ad speciem tabernaculis relictis de tertia uigilia
 25 silentio exercitum in oppidum reducit. Postero die Curio obsidere 36
 Vticam et uallo circummunire instituit. Erat in oppido multitudo

1 se iam a, se b; iam se edd. 2 obici a et sic 'uel abiici mss.',
 edici cod. Vrs. u. 3 esse Aldus, esset a 'mss. plerique'. 7 uelle
 aliquid a (sed uellet ante corr.), aliquid uelle edd. aspexit (a).
 9 afuit f, fuit a b; abfuit u. 11 interficitur circumuentus a. hac
 d, ac reliquit boni. 14 afuit a f, obfuit u. 16 'aditum prohib. tum
 mss.' et prohibebant b dett. hoc est omnes, in quibus hoc uerbum legi con-
 stat; adiri tunc a et sic 'uel tum' a b c d Vossianus, adiri tunc non posset
 Petauianus, adiri tum non poterat Louaniensis; aditum prohibebat tum u
 (prohibebat primus P. Manutius). 17 bis a. 19 edocit a.
 incolumibus a. 20 ac uulneratis reliquit praeter unum det., ac mille
 uulneratis cod. Vrs. Parisinus tertius u. Vid. Appian. b. ciu. II, 44.
 21 praeterea ex simulatione n. in c. b. 23 animum aduersa ex uno
 det. u. bucinatore a 'mss. plerique', non bucin. 24 castris pau-
 cisque b. tabernaculi a 'plerique'. 25 obsidere Vticam a, Vticam
 obsidere edd. 26 circummunire b. oppidum a b.

impulsus equitatum omnem prima nocte ad castra hostium mittit ad flumen Bagradam; quibus praeerat Saburra, de quo ante erat auditum, sed rex omnibus copiis insequabatur et sex milium passuum intervallo a Saburra consederat. Equites missi nocte iter 4
 5 conficiunt, imprudentis adque inopinantis hostis aggrediuntur. Numidae enim quadam barbara consuetudine nullis ordinibus passim consederant. Hos oppressos somno et dispersos adorti magnum 5 eorum numerum interficiunt; multi perterriti profugiant. Quo facto ad Curionem equites reuertuntur captiuosque ad eum reducunt.
 10 Curio cum omnibus copiis quarta uigilia exierat cohortibus V castris praesidio relictis. Progressus milia passuum VI equites conuenit, rem gestam cognouit; e captiuis quaerit, quis castris ad Bagradam praesit: respondent Saburram. Reliqua studio itineris 3 conficiendi quaerere praetermittit proximaque respiciens signa,
 15 'Videlisne', inquit, 'milites, captiuorum orationem cum perfugis conuenire? abesse regem, exiguas esse copias missas, quae paucis equitibus pares esse non potuerint? Proinde ad praedam, ad gloriam properate, ut iam de praemiis uestris et de referenda gratia cogitare incipiamus'. Erant per se magna, quae gesserant equites, 4
 20 praesertim cum eorum exiguus numerus cum tanta multitudine Numidarum conferretur. Haec tamen ab ipsis inflatus commemorabantur, ut de suis homines laudibus libenter praedicant. Multa 5 praeterea spolia praeferebantur, capti homines equique producebantur, ut, quidquid intercederet temporis, hoc omne uictoriam
 25 morari uideretur. Ita spei Curionis militum studia non deerant. Equites sequi iubet sese iterque accelerat, ut quam maxime ex fuga perterritos adoriri posset. At illi itinere totius noctis confecti subsequi non poterant, atque alii alio loco resistebant. Ne haec quidem Curionem ad spem morabantur. Iuba certior factus a Sa- 40
 30 burra de nocturno proelio II milia Hispanorum et Gallorum equi-

1 impulsus a.	2 Bagradam b.	3 pass. a, passus b.
4 a inuito Oud. om. u.	5 prudentisque ad inop. a b c (inopinantis hostis a).	11 mil. passus a, mille passus b.
6 enim] autem a b.	12 e captiuis a b, ex captiuis u.	13 respondens a.
14 conficiendi ex uno det. u.	15 inquit a.	16 paucis] diebus add. a b c.
17 potuerint a 2 dett., potuerant u.	21 inflatus a.	23 equique Ciacconius, equitesque codd. P. 152.
24 omni uictoria morari uideretur a b.	25 nec a b.	28 nec morabantur b c, morabatur (a) u.

DE BELLO CIVILI

tum, quos suae custodiae causa circum se habere consuerat, et peditum eam partem, cui maxime confidebat, Saburrae remisit;
 2 ipse cum reliquis copiis elephantisque LX lentius subsequitur.
 3 Suspensus praemissis equitibus ipsum affore Curionem Saburra copias equitum peditumque instruit atque his imperat, ut simulatione timoris paulatim cedant ac pedem referant: sese, cum opus esset, signum proclii daturum et quod rem postulare cognovisset
 4 imperaturum. Curio ad superiorem spem addita praesentis temporis opinione hostes fu-
 5 tis copias ex locis superioribus cum longius esset progressus, milium spatio constitit. Dat-
 6 it et circumire ordines atque tunc procul ad speciem utitur, negotio Curio suosque hortantur. Ne militibus quidem ut labore confectis studium ad
 7 pugnandum uirtusque deerat; sed hi erant numero CC, reliqui in itinere sublitterant. Hi, quamcumque in partem impetum fecerant, hostes loco cedere cogeant, sed neque longius fugientes
 8 prosequi nec vehementius equos incitare poterant. At equitatus hostium ab utroque cornu circuire aciem nostram et auersos pro-
 9 terere incipit. Cum cohortes ex acie procucurrissent, Numidae integri celeritate impetum nostrorum effugiebant rursusque ad ordines suos se recipientes circuibant et ab acie excludebant. Sic neque in loco manere ordinesque seruare neque procurrere et ca-
 10 sum subire tutum uidebatur. Hostium copiae remissis ab rege auxiliis crebro augebantur; nostros uires lassitudine deficiebant, simul ii, qui uulnera acceperant, neque acie excedere neque in locum tutum referri poterant, quod tota acies equitatu hostium circumdata tenebatur. Hi de sua salute desperantes, ut extremo

1 quod suae a.	2 remisit a b c; remittit u (summ. a).
3 elephantisque a.	4 affore a.
10 ducit a b, deducit u.	7 rem postulare] postulare tempus b.
13 peditum b et secundum Achaetrium a, quod Beyerlius non retulit	12 circuire 'mss. et edd. qdd.'
14 immittit 'mss. 3' et corr. a.	16 et om. a.
edd. ante Ald., sed ii Aldus u.	17 sed hi a
erant om. m. pr. b.	18 substi-
terant] -L- add. a.	quamcumque (a).
20 nec om. a.	19 polue-
rant b.	21 circuire a 'mss. et edd. qdd.', non circumire.
22 pro-	23 circuibant a 'mss. et edd. qdd.', non
cucurrissent (a) c, non procurr.	24 circuibant a 'mss. et edd. qdd.', non
circuib.	25 seruarent quae procurrere a.
26 uidebantur a.	27 nostros c, nostris a b.
summissis a, non subm.	28 hi a.

uitae tempore homines facere consuerunt, aut suam mortem miserabantur aut parentes suos commendabant, si quos ex eo periculo fortuna seruare potuisset. Plena erant omnia timoris et luctus. Curio, ubi perterritis omnibus neque cohortationes suas neque 42
5 preces audiri intellegit, unam ut in miseris rebus spem reliquam salutis esse arbitratus proximos colles capere uniuersos atque eo signa inferri iubet. Hos quoque praeoccupat missus a Saburra equitatus. Tum uero ad summam desperationem nostri perueniunt 2
et partim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integri pro-
10 cumbunt. Hortatur Curionem Cn. Domitius, praefectus equitum, 3 cum paucis equitibus circumstans, ut fuga salutem petat atque in castra contendat, et se ab eo non discessurum pollicetur. At Cu- 4
rio numquam se amisso exercitu, quem a Caesare fidei commissum acceperit, in eius conspectum reuersurum confirmat atque ita proe-
15 lians interficitur. Equites ex proelio perpauci se recipiunt; sed 5 ii, quos ad nouissimum agmen equorum reficiendorum causa substitisse demonstratum est, fuga totius exercitus procul animaduersa sese incolumes in castra conferunt. Milites ad unum omnes interficiuntur. His rebus cognitis Marcius Rufus quaestor in castris 43
10 relictus a Curione cohortatur suos, ne animo deficient. Illi orant atque obsecrant, ut in Siciliam nauibus reportentur. Pollicetur magistrisque imperat nauium, ut primo uespere omnes scaphas ad litus adpulsas habeant. Sed tantus fuit omnium terror, ut alii ad- 2
esse copias Iubae dicerent, alii cum legionibus instare Varum
25 iamque se puluerem uenientium cernere, quarum rerum nihil omnino acciderat, alii classem hostium celeriter aduolaturam suspicarentur. Itaque perterritis omnibus sibi quisque consulebat. Qui in 3
classe erant, proficisci properabant. Horum fuga nauium onerariarum magistros incitabat: pauci lenunculi ad officium imperiumque
30 conueniebant. Sed tanta erat completis litoribus contentio, qui 4 potissimum ex magno numero conscenderent, ut multitudine atque

2 eo] suo a b.	5 audire sine annotatione u.	in miseris
a 'mss. et edd. qdd.', miseris in u.	spem ad reliqua b.	9 partem
integri a.	10 praefectus] PR a, pr. b c d.	eque b c d et secundum
Achaintrium a, de quo tacet Beyerliius.	13 nunquam (a).	14 ac-
ceperit se in inuito Oud. u.	15 ex proelio perpauci a 'mss. plerique',	
perpauci ex proelio u.	sed hi a.	19 Marcius a, Martius b c;
M. u.	21 deportentur b.	22 scaphas a.
		23 adpulsas a.
29 imperium conueniebant a.	30 littoribus a.	

onere nonnulli deprimerentur, reliqui hoc timore propius adire tar-
44 darentur. Quibus rebus accidit, ut pauci milites patresque fami-
liae, qui aut gratia aut misericordia ualere aut naues adare
possent, recepti in Siciliam incolumes peruenirent. Reliquae co-
piae missis ad Varum noctu legatorum numero centurionibus sese
2 ei dediderunt. Quarum cohortium milites postero die ante oppidum
Iuba conspicatus suam esse praedicans praedam magnam partem
eorum interfici iussit, ~~parvas cohortes~~ in regnum remisit, cum Va-
rus suam fidem ab eo la-
3 Ipse equo in oppidum ueti-
bus, quo in numero era-
paucis [diebus], quae sic
uit diebusque post pauci

lur neque resistere auderet.
entibus compluribus senatori-
buis et Licinius Damasippus,
icae constituit atque impera-
t cum omnibus copiis recepit.

C. IVLII CAESARIS DE BELLO CIVILI COMMENTARIUS TERTIUS.

Dictatore habente comitia Caesare consules creantur Iulius
Caesar et P. Seruilius: is enim erat annus, quo per leges ei con-
2 sulem fieri liceret. His rebus confectis, cum fides tota Italia esset

1 reliqui — tardarentur *om. a.*   hoc timore *a* 'reliqui', ob ti-
morem *cod. f. rs. u.*   tardarent *b.*   2 rebus *om. a b.*   patris-
que *a*   6 quarum cohortium milites *b c.*, quarum cohortes milites mil-
tum *a*; quorum cohortes militum *u.*   7 praedem *a.*   9 ledi *a.*
11 Seru. (*a*).   Sulpitius *a.*   12 [diebus] *P. 152*
13 diebusque *cod. f. rs. 2 dett.*, diebus aeque *reliqui*.   Explicit C. Cae-
saris belli civilis liber secundus *a.*

Incipit liber tertius eiusdem operis *a.*
3 totam Italiam *a.*

2 leges] *les a.*

angustior neque creditae pecuniae soluerentur, constituit, ut arbitri darentur; per eos fierent aestimationes possessionum et rerum, quanti quaeque earum ante bellum fuisset, atque hae creditoribus traderentur. Hoc et ad timorem novarum tabularum tollendum 3 minuendumque, qui fere bella et civiles dissensiones sequi consuevit, et ad debitorum tuendam existimationem esse aptissimum existimavit. Itemque praetoribus tribunisque plebis rogationes ad populum ferentibus nonnullos ambitus Pompeia lege damnatos illis temporibus, quibus in urbe praesidia legionum Pompeius habuerat, 10 quae iudicia aliis audientibus iudicibus, aliis sententiam ferentibus singulis diebus erant perfecta, in integrum restituit, qui se illi initio civilis belli optulerant, si sua opera in bello uti uellet, proinde aestimans, ac si usus esset, quoniam sui fecissent potestatem. Statuerat enim prius hos iudicio populi debere restitui, quam suo 15 beneficio uideri receptos, ne aut ingratus in referenda gratia aut arrogans in praeripiendo populi beneficio uideretur. His rebus et 2 feriis Latinis comitiisque omnibus perficiendis XI dies tribuit dictaturaque se abdicat et ab urbe proficiscitur Brundisiumque peruenit. Eo legiones XII, equitatum omnem venire iusserat. Sed 20 tantum navium reperit, ut anguste † XV milia legionariorum militum, DC equites transportare possent. Hoc unum [inopia navium] Caesari ad celeritatem conficiendi belli deficit. Atque hae ipsae 3 copiae hoc infrequentiores imponuntur, quod multi Gallicis tot bellis defecerant, longumque iter ex Hispania magnum numerum 25 deminuerat, et grauis autumnus in Apulia circumque Brundisium

- 3 fuisset *a b*, fuissent *u*. haec *a*, eae *Aldus u* (ea *edd.*, ante *Ald.*). 4 tabularum ante *corr. a*. 5 ferre *a*. 7 itemque *a b*, item *u*. 8 dampnatos *a*. 9 urbem *a o*. 10 fererentibus *a*. 11 initio *Stephanus*; in ocio *a*, in otio *b*. 12 optulerant *a*. 13 usus] eius *b*. sui fecissent *Heroldus*, suffecissent *codd.* 14 prius hos *a* (sed hoc, ut '*ms. plerique*'), hos prius *edd.* 16 beneficio praeripiendo populi *a*. 17 comitiis omoibus *b*. per-
ficiendis '*ms. plerique*', perfaciendis *a b*; perficiendis *Aldus u*. 18 se-
so *b*. 19 equitatumque *b*, et equitatum (*a*)? *Cellarius*. 20 rep-
perit *a*. † xv milia *P. 153*. legionarium *a b*. 21 de Clao-
conius, *u codd. P. 156*. equites] milites *b*. inopia navium *spu-
ria indicavit Hotomanus. P. 153*. 22 ad celeritatem conficiendi belli
a; a conficiendi belli celeritate *b*, ad conficiendi belli celeritatem *edd.*
hae *Stephanus*, haec *a add. ante Ald.*; eae *Aldus u*. 23 ante impo-
nuntur repetunt copias *a b*. Galli *codd.* 25 diminuerat *a* '*ms. plerique*'.

DE BELLO CIVILI

ex saluberrimis Galliae et Hispaniae regionibus omnem exercitum
valetudine temptauerat.

- 3 Pompeius annuum spatium ad comparandas copias nactus,
 quod unum a bello atque ab hoste otiosum fuerat, magnam ex
 Asia Cycladibusque insulis, Corcyra, Athenis, Ponto, Bithynia, 5
 Syria, Cilicia, Phoenice, Aegypto classem coëgerat, magnam omni-
 2 bus locis aedificandam curauerat; magnam imperatam Asiae, Sy-
 riae regibusque omnib
 4 iarum, quas ipse obtin
 effecerat ciuium Romano
 nam ex Cilicia ueteran
 pellabat; unam ex Cret
 dimissi a superioribus h
 duas ex Asia, quas l
 1 tetrarchis et liberis Acha-
 iam societates earum provin-
 nerare coëgerat. Legiones 11
 ex Italia, quas traduxerat;
 am ex duabus gemellam ap-
 1 ex ueteranis militibus, qui
 his prouinciis consederant;
 1 conscribendas curauerat. 11
- 2 Praeterea magnum numerum ex Thessalia, Boeotia, Achaia Epi-
 roque supplementi nomine in legiones distribuerat: his Antonia-
 3 nos milites admiscuerat. Praeter has expectabat cum Scipione ex
 Syria legiones 11. Sagittarios Creta, Lacedaemone, ex Ponto at-
 que Syria reliquisque ciuitatibus 111 milia numero habebat, fundi- 20
 torum cohortes sexcenarias 11, equitum VII milia. Ex quibus DC
 Gallos Deiotarus adduxerat, D Ariobarzanes ex Cappadocia; ad
 eundem numerum Cotys ex Thracia dederat et Sadalam filium mi-
 4 serat; ex Macedonia CC erant, quibus Rhascypolis praeerat, excel-
 lenti uirtute; D ex Gabinianis Alexandria, Gallos Germanosque, 25
 quos ibi A. Gabinius praesidii causa apud regem Ptolemaeum re-

2 ualitudine a 'mss. plerique ac semper'.	4 bello et hoste b.
5 Cycladibusque a	Corcyra a.
Bithynia a.	6 Sicilia
b.	Phoenice a, Fenice b.
Egipto a.	7 Syriae a.
8 re-	
gibus omnibus b.	dinastis et tetrarchis a.
9 magnam Aldus.	
magnas a 'mss. plerique'.	10 obtinuerat b.
12 Cilicia Cracco-	
nus, Sicilia codd. P. 157.	14 missi b.
his a edd. priores, iis P	
Manutius u.	16 Thessalia a.
Boetia a 'mss. ut semper'.	Epirosque a b.
17 plementi a.	
18 expectabat a.	19 Syria a.
Creta a 'mss. 4', ex Creta u.	
Lacedemone a.	ex Ponto a 'mss. plerique', Ponto u.
20 Syria a.	
milia om. a.	21 ex quibus om. b.
23 Cotys Oudendor-	
pius, Cotus codd.	Trachia a.
Sadalam Oudendorpius, Sasalam	
codd.	24 erant om. b.
Rhascypolis Oudendorpius, Rascipolis a	
edd. ante u. 'mss. omnino omnes consentiunt in littera l'.	25 Gal-
lianis a c, Galienianis b.	26 Ptolomeum a.

liquerat, Pompeius filius cum classe adduxerat; DCCC ex † servis
 suis pastorumque suorum coëgerat; CCC Tarcondarius Castor et 5
 Donnilaus ex Gallograecia dederant (horum alter una uenerat,
 alter filium miserat); CC ex Syria a Commageno Antiocho, cui
 5 magna Pompeius praemia tribuit, missi erant, in his plerique hip-
 potoxotae. Huc Dardanos, Bessos partim mercenarios, partim 6
 imperio aut gratia comparatos, item Macedones, Thessalos ac re-
 liquarum gentium et ciuitatum adiecerat atque eum, quem supra
 demonstrauius, numerum expleuerat. Frumenti uim maximam 5
 10 ex Thessalia, Asia, Aegypto, Creta, Cyrenis reliquisque regioni-
 bus comparauerat. Hiemare Dyrrhachii, Apolloniae omnibusque 2
 oppidis maritimis constituerat, ut mare transire Caesarem probi-
 beret, eiusque rei causa omni ora maritima classem disposuerat.
 Praecerat Aegyptiis nauibus Pompeius filius, Asiaticis D. Laelius 3
 15 et C. Triarius, Syriacis C. Cassius, Rhodiis C. Marcellus cum
 C. Coponio, Liburnicae atque Achaicae classi Scribonius Libo et
 M. Octavius. Toti tamen officio maritimo M. Bibulus praeposi- 4
 tus cuncta administrabat: ad hunc summa imperii respiciebat.

Caesar, ut Brundisium uenit, contionatus apud milites, quo- 6
 10 niam prope ad finem laborum ac periculorum esset peruentum, ae-
 quo animo mancipia atque impedimenta in Italia relinquerent, ipsi
 expediti naues conscenderent, quo maior numerus militum posset
 imponi, omniaque ex uictoria et ex sua liberalitate sperarent,
 conclamantibus omnibus, imperaret, quod uellet, quodcumque im- 2
 25 perauisset, se aequo animo esse facturos, 11 Non. Ian. naues soluit.
 Impositae, ut supra demonstratum est, legiones VI. Postridie

1 DCCC a c; DCCC, quos u.	ex † servis celt. P. 158.	2 sua-
rum a.	3 Donnilaus aut Domitius 'mss. qdd.', Domitius a; Doni-	
laus u.	Gallograecia a.	4 Commageno 'mss.', Comageno (a) u.
Anthio a.	5 Pompeius praemia a, praemia Pompeius edd.	
6 Bessos a.	mercenarios a.	7 Macedones a 'mss. plerique', Ma-
cedones u.	10 Thessalia a.	Aegypto a.
		Cyrenis a.
11 hiemare a.	Dyrrhachii Stephanus; Dyrrachium b, Dyrrachium a;	
Dyrrachio 'ceteri'.	Apollonia a 'mss. cuncti'.	12 transire Cae-
sarem a, Caesarem transire edd.	13 eiusque 'mss. omnes', eius (a)?	
Lipsius.	hora a.	maritima a c.
Lelius a.	15 Triarius a.	Syriacis a.
Pomponio a et sic 'uel Pompeio mss.'	classis a.	16 Coponio Triarius,
19 peruenit b.	contionatus (a).	20 ad om. b.
sua b.	24 quodcumque (a), non — eaque.	25 esse om. b.
u a 'reliqui', om. c; pridie u. P. 158.	solunt a b c.	26 imposi-
tae — legiones a (is leg) b c, impositis — legionibus u.		vi ego, vii
codd. P. 153 — 156.	postpridio a b c, pridie d.	

- 3 terram attingit Germiniorum. Saxa inter et alia loca periculosa
 quietam nactus stationem et portus omnes timens, quod teneri ab
 adversariis arbitrabantur, ad eum locum, qui appellabatur † Pharsalia, omnibus navibus ad unam incolumibus milites exposuit.
- 7 Erant Orici Lucretius Vespillo et Minucius Rufus cum Asiaticis
 navibus XVIII, quibus iussu D. Laelii praeerant, M. Bibulus cum
 2 navibus CX Corcyrae. Sed neque illi sibi confisi ex portu prodire
 sunt ausi, cum Caesar omnia XII naues longas praesidio duxis-
 3 set, in quibus erant cons-
 bus dispersis remigib.
 continentem visus est Ca-
 8 in eas regiones perferret
 et Brundisium a Caesar
 2 tatusque transportari po-
 Calenus legatus, qui co-
 beret. Sed serius a terra praefectae naues neque usae nocturna
 3 aura in redeundo offenderunt. Bibulus enim Corcyrae certior fa-
 ctus de aduentu Caesaris sperans alicui se parti onustarum navi-
 um occurrere posse inanibus occurrit et nactus circiter XXX in
 eas indiligentiae suae ac doloris iracundiam erupit omnesque in-
 cendit eodemque igne nautas dominosque navium interfecit ma-
 4 gnitudine poenae reliquos terreri sperans. Hoc confecto negotio
 a Salonis ad Oricum portus, stationes litoraque omnia longe late-
 que classibus occupavit custodiisque diligentius dispositis ipse gra-
 vissima hieme in navibus excubans neque ullum laborem aut
 25 munus despiciens, ne quod subsidium expectanti Caesari in
- 1 Germiniorum *a b c d*, Cerauniorum *u*. P. 158. 2 timentes *a b*.
 quod *a b d*, quos *u*. 3 arbitrabantur *a b*, arbitrabatur *u*.
 appellabatur *a b*, appellatur *u*. † Pharsalia P. 159. 5 erant (*a*)
b, erat *u*. Vespillo Glandorpius, Bispillo *a* 'miss. plerique et melio-
 res'. Minutius *a*. 6 praeerant P. Manutius, praeerat *codd*.
 7 illi Iurinus; in *a b c*, in *u* de; *ii u*. 9 constratae in *u* *Frinius*;
 constructae illi *c c et*, qui ille, *a b et*, qui illae, *d*. impedimentis *a*.
 11 usus *a*. 12 eas] eius *b*. 14 Fufius (*a*) *c*, Fufius (*b*).
 15 Calenus (*a*) 'omnes', Kalenus *u*. 16 praefectae *b*. 17 Corcyre
a. 20 indiligentiae *cod. l rsini*, diligentiae reliqui. iracundiam
Faërnus, iracundia *codd*. 21 interfecit *c*. 22 terreri *a b*, deter-
 reri *c*; deterrere *u*. 23 Sasonis *b c d*. ad Oricum portus ego;
 ad Orici portum *codd.*, sed Corici *a c d*, Coryci *b*. P. 159. littoresque
cum a super es a. 24 disposuitis ante *corr. a*. 25 hieme *a*.
 excubans *a* 'mei omnes, si Vossianum excipias'; excubabat *u*.
 26 ne quod Oudendorpius, neque *codd*. expectanti Caesari in ego,
 expectans si in Caesaris *codd*. (exp. *a*).

conspectum venire posset . . . . .
 . . . . .
 . . . . .

Dicessu Liburnarum ex Illyrico M. Octavius cum iis, quas habe- 9
 5 bat, navibus Salonas pervenit. Ibi concitatis Dalmatis reliquisque
 barbaris Issam a Caesaris amicitia auertit; conventum Salonis 2
 cum neque pollicitationibus neque denuntiatione periculi permo-
 nere posset, oppidum oppugnare instituit. Est autem oppidum et
 loci natura et colle munitum. Sed celeriter ciues Romani ligneis 3
 6 effectis turribus his sese munierunt et, cum essent infirmi ad resi-
 stendum propter paucitatem hominum crebris confecti vulneribus,
 ad extremum auxilium descenderunt seruosque omnes puberes li-
 berauerunt et praeseclis omnium mulierum crinibus lormenta effe-
 cerunt. Quorum cognita sententia Octavius quinque castris oppidum 4
 11 circumdedit atque uno tempore obsidione et oppugnationibus eos
 premere coepit. Illi omnia perpeti parati maxime a re frumentaria 5
 laborabant. Cui rei missis ad Caesarem legatis auxilium ab eo
 petebant; reliqua, ut poterant, incommoda per se sustinebant. Et 6
 longo interposito spatio cum diuturnitas oppugnationis negligen-
 10 tiores Octavianos effecisset, nacti occasionem meridiani temporis
 discessu eorum pueris mulieribusque in muro dispositis, ne quid
 cotidiana consuetudinis desideraretur, ipsi manu facta cum iis,
 quos nuper [maximi] liberauerant, in proxima Octavi castra in-
 ruperunt. His expugnatis eodem impetu altera sunt adorti, inde 7
 15 tertia et quarta et deinceps reliqua omnibusque eos castris expulo-
 runt et magno numero interfecto reliquos atque ipsum Octavianum
 in naues confugere coegerunt. Hic fuit oppugnationis exitus. 8
 Iamque hiems adpropinquabat, et tantis detrimentis receptis Octa-
 nius desperata oppugnatione oppidi Dyrrhachium sese ad Pompe-
 10 ium recepit.

1 conspectum 2 *dett.*, complexum *reliquit*. *Lacunam ego signi-*
ficauit. P. 159. 3 *ante discesu 'videtur esse post in e'.* Illyrico *a.*
 cum his *a.* 6 Issam *P. Manutius, Hissam a 'msc. plerique'.*
Vid. b. Alex. 47, 3. 10 his *a cod. Vrs. odd. ante Ald. (is et reliqui*
ante Scul. om.), iis Scaliger u. 12 puberes *a.* 17 cui rei missis
 ego, qui remissis *codd.*; quare missis *Brutus u.* 18 incommoda per se
a, per se incommoda edd. 19 negligentiores, non neglig., *a et ubicum-*
que lacrbo. 21 depositis *a.* 22 cum his *a.* 23 maximi *a b c*
d, quod uncis seclusi; manu missos u. P. 173. Octavi *a.* inru-
 perunt *a.* 25 omnibus eos *b.* 28 hiemps *a.* adpropinquabat
a. receptis *a 'reliquit', receptis cod. Vrs. u.* 29 Dyrrhachium *a.*
 se *b.* 30 recipit *a.*

- 3 terram attigit Germiniorum. Saxa inter et alia loca
 quietam noctis stationem et portus omnes timens, q
 aduersariis arbitrabantur, ad eum locum, qui appel
 salia, omnibus nauibus ad unam incolumibus
 7 Erant Orii Lucretius Vespillo et Minucius P
 nauibus XVIII, quibus iussu D. Laelii praece
 2 nauibus CX Corcyrae. Sed neque illi sibi
 sunt ausi, cum Caesar omnino XII nau
 3 set, in quibus erant constratae IIII, n
 bus dispersisque remigibus satis ma
 continentem uisus est Caesar, qua
 8 in eas regiones perferretur. Ex
 ete Brundisium a Caesare remi
 2 talusque transportari possent. quantum in bello fortuna
 Calenus legatus, qui colerit
 beret. Sed serius a terra
 3 aura in redeundo offende
 ctus de aduentu Caesa
 um occurrere posse i
 eas indiligentiae sua
 cendit eodemque i
 4 gnitudine poenae placere oportere, si uterque in contione statim
 a Salonis ad Ori
 que classibus o
 uissima hie
 munus desp
 1 Ger
 quo
 appellabat
 b, erat u
 res
 7 illi i
 constr
 15 C
 a.
 Fo
 re
 s
- quo proximo exercitum dimissurum. Depositis ar
 quibus nunc confiderent, necessario populi sena
 uisum fore utrumque contentum. Haec quo facilius Pom
 25
 26
 27
 28
 29
 30
- Vibullius his expositis [Corcyrae] non minus neces
 existimauit de repentino aduentu Caesaris Pompeium
 , uti ad id consilium capere posset, antequam de
 agi inciperetur, atque ideo continuato nocte ac die illi
 Aldus, Bibulum a e. 'Iubulum, Bibulum, Bibulum, Bi
 his et inf a'. 2 nonis e. 4 iudicauit b. P. 163.
 8 utriusque (a). 9 possint a b.
 12 se b e, a a. 14 quom
 16 agenda ante corr. a. 18 conditionibus
 20 conditiones (a). ante b. 21 ab populo b.
 24 necessario om. b. 26 † urbiumque P. 162.
 27 dimissuros a. Vibullius Aldus, Bibulus a e 'omnes'. P. 162.
 Corcyrae 'mas. mei omnes', Corcira a, Cortyro a; a Caesare P. Ma
 (non Aldus, ut P. 163 dixi) u. 29 addit a. 30 incipere
 no ego, inciperet codd. idem] eidem codd. nocte a e 'mas. ple
 mps', et nocte u. ac die a b e, et die u.

CONFIDENTIAL

[illegible]

10
 11
 12
 13
 14
 15
 16
 17
 18
 19
 20
 21
 22
 23
 24
 25
 26
 27
 28
 29
 30
 31
 32
 33
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40
 41
 42
 43
 44
 45
 46
 47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100
 101
 102
 103
 104
 105
 106
 107
 108
 109
 110
 111
 112
 113
 114
 115
 116
 117
 118
 119
 120
 121
 122
 123
 124
 125
 126
 127
 128
 129
 130
 131
 132
 133
 134
 135
 136
 137
 138
 139
 140
 141
 142
 143
 144
 145
 146
 147
 148
 149
 150
 151
 152
 153
 154
 155
 156
 157
 158
 159
 160
 161
 162
 163
 164
 165
 166
 167
 168
 169
 170
 171
 172
 173
 174
 175
 176
 177
 178
 179
 180
 181
 182
 183
 184
 185
 186
 187
 188
 189
 190
 191
 192
 193
 194
 195
 196
 197
 198
 199
 200
 201
 202
 203
 204
 205
 206
 207
 208
 209
 210
 211
 212
 213
 214
 215
 216
 217
 218
 219
 220
 221
 222
 223
 224
 225
 226
 227
 228
 229
 230
 231
 232
 233
 234
 235
 236
 237
 238
 239
 240
 241
 242
 243
 244
 245
 246
 247
 248
 249
 250
 251
 252
 253
 254
 255
 256
 257
 258
 259
 260
 261
 262
 263
 264
 265
 266
 267
 268
 269
 270
 271
 272
 273
 274
 275
 276
 277
 278
 279
 280
 281
 282
 283
 284
 285
 286
 287
 288
 289
 290
 291
 292
 293
 294
 295
 296
 297
 298
 299
 300
 301
 302
 303
 304
 305
 306
 307
 308
 309
 310
 311
 312
 313
 314
 315
 316
 317
 318
 319
 320
 321
 322
 323
 324
 325
 326
 327
 328
 329
 330
 331
 332
 333
 334
 335
 336
 337
 338
 339
 340
 341
 342
 343
 344
 345
 346
 347
 348
 349
 350
 351
 352
 353
 354
 355
 356
 357
 358
 359
 360
 361
 362
 363
 364
 365
 366
 367
 368
 369
 370
 371
 372
 373
 374
 375
 376
 377
 378
 379
 380
 381
 382
 383
 384
 385
 386
 387
 388
 389
 390
 391
 392
 393
 394
 395
 396
 397
 398
 399
 400
 401
 402
 403
 404
 405
 406
 407
 408
 409
 410
 411
 412
 413
 414
 415
 416
 417
 418
 419
 420
 421
 422
 423
 424
 425
 426
 427
 428
 429
 430
 431
 432
 433
 434
 435
 436
 437
 438
 439
 440
 441
 442
 443
 444
 445
 446
 447
 448
 449
 450
 451
 452
 453
 454
 455
 456
 457
 458
 459
 460
 461
 462
 463
 464
 465
 466
 467
 468
 469
 470
 471
 472
 473
 474
 475
 476
 477
 478
 479
 480
 481
 482
 483
 484
 485
 486
 487
 488
 489
 490
 491
 492
 493
 494
 495
 496
 497
 498
 499
 500
 501
 502
 503
 504
 505
 506
 507
 508
 509
 510
 511
 512
 513
 514
 515
 516
 517
 518
 519
 520
 521
 522
 523
 524
 525
 526
 527
 528
 529
 530
 531
 532

1 omnibus copiis hic ponunt codd., post Caesarem (2) Aldus u.

2 et a b e, ut u.   nuntiavit ego, nuntiaret eodd.   3 iterque] itque
(sic) a, atque b a.   hyberna Appollonium Dirachiumque a.   5 Ap-
pollonium a.   maritumne a.   6 eodem die om. b.   7 Uracum a.
8 Partiorum a.   9 Grecos a.   10 ascendere (a).   ius-
sisset b.   se om. 'mss. 4', post puganturos (11) ponit b.   11 esse om.
a.   autem melius om. 7 dell.   13 Appollonium a.   cuius a b,
cine u.   16 Staberius Aldus nepos. Straberius a 'mss. et edd. qdd.'
arce a b, arcem u.   19 populus Romanus a (is p. r) 'mss. multi'.
21 Straberius a.   22 hoc a.   secuntur a.   Bullidenses Gla-
reanus, Billidenses a et sic aut 'Byllidenses, Bellidenses mss.'   Aman-
tini Vascosanus, Amathini a et sic aut Amatini 'mss.'; Amantiani Ciacconius
u.   23 Epiron a b, non Epirus.   24 his a a, iis Stephanus u.
25 gesta a b, gestae u.   Dirachio a.   diurnis seu nocturnisque a,
diurnis seu nocturnis b, diurnis nocturnisque c.   26 simul Ondondor-
pius, simulne eodd. P. 164.

- 10 Demonstravimus L. Vibullium Rufum, Pompeii praefectum,
 his in potestatem pervenisse Caesaris atque ab eo esse dimissum,
 2 semel ad Corbiniū, iterum in Hispania. Hunc pro suis beneficiis
 Caesar idoneum iudicaverat, quem cum mandatis ad Cn. Pompe-
 ium mitteret, eundemque apud Cn. Pompeium auctoritatem habere
 3 intellegebat. Erat autem haec summa mandatorum. Debere utrum-
 que pertinaciae finem facere et ab armis discedere neque amplius
 4 fortunam periclitari. Satis esse magna utrimque incommoda ac-
 cepta, quae pro disciplina et s habere possent, ut reliquos
 5 casus timerent: illum Italia a missa Sicilia et Sardinia
 duabusque Hispaniis et coh Italia atque Hispania civium
 Romanorum centum atque morte Curionis et detrimento
 6 Africani exercitus tanto a iditione ad Corcyram. Pro-
 inde sibi ac reipublicae pa m, quantum in bello fortuna
 7 posset, iam ipsi incom- lis essent documento. Hoc
 unum esse tempus de pace agendum, cum sibi uterque confideret et
 pares ambo viderentur; si vero alteri paulum modo tribuisset for-
 tuna, non esse usurum condicionibus pacis eum, qui superior vi-
 deretur, neque fore aequa parte contentum, qui se omnia habitu-
 8 rum confideret. Condiciones pacis, quoniam antea convenire non
 9 potuissent, Romae ab senatu et a populo peti debere. Interea et
 reipublicae et ipsis placere oportere, si uterque in contione statim
 iuravisset se triduo proximo exercitum dimissurum. Depositis ar-
 mis auxiliisque, quibus nunc confiderent, necessario populi sena-
 10 tusque iudicio fore utrumque contentum. Haec quo facilius Pom-
 peio probari possent, omnes suas terrestres et urbiumque copias
 11 dimissurum. Vibullius his expositis [Corcyrae] non minus neces-
 sarium esse existimavit de repentino aduentu Caesaris Pompeium
 fieri certiore, uti ad id consilium capere posset, antequam de
 mandatis agi inciperetur, atque ideo continuato nocte ac die illi-

1 Vibullium Aldus, Bibulum a e. 'lubillum, Bibulum, Bibullum, Bi-
 bulium mss. hic et infra'. 2 venisse e. 4 iudicavit b. P. 163.

7 finem ponere atque ab b. 8 utrimque (a). 9 posset e b.

11 in Vascosanus, om. codd. 12 se b c, a a. 14 quod
 ego supplui. P. 162. 16 agenda ante corr. a. 18 conditionibus

(a). 20 condiciones (a). ante b. 21 ab populo b.

22 concione (a). 24 necessario om b. 26 et urbiumque P. 1
 27 dimissuros a. Vibullius Aldus, Bibulus a e 'omnes'. P. 11

Corcyrae 'mss. meae omnes', Corcira a, Cortyro e; a Caesare P
 nutius (non Aldus, ut P. 163 dixi) u. 29 addit a. 30 incipit

tur ego, inciperet codd. ideo] eadem codd. nocte a e 'mss.
 rique', et nocte u. ac die a b e, et die u.

cum et, sicuti mari portibusque Caesarem prohibebat, ita ipse
 omni terra earum regionum prohibebatur: praesidiis enim disposi- 2
 tis omnia litora a Caesare tenebantur, neque ligandi atque aquandi
 neque naues ad terram religandi potestas fiebat. Erat res in ma- 3
 gna difficultate, summisque angustiis rerum necessariarum preme-
 bantur, adeo ut cogerentur sicuti reliquum commeatum ita ligna
 atque aquam Corcyra navibus onerariis subportare, atque etiam 4
 uno tempore accidit, ut difficilioribus usi tempestatibus ex pellibus,
 quibus erant lectae naues, nocturnum excipere rorem cogerentur;
 10 quas tamen difficultates patienter atque aequo animo ferebant ne- 5
 que sibi nudanda litora et relinquendos portus existimabant. Sed 6
 cum essent in quibus demonstraui angustiis, ac se Libo cum Bi-
 bulo coniunxisset, loquuntur ambo ex navibus cum M'. Acilio et
 Statio Murco legatis; quorum alter oppidi muris, alter praesidiis
 15 terrestribus praecerat: uelle se de maximis rebus cum Caesari lo-
 qui, si eis facultas detur. Huc addunt pauca rei confirmandae 7
 causa, ut de compositione acturi uiderentur. Interim postulant,
 ut sint indulgiae, atque ab iis impetrant. Magnum enim, quod ad- 8
 ferebant, uidebatur, et Caesarem id summe sciebant cupere, et
 20 profectum aliquid Vibullii mandatis existimabatur. Caesar eo tem- 16
 pore cum legione una profectus ad recipiendas ultiores ciuitates
 et rem frumentariam expediendam, qua anguste utebatur, erat ad
 Butbrotum, oppositum Corcyrae. Ibi certior ab Acilio et Murco 2
 per litteras factus de postulatis Libonis et Bibuli legionem relin-
 25 quit; ipse Oricum reuertitur. Eo cum uenisset, euocantur illi ad 3
 colloquium. Prodit Libo atque excusat Bibulum, quod is iracun-
 dia summa erat inimicitiasque habebat etiam priuatas cum Caesare
 ex aedilitate et praetura conceptas: ob eam causam colloquium ni-
 tasse, ne res maximae spei maximaeque utilitatis eius iracundia
 30 impedirentur. Pompeii summam esse ac fuisse semper uoluntatem, 4

3 littora a.   ligandi a.   atque aquandi (a) b, neque aquandi
 a.   7 Corcyram a c.   (subportare a) deportare b.   etiam uno
 a 'mss. quidam', uno etiam u.   11 litora portusque relinquendos b.
 13 M'. *Vrsinus*, M. codd. *Vid. c. 39, 1.*   Acilio a.   15 ma-
 ximis de ea uno det. u.   16 eis ego, ei a b; sibi eius a.   18 indu-
 ciae (a).   ab his a.   adferebant a.   20 aliquem b.
 Vibullii *Ciacconius*, Bibuli codd.   existimabant b.   23 Butbrotum
 a.   oppositum b; oppidum a 'reliqui', om. c.   24 reliquit b.
 26 atque *Aldus* et, 'nisi me fallo', b; neque (a) 'reliqui'.   28 causam
 a i dett., rem u.   29 speique a.   30 semper] per a.

DE BELLO CIVILI

ab omnis discederetur, sed potestatem eius
 interea quod de consilii sententia summam
 Pompeio permiserint. Sed postulatis Cae-
 sare ad Pompeium, atque illum reliqua per se
 ipsis. Interea manerent indutiae, dum ab
 morte, neque alter alteri noceret. Huc addit pauca de
 Caesaris copiis auxiliisque suis. Quibus rebus neque tum re-
 quae nunc, ut memoriae pro-
 ducit Caesar, ut legatos sibi
 ceret, idque ipsi fore recipere
 luerent. Quod ad indutias
 asom, ut illi classe naues au-
 terraque eos prohiberet. Si
 ipsi de maritimis custodiis;
 turum. Nihilominus tamen
 agi posse de compositione, ut haec non remitterentur, neque hanc
 5 rem esse impediendi loco. Ille neque legatos Caesaris recipere
 neque periculum praestare eorum, sed totam rem ad Pompeium
 reicere: unum instare de indutiis uehementissimeque contendere.
 6 Quem ubi Caesar intellexit praesentis periculi atque inopiae in-
 tandae causa omnem orationem instituisse neque ullam spem aut
 condicionem pacis afferre, ad reliquam cogitationem belli sese re-
 18 cepit. Bibulus multos dies terra prohibitus et grauiore morbo ex
 frigore ac labore implicatus, cum neque curari posset neque susce-
 2 ptum officium deserere uellet, uim morbi sustinere non potuit. Eo
 mortuo ad neminem unum summa imperii redit, sed separatim su-
 3 am quisque classem ad arbitrium suum administrabat. Vibullius
 sedato tumultu, quem repentinus aduentus Caesaris concitauerat,
 ubi primum e re uisumst, adhibito Libone et L. Luccio et Theo-

1 componeretur *Vascosanus*, componerentur *codd.* eius rei *a b*
e, eius rei se reliquit. 2 consilii (a) *e reliqui*, concilii unus *det.* et
 'mss. a Grutero consulti, si fides excerptis'. summa *e* 'mss. 5'.
 5 induciae (a). 6 ne uel *a*. 7 et om. *b*. 8 memoria pro *uar*
lect. in marg. *b*. prodantur *Petauianus*, prodatur *reliqui*. 11 in-
 ducias (a). 12 classem *a b c* 11 maritumis *a*. 17 esse *Aldus*,
 illis esse *codd.* ille *Stephanus*, om. *codd.*; illi *Aldus u.*
 19 stare *a*. induciis (a). 20 quem 2 *det.*, quae *reliqui* quos
Aldus u. 22 conditionem (a). 24 ac] et *b*. implicatus *a*.
 25 morbo ante *corr.* *a*. 26 redit unus *det.* 27 Vibullius
 (a) *a*; 'Bibullius, Bibullus, Bibulus *mss.*' 29 e re uisumst *Elberlingius*,
 rursus *codd.* adhibitoque *a b*. Luccio *a*.

plane, quibuscum communicare de maximis rebus Pompeius consueverat, de mandatis Caesaris agere instituit. Quem ingressum in sermonem Pompeius interpellauit et loqui plura prohibuit. 'Quid mihi', inquit, 'aut vita aut ciuitate opus est, quam beneficio 4
 5 Caesaris habere uidebor? cuius rei opinio tolli non poterit, cum in Italiam, ex qua profectus sum, reductus existimabor'. Bello per- 5
 fecto ab iis Caesar haec facta cognouit, qui sermoni interfuerunt; conatus tamen nihilo minus est aliis rationibus [per colloquia] de pace agere. Inter bina castra Pompei atque Caesaris unum flumen 10
 10 tantum intererat Apsus, crebraque inter se colloquia milites habebant, neque ullum interim telum per pactiones loquentium traiciebatur. Mittit P. Vatinius legatum ad ripam ipsam fluminis, qui 2
 ea, quae maxime ad pacem pertinere uiderentur, ageret et crebro magna uoce pronuntiaret, liceretne ciuibus ad ciues de pace [duo]
 15 legatos mittere, quod etiam fugitiuis ab saltu Pyrenaeo praedoni-
 busque licuisset, praesertim cum id agerent, ne ciues cum ciuibus armis decertarent? Multa suppliciter locutus est, ut de sua atque 3
 omnium salute debebat, silentioque ab utrisque militibus auditus. Responsum est ab altera parte Aulum Varronem profiteri se altera
 20 die ad conloquium uenturum atque eundem uisurum, quemadmo-
 dum tuto legati uenire et quae uellent exponere possent; certum-
 que ei rei tempus constituitur. Quo cum esset postero die uentum, 4
 magna utrimque multitudo conuenit, magnaue erat expectatio
 eius rei, atque omnium animi intenti esse ad pacem uidebantur.
 25 Qua ex frequentia Titus Labienus prodit, summissa oratione lo- 5
 qui de pace atque altercari cum Valinio incipit. Quorum mediam 6

1 quibuscum lo. Fr. Gronouius, quibus codd. 2 quem a b c e,
 sum u. 4 inquit a. 7 ab his a. facta a cod. Vrs. 5 dett.,
 dicta u. 8 [per colloquia] P. 165. 9 inter Aldus; ut inter a c et,
 qui ut int. uers. habet, b. Pompei a. 10 Thapaus a et sin 'uel
 Tapsus mss.' 11 loquentium a 'mss. 7', colloquentium u. 12 legatum
 om. b. 14 duo (a), duos 'mss. omnes': deleuit Aldus. 15 Pyreno
 b. praedonibus omissa copula b. 16 praesertim cum a b d, prae-
 sertim ut u. ageret b. 17 est Naruicensis, om. reliqui. 19 Au-
 lum a, A. u. 20 conloquium a. atque eundem ego; atque una
 codd., sed utque b 'plerique'? uisurum quemadmodum Elberlingius, uis
 utrumque admodum a b c 'plerique'. P. 165. 23 utriusque (a).
 expectatio eius rei a b, eius rei expectatio u (exp. a). 24 animi in-
 tenti a Stephanus, intenti animi ceterae codd. esse ad pacem a, ad pa-
 cem b; ad pacem esse codd. 25 Titus a, T. u. summissa a,
 non subm.

stris deduxit. Ille ignominia et dolore permotus palam se profi- 4
 cisci ad Caesarem simulavit; clam nuntiis ad Milonem missis,
 qui Clodio interfecto eo nomine erat damnatus, atque eo in Italiam
 evocato, quod magnis muneribus datis gladiatoriae familiae reli-
 5 quias habebat, sibi coniunxit atque eum in Thurinum ad sollici-
 tandos pastores praemisit. Ipse cum Casilinum venisset, unoque 5
 tempore signa eius militaria atque arma Capuae essent comprehensa
 et familia Neapoli, vis atque proditio oppidi appareret, palefactis
 consiliis exclusus Capua et periculum veritus, quod conventus ar-
 6 ma ceperat atque eum hostis loco habendum existimabat, consilio
 destitit atque eo itinere sese avertit. Interim Milo dimissis circum 22
 municipia litteris, ea, quae faceret, iussu atque imperio facere
 Pompei, quae mandata ad se per Vibullium delata essent, quos ex
 aere alieno laborare arbitrabatur, sollicitabat. Apud quos cum 2
 15 proficere nihil posset, quibusdam solutis ergastulis Cosam in agro
 Thurino oppugnare coepit. Eo cum a Q. Pedio praetore cum le-
 gione . . . . . lapide ictus ex muro periit. Et Coelius profectus, 3
 ut dictitabat, ad Caesarem pervenit Thurios. Vbi cum quosdam
 eius municipii sollicitaret equitibusque Caesaris Gallis atque Hi-
 10 spanis, qui eo praesidii causa missi erant, pecuniam polliceretur,
 ab his est interfectus. Ita magnarum initia rerum, quae occupa- 4
 tione magistratum et temporum sollicitam Italiam habebant, ce-
 lerem et facilem exitum habuerunt.

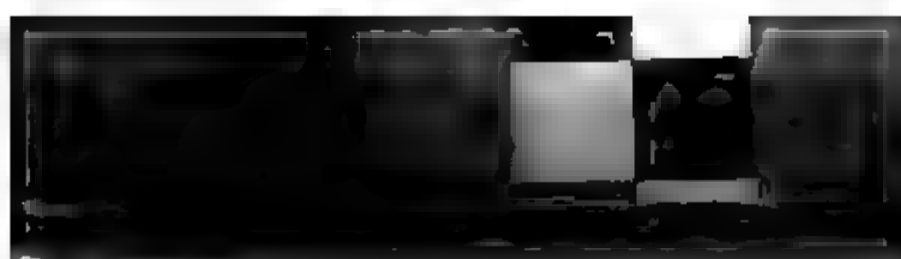
Libo profectus ab Orico cum classe, cui praeerat, navium L, 23
 25 Brundisium venit insulamque, quae contra portum Brundisium
 est, occupavit, quod praestare arbitrabatur unum locum, qua ne-
 cessarius nostris erat egressus, quam omnia litora ac portus cu-
 stodia clausos teneri. Hic repentino aduentu naues onerarias 2

- 3 eo nomine *Scaliger*, eius nomine *a* 'ms. plerique'. dampna-
 tus *a*. 4 gladiatores *b*. reliquis quas habebat *b*. 5 Thuri-
 num (*a*) *b c*, non Turin. 7 comprehensa *a*, compressa *b*; comprehensa
u. 8 vis atque 3 *dett.*; visque *a b*, visa et *c*; visa atque *Stephanus u*.
 proditio *b c*. appareret *Stephanus*, apparere *a b c*.
 10 ceperat *a*. 13 Pompeique mandata *a*. Vibullium ante *Vossi-*
us Vrsinus, Bibullium *a s*; Bibulum *u*. *P. 166*. 15 nihil ante *corr. a*.
 16 Thurino *b c*, Turino *a*. Pedio *a*, Paedio *u*. 17 lacu-
 nam notavit *Scaliger*. perit *a b*. 18 dictabat *b*. Thurios
b c, Turios *a*. 20 praesidii *P. Manutius*, praedandi *codd*. 21 his
a edd. priores, iis *P. Manutius u*. 22 habebat *a*. 23 exitum ha-
 bebant ante *corr. a*. 25 portum Brundisium *a*, Brundisium portum
edd. 27 omnia *Ciaecontus*, omnium *codd*. 28 teneri *P. Manu-*
tius, teneri *a b c d*.

orationem interrompant subito undique
 obiectus armis militum uitavit: unde
 his Cornelius Balbus, M. Plotius
 7 tesque nonnulli. Tum Labienus
 loqui: non nobis nisi Caesari
 20 Isdem temporibus M. Antonius
 suscepta initio magistratu
 toris urbani, sellam coll
 tione et de solutionib
 2 praesens constituera
 tale decreti et hum
 et moderate ius d
 3 quibus initium a
 sare et calam
 difficultates a
 legas uero
 4 animi aut
 periebatu
 durior i
 stra ir
 21 sexen
 rel S
 effie
 pro
 2 ril
 in
 d
 3

ma-
 abduxit
 ac sagittariis
 et ad loci oppor-
 mitteret, naues reli-
 sua classe auxilia sese
 tempore Antonius Brundisii; qui
 narium magnarum circiter LX
 milites delectos inposuit atque
 separatim disposuit nauesque triremes
 curauerat, per causam exercendo-
 portus prodire inssit. Has cum audacius
 sperans intercipi posse quadriremes V
 cum nauibus nostris appropinquassent, nostri
 refugiebant: illi studio incitati incautius seque-
 partibus subito Antonianae scaphae signo
 incitauerunt primoque impetu unam ex his qua-
 remigibus defensoribusque suis ceperunt, reliquas
 coegerunt. Ad hoc detrimentum accessit, ut
 oram maritumam ab Antonio dispositis aquari probi-
 (huc necessitate et ignominia permotus Libo discessit a
 obsessionemque nostrorum omisit.
 iam menses erant et hiems praecipitauerat, neque Brun-
 legionesque ad Caesarem ueniebant. Ac nonnullae
 praetermissae occasiones Caesari uidebantur, quod certe
 uenerant uenti, quibus necessario committendum existima-
 Quantoque eius amplius processerat temporis, tanto erant
 ad custodias, qui classibus praecerant, maioremque fidu-
 prohibendi habebant, et crebris Pompeii litteris castigaban-
 quoniam primo uenientem Caesarem non prohibuissent, ut re-
 quos eius exercitus impedirent; duriusque cotidie tempus ad trans-
 portandum lenioribus uentis non spectabat. Quibus rebus permo-

1 quasdañ a.	3 terra b.	oportunitate a.	5 sese]
caso a.	6 qui om. a b 5 dett.	7 uirtute a c, uirtuti 'plurimi et	
refutissimi' p u.	schaphas a.	8 delectos om. b.	inposuit
a.	9 pluribus in locis b.	separatim om. b.	10 Brundisi a.
13 propinquassent a b 5 dett.	15 Antonianes a.	19 per	
ora maritima a et omisso per b (marituma a).	22 erant a b, transie-		
rant u.	hiems a b, hiems iam u (hyems a).	25 sepe a.	
26 processerant b.	27 custodiam b.	30 impedirent] prohiberent	
b.	31 non spectabat ego, expectabant codd. (exp. a).	P. 166.	

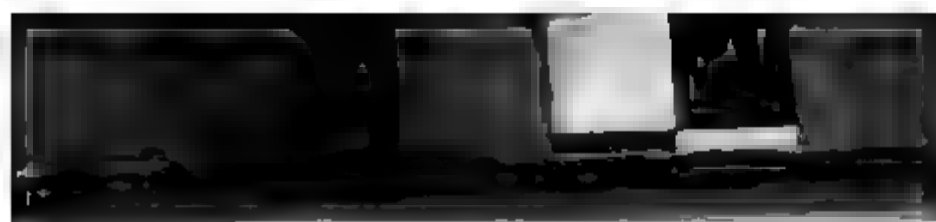

Pandisium ad suos seuerius scripsit, nacti idoneum
 rem nauigandi dimitterent, si uel ad litora Apol-
 dirigere atque eo naues eicere possent. Haec a 5
 .m loca maxime uacabant, quom se longius a por-
 ere non auderent. Illi adhibita audacia et uirtute 26
 aibus M. Antonio et Fusio Caleno, multum ipsis mili-
 tantibus neque ullum periculum pro salute Caesaris recu-
 s nacti austrum naues soluunt atque altero die Apolloniam
 [Dyrrhachium] praeteruehantur. Qui cum essent ex continenti 2
 asi, Coponius, qui Dyrrhachi classi Rhodiae praeerat, naues ex
 portu educit, et cum iam nostris remissione uento adpropinquasset,
 idem auster increbuit nostrisque praesidio fuit. Neque uero ille 3
 ob eam causam conatu desistebat, sed labore et persenerantia nau-
 tarum et uim tempestatis superari posse sperabat praeteruectosque
 Dyrrhachium magna ui uenti nihilo secius sequebatur. Nostri usi 4
 fortunae beneficio tamen impetum classis timebant, si forte uentus
 remisisset. Nacti portum, qui appellatur Nymphaeum, ultra Lis-
 som milia passuum illi eo naues introduxerunt (qui portus ab Africo
 tegebatur, ab austro non erat tutus) leuiusque tempestatis quam
 classis periculum aestimauerunt. Quo simul atque intro est itum, 5
 incredibili felicitate auster, qui per biduum flauerat, in Africum
 se uertit. Hic subitam commutationem fortunae uidere licuit. Qui 27
 modo sibi timuerant, hos tulissimus portus recipiebat; qui nostris
 nauibus periculum intulerant, de suo timere cogebantur. Itaque 2
 tempore commutato tempestas et nostros texit et naues Rhodias
 affixit, ita ut ad unam omnes, constratae numero XVI, eliderentur
 et naufragio interirent, et ex magno remigum propugnatorumque

2 si uel *Hotomannus*, alie *codd.* littora a. 3 eicere *Al-*
du; elicere b et plerique, dicere d, eligere a. 4 custodiis *Claudianus*,
 custodibus a 'ms. et edd. qdd.' quom ego, quod *codd.* P. 25.
 a *Vossius*, om. *codd.* 6 Caleno contra *codd.* u. 8 altero die a
 b e, om. c; altera die u. 9 Dyrrhachium a (is *Dirrach.*) b c e, Dyrrha-
 chiumque u: uicos *Elberlingius* posuit. P. 167. ex] in b. 10 Co-
 ponius a b c, Q. Coponius reliqui; C. Coponius *Claudianus* u. *Dirr-*
 chl a. 11 nostris d 4 dett., nostri a e reliqui. appropinquasset
Vassianus, appropinquassent *codd.* (adpr. a). 12 increbuit b.
 13 conata a. 14 et uim a b c e, se uim u. superari a c e, superare
 u. 15 *Dirrachium* a. 17 *Nymphaeum* a. 20 aestimauerunt]
 metuebant m. pr. b. intro a c 5 dett., latus u: de b non constabat
Oudendorpio. 21 per om. b. 22 hinc a b. 23 reiciebat a b.
 Caesar, ed. Nipperd. 37

- quasdam nactus incendit et unam frumento onustam abduxit ma-
 gnumque nostris terrorem iniecit et noctu militibus ac sagittariis
 3 in terram expositis praesidium equitum deiecit et adeo loci oppor-
 tunitate profecit, uti ad Pompeium litteras mitteret, naues reli-
 quas, si uellet, subduci et refici iuberet: sua classe auxilia sese 5
 24 Caesaris prohibeturum. Erat eo tempore Antonius Brundisii; qui
 uirtute militum confusus scaphas nanium magnarum circiter LX
 cratibus pluteisque contexi^a ----- milites delectos inposuit atque
 eas in litore pluribus locis^b disposuit nauesque triremes
 duas, quas Brundisi faciend^c rat, per causam exercendo^d 7
 2 rum remigum ad fauces por^e iussit. Has cum audacius
 progressas Libo uidisset, recipi posse quadriremes 9
 ad eas misit. Quae cum n^f ris appropinquassent, nostri
 ueterani in portum refugiel^g radio incitati incautius seque-
 3 bantur. Iam ex omnibus par^h subito Antonianae scaphae signo 11
 dato se in hostes incitauerunt primoque impetu unam ex his qua-
 driremem cum remigibus defensoribusque suis ceperunt, reliquas
 4 turpiter refugere coegerunt. Ad hoc detrimentum accessit, ut
 equitibus per oram maritimam ab Antonio dispositis aquari prohi-
 berentur. Qua necessitate et ignominia permotus Libo discessit 13
 Brundisio obsessionemque nostrorum omisit.
 25 Multi iam menses erant et hiems praecipitauerat, neque Brun-
 disio naues legionesque ad Caesarem ueniebant. Ac nonnullae
 eius rei praetermissae occasiones Caesari uidebantur, quod certe
 saepe flauerant uenti, quibus necessario committendum existima- 23
 2 bat. Quantoque eius amplius processerat temporis, tanto erant
 alacriores ad custodias, qui classibus praecerant, maioremque fida-
 3 ciam prohibendi habebant, et crebris Pompeii litteris castigaban-
 tur, quoniam primo uenientem Caesarem non prohibuissent, ut re-
 liquos eius exercitus impedirent; duriusque cotidie tempus ad trans- 30
 4 portandum lenioribus uentis non spectabat. Quibus rebus permo-

1 quasdam a. 3 terra b. oportunitate a. 5 sese]
 esse a. 6 qui om. a b 5 dett. 7 uirtute a c, uirtuti 'plurimi et
 uetustissimi' ? u. schaphas a. 8 delectos om. b. inposuit
 a. 9 pluribus in locis b. separatim om. b. 10 Brundisi a.
 13 propinquassent a b 5 dett. 15 Antonianae a. 19 per
 ora maritima a et omisso per b (maritima a). 22 erant a b, transie-
 rant u. hiems a b, hiems iam u (hyems a). 25 saepe a
 26 processerant b. 27 custodiam b. 30 impedirent] prohibereat
 b. 31 non spectabat ego, exspectabant codd. (exp. a). P. 166.

tus Caesar Brundisium ad suos seuerius scripsit, nacti idoneum
 nentum ne occasionem nauigandi dimitterent, si uel ad litora Apol-
 loniatium cursum dirigere atque eo naues eicere possent. Haec a 5
 custodiis classium loca maxime uacabant, quom se longius a por-
 5 tibus committere non auderent. Illi adhibita audacia et uirtute 26
 administrantibus M. Antonio et Fusio Caleno, multum ipsis mili-
 tibus hortantibus neque ullum periculum pro salute Caesaris recu-
 santibus nacti austrum naues soluunt atque altero die Apolloniam
 [Dyrrhachium] praeteruehuntur. Qui cum essent ex continenti 2
 0 nisi, Coponius, qui Dyrrhachi classi Rhodiae praeerat, naues ex
 portu educit, et cum iam nostris remissione uento adpropinquasset,
 idem auster increbuit nostrisque praesidio fuit. Neque uero ille 3
 ob eam causam conatu desistebat, sed labore et perseuerantia nan-
 tarum et uim tempestatis superari posse sperabat praeteruectosque
 15 Dyrrhachium magna ui uenti nihilo secius sequebatur. Nostri usi 4
 fortunae beneficio tamen impetum classis timebant, si forte uentus
 remisisset. Nacti portum, qui appellatur Nymphaeum, ultra Lis-
 sum milia passuum hic eo naues introduxerunt (qui portus ab Africo
 tegebatur, ab austro non erat tutus) leuiusque tempestatis quam
 20 classis periculum aestimauerunt. Quo simulatque intro est itum, 5
 incredibili felicitate auster, qui per hiduum flauerat, in Africum
 se uertit. Hic subitam commutationem fortunae uidere licuit. Qui 27
 modo sibi timuerant, hos tutissimus portus recipiebat; qui nostris
 nauibus periculum intulerant, de suo timere cogeantur. Itaque 2
 25 tempore commutato tempestas et nostros texit et naues Rhodias
 affixit, ita ut ad unam omnes, constratae numero XVI, eliderentur
 et naufragio interirent, et ex magno remigum propugnatorumque

2 si uel *Holomannus*, sine *codd.* litora *a.* 3 eicere *Al-*
du; elicere *b* et *plerique*, dicere *d*, eligere *a.* 4 custodiis *Claconius*,
 custodibus *a* 'mss. et *edd. qdd.* quom *ego*, quod *codd. P. 25.*
a Fossius, om. *codd.* 6 Caleno contra *codd. u.* 8 altero die *a*
be, om. *c*; altera die *u.* 9 Dyrrhachium *a* (*is* *Dirrach.*) *b c a*, Dyrrha-
 chiumque *u*: *uncos Elberlingius posuit. P. 167.* ex] in *b.* 10 Co-
 ponius *a b c*, Q. Coponius *reliqui*; C. Coponius *Claconius u.* Dirra-
 chi *a.* 11 nostris *d 4 dett.*, nostri *a c reliqui.* appropinquasset
Varconius, appropinquassent *codd. (adpr. a).* 12 increbuit *b.*
 13 conata *a.* 14 et uim *a b c e*, se uim *u.* superari *a c a*, superare
u. 15 Dirrachium *a.* 17 Nymphaeum *a.* 20 aestimauerunt]
 uenebant *m. pr. b.* intro *a c b dett.*, iatus *u*: *de b non constabat*
Oudendorpio. 21 per om. *b.* 22 hinc *a b.* 23 reiciebat *a b.*
 Caesar, ed. Nipperd. 37

plerasque naues in Italiam remittit ad reliquos milites equitesque
transportandos, pontones, quod est genus nauium Gallicarum, Lissi 3
relinquit, hoc consilio, ut si forte Pompeius uacuam existimans
Italiam eo traiecisset exercitum, quae opinio erat edita in uulgus,
5 aliquam Caesar ad insequendum facultatem haberet, nuntiosque ad 4
eum celeriter mittit, quibus regionibus exercitum exposuisset et
quid militum transuexisset. Haec eodem fere tempore Caesar at- 30
que Pompeius cognoscunt. Nam praeteruectas Apolloniam Dyr-
rhachiumque naues uiderant, ipsi iter secundum eas terra direxe-
10 rant, sed quo essent eae delatae, primis diebus ignorabant. Co- 2
gnitaque re diuersa sibi ambo consilia capiunt: Caesar, ut quam
primum se cum Antonio coniungeret; Pompeius, ut uenientibus in
itinere se opponeret, si imprudentes ex insidiis adoriri posset,
eodemque die uterque eorum ex castris statuis a flumine Apso 3
15 exercitum educunt: Pompeius clam et noctu, Caesar palam atque
interdiu. Sed Caesari circuitu maiore iter erat longius, aduerso 4
flumine, ut uado transire posset: Pompeius, quia expedito itinere
flumen ei transeundum non erat, magnis itineribus ad Antonium
contendit atque eum ubi appropinquare cognouit, idoneum locum 5
20 nactus ibi copias collocauit suosque omnes in castris continuit ignes-
que fieri prohibuit, quo occultior esset eius aduentus. Haec ad An- 6
tonium statim per Graecos deferuntur. Ille missis ad Caesarem
nuntiis onum diem sese castris tenuit; altero die ad eum peruenit
Caesar. Cuius aduentu cognito Pompeius, ne duobus circumclu- 7
25 deretur exercitibus, ex eo loco discedit omnibusque copiis ad
Asparagium Dyrrhachinorum peruenit atque ibi idoneo loco ca-
stra ponit.

His temporibus Scipio detrimentis quibusdam circa montem 31
Amanum acceptis imperatorem se appellauerat. Quo facto ciuita- 2
30 tibus tyrannisque magnas imperauerat pecunias, item ab publica-
nis suae prouinciae debitam biennii pecuniam exegerat et ab isdem

3 reliquid a.	4 opinio a.	5 ad eos b.	8 Dirrachti-
umque a.	9 terra cod. <i>Vrs.</i> , terras a ' <i>plerique</i> '.		duxerant
' <i>ms.</i> <i>plerique</i> '.	10 eae (a), ' <i>hae uel hee ms.</i> '		11 diuisa a.
13 si <i>Lipsius</i> , et si <i>codd.</i>	14 statutis a b c.		Thapso a
' <i>ms.</i> '	15 atque] et b.	20 in castris a b, castris v.	obtinuit
ante corr. a.	21 ad om. a.	22 Graecos defer a.	26 Dirra-
chinorum a, Dyrrhachiorum b c.	29 imperatorem se a et, qui sese, <i>Sto-</i>		
phanus; sese imperatorem <i>ceteras</i> add.	30 ad publicanis a, a publica-		
nis add.	31 isdem a b, eisdem v.		

DE BELLO CIVILI

insequentis anni mutuam praeceperat equitesque toti provinciae
3 imperauerat. Quibus coactis finitimis hostibus Parthis post se re-
 lictis, qui paulo ante M. Crassum imperatorem interfecerant et
 M. Bibulum in obsidione habuerant, legiones equitesque ex Syria
4 deduxerat. Summamque in sollicitudinem ac timorem Parthici
 belli provincia cum venisset, ac nonnullae militum voces cum
 audirentur, sese, contra hostem si ducerentur, ituros, contra ci-
 uem et consulem arma non laturos, deducis Pergamum atque in
 locupletissimas urbes in l
 fecit et confirmandorum m
32 dit. Interim acerbissime a-
 gebantur. Multa praeterea
2 tur. In capita singula ser-
 tur; columnaria, ostiaria
 tormenta, uecturae impe-
3 poterat, hoc satis esse au-
 lum urbibus, sed paene nicis castellisque singulis cum imperio
 praeficiebantur. Qui horum quid acerbissime crudelissimeque fe-
4 cerat, is et uir et ciuis optimus habebatur. Erat plena lictorum
 et imperiorum provincia, differta praefectis atque exactoribus; qui **20**
 praeter imperatas pecunias suo etiam privato compendio serui-
 bant: dictitabant enim se domo patriaque expulsos omnibus neces-
 sariis egere rebus, ut honesta praescriptione rem turpissimam te-
5 gerent. Accedebant ad haec grauissimae usurae, quod in bello
 plerumque accidere consuevit uniuersis imperatis pecuniis; quibus **25**
 in rebus prolationem diei donationem esse dicebant. Itaque aes
6 alienum provinciae eo biennio multiplicatum est. Neque minus ob
 eam causam ciuibus Romanis eius provinciae, sed in singulos con-
 uentus singulasque ciuitates certae pecuniae imperabantur, mu-
 tuasque illas ex senatusconsulto exigi dictitabant; publicanis, ut **30**

1 perceperat <i>b.</i>	2 Parthis posse relictis <i>a.</i>	4 Siria <i>a.</i>
5 summamque in sollicitudinem ac timorem <i>Elberlingius</i> , summamque in sollicitudine ac timore <i>codd</i>	Parthici <i>a.</i>	6 provincia <i>b e</i> , provin- ciam <i>a</i> , in provinciam <i>u.</i>
10 diripiendas cum uno <i>del. u.</i>	his <i>a edd. priores</i> , in <i>P. Ma-</i> <i>nutius u.</i>	13 inponebatur <i>a.</i>
11 columnaria <i>a.</i>	14 columnaria <i>a.</i>	arma remi- ges <i>a 'mss. plerique'</i> , remiges arma <i>u.</i>
cuiusmodi <i>codd.</i>	repperiri <i>a.</i>	15 eius modo <i>Aldus in corrig.</i>
16 cognoscendas pecunias <i>a</i> , copias pecunias <i>b (nisi potius cogendas copias).</i>	17 pene (<i>a</i>).	18 acerb.
faceret et crudelissime <i>is b.</i>	19 plane <i>a.</i>	20 praefectis <i>Aldus</i> ,
praeceptis <i>codd.</i>	30 illas ex senatusconsulto <i>Aldus</i> ; ex illo <i>s' con-</i> sulto <i>a</i> , ex illo se consulto <i>'mss.'</i>	ut <i>a b</i> , uti <i>u.</i>

in Syria fecerant, insequentis anni uectigal promutuum. Praeter-
 ea Ephesi a fano Dianae depositas antiquitus pecunias Scipio tolli
 iubebat. Certaque eius rei die constituta cum in fanum uentum
 esset adhibitis compluribus senatorii ordinis, quos aduocauerat
 5 Scipio, litterae ei redduntur a Pompeio, mare transisse cum legio-
 nibus Caesarem: properaret ad se cum exercitu uenire omniaque
 post[ea quae]haberet. His litteris acceptis quos aduocauerat di- 2
 mittit; ipse iter in Macedoniam parare incipit paucisque post die-
 bus est profectus. Haec res Ephesiae pecuniae salutem attulit.

10 Caesar Antoni exercitu coniuncto deducta Orico legione, 34
 quam tuendae orae maritimae causa posuerat, temptandas sibi
 provincias longiusque procedendum existimabat et, cum ad eum 2
 ex Thessalia Aetoliaque legati uenissent, qui praesidio misso pol-
 licerentur earum gentium ciuitates imperata facturas, L. Cassium
 15 Longinum cum legione tironum, quae appellabatur XXVII, atque
 equitibus CC in Thessaliam, C. Caluisium Sabinum cum cohorti-
 bus V paucisque equitibus in Aetoliam misit; maxime eos, quod
 erant propinquae regiones, de re frumentaria ut prouiderent, hor-
 tatus est. Cn. Domitium Caluinum cum legionibus duabus, XI et 3
 20 XII, et equitibus D in Macedoniam proficisci iussit; cuius provin- 4
 ciae ab ea parte, quae libera appellabatur, Menedemus, princeps
 earum regionum, missus legatus omnium suorum excellens studi-
 um profitebatur. Ex his Caluisius primo aduentu summa omnium 35
 Aetolorum receptus uoluntate a praesidiis aduersariorum Calydone
 25 et Naupacto relictis omni Aetolia potitus est. Cassius in Thes- 2
 saliam cum legione peruenit. Hic cum essent factiones duae, ua-
 ria uoluntate ciuitatum utebatur: Hegesaretos, ueteris homo po-
 tentiae, Pompeianis rebus studebat; Petraeus, summae nobilitatis

1 in Syria *Stephanus*, in sorte *codd.* 2 tolli — (5) Scipio *om.*
a. 3 certaque eius rei die constituta *Vrsinus*, ceteraque eius diei con-
 stituta *d* (is ceterasque) *cod.* *Vrs.* 4 *dett.*: 'in b haec non legas' (uidetur
 autem eadem omittere atque *a*). 7 ea quae *a b c*: *doleuit Aldus*,
 8 incipit] dimittit *ante corr. a.* 10 Antoni *a.* Origo *a.*
 11 maritimae *a.* tentandas (*a*)? 13 Thessalia *a.* 14 gen-
 tium] regionum *b.* 15 tyronum *a.* 16 in Thessaliam *Aldus*: in
 Thessalum ire *a*, in Thessaliam ire *c*; *om. b.* 20 et *om. b.*
 iussit *a* 7 *dett.*, iubet *u.* 24 a praesidiis *ego*, praesidiis *codd. P.*
 168. Calidone *a.* 25 relictis *codd.*, reiectis *u.* Aethu-
 lia *a.* Thessalia *b.* 27 ciuitacium *f.* Hegesaretos *a*,
 'Haegesaretos uel Haegesartos uel Hagesa. *ms.*: per os *ms.* omnes' *prae-*
ter unum det. 28 Petraeus *M. Hauptius*, Petreius *codd. P.* 168.

DE BELLO CIVILI

26 adolescens, suis ac suorum opibus Caesarem enixe iuvabat. Eo-
 demque tempore Domitius in Macedoniam venit; et cum ad eum
 frequentes civitatum legationes convenire coepissent, nuntiatum
 est adesse Scipionem cum legionibus magna opinione et fama omni-
2 um: nam plerumque in novitate fama rem excedit. Hic nullo in
 loco Macedoniae moratus magno impetu tetendit ad Domitium et,
 cum ab eo milia passuum XX affuisset, subito se ad Cassium Lon-
3 ginum in Thessaliam convertit. Hoc adeo celeriter fecit, ut si-
 mul abisse et venire nuntian-
 M. Fauonium ad flumen Alia-
 salia diuidit, cum cohortibus
4 reliquit castellumque ibi mun-
 regis Cotyis ad castra Cas-
5 esse consuerat. Tum timor
 aduentu visisque equitibus,
 montes se convertit, qui Tu-
6 Ambraciam uersus iter facere coepit. At Scipionem properantem
 sequi litterae sunt consecutae a M. Fauonio, Domitium cum le-
 gionibus adesse neque se praesidium, ubi constitutus esset, sine
7 auxilio Scipionis tenere posse. Quibus litteris acceptis consilium **20**
 Scipio iterque commutat; Cassium sequi desistit, Fauonio auxili-
8 um ferre contendit. Itaque die ac nocte continuato itinere ad eum
 peruenit, tam opportuno tempore, ut simul Domitiani exercitus
 pulvis cerneretur, et primi antecursores Scipionis uiderentur. Ita
 Cassio industria Domitii, Fauonio Scipionis celeritas salutem at- **25**
37 tulit. Scipio biduum castris statuis moratus ad flumen, quod in-
 ter eum et Domitii castra fluebat, Aliae monem, tertio die prima

1 obnix b.	3 ciuitacium f.	legiones a.	4 legionibus
Glareanus, legione a e 'mss.'		opinione a 'mss. 4', et opinione u.	
5 rem excedit ego, antecedit codd. P. 169.		nullo loco m. pr. b.	
6 tetendit d, tendit a b c.	7 affuisset a, abfuisse u.	Cas-	
sinu] castra a.	8 Thessaliam a	ideo a 'mss.'	ut om. a b.
9 abisse M. Hauptius, adesse codd. P. 169		10 Fauonium a	
'mss.'	Alae monem a; 'sine aspir. mss. hic et infra praeter solum d, ac infra etiam' [d?] 'sine aspir.'; Haliae monem Aldus u.	Macedoniam	
et Thessaliam b.	11 legionum Glareanus, legionis a e 'mss.'		
13 Cotyis ego, Cottis a et sic 'uel Cottys' b c; Cotys u.	Cassi a.		
enolauit b.	14 consuerat a b, consueuerat u	com b.	16 Tes-
saliam a.	17 Ambrachiam a.	ad eum t super d a.	18 sequi
m. b.	21 commutauit b.	23 oportuno a.	26 statutis a b c.
27 Aliae cam a et sic 'uel Aliae cam, Aliae cam, Aliae cam mss.'; Ha-			
om Aldus u.			

luce exercitum uado traducit et castris positis postero die mane
 copias ante frontem castrorum instruit. Domitius tum quoque sibi 2
 dubitandum non putauit, quin productis legionibus proelio decer-
 taret. Sed cum esset inter bina castra campus circiter milium pas-
 ■ suum VI, Domitius castris Scipionis aciem suam subiecit; ille a
 uallo non discedere perseuerauit. Ac tamen aegre retentis Domi- 3
 lianis militibus est factum, ne proelio contenderetur, et maxime,
 quod riuus difficilibus ripis subiectus castris Scipionis progressus
 nostrorum impediēbat. Quorum studium alacritatemque pugnandi ■
 0 cum cognouisset Scipio, suspicatus fore, ut postero die aut inuitos
 dimicare cogeretur aut magna cum infamia castris se contineret,
 qui magna expectatione uenisset, temere progressus turpem ha-
 buit exitum et noctu ne conclamatis quidem uasis flumen transit
 alque in eandem partem, ex qua uenerat, redit ibique prope flumen
 15 edito natura loco castra posuit. Paucis diebus interpositis noctu 5
 insidias equitum collocauit, quo in loco superioribus fere diebus
 nostri pabulari consueuerant; et cum cotidiana consuetudine Q. Va-
 rus, praefectus equitum Domitii, uenisset, subito illi ex insidiis
 consurrexerunt. Sed nostri fortiter impetum eorum tulerunt, ce- 6
 20 leriterque ad suos quisque ordines redit, atque ultro uniuersi in
 hostes impetum fecerunt; ex his circiter LXXX interfectis, reliquis 7
 in fugam coniectis duobus amissis in castra se receperunt. His 38
 rebus gestis Domitius sperans Scipionem ad pugnam elici posse
 simulauit sese angustiis rei frumentariae adductum castra mouere
 25 nasique militari more conclamatis progressus milia passuum III
 loco idoneo et occulto omnem exercitum equitatumque collocauit.
 Scipio ad sequendum paratus equitum magnam partem ad exploran- 2
 dom iter Domitii et cognoscendum praemisit. Qui cum essent pro- 3

2 instruit *cod.* *Vrs.* unusquisque *det.*, struit *reliquit.* 6 ualle *a*
'mss. 3'. descendere *m. pr. b.* ac tamen *ego*, attamen *codd.*
P. 169. 8 subiectus castris Scipionis *a 'mss.'*, castris Scipionis subie-
 ctus *u.* 11 contineret *a 'mss. plerique'*, continere *cod. Ciacconii u.*
 12 expectatione *a.* 13 ne *Stephanus*, neque *a b 5 dett.*
 transiit *b.* 14 redit *a 'mss. tantum non omnes'*, rediit *u.* 17 con-
 suerant *a c.*, consueuerant *u.* 19 impetum eorum *a.*, eorum impetum *edd.*
 20 redit *a b.*, rediit *u.* 22 duobus *a 'mss.'*, nostri duobus *u.*
 23 gestis] confectis *b.* 25 militaribus *a b c.* mil. III pass.
a: passuum *om.* unus *det.* 27 sequendum (*a*) *e odd.* ante *Græc.*, in-
 sequendum *Græc.* *u.* equitum magnam partem *ego*, equitatum ma-
 gnamque partem *codd.*; equitatum magnamque partem *leuis armaturae u.*
P. 169 extr.

gressi, primaeque turmae insidias intrauissent, ex fremitu equorum inlata suspitione ad suos se recipere coeperunt, quique hos
 4 sequebantur celerem eorum receptum conspicati restiterunt. Nostri cognitis [hostium] insidiis, ne frustra reliquos expectarent, duas nacti turmas exceperunt (in his fuit M. Opimius, praefectus 5 equitum), reliquos omnes earum turmarum aut interfecerunt aut captos ad Domitium deduxerunt.

- 39 Deductis orae maritimae praesidiis Caesar, ut supra demonstratum est, III cohortes (que custodiam nauium long
 2 Huic officio oppidoque Marinas nostras interiorum in portu deligauit faucibusque portus et huic alteram coniunxit introitum portus opposuit
 40 omnes repentinos casus tunc peius filius, qui classi Aegyptiae praeerat, ad Oricum uenit submersamque nauim remulco multisque contendens funibus adduxit
 2 atque alteram nauem, quae erat ad custodiam ab Acilio posita, pluribus adgressus nauibus, in quibus ad libram fecerat turres, ut 20 ex superiore pugnans loco integrosque semper defragitatis summit- tens et reliquis partibus simul ex terra scalis et classe moenia oppidi temptans, uti aduersariorum manus diduceret, labore et multitudi-
 3 tudine telorum nostros uicit deiectisque defensoribus, qui omnes
 4 scaphis excepti refugerant, eam nauem expugnauit eodemque tem- 25 pore ex altera parte † molem tenuit naturalem obiectam, quae paene insulam oppidum effecerat, III biremes subiectis scutis

1 turbae a b c. 2 inlata a. suspitione in suos recipere b.
 3 receptum] conspectum add. b. 4 hostium hic ponunt codd., ante
 turmas (5) Aldus et sequentes: delendum suspicatus est Oudendorpius.
 P. 170; ubi falsa de l'aseosano tradidi. expectarent a. 7 per-
 duxerunt ex uno det. u. 9 isdemque a, isidemque u et 'sic omnes mss.
 uel isdemque'. 10 transduxerat (a). 11 Manius Acilius Achais-
 trinus; Caninianus a, Canianus b (errore apud Oud. Leid. sec. ponitur),
 Caninius dett.; Acilius Faernus u. 12 nostri a b. portum Ciac-
 conius, partem codd. 14 quas a 'mss.', qua P. Manutius u. P. 148.
 ipsius b. 17 Aegyptiae a. 18 nauem a. 19 posita
 int. uers. b. 20 adgressus a. 21 ex 'om. b in textu'. su-
 periore Freyssigius, superiori (a) ceterae edd. summittens (a), non
 subui. 24 deiectisque Aldus in corrig., deiectisque codd. 25 eam
 a b c, etiam u. 26 † molem cett. P. 170. obiectamque paene a
 (is pene) 'mss.' 27 oppidum a b c, contra oppidum u. scutis Ci-
 aeconius, scutulis codd.

impulsas uectibus in interiorem partem traduxit. Ita ex utraque parte naues longas adgressus, quae erant deligatae ad terram atque inanes, III ex his abduxit, reliquas incendit. Hoc confecto 5 negotio D. Laelium ab Asiatica classe abductum reliquit, qui com-
 5 meatus Bullide atque Amantia inportari in oppidum prohibeat. Ipse Lissum profectus naues onerarias XXX a M. Antonio relictas intra portum aggressus omnes incendit; Lissum expugnare con- 6 tus defendentibus ciuibus Romanis, qui eius conuentus erant, militibusque, quos praesidii causa miserat Caesar, triduum moratus
 10 paucis in oppugnatione amissis re infecta inde discessit.

Caesar, postquam Pompeium ad Asparagium esse cognouit, 41 eodem cum exercitu profectus expugnato in itinere oppido Parthi-
 norum, in quo Pompeius praesidium habebat, tertio die in Mace-
 doniam ad Pompeium peruenit iuxtaque eum castra posuit et po-
 15 stridie eductis omnibus copiis acie instructa decernendi potestatem Pompeio fecit. Vbi illum suis locis se tenere animaduertit, redu- 2 cto in castra exercitu aliud sibi consilium capiendum existimauit. Itaque postero die omnibus copiis magno circuitu difficili angusto- 3 que itinere Dyrrhachium profectus est sperans Pompeium aut
 20 Dyrrhachium compelli aut ab eo intercludi posse, quod omnem commeatum totiusque belli apparatus eo contulisset; ut accidit. Pompeius enim primo ignorans eius consilium, quod diuerso ab ea 4 regione itinere profectum uidebat, angustiis rei frumentariae com-
 pulsom discessisse existimabat; postea per exploratores certior
 15 factus postero die castra mouit breuiore itinere se occurrere ei posse sperans. Quod fore suspicatus Caesar militesque adhorta- 5 tus, ut aequo animo laborem ferrent, parua parte noctis itinere
 intermisso mane Dyrrhachium uenit, cum primum agmen Pompeii
 procul cerneretur, atque ibi castra posuit. Pompeius interclusus 42
 20 Dyrrhachio, ubi propositum tenere non potuit, secundo usus con-
 silio edito loco, qui appellatur Petra aditumque habet nauibus me-

1 impulsas a.   ita] ut add. b.   2 adgressus a.   dele-
 gatas a.   3 adduxit a 'ms. 6'.   4 Lelium a.   5 Bullide atque
 Amantia Vascosanus, Bibliide atque Mantinea codd.   inportari a.
 prohibeat ego, prohibebat codd. P. 171.   8 ciuibus] cum a.   12 in
 om. a.   Partinorum a 'ms. quidd.'   13 in ante Macedoniam om.
 codd. praeter unum det.   15 instituta b.   16 animum aduertit (a)
 et cum uno det. u.   17 capiendum ex 2 dett. u.   19 Dirrachium
 a et deinceps, ubicumque tacabo.   20 ut ab eo a.   21 eo a 'ms. ple-
 rique antiquiores', is eo cod. Ciacconii u.   31 auditumque a.

regiones aberant longius, locis certi.
frumenti finitimis ciuitatibus descri-
5 et omnibus castellis quod esset fru-
perexiguum cum ipsius agri natura,
tuosa, ac plerumque frumento utu-
peius haec prouiderat et superioribus
nos habuerat frumentumque omne co-
43 eorum domibus per equites comporta
Caesar consilium capit ex loci natura
Pompeii permulti editi atque asperi co-
2 tenuit castellaque ibi communit. Inde
rebat, ex castello in castellum perdis
Pompeium instituit, haec spectans, q-
utebatur, quodque Pompeius multitudi-
nore periculo undique frumentum coi-
3 portare posset, simul, uti pabulatione
4 latumque eius ad rem gerendam inutile
ritatem, qua ille maxime apud exteras
nueret, cum fama per orbem terrarum
44 sare obsideri neque audere proelio d-
mari Dyrrhachioque discedere uoleba-
belli, tela, arma, tormenta ibi colloca-
tui nauibus subportabat, neque munitio
erat, nisi proelio decertare uellet; qu-

esse faciendum. Relinquebatur, ut extremam rationem belli sequens 2
 quam plurimos colles occuparet et quam latissimas regiones prae-
 sidiis teneret Caesarisque copias, quam maxime posset, distineret;
 idque accidit. Castellis enim XXIII effectis XV milia passuum cir- 3
 5 cuitu amplexus hoc spatio pabulabatur; multaque erant intra eum
 locum mane sata, quibus interim iumenta pasceret. Atque ut no- 4
 stri perpetuas munitiones † uidebant perductas ex castellis in pro-
 xima castella, ne quo loco erumperent Pompeiani ac nostros post
 tergum adorirentur [timebant], ita illi interiore spatio perpetuas
 10 munitiones efficiebant, ne quem locum nostri intrare atque ipsos a
 tergo circumuenire possent. Sed illi operibus uincebant, quod et 5
 numero militum praestabant et interiore spatio minorem circuitum
 habebant. Quae cum erant loca Caesari capienda, etsi prohibere 6
 Pompeius totis copiis et dimicare non constituerat, tamen suis lo-
 8 cis sagittarios funditoresque mittebat, quorum magnum habebat
 numerum, multique ex nostris uulnerabantur, magnusque incesse- 7
 rat timor sagittarum, atque omnes fere milites aut ex coactis aut
 ex centonibus aut ex coriis tunicas aut tegimenta fecerant, quibus
 tela uitarent. In occupandis praesidiis magna ui uterque niteba- 45
 10 tor: Caesar, ut quam angustissime Pompeium contineret; Pom-
 peius, ut quam plurimos colles quam maximo circuitu occuparet,
 crebraque ob eam causam proelia fiebant. In his cum legio Cae- 2
 saris nona praesidium quoddam occupauisset et munire coepisset,
 huic loco propinquum et contrarium collem Pompeius occupauit
 15 nostrosque opere prohibere coepit et, cum una ex parte prope ae- 3
 quum aditum haberet, primum sagittariis funditoribusque circum-
 iectis, postea leuis armaturae magna multitudine missa tormentis-
 quo prolatis munitiones impediabat; neque erat facile nostris uno
 tempore propugnare et munire. Caesar, cum suos ex omnibus 4
 10 partibus uulnerari uideret, recipere se iussit et loco excedere.
 Erat per decliue receptus. Illi autem hoc acrius instabant neque 5

4 idque reliqui, id quod (a) ? et cum 2 dett. u. xxiv (a).

6 manus atque a quibus a. pascere c. nostri codd., nostri qui
 Vascosanus u. 7 uidebant reliqui, habebant cod. Hofomanni u. P. 172.

8 neque loco a. ac a b, et u. 9 timebant delendum uidit
 Pafraus. 10 ne quem locum b c, neque locum a; ne quo loco u.

13 funditores omissa copula b. mittebant ante corr. a. 17 exco-
 actis centonibus b. 19 nitebatur d, uidebatur a b. 20 angustissi-
 mac a. 21 maxime a.

regredi nostros patiebantur, quod timore adducti locum relinquere
 6 uidebantur. Dicitur eo tempore glorians apud suos Pompeius di-
 xisse: non recusare se, quin nullius usus imperator existimaretur,
 se sine maximo detrimento legio Caesaris sese recepisset inde, quo
 46 temere esset progressa. Caesar receptui suorum timens crates 5
 ad extremum tumulum contra hostem proferri et aduersas locari,
 intra has mediocri latitudine fossam tectis militibus obduci iussit
 2 locumque in omnes partes — — — — — xime impediri. Ipse idoneis
 locis funditores instruxit, u
 3 sent. His rebus † completi
 hoc insolentius atque audaci
 runt cratesque pro munitione
 4 scenderent. Quod cum animi
 reducti, sed reiecti uiderenti
 a medio fere spatio suos pe
 cohortatus tuba signum dari atque in hostes impetum fieri iussit.
 5 Milites legionis VIII subito conspirati pila coniecerunt et ex infe-
 riore loco aduersus clium incitati cursu praecipites Pompeianos
 egerunt et terga uertere coëgerunt; quibus ad recipiendum crates
 directae longurique obiecti et institutae fossae magno impedimento 2
 6 fuerunt. Nostri uero, qui satis habebant sine detrimento disce-
 dere, compluribus interfectis omnino suorum amissis quietissime
 se receperunt pauloque citra eum locum aliis comprehensis colli-
 47 bus munitiones perfecerunt. Erat noua et inusitata belli ratio cum
 tot castellorum numero tantoque spatio et tantis munitionibus et 25
 2 toto obsidionis genere tum etiam reliquis rebus. Nam quicumque
 alterum obsidere conati sunt, perculosos atque infirmos hostes adorti
 aut proelio superatos aut aliqua offensione permotos continuerunt,
 3 cum ipsi numero equitum militumque praestarent; causa autem

4 legio — recepisset — (5) esset progressa *Ciacconius* (sed male legio-
 nona); legiones — recepissent — essent progressae *codd.*, nisi quod legio-
 num *b.* 6 aduersa *a b.* 8 impedire *b.* 10 completis] conse-
 ctis *Marklandus.* legionem *Faërus*, legiones *codd.* 11 deieci
a b. 15 legionem *a.* 17 conspirati *a d.* conspicati *b.* *Veque uero*
ego conspiratos conglobatos interpretor, sed qui animo in eundem impe-
tum conspirauerant. 18 clium *P. Manutius*, pilum *codd.* 19 ege-
 runt] gerunt *a.* 20 directae *b.* derete *a.* longurique *a* 'mss. plerique'.
 obiecti *a.* 23 se om. *a b.* citra (*a*) *cod. Vrs.*, circa 'mss
 et *edd qdd.*' 26 quicumque (*a*), non — cunque. 29 equitum mi-
 litumque *a.* equitum *b.* militum equitumque *edd.*

obsidionis haec fere esse consuevit, ut frumento hostes prohibe-
rent. At tum integras atque incolumes copias Caesar inferiore
militum numero continebat, cum illi omnium rerum copia abunda-
rent: cotidie enim magnus undique nauium numerus conueniebat, 4
5 quae com meatum subportarent, neque ullus flare uentus poterat,
quin aliqua ex parte secundum cursum haberent. Ipse autem con- 5
sumptis omnibus longe lateque frumentis summis erat in angustiis.
Sed tamen haec singulari patientia milites ferebant. Recordaban- 6
tur enim eadem se superiore anno in Hispania perpessos labore et
10 patientia maximum bellum confecisse, meminerant ad Alesiam ma-
gnam se inopiam perpessos, multo etiam maiorem ad Auaricum
maximarum gentium uictores discessisse. Non, illis ordeum cum 7
daretur, non legumina recusabant; pecus uero, cuius rei summa
erat ex Epiro copia, magno in honore habebant. Est etiam genus 48
15 radicis inuentum ab iis, qui fuerant † ualeribus, quod appellatur
chara, quod admixtum lacte multum inopiam leuabat. Id ad simi-
litudinem panis efficiebant. Eius erat magna copia. Ex hoc effe- 2
ctos panes, cum in colloquiis Pompeiani famem nostris obiectarent,
nullo in eos iaciebant, ut spem eorum minuerent. Iamque fru- 49
20 menta maturescere incipiebant, atque ipsa spes inopiam sustenta-
bat, quod celeriter se habituros copiam confidebant; crebraeque 2
uoces militum in uigiliis colloquiisque audiebantur, prius se cor-
tice ex arboribus uicturos, quam Pompeium e manibus dimissuros.
Libenter etiam ex perfugis cognoscebant equos eorum tolerari, 3
25 reliqua uero iumenta interisse; uti autem ipsos ualetudine non
bona cum angustiis loci et odore laetro ex multitudine cadauerum
et cotidianis laboribus insuetos operum tum aquae summa inopia
adfectos. Omnia enim flumina atque omnes riuos, qui ad mare 4
pertinebant, Caesar aut auerterat aut magnis operibus obstruxe-

1 prohibent *a b c*, prohibeantur *u.* 2 tum *a b*, contra *u.*
Caesari *a.* inferiores *a b* et ille etiam milites ante corr. 3 ha-
bunderent *a.* 5 cum meatum *a.* subportarent *a.* 6 haberent
b et unus det., haberet reliqui. 7 summis] submissis ante corr. *a.*
9 eandem *a.* Hispania *a.* 12 maximarum *Dauisius*, ma-
ximarum se codd. ordeum *a* 'mes. omnes', hordeum *u.*
14 etiam] autem *a.* 15 ab his *a.* ualeribus *a b c d*, cum Valerio *u.*
P. 172. 16 admixtum *a.* lacti *b.* 17 affectos ante corr. *a.*
20 inopia sustentabant cum puncto sub altero *u a.* 24 profugis *b.*
eos *b.* tolerari codd., nix tolerari *P. Manutius u.* 25 ua-
letudine *a.* 26 bona — multitudine om. *a*, nisi praeterea (25) non ab-
esse *Beyerlium fugit.* 28 affectos *a.*

rat, atque ut erant loca montuosa et ad specus angustiae uallium,
 has subleuic in terram demissis praesepserat terramque adiecerat,
 5 ut aquam contineret. Itaque illi necessario loca sequi demissa ac
 palustria et puteos fodere cogebantur atque hunc laborem ad coti-
 diana opera addebant; qui tamen fontes a quibusdam praesidiis
 6 aberant longius et celeriter aestibus exarescebant. At Caesaris
 exercitus optima uale tudine summaque aquae copia utebatur, tum
 commeatus omni genere praeter frumentum abundabat; quibus co-
 tidie melius † subterere tem remque spem maturitate fru-
 50 mentorum proponi uidebant. s genere belli nouae ab utris- 11
 que bellandi rationes reperie- illi, cum animaduertissent ex
 ignibus nocte cohortes no uitiones exornare, silentio
 adgressi uniuersi intra mu agittas coniciebant et se con-
 2 festim ad suos recipiebant. rebus nostri usi docti haec
 reperiabant remedia, ut ali es facerent 11

51 Interim certior factus P. Sulla, quem discedens castris praefece-
 rat Caesar, auxilio cohorti uenit cum legionibus duabus; cuius 21
 2 aduentu facile sunt repulsi Pompeiani. Neque uero conspectum
 aut impetum nostrorum tulerunt, primisque deiectis reliqui seuer-
 terunt et loco cesserunt. Sed insequentes nostros, ne longius pro-
 3 sequerentur, Sulla reuocauit. At plerique existimant, si acius
 4 insequi uoluisset, bellum eo die potuisse finire. Cuius consilium 25
 reprehendendum non uidetur. Aliae enim sunt legati partes atque
 imperatoris: alter omnia agere ad praescriptum, alter libere ad
 5 summam rerum consulere debet. Sulla a Caesare castris relictus

1 ad specus] P. 172 extr.	2 dimissis codd. praeter unum del
adiecerat a b, aggerat u.	3 contineret a b, continereat u.
ita a 'mss. 2', atque b.	dimissa a 'mss. plerique'.
9 subterere a d, subterrere b; succedere u. P. 173.	6 erant b.
reiebantur a.	annum aduertissent cum uno del. u.
detl., aduersi reliqui.	13 aggressi
inter d.	uniuersi ego, uniuersas codd. P. 173 extr
coiciebant a.	14 reiciebant a.
bantur a.	15 repperie-
la (a) et deinceps.	Lacunam post facerent Aldus notauit. P. 161.
20 cohorta ante corr. a.	19 Syl-
23 insequentis, 'ut fera semper', b.	22 reliquis euerit-
25 sequi uoluissent b.	prosequuntur a.
finire a b, finire u.	26 repreho-
dum a.	28 relictis ante corr. a.

liberatis suis hoc fuit contentus neque proelio decertare uoluit,
 quae res tamen fortasse aliquem reciperet casum, ne imperatorias
 sibi partes sumpsisse uideretur. Pompeianis magnam res ad rece- 6
 ptum difficultatem adferebat. Nam ex iniquo progressi loco in
 5 summo constiterant: si per decliue sese reciperent, nostros ex su- 7
 periore insequentes loco uerebantur; neque multum ad solis occa-
 sum temporis supererat: spe enim conficiendi negotii prope in no-
 ctem rem duxerant. Ita necessario atque ex tempore capto con- 8
 silio Pompeius tumulum quendam occupauit, qui tantum aberat a
 10 nostro castello, ut telum tormento missum adigi non posset. Hoc
 consedit loco atque eum communiuit omnesque ibi copias continuit.
 Eodem tempore duobus praeterea locis pugnatum est: nam plura 53
 castella Pompeius pariter distinendae manus causa temptauerat,
 ne ex proximis praesidiis succurri posset. Vno loco Volcatius 2
 15 Tullus impetum legionis sustinuit cohortibus tribus atque eam loco
 depulit; altero Germani munitiones nostras egressi compluribus
 interfectis sese ad suos incolumes receperunt. Ita uno die VI 53
 proeliis factis, tribus ad Dyrrhachium, tribus ad munitiones, cum
 horum omnium ratio haberetur, ad duorum milium numero ex
 20 Pompeianis cecidisse reperiēbamus, euocatos centurionesque com-
 plures (in eo fuit numero Valerius Flaccus, L. filius, eius, qui 2
 praetor Asiam obtinuerat); signaque sunt militaria sex relata.
 Nostri non amplius XX omnibus sunt proeliis desiderati. Sed in 3
 castello nemo fuit omnino militum, quin uulneraretur, quattuor-
 25 que ex una cohorte centuriones oculos amiserunt. Et cum laboris 4
 sui periculique testimonium adferre uellent, milia sagittarum cir-
 citer XXX in castellum coniecta Caesari renumerauerunt, scuto-
 que ad eum relato Scaeuae centurionis inuenta sunt in eo forami-

- 3 magnam *P. Manutius*, magna *a* 'mss. plerique'. 4 adferebat
a. 5 recipere *a*. 7 temporis supererat *a* *edd. ante u*, supererat
 temporis *sine annotatione u*. 8 duxerant *b* 5 *dett.*, deduxerant *reli-*
qui. atque] et *b*. 10 tormento 4 *dett.*; tormentum *a*, tormento-
 ram *b*; tormentumue *u*. 11 communiuit *a b*, communiit *u*.
 19 duorum milia *a*, duo milia 'mss. plerique'. 20 repperiebamus *a*.
 21 Val. *a*. eius *om. c*. 22 militaria sex *a Stephanus*,
 sex militaria *ceterae edd.* 24 qui *b*. quattuorque *a*, non qua-
 tuorque. 26 periculi *omissa copula a b*. adferre *a*. milia
 sagittarum circiter xxx] centum ac triginta milia *Sueton. Caes. 68*.
 27 castellam *a*. contexta *a b c*. renumerauerunt *Scaliger*; re-
 munerauerunt *a et sic aut* 'numerau. renunciau. mss. quidam'.

rat, atque ut erant loca
has sublevis in te

5 ut aquam conti-

palustria et p-

diana opera

6 aberant 1

exercit

comur

tidis

50 mr

q

i

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

41

42

43

44

45

46

47

48

49

50

51

52

53

54

55

56

57

58

59

60

61

62

63

64

65

66

67

68

69

70

71

72

73

74

75

76

77

78

79

80

81

82

83

84

85

86

87

88

89

90

91

92

93

94

95

96

97

98

99

100

101

102

103

104

105

106

107

108

109

110

111

112

113

114

115

116

117

118

119

120

121

122

123

124

125

126

127

128

129

130

131

132

133

134

135

136

137

138

139

140

141

142

143

144

145

146

147

148

149

150

151

152

153

154

155

156

157

158

159

160

161

162

163

164

165

166

167

168

169

170

171

172

173

174

175

176

177

178

179

180

181

182

183

184

185

186

187

188

189

190

191

192

193

194

195

196

197

198

199

200

201

202

203

204

205

206

207

208

209

210

211

212

213

214

215

216

217

218

219

220

221

222

223

224

225

226

227

228

229

230

231

232

233

234

235

236

237

238

239

240

241

242

243

244

245

246

247

248

249

250

251

252

253

254

255

256

257

258

259

260

261

262

263

264

265

266

267

268

269

270

271

272

273

274

275

276

277

278

279

280

281

282

283

284

285

286

287

locum produxit, si Pompeius proelio decertare uellet, ut pae-
 stris Pompei legiones subiceret; tantumque a uallo eius prima
 acies aberat, uti ne telo tormentone adici posset. Pompeius autem, 2
 ut famam opinionemque hominum teneret, sic pro castris exerci-
 5 tum constituebat, ut tertia acies uallum contingeret, omnis quidem
 instructus exercitus telis ex uallo abiectis protegi posset. Haec 57
 cum in Achaia atque apud Dyrrhachium gererentur, Scipionemque
 in Macedoniam uenisse constaret, non oblitus pristini instituti Cae-
 sar mittit ad eum A. Clodium, suum atque illius familiarem, quem
 10 ab illo traditum initio et commendatum in suorum necessariorum
 numero habere instituerat. Huic dat litteras mandataque ad eum; 2
 quorum haec erat summa: Sese omnia de pace expertum nihil ad-
 huc arbitrari uitio factum eorum, quos esse auctores eius rei uo-
 luisset, quod sua mandata perferre non opportuno tempore ad Pom-
 15 peium uererentur. Scipionem ea esse auctoritate, ut non solum 3
 libere quae probasset exponere, sed etiam ex magna parte com-
 pellere atque errantem regere posset; praeesse autem suo nomine
 exercitui, ut praeter auctoritatem uires quoque ad coërcendum ha-
 beret. Quod si fecisset, quietem Italiae, pacem prouinciarum, sa- 4
 20 lutem imperii uni omnes acceptam relatu-ros. Haec ad eum man- 5
 data Clodius refert ac primis diebus, ut uidebatur, libenter auditus
 reliquis ad colloquium non admittitur castigato Scipione a Fauo-
 nio; ut postea confecto bello reperiēbamus, infectaque re sese ad
 Caesarem recepit. Caesar, quo facilius equitatum Pompeianum ad 58
 25 Dyrrhachium contineret et pabulatione prohiberet, aditus duos,
 quos esse angustos demonstraui-mus, magnis operibus praemuniuit
 castellaque his locis posuit. Pompeius, ubi nihil profici equitatu 2
 cognouit, paucis intermissis diebus rursum eum nauibus ad se intra
 munitiones recipit. Erat summa inopia pabuli, adeo ut foliis ex 3

- 1 pene (a).   2 Pompei a.   subicere a b.   3 ne a b c,
 ne in eam u.   telo tormentone *reliqui codd.*, telo tormentumue a si-
lente de extremo Beyerlin; telum tormentumue *Stephanus u.*   adici
Scaliger, adigi *codd.* Non acies, sed ad aciem adici potuisse negatur.
 Pompeius — (6) posset om. b.   4 opinionemque a 5 *dett.*, et
 opinionem u.   si a.   6 abiectis '*mss. omnes*', proiectis a.
 9 A. *suppleuit Marklandus*.   12 experta a b.   13 uitio factum a
edd. ante Scal., factum uitio *Scaliger u.*   14 oportuno a.   16 ex
 magna a; magna ex u et '*sic mss., non ex m.*'?   compellare a '*mss. 3*'.
 18 cohercendum a.   20 imperii *Stephanus*, imperio a b.
 relatione *ante corr.* a.   23 repperiebamus a.   26 angustissimos b.
 29 recepit '*mss. et edd. qdd.*'

arboribus strictis et teneris harundinum radicibus contusis equos
alerent (frumenta enim, quae fuerant intra munitiones sata, con-
4 sumpserant); cogebantur Coreyra atque Acarnania longo inter-
iecto nauigationis spatio pabulum subportare, quodque erat eius
rei minor copia, hordeo adaugere atque his rationibus equitatum
5 tolerare. Sed postquam non modo hordeum pabulumque omnibus
locis herbaeque desectae, sed etiam frons ex arboribus deficiebat,
corruptis equis macie conandum sibi aliquid Pompeius de eruptione
59 existimauit. Erant apud Cai fratres, Raucillus et Egus,
tate multis annis obtinuerat opera Caesar omnibus Gi
2 usus. His domi ob has causa-
ral atque eos extra ordinem in-
que in Gallia ex hostibus capi-
3 tribuerat locupletesque ex egenis fecerat. Hi propter uirtutem
non solum apud Caesarem in honore erant, sed etiam apud exer-
citus cari habebantur; sed freti amicitia Caesaris et stulta ac bar-
bara arrogantia elati despiciebant suos stipendiumque equitum
4 fraudabant et praedam omnem domum auertebant. Quibus illi re- 20
bus permoti uniuersi Caesarem adierunt palamque de eorum iniu-
riis sunt questi et ad cetera addiderunt falsum ab his equitum nu-
60 merum deferri, quorum stipendium auerterent. Caesar neque
tempus illud animaduersionis esse existimans et multa uirtuti eo-
rum concedens rem totam distulit; illos secreto castigauit, quod 25
quaestui equites haberent, monuitque, ut ex sua amicitia omnia
2 expectarent et ex praeteritis suis officiis reliqua sperarent. Ma-
gnam tamen haec res illis offensionem et contemptionem ad omnes
attulit, idque ita esse cum ex aliorum obiectionibus tum etiam

1 arboris b.	tenera a b.	harundinum a b, non ar.
3 cogebantur a b, et cogebantur u.		Coreina a, a Coreyra b.
4 subportare a.	quodque unus det., quoque reliqui. P. 58.	5 ad-
inungere ante corr. a.	7 desectae — ex arboribus om. b.	fros.
Cellarius, fractus codd. P. 55.		deficiebat a c, deficiebant b d.
9 equitum a b c, ex equitum u.	10 Raucillus a b c, Roscillus u.	
Egus a 'mss.', Aegus Aldus u.	Abduci a: 'Abducilli, Abucilli, Abdu-	
ii, Abduilli mss.	ciuitatem b c.	12 Gallis a c.
a, ordines b.	15 ex] et a.	24 illud a.
26 quuestu b.	27 expectarent a.	aduersionis a c.
28 a.	etiam] aut b (i. e. autem).	29 obiectionibus ante

ex domestico iudicio atque animi conscientia intellegebant. Quo 3
 pudore adducti et fortasse non se liberari, sed in aliud tempus re-
 seruari arbitrati discedere a nobis et nouam temptare fortunam
 nouasque amicitias experiri constituerunt. Et cum paucis collo- 4
 5 cuti clientibus suis, quibus tantum facinus committere audebant,
 primum conati sunt praefectum equitum C. Volusenum interfi-
 cere, ut postea bello confecto cognitum est, ut cum munere aliquo
 perfugisse ad Pompeium uiderentur; postquam id difficilior uisum 5
 est, neque facultas perficiendi dabatur, quam maximas potuerunt
 10 pecunias mutuati, proinde ac suis satisfacere et fraudata restituere
 uellent, multis coëmplis equis ad Pompeium transierunt cum iis,
 quos sui consilii participes habebant. Quos Pompeius, quod erant 61
 honesto loco nati et instructi liberaliter magnoque comitatu et
 multis iumentis uenerant uirique fortes habebantur et in honore
 15 apud Caesarem fuerant, quodque nouum et praeter consuetudinem
 acciderat, omnia sua praesidia circumduxit atque ostentauit. Nam 2
 ante id tempus nemo aut miles aut eques a Caesare ad Pompeium
 transierat, cum paene cotidie a Pompeio ad Caesarem perfugerent,
 uulgo uero uniuersi in Epiro atque Aetolia conscripti milites ea-
 20 rumque regionum omnium, quae a Caesare tenebantur. Sed hi 3
 cognitis omnibus rebus, seu quid in munitionibus perfectum non
 erat, seu quid a peritioribus rei militaris desiderari uidebatur,
 temporibusque rerum et spatiis locorum, custodiarum uaria dili-
 gentia animaduersa, prout cuiusque eorum, qui negotiis praecerant,
 25 aut natura aut studium ferebat, haec ad Pompeium omnia detule-
 runt. Quibus ille cognitis eruptionisque iam ante capto consilio, 62
 ut demonstratum est, tegimenta galeis milites ex uiminibus facere
 atque aggerem iubet comportare. His paratis rebus magnum nu- 2
 merum leuis armaturae et sagittariorum aggeremque omnem noctu
 30 in scaphas et naues actuarias inponit et de media nocte cohortes
 LX ex maximis castris praesidiisque deductas ad eam partem mu-
 nitionum ducit, quae pertinebant ad mare longissimeque a maxi-

2 liberare <i>a</i> .	4 amicitias experiri <i>a</i> , experiri amicitias <i>edd</i> .
collocutis <i>a</i> .	6 interfecere <i>ante corr. a</i> .
<i>m. pr. c.</i>	8 facilius <i>a b et</i>
10 proinde 'omnes', perinde (<i>a</i>).	11 cum his <i>a</i> .
13 fuerant 'mss. 6'.	16 post praesidia <i>repetit sua a</i> .
20 hic <i>a</i> .	18 pene (<i>a</i>).
23 custodiarum <i>ego</i> , in custodiarum <i>a b c d</i> ; et custo-	
diarum <i>v</i> .	uiria <i>a b d</i> , uir uacuo spatio excipiente <i>c</i> .
25 detule-	
rant <i>a</i> 'mss. plerique et uetustiores'.	28 iubet comportare <i>a</i> , compor-
tare iubet <i>edd</i> .	comparatis <i>b</i> .
	30 inponit <i>a</i> .
	31 ex] et <i>a</i> .

3 mis castris Caesaris aberant. Eodem naues, quas demonstraui-
mus aggere et levis armaturae militibus completas, quasque ad
Dyrrhachium naues longas habebat, mittit et, quid a quoque fieri
4 uelit, praecipit. Ad eas munitiones Caesar Lentulum Marcelli-
num quaestorem cum legione VIII positum habebat. Huic, quod 5
ualetudine minus commoda utebatur, Fulvium Postumum adiu-
63 rem summiserat. Erat eo loco fossa pedum XV et uallum contra
hostem in altitudinem pedum X, tantundemque eius ualli agger in
2 latitudinem patebat: ab eo uersus in contrariam parten
3 Hoc enim superioribus di-
circumuenirentur, duplic
4 proelio dimicaretur, posset
tinens omnium dierum la-
5 nitiones] XVII erat compl-
que contra mare transuer-
conungeret, nondum perfererat. Quae res nota erat Pompeio, de-
lata per Allobrogas perfugas, magnumque nostris attulerat incom-
6 modum. Nam ut ad mare nostrae cohortes nonae legionis excu-
buerant, accedere subito prima luce Pompeiani [exercitus aduen- 21
tus extitit]; simul nauibus circumuecti milites in exteriorem ual-
lum tela iaciebant, fossaeque aggere complebantur, et legionarii
interioris munitionis defensores scalis admotis tormentis cuiusque
generis telisque terrebant, magnaue multitudo sagittariorum ab
7 utraque parte circumfundeatur. Multum autem ab ictu lapidum, 23
quod unum nostris erat telum, uimine tegimenta galeis inposita
8 defendebant. Itaque cum omnibus rebus nostri premerentur atque

3 a quoque] atque b.	4 uellet b.	praecipit a b.
Marcellum a b c.	5 legiones a, legionibus b.	praepositum c.
6 ualitudine a.	Postumum a, 'Postumium uel Posthumium mss.	
et edd. qdd.	7 summiserat a, non subm.	pedes a b.
8 tantundemque (a).	9 altitudinem	
10 paululum b	11 nostris a.	14 mil. pass. a
'mss. nonnulli'.	munitiones xvii 'mss. plerique'; xvii munitiones a,	
xvii munitione (Clarke u: uncas Oudendorpi suau posui.	17 con-	
tingeret (Tacconius, contingeret codd.	18 Allobrogas a c, non Allo-	
brogas.	attulerat a b, attulit u.	19 nostrae] n e.
20 exercitus aduen-	21 simul] ex errore add. u.	
23 munitiones a.	26 inposita a.	

aegre resisterent, animaduersum est uitium munitionis, quod supra demonstratum est, atque inter duos uallos, qua perfectum opus non erat, per mare nauibus expositi in auersos nostros impetum fecerunt atque ex utraque munitione deiectos terga uertere coëgerunt. Hoc tumultu nuntiato Marcellinus cohortes subsidio nostris laborantibus submittit ex castris; quae fugientes conspicatae neque illos suo aduentu confirmare potuerunt neque ipsae hostium impetum tulerunt. Itaque quodcumque addebatur subsidio, id corruptum timore fugientium terrorem et periculum augebat: hominum enim multitudine receptus impediabatur. In eo proelio cum graui uulnere esset affectus aquilifer et a uiribus deficeretur, conspicatus equites nostros, 'Hanc ego', inquit, 'et uiuus multos per annos magna diligentia defendi et nunc moriens eadem fide Caesari restituo. Nolite, obsecro, committere, quod ante in exercitu Caesaris non accidit, ut rei militaris dedecus admittatur, incolumemque ad eum deforte'. Hoc casu aquila conseruatur omnibus primae cohortis centurionibus interfectis praeter principem priorem. Iamque Pompeiani magna caede nostrorum castris Marcellini adpropinquabant non mediocri terrore inlato reliquis cohortibus, et M. Antonius, qui proximum locum praesidiorum tenebat, ea re nuntiata cum cohortibus XII descendens ex loco superiore cernebatur. Cuius aduentus Pompeianos compressit nostrosque firmavit, ut se ex maximo timore colligerent. Neque multo post Caesar significatione per castella fumo facta, ut erat superioris temporis consuetudo, deductis quibusdam cohortibus ex praesidiis eodem uenit. Qui cognito detrimento cum animaduertisset Pompeium extra munitiones egressum, ut libere pabulari posset nec minus aditum nauibus haberet, commutata ratione belli, quoniam propositum non tenuerat, castra secundum mare iuxta Pompeium munire iussit. Qua perfecta munitione animaduersum est a speculatoribus Caesaris cohortes quasdam, quod instar legionis uideretur,

1 resistere *a.*   3 expositis *a* 'mss. qdd.'   auersos *Faërnus*,
aduersos *codd.*   nostri *a b c.*   4 deletos *a.*   5 Marcellus *a b c.*
6 ex castris quae *Heldius*, ex castrisque *a b*; quae ex castris *u.*
fugentes *a.*   conspicati *b.*   8 quodcumque (*a*).   adebatur *a.*
12 inquit *a.*   13 magno *a.*   16 referte *b.*   19 adpropinquabant *a.*
inlato *a.*   27 fabulari *a b.*   29 castra secundum mare *hic collocaui*, post egressum (27) ponunt *codd. P. 175.*
30 ab ex uno del. *u.*   31 uideretur] ualeret *supra ascriptis* *ur a*, ualerent *b.*

2 esse post siluam et in uelera castra duci. Castrorum hic situs
 erat. Superioribus diebus nona Caesaris legio, cum se obie-
 cisset Pompeianis copiis atque opere, ut demonstrauius, circum-
 3 muniret, castra eo loco posuit. Haec siluam quandam continge-
 4 bant neque longius a mari passibus CCC aberant. Post mutato 5
 consilio quibusdam de causis Caesar paulo ultra eum locum castra
 transtulit, paucisque intermissis diebus eadem Pompeius occupaue-
 rat et, quod eo loco plures erat legiones habiturus, relicto inte-
 5 riore uallo maiorem adiectionem. Ita minora castra
 6 inclusa maioribus castelli locum obtinebant. Item ab illis
 angulo castrorum sinistro inter passus CCCC, quo liber
 is quoque mutato consilio 7 lo causis, quas commemorari
 7 necesse non est, eo loco Ita complures dies manserunt
 67 rant castra; munitiones integrae erant. Hoc signo
 legionis inlato speculatores 11 m nuntiarunt. Hoc idem ui-
 2 sum ex superioribus quibusdam castellis confirmauerunt. Is locus
 aberat a nouis Pompeii castris circiter passus quingentos. Hanc
 legionem sperans Caesar se opprimere posse et cupiens eius dici
 detrimentum sarcire reliquit in opere † cohortes duas, quae spe- 20
 3 ciem munitionis praeberent; ipse diuerso itinere quam potuit oc-
 cultissime reliquas cohortes, numero XXXIII, in quibus erat legio
 nona multis amissis centurionibus deminutoque militum numero,
 4 ad legionem Pompei castraque minora duplici acie eduxit. Neque
 eum prima opinio fefellit. Nam et peruenit prius, quam Pompeius 25
 sentire posset, et tametsi erant munitiones castrorum magnae,
 tamen sinistro cornu, ubi erat ipse, celeriter adgressus Pompeia-
 5 nos ex uallo deturbauit. Erat obiectus portis ericius. Hic pau-
 lisper est pugnatum, cum inrumpere nostri conarentur, illi castra

1 reduci b.	2 non a, n b (i. e. ñ).	legio super uers. a.
3 opera ex 4 dett. u. P. 176.	5 ecc a b c, eo u.	6 quibus
a. Caesar om. a.	7 eadem a b, eadem haec reliqui.	8 erant
a. 10 castellis a b.	12 liberius a periculo a b et, qui liberi, c;	
liberius ac sine periculo u.	13 his quoque a, hocque b.	15 omnes
integrae a, integrae omnes codd.	16 inlato a.	rem nuntiarunt
ego, renuntiarunt codd.	17 confirmauerunt ego, confirmauerant codd.	
P. 177. his a.	20 resarcire b.	reliquit a. † cohortes duas] P. 177.
21 qua b.	23 non a.	centum a b.
deminutoque a 'ms. plerique'.	24 Pompei a.	castra minora b.
eduxit a b c, duxit u.	26 et tametsi] etiam etsi a, aut etsi b.	
27 adgressus a.	28 nulle b.	29 inrumpere a.

defenderent fortissime Tito Pulione, cuius opera proditum exercitum C. Antoni demonstrauius, e loco propugnante. Sed tamen 6 nostri uirtute uicerunt excisoque ericio primo in maiora castra, post etiam in castellum, quod erat inclusum maioribus castris, in-
 5 ruperunt et, quod eo pulsa legio sese receperat, nonnullos ibi repugnantes interfecerunt. Sed fortuna, quae plurimum potest cum 68 in reliquis rebus tum praecipue in bello, paruis momentis magnas rerum commutationes efficit; ut tum accidit. Munitionem, quam 2. pertinere a castris ad flumen supra demonstrauius, dextri Caesaris
 10 cornus cohortes ignorantia loci sunt seculae, cum portam quaererent castrorumque eam munitionem esse arbitrarentur. Quod cum esset animaduersum coniunctam esse flumini, prorutis 3 munitionibus defendente nullo transcenderunt, omnisque noster equitatus eas cohortes est secutus. Interim Pompeius hac satis 69
 15 longa interiecta mora et re nuntiata V legiones ab opere deductas subsidio suis duxit, eodemque tempore equitatus eius nostris equitibus adpropinquabat, et acies instructa a nostris, qui castra occupauerant, cernebatur, omniaque sunt subito mutata. Legio 2 Pompeiana celeris spe subsidii confirmata ab decumana porta re-
 20 sistere conabatur atque ultro in nostros impetum faciebat. Equitatus Caesaris, quod angusto itinere per aggeres ascendebat, receptui suo timens initium fugae faciebat. Dextrum cornu, quod 3 erat a sinistro seclusum, terrore equitum animaduerso, ne intra munitionem opprimeretur, ea parte, quam prouerat, sese recipie-
 25 bat, ac plerique ex his, ne in angustias inciderent, ex X pedum munitione se in fossas praecipitabant, primisque oppressis reliqui

- 1 fortissimeque *a.*   Tito *a.* T. *u.*   Pulione *a b.* Pulcione *u.*
 2 Antoni *a.*   ante demonstrauius *add. supra b.*   4 inru-
 perunt *a.*   5 et *om. a b.*   pugnantes *b.*   6 cum] tum *b.*
 8 quae *a.* qua *b.*   10 cornus *Aldus,* cornu (*a*) *u.*   11 castrorum
 eam *b.*   12 coniuncta *a b.*   prorutis *Ciacconius,* prout his *a c cod.*
Vrs.; protinus his *u.*   15 *v supra ascripta a a.*   legiones — dedu-
 ctas *ego;* legione — deducta *b c et,* qui secundum *Beyerlii* silentium le-
 gionem, *a;* legionem — deductam *u. P. 179.*   17 adpropinquabat *a.*
 18 legio Pompeiana *a;* Pompeiana enim legio *edd., sed* enim *om. b 2*
dett.   19 celeris *Faërnus,* celeri *a 'mss. plerique'* (nam ceteri typo-
 thetae debentur).   20 conabatur *Stephanus,* conatur *a 'mss. plerique'.*
 ultra *a.*   21 ascendebat (*a*).   23 animaduersi *b.*
 24 ea parte, quam prouerat *ego;* ex parte, qua prouerbat *codd. P. 179.*
 25 his *a edd. ante Ald., iis Aldus u.*   ex x pedum munitione *ego,*
 x pedum munitionis *codd. P. 179.*   26 praecipitabant *P. Manutius,*
 praecipitant *a 'mss. tantum non omnes'.*

DE BELLO CIVILI

- 4 per horum corpora salutem sibi atque exilum pariebant. Sinistro cornu milites, cum ex uallo Pompeium adesse et suos fugere cernerent, ueriti, ne angustis intercluderentur, cum extra et intus hostem haberent, eodem, quo uenerant, receptu sibi consulebant, omniaque erant tumultus, timoris, fugae plena, adeo ut, cum Caesar signa fugientium manu prenderet et consistere iuberet, alii [dimissis equis] eundem cursum coniungerent, alii ex metu etiam signa dimitterent, neque quisquam omnino consisteret. Illis tantis malis haec subsidia succur-
- 70 citus, quod Pompeius insperem acciderant eius, qui prospexerat, munitionibus equitesque eius angustis occupatis ad insequendum
- 2 ultramque partem momentum ad flumen perductas expeditamque Caesaris uictoriam interpericulauerunt, eadem res celeritate insequentium tardata nostris salutem attulit. Duobus his unius diei proeliis Caesar desiderauit milites DCCCCLX et equites ... Tuticanum Gallum, senatoris filium, notos equites Romanos C. 20 Fleginatem Placentia, A. Granium Puteolis, M. Sacrativirum
- 2 Capua, tribunos militum et centuriones XXXII; sed horum omnium pars magna in fossis munitionibusque et fluminis ripis oppressa suorum in terrore ac fuga sine ullo uulnere interiit: signaque sunt militaria amissa XXXII. Pompeius eo proelio imperator 25 est appellatus. Hoc nomen optinuit atque ita se postea salutari

3 extra intus <i>a</i> .	4 recepta <i>Vascosanuz</i> , receptai <i>codd.</i> P. 179
<i>extr.</i> 5 plenum <i>a</i> .	6 prenderet <i>a b</i> , prehenderet <i>u</i> .
7 [dimissis equis] P. 180.	8 consistere <i>a</i> .
dett.; conficerent <i>u</i> .	12 adpropinquare <i>a</i> .
aliquandiu (<i>a</i>).	13 angustis portis atque his (<i>a</i>) <i>b d</i>
6 dett., angustis portisque <i>Aldus u</i> . P. 181; ubi non recte 4 dett. posui.	15 utraque parte <i>b</i> .
ad <i>a</i> , <i>a edd.</i>	16 Pompei <i>a</i> .
expeditamque <i>a b c</i> , et expeditam <i>u</i> .	19 Caesar <i>Aldus</i> , Caesaris <i>codd.</i>
et equites ... Tuticanum Gallum, senatoris filium, notos equites Romanos <i>ego</i> ; et notos equites R. Fleginatem Tuticanum Gallum, senatoris filium <i>u cum optimis</i> , sed Fleginatem <i>a</i> , Fleginatem <i>b</i> . P. 156.	21 Fleginatem <i>b</i> , Fleginatem <i>a</i> ; Fleginatem <i>u</i> .
interit <i>a</i> .	22 in terrore <i>a b</i> , terrore <i>u</i>
23 amissa XXXII <i>a</i> , XXXII amissa <i>edd.</i>	26 optinuit <i>a</i> .
postea] post modum <i>b</i> .	salutur <i>a</i> .

passus neque in litteris, quas scribere est solitus, neque in fasci-
bus insignia laureae praetulit. At Labienus, cum ab eo impetra- 4
uisset, ut sibi captiuos tradi iuberet, omnes productos ostentatio-
nis, ut uidebatur, causa, quo maior perfugae fides haberetur,
5 commilitones appellans et magna uerborum contumelia interro-
gans, solerentne ueterani milites fugere, in omnium conspectu
interfecit.

His rebus tantum fiducia ac spiritus Pompeianis accessit, ut 72
non de ratione belli cogitarent, sed uicisse iam uiderentur. Non 2
10 illi paucitatem nostrorum militum, non iniquitatem loci atque au-
gustias praeoccupatis castris et ancipitem terrorem intra extraque
munitiones, non abscisum in duas partes exercitum, cum altera
alteri auxilium ferre non posset, causae fuisse cogitabant. Non 3
ad haec addebant non concursu acri facto, non proelio dimicatum,
15 sibi que ipsos multitudine atque angustiis maius attulisse detrimen-
tum, quam ab hoste acceperant. Non denique communis belli ca- 4
sus recordabantur, quam paruulae saepe causae uel falsae suspi-
cionis uel terroris repentini uel obiectae religionis magna detri-
menta intulissent; quotiens uel culpa ducis uel tribuni uitio in exer-
20 citu esset offensum; sed, proinde ac si uirtute uicissent, neque
ulla commutatio rerum posset accidere, per orbem terrarum fama
ac litteris uictoriam eius diei concelebrabant. Caesar a superiori- 73
bus consiliis depulsus omnem sibi commutandam belli rationem
existimauit. Itaque uno tempore praesidiis omnibus deductis et
25 oppugnatione dimissa coactoque in unum locum exercitu contionem
apud milites habuit hortatusque est, ne ea, quae accidissent, gra- 2
uiter ferrent neue his rebus terrerentur multisque secundis proe-
liis unum aduersum et id mediocre opponerent. Habendam fortu- 3

1 passus <i>a b</i> , passus est <i>u</i> .	neque (<i>ante</i> in litteris) <i>ego</i> , sed
<i>a b</i> 5 <i>dett.</i> ; sed neque <i>u</i> .	2 ad Labienus <i>a</i> , ad Labienum <i>b</i> .
impetranisset] peteret <i>b</i> .	3 productos <i>Stephanus</i> , reductos <i>a</i> 'mss.
4'.	4 causa <i>inter uers.</i> <i>b</i> .
5 interfecit <i>a</i> 'mss. et edd. qdd.', interfecit <i>u</i> .	6 solerentne <i>a</i> .
7 sibi <i>u</i> .	8 iam <i>a b</i> , iam
10 atque in angustias <i>a b c</i> .	9 iam <i>a b</i> , iam
11 partis cum 'mss. aliquot' <i>u</i> .	12 abscisum <i>a b</i> , abscissum <i>u</i> .
13 fuisse <i>om.</i> <i>b</i> .	13 fuisse <i>om.</i> <i>b</i> .
14 concursu <i>Morus</i> , ex concursu	14 concursu <i>Morus</i> , ex concursu
15 communis <i>unus det.</i> , communi <i>a b</i> ; commu-	15 communis <i>unus det.</i> , communi <i>a b</i> ; commu-
16 quotiens <i>a</i> .	16 quotiens <i>a</i> .
17 recordabant <i>a</i> .	17 recordabant <i>a</i> .
18 culpa tribuni <i>a</i> .	18 culpa tribuni <i>a</i> .
19 exercitum <i>c</i> .	19 exercitum <i>c</i> .
20 ab cum 2 <i>dett.</i> <i>u</i> .	20 ab cum 2 <i>dett.</i> <i>u</i> .
21 con-	21 con-
22 acciderant <i>b</i> .	22 acciderant <i>b</i> .

tuit. His una legio missa praesidio est. His explicitis rebus duas 2
in castris legiones retinuit, reliquas de quarta uigilia compluribus
portis eductas eodem itinere praemisit paruoque spatio intermisso,
ut et militare institutum seruaretur, et quam serissime eius pro-
5 fectio cognosceretur, conclamari iussit statimque egressus et no-
uissimum agmen consecutus celeriter ex conspectu castrorum dis-
cessit. Neque uero Pompeius cognito consilio eius moram ullam 3
ad insequendum intulit; sed † eadem spectans, si itinere impeditos
perterritos deprehendere posset, exercitum e castris eduxit equi-
10 tatumque praemisit ad nouissimum agmen demorandum neque con-
sequi potuit, quod multum expedito itinere antecesserat Caesar.
Sed cum uentum esset ad flumen Genusum, quod ripis erat impe- 4
ditis, consecutus equitatus nouissimos proelio detinebat. Huic suos 5
Caesar equites opposuit expeditosque antesignanos admiscuit CCCC;
15 qui tantum profecerunt, ut equestri proelio commisso pellerent
omnes compluresque interficerent ipsique incolumes se ad agmen re-
ciperent. Confecto iusto itinere eius diei, quod proposuerat, Cae- 76
sar traductoque exercitu flumen Genusum in ueteribus suis castris
contra Asparagium consedit militesque omnes intra castrorum mu-
20 nitionem continuit equitatumque per causam pabulandi emissum
confestim decumana porta in castra se recipere iussit. Simili ra- 2
tione Pompeius confecto eius diei itinere in suis ueteribus castris
ad Asparagium consedit. Eius milites, quod ab opere integris mu-
nitionibus uacabant, alii lignandi pabulandique causa longius pro-
25 grediebantur, alii, quod subito consilium profectionis ceperant
magna parte impedimentorum et sarcinarum relictis, ad haec repe-
tenda inuitati propinquitate superiorum castrorum depositis in con-
tubernio armis uallum relinquebant. Quibus ad sequendum inpe- 3
ditis Caesar, quod fore prouiderat, meridiano fere tempore signo
30 profectionis dato exercitum educit duplicatoque eius diei itinere
VIII milia passuum ex eo loco procedit; quod facere Pompeius dis-

4 serissime *Scaliger*, suetissime *a b c d*.

6 secutus *b*.

8 † eadem] *P. 183*.

expectans *b*.

si in itinere *b*.

9 perter-

ritos *a b c*, et perterritos *u*.

ex *b*.

11 expedito *a*.

13 nouissimo *b*.

16 ipsique *a* '*mss. mei*', ipsi *cod. Vrs. u*.

18 in

ego; om. a b c, post suis ponit u.

19 castrorum munitionem *b et m*.

pr. c, castrorum a; uallum castrorum ceteri.

22 eius diei *a* '*mss. 4*',

eiusdem diei *u*.

23 eius milites *a b c*, eiusque milites *u*.

24 li-

gandi *a*.

25 aliquid subito *b*.

26 magna in parte *a*.

28 in-

peditis *a*.

31 milia 4 *dett.*, mil. *a* '*alii*'.

passum *a*.

77 cessu militum non potuit. Postero die Caesar similiter praemissis
 prima nocte impedimentis de quarta vigilia ipso egreditur, ut, si
 qua esset imposita dimicandi necessitas, subitum casum expedito
 2 exercitu subiret. Hoc idem reliquis fecit diebus. Quibus rebus
 perfectum est, ut altissimis fluminibus atque impeditissimis itineri-
 3 bus nullum acciperet incommodum. Pompeius primi diei mora in-
 lata et reliquorum dierum frustra labore suscepto, cum se magnis
 itineribus extenderet et praegressos consequi cuperet, quarto die
 finem sequendi fecit atque consilium capiendum existi-
 78 mauit. Caesari ad saucios tum, stipendium exercitui dan-
 dum, socios confirmandos. n urbibus relinquendum ne-
 2 cesse erat adire Apolloniam rebus tantum temporis tri-
 buit, quantum erat propen- e: timeus Domitio, ne ad-
 sumentu Pompeii praecoccup- im omni celeritate et studio
 3 incitatus ferebatur. Totie consilium his rationibus ex-
 plicabat, ut, si Pompeius tenderet, abductum illum a
 mari atque ab iis copiis, quas Dyrrhachii comparauerat, frumento
 ac commeatu abstractum pari condicione belli secum decertare co-
 4 geret; si in Italiam transiret, coniuncto exercitu cum Domitio per
 Illyricum Italiae subsidio proficisceretur; si Apolloniam Oricum- 20
 que obpugnare et se omni maritima ora excludere conaretur, ob-
 5 sesso Scipione necessario illum suis auxilium ferre cogeret. Itaque
 praemissis nuntiis ad Cn. Domitium Caesar scripsit et, quid fieri
 uellet, ostendit praesidioque Apolloniae cohortibus IIII, Lissi I, III
 Orici relictis quique erant ex vulneribus aegri depositis per Epi- 25
 6 rum atque Athamaniam iter facere coepit. Pompeius quoque de
 Caesaris consilio coniectura iudicans ad Scipionem properandum
 sibi existimabat: si Caesar iter illo haberet, ut subsidium Scipioni
 ferret; si ab ora maritima Oricoque discedere nollet, quod legio-

1 postera b. 3 subito b. expedita b. 4 exercitus a b.

6 Pompeius a, Pompeius enim edd. inlata a. 7 reliquis

diebus b. 8 praegressos (a) unus det., progressos reliqui. quarta

a 'ms. plerique'. 11 ante praesidium add. et b. ante relinquen-

dum add. imponendum b. 12 ire b et ad initio suprascripto a.

13 timens a b c, timensque u. 14 omnem a. 15 incitatus om. b.

17 ab his a. Dyrrachii a. 18 condicione (a). 20 si

'ms. & idemque 'plerique et optimi', sin (a) u. 21 (obpugnare a)

expugnare b. et si omni a. maritima a. obsessio a b, ob-

sesso tamen u. 23 Caesari a. 24 cohortium a b. 26 Alba-

maniam Drumannus, Acarnaniam codd. P. 178 et Plut. Pomp. 66.

28 subsidium] auxilium b. 29 maritima a. Oricoque ego, Cori-

que a b; Coreyraque u. P. 183.

nes equitatumque ex Italia expectaret, ipse ut omnibus copiis Do-
 mitium adgrederetur. His de causis uterque eorum celeritati stu- 79
 debat, et suis ut esset auxilio, et ad opprimendos aduersarios ne
 occasione temporis deesset. Sed Caesarem Apollonia a directo iti- 2
 5 nere auerterat; Pompeius per Candauiam iter in Macedoniam
 expeditum habebat. Accessit etiam ex improviso aliut incommo- 3
 dum, quod Domitius, qui dies complures castris Scipionis castra
 collata habuisset, rei frumentariae causa ab eo discesserat et He-
 racliam [Senticam], quae est subiecta Candauiae, iter fecerat, ut
 10 ipsa fortuna illum obicere Pompeio uideretur. Haec ad id tempus
 Caesar ignorabat. Simul a Pompeio litteris per omnes prouincias 4
 ciuitatesque dimissis proelio ad Dyrrhachium facto latius inflatus-
 que multo, quam res erat gesta, fama percrebuerat: pulsum fugere
 Caesarem paene omnibus copiis amissis. Haec itinera infesta red-
 15 diderat, haec ciuitates nonnullas ab eius amicitia auertebat. Qui- 5
 bus accidit rebus, ut pluribus dimissi itineribus a Caesare ad Do-
 mitium et a Domitio ad Caesarem nulla ratione iter conficere pos-
 sent. Sed Allobroges, Raucilli atque Egi familiares, quos perfu- 6
 gisse ad Pompeium demonstrauius, conspicati in itinere explora-
 20 tores Domitii seu pristina sua consuetudine, quod una in Gallia
 bella gesserant, seu gloria elati cuncta, ut erant acta, exposuerunt
 et Caesaris profectionem, aduentum Pompei docuerunt. A quibus 7
 Domitius certior factus uix IIII horarum spatio antecedens hostium
 beneficio periculum uitauit et ad Aeginium, quod est oppidum op-
 25 positum Thessaliae, Caesari uenienti occurrit. Coniuncto exercitu 80
 Caesar Gomphos peruenit, quod est oppidum primum Thessaliae

- 1 spectaret *a b*. 2 adgrederetur *a*. his *a* *edd. priores*, iis
P. Manutius u. 3 et ante ad *om. 'mss. 6'*. 4 occasione *Vasco-*
sanus, occasione a b c. Apollonia '*mss. meliores et plerique*', Apollo-
 niam *a 'mei 3'*. 'a dir. uel a derecto' *b d*, a erecto *a*. 6 etiam]
 autem *a b c*. aliut *a*. 7 qui *om. a b*. 8 Heracliam *a*, Hera-
 cleam *u.* 9 Senticam *spurium iudicauit Cellarius*. 10 fortuna
 obicere eum Pomp. *b*. 12 missis *b*. proelio — facto *a c*, proeli-
 um — factum *b*; de proelio — facto *Scaliger u.* lacius inflaciusque *a*.
 14 pene *a*. reddiderat (*a*) 4 *dett. u (fuerat reddiderant)*.
 15 auertebat *a b*, auerterat *u.* 16 ut] in *a*. dimissi *Stephanus*,
 dimissis *codd.* 17 a Domitio *a 'mss. et edd. qdd.'*, ab Domitio *u.*
 18 Raucilli *a b c*, Roscilli *u.* atque] et *b*. Egi *b*, Eci *a*, Eti *c*;
 Aegi *u.* 19 in *om. a 'mss. 4'*. 22 aduentum *a c*, et aduentum *u.*
 Pompei *a*. 23 vi .x. IIII *a*. 24 Eginium '*mss.*' op-
 pidum oppositum *ego*, obiectum oppositumque *codd. P. 184*. 26 Gon-
 phos *a*. Thessaliae *a*.

uenientibus ab Epiro; quae gens paucis ante mensibus ultro ad
 Caesarem legatos miserat, ut suis omnibus facultatibus interetur,
 2 praesidiumque ab eo militum petierat. Sed eo fama iam praecur-
 rerat, quam supra docuimus, de proelio Dyrrhachino, quod multis
 3 auxerat partibus. Itaque Androsthenes, praetor Thessaliae, cum
 se uictoriae Pompei comitem esse mallet quam socium Caesaris in
 rebus aduersis, omnem ex agris multitudinem seruorum ac libero-
 rum in oppidum cogit portasque praeccludit et ad Scipionem Pom-
 peiumque nuntios mittit,
 munitionibus oppidi, si celer
 4 tionem sustinere non posse
 rhachio cognito Larisam !
 Thessaliae adpropinquaba-
 losque ad repentinam op-
 5 Quibus rebus effectis coh-
 beret ad subleuandam o-
 atque opulento, simul reliquis ciuitatibus huius urbis exemplo in-
 ferre terrorem et id fieri celeriter, priusquam auxilia concurre-
 6 rent. Itaque usus singulari militum studio eodem, quo uenerat,
 die post horam nonam oppidum altissimis moenibus oppugnare ad-
 gressus ante solis occasum expugnauit et ad diripiendum militibus
 concessit statimque ab oppido castra mouit et Metropolim uenit,
 81 sic ut nuntios expugnati oppidi famamque antecederet. Metropo-
 litae primum eodem usi consilio isdem permoti rumoribus portas
 clauserunt murosque armatis compleuerunt; sed postea casu ciui-
 25 tatis Gomphensis cognito ex captiuis, quos Caesar ad murum pro-
 2 ducendos curauerat, portas aperuerunt. Quibus diligentissime con-
 seruatis collata fortuna Metropolitum cum casu Gomphensium nulla
 Thessaliae fuit ciuitas praeter Larisaeos, qui † magnis exercitibus
 Scipionis tenebantur, quin Caesari parerent atque imperata face- 30

1 Epyro a.   3 petierat] occeperat b.   4 Dyrrachino a.
 5 auxerant b c.   Androsthenes a.   dum b.   6 Pompei a.
 10 longinquamque a.   expugnationem b.   11 exercitus c.
 ab Dyrrhachio unus del.; ad Dirrachio a, ad Dyrrachium b; a Dyr-
 rhachio reliqui.   12 Larisam a, Larissam u.   13 adpropinquabat
 a.   20 muris b.   adgressus a.   23 nuntius b.   expu-
 gnanti ante corr. a, expugnandi b.   oppidum b.   antecedere a.
 24 primo ante corr. a.   isdem a, iisdem u.   26 Gomphen-
 sis Ciacconius; 'comprehensis uel comprehensissim. mei', compressis a, com-
 pressae b.   28 Gomfensium a, qui cum b c add. uenit.   29 Larisa
 eos a; Larissam eosque b, Larissaeos u.   † magnis exercitibus] P. 184.

rent. Ille idoneum locum in agris nactus . . . , quae prope iam ma- 3
tura erant, ibi aduentum expectare Pompei eoque omnem belli ra-
tionem conferre constituit.

Pompeius paucis post diebus in Thessaliam peruenit contio- 82
5 natusque apud cunctum exercitum suis agit gratias, Scipionis mi-
lites cohortatur, ut parta iam victoria praedae ac praemiorum ue-
lint esse participes, receptisque omnibus in una castra legionibus
suum cum Scipione honorem partitur classicumque apud eum cani
et alterum illi iubet praetorium tendi. Auctis copiis Pompei duo- 2
0 busque magnis exercitibus coniunctis pristina omnium confirmatur
opinio, et spes victoriae augetur, adeo ut, quidquid interoederet
temporis, id morari reditum in Italiam uideretur, et si quando quid 3
Pompeius tardius aut consideratius faceret, unius esse negotium
dici, sed illum delectari imperio et consulares praetoriosque ser-
15 uorum habere numero dicerent. Iamque inter se palam de prae- 4
miis ac sacerdotiis contendebant in annosque consulatum definie-
bant, alii domos bonaque eorum, qui in castris erant Caesaris, pe-
tebant; magnaue inter eos in consilio fuit controuersia, oportet- 5
retne Lucili Hirri, quod is a Pompeio ad Parthos missus esset,
10 proximis comitiis praetoriis absentis rationem haberi, cum eius
necessarii fidem implorarent Pompei, praestaret, quod proficiscenti
recepisset, ne per eius auctoritatem deceptus uideretur, reliqui, in
labore pari ac periculo ne unus omnes antecederet, recusarent.
Iam de sacerdotio Caesaris Domitius, Scipio Spintherque Lentu- 83
15 lus cotidianis contentionibus ad grauissimas uerborum contumelias
palam descenderunt, cum Lentulus aetatis honorem ostentaret,
Domitius urbanam gratiam dignitatemque iactaret, Scipio adfini-
tate Pompei confideret. Postulauit etiam L. Afranium proditi- 2
onis exercitus Acutius Rufus apud Pompeium, quod gestum in Hispania
30 diceret. Et L. Domitius in consilio dixit placere sibi bello con- 3
fecto ternas tabellas dari ad iudicandum iis, qui ordinis essent se-

1 ille *a b c* 3 *dett.*, ille segetis *u.* lacunam ego notauī: exci-
dere potuit copia frumentorum. 2 erant *a b c* 4 *dett.*, erat *u.*
expectare Pompei *a.* belli rationem *a*, rationem belli *edd.* 4 con-
cionatusque (*a*). 9 (Pompei *a*) *om.* *b.* 15 palam *om.* *b.*
17 patebant *a.* 19 Lucili ego, Luci *a*; L. *u.* P. 136. Hirrii *c.*
arthos *a c*, asthos *b.* 21 necessari *a.* Pompei *a.*
23 labore] honore *b.* 24 Spintherque *Aldus*, Spinther Q. *a b c d.*
27 adfinitate Pompei *a.* 28 etiam] autem *b.* 29 Acutius *a b c*, At-
tius *u.* 31 tabulas *b.* is *a.*

- natorii belloque una cum ipsis interfuissent sententiasque de singulis ferrent, qui Romae remansissent quique intra praesidia Pompei fuissent neque operam in re militari praestitissent: unam fore tabellam, qui liberandos omni periculo censerent; alteram, qui capitis damnarent; tertiam, qui pecunia multarent. Postremo omnes aut de honoribus suis aut de praemiis pecuniae aut de persequendis inimiciis agebant nec, quibus rationibus superare possent, sed, quemadmodum uti victoria deberent, cogitabant.
- 84 Re frumentaria praep longo spatio temporis a Dy perspectum habere militum existimavit, quidnam Pom candum haberet. Itaque a iustruxit, primo suis loci tinentibus vero diebus, ut Pompeianis aciem subiceret. ~~quoniam~~ in dies confirmationem eius exercitum efficiebat. Superius tamen institutum in equitibus, quod demonstravimus, servabat, ut, quoniam numero multis partibus esset inferior, adulescentes atque expeditos ex antesignanis electis [milites] ad pernecitatem armis inter equites proeliari iuberet, qui cotidiana consuetudine usum quoque eius generis procliorum percipereut. His erat rebus effectum, ut equitum mille etiam apertioribus locis VII milium Pompeianorum impetum, cum adesset usus, sustinere auderent neque magnopere eorum multitudine terrerentur. Namque etiam per eos dies proelium secundum equestre fecit atque unum Allobrogem ex duobus, quos perfugisse ad Pompeium supra docuimus, cum quibusdam interfecit. Pompeius, qui castra in colle habebat, ad infimas radices montis aciem instruebat semper, ut uidebatur, expectans, si iniquis locis Caesar se subiceret.
- 2 Caesar nulla ratione ad pugnam elici posse Pompeium existimans

2 Pompei a.	5 dampnarent a.	7 inimiciis a c, inimicis
(b). ne a.	9 comparata b.	10 intermissi a.
11 per-	animum om. a 'mss. 3'.	Caesar om. a
spectis ante corr. a.		
14 primo a c, primum u.	Pompei a.	16 confirmationis a b.
19 adulescentes a.	ex om. b.	electis a 'mss. 6', electos u.
20 [milites] P. 184.	iubet a 'mss. 4'.	22 effectus b.
equitum a b 4 del, equites u.	etiam apertioribus a, apertiori-	
Lus etiam edd.	23 milia a.	impetum a.
27 qui a b, quia u.	28 colle} monte b.	26 unum a.
spectans P. Manutius u (exp. a).	30 Caesar om. a b.	29 expectans a 'mss.'.
Pompeius a.		eligi a.

hanc sibi commodissimam belli rationem iudicauit, uti castra ex
eo loco moueret semperque esset in itineribus, haec spectans, ut
mouendis castris pluribusque adeundis locis commodiore re frumen-
taria uteretur, simulque in itinere ut aliquam occasionem dimicandi
5 nancisceretur et insolitum ad laborem Pompei exercitum cotidianis
itineribus defatigaret. His constitutis rebus signo iam profectionis 3
dato tabernaculisque detensis animaduersum est paulo ante extra
cotidianam consuetudinem longius a uallo esse aciem Pompei pro-
gressam, ut non iniquo loco posse dimicari uideretur. Tunc Cae- 4
10 sar apud suos, cum iam esset agmen in portis, 'Differendum est',
inquit, 'iter in praesentia nobis et de proelio cogitandum, sicut
semper depoposcimus. Animo simus ad dimicandum parati: non
facile occasionem postea reperiemus' confestimque expeditas co-
piae educit. Pompeius quoque, ut postea cognitum est, suorum 86
15 omnium hortatu statuerat proelio decertare. Namque etiam in
consilio superioribus diebus dixerat, priusquam concurrerent acies,
fore, uti exercitus Caesaris pelleretur. Id cum essent plerique ad- 2
mirati, 'Scio me', inquit, 'paene incredibilem rem polliceri; sed
rationem consilii mei accipite, quo firmiore animo in proelium prod-
20 eatis. Persuasi equitibus nostris (idque mihi facturos confirma- 3
uerunt), ut, cum propius sit accessum, dextrum Caesaris cornu
ab latere aperto adgrederentur et circumuenta ab tergo acie prius
perturbatum exercitum pellerent, quam a nobis telum in hostem
iaceretur. Ita sine periculo legionum et paene sine uulnere bellum 4
25 conficiemus. Id autem difficile non est, cum tantum equitatu ualea-
mus'. Simul denuntiavit, ut essent animo parati in posterum et, 5
quoniam fieret dimicandi potestas, ut saepe cogitauissent, ne usu
manuque reliquorum opinionem fallerent. Hunc Labienus excepit 87

2 haec *a b*, hoc *u*. spectans *Stephanus*, sperans *codd. P. 185*.

3 commodiore re frumentaria *ego*; commodio re frumentarie *a*, com-
modo rei frumentariae *b*; commodiore frumentaria re *u*. 4 dimicandi
om. b. 5 Pompei *a*. 6 fatigaret *b*. 7 animum aduersum *a*.

ante — consuetudinem *om. b*. extra [consuetudinem
8 Pompei *a*. 11 inquit *a*. sicut semper *Aldus*, si ut sem-
per *a b c*. 12 simus *P. Manutius*, sumus *a b c*. 13 reperiemus *a*.
14 cognitum] compertum *b*. 15 etiam] autem *b*. 16 diebus
om. a. 17 pelleretur *om. a b*, expugnaretur *c*. 18 inquit pene *a*.
19 in *om. a b*. 20 mihi] inibi *a b*. facturos *a b 3 dett*.
'alii', se facturos *u*. 22 adgrederentur *a*. et *a b*, ut *u*.
24 pene *a*. 27 sepe *a*, semper *b*. 28 manu *a b c*, manuum *d. P. 186*.

Caesar, ed. Nipperd.

et, cum Caesaris copias despiceret, Pompei consilium summis lau-
 2 dibus efferret, 'Noli', inquit, 'existimare, Pompei, hunc esse exer-
 citum, qui Galliam Germaniamque deuicerit. Omnibus interfui
 3 proeliis neque temere incognitam rem pronuntio. Perexigua pars
 illius exercitus superest; magna pars deperiit, quod accidere tot
 4 proeliis fuit necesse, multos autumni pestilentia in Italia consum-
 psit, multi domum discesserunt, multi sunt relictī in continenti.
 4 An non audistis ex iis, qui ~~non sanam~~ ualitudinis remanserunt,
 5 cohortes esse Brundisi facta copiae, quas uidetis, ex de-
 lectibus horum annorum in Gallia sunt resectae, et ple-
 rique sunt ex coloniis Tra- Ac tamen quod fuit roboris
 6 duobus proeliis Dyrrhachini Haec cum dixisset, iurauit
 se nisi uictorem in castra no- rum reliquosque, ut idem sa-
 cerent, hortatus est. Hoc Pompeius idem iurauit; nec
 7 uero ex reliquis fuit quisqu iurare dubitaret. Haec cum
 facta sunt in consilio, magna spe et iactitia omnium discessum est;
 ac iam animo uictoriam praecipiebant, quod de re tanta et a tam
 88 perito imperatore nihil frustra confirmari uidebatur. Caesar, cum
 Pompei castris adpropinquasset, ad hunc modum aciem eius instru-
 ctam animaduertit. Erant in sinistro cornu legiones duae traditae
 a Caesare initio dissensionis ex senatusconsulto; quarum una
 prima, altera tertia appellabatur. In eo loco ipse erat Pompeius.
 2 Mediam aciem Scipio cum legionibus Syriacis tenebat. Ciliciensis
 legio coniuncta cum cohortibus Hispanis, quas traductas ab Asra-
 3 nio docuimus, in dextro cornu erant collocatae. Has firmissimas
 se habere Pompeius existimabat. Reliquas inter aciem mediam
 4 cornuaque interieccerat numeroque cohortes CX expleuerat. Haec
 erant milia XLV, euocatorum circiter duo, quae ex beneficiariis
 superiorum exercituum ad eum conuenerant; quae tota acie disper-
 serat. Reliquas cohortis VII in castris propinquisque castellis prae-

1 Pompei a.	7 continentia a b.	8 exaudistis a b 4 dett
his a.	ualitudinis a.	9 Brundisi a.
lectis a; delectu c.	11 colonis (a) b, colonis u.	dilectibus b, di-
attamen u.	12 Dyrrachenis b.	13 non om. b.
' <i>ms. omnes</i> ', essent u.	omnium om. b.	16 sunt a
19 Pompei a.	adpropinquasset a.	20 animum aduertit a
2 dett. u.	22 tertia] P. 121.	23 Syriacis a.
' <i>ms. 4</i> '.	24 Aeronio a, Aeronio b, Exonio pr. et Petronio sec. m. c.	Cilicensis a
25 his a.	26 acies a.	27 interieccerant a b.
uerterant a ' <i>ms. 4</i> '.	30 reliquasque b.	cohortis a.
stris a b c, castris u.		in ca-

sidio disposuerat. Dextrum cornu eius riuus quidam impeditis ripis 5
muniebat; quam ob causam cunctum equitatum, sagittarios fundi-
toresque omnes sinistro cornu obiecerat. Caesar superius institu- 89
tum seruans X legionem in dextro cornu, nonam in sinistro collo-
5 cauerat, tametsi erat Dyrrhachinis proeliis uehementer adtenuata,
et huic sic adiunxit octauam, ut paene unam ex duabus efficeret,
atque alteram alteri praesidio esse iusserat. Cohortes in acie LXXV 2
constitutas habebat, quae summa erat milium XXII; cohortes II
castris praesidio reliquerat. Sinistro cornu Antonium, dextro P.
10 Sullam, media acie Cn. Domitium praeposuerat. Ipse contra
Pompeium constitit. Simul his rebus animaduersis, quas demon- 3
strauimus, timens, ne a multitudine equitum dextrum cornu cir-
cumueniretur, celeriter ex tertia acie singulas cohortes detraxit
atque ex his quartam instituit equitatuque opposuit et, quid fieri
15 uellet, ostendit monuitque eius diei uictoriam in earum cohortium
uirtute constare. Simul tertiae aciei totique exercitui imperauit, 4
ne iniussu suo concurreret: se, cum id fieri uellet, uexillo signum
daturum. Exercitum cum militari more ad pugnam cohortaretur 90
suaque in eum perpetui temporis officia praedicaret, inprimis com-
20 memorauit: Testibus se militibus uti posse, quanto studio pacem 2
petisset; quae per Vatinius in colloquiis, quae per Aulum Clodium
cum Scipione egisset, quibus modis ad Oricum cum Libone de mit-
tendis legatis contendisset. Neque se umquam abuti militum san- 3
guine neque rempublicam alterutro exercitu priuare uoluisse. Hac 4
25 habita oratione exposcentibus militibus et studio pugnae ardentibus
tuba signum dedit. Erat Crastinus euocatus in exercitu Caesaris, 91
qui superiore anno apud eum primum pilum in legione X duxerat,
uir singulari uirtute. Hic signo dato, 'Sequimini me', inquit,
'manipulares mei qui fuistis, et uestro imperatori quam consti-
30 tuistis operam date. Vnum hoc proelium superest; quo confecto 2
et ille suam dignitatem et nos nostram libertatem recuperabimus'.

3 sinistro *a b c*, in sinistro *u*.

4 nonam] non iam *a*.

5 erat — attenuata *c cod. Vrs. 3 dett.*, erant — attenuatae *a 'alii'* (adt. *a*).

Dyrracinis *a*.

6 et huic *a reliqui*, huic *d 3 dett.*

adiun-

xit] ad *a b*.

pene *a*.

7 LXXV *a secundum Achaintrium*, LXXX *a*

secundum Beyerlium et edd. P. 154.

8 mil. *a*.

10 Syllam (*a*).

Cn. Domitium — (13) acie *om. a*.

17 iniussu *b*.

19 per-

petuum *a*.

in primis (*a*).

21 Aulum *a*, A. *u*.

Clodium (*a*)

Stephanus, Claudium '*ms. omnes*'.

23 umquam *a*, non unq.

28 inquit *a*.

- 3 Simul respiciens Caesarem, 'faciam', inquit, 'hodie, imperator, ut aut uiuo mihi aut mortuo gratias agas'. Haec cum dixisset, primus ex dextro cornu procucurril, atque eum electi milites circiter 92 CXX uoluntarii eiusdem centuriae sunt prosecuti. Inter duas acies tantum erat relictum spatii, ut satis esset ad concursum utriusque 3 exercitus. Sed Pompeius suis praedixerat, ut Caesaris impetum exciperent neue se loco monerent aciemque eius distrahi paterentur; idque admonitu C. Triarii facisse dicebatur, ut primus ex- 2 cursus uisusque militum infrin- biesque distenderetur, atque in suis ordinibus dispositi di- orirentur; leuiusque casura 16 pila sperabat in loco retenti, quam si ipsi inmissis telis occucurrissent, simul fore 3 dato cursu Caesaris milites exanimarentur et lassitu- entur. Quod nobis quidem nulla ratione factum a letur, propterea quod est quaedam animi incitatio i naturaliter innata omnibus, 11 quae studio pugnae incenditur. ut non reprimere, sed augere imperatores debent; neque frustra antiquitus institutum est, ut signa undique concinerent, clamoremque uniuersi tollerent; quibus 93 rebus et hostes terreri et suos incitari existimauerunt. Sed nostri milites dato signo cum infestis pilis procucurrissent atque animad- 20 uertissent non concurrere a Pompeianis, usu periti ac superioribus pugnis exercitati sua sponte cursum represserunt et ad medium fere spatium constiterunt, ne consumptis uiribus adpropinquarent, paruoque intermisso temporis spatio ac rursus renouato cursu pila miserunt celeriterque, ut erat praeceptum a Caesare, gladios 25 2 strinxerunt. Neque uero Pompeiani huic rei defuerunt. Nam et tela missa exceperunt et impetum legionum tulerunt et ordines 3 conseruarunt pilisque missis ad gladios redierunt. Eodem tempore equites ab sinistro Pompei cornu, ut erat imperatum, uniuersi procucurrerunt, omnisque multitudo sagittariorum se profudit; quo- 30 rum impetum noster equitatus non tulit, sed paulatim loco motus

1 inquit a. 5 utrisque a. 6 ut] ne d. 10 leniusque (a)? 11 pilas patebat a. inmissis a. 12 occucurrissent a. occurrissent edd. 13 exanimarentur Aldus, existimarentur a b et superscripto exaestuarent c. ante et add. quod a b. 14 uideretur a b. 17 imperatores a. 20 procucurrissent (a) c, procurrissent 'alii'. animum aduertissent a. 23 adpropinquarent a. 24 pila] tela b. 26 defuerant a b. 28 conseruarunt a 'mss' 3. conseruauerunt u. 29 equites om. b. Pompei a. procurr- rerunt (a) c, procurr. 'alii'. 31 paulatim unus del; paulo de b. paulum reliqui. P. 186.

cessit: equitesque Pompei hoc acrius instare et se turmatim explicare aciemque nostram a latere aperto circumire coeperunt. Quod ubi Caesar animaduertit, quartae aciei, quam instituerat sex 4 cohortium, dedit signum. Illi celeriter procucurrerunt infestisque 5 signis tanta vi in Pompei equites impetum fecerunt, ut eorum nemo consisteret, omnesque conuersi non solum loco excederent, sed protinus incitati fuga montes altissimos peterent. Quibus submotis omnes sagittarii funditoresque destituti inermes sine praesidio interfecti sunt. Eodem impetu cohortes sinistrum cornu pugnanti- 6 bus etiam tum ac resistentibus in acie Pompeianis circumierunt eosque a tergo sunt adorti. Eodem tempore tertiam aciem Caesar, 94 quae quiescente fuerat et se ad id tempus loco tenuerat, procurrere iussit. Ita cum recentes atque integri defessis successissent, alii 2 autem a tergo adorirentur, sustinere Pompeiani non potuerunt, 15 atque uniuersi terga uerterunt. Neque uero Caesarem fefellit, 3 quin ab iis cohortibus, quae contra equitatum in quarta acie collocatae essent, initium victoriae oriretur, ut ipse in cohortandis militibus pronuntiauerat. Ab his enim primum equitatus est pul- 4 sus, ab isdem factae caedes sagittariorum ac funditorum, ab isdem 20 acies Pompeiana a sinistra parte [erat] circumita atque initium fugae factum. Sed Pompeius, ut equitatum suum pulsum uidit at- 5 que eam partem, cui maxime confidebat, perterritam animaduertit, aliis quoque diffusus acie excessit protinusque se in castra equo contulit et iis centurionibus, quos in statione ad praetoriam por- 6 25 tam posuerat, clare, ut milites exaudirent, 'Tuemini', inquit, 'castra et defendite diligenter, si quid durius acciderit. Ego reli- quas portas circumeo et castrorum praesidia confirmo'. Haec cum 7 dixisset, se in praetorium contulit summae rei diffidens et tamen euentum expectans. Caesar Pompeianis ex fuga intra uallum com- 95

- 1 Pompei *a*, Pompeii '*ms. aliquot*'; Pompeiani *u.* 2 circumire
a '*ms. et add. qdd.*', circumuenire *b*; circuire *u.* 3 animum auertit *a*,
 animum aduertit *ex uno det. u.* *tex Faërus, ex codd. P. 155.*
 4 cohortibus *a b c*, cohortium numero reliqui. dedit signum *a* *edd.*
ante Ald., signum dedit *Aldus u.* illo *b.* procucurrerunt (*a*) *e*,
 procurr. '*alii*'. 5 Pompei *a.* 9 impugnantibus *a b c.* 12 pro-
 cucurrere *a.* 16 his *a.* 19 bis isdem *a* '*ms. uetustiores, ut solet*',
 iisdem *u.* *no a b*, atque *u.* 20 erat *om. unus det.* 22 fide-
 bat *b.* animum aduertit (*a*) *et ex uno det. u.* 23 aliis quoque
 ego, aliisque *a b c*; aliis *u.* 24 his *a.* praetorium posuerat *a b c.*
 25 inquit *a.* 29 expectans *a.* iater *a.*

pulsis nullum spatium perterritis dare oportere existimans milites cohortatus est, ut beneficio fortunae uterentur castraque oppugnant. Qui, etsi magno aestu (nam ad meridiem res erat perducta),
 2 tamen ad omnem laborem animo parati imperio paruerunt. Castra a cohortibus, quae ibi praesidio erant relictæ, industrie defende- 3
 3 bantur, multo etiam acrius a Thracibus barbarisque auxiliis. Nam qui ex acie refugerant milites, et animo perterriti et lassitudine confecti missis plerique armis signisque militaribus magis de reli-
 4 qua fuga quam de castrorum diutius, qui in uallo constiter potuerant, sed confecti uuln- 10
 omnes docibus usi centurioni- am reliquerunt, protinusque
 96 montes, qui ad castra perti- hisque militum in altissimos
 uidere licuit trichilas structæ iugerunt. In castris Pompei
 recentibus cespitibus taberna- i argenti pondus expositum,
 nonnullorum tabernacula prot rata, Lucii etiam Lentuli et 15
 nimiam luxuriam et uictoriae fiduciam designarent, ut facile existi- a multaue praeterea, quae
 mari posset nihil eos de euentu eius diei timuisse, qui non neces-
 2 sarias conquirerent uoluptates. At hi miserrimo ac patientissimo exercitu Caesaris luxuriam obiciebant, cui semper omnia ad ne- 20
 3 cessarium usum defuissent. Pompeius, iam cum intra uallum nostri uersarentur, equum nactus detractis insignibus imperatoris decumana porta se ex castris eiecit protinusque equo citato Lari-
 4 sam contendit. Neque ibi constitit, sed eadem celeritate paucos suos ex fuga nactus nocturno itinere non intermisso comitatu equi- 25
 tum XXX ad mare peruenit nauemque frumentariam conscendit saepe, ut dicebatur, querens tantum se opinionem sefellisse, ut, a quo genere hominum uictoriam sperasset, ab eo initio fugae facto
 97 paene proditus uideretur. Caesar castris potitus a militibus con-
 tendit, ne in praeda occupati reliqui negotii gerendi facultatem di- 30
 2 mitterent. Qua re impetrata montem opere circummunire iusti-
 tuit. Pompeiani, quod is mons erat sine aqua, diffisi ei loco relicto

1 oportere om. b.	3 aestu a b c, aestu fatigati u.	7 ex
suppleuit Stephanus.	13 montis corr. a.	Pompei a.
14 structas Salmasius, stratas codd.	15 Lucii a, L. u.	16 edera
omnes codd. praeter 2 dett.	17 existimari a unus det. 'et 3 alii', ae-	
stimari u.	18 eos om b.	19 patientissimo Aldus, potentissimo
codd.	20 exercitu a b c.	23 Larissam (a) u.
27 sepe a.	29 pene a.	30 in om. b.
		31 circummu-
nire a et reliqui, circumuenire 2 dett. u.		32 eo loco b.

monte uniuersi iugis eius Larisam uersus se recipere coeperunt.
 Qua re animaduersa Caesar copias suas diuisit partemque legio- 3
 num in castris Pompei remanere iussit, partem in sua castra re-
 misit, IIII secum legiones duxit commodioreque itinere Pompeia-
 5 nis occurrere coepit et progressus milia passuum VI aciem in-
 struxit. Qua re animaduersa Pompeiani in quodam monte consti- 4
 terunt. Hunc montem flumen sublebat. Caesar milites cohorta-
 tus, etsi totius diei continenti labore erant confecti, noxque iam
 suberat, tamen munitione flumen a monte seclisit, ne noctu aquari
 10 Pompeiani possent. Quo perfecto opere illi de deditione missis le- 5
 gatis agere coeperunt. Pauci ordinis senatorii, qui se cum iis con-
 iunxerant, nocte fuga salutem petiuerunt. Caesar prima luce 98
 omnes eos, qui in monte consederant, ex superioribus locis in pla-
 niciem descendere atque arma proicere iussit. Quod ubi sine re- 2
 15 cusatione fecerunt passisque palmis proiecti ad terram flentes ab
 eo salutem petiuerunt, consolatus consurgere iussit et pauca apud
 eos de lenitate sua locutus, quo minore essent timore, omnes con-
 seruauit militibusque suis commendauit, ne qui eorum uiolaretur,
 neu quid sui desiderarent. Hac adhibita diligentia ex castris sibi 3
 20 legiones alias occurrere et eas, quas secum duxerat, in uicem re-
 quiescere atque in castra reuerti iussit eodemque die Larisam per-
 uenit. In eo proelio non amplius CC milites desiderauit, sed cen- 99
 turiones, fortes uiros, circiter XXX amisit. Interfectus est etiam
 fortissime pugnans Crastinus, cuius mentionem supra fecimus,
 25 gladio in os aduersum coniecto. Neque id fuit falsum, quod ille 2
 in pugnam proficiscens dixerat. Sic enim Caesar existimabat, eo
 proelio excellentissimam uirtutem Crastini fuisse, optimeque eum
 de se meritum iudicabat. Ex Pompeiano exercitu circiter milia 3
 XV cecidisse uidebantur, sed in deditionem uenerunt amplius milia
 30 XXIII (namque etiam cohortes, quae praesidio in castellis fuerant,

1 iugis *Wassius*; iuris reliqui boni, uires b.

Larissam (a) u.

se om. a b.

2 re unus det., spe reliqui.

3 Pompei a.

7 cohortatus *Stephanus*, cohortatus est a b 'mss.'

8 ut si b.

10 quo a 'mss. mei', quo iam *Aldus* u.

11 coeperant a.

cum his a.

12 petiuerunt a 'mss. 5', petierunt u.

13 planitiem (a).

15 ad] in b.

16 petiuerunt a 'mss. plerique', petierunt u.

surgere b.

18 commendauit] conserdauit ante corr. a.

qui —

uiolaretur a et cum linea super e d, quis — uiolaretur 'mss. 6'; qui — uiolaretur u.

19 habita b.

20 duxerat] habebat b.

21 Lari-

sam a, Larissam u.

22 cc suprasc. tos a.

23 xxx suprasc. ta a.

etiam] autem b.

27 cum om. b.

esse Sullae dediderunt), multi praeterea in finitimas ciuitates re-
 4 fugerunt; signaque militaria ex proelio ad Caesarem sunt relata
 CLXXX et aquilae VIII. L. Domitius ex castris in montem refu-
 giens, cum vires eum lassitudine defecissent, ab equitibus est in-
 terfectus.

- 100 Eodem tempore D. Laelius cum classe ad Brundisium venit
 eademque ratione, qua factum a Libone antea demonstrauiamus, in-
 2 sulam obiectam portui Brundisino tenuit. Similiter Vatinius, qui
 Brundisio praecerat, tectis ins
 lianas atque ex his longius pri-
 3 uores duas in angustiis portus
 aqua prohibere classiarios;
 commodiore usus ad nauigan-
 rhachioque aquam suis subp-
 4 neque ante proelium in Thi
 amissarum nauium aut necess-
 101 laque expelli potuit. Isdem fere temporibus Cassius cum classe
 Syrorum et Phoenicum et Cilicum in Siciliam uenit, et cum esset
 Caesaris classis diuisa in duas partes, dimidiae parti praesset P.
 Sulpicius praetor Vibone ad fretum, dimidiae M. Pomponius ad 20
 Messanam, prius Cassius ad Messanam nauibus aduolauit, quam
 2 Pomponius de eius aduentu cognosceret, perturbatumque eum
 nactus nullis custodiis neque ordinibus certis magno uento et se-
 cundo completas onerarias naues taeda et pice et stupa reliquisque
 rebus, quae sunt ad incendia, in Pomponianam classem iomisit at- 25
 que omnes naues incendit XXXV; e quibus erant XX constratae.
 3 Tantusque eo facto timor incessit, ut, cum esset legio praesidio
 Messanae, uix oppidum defenderetur, et nisi eo ipso tempore qui-
 dam nuntii de Caesaris uictoria per dispositos equites essent allati,
 4 existimabant plerique futurum fuisse, uti amitteretur. Sed oppor- 30
 tunissime nuntiis adlatis oppidumst defensum; Cassiusque ad Sul-

1 Syllae (a), P. Sullae b. 9 Brundisii 'mss. 3'. schaphis a. 11 coepit a. dispositos om. b. 12 aquas b.
 13 Dyrrachioque quam suis a. 14 (subportabat a) portabat b.
 17 isdem a, iisdem u. Cassius a. 18 Phenicum a. Celicum
 ante corr. a. 19 dimidiae parti a b 5 dett., et dimidiae parti u.
 20 Vibonem a b d. 21 prius — Messanam om. a. 24 naues et
 taeda ante corr. a. 25 sunt] falso Achaintius in a apta addi narrat.
 Pomponiam b, Pompeianam a 'mss. et codd. qdd.' iomisit a.
 30 fuisse] esse b. admitteretur a. oportunissime a.
 31 adlatis a. oppidumst ego, oppidum fuit codd. P. 187. Cassiusque a

picianam inde classem profectus est Vibonem adplicatisque nostris 5
ad terram nauibus circiter XL propter eundem timorem pari atque
antea ratione [egerunt] secundum nactus uentum onerarias naues
praeparatas ad incendium inmisit, et flamma ab utroque cornu
5 comprehensa naues sunt combustae quinque. Cumque ignis magni- 6
tudo uenti latius serperet, milites, qui ex ueteribus legionibus
erant relictī praesidio nauibus ex numero aegrorum, ignominiam
non tulerunt, sed sua sponte naues conscenderunt et a terra sol-
uerunt impetuque facto in Cassianam classem quinquere-
10 in quarum altera erat Cassius, ceperunt; sed Cassius exceptus
scapha refugit: praeterea duae sunt depressae triremes. Neque 7
multo post de proelio facto in Thessalia cognitum est, ut ipsis
Pompeianis fides fieret: nam ante id tempus fingi a legatis amicis-
que Caesaris arbitrabantur. Quibus rebus cognitis ex his locis
15 Cassius cum classe discessit.

Caesar omnibus rebus relictis persequendum sibi Pompeium 102
existimauit, quascumque in partes se ex fuga recepisset, ne rursus
copias comparare alias et bellum renouare posset, et quantumcum-
que itineris equitatu efficere poterat cotidie progrediebatur legio-
nemque unam minoribus itineribus subsequi iussit. Erat edictum 2
Pompeii nomine Amphipoli propositum, uti omnes eius prouinciae
iuniores, Graeci ciuesque Romani, iurandi causa conuenirent.
Sed utrum auertendae suspicionis causa Pompeius proposuisset, ut 3
quam diutissime longioris fugae consilium occultaret, an nouis de-
25 lectibus, si nemo premeret, Macedoniam tenere conaretur, existi-
mari non poterat. Ipse ad ancoram una nocte constitit et uocatis 4
ad se Amphipoli hospitibus et pecunia ad necessarios sumptus cor-
rogata cognito Caesaris aduentu ex eo loco discessit et Mytilenas

1 adplicatisque a.	2 circiter XL hic posui, ante praeparatas
(4) collocant codd. P. 187.	3 egerunt bc, egerunt Cassius a; egit
u. Vncos ego posui. P. 186.	4 inmisit a.
det., compressa a b; comprehensa a.	5 comprehensa unus
10 coeperunt a.	11 schapha a.
duae a b.	12 arbitrabatur a.
depressae Vascosanus in marg., deprehe-	13 quacumque in parte b et, qui quā-
22 Greci a.	24 dilectibus (a) b.
23 cognito Aldus, cognitoque a 'mss. plerique'.	26 anchoram (a).
unam a.	28 cognito Aldus, cognitoque a 'mss. plerique'.

Mithi-
las a 'mss. plerique et uetustiores'.

5 paucis diebus venit. Biduum tempestate retentus nauibusque aliis
 6 additis actuariis in Ciliciam atque inde Cyprum peruenit. Ibi co-
 gnoscit consensu omnium Antiochensium ciuiumque Romanorum,
 qui illic negotiarentur, arcem captam esse excludendi sui causa
 nuntiosque dimissos ad eos, qui se ex fuga in finitimas ciuitates
 recepissee dicerentur, ne Antiochiam adirent: id si fecissent, magno
 7 eorum capitis periculo futurum. Idem hoc L. Lentulo, qui supe-
 riore anno consul fuerat, et P. Lentulo consulari ac nonnullis
 aliis acciderat Rhodi; qui cum Pompeium sequerentur atque
 in insulam uenissent, oppido recepti non erant missisque
 ad eos nuntiis, ut ex his locis uerent, contra uoluntatem su-
 8 am naues soluerunt. Iamque saris aduentu fama ad ciuita-
 103 tes perferebatur. Quibus rebus Pompeius deposito ad-
 eundae Syriae consilio pecuniae et aeris magno et a quibusdam
 priuatis sumpta et aeris magno ad militarem usum in na-
 ues inposito duobusque milibus nominum armatis, partim quos ex
 familiis societatum delegerat, partim a negotiatoribus coegerat,
 quosque ex suis quisque ad hanc rem idoneos existimabat, Pelu-
 2 sium peruenit. Ibi casu rex erat Ptolemaeus, puer aetate, magnis
 copiis cum sorore Cleopatra bellum gerens, quam paucis ante men- 20
 sibus per suos propinquos atque amicos regno expulerat; castra-
 3 que Cleopatrae non longo spatio ab eius castris distabant. Ad
 eum Pompeius misit, ut pro hospitio atque amicitia patris Alexan-
 4 dria reciperetur atque illius opibus in calamitate tegeretur. Sed
 qui ab eo missi erant, confecto legationis officio liberius cum mili- 25
 tibus regis colloqui coeperunt eosque hortari, ut suum officium
 5 Pompeo praestarent neue eius fortunam despicerent. In hoc erant
 numero complures Pompei milites, quos ex eius exercitu acceptos
 in Syria Gabinus Alexandriam traduxerat belloque confecto apud
 104 Ptolemaeum, patrem pueri, reliquerat. His tunc cognitis rebus 30

- 2 adductis b. 3 Antiochensium a. 4 aram a b c d.
 5 dimissis ante corr. a. 6 dicerentur] uiderentur b. 7 adfuturum
 a, affuturum b. hoc om. b. 9 qui cum c, quicunque a b
 11 ut om. a. ex his a edd. priores, ex his P. Manutius u. suas
 a. 12 soluerunt cod. Vrs. et secundum Beyerlii silentium a, solue-
 rent b c et secundum Achaetrium a (soluerant Fascosanus). 11 a
 om. a b. 15 magno pondere] magnopere ante corr. a. 16 inpo-
 sito a. 19 erat om. a. Ptolemaeus Aldus; Ptholomeus ubique
 a, Ptolomeus 'mss. semper'. 24 operibus a b. 25 fuerant b.
 27 praestaret — despiceret a b c. 28 Pompei a. 29 Syri-
 am a b. Gauius a, Gauius b.

amici regis, qui propter aetatem eius in curatione erant regni, siue timore adducti, ut postea praedicabant, sollicitato exercitu regio ne Pompeius Alexandriam Aegyptumque occuparet, siue despecta eius fortuna, ut plerumque in calamitate ex amicis inimici existunt, his, qui erant ab eo missi, palam liberaliter responderunt eumque ad regem uenire iusserunt; ipsi clam consilio inito Achillam, prae- 2 sectum regium, singulari hominem audacia, et L. Septimium, tribunum militum, ad interficiendum Pompeium miserunt. Ab his 3 liberaliter ipse appellatus et quadam notitia Septimii productus, 10 quod bello praedonum apud eum ordinem duxerat, nauiculam paruulam conscendit cum paucis suis: ibi ab Achilla et Septimio interficitur. Item L. Lentulus comprehenditur ab rege et in custodia necatur.

Caesar, cum in Asiam uenisset, reperiēbat T. Ampium co- 105 15 natum esse pecunias tollere Epheso ex fano Dianae eiusque rei causa senatores omnes ex prouincia euocasse, ut his testibus in summa pecuniae uteretur, sed interpellatum aduentu Caesaris profugisse. Ita duobus temporibus Ephesiae pecuniae Caesar auxilium tulit. Item constabat Elide in templo Mineruae repetitis atque 2 20 enumeratis diebus, quo die proelium secundum Caesar fecisset, simulacrum Victoriae, quod ante ipsam Mineruam conlocatum esset et ante ad simulacrum Mineruae spectauisset, ad ualuas se templi limenque conuertisse. Eodemque die Antiochiae in Syria 3 bis tantus exercitus clamor et signorum sonus exauditus est, ut in 25 muris armata ciuitas discurreret. Hoc idem Ptolemaide accidit. Pergami in occultis ac reconditis templi, quo praeter sacerdotes 4 adire fas non est, quae Graeci ἄδύτα appellant, tympana sonue-

1 curatione <i>a b c</i> , procuratione <i>u</i> .	3 Aegyptumque <i>a</i> .
4 existunt <i>a</i> .	5 his <i>a</i> <i>edd. ante Ald.</i> , iis <i>Aldus u</i> .
6 Achillan	7 sin-
ubique sine auctoritate <i>u</i> .	ante praefectum <i>add. in a b</i> .
8	9
gium post regium <i>an post</i> singulari <i>add. b</i> .	10 paruam ascendit <i>b</i> .
11 ibi <i>a b</i> , et ibi <i>u</i> .	14 ante uenisset repetit cum <i>a</i> .
repperiebat <i>a</i> .	Ampium <i>cod. Vrs.</i> , Apium <i>a</i> et sic 'uel Appium alii'.
15 pecunias tollere <i>a Stephanus</i> , tollere pecunias ceteras <i>edd.</i>	16 euo-
cauisse <i>c</i> .	his <i>a</i> <i>edd. priores</i> , iis <i>P. Manutius u</i> .
20 Caesar fecis-	21 et 22 simulachrum <i>a</i> .
set <i>a 'al.'</i> <i>edd. ante Ald. (sed haec fecit) Stephanus</i> , fecisset Caesar <i>Aldus u</i> .	21 conlocatum <i>a</i> .
22 ad post ante om. <i>b</i> .	23 con-
uertisset ante <i>corr. a</i> .	Siria <i>a</i> .
25 Ptholomaide <i>a</i> .	26 re-
conditis aliquot <i>dett.</i> ; conditis <i>d</i> , recognitis <i>a b</i> ; remotis <i>u</i> , et 'ex c nihil uarietatis enotatum est'.	templi 4 <i>dett.</i> , templis <i>a 'mss. plerique'</i> .
27 ἄδύτα] adita <i>a b c</i> 'reliqui fere'.	tympana <i>a</i> .

5 runt. Item Trallibus in templo Victoriae, ubi Caesaris statuem
consecrauerant, palma per eos dies [in tecto] inter coagmenta la-
106 pidum ex pavimento exlitisce ostendebatur. Caesar paucos dies
in Asia moratus, cum audisset Pompeium Cypri visum, coniectans
eum Aegyptum iter habere propter necessitudines regni reliquas- 5
que eius loci opportunitates cum legione una, quam se ex Thes-
salia sequi iusserat, et altera, quam ex Achaia a Q. Fusio legato
euocauerat, equitibusque DCCC et nauibus longis Rhodiis X et Asia-
2 ticis paucis Alexandriam peru- u his erant legionibus homi-
num milia tria CC; reliqui uul- ex proeliis et labore ac ma- 10
3 gitudine itineris confecti cor- con poluerant. Sed Caesar
confusus fama rerum gestarum auxiliis proficisci non dubi-
4 tauerat aequae omnem sibi locum, i fore existimans. Alexan-
driae de Pompei morte cognoscit e ibi primum e naue egre-
diens clamorem militum audit ex in oppido praesidii causa 15
reliquerat, et concursum ad se del, quod fasces anteferren-
tur. In hoc omnis multitudo maiestatem regiam minui praedica-
5 bat. Hoc sedato tumultu crebrae continuis diebus ex concursu
multitudinis concitationes fiebant, compluresque milites huius ur-
107 bis omnibus partibus interficiebantur. Quibus rebus animaduersis 20
legiones sibi alias ex Asia adduci iussit, quas ex Pompeianis mi-
litibus confecerat. Ipse enim necessario etesiis tenebatur; qui
2 nauigantibus Alexandria sunt aduersissimi uenti. Interim contro-
uersias regum ad populum Romanum et ad se, quod esset consul,
pertinere existimans atque eo magis officio suo conuenire, quod 25
superiore consulatu cum patre Ptolemaco et lege et senatusconsulto
societas erat facta, ostendit sibi placere regem Ptolemaeum atque
eius sororem Cleopatram exercitus, quos haberent, dimittere et
de controuersiis iure apud se potius quam inter se armis disceptare.
108 Erat in procuratione regni propter aetatem pueri nutricius eius, 30

1 Trallibus a 2 [in tecto] P. 187. 3 ex] in (a) ?
exlitisce a. 4 moratus est cum b. 5 Aegyptum *codd.*, in Aegyptum
u (Aegipt. a). *Id. Madung. obseru. ad gramm. Lat. p. 22.* 6 oportu-
tates a. legione a e, legionibus u. so ex Thessalia a *Stepha-*
nus, ex Thessalia se reliquas *edd.* 10 mil. m. cc a, in milia cc *edd.*
13 neque ego, atque reliqui *codd.*; om. 4 *dett.* existimans a b
c 4 *dett.*, existimabat *Aldus* u. 14 Pompei a. e] de b.
naue a b, naui u. 22 etesus a, etesus e. tenebantur a.
23 nauigantibus Alexandria a *edd. ante Ald.*, Alexandria nauigantibus *Ald-*
us u. sunt a. 28 eius sororem a, sororem eius *edd.*
30 procuratori a

eunuchus nomine Pothinus. Is primum inter suos queri atque indignari coepit regem ad causam dicendam euocari; deinde adiutores quosdam consili sui nactus ex regis amicis exercitum a Pelusio clam Alexandriam euocauit atque eundem Achillam, cuius supra meminimus, omnibus copiis praefecit. Hunc incitatum suis et regis inflatum pollicitationibus, quae fieri uellet, litteris nuntiisque edocuit. In testamento Ptolemaei patris heredes erant scripti ex duobus filiis maior et ex duabus filiabus ea, quae aetate antecederat. Haec uti fierent, per omnes deos perque foedera, quae Romae fecisset, eodem testamento Ptolemaeus populum Romanum obtestabatur. Tabulae testamenti unae per legatos eius Romam erant allatae, ut in aerario ponerentur (hae, cum propter publicas occupationes poni non potuissent, apud Pompeium sunt depositae), alterae eodem exemplo relictas atque obsignatas Alexandriae proferebantur. De his rebus cum ageretur apud Caesarem, isque maxime uellet pro communi amico atque arbitro controuersias regum componere, subito exercitus regius equitatusque omnis uenire Alexandriam nuntiatur. Caesaris copiae nequaquam erant tantae, ut eis extra oppidum, si esset dimicandum, confideret. Relinquebatur, ut se suis locis oppido teneret consiliumque Achillae cognosceret. Milites tamen omnes in armis esse iussit regemque hortatus est, ut ex suis necessariis quos haberet maximae auctoritatis legatos ad Achillam mitteret et, quid esset suae uoluntatis, ostenderet. A quo missi Dioscorides et Serapion, qui ambo legati Romae fuerant magnamque apud patrem Ptolemaeum auctoritatem habuerant, ad Achillam peruenerunt. Quos ille, cum in conspectum eius uenissent, priusquam audiret aut, cuius rei causa missi essent, cognosceret, corripui atque interfici iussit; quorum alter accepto uulnere occupatus per suos pro occiso sublatus, alter interfectus est. Quo facto regem ut in sua potestate haberet, Caesar efficit magnam regionum nomen apud suos auctoritatem habere existimans et ut potius priuato paucorum et latronum quam regio

1 Pothinus *d*, Photinus *a* 'reliqui'. inter se et suos *b*.
 2 causam dicendam *a*, dicendam causam *edd*. 3 consili sui *Aicardus*,
 consilii sui *b* *et*, qui suis, *a*; consilios sui *u*. ex *om. a b*. Pulesio
a. 5 praefecit *a*. 8 filiabus *b*, *om. reliqui. P. 188.* aetate
om. b. 11 una *a* 'mss. 3'. Romae *a b* 6 *det.* 15 rebus *om.*
b. 16 arbitrio *ante corr. a*. 25 magnaue *a*. 26 conspectu
a b. 27 adiret *a*. 29 accepto — alter *om. a b*. 31 efficit *a*
 'mss. 7', effecit *u*. magnam unus *det.*, magnaue *reliqui. P. 20.*

110 consilio susceptum bellum uideretur. Erant cum Achilla copiae,
 ut neque numero neque genere hominum neque usu rei militaris
 2 contemnendae uiderentur. Milia enim XX in armis habebat. Haec
 constabant ex Gabinianis militibus, qui iam in consuetudinem Ale-
 xandrinae uitae ac licentiae uenerant et nomen disciplinamque
 3 populi Romani dediticerant uxoresque duxerant, ex quibus pleri-
 que liberos habebant. Huc accedebant collecti ex praedonibus la-
 tronibusque Syriae Ciliciaeque prouinciae finitimarumque regio-
 num. Multi praeterea capi
 4 fugitiuis omnibus nostris cer-
 que uitae condicio, ut dato ne
 a domino prehenderetur, con-
 suorum, quod in simili culpa
 5 defendebant. Ili regum ami-
 cupletum diripere, stipendii
 regno expellere, alios arcess-
 citus instituto consuerant. Erant praeterea equitum milia duo.
 6 Inueterauerant hi omnes compluribus Alexandriae bellis; Ptole-
 maeum patrem in regnum reduxerant, Bibuli filios duos interfece-
 rant, bella cum Aegyptiis gesserant. Hunc usum rei militaris ha-
 111 bebant. His copiis fidens Achilles paucitatemque militum Caesa-
 ris despiciens occupabat Alexandriam praeter eam oppidi partem,
 quam Caesar cum militibus tenebat, primo impetu domum eius in-
 rumpere conatus; sed Caesar dispositis per uias cohortibus impe-
 2 tum eius sustinuit. Eodemque tempore pugnatum est ad portum, 25
 ac longe maximam ea res attulit dimicationem. Simul enim diduc-
 tis copiis pluribus uis pugnabatur, et magna multitudine nauis
 3 longas occupare hostes conabantur; quarum erant L. auxilio mis-
 sae ad Pompeium proelioque in Thessalia facto domum redierant,
 illae triremes omnes et quinquereemes aptae instructaeque omnibus 30

3 contemnendae a.	haec a b '2 alii', haec u.	4 militibus]
milibus a.	5 licentia a b.	6 dediticerant Aldus, didicerant a
'mss. plerique'.	8 Ciliciaeque a.	finimarum regionumque a
9 multi om. b.	dampnati a.	exsulesque (a).
10 fugitiuis	11 conditio (a).	si quis a b.
reliqui, fugitiuisque unus det. u.	12 consensu a 'mss. mei', concursu Aldus u.	
13 culpa om. b.	14 rerum a 'mss. 4'.	morem a 'mss. 3', bona b.
15 augendi om. b.	16 expellere a cod. Vrs. 4 dett, expellere	
alios u.	17 consuerant a b r, consueuerant u.	18 hi omnes] ho-
19 milites a b c.	22 praeter eam unus det., praeterea reliqui.	23 in-
24 rumpere a.	26 diductus ante corr. a.	27 nauis a.

rebus ad nauigandum, praeter has XXII, quae praesidii causa Alexandriae esse consuerant, constratae omnes; quas si occupauissent, classe Caesari erepta portum ac mare totum in sua potestate haberent, commeatu auxiliisque Caesarem prohiberent. Itaque
 5 tanta est contentione actum, quanta agi debuit, cum illi celerem in ea re uictoriam, hi salutem suam consistere uiderent. Sed rem
 6 optinuit Caesar omnesque eas naues et reliquas, quae erant in nauibus, incendit, quod tam late tueri parua manu non poterat, confestimque ad Pharum nauibus milites exposuit. Pharus est in
 10 insula turris magna altitudine, mirificis operibus extructa; quae nomen ab insula accepit. Haec insula obiecta Alexandriae portum
 2 efficit; sed a superioribus regionibus in longitudinem passuum DCCCC in mare iactis molibus angusto itinere et ponte cum oppido coniungitur. In hac sunt insula domicilia Aegyptiorum et uicus
 3 oppidi magnitudine; quaeque ibi cumque naues imprudentia aut tempestate paulum suo cursu decesserunt, has more praedonum diripere consuerunt. Iis autem inuitis, a quibus Pharus tenetur, non
 4 potest esse propter angustias nauibus introitus in portum. Hoc
 5 tum ueritus Caesar hostibus in pugna occupatis militibus expositis
 20 Pharumprehendit atque ibi praesidium posuit. Quibus est rebus
 6 effectum, uti tuto frumentum auxiliaque nauibus ad eum subportari possent. Dimisit enim circum omnes propinquas prouincias atque inde auxilia euocauit. Reliquis oppidi partibus sic est
 7 pugnatum, ut aequo proelio discederetur, et neutri pellerentur (id
 25 efficiebant angustiae loci), paucisque utrimque interfectis Caesar loca maxime necessaria complexus noctu praemuniit. Haec tractu
 8 oppidi pars erat regiae exigua, in quam ipse habitandi causa initio

1 xxix b.	2 consuerant <i>a b c</i> , consueuerant <i>u</i> .	3 Caesaris
' <i>mss. plerique</i> '.	5 illi unus <i>det.</i> , ille <i>reliqui</i> .	7 optinuit <i>a</i> .
8 parua <i>a</i> ' <i>mss. 5</i> ', tam parua <i>u</i> .	10 extructa <i>a</i> .	13 cingitur <i>b</i> .
14 Aegyptiorum <i>a</i> .	15 quaeque ibi cumque <i>ego</i> ; quaeque ubique <i>a</i> , quicumque <i>b</i> , quaeque ubique <i>u</i> . <i>P. 188</i> .	inprudentia <i>a</i> .
16 paulum 3 <i>dett.</i> , paulo <i>a b</i> ; paululum <i>u</i> .	decesserunt <i>a</i> ' <i>mss. 4</i> ', decesserint <i>u</i> .	17 consuerunt <i>a b c</i> , consueuerunt <i>u</i> .
18 is autem <i>a</i> .	Pharos ex uno <i>det. u</i> .	19 militibus <i>Scaliger</i> , militibusque <i>codd.</i>
20 Pharon ex 3 <i>dett. u</i> .	prehendit <i>a b c</i> , apprehendit <i>u</i> .	
21 subportari <i>a</i> .	22 dimisit <i>Scaliger</i> (<i>demisit P. Manutius</i>);	
deauxit <i>a b c d</i> , misit pro <i>uar. lect. d</i> .	prouincias <i>a b c omnesque</i> , de quibus constat; regiones <i>u et 'forsan d'</i> .	25 utrimque <i>a</i> , non utrinq.
26 praemuniti <i>a</i> , praemuniri <i>b</i> ; praemunit <i>edd.</i>	haec unus <i>det.</i> , nec <i>reliqui</i> .	

structuris ac fornicibus continentur tectaque sunt rudere aut pa-
uimentis. Caesar maxime studebat, ut, quam angustissimam par- 4
tem oppidi palus a meridie interiecta efficiebat, hanc operibus ui-
neisque agendis ab reliqua parte urbis excluderet, illud spectans, 5
8 primum, ut, cum in duas partes esset urbs diuisa, acies uno con-
silio atque imperio administraretur, deinde, ut laborantibus suc-
curri atque ex altera oppidi parte auxilium ferri posset, inprimis 6
uero, ut aqua pabuloque abundaret, quarum alterius rei copiam
exiguam, alterius nullam omnino facultatem habebat; quod utrum-
10 que large palus praebere poterat. Neque uero Alexandrinis in 2
gerendis negotiis cunctatio ulla aut mora inferebatur. Nam in
omnes partes, per quas fines Aegypti regnumque pertinet, legatos
conquisitoresque delectus habendi causa miserant, magnumque nu-
merum in oppidum telorum atque tormentorum conuexerant et in-
15 numerabilem multitudinem adduxerant. Nec minus in urbe maxi- 2
mae armorum erant institutae officinae. Seruos praeterea pube-
res armauerant; quibus domini locupletiores uictum cotidianum
stipendiumque praebabant. Hac multitudine disposita munitiones 3
semotarum partium tuebantur; ueteranas cohortes uacuas in cele-
20 berrimis urbis locis habebant, ut, quacumque regione pugnaretur,
integris uiribus ad auxilium ferendum opponi possent. Omnibus 4
uiuis atque angiportis triplicem uallum obduxerant (erat autem qua-
drato exstructus saxo neque minus XL pedes altitudinis habebat),
quaeque partes urbis inferiores erant, has altissimis turribus de-
25 norum tabulatorum munierant. Praeterea alias ambulatorias toti- 5
dem tabulatorum confixerant subiectisque eas rotis funibus iumen-
tisque obiectis directis plateis in quamcumque erat uisum partem
moueabant. Vrbs fertilissima et copiosissima omnium rerum appa- 3
ratus suggerebat. Ipsi homines ingeniosissimi atque acutissimi;
30 quae a nostris fieri uiderant, ea solertia efficiebant, ut nostri illo-

1 instructuris *b.*ac fornicibus *a* 'mss. 5', atque fornicibus *u.*aut] ac *b.*4 spectans *Vascosanus*, exspectans *codd.* (exp. *a*).5 in duas partes esset *a Stephanus*, esset in duas partes *reliquae**edd.*urbis *b.*7 in primis (*a*).10 large palus *a*, palus large*edd.*12 fines *om. b.*Aegypti *a* 'mss. tantum non omnes', Ae-gyptii *Lipsius u.*regnum *b.*13 dilectus (*a*) *b.*

19 semoto-

rum *a.*20 quacumque (*a*).21 opponi possent *a b c d*, opportunaeessent *u.*23 exstructus *a.*pedum *b.*25 communierant *b.*26 confecerant *b.*27 directis *a f.*quamcumque (*a*).erant *a.*29 ingeniosi *a* 'mss. 6'.30 a nostris *ego*, a nobis *codd.**P. 11.*solertia *a.*

clusum tempestatibus propter
 4 auxilia non posse. Interim d
 ueterano exercitui praeerat, et
 rem filiam, ut supra demonstri
 diaretur et summam imperii ip
 sinoꝛ per Ganymeden eunucho
 2 interfecit. Hoc occiso sine ull
 rium oblinebat; exercitus Gan
 largitionem in milites auget et
 5 Alexandria est fere tota se
 tinentes, quibus aqua in privati
 2 spatio temporis liquescit ac subs
 atque eorum familiae consuerunt
 adeo est limosa ac turbida, ut i
 3 sed ea plebes ac multitudo contem
 tota nullus est. Hoc tamen flume
 4 Alexandrinis tenebatur. Quo f
 posse nostros aqua intercludi; qui
 causa uicatim ex priuatis aedifici
 6 aqua utebantur. Hoc probato co
 adgreditur. Interseptis enim spec

1 imitati a e; imitari 'alii'. mira
 3 conciliis 'max. et edd. qdd.' co
 a, non quidq 11 descendunt cum
 lan et 15 Ganymedon a . . .

bus exclusis, quae ab ipso tenebantur, aquae magnam vim ex mari
 rotis ac machinationibus exprimere contendit: hanc locis superio-
 ribus fundere in partem Caesaris non intermittebat. Quam ob 2
 causam salsior paulo praeter consuetudinem aqua trahebatur ex
 5 proximis aedificiis magnamque hominibus admirationem praebebat,
 quam ob rem id accidisset; nec salis sibi ipsi credebant, cum se 3
 inferiores eiusdem generis ac saporis aqua dicerent uti, atque ante
 consuissent, vulgoque inter se conferebant et degustando, quan-
 tum inter se differrent aquae, cognoscebant. Paruo uero temporis 4
 10 spatio haec propior bibi omnino non poterat, illa inferior corru-
 ptior iam salsiorque reperiebatur. Quo facto dubitatione sublata 7
 tantus incessit timor, ut ad extremum casum periculi omnes deda-
 cti uiderentur, atque alii morari Caesarem dicerent, quin naues
 conscendere iuberet, alii multo grauius extimescerent [casum],
 12 quod neque celari Alexandrini possent in apparanda fuga, cum
 tam paruo spatio distarent ab ipsis, neque illis imminentibus atque
 insequentibus ullus in naues receptus daretur. Erat autem magna 2
 multitudo oppidanorum in parte Caesaris, quam domiciliis ipsorum
 non mouerat, quod ea se fidelem palam nostris esse simulabat et
 20 descivisse a suis uidebatur: ut mihi defendendi essent Alexandrini
 neque fallaces esse neque temerarii, multaue oratio frustra absu-
 meretur; cum uero uno tempore et natio eorum et natura cogno- 3
 scatur, aptissimum esse hoc genus ad prodicionem dubitare nemo
 potest. Caesar suorum timorem consolatione et ratione minuebat. 8
 25 Nam puteis fossis aquam dulcem reperiri posse adfirmabat. Omnia
 litora naturaliter aquae dulcis uenas habere. Quod si alia esset 2
 litoris Aegyptii natura atque omnium reliquorum, tamen, quoniam
 mare libere tenerent, neque hostes classem haberent, prohiberi

- 4 causam a b, rem u.   6 rem a b, causam u.   7 dicerent a,
 digerent b.   antea b.   8 consuescent cum puncto sub altera c a.
 9 different a.   11 iam om. b.   reperiebatur a.
 14 iuberent a.   grauius codd., grauiorem P. Manutius u.   casum
 M. Hauptii suasu inclusi. P. 189.   15 Alexandrini a c, Alexandrinis
 'reliqui'.   possint a.   16 illi a.   imminentibus a.   19 non
 nouerat a.   20 ut mihi a et reliqui plerique, ut si mihi P. Manutius u.
 21 neque fallaces codd., quod neque fallaces u (faciles b).
 esse ego, essent codd.   temerari a.   multaue a b c, multa u.
 23 dubitare nemo a Stephanus, nemo dubitare reliquae edd.
 24 consolatione] collatione b c.   25 puteus a.   reperiri posse a (is
 repp.) Stephanus, posse reperiri reliquae edd.   adfirmabat a.
 omnia a, omnia enim edd.   27 Aegypti a 'mss. qdd.'   28 haberent]
 tenerent a, om. b.   prohibere a b.

2 rum op **CS**
 que le
 3 Atqui
 lum
 4 uen
 sy
 cu
 5 a
 6
 7
 8
 9
 10
 11
 12
 13
 14
 15
 16
 17
 18
 19
 20
 21
 22
 23
 24
 25
 26
 27
 28
 29
 30
 31
 32
 33
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40
 41
 42
 43
 44
 45
 46
 47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100

1 sese non om. b. possent a b. nauibus aquam a *Stepha-*
nus, aquam nauibus reliquae edd. peterent *Aldus*, petere a b c.
 2 *Paraetonio Aldus*; *Paratonio a* 'mss. plerique', *Paratonis b c.* uel
 dextro a. 3 nunquam (a) 4 non solum hiis a. 5 ne his
 quidem uel a 6 ante magno add. sine c. impetum b.
 aduersus munitionibus a et, qui aduersis, b; aduersos ex munitionibus u.
 7 sustinere ego, sustineri codd. P. 189. 8 ascensum (a).
 9 scaphis a. 10 aedificationum b. 11 praecurrituros b.
 12 tamen a b, om. u. fugam a. 13 uisique dulcis a. 21 de-
 ditiis a. 22 inposita a. *Caluicio a.* 23 littora a. ultra
 ego, om. a b c; supra u. 25 anchoras a. 28 nauem a 'mss. ple-
 rique', nauim u.

sitis, quod, cum longius paulo discederet, munitiones nudare nole-
 bat. Cumque ad eum locum accessisset, qui appellatur Chersone- 2
 sus aquandique causa remiges in terram exposuisset, nonnulli ex
 eo numero, cum longius a nauibus praedatum processissent, ab
 5 equitibus hostium sunt excepti. Ex his cognouerunt Caesarem 3
 ipsum in classe uenisse neque ullos milites in nauibus habere.
 Qua re comperta magnam sibi facultatem fortunam obtulisse bene
 gerendae rei crediderunt. Itaque naues omnes, quas paratas ha- 4
 buerant ad nauigandum, propugnatoribus instruxerunt Caesarique
 10 redeunti cum classe occurrerunt. Qui duabus de causis eo die di- 5
 micare nolebat, quod et nullos milites in nauibus habebat, et post
 horam X diei res agebatur; nox autem allatura uidebatur maiorem
 fiduciam illis, qui locorum notitia confidebant: sibi etiam hortandi
 suos auxilium defuturum, quod nulla satis idonea esset hortatio,
 15 quae neque uirtutem posset notare neque inertiam. Quibus de 6
 causis naues, quas potuit, Caesar ad terram detrahit; quem in lo-
 cum illos successuros non existimabat. Erat una nauis Rhodia in 11
 dextro Caesaris cornu longe ab reliquis collocata. Hanc conspi-
 cati hostes non tenuerunt sese, magnoque impetu IIII ad eam con-
 20 stratae naues et complures apertae contenderunt. Cui coactus est 2
 Caesar ferre subsidium, ne turpem in conspectu contumeliam ac-
 ciperet, quamquam, si quid grauius illis accidisset, merito casurum
 iudicabat. Proelium commissum est magna contentione Rhodio- 3
 rum; qui cum in omnibus dimicationibus et scientia et uirtute
 25 praestitissent, tum maxime illo tempore totum onus sustinere non
 recusabant, ne quod suorum culpa detrimentum acceptum uidere-
 tur. Ita proelium secundissimum est factum. Capta est una ho- 4
 stium quadriremis, depressa est altera, duae omnibus epibatis nu-
 datae; magna praeterea multitudo in reliquis nauibus propugna-
 30 torum est interfecta. Quod nisi nox proelium diremisset, tota 5

1 nudari *d.*2 accessisset *Aldus*, accessissent *a* 'mss. 8'.Chersonesus 'uel Chersonensus *b c*', Chersonensus *a*.

3 exposuisset

Aldus, exposuissent *a* 'mss. 6'.5 his *a* *edd.* ante *Ald.* *Stephanus*, ils*Aldus u.*6 neque ego, nec (*a*) *edd.* Nusquam in toto commentario-
rum corpore seu, neu, nec ponuntur ante uocalem, nisi quod auctor *b*.*Hisp.* necopinans dixit.10 occurrerant *a*.14 quo nulla *a*.17 succensuros cum puncto sub o et suprasc. e *a*, succensores *c*.19 non terunt *a*, uerterunt *b*.22 quamquam (*a*).casum *b*.23 est om. *c*.contentio *a c*.24 qui tum *b*.

25 maxime in

illo *b*.28 depressa altera *b*.duae *Turnebus*, deinde *codd.*

BELL' ALEXANDRINI

Caesar potitus esset. Ille calamitate perterritus
 quoniam vento leniter flante naues onerarias Caesar re-
 lictis suis nauibz Alexandriam deduxit. Eo detrimento
 facti Alexandrini, cum iam non virtute propugnatorum,
 sed cunctis classiariorum se aietos viderent, quibus . . . . . et sa-
 crioribus locis subleuabantur, ut ex aedificiis descendi possent, et
 totam cunctam obicerent, quod nostrae classis oppugnationem
 ad terram uerebantur. Idem, posteaquam Ganymedes in
 consilio confirmant sese et ea
 et numerum aduicturum, et
 naues accuratiusque huius rei
 3 Ac tametsi amplius CX nauis
 serant, tamen reparandae
 Videbant enim non auxilio
 4 posse, si classis ipsi ualere
 regionis maritimae cotidiana
 rale ac domesticum bonum reuigere cupiebant; et quantum paru-
 lis nauibus profecissent, sentiebant: itaque omni studio ad paran-
 13 dam classem incubuerunt. Erant omnibus ostiis Nili custodiae
 exigendi portorii causa dispositae. Naues ueteres erant in occul- 20
 tis regiae naualibus, quibus multis annis ad nauigandum non erant
 2 usi. Has reficiebant, illas Alexandriam reuocabant. Deceant re-
 mi: porticus, gymnasia, publica aedificia delegebant: assesores re-
 morum usum obtinebant: aliud naturalis solertia, aliud urbis copia
 3 subministrabat. Postremo non longam nauigationem parabant, 25
 sed praesentis temporis necessitati seruiebant et in ipso portu con-
 fligendum uidebant. Itaque paucis diebus contra omnium opinio-
 4 nem quadriremes XXII, quinquereines V confecerunt: ad has mi-
 nores aperlasque complures aliecerunt et in portu periclitati re-
 migio, quid quaeque earum efficere posset, idoneos milites impo- 30

2 remulgo a b.	4 pugnatorum b	5 lacunam post quibus
notauit, ante quibus significauerat Damsius.	8 idem a et sic 'et item	
mss. et edd. qdd', idem u.	9 ut eas a b.	10 aduicturum a.
12 ex Aldus (sed litteris), ex a 'mss. aliquot'.	amiserant Aldus,	
miserant a 'mss. 3'.	13 non post cogitationem ponit a, ante	
tamen Aldus et sqq. (prioris om.).	deposuerant a b.	14 Caesari
(a) Stephanus, Caesaris 'mss. omnes'.	subportari a.	16 natu-
ralem a.	18 reparandam b.	20 portarii 'mss. quid.' et ante
corr. a.	23 gymnasia a.	publica aedificia a edd. ante Ald., aedi-
ficia publica Aldus u.	24 usu b.	aliud priore loco a.
sol-	25 ministrabat b.	29 quam plures b.

suerunt seque ad confligendum omnibus rebus parauerunt. Cae- 5
 sar Rhodias naues VIII habebat (nam decem missis una in cursu
 [litore] Aegyptio defecerat), Ponticas VIII, Lycias V, ex Asia XII.
 Ex his erant quinqueres et quadriremes X, reliquae infra hanc
 5 magnitudinem et pleraeque apertae. Tamen uirtute militum con-
 fisis cognitis hostium copiis se ad dimicandum parabat. Postquam 14
 eo uentum est, ut sibi utorque confideret, Caesar Pharon classe
 circumuehitur aduersasque naues hostibus constituit: in dextro
 cornu Rhodias collocat, in sinistro Ponticas. Inter has spatium
 10 CCCC passuum relinquit, quod satis esse ad explicandas naues ui-
 debatur. Post hunc ordinem reliquas naues subsidio distribuit; 2
 quas quamque earum sequatur et cui subueniat, constituit atque
 imperat. Non dubitanter Alexandrini classem producant atque in- 3
 struunt: in fronte collocant XXII, reliquas subsidiarias in secundo
 15 ordine constituunt. Magnum praeterea numerum minorum navi- 4
 giorum et scapharum producant cum malleolis ignibusque, si quid
 ipsa multitudo et clamor et flamma nostris terroris adferre possent.
 Erant inter duas classes uada transitu angusto, quae pertinent ad 5
 regionem Africae (sic enim praedicant, partem esse Alexandriae
 20 dimidiam Africae), satisque diu inter ipsos est expectatum, ab 6
 utris fieret transeundi initium, propterea quod ei, qui intrassent,
 et ad explicandam classem et ad receptum, si durior accidisset ca-
 sus, impeditiores fore uidebantur. Rhodiis nauibus praecerat En- 15
 phranor, animi magnitudine ac uirtute magis cum nostris homini-
 25 bus quam cum Graecis comparandus. Hic ob notissimam scien- 2
 tiam atque animi magnitudinem delectus est ab Rhodiis, qui impe-
 rium classis obtineret. Qui ubi Caesaris animum aduertit, 'Vide- 3
 ris mihi', inquit, 'Caesar, uereri, si haec uada primis nauibus in-
 traris, ne prius dimicare cogaris, quam reliquam classem potueris
 30 explicare. Nobis rem committe: nos proelium sustinebimus (ne- 4

2 vni habebat *a*. 3 litore *a*. *P.* 190. Aegypto *b*, Aegipto
a. Lycias *a*. 4 erant *om. d.* v. remes *a et sic uel* quinquere-
 mes '*ms. omnes*', quinqueres quinque *Aldus u.* 7 uterque *a et*,
 ut *puto, b*; uterque eorum *u*: uterquo (*potius eorum*) '*non comparet in b*'.
 Pharon (*a*) '*ms.*', non Pharam. classi *a*. 9 Rhodias *a*.
 locat *b*. Ponticos inter hos *a*. 17 adferre *a*. 20 ipso
 se expectatum *a*. 21 foret transeundi *a*, transeundi foret *edd.* ei
a b c d, eis *u*. 23 expeditiores *a d*. 25 Grecis *a*. tatissimam
ante corr. a. 28 inquit *a*. intraris *a b*, intraueris *u*. 29 po-
 tueris *a cod. Vrs.* 3 dett., possis *u*.

sario discessum ab arte est pro-
8 tamen in uirtute constitit. Neq-
aut nostrorum aut oppidanorum
occupatam animum haberent, qu-
omni prospectu locum spectacul-
10 etoriam suis ab diis immortalibu-
erat proelii certamen. Nostris
mari effugium dabatur uictis, on-
2 incerto: illi, si superassent nauis
3 fuissent, reliquam tamen fortun-
grauo ac miserum uidebatur, per-
lute omnium decertare; quorum
sisset, reliquis etiam esset cadend-
4 cultas non fuisset. Haec superior
suis exposuerat, ut hoc maiore ani-
5 salutem sibi commendatam uideren-
hernalem, amicum, notum prosequi
que omnium falleret opinionem, qu-
6 proficisceretur. Itaque hoc animo e-
timis nauticisque solertia atque ars
ro nauium praestantibus multitudo p-
tom e tanta multitudine uiri uirtuti
7 Capitur hoc proelio quinquere mis un-

remigibusque, et deprimuntur tres nostris incolumibus omnibus. Reliquae propinquam fugam ad oppidum capiunt; quas protexerunt 8 ex molibus atque aedificiis imminentibus et nostros adire propius prohibuerunt. Hoc ne sibi saepius accidere posset, omni ratione 17
 5 Caesar contendendum existimauit, ut insulam molemque ad insulam pertinentem in suam redigeret potestatem. Perfectis enim 2 magna ex parte munitionibus in oppido etiam illa urbem uno tempore templari posse confidebat. Quo capto consilio cohortes 3 X et leuis armaturae electos quosque idoneos ex equitibus Gal-
 6 lis arbitrabatur in nauigia minora scaphasque inponit; alteram insulae partem destinendae manus causa constratis nauibus adgre-
 7 ditor praemiis magnis propositis, qui primus insulam cepisset. Ac 4 primum impetum nostrorum pariter sustinuerunt. Vno enim tem-
 8 pore et ex tectis aedificiorum propugnabant et litora armati defen-
 9 debant, quo propter asperitatem loci non facilis nostris aditus da-
 10 batur, et scaphis nauibusque longis quinque mobiliter et scienter angustias loci tuebantur. Sed ubi primum locis cognitis uadisque 5 pertemptatis pauci nostri in litore constiterunt atque hos sunt alii subsecuti constanterque in eos, qui in litore aequo institerant, im-
 11 petum fecerunt, omnes Pharitae terga uerterunt. His pulsis custo- 6 diae portus relictī naues ad litora et nicum adplicarunt seque ex nauibus ad tuenda aedificia eiecerunt. Neque uero diutius ea mu- 18 nitione se continere potuerunt, etsi erat non dissimile atque Alexandriae genus aedificiorum, ut minora maioribus conferantur, tur-
 19 resque editae et coniunctae muri locum optinebant, neque nostri aut scalis aut cratibus aut reliquis rebus parati uenerant ad op-
 20 pugnandum. Sed terror hominibus mentem consiliumque eripit et 2 membra debilitat, ut tunc accidit. Qui se in aequo loco ac plano 3

1 incolumibus cum u. *super* lo. a. 3 iminentibus a.
 7 etiam illa urbem ego; et illam urbem a, et illa in urbem b c d. P. 190
 extr. tempore om. a. 9 quosque Lipsius, quos codd. P. 191.
 10 inponit a. alteram Aldus, in alteram a b. 11 destinen-
 dae a et sic aut destinendae 'ms. qdd.' contractis a. adgredi-
 tur a. 12 praemiisque a b. 13 primum a b, primo u. 14 ae-
 dificiorum om. b. littora a. 15 scaphis a. 18 et 19 lit-
 tore a. 19 constiterant b. 20 custodiae portus relictī Iurinius,
 custodia portus relictī codd. P. 192. 21 naues a et, 'si excerptis Ades
 habenda, ms. plerique'; om. b. littora a. adplicarunt a, appli-
 cauerunt u. 22 diutius a b c, diutius ipsi u. ea Dauisius, ex
 codd. 24 maioribus] minoribus a b. circumferantur b.
 25 conianctae] munitae m. pr. b. optinebant a.

pares esse confidebant, idem perterriti fuga suorum et caede paucorum XXX pedum altitudine in aedificiis consistere ausi non sunt neque per molem in mare praecipitauerunt et DCCC passuum intervallum ad oppidum enatauerunt. Multi tamen ex his capti interfectique sunt; sed numerus captiuorum omnino fuit sexcenti. Caesar praeda militibus concessa aedificia diripi iussit castellumque ad pontem, qui propior erat Pharo, communiuit atque ibi praesidium posuit. Hunc fuga Pharitae reliquerant; certiore[m] illum propior[em]que oppido Alexandrini t[ame]n ratione adgreditur, quod his excursu[m] et repentina latrocinia eos, qui praesidio eum loca gittisque depulerat atque in instar in terram exposuerat loci patiebantur); reliquae Quo facto imperat ponte exitus nauibus erat fornice exstructo, quo pons sustinebatur, lapidibus oppleri atque obstrui. Quorum altero opere effecto, ut nulla omnino scapha egredi posset, altero instituto omnes Alexandrinorum copiae ex oppido se eiecerunt et contra munitiones pontis latiore loco constiterunt, eodemque tempore quae consueuerant nauigia per pontes ad incendia onerariarum emittere ad molem constituerunt. Pugnabatur a nostris ex ponte, ex mole; ab illis ex area, quae erat aduersus pontem, et ex nauibus contra mole[m]. In his rebus occupato Caesare militesque hortante remigum magnus numerus et classiariorum ex longis nauibus nostris in mole[m] se eiecit. Pars eorum studio spectandi ferebatur, pars etiam cupiditate pugnandi. Hi primum nauigia hostium lapidibus ac fundis a mole repellebant ac multum proficere multitudine telorum uidebantur. Sed postquam ultra eum locum ab latere eorum aperto ausi sunt egredi ex nauibus Alexandrini pauci, ut sine signis cer-

1 idem a. iidem u. 2 pedum] in add. b. constare b.
 3 seque] sed c. intervallum b cod. / rs. 2 dett., intervallo (a) u.
 4 his a edd. priores, vis P. Manutius u. 5 sexcenti edd.; vi super-
 ducta linea a et sic 'mss. uel sex mil. seu milium, ut dat d'. 7 com-
 munit b. 8 certiore[m] a b c, fortiore[m] Aldus u. 10 adgreditur a.
 quod om. a b. optentis a. 11 uidebat Th. Bentleius; uidebantur a b, uidebatur Aldus u. 15 optinebant a. 17 instructo
 b. 19 scapha a. 23 a nobis codd. P. 11. 24 archa b.
 25 remigum a.

tisque ordinibus, sine ratione prodierant, sic temere in naues
 fugere coeperunt. Quorum fuga incitati Alexandrini plures ex na- 4
 uibus egrediebantur nostrosque acrius perturbatos insequabantur.
 Simul, qui in nauibus longis remanserant, scalas rapere nauesque
 5 a terra repellere properabant, ne hostes nauibus potirentur. Qui- 5
 bus omnibus rebus perturbati milites nostri cohortium trium, quae
 in ponte ac prima mole constiterant, cum post se clamorem exau-
 dirent, fugam suorum uiderent, magnam uim telorum aduersi susti-
 nerent, ueriti, ne ab tergo circumuenirentur et discessu nauium
 6 omnino redita intercladerentur, munitionem in ponte institutam re-
 liquerunt et magno cursu incitati ad naues contenderunt. Quorum 6
 pars proximas nacta naues multitudine hominum atque onere de-
 pressa est, pars resistens et dubitans, quid esset capiendum con-
 sili, ab Alexandrinis interfecta est; nonnulli feliciore exitu expe- 7
 5 ditas ad ancoram naues consecuti incolumes discesserunt, pauci
 adlenatis sculis et animo ad conandum nisi ad proxima nauigia ad-
 natarunt. Caesar, quoad potuit cohortando suos ad pontem ac 21
 munitiones continere, eodem in periculo uersatus est; postquam
 uniuersos cedere animaduertit, in suum nauigium se recepit. Quo 2
 10 multitudo hominum insecuta cum iurumperet, neque administrandi
 neque repellendi a terra facultas daretur, fore, quod accidit, suspi-
 catus sese ex nauigio eiecit atque ad eas, quae longius constite-
 rant, naues adnatauit. Hinc suis laborantibus subsidio scaphas 3
 mittens nonnullos conseruauit. Nauigium quidem eius multitudine
 13 depressum militum una cum hominibus interiit. Hoc proelio de- 4
 siderati sunt ex numero legionariorum militum circiter CCCC et
 paulo *ultra* eum numerum classiarii et remiges. Alexandrini eo 5
 loco castellum magnis munitionibus multisque tormentis confirma-
 runt atque egestis ex mari lapidibus libere sunt usi postea ad mit-
 10 tenda nauigia. Hoc detrimento milites nostri tantum afuerunt ut 22
 perturbarentur, ut incensi atque incitati magnas accessiones fece-
 rint in operibus hostium expugnandis in proeliis cotidianis, quan-

2 fugere <i>a b</i> , refugere <i>u</i> .	3 perturbantes <i>a</i> .	10 ponte
<i>unus det.</i> , pontem reliquit.	15 anchoram <i>a</i> .	16 alleuatis <i>a b c</i> ,
alleuati <i>u</i> (<i>adl. a</i>).	nisi <i>a b</i> , nixi <i>u</i> .	adnatauerant <i>b</i> .
munitionem <i>b</i> .	continere <i>surinins</i> , contendere <i>codd. P. 192</i> .	18 mu-
ramperet <i>a</i> .	23 scaphas <i>a</i> .	20 in-
27 <i>ultra Stephanus et</i> , 'si excerptis fides est, <i>c</i> '; <i>om. a b</i> .	25 una cum hominibus <i>om. b</i> .	
marunt <i>a</i> 'mss. et <i>edd. qdd.</i> ', confirmauerunt <i>u</i> .	30 fuerunt <i>a b c</i> , ab-	
fuerunt <i>u</i> .	31 incensi <i>a b</i> & <i>det.</i> , incensi potius <i>u</i> .	32 quan-

pressis pueri lacrimis Caesar ipse commotus celeriter, si illa sentiret, fore eum secum adfirmans ad suos dimisit. Ille ut ex carceribus in liberum cursum emissus adeo contra Caesarem acriter bellum gerere coepit, ut lacrimas, quas in colloquio proiecerat, gaudio uideretur profudisse. Accidisse hoc complures Caesaris legati, amici, centuriones militesque laetabantur, quod nimia bonitas eius fallaciis pueri elusa esset. Quasi uero id Caesar bonitate tantum adductus ac non prudentissimo consilio fecisset. Cum duce adsumpto Alexandrini nihilo se firmiores factos aut languidiores Romanos animaduernerent eludentibusque militibus regis aetatem atque infirmitatem magnum dolorem acciperent neque se quicquam proficere uiderent, rumoresque existerent, magna Caesari praesidia terrestri itinere, Syria Ciliciaque, adduci, quod nondum auditum Caesari erat, commeatum, qui mari nostris subportabatur, interceptare statuerunt. Itaque expeditis nauigiis locis idoneis ad Canopum in statione dispositis nauibus insidiabantur nostris commeatque. Quod ubi Caesari nuntiatum est, suam classem iubet expediri atque instrui. Praeficit huic Tiberium Neronem. Profiscuntur in ea classe Rhodiae naues atque in his Euphranor, sine quo nulla umquam dimicatio maritima, nulla etiam parum feliciter confecta erat. At fortuna, quae plerumque eos, quos plurimis beneficiis ornauit, ad duriores casum reseruat, superiorum temporum dissimilis Euphranorem prosequabatur. Nam cum ad Canopum uentum esset, instructaque utrimque classis conflixisset, et sua consuetudine Euphranor primus proelium commisisset et triremem hostium perforasset ac demersisset, proximam longius insecutus parum celeriter insequentibus reliquis circumuentus ab Alexandrinis est. Cui subsidium nemo tulit, siue quod in ipso satis praesidii pro uirtute ac felicitate eius putarent esse, siue quod

2 adfirmans <i>a</i> .	4 lacrymas (<i>a</i>).	9 adsumpto <i>a</i> .
10 aduerterent <i>a b c</i> .	11 quicquam <i>a</i> , non quidq.	12 existerent
(<i>a</i>). Caesar <i>a</i> .	13 Cyliaque <i>a</i> .	auditum Caesari <i>a</i> 'mss. et
<i>edd. qdd.</i> , Caesari auditum	<i>Aldus u.</i>	14 mari nostris <i>a</i> 'mss. et <i>edd.</i>
<i>qdd.</i> , nostris mari <i>u.</i>	subportabatur <i>a</i> .	16 commeatuque <i>ego</i> ,
commeatu <i>a b c</i> ; commeatibus <i>u.</i> <i>P.</i> 193.		17 suam <i>ego</i> , unam <i>a b c</i> ;
<i>om. u.</i>	18 Tyberium <i>a</i> , Tib. <i>u.</i>	20 umquam <i>a</i> , non unq.
(maritima <i>a c</i>) marina <i>b</i> .	23 prosequabatur (<i>a</i>) <i>c</i> 2 <i>dett.</i> , persequabatur	
'reliqui'.	24 utrimque <i>a</i> , non utrinque.	classe <i>b</i> .
mem <i>ego</i> , illi triremem <i>a b c</i> ; illic triremem <i>u.</i> <i>P.</i> 194.		25 triremem
ac demersissent <i>a b c</i> .	28 est <i>om. a</i> .	26 perforassent

tem loci (namque tota Aegyptos
Pelusio uelut claustris munita c
cundatum copiis multiplici prae
et copiarum magnitudine, quas
subiciebat, et perseuerantia const
adgressus, in suam redegit potesta
3 locauit. Inde re bene gesta Alex
omnesque eas regiones, per quas i
plerumque adest uictori, pacarat
27 degerat. Locus est fere regionum
longe ab Alexandria, qui nominati
2 tudine litterae accepit: nam pars
inter se duobus itineribus paulatin
3 linquens diuersissimo ad litus inte
loco cum adpropinquare Mithridate
dum ei flumen sciret, magnas adue
uel superari delerique Mithridaten
4 credebat. Quemadmodum autem opt
5 bat interclusum a Caesare a se reti
men a Delta transire et Mithridati o
commiserunt festinantes praeripere
6 cietatem. Quorum impetum Mith

1 Ita qui *M. Hauptius*, itaque *codex*

5 missis *a b.* *Sic ut*

S. Aegyptus *a* *adducit ad litus* *pro*
opportunitate

lia [constantiaque uirtutum et Alexandrinorum imprudentia] consue-
 tudine nostra castris uallatis sustinuit: cum uero incaute atque in- 7
 solenter succedere eos munitionibus uideret, eruptione undique
 facta magnum numerum eorum interfecit. Quod nisi locorum no- 8
 titia reliqui se texissent partimque in naues, quibus flumen trans-
 ierant, recepissent, funditus deleti essent. Qui ut paulum ab
 illo timore se recrearunt, adiuncti his qui subsequebantur rursus
 oppugnare Mithridaten coeperunt. Mittitur a Mithridate nuntius 28
 Caesarī, qui rem gestam perferret. Cognoscit ex suis eadem haec
 accidisse rex. Ita paene sub idem tempus et rex ad opprimendum
 Mithridaten proficiscitur et Caesar ad recipiendum. Celeriora flu- 2
 minis Nili nauigatione rex est usus, in quo magnam et paratam
 classem habebat. Caesar eodem itinere uti noluit, ne nauibus in
 flumine dimicaret, sed circumuectus est eo mari, quod Africae par-
 tis esse dicitur, sicuti supra demonstrauius; prius tamen regis
 copiis occurrit, quam is Mithridaten adgredi posset, eumque ad se
 victorem incolumi exercitu recepit. Consederat cum copiis rex 3
 loco natura munito, quod erat ipse excelsior planicie ex omnibus
 partibus subiecta; tribus autem ex lateribus uariis † generum mu- 4
 nitionibus tegebatur: unum latus erat adiectum flumini Nilo, al-
 terum editissimo loco ductum, ut partem castrorum obtineret, ter-
 tium palude cingebatur. Inter castra et Caesaris iter flumen inter- 29
 cedebat angustum altissimis ripis, quod in Nilum influebat, aberat
 autem ab regis castris milia passuum circiter VII. Rex cum hoc 2
 itinere uenire Caesarem comperisset, equitatum omnem expeditos-
 que doctos pedites ad id flumen misit, qui transitu Caesarem pro-
 hiberent et eminus ex ripis proelium impar inirent: nullum enim
 processum uirtus habebat aut periculum ignauia subibat. Quae 3
 res incendit dolore milites equitesque nostros, quod tam diu pari
 proelio cum Alexandrinis certaretur. Itaque eodem tempore equi- 4

lia] potentia illo *supra* sc. a. 1 constantiaque uirtutum et Alexandri-
 norum imprudentia a b c d reliquique; om. edd. et, 'si excerptis creden-
 dum', unus det. (imprud. a). 2 caute a. 6 paulum a b, paululum Al-
 dus u. 7 adiuncti a b c, adiunctis u. his a edd. ante Ald., iis
 Aldus u. 9 haec om. b. 10 itaque b. pene a. 11 Mi-
 tridaten a. 12 quo 4 dett., qua reliqui. 14 est a b c 4 dett., om.
 u. 16 Mitridaten a. adgredi a. 17 considerat a et m. pr.
 b. lex a. 18 planitie (a). 19 generum a b c d, genere u.
 P. 194. 22 castra a b c, castra regis u. 24 'a castris regis mss. ple-
 rique'. 25 equitatem a. 30 certarentur ante corr. a, decertarent b.

BELLI ALEXANDRINI

1 *les Germani dispersi uada [fluminum] quaerentes partim demissio-*
ribus ripis flumen transierunt, et legionarii magnis arboribus exci-
sis, quae longitudine utramque ripam contingerent, projectis iis
 5 *repentinoque aggere iniecto flumen transierunt. Quorum impetum*
adeo pertimuerunt hostes, ut in fuga spem salutis collocarent, sed
id frustra: namque ex ea fuga pauci ad regem refugerunt paene
 30 *omni reliqua multitudine interfecta. Caesar re praeclarissime gesta,*
cum subitum aduentum u-
 2 *drinis iniecturum, protin-*
cum et opere magno ual-
confertamque armatorum
lassos itinere ac proel-
dere noluit. Itaque no-
 3 *posuit. Postero die cas-*
a suis castris muniera-
 junxerat uici obtinendi causa, Caesar adgressus omnibus copiis
 expugnat, non quod minore numero militum consequi difficile factu
 putaret, sed ut ab ea uictoria perterritis Alexandrinis protinus
 4 castra regis oppugnaret. Itaque eo cursu, quo refugientes Alexan-
 drinos ex castello in castra sunt milites insecuti, munitionibus 20
 5 successerunt acerrimeque eminus proeliari coeperunt. Duabus ex
 partibus aditus oppugnationis nostris dabatur: una, quam liberum
 accessum habere demonstraui; altera, quae mediocre interuallum
 6 inter castra et flumen Nilum habebat. Maxima et electissima mul-
 titudo Alexandrinorum defendebat eam partem, quae facillimum 25
 7 aditum habebat; plurimum proficiebant in repellendis uulnerandis-
 que nostris, qui regione fluminis Nili propugnabant: diuersis enim
 telis nostri figebantur, aduersi ex uallo castrorum, auersi ex flu-
 mine, in quo multae naues, instructae funditoribus et sagittariis
 31 nostros impugnabant. Caesar, cum uideret milites acrius proeliari 30
 non posse nec tamen multum profici propter locorum difficultatem

1 fluminum a b, fluminis u. P. 194.

3 iis ego, om. codd. P. 194.

6 peoe a.

10 animaduenteret a 5 dett.; animum aduenteret c.

aduenteret b.

12 ac proeliando om. b.

16 adgressus a.

17 quod a et sic 'uel quod id mss. mei', quo id unus det. u.

minore

a 'mss. et edd. qdd.', minori u.

factum b.

24 multitudo Alexan-

drinorum a, Alexandrinorum multitudo edd.

26 plurimum a b c 4 dett.,

plurimum autem u.

28 auersi ex flumine cod. Brantii; mersi ex flu-

mine a, 'mersi uel mersique flum. mss. mei'.

30 impugnabant a.

31 tamen om. b.

cumque animum aduerteret excelsissimum locum castrorum re-
 lictum esse ab Alexandrinis, quod et per se munitus esset, et stu-
 dio partim pugnandi partim spectandi decucurrissent in eum locum,
 in quo pugnabatur, cohortes illo circumire castra et summum lo-
 5 cum adgredi iussit iisque Carfulenum praefecit, et animi magnitu-
 dine et rei militaris scientia uirum praestantem. Quo ut uentum 2
 est, paucis defendentibus munitionem, nostris contra militibus
 acerrime pugnantibus diuerso clamore et proelio perterriti Alexan-
 drini trepidantes in omnes partes castrorum discurrere coeperunt.
 10 Quorum perturbatione nostrorum animi adeo sunt incitati, ut paene 3
 eodem tempore ex omnibus partibus, primi tamen editissimum ca-
 strorum locum caperent; ex quo decurrentes magnam multitudi-
 nem hostium in castris interfecerunt. Quod periculum plerique 4
 Alexandrini fugientes aceruatim se de uallo praecipitarunt in eam
 15 partem, quae flumini erat adiuncta. Horum primis in ipsa fossa 5
 munitionis magna ruina oppressis ceteri faciliorem fugam habue-
 runt. Constat fugisse ex castris regem ipsum receptumque in na- 6
 nem multitudine eorum, qui ad proximas naues adnabant, de-
 merso nauigio perisse. Re felicissime celerrimeque gesta Caesar 32
 20 magnae uictoriae fiducia proximo terrestri itinere Alexandream
 cum equitibus contendit atque ea parte oppidi uictor introiit, quae
 praesidio hostium tenebatur. Neque eum consilium suum fefellit, 2
 quin hostes eo proelio audito nihil iam de bello essent cogitaturi.
 Dignum adueniens fructum uirtutis et animi magnitudinis tulit.
 15 Omnis enim multitudo oppidanorum armis proiectis munitionibus- 3
 que suis relictis ueste ea sumpta, qua supplices dominantes depre-
 cari consuerunt, sacrisque omnibus prolatis, quorum religione pre-
 cari offensos iratosque animos regum erant soliti, aduenienti Cae-
 sari occurrerunt seque ei dederunt. Caesar in fidem receptos 4
 20 consolatus per hostium munitiones in suam partem oppidi magna
 gratulatione uenit suorum; qui non tantum bellum ipsum ac dimi-
 cationem, sed etiam talem aduentum eius felicem fuisse lactabantur.

Caesar Aegypto atque Alexandria potitus reges constituit, 33

1 animaduertat 'ms. 4'.	4 circumire a 'ms. et edd. qdd.',
circuire Aldus u.	5 adgredi a.
11 castrorum locum a, locum castrorum edd.	10 pene a.
praecipitarunt a 'ms. 3', praecipitauerunt u.	14 Alexandrinorum b.
20 magna Ciaeconius.	19 celeriterque b.
Alexandream a c, Alexandriam u.	
21 Intrat b.	24 magnitudinis] multitudinis a b c.
26 dominationes	
b.	27 consuerunt a 2 del., consueuerunt u.
33 Aegypto a.	constituit] ut add. a b c d.
Caesar, ed. Nipperd.	

quos Ptolemaeus testamento scripserat atque obtestatus erat populum Romanum, ne mutarentur. Nam maiore ex duobus pueris, rege, amisso minori tradidit regnum maiori ex duabus filiis, Cleopatrae, quae manserat in fide praesidiisque eius: minorem, Arsinoën, cuius nomine diu regnasse impotenter Ganymeden docuimus, deducere ex regno statuit, ne qua rursus nova dissensio, priusquam diuturnitate confirmarentur regum imperia, per homines seditiosos nasceretur. Legiones ibi veterana sexta secum reducta ceteras reliquit, quo firmitus an regum imperium, qui nequod fideliter permanserant auctoritatem paucis diebus stri dignitatem utilitatemque nauerent in fide reges, praegrati, posse isdem praefectis et collocatis ipse iam.

34 Dum haec in Aegypto geruntur, rex Deiotarus ad Domitium Gabinum, cui Caesar Asiam finitimasque provincias administrandas tradiderat, venit oratum, ne Armeniam minorem, regnum suum, neue Cappadociam, regnum Ariobarzanis, possideri uastari- que pateretur a Pharnace: quo malo nisi liberarentur, imperata se lacere pecuniamque promissam Caesari non posse persolvere. Domitius non tantum ad explicandos sumptus rei militaris cum pecuniam necessariam esse indicaret, sed etiam turpe populo Romano et C. Caesari victori sibi infame esse statueret regna sociorum atque amicorum ab externo rege occupari, nuntios confestim ad Pharnacem misit, Armenia Cappadociaque decederet neue occupatione belli ciuili populi Romani ius maiestatemque temptaret. Hanc denuntiationem cum maiorem uim habituram existimaret, si propius eas regiones cum exercitu accessisset, ad legiones profectus unam ex tribus XXXVI secum ducit, duas in Aegyptum ad

1 populum Romanum] pater b. 3 filibus b. 5 impotenter a. Ganymeden (a) et sine annotatione u. 7 diuturnitates ante corr. a. regum Stephanus, regi a b; regis u. 8 legiones ibi - (9) reliquit a b 3 dett. et, qui legione, 3 alit, legione -- ibi reliquit u (reliquit a). 9 quod a b 13 praesidio eos nostros b. 14 esse tutos ego; essent ut hos a, esse (?) ut hos b, esse tutos (?) ut hos c; esse tutos et hos u (Quae ut suspecta notant, ea in b c legi silentio Oudeendorpi credendum esset). isdem a, isdem u. 16 [itinere terrestri, P. 193 17 Aegypto a. 20 Ariobarzanis b. 22 promissam om. b. 25 C. a b, om. u. statuerat b. 27 Pharnacem sine annotatione u. 28 maiestatemque a. 31 Aegyptum a.

Caesarem mittit litteris eius euocatas; quarum altera in bello Alexandrino non occurrit, quod itinere terrestri per Syriam erat missa. Adiungit [Cn.] Domitius legioni XXXVI duas ab Deiotaro, quas 4 ille disciplina atque armatura nostra complures annos constitutas 5 habebat, equitesque C totidemque ab Ariobarzane sumit. Mittit 5 P. Sestium ad C. Plaetorium quaestorem, ut legionem adduceret, quae ex tumultuariis militibus in Ponto confecta erat, Quintumque Patisium in Ciliciam ad auxilia arcessenda. Quae copiae celeriter omnes iussu Domitii Comana conuenerunt. Interim legati a Phar- 35 nace responsa referunt: Cappadocia se decessisse, Armeniam minorem recepisse, quam paterno nomine iure obtinere deberet. Denique eius regni causa integra Caesari seruaretur: paratum enim se facere, quod is statuisset. Domitius, cum animaduerneret 2 eum Cappadocia decessisse non uoluntate adductum, sed necessitate, quod facilius Armeniam defendere posset subiectam regno 15 suo quam Cappadociam longius remotam quodque omnes tres legiones adducturum Domitium putasset; ex quibus cum duas ad Caesarem missas audisset, audacius in Armenia substitisse, perseuerare coepit, ut eo quoque regno decederet: neque enim aliud 3 ius esse Cappadociae atque Armeniae, nec iuste eum postulare, ut in Caesaris aduentum res integra differretur: id enim esse integrum, quod ita esset, ut fuisset. His responsis datis cum iis 4 copiis, quas supra scripsi, profectus est in Armeniam locisque superioribus iter facere instituit: nam ex Ponto a Comanis iugum 5 editum siluestrest, pertinens in Armeniam minorem, quo Cappadocia finitur ab Armenia; cuius itineris has esse certas opportuni- 6 tates, quod in locis superioribus nullus impetus repentinus accidere hostium poterat, et quod Cappadocia his iugis subiecta magnam commeatus copiam erat subministratura. Complures interim 36 legationes Pharnaces ad Domitium mittit, quae de pace agerent regiaque munera Domitio ferrent. Ea constanter omnia aspernabatur nec sibi quicquam fore antiquius quam dignitatem populi

3 Cn. ego uenia inclusi. 6 Sestium a b, Sextium u. Plaetorium 'uel Pletorium' (sic a) 'mas.' 7 Quintumque a, Quinctumque P. Manutius u. 10 responsa om. b. 13 Domitius b, P. Domitius a edd. priores; Cn. Domitius P. Manutius u. aduerteret b.
14 Cappadociae a. abcessisse b. abductum a. 15 regno suo a, suo regno edd. 17 pulauisset b. 18 substitisse Th. Bentleius; substitisset et a b 3 dett., substitisset u. 21 deferretur b.
24 a] ex ante corr. a. 25 siluestre a, siluestro 'mas. omnes'; siluestre est Aldus u. 26 oportunitates a. 28 Cappadociam — subiectam b.
32 quicquam a, non quidq.

5 in his locis obuersari: ut, siue an
 transiret, nihil de insidiis suspicaret
 homines animaduerneret uersari tam
 inimicus ut in hostium fines ueniret,
 37 si parentur dispersique caederentur
 numquam tamen intermittebat legatu
 tere ad Domitium, cum hoc ipso cred
 At contra spes pacis Domitio in e
 2 causam. Ita Pharnaces amissa pro
 ueretur, ne cognoscerentur insidi
 3 Domitius postero die propius Nicopi
 contulit. Quae dum moniunt nostri
 4 suo more atque instituto. In fronte e
 sua trinis firmabantur subsidiis: eae
 oabantur acie duobus dextra sinistra
 5 dinibus instructis. Perfecit inceptu
 38 parte copiarum pro uallo constituta
 interceptis tabellariis, qui de Alexand
 lium ferebant, cognoscit Caesarem
 flagitarique ab Domitio, ut quam prim
 2 propiusque ipso Alexandriam per Sy

1 recipere a, recipere e; recuper

re Pharnaces uictoriae loco ducebat, si trahere tempus posset, cum
 discedendum Domitio celeriter putaret. Itaque ab oppido, qua fa- 3
 cillimum accessum et aequissimum ad dimicandum nostris uidebat,
 fossas duas directas non ita magno medio intervallo relicto IIII
 5 pedum altitudinis in eum locum deduxit, quo longius constituerat
 suam non producere aciem. Inter has fossas aciem semper in- 4
 struebat, equitatum autem omnem ab lateribus extra fossam col-
 locabat; qui neque aliter utilis esse poterat, et multum numero
 anteibat nostrum equitatum. Domitius autem, cum Caesaris magis 30
 10 periculo quam suo commoueretur neque se tuto discessurum ar-
 bitraretur, si condiciones, quas reiecerat, rursus adpeteret aut
 † sine causa discederet, ex propinquis castris in aciem exercitum
 eduxit; XXXVI legionem in dextro cornu collocauit, Ponticam in 2
 sinistro, Deiotari legiones in mediam aciem contulit, quibus tamen
 15 angustissimum interuallum frontis reliquit reliquis cohortibus in
 subsidiis collocatis. Sic utrimque acie instructa processum est ad
 dimicandum. Signo sub idem tempus ab utroque dato concurritur: 40
 acriter uarieque pugnatur. Nam XXXVI legio, cum extra fossam
 in equites regis impetum fecisset, adeo secundum proelium fecit,
 20 ut moenibus oppidi succederet fossamque transiret auersosque
 hostes adgrederetur. At Pontica ex altera parte legio, cum pau- 2
 lum auersa hostibus cessisset, fossam autem circumire ac transcen-
 dere conata esset, ut aperto latere adgrederetur hostem, in ipso
 transitu fossae confixa et oppressa est. Deiotari uero legiones
 25 uix impetum sustinuerunt. Ita uictrices regiae copiae cornu suo 3
 dextro mediaque acie conuerterunt se ad XXXVI legionem. Quae
 tamen fortiter uincantium impetum sustinuit, magnis copiis hostium
 circumdata praesentissimo animo pugnans in orbem se recepit ad
 radices montium; quo Pharnaces insequi propter iniquitatem loci
 30 noluit. Ita Pontica legione paene tota amissa, magna parte Deio- 4
 tari militum interfecta XXXVI legio in loca se superiora contulit
 non amplius CCL desideratis. Ceciderunt eo proelio splendidi at- 5

4 directas a b. medio intervallo a edd. ante u, intervallo
 medio sine annotatione u. 11 conditiones (a). adpeteret a.
 12 † sine causa] P. 196. 14 legionem b. 15 inter-
 uallum frontis reliquit a 'mas. plerique', frontis reliquit intervallo u (reli-
 quid a). In subsidiis unus det., in mediis reliqui. 16 utrimque a,
 non utriusq. 19 equites a b cod. f. 2 dett., equitatum u.
 21 adgrederetur a. paulum b, paululum (a) u. 22 ac transcendere
 ego, acies secundo codd. P. 196. 23 adgrederetur a. 25 regiae
 a 'Leid.' 2 dett., regis u. 28 urbem corr. a. 30 paene a.
 31 legio om. a.

tumque nullo defendente patrum obtinebat.

42 Sub idem tempus in Illyrico est
provincia superioribus mensibus ret
2 nia, sed etiam cum laude erat. N
duabus legionibus Q. Cornificius, Ca
quamquam erat provincia minime et
finitimo bello ac dissensionibus confe
lia ac diligentia sua, quod magnam e
3 mere progredieretur, et recepit et d
complura locis editis posita, quorum
pellebat ad decursiones faciendas et be
eaeque praeda milites donauit, quae eis
4 provinciae desperatione erat grata pra
Octavius ex fuga Pharsalici proelii ma
contulisset, paucis nauibus Iadertinoru
publicam singulare constiterat officium
bus erat potitus, ut uel classe dimica
5 nauibus sociorum. Cum diuersissima
Pompeium Caesar victor sequeretur et
Illyricum propter Macedoniae propinq
collectis contulisse audiret, litteras ad
gionibus Iirannon

Illyricum coniunctisque copiis cum Q. Cornificio, si quod periculum provinciae inferretur, depelleret; sin ea non magnis copiis 6
tuta esse posset, in Macedoniam legiones adduceret: omnem enim
illam partem regionemque uiuo Cn. Pompeio bellum instauraturam
5 esse credebat. Gabinius, ut in Illyricum uenit, hiberno tempore 43
anni ac difficili, siue copiosiore provinciam existimans siue multum
fortunae uictoris Caesaris tribuens siue uirtute et scientia sua
confusus, quam saepe in bellis periclitatus magnas res et secundas
ductu ausuque suo gesserat, neque provinciae facultatibus subleua-
0 batur, quae partim erat exinanita partim infidelis, neque nauibus
intercluso mari tempestatibus commeatus supportare poterat magnisque
difficultatibus coactus non ut uolebat, sed ut necesse erat
bellum gerebat. Ita cum durissimis tempestatibus propter inopiam 2
castella aut oppida expugnare cogeretur, crebro incommoda acci-
5 piebat adeoque est a barbaris contemptus, ut Salonam se recipiens 3
in oppidum maritimum, quod ciues Romani fortissimi fidelissimique
incolebant, in agmine dimicare sit coactus. Quo proelio duo- 4
bus milibus militum amplius amissis, centurionibus XXXVIII, tribunis
III cum reliquis copiis Salonam se recepit summaque ibi
10 difficultate rerum omnium pressus paucis mensibus morbo periit.
Cuius et infelicitas uiui et subita mors in magnam spem Octauium 5
adduxit provinciae potiundae; quem tamen diutius in rebus secundis
et fortuna, quae plurimum in bellis potest, diligentiaque Cornificii
et uirtus Vatini uersari passa non est. Valinius Brundisii 44
15 cum esset, cognitis rebus, quae gestae erant in Illyrico, cum
crebris litteris Cornificii ad auxilium provinciae ferendum euocaretur
et M. Octauium audiret cum barbaris foedera percussisse compluribusque
locis nostrorum militum oppugnare praesidia partim classe per se
partim pedestribus copiis per barbaros, etsi graui
10 ualetudine adfectus uix corporis uiribus animum sequebatur, tamen
uirtute uicit incommodum naturae difficultatesque et hiemis et
subitae praeparationis. Nam cum ipse paucas in portu naues lon- 2

1 Illyricum <i>a</i> .	2 si in ea <i>b</i> .	5 ut <i>om. b</i> .	Illyricum <i>a</i> .
6 difficillimo <i>b</i> .	7 uictoris <i>om. b</i> .	8 quam <i>P. Manutius</i> , qua <i>codd</i> .	
9 ausuque ' <i>mss. constanter</i> ', ausioque (<i>sic</i>) <i>a</i> : anspicioque <i>Lipsius</i> .	11 supportare <i>ego</i> , supportari <i>codd</i> .	13 ita (<i>a</i>) <i>edd</i> .	
ante <i>u</i> , <i>om. sine annotatione u</i> (<i>errore sine dubio</i>).	15 contentus <i>a</i> .		
16 in <i>om. c</i> .	maritimum <i>a</i> .	17 quod <i>a</i> .	19 Salonem
<i>a</i> .	recepit <i>a</i> .	summam ibi difficultatem <i>b</i> .	20 passus <i>a b</i> .
24 Vatini <i>a</i> ' <i>mss. qdd</i> '	Vatinus ' <i>mss. qdd</i> '	25 Illyrico	
<i>Stephanus</i> , Illyricum <i>a</i> (<i>is Illyr.</i>) <i>b</i> 5 <i>dett</i> .	30 ualitudiae <i>a</i> .	ad-	
fectus <i>a</i> .	31 et hiemis <i>a c</i> 2 <i>dett.</i> , hiemis reliqui.		

mas nonnullas ciuitates, quae de
rant, partim recipiebat, partim i
5 teruebatur nec sibi ullius rei mor
6 quin quam celerrime posset ipsum
oppugnantem Epidaurum terra mar
dium, aduentu suo discedere ab o
45 que nostram recepit. Octavius, cu
parte confectam ex nauiculis actuar
2 sua classe substitit ad insulam Tai
insequens nauigabat, non quo Octa
3 quod eum longius progressum inseq
Tauridem accessisset dispersis suis
erat turbulenta et nulla suspicio hos
uenientem nauem antennis ad medium
4 propugnatoribus animaduertit. Quod
subduci demittique antemnas iubet
sublato, quo pugnandi dabat signum, q
5 bantur idem ut facerent, significabat.
pente oppressi; parati deinceps Octau
Instruitur utrimque acies, ordine dispo
46 rator militum animis Valiniana. Vati
terei neque nauium se magnitudine ni

fortunae rem committere noluit. Itaque primus sua quinquerei
 in quadriremem ipsius Octavi impetum fecit. Celerrime fortissime- 2
 que contra illo remigante naues aduersae rostris concurrerunt
 adeo uehementer, ut nauis Octauiana rostro discusso ligno conti-
 5 neretur. Committitur acriter reliquis locis proelium, concurritur- 3
 que ad duces maxime: nam cum suo quisque auxilium ferret,
 magnum comminus in angusto mari proelium factum est. Quanto- 4
 que coniunctis magis nauibus configendi potestas dabatur, tanto
 superiores erant Vatiniani; qui admiranda uirtute ex suis nauibus
 10 in hostium naues transilire non dubitabant et dimicatione aequata
 longe superiores uirtute rem feliciter gerebant. Deprimitur ipsius 5
 Octavi quadriremis, multae praeterea capiuntur aut rostris perfo-
 ratae merguntur; propugnatores Octauiani partim in nauibus iugu-
 lantur, partim in mare praecipitantur. Ipse Octavius se in scapham 6
 15 confert; in quam plures eum confugerent, depressa scapha uolue-
 ratos tamen adnata ad suum myoparonem. Eo receptus, cum 7
 proelium nox dirimeret, tempestate magna uelis profugit. Sequun-
 tur hunc suae naues nonnullae, quas casus ab illo periculo uindi-
 carat. At Vatinius re bene gesta receptui cecinit suisque omnibus 47
 20 incolumibus in eum se portum uictor recepit, quo ex portu classis
 Octavi ad dimicandum processerat. Capit ex eo proelio penterem 2
 unam, triremes duas, dierotas VIII compluresque remiges Octauia-
 nos posteroque ibi die, dum suas captiuasque naues reficeret,
 25 *consumpto* post diem tertium contendit in insulam Issam, quod eo
 se recepisse ex fuga credebat Octavius. Erat in ea nobilissimum 3
 regionum earum oppidum coniunctissimumque Octauio. Quo ut 4
 uenit, oppidani supplices se Vatinio dediderunt, comperitque ipsum
 Octavianum paruis paucisque nauigiis uento secundo regionem Grae-
 ciae petisse, inde ut Siciliam, deinde Africam caperet. Ita bre- 5
 30 uissimo spatio re praeclarissime gesta provincia recepta et Corni-
 ficio reddita, classe aduersariorum ex illo toto sinu expulsa uictor
 se Brundisium incolumi exercitu et classe recepit.

1 fortunae a b c; fortuitae dimicationi fortunae *dett.*, nisi quod duo
 dimicationis. 2 Issius a. Octavi a. celerrimeque fortissime
 a. 3 remigantem a. concurrerunt a 3 *dett.*, occurrerunt b; con-
 currunt u. 6 nam tum a. 7 cominus (a). 9 erant om. a.
 12 Octavi a. 18 uindicauerat b. 19 Vilius cum puncto
 sub priore i et suprasc. a a. 21 Octavi a, Octauil 'ms. plerique';
 Octauiana u. capit eo b. penterem (a) o, 'pentiremem uel pente-
 remem ceteri'. 23 ibi om. b. 24 *consumpto* 2 *dett.*, om. reliqui.
 tertium a, non in. 25 ex om. b. in eum a, meum o.
 27 uenit a b, peruenit u. comperit b. 29 breuissimo a b, breui u.

bant, animum advertere poterat,
3 uinciae exercitus amore cupiebat
locum exercitum conduxit, sester
4 citus nec multo post, cum in Lusit
temque Herminium expugnasset, q
ibique imperator esset appellatus,
5 nit. Multa praeterea et magna pra
speciosum reddebant praesentem ex
49 et occulte militarem disciplinam se
sius legionibus in hiberna dispositis
recepit contractumque in ea aes ali
uinciae constituit exsoluere; et ut l
per causam liberalitatis speciosam
2 Pecuniae locupletibus imperabantur
ferri non tantum patiebatur, sed etia
3 tium simulationum causa tenues con
quaestus aut magni et evidenter aut
4 tebatur, quo domus et tribunal imp
qui modo aliquam iacturam facere p
5 neretur, aut in reos referretur. Ita
culorum ad iacturas et detrimenta
50 Quibus de causis accidit, ut, cum Lo
ret, quae fecerat suspectum.

les consilia inirent. Horum odium confirmabant nonnulli familiares 2
eius; qui, cum in illa societate uersarentur rapinarum, nihilo mi-
nus oderant eum, cuius nomine peccabant, sibi que quod rapuerant
acceptum referebant, quod interciderat aut erat interpellatum Cas-
5 sio adsignabant. Quintam legionem conscribit nouam. Augetur 3
odium et ex ipso delectu et sumptu additae legionis. Complentur
equitum III milia maximisque ornantur inpensis; nec prouinciae
datur ulla requies. Interim litteras accepit a Caesare, ut in Afri- 51
cam exercitum traiceret perque Mauritaniam ad fines Numidiaie
10 perueniret, quod magna Cn. Pompeio Iuba miserat auxilia maiora-
que missurus existimabatur. Quibus litteris acceptis insolenti uo- 2
luptate efferebatur, quod sibi nouarum prouinciarum et fertilissimi
regni tanta oblata esset facultas. Itaque ipse in Lusitaniam profi- 3
ciscitur ad legiones arcessendas auxiliaque adducenda; certis ho-
15 minibus dat negotium, ut frumentum nauesque C praepararentur,
pecuniaeque describerentur atque imperarentur, ne qua res, cum
redisset, moraretur. Reditus eius fuit celerior omnium opinione: 4
non enim labor aut uigilantia cupienti praesertim aliquid Cassio
deerat. Exercitu coacto in unum locum castris ad Cordubam po- 52
20 sitis pro contione militibus exponit, quas res Caesaris iussu ge-
rere deberet, polliceturque iis, cum in Mauritaniam traiecisset,
sestertios centenos se daturum; quintam fore in Hispania legio-
nem. Ex contione se Cordubam recepit eoque ipso die tempore 2
postmeridiano, cum in basilicam iret, quidam Minucius Silo, cliens
25 L. Racili, libellum, quasi aliquid ab eo postularet, ut miles ei tra-
didit, deinde post Racilium (nam is latus Cassi tegebat), quasi re-
sponsum peteret, celeriter dato loco cum se insinuasset, sinistra
corripit uersum dextraque bis ferit pugione. Clamore sublato fit 3
a coniuratis impetus uniuersis. Munatius Flaccus proximum gla-
10 dio traicit lictorem; hoc interfecto Q. Cassium legatum uulnerat.

- 5 adsignabant *a.* conscribit nouam *a* (*sed* adscribit *ante corr.*),
nouam conscribit *add.* 6 ex *om.* *a* 4 *dett.* dilectu (*a*).
legiones *a.* 7 inpensis *a.* 8 dabatur *b.* 9 traduceret *b.*
Numediae *ante corr.* *a.* 10 Iuba *a b* 4 *dett.*, Iuba rex *u.* matu-
raque *b.* 11 uoluptate *Aldus*, uoluntate *a* '*mss. plerique*'.
15 praepararentur] compararentur *b.* 19 deerat] de ea *a b.*
20 concione (*a*). 22 sestertios *c b c d*, sestertiorum *a.* Hispan-
niam *a.* 23 concione (*a*). 24 postmeridianam *a.* Minutius
a u, Minutius *b.* 25 Racili *a b.* tradidit *a et* '*tradit, tradidit*
mss.'; tradit *Aldus u* (*sed haec transdit, ut solet*). 26 Cassi *a.*
27 peteret *a b c*, ab eo peteret *u.* 30 in sinistram partem insi-
nuasset corripit *b.* 28 uersum *a b c d*, eum *u.* 29 uniuersus *a b.*

... et relato domum Cassio ad
mam se domum familiaris sui
4 confectusne Cassius esset. L. I
adeurrit laetus in castra militib
gionis, quibus odio sciebat praec
5 tollitur a multitudine in tribunal,
aut in provincia natus, ut uernacul
iam factus prouincialis, quo in nui
omni prouincia consenserat in oi
XXI paucis mensibus in Italia scrip
54 quinta legio nuper erat ibi confect
uinere Cassium. Quo nuntio dolo
perturbatus reficit se celeriter et a
2 tur. Re cognita XXX legio signa
ferendum imperatori suo. Facit h
3 V. Cum duae legiones reliquae ess
ne soli relinquerentur, atque ex eo
secuti sunt factum superiorum. Pe
55 nacula neque ullo timore de gradu d
minati erant conscii caedis, iubet
2 castra remittit cohortibus XXX rete
L. Racilium et L. Laterensem et
dignitatis et gratiae prouincialem h
quoniam...

diu moratur dolorem suum, quin eos interfici iubeat. Minucium 3
 libertis tradit excruciantum, item Calpurnium Saluianum; qui pro-
 fitetur indicium coniuratorumque numerum auget, uere, ut quidam
 existimant, ut nonnulli queruntur coactus. Isdem cruciatibus ad- 4
 5 fectus L. Mergilio † Squillus nominat plures; quos Cassius inter-
 fici iubet exceptis iis, qui se pecunia redemerunt. Nam palam 5
 HS LX cum Calpurnio paciscitur et cum Q. Sestio L. Qui si
 maxime nocentes sunt multati, tamen periculum uitae dolorque
 uulnorum pecuniae remissus crudelitatem cum auaritia certasse
 0 significabat. Aliquot post diebus litteras a Caesare missas accipit, 56
 quibus cognoscit Pompeium in acie uictum amissis copiis fugisse.
 Qua re cognita mixtam dolore uoluptatem capiebat. Victoriae 2
 nuntius laetitiam exprimebat; confectum bellum licentiam tempo-
 rum intercludebat. Sic erat dubius animi, utrum nihil timere an
 15 omnia licere mallet. Sanatis uulneribus arcessit omnes, qui sibi 3
 pecunias expensas tulerant, acceptasque eas iubet referri; quibus
 parum uidebatur inposuisse oneris, ampliozem pecuniam imperat.
 Equitum autem Romanorum delectum instituit; quos ex omnibus 4
 conuentibus coloniisque conscriptos transmarina militia perterritos
 20 ad sacramenti redemptionem uocabat. Magnum hoc fuit uectigal,
 maius tamen creabat odium. His rebus confectis totum exercitum 5
 lustrat; legiones, quas in Africam ducturus erat, et auxilia mittit
 ad traiectionem. Ipse classem, quam parabat, ut inspiceret, Hispalim
 accedit ibique moratur, propterea quod edictum tota prouincia pro-
 25 posuerat: quibus pecunias imperasset, neque contulissent, se adi-
 rent. Quae euocatio uehementer omnes turbauit. Interim L. 57
 Titius, qui eo tempore tribunus militum in legione uernacula fue-
 rat, nuntiat eam a legione XXX, quam Q. Cassius legatus simul
 ducebat, cum ad oppidum Leptim castra haberet, seditione facta

1 Minucium <i>a</i> , Minutium <i>u</i> .	3 indictum <i>a b</i> .	4 isdem 'non-
<i>nulli, ut solet</i> , idem <i>a b</i> ; iisdem <i>u</i> .	(adfectus <i>a</i>) affectit <i>pro uar. lect.</i>	
<i>d.</i>	5 Mercilio ' <i>mss. multi</i> ', Mercelio <i>a</i> .	Squillus <i>a. P. 198.</i>
6 his <i>a</i> .	7 HS LX Glandorpius; shi. x <i>a</i> , HS x <i>u. Vid Val.</i>	
<i>Max. IX, 4, 2.</i>	Sestio <i>a et sic aut Sestio</i> ' <i>mss. quid.</i> ', Sextio <i>u</i> .	
10 aliquod <i>a</i> .	postea <i>b</i> .	14 animi, ' <i>ut uidetur, c</i> '; animis <i>a</i> , ani-
mus ' <i>reliqui mss.</i> '	timeret <i>b c</i> .	17 inposuisse <i>a</i> .
tum <i>cod. Goduini</i> , cñ. <i>b</i> ; aeque (<i>a</i>) <i>c d</i> .		18 equi-
romi <i>a</i> .	dilectum (<i>a</i>) ' <i>optimi codd.</i> '	Romanorum <i>c d</i> ; Rom. <i>b</i> ,
conscriptis <i>b</i> .	21 notum <i>a b c</i> .	19 colonisque <i>a b</i> .
<i>a</i> , ad auxilium <i>b (an hic om. et?)</i> .	22 Africa <i>a</i> ' <i>mss. 4</i> '. auxilium	
ut quibus <i>u</i> .	24 atque ibi <i>b</i> .	25 quibus <i>a c</i> ,
sed adirent <i>a</i> .	28 eam a legione Iurinius, fama le-	
gionem <i>codd. P. 198.</i>	quam <i>om. a</i> .	29 lepum <i>b</i> .

silio Marcellum Cordubam, ut
 5 sium legatum Hispalim mittit.
 tum Cordubensem ab eo defecit
 necessitate abductum (namque
 cum Cordubensibus; duas coh
 6 dubae in praesidio, idem facere.
 castra et postero die Segouiam
 bita contione militum temptat
 sed Caesaris absentis causa sib
 lum deprecaturus, dum per eo
 58 Interim Thorius ad Cordubam u
 sensionis initium natum seditios
 simul ut contra Q. Cassium, qu
 bus uti uidebatur, aequae potenter
 2 peio se prouinciam recipere u
 etiam hoc fecerit odio Caesaris
 multum poterat apud eas legio
 3 Sed id, qua mente, communis ei

1 non om. a b c.   2 secund
 uetustissimorum Lipsius, un
 a.)   4 peruenit] noctu add. a b.
 — nam); Carbonem a et sic 'scu Carb
 hortiam a b.   ex] et b.   7 O
 8 cum is a.   peruenisse a b d, n

Thorius ferebat; milites adeo fatebantur, ut Cn. Pompeii nomen
 in scutis inscriptum haberent. Frequens legionibus conuentus ob- 4
 uiam prodit neque tantum uirorum, sed etiam matrum familias ac
 praeextatorum deprecaturque, ne hostili aduentu Cordubam diri-
 5 perent: nam se contra Cassium sentire cum omnibus; contra
 Caesarem ne facerent, orare. Tantaе multitudinis precibus et la- 59
 crimis exercitus commotus cum uideret ad Cassium persequendum
 nihil opus esse Cn. Pompei nomine et memoria, tamque omnibus
 Caesarianis quam Pompeianis Longinum esse in odio, neque se
 10 conuentum neque M. Marcellum contra Caesaris causam posse
 perducere, nomen Pompei ex scutis detraxerunt, Marcellum, qui 2
 se Caesaris causam defensurum profitebatur, ducem adsciuerunt
 praetoremque appellarunt et conuentum sibi adiunxerunt castraque
 ad Cordubam posuerunt. Cassius eo biduo circiter III milia pas- 3
 15 suum a Corduba citra flumen Baetim in oppidi conspectu loco ex-
 celso facit castra; litteras ad regem Bogudem in Mauritaniam et
 M. Lepidum proconsulem in Hispaniam citeriorem mittit, subsidio
 sibi prouinciaeque Caesaris causa quam primum ueniret. Ipse
 hostili modo Cordubensium agros uastat, aedificia incendit. Cuius 60
 20 rei deformitate atque indignitate legiones, quae Marcellum sibi
 ducem ceperant, ad eum concurrerunt, ut in aciem educerentur,
 priusque configendi sibi potestas fieret, quam cum tanta contu-
 melia nobilissimae carissimaeque possessiones Cordubensium in
 conspectu suo rapinis, ferro flammaque consumerentur. Marcellus, 2
 25 cum configere miserrimum putaret, quod et uictoris et uicti de-
 trimentum ad eundem Caesarem esset redundaturum, neque suae
 potestatis esset, legiones Baetim traducit aciemque instruit. Cum 3
 Cassium contra pro suis castris aciem instruxisse loco superiore
 uideret, causa interposita, quod is in aequum non descenderet,
 30 Marcellus militibus persuadet, ut se reciperent in castra. Itaque
 copias reducere coepit. Cassius, quo bono ualebat Marcellumque 4

4 deprecabaturque *b.*6 facerent *a b c*, facere cogerentur *u.*8 Pompei *a.*tamquam *a b.*9 in *om. b.*11 Pompei *a.*12 adsciuerunt *a.*13 appellauerunt *b.*

conuentum sibi

a Stephanus et sine annotatione u., sibi conuentum reliquae *edd. ante u.*16 et *a* 'mss. plerique', et ad *u.*18 prouinciaeque *a.*19 uastata *a*, uastans *b.*23 karissimaeque *a.*possessiones] *a*,*sed puncto supposito, add. a.*25 uictores *a.*27 esset *a* 'ceteri',esse *b.*Betim *a.*aciemque *a b*, atque aciem *u.*

29 uide-

ret *Aldus suppleuit*, conspiceret *unus det.*; *om. a b c 2 dett.* (Cassius et instruxisset *edd. ante Ald.*).his *a.*30 reciperent *a b c*, reci-pient *u.**in castra post recip. ponit a*, ante recip. *edd.*ita *b.*

infirmum esse sciebat, adgressus equitatu legionarios se recipientes
 5 complures nouissimos in fluminis ripis interfecit. Cum hoc detri-
 mento, quid transitus fluminis utili difficultatisque haberet, cogni-
 tum esset, Marcellus castra Baetim transfert, crebroque uterque
 legiones in aciem educit; neque tamen configitur propter locorum
 61 difficultates. Erat copiis pedestribus multo firmitior Marcellus: ha-
 bebat enim ueteranas multisque proeliis expertas legiones. Cas-
 2 sius fidei magis quam uirtuti legionum confidebat. Itaque, cum
 castra castris collata essent, illud locum idoneum castello
 cepisset, quo prohibere aqua e posset, Longinus ueritus, 10
 ne genere quodam obsidionis aut in regionibus alienis sibi
 que infestis, noctu silentio proficiscitur celerique itinere
 3 Vliam contendit, quod sibi oppidum credebat. Ibi adeo
 coniuncta ponit moenibus et loci natura (namque Vli
 in edito monte posita est bitione urbis undique ab op- 11
 4 pugnatione tutus esset. cellus insequitur et quam
 proxime potest Vliam castra castris confert locorumque cognita
 natura, quo maxime rem deducere uolebat, necessitate est de-
 ductus, ut neque confugeret (cuius si rei facultas esset, resistere
 incitatis militibus non poterat) neque uagari Cassium latius pate- 20
 retur, ne plures ciuitates ea paterentur, quae passi erant Cordu-
 5 henses. Castellis idoneis locis collocatis operibusque in circuitu
 oppidi continuatis Vliam Cassiumque munitionibus clausit. Quae
 priusquam perficerentur, Longinus omnem suum equitatum emisit:
 quem sibi usui fore credebat, si pabulari frumentarique Marcellam 23
 non pateretur, magno autem fore impedimento, si clausus obsidione
 62 et multis necessarium consumeret frumentum. Paucisque diebus
 Cassi litteris acceptis rex Bogud cum copiis uenit adiungitque ei
 legioni, quam secum adduxerat, complures cohortes auxilarias
 2 Hispanorum. Namque, ut in ciuilibus dissensionibus accidere con- 30
 suevit, ita temporibus illis in Hispania nonnullae ciuitates rebus

1 adgressus a. 2 interfecit a 'mss. 3', interficit Aldus u.
 3 uti a b et suprasc. titatis c, utilitatis d. difficultatesque a.
 9 collata Stephanus, collocata codd. 13 Vliam (a)? Circumius, Vliam
 'ubique mss.' et postea a esse om. b. 14 et loci — (13) et ipsa
 Aldus, est loci — ut ipsa codd., nisi quod (a) et loci seruat. 15 ad a
 18 ualebat b. deductus ego; eductus a c, ductus b; adductus u.
 19 confligere a 'mss. 3', confugere b. 21 passae a. 23 sibi
 a b 2 dett., magno sibi Aldus u. 26 fore a b 3 dett., om. u.
 27 paucisque a 'mss. 3', paucis u. 28 Cassi a. Bogus codd.
 29 legioni — complures Iurinius, legionem — compluresque codd.
 auxilialis a. 31 Hispania a.

Cassi studebant, plures Marcellum fouebant. Accedit cum copiis 3
 Bogud ad exteriores Marcelli munitiones. Pugnatur utrimque
 acriter, crebroque id accidit fortuna saepe ad utrumque uictoriam
 transferente; nec tamen umquam ab operibus depellitur Marcellus.
 5 Interim Lepidus ex citeriore prouincia cum cohortibus legionariis 63
 XXXV magnoque numero equitum et reliquorum auxiliorum uenit
 ea mente Vliam, ut sine ullo studio contentiones Cassi Marcellique
 componeret. Huic uenienti sine dubitatione Marcellus se credit 2
 atque offert; Cassius contra suis se tenet praesidiis, siue eo, quod
 0 plus sibi iuris deberi quam Marcello existimabat, siue eo, quod,
 ne praeoccupatus animus Lepidi esset obsequio aduersari, uere-
 batur. Ponit ad Vliam castra Lepidus neque habet a Marcello 3
 quicquam diuisi. Ne pugnetur, interdicat; ad exeundum Cassium
 inuitat fidemque suam in re omni interponit. Cum diu dubitasset 4
 5 Cassius, quid sibi faciendum quidue Lepido esset credendum, ne-
 que ullum exitum consilii sui reperiret, si permaneret in sententia,
 postulat, uti munitiones disicerentur, sibique liber exitus daretur.
 Non tantum indutiis factis, sed prope iam *pace* constituta opera 5
cum complanarent, custodiaeque munitionum essent deductae, au-
 0 xilia regis in id castellum Marcelli, quod proximum erat regis
 castris neque opinantibus omnibus (si tamen in omnibus fuit Cas-
 sius: nam de huius conscientia dubitabatur) impetum fecerunt
 compluresque ibi milites oppresserunt. Quod nisi celeriter indigna- 6
 tione et auxilio Lepidi proelium esset direptum, maior calamitas
 5 esset accepta. Cum iter Cassio patefactum esset, castra Marcellus 64
 cum Lepido coniungit. Lepidus eodem tempore Marcellusque
 Cordubam cum suis, Cassius proficiscitur Carmonam. Sub idem 2
 tempus Trebonius proconsul ad prouinciam optinendam uenit. De
 cuius aduentu ut cognouit Cassius, legiones, quas secum habuerat,
 0 equitatumque in hiberna distribuit; ipse omnibus suis rebus cele- 3

1 Cassi <i>a</i> .	Marcellum fouebant <i>a b c d</i> , Marcello fauebant <i>u</i> .
accidit <i>a</i> .	2 Bogus <i>codd.</i> Marcelli <i>om. a</i> .
(<i>a</i>).	3 ad utrimque <i>a</i> .
	4 transfereutem <i>a</i> .
7 Cassi <i>a</i> .	9 se recepit tenetque <i>a c</i> .
13 quicquam <i>a</i> , non quidq.	15 Lipodo <i>a</i> .
<i>a d</i> .	17 dissicerentur
18 induciis (<i>a</i>).	pace ego <i>suppleui</i> , <i>om. codd. P. 200.</i>
19 cum <i>Aldus</i> , <i>om. codd.</i>	20 regis castris <i>a b</i> , regiis castris <i>u</i> .
22 dubitatur <i>b</i> .	24 direptum <i>b</i> .
<i>d</i> , Cassius cum suis <i>c u</i> .	27 cum suis Cassius <i>a b</i>
<i>u</i> etustiores, Narbonem <i>alii</i> '.	Carmonam <i>Glandorpius</i> ; Narbonam <i>a mss.</i>
	28 optinendam <i>a</i> .
	uenit <i>om. a</i> .

riter correptis Malacam contendit ibique aduerso tempore nauigandi naus conscendit, ut ipse praedicabat, ne se Lepido et Trebonio et Marcello committeret; ut amici eius dictitabant, ne per eam provinciam minore cum dignitate iter faceret, cuius magna pars ab eo defecerat; ut ceteri existimabant, ne pecunia illa ex infinitis rapinis confecta in potestatem cuiusquam ueniret. Progressus secunda ut hiberna tempestate cum in Hiberum flumen noctis uitandae causa se contulisset, inde paulo uehementiore tempestate nihilo periculosius nauigaturum credens profectus ad fluminis in ipsis faucibus, ubi fluminis neque directam nauem periret.

65 Cum in Syriam Caesar Roma uenerant ad eum, reuerteret multa Romae in partem reipublicae satis cohiberent, quod et contentione tribunicis perniciosae seditiones orerentur, et ambitione atque indulgentia tribunorum militum et qui legionibus praeerant multa contra morem consuetudinemque militarem fierent, quae dissoluedae disciplinae seueritatisque essent, eaque omnia flagitare aduentum suum uideret, tamen praeferebat existimauit, quas in provincias regionesque uenisset, eas ita relinquere constitutas, ut domesticis dissensionibus liberarentur, iura legesque acciperent.

2 externorum hostium metum deponerent. Haec in Syria, Cilicia Asia celeriter se confecturum sperabat, quod hae provinciae nullo bello premebantur; in Bithynia ac Ponto plus oneris uidebat sibi 3 impendere. Non excessisse enim Ponto Pharnacem audiebat neque excessurum putabat, cum secundo proelio uehementer esset 4 inflatus, quod contra Domitium Caluinum fecerat. Commoratus fere in omnibus ciuitatibus, quae maiore sunt dignitate, praemia bene meritis et uirum et publice tribuit, de controuersiis ueteribus

2 nauis a b.	6 infinitimis a.	7 in Hiberum a et omisso
in b c, in Iberum u.	9 nihil a b.	11 directam a b.
a 'mss. 3', nauis u.	13 his a.	12 naue
tribunitus (a).	17 orerentur a c, orirentur u.	16 rep. satis commoda egeri a
b, indulgentia reliqui.	25 facturum b.	indulgentia
plus om. a b c.	26 Bythynia a.	
u. Pharnacem sine auctoritate u.	27 excessisse enim a 'mss. plerique', enim excessisse	
audierat u.	audiebat a 'mss. plerique'	
30 erant b.		

cognoscit ac statuit; reges, tyrannos, dynastas prouinciae finiti- 5
 mos, qui omnes ad eum concurrerant, receptos in fidem condicio-
 nibus inpositis prouinciae tuendae ac defendendae dimittit et sibi
 et populo Romano amicissimos. Paucis diebus in ea prouincia 66
 5 consumptis Sextum Caesarem, amicum et necessarium suum, le-
 gionibus Syriaeque praefecit; ipse eadem classe, qua uenerat, 2
 proficiscitur in Ciliciam. Cuius prouinciae ciuitates omnes euocat
 Tarsum, quod oppidum fere totius Ciliciae nobilissimum fortissi-
 mumque est. Ibi rebus omnibus prouinciae et finitimarum ciuita- 3
 10 tum constitutis cupiditate proficiscendi ad bellum gerendum non
 diutius moratur magnisque itineribus per Cappadociam confectis 4
 biduum Mazacae commoratus Comana uenit, uetustissimum et
 sanctissimum in Cappadocia Bellonae templum, quod tanta reli-
 gione colitur, ut sacerdos eius deae maiestate, imperio, potentia
 15 secundus a rege consensu gentis illius habeatur. Id homini nobi- 5
 lissimo Lycomedi Bithynio adiudicauit; qui regio Cappadocum
 genere ortus propter aduersam fortunam maiorum suorum muta-
 tionemque generis iure minime dubio uetustate tamen intermisso
 sacerdotium id repetebat. Fratri autem Ariobarzanis Ariarathi, 6
 20 cum bene meritis uterque eorum de republica esset, ne aut regni
 haereditas Ariarathen sollicitaret, aut haeres regni terreret . . . . .
 Ariobarzani adtribuit, qui sub eius imperio ac ditione esset. Ipse
 iter inceptum simili uelocitate conficere coepit. Cum propius Pon- 67
 tum finesque Gallograeciae accessisset, Deiotarus, tetrarches Gal-
 25 lograeciae tunc quidem paene totius, quod ei neque legibus neque
 moribus concessum esse ceteri tetrarchae contendebant, sine dubio
 autem rex Armeniae minoris ab senatu appellatus, depositis regiis
 insignibus neque tantum priuato uestitu, sed etiam reorum habitu
 supplex ad Caesarem uenit oratum, ut sibi ignosceret, quod in ea

1 tyrannos dynastas <i>a</i> .	finitimos <i>Oudendorpius</i> , finitimosque
<i>codd.</i> 2 concurrerent <i>b</i> .	conditionibus (<i>a</i>).
5 Sextum <i>a</i> , Sex. <i>u</i> .	3 inpositis <i>a</i> .
<i>u</i> . 8 oppidum est fere <i>a</i> .	6 praefecit <i>a</i> 'mss. et edd. qdd.', praeficit
post Comana posui, om. <i>a b c</i> 2 dett.; ante Comana ponit <i>u</i> .	9 ciuitatum] regionum <i>b</i> .
maiestate] magis <i>a b c</i> 4 dett.	12 uenit
iudicauit <i>b</i> .	14 ma-
Ariarathi <i>a</i> 'mei omnes' praeter 2 dett., fratrem — Ariarathen <i>u</i> .	15 homini om. <i>b</i> .
21 haereditas (<i>a</i>), non hered.	16 Bithinio <i>a</i> .
nam ego notaui. <i>P. 200.</i>	19 fratri —
22 adtribuit <i>a</i> .	20 tetrarches Gallograeciae tunc quidem paene totius, quod ei neque legibus neque moribus concessum esse ceteri tetrarchae contendebant, sine dubio autem rex Armeniae minoris ab senatu appellatus, depositis regiis insignibus neque tantum priuato uestitu, sed etiam reorum habitu supplex ad Caesarem uenit oratum, ut sibi ignosceret, quod in ea
24 tetrarches <i>a</i> .	21 haereditas (<i>a</i>), non hered.
25 pene <i>a</i> .	22 adtribuit <i>a</i> .
27 regiis] regis <i>a</i> .	23 in-
	ceptum <i>c</i> 5 dett.; ceptum <i>a</i> , coeptum (<i>b</i>).
	24 tetrarches <i>a</i> .
	25 pene <i>a</i> .
	27 regiis] regis <i>a</i> .
	28 tanto <i>a</i> .

parte positus terrarum, quae nulla praesidia Caesaris habuisset,
 2 exercitibus imperiisque in Cn. Pompei castris fuisset: neque enim
 se debuisse iudicem esse controuersiarum populi Romani, sed pa-
 68 rere praesentibus imperiis. Contra quem Caesar cum plurima sua
 commemorasset officia, quae consul ei decretis publicis tribuisset, et
 cumque defensionem eius nullam posse excusationem eius impru-
 2 dentiae recipere coarguisset, quod homo tantae prudentiae ac dili-
 gentiae scire potuisset, quis urbem Italiamque teneret, ubi senatus
 populusque Romanus, ubi esset, qui denique post L.
 3 Lentulum, C. Marcellum et superioribus suis beneficiis, et
 tati aetatisque hominis, precibus sent hospites atque amici D
 siis tetrarcharum postea se
 4 ei restituit. Legionem ar- rum Deiotarus armatura d
 69 equitatumque omnem ad bellum gerendum adducere iussit. Cum
 in Pontum uenisset copiasque omnes in unum locum coëgisset,
 quae numero atque exercitatione bellorum mediocres erant (ex-
 cepta enim legione sexta, quam secum adduxerat Alexandria ue- 21
 teranam multis laboribus periculisque functam multisque militibus
 partim difficultate itinerum ac nauigationum partim crebritate bel-
 lorum adeo diminutam, ut minus mille hominibus in ea esset, re-
 liquae erant tres legiones, una Deiotari, duae, quae in eo proelio,
 quod Cn. Domitium fecisse cum Pharnace scripsimus, fuerant), 22
 2 legati a Pharnace missi Caesarem adeunt atque inprimis depre-
 cantur, ne eius aduentus hostilis esset: facturum enim omnia
 Pharnacen, quae imperata essent. Maximeque commemorabant
 nulla Pharnacem auxilia contra Caesarem Pompeio dare uoluisse,
 70 cum Deiotarus, qui dedisset, tamen ei satisfacisset. Caesar respondit 23

2 Pompei a. 7 coarguisset] cognouisset b. 9 qui b, quis
 (a) u denique ego, deinde eod. 10 Marcellus a. consules
 'mss. 5', consul a; consul esset u. tamen a c aliquot dett. u. cum
 fuisset sed tamen. 15 eam a c eod. l'rs. 5 dett., om. Aldus u.
 16 armatura Curacius; matura a d, natura reliqui. 22 difficultate]
 bellorum add. b. 23 diminutam 'mss. plerique'. mille] cum a d,
 cu c, c b; quae & significant. hominibus b c d 4 dett. et secundum
 Achaetrium a, hominum u et secundum Beyerlium (a). 24 quas a
 25 cum Pharnace a. 26 in primis (a). 28 Pharnacen a
 Scaliger et sine annotatione u; Scaliger et u etiam deinceps. 30 re-
 spondet (a)?

se fore aequissimum Pharnaci, si quae polliceretur repraesentaturus esset. Monuit autem, ut solebat, mitibus uerbis legatos, 2 ne aut Deiotarum sibi obicerent, aut nimis eo gloriarentur beneficio, quod auxilia Pompeio non misissent. Nam se neque li- 3 bentius facere quicquam quam supplicibus ignoscere, neque provinciarum publicas iniurias condonare iis posse, qui fuissent in se officiosi. Quin id ipsum, quod commemorarent, officium fuisse 4 utilius Pharnaci, qui prouidisset, ne uinceretur, quam sibi, cui dii immortales uictoriam tribuissent. Itaque magnas et graues iniurias 5 ciuium Romanorum, qui in Ponto negotiati essent, quoniam in integrum restituere non posset, concedere Pharnaci. Nam neque 6 interfectis amissam uitam neque exsectis uirilitem restituere posse; quod quidem supplicium grauius morte ciues Romani subissent. Ponto uero decederet confestim familiasque publicanorum 7 remitteret ceteraque restitueret sociis ciuibusque Romanis, quae penes cum essent. Si fecisset, iam tunc sibi mitteret munera ac 8 dona, quae bene rebus gestis imperatores ab amicis accipere consuessent. Miserat enim Pharnaces coronam auream. His responsis datis legatos remisit. At Pharnaces liberaliter omnia pollicitus, 71 cum festinantem ac † praecurrentem Caesarem speraret libentius etiam crediturum suis promissis, quam res pateretur, quo celerius honestiusque ad res magis necessarias proficisceretur (nemini enim erat ignotum plurimis de causis ad urbem Caesarem reuocari), lentius agere, decedendi diem postulare longiorem, pactiones inter- 15 ponere, in summa frustrari coepit. Caesar cognita calliditate hominis, quod aliis temporibus natura facere consuebat, tunc necessitate fecit adductus, ut celerius omnium opinione manum consereret. Zela est oppidum in Ponto, positum ipsum ut in plano loco satis 72 munito: tumulus enim naturalis ueluti manu factus excelsiore undique fastigio sustinet murum. Circumpositi sunt huic oppido magni 2

1 aequissimum] amicum *b*.   2 militibus urbis *b*.   3 gloriantur *a b*.
5 quicquam *a*, non quidq.   6 his *a*.   qui *Vasconius*, qui non *codd*.
7 quin *ego*; qm̃ *b c*, quam *a*; *om. u*.   commemorarent *a c*, commemorassent *u*.
fuisse utilius Pharnaci *a*, utilius Pharnaci fuisse *edd*.
9 immortales *a*.   itaque *a b*, itaque se *u*.
19 liberaliter omnia *a*, omnia liberaliter *edd*.   20 praecurrentem 'mss., si forte *c d* excipias, omnes', procurrentem *a*; properantem *u*.
Temptabam praefestinantem ac currentem: nam *Bentleii* prope currentem ineptum est.
sperasset *b*.   26 consuebat *a*, consueuit *b*; consueuerat *u*.
28 positum ipsum *codd*., positu ipso *Aldus u*.   29 munito *ego*, munitum *codd. P. 201*.
30 huic] *he suprase. o a*.

parte por
 2 exercitil
 se debi
 68 rere r
 comr
 cun
 2 de
 6
 3
 multos intercui uallibus colles; quorum editissimus unus, qui
 propter uictoriam Mithridatis et infelicitatem Triari detrimentum-
 per exercitus nostri superioribus locis atque itineribus paene con-
 uertit oppido magnam in illis partibus habet nobilitatem nec
 3 multo longius milibus passuum III abest ab Zela. Hunc locum
 Pharnaces ueteribus paternorum felicium castrorum relictis operi-
 bus has copias suis annis occupauit. Caesar cum ab hoste milia pas-
 suum I castra posuisset uideretque eas ualles, quibus regia castra
 munitur, eodem intervallo ana castra munituras, si modo ea loca
 hostes priores non cepissent, quae multo erant propiora regis
 2 castris, aggerem comportari iubet intra munitiones. Quo celeriter
 collatis proxima nocte uigilia quarta legionibus omnibus expeditis
 impedimentisque in castris relictis prima luce neque opinantibus
 hostibus cum ipsum locum cepit, in quo Mithridates secundum
 3 proelium aduersus Triarium fecerat. Huc omnem comportatum
 aggerem ex castris seruitia agerent iussit, ne quis ab opere miles
 discederet, cum spatio non amplius passuum mille intercisa ualles
 castra hostium diuideret ab opere incepto Caesaris castrorum.
 74 Pharnaces, cum id repente prima luce animaduertisset, copias suas
 omnes pro castris instruxit. Quas interposita tanta locorum ini-
 quitate consuetudine magis peruulgata militari credebatur instrui
 Caesar uel ad opus suum tardandum, quo plures in armis teneren-
 tur, uel ad ostentationem regiae fiduciae, ne munitione magis quam
 2 manu defendere locum Pharnaces uideretur. Itaque deterritus non
 est, quo minus prima acie pro uallo instructa reliqua pars exerci-
 3 tus opus faceret. At Pharnaces impulsus siue loci felicitate siue
 auspiciis et religionibus inductus, quibus obtemperasse cum postea
 audiebamus, siue paucitate nostrorum, qui in armis erant, com-
 perta, cum more operis cotidiani magnam illam seruatorum multita-
 dinem, quae aggerem portabat, militum esse credidisset, siue etiam
 fiducia ueterani exercitus sui, quem XXII in acie conflixisse et ui-
 cisse legali eius gloriabantur, simul contemptu exercitus nostri,
 quem pulsum a se Domitio duce sciebat, inito consilio dimicandi

2 Triari a b.	5 mil. pass. a.	7 mil. pass. a.
9 eodem in uallo b.	10 non om. a 'ms. 3'.	erat a.
14 Mitridates a.	15 hunc b.	16 ex a b, e u. agerent a,
agerentur b e cod. Vrs.	17 passuum mille ego; pass. III b, passuum	
a e; mille passuum u.	ualles a b, uallis u.	18 incerto a.
26 impulsus a.	31 ueterani Stephanus, ueterana codd.	XXII a b
e, cum legione XXII u.	33 a se om. b.	

descendere praerupta ualle coepit. Cuius aliquamdiu Caesar inri- 4
debat inanem ostentationem et eo loco militum coartationem, quem
in locum nemo sanus hostis subiturus esset: cum interim Pharna-
ces eodem gradu, quo in procliuem descenderat uallem, ascendere
5 aduersus arduum collem instructis copiis coepit. Caesar incredi- 75
bili eius uel temeritate uel fiducia commotus neque opinans impa-
ratusque oppressus eodem tempore milites ab opere uocat, arma
capere iubet, legiones opponit aciemque instruit; cuius rei subita 2
trepidatio magnum terrorem attulit nostris. Nondum ordinibus 3
10 instructis falcatae regiae quadrigae permixtos milites perturbant;
quae tamen celeriter multitudine telorum opprimuntur. Insequitur 4
has acies hostium, et clamore sublato configitur multum adiuuante
natura loci, plurimum deorum immortalium benignitate; qui cum
omnibus casibus belli intersunt tum praecipue quibus nihil ratione
15 potuit administrari. Magno atque acri proelio comminus facto 76
dextro cornu, quo ueterana legio sexta erat collocata, initium ui-
ctoriae natum est. Ab ea parte cum procliui detruderentur hostes,
multo tardius sed tamen eisdem diis adiuuantibus sinistro cornu
mediaque acie totae profligantur copiae regis. Quae quam facile 2
20 subierant iniquum locum, tam celeriter gradu pulsae premebantur
loci iniquitate. Itaque multis militibus partim interfectis partim
suorum ruina oppressis qui uelocitate effugere poterant armis ta-
men proiectis uallem transgressi nihil ex loco superiore inermi
proficere poterant. At nostri uictoria elati subire iniquum locum 3
25 munitionesque adgredi non dubitarunt. Defendentibus autem iis
cohortibus castra, quas Pharnaces praesidio reliquerat, celeriter
castris hostium sunt potiti. Interfecta multitudine omni suorum 4
aut capta Pharnaces cum paucis equitibus profugit; cui nisi castro-
rum oppugnatio facultatem attulisset liberius profugiendi, uiuus in
30 Caesaris potestatem adductus esset.

1 aliquamdiu (a).	inridebat a.	2 coartationem Brutus,
cohortationem codd.	quem in loco a.	4 quo in procliuem descen-
		derat uallem ego, quo in proelium descenderat uallem a 'mss. plerique'.
ascendere (a).	7 opere a, operibus edd.	12 configitur P.
Manutius, configit a 'mss. 3'.	13 immortalium a.	14 belli P.
Manutius, bellis codd.	intersint tamen praecipue b.	quibus a b,
eis quibus u.	15 cominus (a).	17 natum] factum b.
		pro-
cliui a, decliui b, in procliui 3 dett. edd. ante Scal.; in procliue Scaliger u.		
18 eisdem a, iisdem edd.	23 inermi a c et m. pr. b, inermes u.	
25 adgredi a.	his a.	26 castris a.
		27 omni inuito
Oud. om. u.	29 attulisset om. a, dedisset b.	

BELLVM AFRICAE.

Caesar itineribus iustis confectis nullo die intermisso a. d. XIII Kal. Ian. Lilybaeum peruenit statimque ostendit sese naues uelle conscendere, cum non amplius legionem tironum haberet unam, equites uix DC. Tabernaculum secundum litus ipsum constituit, ut prope fluctus uerberaret. Hoc eo consilio fecit, ne quis sibi morae quicquam fore speraret, et ut omnes in dies horasque parati essent. Incidit per id tempus, ut tempestates ad nauigandum idoneas non haberet. Nihilo tamen minus in nauibus remiges militesque continere et nullam praetermittere occasionem profectionis: cum praesertim ab incolis eius prouinciae nuntiarentur aduersariorum copiae equitatus infinitus, legiones regiae IIII, leuis armaturae magna uis, Scipionis legiones X, elephanti CXX classesque esse complures, tamen non deterrebatur animoque et spe confidebat. Interim in dies et naues longae adaugeri, et onerariae complures eodem concurrere, et legiones tironum conuenire, in his ueterana legio quinta, equitum ad II milia. Legionibus collectis VI et equitum II milibus, ut quaeque prima legio uenerat, in naues longas imponebatur, equites autem in onerarias. Ita maiorem partem nauium antecedere iussit et insulam petere Aponianam, quae abest a Lilybaeo . . . . . commoratus bona paucorum publice uendit, deinde Alieno praetori, qui Siciliam optinebat, de omnibus rebus praecipit et de reliquo exercitu celeriter inponendo. Datis

Incipit liber belli Africae feliciter *a*, et Africae etiam *b c*, adiectiuum Africanum exhibet *d*. *P.* 92 in. 'Nonnulli *mss.* Caesaris nomen praefigunt, alii nullum'. *P.* 33. 1 a. d. *Dauisius*, ad *codd.* 2 xiv (*a*).
 lxt Ian. Lilibeum *a*. 6 quicquam *a*, non quidq. fore om. *b*.
 13 esse om. *b*. 15 eodem om. *b*. 16 equitum om. *b*.
 17 milibus] milia *a*. utque (an omisso quaeque?) *b*.
 19 Apononiam *b*. quae abest *a b c*, quae non abest *P.* *Manutius u.*
 20 Lilibreom *a*. *Lacunam ego notau.* commoratus *a c*, om. *b*;
 ibique commoratus *edd.* *prior*, ipse parum commoratus cum uno *det. u.*
 publice uendit *a*, uendit publice *edd.* 21 Alieno *a* '*mss.* et *edd.*
qdd.', Alieno *Vrsinus u.* optinebat *a*. 22 praecipit] scribit *b*.
 inponendo *a*. datis om. *b d*.

mandatis ipse naue[m] conscendit a. d. VI Kal. Ian. et reliquas na-
 5 ues statim est consecutus. Ita vento certo celerique nauigio ue-
 ctus post diem quartum cum longis paucis nauibus in conspectum
 Africae uenit : namque onerariae reliquaeque praeter paucas uento
 6 dispersae atque errabundae diuersa loca petierunt. Clupeam classe[m]
 praeteruehitur, dein Neapolim ; complura praeterea castella et op-
 3 pida non longe a mari reliquit. Postquam Adrumetum accessit,
 ubi praesidium erat aduersariorum, cui praecerat C. Considius, et a
 Clupeis secundum oram mari[m] in equitatu Adrumetum Co.
 2 Piso, cum Maurorum circiter milibus, apparuit, ibi paulisper
 Caesar ante portum commoratu[m] reliquae naues conuenirent,
 exponit exercitum, cuius pri[m]ae praesentia fuit peditum III
 milia, equites CL, castrisque oppidum positus sine iniuria
 3 cuiusquam consedit cohibet a praeda. Oppidani interim
 muros armatis complent, a frequentes considunt ad se
 defendendum ; quorum numerus uarum legionum instar erat.
 4 Caesar circum oppidum uectus natura loci perspecta rediit in castra.
 Nounemo culpa[e] eius imprudentiaeque adsignabat, quod neque cer-
 tum locum gubernatoribus praefectisque, quem peterent, praece-
 perat, neque, ut more ipsius consuetudo superioribus temporibus
 fuerat, tabellas signatas dederat, ut in tempore his perlectis locum
 5 certum peterent uniuersi. Quod minime Caesarem fefellerat.
 Namque nullum portum terrae Africae, quo classes decurrerent,
 pro certo tutum ab hostium praesidio fore suspicabatur, sed for-
 4 tuito oblata[m] occasionem egressus aucupabatur. L. Plancus inte-
 rim legatus petit a Caesare, uti sibi daret potestatem cum Considio

1 <i>mandatis om. a b c d.</i>	ipse naues b.	a. d. Scaliger, ad
a edd. priores.	1st Ian. a.	2 secutus b.
2', quartam u.	4 reliquaeque ego, reliquae codd. P. 202.	3 quartum a 'mss.
uerunt b.	6 dein a b, deinde reliquit.	7 reliquit a 'mss. 4', re-
linquit u.	posquam a.	Adrumetum 'mss. plerique semper'.
9 maritumam a.	Adrumetum a et sic 'scu Adrumetum' b 4	
dett., Adrumeti u. P. 202.	10 Maurorum Scaliger, Mauro a ; Mauris	
'mss. omnes'.	13 equites a 3 dett., equitum u.	15 portam cod
Ciacconi, portum reliquit.	considerant a c.	16 instar H alchius,
intus codd.	17 redit a 'mss. 2', redit u.	18 imprudentiaeque ad-
signabat a.	certum locum Aldus, circum loca codd.	19 quem
Stephanus, quid codd.	20 more ipsius consuetudo a c 6 dett., mos	
ipsius consuetudo b ; mos ipsius consuetudoque Fascosanus u.	21 de-	
diderat a.	his a edd. priores, iis P. Manutius u.	24 fortuito a
c, fortuito casu b ; fortuito 'mss. plerique'.	26 uti (a) b, non ut.	
potestatem a b, facultatem u.		

agendi, si posset aliqua ratione perducī ad sanitatem. Itaque data 2
 facultate litteras conscribit et eas captiuo dat perferendas in oppi-
 dum ad Considium. Quo simulatque captiuus cum peruenisset lit- 3
 terasque, ut erat mandatum, Considio porrigere coepisset, prius-
 5 quam acciperet ille, 'unde', inquit, 'istas?' Tum captiuus: 'impe-
 ratore a Caesare'. Tunc Considius, 'unus est', inquit, 'Scipio 4
 imperator hoc tempore populi Romani'; deinde in conspectu suo
 statim captiuum interfici iubet litterasque nondum perlectas, sicut
 erant signatae, dat homini certo ad Scipionem perferendas. Post- 5
 10 quam una nocte et die ad oppidum consumpta neque responsum
 ullum a Considio dabatur, neque ei reliquae copiae succurrebant,
 neque equitatu abundabat et ad oppidum oppugnandum non satis
 copiarum habebat et eas tironum neque primo aduentu conuulne-
 15 rari exercitum uolebat, et oppidi egregia munitio et difficilis ad
 oppugnandum erat accessus, et nuntiabatur auxilia magna equita-
 tus oppidanis suppetias uenire, non est uisa ratio ad oppugnandum
 oppidum commorandi, ne, dum in ea re Caesar est occupatus, cir-
 cumuentus a tergo ab equitatu hostium laboraret. Itaque castra 6
 cum mouere uellet, subito ex oppido erupit multitudo, atque equi-
 20 tatus subsidio uno tempore eis casu succurrit, qui erat missus a
 Iuba ad stipendium accipiendum, castraque, unde Caesar egressus
 iter facere coeperat, occupant et eius agmen extremum insequi
 coeperunt. Quae res cum animaduersa esset, subito legionarii 2
 consistunt, et equites, quamquam erant pauci, tamen contra tan-
 25 tam multitudinem audacissime concurrunt. Accidit res incredibilis, 3
 ut equites minus † XXX Galli Maurorum equitum II milia loco
 pellerent fugarentque in oppidum. Postquam repulsi et coniecti 4
 erant intra munitiones, Caesar iter constitutum ire contendit.
 Quod cum saepius facerent et modo insequerentur, modo rursus 5
 30 ab equitibus in oppidum repellerentur, cohortibus paucis ex uete-

3 cum *a b c* 4 *dett.*, *om. u. P. 16.* 5 et 6 inquit *a.* 5 impe-
 ratore *Casp. Barthius*; immo *a* et sic 'uel ymo' *b c* 4 *dett.* 7 hoc
 tempore *om. b.* 8 statim captiuum *a* 'mss. aliquot', captiuum statim *u.*
 12 habundabat *a.* expugnandum *b.* 15 nuntiabatur *a b*,
 nuntiabantur *Aldus u.* 17 ne nedum *a.* re *om. b.* est *a b*,
 esset *Aldus u.* 20 cassii *b.* a Iuba *a* 'mss. et edd. qdd.', ab Iuba
Aldus u. 21 egressus et iter *b.* 22 occupat *a*, *om. b.*
 24 quamquam (*a*). 25 concurrerunt *b.* 26 † xxx] *P. 202.*
 27 fugarentque *b c*, fugerentque *a*, fugarentur *d*; urgerentque cum uno *det.*
u. 30 ex] et *a.*

oppidum et custodiam impositus, ne qui
iniuriam faceret cuiquam incolae
3 litus facit castra. Eodemque nau
casu aduenerunt; reliquae, ut es
4 Uticam uersus petere uisae sunt
gredi neque mediterranea petere
tumque in nauibus omnem contine
5 tur; aquam in naues iubet compor
tum o nauibus exierant, subito
Caesarianis adorti multos iaculis
6 fecerunt. Latent enim in insidiis
bito existunt, non ut in campo
8 Caesar interim in Sardiniam nur
provincias finitimas dimisit, ut sil
tum, simulatque litteras legissent
que partim nauibus longis Rabiri
2 condum commeatum arcessendum
bus longis ad reliquas naues oner
3 rassent, et simul mare tuendum al
C. Sallustium Crispum praetorem
quam aduersarii tenebant, cum p

2 facere] agero b.

4 Nemi

magnum numerum frumenti esse audiebat. Haec ita imperabat 4
 unicuique, ita praecipiebat, uti fieri *non* posse neque locum excu-
 satio ullum haberet nec moram tergiuersatio. Ipse interea ex per- 5
 fugis et incolis cognitis condicionibus Scipionis et qui cum eo bel-
 lum contra se gerebant miserari (regium enim equitatum Scipio
 ex prouincia Africa alebat) tanta homines esse dementia, ut ma-
 lint regis esse uectigales, quam cum ciuibus in patria in suis for-
 tunis esse incolumes. Caesar a. d. III Non. Ian. castra mouet; 9
 Lepti sex cohortium praesidio cum Saserna relicto ipse rursus,
 unde pridie uenerat, Ruspina cum reliquis copiis conuertit ibique
 sarcinis exercitus relictis ipse cum expedita manu proficiscitur cir-
 cum uillas frumentatum oppidanisque imperat, ut plostra iumenta-
 que omnia sequantur. Itaque magno numero frumenti inuento 2
 Ruspina redit. Huc eum idcirco existimo recepisse, ut maritima
 oppida post se ne uacua relinqueret praesidioque firmata ad clas-
 sim receptacula muniret. Itaque ibi relicto P. Saserna, fratre eius, 10
 quem Lepti proximo oppido reliquerat, cum legione iubet compor-
 tari ligna in oppidum quam plurima; ipse cum cohortibus VII, quae 2
 ex ueteranis legionibus in classe cum Sulpicio et Vatinio rem ges-
 serant, ex oppido Ruspina egressus proficiscitur ad portum, qui
 abest ab oppido milia passuum duo, ibique classem sub uesperum
 cum ea copia conscendit. Omnibus in exercitu insciis et requiren- 3
 tibus imperatoris consilium magno metu ac tristimonia sollicita-
 bantur. Parua enim cum copia et ea tironum neque omni exposita 4
 in Africa contra magnas copias et insidiosae nationis equitatumque
 innumerabilem se expositos uidebant neque quicquam solatii in
 praesentia neque auxilium in suorum consilio animum aduertebant
 nisi in ipsius imperatoris uultu, uigore mirabilique hilaritate: ani- 5

- 2 unicuique ita *a*, ita unicuique *u* et sic *b* 'uel unic. ita'. non
 posso neque *ego*, posset necne (*a*) *b c d* (nec aliquot dett.). P. 203.
 3 ullum aliquot dett., nullum (*a*) *b c d*. 4 conditionibus (*a*).
 bellum contra se *a*, contra se bellum edd. 7 suis fortunis omisso in *b*.
 9 Lepti *ego*, Leptim *a* et sic 'uel Leptimque' *b c d* dett.; Leptique *u*.
 11 exercitui *a b*. 12 frumentatumque oppidanisque *a*, frumen-
 tum oppidanis *b*. plostra *a*, plaustra edd. 13 numero frumenti
 inuento *a Stephanus*, frumenti inuento numero ceterae edd. 14 Rupi-
 nam *a*. huc *Dauisius*, hoc *codd*. recepisse *a b c*, fecisse *u*. Vid.
M. Caes. ad Front. IV, 5 p. 102 Rom. maritima *a*. 16 Saserna
a. eius] suo *b*. 21 mil. pass *a*. 24 tyronum *a*.
 26 quicquam *a*, non quidq. solatium *a c*. 27 nec auxilium *b*.
 animum aduertebant *a b*, non animadu. 28 uulgu *a*, uultus *b*.

et conuocatus expeuitus XXX trumen
 cognitum Caesaris consilium, illu
 quae deerrassent, subsidio ire clan
 prudentes suae naues in classem a
 eam rem eos uoluisse scire, qui
 fuissent, ne hi propter suorum pau
 12 metu deficerent. Interim cum ian
 stris circiter milia passuum III, 1
 equites nuntiatur ei copias hostiu
 2 hercule cum eo nuntio puluis ingen
 cognita Caesar celeriter iubet equi
 habuit in praesentia non magnam,
 numerus, ex castris arcessiri atque
 3 sequi; ipse antecedere cum pauci
 hostis conspici posset, milites in
 pugnam parari; quorum omnino nui
 13 equitibus CCCC, sagittariis CL. Ho
 Labienus et duo Pacidii, aciem di
 peditum, sed equitum confertam et
 midas et sagittarios pedites interpo
 nt procul Caesariani pedestres copi

1 hic e.

adquiescebant e.

sinistrum cornu magnis equitum copiis firmauerant. Interim Cae- 2
 sar aciem dirigit simplicem, ut poterat propter paucitatem; sagit-
 tarios ante aciem constituit, equites dextro sinistroque cornu op-
 ponit et ita praecipit, ut prouiderent, ne multitudine equitatus
 5 hostium circumuenirentur: existimabat enim se acie instructa cum
 pedestribus copiis dimicaturum. Cum utrimque expectatio fieret, 14
 neque Caesar sese moueret et cum suorum paucitate contra ma-
 gnā uim hostium artificio magis quam uiribus decernendum uide-
 ret, subito aduersariorum equitatus sese extendere et in latitudi-
 10 nem promouere collesque complecti et Caesaris equitatum exte-
 nuare simulque ad circumeundum comparare se coeperunt. Cae- 2
 sariani equites eorum multitudinem aegre sustinebant. Acies in-
 terim mediae cum concurrere conarentur, subito ex condensis tur-
 mis pedites Numidae leuis armaturae cum equitibus procurrunt et
 15 inter legionarios [pedites] iacula coniciunt. Hic cum Caesariani 3
 in eos impetum fecissent, illorum equites refugiebant; pedites in-
 terim resistebant, dum equites rursus cursu renouato peditibus
 suis succurrerent. Caesar nouo genere pugnae oblato, cum ani- 15
 mum aduerteret ordines suorum in procurrendo turbari (pedites
 20 enim, dum equites longius ab signis persecuntur, latere nudato a
 proximis Numidis iaculis uulnerabantur; equites autem hostium
 pilum militis cursu facile uitabant), edicit per ordines, ne quis mi-
 les ab signis III pedes longius procederet. Equitatus interim La- 2
 bieni suorum multitudine confusus Caesaris paucitatem circuire non
 25 moratur: equites Iuliani pauci multitudine hostium defessi equis
 conuulneratis paulatim cedere; hostis magis magisque instare.
 Ita puncto temporis omnibus legionariis ab hostium equitatu cir- 3
 cumuentis Caesarisque copiis in orbem compulsis intra cancellos

1 equitatum <i>b.</i>	5 acie instructa cum pedestribus copiis <i>a</i> , cum
ped. cop. acie instr. <i>edd.</i>	6 utrimque expectatio <i>a.</i>
neret <i>Lipsius</i> , se remoueret <i>codd.</i>	7 sese mo-
10 extenuare <i>Stephanus</i> , extenuari <i>a</i> 'mss. 5'.	9 equites, <i>sed altero suprasc.</i> , <i>a.</i>
niendum <i>b.</i>	11 circumue-
14 Numidae <i>a.</i>	15 legionarios <i>a.</i>
pedites reliqui 'forsan e glossa', milites unus <i>det. u.</i>	18 ani-
num aduerteret <i>a b</i> , non animadu.	20 (persecuntur <i>a</i>) prosequuntur <i>b.</i>
21 Numidis errore <i>om. u.</i>	22 palam milites <i>a b'c.</i>
24 circuire <i>a</i> 'mss. plerique', circumire <i>u.</i>	23 <i>iv (a).</i>
non conatur <i>a b c 2 dett.</i> ; conatur <i>u.</i> <i>Vid. script. discr. p. 480, 15.</i>	non moratur <i>ego</i> ,
25 equites (<i>a</i>) <i>Aldus</i> , qui equites <i>b c 5 dett.</i>	27 temporis] horae <i>add.</i>
<i>a b.</i>	omnibusque <i>a.</i>

medio campo redintegrari proelium. Cum ab hostibus eodem modo 4
 pugnaretur nec comminus ad manus rediretur, Caesarisque equi-
 tes iumenta ex nausea recenti, siti, languore, paucitate, uulneribus
 defatigata ad insequendum hostem perseuerandumque cursum tar-
 5 diora haberent, dieique pars exigua iam reliqua esset, cohortibus
 equitibus circumdatis cohortatur, ut uno ictu contenderent neque
 remitterent, donec ultra ultimos colles hostes repulissent atque
 eorum essent potiti. Itaque signo dato in hostes languide tela ne- 5
 glegenterque mittentis subito immittit cohortes turmasque suorum;
 10 atque puncto temporis hostibus nullo negotio campo pulsus, post
 collem deiectis nacti locum atque ibi paulisper commorati, ita uti
 erant instructi, leniter se ad suas recipiunt munitiones. Itemque
 aduersarii male accepti tum demum se ad sua praesidia contule-
 runt. Interim ea re gesta et proelio dirempto ex aduersariis per- 19
 15 fugere plures ex omni genere hominum, et praeterea intercepti
 [hostium] complures equites peditesque. Ex quibus cognitum est
 consilium hostium, eos hac mente et conatu uenisse, uti nouo at-
 que inusitato genere proelii tirones legionarii paucique perturbati
 Curionis exemplo ab equitatu circumuenti opprimerentur, et ita 2
 20 Labienum dixisse pro contione, tantam sese multitudinem auxi-
 liorum aduersariis subministraturum, ut etiam caedendo in ipsa
 uictoria defatigati uincerentur atque a suis superarentur, quippe
 qui † in illorum sibi confideret, primum, quod audierat Romae le- 3
 giones ueteranas dissentire neque in Africam uelle transire;
 25 deinde, quod triennio in Africa suos milites consuetudine retentos

- 2 cominus (a). 3 nausea 'mss. plurimi', nausias a. lan-
 gore a. 4 tardiora cod. Vrs. 2 dett. 'forsan et c'; tardiore a b et ce-
 teri, de quibus constat. 6 equitibus Aldus, equitibusque codd. P. 204
 extr., ubi pro ed. Basil. Aldus nominandus erat. cohortatur ut 3
 dett., cohortatus ut a et omissio ut b; cohortatus imperat ut cum uno det. u.
 7 remitterent] bellum add. b. reppulissent a. 8 in ego,
 iam a b; cum iam u. hoste b. 9 mittentis ego, mittendi a c, mit-
 tente b; mitterent u. turmas a. 11 collem a b c, collemque u.
 13 malo accepto b. 14 De c. 19 uid. P. 205—208. per-
 fugere Gudius, perfugae codd. 15 ex] et a. et om. b.
 16 hostium 'deleri posset'. 17 consilium hostium a 'mss. plerique',
 hostium consilium u. 18 legionarii paucique a b c 3 dett., legionarii-
 que pauci u. 19 circumdati a. 20 Labienum] lubam codd.
 concione (a). se 'mss. plurimi'. 21 aduersariis] Caesaris add. b.
 cedendo a. 23 qui d, quis a b c. sibi confideret a; sibi
 confideret multitudine c d, fide sibi confideret b. audierat] ac add. a.

fideles sibi iam effecisset, maxima autem auxilia haberet Numida-
 4 rum equitum levisque armaturae, praeterea ex fuga proclioque
 Pompeiano [Labienus] quos secum a Brundisio transportauerat
 equites Germanos Gallosque ibique postea ex hybridis, libertinis
 seruisque conscripserat, armauerat, uti frenatos constituerat, 5
 5 praeterea regia auxilia elephantis CXX equitatusque innumerabilis,
 deinde legiones conscriptas ex cuiusquemodi generis amplius XII
 6 milibus. Hac spe atque ardore inflammatus Labienus cum equiti-
 bus Gallis Germanisque M. armis sine frenis VII milibus,
 praeterea Petreiano auxilio equitibus MDC, peditum ac
 levis armaturae quartum 10 laniis ac funditoribus hippo-
 7 toxotisque compluribus, d. Non. Ian. post diem VI,
 quam Africam attigit, in 11 ssimis purissimisque ab hora
 diei quinta usque ad solis 12 et decertatum. In eo proelio
 20 Petreius graviter ictus et sit. Caesar interim castra
 munire diligentius, praeparare. . . . . copiis maioribus vallumque
 ab oppido Ruspina usque ad mare ducere et a castris alterum eo-
 dem, quo tutius ultro citroque commovere auxiliaque sine periculo
 sibi succurrere possent, tela tormenta ex nauibus in castra
 comportare, remigum partem ex classe, Gallorum, Rhodiorum, 20
 epibatarumque armare et in castra evocare, uti, si posset, eadem
 ratione, qua aduersarii, levis armatura interiecta inter equites
 2 suos interponeretur, sagittariisque ex omnibus nauibus Ityreis,
 Syris et cuiusque generis ductis in castra compluribus frequenta-
 bat suas copias (audiebat enim Scipionem post diem tertium eius 21
 diei, quo proclium factum erat, adpropinquare, copias suas cum
 Labieno et Petreio coniungere; cuius copiae legionum VIII et equi-

1 sibi iam a Stephanus et sine annotatione u, iam sibi ceteras edd.
 ante u. 2 equitumque levis d. 4 hybridis (a) Scaliger, cum fuisset
 hybridis. 5 uti frenatos ego, uti frenato a b c; equoque uti frenato u.
 constituerat ego, condidicerat a b c d; condocuerat u. 6 ele-
 phantis a, elephant b, elephantos c; elephantos u. 7 conscriptas ego,
 conscriptae codd. 8 atque (a) 'mss. 3', atque ea u. 9 co' de a,
 co' de cod. Vrs.; uccc 'mss. et edd. uett.' ante Scal. VII a b c, VII u.
 10 moc 'mss. omnes', codd a; mc u. 11 quartum a b, quater u.
 hippotaxotis a. 12 u d. a, pridie edd. P. 158. VI Ci-
 acconius, tertium (a) et sic aut in reliqui. 13 plurissimis a b, plu-
 rimisque a. 16 copus maioribus a, maioribus copiis edd. 17 du-
 cere a b, deducere u. 18 commeatus d. 20 Rodiorum a.
 22 armaturae interfecti b. 23 interponerentur sagittariique a b.
 24 Syris a b, Syris u. frequentabant ante corr. a.
 adpropinquare a. 27 cuius] quorum a c, eorum b. Vid. c. 24, l.

tum III milium esse nuntiabantur), officinas ferrarias instruere, 3
 sagittas telaque uti fierent complura curare, glandes fundere, su-
 des comparare, litteras in Siciliam nuntiosque mittere, ut sibi cra-
 tes materiemque congererent ad arietes, cuius inopia in Africa
 5 esset, praeterea ferrum, plumbum mitteretur. Etiam animaduer- 4
 tebat frumento se in Africa nisi inportato uti non posse: priore
 enim anno propter aduersariorum delectus, quod stipendiarii arato-
 res milites essent facti, messem non esse factam; praeterea ex 5
 omni Africa frumentum aduersarios in pauca oppida et bene mu-
 10 nita comportasse omnemque regionem Africae exinanisse fru-
 mento, oppida praeter ea pauca, quae ipsi suis praesidiis tueri pot- 6
 erant, reliqua dirui atque deleri et eorum incolas intra sua prae-
 sidia coëgissee commigrare, agros desertos ac uastatos esse. Hac 21
 necessitate Caesar coactus priuatos ambiendo et blande appellando
 15 aliquantum numerum frumenti in sua praesidia congesserat et eo
 parce utebatur. Opera interim ipse cotidie circuire et ad ternas
 cohortis in statione habere propter hostium multitudinem. Labie- 2
 nus saucios suos, quorum maximus numerus fuit, iubet in plostris
 deligatos Adrumetum deportari. Naues interim Caesaris onera- 3
 20 riae errabundae male uagabantur incertae locorum atque castro-
 rum suorum; quas singulas scaphae aduersariorum complures
 adortae incendebant atque expugnabant. Hac re nuntiata Caesar 4
 classes circum insulas portusque disposuit, quo tutius commeatus
 subportari posset.

25 M. Cato interim, qui Vticae praeerat, Cn. Pompeium filium 22
 multis uerbis assidueque obiurgare non desistebat. 'Tuus', inquit, 2
 'pater istuc aetatis cum esset et animaduertisset rempublicam ab

- 4 congeri *a b c*. 5 ferrum plumbum *a b*, plurimum ferrum *c*?;
 ferrum plumbumque *u*. mitteretur] adduceretur *c*? (*At plurimum fer-*
rum adduceretur in edd. ante Ald. legitur, ex quibus haec Oudendorpium
afferre uoluisse et in c idem atque in a b scriptum esse suspicor).
 etiam animaduertebat 'uel et iam an. *mss. plerique*', et iam animum aduer-
 tebat *a et, qui etiam, 2 dott.*; et animum etiam aduertebat *cod. Vrs. u*.
 6 inportato *a*, importatio *'mss. omnes' praeter unum det.?* 7 dile-
 ctus (*a*). stipendii *a b c*. 12 atque] ac *c*. 15 aliquantum *a b c*;
 aliquantulum *u*, quod 'nescio an in *d* sit'. numerum frumenti *a 'mss.*
plerique', frumenti *m. pr. b*; frumenti numerum *u*. 16 circuire *a 'mss.*
2', circumire *u*. ad ternas *Lipsius*; alternas *b*, alteras *a 'reliqui'*.
 17 cohortis *a*. 20 uacabantur *a*, uacabant *b*. 21 singulae
a b. 22 incenderant *a b c*. Caesar *c 2 dott. 'alii'*, Caesari *a re-*
liqui. 23 disponit *b*. 24 subportari *a*. possit *b*.
 27 animum aduertisset *a*.

tam excellenti maiorum dignitate
 5 minisque claritate praeditus in re
 contra et patris nobilitate et digni
 magnitudine diligentiaque praeditus
 ad paternas clientelas auxilium tibi
 23 cuique oblagitatum? His verbis ho
 lecentulus cum nauculis cuiusque
 rostratis, profectus ab Utica in M
 est ingressus expeditoque exercitu
 milium, cuius partem inermem, pa
 pidam Ascurum accedere coepit;
 2 regionem. Pompeio adueniente oppid
 oedere, donec ad ipsas portas ac m
 eruptione facta prostratos perterritos
 3 neque passim compulerunt. Ita re
 liquas naues inde auerit neque post
 insulas Baleares versus conuertit.
 24 Scipio interim cum iis copiis, quae
 mus, Uticae grandi praesidio relictis
 castra ponit, deinde ibi paucos die

1 perditis *Dauisius*; *nerdus* a - -
 2 *regnum*

facto cum Labieni et Petreii copiis se coniungit, atque unis ca-
 stris factis III milia passuum longe considunt. Equitatus interim 2
 eorum circum Caesaris munitiones uagari atque eos, qui pabulandi
 aut aquandi gratia extra uallum progressi essent, excipere; ita
 5 omnes aduersarios intra munitiones continere. Qua re Caesa- 3
 riani graui annona sunt conflictati, ideo quod nondum neque ab
 Sicilia neque ab Sardinia commeatus subportatus erat, neque per
 anni tempus in mari classes sine periculo uagari poterant; neque
 amplius milia passuum VI terrae Africae quoque uersus tenebant
 10 pabulique inopia premebantur. Qua necessitate coacti ueterani 4
 milites equitesque, qui multa terra marique bella confecissent et
 periculis inopiaque tali saepe essent conflictati, alga e litore col-
 lecta et aqua dulci eluta et ita iumentis esurientibus data uitam
 eorum producebant. Cum haec ita fierent, rex Iuba cognitis 25
 15 Caesaris difficultatibus copiarumque paucitate non est uisum dari
 spatium conualescendi augendarumque eius opum. Itaque com-
 paratis equitum magnis peditumque copiis subsidio suis egressus
 e regno ire contendit. P. Sittius interim et rex Bocchus con- 2
 iunctis suis copiis cognito regis Iubae egressu propius eius re-
 20 gnum copias suas admouere, Cirtamque, oppidum opulentissimum 3
 eius regni, adortus paucis diebus pugnando capit et praeterea duo
 oppida Gaetulorum; quibus cum condicionem ferret, ut oppido
 excederent idque sibi uacuum traderent, condicionemque repu-
 diassent, postea ab eo capti interfectique sunt omnes. Inde pro- 4
 25 gressus agros oppidaque uexare non destitit. Quibus rebus co-
 gnitis Iuba, cum iam non longe ab Scipione atque eius ducibus
 abesset, capit consilium, satius esse sibi suoque regno subsidio
 ire, quam, dum alios adiuturus profiscisceretur, ipse suo regno
 expulsus forsitan utraque re expelleretur. Itaque rursus se reci- 5

- 1 Labieni et Petreii *a*, Petreii et Labieni *edd.* copiis] castris *b*.
 se *om.* *a b c*, ante copiis ponunt '*mss. et edd. qdd.*' 4 gratia]
 causa *b*. 6 neque *om.* *b*. 7 subportatus *a*. nec per *b*.
 9 quoque *ego*, quoquo (*a*) *edd.* (*sed quaque ante Ald.*). *P.* 72.
 tenebat — (10) premebatur *a b c*. 12 sepe *a*. 14 dum *codd. et edd.*
P. 16. 17 suis *om.* *b*. 18 Sittius (*a*) *u*. Bocchus (*a*),
 'Bochus *sive* Bocchus *b c*'; Bochus *u*. 20 opulentissimum eius regni *a*,
 eius regni opulentissimum *edd.* 21 adortus — capit *a* (*is adortis*) *b c*,
 adorti — capiunt *u.* *P.* 23. 22 conditionem (*a*). ferret *a*, offerret
b; ferrent *u*. oppido] oppida *ante corr. a*. 23 conditionemque (*a*)
 24 eo *a b*, eis *u*. interfecti sunt *b*. progressus *a b*, pro-
 gressi *u*. 25 destitit *a b*, desistant *u*. 29 pulsus *b*. se *om.* *a*.

torum contra elephantos, quae quasi aduersariorum locum obti-
neret et contra eorum frontem aduersam lapillos minutos mitteret;
deinde in ordinem elephantos constituit; post illos autem suam 2
aciem instruxit, ut, cum ab aduersariis lapides mitti coepissent,
5 et elephanti perterriti se ad suos conuertissent, rursus ab sua acie
lapidibus missis eos conuerterent aduersus hostem; quod aegre
tardeque fiebat. Rudes enim elephanti multorum annorum do- 3
ctrina usuque uetusto uix edocti tamen communi periculo in aciem
produeuntur. Dum haec ad Ruspina ab utrisque ducibus admi- 28
10 nistrantur, C. Vergilius praetorius, qui Thapsi, oppido mari-
tumo, praecerat, cum animaduerneret naues singulas cum exercitu
Caesaris incertas locorum atque castrorum suorum uagari, occa-
sionem nactus nauem quam ibi habuit actuariam complet militibus
et sagittariis et eisdem scaphas de nauibus adiungit ac singulas
15 naues Caesarianas consecrari coepit. Et cum plures adortus 2
esset, pulsus fugatusque inde discessisset nec tamen desisteret
periclitari, forte incidit in nauem, in qua erant duo Titii, Hi-
spani adolescentes, tribuni legionis V, quorum patrem Caesar in
senatum legerat, et cum his Titus Salienus, centurio legionis
20 eiusdem, qui M. Messalam legatum obsederat Messanae seditio-
sissima oratione apud eum usus, idemque pecuniam et ornamenta
triumphi Caesaris retinenda et custodienda curarat et ob has cau-
sas sibi timebat. Hic propter conscientiam peccatorum suorum 3
persuasit adulescentibus, ne repugnarent seseque Vergilio trade-
25 rent. Itaque deducti a Vergilio ad Scipionem custodibus sunt tra-
diti et post diem tertium interfecti. Qui cum ducerentur ad ne- 4
cem, petisse dicitur maior Titius a centurionibus, uti se priorem

- 3 ordine *a b*. instituit *b*. suam aciem *a et sine annota-*
tione *u*, aciem suam *edd. ante u*. 5 conuertissent] recepissent *b*.
ab *a*, *a edd.* 8 periculo] proelio *b*. 10 Vergilius '*mss. et edd.*
qdd.', Vergilius (*a*) *u*. maritumo *a*. 11 animaduerneret *b c*, ani-
mum aduerteret *a*; animaduertisset *u*. 13 complet militibus *a edd. ante*
u, militibus complet *u*. 14 eisdem *a b c*, eidem *u*. scaphis *a*.
15 plures] id *add. a*. 16 esset *codd.*, om. *Aldus u*.
discessit sed nec tamen *a c*, discessit sed cum nec sic tamen *b*. 17 Titii
2 *dott.*, Titi *a reliqui*. 19 Titus *a*, T. *u*. Sallienus *a c*.
20 Messalem *a b c*, Messallam *u*. seditiosissima *Dauisius*, et seditio-
sissima *codd.* 21 usus (*a*) *b d*, est usus *u*. 22 curarat *a b*, cura-
uerat *u*. has om. *a*. 23 sibi timebat *a Stephanus*, timebat sibi
ceterae edd. 24 adulescentibus *a*. 24 et 25 Vergilio (*a*) *u*.
25 Scipionum *a*. sunt ante traditi ponunt *a b*, ante interfecti (26) *u*.
27 Titius (*a*) 2 *dott.*, Titus *reliqui*.

cere non intermittebat, cum fortis-
tisset, scorpione accuratius mi-
cusso et ad eum defixo reliqui
30 piunt. Quo facto postea sunt de
interim fere cotidie non longe a
struere aciem ac maiore parte d.
2 recipere. Quod cum saepius fieri
quisquam prodiret neque propius
patientia Caesaris exercitusque
ductis elephantisque turritis XXX
tissime potuit porrecta equitum
pore progressus haut ita longe a
31 po. Quibus rebus cognitis Caesar
tiones processerant [quique] pabula
muniendi gratia uallum petierant
omnes intra munitiones minutatim
terrore se recipere atque in opere
qui in statione fuerant, praecipit,
in quo paulo ante constitissent, d
se perueniret; quod si propius acc

3 uncas ego posui. P. 209.

quam (a).
c. 9, 1.

5 Labienani 'mss. pler
8 inrumpere a.

intra munitiones reciperent. Alii quoque equitatu edicit, uti suo 2
 quisque loco paratus armatusque praesto esset. At haec non ipse
 per se coram, cum de uallo prospectaretur, sed mirabili peritus
 scientia bellandi in praetorio sedens per speculatores et nuntios
 5 imperabat, quae fieri uolebat. Animaduvertebat enim, quamquam 3
 magnis essent copiis aduersarii freti, tamen saepe a se fugatis,
 pulsus perterritisque et concessam uitam et ignota peccata; quibus 4
 rebus numquam tanta suppeteret ex ipsorum inertia conscientia-
 que animi uictoriae fiducia, ut castra sua adoriri auderent. Prae- 5
 10 terea ipsius nomen auctoritasque magna ex parte eorum exercitus
 minuebat audaciam. Tum egregiae munitiones castrorum atque
 ualli fossarumque altitudo et extra uallum stili caeci mirabilem in
 modum consiti uel sine defensoribus aditum aduersariis prohibe-
 bant: scorpionum, catapultarum ceterorumque telorum, quae ad 6
 15 defendendum solent parari, magnam copiam habebat. Atque haec
 propter exercitus sui praesentis paucitatem et tirocinium praepa-
 rauerat, non hostium ui et metu commotus patientem se timidum-
 que hostium opinioni praebebat. Neque idcirco copias, quamquam 7
 erant paucae tironumque, non educebat in aciem, quod uictoriae
 10 suorum diffideret; sed referre arbitrabatur, cuiusmodi uictoria
 esset futura: turpe enim sibi existimabat tot rebus gestis tantis- 8
 que exercitibus deuictis, tot tam clavis uictoriis partis ab reliquis
 copiis aduersariorum suorum ex fuga collectis se cruentam adeptum
 existimari uictoriam. Itaque constituerat gloriam exultationem- 9
 15 que eorum pati, donec sibi ueteranarum legionum pars aliqua in
 secundo commeatu occurrisset. Scipio interim paulisper, ut antea 32
 dixi, in eo loco commoratus, ut quasi despexisse Caesarem uide-
 retur, paulatim reducit suas copias in castra et contione aduocata
 de terrore suo desperationeque exercitus Caesaris facit uerba et
 10 cohortatus suos uictoriam propriam se eis breui daturum pollice-
 tur. Caesar iubet milites rursus ad opus redire et per causam 2
 munitionum tirones in labore defatigare non intermittit. Interim 3

1 in <i>a</i> .	2 ad (<i>a</i>)?	5 quamquam (<i>a</i>).	8 numquam <i>a</i> ,
<i>non</i> nunq.	11 tum] tamen <i>b</i> .	atque <i>a</i> 'mss. 3', et <i>u</i> .	
14 quae <i>om. a</i> .	17 et metu <i>om. b</i> .	patientem Ciacconius, sa-	
pientem <i>codd</i> .	18 primebat <i>a</i> .	quamquam (<i>a</i>).	19 deducebat
<i>b</i> .	21 turbe <i>a</i> .	existimabant <i>a</i> .	22 partis <i>om. b</i> .
24 exultationemque <i>a</i> .	25 pars] sibi <i>add. a</i> , sed <i>punctis deletum</i> .		
26 antea <i>a</i> 'mss. 4', ante <i>u</i> .	28 concione (<i>a</i>).	29 facit	
uerba <i>a</i> , uerba facit <i>edd</i> .	30 cohortans <i>b</i> .	propria <i>a</i> .	

orare et petere ab eo, ut sibi
 sine periculo facere possent; se
 3 eis suppeteret communis salutis
 rebus facile a Caesare impetrat
 aedilicia functum potestate, Aci
 bus cognitis Considius Longus,
 bus et equitibus DCC praeerat, c
 4 cum VIII cohortibus ad Acillam
 itinere confecto prior Acillam c
 dius interim, cum ad urbem cur
 tisset praesidium Caesaris ibi ess
 facere nulla re gesta pro multitu
 5 tum recepit; deinde paucis post
 bieno adductis rursus Acillitanos
 34 Per id tempus C. Sallustius Crisp.
 sum a Caesare cum classe demo
 2 Cuius aduentu C. Decimius quaes
 lia praeerat praesidio com meatui,

1 Gaetuli (*om. copula*) b c 4 d
 uidebantur. *Vid. c. 35, 4.* et par
 ad finem a. 5 Gaetulos a re
 iudicavit Morus. 7 ne a *'mss. 4*
edd. ante u, Achilla 'hic et infra b' et
tate add. mss. 4

scendit ac se fugae commendat. Sallustius interim praetor a Cer- 3
 cinitanis receptus magno numero frumenti inuento naues onera-
 rias, quarum ibi satis magna copia fuit, complet atque in castra
 ad Caesarem mittit. Alienus interim proconsul Lilybaeo in nauis 4
 5 onerarias inponit legiones XIII et XIII et equites Gallos DCCC,
 funditorum sagittariorumque mille ac secundum commeatum in
 Africam mittit ad Caesarem. Quae naues uentum secundum na-
 ctas quarto die in portum ad Ruspina, ubi Caesar castra habue-
 rat, incolumes peruenerunt. Ita Caesar duplici laetitia ac uolu- 5
 10 ptate uno tempore auctus, frumento auxiliisque, tandem suis hila-
 ratis annonaeque leuata sollicitudinem deponit, legiones equitesque
 ex nauibus egressos iubet ex languore nauseaque reficere, diuisos
 in castella munitionesque disponit. Quibus rebus Scipio quique 35
 cum eo essent [comites] mirari et requirere: C. Caesarem, qui
 15 ultro consensisset bellum inferre ac lacescere proelio, subito com-
 mutatum non sine magno consilio suspicabantur. Itaque ex eius 2
 patientia in magnum timorem coniecti ex Gaetulis duos, quos ar-
 bitrabantur suis rebus amicissimos, magnis praemiis pollicitatio-
 nibusque propositis pro perfugis speculandi gratia in castra Cae-
 20 saris mittunt. Qui simul ad eum sunt deducti, petierunt, ut sibi 3
 liceret uerba sine periculo proloqui. Potestate facta, 'Saepenu- 4
 mero', inquit, 'imperator, complures Gaetuli, qui sumus clien-
 tes C. Mari, et propemodum omnes ciues Romani, qui sunt in le-
 gione III et VI, ad te uoluimus in tuaque praesidia confugere;
 25 sed custodiis equitum Numidarum, quo id sine periculo minus fa-
 ceremus, impediabamur. Nunc data facultate pro speculatoribus 5
 missi a Scipione ad te cupidissime uenimus, ut 'perspiceremus,

- 1 ac — commendat *om. b.* Cercinnitanis *unus det.*, Ceronitanis
a b c; Cercinatis *u.* 2 oneratas *a.* 4 Alienus *a*, Allienus *u.*
 proconsul *a b*, proconsul *e Aldus u* (pro consule *edd. ante Ald.*).
 Lilybaeo *a.* nauis *a.* 5 inponit *a.* xiv (*a*). et
ante equites om. b. 6 mille] *co a.* 10 hilaratis *a b c*, exhilaratis
u. 11 annonaeque *Dauisius (fuerat annonaeque)*; annoneumque *a*,
 ami. eumque *c*, animorumque *d*, animum *b.* sollicitudinem *unus det.*,
 sollicitudine *reliqui.* 12 egressis *a c.* nauseaque *a.* diui-
 ses ego, dimissos *codd. P. 210.* 14 essent *a reliqui*, erant *b. P. 21.*
 comites *deleuit Kreyssigius.* mirati *a.* 19 propere fugisse
a, specie fugae *b.* castra Caesaris *a*, Caesaris castra *edd.*
 21 uerba sine periculo *a b*, sine periculo uerba *u.* sepenumero inquit *a.*
 23 Mari *a.* 24 III] III *b.* tua *b.* 25 quod id *a b.*
 27 ab Scipione *b.*

ma ferre poterant, habere atque
 2 summittere non intermittit. Leg
 in quo tritici modium milia CCC co
 bus Italicis aratoribusque, ad Cae
 frumenti apud se sit, doceat, simi
 mittat, quo facilius et frumentum
 3 Quibus Caesar in praesentia gratia
 porē se missurum dixit cohortatu
 4 cisci. P. Sittius interim cum copi
 stellum in montis loco munito locat
 gratia et frumentum et res cetera
 eas, comportauerat, ut expugnare
 37 Caesar, postquam legionibus
 que armatura copias suas ex secun
 [VI] onerarias statim iubet Lilybaeum
 portandum proficisci; ipse VI Kal.
 imperat, speculatores apparitoresque
 2 Itaque omnibus insciis neque susp
 omnes legiones ex castris educi atque
 spinam versus, in quo ipse praesidiu
 3 amicitiam eius accessit. Inde part

3 his a b, eis 2 dett. edd. ante Al

sinistra parte campi propter mare legiones ducit. Hic campus 4
 mirabili planicie patet milia passuum XII; quem iugum cingens a
 mari ortum neque ita praealtum uelut theatri efficit speciem. In
 hoc iugo colles sunt excelsi pauci, in quibus singulae turres spe-
 5 culaeque singulae perueletes erant collocatae, quarum apud ulti-
 mam praesidium et statio fuit Scipionis. Post Caesar ad iugum, 38
 de quo docui, ascēdit atque in unumquemque collem turremque
 castella facere coepit atque ea minus semihora efficit. Postquam 2
 non ita longe ab ultimo colle turrique fuit, quae proxima fuit ca-
 0 stris aduersariorum, in qua docui esse praesidium stationemque
 Numidarum, Caesar paulisper commoratus perspectaque natura
 loci equitatu in statione disposito legionibus opus adtribuit brachi- 3
 nmque medio iugo ab eo loco, ad quem peruenerat, usque ad eum,
 unde egressus erat, iubet dirigi ac muniri. Quod postquam Sci- 4
 5 pio Labienusque animaduenterunt, equitatu omni ex castris educto
 acieque equestri instructa a suis munitionibus circiter passus
 mille progrediuntur pedestremque copiam in secunda acie minus
 CCCC passus constituunt. Caesar in opere milites adhortari neque 39
 aduersariorum copiis moueri. Iam cum non amplius passus MD 2
 10 inter hostium aciem suasque munitiones esse animaduertisset in-
 tellexissetque ad impediendos milites suos et ab opere depellendos
 hostem propius accedere necesseque haberet legiones a munitioni-
 bus deducere, imperat turmae Hispanorum, ad proximum collem
 propere occurrerent praesidiumque inde deturbarent locumque ca-
 15 perent, eodemque iubet leuis armaturae paucos consequi subsidio.
 Qui missi celeriter Numidas adorti partim uiuos capiunt, nonnul- 3
 los equites fugientes conuulnerauerunt locumque sunt potiti. Post- 4
 quam id Labienus animaduertit, quo celerius iis auxilium ferret,
 ex acie instructa equitatus sui prope totum dextrum cornu auertit

- 2 planitie (a).   XII a b c, xv u.   cingens ego, ingens codd.
 P. 211.   6 post a b c, postquam u.   7 ascendit (a).   turrem-
 que castella ego, turrem castellaque b et unus det.; turres castellaque a u.
 P. 211.   8 eo b c.   efficit a, effecit 'mss. omnes'?   postquam
 a b c, et postquam u.   9 quae] in add. a.   10 docuisse praesidium
 a.   11 Caesar a 'mss. omnes', om. unus det. u.   perspecta c.
 12 adtribuit a.   15 animaduenterant a b.   17 mille] cō a.
 18 cccc passus a, passus cccc edd.   constituunt a b, a castris
 anis constituunt u.   adortari a.   19 cum iam b.   passus ego,
 pass. a; passuum u.   22 necesse haberet a b.   24 occurrerent a b,
 accurrerent Aldus u.   turbarent a.   27 locumque a et m. pr. c,
 locoque u.   28 his a.   29 aduertit b.

1000 et post tergum circumuenti
4 uniuersi. Quod ubi legiones Sc
structae, animum aduerterunt,
5 bus portis in sua castra fugere
eiusque copiis campo collibusque
pulsis cum receptui Caesar cani
tra suas munitiones recepisset,
fica corpora Gallorum Germanoi
tatem erant ex Gallia secuti, par
ducti ad eum se contulerant, n
capti conseruatique parem gratia
6 luerant. Horum corpora mirifica
41 campo ac prostrata diuerse iaceba
stero die ex omnibus praesidiis co
copias in campo instruxit. Scipio
2 unlueralisque intra suas continer
instructa acie secundum infimas
accessit leniter. Iamque minus
quod Scipio tenebat, aberant legi
tus, ne oppidum amitteret, unde a
eius exercitus consuerat, eductis
instructa ex instituto suo, primi

4 agebatur b.

turribus ..

phantisque turrilis interpositis armatisque, suppetias ire contēdit. Quod ubi Caesar animaduertit, arbitratus Scipionem ad dimi- 3
candum paratum ad se certo animo uenire in eo loco, quo paulo
ante commemorauī, ante oppidum constitit . . . . . suamque aciem
5 mediam eo oppido texit; dextrum sinistrumque cornu, ubi ele-
phanti erant, in conspectu patenti aduersariorum constituit. Cum 42
iam prope solis occasum Caesar expectauisset neque ex eo loco,
quo constiterat, Scipionem progredi propius se animaduertisset
locoque se magis defendere, si res coëgisset, quam in campo com-
10 minus consistere audere, non est uisa ratio propius accedendi eo 2
die ad oppidum, quoniam ibi praesidium grande Numidarum esse
cognouerat hostesque mediam aciem suam oppido texisse et sibi 3
difficile factu esse intellexit simul et oppidum uno tempore oppu-
gnare et in acie in cornu dextro ac sinistro ex iniquiore loco pu-
15 gnare, praesertim cum milites a mane diei iciuni sub armis stelis-
sent [defatigati]. Itaque reductis suis copiis in castra postero die 4
propius eorum aciem instituit exporrigere munitiones. Interim 43
Considius, qui Acillam . . . et VIII cohortibus stipendiariis Numi-
dis Gaetulisque obsidebat, ubi C. Messius [qui] cohortibus prae-
10 erat, diu multumque expertus magnisque operibus saepe admotis
et his ab oppidanis incensis cum proficeret nihil, subito nuntio de
equestri proelio allato commotus frumento, cuius in castris co-
piam habuerat, incenso, uino, oleo ceterisque rebus, quae ad
uictum parari solent, corruptis Acillam, quam obsidebat, deseruit
15 atque itinere per regnum Iubae facto copias cum Scipione partitus
Adrumetum se recepit.

Interea ex secundo commeatu, quem a Sicilia miserat Alienus, 44
navis una, in qua fuerat Q. Cominius et L. Ticide, eques Romanus,

1 impositis <i>b.</i>	3 certum <i>b c.</i>	4 lacunam ego notauī. <i>P.</i> 212.
5 dextrumque <i>a.</i>	cornum <i>c.</i>	6 patienti <i>a.</i>
7 expecta- uisset <i>a.</i>	8 se <i>om. b.</i>	9 se magis (<i>a</i>) <i>edd. ante Graeu.</i> , magis se <i>Graeu. et sine annotatione u.</i>
10 auderet <i>ante</i> <i>corr. a.</i>	12 texisse et sibi ego, texissent sibi <i>a b c</i> ; texisse sibi <i>que Aldus u.</i>	16 [defatigati] <i>P.</i> 213.
13 factum <i>a b c.</i>	18 et reliqui, <i>om. 2 dett. u.</i>	Lacunam ego notauī. <i>P.</i> 213.
19 qui <i>a b c d 3 dett., om. Aldus.</i>	20 sepe <i>a.</i>	
21 his <i>a edd. ante Ald., iis Aldus u.</i>	proficeretur <i>c</i> , proficisce- retur <i>a.</i>	
24 correptis errore <i>u.</i>	26 Adrumetum <i>a.</i>	27 ad Si- ciliam <i>b.</i>
Alienus <i>a</i> , Allienus <i>u.</i>	28 Commius <i>b.</i>	Ticide <i>a</i> ,
Ticide <i>b.</i>	eq. Ro. <i>a.</i>	

fortuna in nostram detulit potes
republicam cum optimo quoque
vitam et pecuniam donare. Qu.
45 mini'. Hac habita oratione Scipio
beneficio sine dubio ab his gratias
2 cendi fecit. Ex eis centurio l
'summo beneficio, Scipio, tibi gi
te appello), quod mihi vitam inco
liceris, et forsitan uterer isto be
3 adiungeretur. Egone contra Cae
quem ordinem duxi, eiusque exe
riusque amplius + XXXVI annis de
consistam? Neque ego istud fac
4 de negotio desistas, adhortor. Cor
si minus antea expertus es, licet
cohortem unam, quam putas esse
me; ego autem ex meis commilito
tenes, non amplius X sumam. T

1 errauissent *a* *c*, errasset *b*.

Thapsum.

2 Vergilio *a*, Virgilio

Scipionem deducta *u*.

4 delata ad

cdd.

Octavii *a*.

5 ueteri *a*

quid ex tuis copiis sperare debeas'. Postquam haec centurio 46
 praesenti animo aduersus opinionem eius est locutus, ira per-
 citus Scipio atque animi dolore incensus annuit centurionibus, quid
 fieri uellet, atque ante pedes centurionem interfecit reliquosque
 5 ueteranos a tironibus iubet secerni. 'Abducite istos', inquit, 'ne- 2
 fario scelere contaminatos et caede ciuium saginatos'. Sic extra
 uallum deducti sunt et cruciabiliter interfecti. Tirones autem iubet 3
 inter legiones dispertiri et Cominium cum Ticida in conspectum
 suum prohibet adduci. Qua ex re Caesar commotus eos, quos in 4
 10 stationibus cum longis nauibus apud Thapsum custodiae causa in
 salo esse iusserat, ut suis onerariis longisque nauibus praesidio
 essent, ob negligentiam ignominiae causa dimittendos ab exercitu
 grauissimumque in eos edictum proponendum curauit.

Per id tempus fere Caesaris exercitui res accidit incredibilis 47
 15 auditu. Namque uergiliarum signo confecto circiter uigilia secunda
 noctis nimbus cum saxeae grandine subito est exortus ingens. Ad 2
 hoc autem incommodum accesserat, quod Caesar non more supe-
 riorum temporum in hibernis exercitum continebat, sed in tertio
 quartoque die procedendo propiusque hostem accedendo castra
 20 communiebat, opereque faciendo milites se circumspiciendi non
 habebant facultatem. Praeterea ita ex Sicilia exercitum transpor- 3
 tabat, ut praeter ipsum militem et arma nec uas nec mancipium ne-
 que ullam rem, quae usui militi esse consuevit, in naues inponi
 pateretur. In Africa autem non modo sibi quicquam non acqui- 4
 25 sierant aut parauerant, sed etiam propter annuae caritatem ante
 parta consumpserant. Quibus rebus attenuati oppido perquam pauci 5
 sub pellibus adquiescebant; reliqui ex uestimentis tentoriolis factis
 atque arundinibus scopisque contextis permanebant. Itaque subito 6
 imbre grandineque consecuta grauatis pondere tentoriis aquaeque

2 est om. a. 4 uelit b. interfecit a b, interfecit u.

5 istos inquit a, inquit istos edd. 6 cede a. 12 negligentiae igno-
 miniaeque causam b. 14 exercitu c. 15 aditu b. uergilia-

rum a, uirgiliarum u. 18 temporum Glandorpius, imperatorum codd.

20 communibat a b. 21 habebat a. ita om. a b.

transportabat a b, transportauerat u. 22 nec uas nec a b, neque uas

neque u. 23 usui (a) b, usu u. inponi a. 24 Africam a b c

3 dett. sibi om. b. quicquam a, non quidq. non om. a b.

adquisierant a. 26 parta a c 2 dett., parata u. quam b.

27 adquiescebant a. 28 scopisque c, copiisque a b. 29 gra-

uatis Oudendorpius; grauati reliqui, grauata a c. tentoriis Oud., te-

nebris codd. aquaeque ego; aquaeque reliqui, aquamque a c (aquarum-

que Oud.).

2 Postquam ad eum peruenit, e
 copiis, quas commemoravi, 1
 3 (Erat in castris Caesaris sup
 expectatione copiarum regiaru
 4 animo ante aduentum Iubae co
 castris contulit, despectis eius
 quam antea absens habuerat &
 5 dimiserat.) Quo facto cuius fa
 6 animum fiduciamque regis adu
 suas regisque copias cum eleph
 speciosissime potuit instruxit &
 49 munitionibus haut ita diu commo
 postquam animaduertit Scipioni
 omnia conuenisse neque moran
 summum cum copiis progredi
 et castella munire propiusque
 2 occupare contendit, ne aduersi
 proximum collem occuparent a

1 ui *Oud.*; ut *a*, uel *b c*.
 disiectique *reliqui*, subruta disiecta
 quae — pertinent *b c*, rebusque —]
 3 iv *a*, ii *b*. 6 Saburrae
 Sittium *a*, Sitium *u*. 7 addere

eriperent facultatem. Eiusdem collis occupandi [gratia] Labienus 3
 consilium ceperat et, quo propiore loco fuerat, eo celerius occurrerat.
 Erat conuallis satis magna latitudine, altitudine praerupta crebris 50
 locis speluncae in modum subrutis, quae erat transgredienda Cae-
 5 sari, antequam ad eum collem, quem capere uolebat, perueniretur,
 ultraque eam conuallem oliuetum uetus crebris arboribus conden-
 sum. Hic cum Labienus animaduertisset Caesarem, si uellet eum 2
 locum occupare, prius necesse esse conuallem oliuetumque trans-
 gredi, eorum locorum peritus in insidiis cum parte equitatus leui-
 10 que armatura consedit et praeterea post montem [collesque Cae- 3
 sari subito se ostenderet] equites in occulto collocauerat, ut, cum
 ipse ex inproviso legionarios adortus esset, ex colle se equitatus
 ostenderet, et re duplici perturbatus Caesar eiusque exercitus ne-
 que retro regrediendi neque ultra procedendi oblata facultate cir-
 15 cumuentus concideretur. Caesar postquam equitatu ante prae- 4
 misso inscius insidiarum cum ad eum locum uenisset, abditii siue
 obliti praeceptorum Labieni siue ueriti, ne in fossa ab equitibus
 opprimerentur, rari ac singuli de rupe prodire et summa petere
 collis. Quos Caesaris equites consecuti partim interfecerunt, par- 5
 20 tim uiuorum sunt potiti; deinde protinus collem petere contende- 6
 runt atque eum decusso Labieni praesidio celeriter occupauerunt.
 Labienus cum parte equitum uix fuga sibi peperit salutem. Hac 51
 re per equites gesta Caesar legionibus opera distribuit atque in eo
 colle, quo erat potitus, castra muniuit. Deinde ab suis maximis 2
 25 castris per medium campum e regione oppidi Vzittae, quod inter
 sua castra et Scipionis in planicie positum erat tenebaturque a
 Scipione, duo brachia instituit duci et ita dirigere, ut ad angulum
 dextrum sinistrumque eius oppidi conuenirent. Id hac ratione opus 3
 instruebat, ut, cum propius oppidum copias admouisset oppugnare-

eripuerunt *codd.* P. 214.

1 gratia *Clarkius spurium esse uidit.*

4 erat unus *det.*, erant reliqui. P. 214 *extr.*

transgredienda *c*, trans-

grediendae *a b*.

8 esse *b*, *om. a* 'mss. plerique'.

10 Caesari su-

bito se ostenderet *a b unus det. itemque paucis mutatis litteris reliqui, de quibus constat; om. Aldus u.* P. 215.

12 inproviso *a*.

13 et (*a*)

P. Manutius, ut 'mss. plerique'.

14 regredeundi *a*, gredeundi *b*.

15 postquam *a*, *om. edd.* P. 17.

16 abditii ego, abusi *codd.* P. 215.

22 equitum] equitatus *b*.

24 ab his et suis *puto*.

25 Vzittae

a, Vzittae *u.*

26 planitiem *a*.

27 dirigere *Lipsius*, erigere *codd.*

28 conueniret *a*.

id hac *Rhellicanus*, in hac *b*; l. i. *a*, l. i. *c*,

ii *cod. Vrs.*: quae quid significent, nescio.

29 oppidum] hostium *b*.

equites barbari levisque arma
52 dimicabant. Caesar ab eo ope
castra reduceret, magno incur
matura Iuba, Scipio, Labienus
2 Equites Caesariani ui uniuersa
pulsī parumper cesserunt. Qu
3 Namque Caesar ex medio itine
xilium tulit; equites autem ad
uersis equis in Numidas cupide
fecerunt atque eos conuulnerato
4 multosque ex iis interfecerunt.
esset coniectum, puluisque uent
set, Iuba cum Labieno capti i
equitatusque cum leui armatura
5 esset. Interim incredibiliter ex
lites diffugere partim in castra
6 poterat regiones peruenire; iten
pioni eiusque copiis complures se
53 Dum haec circum Vzittam
tur, legiones duae, X et VIII,

3 conloquia a. 4 accidera
b. 8 nonnulli fieri complures

fectae, cum iam non longe a portu Ruspinae abessent, conspicatae
 Caesarianas naues, quae in statione apud Thapsum stabant, ueriti,
 ne in aduersariorum ut insidiandi gratia ibi commorantium clas-
 sem inciderent, imprudentes uela in altum dederunt ac diu multum-
 5 que iactati tandem multis post diebus siti inopiaque confecti ad
 Caesarem perueniunt. Quibus legionibus expositis memor in Ita- 54
 lia pristinae licentiae militaris ac rapinarum certorum hominum
 paruulam modo causulam nactus Caesar, quod C. Auienus, tribu-
 nus militum X legionis, nauem commeatu, familia sua atque iumen-
 0 tis, occupauisset neque militem unum ab Sicilia sustulisset, po- 2
 stero die de suggestu conuocatis omnium legionum tribunis centu-
 rionibusque, 'Maxime uellem', inquit, 'homines suae petulantiae
 nimiaeque libertatis aliquando finem fecissent meaeque lenitatis,
 modestiae patientiaeque rationem habuissent. Sed quoniam ipsi 3
 15 sibi neque modum neque terminum constituunt, quo ceteri dissi-
 militer se gerant, egomet ipse documentum more militari consti-
 tuam. C. Auiene, quod in Italia milites populi Romani contra 4
 rempublicam instigasti rapinasque per municipia fecisti quodque
 mibi reiue publicae inutilis fuisti et pro militibus tuam familiam
 10 iumentaue in naues inposuisti, tuaue opera militibus tempore
 necessario respublica caret, ob eas res ignominiae causa ab exer-
 citu meo te remoueo hodieque ex Africa abesse et quantum pote
 proficisci iubeo. Itemque te, Aule Fonteï, quod tribunus militum
 seditiosus malusque ciuis fuisti, te ab exercitu dimitto. Tite Sa- 5
 15 liene, M. Tiro, C. Clusinas, cum ordines in meo exercitu bene-
 ficio non uirtute consecuti ita uos gesseritis, ut neque bello fortes
 neque pace boni aut utiles fueritis et magis in seditione concitan-
 disque militibus aduersum uestrum imperatorem quam pudoris mo-
 destiaeque fueritis studiosiores, indignos uos esse arbitror, qui in

2 Caesarianas naues *a*, naues Caesarianas *edd.* 3 insidianti *a*.

4 imprudentes *a*. 6 memor] audit Caesar esse moerorem *c*.

8 paruula *a*. casulam *c*. nactus quod Caesar Auienus *a* 'mss. ple-
 rique' (C. adiecit Stephanus). 12 inquit *a*. petulantiae *a*.

14 patientiaeque *a*. ipsi] usi *a b c*. 16 ipse *om. b*. 18 manci-

pia *b*. quod mihi *b*. 20 inposuisti *a*. militibusque 'mss. 2',

militibus quae *a*. 22 hodieque te ex *b*. pote Oudendorpius; peto

a b, pro eo *c*; potest *cod. Vrs. u*. 23 Aule *a*, A. *α*. 24 te ab *a b c*,

ab *u*. Tite *a*, T. *u*. 25 me *a*. 26 uirtute] sitis *add. a* 'mss.

4'. 27 seditione *a*. 28 aduersum uestrum imperatorem unus *del.*

(sed aduersus); aduersariorum uestrorum imperatoris *a c et*, qui nostrorum,
 reliqui.

adduxerat, sex cohortes in fine
56 sidio contra Gaetulos. Caesa
2 que eo, quo telum ex oppido a
listis scorpionibusque crebris a
dum collocatis defensores mu
3 quinque legiones ex superiorib
oblata inlustriores notissimique
rumque efflagitabant atque inter
4 utilitatis haberet, Caesarem ne
equitatu regio nobiliores equitum
Mario ante meruerant eiusque
post Sullae uictoriam sub Hiemp
occasione capta nocte iam luminib
que suis circiter mille perfugiunt
57 in campo proxime [locum] Vzitta
quique cum eo erant cognouerunt
modo essent, fere per id tempus
2 loquentem uiderunt. Scipio mittit

1 missoque *a*. pote *On*
1 rs. u. 2 tradit *a b*, tradidit *u.*
um; naue *a*, naui *u et 'ita uel naue*;
12 permotisque *b*. 13 que
scorpiis, abiei *a et sic 'uel abiei miss*
1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13.

cum aduersariis colloqui. Cum nihilo minus eius sermonem nun-
 tius ad se referret: sed restare, ut reliqua, quae uellet, pera-
 geret, uiator praeterea ab Iuba ad eum est missus, qui diceret au-
 diente Saserna: 'netat te rex colloqui'. Quo nuntio perterritus 3
 5 discessit et dicto audiens fuit regi. Visu uenisse hoc ciui Romano
 et ei, qui ab populo Romano honores accepisset, incolumi patria
 fortunisque omnibus Iubae barbaro potius obedientem fuisse, quam
 aut Scipionis obtemperasse nuntio aut caesis eiusdem partis ciui-
 bus incolumem reuerti malle! Atque etiam superbius Iubae factum 4
 10 non in M. Aquinum, hominem nouum paruumque senatorem, sed
 in Scipionem, hominem illa familia, dignitate, honoribus prae-
 stantem. Namque cum Scipio sagulo purpureo ante regis aduen- 5
 tum uti solitus esset, dicitur Iuba cum eo egisse non oportere il-
 lum eodem uti uestitu, atque ipse uteretur. Itaque factum est, 6
 15 ut Scipio ad album sese uestitum transferret et Iubae, homini su-
 perbissimo inertissimoque, obtemperaret. Postero die uniuersas 58
 omnium copias de castris omnibus educunt et supercilium quoddam
 excelsum nacti non longe a Caesaris castris aciem constituunt at-
 que ibi consistunt. Caesar item producit copias celeriterque iis 2
 20 instructis ante suas munitiones, quae erant in campo, constituit
 sine dubio existimans ultro aduersarios, cum tam magnis copiis
 auxiliisque regis essent praediti promptiusque prosiluissent, ante
 se concursuros propiusque se accessuros. Equo circumuectus le- 3
 gionesque cohortatus signo dato accessum hostium ancupabatur.
 25 Ipse enim a suis munitionibus longius non sine ratione *non* proce-
 debat, quod in oppido Vzittae, quod Scipio tenebat, hostium erant
 cohortes armatae; eidem autem oppido ad dextrum latus eius 4
 cornu erat oppositum, uerebaturque, ne, si praetergressus esset,
 ex oppido eruptione facta ab latere eum adorti conciderent. Prae- 5

- 2 quae] si add. a b c d.   3 praeterea a.   4 colloqui a.
 6 ab a, a edd.   8 caesis b; Caesaris a et, qui eiusdem — malle om., c d.
 9 etiam] et add. a.   superius b.   12 namque a 'mss. 3',
 nam u.   14 uti om. a 'mss. 3'.   atque] etiam add. b.   est om.
 a b.   16 postera a.   17 educunt 'mss. omnes' praeter unum det.
 et a, qui deducunt.   20 constituit a 'mss. 3', constitit Stephanus u.
 21 aduersarias a.   22 praediti] pretio a b c.   23 secum
 concursuros a c.   propiusque accessuros b.   24 ancupatur b.
 25 alterum non Aldus suppluit, om. a 'mss. plerique'.   26 Vzittae
 tae a, Vzittae u.   27 cornu] eorum c.   appositum b.   uereba-
 tur ne b c et, qui uerberatur, a.   28 corruptione a.   aderat i

terea haec quoque eum causa tardauit, quod erat locus quidam per-
 impeditus ante aciem Scipionis, quem suis impedimento ad ultra
 59 occurrendum fore existimabat. Non arbitror esse praetermitten-
 dum, quemadmodum exercitus utriusque fuerint in aciem instructi.
 2 Scipio hoc modo aciem direxit. Collocabat in fronte suas et lubae
 legiones, post eas autem Numidas in subsidiaria acie ita extenua-
 tos et in longitudinem directos, ut procul simplex esse acies me-
 dia ab legionariis militibus uideretur [in cornibus autem duplex
 3 esse existimabatur]. Ele]tro sinistroque cornu collo-
 cauerat aequalibus inter eos i]nteriectis, post autem ele- 10
 4 phantos armaturas leues Nui]xiliares substituerat. Equi-
 tatum frenatum uniuersum i]ro cornu disposuerat: sini-
 strum enim cornu oppido]ebatur, neque erat spatium
 5 equitatus explicandi. Pr]idas leuisque armaturae in-
 finitam multitudinem ad d]m suae aciei opposuerat fere 15
 interiecto non minus milib]atio et ad collis radices ma-
 gis adpulerat longiusque]iorum suisque copiis promo-
 6 uebat, id hoc consilio, ut, cum acies duae inter se concucurris-
 sent, initio certaminis paulo longius eius equitatus circumuectus
 ex inproviso clauderet multitudine sua exercitum Caesaris atque 20
 perturbatum iaculis configeret. Haec fuit ratio Scipionis eo die
 60 proeliandi. Caesaris autem acies hoc modo fuit collocata, ut ab
 2 sinistro eius cornu ordiar et ad dextrum perueniam. Habuit le-
 gionem X, VIII in sinistro cornu, XXV, XXVIII, XIII, XIII, XXVIII,
 XXVI in media acie. In suo autem dextro cornu e secunda acie 25

- 1 cum om. b.   2 ultra ego, ultro codd.   3 praetereundam b.
 6 post eas ego, postea codd.   acie] parte b.   7 media om. b.
 8 Sub (a) c, non a.   In eos ego posui. P. 217.   9 sinistroque]
 medioque b.   10 iniectis b.   elephantes b.   11 auxiliares sub-
 stituerat c et, qui substituere, a b; substituerat auxiliares u.   13 enim]
 autem b.   Vzitta a, Vzita u.   17 adpulerat a.   promonebat
 a 'mss. plerique', promouerat Lipsius u.   18 hoc] quod a c, quidem b.
 concucurrissent a, concucurrissent 'mss. plerique'.   19 circum-
 uentus ante corr. a.   20 inproviso a.   22 collata a b c.
 23 ordinaret perueniam habuit (omissis ad dextrum) a b (is ordiuare). ordi-
 naret ad dextrum (omissis perueniam habuit) 2 dett. i. e. omnes, de qui-
 bus constat.   legionem a b 2 dett., in sinistro cornu legionem u.
 24 x, viii ego; ix, viii (a) c unus det. u, ix et viii 2 dett., ix, vii. Alidus et seqq
 ante u. P. 219.   sinistro a b 2 dett., dextro u.   xxv ego, xxv
 codd. P. 220.   xiii] xiv (a)   xxviii] xxviii a.   25 in suo au-
 tem dextro ego, ipsum autem dextrum u; fere ipsum autem dextrum a, fere
 ante ipsum dextrum b. P. 217.   e secunda acie ego, secundam aciem u,
 secundam autem aciem a c et, qui secundum, b

ueteranarum legionum partem cohortium collocauerat, praeterea
 ex tironum paucas adiecerat. Tertiam autem aciem in sinistrum 3
 suum cornu contulerat et usque ad aciei suae mediam legionem
 porrexerat et ita collocauerat, uti sinistrum suum cornu triplex
 5 esset. Id eo consilio fecerat, quod suum dextrum latus munitio- 4
 nibus adiuuabatur, sinistrum autem, equitatus hostium multitudi-
 ni resisti posset, laborabat, eodemque suum omnem equitatum
 contulerat et, quod ei parum confidebat, praesidio his equitibus 5
 legionem V praemiserat leuemque armaturam inter equites inter-
 10 posuerat. Sagittarios uarie passimque locis certis maximeque in
 cornibus collocauerat. Sic utrorumque exercitus instructi non 61
 plus passuum CCC interiecto spatio, quod forsitan ante id tempus
 acciderit numquam, quin dimicaretur, a mane usque ad horam X
 die perstiterunt. Iamque Caesar cum exercitum intra munitiones 2
 15 suas reducere coepisset, subito uniuersus equitatus ulterior Numi-
 darum Gaetulorumque sine frenis ab dextra parte se mouere pro-
 priusque Caesaris castra, quae erant in colle, se conferre coepit,
 frenatus autem Labieni eques in loco permanere legionesque deti-
 nere: cum subito pars equitatus Caesaris cum leui armatura con- 3
 20 tra Gaetulos iniussu ac temere longius progressi paludemque trans-
 gressi multitudinem hostium pauci sustinere non potuerunt leuique 4
 armatura deserta pulsi conuulneratique uno equite amisso, multis
 equis sauciis, leuis armaturae XXVII occisis ad suos refugerunt.
 Quo secundo equestri proelio facto Scipio in castra laetus nocte 5
 25 copias reduxit. Quod proprium gaudium [bellantibus] fortuna tri-

1 ueteranarum legionum partem *Oudendorpius*; fere earum legionum partem *b*, fere in earum legionum parte (*a*) *u.* collocauerat] ordinauerat *b*.

2 tironum *codd.*, tironum legionibus *u.* paucos adiecerat *b*, adiecerat paucas *a.* autem ad tertiam aciem *a b.* 3 contulerant *a.*

4 porrexerat et ita collocauerat] collocauerat et ita ordinauerat *b* (conl. *a*). sinistrum cornu *b*, sinistri sui cornus *a* et sinistri sui etiam unus *det.* 5 esset *om.* *a* 2 *dett.* quod] ut *codd.* 6 adiuuabatur

(*a*) *b*, adiuuaret *c.* 7 resisti *a b c*, resistere *u.* laborabat 2 *dett.*; laborat *b c* et *corr.* *a*, laboreat ante *corr.* *a.* 8 is *a.* 10 sagittarios

passim locisque certis maxime collocauerat *b.* 11 utroque *b.*

12 ante *om.* *b.* 13 acciderit *a* 2 *dett.*, acciderat *u.* nunquam (*a*).

14 die *a c*, diei *u.* dum *codd.* *P.* 16. intra munitiones suas reducere *a Stephanus*, reducere intra munitiones suas *ceterae edd.*: suas *om.* *b.* 16 ab dextra parte *ego*, ad dextram partem *codd.* (dexteram *a*). *P.* 222.

18 detinere *ego*; destinere *a*, destituere *b*; distingere *u* et *corr.* *a.* 20 transgressi] progressi *a.* 22 deserta *ego*, deserti ac *codd.* *P.* 222.

24 in castra laetus *a*, laetus in castra *edd.* 25 cladium *a c d*, cladium *b.* [bellantibus] *P.* 222 *extr.*

62 Interim Varus class
 duxerat, cogito legioni
 deducit ibique Gaetulis
 2 que gratia progressus Ad
 aduentus inscius Caesar
 ad Thapsum uersus in
 mittit, itemque Quintum
 3 metum eadem de causa p
 riter peruenit. Aquila te
 non potuit atque angulum
 4 classe se longius a prospe
 Leptim egressis remigibus
 in oppidum uictus sui mer
 5 ribus stabat. Quibus rebu
 nactus uigilia secunda Ac
 mane Leptim uniuersa clai

1 partem 3 dett., parte
 omnes, Leptim frumenti gratia
 liqui. Numidius a.
 iter delouit / acrosanus.
 properare a) apparare b.
 11 classem om. b.

a portu in salo stabant, incendit et penteres duas uacuas a defensoribus nullo repugnante cepit. Caesar interim celeriter per nuntios 63 in castris, cum opera circumiret, certior factus, quae aberant a portu milia passuum VI, equo admisso omissis omnibus rebus celeriter peruenit Leptim ibique hortatur, omnes ut se naues consequerentur; [postea] ipse paruulum nauigiolum conscendit, in cursu Aquilam multitudine nauium perterritum atque trepidantem nactus hostium classem sequi coepit. Interim Varus celeritate Caesaris audaciaque commotus cum uniuerſa classe conuersis nauibus Adrumetum uersus fugere contendit. Quem Caesar in milibus passuum IIII 4 consecutus recipiata quinquereſmi cum suis omnibus epibatis atque etiam hostium custodibus CXXX in ea naue captis triremem hostium proximam, quae in repugnando erat commorata, onustam remigum epibatarumque cepit. Reliquae naues hostium promuntorium saepe 5 rarunt atque Adrumetum in cothonem se uniuerſae contulerunt. Caesar eodem uento promuntorium superare non potuit atque in 6 salo in ancoris ea nocte commoratus prima luce Adrumetum accedit ibique nauibus onerariis, quae erant extra cothonem, incensis omnibusque reliquis ab iis aut subductis aut in cothonem compulſis paulisper commoratus, si forte uellent classe dimicare, rursus se recepit in castra. In ea naue captus est P. Vestrius, eques Romanus, et P. Ligarius Afranianus, quem Caesar in Hispania cum reliquis dimiserat, et postea se ad Pompeium contulerat, inde ex proelio effugerat in Africamque ad Varum uenerat; quem ob periurii perfidiam Caesar iussit necari. P. Vestrio autem, quod 2 eius frater Romae pecuniam imperatam numerauerat, et quod ipse

- 1 in om. a. penteres Scaliger, penteremes a et sic uel pentiremes b c cod. Vrs. 3 dett. ab ex b u. 4 mille passus b.
ante equo add. conscendit b? (Leid. sec. puto). 5 hortatur a (is ort.)
od, hortabatur b; hortatus Oud. coni. u. naues] omnes add. b.
6 postea a b c, primum u. P. 223. paruulum nauigiolum a, nauigiolum paruulum u. 7 nauium a b, nauigiorum u. ac b. hostium multitudinem classem a et, qui classe, b. 9 commotus a b c, motus u.
Hadrimetum a. 11 recipiata a, non recup. quinquereſmiges a. suis omnibus a, omnibus suis edd. 12 naues a.
tyrremem a, turrem b. 14 promuntorium a. 15 Adrimetum a.
chothonem a et bis deinceps. 16 promuntorio et corr. — rium a.
17 anchoris a. eadem nocte a, eadem die b. Adrimetim accedit a. 19 ab is a, ab his b; aliis u. 21 Vistrius b.
22 Ligerius b, Ligerius c. Afranius b. 24 proelio se in Africam ad b. ob periurii perfidiam b 2 dett., opperi urtū perfidiam a; ob periurium perfidiamque Aldus u. 25 Vestrium a, Vistrum b.

suam causam probauerat Caesari, se a Nasidi classe captum, cum ad necem duceretur, beneficio Vari esse seruatum, postea sibi facultatem nullam datam transseundi, ignouit.

- 65 Est in Africa consuetudo incolarum, ut in agris et in omni-
bus fere uillis sub terra specus frumenti condendi gratia clam ha-
beant atque id propter bella maxime hostiumque subitum aduentum
2 praeparent. Qua de re Caesar per indicem certior factus tertia
vigilia legiones duas cum equitatu mittit ab castris suis milia pas-
sum X atque inde magni
3 stra. Quibus rebus cogi milia passuum VII per ip-
4 iter fecerat, ibi castra existimans Caesarem e-
rum cum magno equita-
66 neis consedit. Caesar tior factus paucos dies
instituto saepe idem faciendo in negligentiam adducerentur, su-
bito mane imperat porta decumana legiones se $\frac{1}{2}$ VIII ueteranas
2 cum parte equitatus sequi atque equitibus praemissis neque opi-
nantes insidiatores subito in conuallibus latentes ex leui armatura 20
3 concidit circiter D, reliquos in fugam turpissimam coniecit. Inte-
rim Labienus cum uniuerso equitatu fugientibus suis suppetias oc-
currit. Cuius uim multitudinis cum equites pauci Caesariani iam
sustinere non possent, Caesar instructas legiones hostium copias
ostendit. Quo facto perterrita Labieno ac retardato suos equites 25
4 recepit incolumes. Postero die Iuba Numidas eos, qui loco amisso
67 fuga se receperant in castra, in cruce omnes suffixit. Caesar in-
terim, quoniam inopia frumenti premebatur, copias omnes in ca-
stra conuecit atque praesidio Lepti, Ruspinae, Acillae relicto,
Cispio Aquilaeque classe tradita, ut alter Adrumetum, alter 30

1 probauerat Caesari a, Caesari probauerat edd.	(Nasidi a) na-
uium b.	3 sibi facultatem a, facultatem sibi edd.
5 frumenti condendi a, condendi frumenti edd.	ignorauit a b
7 per indicem certior a Stephanus, certior per indicem ceterae edd	nam a, om. b
10 progressis a.	13 sepe a.
15 consedit Oudendorpius,	
consideret a b c; consedit u.	interim ante certior ponit a.
16 [ibi	
com]moratus. P. 223.	hostis b.
17 adduceretur a b.	18 de-
cimana b.	octo a. P. 219.
20 ex ego suppleuit. P. 224	
23 iam] cum a, om. b.	25 atque b.
28 inopia frumenti a, frumenti	
inopia edd.	premebantur a.
29 Leptim b.	Achillae (a) u.
30 Cispo a et sic aut 'Crispo mss. et edd qqd.'	Adrumetum a

Thapsum mari obsiderent, ipse castris incensis quarta noctis uigilia acie instructa impedimentis in sinistra parte conlocatis ex eo loco proficiscitur et peruenit ad oppidum Aggar; quod a Gaetulis saepe antea oppugnatum summaque ui per ipsos oppidanos erat defensus. Ibi in campo castris unis positis ipse frumentatum circum uillas cum parte exercitus profectus magno inuento ordeï, olei, uini, fici numero, pauco tritici atque recreato exercitu redit in castra. Scipio interim cognito Caesaris discessu cum uniuersis copiis per iugum Caesarem subsequi coepit atque ab eius castris milia passuum VI longe trinis castris dispertitis copiis consedit. Oppidum erat Zeta, quod aberat a Scipione milia passuum X, ad eius regionem et partem castrorum collocatum, a Caesare autem diuersum ac remotum, quod erat ab eo longe milia passuum XIII. Huc Scipio legiones duas frumentandi gratia misit. Quod postquam Caesar ex perfuga cognouit, castris ex campo in collem ac tutiora loca collatis atque ibi praesidio relicto ipse quarta uigilia egressus praeter hostium castra proficiscitur cum copiis et oppidum potitur. Legiones Scipionis comperit longius in agris frumentari et, cum eo contendere conaretur, animaduertit copias hostium his legionibus occurrere suppetias. Quae res eius impetum retardauit. Itaque capto C. Minucio Regino, equite Romano, Scipionis familiarissimo, qui ei oppido praecerat, et P. Atrio, equite Romano de conuentu Vticensi, et camelis XXII regis abductis praesidio ibi cum Oppio legato relicto ipse se recipere coepit ad castra. Cum iam non longe a castris Scipionis abesset, quae eum necesse erat praetergredi, Labienus Afraniusque cum omni equitatu leuique armatura ex insidiis adorti agmini eius extremo se offerunt atque ex collibus primis existunt. Quod postquam Caesar animaduertit, equitibus suis hostium ui oppositis sarcinas legionarios in acrum

1 Thapsum <i>a</i> , Tharsum <i>b</i> .	2 conlocatis <i>a</i> .	3 Aggar <i>a</i> , Agger <i>b</i> 3 <i>dett.</i> 'et c. 76. 79' (at uide ibi); Agar <i>u</i> .
5 campo] castro <i>b</i> .	6 ordeï <i>a</i> , non hord.	7 paucum <i>a</i> , paruo <i>b</i> .
9 sequi <i>b</i> .	10 dispertitis <i>a b</i> , non dispart.	11 z. et. <i>a a</i> , Zumi <i>b</i> ; Zetta 'al.'
	ab cum <i>b u</i> .	13 diuisum <i>b</i> .
<i>b</i> .	xiv <i>b</i> ; xviii <i>a</i> , xix <i>c</i> ; xviii <i>u</i> . P. 224.	16 collatis <i>Lipsius</i> , collocatis <i>codd.</i> P. 211 <i>extr.</i>
21 itaque] ipse <i>b</i> .	Minucio <i>ego</i> ; inocio <i>a</i> , Mincio <i>b</i> , Mocio cum <i>u super</i> Mo <i>c</i> ; Mucio <i>Scaliger u</i> .	23 abductis <i>Iurinius</i> , adductis <i>codd.</i>
24 Oppido <i>a</i> .	ad] in <i>b</i> .	25 quae tum <i>a</i> , quae tunc <i>b</i> .
28 existunt <i>a</i> .	29 ui] in <i>a</i> .	legionarias <i>b</i> .
		acerbum <i>b</i> .

5. . . . .
6. . . . .
7. . . . .
8. . . . .
9. . . . .
10. . . . .
11. . . . .
12. . . . .
13. . . . .
14. . . . .
15. . . . .
16. . . . .
17. . . . .
18. . . . .
19. . . . .
20. . . . .
21. . . . .
22. . . . .
23. . . . .
24. . . . .
25. . . . .
26. . . . .
27. . . . .
28. . . . .
29. . . . .
30. . . . .
31. . . . .
32. . . . .
33. . . . .
34. . . . .
35. . . . .
36. . . . .
37. . . . .
38. . . . .
39. . . . .
40. . . . .
41. . . . .
42. . . . .
43. . . . .
44. . . . .
45. . . . .
46. . . . .
47. . . . .
48. . . . .
49. . . . .
50. . . . .
51. . . . .
52. . . . .
53. . . . .
54. . . . .
55. . . . .
56. . . . .
57. . . . .
58. . . . .
59. . . . .
60. . . . .
61. . . . .
62. . . . .
63. . . . .
64. . . . .
65. . . . .
66. . . . .
67. . . . .
68. . . . .
69. . . . .
70. . . . .
71. . . . .
72. . . . .
73. . . . .
74. . . . .
75. . . . .
76. . . . .
77. . . . .
78. . . . .
79. . . . .
80. . . . .
81. . . . .
82. . . . .
83. . . . .
84. . . . .
85. . . . .
86. . . . .
87. . . . .
88. . . . .
89. . . . .
90. . . . .
91. . . . .
92. . . . .
93. . . . .
94. . . . .
95. . . . .
96. . . . .
97. . . . .
98. . . . .
99. . . . .
100. . . . .

stando omnibus ad suos se recepit. Scipio interim legiones pro- 7
ductas cum elephantis, quas ante castra in acie terroris gratia in
conspectu Caesaris conlocauerat, reducit in castra. Caesar contra 71
cuiusmodi hostium genera copias suas non ut imperator exercitum
5 ueteranum uictoremque maximis rebus gestis, sed ut lanista tiro-
nes gladiatores condocere; quo pede se reciperent ab hoste et 2
quemadmodum obuersi aduersariis et in quantulo spatio resisterent,
modo procurrerent modo recederent comminarenturque impetum
ac prope quo loco et quemadmodum tela mitterent, praecipere.
0 Mirifice enim hostium leuis armatura anxium exercitum nostrum 3
atque sollicitum habebat, quia et equites deterrebat proelium inire
propter equorum interitum, quod eos iaculis interficiebat, et legio-
narium militem defatigabat propter uelocitatem: gravis enim ar- 4
maturae miles simulatque ab iis insectatus constiterat in eosque
15 impetum fecerat, illi ueloci cursu periculum facile uitabant. Quibus 72
ex rebus Caesar uehementer commouebatur, quia, quodcumque
proelium quotiens erat commissum, equitatu suo sine legionario
milite hostium equitatu leuique armaturae eorum nullo modo par
esse poterat. Sollicitabatur autem his rebus, quod nondum legiones 2
10 hostium cognouerat et quonam modo sustinere se posset ab eorum
equitatu leuique armatura, quae erat mirifica, si legiones quoque
accessissent. Accedebat etiam haec causa, quod elephantorum 3
magnitudo multitudoque animos militum delinebat in terrore. Cui 4
uni rei tamen inuenerat remedium. Namque elephantos ex Italia
15 transportari iusserat, quo et miles noster speciemque et uirtutem
bestiae cognosceret, et cui parti corporis eius telum facile adigi
posset, ornatusque ac loricatus cum esset elephans, quae pars

- 2 quas ego, quos *codd.* P. 225. 3 conlocauerat *a.* 4 ho-
stium *om. c.* 6 condoceretur *a b.* quo pedes *a*, quod ad pedes *b.*
7 aduersariis *Aldus*, aduersarios *a b.* 9 praecipere *unus del.*
praeciperet *a b*; praecipit *u.* 12 interficiebat — (13) defatigabat *a c. cod.*
Vrs., interficiebant — defatigabant *b et reliqui.* 13 armatura *a b.*
14 iis *a*, his *edd.* 15 periculum facile *a*, facile periculum *edd.*
16 uehementer — quodcumque *om. b.* quia *om. a c 2 del.*
quodcumque (*a*). 17 proelium] bellum *b.* quotiens *a.*
legionarios milites *a b.* 18 equitatu *b.* 19 legiones ho-
stium *a Stephanus*, hostium legiones *reliquae edd.* 20 possent *b.*
21 erant *a.* 22 accedebat] autem *add. b.* 23 animos militum *a b*,
militum animos *edd.* 24 ex Italia *Ciaeconius*, in Italiam *codd.*
25 quod *a b.* noster *Aldus*, nosset *a b 2 del.* 27 ornatusque
Aldus, oneratusque *a b c d.* elephans *b d.*

...entiam Caesi
2 praestant bellandi con-
Copias enim habebat
et contra Gallos, h
3 uirtutem, non per d
laborandum, ut cons
4 licia cognoscere et qu
haec celerius concipe
loco contineret, sed p
ret, ideo quod hostium
5 existimabat. Atque l
copias sicut instruxer
aequo loco inuitat ad d
74 reducit sub uesperum l
Vaga, quod finitimum f
2 monstrauiamus, ueniunt
mittat: se res complures
3 Per idem tempus deorum
fuga suos ciues facit et
suis, antequam Caesaris
eueurrisse atque aduenie
omnibusque eius oppidi in

diripiendum delendumque militibus. Caesar interim lustrato exer- 75
 citu a. d. XII Kal. April. postero die productis uniuersis copiis
 progressus ab suis castris milia passuum V a Scipionis circiter
 duum milium interiecto spatio in acie constitit. Postquam satis 2
 5 diuque aduersarios ab se ad dimicandum inuitatos supersedere pu-
 gnae animaduertit, reducit copias posteroque die castra mouet at- 3
 que ad oppidum Sarsuram, ubi Scipio Numidarum habuerat prae-
 sidium frumentumque comportauerat, ire contendit. Quod ubi La- 4
 bienus animaduertit, cum equitatu leuique armatura agmen eius
 10 extremum carpere coepit atque ita lixarum mercatorumque, qui
 plostris merces portabant, interceptis sarcinis addito animo propius
 audaciusque accedit ad legiones, quod existimabat milites sub onere
 ac sub sarcinis defatigatos pugnare non posse. Quae res Caesarem 5
 non fefellerat: namque expeditos ex singulis legionibus tricenos
 15 milites esse iusserat. Itaque eos in equitatum Labieni inmissos
 turmis suorum suppetias mittit. Tum Labienus conuersis equis 6
 signorum conspectu perterritus turpissime fugere contendit. Mul- 7
 tis eius occisis, compluribus uulneratis milites legionarii ad sua se
 recipiunt signa atque iter inceptum ire coeperunt. Labienus per
 10 iugum summum collis dextrorsus procul subsequi non desistit.
 Postquam Caesar ad oppidum Sarsuram uenit, inspectantibus ad- 76
 uersariis interfecto praesidio Scipionis, cum suis auxilium ferre
 non auderent, fortiter repugnante P. Cornelio, euocato Scipionis,
 qui ibi praecerat, atque a multitudine circumuento interfectoque
 15 oppido politur atque ibi frumento exercitui dato postero die ad 2
 oppidum Thisdram peruenit; in quo Considius per id tempus fuerat
 cum grandi praesidio cohorteque sua gladiatorum. Caesar oppidi 3
 natura perspecta aquae inopia ab oppugnatione eius deterritus pro-
 tinus profectus circiter milia passuum IIII ad aquam facit castra
 10 atque inde die quarto egressus redit rursus ad ea castra, quae ad

2 ad XII tx April. a. 3 progressus (a) 3 *dett.*, processus '*mei omnes*'.
 ab suis a, a suis u. 4 circumiecto a b c. 5 ab se a, om. b; a se u.
 pugna *Dauisius. P. 20.* 6 posteroque a *cod. Vrs.*, posteraque b; postero u.
 atque a b 2 *dett.*, atque iter u. 10 ca-
 pere b. 13 ac sarcinis b. 15 inmissos a. 17 fugere conten-
 dit a *Stephanus*, contendit fugere *ceterae edd.* 19 atque interceptum
 iter coeperunt *et in margine* agere b. 23 pugnante b. 25 ad om.
 a. 26 Thisdram a, Tisdram u *et 'sic uel Thisdram mss.'* 28 aquae
Lipsius, atque *codd.* impugnatione b. 30 die *post* inde *ponit c*,
post castra a, ante egressus u; om. b. quarta a c.

BELLI AFRICAE

Aggar habnerat. Idem facit Scipio atque in antiqua castra copias
77 reducit. Thabenenses interim, qui sub ditione et potestate Iubae
 esse consuessent, in extrema eius regni regione maritima locati
 interfecto regio praesidio legatos ad Caesarem mittunt, rem a se
 gestam docent, petunt orantque, ut suis fortunis populus Romanus,
2 cum bene meriti essent, auxilium ferret. Caesar eorum consilio
 probato Marcium Crispum tribunum cum cohortibus tribus et sa-
 gittariis tormentisque compluribus praesidio Thabenam mittit.
3 Eodem tempore ex legionib- milites, qui aut morbo impe-
 diti aut commeatu dato cum potuerant ante transire in
 Africanam, ad milia III, equit oditores sagittarii que mille
4 uno commeatu Caesari oco- laque cum his copiis omni-
 bus legionibus eductis, sici- nectus, V milibus passuum
 ab suis castris, ab Scipion ibus passuum longe consti-
78 tit in campo. Erat oppid- a Scipionis nomine Tegea, 15
 ubi praesidium equestre m- um numero habere consue-
2 rat. Eo equitatu dextra si- recto ab oppidi lateribus ipse
 legiones ex castris eductas atque in iugo inferiore instructas non
 longius fere mille passus ab suis munitionibus progressus in acie
3 constituit. Postquam diutius in uno loco Scipio commorabatur, et 20
 tempus diei in otio consumebatur, Caesar equitum turmas suorum
 iubet in hostium equitatum, qui ad oppidum in statione erant, fa-
 cere impressionem leuemque armaturam, sagittarios funditoresque
4 eodem summittit. Quod ubi coeptum est fieri, et equis concitatis
 Iuliani impetum fecissent, Pacidius suos equites exporrigere coe- 25
 pit in longitudinem, ut haberent facultatem turmas Iulianas circum-
5 fundi, et nihilo minus fortissime acerrimeque pugnare. Quod ubi
 Caesar animaduertit, CCC, quos ex legionibus habere expeditos

1 Aggar a 'mas.', Agar u.	2 ditione (a).	3 maritima a
collocati b.	4 a se I ascosanus, male codd.	5 fortunus b
p. H. a, pop. Rom. b c.	6 cum ego, om. a b c; quod u.	
ferrent ante corr. a.	7 Marcium (a), Martium 2 deli.; M reliqui	
tribunum om. a.	cohortibus tribus a b, cohorte u.	8 The-
nam a.	10 in om. a b.	11 mille] quo a, qui b.
ego, et omnibus codd.	13 v ego, viii codd. P. 224.	12 omibus
nis uero om. a.	14 ab Scipio-	
iv milibus u.	15 milibus] cōcō mil a, cō b, cccc m. c, ∞ ∞ mill. d;	16 ab Scipio-
17 sinistra a b, sinistraque u.	18 milium] coco a, m m b c d; co u.	19 numerum a b.
oppido a b c.	20 legiones — eductas — instructas a b c, legionibus —	
eductis — instructis u.	21 Caesar om. b.	22 erant a b, erat u.
	23 impressionem a	
24 summittit a. non subm.	25 animum aduertit a.	

consuerat, ex proxima legione, quae ei proelio in acie constiterat,
iubet equitatu succurrere. Labienus interim suis equitibus auxi- 6
lia equestria summittere sauciisque ac defatigatis integros recen-
tioribusque uiribus equites subministrare. Postquam equites Iuliani 7
5 CCCC uim hostium ad III milia numero sustinere non poterant et
a leui armatura Numidarum uulnerabantur minutatimque cedebant,
Caesar alteram alam mittit, qui satagentibus celeriter succurrerent.
Quo facto sui sublati uniuersi in hostes inpressione facta in fugam 8
aduersarios dederunt; multis occisis, compluribus uulneratis inse-
10 cuti per III milia passuum usque ad colles hostibus adactis se ad
suos recipiunt. Caesar in horam X commoratus, sicut erat in- 9
structus, se ad sua castra recepit omnibus incolumibus. In quo 10
proelio Pacidius graniter pilo per cassidem caput ictus complures-
que duces ac fortissimus quisque interfecti uulneratique sunt.

15 Postquam nulla condicione cogere aduersarios poterat, ut in 79
aequum locum descenderent legionumque periculum facerent, neque
ipse propius hostem castra ponere propter aquae penuriam se posse
animaduvertebat, aduersarios non uirtute eorum confidere, sed
aquare inopia fretos despicere se intellexit, II Non. Apr. tertia 2
10 uigilia egressus ab Aggar XVI milia nocte progressus ad Thapsum,
ubi Vergilius cum grandi praesidio praeerat, castra ponit oppidum-
que eo die circummunire coepit locaque idonea opportunaque com-
plura praesidiis occupare, hostes ne intrare ad se ac loca interiora
capere possent. Scipio interim cognitis Caesaris consiliis ad ne- 3
15 cessitatem adductus dimicandi, ne per summum dedecus fidissimos
suis rebus Thapsitanos et Vergilium amitteret, confestim Caesa-
rem per superiora loca consecutus milia passuum VIII a Thapso
biuis castris consedit. Erat stagnum salinarum, inter quod et mare 80
angustiae quaedam non amplius mille et D passus intererant; quas
10 Scipio intrare et Thapsitanis auxilium ferre conabatur. Quod fu- 2

1 consuerat a b, consueuerat u.	ei] ex b.	3 summittere
a, non subm.	5 potuerant m. pr. a.	6 minutatimque a, minutim
c. caedebantur c.	7 immittit b.	succurrerent ego, occurre-
rent codd. P. 225.	8 sui sublati om. b.	inpressione a.
10 ad a b, in u.	collem b.	adactibus a.
14 fortissimos quis-	15 potuit b.	18 uirtute eorum a 'msa.
que a, fortissimi quique b.	19 u a, pridie codd. P. 158.	20 Aggar
plerique', eorum uirtute u.	Thapsum a.	21 Vergilius a, Virgilius u.
a 'msa.', Agar u.	Vergilium a, Virgilium u.	amitteret a.
26 Thapsitanos a.	Thapso a.	28 contendit errore Graec. u.
27 ab b.	30 Thapsitanis a.	
29 mille] cō a.		

cursare et modo se intra portas recipere modo inconstanter immoderateque prodire. Cum idem a pluribus animaduerti coeptum 2 esset, subito legati euocatique obsecrare Caesarem, ne dubitaret signum dare: uictoriam sibi propriam a dis immortalibus portendi. 3 Dubitante Caesare atque eorum studio cupiditatieque resistente sibi- 3 que eruptione pugnari non placere clamitante et etiam atque etiam aciem sustentante subito dextro cornu iniussu Caesaris tubicen a militibus coactus canere coepit. Quo facto ab uniuersis cohortibus 4 signa in hostem coepere inferri, cum centuriones pectore aduerso 10 resisterent uique continerent milites, ne iniussu imperatoris concurrerent, nec quicquam proficerent. Quod postquam Caesar intel- 83 lexit incitatis militum animis resisti nullo modo posse, signo Felicitatis dato equo admisso in hostem contra principes ire contendit. A dextro interim cornu funditores sagittariique concita tela in ele- 2 15 phantos frequentes iniciunt. Quo facto bestiae stridore fundarum 3 lapidumque perterritae sese conuertere et suos post se frequentes stipatosque proterere et in portas ualli semifactas ruere contendunt. Item Mauri equites, qui in eodem cornu elephantis erant 4 praesidio, deserti principes fugiunt. Ita celeriter bestiis circum- 5 10 itis legiones uallo hostium sunt potitae, et paucis acriter repugnantibus interfectisque reliqui concitati in castra, unde pridie erant egressi, confugiunt. Non uidetur esse praetermittendum de uirtute 84 militis ueterani V legionis. Nam cum in sinistro cornu elephans uulnere ictus et dolore concitatus in lixam inermem impetum fecisset eumque sub pedem subditum dein genu innixus pondere suo proboscide erecta uibrantique stridore maximo premeret atque enecaret, miles hic non potuit pati, quin se armatus bestiae offerret. Quem postquam elephans ad se telo infesto uenire animaduertit, 2 relicto cadauere militem proboscide circumdat atque in sublime ex- 10 tollit armatum. Qui in eiusmodi periculo cum constanter agendum 3

4 dis <i>a</i> , diis <i>u</i> .	immortalibus <i>a</i> .	5 dubitandi Caesare <i>a</i> ,
dubitanti Caesari <i>b</i> .	sibi erupt. <i>b</i> .	6 clamitat <i>a b</i> .
7 sustentantem <i>a b</i> .	tubicin <i>a</i> .	10 concurrent <i>a</i> .
non quidq.	15 frequenter <i>b c</i> .	16 lapidum <i>a</i> .
sine auctoritate <i>u</i> .	17 ruere] ire <i>b</i> .	18 idem <i>a b</i> .
<i>a et unus det.</i> , cum elephantis <i>u</i> .	21 interfectisque <i>a b 3 dett.</i> , interfectis <i>u</i> .	22 progressi <i>b</i> .
23 et 28 et 710, 2 elephans <i>a b c</i> , elephans <i>u</i> .	26 promoscide <i>suprasc. c</i> .	27 armatus <i>a b 2 dett.</i> , armatum <i>u</i> .
30 armatus <i>a</i> .	cum <i>om. a b</i> .	

confestim Caesaris legionem
4 ligendi. Qui postquam ad
ut relictis castris rursus s
quirerent, quem respiceren
5 rerent, [qui] postquam ad
sidio], protinus armis abi
6 Quo postquam peruenerunt
Desperata salute in quodam
7 salutationem more militari
praesidio fuit. Namque n
non modo, ut parcerent ho
ex suo exercitu inlustres
8 complures aut uulnerarunt
fuit Tullius Rufus quaesto
milite interiit: item Pompeii
9 nisi celeriter ad Caesarem a
facto complures equites Romae
se receperunt, ne a militibus
adaumpsissent immoderate per
10 res gestas spe, ipsi quoque in

1 qua *Morus*, quo *codd.*
5 *maritima a.* et *om. b.*
6 *parcerent h. nonnulli*

pionis milites, cum fidem Caesaris implorarent, inspectante ipso
 Caesare et a militibus deprecante, eis uti parcerent, ad unum sunt
 interfecti. Caesar trinis castris potitus occisisque hostium L mili- 86
 bus fugatisque conpluribus se recepit L militibus amissis, paucis
 5 sauciis in castra et statim ex itinere ante oppidum Thapsum con-
 stitit elephantosque LX ornatos armatosque cum turribus ornamen- 2
 tisque [capit] captos ante oppidum instructos constituit, id hoc con-
 silio, si posset Vergilius quique cum eo obsidebantur rei male gestae
 suorum indicio a pertinacia deduci. Deinde ipse Vergilium appel- 3
 0 lauit inuitauitque ad deditionem suamque lenitatem et clementiam
 commemorauit. Quem postquam animaduertit responsum sibi non
 dare, ab oppido discessit. Postero die diuina re facta contione ad- 4
 uocata in conspectu oppidanorum milites collaudat totumque exer-
 citum ueteranum donauit, praemia fortissimo cuique ac bene me-
 5 renti pro suggestu tribuit ac statim inde digressus Rebilo precon- 5
 sule cum III ad Thapsum legionibus et Cn. Domitio cum duabus
 Thisdrae, ubi Considius praeerat, ad obsidendum relictis M. Mes-
 sala Vticam ante praemisso cum equitatu ipse eodem iter facere
 contendit.

10 Equites interim Scipionis, qui ex proelio fugerant, cum Vti- 87
 cam uersus iter facerent, perueniunt ad oppidum Paradam. Vbi
 cum ab incolis non reciperentur, ideo quod fama de uictoria Cae-
 saris praecucurrisset, ui oppido potiti in medio foro lignis coacer-
 uatis omnibusque rebus eorum congestis ignem subiciunt atque eius
 15 oppidi incolas cuiusque generis aetatisque uiuos constrictosque in
 flammam coniciunt atque ita acerbissimo adficiunt supplicio; deinde
 protinus Vticam perueniunt. Superiore tempore M. Cato, quod in 2
 Vticensibus propter beneficium legis Iuliae parum suis partibus
 praesidii esse existimauerat, plebem inermem oppido eiecerat et
 10 ante portam bellicam castris fossaque paruula duntaxat munierat
 ibique custodiis circumdatis habitare coëgerat; senatum autem op-

1 implorarent <i>a</i> .	3 <i>L</i> ego, <i>x</i> <i>codd.</i> <i>P.</i> 226.	milibus <i>om.</i> <i>a</i> .
4 conpluribus <i>a</i> .	5 et statim ego, estatim <i>a</i> <i>b</i> ; ac statim <i>u</i> .	
Thabsum <i>a</i> .	6 <i>LX</i> ego, <i>LXIV</i> <i>codd.</i> <i>P.</i> 226.	7 capit delen-
dum uidit Glandorpius.	8 et 9 Vergil. <i>a</i> , Virgil. <i>u</i> .	9 ipsum <i>b</i> .
10 incitauitque <i>b</i> .	suam <i>b</i> .	12 discessit <i>a</i> <i>b</i> 4 <i>dett.</i> , reces-
sit Aldus <i>u</i> .	concione (<i>a</i>).	16 Thabsum <i>a</i> .
cohortibus <i>b</i> .	17 Thisdrae <i>a</i> , Tisdrae <i>u</i> .	legionibus <i>om.</i> <i>a</i> ,
	Messala (<i>a</i>), Messalla <i>u</i> .	
21 Paradae <i>codd.</i> <i>P.</i> 18.	26 coiciunt <i>a</i> .	adficiunt <i>a</i> .
27 in post quod posuit Faërnus, post parum (28) ponunt <i>codd.</i>		30 ca-
stris <i>om.</i> <i>d</i> .	fossisque <i>a</i> <i>b</i> <i>c</i> , fossa <i>d</i> .	munierat <i>a</i> .

populo contione habita cohortatur omnes, ut portae aperirentur: 1
 so in C. Caesaris clementia magnam spem habere. Itaque portis 7
 patefactis Vtica egressus Caesari imperatori obuiam proficiscitur.
 Messala, ut erat imperatum, Vticam peruenit omnibusque portis
 5 custodias ponit.

Caesar interim a Thapso progressus Vssetam peruenit, ubi 89
 Scipio magnum frumenti numerum, armorum, telorum ceterarum-
 que rerum cum paruo praesidio habuerat. Id adueniens potitur; 2
 deinde Adrumetum peruenit. Quo cum sine mora introisset, ar-
 0 mis, frumento pecuniaque considerata Q. Ligario, C. Considio
 filio, qui tum ibi fuerant, uitam concessit. Deinde eodem die Adru- 3
 meto egressus Liuiancio Regulo cum legione ibi relicto Vticam ire
 contendit. Cui in itinere fit obuius L. Caesar et subito se ad ge-
 nua proiecit uitamque sibi neque amplius quicquam deprecatur.
 5 Cui Caesar facile et pro natura sua et pro instituto concessit, item 4
 Caecinae, † Ceteio, P. Atrio, L. Cellae patri et filio, M. Eppio,
 M. Aquino, Catonis filio Damasippique liberis ex sua consuetudine
 tribuit circiterque luminibus accensis Vticam peruenit atque extra
 oppidum ea nocte mansit. Postero die mane in oppidum introiit 90
 6 contioneque aduocata Vtlicenses incolas cohortatus gratias pro eo-
 rum erga se studio agit, ciues autem Romanos negotiatores et eos, 2
 qui inter CCC pecunias contulerant Varo et Scipioni, multis uerbis
 accusatos et de eorum sceleribus longiore habita oratione ad ex-
 tremum, ut sine metu prodirent, edicit: se eis duntaxat uitam 3
 5 concessurum; bona quidem eorum se uenditurum, ita tamen, qui
 eorum ipse sua bona redemisset, se bonorum uenditionem indu-
 cturum et pecuniam multae nomine relaturum, ut incolomitatem
 retinere posset. Quibus metu exsanguibus de uitae ex suo 4

1 concione (a).	habita] facta a.	cohortatus a b.
2 C. Caesaris a b o 3 dett., Caesaris u.		4 Messala (a), Messalla u.
6 ab b.	Thapso a.	Vssetam a, Vscetam u et 'sic uel Vze-
tam, Vssetam, Vsetam mss.'	9 Adrumetum a.	10 considerat A
Q. a.	11 fuerant (a) b 2 dett., fuerat reliqui.	die om. b.
Hadrimeto a.	12 cum legione ibi a, ibi cum legione edd.	13 lenua
a.	14 quicquam a, non quidq.	15 natura sua a, sua natura edd.
16 Ceteio codd., C. Ateio Aldus nepos u.		P. Atrio] patrio a.
17 M. om. a.	Aquino a b c, Aquinio u.	Damasippi-
qui a.	18 circumque d.	luminibus a b d 3 dett., noctem lu-
minibus u.	20 concioneque (a).	cohortatur b.
negotiatores om. b.	24 si a.	26 ipse Clarkius, ipsa a b
cod. Vrs. 3 dett.; om. Aldus u.		sua bona a cod. Vrs., bona sua edd.
27 incolomitatem a.	28 exsanguinibus a.	uita quoque b.

Pompeiae cum Fausti libe
96 concessit. Scipio interim c
Rustiano nauibus longis c
peterent, ad Hipponem reg
2 per id tempus erat. A qui
nauigia deprimuntur, ibiq
nauis interiit.

97 Caesar interim Zamae
uenditis, qui ciues Roman
rant, praemiisque Zamensi
ceperant, tributis uectigalib
uincia facta atque ibi Salle
2 ipse Zama egressus Vticam
qui sub Iuba Petreioque or
conuentui eorum HS XXX, i
tui eorum HS L multae nom

Idque obtinuit *Oudendorp*
inter a b, om. c. Sa.
— diripuerat *Morus*, qua — dirip
bant om. a b, non c. mille
8 interfecit '*ms. 3*'.
liberis uiuos capit a *Stephanus*, ait
11 liberi a. 14 ab c.
Sibi "

ab omni iniuria rapinisque defendit. Leptitanos, quorum superio- 3
ribus annis bona Iuba diripuerat, et ad senatam questi per legatos
atque arbitris a senatu datis sua receperant, XXX centenis milibus
pondo olei in annos singulos multat, ideo quod initio per dissen-
5 sionem principum societatem cum Iuba inierant eumque armis,
militibus, pecunia iuuerant. Thisdritanos propter humilitatem ci- 4
uitatis certo numero frumenti multat. His rebus gestis Idibus Iun. 98
Vticae classem conscendit et post diem tertium Caralis in Sardi-
niam peruenit. Ibi Sulcitanos, quod Nasidium eiusque classem re-
10 ceperant copiisque iuuerant, HS C multat et pro decumis octauas
pendere iubet bonaque paucorum uendit et ante diem IIII Kal. 2
Quintil. naues conscendit et a Caralibus secundum terram pro-
uectus duodetricesimo die, ideo quod tempestatibus in portibus
cohibebatur, ad urbem Romam uenit.

BELLVM HISPANIENSE.

Pharnace superato . . . . . Africa recepta qui ex his proe-
liis † cum adulescentes Cn. Pompeio profugissent, cum et ulterio-
ris Hispaniae potitus esset, dum Caesar muneribus dandis in Italia
detinetur . . . . . quo facilius praesidia contra compararet Pom-

2 bona Iuba 'mss.' Stephanus, Iuba bona (a)? ceterae edd. ante u.
3 arbitros — datos a b c 2 dett., arbitrio — dato d. militibus a.
4 pondo Glandorpius, ponderis a et sic 'uel ponderibus mss.'
oleum b. anno a. id quod b. 6 Thisdritanos a, Tisdritanos
u. 8 ac b. Caralis a c. 10 sh a. 'decimis mss.'
11 IIII a, IV b c; III u. lxt Quintil. a. 13 duodetricesimo a.
die ideo 'mss. 2', diei de eo a, die de eo b; die eo u. portibus
a b, portibus u. Explicit liber C. Caesaris belli Africae a. Explicit li-
ber III Alexandrini belli (sic) f.

Incipit alter liber feliciter a. Incipit IIII f. 1 De §. 1 uid. P. 227
extr. — 229. Pharnace rege superato f, Scipione superato b.
receptam a. his a f, iis P. Manutius u. 2 adulescentes a, adole-
scentules f; adolescente u. 4 detineretur b. pararet b.

conuariae pompeio auxilia :

- 2 Caesar dictator tertio
iterante diebus coniectis et
ficiendum in Hispaniam cum
2 a Cn. Pompeio discessissent
nuntiabatur nocturno tempor
necopinantibus aduersariis ei
quod tabellariis, qui a Cn. Po
qui certiore Cn. Pompeium
3 Multa praeterea uerisimilia p
quos legatos ante exercitui p
Maximum de suo aduentu fac
4 ex provincia fuisset, praesidi
opinati sunt, adpropinquauit n

1 ciuitatis om. f.   ita
f reliqui.   3 uij in a f.
a.   Gneio f. In eos ego posui.
co a.   pecuniam f.   8 pa
u.   9 hoc crebrius ego, hoc ei
11 Caesar 3 dott. et prima scripta
tertio a f, in u. Gell. X, 1.
dine unus dot.), designatus dictator
12 iterante diebus a b c f, itineribus
ceteris a b c f. celeri u

praesidio habuit. Erat idem temporis Sex. Pompeius frater, qui 3
 cum praesidio Cordubam tenebat, quod eius prouinciae caput esse
 existimabatur; ipse autem Cn. Pompeius adolescens Vliam oppi-
 dum oppugnabat et fere iam aliquot mensibus ibi detinebatur. Quo 2
 5 ex oppido cognito Caesaris aduentu legati clam praesidia Cn. Pom-
 pei Caesarem cum adissent, petere coeperunt, uti sibi primo quo-
 que tempore subsidium mitteret. Caesar (eam ciuitatem omni tem- 3
 pore optime de populo Romano meritam esse) celeriter sex cohor-
 tis secunda uigilia iubet proficisci, pari equites numero. Quibus
 0 praefecit hominem eius prouinciae notum et non parum scientem,
 L. Iunium Paciaecum. Qui cum ad Cn. Pompei praesidia uenisset, 4
 incidit idem temporis, ut tempestate aduersa uehementique uento
 affligeretur; quae uis tempestatis ita obscurabat, ut uix proximum 5
 agnoscere possent. Cuius incommodum summam utilitatem ipsis
 5 praebebat. Ita cum ad eum uenerunt, iubet binos equos conscen- 6
 dere, et recta per aduersariorum praesidia ad oppidum contendunt.
 Mediisque eorum praesidiis cum essent . . . . . unus ex nostris 7
 respondit, ut sileat uerbum facere: nam id temporis conari ad
 murum accedere, ut oppidum capiant; et partim tempestate inpe-
 0 diti uigiles non poterant diligentiam praestare, partim illo responso
 deterrebantur. Cum ad portam adpropinquassent, signo dato ab 8
 oppidanis sunt recepti, et pedites [equites clamore facto] dispositi
 partim ibi remanserunt, equites clamore facto eruptionem in ad-
 uersariorum castra fecerunt. Sic in illo facto, cum inscientibus

1 id tempus *c*, idem (*om.* temporis) *f*. Sex. *a*, Sextus *u*.

2 capud *f*. 3 Gneius *f*. Vliam *Ciacconius*, Vllam *ubique codd.*

expugnabat oppidum *f*. 5 clam] praeter *add. d*. Pompei

a. 7 Caesar] cum *add. c*. 8 esse *a b c f*, esse sciens *u*.

sexs *a*, sex's Pompeius *f*. cohortis *a et m. pr. f*. 9 pari *a b c f*,

parique *u*. 11 Iunium *f*. Paciae cum (*sic*) *f*, Paciecum (*a*) *u*.

Gneii *f*. (Pompei *a*) *om. b*. 13 affligeretur *a*. quae

2 *dett.*, quem *a b c d f*. 14 possent ego, posset *codd.* 15 ita *om.*

f. eum *a b c d f*, eum locum *u*. equos ego (equum *Heinsius*),

equites *codd.* conscendere *a b f*, incedere *Aldus u*. 16 contem-

dunt *a b*, contenderunt *c*, contendit *f*; contendere *u*. 17 mediis *b*.

essent *a b c d f*, quaereretur qui essent *u*. *Lacunam ego notauit. P. 26.*

19 partem *a*. inpediti *f*. 20 illum responsum *a b*, illo responso *f*.

21 adpropinquassent *a*. 22 equites *a c d f*, equitesque *b u*. *Vn-*

cos ego posui. dispositi *b*, dispositis (*a*) *c f u* (dispositis — (23) facto

in ima pag. ead. m. supplet f, om. d). 23 partim ibi remanserunt *a b f*,

ibi partim remansere *c*; ibi partim qui remansere *u*. equites clamore

facto *a b f, om. c u*. ante eruptionem *add. qui d*. 24 castris *a f*.

in illo facto *a c f*, illo facto *b d*; illud *Aldus u*.

ex egijs descenderunt et
 i. i. i. hominum multitu
 timore adductus Sex. Po
 sibi subsidio ueniret, ne
 5 ipse illo uenisset. Itaque
 5 citus cum copiis ad Cordu
 flumen Baetim uenisset ne
 ire posset. lapidibus corbe
 2 copias ad castra tripartito
 3 regione pontis castra, ut
 Pompeius cum suis copiis i
 ponit. Caesar, ut eum ab
 chium ad pontem ducere co
 4 Hic inter duces duos sit co
 ex qua contentione cotidiana
 5 nonnumquam illi superiores
 contentionem uenisset, ab u
 cupidius locum student tener
 6 fluminis ripas adpropinquant

1 accidisse a b d f.
 existimabat u. prope magn
 illud u. 2 fuisset a f.
 a b. ex ann. u.

alternis non solum morti mortem exaggerabant, sed tumulos tumulis exaequabant. Ita diebus compluribus cupiebat Caesar, si qua condicione posset, aduersarios in aequum locum deducere et primo quoque tempore de bello decernere. Id cum animaduerneret 6
 5 aduersarios minime uelle, quo eos, quomodo ab Vlia retraxerat, in aequum deduceret, copiis flumine traductis noctu iubet ignes fieri magnos: ita firmissimum eius praesidium Ateguam proficiscitur. Id cum Pompeius ex perfugis rescisset † qua die facultatem 2 et angustias carra complura mulos onustos retraxit et ad Cordu-
 0 bam se recepit. Caesar munitionibus Ateguam oppugnare et brachia circumducere coepit. Qui cum [de] Pompeio nuntius esset allatus, eo die proficiscitur. Cuius in aduentum praesidii causa 4 Caesar cum complura castella occupasset, partim ubi equitatus partim ubi pedestris copia in statione et in excubitu castris praesidio
 5 esse possent, hic in aduentu Pompeii incidit, ut matutino tempore nebula esset crassissima. Ita illa obscuracione cum aliquot cohortibus et equitum turmis circumcludunt Caesaris equites et concidunt, sic ut uix in ea caede pauci effugerent. Insequenti nocte 7 castra sua incendit Pompeius et trans flumen Salsum per conualles
 10 castra inter duo oppida Ateguam et Vcubim in monte constituit. Caesar † in munitionibus ceterisque, quae ad oppidum opus fuerunt, aggerem uineasque agere instituit. Haec loca sunt montuosa 2 et natura edita ad rem militarem; quae planicie diuiduntur, Salso flumine, proxime tamen Ateguam ut flumen sit, circiter passuum

- 1 alternis *c*, alterius *a*, alterus *b*; alteri alteris *u*. morti mortem *a f 7 dett. Schneideri*, mortem morti *u*. 3 condicione (*a*).
 4 de *om. c*. 5 quo eos quomodo *ego*, quos quoniam *a b c*; quos ideo *u*.
P. 229. ab Vlia *Ciacconius*, a uia *codd.* 6 in *b*, ut in *reliqui*.
 flumine *a 'mss. 5'*, flumen *u*. 7 itaque *b*. 8 qua die facultatem et *a b c*, ea die per uiarum *Aldus u. P. 230.* 9 mulos onustos *ego*; multos lanistas *a et, qui lanistas, b c.* retraxit *a*. 10 Ateguam *Aldus in corrig.*, antequam *a b 2 dett.* oppugnaret brachia *a b*.
 11 qui cum [de] *ego*; cui cum de *a*, cum de *b*, cui de 3 *dett.*; cuius rei *Stephanus u.* nuntius *b*, nuntiatum *a*; cum nuntius *u*. 12 cuius aduentu *b*. 13 cum complura *ego*; complura (*a*) *u*, cum plura *b c*. occupasset *a b c*, occupauit *Aldus u.* sub equitatus *a*. 14 copias *a*. stationes in excubitu *a et om. in b*. 16 ita *a b*, itaque in *u*.
 19 castra sua *om. b*. 20 Vcubi *a*. 21 *Temptabam* Caesar munitionibus ceteris perfectis uol directis, quae. oppidum *a b 3 dett.*, oppidum oppugnandum *u*. 22 aggerem uineasque *bis u*. 23 planicie (*a*). 24 Ateguam *a*. flumen sit *a b 3 dett.*, ad flumen sint *Aldus in corr. u.* passus *a*.
 Caesar, ed. Nipperd.

3 duo milia. Ex ea regione oppidi in montibus castra habuit posita
 Pompeius in conspectu utrorumque oppidorum neque suis ausus
 4 est subsidio venire. Aquilas et signa habuit XIII legionum. Sed
 ex quibus aliquid firmamenti se existimabat habere, duae fuerunt
 uernaculae, quae a Trebonio transfugerant; una facta ex coloniis,
 quae fuerunt in his regionibus; quarta fuit Afraniana ex Africa,
 5 quam secum adduxerat. Reliquae ex fugitiuis † auxiliares consi-
 stebant. Nam de leui armatura et equitatu longe et uirtute et nu-
 8 mero nostri erant superiores duceret Pompeius, quod lo-
 nes non parum idonea. Nam propter terrae fecunditatem
 2 lionem et non minus copi barbarorum crebras excur-
 remota, turribus et munit. dere, non legulis tegenti
 3 propter altitudinem longe lateque prospiciunt. Item oppidorum ma-
 gna pars eius provinciae montibus fere munita et natura excellen-
 5 tibus locis est constituta, ut simul aditus ascensusque habeat dif-
 ficiles. Ita ab oppugnationibus natura loci distinentur, ut ciuitates
 Hispaniae non facile ab hoste capiantur. Id quod in hoc contigit
 6 bello. Nam cum inter Ateguam et Veubim, quae oppida supra
 sunt scripta, Pompeius habuit castra constituta in conspectu duo-
 rum oppidorum, ab suis castris circiter milia passuum IIII grumus
 est excellens natura, qui appellatur castra Postumiana: ibi prae-
 9 sidii causa castellum Caesar habuit constitutum. Quod Pompeius,
 quod eodem iugo tegebatur loci natura, et remotum erat a castris
 Caesaris, animaduvertebat loci difficultatem et, quia flumine Salso
 intercludebatur, non esse commissurum Caesarem, ut in tanta loci
 2 difficultate ad subsidium mittendum se committeret. Ita fretus opi-

4 se om. b. 6 Afrania b. 7 † auxiliares] P. 230.
 9 accidebat hoc ego; accedebat hoc a, accedebat huc reliqui. P. 230.
 12 † inopem] P. 231. difficillemque a. 13 etiam] autem b.
 14 ad a. 15 retinentur] et contra codd. add. u. 16 specula a.
 17 respiciunt b. idem a. 18 provinciae] in add. b.
 19 ascensusque (a). 20 destinantur b. 22 cum a b, ubi u.
 23 Pompeius] ut add. a. 26 quod Pompeius a b c, Pompeius Aldus u.
 27 quod eodem a cod. Frs., qui eodem u. et a b c, et quod Al-
 dus u. 28 quia a 2 dett., quod u. 30 ab a. mittendum se
 committeret ego, committendum se mitteret a b 'a/u'. P. 231. ita a b.
 ista Aldus u.

nione tertia uigilia profectus castellum oppugnare coepit. Cum ap- 3
propinquassent, clamore repentino telorumque multitudine iactus
facere coeperunt, uti magnam partem hominum uulneribus adfice-
rent. Quo peracto cum ex castello repugnare coepissent, maiori- 4
5 busque castris Caesari nuntius esset allatus, cum III legionibus
est profectus, ut laborantibus succurreret nostris; et cum ad eos 5
adpropinquasset, fuga perterriti multi sunt interfecti, complures
capti, in quibus duo . . multi praeterea armis exuti fugerunt, quo-
rum scuta sunt relata LXXX. Insequenti luce Arguetius ex Italia 10
10 cum equitatu uenit. Is signa Saguntinorum retulit quinque, quae
ab oppidanis cepit. Suo loco praeteritum est, quod equites ex Ita- 2
lia cum Asprenate ad Caesarem uenissent. Ea nocte Pompeius 3
castra sua incendit et ad Cordubam uersus iter facere coepit. Rex 4
nomine Indo, qui cum equitatu suas copias adduxerat, dum cupi-
15 dius agmen aduersariorum insequitur, a uernaculis legionariis ex-
ceptus est et interfectus. Postero die equites nostri longius ad 11
Cordubam uersus prosecuti sunt eos, qui commeatus ad castra
Pompeii ex oppido portabant. Ex his capti L cum iumentis ad
nostra adducti sunt castra. Eodem die Q. Marcius, tribunus mi- 2
20 litum qui fuisset Pompei, ad nos transfugit; et noctis tertia uigilia
in oppido acerrime pugnatum est, ignemque multum miserunt, sic
ut omne genus . . . . ignis per iactus solitus est mitti. Hoc prae- 3
terito tempore Gaius Fundanius, eques Romanus, ex castris ad-
uersariorum ad nos confugit. Postero die ex legione uernacula 12
25 milites sunt capti ab equitibus nostris II, qui dixerunt se seruos
esse. Cum uenirent, cogniti sunt a militibus, qui antea cum Fa- 2
bio et Pedio fuerant et Trebonio [transfugerant]. Eis ad igno-
scendum nulla facultas est data, et a militibus nostris interfecti

1 coepit] ut laborantibus succurreret nostri *add. codd. et edd. P. 232.*

3 adficerent *a.*

4 pacto *a 'mss. 3'.*

maioribusque *a 'mss.*

3', et maioribus *u.*

6 ut laborantibus succurreret nostris *om. codd. et*

edd. Vid. ad u. 1.

7 adpropinquasset *a.*

8 lacunam notauit

Oudendorpius.

9 Vargunteius 'uir doctus'. An Arquitius (c. 23, 8)?

11 praeteritum *Dauisius*; praeteritus *a cod Vrs.*, praeterritus *b*, per-
territus 'ceteri'. *P. 27.*

14 Vido *b.*

18 his *a f*, iis *Aldus u.*

20 Pompei *a.*

22 genus *a b c*, genus quibus *u. Lacunam ego no-*

taui.

mitti] exerceretur cum 2 *dett. add. u.*

23 Gaius *a*, C. *u.*

24 confugit *a b*, transfugit *u.*

25 que *a.*

26 Fabio *Glan-*

dorpius; Babio *a cod. Vrs.*, Badio *b.*

27 Trebonio *a*, cum Trebonio *b*;

a Trebonio u.

transfugerant ego *inclusi. P. 233.*

28 facultas est

data *a f 4 dett. Schneideri*, est data facultas *u.*

castra nostrorum, [qui] eis
repulsi aduersarii bene multi
13 contulerunt. Postero die Pon
pit ad flumen Salsum; et ei
fuisse a pluribus reperti, de
2 Eo die Aulus Valgius, sena
Pompei fuisset, omnibus suis
3 fugit. Speculator de legione
interfectus est; idemque tempore
die ad oppidum capiendum acci
4 Qua spe nonnulli, dum sine p
potiri posse se sperant, poster
5 runt et bene magna prioris mui
ab oppidanis, ac si suarum p
missos facere loricatos, qui p
Pompeio essent, orabant. Quil
6 nes dare, non accipere consueu
sent, relato responso clamore s
7 pugnare pro muro toto coeperunt
hominum, qui in castris nostris
8 ptionem eo die essent facturi.

2 nostra castra a f 5 dett. Se

est aliquamdiu uehementissime, simulque ballista missa a nostris
 turrem deiecit, qua aduersariorum, qui in ea turre fuerant, quin-
 que deiecti sunt et puer, qui ballistam solitus erat obseruare. † Eius 14
 praeteriti temporis Pompeius trans flumen Salsum castellum con-
 5 stituit neque a nostris prohibitus falsaue illa opinione gloriatus
 est, quod prope in nostris partibus locum tenuisset. Item inse- 2
 quenti die eadem consuetudine dum longius prosequitur, quo loco
 equites nostri stationem habuerant, aliquot turmae cum leui ar-
 matura, impetu facto loco sunt deiecti et propter paucitatem no-
 10 strorum equitum simul cum leui armatura inter turmas aduersa-
 riorum protriti. Hoc in conspectu utrorumque castrorum gerebatur, 3
 et maiore Pompeiani exultabant gloria, longius quod nostris ce-
 dentibus prosequi coepissent. Qui cum aliquo loco a nostris recepti 4
 essent, † ut consuessent, ex simili uirtute clamore facto auersati
 15 sunt proelium facere. Fere apud exercitus haec est equestris 15
 proelii consuetudo: cum eques ad dimicandum [dimisso equo] cum
 pedite congreditur, nequaquam par habetur. Id quod in hoc acci-
 dit proelio. Cum pedites leui armatura lecti ad pugnam equilibus 2
 nostris necopinantibus uenissent, idque in proelio animaduersum
 20 esset, complures ex equis descenderunt. Ita exiguo tempore eques 3
 pedestre [pedes equestre] proelium facere coepit, usque eo ut cae-
 dem proxime a uallo fecerint. In quo proelio aduersariorum ceci- 4
 derunt CXXIII, compluresque armis exuti, multi uulneribus adfecti
 in castra sunt redacti. Nostri ceciderunt III; saucii XII pedites et
 25 equites V. Eius diei insequenti tempore pristina consuetudine pro 5
 muro pugnari coeptum est. Cum bene magnam multitudinem telo- 6
 rum ignemque nostris defendentibus iniecissent, nefandum crude-
 lissimumque facinus sunt aggressi in conspectuque nostro hospites,
 qui in oppido erant, ingulare et de muro praecipites mittere coe-
 30 perunt, sicuti apud barbaros; quod post hominum memoriam

1 aliquamdiu (a). balista et 3 balistam (a). 3 est b.
 cius praeteriti temporis a b c, eo praeterito tempore u. P. 28. 5 illa
 om. b. 6 sequenti b. 8 nostri] in add. b. 9 deiecti a b,
 deiectae u. 10 simulque b. 11 protriti a, proterriti b; protritae u.
 12 exultabant a. gloria] letitia b. longiusque nostris a b.
 13 coeperunt b. 14 † ut consuessent] P. 235. 16 [dimisso
 equo] P. 235. 18 proelio a b, certamine u. leui a b, ex leui At-
 dus u. P. 26. 20 itaque b. 21 pedestres a. [pedes equestre]
 P. 236 in. 23 adfecti a. 24 reducti b. duodecim a.
 et cum b et uno det. om. u. 25 ante pristina add. pro b. 26 te-
 lorum om. b. 29 coeperunt om. b.

tot impetus sustentantes, nocturnis diurnisque temporibus gladio-
rum ictus telorumque missus expectantes, relictī et deserti a Pom-
peio, tua uirtute superati salutem a tua clementia deprecamur, pe- 4
timus, ut qualem . . . . . gentibus me praestiti, similem in ciuium
5 deditione praestabo. Remissis legatis cum ad portam uenissent 18
† Ti. Tullius et cum introeuntem C. Antonius insecutus non esset,
reuertit ad portam et hominem adprehendit. Quod Tiberius cum 2
fieri animaduertit, simul pugionem eduxit et manum eius incidit.
Ita refugerunt ad Caesarem. Eodemque tempore signifer de le- 3
10 gione prima transfugit et nuntiavit, quo die equestre proelium
factum esset, suo signo perisse homines XXXV, neque licere castris
Cn. Pompei nuntiare neque dicere perisse quemquam. Seruos, 4
cnius dominus in Caesaris castris fuisset (uxorem et filios in op-
pido reliquerat), dominum iugulauit et ita clam a Caesaris prae-
15 sidiis in Pompeii castra discessit et indicium glande scriptum misit,
per quod certior fieret Caesar, quae in oppido ad defendendum
compararentur. Ita litteris acceptis, cum in oppidum reuertisset, 5
qui mittere glandem inscriptam solebat . . . . . Insequenti tem-
pore duo Lusitani fratres transfugae nuntiarunt, quam Pompeius
20 contionem habuisset: quoniam oppido subsidio non posset uenire,
noctu ex aduersariorum conspectu se deducerent ad mare uersum;
unum respondisse, ut potius ad dimicandum descenderent, quam
signum fugae ostenderent; eum, qui ita locutus esset, iugulatum.
Eodem tempore tabellarii eius deprehensi, qui ad oppidum uenie- 6
25 bant; quorum litteras Caesar oppidanis abiecit et qui uitam sibi
peteret iussit turrem ligneam oppidanorum incendere; id si fecisset, 7
ei promisit omnia concessurum. Quod difficile erat factu, ut eam
turrem sine periculo quis incenderet. Ita † fune crure de ligno 8

1 temporibus <i>ego</i> , operibus <i>codd.</i>	2 expectantes <i>a.</i>	relictī
<i>ego</i> , uicti <i>codd.</i>	3 petimus <i>a b</i> , petimusque <i>u.</i>	4 lacunam <i>ego</i> no-
taui.	5 uenissent <i>a</i> 4 <i>dett.</i> , uenisset <i>u.</i>	6 Tib.
prestiti <i>a.</i>	et cum <i>a b</i> , et cum eum <i>u.</i>	7 adprehendit <i>a.</i>
(a) <i>u.</i> P. 238.	8 semel <i>a b.</i>	9 eodem <i>b.</i>
et <i>om.</i> <i>a.</i>	10 nuntiavit <i>Aldus</i> , non	
timuit <i>a b.</i>	12 Pompei <i>a.</i>	nuntiare neque dicere <i>a b</i> , nuntiarī ne-
que dici <i>u.</i>	seruos <i>a b.</i>	13 dominis <i>a.</i>
Schneiderus, uxoremque (a) <i>u.</i>	filios <i>a b c</i> , filium <i>u.</i>	uxorem 'mss. 4' et
b.	14 domicilium <i>b.</i>	oppidum <i>a</i>
17 reuertisset <i>a</i> 3 <i>dett.</i> ; reuertissent <i>c u.</i>		
reuersi essent (b)?	18 solebat <i>ego</i> , solebant <i>codd.</i> Lacunam <i>ego</i> no-	
taui. P. 238.	19 nuntiarunt quae Pompeius <i>a</i> , nuntiaruntque Pompeium	
b.	20 concionem (a).	habuisse <i>a b.</i>
25 abiecit <i>a b</i> , obiecit <i>u.</i>	26 peterent <i>b.</i>	fecissent eis <i>b.</i>
27 promisit <i>a b</i> , se promi-		
sit <i>u.</i>	28 fune crure <i>a b c</i> , facturū <i>u.</i>	

et saucii aliquot occiderunt leui armatura. Ea nocte speculatores 5
 prensi serui III et unus ex legione uernacula. Serui sunt in cru-
 cem sublati, militi ceruices abscisae. Postero die equites cum leui 21
 armatura ex aduersariorum castris ad nos transfugerunt. Et eo 2
 5 tempore circiter XL equites ad aquatores nostros excucurrerunt,
 nonnullos interfecerunt, item alios uiuos abduxerunt; e quibus
 capti sunt equites VIII. Insequenti die Pompeius securi percussit 3
 homines LXXIII, qui dicebantur esse fautores Caesaris uictoriae,
 reliquos uersum oppidum iussit deduci; ex quibus effugerunt CXX
 0 et ad Caesarem uenerunt. Hoc praeterito tempore, qui in oppido 22
 Ategua Vrsauonenses capti sunt, legati profecti sunt cum nostris,
 uti rem gestam Vrsauonensibus referrent, quid sperarent de Cn.
 Pompeio, cum uiderent hospites iugulari, praeterea multa scelera
 ab iis fieri, qui praesidii causa ab his reciperentur. Qui cum ad 2
 5 oppidum uenissent, nostri, qui fuissent equites Romani et senato-
 res, non sunt ausi introire in oppidum, praeterquam qui eius ciui-
 tatis fuissent. Quorum responsis ultro citroque acceptis et red- 3
 ditis cum ad nostros se reciperent, qui extra oppidum fuissent,
 illi praesidio insecuti ex auersione legatos iugularunt. Duo reli-
 0 qui ex eis fugerunt, Caesari rem gestam detulerunt . . . . . et
 speculatores ad oppidum Ateguam miserunt. Qui cum certum 4
 comperissent legatorum responsa ita esse gesta, quemadmodum
 illi retulissent, ab oppidanis concursu facto eum, qui legatos iugu-
 lasset, lapidare et ei manus intentare coeperunt: illius opera se
 5 perisse. Ita uix periculo liberatus petiit ab oppidanis, ut ei liceret 5
 legatum ad Caesarem proficisci: illi se satisfacturum. Potestate 6
 data cum inde esset profectus, praesidio comparato, cum bene ma-
 guam manum fecisset et nocturno tempore per fallaciam in oppi-
 dum esset receptus, iugulationem magnam facit principibusque,

1 leui *a b*, ex leui *u*. *P.* 26.2 prensi *a b*, prehensi *u*.3 militi 4 *dett.* 'et alii', militibus *a* reliqui.4 et *om.* *b*.5 *xl*ego, *xi codd.* *P.* 239.excucurrerunt '*mss. plerique*'.

6 adduxerunt

a '*mss. plurimi*'.e quibus *a b*, ex equitibus *u*.8 *Lxxiv (a)*.9 uersum *a b*, in *Aldus u*.fugerunt *a*.10 praeterito *om.**b.* 11 Ategua *Aldus in corr.*, Articula *codd.*

Vrsauonenses et 12

Vrsauonensibus *Glandorpius*, Bursauonenses et Bursauonensibus *a b.* *P.* 239.prosecuti *b*.14 iis] *is a*, his *f*.his] *is a*.cum *om.**codd.*: '*sed rectius abesset qui*'.17 quorum — (18) fuissent *om.* *b*.reditis *a*.19 illi *codd.*, illi de *u*.auersione *Aldus*, aduer-sione *codd.*20 ex eis '*mss.*', eis *a*; qui ex eis *u*.*Lacunam ego*notaui. *P.* 239 *extr.*25 ei *om.* *b*.28 et *om.* *a b*.29 fecit *b*.

eques spatio intercluso uix se defendere posset. Ex utroque genere 8
 pugnae complures sunt uulneribus adfecti, in quis etiam Clodius
 Arquitius; inter quos ita comminus est pugnatum, ut ex nostris
 praeter duos centuriones sit nemo desideratus gloria se efferentes.
 5 Postero die ad Soricam utrorumque conuenere copiae. Nostri 24
 brachia ducere coeperunt. Pompeius cum animaduerneret castello 2
 se excludi Aspauia, quod est ab Vcubi milia passuum V, haec res
 necessario deuocabat, ut ad dimicandum descenderet; neque tamen 3
 aequo loco sui potestatem faciebat, sed ex grumo . . . . . excel-
 10 sum tumulum capiebat, usque eo ut necessario cogeretur inicium
 locum subire. Quo de facto cum utrorumque copiae tumulum 4
 excellentem petissent, prohibiti a nostris sunt, deiecti planicie.
 Quae res secundum nostris efficiebat proelium. Undique cedenti- 5
 bus aduersariis non parum magna in caede uersabantur. Quibus
 5 mons, non uirtus saluti fuit subsidio. Quod nisi aduesperasset, a
 paucioribus nostris omni auxilio priuati essent. Nam ceciderunt 6
 ex leui armatura CCCXXIII, ex legionariis CXXVIII, praeterquam
 quorum arma et spolia allata sunt. Ita pridie duorum centurionum
 interitio hac aduersariorum poena est litata. Insequenti die pari 25
 10 consuetudine cum ad eundem locum eius praesidium uenisset, pri-
 stino illo suo utebantur instituto: nam praeter equites nullo loco
 aequo se committere audebant. Cum nostri in opere essent, equitum 2
 copiae concursus facere coeperunt, simulque uociferantibus legio-
 nariis, cum locum efflagitarent † ut consueti insequi existimare
 15 posses paratissimos esse ad dimicandum, nostri ex humili conualle
 bene longe sunt egressi et planicie iniquiore loco constiterunt. Illi 3
 tamen procul dubio ad congregiendum in aequum locum non sunt
 ausi descendere praeter unum Antistium Turpionem; qui fidens

1 ex <i>a</i> 'reliqui', ex his <i>cod.</i> <i>Vrs. u.</i>	2 adfecti <i>a.</i>	3 Arquitius <i>a</i> 'mss.', Arquitinus <i>c</i> ; Aquitius <i>Aldus u.</i>
<i>codd.</i> Soricam <i>ego</i> , Soricaria <i>codd.</i> <i>Vid. c.</i> 27, 2.	5 ad <i>Glandorpius</i> , ab	7 Aspania <i>b.</i>
Veily <i>a.</i>	8 ut <i>om. a.</i>	descenderent <i>a b.</i>
<i>ego notau.</i> <i>P.</i> 240.	10 capiebant <i>a.</i>	12 deiecti
<i>a b c</i> , deiectique <i>u.</i>	planitie (<i>a</i>).	13 quae res] quorum <i>a</i> , quod <i>b.</i>
undique <i>codd.</i> , undique autem <i>u.</i>	14 non parum <i>codd.</i> , nostri <i>u.</i>	
15 subsidio quod <i>ego</i> ; quod subsidio <i>a</i> , quo subsidio 'mss. plerique' <i>u.</i> <i>P.</i> 240.	nisi <i>codd.</i> , tunc nisi <i>u.</i>	16 omnique <i>cum uno det. u.</i>
17 CCCXXIV (<i>a</i>).	18 allata sunt <i>a</i> , sunt allata <i>edd.</i>	pridem
<i>b.</i>	21 propter <i>c.</i>	24 † ut consueti] <i>P.</i> 241.
tissimos <i>Schneiderus</i> , posse speratissimos <i>a b</i> ; possent se paratissimos <i>u.</i>	esse <i>om. b.</i>	26 planitie (<i>a</i>).
27 tum <i>b.</i>		iniquiori <i>a et</i> , ut uidetur, <i>b c.</i>

DE BELLO HISPANIENSIS

esse et aduersarius ubi parum esse neminem agitare coepit.
 Antisti Memnonisque congressus, Q. Pompeius
 Antisti Italicensis, ex acie nostra ad congregien-
 dum profectus est. Quoniam ferocitas Antisti omnium mentes
 ad spectandum, acies sunt dispositae. Nam
 principes dubia erat posita uictoria, ut prope uide-
 retur bellandi duorum dirimere pugna. Ita auidi cupidique
 ex partium uirorum fautorumque uoluntas habet
 ad dimicandum in planiciem
 signia praefulgens opus cae-
 rope profecto dirempta, nisi
 demonstrauimus, leuem ar-
 opere . . . . . castra con-
 dum ad castra redeunt, ad-
 ersi clamore facto impetum
 i fuga essent, multis amissis
 tutem turmae Cassianae do-
 milia XIII et praefecto torques aureos V et leui armaturae
 milia XII. Hoc die A. Baebius et C. Flavius et A. Trebellius,
 equites Romani Astenses, argento prope tecti equis ad Caesarem
 transfugerunt; qui nuntiauerunt equites Romano, coniurasse om-
 nes, qui in castris Pompei essent, ut transitionem facerent: seru-
 indicio omnes in custodiam esse coniectos, e quibus occasione capta
 se transfugisse. Item hoc die litterae sunt deprensae, quas mitte-
 bat Vrsauem Cn. Pompeius: 'S. V. G. E. V. Etsi, prout nostra

1 esse om. b.	2 Q] quae a.	3 ad congregiendum om. b.
4 congressus f.	est om. a f.	Antisti a f.
— 8 uid. P. 241	8 quisque ex partium a, quisque partium expertorum u cum hac annotatione: 'pro' (?) 'quisque in Pelau. et b ex Deest in Frac Doru. expertorum'.	9 uirtutem a.
9 uirtutem a.	factorum uol. b.	10 insignia a b c, insignis u.
10 insignia a b c, insignis u.	11 lacunam ego notauit.	12 leuem armaturam a 'mei omnes' praeter unum det., leuis armatura u.
12 leuem armaturam a 'mei omnes' praeter unum det., leuis armatura u.	13 lacunam ego notauit.	14 nostri codd., quod recipiendum et hic quoque defectus notandus uideri potest.
13 lacunam ego notauit.	14 nostri codd., quod recipiendum et hic quoque defectus notandus uideri potest.	15 dederant a b 3 dett
15 dederant a b 3 dett	16 dederant a b 3 dett	17 et (ante leui an ante praefecto?) om. b.
16 dederant a b 3 dett	17 et (ante leui an ante praefecto?) om. b.	18 et (ante leui an ante praefecto?) om. b.
17 et (ante leui an ante praefecto?) om. b.	18 et (ante leui an ante praefecto?) om. b.	19 xii ego; 3 - ci a, 3 - ci f, xci b c; x. Aldus u.
18 et (ante leui an ante praefecto?) om. b.	19 xii ego; 3 - ci a, 3 - ci f, xci b c; x. Aldus u.	20 Baebius a.
19 xii ego; 3 - ci a, 3 - ci f, xci b c; x. Aldus u.	20 Baebius a.	21 transfugerunt b.
20 Baebius a.	21 transfugerunt b.	22 nuntiauerunt a f 8 dett. Schneid., nuntiarunt prima u sine annotatione.
21 transfugerunt b.	22 nuntiauerunt a f 8 dett. Schneid., nuntiarunt prima u sine annotatione.	23 Pompei a.
22 nuntiauerunt a f 8 dett. Schneid., nuntiarunt prima u sine annotatione.	23 Pompei a.	24 deprensae a b, deprehensae u.
23 Pompei a.	24 deprensae a b, deprehensae u.	25 quibus b.
24 deprensae a b, deprehensae u.	25 quibus b.	mittebatur saonem
25 quibus b.	mittebatur saonem	a et, qui saonem, b
mittebatur saonem	a et, qui saonem, b	25 s. a. g. a.

felicitas, ex sententia aduersarios adhuc propulsos . . . . . qui
 si aequo loco sui potestatem facerent, celerius, quam uestra opinio
 fert, bellum confecissem. Sed exercitum tironem non audent in 6
 campum deducere nostrisque adhuc fixi praesidiis bellum ducunt.
 5 Nam singulas ciuitates circumsederunt: inde sibi commeatus ca-
 piunt. Quare et ciuitates nostrarum partium conseruabo et bellum 7
 primo quoque tempore conficiam. Cohortes *in* animo habeo ad uos
 mittere. Profecto nostro commeatu priuati necessario ad dimican-
 dum descendunt'. Insequenti tempore cum nostri in opere distenti 87
 10 essent, equites in oliueto, dum lignantur, interfecti sunt aliquot.
 Serui transfugerunt, qui nuntiauerunt, a. d. III Non. Mart. proe- 2
 lium ad Soricam quod factum est, ex eo tempore metum esse ma-
 gnum, et Attium Varum circum castella praeesse. Eo die Pom- 3
 peius castra mouit et contra Hispalim in oliueto constituit. Caesar
 15 priusquam eodem est profectus, luna hora circiter sexta uisa est.
 Ita castris motis Vcubim Pompeius praesidium, quod reliquit, ius- 4
 sit ut incenderent et deusto oppido in castra maiora se reciperent.
 Insequenti tempore Ventiponem oppidum cum oppugnare coepisset, 5
 deditione facta iter fecit in Carrucam, contra Pompeium castra po-
 20 suit. Pompeius oppidum, quod contra sua praesidia portas clausisset,
 incendit; milesque, qui fratrem suum in castris iugulasset, inter- 6
 ceptus est a nostris et fusti percussus. Hinc itinere facto in cam-
 pum Mundensem cum esset uentum, castra contra Pompeium con-
 stituit. Sequenti die cum iter facere Caesar cum copiis uellet, 28
 5 renuntiatum est a speculatoribus Pompeium de tertia uigilia in acie
 stetisse. Hoc nuntio allato uexillum proposuit. Idcirco enim co- 2
 pias eduxerat, quod Vrsaonensium ciuitati, *qui sui* fuissent fauto-
 res, antea litteras miserat, Caesarem nolle in conuallem descen-

- 1 aduersarios *om. b.* propulsos *a b*, propulso *c*; propulsos ha-
 bemus *u. Lacunam ego notau.* qui *a b*, tamen *u.* 2 nostra *c.*
 3 fert *cod. Vrs.*, ferre est *a b.* conficissem *a.* tyronem *a.*
 4 ducere *a.* fixi *a*, freti *edd.* 5 unde *b.* 7 in 4 *dett.*,
om. reliqui. 9 nostri *a b*, nostri temere *u.* 10 aliqui *b.*
 11 Non. Març. *a*, Nonarum Martii, *u et sic 'uel Non. Martii mei'.* 12 Su-
 ricam *b*, Siricam *c*, Siritiam *a*; Soriciam *u.* 14 spalim *a.* consti-
 tuit *a b*, constitit *u.* 15 eo *b.* 16 Accubim *a.* 17 ut *cum*
uno det. om. u. 18 Ventiponem *ego*; Ventiponte *a b*, Ventiponti *c*;
 Ventisponte *Aldus u. Vid. Vkert. Hisp. p. 367.* 19 interfecit *a.*
 contraque *cum 4 dett. u.* 21 interemptus *b c.* 23 undensem *a.*
 25 a *a 'mss. et edd. qdd.'*, ab *u.* 26 constitisse *b.* 27 Vr-
 saonensium *Glandorpius, Versaonensium codd.* qui sui *ego supplui.*
 P. 25.

aut ab excelso loco aut ab oppido discederent. Nostri pede presso propius riuum cum adpropinquassent, aduersarii patrocinari loco iniquo non desinunt. Erat acies XIII aquilis constituta, quae late- 30
ribus equitatu tegebatur cum leui armatura milibus sex, praeterea
5 auxiliares accedebant prope alterum tantum; nostra praesidia LXXX cohortibus et VIII milibus equitum. Ita cum in extrema planicie 2
inicum in locum nostri appropinquassent, paratus hostis erat superior, ut transeundum superius iter uehementer esset periculosum. Quod cum a Caesare esset animaduersum, ne quid temere culpa 3
10 secus admitteretur, eum locum definire coepit. Quod cum homi- 4
num auribus esset obiectum, moleste et acerbe accipiebant impediri, quo minus proelium conficere possent. Haec mora aduersarios alacriores efficiebat: Caesaris copias timore impediri ad commit-
tendum proelium. Ita se efferentes iniquo loco sui potestatem effi- 5
15 ciebant, ut magno tamen periculo accessus eorum haberetur. Hic 6
decumani suum locum, cornu dextrum, tenebant, sinistrum III et V legio itemque et cetera auxilia et equitatus. Proelium clamore facto committitur. Hic etsi uirtute nostri antecede- 31
bant, aduersarii loco superiore *se* defendebant acerrime, et uehemens fiebat ab
10 utrisque clamor telorumque missu concursus, sic ut prope nostri diffiderent uictoriae. Congressus enim et clamor, quibus rebus 2
maxime hostis conterretur, in collatu pari erant condicione. Ita- 3
que ex utroque genere pugnae cum parem uirtutem ad bellandum contulissent, pilorum missu fixa cumulatur et concidit aduersario-
15 rum multitudo. Dextrum demonstrauius decumanos cornu te- 4
nuisse; qui etsi erant pauci, tamen propter uirtutem magno aduersarios timore eorum opera adficiebant, quod a suo loco hostes uehementer premere coeperunt, ut ad subsidium, ne ab latere nostri occuparent, legio aduersariorum traduci coepta sit a dextro. Quae 5

1 aut oppido <i>a b</i> .	2 (adpropinquassent <i>a</i>) accessissent <i>b</i> .
4 equitatus tegebat <i>b</i> .	militibus <i>a</i> . 5 prope ad alterum <i>b</i> .
6 et <i>om. b</i> 3 <i>dett.</i>	VIII <i>a</i> , IX <i>b c</i> 4 <i>dett.</i> ; VIII <i>u</i> . mil. <i>a</i> , milia <i>f</i> .
7 inicum <i>a</i> .	in <i>om. b</i> . 8 transeundum <i>a b</i> , transeundi <i>u</i> .
9 culpa <i>a b c</i> , culpa sua <i>u</i> .	11 abiectum <i>b</i> . impediri <i>a b</i> ,
se impediri <i>u</i> .	14 efficiebant <i>a b</i> , faciebant <i>u</i> . 17 itemque et <i>a</i>
' <i>mss.</i> ', itemque <i>u</i> .	auxilia equitatus <i>a</i> ' <i>mss.</i> ' 18 aduersarii] se e
cum 2 <i>dett. add. u</i> .	19 se ego <i>suppleui</i> . 20 nostri <i>om. b</i> .
21 different <i>a</i> , differrent <i>b</i> .	22 erant <i>Aldus</i> , erat <i>a b</i> . ita <i>b</i> .
23 pugnae <i>om. b</i> .	24 missus <i>a</i> ' <i>mss. 4</i> '. 25 dextrum] nt
<i>add. a b</i> .	27 (adficiebant <i>a</i>) efficiebant <i>b</i> . 28 nec <i>a</i> . 29 oc-
cuparentur (<i>b</i>).	legi <i>a</i> . coeptae <i>a</i> . a dextro <i>Glandorpius</i> ,
ad dextrum <i>codd. P. 243</i> .	

cuniae secum habuit, eis distribuit et oppidanis dixit se de pace ad Caesarem proficisci et secunda uigilia ab oppido discessit. Cn. 5 Pompeius cum equitibus paucis nonnullisque peditibus ad nauale praesidium parte altera Carteiam contendit, quod oppidum abest a 5 Corduba milia passuum CLXX. Quo cum ad octauum miliarium 6 uenisset, P. Caucilius, qui castris antea Pompeii praepositus esset, eius uerbis nuntium mittit, eum minus belle habere: ut mitterent lecticam, qua in oppidum deferri posset. Litteris missis Pompeius Carteiam defertur. Qui illarum partium fautores essent, conue- 7 niunt in domum, quo erat delatus (qui arbitrati sunt clanculum uenisse), ut ab eo, quae uellent, de bello requirerent. Cum fre- 10 quentia conuenisset, de lectica Pompeius eorum in fidem confugit. Caesar ex proelio munitione circumdata Cordubam uenit. Qui ex 33 caede eo refugerant, pontem occuparunt. Cum eo uentum esset, 2 15 conuiciari coeperunt: nos ex proelio paucos superesse; quo fugeremus? Ita pugnare coeperunt de ponte. Caesar flumen traiecit et castra posuit. Scapula, totius seditionis, familiae et libertino- 3 rum caput, ex proelio Cordubam cum uenisset, familiam et liberos conuocauit, pyram sibi extruxit, coenam adferri quam optimam 4 20 imperauit, item optimis insternendum uestimentis; pecuniam et argentum in praesentia familiae donauit. Ipse de tempore coenare, 5 resinam et nardum identidem sibi infundit. Ita nouissimo tempore seruum iussit et libertum, qui fuisset eius concubinus, alterum se iugulare, alterum pyram incendere. Oppidani autem, simul Cae- 34 25 sar castra contra oppidum posuit, discordare coeperunt, usque eo ut clamor in castra nostra perueniret fere inter Caesarianos et

- 2 Gn. a. 3 Pompeius a 'mss.', Pompeius autem Aldus u. cum paucis nonnullis equitibus ad b. 4 Carteiam om. a. 6 peruenisset b. Caucilius b c, Caucill a; Caluitius u. Pompeii antea b. 7 eum b 2 dett., eum a u. bellae a. habere a b 2 dett., haberet u. mitterent b; mitteret a et, ut uidetur, ceteri boni. 8 in om. a. possit (a) 'mss.' 9 Certeiam a. 10 quo] in quam b. dilatus a. 11 quae] qui b. uellet cum 2 dett. u. 13 proelio] Munda de Glandorpii coniectura add. u. 14 refugerunt a. occuparunt a b, occupauerunt u. uentum esset Stephanus; circumuentum esset a, circumuenti essent b; esset uentum u. 15 conuiciari Aldus, conuiciare a b. quo] quos a b. fugeremus codd., confugeremus u. 18 apud a b. liberos a b. 19 extruxit a. adferri a. optimam a b 6 dett., opimam Scaliger u. 21 coenare a f 5 dett. Schneideri, om. c; coenauit Aldus u. 22 resinam uar. lect. d, sitam a et sic 'uel sicam b c'. infudit b. 23 liberum a. eius om. a b. 24 pylam a. 25 contra] ad add. a.

BELLI HISPANIENSIS

2 inter Pompeianos. Erant hic legiones, quae ex perlugis conscri-
 ptae, partem oppidanorum serui, qui erant a Sexto Pompeio man-
 3 num: qui in Caesaris aduentum discordare coeperunt. Legio XIII
 oppidum defendere coepit: nam, cum iam depugnarent, turres ex
 4 parte et murum occuparunt. Denique legatos ad Caesarem mittunt,
 ut sibi legiones subsidio intromitteret. Hoc cum animaduernerent
 homines fugituri, oppidum incendere coeperunt. Qui superati a
 nostris sunt interfecti hominum milia XIII, praeterquam extra
 5 murum qui perierunt. I ————— pido potitur. Dom hic deli-
 metor, ex proelio quos ————— ps superius demonstraui-
 eruptionem fecerunt et ————— interfectis in oppidum sunt
 35 redacti. Caesar Hispal- ————— disset, legati deprecatum ue-
 nerunt. Ita cum ad op- ————— ntum, Caninium legatum cum
 2 praesidio intromittit; ————— oppidum ponit. Erat bene
 magna manus intra Po- ————— rtium, quae praesidium re-
 ceptum indignaretur. ————— Philonem, illum, qui Pom-
 perianarum partium fuisse ————— acerrimus (is tota Lusitania
 3 notissimus erat) — hic clam praesidia in Lusitaniam proficiscitur
 et Caecium Nigrum, hominem barbarum, ad Lennium conuenit.
 4 quod bene magnam manum Lusitanorum haberet. Rursus Hispalim
 36 in agmina portas praecedunt, de integro pugnare coeperunt. Dum
 haec geruntur, legati Carceienses renuntiauerunt, quod Pompeium
 in potestate haberent. Quod ante Caesari portas praeclassissent,
 non bene fecisse saum matrem existimabant se lueri facere. Lusit-

- 2 a b c — 3 qui in a b, tunc in Aldus u.
 conscribere ego descendere codd. P. 245. 4 non a depugnarent
 turres ex — occuparent turres u. repugnarentur res a. repugnaretur eis b.
 occupare d. ante corr. a. denique ego. denuo codd.
 5 ex — 7 nomine a b. 9 potitur b. potitus reliqui.
 10 ex — 11 multi interfecti a. 12 Hispalim a. 13 ad a
 & c. ante Aldus u. esset uentum ego, sese luendum a b c. sese lueri
 d. esset Aldus u. Caucium cum praesidio legatum a edd. ante Ald.
 14 intromittit a. 15 magna manus Carconius, magnum codd.
 partium quae cod. Cracconius (uel potius Lrsini), partiumque a b. par-
 tium praesidium quod Caesaris u. 16 clam cett. } P. 29 fin. illic
 b. 18 in om. (a) b c 3 dett. 19 hominem barbarum Glandorpius.
 nomine barbaro a b, nomine Barbarum u. Lennium a mss. Lenium u.
 20 Hispalim in Gudendorpius. Hispalim codd.: in Hispalim u.
 21 uigiles a b, uigilesque u. 23 Carceienses a. renuntiauerunt
 a mss. et edd. qdd., renuntiauerunt Aldus u. 24 potestatem codd.
 habent a.

tani Hispali pugnare nullo tempore desistebant. Quod Caesar cum 2
animaduerneret, si oppidum capere contenderet, ut homines perdit
incenderent et moenia delerent, ita consilio habito noctu patitur
Lusitanos eruptionem facere; id quod consulto non existimabant
5 fieri. Ita erumpendo naus, quae ad Baetim flumen fuissent, in- 3
cendunt. Nostri, dum incendio detinentur . . . . . illi profugiunt
et ab equitibus conciduntur. Quo facto oppido recuperato Astam 4
iter facere coepit; ex qua ciuitate legati ad deditionem uenerunt.
Mundensesque, qui ex proelio in oppidum confugerant, cum diu-
0 tius circumsiderentur, bene multi deditionem faciunt, et cum essent
in legionem distributi, coniurant inter sese, ut noctu signo dato,
qui in oppido fuissent, eruptionem facerent, illi caedem in castris
administrarent. Hac re cognita insequenti nocte uigilia tertia tes- 5
sera data extra uallum omnes sunt concisi. Carteienses, dum Cae- 37
sar in itinere reliqua oppida oppugnat, propter Pompeium dissen-
tire coeperunt. Pars erat, quae legatos ad Caesarem miserat,
pars erat, qui Pompeianarum partium fautores essent. Seditione 2
concitata portas occupant; caedes fit magna; saucius Pompeius
naues XX occupat longas et profugit. Didius, qui classi praefuisset,
10 simuladque Gadis nuntius allatus est, confestim sequi coepit; par-
tim pedibus [et equitatus] ad persequendum celeriter iter facie-
bant item confestim consequentes. Quarto die nauigationis, quod 3
imparati a Carteia profecti sine aqua fuissent, ad terram applicant.
Dum aquantur, Didius classe accurrit, naues incendit, nonnullas
15 capit. Pompeius cum paucis profugit et locum quendam munitum 38
natura occupat. Equites et cohortes, quae ad persequendum missae
essent, speculatoribus antemissis certiores fiunt: diem et noctem

1 Hispali pugnare (a) 4 *dett.*; Hispali oppugnare b, Hispalim oppugnare
reliqui. 3 menia a. 5 erumpendo b, inrumpendo *reliqui*.

naus a. Betim a. 6 *lacunam ego notauit. P. 246.* 7 Hastam
a 'mss.' 8 interim a b. 9 Mundensesque a. qui om. a b.

10 circumsederentur a b. 11 sese a unus *det. edd. ante Ald.*
nep., se Aldus nep. u. 13 tessera b. 14 Cartecienenses a.

dum *Noruicensis*; duces a, duces dum b 2 *dett.* 17 erat om. unus *det.*
u. qui (a); quae b et, ut uidetur, ceteri boni. 18 portas *Vasco-*

sanus, partes *codd.* 19 classi praefuisset simuladque Gadis ego et
Glandorpius, Gadis classi praefuisset ad quem simul *codd.* (Cadis classis a).

P. 246 extr. 21 pedibus a b, peditatus unus *det. u.* et equitatus
ego inclusi. 22 confestim consequentes quarto die nauigationis ego;

quarto die nauigatione confestim consequentes a b c. 23 Cratela pro-
fectis in ea qua a. ad terram om. b (an et haec et applicant?)

24 classi b. accurrit a b, occurrit u. 26 missi essent a.

Lusitani, qui ex pugna superfuerunt, ad signum se receperunt et 2
bene magna manu comparata ad Didium se reportant. Huic etsi 3
non aberat diligentia ad naues tuendas, tamen nonnumquam ex
castello propter eorum crebras excursions eliciebatur et prope
5 cotidianis pugnis . . . . . insidias ponunt et tripartito signa dis-
tribuunt. Erant parati, qui naues incenderent, incensisque † qui 4
subsidium repeterent: hi sic dispositi erant, ut a nullo . . . . .
conspectu omnium ad pugnam contendunt. Ita cum ex castello 5
Didius ad propellendum processisset cum copiis, signum a Lusita-
10 nis tollitur, naues incenduntur, simulque, qui ex castello ad pu-
gnam processerant, eodem signo, fugientes latrones dum perse-
cuntur, a tergo insidiae clamore sublato circumueniunt. Didius 6
magna cum uirtute cum compluribus interficitur; nonnulli ex pugna
scaphas, quae ad litus fuerant, occupant, item [nonnulli] complu- 7
15 res nando ad naues, quae in salo fuerunt, se recipiunt, ancoris
sublatis pelagus remis petere coeperunt; quae res eorum uitae fuit
subsidio. Lusitani praeda potiuntur. Caesar Gadibus rursus ad 8
Hispalim recurrit. Fabius Maximus, quem ad Mundam † praesi- 41
dium oppugnandum reliquerat, operibus assiduus † lurnisque cir-
9 cum se interclusis inter se decernere facta caede bene magna fa-
ciunt. Nostri ad oppidum recuperandum occasionem non praeter- 2
mittunt et reliquos uiuos capiunt, XIII milia. Vrsaonem profici-
scuntur; quod oppidum magna munitione continebatur, sic ut ipse
locus non solum opere, sed etiam natura aditus ad oppugnandum
5 † hostem appeteret. Huc accedebat, ut aqua praeterquam in ipso 3
oppido [nam] circumcirca nusquam reperiretur propius milia pas-
suum VIII; quae res magno erat adiumento oppidanis. Tum prae- 4

- 2 Dium *a*. 3 nonnumquam (*a*). 4 eliciebatur *Glandorpius*,
eliciebatur *codd.* (*elic. a*). et *a b c*, et sic *u*. 5 lacunam ego no-
taui. 6 † qui *seqq.*] *P. 249.* 7 praesidium *f.* hi *edd. ante*
Ald., hii *a*; ii *Aldus u.* Lacunam ego notauit. 8 conspecti *Dauis-*
stus u. contendunt *a b c*, contenderent *u*. 10 attollitur *b*.
ex *Norwicensis*, in *reliqui*. 11 persequuntur *a*. 13 pluribus *b*.
14 nonnulli *a b*: *om. Aldus.* 15 anchoris *a*. 16 fuit sub-
sidio *a*, subsidio fuit *edd.* 18 quem *a b c*, quem ipse *u*. Munam
a c. 19 lurnisque circum se interclusis *b c*, lurnis circum se interclusi
a; hostesque circum sese interclusi *u*. 20 discernere *b*. faciunt
a 'mss. cuncti', eruptionem faciunt *u*. 22 xiv milia *a b c* 2 *dett.*, xiv
milia ac deinde unus *det. u* (xiv (*a*)). 23 ut *om. a*. 24 aditus
a b, editus *u*. 25 appeteret *codd.*, abuerteret *Scaliger u. P. 249.*
huc accedebat *Petauianus*; hoc accederet *a*, hoc accideret *b c*. aquam
c. 26 nam *om. 2 dett. P. 250.* reperiretur *a*.

terea accedebat, ut aggerem . . . . . materiesque, unde soliti
 sunt turris † agi, propius milia passuum VI non reperiēbatur.
 † Ao Pompeius ad oppidum oppugnationem tutiorem efficeret, om-
 5 nem materiem circum oppidum succisam intro conegessit. Ita ne-
 cessario diducebantur nostri, ut a Munda, quam proxime ceperant, 5
 42 materiem illo deportarent. Dum haec ad Mundam geruntur et Vr-
 saonem, Caesar, ad Hispalim cum Gadibus se recepisset, inse-
 quenti die contione aduocata commemorat: Initio quaesturae suae
 eam prouinciam ex omnibus sibi peculiarem constituisse
 2 et, quae potuisset eo tempe largitum esse; insequenti te-
 praetura ampliato honore uae Metellus inposuisset, a
 senatu petisse et ea pecunia liberasse, simulque patro-
 cinio suscepto multis legal in senatum inductis simul
 publicis priuatisque causis inimicitias susceptis defen-
 3 disse; suo item in consuli, quae potuisset, commodis 11
 prouinciae tribuisse: eorum commodorum et immemores
 et ingratos in se et in populum Romanum hoc bello et praeterito
 4 tempore cognosse. 'Vos iure gentium cuiusque Romanorum in-
 stitutis cognitis more barbarorum populi Romani magistratibus sa-
 erosanctis manus semel et saepius attulistis et luce clara Cassium 20
 5 in medio foro nefarie interficere uoluistis. Vos ita pacem semper
 odistis, ut nullo tempore legiones desitae populi Romani in hac
 prouincia haberi. Apud uos beneficia pro maleficiis, maleficia pro
 beneficiis habentur. Ita neque in otio concordiam neque in bello

- 1 accidebat *a*. aggerem *a b*, agger *u*. *Lacunam ego notau.*
 soluti *a b*, solitae *u*. 2 turris *a*, turres *u*. agi] et *c*.
 reperiēbatur *a* (*is repp.*), reperiēbantur *u*. 3 hac *a*. ad oppidum *a*
 'mas.', ut oppidi *u*. 4 intra *b*. 5 diducebantur *a b*, deducebantur
cod. Ciceronii u. quod *a b*. 6 Munda *a*. 7 ad Hispalim cum
 Gadibus unus *det Schneideri*; ab Hispalim cum Gadibus *a f*, cum ab Hispal.
 Gadibus *b?*; cum *a* Gadibus ad Hispalim *u*. 8 concione (*a*). com-
 memorat *om. a b*. 9 sibi peculiarem *a*, peculiarem sibi *edd.* con-
 stituisset *a b*. 10 insequente *a*. 11 inposuisset *a*. 12 pe-
 tisset *a b*. ea pecunia unus *det*, eis pecunia *a b*; eis pecunias *u*.
 14 publicis priuatisque causis *codd.*, publicas priuatasque causas *P. Manu-*
tius u. 15 in *om. b c*. 16 etiam memores *a*; esse et immemores
u, sed 'esse et desunt b c et b pro via habet etiam'. 17 integratos *a*.
 praeterito *a 3 dett.*, in praeterito *u*. 18 cuiusque *f 5 dett.*
Schneideri, et cuiusque *a*; et cuius *u*. 19 magistratibus sacrosanctis
 manus *P. Manutius*; magistratus sacrosanctis romanis *d*, magna transere
 sanctis romanis *a et*, qui transierat et romanis, *b*. 20 sepius *a*
 attulissetis *a b et m. pr. c*. Cassium *P. Manutius*, captum *codd.*
 22 desitae (*a*) *c*, desuot (*b*). 24 in otio] initio *a*.

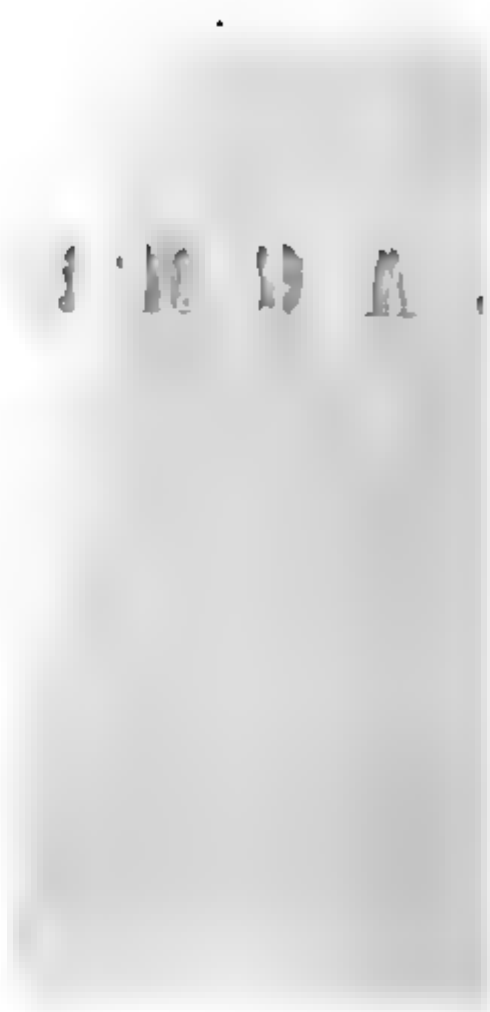
uirtutem ullo tempore retinere potuistis. Priuatus ex fuga Cn. 6
 Pompeius adulescens a uobis receptus fasces imperiumque sibi ar-
 ripuit, multis interfectis ciuibus auxilia contra populum Romanum
 comparauit, agros prouinciamque uestro impulsu depopulauit. In 7
 5 quo uos uictores existimabatis? An me deleto non animaduerte-
 batis [decem] habere legiones populum Romanum, quae non solum
 uobis obsistere, sed etiam caelum diruere possent? Quarum laudi-
 bus et uirtute . . . . .

1 '*Ad uocem* tempore *deficit manus antiqua b'*. pri-
 uatis *a*. 2 *adulescens a*. imperium *a*. 4 comparauit *a*.
 impulsu *u*. 5 quo uos] quos *a*. existimabatis *Aldus*, extabatis *a*
b c. animum aduertebatis *a et cum 2 dett. u*. 6 decem ego in-
clusi. P. 251. solum] modo *b*. 7 et *b*. coelum (*a*).
 8 uirtute] cetera desiderantur *add. d*, totus in orbe terrarum mundus exultat
add. b.

F R A G M E N T A.

C. IVLII CAESARIS F R A G M E N T A.

ORATIONES.

Cic. Brut. 72, 252: De Caesare ita iudico, illum omnium fere oratorum Latine loqui elegantissime, nec id solum domestica consuetudine, ut dudum de Laeliorum et Muciorum familiis audie-
5 bamus; sed quamquam id quoque credo fuisse, tamen, ut esset perfecta illa bene loquendi laus, multis litteris et eis quidem reconditis et exquisitis summoque studio et diligentia est consecutus. 74, 258: Solum quidem et quasi fundamentum oratoris uides, locutionem emendatam et Latinam; cuius penes quos laus adhuc fuit, non fuit
10 rationis aut scientiae, sed quasi bonae consuetudinis. 75, 261: Caesar autem rationem adhibens consuetudinem uitiosam et corruptam pura et incorrupta consuetudine emendat. Itaque cum ad hanc elegantiam uerborum Latinorum, quae, etiamsi orator non sis et sis ingenuus ciuis Romanus, tamen necessaria est, adiungit
15 illa oratoria ornamenta dicendi, tum uidetur tamquam tabulas bene pictas collocare in bono lumine. Hanc cum habeat praecipuam laudem, in communibus non uideo cui debeat cedere. Splendidam quandam minimeque ueteratoriam rationem dicendi tenet, uoce, motu, forma etiam magnifica et generosa quodammodo. Tum Brutus: Orationes quidem eius mihi uehementer probantur; complures
20 autem legi.

Sueton. Caes. 55: Eloquentia aut aequauit praestantissimorum gloriam aut excessit. Post accusationem Dolabellae haud dubie principibus patronis annumeratus est. Certe Cicero ad Brutum

ANNOTATIO. 1 Orationes, ut par erat, eas tantum commemorauimus, quas scripsisse Caesarem constabat.

oratores enumerans negat se uidere, cui debeat Caesar cedere, aitque eum elegantem, splendidam quoque atque etiam magnificam et generosam quodammodo rationem dicendi tenere; et ad Cornelium Nepotem de eodem ita scripsit: Quid? oratorem quem huic antepones eorum, qui nihil aliud egerunt? quis sententiis aut acutior aut crebrior? quis uerbis aut ornatior aut elegantior? Genus eloquentiae duntaxat adolescens adhuc Strabonis Caesaris secutus uidetur.

Quintil. X, 1, 114: C. C. *si* pro tantum uacasset, non alius ex nostris contra Cicero *narctur*. Tanta in eo uis est, id acumen, ea concitatio, u *idem* animo dixisse, quod bellauit, appareat. Exornat tamen *omnibus* omnia mira sermonis, cuius proprie studiosus fuit, elegantia.

Tac. de orat. 21: Concedamus sane C. Caesari, ut propter magnitudinem cogitationum et occupationes rerum minus in eloquentia effecerit, quam diuinum eius ingenium postulabat.

Ibid. 25: Apud nos Cicero quidem ceteros eorundem temporum disertos antecessit, Caluus autem et Asinius et Caesar et Coelius et Brutus suo iure et prioribus et sequentibus anteponuntur. Nec refert, quod inter se specie differant, cum genere consentiant. Astrictior Caluus, numerosior Asinius, splendidior Caesar, amarior Coelius, grauior Brutus, uehementior et plenior et ualentior Cicero: omnes tamen eandem sanctitatem eloquentiae ferunt, ut, si omnium pariter libros in manum sumpseris, scias quamuis in diuersis ingeniis esse quandam iudicii ac uoluntatis similitudinem et cognationem.

Tac. ann. XIII, 3: Dictator Caesar summis oratoribus aemulus fuit.

Plut. Caes. 3: Λέγεται δὲ καὶ γῦναι πρὸς λόγους πολιτικούς ὁ Καῖσαρ ἄριστα καὶ διαπονῆσαι φιλοτιμώτατα τῇν γένειν, ὡς τὰ δευτερεῖα μὲν ἀδριτίως ἔχειν, τὸ δὲ πρωτεῖον, ὅπως

1 debeat Caesar *codd. tantum non omnes, Caesar debeat ed. Ouden-*
dorpii. 4 oratorem *Memmianus Medicus primus, oratorum ed. Oud-*

10 aliud *m. pr. Turicensis Florentinus.* uim Caesaris *comme-*
morat idem 1, 7, 34. A, 2, 25. AII, 10, 11; calorem Appul. apol. p. 589 Oud-

11 id actum *en en m. pr. Turicensis Florentinus (hic acc)*
14 loquitur *Aper.* 17 respondet *Apro Messala.* 19 suo iure *Li-*

psius; si uero uel sic uere codd., illud suprasc. iure Leidensis. 21 astrictior *Acidalius, at strictior codd.* 23 sanctitatem *Leidensis Farnesia-*

nus, sanitatem edd. 26 cognationem *Beroaldus, cogitationem codd.*

τῇ δυνάμει καὶ τοῖς ὅπλοις πρῶτος εἶη μᾶλλον, ἀσχοληθεὶς ἀφείναι, πρὸς ὅπερ ἡ φύσις ὑφηγεῖτο τῆς ἐν τῷ λέγειν δεινότητος ὑπὸ στρατειῶν καὶ πολιτείας, ἣ κατεκτίσατο τὴν ἡγεμονίαν, οὐκ ἐξικόμενος.

5 *Fronto p. 181 ed. Rom.*: Caesari facultatem dicendi uideo imperatoriam fuisse.

IN CN. CORNELIVM DOLABELLAM (a. 77).

Sueton. Caes. 4: Composita seditione ciuili Cornelium Dolabellam, consularem et triumphalem uirum, repetundarum postu-
10 lauit absoluteque Rhodum secedere statuit.

Ascon. in Scaur. p. 26 Bait.: Ne forte erretis et eundem hunc Cn. Dolabellam putetis esse, in quem C. Caesaris orationes legitis.

Tac. de orat. 34: Nonodecimo aetatis anno L. Crassus C.
15 Carbonem, uno et uicesimo Caesar Dolabellam, altero et uicesimo Asinius Pollio C. Catonem, non multum aetate antecedens Caluus Vatinius iis orationibus insecuti sunt, quas hodie quoque cum admiratione legimus.

Sueton. Caes. 55: Genus eloquentiae duntaxat adolescens
20 adhuc Strabonis Caesaris secutus uidetur; cuius etiam ex oratione, quae inscribitur pro Sardis, ad uerbum nonnulla transtulit in diuinationem suam.

Val. Max. VIII, 9, 3: Diuus quoque Iulius uim facundiae proprie expressit dicendo in accusatione Cn. Dolabellae, quem
25 reum egit, extorqueri sibi causam optimam L. Cottae patrocínio, siquidem maxima tunc . . eloquentiae quæsta est.

1 μᾶλλον *Stephanus*, μᾶλλον ἀλλ' *codd.* 6 *inter imperator et fuisse litterae in codice ualde obscuratae sunt: imperatorum Maius, sed dubitat, an imperatoriam legere debuerit.* 7 *Cf. Plut. Caes. 4. Vell. II, 43, 3. Cic. Brut. 92, 317.* 8 *seditione civili] ab Lepido mota.*

9 *Dolabella consul fuit a. 81, triumphauit ex Macedonia.* 12 *hunc] praetorem a. 81. Cf. Ascon. ad Cornel. p. 73.* *Caesari sorores ed. princeps.* 15 *uno et uicesimo] immo tertio et uicesimo.* 16 *multum Leidensis, multo edd.* 17 *hodie quoque Leidensis Vaticanus 1862, non hodieque.* 24 *proprie, ut Perizonius, cum propriae ederetur, scribendum demonstrauit, omnes codd. Caroli Kempfi; qui de hoc loco a me consultus suas copias benigne mecum communicauit.* 25 *C. Cottae Valerio scribendum fuisse Perizonius monuit.* 26 *siquidem maxima tunc eloquentiae quæsta est pr. m. codicis Petri Danielis, omnium optimi; siquidem maxima tunc eloquentia quæsta est sec. m. eiusdem et ceteri boni. Puto fuisse: siquidem maxima tunc eloquentia uim eloquentiae quæsta est. Kempfium neque lacuna neque sententia fugerat.*

ca re contionem.

Gell. XIII, 3: Reperitiam rogationem suasit, nece est iure affinitatis. Verba hae nostra necessitate non labore,

LAUDATIONES IULIAE AMITAE

Sueton. Caes. 6: Quaestneliam defunctas laudavit e me laudatione de eius ac patris stae meae Iuliae maternum genidiis immortalibus coniunctum e cii reges, quo nomine fuit matemilia est nostra. Est ergo in g rimum inter homines pollent, in potestate sunt reges'.

PRO DEO

Tac. de orat. 21: Nisi fo cio Samnite aut Bruti pro Deo

1 actionis in libusti (sic) regi in lib. r. Isti so Fr. Gronovius. Per Dolabella, duas actiones erant (utund. I p. 38); et Gellius, si apud Ca legisset, haec verba omisisset, quacur excriberentur ulla causa erat.

titudinis ac teporis libros legit, nisi qui et carmina eorundem miratur.

PRO BITHYNIS.

Gell. V, 13: In oratione, quam pro Bithynis dixit, hoc
5 principio usus est: 'Vel pro hospitio regis Nicomedis uel pro ho-
rum necessitate, quorum res agitur, defugere hoc munus, M. Iunce,
non potui. Nam neque hominum morte memoria deleri debet, quin
a proximis retineatur, neque clientes sine summa infamia deseri
possunt, quibus etiam a propinquis nostris opem ferre instituimus'.

10 *Iul. Rufinian. p. 201 Ruhnck.*: Caesar pro Bithynis: 'Quid
ergo? syngraphae non sunt? Sed res aliena est'.

IN C. MEMMIUM ET L. DOMITIUM PRAETORES (a. 58).

Sueton. Caes. 23: Functus consulatu C. Memmio Lucioque
Domitio praetoribus de superioris anni actis referentibus cognitio-
15 nem senatui detulit nec illo suscipiente triduoque per irritas alter-
cationes absumpto in provinciam abiit.

Schol. Bob. in Sest. p. 297 Or.: De actis loquitur, quae
habuit in consulatu C. Caesar inauspicato, ut uidebatur; qua de
re aduersus eum egerant in senatu C. Memmius et L. Domitius
20 praetores, et ipsius Caesaris orationes contra hos extant, quibus
et sua acta defendit et illos insectatur.

Ead. in Vatin. p. 317: Commiserat senatui causam suam
C. Caesar, id est, ut de lege agraria patres iudicarent. Ibi enim
habitaе sunt tres illae orationes contra Domitium et Memmium.

25 *Sueton. Caes. 73*: C. Memmii, cuius asperrimis orationibus
non minore acerbitate rescripserat, etiam suffragator mox in pe-
titione consulatus fuit.

APUD MILITES DE COMMODIS EORUM.

Diomed. p. 395 P.: Frustrum ait C. Caesar apud milites de
30 commodis eorum: 'Non frustrabo uos, milites'.

1 teporis *Lipsius*, temporis *codd.*

2 mirantur *Leidensis*.

6 Iunce ego, uince regius: *Vinici Thysius*, Vini *Iac. Gronovius*. 7 morte]
Nicomedes obiit a. 75.

9 a propinquis opem ferre eadem et ratione
et sententia dicitur atque a propinquis defendere. Perperam haec temptata
sunt.

13 Cf. *Sueton. Neron. 2.*

20 quibus *Maius* suppluit.

23 ibi] bi *cod.*

24 ille *cod.*

28 Immerito haec ad alteram-

utram orationum apud milites in Hispania (p. 752, 8) relata sunt, praesertim
cum haec oratio uerbis de commodis eorum data opera ab illis distingui
uideatur.

LIBER PRIMVS.

Cic. Brut. 72, 253: Qui etiam in maximis occupationibus ad te ipsum, inquit in me intuens, de ratione Latine loquendi accuratissime scripserit primoque in libro dixerit uerborum delectum
 5 originem esse eloquentiae tribueritque, mi Brute, huic nostro, qui me de illo maluit quam se dicere, laudem singularem (nam scripsit his uerbis, cum hunc nomine esset affatus: 'Ac si, ut cogitata praeclare eloqui possent, nonnulli studio et usu elaborauerunt, cuius te paene principem copiae atque inuentorem bene de nomine
 10 ac dignitate populi Romani meritum esse existimare debemus' —): hunc facilem et cotidianum nouisse sermonem nunc pro relicto est habendum.

Gell. I, 10: Quod a C. Caesare in primo de analogia libro scriptum est, habe semper in memoria atque in pectore, ut tam-
 15 quam scopulum sic fugias inauditum atque insolens uerbum.

Pomp. comm. art. Don. p. 230 Lind.: Analogia est comparatio. Fit octo modis. Vt sint sex illae partes, quae accidunt nomini. Sex autem accidunt nomini ista: qualitas, comparatio, genus, numerus, figura, casus. Ecce sex partes. Exitus syllabarum
 20 ut sit similis. Puta illud in us exit et illud in us. Penultimarum ratio ut sit similis, ut aut uocales syllabae sint aut consonantes.

1 *Praeter ea, quae in praefatione posita fuisse apparet, nominato primo libro de analogia unus locus de litteris, alter de uocabulis, quae singularem aut pluralem numerum respuerent, citatur; quae appellato secundo libro proferuntur, omnia ad declinationem pertinent. Itaque ex iis, quae ex libris de analogia citabantur numero libri non indicato aut Caesari tribuebantur, ita ut ex libris de analogia desumpta esse probabile uideretur, omnia ad declinationem pertinentia in secundum librum contuli, reliqua, de ipsa analogia, de litteris et syllabis, de etymologia, quae ante illum locum de numero tractata esse necesse est, primo libro tribui. Ceterum facile apparet solos Ciceronem, Quintilianum, Gellium ea referre, quae ipsi in Caesaris libris legerant, reliquos ea, quae afferunt, ab aliis scriptoribus accepisse, qui ne ipsi quidem omnes Caesaris libros uiderint. Pompeius uero si quae directa oratione ponit, ea non ita scripta inuenit, sed suo more ipse in eam formam redegit.*

3 inquit Atticus in Ciceronem intuens.

2 qui Schützius, quin codd. 5 huic nostro] Ciceroni.

7 ut Lagomarsiniani 53. 68. 70, om. reliqui.

11 uerba hunc —

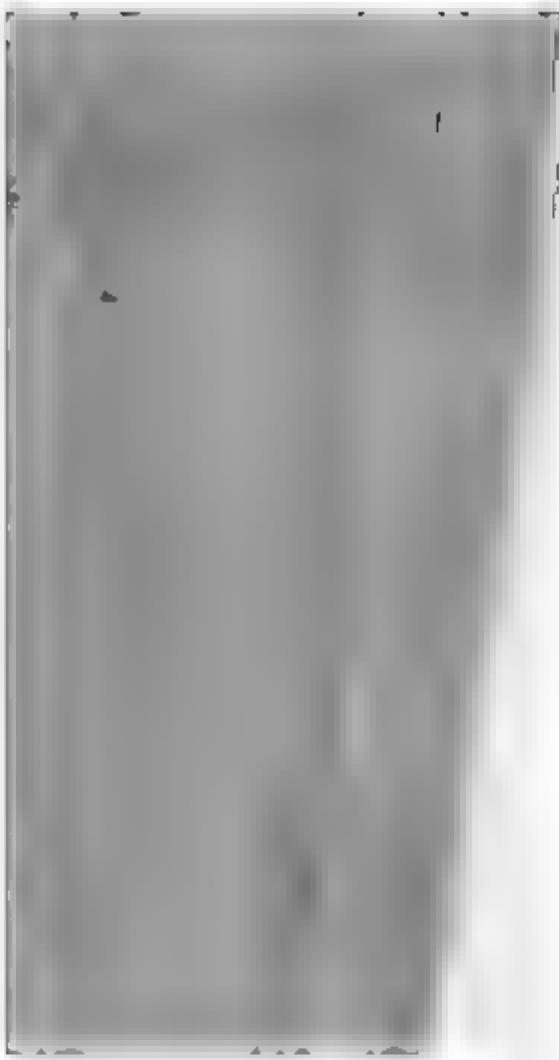
habendum cur Attico tribuenda essent, dixi in annall. critt. Berolin. a. 1846 m. Aug. p. 247. Relictum dicit, de quo nemo uerbum facere operae pretium ducit, quia notum omnibus et persuasum est.

13 Cf. Macrob. Sat. I, 5.

17 octo modis] At deinceps nouem enumerantur; ex quibus Sergius p. 1846 P. illud, ut tempora sint similia (p. 754, 1), utpote simili exitu iam comprehensum recte omittit.

17 et 18 accidunt ego, accedunt cod.

Priscian. p. 315
scribent, quorum du-
ut si dicas Pompei-ii.
pronuntiari? Nam post
Caesari doctissimo artis
arte grammatica de syllab
Probus art. min. 28
Caesar propter rationem
gularum litterarum sonos
tis praeferendas iudicaveru
num uocalibus occurrunt,
puta fla, ars, mons, iners et
si uocalibus occurrant, nec
sunt. Quis enim b, c, d, k,
et sonum syllabae potest aud
Pomp. comm. art. Don.
pius, praecipue apud Varrone
cere, sed lact. Sed dixit Caes
nullum nomen duabus mutis te
Idem. ibid. p. 108: Ait s
sunt Albae, alia ista, quam nou
Volentes Romani discretionem

Albenses. Non quoniam nescientes unam deriuationem esse hoc fecerunt, Caesar hoc dixit, sed ut facerent discretionem inter colonos, inter illos et istos.

Gell. XIX, 8: C. Caesar in libris, quos ad M. Ciceronem de analogia conscripsit, harenas uitiose dici existimat, quod harena numquam multitudinis numero appellanda sit, sicuti neque caelum neque triticum; contra autem quadrigas, etiamsi currus unus equorum quattuor iunctorum agmen unum sit, pluratiuo semper numero dicendas putat, sicut arma et moenia et comitia et inimicitias.

10 Tunc prolato libro de analogia primo uerba haec ex eo pauca memoriae mandaui. Nam cum supra dixisset neque caelum neque triticum neque harenam multitudinis significationem pati, 'Num tu', inquit, 'harum rerum natura accidere arbitraris, quod unam terram et plures terras et urbem et urbes et imperium et imperia di-

15 camus, neque quadrigas in unam nominis figuram redigere neque harenam multitudinis appellatione conuertere possimus?'

LIBER SECVNDVS.

Charis. p. 104 P.: C. Caesar de analogia secundo: fagos, populos, ulmos.

20 *Idem p. 109:* Lacer an laceris? Vt tener, puer. Vltimam enim uocalem si ablatiuus o miserit, dabit scire, qualis esse debeat nominatiuus. Ouidius: Mille lacer spargere locis. Quod ita dici docet Caesar de analogia libro secundo nec non et Valgius de rebus per epistolam quaesitis.

25 *Priscian. p. 707 P.:* In is desinentia longam, cuiuscumque generis sint, Latina ablata s addita tis faciunt genitium, ut haec lis litis cett. Hic et haec Samnis huius Samnitis. Sic Caesar de analogia.

30 *Idem ibid.:* Illa quoque tam in is quam in er finita nomina regulam seruant in er terminatorum id est accepta is faciunt genitium, ut hic puluis et puluer pulueris, hic cucumis et cucumer cucumeris, hic cinis et ciner cineris, hic uomis et uomer uomeris.

8 quattuor om. *regius*.   9 sicut] circa add. *regius*.   11 neque triticum *regius*, triticumue *reliqui fere omnes*.   16 multitudinis appellatione *regius*, in multitudinis appellationem *reliqui*.   21 o miserit ego, omiserit *edd.*   uerbi dabit *duae priores litterae in codice legi non possunt*.   23 docet *Bondamus*, solet *edd.*: in cod. locus *adesus est*.
25 *I p. 260 Kr.*   26 sint generis *Putschius*.   ablata es et addita *Putschius*.   29 *I p. 261 Kr.*

Præterea Caesar declinat pubis puberis; quidam, ut Probus, pubes puberis, quidam puber puberis.

Idem p. 708: Haec pollis pollinis. Sic Charisius. Probas autem et Caesar hoc pollen pollinis declinauerunt.

Charis. p. 117 P.: Turbo Turbonis, si proprium sit hominis nomen; turbinis, si procellam uoluerimus exprimere, aut in eo, inquit Plinius, qui est in lusu puerorum. Sed Caesar de analogia secundo turbonem, non turbinem etiam in tempestate dici debere ait, ut Cato Catonis, non ut

Quint. 1, 5, 63: Mihi que patitur decor: Neque enim, quamquam seculus auclinandi.

Charis. p. 98 P.: N C. Caesar ponit in femininum et ab hac canī dicemus et

onia.

eam rationem sequi, quous-
dypsonem dixerim ut Iano-
cesar citatur hac ratione de-

n ratio recepta est, quam
restī, pelui. Hoc enim modo 13

Idem ibid.: Omnium nominum, quae sunt neutri generis et in e terminantur, ait Plinius Caesarem scisse eodem esse ablatiuos, quales sunt datum singulares.

Idem p. 95: Plinius Secundus animal, non animale ait dici debere. C. Caesar, quasi indiscretum hoc sit, ait I littera nominatino singulari neutra finita nomina eandem definitionem capere, quam capiant e littera terminata: huic animali et ab hoc animali, huic puteali et ab hoc puteali.

Idem p. 108: Plinius ait inter cetera etiam istud C. Caesar rem dedisse praeceptum, quom neutra nomina ac nominatino clausi per i datiuum ablatiuumque singulares ostendant, iubar tamen ab hac regula dissidere. Nam ut huic iubari dicimus, ab hoc iubare dicendum est, ut huic farri et ab hoc farre.

Idem p. 114: Panium Caesar de analogia libro secundo dici debere ait.

Idem ibid.: Partum Caesar in analogicis.

3 I p. 262 hr

11 patitur idem.

Caes.: puppin, restin, peluin edd. *Charis. Iblatios posuit, quia toto Charis loco de hoc casu agitur.*

26 quom ego, qu cod.: quoniam Lindemannus, quod ceteri. *Charis p. 98*

Ar litteris nomina neutra terminata item [edd. idem] non minus, ait Caesar, quod datiuo et ablatiuo pari iure funguntur, ut idem Plinius scribit.

30 *Charis. p. 69:* Caesar de analogia secundo panium dixit.

10 rationem Latinam Ambrosianus primus

13 puppin, restin, peluin ed. Graen. in fragm.

16 hac canī ego, hoc canī edd.

Gell. IV, 16: C. Caesar in libris analogicis omnia istiusmodi sine i littera dicenda censet.

Idem IX, 14: C. Caesar in libro de analogia secundo huius die et huius specie dicendum putat.

5 *Charis. p. 86 P.*: Is homo idem compositum facit, nisi quia Caesar libro secundo † singulariter idem pluraliter isdem dicendum confirmat; sed consuetudo hoc non servat. Se et sese pronomina ita distinguit, ut se dicamus, cum aliquem quid in alium fecisse ostendimus, ut puta: ille dixit se hoc illi fecisse: cum autem in se
10 ipsum, tunc dicamus sese, veluti: dixit sese hoc sibi fecisse.

Isidor. origg. XI, 2, 33: Mortuus ex qua parte orationis declinetur, incertum est. Nam sicut ait Caesar. ab eo, quod est morior, in participio praeteriti temporis in tus exire debuit per unum scilicet u, non per duo. Nam ubi geminata est littera u, no-
15 men est, non participium, ut fatuus, arduus.

Priscian. p. 1140 P.: Caesar non incongrue protulit eus a uerbo sum es, quomodo a uerbo possum poles potens.

DE ASTRIS (a. 46).

20 *Plin. hist. nat. I ind. auctorum libri XVIII*: L. Tarutius, qui Graece de astris scripsit, Caesare dictatore. qui item.

Macrob. Sat. I, 16: Iulius Caesar, ut siderum motus. de quibus non indoctos libros reliquit, ab Aegyptiis discipulis habuit. ita hoc quoque ex eadem institutione mutuatus est, ut ad bene cursum finiendi anni tempus extenderet.

25 *Plin. hist. nat. XVIII*, 25, 214: Nos sequemur observationem Caesaris, maximeque haec erit Italiae ratio.

[omnia istiusmodi] dativos singularis numeri. omnium quatuor declinationis. 6 singulariter delendum et et post plurimum addendum uidetur. 16 // p. 136 hr. 15 Eodem anno, quo facti commentarii sunt, hunc librum scriptum putavi. 20 qui item, Marcus Antonius P. nius locutus est, ut incertum sit, utrum Graece an Latine Caesar scripserit. Ceterum plerique ea, quae infra posuimus, Caesarem facta a se propositis ascripsisse putant. Quod ut de omnibus resolari non potest, de Plinii libro de astris usum esse ex indice libri XVIII certum est. Cum vero utrum fastis huiusmodi res adiectae fuerint necne nihil constet, quo minus iis, quas Plinius profert, ea adiceremus, quae apud Ptolemaeum et Lydum inuenimus, impediti non sumus. Ptolemaei editione Petaviana adhibitis iis, quae Fabricius biblioth. Gr. vol. III p. 423 ex codice Sautiliano protulit, et Ideleri libello in commentt. acad. Berol. anni 1816 et sequentis edito contentus esse coactus sum, cum Halmae editionem nancisci non possem.

*Plin. hist. nat. XIII, 20, 234: A bruma [Ptolem. de app. Choeuc 29: Καίσαρι καὶ Μητροδώρῳ ἐπιστημασία, ἀζωρασία.] in fauonium Caesari nobilia sidera significant: III Kal. Ian. matutino canis occidens. Pridie Non. Ian. Caesari delphinus matutino ori-
tur et postero die fidicula. Item ad VI Id. Ian. eiusdem delphini uespertino occasu continui dies hiemant Italiae [Ptolem. de app. Tybi 15: Καίσαρι νότος πολὺς καὶ ἐπιστημαίνεται, κατὰ θαλάσσαν βροντὴ καὶ ψεκάζ], et cum sol in aquarium sentitur transire, quod fere XVI Kal. Febr. euenit [Ptolem. de app. Tybi 22: Καί-
σαρι ἄνεμοι σφοδροί. eiusd. 24: Καίσαρι καὶ Εὐκτῆμορι χειμῶν. Ioann. Lyd. de mens. p. 59, 14 Bekk.: Πρὸ δεκαμῆος καλανδῶν Φεβρουαρίων τὸν ἥλιον ἐν ὑδρογόῳ γενέσθαι ὁ Καί-*

I ταῦτα] σημειώσωρ ἐπιτολῶν τε καὶ ἱστορῶν τῶν ἐν αἰθαῖᾳ γαστρομέ-
 νων inde a p. 357 positam 2 Κλιώδιος Cascolinus. 4 αἰτῶν re-
 gius prior, αἰτῶ Cascolinus. Βόρρον Cascolinus. 5 αἰτοῖς re-
 gius prior. Ἰ αἰτῶν — (8) κατέταξε] Ptolemaeus. αἰτῶν α — κατέ-
 ταξε Sautlianus. 10 διὸ] quia alii alius locis observarunt. δεῖ
 — (11) ἰσαρμόζειν Petanius, δη — ἰσαρμόζει cod. eius. 18 Chocac 29]
 viii Kal. Ian., ipsa bruma secundum Plin. h. l. 23, 221. Καίσαρι καὶ
 Μητροδότῳ om. Petanius. ἐπιστομαίνει Petanius. 23 Τυβι 15]
 iv Id. Ian. Καίσαρι om. Petanius. 24 ψικᾶ; Sautlianus, ψικᾶς
 Petanius. 25 Τυβι 22] xvi Kal. Febr. 26 αἰετος σφόδρα Peta-
 nius. eiusd. 24] xiv Kal. Febr. Καίσαρι καὶ Εὐκτῆμοι χειμῶν
 om. Petanius.

σαρ λέγει]. VIII Kal. stella regia appellata Tuberoni in pectore leonis occidit matutino et pridie Non. Febr. fidicula uesperis.

Plin. hist. nat. XVIII, 26, 237: A fauonio [*Ptolem. de app. Mechir. 13*: Καίσαρι ὑετία. eiusd. 16: Καίσαρι καὶ Μη-

5 τροδώρῳ ἔαρος ἀρχή· ζέφυρος ἄρχεται πνεῖν] in aequinoctium uernum Caesari significat XIV Kal. Mart. triduum uarie et VIII Kal.

hirundinis uisu et postero die arcturi exortu uespertino [*Ptolem. de app. Phamenoth 1*: Καίσαρι καὶ Δοσιθέῳ χειμῶν· ἐπιση-

μαίνει]; item III Non. Mart. Caesar cancri exortu id fieri obser-

10 uauit. [*Ptolem. de app. Phamenoth 10*: Καίσαρι χελιδονίαι πνέ-
ουσιν ἐπὶ ἡμέρας δέκα.] Caesar et Idus Martias ferales sibi an-

notauit scorpionis occasu, XV uero Kal. April. Italiae miluum ostendi [*Ptolem. de app. Phamenoth 24*: Καίσαρι ἰκτίνος φαί-

νεται· βορέας πνεῖ], XII Kal. equum occidere matutino. *Ptolem.*
15 *de app. Phamenoth 27*: Καίσαρι βορέας πνεῖ.

Plin. hist. nat. XVIII, 26, 246: Aequinoctium uernum a. d. VIII Kal. April. peragi uidetur. Ab eo ad uergiliarum exortum matulinum Caesari significant Kalendae April. III Non. April. in

Attica uergiliae uespere occultantur, eadem postridie in Bocotia,

20 Caesari autem et Chaldaeis Nonis. Caesari VI Idus significatur imber librae occasu. [*Ptolem. de app. Pharmuthi 18*: Καίσαρι ὑετία.] XIV Kal. Mai. Aegypto suculae occidunt uesperis, sidus uehemens et terra marique turbidum, XVI Atticae, XV Caesari

continuoque triduo significat [*Ptolem. de app. Pharmuthi 22*:

25 Καίσαρι, Εὐδόξῳ ὑετία. eiusd. 27: Καίσαρι χειμαίνει]. Caesari a. d. VIII Kalendas notatur dies. [*Ptolem. de app. Pachon 4*: Καίσαρι χειμῶν.] VI Non. Mai. Caesari suculae matulino exo-

riuntur et VIII Idus capella pluuiialis. Sic fere in VI Id. Mai., qui est uergiliarum exortus, decurrunt sidera.

4 Mechir 13] vii Id. Febr., quo die Clodius Tuscus ap. Lyd. de ostent. p. 360, 7. Colum. XI, 2, 15 fauonium incipere dicunt consentiente Plinio XVIII, 23, 223, ubi id die xlv post brumam accidere refert; II, 47, 122 vi Idus ponit.

eiusd. 16] iv Id. Febr. 6 xiv] xvii ante Harduinum. 8 Phamenoth 1] v Kal. Mart. χειμῶν· ἐπισημαίνει] χειμάζει

Petauius. 10 Phamenoth 10] pridie Non. Mart. Quae sequuntur, apud Petauium posita sunt ad Phamenoth 9. Sed cum Idelerus φάσιν, quae hanc ἐπισημασίαν praecedat, ad diem 10 retulerit, ibique in Sauiliano legatur Καίσαρι χελιδονίαν, illa eodem transtuli.

13 Phamenoth 24] xiii Kal. April. 15 Phamenoth 27] x Kal. April. 21 Pharmuthi 18] Id.

April. 24 Pharmuthi 22] xv Kal. Mai. 25 eiusd. 27] x Kal. Mai. 26 a. d.] et regii apud Broterium. Pachon 4] iii Kal. Mai. 27 χειμαίνει Petauius.

[*Ptolem. de app. Messori 7: Καίσαρι νότος πνεῖ. eiusd. 10: Καίσαρι ἐπισημαίνει*], VIII Id. Aug. arcturus medius occidit, III Idus fidicula occasu suo autumnum inchoat, uti is annotat.

Plin. hist. nat. XVIII, 31, 309: Sequitur ex divisione
 5 temporum autumnus a fidiculae occasu ad aequinoctium ac deinde
 uergiliarum occasum initiumque hiemis. In his intervallis signifi-
 cant pridie Id. Aug. Atticae equus oriens uesperis, Aegypto et Cae-
 sari delphinus occidens. [*Ptolem. de app. Messori 20: Καίσαρι*
ἐπισημαίνει. eiusd. 21: Καίσαρι ἐπισημαίνει · πνιγετός. eiusd.
 10 *23: Καίσαρι περίστασις.*] XI Kal. Sept. Caesari et Assyriae
 stella, quae uindemitor appellatur, exoriri mane incipit uindemiae
 maturitatem promittens [*Ptolem. de app. Messori 29: Καίσαρι*
ἐπισημαίνει. epagom. 2: Καίσαρι ἐπισημαίνει. Thoth 3: Καί-
σαρι ἄνεμος, ὑετός, βρονταί. eiusd. 8: Καίσαρι ἄνεμοι μετα-
 15 *πίπτοντες, ὑετία· καὶ ἐτρησῖαι παύονται*]. V Id. Sept. Caesari
 capella oritur uesperis [*Ptolem. de app. Thoth 14: Καίσαρι βο-*
ρέαι παύονται πνέοντες], arcturus uero medius pridie Idus uehe-
 mentissimo significato terra marique per dies quinque. XVI Kal.
 Oct. Aegypto spica, quam tenet uirgo, exoritur matutino, etesiae-
 20 que desinant. [*Ptolem. de app. Thoth 20: Καίσαρι μετοπώρου*
ἀρχή· καὶ χελιδὼν ἀφανίζεται.] Hoc idem Caesari XIV Kalen-
 das, XIII Assyriae significant [*Ioann. Lyd. de mens. p. 106, 15*
Bekk. : Τῇ πρὸ δεκαδύο καλανδῶν Ὀκτωβρίων Καίσαρ τὰς χε-
λιδόνας ἐκδημεῖν λέγει] et XI Kalendas Caesari commissura pi-
 25 scium occidens ipsumque aequinoctii sidus VIII Kal. Oct.

Plin. hist. nat. XVIII, 31, 312: Caesari V Kal. heniochus
 occidit matutino. III Kal. Caesari corona exoriri incipit, et postri-
 die occidunt hoedi uesperis. [*Ptolem. de app. Paophi 6: Καίσαρι*
χειμῶν, ὑετός, βρονταί, ἀστραπαί.] VIII Id. Oct. Caesari ful-
 30 gens in corona stella oritur et III Idus uergiliae uesperis [*Ptolem.*
de app. Paophi 16: Καίσαρι ἄνεμος ἄτακτος, ὑετός, βρονταί],

1 Messori 7] pridie Kal. Aug.	eiusd. 10] III Non. Aug.	8 Me-
sori 20] Id. Aug.	9 eiusd. 21] XIX Kal. Sept.	eiusd. 23] XVII Kal.
Sept.	12 Messori 29] XI Kal. Sept.	13 epagom. 2] VIII Kal. Sept.
Thoth 3] pridie Kal. Sept.	Καίσαρι om. Petauius.	
14 eiusd. 8] Non. Sept.	Καίσαρι — (15) παύονται om. Petauius.	
16 Thoth 14] III Id. Sept.	20 Thoth 20] XV Kal. Oct.	Καίσαρι —
(21) ἀφανίζεται om. Petauius.	26 Ab aequinoctio ad initium hiemis.	
28 Paophi 6] V Non. Oct.	29 χειμῶν — ἀστραπαί] ὄμβρος Peta-	
uius.	31 Paophi 16] III Id. Oct.	Καίσαρι — βρονταί om. Petauius.

Idibus corona tota. [*Ptolem. de app. Paophi 26: Καίσαρι βορέας πνεῖ.*] **VI Kal. Nou.** sicolae vesperi exoriuntur. Pridie Kalendas **Caesari** arcturus occidit, et sicolae exoriuntur cum sole [*Ptolem. de app. Athyr 4: Καίσαρι καὶ Μητροδώρῳ ἀνεμοὶ χειμάζει.*] **IV Nonas** arcturus occidit vesperi [*Ptolem. de app. Athyr 6: Καίσαρι καὶ Ἰνπάρχῳ νότος ἢ βορέας ψυχρός.*] **V Id. Nou.** gladius orionis occidere incipit. Deinde illi Idas uergiliae occidunt.

Ptolem. de app. Athyr 19: Καίσαρι χειμάζει. eiusd. 20: Καίσαρι χειμάζει. eiusd. 21: Καίσαρι χειμῶν. eiusd. 25: Καίσαρι ἀνεμοὶ αἶρος. Ch. Εὐδόξῳ καὶ Καλλιππῳ χειμάζει. eiusd. 8: Καίσαρι χειμῶν. eiusd. 12: Καίσαρι χειμῶν. eiusd. 20: Καίσαρι χειμῶν. eiusd. 25: Καίσαρι καὶ Εὐκτίμονι καὶ Εὐδόξῳ χειμάζει. eiusd. 7: Καίσαρι καὶ Κόνων καὶ Εὐκτίμονι καὶ Εὐδόξῳ χειμάζει. eiusd. 13: Καίσαρι νοτιά. eiusd. 28: Καίσαρι χειμῶν.

ANTIC

Sueton. Caes. 56:

de analogia duos libros et Anticatones totidem ac praeterea poema, quod inscribitur iter. Quorum librorum primos in transitu Alpium, cum ex citeriore Gallia conuentibus peractis ad exercitum rediret, sequentes sub tempore Mundensis proeli fecit, nouissimum, dum ab urbe in Hispaniam ulteriorem quarto et uicesimo die peruenit.

Plut. Caes. 54: Ὁ μὲν οὖν μετὰ ταῖτα γραφεὶς ὑπ' αὐτοῦ πρὸς Κάτωρα τεθνεῶτα λόγος οὗ δοκεῖ πρῶτος ἔχοντο

1 Paophi 26] x Kal. Nou.	Kaísari — πνεῖ om. Petavius.
4 Athyr 4] pridie Kal. Nou.	καὶ] ἢ Petavius. αἶρος Petavius
5 Athyr 6, iv. Nou. Nou.	6 Kaísari καὶ Ἰνπάρχῳ om. Petavius
βορέας ἢ νότος Petavius.	8 Ab initio hiemis ad brumam.
Athyr 19, xv Kal. Decemb.	eiusd. 20] xvi Kal. Decemb.
21] xv Kal. Decemb.	Kaísari χειμῶν om. Petavius. eiusd. 25
xi Kal. Decemb.	Kaísari — (10) αἶρος om. Petavius. 10 Choeac 3
Kal. Decemb.	Kaísari, Εὐκτίμονι, Καλλιππῳ χειμάζει Petavius
11 eiusd. 7] iii Non. Decemb.	Kaísari — (12) χειμάζει] καὶ χειμάζει Petavius.
12 eiusd. 8] pridie Non. Decemb.	Kaísari καὶ Εὐκτίμονι καὶ om. Petavius. χειμάζει Petavius. 13 eiusd. 12
vi Id. Decemb.	Kaísari νοτία om. Petavius. eiusd. 13] v Id. Decemb.
Kaísari νοτία et deinde Εὐκτίμονι καὶ Εὐδόξῳ καὶ Καλλιππῳ χειμῶντος αἶρ καὶ νοτία Sautlianus, Kaísari χειμῶντος αἶρ. ἔτος Petavius	
14 eiusd. 20] xv Kal. Ian.	eiusd. 28] ix Kal. Ian. Kaísari χειμῶν] χειμάζει Petavius.
15 Cf. Cic. ad Att. III, 40, 1. 41, 4. III, 50, 1. 51, 1. Tac. ann. II, 34. Iuv. 6, 338 ibique schol. Marcian Cap. I p. 152 Grot. Hieronym. I 1 p. 54 Fallars. Plut. Cic. 39. Appian. b. civ. II, 99. Cass. Dio XLIII, 13.	

οὐδὲ εὐδιαλλάκτως σημεῖον εἶναι. Πῶς γὰρ ἂν ἐφείσατο ζῶντος
εἰς ἀναίσθητον ἐκχέας ὀργὴν τοσαύτην; Τῇ δὲ πρὸς Κικέρωνα
καὶ Βρούτον αὐτοῦ καὶ μυρίους ἄλλους τῶν πεπολεμηκότων
ἐπιεικεία τεκμαίρονται καὶ τὸν λόγον ἐκεῖνον οὐκ ἐξ ἀπεχθείας,
5 ἀλλὰ φιλοτιμίᾳ πολιτικῇ συντετάχθαι διὰ τοιαύτην αἰτίαν.
Ἐγραψε Κικέρων ἐγκώμιον Κάτωνος ὄνομα τῷ λόγῳ θέμε-
νος Κάτωνα· καὶ πολλοῖς ὁ λόγος ἦν διὰ σπουδῆς, ὡς εἰκὸς,
ὑπὸ τοῦ δεινοτάτου τῶν ῥητόρων εἰς τὴν καλλίστην πεποιη-
μένος ὑπόθεσιν. Τοῦτο ἡνία Καίσαρα κατηγορίαν αὐτοῦ νο-
10 μίζοντα τὸν τοῦ τεθνηκότος δι' αὐτὸν ἔπαινον. Ἐγραψεν οὖν
πολλὰς τινὰς κατὰ τοῦ Κάτωνος αἰτίας συναγαγών· τὸ δὲ
βιβλίον Ἀντικάτων ἐπιγέγραπται.

Idem ibid. 3: Ἐν τῇ πρὸς Κικέρωνα περὶ Κάτωνος ἀν-
τιγραφῇ παραιτεῖται μὴ στρατιωτικοῦ λόγον ἀνδρὸς ἀντεξε-
15 τάζειν πρὸς δεινότητα ῥήτορος εὐφυοῦς καὶ σχολὴν ἐπὶ τοῦτο
πολλὴν ἄγοντος.

Idem Cic. 39: Ἐκ δὲ τούτου διετέλει τιμῶν καὶ φιλοφρο-
νούμενος, ὥστε καὶ γράψαντι λόγον ἐγκώμιον Κάτωνος ἀντι-
γράφων τὸν τε λόγον αὐτοῦ καὶ τὸν βίον ὡς μάλιστα τῷ Περ-
10 ρικλέους ἰοικότα καὶ Θηραμένους ἐπαινεῖν.

Plin. hist. nat. VII, 30, 117: Salve primus omnium parens
patriae appellate, primus in toga triumphum linguaeque lauream
merite et facundiae Latiarumque litterarum parens atque, ut dicta-
tor Caesar hostis quondam tuus de te scripsit, omnium triumpho-
15 rum lauream adepte maiorem, quanto plus est ingenii Romani ter-
minos in tantum promouisse quam imperii.

Cic. Top. 25, 94: Cum aliquid de utilitate, honestate, ae-
quitate disseritur deque iis rebus, quae his sunt contrariae, incur-
runt status aut iuris aut nominis; quod idem contingit in laudatio-
10 nibus. Nam aut negari potest id factum esse, quod laudetur, aut
non eo nomine afficiendum, quo laudator affecerit, aut omnino non
esse laudabile, quod non recte, non iure factum sit. Quibus omni-

17 διετέλει τιμῶν] *Caesar Ciceronem.* 21 *De Cicerone dicit Plinius.* Haec *Vrsinus* ad libros de analogia retulerat reprehensus eo nomine a *Scaligero*, qui inter incerta collocavit. Et sane si *Caesar* haec in analogicis scripsisset, a *Cicerone* in *Bruto* 72, 253 non essent praetermissa. Verum cum *Ciceronem* a *Caesare* in *Anticatone* magnifice laudatum esse ex *Plutarcho* constet, inde haec a *Plinio* desumpta esse existimaui. 27 Cf. *Quintil.* III, 7, 28. aequalitate *Einsiedlensis.* 29 continet *Sangallensis.*

... utpote ne Catoni
reprehendit, ut laudet.
cum caput ebrui relexi
non ab illis Catonem, si

Plut. Cat. min. 11

θυγάτριον τοῦ Καπία
τὸν τύπον ἀπῆρτησεν·
αὐτοῦ καὶ πρῶτοντος
τοῦ νεκροῦ μετέβαλε κ
μένον. Οὕτως οὐ τῷ ἐ
ἀντιπεύθυνον καὶ τὸ ἀν

Idem ibid. 36: Οὐς

μασι καὶ τραπέζαις καὶ
ἔδει προθεῖσθαι ἐξαργυρ
βοῦν καὶ πάντα κατατεῖν
παρεῖναι καὶ προσάγειν
ἔθεισι τῆς ἀγορᾶς ἐπίστε
υπηρέτας, κήρυκας, ὡν
ὄνομαίνοις διαλεγόμενος
πλείστα τῶν ἀγορασμάτων
ὡς ἀπιστῶν προσέκρουσε
Μουνάτιον εἰς ὀργὴν ὀλίγ
βαλεν, ὥστε καὶ Κρίστος

μόνος δεομένων ἀνέλαβε πάλιν τὴν Μαρκίαν χηρεύουσαν ἐπὶ χρήμασι πολλοῖς. Ὁ γὰρ Ὀρτήσιος θνήσκων ἐκείνην ἀπέλιπε κληρονόμον. Εἰς ὃ δὴ μάλιστα λοιδορούμενος ὁ Καῖσαρ τῷ Κάτωνι φιλοπλουτίαν προφέρει καὶ μισθαρνίαν ἐπὶ τῷ γάμῳ. Τί γὰρ ἔδει παραχωρεῖν δεόμενον γυναικὸς ἢ τί μὴ δεόμενον αὐτῆς ἀναλαμβάνειν, εἰ μὴ δέλεαρ ἐξ ἀρχῆς ὑφείθη τὸ γύναιον Ὀρτησίῳ καὶ νέαν ἔχρησεν, ἵνα πλουσίαν ἀπολάβῃ;

Idem ibid. 54: Ἐκπεμφθεῖς δὲ εἰς Ἀσίαν, ὥς τοῖς ἐκεῖ συνάγουσι πλοῖα καὶ στρατιὰν ὠφέλιμος γένοιτο, Σερβιλίαν ἐπηγάγετο τὴν ἀδελφὴν καὶ τὸ Λευκούλλου παιδίον ἐξ ἐκείνης γεγονός. Ἠκολούθησε γὰρ αὐτῷ χηρεύουσα καὶ πολὺ τῶν εἰς τὸ ἀκόλαστον αὐτῆς διαβολῶν ἀφείλεν ὑποδῦσα τὴν ὑπὸ Κάτωνι φρουρὰν καὶ πλάνην καὶ δίαιταν ἐκουσίως. Ἀλλ' ὁ γὰρ Καῖσαρ οὐδὲ τῶν ἐπ' ἐκείνῃ βλασφημιῶν τοῦ Κάτωνος ἐφείσατο.

APOPHTHEGMATA SIVE DICTA COLLECTANEA.

Sueton. Caes. 56: Feruntur et a puero et ab adolescentulo quaedam scripta, ut laudes Herculis, tragoedia Oedipus, item dicta collectanea; quos omnes libellos ueluit Augustus publicari.

Cic. ad Fam. IX, 16, 3: Effugere autem si uelim nonnullorum acute aut facete dictorum *famam*, fama ingenii mihi est abicienda; quod si possem, non recusarem. Sed tamen ipse Caesar habet peracre iudicium, et ut Seruius, frater tuus, quem litteratissimum fuisse iudico, facile diceret: hic uersus Plauti non est, hic est, quod tritas aures haberet notandis generibus poetarum et consuetudine legendi, sic audio Caesarem, cum uolumina iam confe-

4 προφέρει *Palatinus et Parisinus* 1673, προσφέρει *ceteri*.

10 ἀδελφιδὴν *codd. praeter duos*.

15 *Fieri potest, ut ea quoque, quae Plutarchus Cat. min.* 11 (ταῦτα γὰρ ἔνιοι *cett.*) 39 (*cf. Vell. II*, 45) 44. 57 *in Catone reprehensa esse refert, ex Caesaris Anticatone petita sint.*

16 *Cum Maduigijs ad Cic. de fin. IV*, 26, 72 *collectanea et pleraque eiusdem exitus uocabula post Ciceronem nata esse annotasset, Wesenbergius in addendd. Caesaris librum non ab ipso Caesare, sed a Suetonio dicta collectanea appellatum esse suspicatur. Quod ut uerum esse potest, ita nihil impedit, quo minus, ut Cicero illo loco primus reiectanea scripsit, sic Caesarem primum collectanea dixisse statuamus. Ciceronis, cuius epistola ad Fam. IX, 16 anno 46 scripta est, et Suetonii testimonia de tempore, quo hic liber a Caesare scriptus sit, recte Drumannus ita uidetur inter se conciliare, ut librum ab adolescente inchoatum etiam extremis uitae annis auctum statuatur.*

17 a puero et] ait uero *Memmianus*.

21 *famam*

Victorius, om. Mediceus.

22 si *Ernestius*, si id *codd.*

tum ualuit cum uetus amicitia, quam tu non ignoras mihi et Quinto fratri cum Caesare fuisse, tum humanitas eius ac liberalitas breui tempore et litteris et officiis perspecta nobis et cognita.

Idem ibid. VII, 5, 3: De quo tibi homine haec spondeo, non illo uetere uerbo meo, quod, cum ad te de Milone scripsissem, iure lusisti, sed more Romano, quo modo homines non inepti loquuntur: probiorem hominem, meliorem uirum, pudentio-rem esse neminem.

(a. 55.)

10 *Cic. ad Fam. I, 9, 20*: Cum Pompeius ita contendisset, ut nihil umquam magis, ut cum Crasso redirem in gratiam, Caesar-que per litteras maxima se molestia ex illa contentione affectum ostenderet cett.

(a. 54.)

15 *Cic. ad Fam. VII, 5, 2*: Cum de hoc ipso Trebatio cum Balbo nostro loquerer accuratius domi meae, litterae mihi dantur a te, quibus in extremis scriptum erat: † ‘M. itliuium, quem mihi commendas, uel regem Galliae faciam, uel hunc Leptae delega, si uis tu; ad me alium mitte, quem ornem’.

20 *Cic. ad Q. fr. II, 15, 1*: A. d. III Non. Iun., quo die Romam ueni, accepi tuas litteras datas Placentiae, deinde alteras postridie datas Blandenone cum Caesaris litteris refertis omni officio, diligentia, suauitate. Sunt ista quidem magna uel potius maxima: habent enim uim magnam ad gloriam et ad summam di-
25 gnitatem. Sed mihi crede, quem nosti, quod in istis rebus ego plurimi aestimo, id iam habeo, te scilicet primum tam inserui-entem communi dignitati, deinde Caesaris tantum in me amorem, quem omnibus iis honoribus, quos me a se expectare uult, antepono. Litterae uero eius una datae cum tuis, quarum initium est, quam
30 suauis ei tuus aduentus fuerit et recordatio ueteris amoris, deinde, se effecturum, ut ego in medio dolore ac desiderio tui te, cum a

5 *De Milone Cicero ad Caesarem uidetur scripsisse, ut illius petitionem praeturae ei commendaret. Nam cum Milo anno 58 tribunatum ini-erit, anno 53 consulatum petierit, praetor anno 55 fuerit necesse est.*

12 ex illa contentione] *Ciceronis cum Crasso, cum hic Gabinius cum con-tumelia Ciceronis defendisset.* 17 m. itliuium *Mediceus*; M. Orfium *Victorius*, M. Furium *Cratander*, M. Rufum ‘antiquus liber’ apud *Manutium*.

21 Placentiae *Mediceus*, Placentia ed. *Orellii*. 22 Blandenone] *Laude Nonis Sigonius*. 23 quidem] uel *add. Mediceus*. 28 his *Mediceus*.

me abesses, potissimum secum esse laetarer, incredibiliter delectarent. 2: Modo mihi date Britanniam, quam pingam coloribus tuis, penicillo meo. Sed quid ago? Quod mihi tempus Romae praesertim, ut iste me rogat, manenti vacuum ostenditur? 3: Trebatium quod ad se miserim, persalse et humaniter etiam gratias mihi agit. Negat enim in tanta multitudine eorum, qui una essent, quemquam fuisse, qui uadimonium concipere posset.

Cic. ad Fam. VII, 8, 1: Scripsit ad me Caesar perhumaniter nondum te sibi satis suas, sed certe fore.

Idem ibid. 17, 2: C^o tissime tractari et unice lem et singularem fidem n^o ut grauissime diligentissim^o mihi saepe litteris signifi commendatione sese ualde

me a Caesare honorificen-
sque liberalitatem incredibi-

si te commendauit et tradidi,
Quod ille ita et accepit et
et uerbis et re ostendit mea
tum.

Idem ibid. I, 9, 19: De Vatinius primum reditus intercesse-
rat in gratiam per Pompeium, statim ut ille praetor est factus.
Post autem Caesaris, ut illum defenderem, mira contentio est con-
secula

Cic. ad Q. fr. II, 16, 5: Sed heus tu, celari uideor a te.
Quomodo nam, mi frater, de nostris uersibus Caesar? Nam pri-
mum librum se legisse scripsit ad me ante et prima sic, ut neget
se ne Graeca quidem meliora legisse, reliqua ad quendam locum
ἐκ τρυφῆς. Hoc enim uultur uerbo.

Idem ibid. III, 1, 10: De tribunatu quod scribis, ego uero
nominatum petui Curtio, et mihi ipse Caesar nominatum Curtio pa-
ratum esse rescripsit meamque in rogando uerecundiam obiurgauit.

Cic. ad Att. II, 16, 13: Ex fratris litteris incredibilia
quaedam de Caesaris in me amore cognoui, eaque sunt ipsius Cae-
sar's uberrimis litteris confirmata. Britannici belli exitus expecta-
tur. Constat enim aditus insulae esse munitos mirificis molibus.
Etiam illud iam cognitum est, neque argenti scripulum esse ullum
in illa insula neque ullam spem praedae nisi ex mancipiis.

Cic. ad Q. fr. III, 1, 17: Cum hanc iam epistolam compli-

9 et 13 te) Trebatium. 19 (f. ad Q. fr. II, 16. 3. 22 mebi
Mediceus. de nostris uersibus] tres libros dicit, quos de temporibus
suis scripserat. Cf. ad Fam. I, 9, 23. 28 perscripsit m. pr. Mediceus

31 Tritannici m. pr. Mediceus 32 constant m. pr. Mediceus
miratos Mediceus.

carem, tabellarii a uobis uenerunt a. d. XI Kal. [Sept.] uicesimo die. O me sollicitum! quantum ego dolui in Caesaris suauissimis litteris! Sed quo erant suauiores, eo maiorem dolorem illius ille casus afferebat.

5 *Idem ibid.* § 25: Ex Britannia Caesar ad me Kal. Sept. dedit litteras, quas ego accepi a. d. IIII Kal. Octobr., satis commodas de Britannicis rebus; quibus, ne admirer, quod a te nullas acceperim, scribit se sine te fuisse, cum ad mare accesserit.

10 *Philargyr. ad Verg. Georg. III, 204*: Esseda uehiculi uel currus genus, quo soliti sunt pugnare Galli. Caesar testis est libro ad Ciceronem III: 'Multa milia equitum atque essedariorum habet'.

Cic. ad Q. fr. III, 5 et 6, 3: Caesaris amore, quem ad me perscripsit, unice delector; promissis iis, quae ostendit, non ualde pendeo: nec sitio honores nec desidero gloriam magisque eius uoluntatis perpetuitatem quam promissorum exitum expecto.

Cic. ad Att. IV, 17, 3: Ab Quinto fratre et a Caesare accepi a. d. IX Kalend. Nouembr. litteras confecta Britannia, obsidibus acceptis, nulla praeda, imperata tamen pecunia datas a litonibus Britanniae proximo a. d. VI Kalend. Octobr. Exercitum Bri-

20 tannia reportabant. *Idem ibid.* 18, 3: Perspice cum Caesare suauissimam coniunctionem. Qui quidem Quintum meum tuumque dii boni! quemadmodum tractat honore, dignitate, gratia! non secus ac si ego essem imperator. Hiberna legionis eligendi optio delata commodum, ut ad me scribit.

. (a. 53.)

Cic. Phil. II, 20, 49: Venisti e Gallia ad quaesturam petendam. Acceperam iam ante Caesaris litteras, ut mihi satisfieri paterer a te. Itaque ne loqui quidem sum te passus de gratia.

1 Sept. codd.: Oct. Manutius recte, sed parum probabiliter. Cum Cicero hic mensem non posuisset, peruerse a librariis ex Idib. Sept., quae leguntur § 18, suppletus est, cum suppleri deberet ex a. d. XII Kal. Octobr. § 15. 3 ille casus] obitus Iuliae. 11 habet] Cassiellaunus. Nam

ex Britannia haec scripta esse essedariorum commemoratio docet, quos Caesar alibi non uidit. 18 imperat Medicus. 24 hibernam legionem

codd.: hiberna legionum Ernestius. Scripsi legionis i. e. eius, cui Quintus praerat: nam omnium legionum hiberna eligendi optionem delatam esse incredibile est. Vocabulo, quod est legio, librarii, cum per compendium scriptum inuenissent, fere ubique peruersos exitus dederunt, ut in hos nobis omnia liceant. 27 De M. Antonio dicit Cicero.

et saepius mihi facturus uideor: ita de me mereris. Imprimis a te peto, quoniam confido me celeriter ad urbem uenturum, ut te ibi uideam, ut tuo consilio, gratia, dignitate, ope omnium rerum uti possim. Ad propositum reuertar: festinationi meae breuitatique
 5 litterarum ignosces. Reliqua ex Furnio cognosces'.

Idem ibid. 15, 1: Ille, ut ad me scripsit, legiones singulas posuit Brundisii, Tarenti, Siponti.

Idem ibid. 16, 1: 'Caesar imp. Ciceroni imp. s. d. Recte auguraris de me (bene enim tibi cognitus sum) nihil a me abesse
 10 longius crudelitate. Atque ego cum ex ipsa re magnam capio uoluptatem, tum meum factum probari abs te triumpho gaudio. Neque illud me mouet, quod ii, qui a me dimissi sunt, discessisse dicuntur, ut mihi rursus bellum inferrent: nihil enim malo quam et me mei similem esse et illos sui. Tu uelim mihi ad urbem praesto
 15 sis, ut tuis consiliis atque opibus, ut consueui, in omnibus rebus utar. Dolabella tuo nihil scito mihi esse iucundius. Hanc adeo habeo gratiam illi; neque enim aliter facere poterit: tanta eius humanitas, is sensus, ea in me est beneuolentia'.

Idem ibid. X, 3 a, 2: Caesar mihi ignoscit per litteras, quod
 20 non uenerim, seseque in optimam partem id accipere dicit. Facile patior, quod scribit secum Tullum et Seruium questos esse, quia non idem sibi quod mihi remisisset. Sed tamen exemplum misi ad te Caesaris litterarum.

Idem ibid. 8 B: 'Caesar imp. Ciceroni imp. s. d. Etsi te nihil
 25 temere, nihil imprudenter facturum iudicaram, tamen permotus hominum fama scribendum ad te existimaui et pro nostra beneuolentia petendum, ne quo progredereris proclinata iam re, quo integra

5 reliqua — cognosces omissa in Mediceo in marg. supplentur.

6 ad me ut ante corr. Mediceus.

7 Siponti] si putem ante corr. Mediceus.

8 Praemittuntur haec a Cicerone: A. d. vi Kal. [April.] Caesarem Sinuessae mansurum nuntiabant. Ab eo mihi litterae redditae sunt a. d. vii Kalend., quibus iam opes meas, non ut superioribus litteris [p. 770, 30] opem expectat. Cum eius clementiam Corfiniensem illam per litteras collaudauissem, rescripsit hoc exemplo.

9 auguraturi suprasc. ris Mediceus.

11 gaudio Crusellinus; gaudeo m. pr. Mediceus, et gaudeo edd. pri-
 mae et corr. Mediceus.

12 quod dii qui ad me ante corr. Mediceus.

21 Tulium Mediceus.

24 Hanc epistolam esse puto, de qua Cicero ad Fam. XIV, 8 Terentiae scribit: Quod celeriter me fecisti de Caesaris litteris certiore, fecisti mihi gratum. Haec enim scripsit a. d. iv Non. Jun.; vi Nonas autem Philotimus, Terentiae libertus, illas Caesaris litteras attulerat.

27 quo integra Ernestius, qua integra codd.

etiam progrediendum tibi non existimasses. Namque et amicitiae grauiorem iniuriam feceris et tibi minus commode consulueris, si non fortunae obsecutus uidebere (omnia enim secundissima nobis, aduersissima illis accidisse uidentur) nec causam secutus (eodem enim tum fuit, cum ab eorum consiliis abesse iudicasti), sed meum aliquod factum condemnauisse; quo mihi grauius abs te nil accidere potest. Quod ne facias, pro iure nostrae amicitiae a te peto. Postremo quid uiro bono et quieto et bono ciui magis conuenit quam abesse a ciuilibus controuersiis, nonnulli cum probarent, periculi causa sequi non potest. explorato et uitae meae testimonio et amicitiae iudicio, ut neque honestius reperies quicquam quam ab omni cunctis abesse. XV Kal. Maias ex itinere.

Cic. ad Fam. XIV
sare litterae satis liberale

dico? Nempe apud eum, qui, sciret, tamen me, antequam uidit, reipublicae reddidit; qui ad me ex Aegypto litteras misit, ut essem idem, qui fuisset; qui cum ipse imperator in toto imperio populi Romani unus esset, esse me alterum passus est; a quo hoc ipso C. Pansa mihi nuntium perferente concessos laureatos fasces tenui, quoad tenendos putauit; qui mihi tum denique se salutem putauit reddere, si eam nullis spoliata ornamentis dedisset. *Pro Deiot.* 14, 38: lubes enim bene sperare et bono esse animo; quod scio te non frustra scribere solere. Memini enim iisdem fere uerbis ad me te scribere meque tuis litteris bene sperare non frustra esse iussum.

(a. 45.)

Cic. ad Att. XIII, 7, 1: Sestius apud me fuit et Theopompus prole; uenisse a Caesare narrabat litteras; hoc scribere. sibi certum esse Romae manere, causamque eam ascribere, quae erat

3 uidebere] ut deberes *Mediceus*. 7 puto ante corr. *Mediceus*.

10 p stuerunt quo et plurato ante corr. *Mediceus*. 11 cf. ep. 9, 1

15 cf. ad Att. XI, 23, 2, 24 1. ad Fam. XII, 24 20 me ante

cum 19 pout Colonienensis. 21 mihi hunc nuntium schol. Gronouii et Colonienensis. laureatos fasces *Erfurtensis*, fasces laureatos ed. *Orelli*.

22 salutem se Colonienensis 23 reddere *Erfurtensis* et *Oxonien-*
ses quinque, dare ceteri 24 enim *Erfurtensis*, enim eum ed. *Orelli*.

in epistola nostra , ne se absente leges suae neglegerentur , sicut esset neglecta sumptuaria.

Idem ibid. 20 , 1 : A Caesare litteras accepi consolatorias datas pridie Kal. Mai. Hispali.

5 *Idem ibid.* 22 *extr.* : Epistolam Caesaris misi , si minus legisses.

AD Q. TVLLIVM CICERONEM.

(a. 59) *Cic. ad Q. fr.* I, 2, 11 : Vt opinor, Flauii aliquando rem et Pompeius et Caesar tibi commendarunt.

10 (a. 54) *Caes. b. Gall.* V, 48, 3 : Tum cuidam ex equitibus Gallis magnis praemiis persuadet, uti ad Ciceronem epistolam deferat. Hanc Graecis conscriptam litteris mittit, ne intercepta epistola nostra ab hostibus consilia cognoscantur. In litteris scribit se cum legionibus profectum celeriter affore ; hortatur, ut pristinam
15 uirtutem retineat.

AD BALBUM ET OPIIVM.

(a. 54.)

Cic. ad Q. fr. II, 12, 4 : De Caesare fugerat me ad te scribere : uideo enim , quas tu litteras expectaris. Sed ille scripsit ad
20 Balbum fasciculum illum epistolarum , in quo fuerat mea et Balbi, totum sibi aqua madidum redditum esse , ut ne illud quidem sciat, meam fuisse aliquam epistolam. Sed ex Balbi epistola pauca uerba intellexerat, ad quae rescripsit his uerbis : ‘De Cicerone te uideo quiddam scripsisse, quod ego non intellexi ; quantum autem con-
25 iectura consequabar, id erat eiusmodi, ut magis optandum quam sperandum putarem’. Iocum autem illius de sua egestate ne sis aspernatus.

Idem ibid. III, 1, 18 : Quod interiore epistola scribis me Idib. Sept. Pompeio legatum iri, id ego non audiui scripsique ad
30 Caesarem Vibullium Caesaris mandata de mea mansione ad Pompeium pertulisse nec [ad] Oppium. Quo consilio? (Quamquam Oppium ego tenui.) Quod priores partes Vibullii erant. Cum eo enim coram Caesar egerat, ad Oppium scripserat.

1 epistola nostra] *Minus recte Schützsius epistolam Ciceronis ad Caesarem de republica scriptam, sed non missam (ad Att. XII, 40, 2. 51, 2. XIII, 21, 1 al.) intellegere uidetur.* . eleges ue et corr. leges ue *Mediceus.* 3 litteras consolatorias] *de obitu Tulliae.* 20 mea *Mediceus,* et mea *edd.* 31 ad *seclusit Orellius.* 32 Vibullii *Manutius,* Bibuli *codd.* 33 Caesar *Manutius,* Caesare *codd.*

(a. 49.)

Cic. ad Att. LX, 6, 1: Roma scripsit Balbus cohortes sex, quae Albae fuissent, ad Curium Minucia transisse; id Caesarem ad se scripsisse, et brevi tempore eum ad urbem futurum.

Idem ibid. 7 C: 'Caesar Oppio, Cornelio s. Gaudeo mehercule nos, significare litteris, quam valde probetis ea, quae apud Corfinium sunt gesta. Consilio vestro utar libenter et hoc libentius, quod mea sponte facere constitueram, ut quam lenissimum me praeberem et Pompeium daptens hoc modo, si possundictoria victoria uti, quonon polserunt neque victo Sullam, quem imitaturus naut misericordia et liberaliter fieri possit, nonnulla mihi possunt. De his rebus roMagium, Pompeii praefectum, deprehendi. Scilicet meo instituto usus sum et eum statim missum feci. Iam duo praefecti fabrum Pompeii in meam potestatem venerunt et a me missi sunt. Si uolent grati esse, debebunt Pompeium hortari, ut malit mihi esse amicus quam iis, qui et illi et mihi semper fuerunt inimici: quorum artificii effectum est, ut respublica in hunc statum perueniret'.

Idem ibid. 13 A, 1: 'Caesar Oppio, Cornelio s. A. d. VII Id. Mart. Brundisium ueni: ad murum castra posui. Pompeius est Brundisii. Misit ad me N. Magium de pace. Quae uisa sunt, respondi. Hoc uos statim scire uolui. Cum in spem uenero de compositione aliquid me conficere, statim uos certiores faciam'.

(a. 45.)

Cic. ad Att. VIII, 31, 3: De epistola ad Caesarem *κέρσιχα*.

2 Cf. *Caes. b. civ. 1, 24, 3.* 3 Curtium *Mediceus*. Minucia
m. pr. *Mediceus*; in uia Minucia *edd. primae et corr. Mediceus*, uia Minucia
edd. pleraeque. 13 uincendi] dum *add. m. pr. Mediceus.* 14 id
eo cum admodum *ante corr. Mediceus.* 15 mi *ante corr. Mediceus*
16 suscipiatis] suscipi illis *ante corr. Mediceus.* 17 Magnum
Pompeium *m. pr. et Magnum Pompei corr. Mediceus.* scilicet Manu-
tius, scilicet et *Mediceus.* 21 his *Mediceus.* 26 misit ad me *cett.]*
Cf. Caes. b. civ. 1, 26, 2. 27 cum] qui *ante corr. Mediceus.*
30 *κέρσιχα* *cod. Lambini, AEA BIA A Tornacianus et Mediceus, AEA BIA A Crusellinus et decurtatus.*

Atque id ipsum, quod isti aiunt illum scribere, se nisi constitutis rebus non iturum in Parthos, idem ego suadebam in illa epistola.

Idem ibid. 46, 2: Balbum conueni. Ex eo haec primum: Paulo ante acceperam eas litteras, in quibus magno opere confirmat ante ludos Romanos. Legi epistolam. Multa de meo Catone, quo saepissime legendo se dicit copiosiore factum; Bruti Catone lecto se sibi uisum disertum.

AD Q. PEDIVM.

(a. 49) *Cic. ad Att.* IX, 14, 1: Litteras accepi ab Q. Pedio, 10 Caesarem ad se pridie Id. Mart. misisse hoc exemplo: 'Pompeius se oppido tenet. Nos ad portas castra habemus. Conamur opus magnum et multorum dierum propter altitudinem maris; sed tamen nihil est, quod potius faciamus. Ab utroque portus cornu moles iacimus, ut aut illum quam primum traicere quod habet Brundisii 15 copiarum cogamus aut exitu prohibeamus'.

AD L. PISONEM.

Charis. p. 60 P.: Caesar ad Pisonem: 'Locellum tibi signatum remisi'.

AD P. CLODIVM.

20 (a. 58) *Cic. pro domo* 9, 22: Litteras in contione recitasti, quas tibi a C. Caesare missas diceret: 'Caesar Pulchro', cum etiam es argumentatus amoris esse hoc signum, cum nominibus tantum uteretur neque ascriberet proconsul aut tribuno plebis; deinde gratulari tibi, quod [idem in posterum] M. Catonem tribu- 25 natu tuo remouisses et quod eidem in posterum de extraordinariis potestatibus libertatem ademisses; quas aut numquam tibi ille litteras misit, aut si misit, in contione recitari noluit, aut siue ille misit, siue tu finxisti, certe consilium tuum de Catonis honore illarum litterarum recitatione patefactum est.

AD M. CRASSVM.

30 (a. 55) *Plut. Crass.* 16: Καίτοι τῷ γραφέντι περὶ τούτων νόμῳ Παρθικὸς πόλεμος οὐ προσῆν. Ἦιδεσαν δὲ πάντες, ὅτι πρὸς τοῦτο Κράσσοις ἐπτόηται· καὶ Καῖσαρ ἐκ Γαλατίας ἔγραψεν αὐτῷ τὴν ὁρμὴν ἐπαινῶν καὶ παροξύνων ἐπὶ τὸν πόλεμον.

6 quo *cod. Lambini*; que *Mediceus*, quae *add. primas*: quem *Ascensiana prima*. 15 exitum *Mediceus*. 17 Caesar de Pisone *cod.*

23 proconsule *Francianus primus*. 24 idem in posterum *deleuit Lambinus*. 25 eidem *Vrsinus*, idem *codd.* 32 Παρθικὸς *Pseudoappianus*, πάροικος *codd.* 33 ἐπτόητο *Pseudoappianus*. ἔγραψεν *idem*.

AD P. SERVILIUM PATREM.

(a. 54) *Cic. ad Q. fr. III, 1, 20*: P. Servilius pater ex literis, quas sibi a Caesare missas esse dicebat, significat valde te sibi gratum fecisse, quod de sua voluntate erga Caesarem humanissime diligentissimeque locutus esses.

5

AD CN. POMPEIUM.

(a. 52) *Plut. Pomp. 56*: Ὁ Πομπηϊὸς ἐγὼ γράμματα Καίσαρος ἔχειν βουλομένον λαβεῖν διάδοχον καὶ πυνθασθαι τῆς στρατείας· ὑπατείας μὲν, ἥ παρόντι καλῶς ἔχειν αἰτησὼν αὐτῷ δοθῆναι.

10

AD T.

Caes. b. Gall. V, 11, 4
posset, iis legionibus, quae a
Idem ibid. 46, 4: Sci
facere posset, cum legione au

tribit, ut, quam plurimas
n, naves instituat.
, si reipublicae commodo
orum veniat.

AD

(a. 51) *Hirt. b. Gall. VIII, 6, 3*: Litteras ad C. Fabium mittit, ut in fines Suessionum legiones duas, quas habebat, adduceret.

20

AD C. TREBONIUM.

(a. 51) *Hirt. b. Gall. VIII, 11, 1*: Litteras ad Trebonium mittit, ut quam celerrime posset legionem XIII, quae cum T. Sextio legato in Biturigibus hiemabat, arcesseret atque ita cum tribus legionibus magnis itineribus ad se veniret.

25

(a. 49) *Caes. b. civ. II, 13, 3*: Caesar per litteras Trebonio magnopere mandaverat, ne per vim oppidum expugnari pateretur, ne gravius permoti milites et defectionis odio et contemptione sui et diutino labore omnes puberes interficerent.

AD L. LENTULUM.

30

(a. 49) *Cic. ad Att. VIII, 9, 4*: VI Kal. vesperi Balbus minor ad me venit occulta via currens ad Lentulum consulem missu Caesaris cum litteris, cum mandatis, cum promissione provinciae, Romam ut redeat.

AD Q. FULVIUM CALENUM.

35

(a. 48) *Caes. b. civ. III, 14, 1*: Calenus legionibus equiti-

3 valde de te *Medicens*. 27 oppidum] *Massiliam*. 31 vi Kal.]
Mart. 32 occulta via currens *Manutius*, occultavit occurrens *Medicens*
et edd. *primae*

busque Brundisii in naues impositis, ut erat praeceptum a Caesare, quantum nauium facultatem habebat, naues soluit paulumque a portu progressus litteras a Caesare accipit, quibus est certior factus portus litoraue omnia classibus aduersariorum teneri.

5

AD SVOS BRVNDISIVM.

(a. 48) *Caes. b. ciu. III, 25, 4*: Caesar Brundisium ad suos seuerius scripsit, nacti idoneum uentum ne occasionem nauigandi dimitterent, si uel ad litora Apolloniatium cursum dirigere atque eo naues eicere possent.

10

AD M. ANTONIVM.

(a. 48) *Cic. ad Att. XI, 7, 2*: Ad me misit Antonius exemplum Caesaris ad se litterarum, in quibus erat se audisse Catonem et L. Metellum in Italiam uenisse, Romae ut essent palam: id sibi non placere, ne qui motus ex eo fierent, prohiberique omnes
15 Italia, nisi quorum ipse causam cognouisset; deque eo uehementius erat scriptum.

(a. 47) *Cic. Phil. II, 40, 103*: Varronis Casinatem fundum quis uenisse dicet? quis hastam istius uenditionis uidit? quis uocem praeconis audiuit? Misisse dicis Alexandriam, qui emeret a Caesare. Ipsum enim expectare magnum fuit! Quis uero audiuit umquam (nullius autem salus curae pluribus fuit) de fortunis Varronis rem ullam esse detractam? Quid? si etiam scripsit ad te Caesar, ut redderes, quid satis potest dici de tanta impudentia?

20

AD Q. METELLVM SCIPIONEM.

25

(a. 48) *Caes. b. ciu. III, 57, 1*: Haec cum in Achaia atque apud Dyrrhachium gererentur, Scipionemque in Macedoniam uenisse constaret, non oblitus pristini instituti Caesar mittit ad eum A. Clodium, suum atque illius familiarem, quem ab illo traditum initio et commendatum in suorum necessariorum numero habere
30 instituerat. Huic dat litteras mandataque ad eum.

6 Appianus, postquam ipsum Caesarem Brundisium clam traicere frustra conatum esse narrauit, haec scribit b. ciu. II, 58: 'Ο δ' οὐκέτι λήσεσθαι προσδοκῶν Ποστούμιον ἀνθ' ἑαυτοῦ προσέταξε διαπλεῦσαι τε καὶ φράσαι Ἰαβινίῳ τὸν στρατὸν εὐθὺς ἄγειν διὰ θαλάσσης· ἂν δ' ἀπειθῇ, ταῦτα προστάττειν Ἀντωνίῳ καὶ τρίτῳ μετὰ τὸν Ἀντώνιον Καληνῶ. Εἰ δ' οἱ τρεῖς ἀποκνοῖεν, ἐπιστολὴ πρὸς τὸν στρατὸν αὐτὸν ἐγέγραπτο ἄλλη, τὸν βουλόμενον αὐτῶν ἐπὶ τὰς ναῦς ἔπεσθαι τῷ Ποστούμῳ καὶ καταίρειν ἀναχθέντας ἐς χωρίον ἐς ὃ τι ὁ ἄνεμος ἐκφέρη μηδὲν τῶν νεῶν φειδομένους· οὐ γὰρ νεῶν χρῆζειν Καίσαρα, ἀλλὰ ἀνδρῶν.

18 qui primo loco Vaticanus. uenisse dicet Vaticanus, uenisse dicit ceteri. 19 misisse Vaticanus, misisse te ceteri. 22 quod Vaticanus.

AD ALIENVM.

(a. 46) *B. Afr.* 20, 3: Litteras in Siciliam nuntiosque mittere, ut sibi crates materiemque congererent ad arietes, cuius inopia in Africa esset, praeterea ferrum, plumbum mitteretur.

5

AD ALIENVM ET RABIRIVM POSTVMVM.

(a. 46) *B. Afr.* 26, 3: Litteris celeriter in Siciliam [missis] ad Alienum et Rabirium Postumum conscriptis [et] per catascopum mittit, ut sine mora ac nulla excusatione hiemis ventorumque quam celerrime exercitus sibi transportaretur: Africam provinciam perire funditusque everti ab suis inimicis; quod nisi celeriter sociis foret subuentum, praeter ipsam Africam terram nihil, ne tectum quidem, quo se reciperent, ab illorum scelere insidiisque reliquum futurum.

10

AD SER. SVLPICIVM.

15 (a. 46) *Cic. ad Fam.* XIII, 19, 1: Effectum est et ipsius splendore et nostro reliquorumque hospitem studio, ut omnia, quae uellemus, a Caesare impetrarentur; quod intelleges ex iis litteris, quas Caesar ad te dedit.

AD ATTICVM.

20 (a. 46) *Cic. ad Att.* XII, 6, 3: Caesar mihi irridere uisus est quaeso illud tuum, quod erat εὐπρεπὲς et urbanum. Ita porro te sine cura esse iussit, ut mihi quidem dubitationem omnem tolleret.

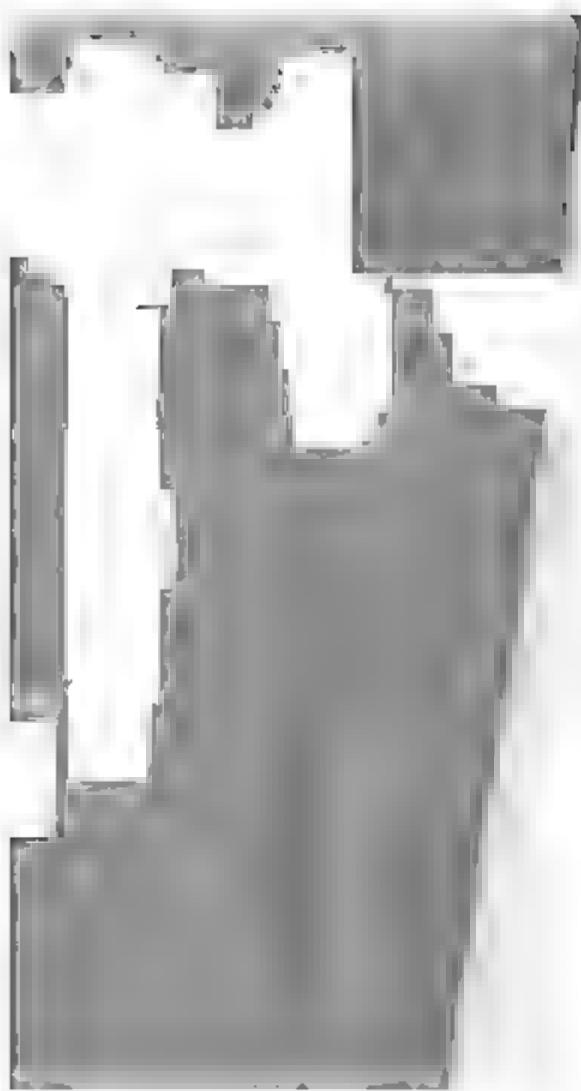
AD DEIOTARVM.

25 (a. 45) *Cic. pro Deiot.* 14, 38: Non dubito, quin tuis litteris, quarum exemplum legi, quas ad eum Tarracone huic Blesamio dedisti, se magis etiam erexerit ab omnique sollicitudine abstraxerit. Iubes enim bene sperare et bono esse animo; quod scio te non frustra scribere solere.

AD LAMIAM.

30 (a. 45) *Cic. ad Att.* XIII, 45, 1: Fuit apud me Lamia post discessum tuum epistolamque ad me attulit missam sibi a Caesare; quae quamquam ante data erat quam illae Diocharinae, tamen plane declarabat illum ante ludos Romanos esse venturum. In qua extrema scriptum erat, ut ad ludos omnia pararet neue committeret,
35 ut frustra ipse properasset. Prorsus ex his litteris non uidebatur

15 ipsius] *Lysonis Patrensis*; qui, cum in partibus Pompeianis fuisset, de bonis suis timebat. 17 his *Mediceus*. 18 ad te] *Ser. Sulpicius Achaiae proconsule praerat*. 21 et urbanum ita] e turba minuta *Mediceus*, sed corr. in marg. 27 *Vid. p. 772, 24.* 32 ille *Mediceus*.

• • • • • ἀπεστείλεν εἰς
σφραγείας πολλὰς ἔχοντα
(a. 52) *Caes. b. 1*

Romae dierum viginti sup
(a. 50 *extremo*) *Caes*

natum miserit, ut omnes a
impetranisse. *Sueton. Caes*

ne sibi beneficium populi a
tores ab exercitibus discer

ρειλε δ' ἡ γραφή κατάλει
σαρ ἐπεπράχει καὶ πρόκλη

σθαι, ἄρχοντος δ' ἔτι ἐκ
ρὸς αὐτίκα τε τῇ πατρίδι

Cic. ad Fam. XVI, 11, 2: (

natum et acerbis litteras misit
(a. 47) *Cic. Phil. XIV*

num misit ullas collega litteras
num te de supplicatione voluit

postea de Alexandria, de Phari
AD LI.

(a. 58) *Caes. b. Gall. 1, 1:*
ras nuntio:que misit, ne eos fr
si iuuissent, se eodem loco

IN SARDINIAM ET RELIQUAS PROVINCIAS AFRICAE FINITIMAS.

(a. 46) *B. Afr.* 8, 1: Caesar in Sardiniam nuntios cum litteris et in reliquas provincias finitimas dimisit, ut sibi auxilia, commeatus, frumentum, simulatque litteras legissent, mittenda curent.

CIRCVM PROVINCIAM AFRICAM.

(a. 46) *B. Afr.* 26, 1: Caesar, cum de suo aduentu dubitatio in provincia esset, neque quisquam crederet ipsum, sed aliquem legatum in Africam cum copiis uenisse, conscriptis litteris circum
10 provinciam omnes ciuitates facit de suo aduentu certiores.

AD GAETVLOS.

(a. 46) *B. Afr.* 32, 4: Quorum ex numero electis hominibus illustrioribus [Gaetulos] et litteris ad suos ciues datis cohortatus, uti manu facta se suosque defenderent, ne suis inimicis aduersa-
15 riisque dicto audientes essent, mittit.

INCERTVM AD QVOS.

(a. 56) *Plut. Crass.* 14: Ἐνταῦθα δ' ὁδὸς ἦν μία δευτέρας ὑπατείας αἵτησις· ἦν μετιόντων ἐκείνων ἔδει συμπράττειν Καίσαρα τοῖς τε φίλοις γράφοντα καὶ τῶν στρατιωτῶν πέμ-
20 ποντα πολλοὺς ἀρχαιρεσιάζοντας.

(a. 55) *Eumen. paneg.* 4, 11, 2: Quam Caesar, ille auctor uestri nominis, cum Romanorum primus intrasset, alium se orbem terrarum scripsit reperisse tantae magnitudinis arbitratus, ut non circumfusa Oceano, sed complexa ipsum Oceanum uideretur.

25 (a. 50 extremo) *Plut. Caes.* 31: Παρὰ Καίσαρος ἦγον

12 quorum] *Gaetulorum*. Cf. *b. Afr.* 55, 1. 18 ἐκείνων] *Pompeium et Crassum* dicit. 21 quam] *Britanniam*. 25 Cf. *Sueton.*

Caes. 29: Cum aduersariis pepigit, ut dimissis octo legionibus Transalpinaeque Gallia duae sibi legiones et Cisalpina provincia uel etiam una legio cum Illyrico concederetur, quoad consul fieret. *Appian. b. ciu.* 11, 32: Τοὺς οὖν φίλους ἐκέλευεν ὑπὲρ αὐτοῦ συμβῆναι τὰ μὲν ἄλλα αὐτὸν ἔθνη καὶ στρατόπεδα ἀποθῆσθαι, μόνον δ' ἔξειν δύο τέλη καὶ τὴν Ἰλλυρίδα μετὰ τῆς ἐντὸς Ἀλπεων Γαλατίας, ἕως ὑπατος ἀποδειχθεῖν. *Plut. Pomp.* 59: Κικέρων ἔπραττε διαλλαγὰς, ὅπως Καῖσαρ ἐξελθὼν Γαλατίας καὶ τὴν ἄλλην στρατιάν ἀφείετο πᾶσαν ἐπὶ δυοὶ τάγμασι καὶ τῇ Ἰλλυρικῇ τὴν δευτέραν ὑπατείαν περιμένη. *Has condiciones Suetonius eodem tempore, quo Caesar litteras ad senatum (p. 780, 13) misit, Appianus paulo ante, Plutarchus paulo post latas referunt. Ipsae condiciones accuratissime a Suetonio poni uidentur; qui tamen quod Caesarem octo legiones dimittere uoluisse scribit duabus uel una retenta, id ita tantum fieri potuit, ut, cum duas legiones retineret, ea, quam una cum Pompeii legione ex senatusconsulto tradiderat, dimissis adnumeraretur. Nam una sua, altera Pompeii ex senatusconsulto tradita anno 50 Caesarem nouem legiones habuisse p. 120 demonstrauimus.*

ἐπιστολαὶ μετριάξουν δοκοῦντος· ἡξίου γὰρ ἄφεις τὰ ἄλλα πάντα τὴν ἐντὸς Ἀλπεων καὶ τὸ Ἰλλυρικὸν μετὰ θνεῖν ταχυάτων αὐτῷ δοθῆναι, μέχρι οὗ τὴν δευτέραν ὑπατείαν μέτριοι.

(a. 48) *Plut. Pomp.* 68: Ἐπιδινῆς δὲ φυλακῆς ἐπὶ τοῦ Καίσαρος στρατοπέδου πολλὴν ἡσυχίαν ἄγοντος ἐξέλαμψε ἡ μέγα φῶς, ἐκ δὲ τούτου λαμπρὰς ἀρθείσα γλογοειδὴς ἐπὶ Πομπηίου κατέσκηψε· καὶ τοῦτο ἰδεῖν φησι Καίσαρ αὐτὸς ἐπιὼν τὰς φυλακὰς.

(a. 48) *Appian. b. cū.* ἐκέλευε τοῖς πεζοῖς μὴτ' ἐφάλαγγος μὴδ' ἀκοντίζειν, νεσθαι διὰ χειρὸς τοῖς δὲ αὐτοῦ τὸ στρατήγημα ἔπει- ὁ δὲ Καίσαρ ἐν ταῖς ἐπιπληγὰς ὑπὸ τῆς βολῆς ἐν ὑπὸ τοῦ δρόμου προθυμοῖ

καὶ τοῖς ἐπιθίοουσιν εὐβλήτους δι' ἀτρεμίαν οἷα σκοποὺς εἶναι· ὃ καὶ τότε γενέσθαι. Τὸ γὰρ δέκατον τίλος σὺν αὐτῷ περιδραμεῖν τὰ λαῖά τοῦ Πομπηίου ἐρημα ἐπείων γενόμενα καὶ ταρταχόθεν ἀτρεμοῦντας ἐς τὰ πλεονὰ ἐσακοντίζειν, μέχρι θυ- 20 ρηζοιμένοις ἐμπεισόντας βίᾳ τρέψασθαι καὶ τῆς νίκης κατάρξαι.

(a. 48) *Plut. Cues.* 48: Τοῖς δὲ φίλοις εἰς Ῥώμην ἐγραφε, ὅτι τῆς νίκης ἀπολαύοι τοῦτο μέγιστον καὶ ἰδίσιον, τὸ σῶζειν τινὰς αἰὲ τῶν πεπολεμηκότων πολιτῶν αὐτῷ. 25

(a. 48) *Cic. ad Att.* XI, 6, 7: Quaere ex Diocbare, Caesaris liberto, quem ego non uidi, qui istas Alexandreas litteras attulit

(a. 48) *Idem ibid.* 17, 3: Illum ab Alexandria discessisse nemo nuntiat, constatque ne profectum quidem illum quemquam post Idus Mart. nec post Idus Decembr. ab illo datas ullas litteras 3 Ex quo intellegis illud de litteris a. d. V Id. Febr. datis (quod inane esset, etiamsi uerum esset) non uerum esse.

4 Ea nocte, quam pugna Pharsalica secuta est, haec accidisse dicuntur.

6 ἀρθείσα *Heldius*, ἀφθείσα uel ἀφθ-ῖον *codd.* 9 τι θου- 20 ρος) *fusus* equitibus sinistrum cornu a Caesare circumueniri. Rem ipsam male narravit *Appianus*, *Id. Caes. b. cū.* III, 92 Ceterum quo minus Caesarem idem, quod in commentariis reprehendit, in litteris post pugnam missis reprehendisse credamus, causa nulla est. 29 illum *codd.* *Malaspinae*, illi *Mediceus*.

31 quod illud add *Mediceus*, *C. J. ep.* 16, 1: Non meo uisio fit, ut me ista epistola nihil consoletur. Nam et exigue scripta est et suspiciones magnas habet non esse ab illo, quas animaduertisse te existimo.

(a. 46) *Cic. ad Fam. IX, 6, 1*: Cum ille scripsisset, ut opinor, se in Alsiense uenturum cett.

(a. 45) *Cic. ad Att. XIII, 7, 1*: Sestius apud me fuit et Theopompus pridie: uenisse a Caesare narrabat litteras; hoc scribere, sibi certum esse Romae manere causamque eam ascribere, quae erat in epistola nostra, ne se absente leges suae neglegerentur, sicut esset neglecta sumptuaria.

(a. 45) *Cic. ad Att. XIII, 45, 1*: Fuit apud me Lamia post discessum tuum epistolamque ad me attulit missam sibi a Caesare; quae quamquam ante data erat quam illae Diocharinae, tamen plane declarabat illum ante ludos Romanos esse uenturum.

Sueton. Caes. 26: Gladiatores notos, sicubi infestis spectatoribus dimicarent, ui rapiendos reseruandosque mandabat; tirones neque in ludo neque per lanistas, sed in domibus per equites Romanos atque etiam per senatores armorum peritos erudiebat precibus enitens, quod epistolis eius ostenditur, ut disciplinam singulorum susciperent ipsique dictata exercentibus darent.

POËMATA.

Tac. de orat. 21: Nisi forte quisquam aut Caesaris pro Decio Samnite aut Bruti pro Deiotaro rege ceterosque eiusdem lenitudinis ac teporis libros legit, nisi qui et carmina eorundem miratur. Fecerunt enim et carmina et in bibliothecas retulerunt non melius quam Cicero, sed felicius, quia illos fecisse pauciores sciunt.

Sueton. Caes. 56: Feruntur et a puero et ab adolescentulo quaedam scripta, ut laudes Herculis, tragoedia Oedipus; quos omnes libellos uetuit Augustus publicari.

Plut. Caes. 2: Καὶ ποιήματα γράφων καὶ λόγους τινὰς ἀκροαταῖς ἐκείνοις ἐχρήτο.

Sueton. uit. Terent. 5: C. Caesar:

30 'Tu quoque, tu in summis, o dimidiate Menander,
Poneris et merito, puri sermonis amator.
Lenibus atque utinam scriptis adiuncta foret uis,
Comica ut aequato uirtus polleret honore

2 in Alsiense uenturum] cum ex Africa et Sardinia rediret.

3 Vid. p. 772, 29.

8 Vid. p. 779, 30.

10 Diocharinae] quas Diocha-

res, Caesaris libertus, attulerat.

18 Cf. Plin. ep. V, 3.

19 Vid.

p. 750, 26.

24 Vid. p. 765, 17.

25 Oedipus Memmianus, Oedipi uel

Oedippi ceteri.

28 ἐκείνοις] piratis, a quibus captus erat.

Cum Graecis, neque in hac despectus parte iaceres.

Vnum hoc maceror et dolco tibi deesse, Terenti'.

Plin. hist. nat. XLV, 8, 144: Nec non olus quoque siluestre est trium foliorum Divi Iulii carminibus praecipue iocisque militaribus celebratum. Alternis quippe versibus exprobrauere lapsana se uixisse apud Dyrrhachium praemiorum parsimoniam cauillantes. Est autem id cyma siluestris.

Sueton. Caes. 56: Reliquit et de analogia duos libros et Anticationes totidem ac praeterea quod inscribitur iter. Quorum librorum primos in trans, cum ex citeriore Gallia conuentibus peractis ad exer et, sequentes sub tempus Mundensis proelii fecit, nou lum ab urbe in Hispaniam ulterio rem quarto et uicesime sit.

Diomed. p. 363 P.: 4

um XIII: Re uendita, ite- 15

rum empta. Vnde manifestum ut uenita non dici, sed aut uenumdata aut uendita. Ut Cicero C. Caesar: 'Possessiones redimi, eas postea pluris uenditas'.

Gell. VII, 9: M. Tullius et C. Caesar mordeo memordi, pungo pepugi, spondeo spepondi dixerunt. 20

Quintil. I, 7, 21: Optimus, maximus, ut mediam i litteram, quae ueteribus u fuerat, acciperent, C. primum Caesaris inscriptione traditur factum. *Vel. Long. p. 2228 P.*: Antiquis uarie scriptitatum est mancupium, aucupium, manubiae, siquidem C. Caesar per i scripsit, ut apparet ex titulis ipsius. *Cassiod. ex Cor- 25 auto p. 2284 P.*: Lacrumae an lacrimae, maxumus an maximus, et si quae similia sunt, scribi debeant, quaesitum est. Terentius Varro tradidit Caesarem per i eiusmodi uerba solitum esse enuntiare et scribere: inde propter auctoritatem tanti uiri consuetudinem factam.

Isidor. origg. II, 12, 7: Telinum, cuius Iulius Caesar me- 30 minit dicens: 'Corpusque suaui telino unguimus'.

3 Cf. *Caes. b. civ. III, 48, 1*. 9 inter Memmianus. 13 peruenit] cum contra Pompeii liberos proficisceretur. 19 Haec male ad libros de analogia relata esse adiuncta Ciceronis mentio docet. 26 Fadem ponit Isidorus origg. I, 26, 15. 30 Haec alii Straboni Caesari tribuenda existimant. Scaliger et Grialus senarium fuisse putant huiusmodi. corpusque suaui telini unguine unguimur. 31 suau] suum Gudianus primus. telino uar. lect. apud Fulcanium et 'ali' Areuati. unguimur 'ali' Areuati.

Nonius p. 198 M.: Cinis feminino apud Caesarem et Catulum et Caluum lectum est, quorum uacillat auctoritas.

Cuper p. 2244 P.: Lutum atque macellum singulariter exire memento, licet Memmius ista macella dicat et Caesar luta.

1 Caesarem] ad Strabonis tragoedias hoc referendum opinatur Meyerus.

2 Exemplum a Nonio adiectum ex Caluo petatum esse Charis. p. 78 P. demonstrat.

4 Hoc alii ad libros de analogia retulerunt; Meyerus in Strabonis tragoediis positum fuisse credit, nescio cur, nisi forte luta tragoediae potissimum apta iudicauit. Num dictatoris sit, ego quoque dubito, cum, qui harenas uitiose dici existimauit (p. 755, 4), non uideatur luta probauisse. *Nonius p. 212 M.* ex Ciceronis epistolis ad Hirtium haec profert: luta et limum aggerebant, et potest fieri, ut Caper Caesarem errore commemorauerit, nisi forte haec uerba, quae potius ab iis, qui Mutinam obsidebant, scripta uidentur, ex epistola Hirtii sunt uel, si Capro aliquid tribuendum putas, Caesaris Octauiani Ciceronianis ad Hirtium interposita: nam quod ad Octauianum quoque Ciceronis epistolae erant, quo minus unam et alteram illius in Hirtiano corpore positam fuisse credamus, causa non est.

Ex iis, quae inter Caesaris fragmenta ponebantur, et alia quaedam exclusi, de quibus dicere necesse non est, et haec. Quae apud Priscianum leguntur p. 719 P. (I p. 278 Kr.): Caesar in auguralibus: 'Si sincera pecus erat' Lucii Caesaris esse apparet ex eodem Prisciano p. 791 (I p. 368 Kr.): L. Caesar: 'Certaeque res augurantur' οἰωνοσκοποῦνται; et eiusdem Lucii Caesaris esse, quae Macrobius profert Sat. I, 16: Iulius Caesar sexto-decimo auspiciorum libro negat nundinis contionem aduocari posse, id est cum populo agi, ideoque nundinis Romanorum haberi comitia non posse, Festus ostendit p. 161, 30 Müll.: Maiorem consulem L. Caesar putat dici uel eum, penes quem fasces sint, uel eum, qui prior factus sit; praetorem autem maiorem urbanum, minores ceteros. Neuter autem liber a Suetonio commemoratur, quem, cum diligentissime de Caesaris scriptis referat, tot uoluminum mentionem omisisse incredibile est: nam quod librum de astris non commemorauit, uidetur is item ut Ptolemaei de apparentiis et quae Ioannes Lydus de ostent. p. 357 Bekk. se ex Clodio Tusco uertisse affirmat fastis similis fuisse. Ineptum epigramma Thrax puer astricto (Burm. anthol. II p. 62) Caesare indignum iudicauit. Quae uero apud Seru. ad Verg. Aen. I, 267 in Fuldensi codice leguntur: Occiso Mezentio Ascanium, sicut Iulius Caesar scribit, Iulum coeptum uocari uel quasi ἰοβόλον id est sagittandi peritum uel a prima barbae lanugine, quam ἰούλον Graeci dicunt, quae ei tempore uictoriae nascebatur, haec quin impudenter conficta sint, non dubito, non minus quam illa de ephemeridibus (p. 5) aut quod auctor libri de origine gentis Romanae pluribus locis cum aliorum tum Caesaris testimonio utitur, nisi quod haec aliquanto recentiora uidentur.

A. HIRTII FRAGMENTA.

ANTICATO AD M. TVLLIVM CICERONEM (a. 45).

Cic. ad Att. XII, 40, 1
ratio contra laudationem mea-
tius ad me misit, in quo col-
laudibus meis. Itaque misi l-
ret. Volo enim eum divulga-
tuis. 41, 4: Hirtii epistolam
videtur eius vituperationis,
me, quid tibi visum sit, si

utura sit Caesaris vitupe-
i ex eo libro, quem Hir-
tonis, sed cum maximis
scam, ut tuis librariis da- 5
io facilius fiat, imperabis
iae mihi quasi πρόπλασμα
scripsit de Catone, facies
iodum, certiore. 44, 1:

Illius librum, quem ad me misit de Catone, propterea volo divul- 10
gari a tuis, ut ex istorum vituperatione sit illius maior laudatio.
45, 3: Tu uero perculga Hirtium. Id enim ipsum putaram, quod
scribis, ut, cum ingenium amici nostri probaretur, ὑπόθεσις vi-
tuperandi Catonis irrideretur. 47, 3: Hirti librum, ut facis, divulga.

EPISTOLAE.

15

AD M. TVLLIVM CICERONEM.

(a. 47) *Cic. ad Att. XI, 14, 3*: Quintus pergit, ut ad me et
Pansa scripsit et Hirtius; isque item Africam petere cum ceteris
dicitur.

(a. 45.)

20

Cic. ad Att. XII, 35, 1: Hirtii epistolam tibi misi et recen-
tem et benevole scriptam.

Idem ibid. 37, 4: Hirtius ad me scripsit Sex. Pompeium
Corduba exisse et fugisse in Hispaniam citeriorem, Gnaeum fugisse
nescio quo; neque enim curo. Nihil praeterea novi. Litteras Nar- 25
bone dedit XIII Kal. Mai.

Idem ibid. XIII, 21, 1: Ad Hirtium dederam epistolam sane
grandem, quam scripseram proxime in Tusculano. Huic, quam tu
mihi misisti, rescribam alias.

9 me om. *Mediceus.*   14 deuolga *Mediceus.*   28 tu *Medi-*
ceus, tum decurtatus et Tornaesianus.

(a. 44.)

Cic. ad Att. XV, 5, 2: Vt tu de provincia Bruti et Cassii per senatusconsultum, ita scribit et Balbus et Hirtius; qui quidem se actatum. Etenim iam in Tusculano est mihi, ut absim, uehementer auctor, et ille quidem periculi causa, quod sibi etiam fuisse dicit.

Idem ibid. 6, 1: 'Hirtius Ciceroni suo s. Rure iam redierim quaeris, an ego, cum omnes caleant, ignauiter aliquid faciam. Etiam ex urbe sum profectus. Vtilius enim statui abesse. Has tibi litteras exiens in Tusculanum scripsi. Noli autem me tam strenuum putare, ut ad Nonas recurram. Nihil enim iam uideo opus esse nostra cura, quoniam praesidia sunt in tot annos prouisa. Brutus et Cassius utinam, quam facile a te de me impetrare possunt, ita per te exorentur, ne quod calidius ineant consilium! Cedentes enim haec ais scripsisse. Quo? aut quare? Retine, obsecro te, Cicero, illos et noli sinere haec omnia perire; quae funditus mediusfidius rapinis, incendiis, caedibus peruertuntur. Tantum, si quid timent, caueant; nihil praeterea moliantur. Non mediusfidius acerrimis consiliis plus quam etiam inertissimis, dummodo diligentibus, consequantur. Haec enim, quae fluunt, per se diuturna non sunt; in contentione praesentes ad nocendum habent uires. Quid speres de illis, in Tusculanum ad me scribe'.

Idem ibid. 8, 1: Post tuum discessum binas a Balbo: nihil noui; itaque ab Hirtio, qui se scribit uehementer offensum esse ueteranis.

(a. 43.)

Cic. ad Fam. XII, 5, 2: Hirtius nihil nisi considerate, ut mihi crebris litteris significat, acturus uidebatur.

Cic. Phil. XII, 4, 9: An uos A. Hirtium, praeclarissimum consulem, C. Caesarem, deorum beneficio natum ad haec tempora, quorum epistolas spem uictoriae declarantes in manu teneo, pacem uelle censetis? Vincere illi expetunt pacisque dulcissimum et pulcherrimum nomen non pactione, sed uictoria concupiuerunt.

AD CAESAREM.

35 (a. 46) *Cic. ad Fam. IX, 6, 1:* Cum ille scripsisset, ut opi-
 3 senatusconsultum ita *Victorius*, scita *Mediceus* et *edd. primae*,
 qui *Crusellinus*, om. *Mediceus* et *edd. primae*. 4 actatum *Crusellinus*, acturum *Mediceus* et *edd. primae*. 5 auctor] est cum *Lambino* *add. seqq.* 15 retineo ante *corr. Mediceus*. 16 que funditus *Mediceus*. 35 *Vid. p. 783, 1.*

nor, se in Alsienſe uenturum, ſcripſerunt ad eum ſui, ne id faceret; multos ei moleſtos fore ipſumque multis; Oſtiae uideri commodius eum exire poſſe. Id ego non intellegebam quid intereſſet. Sed tamen Hirtius mihi dixit et ſe ad eum et Balbum et Oppium ſcripſiſſe, ut ita faceret.

AD ATTICVM.

(a. 45) *Cic. ad Att. XII, 44, 1*: Et Hirtium aliquid ad te *συμπαιθῶς* de me ſcripſiſſe facile patior (fecit enim humane), et te eius epistolam ad me non miſiſſe facilius: tu enim etiam humanius.

AD M.

(a. 43) *Anton. ep. ad Hirtium, Phil. XIII, 17, 34*: Negatis pacem poſſe frumento iuueri. § 36: Conſulitis in ſenatu et legatos eſſe quinque.

AD M.

(a. 43.)

Cic. Phil. VIII, 2, 6: Nec illa hoſtilia uerba nec bellica, quae paulo ante ex collegae litteris Pansa recitauit: 'Deieci praefidium, Claterna politus ſum; fugati equites, proelium commiſſum, 20 occiſi aliquot'.

Cic. Phil. XIV, 2, 6: Ad litteras ueniam, quae ſunt a conſulibus et a propraetore miſſae. 1, 1: Ex litteris, quae recitatae ſunt, patres conſcripti, ſceleratiſſimorum hoſtium exercitum caeſum fuſumque cognoui. 10, 28: Hic adoleſcens maximi animi, ut 25 ueriffime ſcribit Hirtius, caſtra multarum legionum paucis cohortibus tutatus eſt ſecundumque proelium fecit. 8, 24: Aut ſupplicatio ob rempublicam pulcherrime geſtam poſtulantibus noſtris imperatoribus deneganda eſt, aut ſupplicatione decernenda hoſtes eos, de quibus decernitis, iudicetis neceſſe eſt.

2 optuae *Mediceus*. 8 ſcripſiſſe] de morte *Tulliae*. et te] ecce ante *corr. Mediceus*. 22 conſulibus *Ferrarius*, conſule *codd.* Cf. c. 8, 22. 24 fuſum caeſumque *Nonius p. 312 M.* 25 hic adoleſcens] *Octavianus*. 28 noſtris *codd.*, ueſtris *ed. Orelli*.

ADDENDA ET CORRIGENDA.

Cum absolutis quaestionibus typothetae aliquantum intermitterent, retractatis interim quae scripseram nactus etiam edd. ueteres, quibus antea carebam, nonnulla, de quibus minus recte dixeram, in ipsis scriptoris uerbis aut in annotatione subiecta reprehendere et ad haec addenda ablegare legentes potui.

5, 12 ab im. scr. Teneteros. 8, 17 ab im. scr. Gellianos. 12, 3 scr. 20, 2. 13, 14 ab im. scr. extr. pro 7 et 7 pro 6 et u. 5 ab im. 38, 4. 39, 2 pro 28, 4. 29, 1 et u. ult. 15, 6 pro 15, 7. 14, 1 dele 48, 3 et u. 4 scr. 5, 3 et u. 14 scr. 45, 4 pro 45, 3 et u. 23 3 et 5 pro 2 et 4 et u. 24 44, 1 pro 44, 2 et u. 28 1 et 3 pro 1 et 2. 15, 4 ab im. scr. 85, 8. 17, 19 scr. 85, 4. 18, 14 scr. 32 pro 33 et u. 15 ab im. 2, 5 pro 2, 4 et u. 8 ab im. adde Cassinam ap. Cic. ad Fam. VI, 7, 2 si scit et persuasus est. 19, 7 scr. 67, 2 et u. 12 70, 5 et u. 16 74, 3 pro 74, 2 et 83, 5 pro 83, 4 et u. 19 VIII, 5, 3. 20, 5 scr. 10, 5 et u. 15 ab im. 65, 4. 21, 1 scr. iubet tradi et u. 9 ab im. 74, 3 pro 74, 2 et u. 5 ab im. 38, 2 pro 38, 1 et u. 4 ab im. post 68, 2 adde 69, 2 et u. 3 ab im. scr. 84, 2 pro 84, 1 et u. 2 ab im. 4 et 5 et 6 pro 3 et 4 et 5 et u. ult. dele 87, 1. 22, 2 dele 18, 5 et u. 16 scr. 8, 5 pro 8, 4 et u. 18 70, 3 pro 70, 2 et u. 2 ab im. scr. eadem. 23, 4 scr. 8, 5 et u. 17 opulentissimum eius regni et u. 14 ab im. 52, 2 pro 52, 3 et u. 12 ab im. dele 87, 5 et u. 11 ab im. scr. 85, 5 pro 85, 4 et u. 9 ab im. 25, 4 pro 25, 3 et 84, 3 pro 84, 2 et u. 6 ab im. dele et 8 et et 10. 79, 2 et u. 5 ab im. dele 3 extr. et scr. 6, 1 pro 6, 2 et u. 4 ab im. dele 73, 4 et u. 3 ab im. scr. 25, 4 pro 25, 3 et u. 2 ab im. dele 1 et. 24, 4 scr. 80, 2 pro 80, 1 et u. 10 8, 5 pro 8, 4 et u. 23 Ateguae pro Vllae et u. 7 ab im. 23, 2 pro 23, 1. 25, 3 scr. 19, 1 pro 19, 7 et u. 12 25 pro 26 et u. 21 40, 7 pro 40, 8. 26, 11 scr. 1827 et ibid. et u. 18 c. 3, 7. 27, 3 scr. renuntiauerunt et u. 17 ab im. 7, 5 pro 7, 3 et u. 3 ab im. 40, 2 pro 40, 1 et u. 2 ab im. dele 37, 4. 28, 1 scr. 27, 3 pro 27, 4. — V. 3 Quamuis etiam c. 38, 4 legitur. — V. 8 Infinitium historicum praeterea c. 31, 5 et 33, 5 posui. — V. 17 scr. 26, 2 et 4 pro 11, 2 et u. 5 ab im. scr. 31, 3. 29, 5 scr. 23, 3. 34, 15 scr. 29, 6. 31, 6 pro 26, 6. 35, 5 Apud Iohannem Lydum de mag. p. 226, 12 Bakh. haec leguntur: 'Εκ τῶν Παρτικῶν ὁρῶν, ἃ τῆς Κελτικῆς ὁρεινῆς εἰναι φησιν ὁ Καῖσαρ ἐν βιβλίῳ τῇ πρώτῃ τῆς κατ' αὐτὸν Γαλλικῆς ἐφημερίδος, ἐκ μᾶς πηγῆς ὅ τε Ῥῆνος ὅ τε Ἰστρος οὐδέτερος δὲ αὐτῶν μὴ τὴν ἐπωνυμίαν ἀμείψαι ἐπὶ τὴν θάλασσαν ἐξαθεῖται. Ὁ μὲν γὰρ Ῥῆνος πᾶσαν τὴν Γαλατικὴν μεσόγειον τριχῇ διηρημένην εἰς Κελτικὴν, Γερμανικὴν καὶ Γαλατικὴν διατρέχων οὐκ ἄρδει μόνον αὐτὴν μετὰ Ῥοδανὸν, ἀλλὰ καὶ φρουρεῖ φυλάττων ἀνέφοδον πρὸς δὲ τὸ πέρας σχεδὸν τῆς ῥύσεως εἰς Μόσον τὸν ποταμὸν γέγονα τοῦ βορείου πρὸς δέσιν ὠκεανοῦ ὁλισθαίνων ἀποβάλλει μὲν τὴν οὖσαν αὐτῷ κατ' ἀρχὰς ἐπωνυμίαν, μετ' ἐκείνου δὲ τοῖς τῆς Βρεττανικῆς θαλάττης ἐπισύρεται κόλποις. Ὁ δὲ Ἰστρος cett. Apparet Lydum siue Samonicum, ex quo se haec sumpsisse ille ait p. 226, 11, ea, quae apud Caesarem legerat, non bene memoria tenuisse. Nam de montibus Raeticis nihil Caesar, de tribus Galliae partibus initio primi commentarii, de Rheno et Mosa IV, 10, sed de utraque re aliter refert; Danubium VI, 25, 2 commemorat. 36, 10 scr. Apollinarem. — V. 2 ab im. Wilmansius in Portsit tabular. IX p. 303 sqq. demonstrare conatus est Iulium Celsum Caesaris commentarios secutum librum de bellis Caesaris scripsisse atque inde Vincentium hausisse, quia quae hic

terpolato codice descripta su.
singulae. 53, 9 *ab im. a*
im. post compleri adde et intere
ab im. scr. 44, 11. 57, ;
nisi. 63, 20 *scr. erat ha*
ae. 68, 13 *ab im. post Pa.*
VII, 40, 6. 69, 16 *ab im.*
70, 1 scr. 1, 14, 1. 72, 2 ;
Cic. Phil. IX, 7, 16, quom locum
versus. 74, 15 *ab im. Madu*
p. 183 item ut Bentleius et Elbe
ram partem saccidunt Vbi, quo
captus Germanorum, paulo, quai
quia verba ut est captus Gorma
gonda essent; captu enim faculta
est, ideoque mo minus recte ius
minus meam rationem teneo, cum
tis perspiciam, neque signification
stimo, quo minus verba ut est cap
tur. Hoc enim dicit Caesar, cuius
fuisse, qualem amplitudinem et fl
mirum opum atque potentias. Ro
que florens dici posset, praestanti
manitas requiri videbatur; atque
Vbiis concedit. 75, 16 *scr. Sa*
riorum codicum. 78, 11 *ab i*
adde Cul. et de la Ox. et u. 23 scr.
ab im. III, 61, 3. 83, 1 *scr. In*
85, 3 Posset et possit male in coda
4 extr. 18. 2 1 1 22

quae b. Gall. VI, 13, 4 in codd. scripta sunt. Nam commemoratis druidibus et equitibus cum deinceps haec leguntur: Illi rebus diuinis intersunt, sacrificia publica ac priuata procurant, religiones interpretantur; ad hos magnus adolescentium numerus disciplinae causa concurrit, necessario extrema uerba ad equites referenda sunt, cum de druidibus posita esse apertum sit. Itaque Caesar ad ea scripserat. 106, 4 scr. 76, 3. 108, 3 ab im.

scr. 64, 6 pro 64, 4. 109, 13 pro mille scr. singula et u. 17 76, 3.

110, 19 scr. II, 29, 4 et u. 22 VII, 87, 5 et u. 24 post Hann. pr. adde Scal. Leid. pr. Oxon. et dele deinceps in Scal. — omissum est (u. 25). 111,

14 scr. V, 11, 8. 112, 14 ab im. Vide an scribendum sit: centurionibus duplicem summam praedae nomine condonandam pollicetur. 114, 5

scr. V, 40, 6. — V. 16 adde annum quintum et decimum ex mon. Ancyr. tab.

III u. 1. 119, 1 scr. Belgis. 127, 4 ab im. scr. 3, 2. 128,

8 scr. 6, 5. 130, 11 ab im. scr. 59 pro 49 et u. 9 ab im. 64, 2.

133, 6 scr. §. 2. 138, 17 et 26 scr. 48, 7. 150, 12 scr. 28 et u.

14 29. — V. 14 ab im. nimis breuiter dixi. Incedere timorem alicui Cicero et Caesar non dixerunt; dixit ex antiquioribus Sallustius (Cat. 31), et inde a Liuis frequentatum est. 153, 4 dele et et u. 11 pro atque pone et et u.

13 ab im. scr. 6, 2. 154, 7 ab im. scr. 78. 161 extr. Dio l. cit.

priorem oppugnationem Caesaris castrorum a Pompeio institutam, dum ille Dyrrhachium aggressus erat, confudit cum altera, qua Pompeius erupit (Caes. b. ciu. III, 62 seqq.). Rectius haec narrauerat Appianus b. ciu. II, 60; sed et quoque loco sinister casus lacunam inflixit. 163, 17 ab im.

Poteram uerbo Elberlingii rationem refutare, qui seruata ipsa codd. scriptura ita scribendum putauit: At Pompeius cognitis his rebus, quae erant Orici atque Apolloniae gesta, Dyrrhachio timens diurnis eo nocturnisque itineribus contendit, simulac Caesar appropinquare dicebatur; tantusque cett. Verum Pompeius, postquam Oricum et Apolloniam a Caesare capta esse cognouerat, non expectabat, dum Caesar appropinquare diceretur, id quod ineptissime fecisset, sed ex illis rebus de Caesaris consiliis coniecturam capiens et Dyrrhachio timens sua sponte eo contendebat. — V. 13 ab im. scr. facta pro dicta. 167, 14 adde Caes. b. Gall. V, 43, 5: ut se sub ipso

nallo constipauerant recessumque primis ultimi non dabant. 169, 5 Pe-

træus uel Petreus scribendum esse iam Herzogius coniecerat. De hoc nomine in inscriptione inuento dixit Carolus Keiliius anall. epigraph. et onomatol. p. 137, illud Thessalis frequentatum esse docuit idem ibid. et in Bergkii et Caesaris ephemerid. a. 1846 p. 975. — V. 9 scr. magna opinione. 172, 7

scr. ac pro et. 173, 4 ab im. Fortasse scriptum fuit: quod sibi cotidie

melius subgerere tempus. — V. ult. scr. sagittas pro tela. 174, 7 ab im.

scr. tela iaciebant. 177, 16 ab im. scr. eduxit. 184, 15 scr. 1, 85,

6 et u. 7 ab im. equitum. 185, 3 post uti excidit castra. 196, 17

scr. III, 24. 197, 21 scr. 45, 3 et u. ult. 53, 5. 200, 11 Morus re

post constituta, Daehnius idem post prope inserendum putauit. Verum res hic minus significanter ponitur. 202, 3 scr. 2, 5. 207, 10 scr.

61, 2 et u. 5 ab im. quartum pro quater. 208, 7 scr. c. 2, 4 et u. 9 ab im. profugere. 211, 9 Iurinius iam senarium numerum delendum dixe-

rat; qui non repetita extrema syllaba uocabuli naues ortus est, sed quis huic ui superscriptum erat, ut naus legeretur. — V. 10 scr. §. 4. 212, 14 ab

im. scr. 72, 4. 215, 7 Valles b. Alex. 73, 3 seruata est. 216, 12

ab im. Minus accurate dixi equitum auxiliarium partem legionibus partem loui armaturas attributam esse. Auxiliares equites a sociis ex foedere

ADDENDA ET CORRIGENDA

mittabantur, legionarii a Romanis ex sociis suis provincialibus conseri-
bebantur. Cf. Tac. ann. III, 42: alam equitum, quae conscripta e Trene-
ris militia disciplinaque nostra habebatur. 217, 3 scr. collocabat.

222, 5 et 6 scr. munitiones suas. 227, 15 ab im. scr. 22, 1 pro
22, 2 et u. 11 ab im. ante 61 adde 61, 3 et pro 7 pone 8. 233, 11 pro

legato Caesaris pone praetore a Caesare misso et u. 11 ab im. scr. 53, 5
et u. 5 et 4 ab im. tempore noctis. 238, 21 scr. tempore pro nocte.

240 u. ult. post essent' adde nisi quod post 'subsidio' contra eodd.
'tunc' adiciatur. 241, 3 scr. 40, 7. 242, 7 scr. 3. 243, 19 scr.

43, 5. 247, 11 ab im. scr. accurrit. 249, 4 ab im. scr. 30 et u.

3 ab im. oppugnandum. 250, 11 ab im. scr. 30 et u. 30 et u.

dos antiquaires de Franco uol. 1 sqq. prolatis quattuor inscrip-

tionibus non Segusianos, sed: 100 et 101. 102 et 103. 104 et 105. 106 et 107. 108 et 109. 110 et 111. 112 et 113. 114 et 115. 116 et 117. 118 et 119. 120 et 121. 122 et 123. 124 et 125. 126 et 127. 128 et 129. 130 et 131. 132 et 133. 134 et 135. 136 et 137. 138 et 139. 140 et 141. 142 et 143. 144 et 145. 146 et 147. 148 et 149. 150 et 151. 152 et 153. 154 et 155. 156 et 157. 158 et 159. 160 et 161. 162 et 163. 164 et 165. 166 et 167. 168 et 169. 170 et 171. 172 et 173. 174 et 175. 176 et 177. 178 et 179. 180 et 181. 182 et 183. 184 et 185. 186 et 187. 188 et 189. 190 et 191. 192 et 193. 194 et 195. 196 et 197. 198 et 199. 200 et 201. 202 et 203. 204 et 205. 206 et 207. 208 et 209. 210 et 211. 212 et 213. 214 et 215. 216 et 217. 218 et 219. 220 et 221. 222 et 223. 224 et 225. 226 et 227. 228 et 229. 230 et 231. 232 et 233. 234 et 235. 236 et 237. 238 et 239. 240 et 241. 242 et 243. 244 et 245. 246 et 247. 248 et 249. 250 et 251. 252 et 253. 254 et 255. 256 et 257. 258 et 259. 260 et 261. 262 et 263. 264 et 265. 266 et 267. 268 et 269. 270 et 271. 272 et 273. 274 et 275. 276 et 277. 278 et 279. 280 et 281. 282 et 283. 284 et 285. 286 et 287. 288 et 289. 290 et 291. 292 et 293. 294 et 295. 296 et 297. 298 et 299. 300 et 301. 302 et 303. 304 et 305. 306 et 307. 308 et 309. 310 et 311. 312 et 313. 314 et 315. 316 et 317. 318 et 319. 320 et 321. 322 et 323. 324 et 325. 326 et 327. 328 et 329. 330 et 331. 332 et 333. 334 et 335. 336 et 337. 338 et 339. 340 et 341. 342 et 343. 344 et 345. 346 et 347. 348 et 349. 350 et 351. 352 et 353. 354 et 355. 356 et 357. 358 et 359. 360 et 361. 362 et 363. 364 et 365. 366 et 367. 368 et 369. 370 et 371. 372 et 373. 374 et 375. 376 et 377. 378 et 379. 380 et 381. 382 et 383. 384 et 385. 386 et 387. 388 et 389. 390 et 391. 392 et 393. 394 et 395. 396 et 397. 398 et 399. 400 et 401. 402 et 403. 404 et 405. 406 et 407. 408 et 409. 410 et 411. 412 et 413. 414 et 415. 416 et 417. 418 et 419. 420 et 421. 422 et 423. 424 et 425. 426 et 427. 428 et 429. 430 et 431. 432 et 433. 434 et 435. 436 et 437. 438 et 439. 440 et 441. 442 et 443. 444 et 445. 446 et 447. 448 et 449. 450 et 451. 452 et 453. 454 et 455. 456 et 457. 458 et 459. 460 et 461. 462 et 463. 464 et 465. 466 et 467. 468 et 469. 470 et 471. 472 et 473. 474 et 475. 476 et 477. 478 et 479. 480 et 481. 482 et 483. 484 et 485. 486 et 487. 488 et 489. 490 et 491. 492 et 493. 494 et 495. 496 et 497. 498 et 499. 500 et 501. 502 et 503. 504 et 505. 506 et 507. 508 et 509. 510 et 511. 512 et 513. 514 et 515. 516 et 517. 518 et 519. 520 et 521. 522 et 523. 524 et 525. 526 et 527. 528 et 529. 530 et 531. 532 et 533. 534 et 535. 536 et 537. 538 et 539. 540 et 541. 542 et 543. 544 et 545. 546 et 547. 548 et 549. 550 et 551. 552 et 553. 554 et 555. 556 et 557. 558 et 559. 560 et 561. 562 et 563. 564 et 565. 566 et 567. 568 et 569. 570 et 571. 572 et 573. 574 et 575. 576 et 577. 578 et 579. 580 et 581. 582 et 583. 584 et 585. 586 et 587. 588 et 589. 590 et 591. 592 et 593. 594 et 595. 596 et 597. 598 et 599. 600 et 601. 602 et 603. 604 et 605. 606 et 607. 608 et 609. 610 et 611. 612 et 613. 614 et 615. 616 et 617. 618 et 619. 620 et 621. 622 et 623. 624 et 625. 626 et 627. 628 et 629. 630 et 631. 632 et 633. 634 et 635. 636 et 637. 638 et 639. 640 et 641. 642 et 643. 644 et 645. 646 et 647. 648 et 649. 650 et 651. 652 et 653. 654 et 655. 656 et 657. 658 et 659. 660 et 661. 662 et 663. 664 et 665. 666 et 667. 668 et 669. 670 et 671. 672 et 673. 674 et 675. 676 et 677. 678 et 679. 680 et 681. 682 et 683. 684 et 685. 686 et 687. 688 et 689. 690 et 691. 692 et 693. 694 et 695. 696 et 697. 698 et 699. 700 et 701. 702 et 703. 704 et 705. 706 et 707. 708 et 709. 710 et 711. 712 et 713. 714 et 715. 716 et 717. 718 et 719. 720 et 721. 722 et 723. 724 et 725. 726 et 727. 728 et 729. 730 et 731. 732 et 733. 734 et 735. 736 et 737. 738 et 739. 740 et 741. 742 et 743. 744 et 745. 746 et 747. 748 et 749. 750 et 751. 752 et 753. 754 et 755. 756 et 757. 758 et 759. 760 et 761. 762 et 763. 764 et 765. 766 et 767. 768 et 769. 770 et 771. 772 et 773. 774 et 775. 776 et 777. 778 et 779. 780 et 781. 782 et 783. 784 et 785. 786 et 787. 788 et 789. 790 et 791. 792 et 793. 794 et 795. 796 et 797. 798 et 799. 800 et 801. 802 et 803. 804 et 805. 806 et 807. 808 et 809. 810 et 811. 812 et 813. 814 et 815. 816 et 817. 818 et 819. 820 et 821. 822 et 823. 824 et 825. 826 et 827. 828 et 829. 830 et 831. 832 et 833. 834 et 835. 836 et 837. 838 et 839. 840 et 841. 842 et 843. 844 et 845. 846 et 847. 848 et 849. 850 et 851. 852 et 853. 854 et 855. 856 et 857. 858 et 859. 860 et 861. 862 et 863. 864 et 865. 866 et 867. 868 et 869. 870 et 871. 872 et 873. 874 et 875. 876 et 877. 878 et 879. 880 et 881. 882 et 883. 884 et 885. 886 et 887. 888 et 889. 890 et 891. 892 et 893. 894 et 895. 896 et 897. 898 et 899. 900 et 901. 902 et 903. 904 et 905. 906 et 907. 908 et 909. 910 et 911. 912 et 913. 914 et 915. 916 et 917. 918 et 919. 920 et 921. 922 et 923. 924 et 925. 926 et 927. 928 et 929. 930 et 931. 932 et 933. 934 et 935. 936 et 937. 938 et 939. 940 et 941. 942 et 943. 944 et 945. 946 et 947. 948 et 949. 950 et 951. 952 et 953. 954 et 955. 956 et 957. 958 et 959. 960 et 961. 962 et 963. 964 et 965. 966 et 967. 968 et 969. 970 et 971. 972 et 973. 974 et 975. 976 et 977. 978 et 979. 980 et 981. 982 et 983. 984 et 985. 986 et 987. 988 et 989. 990 et 991. 992 et 993. 994 et 995. 996 et 997. 998 et 999. 1000 et 1001. 1002 et 1003. 1004 et 1005. 1006 et 1007. 1008 et 1009. 1010 et 1011. 1012 et 1013. 1014 et 1015. 1016 et 1017. 1018 et 1019. 1020 et 1021. 1022 et 1023. 1024 et 1025. 1026 et 1027. 1028 et 1029. 1030 et 1031. 1032 et 1033. 1034 et 1035. 1036 et 1037. 1038 et 1039. 1040 et 1041. 1042 et 1043. 1044 et 1045. 1046 et 1047. 1048 et 1049. 1050 et 1051. 1052 et 1053. 1054 et 1055. 1056 et 1057. 1058 et 1059. 1060 et 1061. 1062 et 1063. 1064 et 1065. 1066 et 1067. 1068 et 1069. 1070 et 1071. 1072 et 1073. 1074 et 1075. 1076 et 1077. 1078 et 1079. 1080 et 1081. 1082 et 1083. 1084 et 1085. 1086 et 1087. 1088 et 1089. 1090 et 1091. 1092 et 1093. 1094 et 1095. 1096 et 1097. 1098 et 1099. 1100 et 1101. 1102 et 1103. 1104 et 1105. 1106 et 1107. 1108 et 1109. 1110 et 1111. 1112 et 1113. 1114 et 1115. 1116 et 1117. 1118 et 1119. 1120 et 1121. 1122 et 1123. 1124 et 1125. 1126 et 1127. 1128 et 1129. 1130 et 1131. 1132 et 1133. 1134 et 1135. 1136 et 1137. 1138 et 1139. 1140 et 1141. 1142 et 1143. 1144 et 1145. 1146 et 1147. 1148 et 1149. 1150 et 1151. 1152 et 1153. 1154 et 1155. 1156 et 1157. 1158 et 1159. 1160 et 1161. 1162 et 1163. 1164 et 1165. 1166 et 1167. 1168 et 1169. 1170 et 1171. 1172 et 1173. 1174 et 1175. 1176 et 1177. 1178 et 1179. 1180 et 1181. 1182 et 1183. 1184 et 1185. 1186 et 1187. 1188 et 1189. 1190 et 1191. 1192 et 1193. 1194 et 1195. 1196 et 1197. 1198 et 1199. 1200 et 1201. 1202 et 1203. 1204 et 1205. 1206 et 1207. 1208 et 1209. 1210 et 1211. 1212 et 1213. 1214 et 1215. 1216 et 1217. 1218 et 1219. 1220 et 1221. 1222 et 1223. 1224 et 1225. 1226 et 1227. 1228 et 1229. 1230 et 1231. 1232 et 1233. 1234 et 1235. 1236 et 1237. 1238 et 1239. 1240 et 1241. 1242 et 1243. 1244 et 1245. 1246 et 1247. 1248 et 1249. 1250 et 1251. 1252 et 1253. 1254 et 1255. 1256 et 1257. 1258 et 1259. 1260 et 1261. 1262 et 1263. 1264 et 1265. 1266 et 1267. 1268 et 1269. 1270 et 1271. 1272 et 1273. 1274 et 1275. 1276 et 1277. 1278 et 1279. 1280 et 1281. 1282 et 1283. 1284 et 1285. 1286 et 1287. 1288 et 1289. 1290 et 1291. 1292 et 1293. 1294 et 1295. 1296 et 1297. 1298 et 1299. 1300 et 1301. 1302 et 1303. 1304 et 1305. 1306 et 1307. 1308 et 1309. 1310 et 1311. 1312 et 1313. 1314 et 1315. 1316 et 1317. 1318 et 1319. 1320 et 1321. 1322 et 1323. 1324 et 1325. 1326 et 1327. 1328 et 1329. 1330 et 1331. 1332 et 1333. 1334 et 1335. 1336 et 1337. 1338 et 1339. 1340 et 1341. 1342 et 1343. 1344 et 1345. 1346 et 1347. 1348 et 1349. 1350 et 1351. 1352 et 1353. 1354 et 1355. 1356 et 1357. 1358 et 1359. 1360 et 1361. 1362 et 1363. 1364 et 1365. 1366 et 1367. 1368 et 1369. 1370 et 1371. 1372 et 1373. 1374 et 1375. 1376 et 1377. 1378 et 1379. 1380 et 1381. 1382 et 1383. 1384 et 1385. 1386 et 1387. 1388 et 1389. 1390 et 1391. 1392 et 1393. 1394 et 1395. 1396 et 1397. 1398 et 1399. 1400 et 1401. 1402 et 1403. 1404 et 1405. 1406 et 1407. 1408 et 1409. 1410 et 1411. 1412 et 1413. 1414 et 1415. 1416 et 1417. 1418 et 1419. 1420 et 1421. 1422 et 1423. 1424 et 1425. 1426 et 1427. 1428 et 1429. 1430 et 1431. 1432 et 1433. 1434 et 1435. 1436 et 1437. 1438 et 1439. 1440 et 1441. 1442 et 1443. 1444 et 1445. 1446 et 1447. 1448 et 1449. 1450 et 1451. 1452 et 1453. 1454 et 1455. 1456 et 1457. 1458 et 1459. 1460 et 1461. 1462 et 1463. 1464 et 1465. 1466 et 1467. 1468 et 1469. 1470 et 1471. 1472 et 1473. 1474 et 1475. 1476 et 1477. 1478 et 1479. 1480 et 1481. 1482 et 1483. 1484 et 1485. 1486 et 1487. 1488 et 1489. 1490 et 1491. 1492 et 1493. 1494 et 1495. 1496 et 1497. 1498 et 1499. 1500 et 1501. 1502 et 1503. 1504 et 1505. 1506 et 1507. 1508 et 1509. 1510 et 1511. 1512 et 1513. 1514 et 1515. 1516 et 1517. 1518 et 1519. 1520 et 1521. 1522 et 1523. 1524 et 1525. 1526 et 1527. 1528 et 1529. 1530 et 1531. 1532 et 1533. 1534 et 1535. 1536 et 1537. 1538 et 1539. 1540 et 1541. 1542 et 1543. 1544 et 1545. 1546 et 1547. 1548 et 1549. 1550 et 1551. 1552 et 1553. 1554 et 1555. 1556 et 1557. 1558 et 1559. 1560 et 1561. 1562 et 1563. 1564 et 1565. 1566 et 1567. 1568 et 1569. 1570 et 1571. 1572 et 1573. 1574 et 1575. 1576 et 1577. 1578 et 1579. 1580 et 1581. 1582 et 1583. 1584 et 1585. 1586 et 1587. 1588 et 1589. 1590 et 1591. 1592 et 1593. 1594 et 1595. 1596 et 1597. 1598 et 1599. 1600 et 1601. 1602 et 1603. 1604 et 1605. 1606 et 1607. 1608 et 1609. 1610 et 1611. 1612 et 1613. 1614 et 1615. 1616 et 1617. 1618 et 1619. 1620 et 1621. 1622 et 1623. 1624 et 1625. 1626 et 1627. 1628 et 1629. 1630 et 1631. 1632 et 1633. 1634 et 1635. 1636 et 1637. 1638 et 1639. 1640 et 1641. 1642 et 1643. 1644 et 1645. 1646 et 1647. 1648 et 1649. 1650 et 1651. 1652 et 1653. 1654 et 1655. 1656 et 1657. 1658 et 1659. 1660 et 1661. 1662 et 1663. 1664 et 1665. 1666 et 1667. 1668 et 1669. 1670 et 1671. 1672 et 1673. 1674 et 1675. 1676 et 1677. 1678 et 1679. 1680 et 1681. 1682 et 1683. 1684 et 1685. 1686 et 1687. 1688 et 1689. 1690 et 1691. 1692 et 1693. 1694 et 1695. 1696 et 1697. 1698 et 1699. 1700 et 1701. 1702 et 1703. 1704 et 1705. 1706 et 1707. 1708 et 1709. 1710 et 1711. 1712 et 1713. 1714 et 1715. 1716 et 1717. 1718 et 1719. 1720 et 1721. 1722 et 1723. 1724 et 1725. 1726 et 1727. 1728 et 1729. 1730 et 1731. 1732 et 1733. 1734 et 1735. 1736 et 1737. 1738 et 1739. 1740 et 1741. 1742 et 1743. 1744 et 1745. 1746 et 1747. 1748 et 1749. 1750 et 1751. 1752 et 1753. 1754 et 1755. 1756 et 1757. 1758 et 1759. 1760 et 1761. 1762 et 1763. 1764 et 1765. 1766 et 1767. 1768 et 1769. 1770 et 1771. 1772 et 1773. 1774 et 1775. 1776 et 1777. 1778 et 1779. 1780 et 1781. 1782 et 1783. 1784 et 1785. 1786 et 1787. 1788 et 1789. 1790 et 1791. 1792 et 1793. 1794 et 1795. 1796 et 1797. 1798 et 1799. 1800 et 1801. 1802 et 1803. 1804 et 1805. 1806 et 1807. 1808 et 1809. 1810 et 1811. 1812 et 1813. 1814 et 1815. 1816 et 1817. 1818 et 1819. 1820 et 1821. 1822 et 1823. 1824 et 1825. 1826 et 1827. 1828 et 1829. 1830 et 1831. 1832 et 1833. 1834 et 1835. 1836 et 1837. 1838 et 1839. 1840 et 1841. 1842 et 1843. 1844 et 1845. 1846 et 1847. 1848 et 1849. 1850 et 1851. 1852 et 1853. 1854 et 1855. 1856 et 1857. 1858 et 1859. 1860 et 1861. 1862 et 1863. 1864 et 1865. 1866 et 1867. 1868 et 1869. 1870 et 1871. 1872 et 1873. 1874 et 1875. 1876 et 1877. 1878 et 1879. 1880 et 1881. 1882 et 1883. 1884 et 1885. 1886 et 1887. 1888 et 1889. 1890 et 1891. 1892 et 1893. 1894 et 1895. 1896 et 1897. 1898 et 1899. 1900 et 1901. 1902 et 1903. 1904 et 1905. 1906 et 1907. 1908 et 1909. 1910 et 1911. 1912 et 1913. 1914 et 1915. 1916 et 1917. 1918 et 1919. 1920 et 1921. 1922 et 1923. 1924 et 1925. 1926 et 1927. 1928 et 1929. 1930 et 1931. 1932 et 1933. 1934 et 1935. 1936 et 1937. 1938 et 1939. 1940 et 1941. 1942 et 1943. 1944 et 1945. 1946 et 1947. 1948 et 1949. 1950 et 1951. 1952 et 1953. 1954 et 1955. 1956 et 1957. 1958 et 1959. 1960 et 1961. 1962 et 1963. 1964 et 1965. 1966 et 1967. 1968 et 1969. 1970 et 1971. 1972 et 1973. 1974 et 1975. 1976 et 1977. 1978 et 1979. 1980 et 1981. 1982 et 1983. 1984 et 1985. 1986 et 1987. 1988 et 1989. 1990 et 1991. 1992 et 1993. 1994 et 1995. 1996 et 1997. 1998 et 1999. 2000 et 2001. 2002 et 2003. 2004 et 2005. 2006 et 2007. 2008 et 2009. 2010 et 2011. 2012 et 2013. 2014 et 2015. 2016 et 2017. 2018 et 2019. 2020 et 2021. 2022 et 2023. 2024 et 2025. 2026 et 2027. 2028 et 2029. 2030 et 2031. 2032 et 2033. 2034 et 2035. 2036 et 2037. 2038 et 2039. 2040 et 2041. 2042 et 2043. 2044 et 2045. 2046 et 2047. 2048 et 2049. 2050 et 2051. 2052 et 2053. 2054 et 2055. 2056 et 2057. 2058 et 2059. 2060 et 2061. 2062 et 2063. 2064 et 2065. 2066 et 2067. 2068 et 2069. 2070 et 2071. 2072 et 2073. 2074 et 2075. 2076 et 2077. 2078 et 2079. 2080 et 2081. 2082 et 2083. 2084 et 2085. 2086 et 2087. 2088 et 2089. 2090 et 2091. 2092 et 2093. 2094 et 2095. 2096 et 2097. 2098 et 2099. 2100 et 2101. 2102 et 2103. 2104 et 2105. 2106 et 2107. 2108 et 2109. 2110 et 2111. 2112 et 2113. 2114 et 2115. 2116 et 2117. 2118 et 2119. 2120 et 2121. 2122 et 2123. 2124 et 2125. 2126 et 2127. 2128 et 2129. 2130 et 2131. 2132 et 2133. 2134 et 2135. 2136 et 2137. 2138 et 2139. 2140 et 2141. 2142 et 2143. 2144 et 2145. 2146 et 2147. 2148 et 2149. 2150 et 2151. 2152 et 2153. 2154 et 2155. 2156 et 2157. 2158 et 2159. 2160 et 2161. 2162 et 2163. 2164 et 2165. 2166 et 2167. 2168 et 2169. 2170 et 2171. 2172 et 2173. 2174 et 2175. 2176 et 2177. 2178 et 2179. 2180 et 2181. 2182 et 2183. 2184 et 2185. 2186 et 2187. 2188 et 2189. 2190 et 21

INDEX NOMINVM QVAE IN COMMENTARIIS ET FRAGMENTIS LEGVNTVR.

Acarmania 592, 12. 594, 3.
Acco 383, 9. 405, 23. 406, 11 *inf.*
Achaia 564, 8. 16. 592, 14. 16. 18.
 593, 7. 620, 7. 648, 1. 777, 25.
Achaicus 565, 16.
Achillas 619, 6. 11. 621, 4. 20. 23.
 26. 622, 1. 21. 624, 5. 10. 626, 11. 15.
 638, 9.
Achilles 732, 2.
M'. Acilius 571, 13. 23. 584, 11. 19.
Acilla 682, 8. 15. 18. 19. 687, 18.
 24. 700, 29. **Acillitani** 682, 24.
Acutius Rufus 607, 29.
Adbucillus 594, 10.
Adiatunnus 324, 4. 11.
Adrumetum 550, 1. 3. 666, 7. 9. 675,
 19. 676, 28. 682, 16. 22. 687, 26. 698,
 14. 17. 25. 699, 9. 15. 17. 700, 30. 713,
 9. 11. **Adrumetini** 716, 25.
Aduatuca 399, 8. 401, 20. 24.
Aduatuci 294, 3. 300, 23. 307, 13.
 308, 21. 363, 4. 6. 369, 1. 4. 17. 379,
 22. 382, 20. 399, 18.
Aegimurus 688, 4.
Aeginium 605, 24.
Aegyptus 564, 6. 565, 10. 619, 3.
 620, 5. 625, 12. 626, 5. 638, 8. 10. 641,
 33. 642, 17. 31. 658, 13. 664, 12. 759,
 22. 760, 23. 761, 7. 19. 772, 18. 778, 6.
Aegyptii 758, 8. 11. **Aegyptius** 565,
 14. 584, 17. 622, 20. 623, 14. 627, 27.
 631, 3. 757, 22.
L. Aemilius 269, 4.
Aetolia 581, 13. 17. 25. 592, 12. 595,
 19. **Aetoli** 581, 24.
L. Afranius 513. 514, 18. 19. 515.
 516, 2. 9. 518, 29. 519, 7. 19. 30. 520,
 18. 22. 523, 17. 23. 524, 22. 525, 18.
 526, 13. 527, 22. 29. 528, 21. 529, 3.
 14. 23. 530, 1. 7. 24. 534, 8. 10. 536,
 10. 545, 27. 546, 1. 4. 14. 607, 28. 610,
 24. 701, 26. 716, 4. 8. 10. **Afrania-**
nus 516, 11. 518, 2. 5. 520, 26. 527, 7.
 24. 528, 15. 531, 4. 533, 20. 722, 6.
Vid. Ligarius.

Africa 509. 549, 18. 552, 8. 554, 18.
 558, 11. 628, 23. 631, 19. 20. 639, 14.
 649, 29. 651, 8. 653, 22. 666, 4. 23.
 669, 6. 25. 673, 24. 25. 674, 13. 675, 4.
 6. 9. 10. 676, 6. 677, 9. 678, 5. 15. 17.
 683, 7. 689, 24. 693, 22. 694, 2. 699,
 24. 700, 4. 706, 11. 717, 1 *inf.* 722, 6.
 15. 778, 25. 779, 4. 9. 11. 781, 9. 786,
 18. **Afri** 684, 9. **Africus** 353,
 12. 555, 22. 577, 18. 21. **Africanus**
 461, 17. 568, 13.
Agedicum 406, 1. 411, 21. 438, 14.
 439, 19. 441, 23.
Aggar 701, 3. 706, 1. 707, 20.
Ahenobarbus. Vid. L. Domitius.
Albae duae 754, 29.
Alba ad lacum Fucinum 501, 26.
 505, 25. 774, 3. **Albenses** 755, 1.
Albani 754, 30.
Albici 511, 23. 521, 21. 522, 5. 23.
 537, 23. 539, 24.
Alesia 445, 16. 21. 25. 449, 20. 451,
 13. 18. 454, 2. 7. 455, 5. 457, 1. 469,
 14. 480, 4. 589, 10.
Alexandria 461, 3. 564, 25. 618, 23.
 29. 619, 3. 620, 9. 13. 23. 621, 4. 14.
 18. 622, 10. 18. 22. 623, 1. 11. 624, 9
inf. 626, 19. 628, 23. 630, 3. 22. 631,
 19. 632, 11. 633, 23. 638, 16. 20. 641,
 20. 33. 644, 30. 650, 2. 660, 20. 777,
 19. 778, 12. 780, 27. 782, 28.
Alexandrinus 461, 17. 622, 4. 16. 624,
 13. 1 *inf.* 625, 10. 626, 26. 627, 15.
 20. 628, 9. 19. 630, 4. 631, 13. 632, 5.
 634, 9. 19. 31. 635, 2. 14. 27. 636, 1. 6.
 637, 9. 28. 638, 5. 639, [1.] 30. 640, 8.
 18. 19. 25. 641, 2. 8. 14. 643, 1. 644,
 27. 778, 9. **Alexandrus** 782, 27.
Aliacmon 582, 10. 27.
Alienus 665, 21. 678, 13. 683, 4.
 687, 27. 779, 7.
Allobroges 259, 1. 3. 4. 261, 17. 262,
 3. 264, 2. 10. 271, 20. 25. 284, 6. 311,
 3. 314, 16. 443, 4. 8. 16. 594, 9. 596,
 18. 605, 18. 608, 26.

- Alpes 261, 12. 311, 4. 5. 312, 15. 314, 20. 333, 2. 752, 16. 762, 18. 762, 2. 784, 10.
 Alsiense 783, 2. 788, 1.
 Amantia 585, 5. Amantini 569, 22.
 Amantius 778, 33.
 Amanus 579, 29.
 Ambarri (Haedui) 261, 25. 264, 2.
 Ambiani 294, 1. 300, 9. 450, 9. 465, 2.
 Ambibarii 450, 15.
 Ambilareti 460, 3.
 Ambisati 316, 20.
 Ambiorix 361, 18. 362, 14—5. 370, 12. 15. 382, 18. 383, 21. 2. 384, 14. 386, 10. 397, 14. 23. 39. 20. 22. 399, 3. 21. 405, 1. 2. 11. 15. 18. 21.
 Ambinuriti 332, 18.
 Ambivoreti 450, 3.
 Ambracia 582, 17.
 Amphiloehi 592, 12.
 Amphipolis 617, 21. 27.
 T. Amicus 619, 14.
 A. ardes 315, 13.
 A. as 513, 11. 12.
 Anacortes 309, 22.
 An. . . . . 25.
 Anus Marcus 750, 20.
 An. . . . . 310. 13. 314, 24. 408, 19 (An-
 dos 470, 10.
 An. . . . . 292, 2.
 A. . . . . 106, 5.
 Anas Neapula 672, 30. 737, 17.
 Antiochens 752, 14. 762, 16. 784, 8. Anticato 763, 12. 764, 6. Anticato prior 764, 3.
 Antiochia 618, 6. 619, 23. Antiochenses 618, 3.
 Antiochus Commagenus 565, 4.
 C. Antistius Regius 381, 2 *inf.* 456, 12. 460, 2.
 Antistius Turpio 731, 28. 732, 4.
 M. Antonius 455, 18. 462, 6. 475, 5. 482, 1. 487, 7. 20. 488, 5. 6. 489, 6. 9. 490, 4. 8. 12. 494, 20. 499, 23. 502, 22. 25. 26. 27. 576, 6. 19. 577, 6. 578, 25. 27. 579, 12. 18. 21. 581, 10. 585, 6. 588, 15. 597, 20. 611, 9. 777, 11.
 Antonianus 576, 15.
 C. Antonius 599, 2. Antonianus 564, 17.
 C. Antonius 727, 6.
 Apollo 391, 16. 18.
 Apollonia 565, 11. 569, 4. 5. 15. 20. 25. 577, 8. 579, 8. 602, 28. 604, 12. 20. 24. 605, 4. Apolloniates 569, 17. 570, 11. 577, 2. 777, 8.
 Apontiana insula 665, 19.
 Apsus 570, 11. 15. 573, 10. 579, 14.
 Apulia 500, 29. 502, 9. 503, 20. 563, 25.
 Q. Aquila 698, 17. 19. 699, 6. 700, 30.
 Aquilaria 549, 22.
 Aquocia 261, 14.
 M. Aquinus 694, 27. 28. 695, 10. 713, 17.
 . . . . . 256, 8. 317, 13. 322, 26. 324, 21. 326, 16. 18. 423, 13. 487, 4. Aquitani 253, 2. 22. 514, 2. 262, 8. 13. 263, 3. 265, 7. 8. 463, 11.
 . . . . . 350, 15. 397, 14. 399, 20.
 . . . . . *Id.* Volcae.
 . . . . . 512, 24. 538, 30.
 . . . . . 723, 9.
 . . . . . 659, 19. 21.
 . . . . . 754, 29.
 Ariminum 498, 2. 499, 12. 16. 22. 23. 500, 1.
 Ariobarzanes 564, 22. 642, 20. 643, 5. 659, 19. 22.
 Arconistus 273, 27. 274, 1. 11. 16. 26. 275. 276, 10. 277, 10—18. 278. 25. 279. 8. 280, 2. 281, 12. 14. 22. 282. 6. 9. 10. 283, 3. 284, 22. 285, 4. 12. 15. 286, 2—16. 287, 9. 17. 20. 22. 288, 8. 10. 336, 23. 364, 24. 379, 14. 388, 3.
 M. Aristus 430, 5. 11.
 Armenia minor 642, 19. 27. 643, 10. —20. 644, 3. 659, 27.
 Armoricae civitates 378, 12. 450, 14. 479, 10.
 C. Arpinus 362, 24. 364, 2.
 Arquinus. *Id.* Clodius.
 Arretum 499, 23.
 Arsinoe 626, 12. 14. 642, 5.
 Aru. . . . . 273, 8. 9. 284, 22. 408, 3—409, 17. 20. 410, 5—20. 411, 7. 425, 3. 426, 23. 427, 25. 428, 2. 443, 5. 444, 2. 450, 5. 6. 452, 2. 459, 19. 22. 25. 487, 12.
 Asculum Picenum 501, 13. 502, 1.
 Ascurum 676, 20.
 Asia 495, 22. 564, 5. 7. 15. 565, 10. 596, 3. 591, 22. 619, 14. 620, 4. 21. 631, 3. 642, 18. 646, 3. 658, 25. 664, 9. 13. 765, 8. Asiaticus 565, 14. 566, 5. 585, 4. 620, 8.
 Astinus Pollio 748, 18. 21. 749, 16. 752, 11.

- Asparagium** 579, 26. 585, 11. 603, 19. 23.
Aspauia 731, 7.
Asprenas 708, 8. 723, 12.
Assyria 760, 8. 18. 761, 10. 22.
Asta 739, 7. **Astenses** 732, 20.
Ategua 721, 7. 10. 20. 24. 722, 22. 729, 11. 21. 730, 4.
Althamania 604, 26.
Athenae 564, 5.
Q. Atius Varus 477, 16. 583, 17.
Atrebatas 294, 1. 300, 21 (**Atrebatas**). 304, 7. 339, 23. 374, 8. 450, 11. 465, 3. 487, 20.
Q. Atrius 354, 3. 19.
P. Atrius 701, 22. 713, 16.
Attica 759, 19. 23. 761, 7.
P. Attius Varus 500, 7. 9. 14. 16. 509, 26. 549, 19. 26. 550, 17. 26. 551, 26. 28. 552, 4. 6. 18. 553, 7. 556, 8. 13. 19. 557, 3. 5. 9. 23. 558, 4. 561, 24. 562, 5. 8. 688, 4. 6. 698, 11. 24. 699, 8. 24. 700, 2. 713, 22. 733, 13. 736, 11.
Attianus 500, 20. 556, 27.
Attius Pelignus 502, 21—29.
Anaricum 413, 11. 414, 14. 24. 26. 415, 26. 422, 10. 23. 423, 5. 10. 14. 433, 11. 435, 15. 589, 11. **Anaricensis** 433, 14.
Augustus. Vid. C. Caesar.
C. Auienus 693, 8. 17.
Aulerci 310, 5. 327, 23. 498, 18. 465, 2. **Brannouices** 450, 4. **Cenomani** 450, 10. **Eburouices** 321, 7. 450, 12.
L. Aurunculeius Cotta 298, 18. 340, 22. 348, 3. 361, 20. 362, 15—368, 19. 377, 15. 399, 9. 402, 26.
Ausci 326, 21.
Ausetani 523, 8.
Auximum 500, 6. 9. 501, 7. 509, 26.
Auximates 500, 21.
Axona 295, 1. 297, 12.

Bacenis silua 387, 12.
Baculus. Vid. Sextius.
A. Baebius 732, 19.
Baetis 655, 15. 27. 656, 4. 720, 15. 739, 5.
Baeturia 730, 5.
Bagrada 550, 8. 551, 11. 559, 2. 13.
Balbus. Vid. Cornelius.
Baleares funditores 296, 5. **insulae** 676, 26.
T. Baluentius 367, 24.
Basilus. Vid. Minucius.
Bataui 332, 23.
Belgae 255, 2. 4. 5. 256, 4. 5. 290, 3 *inf.* 291, 13. 18. 292, 1. 4. 7. 14. 293, 6. 294, 14. 295, 11. 13. 299, 23. 300, 3. 6. 15. 301, 1. 302, 4. 314, 19. 317, 10. 11. 348, 6. 361, 14. 464, 10. 482, 3. 492, 16.
Belgium 355, 17. 362, 8. 487, 7. 18. 489, 17. 492, 14.
Bellona 659, 13.
Bellouaci 293, 8. 294, 12. 298, 8. 299, 15. 24. 300, 1. 374, 4. 439, 14. 20. 450, 8. 16. 460, 2. 464, 9. 21. 28. 465, 1. 10. 468, 11. 469, 13. 470, 14. 471, 8. 13. 473, 11. 22. 24. 28. 474, 8. 482, 2.
Berones 652, 4.
Bessi 565, 6.
Bibracte Haeduorum 269, 1. 4. 437, 6. 13. 442, 10. 460, 7. 462, 7. 463, 7.
Bibrax Remorum 295, 10.
Bibroci 359, 22.
M. Bibulus 565, 17. 566, 6. 9. 17. 570, 23. 27. 571, 12. 24. 26. 572, 23. 580, 4. 622, 19.
Bigerriones 326, 20.
Bithynia 564, 5. 658, 26. 664, 9.
Bithynius 659, 16. **Bithyni** 751, 4. 10.
Bituriges 266, 15. 409, 5—16. 410, 20. 411, 8. 412, 16. 19. 413, 11. 13. 414, 10. 16. 418, 7. 422, 11. 450, 7. 460, 3. 462, 9. 11. 21. 28. 463, 8. 468, 5. 776, 24.
Blandeno 767, 22.
Blesamius 779, 25.
Bocchus 677, 18.
Boduognatus 304, 17.
Boeotia 564, 16. 759, 19.
Bogud 655, 16. 656, 28. 657, 2. 676, 17.
Boii 258, 20. 270, 3. 271, 26. 272, 7. 411, 9. 19. 22. 415, 7. 11. 450, 12. [**Boia** 413, 24.]
Bosporus 664, 15.
Brannonices. Vid. Aulerci.
Brannouii 450, 4.
Bratuspantium 299, 16.
Britannia 293, 14. 299, 30. 315, 4. 316, 21. 338, 25. 339, 16. 340, 13. 341, 6. 343, 15. 27. 29. 344, 20. 27. 347, 13. 24. 348, 7. 350, 1. 352, 13. 353, 14. 20. 355, 15. 356, 7. 8. 360, 19. 390, 2. 451, 2. 520, 29. 768, 2. 769, 5. 17. 19.
Britanni 339, 19. 355, 9. 14. 356, 22. 359, 26. **Britannicus** 354, 4. 768, 31. 769, 7.
Brundisium 505, 22. 506, 8. 12. 16. 17. 507, 30. 509, 6. 563, 18. 25. 565, 19. 566, 13. 570, 16. 575, 25. 576, 6. 10. 21. 22. 577, 1. 610, 9. 616, 6. 9. 647, 24. 648, 8. 649, 32. 674, 3. 771, 7.

- 774, 25. 26. 775, 14. 777, 1. 6.
Brundisinae 506, 22. 507, 7. 508, 13.
 22. 575, 25. 616, 8.
Bruttii 509, 16.
D. Brutus 317, 17. 319, 13. 410, 23.
 458, 7. 512, 26. 521, 26. 28. 538, 12.
 28. 539, 28. 30. 540, 4. 549, 8. 788, 13.
M. Brutus 747, 19. 24. 748, 19. 22.
 750, 27. 753, 5. 763, 3. 775, 6. 783, 20.
 787, 2. 12.
Bullis 585, 5. **Bullidenses** 569,
 22.
Buthrotum 571, 23.
Cabillonum 430, 5. 460, 5.
Cabrus. *Vid.* **Valerius.**
Cadurci 408, 18. 443, 6. 479,
 480, 11. **Eleutheri** 450, 5.
T. Caecilius 518, 3.
Caecilius Niger 738, 19.
Caecina 713, 16.
Caepio 764, 14.
Caerocesi 294, 4.
Caesar Strabo 748, 7. 749, 20.
Caesar passim. **Caesarianus**
 655, 9. 668, 10. 670, 30. 671, 11. 15.
 677, 5. 679, 15. 692, 15. 693, 2. 700,
 23. 737, 26.
C. Caesar Augustus 752, 3. 9. 765,
 19. 783, 26. 787, 30.
L. Caesar 544, 12.
L. Caesar adulescens 498, 4. 549,
 24. 550, 2. 712, 20. 31. 713, 13.
Sex. Caesar 518, 2. 659, 5.
Calagurritani 523, 6.
Calerius. *Vid.* **Pufius.**
Caleti 294, 2. 450, 15 (**Caletes**).
 465, 3.
M. Calpurnius 494, 9. 13. 16.
Caloppus 758, 9. 762, 11.
Calpurnius Salutaris 652, 7. 653,
 2. 7.
Calpurnius. *Vid.* **Cn. Domitius.**
C. Calvisius Sabinus 581, 16. 23.
 592, 13. 15.
C. Calvus 748, 18. 21. 749, 16. 778,
 35. 785, 2.
Calydon 581, 24.
Calypsio 756, 11.
Camerinum 501, 21.
Campania 501, 6.
Cam. Iogenus Aulereus 438, 18. 440,
 1. 441, 12. 18.
Candaria 509, 3. 605, 3. 9.
Cangi 359, 22.
C. Caninus Rebilus 456, 13. 460, 4.
 475, 8. 476, 5. 13. 18. 477, 4. 478, 21.
 479, 14. 23. 480, 15. 25. 481, 2. 21.
 482, 14. 483, 2. 486, 6. 507, 16. 24.
 550, 9. 556, 20. 711, 15. 715, 23. 738,
 13.
Canopus 637, 15. 23.
Cantabri 326, 16. 513, 17.
Cantium 356, 3. 19. 360, 7.
L. Canuleius 586, 8.
Canusium 505, 22.
Capitolium 497, 4.
Cappadocia 564, 22. 642, 20. 27.
 643, 10—28. 646, 3. 659, 11. 13.
Carandoces 659, 16.
Car. 409, 8. 500, 30. 31. 501, 1.
 5. 600, 22. 770, 19.
Car. 717, 8. 12. **Caralitan**
Carbo 749, 14.
Carinus 641, 5.
Car. 654, 5. **Carmoca** 657, 27.
Car. 547, 10.
Car. 310, 13. 361, 26. 362, 6.
 1. 379, 21. 380, 6. 382, 22. 383,
 189, 19. 405, 22. 407, 9. 15. 17.
 450, 7. 453, 9—25. 479, 2. 7.
 11. 482, 5. 487, 10.
Carreia 733, 19.
Carteia 737, 4. 9. 739, 23. **Car-**
terenses 738, 23. 739, 14.
Carul. 360, 8.
Caslinum 575, 6.
Casinas 777, 17.
Cassi 359, 22.
Cassiana turma 732, 17.
Cassimellaunus 355, 10. 358, 17. 27.
 359, 14. 17. 24. 360, 6. 13. 20.
L. Cassius 259, 21. 262, 20. 263, 2.
Cassianus 263, 7.
C. Cassius 565, 15. 616, 17. 21. 31.
 617, 10. 15. 787, 2. 13. **Cassianus**
 617, 9.
L. Cassius Longinus 581, 14. 25.
 582, 7—25. 592, 12. 15.
Q. Cassius Longinus 494, 21. 517, 1.
 548, 17. 650, 4—657, 29. 742, 20.
Cassian 656, 10.
Q. Cassius legatus 651, 30. 653, 28.
 654, 10.
Castens 257, 12.
Castor Tarcundarius 565, 2.
Castulensis saltus 513, 11.
Catamantaloedis filius 257, 12.
Cato 756, 9.
M. Cato 495, 9. 509, 10. 14. 510, 15.
 675, 25. 684, 8. 711, 27. 712, 8. 13.
 713, 17. 715, 19. 762, 23. 763, 6—18.
 764, 1. 9. 12. 31. 765, 4. 12. 14. 770,
 9. 12. 775, 5. 6. 24. 28. 777, 12. 780,
 10. 786, 4. 8. 10. 14.

INDEX

787

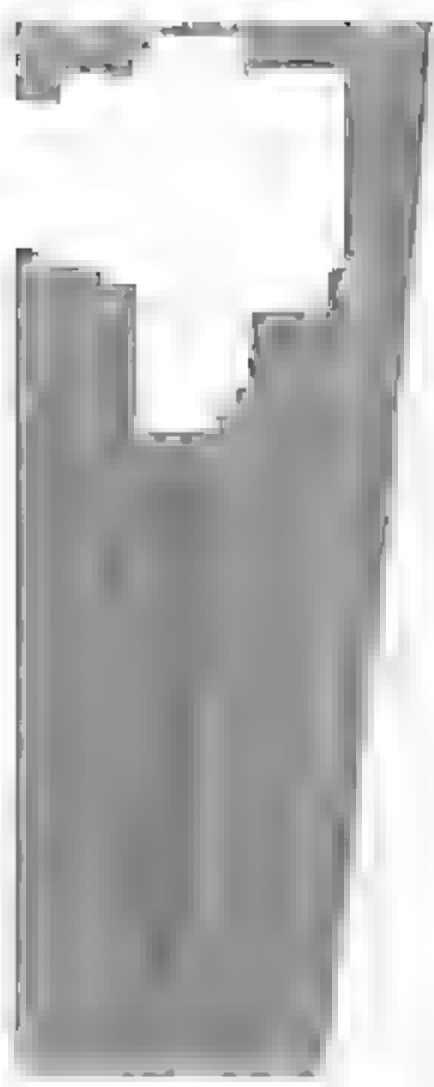
- Cato Lusitanus** 726, 23.
C. Cato 749, 16.
Catulus 785, 1.
Catnriges 261, 13.
Catuvolcus 361, 19. 362, 14. 398, 19.
Cavarillus 445, 12.
Canarius 378, 19. 383, 21.
P. Caucilius 737, 6.
L. Cella pater et filius 713, 16.
Celtae 255, 2.
Celtiberia 513, 17. 523, 26.
Celtillus 408, 5.
Cenomani. Vid. Aulerci.
Centrones 261, 13.
Cercina 668, 29. 682, 26. **Cer-**
cinitani 683, 1.
† Ceteius 713, 16.
Ceuenna mons 410, 8. 12. 438, 3.
Centrones 369, 11.
Chaldaei 759, 20.
Charisius 756, 3.
Chersonesus 629, 2.
Cherusci 387, 13. 14.
Cicero. Vid. Tullius.
Cilicia 564, 6. 12. 618, 2. 622, 8. 624,
1 inf. 637, 13. 638, 5. 643, 8. 658, 24.
659, 7. 8. Cilices 616, 18. **Ci-**
liciensis 610, 23.
Cimberius 277, 12.
Cimbri 275, 17. 279, 15. 293, 1. 307,
21. 453, 2. 8.
Cinga 518, 21.
Cingetorix Treuir 350, 10. 18. 351,
9. 380, 2. 12. 386, 5.
Cingetorix Britannus 360, 8.
Cingulum 501, 9.
L. Cinna 750, 7.
Cirta 677, 20.
Cisalpina Gallia 382, 3.
L. Cispinus 698, 15. 18. 700, 30.
Cisrhenanus 382, 21.
Cita. Vid. Fufius.
Claterna 788, 20.
Ap. Claudius 348, **1 inf.**
Claudius Tuscus 758, 2.
Cleopatra 618, 20. 22. 620, 28. 642,
4.
Clodius Pulcher 406, **2 inf.** 575, 3.
775, 21.
A. Clodius 593, 9. 21. 611, 21. 777,
28.
Clodius Arquitius 731, 2.
Clupea et Clupeae 549, 22. 25. 666,
5. 9.
C. Clusinas 693, 25.
Cocosates 326, 21.
M. Coelius Rufus 494, 13. 574, 6. 19.
28. 575, 17. 748, 18. 22.
Coelius Vinicianus 664, 8.
Comana 643, 9. 24. 659, 12.
Q. Cominius 687, 28. 689, 8.
Commagenus 565, 4.
Commius Atrebas 339, 23. 343, 14.
346, 26. 360, 15. 384, 15. 450, 18. 19.
451, 9. 454, 1. 464, 11. 465, 8. 467, 20.
473, 17. 474, 9—25. 487, 19—489, 4.
Condruzi 294, 3. 331, 15. 398, 24.
Conetodunnus 407, 17.
Conon 758, 9. 762, 11.
P. Considius 268, 13. 18. 27.
C. Considius Longus 550, 1. 666, 8.
26. 667, 3—11. 682, 16. 19. 687, 18.
705, 26. 711, 17. 715, 11.
C. Considius filius 713, 10.
Conuictolitanis 423, 24. 424, 19.
426, 21. 428, 17. 430, 3. 437, 8. 445,
11.
C. Coponius 565, 16. 577, 10.
Corcyra 564, 5. 566, 7. 17. [568, 27.]
571, 7. 23. 594, 3. 616, 13.
Corcyra nigra 568, 13.
Corduba 547, 3. 5. 6. 548, 3. 6. 15.
650, 19. 651, 19. 23. 652, 22. 654, 10.
20. 655, 4. 14. 15. 657, 27. 718, 15.
719, 2. 720, 3. 12. 14. 721, 9. 723, 13.
17. 724, 1. 736, 23. 24. 737, 5. 13. 18.
786, 24. Cordubensis 654, 12. 14.
655, 19. 23. 656, 21. 718, 13. 720, 6.
Corfinium 501, 24. 502, 3. 19. 503,
17. 20. 505, 19. 21. 506, 14. 511, 16.
552, 7. 9. 554, 12. 568, 3. 774, 7.
Corfiniensis 504, 16. 505, 14. 555, 21.
Cornelia et Cornelianae castra 550,
10. 551, 8. 553, 12. 558, 15.
Cornelia 750, 16.
P. Cornelius 705, 23.
Cornelius Balbus 460, **1 inf.** 574, 3.
766, 19. 767, 16. 770, 22. 773, 20. 22.
774, 2. 5. 24. 775, 3. 780, 1. 787, 3. 23.
788, 4.
Cornelius Balbus minor 770, 25. 26.
776, 31.
Cn. Cornelius Dolabella (cons. n.
81) 747, 23. 749, 8. 15. 24. 750, 1.
Cn. Cornelius Dolabella (praet. a.
81) 749, 12.
P. Cornelius Dolabella 771, 16.
Cornelius Nepos 748, 3.
Q. Cornificius 646, 15. 647, 1. 23.
26. 649, 30. 778, 19.
Correns Bellouacus 464, 11. 465, 6.
471, 13. 472, 4. 11. 473, 3. 14. 25.
Corus uentus 352, 21.
Cosa in agro Thurino 575, 15.
Cosanum in Etruria 511, 18.
L. (C.) Cotta 749, 25.

- M. Cotta** 509, 10. 12.
+ Cotta 496, 25.
Cotta. Vid. *Aurunculeius*.
Cotus 407, 17.
Cotas 423, 25. 424, 19. 428, 17. 445, 10.
Cotys 564, 23. 582, 13.
L. Crassus 749, 14.
M. Crassus 268, 14. 328, 2. 491, 26. 580, 3. 767, 11. 775, 33.
P. Crassus 289, 1. 310, 3. 314, 23. 315, 9. 18. 19. 317, 12. 322, 26. 324, 2. 14. 15. 325, 4. 19. 26. 1. 3. 19. 456, 23.
M. Crassus Albus 361, 14. 374, 13. 14. 384, 9.
Crassus. Vid. *Otacilius*.
Crastinus 611, 26. 615, 24. 27.
Cremona 506, 6.
Creta 564, 13. 19. 565, 10. 6 *inf.* *Crotes* 296, 4.
Crispus. Vid. *Marcus, Selli*.
Critognatus 452, 1. 453, 19.
C. Curio 491, 15. 499, 28. 509, 3. 503, 3. 509, 8. 19. 24. 538, 6. 549, 18. 550, 4. 6. 17. 551. 552. 553, 13. 556, 5. — 561, 20. 568, 12. 673, 19. 686, 19.
Curioniani 692, 27.
Curiosolites 310, 4. 315, 1. 317, 16. 450, 14.
Curus. Vid. *Vibius*.
Curtius 768, 27.
Cyclades 564, 5.
Cyprus 618, 2. 620, 4.
Cyrenae 565, 10.

Daci 395, 13.
Dalmatiae 567, 5.
Damasippus. Vid. *Licinius*.
Danubius 395, 12.
Dardanii 565, 6.
Decetia 424, 14.
L. Decidius Saxa 526, 8.
C. Decimus 682, 27.
Decius Samnis 750, 26. 783, 19.
Detotarus 564, 22. 642, 17. 643, 3. 645, 14. 24. 30. 659, 24. 660, 13. 16. 24. 30. 661, 3. 664, 7. 20. 750, 27. 783, 20.
Delphi 592, 18.
Delta 638, 20. 29.
Democritus 758, 3. 10. 15.
Dialutres 316, 20.
Diana 581, 2. 619, 15.
Didius 739, 19. 24. 740, 24. 741, 2. 9. 12.
Diocares 782, 26. **Dioccharius** 779, 32. 783, 10.

Dioscorides 621, 14.
Dispiter 392, 1.
Dinico 263, 7. 264, 11.
Divitiacus Hardus 257, 17. 263, 13. 266, 2. 20. 267, 5. 8. 9. 16. 268, 2. 273, 6. 274, 17. 23. 281, 8. 291, 9. 298, 8. 299, 23. 300, 5. 388, 11. 428, 13.
Divitiacus, rex Suetonum 293, 12.
Dolabella. Vid. *Cornelius*.
L. Domitius Ahenobarbus 348, 1 *inf.* 496, 24. 501, 23. 25. 502, 4. 9. 503, 8. 505, 6—14. 511, 17. 512, 15. 8. 24. 538, 5. 10. 546, 9. 10. 549, 13. 555, 1. 607, 24. 27. 30. 616, 13. 19. 24. **Domitianus** 582, 20. 505, 17. 506, 14.
Domitius Calpurnius 581, 19. 582, 84, 7. 604, 13. 19. 23. 605, 611, 8, 22. 642, 17—646, 2. 656, 29. 5. 662, 33. 711, 16. 715, 13.
ianus 582, 23. 583, 6. 778, 3. 9.

Domitius, praefectus equitum 501, 10.
Donnilius 565, 3.
Donnotaurus. Vid. *Valerius*.
Dositheus 758, 8. 13. 759, 8.
Drappe 540, 14. 479, 13. 22. 480, 10. 18. 20. 481, 3. 7. 21. 482, 15. 486, 6.
Dulcis 277, 24.
Dumnacus 476, 10. 12. 20. 477, 11. 478, 3. 479, 3. 5. 12.
Dumnorix Haedus 257, 16. 260, 18. 19. 266, 2. 7. 26. 27. 267, 13. 30. 268, 3. 351, 24. 352, 2. 18. 23. 26.
Duratus 476, 6. 10. 20.
Durocororum 405, 20.
Durus. Vid. *Laberius*.
Dyrhachium 506, 15. 507, 29. 565, 11. 567, 29. 569, 4. 25. 570, 4. 10. 577, [9.] 10. 15. 579, 8. 585, 19. 20. 28. 30. 586, 29. 591, 18. 593, 7. 25. 596, 3. 604, 17. 605, 12. 606, 11. 616, 13. 650, 1. 777, 26. 784, 6. **Dyrhachinus** 579, 26. 606, 4. 608, 10. 610, 12. 611, 5.

Eburones 294, 4. 331, 15. 361, 17. 364, 6. 22. 369, 17. 374, 24. 381, 11. 383, 26. 398, 20. 25. 399, 5. 9. 400, 22. 401, 1. 7. 12.
Ebaronices. Vid. *Aulerci*.
Egus 594, 10. 605, 18.
Elauer 425, 4. 12. 436, 7.
Ellis 619, 19.
Elusates 326, 20.
Ennius 730, 12. 736, 5.
Epasnactus Aruernus 486, 10. 13.

INDEX

700

- Ephesus** 581, 2. 619, 15. **Ephesus** 581, 9. 619, 18.
Epidaurus 648, 14.
Epirus 564, 16. 569, 23. 570, 3. 586, 7. 589, 14. 595, 19. 604, 25. 606, 1.
Eporedorix 427, 18. 428, 11. 18. 429, 6. 436, 8. 437, 5. 442, 20. 443, 4. 451, 10.
Eporedorix, dux Haeduorum bello Seguanico 445, 13.
M. Eppius 713, 16.
Eratosthenes 394, 26.
Esunii 310, 4. 315, 1. 361, 12.
Euctemon 758, 9. 26. 762, 10. 12.
Eudoxus 758, 3. 10. 759, 25. 762, 11. 12.
Euphranor 631, 23. 637, 19. 23. 25.
Q. Fabius Maximus 284, 23.
Q. Fabius Maximus 718, 20. 723, 26. 741, 18.
C. Fabius 361, 11. 374, 7. 17. 377, 28. 384, 9. 428, 28. 429, 15. 458, 8. 459, 27. 464, 17. 475, 6. 476, 17. 20. 477, 3. 13. 479, 1. 7. 11. 481, 26. 492, 14. [493, 1 *inf.*] 513, 1. 6. 514, 8. 27. 518, 18. 776, 18. **Fabianus** 514, 15. 21.
L. Fabius 433, 13. 434, 16.
Fabius Pelignus 557, 3. 10. 19.
Fanum 499, 25.
M. Fauonius 582, 10. 18. 21. 25. 593, 22.
Faustus. Vid. Sulla.
Flaccus. Vid. Munatius, Valerius.
Flavius 773, 8.
C. Flavius 732, 19.
C. Fleginas 600, 20.
A. Fonteius 693, 23.
Frentani 505, 19.
Q. Fufius Calenus 482, 23. 536, 16. 566, 14. 570, 16. 21. 577, 6. 592, 15. 18. 21. 620, 7. 648, 1. 776, 36.
C. Fufius Cita 407, 19.
Q. Fulginius 517, 31.
Fulvius Postumus 596, 6.
C. Fundanius 723, 23.
Furnius 770, 31. 771, 5.
Gabali 409, 27. 443, 5. 450, 5.
A. Gabinus 259, 9. 564, 26. 618, 29. 626, 5. 646, 31. 647, 5. 778, 17. **Gabinianus** 564, 25. 622, 4.
Gades 546, 7. 10. 24. 547, 13. 16. 21. 22. 548, 15. 739, 20. 740, 22. 741, 17. 742, 7. **Gaditani** 546, 5. 547, 17. 548, 8. 19.
Gaetuli 677, 22. 682, 1. [5.] 683, 17. 22. 684, 6. 687, 19. 694, 5. 12. 19. 697, 16. 20. 698, 3. 13. 701, 3. 715, 12. 15. [781, 13.]
Galba, rex Suessionum 293, 15. 299, 13.
Ser. Galba 311, 1. 8. 312, 17. 313, 21. 314, 12. 490, 16.
Gallia 499, 11. 503, 1. 508, 31. 509, 3. 518, 26. 519, 21. 537, 5. 564, 1. 586, 7. 686, 18. 769, 27. 775, 33. **Galliae** 339, 7. **Galli** 269, 5. 281, 26. 28. 321, 23. 375, 7. 13. 376, 24. 385, 5. 467, 13. 519, 31. 559, 30. 564, 25. 575, 19. 633, 9. 667, 26. 674, 4. 9. 20. 680, 5. 683, 5. 686, 9. 17. 736, 21. 769, 10. 773, 11. **Gallicus** 519, 22. 579, 2.
Gallia Transalpina 406, 4 *inf.* 409, 20. 496, 25.
Gallia omnis a Caesare pacata 255, 1. 256, 15. 257, 21. 24. 263, 4. 25. 27. 267, 20. 26. 272, 11. 15. 17. 18. 20. 273, 6. 12. 18. 29. 32. 274, 15. 275, 14. 17. 28. 276, 1. 9. 277, 8. 282, 20. 283, 9. 12. 21. 22. 24. 284, 1. 9. 21. 285, 1. 2. 12. 289, 12. 290, 4 *inf.* 291, 11. 293, 1. 13. 321, 10. 322, 28. 327, 1. 331, 16. 332, 8. 10. 336, 5. 12. 14. 338, 22. 24. 344, 18. 350, 7. 351, 20. 22. 23. 352, 6. 9. 11. 12. 14. 353, 9. 355, 25. 356, 1. 2. 4. 8. 359, 13. 360, 17. 361, 8. 26. 363, 14. 364, 25. 365, 4. 370, 13. 378, 2. 4. 18. 21. 379, 17. 18. 380, 6. 381, 12. 1 *inf.* 382, 5. 383, 2. 20. 27. 387, 17. 18. 27. 28. 388, 10. 24. 389, 19. 390, 2. 397, 15. 398, 23. 405, 21. 406, 1 *inf.* 10 *inf.* 12 *inf.* 407, 2. 22. 408, 6. 411, 14. 414, 16. 417, 1. 420, 6. 422, 15. 423, 9. 424, 24. 427, 2. 4. 430, 21. 437, 2. 439, 12. 21. 442, 9. 444, 2. 8. 447, 19. 451, 4. 452, 13. 19. 453, 8. 461, 1. 25. 473, 29. 475, 7. 478, 15. 21. 479, 9. 13. 482, 18. 486, 21. 487, 1. 9. 12. 16. 489, 14. 21. 490, 1. 21. 492, 15. 497, 27. 513, 27. 594, 15. 605, 20. 610, 3. 704, 10. 767, 18. **Galli** 265, 25. 267, 13. 273, 11. 274, 2. 8. 275, 3. 278, 7. 280, 1. 2. 283, 8. 11. 12. 299, 10. 301, 1. 305, 1. 308, 12. 311, 15. 312, 4. 7. 315, 11. 317, 4. 319, 19. 322, 1. 23. 327, 4. 329, 10. 330, 26. 334, 21. 335, 29. 339, 4. 352, 1. 361, 7. 363, 11. 17. 374, 1. 375, 19. 21. 376, 11. 378. 9. 11. 19. 379, 25. 385, 13. 390, 27. 392, 1. 18. 394, 23. 395, 5. 398, 6. 400, 22. 406, 6. 413, 1. 6. 414, 15. 415, 22. 416, 9. 417, 16. 418, 11. 420, 8. 16. 421, 1. 422, 14. 20. 28. 429, 10. 431, 23. 432, 14. 435, 3. 439, 12. 446, 7. 24. 448, 15. 449, 20. 454, 17. 21. 455, 6.

4. 6. 292, 1. Galli 253, 3. 4. 10. 2
2. 269, 23. 291, 2. 13. 292, 15. 293.
464, 10. Gallicus 286, 2.
Gallia ulterior et provincia 255,
256, 2. 258, 26. 259, 10. 12. 13. 14. 1
23. 260, 3. 11. 261, 5. 6. 12. 16. 18. 26
1. 16. 267, 10. 271, 25. 275, 18. 19. 27
16. 283, 26. 289, 18. 307, 22. 313, 1
314, 15. 323, 7. 409, 22. 28. 410, 4. 43
1. 443, 2. 19. 444, 4. 7. 453, 15. 48
13. 511, 14. 514, 2.
Gallia citerior 261, 15. 269, 15. 290
7. 1 inf. 291, 10. 349, 9. 19. 474, 11. 491
10. 610, 10. 752, 16. Cisalpina 382, 3
togata 475, 11. 491, 3. 6. 762, 18. 784
10.
Galli ex Gallograecia 564, 22.
Gallograecia 565, 3. 639, 24. 664, 8.
Gallograeci 664, 18.
C. Gallonius 546, 8. 11. 547, 18. 20.
Gallus. *Vid.* Trebians, Tuticanus.
Ganymedes 626, 15. 17. 26. 630, 8.
636, 14. 642, 5.
Garamua 255, 4. 256, 3. 8.
Garamoi 326, 21.
Gates 326, 21.
Geidunni 369, 11.
Genabum 407, 18. 408, 2. 412, 1. 4.
7. 413, 13. 415, 22. 421, 20. 463, 20.
464, 8. Genabenses 412, 9.
Genua 239, 3. 12. 13.
Genusus 603, 12. 18.
Gergonia 404

INDEX

801

Helali 410, 5. 8. 9. 443, 6. 13. 512, 11.
 Heraclia 605, 8.
 Hercules 546, 7. 548, 16. 765, 18. 783, 25.
 Hercynia silua 394, 25. 395, 9.
 Herminius mons 650, 14.
 Hibernia 356, 7.
 Hiberus 523, 9. 524, 2. 3. 13. 20. 525, 27. 526, 29. 527, 6. 20. 529, 4. 7. 638, 7.
 Hiempsal 694, 22.
 Hipparchus 758, 4. 10. 15. 762, 6.
 Hippo regius 716, 14.
 Hirrus. *Vid.* Lucilius.
 A. Hirtius 786. 787. 788, 4. 7. 26.
 Hispalis 546, 6. 547, 25. 653, 23. 654, 11. 733, 14. 738, 12. 20. 739, 1. 740, 22. 741, 18. 742, 7. 773, 4.
 Hispania 256, 9. 349, 8. 356, 6. 363, 1. 437, 4. 509, 4. 513, 3. 8. 25. 514, 4. 529, 30. 535, 6. 536, 2. 17. 537, 1. 5. 554, 24. 558, 11. 563, 24. 564, 1. 568, 3. 11. 589, 9. 607, 29. 650, 4. 651, 22. 656, 31. 699, 22. 716, 5. 13. 718, 13. 752, 9. Hispaniae 499, 13. 509, 1. 535, 8. 546, 29. 555, 21. 568, 11. 602, 2. Hispani 362, 19. 548, 7. 559, 30. 575, 19. 656, 30. 679, 17. 685, 23.
 Hispanae cohortes 610, 24.
 Hispania citerior 324, 20. 504, 25. 513, 10. [22.] 519, 5. 540, 11. 546, 23. 30. 548, 20. 655, 17. 657, 5. 786, 24.
 Hispania ulterior 513, 15. [23.] 543, 18. 546, 31. 650, 4. 657, 28. 717, 2 *inf.* 722, 11. 21. 752, 18. 762, 20. 784, 12.
 Hortensius 765, 2. 7.
 Iacetani 523, 8.
 Iadertini 646, 25.
 Iccius Remus 292, 2. 295, 18. 296, 4.
 Icenii 359, 22.
 Igilium 511, 18.
 Igouium 499, 26. 500, 4. Iguinal 499, 27.
 Herda 513, 20. 515, 6. 516, 1. 517, 3. 6. 518, 30. 519, 11. 521, 18. 522, 27. 524, 15. 527, 10. 529, 8. 531, 6. 11. 545, 30.
 Illurgauonenses 523, 9. Illurga-
 nonensis cohors 523, 12.
 Illyricum 310, 11. 314, 20. 349, 9. 567, 4. 604, 20. 646, 12. 30. 647, 1. 5. 25. 648, 9. 778, 16. 19. 782, 2.
 Indo 723, 14.
 Indutiomarus 350, 10. 13. 22. 351, 5. 7. 12. 362, 16. 377, 26. 379, 9. 16. 380, 12. 15. 20. 24. 381, 3. 8. 382, 14. 386, 4.
 Issa 567, 6. 649, 24.
 Caesar, ed. Nippard.

Isthmus 592, 17.
 Italia 261, 9. 275, 18. 279, 17. 307, 22. 310, 11. 15. 311, 1. 348, 2 *inf.* 364, 20. 382, 6. 406, 2. 1 *inf.* 3 *inf.* 409, 18. 410, 5. 437, 4. 438, 14. 443, 19. 490, 3. 10. 492, 11. 17. 20. 494, 7. 496, 18. 497, 5. 498, 20. 28. 499, 3. 506, 19. 21. 508, 2. 509, 3. 12. 512, 2. 518, 26. 520, 23. 545, 19. 546, 28. 549, 17. 554, 12. 17. 18. 555, 21. 562, 3 *inf.* 564, 11. 565, 21. 568, 10. 11. 569, 19. 570, 13. 573, 6. 575, 3. 22. 579, 1. 4. 584, 10. 586, 7. 593, 19. 602, 1. 604, 19. 20. 605, 1. 607, 12. 610, 6. 652, 18. 660, 8. 664, 7. 22. 676, 4. 693, 6. 17. 703, 24. 717, 3 *inf.* 718, 9. 723, 9. 11. 754, 29. 757, 26. 758, 22. 759, 12. 760, 11. 25. 777, 13. 15.
 Italicus 586, 4. 684, 14.
 Italica 547, 29. Italicensis 652, 2. 654, 9. 732, 3.
 † M. itluuius 767, 17.
 Itius portus 349, 26. 351, 15.
 Ityraei 674, 23.
 Iuba 406, 20. 550, 26. 551, 2. 558, 6. 24. 559, 29. 561, 24. 562, 7. 651, 10. 667, 21. 677, 14. 19. 26. [680, 19.] 684, 20. 687, 25. 690, 4. 15. 692, 14. 23. 694, 8. 9. 695, 3 — 15. 696, 5. 700, 26. 704, 26. 706, 2. 714, 7. 19. 715, 27. 716, 2. 24. 717, 2. 5. 778, 26.
 Iulia amita *Caesaris* 750, 16. 19.
 Iulia lex 501, 1. 711, 28.
 Iulianus 671, 25. 686, 7. 28. 702, 10. 706, 26. 707, 4. 710, 17.
 Iulii 750, 21.
 M. Iuncus 751, 6.
 Q. Iunius 362, 25. 364, 2.
 Iunius 726, 17.
 L. Iunius Paciaecus 719, 11.
 Iuno 756, 11.
 Iuppiter 391, 16. 19.
 Iura mons 256, 18. 258, 24. 260, 4.
 Q. Laberius Durus 357, 17.
 T. Labienus 261, 9. 268, 8. 15—22. 290, 6. 3 *inf.* 298, 19. 306, 8. 317, 8. 347, 23. 348, 2. 353, 7. 354, 29. 360, 29. 361, 13. 363, 24. 368, 26. 374, 9. 19. 377, 21. 25. 27. 380, 8. 9. 18. 381, 1. 384, 5. 18. 22. 26. 385, 6. 18. 30. 399, 15. 24. 425, 3. 438, 4. 12. 23. 439, 10. 16. 441, 2. 4. 18. 23. 457, 21. 458, 10. 12. 459, 25. 464, 19. 474, 10. 475, 9. 476, 1. 486, 15. 491, 6. 10. 12. 501, 10. 570, 6. 573, 25. 574, 4. 601, 2. 609, 28. 670, 27. 671, 23. 672, 1 — 11. 673, 20. 674, [3.] 8. 27. 675, 17. 677, 1. 680, 6. 682, 23. 685, 15. 28. 686, 2. 5. 691, 1. 7. 17.

L. Laterensis 652, 11. 19. 30. 32.
Latinus 563, 17. 747, 9. 13. 755, 26.
756, 10. *Latine* 747, 3. 753, 3. *Latius*
763, 23.
Latobrigi 258, 19. 271, 18. 272, 6.
Lemannus lacus 256, 19. 260, 4. 311,
3.
Lemonices 408, 18. 450, 8. 15. 459,
2. 487, 11.
Lenalum 736, 19.
L. Lentulus 490, 14. 493, 4. 494, 14.
15. 495, 10. 496, 7. 500, 23. 501, 3. 564,
15. 614, 15. 618, 7. 619, 12. 660, 9. 776,
32.
P. Lentulus Spithæus 501, 14. 502,
1. 504, 16. 18. 31. 505, 6. 607, 24. 26.
618, 8.
Lentulus Marcellinus 596, 4. 597, 5. 7
18.
Lepidus 750, 7.
M. Lepidus 548, 24. 635, 17. 657, 5 14
—26. 658, 2.
Lepontii 333, 2.
Lepta 767, 18.
Leptis Hispaniae 653, 29.
Leptis Africae 668, 7. 669, 9. 17.
680, 6. 698, 2. 22. 26. 699, 5. 700, 29. 8. 1
Leptitani 538, 25. 717, 1. 5. 6
Leucl 359, 11. 16.
Leucl 280, 11. N
Lexovii 316, 19. 317, 17. 321, 8. 327,
23. 450, 11. N
Liberalia 736, 8. 26.
Libo. Vid. Scribonius M
Libo

- C. Marcellus** (*cons. a.* 49) 490, 15. 496, 21. 500, 27. 565, 15. 660, 10.
M. Marcellus Aeserninus 654, 10. 12. 655, 10—657, 26. 658, 3.
Marcia 765, 1.
Marcii Reges 750, 20.
Marcus. *Vid.* **Ancus**.
Q. Marcius 723, 19.
Marcus Crispus 706, 7.
Marcus Rufus 550, 3. 7. 561, 19.
Marcomani 288, 6.
C. Marius 279, 16. 682, 3. 683, 23. 694, 21.
Marrucini 505, 19. 556, 16.
Mars 391, 16. 20. 416, 13. 472, 12.
Marsi 501, 26. 503, 26. 551, 25. 553, 1.
Massilia 511, 17. 24. 512, 1. 15. 23. 26. 27. 521, 27. 537, 2. 6. 538, 9. 540, 12. 545, 26. 548, 23. **Massilienses** 511, 19. 22. 512, 2. 521, 18. 522, 3. 6. 9. 26. 538, 5. 10. 13. 25. 28. 30. 539, 15. 540, 9. 14. 544, 12. 23. 546, 4. 548, 26. 549, 5. 12.
Matisco 460, 6.
Matrona 255, 5.
Mauri 666, 10. 667, 26. 668, 18. 709, 18.
Mauritania 496, 19. 514, 3. 523, 16. 651, 9. 21. 655, 16. 676, 6. 17. 716, 3. 778, 25.
Maximus. *Vid.* **Fabius**.
Mazaca 659, 12.
Mediomatrices 333, 3. 450, 9 (*Mediomatricis*).
Medobrega 650, 13. **Medobregenses** 650, 14.
Meldi 351, 16.
Melodunum 438, 26. 439, 8. 440, 6. 441, 1.
C. Memmius 751, 13. 19. 24. 25. 785, 4.
Memno 732, 2.
Menander 783, 30.
Menapii 294, 2. 316, 20. 327, 1. 330, 11. 17. 20. 23. 340, 22. 348, 3. 5. 382, 21. 383, 26. 384, 3. 7. 12. 16. 386, 8. 399, 17.
Menedemus 581, 21.
Mercurius 391, 13.
L. Mergilio 652, 1. 653, 5.
M. Messala (*cons. a.* 61) 256, 12. 276, 15.
M. Messala 679, 20. 711, 17. 713, 4.
Messana 538, 7. 616, 21. 28. 679, 20.
C. Messius 682, 14. 18. 687, 19.
Metellus 742, 11.
Q. Metellus 752, 3. 6. 7.
L. Metellus 511, 9. 777, 13.
M. Metius 286, 4. 289, 23.
Meton 758, 9.
Metrodorus 758, 4. 9. 18. 759, 4. 762, 4.
Metropolis 606, 22. **Metropolitae** 606, 23. 28.
Milo 575, 2. 11. 767, 5.
Minerva 391, 17. 18. 619, 19. 21. 22.
Minucia via 774, 3.
L. Minucius Basilus 397, 17. 21. 459, 27.
C. Minucius Reginus 701, 21.
Minucius Rufus 566, 5.
Minucius Silo 651, 24. 652, 8. 20. 653, 1.
Mithridates 662, 2. 14. 664, 13.
Mithridates Pergameus 638, 3. 24—31. 639, 8. 11. 16. 664, 11.
Mona 356, 9.
Morini 294, 1. 316, 20. 327, 1. 339, 15. 340, 7. 23. 347, 12. 24. 361, 11. 450, 10. 451, 3.
Moritasgus 378, 20.
Mosa 332, 18. 21. 334, 1. 335, 23. 336, 9. 361, 18. 399, 20.
Mucii 747, 4.
L. Munatius Flaccus 651, 29. 652, 1. 728, 12.
L. Munatius Plancus 361, 15. 362, 7. 514, 22. 666, 25.
Munatius 764, 30.
Munda 736, 15. 741, 18. 742, 5. 6.
Mundensis 733, 23. 739, 9. 752, 18. 762, 20. 784, 12.
Murcus. *Vid.* **Statius**.
Musca 786, 5.
Mytilenae 617, 28.
Nabataei 624, 3 *inf.*
Nammeius 259, 17.
Namnetes 316, 20.
Nantuates 311, 2. 10. 314, 16. 333, 3.
Narbo 323, 6. 409, 28. 410, 1. 3. 487, 5. 513, 2. 548, 23. 786, 25.
L. Nasidius 538, 4. 23. 26. 28. 700, 1. 717, 9. **Nasidianus** 540, 5. 10.
Nasua 277, 12.
Naupactus 581, 25.
Neapolis Italiae 575, 8.
Neapolis Africae 666, 6.
Nemetes 288, 7. 395, 12.
Nemetocenna 487, 18. 491, 4.
Nepos. *Vid.* **Cornelius**.
Ti. Nero 637, 18.
Neruii 293, 17. 300, 10. 20. 301, 4. 10. 18. 302, 4. 304, 16. 307, 2. 14. 309, 3. 361, 12. 369, 4. 10. 17. 370, 10. 25.

Noniodunum Biturigum 299, 3.
 413, 16. 436, 21. 437, 11.
Namidia 651, 9. 676, 6. 684, 19. 778,
 23. *Namidae* 296, 4. 297, 19. 305,
 4. 550, 25. 551, 3. 559, 3. 21. 560, 22.
 668, 4. 670, 28. 671, 14. 21. 672, 23.
 674, 1. 9. 682, 1. 683, 25. 685, 11. 26.
 686, 8. 687, 11. 18. 690, 9. 692, 19. 696,
 6. 11. 14. 697, 15. 698, 2. 700, 26. 702,
 7. 21. 25. 703, 7. 707, 6.
Nymphacum 577, 17.

Obaculum 651, 7.
Oceanus 256, 4. 9. 310, 5. 314, 24.
 315, 21. 316, 16. 318, 21. 332, 23. 333,
 1. 4. 8. 398, 17. 399, 16. 344, 8. 408, 19.
 450, 13. 479, 10. 487, 11. 513, 18. 781,
 24.
Oculum 261, 15.
M. Octavius 565, 17. 567, 4. 14. 23.
 26. 28. 616, 21. 617, 21. 27. 648, 3. 10
 —19. 610, 2. 12. 14. 21—28. 688, 4.
Octavianus 567, 20. 646, 26. 648, 28.
 29. 649, 4. 13. 22.
Octodorus 311, 12.
Octogesa 524, 3. 526, 29. 528, 5.
Oedipus 765, 18. 783, 25.
Ollouico 423, 11.
M. Optimus 584, 5.
C. Oppius 766, 18. 773, 31. 33. 774,
 5. 21. 788, 4.
Oppius 701, 24.
Orchemenus 592 12

- M. Piso** 256, 12. 276, 15.
Cn. Piso 666, 9. 672, 23.
Piso Aquitanus 334, 10.
Placentia 600, 21. 767, 21.
C. Plaetorius 643, 6.
Plaetorius Rustianus 716, 12.
Plancus. *Vid.* **Munatius.**
Plautus 765, 24.
Pleumoxii 369, 11.
Plinius Secundus 756, 7. 18. 20. 25.
Plotia rogatio 750, 9. 11.
M. Plotius 574, 3.
Pollio. *Vid.* **Asinius.**
Pompeius 754, 9. 11.
Cn. Pompeius 328, 1. 382, 1. 8. 409, 19. 491, 18. 22. 26. 492, 4. 5. 9. 20. 493, 10. 494, 4—30. 495, 15. 17. 496, 13. 20. 497, 10. 16. 498, 6—18. 499, 2. 9. 13. 15. 500, 19. 24. 27. 501, 17. 502, 9. 503, 6. 7. 15. 505, 16. 21. 506, 6. 9. 16. 507, 6—30. 508, 14—29. 509, 2. 4. 20. 510, 16. 28. 29. 511, 15. 20. 512, 9. 513, 8. 10. 514, 3. 520, 23. 523, 16. 29. 530, 19. 534, 11. 538, 4. 545, 20. 546, 22. 30. 550, 27. 554, 16. 563, 9. 564, 3. 565, 5. 567, 29. 568, 1. 4. 5. 25. 28. 569, 2. 8. 24. 570, 5. 14. 571, 30. 572, 3. 4. 10. 18. 573, 1. 3. 9. 575, 13. 576, 4. 28. 578, 26. 579, 3—24. 581, 5. 585, 11—588, 2. 589, 23. 591, 9. 13. 592, 6. 17. 593, 1. 2. 3. 14. 27. 594, 8. 595, 8—25. 596, 17. 597, 26. 29. 598, 7. 18. 24. 25. 599, 14. 600, 2. 10. 16. 25. 603, 7. 22. 31. 604, 6. 14. 16. 26. 605, 5—22. 606, 6. 8. 12. 607, 2—610. 611, 11. 612, 6. 14. 29. 613, 1. 5. 21. 614, 13. 21. 615, 3. 617, 16—619, 8. 620, 4. 14. 621, 13. 622, 29. 626, 6. 7. 646, 28. 647, 4. 650, 1. 651, 10. 653, 11. 654, 23. 25. 655, 1. 8. 11. 660, 2. 29. 661, 4. 699, 23. [718, 5.] 767, 10. 768, 18. 770, 5. 773, 9. 29. 30. 774, 9. 17—23. 775, 10. 776, 7. 778, 15. 26. 29. 780, 19. 782, 6. 9. 19.
Pompeia lex 563, 8.
Cn. Pompeius filius 565, 1. 14. 584, 16. 675, 25. 676, 21. 24. 717, 2 *inf.* 4 *inf.* 718, 10—18. 719, 3. 5. 11. 720, 3. 19. 21. 721, 8. 11. 15. 19. 722, 2. 10. 23. 26. 723, 12. 18. 20. 724, 1. 12. 16. 25. 725, 4. 726, 5. 11. 24. 727, 2. 12. 15. 19. 728, 2. 12. 18. 23. 729, 7. 12. 731, 6. 732, 22. 25. 733, 13—25. 734, 8. 737, 2—12. 738, 23. 739, 15. 18. 25. 740, 1. 7. 15. 20. 23. 742, 3. 743, 1. 786, 24.
Sex. Pompeius 719, 1. 720, 11. 736, 24. 738, 2. 786, 23.
Pompeia 716, 11.
Pompeianus 501, 21. 508, 13. 514, 12. 545, 19. 581, 28. 586, 6. 587, 8. 588, 10. 18. 589, 18. 590, 21. 591, 3. 20. 593, 24. 596, 20. 597, 18. 22. 598, 3. 27. 599, 19. 601, 8. 608, 16. 23. 612, 21. 26. 613, 10. 14. 20. 29. 614, 32. 615, 4. 6. 10. 28. 617, 13. 620, 21. 628, 21. 655, 9. 674, 3. 676, 23. 724, 17. 725, 12. 726, 1. 738, 1. 15. 16. 739, 17.
Cn. Pompeius interpretes 368, 4.
Pompeius Rufus 710, 25.
Q. Pompeius Niger 732, 2.
M. Pomponius 616, 20. 22. **Pomponianus** 616, 25.
Pontus 564, 5. 19. 643, 7. 24. 646, 5. 9. 658, 26. 27. 659, 23. 660, 18. 661, 10. 14. 28. 664, 4. 8. **Ponticus** 631, 3. 9. 645, 13. 21. 30. 646, 7.
Postumiana castra 722, 25.
Postumus. *Vid.* **Fulvius, Rabirius.**
Pothinus 621, 1. 624, 9.
Praeconinus. *Vid.* **Valerius.**
Probus 766, 27.
Probus 756, 1. 3.
Procillus. *Vid.* **Valerius.**
Ptiani 326, 20.
Ptolemaeus pater 564, 26. 618, 30. 620, 26. 621, 7. 10. 25. 622, 18. 624, 4. 626, 12. 642, 1.
Ptolemaeus filius maior 618, 19. 620, 27.
Ptolemais 619, 25.
Pulcher. *Vid.* **Clodius.**
T. Pulio 372, 8. 11. 17. 373, 2. 6. 10. 599, 1.
L. Pupius 500, 18. 20.
Puteoli 600, 21.
Pyrenaeus saltus 573, 15. **Pyrenaei montes** 256, 8; saltus 513, 3.
Quadratus. *Vid.* **Volusenus.**
Sex. Quintilius Varus 505, 7. 552, 7. 11.
Rabirius Postumus 668, 25. 678, 13. 779, 7.
L. Racilius 651, 25. 26. 652, 9. 30. 32.
Raucillas 594, 10. 605, 18.
Rauenna 496, 10.
Rauraci 258, 18. 272, 7. 395, 12. 450, 12.
Rebilus. *Vid.* **Caninius.**
Redones 310, 5. 450, 14.
Reges. *Vid.* **Marci.**
Reginus. *Vid.* **Antistius, Minucius.**
Regulus. *Vid.* **Luineius.**
Remi 292, 1. 293, 5. 294, 6. 295, 1. 2. 5. 10. 296, 5. 8. 297, 16. 299, 2. 12.

- Samarobriua** 361, 7. 374, 14. 378, 1.
Samnis 755, 27. *Vid.* Decius.
Santonum 261, 4; **Santonos** 262, 7;
Santonis 317, 19. 450, 7.
Sardinia 509, 7. 9. 14. 24. 568', 10.
 668, 22. 677, 7. 717, 8. 781, 2. **Sardi**
 749, 21.
Sarsura 705, 7. 21.
C. Saserna 669, 9. 680, 7. 694, 27.
 695, 4.
P. Saserna 669, 16.
Saturninus 497, 22.
Saxa. *Vid.* Decidius.
Scaeva 591, 28.
Scaldis 399, 20.
Scapula. *Vid.* Annius.
Scipio 493, 10. 494, 3. 18. 495, 9. 13.
 496, 13. 24. 564, 18. 579, 28. 581, 2. 5.
 582, 4. 14—26. 583, 5. 8. 10. 23. 27.
 593, 7. 15. 22. 604, 22. 27. 28. 605, 7.
 606, 8. 11. 30. 607, 5. 8. 24. 27. 610,
 23. 611, 22. 665, 12. 667, 6. 9. 669, 4.
 5. 674, 25. 676, 27. 677, 26. 678, 1. 29.
 679, 25. 680, 14. 681, 26. 682, 1. 683,
 13. 27. 684, 7. 11. 685, 6. 14. 686, 11.
 13. 24. 28. 687, 2. 8. 25. 688, 7. 14. 17.
 689, 3. 690, 5—26. 691, 26. 27. 692,
 14. 25. 27. 694, 25. 28. 695, 8—15. 26.
 696, 2. 5. 21. 697, 24. 698, 7. 701, 8—
 25. 703, 1. 705, 3. 7. 22. 23. 706, 1. 14.
 15. 20. 707, 24. 30. 708, 3. 15. 710, 10.
 30. 711, 20. 712, 14. 713, 7. 22. 716,
 12. 16. 777, 26.
Scribonius Libo 507, 17—24. 565,
 16. 571, 12. 24. 26. 572, 29. 575, 24.
 576, 12. 20. 611, 22. 616, 7.
Secundus. *Vid.* Plinius.
Sedulius 459, 1.
Seduni 311, 2. 312, 6. 314, 20.
Sedusii 288, 7.
Segni 398, 24.
Segontiaci 359, 22.
Segouax 360, 9.
Segonia 654, 16.
Segusiani 261, 18 (*uid. addend.*).
 443, 2. 450, 3.
M. Sempronius Rutilus 459, 26.
Senones 291, 13. 378, 18. 379, 21.
 380, 5. 582, 22. 383, 3. 5. 8. 21. 405, 22.
 406, 1. 408, 17. 411, 23. 425, 2. 438, 12.
 439, 1. 450, 6. 9.
 [Senticus 605, 9.]
L. Septimius 619, 7. 9. 11.
Sequana 255, 5. 438, 17. 21. 439, 1. 9.
Sequani 256, 4. 19. 257, 13. 258, 23.
 260, 5. 16—24. 261, 1. 4. 19. 262, 8.
 266, 29. 273, 9. 18. 26. 29. 274, 19. 21.
 24. 275, 1. 11. 19. 276, 10. 277, 19. 280,
 11. 284, 7. 286, 13. 290, 6. 333, 3. 388,
 1. 9. 17. 444, 3. 445, 14. 450, 6. 459,
 26. **Sequanus ager** 273, 28.
Serapion 621, 24.
Q. Sertorius 324, 23. 523, 28 (*uid.*
addend.). 750, 8.
Seruilia 765, 9.
P. Servilius pater 776, 2.
P. Servilius Alius 562, 2 *inf.* 574,
 22. 27. 780, 24.
Servius Clodius 765, 23.
Sestius 772, 29. 783, 3.
P. Sestius 643, 6.
Q. Sestius 653, 7.
T. Sextius 381, 2 *inf.* 434, 4. 435, 6.
 460, 3. 468, 5. 776, 23.
P. Sextius Baculus 305, 13. 313, 18.
 403, 4. 11.
Sibuzates 326, 21.
Sicilia 506, 14. 509, 7—24. 538, 6.
 549, 18. 550, 5. 553, 14. 554, 18. 556,
 21. 558, 16. 561, 21. 562, 4. 568, 10.
 586, 6. 616, 18. 649, 29. 665, 21. 668,
 25. 675, 3. 676, 5. 677, 7. 678, 12. 687,
 27. 689, 21. 692, 30. 693, 10. 698, 12.
 779, 2. 6.
Siciliense flumen 654, 16.
Sicoris 514, 9. 518, 21. 523, 22. 524,
 5. 13. 16. 534, 1.
M. Silanus 381, 2 *inf.*
T. Silius 315, 2. 8.
Silo. *Vid.* Minucius.
Sipontum 771, 7.
P. Sittius 677, 18. 684, 19. 690, 6.
 715, 21. 716, 1. 14.
Sol 393, 6.
Sontiates 323, 8. 9. 14. 19.
Sorica 731, 5. 733, 12.
Spinther. *Vid.* Lentulus.
Squillus. *Vid.* Licinius.
L. Staberius 569, 15.
Stattius Murcus 571, 14. 23.
Strabo. *Vid.* Caesar.
Suessiones 292, 9. 293, 11. 299, 1. 8.
 15. 464, 13. 17. 776, 19.
Suevi 277, 11. 14. 288, 7. 290, 1. 328,
 4. 7. 329, 23. 330, 5. 9. 332, 4. 12. 336,
 19. 338, 10. 11. 16. 386, 21. 23. 24. 387,
 7. 8. 13. 15. 397, 3. **Sueua** 289, 11.
Sugambri 336, 11. 338, 1. 4. 19. 401, 8.
Sulcitani 717, 9.
L. Sulla 268, 14. 495, 12. 26. 497,
 14. 694, 22. 750, 6. 774, 12.
Sulla Faustus 496, 18. 21. 712, 11.
 716, 3. 9. 10. 11.
P. Sulla 590, 19. 24. 28. 611, 9. 616, 1.
Sulmonenses 502, 19. 23.
P. Sulpicius Rufus 340, 24. 460, 5.

21. 374, 3. 375, 6. 7. 16. 21. 376, 2. 377, 8. 12. 14. 22. 399, 14. 401, 25. 460, 5. 767, 1. 769, 16. 22. 773, 11. 786, 17.

Tullius Rufus 710, 24.

Ti. Tullius 726, 22. 727, 6. 7.

Tullus. *Vid.* Volcatius.

Turbo 756, 5.

Turonos 310, 13; Turonos 408, 18;

Turonis 450, 8. 487, 9.

Turpio. *Vid.* Antistius.

Tusci 758, 2.

Tusculanum 786, 28. 787, 4. 22.

Tusculus. *Vid.* Manilius.

Tuticanus Gallus 600, 20.

Vacalus 332, 22.

Vaga 704, 22.

C. Valerius Flaccus 285, 24.

Valerius Flaccus, L. filius, eius, qui praetor Asiam obtinuerat 591, 21.

L. Valerius Praeconinus 323, 2.

C. Valerius Caburus 285, 23. 443, 14.

C. Valerius Donnotaurus 443, 14.

C. Valerius Procillus 267, 10. 285, 23. 289, 14.

Valerius 509, 7. 11. 24.

Valerius adolescens 736, 23.

Valetiacus 423, 27.

A. Valgius 724, 15.

Valgius 755, 23.

Vangiones 288, 7.

M. Varro. *Vid.* Terentius.

A. Varro 573, 19.

Varus flumen 536, 3. 5. 17.

Varus. *Vid.* Atius, Attius, Quiotilius.

T. Vasius 652, 1.

P. Vatinius 487, 8. 573, 12. 26. 611, 21. 616, 8. 647, 24. 648, 16. 18. 30. 649, 19. 27. 669, 19. 749, 17. 768, 17.

Vatinianus 648, 27. 30. 649, 9.

Vbii 290, 2. 329, 24. 332, 11. 13. 333, 14. 336, 16. 338, 9. 20. 386, 15. 22. 23. 387, 3. 397, 3. 8.

Vcubis 721, 20. 722, 22. 728, 20. 731, 7. 733, 16. Vcubenses 728, 23.

Q. Velaninus 315, 2. 9.

Vellaunii 450, 5.

Vellaunodunum 411, 23. 412, 3. 413, 15.

Velocasses 294, 2; Velliocassis 450, 11; Velliocasses 465, 3.

Venetia 316, 17. Veneti 310, 4. 315, 2. 4. 316, 1. 317, 20. 320, 18. 321, 3. 26. Veneticus 322, 4. 339, 17.

Ventipo 733, 18.

Venus 750, 21.

Veragri 311, 2. 12. 312, 6.

Verbigenus pagus 271, 9.

Vercassiuellaunus Aruernus 451, 10. 456, 18. 457, 15. 459, 2.

Vercingetorix 408, 5. 410, 16. 21. 411, 8. 412, 17. 26. 413, 15. 414, 21. 22. 415, 25. 416, 23. 417, 27. 418, 4. 420, 17. 19. 421, 24. 423, 1. 424, 9. 425, 5. 14. 22. 426, 3. 431, 12. 435, 8. 436, 2. 437, 9. 442, 7. 12. 20. 444, 6. 445, 7. 15. 447, 2. 4. 449, 21. 451, 11. 455, 13. 456, 3. 19. 457, 1. 459, 12. 18.

C. Vergilius 679, 10. 24. 25. 688, 2. 707, 21. 26. 711, 8. 9. 715, 17.

Veromandui 294, 2. 300, 21. 304, 13.

Vertico 373, 20. 375, 21.

Vertiscus 468, 20.

Verucloetius 259, 17.

Vesontio 277, 18. 278, 5.

Vespillo. *Vid.* Lucretius.

P. Vestrius 699, 21. 25.

Vettones 513, 12. 14. 19.

Vibius Curius 506, 2. 3. 774, 3.

Vibo 616, 20. 617, 1.

L. Vibullius Rufus 501, 17. 19. 503, 6. 511, 15. 513, 8. 568, 1. 27. 571, 20. 572, 27. 575, 13. 773, 30. 32.

Victor 754, 13.

Victoria 619, 21. 620, 1.

Vienna 411, 1.

Vinicianus. *Vid.* Coelius.

Viridomarus 427, 18. 428, 12. 429, 6. 436, 8. 437, 5. 442, 20. 451, 10.

Viridoux 321, 5. 9. 13. 322, 5.

Vlia 656, 13. 14. 17. 23. 657, 7. 12. 719, 3. 720, 2. 13. 721, 5.

Vnelli 310, 4. 317, 16. 321, 4. 450, 15.

Vocates 324, 15. 326, 20.

Vocontii 261, 16.

Voctio 289, 12.

Volcae Arecomici 410, 2. 443, 6. 512, 10; Tectosages 395, 1.

Volcatius Tullus pater 771, 21.

C. Volcatius Tullus filius 397, 12. 591, 14.

C. Volusenus Quadratus 313, 20. 339, 13. 340, 2. 341, 12. 404, 7. 474, 15. 18. 488, 5—19. 595, 6.

L. Vorenus 372, 8. 12. 15. 373, 5. 7.

Vosegus 332, 21.

Vrsao 732, 25. 741, 22. 742, 6.

Vrsaonenses 729, 11. 12; Vrsaonenses 733, 27.

Vsipetes 328, 2. 330, 8. 336, 8. 338, 5. 401, 10.

Vsseta 713, 6.

Vtica 510, 4. 549, 25. 550, 7—19. 27. 551, 6—15. 557, 26. 558, 14. 27.

INDEX

- 562, 12. 668, 14. 675, 25. 676, 17. 28.
684, 8. 698, 11. 711, 18. 20. 27. 712, 6.
12. 13. 29. 713, 3. 4. 12. 18. 714, 29.
715, 4. 19. 21. 716, 4. 23. 717, 8.
Viticosia 558, 1. 701, 23. 711, 28. 712,
3. 6. 27. 713, 20.
Vulcanus 393, 6.
Vxellodunum 479, 20. 483, 3. 9.
- Vixto 686, 27. 691, 25. 692, 29. 694,
25. 695, 26. 696, 13.
- Zama 714, 9. 14. 27. 715, 7. 9. 716,
18. 23. Zamenaca 716, 20. 28. 716,
20.
Zeta 661, 28. 662, 5.
Zeta 701, 11. 704, 22.

INDEX RERVM IN QV PRAETER EMENDATIO TRA

NIBVS ET NOTIS COMMENTARIORVM M.

Ab ante b a Caesare non positum
317, 11.

Ablativus omitta praepositione 26 ;
absolutus, *Id.* Parto quoniam

Ablativus, tria quaedam, quae verbo
participium sanctis significatio, is ad-
clitum 64

Ac, *Id.* Copulationae particulae.

Ac tamen et at tamen 103 fin.

Accusativus ex dativo alio verbo ad-
iuncto cliticus 177

**Accusativus cum infinitivo in en-
cliticis, cum infinitivo orationis obliquae 27.**

Aeres triplex 155

Aequescere alicui rei 20.

Ad similitudinem indicat 173

Adest usus 184 extr.

Administrare eadem 26 in.

Aequare alicui rei 484, 8.

Afranius quando cum cohortibus
Hispanis ad Pompeium in Graeciam
pervenit 101.

Aggeratio 114

Amomus 36 fin.

Alauda legio sexta Caesaris et alia
quinta Alauda 120.

Ambacti, Ambibari, Ambilacti,
Ambilacti, Ambilacti, Ambilacti 106.

Anamduertere, ut 20.

Antiquam apud Hirtium non legi-
tur 13 extr. 14.

Anthol. Burm. II p. 62 780, 4

Apollinaris S. domus ep. IX, 14. 36.

Appianus b. civ. II, 18. 127 extr. ;
II, 54. 153 ; II, 79. 782, 9

Aquius, non Aquinius 694, 27

Arctus passus 159.

Arctus pars Armeniae minoris a
Caesare conceditur, ipseque fratri
Arctus attribuitur 200

Arctazanes et Arctathes fratres,
reguli Cappadociae, filii Ariobarzans
201.

Asperum passus 18.

Atque, *Id.* Copulationae particulae

Attingere ad aliquid postulare 170

Attrahere, quae generali vocabulo
speciali substituta ea, quae illi con-
veniant, huc accommodantur 180

Auct. rhet. ad Herenn. IV, 43, 55
116.

Aversio. Ex aversione 25 extr.

Auguralia et auspiorum libri L.
Caesaris 785, 4.

Augusti constitutio de tempore sor-
tendarum provinciarum 130.

Batbas maior 33. 36 ; minor 33

S. Bartholomaea 100.

Belgium non est pars Belgarum 79

Bon 100.

Brannoum 106 extr.

Caesaris legiones in Gallia 118 sqq.
781, 25 ; copiae bello ad Herdam gesto
130 extr. ; legiones in Graecia 153
sqq. ; bello Africano 218 sqq. Plebi-
scitum ut Caesaris amentis consula-
ribus comitibus ratio haberetur 131.
Coniunctiones a Caesare ante bellum ci-
vile latae 781, 25. Caesar Alexandria
in Graeciam et inde in Syriam navibus

- profectus est** 195. Quando libros de analogia scripserit 752, 15; eius liber de astris 757, 20. 785, 4. Scripta falso Caesari tributa 783, 4.
- L. Caesaris auguralia et libri auspiorum** 785, 4.
- L. Caesar adolescens** 134; eius mors 31.
- Caper** p. 2244 P. 785, 4.
- Captus** *addend. ad* 74.
- Cassius Dio** XLI, 50 *addend. ad* 161.
- Caternatim** 18.
- Cato de re rust.** 68 171.
- Centuriones in donationibus quantum acceperint** 112.
- Cerauni, Ceraunii** 159.
- Cetrati** 138.
- Charisius** p. 86 P. 757, 6; p. 98 P. 756, 15. 16. 26; p. 108 P. 756, 26; p. 109 P. 755, 21.
- Cicero Brut.** 72, 253 753, 11; 75, 262 4 *extr.*; pro Muren. 41, 89 84; pro Coel. 5, 12 151; Phil. I, 15, 36 83; II, 37, 94 200; V, 8, 22 185; XIII, 16, 33 168; pro Vareno fragm. p. 443 Orell. 173; ad Fam. II, 13, 3 186; VII, 5, 3 767, 5; (Coel.) VIII, 8, 8 129; 8, 5 136; XIV, 8 771, 24; ad Q. fr. III, 1, 17 769, 1; ad Att. IV, 18, 3 769, 24; VIII, 3, 2 131; IX, 13, 7 158; XIII, 2, 2 200 *extr.*; ad Brut. I, 14 158; Lael. 19, 68 185; de divin. I, 15, 27 200; I, 24, 49 18; II, 37, 79 200; Tusc. I, 13, 29 19; de off. II, 23, 81 19. Q. Cic. pet. cons. 5, 18 185.
- Circumspicere aliquid i. e. circumspiciendo quaerere** 87.
- Clam cum accusatio** 26.
- Clanculum** 25.
- Coaceruari de uiuis** 103 *extr.*
- Coepi cum infinitiuo passiuo** 19; coeptum est et incipitur agi, non coepit aut incipit 164.
- Collectanea** 765, 16.
- Collocatio uerborum** 185 *fn.*
- Comitatus male positi** 142.
- Compluries** 144.
- Concursare** 19.
- Condensus** 18.
- Coniunctiuus praesentis directae orationis in obliqua in coniunctiuum imperfecti transit** 85. Coniunctiuus in oratione obliqua pro accusativo cum infinitiuo 182; in enuntiato relativo male positus 21. 24 *extr.*
- Consectatus passiuo** 18.
- Consecutio temporum. Vid. Praesens, Tempora.**
- Conspiratus** 588, 17.
- Constituere** 207.
- Consules in ipso magistratu cum imperio ex urbe proficisci poterant** 132.
- Contegi in aliqua re** 112 *fn.*
- Conuenire de uno** 379, 26.
- Conuulnerare** 18.
- Copulatiuae particulae et, atque, ac tribus aut pluribus membris compositis aut omnibus locis aut nullo interponuntur** 68. Copulatiuae particulae a negatiuis separatae 167 *et addend.*
- Cornelius Nepos Them.** 7, 6 182; Alcib. 5, 2 189; Epam. 10, 3 164.
- Cruciabiliter** 18.
- Curiata lex** 132 *extr.*
- Deducere verführen** 497, 10.
- Deficit aliquem, non alicui** 313, 16.
- Deiotaro non tota Armenia minor adempta est** 200.
- Demonstratiuum pronomen positum nulla persona ante significata** 23. 29 *extr.*; qua ratione pro reflexiuo ponatur 62.
- Depostulare** 25.
- Distentus, non distensus, formatur a distendendo** 197.
- Diuersa ab antiquioribus non dicuntur inter se opposita** 151.
- L. Domitius Ahenobarbus** 130.
- Cn. Domitius Calvinus** 128 *extr.* 130; et alius Cn. Domitius, praefectus equitum 130.
- Ephemeris** 35.
- Eripere aliquid ab aliquo** 126.
- Erogare = exigere** 227.
- Errabundus** 18.
- Et — que numquam duo nomina componunt** 243. Et pro etiam neque a Caesare neque ab Hirtio positum 69 *fn.*, neque in b. Afr.; de Hisp. dubium est 228 *extr.* Cf. Copulatiuae particulae.
- Etiam adiecta negatione pro ne — quidem** 145. Neque etiam = neque dum 146.
- Excellens de loco** 25.
- Exporrigere** 18.
- Fides. Per fidem i. e. datam nec seruata** 123.
- Filiis qua ratione pro filiabus poni non liceat** 188.
- Flavius Licinius Firminus Lupicinus** 37. 38.
- Flodoardus** 36 *fn.* 46.

Participium futuri in fine designando 20. Participii perfecti passivi ablativus absolutus nullo adiecto vocabulo a Caesare non ponitur 148.

Pauci *factio nobilium* 127.

Paucus 19.

Pelagus 25.

Persuasum sibi habere 312, 16. Persuasus 18 *et addend.*

Petraeus, Petreus 169 *et addend.*

Petrarcha 37. 47.

Pharnaces quo die victus sit 12.

Plebiscitum. *Vid.* Caesar.

Plostra 19.

Pluries *non est Latinum vocabulum* 144.

Plusquamperfectam *ex participio perfecti et fueram coniunctum* 77. Plusquamperfectum pro imperfecto et perfecto 20. 24.

Plutarchus Cat. min. 43. Pomp. 52 127 *extr.*; Caes. 37 153.

Pompeiani bello Africano quot elephantos habuerint 226.

Pompeius Gallos vicit, Massiliensibus Sallyas attribuit 137; Africam non obtinuit 127 *extr.* Pompeii copiae initio belli civilis 127 *extr.* Lex Pompeia de tempore sortiendarum provinciarum 128 *extr.*, caput legis de iure magistratuum 131.

Pompeius comm. art. Don. p. 108 Lind. 754, 29; p. 230 Lind. 753, 17.

Postquam *cum coniunctivo* 17.

Potiri *cum ablativo, genitivo, accusativo* 19. 24.

Praepositio vocabulis inter se oppositis in altero membro omissa 57. *Vid.* Ablativus.

Praesentis coniunctivus post perfectum in narratione 171 *extr.*

Pridie *significatur binarii numeri nota* 158.

Priscianus p. 719 P. 785, 4.

Prohibere *absolute positum* 88.

Promunturium 317, 22.

Pronomen. *Vid.* Demonstrativum, Relativum.

Propositum sibi habere 312, 16.

Prosilire 19.

Protinus = *porro* 18.

Prominciarum constitutio 8; sortitio 128 *extr. sqq.*

Quam magnus, *similia a Caesaris usu abhorrent* 521, 10.

Quamvis *apud Hirtium non legitur* 13 *extr.* 14.

Que — et 20; que — non 167 *et addend.*

Quis *pro quibus* 25 *fn.*

Quisque 105.

Quod *male cum coniunctivo positum* 25. Quod *subiecto coniunctivo pro accusativo cum infinitivo positum* 27.

Quoque — non 145 *fn.*

Quoque *versus, non quoque, in absoluta sententia ponitur* 71 *et addend.* ad 72.

Rauraci 109.

Recipere *omisso se* 669, 14. Se recipere castello *pro id. castellum* 26.

Recurrere 26 *in.*

Relativum neutro genere ad duo vocabula alius generis relatum 56. Relativum post duo vocabula diversi generis priori accommodatum 296, 9.

Repente *in b. Afr. non legitur* 22 *in.*

Reportare se ad aliquem 26.

Rutilius Lupus II § 1 180.

Saburra *et Sabura* 558, 26.

Sallyes a Pompeio Massiliensibus attributi 137.

Saucius factus 19.

Scutati 138.

Sebosiana ala *addend.* ad 261.

Segovia Hispaniae ulterioris 199.

Segusiani, *non Segusiani addend.* ad 261.

Senatusconsultum de tempore sortiendarum provinciarum 128 *extr.*

Seneca epist. III, 8 (29), 7 115.

Servius ad Verg. Aen. I, 267 785, 4; XI, 743 5.

Seu *non ponitur ante vocalem in commentariis* 629, 6. Siue — siue duo enuntiata diiungit, quibus sua cuique apodosis subicitur 196.

Siciliense flumen 199.

Signum fugae ostendere 25 *extr.*

Silere verbum facere 25 *extr.*

Simulatque cum 16 *extr.*

Spatium loci 80.

Sperare, ut 185.

Subito *apud Hirtium non legitur* 14.

Subministrare 18 *extr.*

Succedere 173.

Suculae 171.

Sudor 410, 11.

Suessiones 107.

Suetonius Caes. 28 131; 29 780, 13. 781, 25; 56 9. 33.

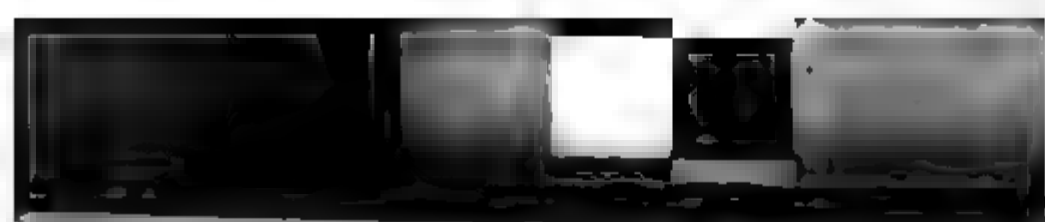
Super, *cum locus significatur, in*

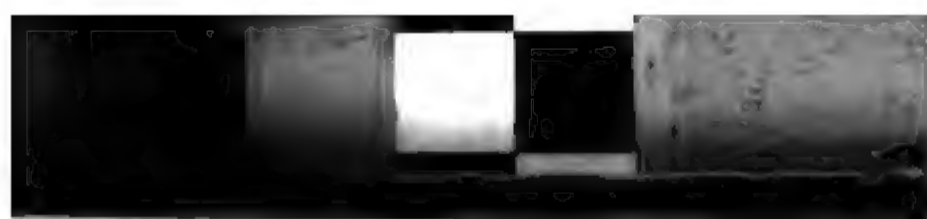
111. 136, 8.
Trebellius Pollio Gallien. 1
Tribuni militum equites Roman
runt 101.
Tribunicia potestas a Sulla d
tata 133.
Tristimonia 18.

Valerius Maximus V, 1 ext. 3 :
16; VIII, 9, 3 749, 23.

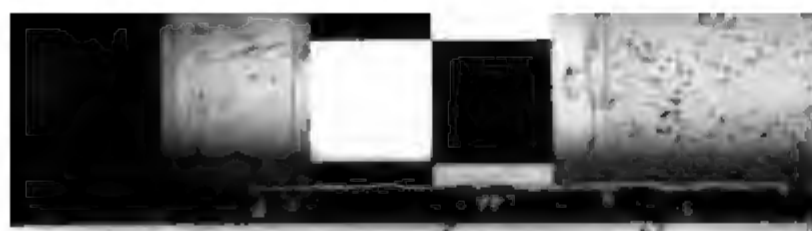

This book should be returned to
the Library on or before the last date
stamped below.

A fine is incurred by retaining it
beyond the specified time.

Please return promptly.

MAR 14 '66 H

9641119

502575

JAN 28 '76 H

OCT 18 '66

